

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

اربعین
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

فضیلا لخدمتہ از سر

ناصر الدین الفزاری ثقی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اختران فضیلت : زندگی و درگذشت علمای شیعه، ۱۳۷۲ - ۱۳۸۷ش

نویسنده:

ناصرالدین انصاری قمی

ناشر چاپی:

دلیل ما

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست	۵
اختران فضیلت : زندگی و درگذشت علمای شیعه، ۱۳۷۲ - ۱۳۸۷ش	۲۱
مشخصات کتاب	۲۱
اشاره	۲۱
سرآغاز	۲۵
آشتیانی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۶ ق	۲۹
آقانجفی همدانی ۱۳۲۲ - ۱۴۱۷ ق	۳۲
آل خلیفه ۱۳۲۵ - ۱۴۲۶	۳۴
آل صادق ۱۳۶۴ - ۱۴۱۵ ق	۳۶
آل طالقانی ۱۳۵۰ - ۱۴۲۴ ق	۳۸
آل طیب ۱۳۳۰ - ۱۴۱۵ ق	۴۰
آل علی شاهرودی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۸ ق	۴۱
آل یاسین ۱۳۵۰ - ۱۴۲۷ ق	۴۳
آملی ۱۳۲۲ - ۱۴۱۳ ق	۴۸
آیت اللهی ۱۳۴۲ - ۱۴۱۸ ق	۵۱
ابوترابی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۱ ق	۵۲
اجتهادی ۱۳۵۰ - ۱۴۱۴ ق	۵۵
احسانبخش ۱۳۴۹ - ۱۴۲۲ ق	۵۶
احمدیان نجف آبادی ۱۳۴۰ - ۱۴۱۷ ق	۵۹
احمدی شاهرودی ۱۳۴۶ - ۱۴۱۷ ق	۶۱
احمدی میانجی ۱۳۴۵ - ۱۴۲۱ ق	۶۳
اراکي ۱۳۱۲ - ۱۴۱۵ ق	۶۶
اردکانی ۱۳۲۶ - ۱۴۱۷ ق	۷۲
استرآبادی ۱۳۲۳ - ۱۴۲۵ ق	۷۳

۷۴	استعلامی ۱۳۳۰ - ۱۴۲۱ ق
۷۵	اسلامی آبادانی ۱۲۸۴ - ۱۴۲۰ ق
۷۷	اشتهاردی ۱۳۳۹ - ۱۴۲۹ ق
۸۰	اشراقی تبریزی ۱۳۳۴ - ۱۴۲۱ ق
۸۳	اعتمادی کاشانی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۶ ق
۸۵	اعرافی یزدی ۱۳۲۸ - ۱۴۱۳ ق
۸۶	الهامی ۱۳۱۶ - ۱۴۲۱ ق
۸۹	الیاسی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۷ ق
۹۰	امامی کاشانی ۱۳۵۶ - ۱۴۲۳ ق
۹۱	امین سبزواری ۱۳۳۷ - ۱۴۲۱ ق
۹۲	امینی نجفی ۱۳۵۵ - ۱۴۲۱ ق
۹۵	انصاری قمی ۱۳۲۳ - ۱۳۹۱ ق
۱۰۹	انصاری قمی ۱۳۲۹ - ۱۴۰۵ ق
۱۱۲	انصاری قمی ۱۳۴۰ ق - زنده در ۱۴۰۵ ق؟
۱۱۵	انصاری قمی ۱۳۴۰ - ۱۴۱۹ ق
۱۱۹	ایازی ۱۳۵۰ - ۱۴۲۳ ق
۱۲۰	ایروانی ۱۳۳۱ - ۱۴۲۶ ق
۱۲۱	باقری اصفهانی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۷ ق
۱۲۳	بحرالعلوم ۱۳۴۸ - ۱۴۲۲ ق
۱۲۶	بروجردی ۱۳۲۹ - ۱۴۱۹ ق
۱۲۸	بروجردی ۱۳۵۴ - ۱۴۲۷ ق
۱۳۰	بروجردی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۸ ق
۱۳۳	برهانی ۱۳۵۱ - ۱۴۲۰ ق
۱۳۵	بقال ۱۳۵۵ - ۱۴۲۰ ق
۱۳۷	بکایی ۱۳۵۳ - ۱۴۲۸ ق
۱۴۰	بهاء الدینی ۱۳۲۷ - ۱۴۱۸ ق

بهادری ۱۳۶۵ - ۱۴۲۶ ق	۱۴۳
بهجتی ۱۳۵۴ - ۱۴۲۸ ق	۱۴۴
بهشتی ۱۳۲۴ - ۱۴۲۴ ق	۱۴۶
بهشتی و رسی ۱۳۵۰ - ۱۴۱۷ ق	۱۴۷
بیاضی عاملی ۱۳۲۸ - ۱۴۲۵ ق	۱۵۰
بیگدلی آذری قمی ۱۳۴۲ - ۱۴۲۰ ق	۱۵۱
پایانی ۱۳۴۶ - ۱۴۱۷ ق	۱۵۴
پسندیده ۱۳۱۳ - ۱۴۱۷ ق	۱۵۸
پیشوا ۱۳۵۰ - ۱۴۲۶ ق	۱۶۱
تبریزی ۱۳۴۰ - ۱۴۱۶ ق	۱۶۳
تبریزی ۱۳۴۵ - ۱۴۲۷ ق	۱۶۴
تقوی اشتهاردی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۱ ق	۱۷۱
توحیدی ۱۳۳۲ - ۱۴۲۷ ق	۱۷۳
جزایری مروّج ۱۳۲۸ - ۱۴۱۹ ق	۱۷۵
جزائری ۱۳۵۱ - ۱۴۲۶ ق	۱۷۸
جعفری تبریزی ۱۳۴۴ - ۱۴۱۹ ق	۱۸۰
جعفری ۱۳۵۴ - ۱۴۱۹ ق	۱۸۸
جعفری همدانی ۱۳۲۴ - ۱۴۱۶ ق	۱۹۰
جمال الدین ۱۳۴۶ - ۱۴۱۷ ق	۱۹۲
جوادى ۱۳۵۷ - ۱۴۲۱ ق	۱۹۴
جواهری ۱۳۲۲ - ۱۴۱۵ ق	۱۹۸
حاج آخوند ۱۳۴۸ - ۱۴۲۲ ق	۲۰۰
حائری تهرانی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۱ ق	۲۰۳
حائری خرم آبادی ۱۳۶۶ - ۱۴۲۳ ق	۲۰۷
حائری یزدی ۱۳۴۱ - ۱۴۲۰ ق	۲۰۸
حجت طباطبایی ۱۳۳۷ - ۱۴۲۲ ق	۲۱۰

۲۱۲	حجتی کرمانی ۱۳۱۶ - ۱۴۲۱ ق
۲۱۵	حرز الدین ۱۳۳۳ - ۱۴۱۷ ق
۲۱۶	حرم پناه‌ی ۱۳۴۷ - ۱۴۲۳ ق
۲۱۸	حشون ۱۳۸۷ - ۱۴۲۶ ق
۲۲۰	حسینی اعرجی ۱۳۶۸ - ۱۴۲۱ ق
۲۲۳	حسینی تهرانی ۱۳۴۵ - ۱۴۱۶ ق
۲۲۶	حسینی خطیب ۱۳۳۹ - ۱۴۱۴ ق
۲۲۸	حسینی مرندی ۱۳۵۰ - ۱۴۲۰ ق
۲۲۹	حق شناس ۱۳۳۸ - ۱۴۲۸ ق
۲۳۰	حقی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۹ ق
۲۳۳	حکمی ۱۳۴۶ - ۱۴۲۴ ق
۲۳۵	حکیم ۱۳۴۱ - ۱۴۲۳ ق
۲۳۸	حکیم ۱۳۵۸ - ۱۴۲۲ ق
۲۴۱	حلبی ۱۳۱۸ - ۱۴۱۸ ق
۲۴۳	حقامی ۱۳۴۰ - ۱۴۱۹ ق
۲۴۵	حیدری ۱۳۴۷ - ۱۴۲۱ ق
۲۴۶	خاتم یزدی ۱۳۴۹ - ۱۴۲۲ ق
۲۴۷	خادمی شیرازی ۱۳۴۶ - ۱۴۱۹ ق
۲۴۸	خالصی ۱۳۲۸ - ۱۴۱۹ ق
۲۵۱	خرسان ۱۳۶۸ - ۱۴۲۰ ق
۲۵۵	خزمشاهی ۱۳۲۴ - ۱۴۱۷ ق
۲۵۶	خسروی زنجان‌ی ۱۳۲۶ - ۱۴۱۶ ق
۲۵۸	خُطّی خنیزی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۲ ق
۲۵۹	خمینی ۱۳۶۴ - ۱۴۱۵ ق
۲۶۱	خوانساری اصفهانی ۱۳۳۴ - ۱۴۲۲ ق
۲۶۳	خویی ۱۳۱۷ - ۱۴۱۳ ق

۲۷۱	خوبی ۱۳۷۷ - ۱۴۱۵ ق
۲۷۲	دانش آشتیانی ۱۳۲۹ - ۱۴۲۲ ق
۲۷۴	دشتی ۱۳۷۰ - ۱۴۲۲ ق
۲۷۶	دوانی ۱۳۴۸ - ۱۴۲۷ ق
۲۸۱	دینوری ۱۳۲۰ - ۱۴۱۶ ق
۲۸۲	ذهنی ۱۳۶۷ - ۱۴۲۳ ق
۲۸۶	ربانی میانجی ۱۳۴۱ - ۱۴۱۶ ق
۲۸۷	رحمانی مازندرانی ۱۳۴۲ - ۱۴۱۶ ق
۲۹۰	رحمانی همدانی ۱۳۵۴ - ۱۴۲۵ ق
۲۹۱	رضوانی زنجانى ۱۳۴۲ - ۱۴۲۰ ق
۲۹۲	رضوی ۱۳۴۵ - ۱۴۲۳ ق
۲۹۵	رضوی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۲ ق
۲۹۶	رفیعی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۲ ق
۲۹۸	روحانی ۱۳۴۳ - ۱۴۲۱ ق
۳۰۲	روحانی ۱۳۳۸ - ۱۴۱۸ ق
۳۰۵	روحانی بابلی ۱۳۴۲ - ۱۴۲۰ ق
۳۰۷	روحانی رانکوهی ۱۳۵۱ - ۱۴۲۳ ق
۳۰۹	روحانی کرمانی ۱۳۴۴ - ۱۴۱۳ ق
۳۰۹	روحانی نجفی ۱۳۵۰ - ۱۴۱۵ ق
۳۱۱	روضاتی ۱۳۴۷ - ۱۴۲۲ ق
۳۱۴	زاهدی ۱۳۳۵ - ۱۴۱۹ ق
۳۱۶	زین الدین ۱۳۳۲ - ۱۴۱۹ ق
۳۱۹	سامت قزوینی ۱۳۲۱ - ۱۴۲۰ ق
۳۲۱	سبزواری ۱۳۲۸ - ۱۴۱۴ ق
۳۲۵	سبط الشیخ ۱۳۴۹ - ۱۴۱۶ ق
۳۲۶	سبط الشیخ ۱۳۴۴ - ۱۴۲۵ ق

۳۲۸	ستوده ۱۳۴۰ - ۱۴۲۰ ق
۳۳۰	سعادت پرور ۱۳۴۵ - ۱۴۲۵ ق
۳۳۱	سعادت مصطفوی ۱۳۲۵ - ۱۴۱۵ ق
۳۳۳	سعید ۱۳۳۷ - ۱۴۱۶ ق
۳۳۵	سعیدی کاشمری ۱۳۵۲ - ۱۴۱۶ ق
۳۳۷	سلطان القزاء ۱۳۱۹ - ۱۴۱۸ ق
۳۴۰	سلطانی طباطبایی ۱۳۲۸ - ۱۴۱۸ ق
۳۴۲	سلیمانی قزوینی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۰ ق
۳۴۳	سویج ۱۳۴۳ - ۱۴۲۳ ق
۳۴۵	شاهرودی طاهری ۱۳۵۰ - ۱۴۱۴ ق
۳۴۶	شبر ۱۳۴۶ - ۱۴۱۴ ق
۳۴۷	شبستری ۱۳۳۳ - ۱۴۲۴ ق
۳۴۹	شراره ۱۳۲۶ - ۱۴۱۹ ق
۳۵۱	شراره ۱۳۶۴ - ۱۴۲۶ ق
۳۵۳	شرقی ۱۳۴۳ - ۱۴۱۹ ق
۳۵۴	شریف رازی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۰ ق
۳۵۶	شری ۱۳۳۰ - ۱۴۱۵ ق
۳۵۸	شمس الدین ۱۳۵۳ - ۱۴۲۱ ق
۳۶۲	شمس گیلانی ۱۳۴۷ - ۱۴۲۴ ق
۳۶۴	شوشتری ۱۳۲۰ - ۱۴۱۵ ق
۳۶۷	شیرازی ۱۳۴۷ - ۱۴۲۲ ق
۳۷۳	شیرازی ۱۳۲۶ - ۱۴۲۱ ق
۳۷۵	شهرستانی ۱۳۳۹ - ۱۴۱۸ ق
۳۷۹	صائنی زنجانی ۱۳۵۱ - ۱۴۱۹ ق
۳۸۰	صادقی اصفهانی ۱۳۴۶ - ۱۴۱۷ ق
۳۸۲	صافی اصفهانی ۱۳۳۸ - ۱۴۱۶ ق

۳۸۴		صالحی مازندرانی ۱۳۵۲ - ۱۴۲۳ ق
۳۸۶		صبوری قمی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۴ ق
۳۸۷		صدر ۱۳۳۹ - ۱۴۱۵ ق
۳۹۰		صدر ۱۳۲۷ - ۱۴۱۵ ق
۳۹۱		صدر ۱۳۳۳ - ۱۴۱۸ ق
۳۹۲		صدر ۱۳۶۲ - ۱۴۱۹ ق
۳۹۸		صدّیقین ۱۳۴۲ - ۱۴۲۶ ق
۴۰۰		صفایی حائری ۱۳۷۰ - ۱۴۲۰ ق
۴۰۳		صفایی خوانساری ۱۳۲۱ - ۱۴۱۳ ق
۴۰۵		طاهر شمس گلپایگانی ۱۳۴۶ - ۱۴۱۶ ق
۴۰۷		طاهری گرگانی ۱۳۴۹ - ۱۴۲۸ ق
۴۱۰		طباطبایی قمی ۱۳۲۹ - ۱۴۲۸ ق
۴۱۳		طباطبایی یزدی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۶ ق
۴۱۸		طبسی حائری ۱۳۶۵ - ۱۴۲۴ ق
۴۱۹		طبسی حائری ۱۳۴۲ - ۱۴۲۱ ق
۴۲۱		عابدی قمی ۱۳۳۵ - ۱۴۱۷ ق
۴۲۲		عارفی ۱۳۱۱ - ۱۴۲۲ ق
۴۲۴		عالمی ۱۳۴۶ - ۱۴۲۰ ق
۴۲۵		عبیری ۱۳۸۱ - ۱۴۲۴ ق
۴۲۸		عرفانیان خراسانی ۱۳۴۹ - ۱۴۲۴ ق
۴۳۰		عسکری ۱۳۳۸ - ۱۴۲۸ ق
۴۳۴		عسکری گیلانی ۱۳۴۸ - ۱۴۲۶ ق
۴۳۵		علّامه اصفهانی ۱۳۳۰ - ۱۴۱۹ ق
۴۳۷		علم الهدی سبزواری ۱۳۳۵ - ۱۴۲۰ ق
۴۳۹		علوی بخشایشی ۱۳۵۰ - ۱۴۱۹ ق
۴۴۱		علوی بروردی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۷ ق

۴۴۳	عندلیب همدانی ۱۳۲۶ - ۱۴۲۰ ق
۴۴۵	غروی تبریزی ۱۳۲۸ - ۱۴۱۵ ق
۴۴۶	غروی تبریزی ۱۳۴۹ - ۱۴۱۹ ق
۴۴۹	غروی علیاری ۱۳۱۹ - ۱۴۱۷ ق
۴۵۵	غضنفری خوانساری ۱۳۳۶ - ۱۴۲۴ ق
۴۵۶	غفاری ۱۳۴۵ - ۱۴۲۱ ق
۴۵۸	فاضل بهسودی ۱۳۵۹ - ۱۴۱۹ ق
۴۶۱	فاضل لنکرانی ۱۳۵۰ - ۱۴۲۸ ق
۴۶۷	فاضل هرنندی ۱۳۵۳ - ۱۴۲۷ ق
۴۶۸	فاطمی ابهری ۱۳۴۶ - ۱۴۲۵ ق
۴۷۰	فالی ۱۳۳۲ - ۱۴۲۸ ق
۴۷۲	فتلاوی ۱۳۵۷ - ۱۴۱۸ ق
۴۷۳	فضایلی ۱۳۴۱ - ۱۴۱۸ ق
۴۷۴	فقیه امامی ۱۳۵۲ - ۱۴۱۴ ق
۴۷۶	فقیه عاملی ۱۳۲۹ - ۱۴۱۹ ق
۴۷۸	فقیهی بروجردی ۱۳۴۲ - ۱۴۲۱ ق
۴۸۰	فلسفی ۱۳۲۶ - ۱۴۱۹ ق
۴۸۶	فلسفی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۷ ق
۴۸۸	فهری زنجانی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۷ ق
۴۹۰	قائمی ۱۳۱۶ - ۱۴۱۴ ق
۴۹۱	قاضی زاهدی ۱۳۴۶ - ۱۴۱۷ ق
۴۹۴	قبیسی عاملی ۱۳۳۳ - ۱۴۱۴ ق
۴۹۵	قرنی گلیپایگانی ۱۳۳۳ - ۱۴۱۸ ق
۴۹۷	قزوینی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۵ ق
۴۹۹	کاشی ۱۳۴۴ - ۱۴۱۷ ق
۵۰۰	کاظمی قزوینی ۱۳۳۵ - ۱۴۱۴ ق

۵۰۲	کاظمینى بروجردى ۱۳۴۳ - ۱۴۲۳ ق
۵۰۴	کافى ۱۳۴۷ - ۱۴۲۱ ق
۵۰۵	کجورى ۱۳۳۱ - ۱۴۱۹ ق
۵۰۷	کرمى حویزى ۱۳۴۰ - ۱۴۲۳ ق
۵۰۹	کشفى ۱۳۵۱ - ۱۴۲۱ ق
۵۱۱	کشميرى ۱۳۳۵ - ۱۴۱۹ ق
۵۱۲	کلانتر ۱۳۳۵ - ۱۴۲۰ ق
۵۱۵	کلباسى ۱۳۲۳ - ۱۴۱۸ ق
۵۱۷	کمالى دزفولى ۱۳۳۲ - ۱۴۲۶ ق
۵۱۹	کمره اى ۱۳۲۰ - ۱۴۱۶ ق
۵۲۲	کوکبى ۱۳۴۴ - ۱۴۲۶ ق
۵۲۴	گلپايگانى ۱۳۱۶ - ۱۴۱۴ ق
۵۳۳	لاکانى ۱۳۳۱ - ۱۴۲۱ ق
۵۳۶	لطفى ۱۳۳۵ - ۱۴۲۷ ق
۵۳۹	محسنى ملايرى ۱۳۲۲ - ۱۴۱۶ ق
۵۴۰	مجتهدى ۱۳۴۳ - ۱۴۲۹ ق
۵۴۲	محقق ۱۳۲۶ - ۱۴۲۱ ق
۵۴۴	محقق بهسودى ۱۳۵۷ - ۱۴۱۷ ق
۵۴۶	محقق تهرانى ۱۳۳۲ - ۱۴۱۵ ق
۵۴۷	محلّاتى ۱۳۴۵ - ۱۴۲۱ ق
۵۵۰	محققى اشتهاردى ۱۳۶۳ - ۱۴۲۷ ق
۵۵۲	محمّدی عراقى ۱۳۳۳ - ۱۴۲۲ ق
۵۵۵	محمّدی لايينى ۱۳۴۱ - ۱۴۱۴ ق
۵۵۶	محمّدی هيديجى ۱۳۴۴ - ۱۴۲۱ ق
۵۵۷	محمودى ۱۳۴۱ - ۱۴۲۷ ق
۵۶۲	محمودى دشتى ۱۳۲۵ - ۱۴۲۴ ق

۵۶۴	محمودی گلپایگانی ۱۳۴۵ - ۱۴۱۴ ق
۵۶۵	مدرّس گیلانی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۰ ق
۵۷۰	مدرّس هاشمی ۱۳۲۹ - ۱۴۱۹ ق
۵۷۲	مدرس یزدی ۱۳۲۶ - ۱۴۱۳ ق
۵۷۳	مدرسی یزدی ۱۳۵۸ - ۱۴۲۲ ق
۵۷۵	مدرسی یزدی ۱۳۵۰ - ۱۴۲۵ ق
۵۷۶	مدنی کاشانی ۱۳۲۱ - ۱۴۱۲ ق
۵۷۹	مدیر شانه چی ۱۳۴۶ - ۱۴۲۳ ق
۵۸۲	مرتضوی لنگرودی ۱۳۵۰ - ۱۴۲۶ ق
۵۸۵	مرتضوی لنگرودی ۱۳۵۲ - ۱۴۲۶ ق
۵۸۷	مرتضوی میانجی ۱۳۳۲ - ۱۴۱۲ ق
۵۸۸	مرعشی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۵ ق
۵۸۹	مرعشی ۱۳۳۷ - ۱۴۲۶ ق
۵۹۲	مرعشی ۱۳۳۷ - ۱۴۲۳ ق
۵۹۴	مرعشی نجفی ۱۳۲۵ - ۱۴۱۶ ق
۵۹۶	مرقاتی ۱۳۴۸ - ۱۴۲۶ ق
۵۹۹	مروّج اردبیلی ۱۳۴۹ - ۱۴۲۲ ق
۶۰۲	مسجد جامعی ۱۳۳۹ - ۱۴۲۵ ق
۶۰۳	مصطفوی ۱۳۳۴ - ۱۴۲۶ ق
۶۰۵	مصلحی ۱۳۵۳ - ۱۴۲۶ ق
۶۰۷	مظفر ۱۳۲۰ - ۱۴۱۳ ق
۶۰۸	مظفری ۱۳۴۴ - ۱۴۲۳ ق
۶۱۰	مقدس نجفی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۴ ق
۶۱۱	ملبویی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۵ ق
۶۱۱	ملکی میانجی ۱۳۲۴ - ۱۴۱۹ ق
۶۱۵	ممجد لنگرودی ۱۳۳۳ - ۱۴۱۸ ق

۶۱۶	موحد ابطحی ۱۳۴۹ - ۱۴۲۳ ق
۶۲۱	موحد ابطحی ۱۳۲۰ - ۱۴۱۳ ق
۶۲۲	موسوی اصفهانی ۱۳۵۲ - ۱۴۲۸ ق
۶۲۳	موسوی تبریزی ۱۳۵۴ - ۱۴۲۴ ق
۶۲۴	موسوی زنجانی ۱۳۴۳ - ۱۴۲۰ ق
۶۲۷	موسوی زنجانی ۱۳۴۷ - ۱۴۲۳ ق
۶۲۸	موسوی شالی ۱۳۳۳ - ۱۴۲۷ ق
۶۳۰	موسوی شبستری ۱۳۳۴ - ۱۴۲۰ ق
۶۳۲	موسوی همدانی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۱ ق
۶۳۴	موسوی هندی ۱۳۵۲ - ۱۴۱۹ ق
۶۳۶	مولانا ۱۳۴۳ - ۱۴۲۵ ق
۶۳۸	مولوی قندهاری ۱۳۱۹ - ۱۴۱۹ ق
۶۴۰	مهدوی دامغانی ۱۳۵۲ - ۱۴۲۴ ق
۶۴۲	مهدوی لاهیجی ۱۳۱۳ - ۱۴۱۳ ق
۶۴۴	میرجهانی ۱۳۱۹ - ۱۴۱۳ ق
۶۴۶	میرخای ۱۳۳۰ - ۱۴۱۴ ق
۶۴۷	میلانی ۱۳۳۶ - ۱۴۲۵ ق
۶۴۹	نایینی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۳ ق
۶۵۱	نجفی اصفهانی ۱۳۵۶ - ۱۴۲۲ ق
۶۵۳	نجفی کمره ای ۱۳۴۲ - ۱۴۱۹ ق
۶۵۵	نصراللهی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۱ ق
۶۵۶	نصیری متکازینی ۱۳۲۹ - ۱۴۱۴ ق
۶۵۸	نورانی ۱۳۴۵ - ۱۴۲۴ ق
۶۶۰	نوری ۱۳۵۱ - ۱۴۲۹ ق
۶۶۴	نوری موسوی ۱۳۴۸ - ۱۴۲۵ ق
۶۶۵	نوغانی ۱۳۴۵ - ۱۴۱۳ ق

۶۶۶	وائلی ۱۳۴۲ - ۱۴۲۴ ق
۶۶۷	وجدانی فخر ۱۳۵۱ - ۱۴۱۷ ق
۶۷۰	وحید گلپایگانی ۱۳۴۵ - ۱۴۲۶ ق
۶۷۱	وحیدی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۱ ق
۶۷۴	وشنوی قمی ۱۳۲۵ - ۱۴۱۸ ق
۶۷۸	هاجری ۱۳۴۴ - ۱۴۲۵ ق
۶۷۹	هاشمی اصفهانی ۱۳۲۱ - ۱۴۲۰ ق
۶۸۲	هبه اللهی مراغی ۱۳۲۵ - ۱۴۱۸ ق
۶۸۴	هنرور خوبی ۱۳۴۵ - ۱۴۱۸ ق
۶۸۵	یثربی کاشانی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۷ ق
۶۸۸	یزدانی ۱۳۷۹ - ۱۴۲۳ ق
۶۹۰	یوسفی غروی ۱۳۴۳ - ۱۴۲۷ ق
۶۹۱	واصف ۱۳۴۵ - ۱۴۱۶ ق
۶۹۳	فهرست ها
۶۹۳	فهرست نام ها
۶۹۳	آ - ۱
۷۰۶	ب
۷۰۷	پ
۷۰۷	ت
۷۰۸	ج
۷۱۲	چ
۷۱۲	ح
۷۲۱	خ
۷۲۲	د
۷۲۲	ذ
۷۲۲	ر

ز ۷۲۵

ژ ۷۲۶

س ۷۲۶

ش ۷۲۷

ص ۷۲۹

ض ۷۳۱

ط ۷۳۲

ظ ۷۳۲

ع ۷۳۲

غ ۷۴۸

ف ۷۴۸

ق ۷۵۱

ک ۷۵۱

ل ۷۵۲

م ۷۵۳

ن ۷۹۳

و ۷۹۵

ه ۷۹۵

ی ۷۹۷

فهرست کتاب ها ۷۹۹

آ - ا ۷۹۹

ب ۸۳۰

پ ۸۳۶

ت ۸۴۰

ث ۸۷۰

ج ۸۷۲

۸۷۵ چ

۸۷۷ ح

۸۸۷ خ

۸۹۲ د

۹۰۱ ذ

۹۰۲ ر

۹۲۱ ز

۹۲۴ س

۹۳۰ ش

۹۴۴ ص

۹۴۷ ض

۹۴۷ ط

۹۴۸ ظ

۹۵۶ غ

۹۵۷ ف

۹۶۶ ق

۹۷۳ ک

۹۸۰ گ

۹۸۲ ل

۹۸۴ م

۱۰۱۶ ن

۱۰۲۴ و

۱۰۲۹ ه

۱۰۳۱ ی

۱۰۳۳ فهرست مکانها

۱۰۳۳ آ - ا

ب ۱۰۳۷

پ ۱۰۴۰

ت ۱۰۴۱

ج ۱۰۴۲

چ ۱۰۴۲

ح ۱۰۴۲

خ ۱۰۴۵

د ۱۰۴۷

ر ۱۰۵۰

ز ۱۰۵۱

ژ ۱۰۵۱

س ۱۰۵۱

ش ۱۰۵۲

ص ۱۰۵۴

ط ۱۰۵۴

ع ۱۰۵۴

غ ۱۰۵۵

ف ۱۰۵۵

ق ۱۰۵۵

ک ۱۰۵۸

گ ۱۰۶۰

ل ۱۰۶۱

م ۱۰۶۲

ن ۱۰۷۹

و ۱۰۸۱

ه ۱۰۸۲

۱۰۸۳ ی

۱۰۸۳ فهرست گروه ها، سازمان ها ، مؤسسات

۱۰۸۳ ا

۱۰۸۴ ب

۱۰۸۴ ت

۱۰۸۴ ج

۱۰۸۵ ح

۱۰۸۵ د

۱۰۸۷ ر

۱۰۸۷ س

۱۰۸۸ ص

۱۰۸۸ ف

۱۰۸۸ ک

۱۰۸۹ گ

۱۰۸۹ ل

۱۰۸۹ م

۱۰۹۴ و

۱۰۹۴ ه

۱۰۹۵ درباره مرکز

اختران فضیلت: زندگی و درگذشت علمای شیعه، ۱۳۷۲ - ۱۳۸۷ش

مشخصات کتاب

سرشناسه: انصاری، ناصرالدین، ۱۳۴۶ -

عنوان و نام پدیدآور: اختران فضیلت: زندگی و درگذشت علمای شیعه، ۱۳۷۲ - ۱۳۸۷ش / ناصرالدین انصاری قمی.

مشخصات نشر: قم: دلیل ما، ۱۳۸۸.

مشخصات ظاهری: ۱۰۲۹ ص.: مصور، نمونه، عکس.

شابک: ۱۳۵۰۰۰ ریال ۹۷۸-۹۶۴-۳۹۷-۵۲۹-۶:

وضعیت فهرست نویسی: فاپا (برون سپاری).

یادداشت: پشت جلد لاتینی شده: Nasereddin Ansari Qomi. Akhtaran-e fazilat.

یادداشت: نمایه.

موضوع: مجتهدان و علما-- ایران-- سرگذشتنامه

رده بندی کنگره: BP۵۵/۲/الف۸۶/الف۳ ۱۳۸۸

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۹۸:

شماره کتابشناسی ملی: ۱۷۸۱۳۷۷

وضعیت رکورد: فاپا

ص: ۱

اشاره

اختران فضیلت: زندگی و درگذشت علمای شیعه، ۱۳۷۲ - ۱۳۸۷ ش

ناصرالدین انصاری قمی

ص: ۲

بسم الله الرحمن الرحيم

ص: ٤

الحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين

عن رسول الله صلى الله عليه وآله : من ورّخ مؤمنا كمن احياه .(۱)

کتاب حاضر ، مجموعه مقالاتی است که در ۱۵ سال گذشته - ۱۳۷۲ تا ۱۳۸۶ ش - در گرامیداشت یاد و نام برخی از عالمان معاصر شیعه ، در مجله وزین « آینه پژوهش » نگاشته ام .

در این مقالات ، به اجمال زندگی علمی و اجتماعی و کارنامه پژوهشی آنان بررسی شده و از تفصیل و تحلیل و نقد و بررسی آراء علمی و مبانی فکری ایشان دوری شده است . در این نوشتارها ، هدف آن بوده است که در صفحات محدود مجله ، از مقام علمی بزرگانی که در آن تاریخ وفات یافته اند ، تجلیل به عمل آید و یاد و نام ایشان در سینه تاریخ ثبت شود و البته ، اکثر آنان در کتابهای تذکره و تراجم مورد غفلت واقع شده و نامی از ایشان در هیچ کتابی نیامده است و اینک ، شرح حال آنان برای نخستین بار ، انتشار می یابد .

این مقالات ، از همان زمان مورد توجه فراوان عالمان و دانشمندان قرار گرفت و با تشویق های مکرر شفاهی و کتبی ، اینجانب را مورد تشویق قرار دادند و گردآوری و تدوین و ادامه این مقالات را خواستار شدند ، که در این میان به چند اظهارنظر اشاره می شود :

۱ - استاد نامی حوزه علمیه قم آیت الله احمد امین شیرازی - صاحب کتاب ارزشمند « آئین بلاغت » - می نویسد :

« از بخش های ارزشمند مجله آینه پژوهش ، قسمتی است که حالات

ص: ۵

دانشمندان ، نویسندگان ، مراجع تقلید و بزرگان دین را پس از فوت آنان می نگارد . اهمیت و ارزش این نگارش از چند جهت است :

۱ . بسیاری از فرهیختگان ممکن است فقدان چنین عالم و دانشمندی را ندانند و یا ممکن است بدانند ، ولی از خدمات ، آثار علمی و قلمی و سال تولد ، دوران زندگی ، حسن اخلاق و رفتار آنان و نیز زحمات و تلاش هایی که در دوران زندگی داشته ، اطلاعی نداشته باشند و نگارش شرح حال آنان علاوه بر آگاهی بر احوال و آثارشان ، می تواند راهنما و الگویی برای بازماندگان و به ویژه جوانانی که می خواهند در مسیر علم و تحقیق گام نهند ، باشد .

۲ . بزرگداشتی است از مقام علما و دانشمندان که باید یاد و نام آنان در جامعه و نیز در عرصه حوزه های علمی ، دینی و دانشگاهی بماند و به وسیله نگارش شرح حال از غربت بیرون آمد ، تا جزء گروهی که درباره آنها گفته می شود : « عاش غریباً و مات غریباً » ، نباشند .

۳ . نگارش شرح حال دانشمندان ، نشانه تمدن و فرهنگ یک ملت ، یک جامعه و یک کشور است و به سایر ملل متمدنی جهان می فهماند تا چه حد برای دانش ، دانشمند و علم و تحقیق ارج و منزلت قائل اند که بعد از فوت نیز از یادها نرفته و گویا زنده اند .

۴ . قلم رسا و جاذب نویسنده محقق و دانشمند این مقالات جناب حجهالاسلام ناصرالدین انصاری قمی ، بر ارزش و اهمیت آن افزوده ؛ به گونه ای که خواننده

احساس خستگی نمی کند و با نشاط این سلسله مقالات را پی گیری می کند .

در خاتمه توفیق روزافزون متصدیان و مدیران مجله و نویسندگان محترم این مقالات را از خداوند متعال خواستارم .

۲ - فاضل فرزانه جناب ثقه الاسلام استاد عبدالحسین جواهر کلام می نویسد :

« به راحتی می توان گفت که بخش اخبار در گذشتگان ، خود کتابی ارزشمند و پر فایده و شامل شرح حال های جدید است که برای نخستین بار در این نشریه معرفی می شوند . بار سنگین این بخش طی چند سال بر دوش حجه الاسلام آقای شیخ ناصرالدین انصاری بوده است . اگر هیچ نگوئیم ، اما در معرفی و توصیف بخش در گذشتگان مجله ، همین بس که متوفیان صاحب نام و اثر و حتی گمنام که نام و نشانی از آنان پس از در گذشت باقی نخواهد ماند ، در صفحات زرین آینه پژوهش ، همچو آینه می درخشد . »

۳ - فاضل گرامی جناب حجه الاسلام ابوالفضل حافظیان هم می نویسد :

« بخش در گذشتگان ، علاوه بر اینکه بزرگداشتی از مقام علمی عالمان از دست رفته است ، اطلاعات مفیدی در باب تألیفات علمای معاصر به دست می دهد که ممکن است در منبع دیگری قابل دسترسی نباشد . »

۴ - استاد محترم جناب دکتر مرتضی ذکایی ساوی می نویسد :

« اخبار در گذشتگان ، از قسمت های بسیار عالی و آموزنده مجله است که مورد علاقه اینجانب است . »

۵ - قرآن پژوه حوزه علمیه قم استاد محمدعلی کوشا هم می نویسد :

« بخش در گذشتگان مجله ، امری بسیار لازم بود و مورد توجه فراوان قرار گرفت و قطعاً در آینده هم ، به عنوان مأخذی

معتبر و گویا، مطرح خواهد بود».

۶ - استاد محترم جناب آقای محسن محمدی فشارکی هم نوشته است :

« اخبار در گذشتگان نیز علاوه بر اطلاع از احوال دانشیان در گذشته ، برایم تازیانه سلوک است که فراموش نشود : کل نفس ذائقه الموت .

هر که باشی و ز هر جا باشی

آخرین منزل هستی این است

در این کتاب ، القاب و عناوین بزرگان ، به روش کتابهای رجال و تراجم حذف گردیده ، و موضوعات بر حسب عناوین - به صورت الفبایی - مرتب شده است .

این کتاب ، دارای ویژگی های ذیل است :

۱ - برای هر یک از شخصیت های کتاب ، با سعی و کوشش فراوان ، عکس و تصویر تهیه شده است .

۲ - تا حد امکان برای هر یک از ایشان سند و نمونه خط تهیه گردیده است (در همین جا از بازماندگان محترم بزرگانی که در این کتاب معرفی شده اند ، تقاضا نمودیم هر گونه اطلاعات - اعم از عکس ، دستخط ، اسناد و اجازات - که به پر بار شدن کتاب ، یاری می رساند برایم - به نشانی ناشر محترم - ارسال دارند تا در چاپ بعد مورد استفاده قرار گیرد) .

۳ - در این کتاب ، شرح زندگانی بزرگانی که در مجله از قلم افتاده ، ذکر شده است .

۴ - همچنین بر مقالات مجله ، نکات جدید افزوده و ویرایش مجدد هم شده است .

۵ - در نظر است شخصیهایی که در این کتاب نیامده اند ، و تاریخ وفات ایشان در این زمان -

ص: ۸

۱۳۷۲ تا ۱۳۸۷ - است در مستدرک آورده شود .

۶- اگر مقاله و شرح حال از کتابی و یا شخصی اخذ شده باشد ، به نام مصدر و منبع اشاره شده و اگر بدون نام است ، با مراجعات و اطلاعات شخصی نوشته شده است .

در پایان از ارشادات و راهنمایی ها و یاری های ارباب فضل و دانش ، که در پربار ساختن این کتاب از هیچ کمک و کوششی دریغ نکردند ، به ویژه فاضل فرزانه و سختکوش دانشمند محترم آقای عبدالحسین جواهر کلام - که سخاوتمندانه و فروتنانه اطلاعات و عکس های خویش را در اختیارم نهاد - و هم استاد محترم جناب

حجهالاسلام والمسلمین آقای محمد سمایی حایری - که تصاویر بسیار برایم فراهم آورد - صمیمانه سپاسگذاری می نمایم و پاداش ایشان را از خداوند متعال خواستارم .

امید آنکه این خدمت مورد رضایت خداوند متعال و صاحب شریعت مقدسه و حضرت صاحب الزمان (عج) قرار گیرد . بمنّه و کرمه ، انه قریب مجیب .

ناصرالدین انصاری قمی

۱۷ ربیع المولود ۱۴۳۰ ق .

آشتیانی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۶ ق

آقای سیدجلال الدین آشتیانی در سال ۱۳۰۴ ش (۱۳۴۴ ق) در آشتیان زاده شد . پس از پشت سر گذاشتن دوران کودکی و نوجوانی و فراگیری تحصیلات ابتدایی و مقداری از ادبیات عرب ، در سال ۱۳۲۳ ش به حوزه علمیه قم آمد و نزد آیت الله شهید صدوقی ، مغنی ، مطول و شرح لمعه را آموخت و در محضر آیت الله شیخ عبدالجواد جبل عاملی اصفهانی کفایه و شرح شمسیه ، و نزد فقیه بزرگ آیت الله حاج شیخ مهدی مازندرانی - از اعظم تلامذه شریعت اصفهانی

و سید محمد کاظم یزدی (در منقول) و میرزا حسن کرمانشاهی و میر شهاب الدین تبریزی (در معقول) - مکاسب ، شرح منظومه ، شوارق ، اسفار (امور عامه) و تفسیر قرآن را فراگرفت . سپس به درس فقه و اصول آیت الله العظمی بروجردی (به مدت ۸ سال) و درس فقه آیت الله حاج سید محمد تقی خوانساری حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت . سپس به نجف اشرف هجرت کرد و در دروس آیات عظام : سید عبدالهادی شیرازی ، آقای حکیم و میرزا حسن بجنوردی به مدت دو سال شرکت جست و سپس به قم باز آمد و به مدت ۵ سال در درسهای تفسیر و اصول و فلسفه علامه طباطبائی حاضر شد و در زمره برترین شاگردان وی درآمد و مدتی هم در قزوین از محضر آیت الله رفیعی قزوینی بهره مند شد . فقید سعید در حدود سال ۱۳۴۵ ش به مشهد مقدس رفت و در آنجا رحل اقامت افکند و به تدریس فلسفه و عرفان شیعی همت گماشت و متون بسیار را تحقیق و منتشر ساخت و نامش در مجامع علمی جهان طنین افکن شد . سرانجام ، روح پاک آن استاد بزرگ در ۸۰ سالگی آرام گرفت و در سوم فروردین ۱۳۸۴ جان به جان آفرین تسلیم کرد و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله حاج سید عزالدین زنجان ، در صحن آزادی حرم امام رضا علیه السلام به خاک سپرده شد .

* برخی از آثارش عبارتند از :

۱ . تفسیر سوره حمد ۲ . شرح حال و آرای فلسفی ملاصدرا ۳ .

ص: ۱۰

شرح زادالمسافر ملاصدرا ۴. شرح فصوص الحکم ۵. شرح مقدمه قیصری بر فصوص ۶. هستی از نظر عرفان و فلسفه ۷. منتخباتی از آثار حکمای الهی ایران (جلد ۴) ۸. تعلیقه و حاشیه بر: اصول المعارف ملامحسن فیض ۹. تعلیقه و حاشیه بر: مصباح الهدایه امام خمینی ۱۰. تعلیقه و حاشیه بر: انوار جلیه ملاعبدالله زنوزی ۱۱. تعلیقه و حاشیه بر: تحفه المراد ملاعباس دارابی ۱۲. تعلیقه و حاشیه بر: هدایه الطالبین حاجی ملاهادی سبزواری ۱۳. تعلیقه و حاشیه بر: مکاتبات عرفانی سیداحمد کربلایی و شیخ محمدحسین اصفهانی ۱۴. تعلیه و حاشیه بر: رسائل فلسفی ملاعلی نوری و ملانظر علی گیلانی

۱۵. تعلیقه و حاشیه بر: رسائل فلسفی و کلامی سیدمحمد کاظم عصار ۱۶. تعلیقه و حاشیه بر: رسائل محقق قیصری ۱۷. تعلیقه و حاشیه بر: شرح فصوص الحکم مؤید الدین جندی ۱۸. تعلیقه و حاشیه بر: الشواهد الربوبیه صدرالدین شیرازی (با تعلیقه حکیم سبزواری)

۱۹. تعلیقه و حاشیه بر: لمعات الهیه ملاعبدالله زنوزی ۲۰. تعلیقه و حاشیه بر: مبدأ و معاد ملاصدرا

۲۱. مقدمه و تعلیقه بر: مجموعه رسائل حکیم سبزواری

۲۲. المسائل القدسیه صدرالدین شیرازی

۲۳. مقدمه و تعلیقه بر: مشارق الدراری شرح تائیه ابن فارض از سعیدالدین فرغانی ۲۴. مقدمه و تعلیقه بر: تمهید القواعد ابن ترکه ۲۵. مقدمه و تعلیقه بر: رساله المشاعر ملاصدرا

۲۶. مقدمه و تعلیقه بر

ص: ۱۱

: رساله النصوص صدرالدين قونوی ۲۷ . مقدمه و تعلیقه بر : رساله نوریه حکیم بهایی لاهیجی ۲۸ . مقدمه و تعلیقه بر : نقد النصوص عبدالرحمن جامی ۲۹ . مقدمه و تعلیقه بر : اصل الاصول ملانعیما گیلانی ۳۰ . مقدمه و تعلیقه بر : شرح دعاء المعرفه فاضل خراسانی .

آقاجنفی همدانی ۱۳۲۲ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج سیدمحمد حسینی همدانی، معروف به آقا نجفی یکی از فقها و مفسرین معاصر به شمار می رفت. فقید سعید، در ربیع الاول ۱۳۲۲ در نجف به دنیا آمد. پدرش آیت الله آقا سیدعلی عرب (متوفی: ۱۳۷۹ ق) از نوادگان محقق اعرجی علامه سیدمحسن حسینی کاظمی (متوفی: ۱۲۲۷ ق) صاحب «المحصل فی الاصول» و «وسائل الشیعه الی احکام الشریعه»، و از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی، ملاحسینقلی همدانی، میرزا حسین خلیلی و آقا سیداحمد کربلایی و از دوستان و همدرسان میرزا جواد آقا ملکی تبریزی و آقا شیخ محمد بهاری بوده است.

معظم له در سال ۱۳۳۰ ق به همراه پدر بزرگوارش به همدان آمد و پیش از به پایان رسانیدن دوره دار الفنون شد و نزد آیت الله سیدمحمد هادی میلانی و آیت الله آقا عماد رشتی (فرزند میرزا حبیب الله رشتی) به ادامه تحصیل پرداخت. در سال ۱۳۴۵ ق در آخرین دوره درس اصول آیت الله میرزای

نائینی حاضر شد و مورد توجه بسیار ایشان قرار گرفت و به شرف مصاهرت وی نائل آمد. وی هم زمان با حضور در درس میرزای نائینی، در درس های فقه، اصول، کلام و فلسفه آیت الله سیدحسین بادکوبه ای و آیت الله شیخ محمد حسین اصفهانی (کمپانی) حاضر شد و این درس ها را با آیات عظام: میلانی، خویی، علامه طباطبایی، آقا شیخ عماد رشتی

، سیدصدرالدین جزایری و سیدمحمد تقی نخجوانی مباحثه می کرد. وی معارف و اخلاق را مدتی اندک در محضر جمال السالکین میرزا علی آقای قاضی و سپس آیت الله آقا سیدعبدالغفار مازندرانی فراگرفت. پس از اخذ اجازه اجتهاد از اساتید خویش و دیگر علمای نجف مانند آیات عظام: نایینی، کمپانی، آقا ضیاء عراقی، شیخ محمد کاظم شیرازی و حاج شیخ عبدالکریم حائری، در سال ۱۳۶۷ ق به همدان بازگشت و به تدریس علوم دینی، اقامه جماعت، تألیف و تصنیف و ارشاد مردم پرداخت و پس از وفات پدر گرامی اش، مسجد کولانج را مرکز وعظ و ارشاد خویش قرار داد.

معظم له، دارای مجلسی خوش و گفتاری شیرین و رویی باز و چهره ای بشاش بود. زندگی اش ساده و رفتارش آمیخته با تواضع بود. به مستحبات اهتمام فراوان داشت و از مکروهات دوری می جست. از وقت خویش بهره کافی می برد و به مطالعه و نگارش می پرداخت. رفتار و کردارش آدمی را به سوی خدا سوق می داد. از شهره شدن گریزان بود. به امام خمینی احترام و به و انقلاب اسلامی ایران امیدوار بود - و این از مصاحبه هایش با مجله حوزه (ش ۳۰ و ۳۲) هویداست - و حفظ نظام اسلامی را از اهم واجبات شرعی می دانست. او در رؤیایی صادق، از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم دستور نگارش تفسیر قرآن را دریافت کرد و در انجام آن نیز توفیق یافت.

آثار چاپی او عبارت اند از:

۱. انوار درخشان در تفسیر قرآن (۱۸ ج)

۲. درخشان پرتوی از اصول کافی (شرح کتاب التوحید کافی، ۶ جلد)

۳. معاد جسمانی

ص: ۱۳

و روحانی ۴. مسیحا مژده مهدی موعود .

کتاب های غیر چاپی او نیز عبارت اند از:

۵. تقریرات درس اصول میرزای نایینی (از مباحث الفاظ تا تعادل و تراجیح)

۶. تقریرات درس فقه محقق اصفهانی (بحث مکاسب)

۷. تقریرات درس اصول محقق اصفهانی ۸. رساله هایی در شرح احادیث اخلاقی و فلسفه و کلام .

آن فقیه بزرگ، در سحرگاه یکشنبه ۱۵ جمادی الاول ۱۴۱۷ ق (هشتم مهر ۱۳۷۵) در نود و پنج سالگی بدرود حیات گفت. با رحلت وی، در استان همدان سه روز عزای عمومی و یک روز تعطیل عمومی اعلام شد و سراسر شهر سیاه پوش گردید و از سوی مقام معظم رهبری و مراجع معظم تقلید، ارگان ها و سازمان های مختلف پیام های تسلیت صادر شد. پیکر پاکش پس از تشییع چند صد هزار نفری، به مشهد مقدس انتقال یافت و در شهر مشهد تشییع مجدد گردید و آیت الله حاج شیخ حسنعلی مروارید بر آن نماز گزارد و در دارالزهد آستان مقدس حضرت امام رضا علیه السلام و در جوار مرقد شیخ بهایی ، به خاک سپرده شد .

سید علی عرب

از راست به چپ :

سید ابوالحسن موسوی همدانی ، آقا نجفی همدانی ، شیخ حسین عندلیب همدانی

آل خلیفه ۱۳۲۵ - ۱۴۲۶

آقای شیخ حسین آل خلیفه احسائی مبرز از علما و فقهای مشهور منطقه احساء به شمار بود .

« آل خلیفه » یکی از بیوت مشهور علمی در منطقه احساء و قطیف است که از آن علمای بزرگ برخاسته اند (از جمله : علامه شیخ محمد ، علامه شیخ صالح ، علامه شیخ محسن ، علامه شیخ عبدالله بن شیخ

ص: ۱۴

محسن و شیخ صادق بن شیخ محمد) و منطقه احساء را به نور علم و دانش و فقاہت و ادب شیعی روشن ساخته اند .

فقید سعید در حدود سال ۱۳۲۵ ق در شهر مُبَرَز در بیت علم و فضیلت زاده شد . پدرش فقیه بزرگوار آیت الله شیخ محمد آل خلیفه (بن شیخ حسین بن محمد) و مادرش علویہ جلیله صبیہ آیت الله سیدہاشم موسوی آل سلمان بود . وی پس از دوران کودکی ، مقدمات و ادبیات را نزد شیخ محمد سعد (م ۱۳۵۲ ق) و سیدمحمد العلی (م ۱۳۸۸ ق) فراگرفت .

سپس در سال ۱۳۴۹ ق همراه با برادرش حجهالاسلام شیخ صادق آل خلیفه (درگذشته : یازدهم جمادی الاول ۱۴۱۳ ق) به نجف اشرف کوچید و سطوح عالیہ را

نزد حضرات آیات : سیدمحمدباقر شخص (م ۱۳۸۱ ق) و سیدناصر احسایی (م ۱۳۵۸ ق) فراگرفت ، و پس از آن در درس های آیات عظام : شاهرودی ، حکیم و خویی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و همزمان به تدریس سطوح عالیہ و پرورش شاگردانی چون علامہ شیخ باقر شریف قرشی ، علامہ شیخ هادی قرشی ، علامہ شیخ حسین فرج آل عمران و شیخ احمد آل عصفور پرداخت .

در سال ۱۳۶۰ ق به زادگاهش بازگشت و پس از سالیانی اقامت در ۱۳۶۴ ق برای بار دوم به نجف باز آمد و به مدت ہفده سال (تا ۱۳۸۱ ق) به تحصیل و تکمیل علوم و تدریس و تألیف پرداخت تا در همین سال با اخذ اجازات متعدد ، به عنوان

وکیل مطلق مراجع تقلید نجف به زادگاهش بازگشت و به خدمات دینی پرداخت و حوزه علمی پروتقی را به راه انداخت و بسیاری از طلاب قطیف و احسا را تربیت نمود (مانند مرحوم سید محمد الناصر ، سید ناصر آل سلمان ، سید طاهر آل سلمان ، سید احمد آل سلمان ، شیخ علی قطیفی ، سید محسن آل سلمان) . او علاوه بر تدریس با جدّیت به احیای شعائر (اقامه جماعت در هر سه وقت ، اقامه مجالس عزا و جشن برای اهل بیت علیهم السلام ، منبر و موعظه ، پاسخ به نیازها و رفع مشکلات مؤمنان) پرداخت و با اخلاق خوش و پاکی نفس و صفای سریرتش به عنوان پیشوایی محبوب در منطقه احساء به شمار می رفت . نقشی بزرگ در حرکت علمی و دینی منطقه برعهده داشت و به دلیل اشتغالات فراوانش کمتر به تألیف پرداخت و از سرِ تواضع از نام بردن و نشان دادن نوشته هایش به دیگران خودداری می کرد .

* برخی از آثارش عبارتند از :

۱ . تقریرات درس اصول آیت الله شاهرودی ۲ . تقریرات درس فقه آیت الله حکیم ۳ . تقریرات درس فقه و اصول آیت الله خویی .

آن فقیه بزرگوار ، در جمادی الثانی ۱۴۲۶ ق در ۱۰۰ سالگی بدرود زندگی گفت و پس از تشییع در زادگاهش به خاک سپرده شد و در غم فقدانش مجالس متعدد برگزار و اشعار گوناگون سروده شد .

(هاشم محمد الشخص ، اعلام هجر ، ج ۱ ، ص ۵۱۴ - ۵۱۹) .

آل صادق ۱۳۶۴ - ۱۴۱۵ ق

آقای شیخ محمد رضا شریف تنکابنی معروف به آل صادق، در سال ۱۳۶۴ ق در نجف اشرف به

ص: ۱۶

دنیا آمد. پدرش حجه الاسلام شیخ محمد تنکابنی (م ۱۳۹۷ ق) یکی از فضلاء نجف بود. فقید سعید پس از تحصیلات دبیرستان و اخذ دیپلم، به تحصیل علوم دینی روی آورد و در سال ۱۳۸۵ ق وارد «کلیه الفقه» شد و از آن جا فارغ التحصیل شد. سپس به عضویت انجمن ادبی «عبر» و «جمعیت مؤلفین و نویسندگان عراق» و «جمعیه التحریر الثقافی» در آمد و در جشنواره «الشعر التاسع» در بغداد - سال ۱۳۸۹ ق - شرکت جست.

وی شاعری قوی پنجه و ادیبی توانا بود و با شعرش در بیشتر مناسبات دینی و ملی شرکت داشت و روزنامه های عربی و عراقی، بسیاری از اشعارش را منتشر ساختند .

وی در سال ۱۴۰۵ ق به قم مهاجرت کرد و به تألیف و ترجمه و سرودن شعر پرداخت .

فف.

برخی از آثار چاپی وی عبارت اند از:

۱. انفاس الشباب - شعر

۲. الصوت و الأصداء - شعر

۳. الزورق و الرياح - شعر

۴. المستغفرون بالاسحار (ترجمه کتاب «شبِ مردان خدا» نوشته: سید محمد ضیاء آبادی)

۵. ماهی الصلاه (ترجمه کتاب «نماز چیست» نوشته: سید محمد بهشتی)

و دیگر کتاب هایش نیز عبارت است از:

۶. مدائن الظلال - شعر

۷. اوراق نقدیه ۸. شذرات من حیاتهم ۹. دراسات قرآنیه ۱۰. اتیار الاسلامی فی الادب العراقی المعاصر ۱۱. دروس اخلاقیه

۱۲. الشیعه ۱۳. المثنائی الشعریه ۱۴. فی حمی الاسلام ۱۵. الوصف عند النحویین و الاصولیین .

وی در ۲۹ محرم الحرام ۱۴۱۴ ق در ۴۸ سالگی بدرود زندگی گفت و در قم به

ص: ۱۷

(کاظم عبود الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفكر والادب ، ص ۵۰۳)

آل طالقانی ۱۳۵۰ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج سیدمحمدحسن آل طالقانی، یکی از ادبا و شعرای نجف اشرف به شمار می رفت. فقید سعید در روز جمعه ۱۱ رمضان ۱۳۵۰ ق، در نجف اشرف زاده شد. پدرش آیت الله علامه سیدعبدالرسول حسینی طالقانی نجفی (۱۳۱۷ - ۱۳۹۴ ق) از شاگردان آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، میرزای نایینی، شیخ جواد بلاغی و آقاضیاء عراقی - بود. او سطوح و ادبیات را نزد حضرات آیات: پدرش، شیخ محمدتقی فقیه، شیخ محمد فاضل قاینی، شیخ عباس رمیثی، شیخ مجتبی لنکرانی، سیدعلی مدد قاینی و دیگران فراگرفت و پس از آن به درس های آیات عظام: شاهرودی، خویی، شیخ باقر زنجانی و شیخ محمدعلی سرابی حاضر شد و به علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی صاحب الذریعه، اختصاصی تام یافت و از علوم فراوانش به ویژه در رجال و کتابشناسی بهره فراوان برد و از مشایخ روایت و حدیث مانند: آقا بزرگ تهرانی، سیدشرف الدین، غروی اردوبادی، سیدصدرالدین صدر، میرزا محمد تهرانی، شیخ محمدرضا آل یاسین، شیخ محمدحسن مظفر، سیدعبدالله شیرازی، میرزا حسن بجنوردی، سیدحسن چهارسوقی اصفهانی، شیخ حبیب آل مهاجر عاملی و سیدعبدالاعلی سبزواری و ده ها نفر دیگر اجازه حدیث دریافت کرد و به گروهی نیز اجازه روایت داد .

وی، یکی از ادبا و شعرا و از صاحبان قلم و اندیشه در نجف بود و در تاریخ، رجال، انساب و شعر و ادب دستی توانا داشت و اکثر ماده تاریخ وفات علمای نجف را سروده بود. در سال ۱۳۷۸ ق، مجله ماهانه «المعارف» را بنیاد

نهاد و بیش از دو سال ادامه یافت. خوش اخلاق و خوش مجلس بود و علوم خویش را به راحتی در اختیار دیگران می نهاد. دستی جواد و بخشنده داشت و به بسیاری از فقیران و درماندگان کمک می کرد.

آثار چاپی اش عبارت اند از:

۱. الشیخیه، نشأتها و تطورها ۲. هکذا نلتقی ۳. دیوان السید موسی الطالقانی (تحقیق و تعلیق)

۴. دیوان الشیخ هاشم الکعبی (تحقیق و تعلیق)

۵. زهره العقول ضامن بن شدقم (تحقیق)

و کتاب های غیر چاپی اش نیز عبارت اند از:

۶. ذکرى الشيخ آقا بزرگ الطهرانى ۷. اعیان الشیعه فى الهند (نا تمام)

۸. بحوث فى الفقه و الاصول ۹. التواریخ المنظومه (۲ ج)

۱۰. اثر الطواعین فى القضاء على التراث العلمی و الادبی فى العراق ۱۱. جوله فى آلمانیا

۱۲. غایه الامانى فى احوال آل الطالقانى ۱۳. سحر الادیب فى شرح شواهد مغنی البیت ۱۴. من ضحایا الشذوذ ۱۵. سعاہ المتأئق فى توضیح حاشیه المنطق ۱۶. المجموع (۲ ج)

۱۷. الکشکول - الروض الزاهی - ۱۸. سیر العلم ۱۹. مذکرات (۲ ج)

۲۰. دیوان الشعر ۲۱. شعراء رثوا امهاتهم (۲ ج)

۲۲. الشجره الاقحوانیه فى نسب الساده الطالقانیه ۲۳. دیوان السید باقر الطالقانی (تحقیق)

۲۴. دیوان السید مهدی الطالقانی (تحقیق)

آن ادیب بزرگ نجف در روز یکشنبه ۹ ربیع الاول ۱۴۲۴ ق (۲۱ اردیبهشت ۱۳۸۲ ش) در ۷۴ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش به همراه پیکر پاک آیت الله سیدعلی بهشتی تشییع و پس از نماز آیت الله محمد اسحاق فیاض در

قبرستان وادی السلام نجف به خاک سپرده شد .

(کاظم الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفكر والادب ، ص ۴۴۶)

آل طیب ۱۳۳۰ - ۱۴۱۵ ق

آقای حاج سیدمحمد حسن آل طیب جزایری (که نسبش با هفت واسطه به علامه برگ سیدنعمت الله جزایری می رسید) از علمای بزرگ استان خوزستان به شمار می رفت . وی در ذیقعه الحرام ۱۳۳۰ ق در شوشتر دیده به جهان گشود . پدرش آیت الله حاج سیدمحمد حسین جزایری - معروف به آقا سیدبزرگ - مرجع تدریس ، ارشاد ، امامت و محل مراجعات مردم و ماهر در علوم عقلی و نقلی و فنون غریبه و متبحر در خطوط سه گانه : نسخ ، ثلث و کتیه بوده و مراتب زهد و تقوی و حافظه شگرف و زیبایی بیان و اخلاق خوش و خدمات دینی و اجتماعی و رسیدگی به حال درماندگان و کرامات او مشهور است . فقید سعید پس از سپری کردن دوران کودکی ، مقدمات و سطوح را نزد آیت الله حاج سیدباقر جزایری و سطوح عالی را نزد آیت الله حاج شیخ محمد کاظم ابن الشیخ و برخی از مباحث ریاضیات ، هیأت ، نجوم و طب را نزد پدر بزرگوارش را گرفت . سپس به دزفول مهاجرت نمود و در درس آیت الله حاج شیخ محمد رضا معزی دزفولی شرکت جست و زمانی چند از ایشان در فقه و اصول و درایه

و علم الحدیث بهره برگرفت . در سال ۱۳۵۳ ق به حوزه علمیه قم آمد و در محضر آیات عظام : حاج شیخ عبدالکریم حائری ، سیدمحمد حجت و سیداحمد خوانساری ، زانوی ادب به زمین زد و از دانش سرشار آنان در فقه و اصول توشه ها گرفت . سپس به قصد شرکت در درس فیلسوف بزرگ علامه میرزا مهدی

آشتیانی به تهران مهاجرت کرد و مدت ها در درس ایشان شرکت جست . پس از سالی چند به شوشتر بازگشت و ریاست حوزه علمیه آن جا را بر عهده گرفت و طی سال های متمادی ه تربیت طلاب، تدریس علوم دینی، وعظ و ارشاد، امامت جماعت، تألیف و تصنیف و مبارزه با فساد، امر به معروف و نهی از منکر پرداخت. او دارای اجازه های متعدد در اجتهاد و روایت از حضرات آیات: حائری یزدی، سیدابوالحسن اصفهانی، آقا ضیاء عراقی، شیخ محمد کاظم شیرازی، سیدمحمد هادی میلانی و شیخ آقا بزرگ تهرانی بود و در علوم عقلی و نقلی چون: فقه، اصول، حدیث، هیأت و نجوم، حساب و ریاضیات و هندسه و جبر و مقابله، ادبیات عرب مهارت فراوان داشت .

آثار ایشان به جز احیای حوزه علمیه شوشتر (مدرسه سیدنعمت الله جزایری) عبارت اند از :

۱ . تضمین الفیه ابن مالک بنام «الریاض المرضیه»

۲ . منظومه در حکمت ۳ . رساله در حدیث «لاتعاد» ۴ . تقریرات فقه و اصول ۵ . تحریر العروه الوثقی .

معظم له، به دنبال کسالتی طولانی در تاریخ جمعه ۵ صفر ۱۴۱۵ ق (۲۳ تیر ۱۳۷۳ ش) در سن ۸۴ سالگی چشم از جهان فرو بست. با درگذشت ایشان در استان خوزستان سه روز عزای عمومی اعلام شد و با تشییعی باشکوه به خاک سپرده شد.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۵ ، ص ۴۱۲)

آل علی شاهرودی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج سیدجواد حسینی آل علی شاهرودی داماد آیت الله العظمی شاهرودی و یکی از فضلا و دانشمندان به شمار می رفت .

فقید سعید در ۲۷ جمادی الاول ۱۳۴۸ ق

ص: ۲۱

(۱۳۰۸ ش)، در نجف اشرف به دنیا آمد. پدرش آیت الله حاج سیدحسین آل علی (م ۱۳۷۳ ق) از علمای شاهرود و از شاگردان آیات عظام: حاج شیخ عبدالکریم حائری، میرزای نایینی، آقا ضیاء عراقی و سید ابوالحسن اصفهانی بود.

معظم له مقدمات علوم دینی و سطوح را نزد پدر بزرگوارش و آیت الله سیدجعفر موسوی مروج آموخت و پس از آن در درس های فقه و اصول آیات عظام: آقای شاهرودی و آقای خویی حاضر شد و بهره فراوان برد و هم زمان با آن به تدریس سطوح و اقامه جماعت در «مسجد الامام المهدی» و ارشاد و راهنمایی مؤمنان پرداخت. ایشان هم چنین یکی از اعضای هیأت استفتاء آیت الله شاهرودی و مسؤول دفتر و بعثه حج آن مرجع فقیه بود که از این رهگذر توانست خدمات فراوانی را به طلاب حوزه علمیه بنماید.

وی مقید بود زیارت عاشورا را هر روز قرائت کند و بارها، پیاده از نجف به کربلا مشرف می شد، که برخی از این سفرها در معیت آیت الله شاهرودی بود. در سال ۱۳۹۵ ق بود که به دلیل فشار بسیار حکومت بعث به ایرانیان مقیم عراق، وی به کویت مهاجرت کرد و در آن جا به بزرگداشت شعائر دینی و تبلیغ و تدریس و تأسیس مساجد و مدارس پرداخت که مدرسه علمیه آیت الله خویی از آن جمله است.

در سال ۱۳۷۰ ش (۱۴۱۲ ق) به تهران آمد و به تأسیس بیمارستان سیصد تخت خوابی چشم پزشکی پیامبران موفق گردید.

آثار چاپی ایشان عبارت اند از:

۱. المحاضرات فی التاریخ و الحدیث - ۲ ج - (مجموعه ۱۰۱ سخنرانی وی در موضوعات قرآنی، حدیثی، تاریخی،

۲. الانسان في مراحل الست (این کتاب به فارسی وارد و ترجمه شده است)

۳. الامام المهدي و ظهوره ۴. آداب الحرمين - فارسی و عربی

۵. صحیفه المتعبد - فارسی و عربی

۶. المراقبات في اعمال الجمعة ۷. کتاب الارث (الارث في جداول)

۸. شخصیه المسلم ۹. من معالم الاسلام و آدابه

و آثار مخطوط وی عبارت اند از:

۱۰. تقریرات درس فقه آیت الله شاهرودی ۱۱. تقریرات درس فقه آیت الله خویی ۱۲. تقریرات درس اصول آیت الله خویی

ایشان پس از تحمل سال ها بیماری و اسارت و شهادت بستگانش (فرزند و داماد و نوادگانش) در هشتم فروردین ۱۳۷۷ (اول ذیحجه الحرام ۱۴۱۸ ق) در ۷۰ سالگی چشم از جهان فرو بست و پس از تشییع و نماز آیت الله حاج سید محمد شاهرودی بر پیکر پاکش، در صحن حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام مدفون گردید.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۹ ، ص ۶۶)

آل یاسین ۱۳۵۰ - ۱۴۲۷ ق

آقای شیخ محمد حسن آل یاسین ، یکی از بزرگان محققین عراق به شمار بود .

فقید سعید در سال ۱۳۵۰ ق ، در نجف اشرف ، در بیت علم و فقاہت زاده شد . پدرش آیت الله العظمی شیخ محمدرضا آل یاسین (۱۲۹۷ - ۱۳۷۰ ق) از بزرگان مراجع تقلید عراق (ر . ک : نقباء البشر ، ص ۷۵۷) و او فرزند آیت الله شیخ عبدالحسین آل یاسین (م ۱۳۵۱ ق) از شاگردان میرزای شیرازی و سید اسماعیل صدر (ر . ک : نقباء البشر ، ج ۳ ،

ص ۱۰۳۳) و او فرزند علامه شیخ باقر (م ۱۲۹۰ ق) - ر. ک: کرام البرره، ج ۱، ص ۱۷۷ - و او فرزند آیت الله العظمی شیخ محمدحسن آل یاسین کاظمی (م ۱۳۰۸ ق) صاحب «اسرار الفقاهه» از اعظم شاگردان صاحب جواهر - بوده است.

مادرش نیز، صبیّه علامه بزرگ آیت الله سیدهادی صدر و دایی اش علامه جلیل آیت الله العظمی سیدحسن صدر کاظمی (۱۲۷۲ - ۱۳۵۴ ق) صاحب تأسیس الشیعه و علامه سیدحیدر صدر (۱۳۰۹ - ۱۳۵۶) پدر بزرگوار شهید آیت الله العظمی سید محمدباقر صدر بوده است.

وی، ادبیات و مقدمات را نزد پدر بزرگوارش و شیخ محمدرضا عامری و در مدرسه «منتدی النشر»، سطوح را نزد اساتیدی مانند آیات: شیخ عباس رمیثی و شیخ محمدطاهر آل راضی فراگرفت و پس از آن به درس های آیات عظام: خویی و آل یاسین حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت.

پس از وفات عمویش علامه بزرگوار شیخ راضی آل یاسین (م ۱۳۷۲ ق)، به کاظمین رفت و به تدریس و تألیف و اقامه جماعت (در صحن حرم مطهر کاظمین علیهما السلام) و ارشاد دینی در حسینیه آل یاسین پرداخت و بسیاری از تألیفات و تحقیقات خویش را به سامان رسانید.

وی در طول اقامت ۵۵ ساله اش در این شهر، منشأ خدمات بسیار شد و خانه اش مرکز علم و بحث بود. او در سال ۱۳۸۷ ق، در بغداد مجله «البلاغ» را منتشر ساخت و سال ها در

این مجله گرانسنگ ، اشعار و بحث ها و مقالات عمیق و دقیق را ارائه کرد . او در این سال ها ، به عضویت « مجمع علمی عراقی » و « مجمع علمی اردنی » برگزیده و نامش در اوساط علمی جهان عرب طنین افکن شد . استاد محمّدهادی امینی درباره او می نویسد : عالم جلیل محقق ثبت مؤلف متتبع شاعر فاضل ادیب باحث ، متضلع فی التراث الاسلامی ... ورع ثقه صالح خبیر بالتاریخ و الرجال والمخطوطات (معجم رجال الفكر فی النجف ، ج ۱ ، ص ۷۴) .

تألیفات آن مرد بزرگ عبارتند از :

- ۱ . الله بین الفطره والدلیل ۲ . النبوه ۳ . العدل الالهی ۴ . الامامه ۵ . فی رحاب القرآن ۶ . الاسلام ونظام الطبقات
- ۷ . ماده بین الازلیه والحدوث ۸ . الانسان بین الخلق والتطور ۹ . مفاهیم اسلامی عامه ۱۰ . المبادئ الدینیة للناشئین ۱۱ . الاسلام بین الرجعیه والتقدمیه ۱۲ . الاسلام والرق ۱۳ . الاسلام والسیاسه ۱۴ . فی رحاب الاسلام ۱۵ . علی هامش کتاب العروه الوثقی ۱۶ . بین یدی المختصر النافع ۱۷ . هوامش علی کتاب نقد الفكر الدینی ۱۸ . التخطيط القرآنی للحیاه ۱۹ . المشهد الکاظمی (به فارسی ترجمه شده است)
- ۲۰ . تاریخ الصحافه فی الکاظمیه ۲۱ . شعراء کاظمیون ۲۲ . تاریخ المشهد الکاظمی فی العصر العباسی ۲۳ . المشهد الکاظمی من بدء الاحتلال المغولی الی نهایه الاحتلال العثماني ۲۴ . المعّمی والاحاجی والالغاز ۲۵ . معجم النبات والزراعه ۲۶ . نهج البلاغه لمن (به فارسی ترجمه شده است)

المهدى المنتظر عليه السلام بين التصور والتصديق ٢٨ . الحمزه بن عبدالمطلب ٢٩ . محمد بن محمد بن النعمان ، الشيخ المفيد .
 ٣٠ . منهج الشيخ الطوسي فى التفسير ٣١ . صاحب بن عباد ٣٢ . سعد بن الربيع ٣٣ . عبدالله بن رواحه ٣٤ . مالك بن نويرة ،
 حياته وشعره ٣٥ . نصوص الردّه فى تاريخ الطبرى ٣٦ . ديوان شعر (مخطوط)
 ٣٧ . الشباب والدين ٣٨ . تاريخ الحكم البويهى فى العراق ٣٩ . الدين الاسلامى ، اصوله ، نظمه .

و آثار تحقيقى او نیز عبارتند از :

- ١ . ايمان ابى طالب (شيخ مفيد)
- ٢ . مسئله فى خبر ماريه قبطيه (شيخ مفيد)
- ٣ . التنبيه على حدوث التصحيف (اصفهاني)
- ٤ . شرح قصيده صاحب بن عباد (بهلولي)
- ٥ . المحيط فى اللغة (صاحب بن عباد)
- ٦ . القباب الزاخر (صنعاني)
- ٧ . الاقناع (صاحب بن عباد)
- ٨ . ديوان شعر (صاحب بن عباد)
- ٩ . ديوان شعر (شيخ جابر كاظمي)
- ١٠ . الشافى (سيدمرتضى)
- ١١ . معانى الحروف (على بن عيسى رمانى)
- ١٢ . ديوان شعر (ابوالاسود دؤلى)
- ١٣ . شرح مشكل ابيات متنبى (ابن سيده) .

آن عالم بزرگوار و خدمتگزار دين و مذهب ، در ٧٧ سالگى ، در اواخر ماه رجب الخير ١٤٢٧ ق در كاظمين چشم از جهان فروبست و پس از تشييع ، در حرم مطهر كاظمين عليهما السلام به خاک سپرده شد .

(كاظم)

آملی ۱۳۲۲ - ۱۴۱۳ ق

آقای حاج میرزا هاشم آملی، یکی از اکابر علما و مدرسین و از مراجع تقلید حوزه علمیه قم به شمار می رفت .

معظم له در سال ۱۳۲۲ ق ، در روستای «پُردَمِه» - ۷۰ کیلومتری آمل - زاده شد و پس از طی دوران ۰ کودکی و فراگیری خواندن و نوشتن، در محضر آقا شیخ احمد آملی و آقا سید تاج مقدمات علوم دینی را آموخت. در سال ۱۳۳۴ ق به تهران آمد و در مدرسه سپهسالار به تحصیل فقه، اصول، فلسفه و کلام، ادبیات پرداخت. وی سطوح فقه و اصول را نزد حضرات آیات: شیخ محمد رضا تنکابنی و حاج سید محمد تنکابنی و فلسفه و کلام را نزد علامه میرزا یدالله نظر پاک و علامه میرزا طاهر تنکابنی فراگرفت و به سن ۲۲ سالگی به حوزه علمیه قم آمد و در درس های آیات عظام: حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی، سید محمد حجت کوهکمری، شیخ محمد علی حائری قمی و میرزا محمد علی شاه آبادی شرکت جست و فقه و اصول و حدیث و رجال و حکمت و عرفان را به خوبی بیاموخت. در سال ۱۳۵۱ ق ، پس از اخذ اجازه اجتهاد از آیات عظام: حائری

یزدی و حجت کوهکمری به قصد حوزه نجف، قم را ترک کرد و در مدرسه بزرگ آخوند سکنی گزید و از درس های آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، آقا ضیاء عراقی و میرزای نایینی بهره های بسیار برگرفت و مورد توجه فراوان آقا ضیاء واقع شد. معظم له هم زمان با تحصیل، به تدریس سطوح عالیه و پس از وفات اساتیدش به تدریس خارج فقه و

اصول روی آورد و در مدت ۲۰ سال اقامت در نجف، شاگردان بسیاری را پرورش داد. در سال ۱۳۸۰ ق، به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و بساط تدریس را گسترانید و سالیان فراوان مباحث فقهی: طهارت، صلات، بیع و خيارات و دو دوره کامل اصول تدریس نمود و بسیاری از فقههای امروز را بار آورد. برخی از شاگردانش عبارت اند از حضرات آیات: عبدالله جوادی آملی، محمد علی اسماعیل پور قمشه ای، اسماعیل صالحی مازندرانی، سید محمد حسن مرتضوی لنگرودی، محمد محمدی گیلانی، سید علی محقق داماد، محمد تقی مجلسی، محمد یزدی، محمد حسین مسجد جامع، سید ابوالفضل موسوی تبریزی و سید جعفر کریمی. برخی از تقریرات چاپ شده درس معظم له عبارت است از:

الف - فقه:

۱. المعالم المأثوره فی الطهاره (۶ ج). از: آقای محمد علی اسماعیل پور قمشه ای

۲. کشف الحقائق - در بیع و خيارات - (۴ ج). از: آقای سید جعفر کریمی

ب - اصول:

۱. مجمع الافکار و مطرح الانظار (۵ ج). از: آقای محمد علی اسماعیل پور

۲. منتهی الافکار - مباحث الفاظ - (۲ ج). از: آقای محمد تقی مجلسی

۳. تحریر الاصول - استصحاب و تعادل و تراجیح - از: آقای سید علی فرحی قمی،

۴. تقریر الاصول - مباحث الفاظ - از: آقای ضیاء الدین نجفی

و تألیفات آن عالم بزرگ، عبارت اند از:

۱. توضیح المسائل ۲. مناسک حج ۳. حاشیه بر عروه الوثقی ۴. کتاب الطهاره ۵. کتاب الصلاه ۶.

ص: ۲۸

کتاب الصوم ۷. کتاب الرهن و الاجاره ۸. کتاب البيع و الخيارات ۹. رساله در نیت ۱۰. بدایع الافکار (۴ ج) - تقریرات درس اصول آقا ضیاء عراقی ۱۱. تقریرات درس اصول آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی ۱۲. تقریرات درس فقه آقا ضیاء عراقی ۱۳. تقریرات درس فقه آیت الله حائری (صلاه) ۱۴. حاشیه بر چغمینی - در هئت و نجوم - ۱۵. حاشیه بر التحصیل بهمنیار - در منطق و حکمت -

معظم له، به غیر از تألیفات و شاگردانش، توفیق یافت چندین مسجد و مدرسه در قم و شهرهای مازندران بنیاد نهد، که اینک مدرسه علمیه ولی عصر علیه السلام و کتابخانه اش مورد استفاده طلاب حوزه علمیه قم است.

فقیه فقید از اخلاقی خوش و محضری پر استفاده و نظم دقیق زندگی و پرهیز از تجملات و ساده زیستی، برخوردار بود. با این که به مرجعیت رسیده بود، اما با پای پیاده به محل درس می آمد و مراجعات مردم را پاسخ می داد و در مقام فتوا و مصرف حقوق بسیار محتاط بود. هر گاه نام امیرالمؤمنین را بر زبان می آورد، بغض گلویش را

می گرفت و هر وقت از خواب بر می خاست، بر حضرت درود می فرستاد. از مراجع معاصرش تجلیل می کرد و مبانی آنان را در درس هایش مطرح می ساخت و در مجالس روضه آنان حضور می یافت. معظم له از آغاز نهضت اسلامی ایران، به موضع گیری بر علیه رژیم برخاست و اعلامیه های متعدد صادر فرمود، نماز جماعت ایشان در حیاط مدرسه خان، نقطه اجتماع مبارزان روحانیت بود و پس از پیروزی انقلاب، همواره مردم را به پیروی از حضرت امام سفارش

می نمود .

سرانجام، روح بزرگش در تاریخ جمعه ۴ رمضان المبارک ۱۴۱۳ ق (۱۷ اسفند ماه ۱۳۷۱ ش) در ۹۱ سالگی به موالیان طاهرینش پیوست. با وفاتش، پیام های تسلیت فراوان از سوی آیات عظام : گلپایگانی و اراکی، مقام معظم رهبری، رؤسای قوای سه گانه، شخصیت ها و نهادهای مختلف صادر شد و شاعران، اشعار بسیار در رثایش سرودند .

پیکر پاکش، عصر روز شنبه با حضور هزاران نفر از علما و مردم و مقامات و مسؤولین سیاسی و مذهبی کشور، تشییع و پس از نماز آیت الله وحید خراسانی بر آن ، در مسجد بالا سر حرم حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

(شرح حال مفصل ایشان را در کتاب اختران فقاہت ، ج ۲ ، ص ۴۰۱ - ۴۲۶ نگاشته ام)

آیت اللهی ۱۳۴۲ - ۱۴۱۸ ق

آقای میرزا محمد آیت اللهی زنجانى یکی از برترین شخصیت های علمی زنجان به شمار می رفت فقید سعید در تاریخ ۱۹ ربیع الثانی ۱۳۴۲ ق ، در زنجان چشم به جهان گشود . پدرش آیت الله شیخ احمد دواسبی (۱۲۹۶ - ۱۳۵۲ ق)، از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی و سید محمد کاظم طباطبایی یزدی و از علمای محترم شهر بود. وی پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی، به تحصیل علوم دینی روی آورد و ادبیات را نزد میرزا اصغر فقاہتی و میرزا یحیی مدرس فراگرفت. در نوزده سالگی (۱۳۶۱ ق) به قم آمد و سطوح را نزد حضرات آیات: سیدجمال مزلقانی (قوانین)، حاج آقا روح الله کمالوند و شیخ موسی عباسی زنجانى (مکاسب)، شیخ عبدالکریم خوینی و میرزا محمد مجاهدی تبریزی (رسائل و کفایه) آموخت و پس از آن به

ص: ۳۰

درس خارج فقه و اصول آیت الله حجت ۱ ت الله حجت، ۲ و خارج اصول آیت الله العظمی بروجردی حاضر شد و هم زمان حکمت را از محضر آیت الله شیخ اسحق آستارایی و آقا سیدحسین قاضی تبریزی و هیأت را از علامه طباطبایی فراگرفت.

معظم له در سال ۱۳۶۹ ق، پس از اخذ اجازات متعدد علمی از اساتید خویش و برخی علمای نجف چون: آیت الله حکیم و آیت الله خویی، به زادگاهش بازگشت و به تدریس علوم دینی و اقامه جماعت در مسجد میرزا احمد پرداخت و رفته رفته در آن شهر موقعیتی بس والا کسب کرد و مورد توجه فضلا و حوزه علمیه قرار گرفت.

وی علاوه بر سایر کمالات علمی و اخلاقی خویش، خطی بسیار زیبا داشت و انواع خطوط را نیکو می نوشت و یکی از خوشنویسان زنجان به شمار می رفت. هم چنین در تألیف و گردآوری دقایق علمی و تاریخی کوشا بود و از هر فرصتی برای مطالعه و کتابت بهره می برد.

آثاری چند، به خط نکویش بر جای مانده که عبارت است از:

۱. جامع الروایات المرویه عن الائمة الهداه (در عقاید و اخلاق)

۲. تاریخ اسلام (از ابتدا تا پایان)

۳. المختار من اباحت المعالم ۴. سفره درویش (در علوم غریبه و کشکول).

وفات آن عالم بزرگوار در چهاردهم رمضان ۱۴۱۸ ق (۲۳ دی ۱۳۷۶ ش) در ۷۶ سالگی در زنجان روی داد و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه، در کنار مرقد آیت الله شیخ فیاض زنجانی مدفون شد.

(با تشکر از آقای عبدالحسین جواهر کلام)

ابوترابی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج سیدعباس ابوترابی، یکی از علمای بزرگ و مشهور قزوین شمرده

ص: ۳۱

می شد. فقید سعید، در سال ۱۳۳۵ ق (۱۲۹۵ ش) در قزوین به دنیا آمد. پدرش آیت الله سید ابوتراب قزوینی (۱۳۰۹ - ۱۳۹۳ ق) از شاگردان آیات عظام: میرزای نایینی، سید ابوالحسن اصفهانی و آقا ضیاء عراقی - و او فرزند عالم جلیل حاج سید حسین، و او فرزند آیت الله حاج سید ابوتراب قزوینی (م ۱۳۰۳ ق) - معروف به سکاکی - از شاگردان شیخ انصاری و مجاز از او، بوده است .

معظم له، پس از تحصیلات ابتدایی، به فراگیری علوم دینی روی آورد و ادبیات و سطوح اولیه را نزد حضرات آیات: شیخ محمود ریسی، شیخ یحیی مفیدی و پدر بزرگوارش آموخت و پس از آن در سال ۱۳۵۳ ق به حوزه علمیه قم آمد و در پرتو توجهات عمومی ارجمندش آیت الله حاج سیدمحمدباقر قزوینی (۱۲۹۱ - ۱۳۶۴ ق) - که از علمای بزرگ حوزه بود - به تکمیل سطوح عالیه پرداخت و پس از آن به درس های آیات عظام: حجت کوهکمری و آقای بروجردی و پس از وفات ایشان به

درس آیات عظام: امام خمینی، محقق داماد و علامه طباطبایی حاضر شد و بهره های فراوان برد و مورد توجه بسیار علامه طباطبایی واقع شد .

در سال ۱۳۸۹ ق، به زادگاهش بازگشت و به تبلیغ دین و جلسات مداوم تفسیر، که یکی از بهترین و منظم ترین جلسات مذهبی قزوین بود، تدریس (در مدرسه التفاتیه) و اقامه جماعت (در مسجد جامع) پرداخت و با حضور در جلسات «هیأت علمیه قزوین» در پیشبرد اهداف دینی و به خصوص در انقلاب اسلامی و مبارزات روحانیت و مردم علیه رژیم شاه، حضور فعال داشت و نامش در ذیل اعلامیه های علمای شهر

هماره دیده می شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به نمایندگی مردم قزوین در اولین دوره مجلس شورای اسلامی برگزیده شد. وی در سال ۱۳۷۷ ش، از سوی مقام معظم رهبری به امامت جماعت مسجد امام حسین علیه السلام تهران منصوب شد. معظم له علاقه ای بسیار به ساحت مقدس اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام داشت و زیارت جامعه و عاشورا را مکرر از حفظ می خواند. دلی مهربان داشت و در کمک به مستمندان و نیازمندان سر از پا نمی شناخت و سرپرست ایتم قزوین بود و حسینه ای برای اهالی شهر، در مشهد مقدس بنیاد گذاشت. سعه صدر، خلق خوش و تقوا و تهجد، تواضع و فروتنی از ویژگی های بارز وی بود.

برخی از تألیفات وی عبارت اند از :

۱. زبده المقال فی خمس النبی والآل (تقریرات درس خمس آیت الله بروجردی)،

۲. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی. (صلاه و حج)

۳. تقریرات درس فقه آیت الله حجت ۴. جهاد نفس، مطبوع ۵. حقیقت در سیمای حق، مطبوع، (۱۰ ج)

۷. مباحث توحید

۸. یک دوره اصول (مباحث الفاظ و عقلیه)

آن عالم بزرگوار پس از ۸۴ سال زندگی، صبح روز پنجشنبه ۲۷ صفرالآخر ۱۴۲۱ ق (۱۲ خرداد ۱۳۷۹ ش) در مسیر زیارت حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام همراه فرزند برومندش، سردار سرافراز جبهه های جنگ و اسارت حجهالاسلام حاج سیدعلی اکبر ابوترابی (۱۳۱۸ - ۱۳۷۹ ش) - نماینده ولی فقیه در امور آزادگان و نماینده رهبری در دانشگاه تهران، و نماینده مردم تهران در دوره چهارم و پنجم مجلس شورای اسلامی - که نمونه عینی و تجسم عملی ایثار و تقوا و تعهد

ص: ۳۳

و بی اعتنایی به زخارف دنیا، خدمت به مردم و عشق به اهل بیت علیهم السلام - به گونه ای که پس از آزادی از اسارت ۱۰ سال هاش در زندان های رژیم بعثی عراق، هر ساله پیاده به زیارت امام رضا علیه السلام (۹ بار) مشرف شد - در اثر سانحه تصادف، چشم از جهان فروبست و به اجداد طاهرینش پیوست. در غم فقدان این دو بزرگ مرد، پیام های تسلیت متعدد از سوی آیت الله خامنه ای و مراجع تقلید، ارگان ها، نهادها و سازمان های مختلف صادر گردید و پیکر پاکشان پس از تشییع بسیار باشکوه در تهران و قزوین و مشهد مقدس، در صحن عتیق حرم مطهر حضرت امام رضا علیه السلام مدفون شد.

اجتهادی ۱۳۵۰ - ۱۴۱۴ ق

آقای حاج شیخ محمد علی اجتهادی اراکی ه سال ۱۳۵۰ ق (۱۳۰۹ ش) در اراک چشم به جهان گشود. پدرش آیت الله میرزا ابوالحسن مجتهد اراکی (م ۱۳۶۲ ق) از فضلاء شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی و سید محمد کاظم یزدی و مرجعی متنفذ و دارای منصب افتا و قضا و صاحب کتاب مهمات الاصول، کتاب الصلاه و کتاب القضاء بوده است.

فقید سعید پس از یادگیری دروس مکتبی، به شوق تحصیل علوم دینی وارد حوزه علمیه شد و در مدرسه سپهدار اراک و سپس مدرسه حاج محمد ابراهیم مقدمات را فراگرفت. هفده ساله بود (۱۳۶۷ ق) که برای ادامه تحصیل به حوزه علمیه قم کوچ نمود و دروس سطح را نزد حضرات آیات: محقق داماد، مجاهدی، صدوقی و شیخ ابوالقاسم نحوی فراگرفت. سپس به درس خارج آیت الله حاج سیداحمد زنجانی و حضرات آیات: بروجردی و گلپایگانی حاضر گردید و مبانی استنباط و ملکه اجتهادش را در

درس آنان استوار ساخت .

برخی از تألیفات وی عبارت اند از:

۱. نهایه المأمول فی شرح کفایه الاصول (۵ جلد آن به چاپ رسیده است)

۲. قضاء الاحکام فی شرح قضاء شرایع الاسلام (۱ جلد آن به چاپ رسیده است)

۳. رساله در احکام صلح ۴. تقریرات درس فقه آیت الله العظمی گلپایگانی (بحث قضاء)

۴. کشکول (در چند جلد)

وی در ۳۰ دیماه ۱۳۷۲ (۷ شعبان ۱۴۱۴ ق) در ۶۳ سالگی چشم از جهان فرو بست و به موالیان طاهرینش پیوست .

احسانبخش ۱۳۴۹ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج شیخ صادق احسانبخش، معروف ترین عالم رشت و امام جمعه و نماینده رهبری در استان گیلان به شمار می رفت.

فقید سعید در سال ۱۳۰۹ ش در روستای «لیفشاکرد» - ۱۹ کیلومتری رشت - در خانواده ای متدین و کشاورز دیده به جهان گشود. تا شهریور ۱۳۲۰ در روستا به مکتب می رفت و پس از آن به «تولم شهر» آمد و در سال ۱۳۲۳ ش به تحصیل علوم دینی روی آورد. ادبیات را نزد شیخ ابوطالب مدرس، سیوطی و حاشیه و شمسیه و مطول را نزد آیت الله شیخ علی علم الهدی ، جامی و شرح رضی را در محضر آیت الله شیخ کاظم صادقی و شرایع را هم نزد آیت الله سیدحسن بحرالعلوم فراگرفت .

در سال ۱۳۲۷ به حوزه علمیه قم آمد و در محضر حضرات آیات: شهید صدوقی و منتظری (شرح لمعه)، لاکانی (قوانین)، مرعشی نجفی (مکاسب)، مجاهدی تبریزی و فقیهی گیلانی (کفایه)، شیخ مهدی مازندرانی و بتولی و لاکانی (رسائل)، علامه طباطبایی (شرح تجرید و اسفار) و آقا رضا صدر و فکور یزدی (شرح

ص: ۳۵

سطوح را فراگرفت. سپس در سال ۱۳۳۱ ش به درس فقه و اصول آیت الله بروجردی و فقه آیت الله سیدمرتضی لنگرودی و اصول امام خمینی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت، و هم زمان به تحصیل الهیات در دانشگاه تهران پرداخت و در ۱۳۳۵ به اخذ سه لیسانس (الهیات، حقوق و علوم سیاسی) نائل آمد. در سال ۱۳۴۰، به دعوت آیت الله ضیابری به زادگاهش بازگشت و با همکاری جمعی از فرهنگیان خوش نام، گروه فرهنگی ابوریحان - شامل دبستان، راهنمایی و دبیرستان دین و دانش - را تأسیس کرد و بسیاری از نوباوگان و جوانان مسلمان را با فرهنگ اسلامی آشنا و تربیت نمود.

احسانبخش علاوه بر ریاست و تدریس دبیرستان دین و دانش، به تدریس ادبیات عرب و شرح لمعه در حوزه علمیه رشت پرداخت و با اوج گیری نهضت اسلامی مردم ایران در سال ۱۳۴۲، به تبلیغ مبانی حضرت امام در مسجد و مدرسه خویش پرداخت و معلمان و دانش آموزان و مردم مسلمان را با افکار بلند امام راحل آشنا ساخت. او در مدرسه اش اعلامیه های امام را تکثیر می کرد و همه جا منتشر می ساخت، لذا چندین بار به ساواک احضار شد و در سال های ۱۳۴۴ و ۱۳۴۵ ممنوع المنبر و ممنوع الخروج شد و در سال ۱۳۵۷ نیز دستگیر و در زندان اوین، زندانی گردید تا پس از عید فطر آزاد شد؛ اما تهدیدها و هجوم های مأموران رژیم ستمشاهی به خانه و مدرسه اش بارها ادامه یافت.

او پس از پیروزی انقلاب، نقش اساسی در حفظ امنیت و اداره شهر و کمک رسانی به مردم بر عهده داشت و در سال ۱۳۵۹

ش به نمایندگی امام در استان گیلان و امامت جمعه رشت، و در ۱۳۶۲ ش به نمایندگی مردم استان در مجلس خبرگان رهبری برگزیده شد. وی در سال ۱۳۶۱ نیز مورد خشم دشمنان اسلام (منافقین) قرار گرفت و به سختی مجروح شد، که به خواست خدا شفا یافت؛ ولی ده ها ترکش از آن انفجار در بدنش باقی ماند و افتخار جانبازی ۷۰ درصد را از آن خود کرد. او علاوه بر فعالیت های اجتماعی و انقلابی خویش، به خدمات دینی هم چون: تدریس، تألیف،

اقامه جماعت (در مسجد کاسه فروشان)، تفسیر قرآن و بنیاد ساختمان های عام المنفعه، مانند مصلی بزرگ امام خمینی، مدرسه علمیه امام خمینی و کتابخانه آن همت گماشت و گروه بسیاری از فضلا را پرورش داد .

برخی از تألیفات چاپ شده اش عبارت اند از:

۱. آثار الصادقین (۳۳ جلد با حدود پنجاه هزار حدیث با ترجمه فارسی)

۲. خوارج و علل پیدایش آن (۳ ج)

۳. نقش دین در خانواده (۲ ج)

۴. سی گفتار در ماه رمضان (۲ ج)

۵. فتنه یهود (تفسیر سوره احزاب)

۶. قیامت از نظر قرآن و حدیث (تفسیر سوره قیامت)

۷. تفسیر سوره نحل ۸. تفسیر سوره اسراء ۹. شاگردان شیخ انصاری در گیلان

تألیفات چاپ نشده اش عبارت اند از:

۱۰. تفسیر سوره کهف ۱۱. تفسیر سوره فرقان ۱۲. تفسیر سوره مریم ۱۳. تفسیر سوره شعراء ۱۴. تفسیر سوره نمل ۱۵.

تفسیر سوره قصص ۱۶. تفسیر سوره عنکبوت ۱۷. تفسیر سوره یس

۱۸. تفسیر سوره مرسلات ۱۹. گورباچف

ص: ۳۷

۲۰. خاطرات من ۲۱. فرزنانگان گیلان ۲۲. مستدرک «آثار الصادقین» آن عالم بزرگ و خدمتگزار دین، پس از یک بیماری در روز دوشنبه ۱۴ خرداد ۱۳۸۰ ش (۱۱ ربیع الاول ۱۴۲۲ ق) در ۷۰ سالگی، چشم از جهان فرو بست. با اعلام خبر وفاتش، در استان گیلان عزای عمومی اعلام شد و از سوی مقام معظم رهبری و مراجع تقلید، پیام های تسلیت صادر شد و در روز چهارشنبه، پیکر پاکش با حضور صدها هزار نفر تشییع و پس از نماز آیت الله محمدی گیلانی بر آن، در مسجد مصلی امام خمینی رشت به خاک سپرده شد.

احمدیان نجف آبادی ۱۳۴۰ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج شیخ محمد علی احمدیان در سال ۱۳۰۰ ش (۱۳۴۰ ق) در نجف آباد چشم به جهان گشود، و پس از پشت سر نهادن دوران کودکی به فراگیری قرآن مجید، ادبیات فارسی و حساب و هندسه پرداخت.

در ۱۵ سالگی (۱۳۱۵ ش) به اصفهان رفت و در محضر اساتید وقت به آموختن ادبیات (سیوطی، مغنی، مطول) و حاشیه و معالم همت بر گماشت.

سپس در سال ۱۳۱۶ ش به حوزه علمیه قم مشرف شد و سطوح را در محضر حضرات آیات: شیخ عبد الرزاق قاینی (قوانین)، آیت الله مرعشی نجفی، میرزا محمد علی ادیب تهرانی و حاج سیدمرتضی علوی (شرح لمعه)، آیت الله گلپایگانی و آیت الله حاج سیدمحمد باقر قزوینی (مکاسب و تفسیر) را فراگرفت و این همه چهار سال (تا سال ۱۳۲۰ ش) به طول انجامید. آن گاه در سال ۱۳۲۰ ش (۱۳۶۰ ش) پس از سقوط رضاخان، عازم حج بیت الله الحرام و زیارت عتبات گردید و در بازگشت، در حوزه علمیه

نجف اشرف رحل اقامت افکند و باقیمانده سطوح مکاسب و رسائل

و کفایه الاصول را نزد آیت الله شیخ عبدالحسین رشتی به پایان رساند و این تا سال ۱۳۲۲ ش ادامه یافت. پس از آن به درس خارج آیات عظام: سیدعبدالهادی شیرازی (فقه و اصول)، میرزا باقر زنجانى و سیدابوالقاسم خویی (اصول) و اخیراً به درس آقای حکیم حاضر شد و از محضر پر فیض آنان توشه برگرفت و در کنار آن به تدریس سطوح و تألیف و تحقیق دست یازید .

معظم له در سال ۱۳۹۳ ق به ایران آمد و اقامت در قم و تدریس و تألیف را برگزید و این کار تا پایان زندگی اش ادامه یافت .

از آثار وی می توان این ها را نام برد :

۱ . رساله فی المکاسب المحرمه ۲ . رساله فی الاستصحاب - هر دو از تقریرات درس آیت الله سیدعبدالهادی شیرازی ۳ . قاعده لا ضرر ۴ . الصحابه الکرام (۳ ج)

۵ . رساله فی الخمس ۶ . رساله فی القضاء ۷ . رساله فی الدیات ۸ . المعمرین (حدود ۵۵۰ نفر)

۹ . الاربعون حدیثاً (که به چاپ رسیده است)

۱۰ . شرح کتاب «نقد الرجال» میرمصطفی تفرشی ۱۱ . طبقات مفسرین شیعه (این کتاب بسیار مفصل بوده و شامل مطالب: تفسیر، منتخب اشعار فارسی و عربی، حل مشکلات بعضی از احادیث، تاریخ، جغرافیا، شرح حال بزرگان و علما و شعرای عرب و عجم و در ۱۵۰۰ صفحه می باشد)

۱۳ . حاشیه بر کتاب مجمع البحرین (و تعیین احادیث مندرج در آن)

۱۴ . تحقیق و پاورقی بر کتاب «مسالك الافهام» شهید ثانی ۱۵ . تحقیق و

ص: ۳۹

حاشیه بر زبده التفاسیر ملا فتح الله کاشانی ۱۶. تعلیقه بر کتابهای شیخ صدوق

۱۷. فهرست امالی شیخ، فهرست حاشیه مکاسب کمپانی و فهرست اصول سته عشر.

پ فقید سعید عالمی بود که از وقت خود استفاده شایان می برد و بسیار خوش برخورد و خوش سخن بود، خطش نیکو و حافظه ای قوی داشت و از دنیا جز اندکی برنداشت.

وی در تاریخ دوشنبه ۱۸/۱/۱۳۷۶ (۲۸ ذیقعدہ الحرام ۱۴۱۷ ق) در ۷۷ سالگی بدرود حیات گفت و پس از تشییع، در قبرستان شیخان در خاک آرمید.

احمدی شاهرودی ۱۳۴۶ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج شیخ احمدعلی احمدی شاهرودی در سال ۱۳۰۵ ش (۱۳۴۶ ق) در میامی، واقع در ده فرسنگی شاهرود زاده شد. پدرش آیت الله شیخ محمدحسن احمدی، یکی از علمای بنام و مشهور منطقه و جدش آیت الله آقا شیخ احمد نیز از علما و زهّاد بود. فقید سعید پس از دوران کودکی به اقتضای شوق فطری و سیره خانوادگی به تحصیل علوم دینی روی آورد و مقدمات را نزد پدر بزرگوارش فراگرفت. پس از سالی چند، به حوزه علمیه مشهد شتافت و ادبیات را نزد ادیب نیشابوری و سطوح عالیّه را نزد حضرات آیات: حاج شیخ هاشم قزوینی، حاج شیخ مجتبی قزوینی، میرزا کاظم محقق دامغانی و حاج میرزا احمد مدرس یزدی آموخت. سپس برای تکمیل معلومات و فراگیری دوره عالی دروس فقه و اصول به حوزه علمیه قم آمد و در محضر آیات عظام: بروجردی، سیدمحمدتقی خوانساری، حجت کوه کمری، صدرالدین صدر و امام خمینی زانوی ادب به زمین زد و از خرمن فیض آنان توشه ها برگرفت. آن گاه برای مدت کوتاهی

به نجف اشرف کوچید و در درس های آیات عظام: سید عبدالهادی

شیرازی، حکیم و خویی حاضر شد. سپس به قم بازگشت و برای تبلیغ دین و رهنمایی مردم مسلمان به نمایندگی آیت الله العظمی بروجردی به شهرهای آباده، فیروزکوه، چهارمحال و بختیاری و کاشان رفت و مبارزه ای جدی و پیگیر با منحرفان و اهل بدعت را آغاز کرد و در این راستا بسیاری از آنان را توبه داد و به اسلام باز گردانید.

آن مرحوم پس از مدتی به قم بازگشت و به تدریس سطوح عالی، ترویج شعائر دینی، اقامه جماعت، ارشاد و راهنمایی مؤمنان و تألیف کتاب های علمی دست یازید. او هم زمان به تدریس معارف اسلامی در دانشگاه آزاد اسلامی اشتغال ورزید و در سال های نبرد علیه متجاوزین بعثی، ماه ها در کنار رزمندگان اسلام به سر برد و در تقویت روحیه آنان، سخنرانی های فراوان ایراد کرد.

برخی از تألیفات چاپ شده آن فقید عبارت است از:

۱. تقلید الاعلام ۲. سیری در عقاید (بررسی آراء و نظرات صوفیه)

۳. به سوی خدا بروید ۴. مجموعه مقالات در پیرامون باب و بهاء ۵. انگیزه حق (درباره مناقب امیرالمؤمنین علیه السلام)

۶. جنگ خیر ۷. تفسیر موضوعی

و تألیفات چاپ نده اش عبارت اند از:

۸. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی (لباس مشکوک) ۹. رساله در مسئله بداء

۱۰. ترجمه روحانیت در عصر انقلاب. وی در تاریخ ۲۵ شعبان المعظم ۱۴۱۷ ق، در هفتاد سالگی در جوار بیت الله الحرام بدرود حیات گفت و به موالیان طاهرینش پیوست.

(محمد شریف رازی،

ص: ۴۱

احمدی میانجی ۱۳۴۵ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج میرزا علی احمدی میانجی یکی از مفاخر علمای حوزه علمیه قم به شمار می رفت.

معظم له، در چهاردهم محرم الحرام ۱۳۴۵ ق (۱۳۰۶ ش) در روستای «پورسخلو» - چهار فرسنگی میانه - در خانواده علم و تقوا دیده به جهان گشود. پدرش ثقهالاسلام شیخ حسینعلی و جدّش حجهالاسلام حاج شیخ احمد، از عالمان و واعظان منطقه خویش بودند، که علاوه بر کشاورزی به کار تبلیغ دین و اصلاح بین مردم و رفع نیازهای مستمندان می پرداختند .

فقید سعید، کتاب های فارسی متداول (گلستان، نصاب الصبیان، ابواب الجنان، منشآت امیرنظام) را نزد پدرش آموخت و در ۱۳ سالگی (۱۳۵۸ ق) به تحصیل علوم دینی روی آورد. سپس به میانه رفت و نزد آیت الله شیخ ابومحمد حجتی، ادبیات، حاشیه، معالم و قوانین را به خوبی فراگرفت و شرح لمعه را نیز از محضر وی و حاج شیخ لطفعلی زنوزی میانجی و شیخ مهدی جدیدی آموخت. سپس به توصیه استادش آیت الله زنوزی به تبریز رفت و به حضور علامه طباطبایی رسید و چندی از

ایشان بهره برد . با مهاجرت علامه طباطبایی به قم، معظم له نیز پس از مدتی به قم آمد و در مدرسه دارالشفای سکونت نمود و سطوح عالی را نزد حضرات آیات: حاج سیدحسین قاضی ، علامه طباطبایی ، شیخ موسی عباسی زنجان، و شیخ اسحق آستارایی فراگرفت و پس از آن به طور مرتب در درس های فقه آیات عظام: بروجردی، محقق داماد، گلپایگانی و میرزا رضی تبریزی و درس خارج اصول آیالله حاج میرزا احمد کافی الملکی و درس فلسفه و تفسیر علامه طباطبایی شرکت

را استوار ساخت. او هم زمان با تحصیل، به تدریس سطوح، تبلیغ دین و تألیف کتب پرداخت و به خوبی از عهده برآمد و هم با دوستان خویش، جلسات بحث پیرامون مسایل فقهی، حدیثی، کلامی، تفسیری و تاریخی تشکیل داد که این جلسات، بیش از پنجاه سال به طول کشید. فقید سعید، همواره در ایام تعطیل حوزه علمیه قم به میانه می رفت و در ارشاد مردم شهرش و دستگیری از فقیران و مستمندان بسیار می کوشید که تأسیس انجمن دینی و فرهنگی دین و دانش، صندوق قرض الحسنه مهدیه، جلسات تفسیر قرآن از آن جمله است. او در قم، همواره پس از نماز جماعت (مغرب و عشا) به پاسخگویی به مسایل دینی و سخnrانی می پرداخت و مسجدش، کانون اجتماع جوانان مشتاق و مردم متدین بود. در جریان تأسیس جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، سهم به سزایی داشت و امضای وی در ذیل تمام اعلامیه های جامعه مدرسین علیه رژیم ستمشاهی به چشم می خورد. او در راه پیشبرد نهضت اسلامی، بارها برای ابلاغ پیام های امام خمینی و مراجع تقلید، به شهر میانه و اطراف آن مسافرت می کرد و مردم منطقه را به وظایف دینی خود آشنا می ساخت. وی بارها در قم و میانه به ساواک احضار شد و مورد بازجویی قرار گرفت. نیز عوامل رژیم، یک بار به محل اقامتش در میانه هجوم آوردند و ضمن ضرب و شتم او، به زندان تبریز انتقالش دادند، که با تلاش علما - به ویژه آیت الله شهید قاضی طباطبایی - آزاد گردید. پس از پیروزی انقلاب اسلامی همواره به دفاع از کیان نظام

پرداخت و بارها به

نماینده‌گی از امام خمینی سفر کرد و در رفع مشکلات آنان کوشید. در فتنه‌های پس از انقلاب، همانند حزب خلق مسلمان، فتنه منافقین و بنی صدر به روشنگری‌های مداوم پرداخت و در دفاع از ولایت فقیه لحظه‌ای درنگ نکرد. در جنگ تحمیلی، خود به جبهه رفت و فرزندش - جعفر - را هم تقدیم کاروان شهیدان انقلاب اسلامی کرد و سه مرتبه نیز به عنوان نماینده مردم استان آذربایجان شرقی، به نمایندگی مجلس خبرگان رهبری برگزیده شد که تا پایان عمرش ادامه یافت.

معظم له، از اخلاقی خوش، زندگی ساده و بی‌پیرایه، زبانی نرم و مجلسی پربار برخوردار بود. گفتار و کردارش یکی بود و به آن چه می‌گفت اول خود عمل می‌کرد. لبخند از لبانش دور نمی‌شد و تواضع و فروتنی از کردار و رفتارش نمایان بود. زندگی‌اش پس از انقلاب با پیش از پیروزی انقلاب تفاوتی نکرد و درب خانه‌اش به روی همگان باز بود. سراسر عمرش را به تألیف و تدریس سطوح عالی و اقامه جماعت و شرکت در جلسات بحث علمی و وعظ و ارشاد گذرانید و گروهی بسیار از طلاب حوزه علمیه قم را با بیانات علمی و اخلاقی‌اش پرورش داد.

قلبی مهربان و دستی گشاده داشت و به اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام عشق می‌ورزید و با ذکر مصایب ایشان، اشک از چشمانش سرازیر می‌شد. از آیات عظام: امام خمینی، میلانی، گلپایگانی اجازه امور حسبه و از آیت الله مرعشی نجفی اجازه روایت داشت.

برخی از تألیفات چاپ شده‌اش عبارت‌اند از:

۱. مکاتیب الرسول (۳ ج) کتابی است که شهرتش فراگیر و در کشورهای اسلامی هم شناخته شده

۲. مکاتیب الامام الرضا علیه السلام ۳. تعلیق و تصحیح و استدراک بر «معادن الحکمه فی مکاتیب الائمّه»، تألیف علم الهدی فیض کاشانی، (۲ ج)

۴. مواقف الشیعه (۳ ج): گزیده مناظرات علمای شیعه با مخالفین

۵. التبرک بآثار النبی و الصحابه ۶. السجود علی الارض. این کتاب به فارسی ترجمه شده است.

۷. الاسیر فی الاسلام. (کتاب برگزیده سال)

۸. مالکیت خصوصی زمین یا اصول مالکیت ۹. اطلاعات و تحقیقات در اسلام ۱۰. تعلیق و پاورقی بر «شیعه در اسلام» علامه طباطبایی ۱۱. تعلیق و حاشیه بر کتاب «المواعظ العدویه»

۱۲. خمس در اسلام. ۱۳. مقالات در مجلات مختلف، همانند مجله نور عم، مکتب اسلام، مکتب تشیع ۱۴. حیاه عقیل بن ابی طالب

تألیفات چاپ نشده اش بدین قرارند:

۱۵. تقریرات درس فقه ۱۶. تقریرات درس اصول ۱۷. شرکت در تألیف کتاب «احادیث العتره عن طرق اهل السنه»

۱۸. مکاتیب الائمّه علیهم السلام آن فقید بزرگوار، پس از عمری ۷۵ ساله، در روز دوشنبه ۲۱ شهریور ۱۳۷۹ (۱۲ جمادی الثانی ۱۴۲۱ ق) بدرود زندگی گفت و پس از تشییع باشکوه در روز سه شنبه و نماز آیت الله سیدموسی شبیری زنجانى بر پیکر پاکش در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد و مراسم بزرگداشت مقام علمی و عملی اش تا مدت ها در قم و شهرهای استان آذربایجان شرقی ادامه یافت و پیام های متعدد تسلیت از سوی مقام معظم رهبری و مراجع عظام تقلید و شخصیت ها و نهادها و ارگان ها در سوگ فقدان وی صادر شد.

اراکى ۱۳۱۲ - ۱۴۱۵ ق

آقای حاج شیخ

ص: ۴۵

محمد علی اراکی، در ۲۴ جمادی الثانی سال ۱۳۱۲ ق در شهر «اراک» دیده به جهان گشود. پدرش حجهالاسلام حاج میرزا احمد فراهانی از عباد، زهاد و ابرار عصر خویش ومورد وثوق علمای زمان خویش به شمار می رفت. مرجع بزرگ شیعه در دامان پاک چنین پدری دوران کودکی را پشت سر نهاد و با طهارت روح و پاکی نفس بالیده شد.

در یازده سالگی به شوق فراگیری علوم اسلامی به درس آقا شیخ جعفر شیثی و شیخ عباس ادیس آبادی شتافت و ادبیات و سطوح را نزد آن دو مرد بزرگ فراگرفت. پس از آن به درس خارج حضرات آیات: آقا سیدنور الدین عراقی صاحب تفسیر «القرآن و العقل» و آقا شیخ محمد سلطان العلماء صاحب حاشیه معروف و مفصل بر کفایه حاضر شد و مدت ها از دانش سرشار آنان بهره برد. هنگامی که بیست ساله بود (۱۳۳۲ ق)، حوزه علمیه اراک به دست توانای آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی پی افکنده شد و مرجع فقید هم به درس فقه و اصول آن فقیه یگانه

حاضر شد و با آیات عظام: حاج سید محمد تقی خوانساری و حاج سید احمد خوانساری درس ها را به مباحثه پرداخت که تا سال ۱۳۴۰ ق به طول انجامید.

با مهاجرت آیت الله حائری به قم و تأسیس حوزه علمیه در این شهر (رجب ۱۳۴۰ ق / نوروز ۱۳۰۱ ش) معظم له به همراه دوستانش به قم آمد و در مدرسه خان سکنی گزید. در این زمان بود که استعداد و دانش و نبوغ او توجه استاد را جلب کرد و حائری، تصحیح (متنی و عبارتی) کتاب صلاه خود

را به او و آیت الله العظمی گلپایگانی سپرد. مرجع بزرگوار تا پایان زندگی استاد (ذی قعده ۱۳۱۴/۱۳۵۵ ش) در درس او حضور داشت (لذا قدیمی ترین شاگرد آیت الله حائری محسوب می شد که ۲۳ سال، از درس ایشان استفاده برد) و هم زمان با آن از انفاس قدسی آیت الله میرزا جواد آقا ملکی تبریزی بهره ها برد. پس از آن به درس همدرس و هم بحث خود آیت الله العظمی سید محمد تقی خوانساری به مدت ۱۶ سال حاضر شده و بهره های فراوان برد. پس از وفات ایشان (شوال ۱۳۷۱ ق) بود که معظم له به خواهش گروهی بسیار بر کرسی تدریس نشست و در ادامه مباحث خوانساری، تشنگان دانش اهل بیت اطهار علیهم السلام را از آبشخور علم خویش سیراب ساخت.

آن بزرگمرد فخر آفرین در طول حیات پر برکت خود، بیش از ۳۵ سال به تدریس مباحث: طهارت، صلاه جمعه، اجاره، حج، نکاح، مکاسب محرمه، بیع و خيارات و چند دوره خارج اصول پرداخت و بسیاری از ستارگان فروزان آسمان روحانیت را به جامعه شیعی تقدیم کرد.

آیت الله العظمی اراکی را باید بر پادارنده مراسم عبادی نماز جمعه در حوزه علمیه قم دانست. این مرد بزرگ پس از درگذشت آیت الله خوانساری، نماز جمعه ایشان را بیش از سی سال در مسجد امام حسن عسکری و سپس در صحن حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام اقامه نمود و با سخنان گهر بار خویش روح و جان صدها عالم و پرهیزگار را معطر ساخت. وی با تکیه بر تفسیر قرآن و شرح نهج البلاغه، با دلی سوزان آتش خوف الهی را در قلب نماز گزاران بر می انگیخت و اشک شوق

و حسرت

ص: ۴۷

از دیدگان‌شان جاری می ساخت . در حقیقت روزهای جمعه، مسجد امام در قم شاهد واعظی متعظ و مستمع سخنان عالمی عامل بود که سخنانش از دل بر می آمد و بر دل می نشست .

برخی از ویژگی های اخلاقی ایشان عبارت اند از:

احترام به سادات، عشق به ساحت مقدس امام حسین علیه السلام، زهد و تقوای فراوان، تواضع و فروتنی بسیار، ساده زیستی، انس با قرآن، انصاف در بحث و رعایت امانت در تدریس، عبادت بسیار و بهره وری از وقت ، تواضع و فروتنی بسیار، به گونه ای که نماز جماعت ظهر خود را در مسجدی کوچک - مسجد امام خمینی حرم حضرت معصومه علیها السلام - بر پا می ساخت و از انتقال آن به مسجدی بزرگ خودداری ورزید و تا آیت الله خوانساری زنده بود، به احترام استاد، از تدریس و اقامه جماعت پرهیز نمود و همیشه پشت سر ایشان حرکت می کرد. خانه محقر وی پس از مرجعیت عام همان خانه چهل سال پیش او بود و زندگی او هیچ تغییری نکرد.

معظم له با قرآن و تفسیر جوامع الجامع بسیار مأنوس بود و پنج جزء اول آن را حفظ داشت. روزی یک جزء قرآن و در ماه مبارک رمضان سه جزء تلاوت می کرد.

مرجع فقید هر مطلبی را در درس بنام صاحب نظریه و با حفظ آداب و القاب ذکر می نمود و چه بسا از مطلب خویش بر می گشت و می فرمود: حق با فلان آقااست.

ریاضت، تهجد و مداومت بر نوافل از صفات ایشان بود. دعای کمیل را در قنوت نافله شب خود می خواند و نیمه های شب به گریه و مناجات و استغفار می پرداخت و طول نماز

ایشان چه در جماعت و چه فرادی مشهود همگان بود.

او همواره اوقات خود را به آموختن (حدود ۵۰ سال)، آموزش (۳۵ سال)، تألیف، حفظ و قرائت قرآن، مطالعه و عبادت مصروف می داشت .

تألیفات آن مرد بزرگ عبارت اند از:

۱ . تقریرات بحث آیت الله سلطان العلماء.

۲ . تقریرات بحث طهارت آیت الله العظمی حائری. ۳ . تقریرات بحث ارث آیت الله العظمی حائری.

۴ . تقریرات بحث طهارت آیت الله العظمی خوانساری.

۵ . تقریرات اصول آیت الله العظمی حائری (۳ دوره).

۶ . شرح مفصل عروه الوثقی (کتاب الطهاره).

۷ . کتاب النکاح و الطلاق.

۸ . کتاب البیع.

۹ . رساله در شرح حال ایت الله العظمی سید محمد تقی خوانساری.

۱۰ . المكاسب المحرمه.

۱۱ . کتاب الخيار.

۱۲ . رسالتان فی ارث و نفقه الزوجه.

۱۳ . حاشیه بر درر الاصول آیت الله حائری.

۱۴ . رساله فی الولایه (تقریر بحث آقای حائری که در جلد اول «القرآن و العقل» به چاپ رسیده است).

۱۵ . رساله فی الاجتهاد والتقلید (تقریر بحث حائری که در ضمن «درر الفوائد» به چاپ رسیده است).

۱۶ . حاشیه بر عروه الوثقی.

۱۷ . توضیح المسائل.

۱۸. مناسک حج.

۱۹. استفتاءات.

۲۰. المسائل الواضحه.

آن فقیه سترگ پس از یک قرن تلاش و کوشش در راه بزرگداشت شعائر الهی و ترویج دانش ائمه اطهار علیهم السلام، در ۱۰۳ سالگی، پس از یک بیماری طولانی در روز ۲۵

جمادی الثانی ۱۴۱۵ ق (۸ آذر ماه ۱۳۷۳ ش) بدرود حیات گفت و جهان اسلام را داغدار ساخت. پیکر پاک آن مرجع بزرگ نخست در تهران و سپس در

ص: ۴۹

قم تشیع و پس از آن در مسجد بالا سر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

(شرح حال مفصل ایشان را در کتاب اختران فقاہت ، ج ۲ ، ص ۴۹۵ - ۵۰۸ نگاشته ام)

اردکانی ۱۳۲۶ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج شیخ مرتضی اردکانی یکی از علما و فقهای معروف اصفهان بود. فقید سعید در هفدهم ربیع الاول ۱۳۲۶، در اردکان زاده شد. پدرش آیت الله میرزا محمد مجتهد فرزند آیت الله حاج شیخ علیرضا اردکانی بود. وی پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و فراگیری دروس ابتدایی، به تحصیل علوم دینی روی آورد و مقدمات را فراگرفت. سپس در پانزده سالگی (۱۳۴۰ ق) رهسپار حوزه علمیه اصفهان گردید و پس از یادگیری ادبیات و سطوح، به حوزه درس بزرگان علم و اجتهاد راه یافت، عالمانی هم چون آیات عظام: شیخ ابوالمجد محمد رضا اصفهانی، حاج میر محمد صادق مدرس خاتون آبادی، میر سیدعلی نجف آبادی و میر سیدمحمد نجف آبادی و هم زمان با تحکیم مبانی فقه و اصول خویش، در محضر مرحوم آقا شیخ محمد حکیم خراسانی نیز فلسفه و کلام را فراگرفت. وی از غالب اساتید و مشایخ خویش و از فقهای نجف مانند آیات عظام: سیدابوالحسن اصفهانی، آقا ضیاء عراقی، شیخ ابوالمجد اصفهانی، شیخ محمد حسین فشارکی و آقا سیدمحمد نجف آبادی، اجازه روایت و اجتهاد

دریافت نمود. معظم له سالیان دراز در اصفهان در مدرسه ملا عبدالله به تدریس سطوح عالی و خارج فقه و اصول و اقامه جماعت در مسجدشیشه بازار پرداخت و آنی از خدمت دینی نیاسود و دوران کهنسالی خویش را در تهران گذراند.

از ایشان این تألیفات به

ص: ۵۰

۱. غنیه الطالب، تعلیقه علی المکاسب (۵ ج)، که همه آن به چاپ رسیده است

۲ و ۳. تقریرات درس فقه و اصول آیت الله آقا سید محمد نجف آبادی ۴. شرح خلاصه الفصول آیت الله سید صدر الدین صدر ۵. رساله فی الکفر ۶. رساله فی الجماعه ۷. حاشیه عروه الوثقی ۸. داور داوری یا کسر کسروی ۹. قول فصل در ردّ «سی فصل» حاج کریم خان کرمانی - که هر دو به چاپ رسیده است -

۱۰. الاجتهاد و التقليد.

آن فقیه بزرگوار در نخستین روز مهر ماه ۱۳۷۵ ش (هشتم جمادی الاولی ۱۴۱۷ ق) در ۹۱ سالگی بدرود حیات گفت و پس از تشییع در تهران و قم و نماز آیت الله صافی گلپایگانی بر پیکر پاکش، به زادگاهش - اردکان - انتقال یافت و به خاک سپرده شد .

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۳ ، ص ۸۵ - ۸۴)

استرآبادی ۱۳۲۳ - ۱۴۲۵ ق

آقای حاج سید ضیاءالدین استرآبادی ، یکی از علمای بزرگ تهران بود .

معظم له در حدود سال ۱۳۲۳ ق در تهران ، در بیت علم و فضیلت زاده شد . پدرش آیت الله آقای حاج سید محمد استرآبادی (۱۲۹۵ - ۱۳۶۵ ق) یکی از شاگردان آخوند خراسانی و سید محمد کاظم طباطبائی یزدی و از علمای بزرگ تهران بود .

فقید سعید ، پس از پشت سر نهادن ادبیات و سطوح نزد والد بزرگوارش ، به حوزه علمیه قم بیامد و سطوح عالیه را نزد حضرات آیات : حاج شیخ حسن فاضل و سید محمد تقی خوانساری ، تکمیل نمود و پس از آن به

درس آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت . سپس با اخذ اجازات متعدد اجتهادی از استادانش و مراجع نجف (مانند آیات عظام : اصفهانی ، حکیم) به تدریس سطوح و تألیف روی آورد و سالیانی چند در حوزه علمیه قم به تربیت شاگردان پرداخت . در سال ۱۳۶۵ ق - پس از وفات پدر بزرگوارش - به تهران باز آمد و در مسجد جمعه ، به اقامه جماعت و ترویج دین و تفسیر قرآن ، و هم

مدیریت و سرپرستی مدرسه علمیه محمّدیه پرداخت و شاگردانی چند را پرورش داد . او یکی از مراجع تهران بود که قریب یک قرن به خدمت به مذهب و شریعت پرداخت و آثار متعدد از خود به یادگار نهاد . که عبارتند از :

۱ . توضیح المسائل ۲ . حاشیه بر عروه الوثقی ۳ . عروه الحج (چاپ شده)

۴ . العقائد الامامیه ۵ . رساله در خمس ۶ . رساله در زکات ۷ . رساله در صلاه اللیل ۸ . رساله در تجرد و بقاء روح ۹ . تقریرات درس فقه و اصول آیت الله حائری آن فقیه معظم ، در ۱۰۳ سالگی در روز شنبه ۱۶ شعبان المعظم ۱۴۲۵ ق (۱۱ مهر ۱۳۸۳ ش) چشم از جهان فرو بست و در روز دوشنبه ۱۸ شعبان در حرم مطهر حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام به خاک سپرده شد .

(محمّدشریف رازی . گنجینه دانشمندان ، ج ۴ ، ص ۳۷۳)

استعلامی ۱۳۳۰ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج شیخ محمود استعلامی، یکی از علمای مهدی شهر به شمار بود

ص: ۵۲

وی، در سال ۱۲۹۰ ش در مهدی شهر سمنان زاده شد. پدرش حاج شیخ علی اکبر نیز از علمای آن جا بود. در کودکی پدرش را از دست داد و پس از آن با جدّیت، مشغول تحصیل علوم دینی شد و پس از اخذ مقدمات و ادبیات در سمنان، در ۱۳۰۶ ش به قم آمد و سطوح را از شوهر خواهرش آیت الله حاج سیداحمد زیارتی آموخت و سپس به درس آیات عظام: حاج شیخ عبدالکریم حائری و حاج سیدمحمدتقی خوانساری رفت و مبانی علمی اش را استوار ساخت. در ۱۳۱۰ ش از حاج شیخ عبدالکریم حائری اجازات علمی دریافت کرد و به تبلیغ دین و مبارزه پیگیر و دامنه دار با بهائیت - که می خواستند زادگاهش را به پایگاه خود مبدّل کنند - پرداخت و در اوج خفقان رژیم رضاخان و فرزندش، هماره با کارهای ضد اسلامی آنان مخالفت و مردم را نیز به مبارزه تحریک می کرد.

برخی از آثار وی عبارت اند از:

۱. هشت در بهشت ۲. هفت در دوزخ ۳. گنجینه گوهر ۴. سیره چهارده معصوم علیهم السلام ۵. کشکول استعلامی معظم له در ۸۹ سالگی، در ۲۳ دی ۱۳۷۹ ش (۲۰ شوال ۱۴۲۱ ق) بدرود زندگی گفت و پس از تشییع شایسته و باشکوه در حسینه اعظم مهدی شهر به خاک سپرده شد .

اسلامی آبادانی ۱۲۸۴ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج شیخ عبدالستار اسلامی یکی از علمای مشهور آبادان به شمار بود.

فقید سعید در سال ۱۲۸۴ ش (۱۳۲۷ ق) در هندیجان - از توابع بهبهان - زاده شد . پدرش علامه شیخ محمد غروی بهبهانی (م ۱۳۶۰ ق)، از شاگردان بنام آیت الله سیدمحمد کاظم یزدی

و وکیل مطلق ایشان در بهبهان و نواحی اطراف آن بوده است. معظم له، پس از فراگیری خواندن و نوشتن و مقدمات علوم، در ۱۲ سالگی (۱۳۳۹ ق) به همراه پدر به نجف اشرف مهاجرت کرد و پس از فراگیری سطوح عالی (مکاسب و کفایه) نزد آیت الله حاج شیخ مجتبی لنکرانی، به درس خارج آیات عظام: آقا ضیاء عراقی، میرزای نایینی و بیش از همه به درس فقه و اصول آیت الله العظمی سیدابوالحسن اصفهانی شرکت کرد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و پس از درگذشت پدرش، به نمایندگی از سوی آیت الله اصفهانی به نواحی اطراف آبادان آمد و بیش از سی سال در میان آنان با اختلاف سلیقه هایشان - از عرب و عجم و شیعه و سنی و اصولی و اخباری - به سر برد و مشکلات دینی آنان را حل و فصل کرد. سپس

به علت ضعف مزاج و بیماری های پی در پی به آبادان کوچید (سال ۱۳۴۵ ش) و به اقامه جماعت در مسجد صاحب الزمان و تألیف و بنیاد و تعمیر مساجد و ترویج شعائر دینی پرداخت. او از بسیاری از علمای قم و نجف اجازات متعدد روایی و اجتهادی و امور حسبه داشت، که برخی از ایشان عبارت اند از آیات عظام: سیدابوالحسن اصفهانی، سیدمحسن حکیم، سیدابوالقاسم خویی، شیخ علی اکبر نهاوندی، شیخ آقا بزرگ تهرانی و سیدشهاب الدین مرعشی نجفی (اجازه اخیر بسیار مفصل و حاوی مطالب ارزنده است).

وی حافظه ای قوی داشت و بر ادبیات عرب و عجم بسیار مسلط بود و از تاریخ، لغت، شعر، حدیث اطلاعاتی فراوان داشت. هر کتابی را که می خواند بر آن حاشیه می نوشت و

کمتر کتابی در کتابخانه وی هست که بر آن حاشیه ای ننوشته باشد. زندگی اش ساده و روحیه اش قانع و به کمترین بهره از دنیا اکتفا کرده بود و هر شب، پس از نماز جماعتش بر منبر می شد و به بیان تفسیر و حدیث می پرداخت. در جریان جنگ تحمیلی، هر آن چه را از دنیا اندوخته بود - از خانه و کتابخانه و اثاث زندگی - به یک باره از دست داد و به قم مهاجرت کرد و پس از زمانی، بیماری وی را از پای انداخت و خانه نشین شد، اما همواره زبانش شاکر و قلبش راضی و در خانه اش به روی همه باز بود.

برخی از آثار آن عالم فقید عبارت اند از:

۱. المهدی (عج) وصفاته (۲ ج)

۲. الدر الثمین فی المنتخب من البیان والتبیین. - تألیف جاحظ -

۳. ایقاظ الانام عن خرافات العوام ۴. اربعین حدیث ۵. ترجمه منتخب الاثر (از آیت الله صافی)

۶. کشکول بدیع (۳ ج)

۷. حاشیه بر کتاب های بسیار (که نشانگر اطلاعاتش در تاریخ، حدیث، لغت، کتابشناسی رجال و تراجم و شعر عربی است).

آن عالم بزرگوار در روز اربعین حسینی (۲۰ صفر ۱۴۲۰ ق، مطابق ۱۵ خرداد ۱۳۷۸ ش) در ۹۳ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع و نماز آیت الله صافی گلپایگانی بر آن، در قبرستان باغ بهشت قم به خاک سپرده شد.

(محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۳، ص ۱۲ - ۱۳)

اشتهاردی ۱۳۳۹ - ۱۴۲۹ ق

آقای حاج شیخ علی پناه اشتهاردی، یکی از علمای مشهور و چهره های اخلاقی حوزه علمیه قم به شمار

فقید سعید در سال ۱۳۳۹ ق در روستای « فارچی آباد » - اطراف اشتهارد - زاده شد و در کودکی ، پدر از دست داد و گرد یتیمی بر سرش نشست . اما با کوشش فراوان به تحصیل روی آورد و تا ۱۱ سالگی ، دروس ابتدایی را آموخت سپس نزد روحانی محلشان - حاج شیخ یحیی تقوی - به فراگیری ادبیات عرب پرداخت و پس از آن مقداری از قوانین و شرح لمعه را نزد معظم له آموخت . در سال ۱۳۶۰ ق (۱۳۲۰ ش) برای ادامه تحصیل ، به حوزه علمیه قم آمد و سطوح را نزد حضرات آیات : مرعشی نجفی ، شیخ مرتضی حایری ، شیخ عبدالرزاق قائینی و سید صادق شریعتمداری آموخت و پس از آن سطوح عالیه را نزد آیات عظام : گلپایگانی ، سید احمد زنجانی ، شیخ محمد علی حایری کرمانی ، فلسفه و تفسیر را از علامه طباطبایی و اخلاق را هم از دروس امام خمینی بهره برد . سپس به دروس خارج

آیت الله العظمی بروجردی و آیت الله صدر ، و پس از وفات ایشان به دروس آیات عظام : گلپایگانی و اراکی قدس سره - حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت .

فقید سعید ، همزمان با تحصیل به تدریس و تألیف روی آورد و بیش از نیم قرن از عمر شریفش را به تدریس سپری کرد . او بارها شرح لمعه ، شرح تجرید ، رسائل و مکاسب را تدریس نمود و صدها نفر از فضلاء حوزه علمیه را پرورش داد ، درسش آمیخته با مواعظ اخلاقی

بود و شرکت کنندگان درسش ، علاوه بر علم و دانش از سجایای اخلاقی و ملکات فاضله نفسانی اش هم بهره می بردند . او مصداق « من یدکرّم الله » و تواضع و زهد و تقوا و ساده زیستی در زندگی اش نمایان بود . در سال های جنگ تحمیلی ، با حضورش در جبهه های نبرد ، روحیه بخش دل های رزمندگان اسلام بود و سال های بسیار - پس از وفات آیت الله اراکی - امامت جماعت مدرسه مبارکه فیضیه را بر عهده داشت .

او ، یکی از شاگردان مخصوص آیت الله بروجردی و از اعضای گروه تدوین « جامع احادیث الشیعه » بود و بسیاری از تقریرات درس معظم له را نگاشته بود و هم یکی از پیشگامان تحقیق و احیای کتب دینی بود که نخستین بار با همکاری برخی از بزرگان کتاب های :

کشف الرموز ، روضه المتقین ، ایضاح الفوائد و مجمع الفوائد را تحقیق کرد و به چاپ رسانید .

معظم له ، چند سال نیز برای درس و سرپرستی حوزه علمیه کمالیه به خرم آباد مهاجرت نمود و در آنجا به تدریس و تالیف کتاب « مدارک العروه » پرداخت . او از سنین جوانی ، کفن خویش را آماده ساخته بود و با دست خودش تمام دعای جوشن کبیر را بر آن نگاشته بود .

تألیفات ایشان عبارتند از :

۱ - مدارک العروه الوثقی - ۳۰ ج - شرح کامل « عروه »

۲ - حاشیه بر عروه الوثقی ۳ - توضیح المسائل ۴ - حاشیه بر وسیله النجاه ۵ - تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی (ضمان ، غضب ، ارث الزوجه ، منجزات مریض و

ص: ۵۷

۶ - تقریرات درس اصول آیت الله بروجردی (مباحث الفاظ)

۷ - تقریرات بحث فقه آیت الله گلپایگانی (صلاه جمعه و قضاء)

۸ - کتاب هفت ساله چرا صدا در آورد ؟ ردّ شهید جاوید ، نوشته : صالحی نجف آبادی

۹ - تعلیمات اخلاقی در حکومت انبیاء و ائمه علیهم السلام ۱۰ - شرکت در تألیف و تدوین کتاب « جامع احادیث الشیعه » (تحت اشراف آیت الله بروجردی)

۱۱ - تحقیق کتاب : ایضاح الفوائد - فخرالمحققین - (۴ ج)

۱۲ - تحقیق کتاب : روضه المتقین - ملا محمد تقی مجلسی - (۱۴ ج)

۱۳ - تحقیق کتاب : مجمع الفائده والبرهان - ملا احمد اردبیلی (۱۰ ج)

۱۴ - لغات القرآن المأخوذه من تفسیر مجمع البیان سرانجام آن فقیه بزرگوار در شامگاه روز سه شنبه ۱۸ تیر ماه ۱۳۸۷ در ۹۰ سالگی در بین نماز مغرب و عشا در مدرسه فیضیه ، جان به جان آفرین تسلیم نمود و پیکر پاکش صبح روز پنج شنبه ۲۰ تیر (۸ رجب ۱۴۲۹ ق) با حضور انبوه علما و فضلاء حوزه علمیه قم تشییع و پس از نماز آیت الله سبحانی بر آن ، در حرم مطهر حضرت معصومه به خاک سپرده شد و در سوگ فقدانش پیام های تسلیت متعدد از سوی مقام معظم رهبری و شخصیت های دینی و سیاسی صادر گردید و مجالس بزرگداشت مقام علمی و عملی اش تا مدت ها ادامه یافت .

اشراقی تبریزی ۱۳۳۴ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج میرزا جعفر اشراقی تبریزی، یکی از علمای مشهور تبریز به شمار می رفت.

معظم له در ۱۷ ربیع الاول ۱۳۳۴ ق - سالروز

ولادت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم و امام جعفر صادق علیه السلام - در محله «نوبر» تبریز چشم به جهان گشود و در شش ماهگی پدرش را از دست داد، اما با گذشت ایام کودکی او را به مکتبخانه سپردند و پس از فراغت از تحصیل مقدماتی، مادرش وی را به مدرسه طالبیه فرستاد و ادبیات را از محضر آقا سید اسماعیل شنب غازانی فراگرفت. در آخر جمادی الاول ۱۳۵۳ ق به حوزه علمیه قم آمد و تکمیل ادبیات را در محضر آیت الله میرزا محمدعلی ادیب تهرانی و سطوح عالیّه را از آیات عظام: امام خمینی و آقای گلپایگانی فراگرفت و به زودی در شمار یکی از فضلاء حوزه قرار گرفت. دروس خارج فقه و اصول را در محضر آیات عظام: سید محمد حجت، سید محمد تقی خوانساری، سید صدرالدین صدر و میرزا رضی تبریزی (یک دوره اصول) بیاموخت و در سفرش به نجف اشرف، از درس های آیت الله علامه شیخ محمدحسین کاشف الغطاء بهره برد و از او اجازه اجتهاد گرفت.

وی در سال ۱۳۷۵ ق به زادگاهش بازگشت و به خدمات دینی و تعظیم شعائر الهی پرداخت و بیش از ۴۰ سال به تدریس، اقامه جماعت (در مسجد آقا) و تربیت شاگردان و وعظ و ارشاد مؤمنان و تفسیر قرآن اشتغال داشت. وی حافظ قرآن بود و با محفوظات بسیارش، در ادبیات فارسی و عربی سرآمد اقران به شمار می رفت. در شعر و ادب و تفسیر نهج البلاغه به همراه دوستان گرامیش آیت الله میرزا عبدالله مجتهدی و آیت الله شیخ نصرالله شبستری، شهره شهر بودند. او یکی از عالمان متعهد و روشنگری بود که در مسجدش، سال های بسیار

تفسیر قرآن گفت و مسلمانان را به تدبیر در قرآن و آموزش آن و بازگشت به فهم جدید کتاب مقدس فراخواند. او یکی از سخنوران زبردست بود و از حافظه ای قوی و نیرومند برخوردار. در منابرش با سبک ویژه خویش القای خطابه می کرد و مستمعان را - که غالباً اهل فضل و دانش بودند - از سرچشمه علوم بسیارش بهره مند می ساخت و نه تنها خطابه اش ملالت نمی افزود، بلکه تشنگی شنیدن مطالب دقیق و نکات ظریف را در شنونده بیش تر می کرد. استاد در قم به همراه حضرات آیات: حاج آقا رضا صدر، سید محمود طالقانی و سید عزالدین حسینی زنجان‌ی علم جامعه شناسی را از کتاب علم الاجتماع مباحثه می کرد و شناخت عمومی جامعه و فرهنگ مردم را دارا بود.

او در تبریز همراه دوستان قدیمی اش حضرات آیات: شیخ عبدالله مجتهدی و شیخ نصرالله شبستری محفلی با طراوت از علم و ادب و حدیث و تاریخ تشکیل می داد و این سه استاد بزرگوار در تبریز، مثلث علم و فضیلت و روشنگری را بنیاد نهاده بودند و هر سه در مسجد خویش ارتقای فکری و آموزش فرهنگ قرآنی را عهده دار بودند.

فقید سعید در جریان نهضت اسلامی مردم ایران علیه رژیم ستمشاهی حضور فعال داشت و امضایش همواره ذیل اعلامیه های علمای شهر، دیده می شد و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از سوی مردم استان آذربایجان شرقی به نمایندگی مجلس خبرگان قانون اساسی برگزیده شد و جزو تدوین کنندگان قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بود.

برخی از تألیفات آن عالم فرزانه، عبارت اند از:

۱. تقریرات درس فقه آیت الله حجت ۲. دیوان اشعار فارسی ۳. دیوان اشعار

عربی ۴. کشکول آن عالم بزرگوار در ۸۸ سالگی (۱۳۷۹ ش / ۱۴۲۱ ق) بدرود زندگی گفت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه در تبریز و نماز آیت الله شیخ نصرالله شبستری، به قم انتقال داده شد و پس از تشییع مجدد و نماز آیت الله موسوی اردبیلی، در صحن حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

(محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۳، ص ۳۳۱)

اعتمادی کاشانی ۱۳۴۸-۱۴۱۶ ق

آقای حاج سیدعباس اعتمادی، یکی از علمای مشهور کاشان به شمار می آمد.

معظم له در ۲۹ ذی حجه الحرام ۱۳۴۸ ق (۱۳۰۸ ش) زاده شد. پدرش عالم بزرگوار حجهالاسلام آقا محمود، فرزند حجهالاسلام آقا سید رضی، فرزند حجهالاسلام آقا سیدمهدی کاشانی بوده است، که نسب آنان به جناب عبدالله باهر بن الامام زین العابدین علیه السلام می رسد. فقید سعید، پس از خواندن دروس دبیرستان، به اقتضای سیره خانوادگی به تحصیل علوم دینی روی آورد و در مدرسه آیت الله یثربی، به مدت ۲ سال در محضر آیت الله حاج شیخ محمود نجفی به تحصیل ادبیات پرداخت. در سال ۱۳۲۶ ش به حوزه علمیه قم آمد و سطوح عالیه را نزد حضرات آیات: مرعشی نجفی (مکاسب) لاکانی رشتی، شهید صدوقی، میرزا محمد مجاهدی (رسائل) آموخت و پس از آن به درس خارج فقه و اصول آیات عظام: آقای بروجردی، گلپایگانی، محقق داماد و شیخ عبدالنبی اراکی حاضر شد و بهره های فراوان برد. در سال ۱۳۳۴ ش به حوزه مشهد مقدس مشرف شد و حکمت و فلسفه را

از شیخ محمد رضا کلباسی و فیض گنابادی آموخت و پس از آن به نجف اشرف

مشرف شد و در مدرسه آیت الله بروجردی اقامت گزید و به درس های حضرات آیات: خویی (فقه و اصول)، شاهرودی، سیدعبدالهادی شیرازی و شیخ حسین حلّی و بحث های خصوصی آیت الله سیدجواد تبریزی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و این همه ۶ سال به طول انجامید، تا پس از اخذ اجازات متعدد روایی، اجتهادی و امور حسیه از اساتیدش، در ماه شعبان ۱۳۸۱ ق (بهمن ۱۳۴۰ ش) به زادگاهش بازگشت و به خدمات بزرگ علمی و دینی موفق گردید. وی در کاشان به تألیف، تدریس، اقامه جماعت (در مسجد اعظم کرسی)، وعظ و ارشاد، احداث مساجد در داخل و خارج شهر، نظارت بر هیئات مذهبی و اعزام مبلغ به روستاها، ایجاد قبرستان عمومی دارالسلام پرداخت و از یادگارهای ارزنده اش بنیاد مساجد: کرسی، (با سقف آئینه)، خاتم الانبیاء، امیرالمؤمنین، امام حسین و مهدیه و ایجاد دارالعلم اسلامی کاشان (مدرسه علمیه و کتابخانه عمومی) می باشد. فقید سعید در قم و نجف بسیار به زیارت مشاهد مشرفه می رفت و ۱۳ بار پیاده به کربلا و مکرر به مسجد سهله و مسجد کوفه و مزار علما و صلحا می رفت و همواره در منزل خود به روضه خوانی و مراسم جشن در موالید ائمه اطهار و تدریس سطوح می پرداخت و دمی از وقتش را بیهوده از کف نداد. در طول نهضت اسلامی مردم مسلمان، فعالان شرکت جست و در راهپیمایی ها و امضای اعلامیه های علمای کاشان مشارکت داشت و در طول جنگ تحمیلی، چند بار همراه با کاروان های کمک های مردمی به جبهه های جنگ شتافت .

برخی از تألیفات ایشان عبارت اند از:

۱ . تقریرات درس فقه آیت الله سیدمحمد جواد طباطبایی

ص: ۶۲

تبریزی ۲. تقریرات درس فقه و اصول آیت الله خویی ۳. دیوان اشعار (فارسی و عربی) - ۲ ج

۴. مجموعه مقالات (در مجله نور دانش و مکتب اسلام)

۵. لوحه الحیاه (درباره معاد)

۶. لبّ البیان فی معرفه الانسان و ودائع المنان ۷. تسهیل الکفایه ۸. الرساله الاعتمادیه فی الاصول الاعتقادیه ۹. الانسان و

الدین ۱۰. حقیقت مرام در اجتماع یا ایدئولوژی صحیح

۱۱. ویتترین (کشکول) ۱۲. سیمای انقلاب اسلامی در کاشان آن عالم بزرگوار و خدمتگزار دین در ۶۷ سالگی در روز ۲۱

مرداد ماه ۱۳۷۵ ش در راه بازگشت از زیارت حضرت امام رضا علیه السلام به همراه فرزندش حجهالاسلام سیدحسین

اعتمادی، در اثر سانحه تصادف بدروود حیات گفت و عالمی از علم و عمل را با خود به خاک بُرد.

اعرافی یزدی ۱۳۲۸ - ۱۴۱۳ ق

آقای حاج شیخ محمد ابراهیم اعرافی یکی از شخصیت های علمی استان یزد به شمار می رفت. وی در سال ۱۳۲۸ ق در

شهیدیه میبد در خانواده ای روحانی و متدین دیده به جهان گشود. پس از پشت ر نهادن دوران کودکی، به فراگیری مقدمات

پرداخت. در سال ۱۳۴۵ ق - زمانی که هفده ساله بود - به مشهد رفت و نزد ادیب نیشابوری به یادگیری ادبیات و تکمیل

سطح اشتغال ورزید. در سال ۱۳۵۱ ق به شوق تلمذ در محضر آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری به قم آمد و در

درس ایشان شرکت جست .

وی از حضرات آیات: حائری، بروجردی، سیدابوالحسن اصفهانی، سیدعبدالهادی شیرازی، سیدمحسن حکیم، امام خمینی و

مرعشی نجفی رحمهم الله اجازه اجتهاد، امور حسبه و روایت دریافت داشته بود.

ز خصوصیات ایشان، تهجد و عبادت، عدم استفاده از وجوه شرعی و گذران زندگی از راه کشاورزی، عشق بسیار به اهل بیت علیهم السلام، سرکشی به تبعیدیان در زمان طاغوت و شجاعت و غیرت دینی بود.

بر جواهر بسیار مسلط و روایات فقهی و بسیاری از قرآن و ادعیه را حفظ بود.

وی پس از وفات آیت الله حکیم، رسماً امام خمینی را به عنوان تنها مرجع تقلید معرفی نمود و با شروع انقلاب اسلامی ایران همراه با آیت الله صدوقی و آیت الله خاتمی به رهبری مبارزات مردم استان یزد پرداخت. او شخصاً در تظاهرات و راهپیمایی های مردم شرکت می جست و همواره پناهگاه مبارزان بود. از خدمات ایشان اقامه نماز جمعه در سال های پیش از پیروزی انقلاب، حفر قنوات و چاه ها در روستاها، ساختمان مساجد و آب انبارها، مبارزه و طرد سلطه خان ها، مبارزه شدید با نفوذ بهائیت، تأسیس حوزه علمیه در میبد، تدریس فقه و اصول و پرورش طلاب و فضلا، اقامه جماعت و رهبری فکری مردم را می توان نام برد. رساله چهل حدیث (مطبوع) و نوشتارهای بسیار در تفسیر و اخلاق از آثار اوست.

معظم له در ربیع الاول ۱۴۱۳ در ۸۵ سالگی بدرود حیات گفت و از سوی رهبر معظم انقلاب در وفات ایشان پیامی صادر شد.

الهامی ۱۳۱۶ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج شیخ داود الهامی، یکی از چهره های مشهور علم و تحقیق در حوزه علمیه قم به شمار می رفت.

استاد فقید در سال ۱۳۱۶ ش (۱۳۵۶ ق) در آذرشهر - نزدیک تبریز - به دنیا آمد. در ۴ سالگی پدر متدین و باتقوایش آقا فتح الله را از دست داد و دوران کودکی را با یتیمی

و فقر و مشکلات فراوان پشت سر نهاد. در نوجوانی، دوره متوسطه را خواند و پس از اخذ دیپلم در سال ۱۳۳۵ ش به تحصیل علوم دینی روی آورد و در مدرسه طالبیه تبریز، مقدمات و ادبیات را به خوبی فراگرفت و در سال ۱۳۳۸ ش به حوزه علمیه قم آمد و سطوح عالیه را در محضر حضرات آیات: مکارم شیرازی، جعفر سبحانی، احمد پایانی، سیدجواد خطیبی و سیدمحمدباقر سلطانی فراگرفت و پس از آن به درس خارج فقه آیت الله شریعتمداری حاضر شد و بهره های فراوان برد و هم زمان دروس جنبی را در دارالتبلیغ اسلامی از محضر اساتید بزرگوار حضرات آیات: شهید مطهری، ملکی میانجی، سیدمرتضی شبستری، جعفر سبحانی، مکارم شیرازی، سیدموسی شبیری

زنجانی، شیخ محمدجواد مغنیه و صدر بلاغی بسیار استفاده کرد و مقالات متعدد به رشته تحریر در آورد و هم به جمع اعضای هیأت تحریریه مجله «مکتب اسلام» پیوست و پس از آن در تألیف «تفسیر نمونه» با آیت الله مکارم شیرازی همکاری نمود. استاد الهامی از آن پس، به تألیف و تدریس و تحقیق و تبلیغ دین پرداخت و ده ها کتاب و صدها مقاله در زمینه تاریخ و کلام و عقاید از خود به یادگار نهاد. وی سال ها در مجله مکتب اسلام و مجله تخصصی کلام اسلامی، مؤسسه امام صادق علیه السلام، گروه تخصصی کلام حوزه علمیه قم و مؤسسه دفاع از حریم تشیع سمت مدیریت و مسؤولیت بر عهده داشت.

فقید سعید دارای اخلاقی خوش، محضری شیرین، بیانی گرم و گیرا، دستی دهنده بود و اطلاعات خود را به رایگان در اختیار دیگران می نهاد و مضایقه نداشت. متواضع بود و با

فضلای جوان و تازه کار بسیار گرم و صمیمی بود و آنان را همواره تشویق می کرد. در دفاع از حریم اهل بیت علیهم السلام سری پرشور داشت.

برخی از آثار وی عبارت اند از:

۱. مهدی (عج) خاتم اولیاء و اوصیاء ۲. آخرین امید ۳. او خواهد آمد (با همکاری: استاد علی اکبر مهدی پور)
۴. راز طول عمر امام زمان علیه السلام ۵. تحریف شناسی عاشورا در پرتو امام شناسی ۶. امامان اهل بیت علیهم السلام در گفار اهل سنت ۷. قبر گمشده - درباره مزار حضرت زهرا علیها السلام ۸. اسلام و ایران ۹. اسلام دین جهانی و جاودانی ۱۰. اسلام و تحول زمان
۱۱. اسلام و حقوق طبیعی انسان ۱۲. اسلام و شفاعت ۱۳. چهره جهاد در اسلام ۱۴. مبانی حکومت اسلامی (۲ ج، ترجمه و نگارش «معالم الحکومه الاسلامیه» اثر آیت الله جعفر سبحانی)
۱۵. راز شیعه بودن ایرانیان ۱۶. سیری در تاریخ تشیع - چاپ نشده -
۱۸. سلمان، نخستین مسلمان ایرانی ۱۹. بیداری در میان خفته ها - سیدجمال الدین اسد آبادی -
۲۰. چهره زردشت در تاریخ ۲۱. مردی بزرگ از خطه فارس - آیت الله شیخ بهاء الدین محلاتی -
۲۲. لقمان مربی نمونه ۲۳. پیدایش تصوف ۲۴. موضع تشیع در برابر تصوف ۲۵. عرفان و تصوف ۲۶. پیدایش تصوف در میان شیعیان ۲۷. تصوف از دیدگاه ائمه اطهار علیهم السلام ۲۸. مقدمه و پاورقی بر «تحفه الاخیار» آخوند ملا محمد طاهر قمی - ردّ تصوف -

۲۹. مقدمه

ص: ۶۶

و پاورقی بر «رهنمای حق» آیت الله محلاتی شیرازی - اصول عقاید -

۳۰. مقدمه و پاورقی بر «اسرار العقائد» - ملاابوطالب شیرازی -

۳۱. تحقیقی درباره صابثان ۳۲. دو محور عقاید وهابیان ۳۳. در جست و جوی عرفان اسلامی

۳۴. عرفان اسلامی و عرفان التقاطی ۳۵. داوری های متضاد درباره محیی الدین عربی ۳۶. تاریخ انقلاب اسلامی ایران - چاپ نشده -

۳۷. وهابیت و آل سعود - چاپ نشده -

۳۸. دنیای نهج البلاغه - کتابشناسی -

۳۹. ترجمه طرائف سیدبن طاوس

۴۰. ره یافتگان (مستبصران) - چاپ نشده -

۴۱. چهار فرقه انحرافی: اویسی، خاکساری، ذهبی و نعمه‌اللهی

۴۲. مجموعه مقالات در مجلات: مسجد، مکتب اسلام، کلام اسلامی ۴۳. شرکت در تألیف «تفسیر نمونه» - تا جلد هشتم -

آن مرد بزرگ، بر اثر کار مداوم و کوشش بسیار در اعلامی کلمه حق، به سکنه مغزی دچار شد و در روز جمعه ۲۴ شوال المکرم ۱۴۲۱ ق (۳۰ دی ۱۳۷۹ ش)، در ۶۳ سالگی بدرود زندگی گفت و پیکر پاکش در روز شنبه ۲۵ شوال - روز شهادت امام صادق علیه السلام - پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله صافی گلپایگانی بر آن، در قبرستان ابو حنین قم، به خاک آرمید.

(با استفاده از مقاله استاد: عبدالرحیم عقیقی بخشایشی و محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۹، ص ۸۸ - ۹۰)

الیاسی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج شیخ عبدالله الیاسی، یکی از اساتید حوزه علمیه قم بود. فقید سعید در سال ۱۳۴۰ ق (۱۳۰۰ ش)

ص: ۶۷

، در روستای « آق زیارت » - از توابع هشتروند - زاده شد .

پس از دوران کودکی و نوجوانی ، ادبیات آو مقدمات را در تبریز فراگرفت و در حدود سال ۱۳۳۰ ش به قم آمد و پس از تکمیل سطوح عالیه ، به درس های آیات عظام : بروجردی ، حجت کوهکمری ، شریعتمداری ، و گلپایگانی و درس تفسیر و فلسفه آیت الله علامه طباطبائی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت . وی ، همزمان با تحصیل ، به تدریس ، تألیف و تبلیغ دین اشتغال داشت و سالیان فراوان به عنوان ممتحن سطوح عالیه ، در مرکز مدیریت حوزه علمیه قم به خدمت پرداخت .

آثار چاپی وی عبارت است از :

۱ . بیان المطالب فی شرح المکاسب (۱۰ ج)

۲ . ایضاح المطالب فی شرح الفرائد (۲ جلد تاکنون) ۳ . روش خوشبختی در اسلام . آن عالم بزرگوار ، در روز سه شنبه ۱۱ مهرماه ۱۳۸۵ ش (۹ رمضان ۱۴۲۷ ق) در ۸۵ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع و نماز آیت الله سید یوسف مدنی تبریزی بر آن ، به زادگاهش انتقال داده شد و در آنجا به خاک آرمید .

امامی کاشانی ۱۳۵۶ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج شیخ حسین امامی کاشانی یکی از علما و فقهای کاشان به شمار می رفت .

معظم له در حدود سال ۱۳۰۵ ش (۱۳۵۶ ق) زاده شد . پدرش عالم جلیل آقا حسام الدین امام از فضیله حوزه و از شاگردان ملا عبدالرسول مدنی کاشانی بود . وی ، در زادگاهش مقدمات و سطوح را فراگرفت و پس از آن به قم آمد و

ص: ۶۸

در درس های آیت الله العظمی بروجردی شرکت و پس از سالیانی چند به نجف اشرف مهاجرت کرد و در درس های فقه و اصول آیات عظام: حکیم و خویی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. سپس به زادگاهش بازگشت و به تدریس و تألیف و اقامه جماعت (در مسجد میرعماد، که آن را از نو بنا نهاد) و راهنمایی مردم پرداخت. وی، داماد آیت الله مدنی کاشانی بود و پس از وفات معظم له، بسیاری از مؤمنان کاشان به تقلید از ایشان روی آوردند. از آثار وجودی اش، بنیاد مدرسه علمیه امامیه و تعمیر اساسی مسجد میرعماد است.

تألیفات ایشان عبارت اند از:

۱. اصول الامامیه - در اصول فقه -

۲. قاعده لاضرر و تقیه ۳. رساله در شناخت اعلم ۴. حاشیه عروه الوثقی ۵. ترجمه عروه الوثقی - منطبق با فتاوی خویش -

این پنج کتاب به چاپ رسیده است .

۶. فقه الامامیه (۳ ج)

۷. متفردات الامامیه ۸. دراسات الاصول معظم له، در روز پنجشنبه اول فروردین ۱۳۸۱ ش (۶ محرم الحرام ۱۴۲۳ ق) در ۷۵ سالگی چشم از جهان فروبست و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه در کاشان، به قم انتقال داده شد و پس از تشییع مجدد و نماز پسر عمویش آیت الله محمد امامی کاشانی بر آن، در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد .

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۹ ، ص ۹۶ - ۹۸)

امین سبزواری ۱۳۳۷ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج سید علینقی امین سبزواری، یکی از دانشمندان و ائمه جماعت تهران به شمار بود.

فقید سعید در

ص: ۶۹

سال ۱۳۳۷ ق (۱۲۹۷ ش) در سبزوار به دنیا آمد و پس از تحصیلات ابتدایی و کمی زبان فرانسه، در مدرسه «فصیحیه» به فراگیری علوم دینی پرداخت و پس از استواری ادبیات و سطوح، به درس خارج حضرات آیات: میرزا حسن سیادت، میرزا مهدی فقاہتی، میرزا حسین پیشنمازی و حجه‌الاسلام میرزا آقا فاضل هاشمی حاضر شد و بنیه علمی اش را استوار ساخت. و هم زمان با بهره‌وری از پدرش (امیر سید حسن امین الشریعه) و عمویش (نظام العلماء)، عرفان و ادبیات و سرودن شعر را فراگرفت و به علم موسیقی هم آشنایی پیدا کرد. در سال ۱۳۴۰ ش، به تهران آمد و به تألیف و تصنیف و اقامه جماعت و وعظ و ارشاد پرداخت و به نوشته خویش «در عموم علوم و فنون موسیقی و شعر دست داشت» و از آیات عظام: حکیم، شاهرودی، سید عبدالاعلی سبزواری، شیخ آقا بزرگ تهرانی و دیگران اجازه روایت و حسیه داشت و سالیان فراوان در مسجد خاتم الانبیاء - تهران پارس - به امامت و نشر احکام

و تبلیغ دین اشتغال داشت.

وی دارای تألیفات گوناگون بود، که از آن جمله این کتاب‌ها به چاپ رسیده است:

۱. پرتو حقیقت (خداشناسی)

۲. جلوه حق (اسرار نماز و ادعیه آن)

۳. خلاصه التواریخ ۴. دیوان اشعار و قصاید و غزلیات

۵. ذخیره الابرار ۶. ادعیه قرآنی ۷. اظهار نظر درباره نوشته ابن عربی بنام «مناقب چهارده معصوم»

وی، پس از ۸۲ سال زندگی، در خرداد ماه ۱۳۷۹ ش بدرود حیات گفت.

امینی نجفی ۱۳۵۵ - ۱۴۲۱ ق

آقای شیخ محمد هادی امینی یکی از نویسندگان و محققان مشهور به شمار می‌رفت.

معظم له، به سال ۱۳۵۵

ص: ۷۰

ق (۱۳۱۴ ش) در نجف اشرف زاده شد. پدرش، علامه بزرگ و دانشمند سترگ آیت الله علامه شیخ عبدالحسین امینی تبریزی (۱۳۲۰ - ۱۳۹۰ ق) صاحب «الغدیر» و «شهداء الفضيله» و او فرزند آیت الله میرزا احمد - بن مولا نجف علی - امین الشرع (۱۲۸۷ - ۱۳۷۰ ق) صاحب «حاشیه مکاسب» - و از شاگردان میرزا اسدالله تبریزی - بوده است (نقباء البشر، ج ۱، ص ۱۲۴). او پس از تربیت در مکتب علمی و تحقیق پدر بزرگوارش و فراگیری ادبیات و سطوح، به تألیف و تحقیق و پژوهش روی آورد و ده ها کتاب را به سامان رسانید. آن فقید علاوه بر تحصیل علوم دینی، موفق به اخذ دکترا از دانشگاه الازهر در ادبیات عرب شد و در اثر فشار رژیم بعثی عراق، در سال ۱۳۹۱ ق از عراق اخراج شد و تهران را برای زندگی برگزید، که این تا پایان عمرش ادامه یافت. وی، در طریق محبت و ولایت امیرالمؤمنین علی علیه السلام سر از پای نمی شناخت و عمر خویش را بر سر این کار نهاد. هر هفته - روزهای دوشنبه - از

تهران به قم می آمد و پس از زیارت حضرت معصومه علیها السلام به مسجد مقدس جمکران مشرف می شد و در هیئتی از عاشقان امام زمان، حدیث کسا را می خواند و سپس به تهران می رفت. او در انقلاب اسلامی ایران، فرزندش مهندس مرتضی را هم تقدیم کرد که به وسیله منافقین کوردل، هدف ترور قرار گرفت و به شهادت رسید .

برخی از تألیفات وی عبارت اند از:

۱ . معجم رجال الفكر و الادب فی النجف خلال الف عام (۳ ج) - که معروف ترین

۲. اصحاب امیرالمؤمنین علیه السلام و الرواه عنه (۲ ج)

۳. اعلام نهج البلاغه ۴. نهج البلاغه و اثره على الادب العربی ۵. حاله المرأة الاجتماعية فی عهد الفاطمیین ۶. عید الغدير فی عهد الفاطمیین ۷. الشریف الرضی ۸. معلم الامه الشیخ المفید ۹. مصادرالدراسه عن الشیخ الطوسی ۱۰. مصادر ترجمه الشریف الرضی ۱۱. الشیوعیه ثوره و تأمر ۱۲. الشیوعیه عدوه الانسانیه ۱۳. الی ابی (دیوان شعر)

۱۴. التدخین و السرطان (ترجمه)

۱۵. مناعه المجتمع العربی ۱۶. مکة (به فارسی ترجمه شده است)

۱۷. فاطمه بنت اسد

۱۸. فاطمه بنت الامام الحسین علیه السلام ۱۹. فاطمه بنت الامام موسی الكاظم علیه السلام ۲۰. بطل فسخ ۲۱. معجم المطبوعات النجفیه ۲۲. مخطوطات مكتبة السيد محمد البغدادی ۲۳. مخطوطات مكتبة السيد الحكيم (من نوادر...)

۲۴. تذکره شعراى غدیر (۶ ج).

۲۵. یاران پایدار امام حسین علیه السلام ۲۶. عترت در قرآن ۲۷. درس های از مکتب ولایت

و کتاب های تحقیقی وی، عبارت اند از:

۲۸. اخبار السيد الحمیری. از ابی عبیدالله مرزبانی ۲۹. اخبار شعراء الشيعة. از ابی عبیدالله مرزبانی

۳۰. اختیار مصباح السالکین. - شرح نهج البلاغه - از ابن میثم بحرانی ۳۱. دیوان طلایع بن رزیک ۳۲. الدرر الباهره من الاصداف الطاهره. از شهید اول ۳۳. الایجاز فی الفرائض و المواریث. از شیخ طوسی ۳۴. روايه الطف. از محمدرضا شالچی ۳۵. السقیفه و الفدک. از ابوبکر احمد جوهری

۳۶. افحام الاعداء و الخصوم. از سیدناصر حسین موسوی هندی ۳۷. خصائص الائمة عليهم السلام از سیدشریف رضی ۳۸. خصائص امیرالمؤمنین علیه السلام. از شریف رضی

۳۹. فتح الملك العلی بصرحه حدیث «انا مدینه العلم و بابها علی». از ابوالفیض

احمد غماری مغربی ۴۰. کفایه الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب علیه السلام. محمد بن یوسف کنجی شافعی ۴۱. نزل الابرار بما صح من مناقب اهل بیت الاطهار علیهم السلام. از محمد بن رستم خان حارثی بدخشانی ۴۲. نظم درر السمطین فی فضائل المصطفی و المرتضی و البتول و السبطین. از شمس الدین محمد بن یوسف خزرچی زرنندی حنفی

۴۳. المناقب. مولی حیدرعلی شیروانی اصفهانی

۴۴. فضائل فاطمه الزهرا علیها السلام. از ابی حفص بن شاهین بغدادی ۴۵. خصائص امیرالمؤمنین علیه السلام. از حافظ ابو عبدالرحمن نسائی ۴۶. مقدمه های فراوان بر کتاب های تاریخی و حدیثی، مانند «الکنی و الالقاب» و «الدره النجفیه»

۴۷. ده ها مقاله در مجلات مصر، لبنان، سوریه و عراق آن محقق فرزانه، پس از ۶۵ سال زندگی، در چهارشنبه ۱۸ شعبان المعظم ۱۴۲۱ (۲۵ آبان ۱۳۷۹ ش) بر اثر بیماری، چشم از جهان فرو بست و به موالیان طاهرینش پیوست. پیکر پاکش را در روز پنجشنبه پس از تشییع شایسته و نماز آیت الله سید محمد شاهرودی، در بقعه‌العلمای باغ بهشت قم به خاک سپردند.

(محمد هادی امینی ، معجم رجال الفكر والادب فی النجف ، ج ۱ ، ص ۱۸۲ - ۱۸۴)

انصاری قمی ۱۳۲۳ - ۱۳۹۱ ق

آقای حاج شیخ مرتضی انصاری در سال ۱۳۲۳ ق در قم، در خانواده ای پرفضیلت

ص: ۷۳

- که نسب شان به شیخ الطائفه جناب سعد بن عبدالله بن ابی خلف اشعری قمی، صحابی جلیل القدر حضرت امام حسن عسکری علیه السلام می رسد - زاده شد.

پدرش مرحوم آقا شیخ محمد حسین زاهد، یکی از عباد و زهاد پایین شهر قم و از معتمدین و ثقات حضرات آیات: آقا شیخ ابوالقاسم قمی و آقا شیخ مهدی حکمی قمی بوده است. برادرش مرحوم حاج شیخ علی زاهد، در تابستان های سخت و گرم ماه رجب و شعبان را روزه گرفته و به ماه رمضان متصل می کردند و در دوره عمرشان کمتر اتفاق افتاد که نماز شبشان ترک شده باشد. آنان در امر به معروف و نهی از منکر بسیار کوشا بودند و مرتکبین امور خلاف شرع را شخصاً توبه می دادند.

مرحوم انصاری در اوان تأسیس حوزه علمیه قم در سال ۱۳۴۰ ق - ۱۳۰۰ ش به تحصیل علوم دینی روی آورد و مقدمات و ادبیات را نزد مرحوم علامه ادیب تهرانی و سطوح را نزد آیات: میرزا محمد همدانی، آخوند ملا علی همدانی، حاج شیخ

محمد علی حائری و حاج سید محمد تقی خوانساری فرا گرفت و پس از آن در سال ۱۳۴۷ ق، به درس خارج فقه و اصول آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری حاضر شد و به زودی در زمره یکی از شاگردان میز وی در آمد. او در همان زمان، سخت مورد توجه استادش قرار گرفته بود، داستان زیر گواهی بر این مدعا است:

پیش از آنکه معمم شود، روزی در تیمچه بزرگ بازار، بر فراز منبر بود که مرحوم آیت الله حائری وارد مجلس شد و زمانی که منبر شیرین وی را مشاهده کرد، او

را به نزد خود طلبید و فرمود: نام شما چیست و چرا تاکنون معمم نشده ای؟

مرحوم انصاری گفت: آقا! نام من شیخ مرتضی است و تاکنون در خودم اهلیت و صلاحیت معمم شدن را ندیده ام. آیت الله حائری فرمود: ان شاء الله که شیخ مرتضی انصاری بوده باشی (و از همان زمان نام خانوادگی اش در میان علما و مردم به « انصاری » معروف شد)، تو بهترین کسی هستی که شایستگی عمامه نهادن را دارد. فردا من به حجره ات - در مدرسه فیضیه - می آیم و عمامه بر سرت می گذارم.

روز بعد که مردم و بازاریان و طلاب با خبر شده بودند که آقای حاج شیخ به مدرسه فیضیه برای عمامه گذاری بر سر شیخ مرتضی می رود همه به مدرسه فیضیه رفته بودند.

وی از بنیانگذاران هجرت برای تبلیغ در ماه مبارک رمضان و ماه محرم به همراه دوستانش مرحوم آیت الله محقق داماد و آیت الله شیخ محمد رضا طبسی بود. آیت الله طبسی در مصاحبه اش با مجله « حوزه » شماره ۳۴ می گوید:

دهه آخر صفر، من به ساوه رفتم و دوستان هم نقاط دیگر را برای امر تبلیغ انتخاب کردند. مثلاً مرحوم آقای سید محمد داماد، آشتیان را انتخاب کردند و مرحوم آقای انصاری، یزد را انتخاب کردند.

مرحوم انصاری، حسب الامر آیت الله حائری چندین سال برای اقامه جماعت و ترویج دین به قصبه گرکان - دو فرسخی آشتیان - رفت و مردم آن سامان را با مواعظ و خطابه های خود ارشاد کرد. در حقیقت تحکیم دین مردم گرکان و آشتیان، مرهون اقامت چندین ساله وی و زحمات بی دریغ و شبانه روزی اش بوده است.

استاد علامه مرحوم حجهالاسلام سید

عبدالعزیز طباطبائی می فرمودند: « آقای انصاری در این مدت نهایت بهره و استفاده را از اوقات خویش برد. هم نسلی متدین تربیت کرد و هم با مطالعه دقیق بحارالانوار، آن را از حفظ کرد و بر آن مسلط شد، او به اندازه ای در حدیث شناسی متبحر و چیره دست بود که هر حدیثی را از او می پرسیدند با ذکر منبع آن - که در چه جلد و چه بابی است - پاسخ می داد ».

او پس از حدود ۱۰ سال توقف در آن منطقه، به زادگاهش بازگشت و به فعالیت های دینی پرداخت.

او خطیبی رشید و سخنوری فصیح و بلیغ و واعظی دلسوز برای جامعه بود. محبت و اخلاص وی به ائمه اطهار علیهم السلام به حد کمال و راوی روایات و احادیث آنان بود. او مردی روان شناس بود و اغلب مطالب روز را با احادیث و روایات تطبیق و تلفیق می کرد و با شیرینی و ملاحظتی که داشت آنها را به جامعه تفهیم می کرد. تخصص وی بیشتر در نشر احادیث و اخبار بود، مطلبی را که با آیه ای از قرآن عنوان می کرد درباره آن تا آخر منبر، ده ها حدیث و روایت می آورد و آن را با اشعار و امثال و حکایت های دلنشین می آمیخت. او حافظ بیش از سی هزار حدیث بود و از این گنجینه گرانبها، در منبرها به خوبی استفاده می کرد.

آیت الله صافی گلپایگانی می فرمودند: « در یک مجلسی شمردم تا هفتاد حدیث در یک موضوع خواند ».

منبرش به قدری مفید و با ارزش بود که همه - از عالی و دانی و از فقیه و مجتهد تا آدم های عادی - از منبرش

استفاده می بردند و منبر او را قدر می دانستند. نمونه ای را در این باره می آوریم:

سالی در کربلا، در منزل مرحوم آیت الله حاج آقا حسین قمی منبر می رفت روزی سخنش به درازا کشید و ظهر نزدیک شد، ایشان خواست منبر را خاتمه دهد. آیت الله قمی فرمودند: « به بیانات خود ادامه دهید، امروز نماز نمی رویم ».

و این امر از شخصی زاهد و متقی مانند مرحوم آیت الله قمی بسیار عجیب بود.

آیت الله حاج سید محمد روحانی می فرمود:

ایشان سالی در ماه مبارک رمضان، در نجف اشرف در مسجد شیخ انصاری به منبر می رفت. آیت الله خوئی هم شب ها در مسجد خضرا درس می فرمود. ما به ایشان می گفتیم: آقا، درس را کمی زودتر تعطیل کند تا به منبر آقای انصاری هم برسیم. ایشان پرسیدند: مگر آقای انصاری در منبر چه می گوید که شما می خواهید از درس من کم کنید؟ گفتم: آقا! منبر ایشان گفتنی نیست، دیدنی است.

ایشان، شبی درس را زودتر تعطیل کرد و به مجلس آقای انصاری، حاضر شد و از کثرت نقل در شگفت آمد و فرمود:

آری! شما حق دارید. این مجلس خیلی قابل استفاده است.

و از آن روز به بعد، هر شب درس را کمی زودتر تعطیل می فرمود.

او به هر جا قدم می گذاشت منشأ خیر و برکت می شد. چه بسیار گنهکارانی که به محضر ایشان آمده و توبه می کردند و از کارهای زشتشان به یکباره دست می کشیدند.

او خود در این باره گفته بود:

زمانی در شبهای محرم، در تهران پس از نماز مغرب و عشا سه مجلس را اداره می کردم. طیب خان - رضایی - پیش من آمد و مرا

برای مجلس بارفروشان میدان شوش دعوت کرد عذر آوردم و گفتم: طیب خان! من پس از نماز سه مجلس دارم و دیگر به مجلس شما نمی رسم. وانگهی ساعت از نیمه شب هم می گذرد. او گفت آقای انصاری! ما ده بیست نفر بودیم که همه جور کارهای خلاف انجام می دادیم و در اثر منبرهای پارسال شما از همه آنها دست کشیدیم. من شما را - چه دعوت ما را قبول کنی و چه قبول نکنی - می آیم و می برم. من هم قبول کردم و فکر می کردم که مجلسم خلوت است. اما دیدم مجلس مالا مال از جمعیت است و از بهترین مجالس من در تهران شد.

مرحوم حجهالاسلام حاج شیخ محمد علی انصاری می نویسد:

در زمان رضا خان سواد کوهی و پس از آن، رشت و بندر انزلی در اثر استیلای حزب توده، مرکز فحشا و منکرات بود و زن و مرد در انواع تمایلات نفسانی آزاد بودند. در

چنین شرایط سختی عده ای از متدینین بندر به فکر افتاده و از مرحوم حاج شیخ مرتضی انصاری دعوت کردند که دو ماه محرم و صفر برای تبلیغ به آن شهر برود.

وی آن سال را بدان شهر رفت و تبلیغات دینی را آغاز کرد.

می گفت: دیدم نامه های زیادی نوشته می شود و از گرانی پول حمام شکایت دارند در منبر پرسیدم: آقایان! گرانی پول حمام به من چه ربطی دارد؟

گفتند: آقا تا وقتی شما به این شهر نیامده بودید، غالب مردم نماز نمی خواندند و برای غسل به حمام نمی رفتند. اکنون مردم اهمیت نماز را یافته و نیازمند حمام و غسل هستند و حمام کم و گران است.

از

این رو ایشان دو باب حمام ساختند و مساجد متروکه و مخروبه را تعمیر و آباد کردند و دو مسجد جدید نیز ساختند.

پس از شکست خفت بار رژییم شاه در طرح انجمن ایالتی و ولایتی، شاه به تصویب لوایح ششگانه و رفراندم قلابی ۶ بهمن ۱۳۴۱ روی آورد که این بار هم مراجع تقلید به همراه امام خمینی به میدان آمدند و مردم مسلمان و غیور ایران را بر مخالفت و اعتراض بر علیه آن برانگیختند و موج تظاهرات و اعتراضات در کشور به راه افتاد و به دنبال آن بسیاری از مساجد و درس های حوزه های علمیه به تعطیلی کشیده شد و روحانیون و علما به زندان ها و سیاه چال ها روانه شدند و در پی آن، عید نوروز سال ۱۳۴۲، از سوی مراجع تقلید و علمای شهرستان ها روز عزا اعلام شد.

با حلول فروردین ۱۳۴۲، که همزمان با ایام شهادت رئیس مذهب شیعه امام جعفر صادق علیه السلام بود، رژییم شاه برای حمله به حوزه علمیه قم آماده شده بود. در آن روز، میدان آستانه و خیابان های اطراف حرم حضرت معصومه علیها السلام مالا مال از کماندوها و نیروهای ارتشی بود و کامیوهای مملو از سربازان مسلح در خیابان های قم تردد می کردند. در قم یک حکومت نظامی اعلام نشده برقرار شده بود.

نویسنده کتاب بررسی و تحلیلی از نهضت امام خمینی در این باره می نویسد:

« ... عصر روز جمعه دوّم فروردین (۲۵ شوال ۱۳۸۲ ق) به مناسبت سالروز

شهادت حضرت امام جعفر علیه السلام از سوی مرحوم آیت الله گلپایگانی در مدرسه فیضیه، مجلس عزاداری برقرار بود. ازدحام جمعیت - که تمام صحن حیاط، بالکن های

طبقه دوّم و شبستان های مدرسه آکنده از مردم بود بسیار زیاد و چشمگیر بود.

پس از سخنرانی حجهالاسلام حاج سید محمّد آل طه، مرحوم آقای انصاری بر فراز منبر قرار گرفت و درباره زندگی امام صادق علیه السلام و کوشش های دامنه دار آن حضرت در آگاه ساختن مردم به حقایق قرآن و مکتب تشیع و کار شکنی های شدید مخالفین و معاندین در مقابل آن حضرت داد سخن داد، آن گاه از حوزه علمیه قم به عنوان « دانشگاه امام صادق علیه السلام » و « سربازخانه امام زمان علیه السلام » سخن به میان آورد و رشته سخن را به نقش آن حوزه در حفظ و حراست احکام اسلام و استقلال ایران کشانید که یکباره صدای پرمهیب صلوات در فضای مدرسه پیچید و سخن او را قطع کرد. او بی اعتنا به این صلوات بی مورد خواست به سخنان خود ادامه دهد که بار دیگر صدای صلوات، او را از سخن گفتن باز داشت. در این هنگام آقای سید رضا موسوی اردستانی - که نزدیک منبر نشسته بود - مرد نابکاری را دید که مرتب صلوات می فرستد، به او حمله کرد و مشت محکمی به دهان او کوبید که یک باره صدها مشت از چپ و راست به سر و صورت آن سید روحانی فرود آمد و او را به کلی گیج و از خود بی خود ساخت. مردم که متوجه روی دادن حادثه ای در پای منبر شده بودند، از هر طرف سر می کشیدند تا ببینند چه خبر است؟ و برخی از جای خود برخاسته می کوشیدند خود را به محل حادثه نزدیک کنند. ولی آقای انصاری که سخت کوشش

داشت آرامش مجلس به هم نخورد، کوشید که با شوخی و بذله گویی جریان را به اصطلاح « ماست مالی » نماید از این رو مردم را دعوت به آرامش کرد و اظهار داشت: « بنشیند، چیری نیست، چند نفر پای منبر ما سر یک دانه سیگار کشمکش داشتند، تمام شد » و از آن جا که دریافت تمام افرادی که دور منبرش نشسته و با چشمان شرارت بار به او خیره شده اند، به گفته خودش عوضی هستند که برای بر هم زدن مجلس و آشوبگری بدان جا آمده اند، لحن سخن خود را عوض کرد و با زبان نرم

خواست آن دژخیمان وحشی را آرام ساخته و از شرارت باز دارد، از این رو با لحنی ملایم اظهار داشت:

« ما که با کسی سر جنگ نداریم، ما در اینجا جمع شده ایم تا برای ششمین پیشوای شیعیان ذکر مصیبتی بکنیم و اگر حرفی می زنیم، سخنی می گوئیم جز نصیحت مشفقانه منظوری نداریم، ما وظیفه داریم خیر و صلاح ملک و ملت را... » که صدای صلوات بار دیگر طنین افکند و یکی از آنها از منبر بالا رفت تا بلندگو را از جلو او بکشد، آقای انصاری هم یک پله پایین آمد و بلندگو را از دست او کشید و فریاد برآورد:

« آی مردم! آی مسلمان هایی که از صدها فرسخ راه به این شهر مقدس آمده اید، به شهر و دیار خود که بازگشتید به همه برسانید که دیگر به روحانیت اجازه ذکر مصیبت برای رئیس مذهب هم نمی دهند... ».

که بار دیگر صدای صلوات رشته سخن را از کفش ربود. او که می دید به هیچ وجه

نمی تواند سخن بگوید و اوضاع وخیم تر از آن است که فکر می کرد فوراً سر و ته مطلب را هم آورد و از منبر پایین آمد و رفت کنار آیت الله گلپایگانی نشست. اما در همین لحظه صدها کماندوی گارد با دستور سرهنگ مولوی به مردم و روحانیون حمله ور شدند و به قصد کُشت، آنان را به سُبُعیت و درندگی هر چه تمام تر می زدند، حمله دژخیمان با شدت هر چه تمام تر تا پاسی از شب ادامه داشت، در حین زد و خورد، بستگان آیت الله گلپایگانی و عده ای از طلاب خرم آبادی و دیگران، معظم له و آقای انصاری را به اتاق دُوم سمت شرقی مدرس بردند. کماندوها - که از منبرهای آقای انصاری در صبح و عصر در مدرسه حجّیه و فیضیه سخت عصبانی بودند و قصد کشتن او را داشتند - که متوجه شدند آیت الله گلپایگانی و آقای انصاری در آن اتاق هستند به آن جا حمله بردند و در و پنجره اتاق را درهم شکستند و خُرد کردند و به دنبال آن وارد اتاق شدند و با محافظین - که شمارشان بیش از پنجاه نفر - بود به زد و خورد پرداختند.

پس از خروج آیت الله گلپایگانی و مردم و روحانیون از مدرسه فیضیه، آقای انصاری هم از طریق رودخانه متواری شد و تا مدت ۴۰ روز مخفیانه زندگی می کرد.

مرحوم انصاری همت والا-یی در تشویق مردم به ایجاد بناهای خیریه داشت از نمونه های مشهود آن در قم، تعمیر مسجد امام حسن عسکری و مسجد جامع می باشد. او هر شب در مسجد امام به منبر می رفت و مردم را برای آبادی مسجد تشویق می کرد. پس از چند

شب، به آجرپزها دستور داد تا هر شب چند ماشین آجر و قزافی و نظامی در مدخل ورودی مسجد بریزند و در منبر گفت: هر کس وارد مسجد می شود یک دانه آجر با خود بیاورد و به این ترتیب شبی چند ماشین مصالح ساختمانی وارد مسجد می شد.

یکی از محلات قم به نام کوچه حاج زینل، بدون مسجد بود. ایشان در منبر پرسید: این را چه نام است؟ گفتند: کوچه حاج زینل. ایشان پسران آن مرحوم را تشویق کرد و آنان مسجدی بزرگ ساختند که اکنون هم بر پا است.

نیز وی، زمانی در ماه مبارک رمضان در مسجد ارک تهران منبر می رفت. کثرت جمعیت شرکت کننده به حدی بود که مسجد با تمام بزرگی اش کوچک می نمود. او در منبر گفت: این درست نیست که خانه خدا (مسجد ارک) کوچک باشد و خانه دولت - اداره رادیو - بزرگ باشد و با پرورش و پیگیری این موضوع و مکاتبات با نخست وزیری، موفق شد تا بخشی از حیاط اداره رادیو و تبلیغات را داخل مسجد ارک کند.

مرحوم حجهالاسلام انصاری، در مبارزه با فساد و منکرات بسیار می کوشید و هر جا قدم می نهاد در اولین مرحله به تبلیغ علیه مظاهر گناه برمی خاست. و با تشویق مردم این مراکز را از بین می برد و یا بعضاً به مراکز فرهنگی تبدیل می کرد.

داستانی را در این باره می آوریم:

در زمان متفقین (۱۳۲۱ ش) چند باب مغازه مشروب فروشی، در خیابان حضرتی باز شده و اشاعه فساد می کردند. از طرفی هم بارندگی بسیار کم و خشکسالی سختی شد و اغلب زراعات مردم قم بی آب ماند. مردم

دو قریه محلات و نیم‌آورد به پشتیبانی قدرت نخست وزیر وقت - صدرا لاشراف محلاتی - عهدنامه هزار ساله قم را نادیده انگاشته و آب رودخانه را به روی مردم قم بستند. فریاد مردم به گوش دولت - که نخست وزیرش مالک آن قرا بود - نرسید. زارعین به ستوه آمدند و ماشین هایی تهیه

کردند و با چوب و چماق و تفنگ بر آن شدند تا به محلات رفته و سدها را بشکنند و آب را به اطراف قم جاری کنند، بیم فتنه ای بزرگ و کشتاری بسیار می رفت. آقای انصاری در آن زمان بر فراز منبر، به آیات مبارکه سوره واقعه:

« أفرأيت ما تحرثون * أنتم تزرعونهم نحن الزارعون * أفرأيت الماء الذي تشربون * أنتم أنزلتموه من المزن أم نحن المنزلون * لو نشاء جعلنه اجاجاً فلولاً تشكرون » استناد کرده و پس از شرح و تفسیر آنها فرمودند:

مردم چرا جماعت ها را به هم می زنید اگر می خواهید انقلاب کنید که نتیجه بگیرید پس بریزید شراب فروشی ها را به هم بنزید که در این شهر دینی و مذهبی علیه قرآن و مقدسات مذهبی اشاعه منکرات نکنند. شما در این مغازه ها را ببندید من از آسمان به شما آب می دهم جنگ کردن لازم نیست .

صبح روز بعد جوانان و روحانیان و مردم همه جمع شدند و با دامن های پر از سنگ و چوب به طرف مشروب فروشی ها روان شده، زدند و شکستند و سوختند و از آنجا به طرف شهر نو رفته و عمده فروشی مسکرات و خانه های فواحش را به آتش کشیدند ، شگفت آنکه در کنار مغازه های مشروب فروشی، یک دکان نجاری

و یک مغازه لباس فروشی بود و با اینکه شعله های فروزان مشروبات الکلی به آسمان می رفت اما به قدرت الهی به آن دو مغازه زیانی نیامد عصر روز بعد ابرهایی در آسمان پدیدار شد و باران شدید بارید که در رودخانه سیل جاری شد و زراعات و باغات مشروب گردید.

او همواره بر فراز منبر، از اوضاع بد اجتماع و اقتصاد و فرهنگ مملکت و کارهای دولت انتقاد می کرد و حقایق را می گفت از این رو چندین بار به کلاتری احضار شد و پرونده برایش ساختند .

از جمله در یکی از سالها، در ماه مبارک رمضان در مسجد اراک تهران منبر می رفت در شب نوزدهم ماه که شب قدر بود وزرای وقت در کاخ گلستان مقابل مسجد مجلس شب نشینی و زیبای اندام تشکیل داده بودند در آن شب، اشرف پهلوی جایزه ۲۰۰ هزار تومانی را از آن خود کرد روز بعد که مرحوم انصاری با خبر شد از شدت خشم

چشمانش سرخ و رنگش بر افروخته شد و به منبر رفت و دودمان کثیف پهلوی را به باد انتقاد گرفت و گفت:

یک مشت فاحشه بی بند بار از جان این ملت مسلمان چه می خواهند؟ شب قدر شب ضربت خوردن امیرالمؤمنین رجال دولت مشغول عیش و نوش و بد مستی اند؟

و تا پایان منبر با حرارتی هر چه تمام تر، در حالی که صدایش علاوه بر مسجد، به تمام خیابان های اطراف میر سید و جمعیت زیادی در مسجد و اطرافش اجتماع کرده بودند، این گونه سخن گفت. مجلس که تمام شد، پلیس انصاری را بازداشت کرده و به شهربانی برد. که با اقدامات آیت الله میر

سید محمد بهبهانی، آزاد گردید.

از آن مرحوم، یازده دفتر پر برگ در تنظیم احادیث و آیات و روایات و اشعار باقی مانده، که یکی از آنها تفسیر سوره والعصر - به طور کامل - می باشد.

سرانجام آن خطیب شهیر عالم اسلام، پس از عمری موعظت و ارشاد و پس از یک دوره بیماری در تاریخ چهارشنبه ۲۷ / مرداد / ۱۳۵۰ ش (۲۶ جمادی الاول ۱۳۹۱ ق) در ۶۹ سالگی بدرود حیات گفت. پیکر پاکش، صبح روز پنجشنبه ۲۸ مرداد از مسجد رفعت به سوی حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام ، با حضور یکپارچه علما و روحانیون و قاطبه اصناف و اهالی تشیع و پس از نماز آیت الله نجفی مرعشی بر آن، در مقابر اشعریین - قبرستان شیخان - رو به روی مرقد جناب زکریا بن آدم اشعری به خاک سپرده و مراسم متعددی از سوی مراجع و بزرگان برای ایشان برگزار شد .

به هنگام تشیع جنازه اش، بازار قصد تعطیلی داشت امام چون روز ۲۸ مرداد بود، شهربانی قم با اعزام پلیس به بازار و تهدید بازاریان، آنان را مجبور به باز کردن مغازه ها و چراغانی کردند.

همچنین تشیع جنازه آن مرحوم، باعث شد تا مراسم جشن و رژه ۲۸ مرداد بر هم زده شود. و روز بعد برخی از متصدیان تشیع را به ساواک و شهربانی احضار و تحت بازجویی قرار دادند .

صفحه ای از کتاب دوائرالمعارف اعلمی

آیت الله بروجردی و آقایان فاضل لنکرانی - حاج انصاری - میرزا اسحاق آستارائی

در مراسم افتتاح مدرسه خان در ۱۳۷۶ ق

آیت الله بروجردی و آقای انصاری در نماز بر

ص: ۸۶

انصاری قمی ۱۳۲۹ - ۱۴۰۵ ق

آقای حاج شیخ محمدعلی انصاری قمی در سال ۱۳۲۹ ق در قم زاده شد. خاندان در تقوا و پرهیزگاری شهره بودند و نسب به شیخ الطائفه ابوالقاسم سعدبن عبدالله بن ابی خلف اشعری قمی (م ۲۹۹ ق) می بردند .

فقید سعید پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و آموختن دروس اولیه، به مدرسه علمیه رضویه شتافت و ادبیات و سطوح را از میرزا محمدعلی ادیب تهرانی و آقا سیدعبدالله موسوی اشتهاردی فراگرفت . در هفده سالگی پدر از دست داد و سرپرستی خانواده اش را برعهده گرفت و سیر تحصیلی اش متوقف ماند، اما با حضور منظم و مستمر در مجالس فقه و تفسیر و اخلاق حضرات آیات : میرزا محمدفیض قمی ، میرزا محمدکبیر قمی و به ویژه حاج سیدعلی اکبر برقی قمی بر غنای دانش خویش بیافزود . وی با شور بسیار به خواندن کتاب های تاریخ، تفسیر، حدیث، شعر و تراجم پرداخت و با حافظه قوی خویش، تمامی مطالب را به ذهن می سپرد . او یک غزل ده بیتی را با دو مرتبه خواندن و یک قصیده سی بیتی را با سه مرتبه مرور از حفظ می نمود

و در سینه اش، اشعار و احادیث و تواریخ فراوان موج می زد و در معانی و بیان، عروض و قافیه، لغت و تاریخ، حدیث و سیره، دستی توانا داشت.

از سنین نوجوانی به سرودن شعر پرداخت و در برگرداندن متون عرب به نظم پارسی بسیار توانا بود و در این راستا احادیث و اشعار عربی بسیار را به فارسی درآورد (مانند: قصیده تائیه ابن فارض، قصیده جلیلیه عمروبن عاص، قصیده رائیه ملامهر علی خویی، قصیده

میمیه فرزددق و قصیده نونیه ابوالفتح بستی و...)، اما مشهورترین کارش که نام او را در جهان شیعه جاودان ساخت، ترجمه و شرح نهج البلاغه به نظم و نثر فارسی (۱۰ ج) بود که تقریظهای بسیار از علمای ایران و عراق و لبنان بر آن نوشته شد (و شمار آن ها به ۲۰ تقریظ می رسد)

آثار وی عبارت اند از:

۱. نهج البلاغه منظوم (۱۰ ج)

۲. ترجمه و شرح نهج البلاغه ۳. ترجمه و شرح غررالحکم و دررالکلم (۲ ج)

۴. درج گهر یا دریای نور (ترجمه و شرح وصیتنامه پیامبر صلی الله علیه و آله به ابوذر به نظم و نثر)

۵. آیین جهان داری (ترجمه و شرح عهدنامه امیرالمؤمنین علیه السلام به مالک اشتر، به نظم و نثر)

۶. خورشید روشن (ترجمه و شرح وصیتنامه علی علیه السلام به امام مجتبی علیه السلام به نظم و نثر)

۷. دیوان اشعار (مدایح، مراثی، مواعظ، قصاید، غزلیات و تخمیسات)

۸. اختران ادب (۲ ج) - گزیده اشعار فارسی در ۶۵ موضوع -

۹. آئینه دل (۲ ج) - آیات، روایات، حکایات و اشعار در ۵۲ موضوع اخلاقی -

۱۰. دفاع از اسلام و روحانیت (۲ ج) - نقد آثار دکتر علی شریعتی -

۱۱. دفاع از حسین علیه السلام شهید - نقد کتاب «شهید جاوید» -

۱۲. محمد صلی الله علیه و آله پیغمبر شناخته شده - نقد کتاب «محمد پیغمبری که از نو باید شناخت» -

۱۳. انتقادات تاریخی - نقد کتاب های: پیامبر، عایشه بعد از پیامبر، محمد پیامبر و سیاستمدار، حیات محمد - هیکل

- و شیخ الامویین حفاوی -

۱۴. پاسخ به بداندیشان - نقد نوشته های مردوخ کردستانی -

۱۵. تاریخ خلفا - و تحلیلی از وقایع پس از رحلت رسول خدا -

۱۶. خزائن المراثی یا آذرستان - سیر قیام ابی عبدالله الحسین علیه السلام از آغاز تا پایان، به نظم -

۱۷. شکوفه های معطر (شررهای فروزان) - گردآوری اشعار فارسی پیرامون قیام امام حسین علیه السلام -مخطوط -

۱۸. شرح زندگی علی اکبر علیه السلام - مخطوط -

۱۹. مقدمه و پاورقی «اسئله القرن المجید و اجوبتها»

۲۰. بازگشت خورشید - پیرامون حدیث ردّ الشمس - مخطوط -

فقید سعید پس از ۷۶ سال زندگی در ششم صفر چشم از جهان فرو بست و در هفتم صفرالخير ۱۴۰۵ ق (۵ آبان ۱۳۶۳ ش) تشییع و پس از نماز آیت الله العظمی مرعشی نجفی بر آن، در مقابر آل اشعریین - قبرستان شیخان، مقابل مقبره زکریابن آدم اشعری - به خاک سپرده شد و مجالس یادبودش در قم، تهران، و شهرهای دیگر، تا مدت ها ادامه یافت.

نامه آیت الله میلانی به مرحوم انصاری

نامه شهید قاضی طباطبائی به مرحوم انصاری

نامه شهید قاضی طباطبائی به مرحوم انصاری

نامه آقای سیادت (از علمای سبزوار) به مرحوم انصاری

نامه آقای سیادت به مرحوم انصاری در فوت علامه امینی

نامه آیت الله فانی اصفهانی به مرحوم انصاری

شعری از حاج شیخ احمد محمودی شیرازی تقدیم به مرحوم انصاری

نامه میرزا ابوالحسن شریف عسکری (از علمای تهران) به مرحوم انصاری

نامه آقای سید حسین میرباقری (از علمای

انصاری قمی ۱۳۴۰ ق - زنده در ۱۴۰۵ ق؟

شهید آقای حاج شیخ احمد انصاری قمی، یکی از علمای مشهور نجف اشرف به شمار بود.

معظم له، در سال ۱۳۴۰ ق، در قم، در خانواده ای که نسب به سعد بن عبدالله اشعری قمی (م ۲۹۹ یا ۳۰۰ ق) می بردند، همراه و توأم با برادرش آیت الله حاج شیخ محمود انصاری قمی (۱۳۴۰ - ۱۴۱۹ ق) زاده شد. آنان، بسیار هم شکل و شمایل بودند و اخلاق و رفتار و کردارشان مانند هم بود، به گونه ای که نزدیکانشان هم آنان را با یکدیگر به اشتباه می گرفتند.

در ده سالگی پدرش - شیخ محمد حسین زاهد را که یکی از ملازمان و اطرافیان آیت الله آقا شیخ مهدی حکمی قمی و آیت الله حاج شیخ ابوالقاسم قمی بود - را از دست داد و تحت کفالت برادران بزرگترش حجج اسلام: حاج شیخ مرتضی انصاری و حاج شیخ محمدعلی انصاری، قرار گرفت. در ۲۲ سالگی (۱۳۶۲ ق)، به توصیه برادرانش، برای فراگیری علوم دینی به نجف اشرف رفت و به تحصیل ادبیات و سطوح نزد اساتیدی هم چون: آیت الله شیخ مرتضی طالقانی (مغنی و مطول و شرح

لمعه) و میرزا محمد اردبیلی (حساب و نجوم و هندسه) پرداخت و پس از آن، سطوح عالی را نزد حضرات آیات: سیدیحیی یزدی، حاج میرزا حسن یزدی، سیدمحمد روحانی قمی و شیخ مجتبی لنکرانی فراگرفت و این درس ها را با برادرش حاج شیخ محمود انصاری، شهید سیدمحمدباقر صدر، شیخ محمدرضا جعفری و شیخ محمدصادق جعفری مباحثه می نمود. سپس به درس های آیات

عظام: سید محمود شاهرودی، سید عبدالهادی شیرازی، سید محسن حکیم و آقای خویی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. او و برادرش، در این زمان یکی از شناخته شده ترین فضلاء نجف به شمار بودند و امین و مشاور مراجع تقلید - به ویژه آیت الله العظمی خویی (که بیش از سی سال در درس های فقه و اصول و تفسیر معظم له شرکت نمود و تقریرات آن ها را نگاشت) - قرار گرفتند و هر دو، در حوزه نجف به علم و فضل و تقوا و گره گشایی از کار طلاب و زائران ایرانی مشهور بودند و هر کس کاری داشت بدیشان مراجعه می کرد. معظم له، در کنار اشتغالات علمی و تدریس سطوح، همتی عالی در انجام کارهای خیر و عام المنفعه داشت، که از جمله آن ها تولید و شرکت فعال در ساختمان حسینه قمی ها در کربلا، بنیاد جدید «مسجد الخضراء» - در کنار حرم مطهر امیرالمؤمنین علیه السلام، که محل تدریس آیت الله خویی بود - و مزار کمیل بن زیاد نخعی و رشید هجری، تعمیر و بازسازی مدرسه صدر و تعویض بسیاری از درها و فرش های حرم امیرالمؤمنین و عتبات عالیات (با کمک متمکنین و متدینین ایرانی و عراقی) بود. روابط گسترده آیت الله انصاری با نیکوکاران ایرانی، او را به حلقه وصل برای رسیدن مبالغ کلانی از وجوه شرعی به مراجع تقلید و حوزه علمیه نجف و مراکز دینی (از قبیل: حسینه ها و مساجد و مدارس و تهیه خانه و جهیزیه برای طلاب و فضلا و سادات) قرار داد. به گونه ای که کمتر اقدام عام المنفعه ای انجام می گرفت، مگر آن که معظم له عهده دار بخشی از آن بود. یکی

دیگر از کارهای او مسئولیت کمک رسانی به حدود ۷۰۰ زندانی ایرانی در زندان حله بود

(که با عدم آگاهی از قوانین عراق به تناوب در سال های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۴ ش دستگیر شده بودند و در زندان -با شرایط بسیار سخت - به سر می بردند) که معظم له، با توافق با مسئولین زندان، شرایط بسیار مناسبی برای آنان فراهم آورد و هزاران دینار عراقی را صرف بهبود وضعیت معیشتی آنان گردانید و در نهایت، باز با اقدامات ایشان، و گفت و گو با مسئولین مربوطه، حکم عفو عمومی تمام آنان صادر شد و همگی در سال ۱۳۵۵ ش، آزاد شدند و به ایران بازگشتند.

آن شهید عزیز و برادر گرامی اش، در وقایع سال ۱۳۴۲ (حمله به مدرسه فیضیه و دستگیری امام خمینی و وقایع ۱۵ خرداد) از هیچ اقدامی فروگذار نکردند و علاوه بر صدور اعلامیه، حوزه را به تعطیل واداشت و دیداری میان علما و مراجع وقت (آیات عظام : خویی و شاهرودی) با آیت الله حکیم در کوفه ترتیب داد و در تثبیت و ترویج مرجعیت امام خمینی در حوزه نجف، و معرفی مقام ایشان، فعالیت های بسیار نمود. این فعالیت ها و اقدامات اجتماعی و نفوذ بسیار او در حوزه نجف، باعث شد تا رژیم بعثی عراق، که برای درهم شکستن حوزه نجف و از میان بردن قدرت مرجعیت و تهاجم همه جانبه به جمهوری اسلامی ایران آماده می شد، به چهره های صاحب نفوذ حوزه یورش برد و آنان را تحت فشار قرار دهد، که در طلیعه آنان آیت الله شهید انصاری بود. او چند بار مورد تعرض و بازداشت قرار گرفت، اما حمایت آیت الله خویی از

ایشان، موضوع را موقتاً منتقی ساخت، تا سرانجام در اردیبهشت ۱۳۵۹ ش، در نیمه شبی تاریک، او را به همراه آیت الله حاج شیخ محمد تقی جواهری دستگیر و آزادی ایشان را منوط به همکاری و تأیید آیت الله خویی از رژیم بعث و حمایت از جنگ با ایران نمودند، تأییدی که هرگز حوزه و مراجع حاضر به آن نبودند و پس از آن بود که دیگر خبری از او و سایر دستگیر شدگان حوزه نجف به دست نیامد و همه اقدامات بی نتیجه ماند، تا این که با سقوط رژیم سفاک بعث عراق، روشن شد آنان در تاریخ نامعلوم، به جوخه اعدام سپرده شدند و اینک قبر مطهر آنان نیز معلوم نیست.

آثار علمی وی عبارتند از :

۱ - تقریرات درس فقه آیت الله خویی (معاملات)

۲ - تقریرات درس اصول آیت الله خویی (دوره کامل)

۳ - تقریرات درس فقه آیت الله حکیم

شهید انصاری - آیت الله خوئی - شهید حاج شیخ محمد تقی جواهری

حاج شیخ احمد انصاری - حاج شیخ محمد علی انصاری

صفحه ای از کتاب « آنچه گذشت » نوشته عبدالهادی حائری

صفحه ای از تقریرات درس اصول آیت الله خوئی به قلم شهید انصاری

صفحه ای از تقریرات درس اصول آیت الله خوئی به قلم شهید انصاری

صفحه ای از تقریرات درس فقه آیت الله خوئی (صلاه) به قلم شهید انصاری

صفحه ای از تقریرات درس فقه آیت الله خوئی (صلاه) به قلم شهید انصاری

صفحه ای از تقریرات درس فقه آیت الله خوئی (مکاسب محرمة) به قلم شهید انصاری

انصاری قمی ۱۳۴۰ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ محمود انصاری قمی یکی از

علمای مشهور تهران به شمار می رفت. فقید سعید در سال ۱۳۴۰ ق در قم، در خانواده تقوا و فضیلت - که نسب به محدث جلیل القدر، شیخ الطائفه سعد بن عبدالله بن ابی خلف اشعری قمی (م ۳۰۰ ق) صاحب «المقالات والفرق» می بردند - همراه با برادرش، آیت الله شهید حاج شیخ احمد انصاری، به دنیا آمد. در ده سالگی پدرش شیخ محمد حسین زاهد را که یکی از زهاد و عباد شهر و از ملازمین آیت الله آقا شیخ ابوالقاسم قمی و آیت الله حاج شیخ مهدی حکمی قمی بود، را از دست داد و تحت سرپرستی برادران دانشمندش حجج اسلام: واعظ شهیر حاج شیخ مرتضی انصاری و حاج شیخ محمد علی انصاری قرار گرفت و دروس اولیه را در مکتبخانه فراگرفت. ۲۲ ساله بود (۱۳۶۲ ق) که به توصیه برادرانش برای فراگیری علوم دینی همراه با برادر توأم خویش رهسپار نجف اشرف گردید و به تحصیل ادبیات و سطوح نزد آیت الله شیخ مرتضی طالقانی پرداخت. سپس سطوح عالیه را نزد حضرات آیات: حاج سیدیحیی یزدی، حاج میرزا حسن یزدی و آیت الله

سید محمد روحانی و آیت الله حاج شیخ مجتبی لنکرانی و میرزا محمد اردبیلی (هیأت و حساب) فراگرفت و پس از آن به درس خارج آیات عظام: سیدعبدالهادی شیرازی، سیدمحسن حکیم و سیدابوالقاسم خویی حاضر شد و از محضر ایشان، به ویژه آیت الله خویی (که در درس های فقه و اصول و تفسیر ایشان، به طور مرتب شرکت جست و تقریرات آن ها را نگاشت) بهره های فراوان بُرد. در این زمان وی و برادرش - که بسیار هم شکل و شمایل بودند و تشخیص آنان از یکدیگر مشکل

بود - در حوزه نجف به علم و فضل و تقوا و گره گشایی از کار طلبان و زائران ایرانی مشهور بودند و هر کس کاری داشت بدیشان مراجعه می کرد و آنان برای حل مشکلات دیگران، سر از پای نمی شناختند و با کمال جدیت، درانجام خواسته های مردم می کوشیدند.

وی در سال ۱۳۸۴ ق به تهران آمد و به فعالیت های دینی و اجتماعی، مانند امامت جماعت و رسیدگی به امور محرومان و نیازمندان پرداخت و در هر کار خیری (مانند: احداث مساجد و درمانگاه ها و تهیه مایحتاج زندگی برای نوعروسان) شرکت می کرد. او موفق شد دو مسجد: ثامن الائمه و جواد الائمه علیه السلام را در خیابان ناصر خسرو بنیاد نهد و در احداث بیمارستان ثامن الائمه علیه السلام (مشهد) شرکت نماید. وی در توسعه و تجدید بنای حرم مطهر حضرت رقیه علیها السلام (دمشق) شرکت فعال داشت و در این راه زحمات بسیاری کشید. به انجام مستحبات و پرهیز از مکروهات تقید فراوان داشت. با آغاز نهضت اسلامی مردم ایران و دستگیری امام خمینی در سال ۱۳۴۲، وی و برادرش در ترغیب و تشجیع علمای نجف به حمایت از امام راحل، نقشی مهم برعهده داشتند و از هیچ اقدامی فرو گذار ننمودند.

تواضع و فروتنی در رفتارش مشهود بود و به همه کس - از وضع و شریف - ابتدا به سلام می نمود. خلقی خوش و گفتاری نیک داشت و در امر به معروف و نهی از منکر کوشش بسیار می کرد. به سادات علاقه بسیار داشت و در جلو پای آنان بلند می شد و مقدم بر آنان راه نمی رفت. در رسیدگی به حال ضعیفان، از هیچ کوششی

روگذار نمی کرد. به صله رحم و زیارت علمای بلاد اهمیت فراوان می داد و از سرِ عشق به ائمه اطهار علیهم السلام مکرر به زیارت عتبات عالیات و مشهد مقدس و حرمین شریفین مشرف می شد و در عزای آنان با صدای بلند می گریست و در روز عاشورا، بدون عبا و با پای برهنه حرکت می کرد.

مورد وثوق و اعتماد بسیار مراجع تقلید بود و بسیاری از ایشان، امر تغسیل و تدفین خویش را بدو محوّل نموده بودند. وی از آیات عظام: شاهرودی، سیدعبدالهادی شیرازی، حکیم، خویی، امام خمینی، گلپایگانی و خوانساری اجازه اجتهاد و امور حسبیه و از حضرات آیات: شیخ آقا بزرگ تهرانی و مرعشی نجفی اجازه روایت داشت. به گفته آیت الله سبحانی «او پاکدامن زیست و پاکدامن مُرد، از او مکروهی ندیدم و فکر می کنم که اندیشه گناه نیز در فکر او نبود».

برخی از آثارش عبارت اند از:

۱. تقریرات درس فقه آیت الله حکیم ۲. تقریرات درس فقه آیت الله خویی مکاسب محرمة، بیع و خیارات (آماده چاپ)

۳. تقریرات درس اصول آیت الله خویی. (دوره کامل)

۴. تقریرات درس تفسیر آیت الله خویی.

وی در سحرگاه جمعه ۲۳ ذی قعدة الحرام ۱۴۱۹ ق (سالروز شهادت امام رضا) برابر با ۲۱ اسفند ۱۳۷۷ ش در ۷۹ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش صبح شنبه در تهران، و عصر در قم باشکوه فراوان تشییع و پس از نماز آیت الله وحید خراسانی بر آن، در مقابر اشعریین - قبرستان شیخان - در جوار برادران عالم و بزرگوارش - قدس الله اسرارهم - به خاک سپرده شد.

نامه تسلیت آیت الله نجومی در فوت مرحوم انصاری

ص: ۹۶

خرین صفحه از تقریرات درس اصول آیت الله خوئی (استصحاب) از مرحوم انصاری

ایازی ۱۳۵۰ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج شیخ قوام الدین ابوالحسن ایازی، یکی از علمای مشهور استان مازندران به شمار بود.

فقید سعید در سال ۱۳۱۰ ش (۱۳۵۰ ق) در روستای «رستمکلا» - یازده کیلومتری بهشهر - زاده شد. پدرش حجه الاسلام شیخ حیدر ایازی، نخستین آموزگار وی بود.

معظم له، پس از تحصیل و تکمیل ادبیات، در سال ۱۳۲۲ ش به قم آمد و مدت ۱۲ سال از درس اساتید بزرگ حوزه علمیه قم مانند آیت الله العظمی بروجردی، امام خمینی و علامه طباطبایی بهره مند شد و پس از آن به شوق تحصیل در حوزه علمیه نجف، در سال ۱۳۳۴ ش رهسپار نجف اشرف شد و مبانی علمی اش را نزد آیات عظام: شاهرودی، حکیم، خویی، میرزاباقر زنجانی و میرزا هاشم آملی رحمهم الله استوار ساخت و پس از آن، در سال ۱۳۴۲ ش (۱۳۸۳ ق) به درخواست اهالی زادگاهش به وطن خویش بازگشت و با بنیاد مدرسه علمیه جعفریه، به آموزش و تربیت طلاب علوم دینی پرداخت و ده ها نفر را پرورش داد و به حوزه علمیه قم فرستاد که اینک، بسیاری از آنان از علما و فضلاء قم و مازندران به شمار

می روند. آن عالم بزرگوار در طول ۴۰ سال اقامت خویش در زادگاهش، به اقامه جماعت، تألیف و تدریس، وعظ و تبلیغ دین پرداخت و با کمال تواضع و فروتنی به خدمت صادقانه به مذهب اشتغال داشت.

از کتاب های ایشان است:

۱. تقریرات فقه و اصول اساتیدش در نجف

۲. منظومه هدیه الانوار - تضمین اشعار الفیه ابن مالک در اخلاق

۳. دیوان شعر فارسی ۴. روان شناسی ۵. شرح زندگی آیت الله کوهستانی ۶. تفسیر برخی از سوره های قرآن مجید وی در اول فروردین ۱۳۸۱ ش (۶ محرم الحرام ۱۴۲۳ ق) در ۷۰ سالگی چشم از جهان فرو بست و پیکر پاکش با حضور هزاران نفر از علما و مردم شریف مازندران تشییع و پس از نماز فرزندش بر آن، در مدرسه جعفریه به خاک سپرده و در سوگ فقدان وی، پیام تسلیتی از سوی مقام معظم رهبری صادر شد.

ایروانی ۱۳۳۱ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج شیخ محمد تقی ایروانی، یکی از علمای معروف نجف اشرف بود. وی، در سال ۱۳۳۱ ق، در نجف در بیت علم و فضیلت زاده شد. پدرش آیت الله شیخ محمد جواد ایروانی (۱۲۸۷ - ۱۳۸۲ ق) از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی، سید محمد کاظم یزدی، و شریعت اصفهانی و او فرزند آیت الله العظمی شیخ محمد فاضل ایروانی (۱۲۳۲ - ۱۳۰۶ ق) از مراجع تقلید و اساطین حوزه نجف، و از شاگردان شیخ انصاری و صاحب جواهر بود.

(محمد هادی امینی، معجم رجال الفكر فی النجف، ج ۱، ص ۱۹۴).

فقید سعید، پس از دوران کودکی و نوجوانی ادبیات و سطوح را نزد پدرش و دیگران فرا گرفت و به درسهای آیات عظام: خویی، سید محمد تقی بحرالعلوم و شیخ عباس مظفر حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و همزمان به تدریس و تألیف و تحقیق روی آورد و در «کلیه الفقه»، دروس فقه و اصول را القاء کرد و گروهی

از فضلالی نجف را پرورش داد (مانند : شیخ حسن جواهری ، سید محمد رضا

خرسان ، سید عبدالهادی حکیم ، سید حسین صدر ، شیخ احمد وائلی ، سید عدنان بکاء و سید حسین بحر العلوم ۱ دحسین بحر العلوم، ۲) او یکی از برترین تلامیذ آیت الله خویی و مورد توجه خاص ایشان بود . از اقدامات ارزنده معظم له چاپ و تحقیق موسوعه عظیم « حدائق » بود که با تلاش و کوشش ایشان از زاویه خمول بیرون آمد و به عالم علم و دانش عرضه شد . در سال ۱۴۱۲ ق به قم آمد و دوران نقاهت خود را در این شهر گذرانید و در سال ۱۴۲۵ ق به نجف اشرف بازگشت .

از آثار ایشان است :

۱ . تحقیق و تعلیق بر حدائق الناضره (۲۲ ج) ۲ . کتاب الرضاع (چاپی و تقریرات درس آیت الله خویی)

۳ . تقریرات درس اصول آیت الله خویی ۴ . تقریرات درس فقه آیت الله خویی .

(کاظم الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفكر والادب ، ص ۴۱۹) .

آن فقیه بزرگوار ، پس از ۹۵ سال زندگی ، در رمضان المبارک ۱۴۲۶ ق بدرود زندگی گفت و پیکر پاکش در وادی السلام نجف اشرف به خاک خفت .

باقری اصفهانی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج شیخ غلامرضا باقری اصفهانی ، یکی از علمای مشهد مقدس به شمار می رفت .

فقید سعید در سال ۱۳۴۰ ق (۱۳۰۰ ش) در حاجی آباد - از توابع شهر نجف آباد - به دنیا آمد و پدرش را در سنین کودکی از دست داد . پس از اخذ تحصیلات مقدماتی ، در ۱۶ سالگی به قم آمد و مقدمات و

سطوح اولیه را از اساتیدی مانند: حاج سیدمرتضی علوی فریدنی، حاج شیخ محسن الهی لاهیجی و حاج شیخ ابوالقاسم نجف آبادی فراگرفت و در سال ۱۳۶۴ ق، رهسپار نجف اشرف شد و سطوح عالیه را از استادانی مانند: آیت الله حاج سیدیحیی یزدی و آیت الله حاج شیخ عبدالحسین رشتی و حکمت و فلسفه را هم از علامه حاج شیخ صدرابادکوبه ای آموخت و پس از آن به درس خارج آیات عظام: شیخ کاظم شیرازی، سیدعبدالهادی شیرازی، شیخ محمدعلی کاظمی خراسانی، میرزاهاشم آملی، آقای خویی، آقای حکیم و آقای شاهرودی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و همزمان به تدریس مکرر سطوح فقه و اصول در «جامعه النجف» پرداخت و ده ها نفر از فضلاء نجف را درس

آموخت. در سال ۱۳۹۱ ق، در جریان اخراج ایرانیان از عراق، از نجف به قم آمد و پس از مدتی در مشهد مقدس رحل اقامت افکند و به تدریس خارج فقه و اصول، و تألیف و تصنیف پرداخت.

از آثار اوست:

۱. حجیه ظواهر الکتاب (چاپ شده)

۲. انوار الهدایه (چاپ شده)

۳. تقریرات درس اصول آیت الله خویی ۴. تقریرات درس فقه آیت الله خویی ۵. شرح عروه الوثقی ۶. داستان کاروان کربلا ۷. رساله فی ارث الزوجه ۸. رساله فی الاعتقادات ۹. رساله فی العداله. (شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۲، ص ۸۰، امینی، محمدهادی، معجم رجال الفکر فی النجف، ج

ص: ۱۰۰

سرانجام آن فقیه بزرگوار، در ۸۵ سالگی، در روز جمعه ۱۷ آذر ۱۳۸۵ ش (۱۶ ذی قعدة ۱۴۲۷ ق) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در روز شنبه پس از تشییع در قم و نماز آیت الله حاج سید محمد رجایی اصفهانی بر آن، به نجف اشرف انتقال داده شد و در قبرستان وادی السلام به خاک سپرده شد.

بحرالعلوم ۱۳۴۸ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج سید حسین طباطبایی بحرالعلوم، یکی از مراجع تقلید و از فقهای مشهور نجف اشرف به شمار بود. معظم له در سال ۱۳۴۸ ق، در نجف اشرف دیده به جهان گشود. پدرش آیت الله سید محمد تقی بحرالعلوم (۱۳۱۸ - ۱۳۹۳ ق) از مراجع تقلید نجف و از شاگردان مشهور میرزای نایینی، آقا ضیاء عراقی و سید ابوالحسن اصفهانی و او فرزند آیت الله سید حسن بحرالعلوم (۱۲۸۲ - ۱۳۵۵ ق) از شاگردان: شیخ الشریعه اصفهانی، سید محمد کاظم یزدی و شیخ عبدالله مازندرانی، و او فرزند علامه ادیب مفضل سید ابراهیم بحرالعلوم (۱۲۴۸ - ۱۳۱۹ ق) و او فرزند آیت الله سید حسین بحرالعلوم (۱۲۲۱ - ۱۳۰۶ ق) از شاگردان معروف شریف العلماء مازندرانی و صاحب جواهر، و او فرزند آیت الله سید محمد رضا بحرالعلوم (۱۱۸۹ - ۱۲۵۳ ق) از شاگردان پدر بزرگوارش و شیخ جعفر کاشف الغطاء و شیخ محمد تقی ملاکتاب، و او فرزند سید الطایفه آیت الله العظمی سید محمد مهدی بحرالعلوم (۱۱۵۵ - ۱۲۱۲ ق) بود که شرح حال و خدمات این بیت جلیل در تمام کتاب های تاریخ و تراجم شیعه آمده

است. (ر.ک: مقدمه رجال السید بحرالعلوم، ج ۱، ص ۱ - ۲۰۰)

فقید سعید، دوران کودکی را در دامن پاک پدر و مادر بزرگوارش گذرانید و پس

از آن، به تحصیل علوم دینی روی آورد. او در آغاز در منتدى النشر ادبیات و عقاید و سطوح را نزد اساتید بزرگوارى چون: شیخ محمدرضا مظفر، شیخ محمدتقی ایروانى، شیخ على ثامر و شیخ محمد شریعت فراگرفت و پس از آن سطوح عالیّه را نزد حضرات آیات: میرزا علی فلسفی و سیداحمد اشکوری (شرح لمعه)، سیدمحمد روحانی و شیخ عبدالحسین رشتی (مکاسب)، شیخ مجتبی لنگرانی (رسائل)، شیخ محمدمین زین الدین (کفایه و شرح تجرید) میرزا حسن یزدی (طهارت شیخ) و شیخ محمداطاهر آل راضی (شرح منظومه) آموخت. در ۲۳ سالگی بود که از تمام دروس سطح فراغت جست و به درس خارج اصول آیات عظام: میرزا حسن بجنوردی، میرزا باقر زنجانی و آیت الله خویی و درس خارج فقه پدر بزرگوارش آیت الله سیدمحمدتقی بحرالعلوم، آیت الله حکیم و آیت الله خویی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. او هم زمان با تحصیل، به تدریس و تألیف و نظم اشعار و تأسیس مؤسسات عام المنفعه پرداخت. در ایام تعطیل حوزه به تدریس تفسیر و کلام و ادب، و تألیف و تحقیق اشتغال داشت و از آثار ماندگارش بنیاد «مکتبه العلمین» با همکاری آیت الله علامه سیدمحمدصادق بحرالعلوم (۱۳۱۳ - ۱۳۹۹ ق) - برای تحقیق و چاپ و اهدای کتاب های شیعی - و تأسیس «جامع الشیخ الطوسی» - به دستور پدر بزرگوارش - می باشد .

فقید سعید، پس از وفات آیت الله العظمی خویی، با فشارهای گوناگون از جانب رژیم بعثی عراق مواجه شد؛ اما هیچ گاه سر تسلیم در مقابل آنان فروود نیاورد. با این که گروهی از اقوام و خویشان و نزدیکانش را پس از

انتفاضه نیمه شعبان ۱۴۱۲ ق دستگیر و زندانی کرده بودند و او هم هماره در معرض تهدیدهای رژیم ددمنش عراق بود، در مقابل تهدیدها و تطمیع های رژیم ایستادگی کرد تا آن که با مرگی مشکوک به دیدار خدا و ملاقات اجداد طاهرینش شتافت.

وی در نجف اشرف و سایر مناطق شیعه نشین عراق به عنوان یکی از مراجع تقلید مطرح بود و مسجد شیخ طوسی - که مزار جدش سیدبحرالعلوم و پدرانش هم هست - را به عنوان پایگاه درس و بحث و نماز جماعت خویش برگزیده بود و محل اجتماع مردم متدین و خانه امید بسیاری از آرزومندان گردیده بود.

تألیفات چاپ شده اش عبارت اند از:

۱. تحقیق کتاب «تلخیص الشافی» شیخ طوسی (۴ ج)

۲. تحقیق کتاب «الفوائد الرجالیه» سیدبحرالعلوم، (۴ ج) با همکاری عمویش: آیت الله سیدمحمدصادق بحرالعلوم ۳. تحقیق کتاب «مقتل الحسین» سیدمحمد تقی بحرالعلوم ۴. الجهاد فی الاسلام ۵. وجیزه الاحکام (رساله عملیه)

۶. زورق الخیال (دیوان شعر).

و آثار غیرچاپی اش هم عبارت اند از:

۷. تقریرات درس فقه آیت الله سیدمحمدتقی بحرالعلوم (شرح تبصره علامه)

۸. تقریرات درس اصول آیت الله خویی ۹. شرح منظومه فقهی سیدبحرالعلوم ۱۰. شرح دیوان سیدبحرالعلوم ۱۱. شرح دیوان جدش سیدحسین بحرالعلوم ۱۲. شرح دیوان جد دیگرش سیدابراهیم بحرالعلوم ۱۳. ریاض و جمیله (نمایشنامه شعری)

۱۴. کل شیء (مجموعه ادبی)

۱۵. ادب الطف

۱۶. جعفر الطیار ۱۷. حاشیه بر شرح تجرید

آن فقیه خدمتگزار دین، در صبح جمعه ۲۹ ربیع الاول ۱۴۲۲ ق (۱ تیر ۱۳۸۰ ش) در ۷۳ سالگی، بر اثر

ص: ۱۰۳

مرگی مشکوک در نجف اشرف درگذشت و رژیم عراق پیکر پاکش را بی درنگ و بدون هرگونه تشییع و مجالس بزرگداشت، مظلومانه و غریبانه در مسجد شیخ طوسی به خاک سپرد.

(کاظم الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفكر والادب ، ص ۱۳۵)

بروجردی ۱۳۲۹ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ محمد بروجردی از مشاهیر عالمان بروجرد بود. پدرش آیت الله ملا عبدالله بروجردی از شاگردان ملا اسدالله بروجردی و شیخ محمد باقر اصفهانی و یکی از اساتید مرجع عالی قدر آیت الله العظمی بروجردی (در مقطع سطح) بود که در ۲۸ صفر ۱۳۲۹ ق در بروجرد درگذشت.

وی در همان سال در بروجرد زاده شد و پس از رشد، تحت سرپرستی برادر ارشد و همنام خود (آیت الله شیخ محمد بروجردی) دوره ابتدایی را در دبستان جمال به پایان رسانید، آن گاه وارد حوزه علمیه آن شهرستان شد.

دروس مقدماتی را از محضر حجهالاسلام شیخ حسین آقا ابو فراگرفت و در اثر استعداد فراوانی که داشت در سن شانزده سالگی (۱۳۴۵ ق) به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و دروس خود را تحت نظارت خواهر فاضله خود، نزد اساتیدی هم چون: میرزا محمدعلی ادیب تهرانی و شیخ علی اصغر صالحی کرمانی به انجام رسانید. شرح لمعه را نزد آیت الله مرعشی نجفی و رسائل را نزد آیت الله گلپایگانی

و مکاسب را از محضر آیت الله سید محمد تقی خوانساری و کفایهالاصول را نزد آیت الله میرزا محمد همدانی آموخت .

نخستین درس خارج که ایشان در آن شرکت جست، بحث خارج اصول آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری بود و با فرزند ارشد استاد خود (آیت الله حاج آقا مرتضی حائری) درس را مباحثه می کرد .

معظم له در دروس خارج

ص: ۱۰۴

حضرات آیات: سید محمد حجت کوهکمری، سید محمد تقی خوانساری، سید حسین طباطبایی بروجردی و شیخ محمد علی اراکی نیز شرکت جست و از معارف و علوم آن بزرگان بهره ها برد. وی علاوه بر کسب دروس فقه و اصول، از دروس حکمت و اخلاق آیات عظام: شیخ محمد علی شاه آبادی و شیخ روح الله کمالوند خرم آبادی، و نیز دروس فلسفه امام خمینی و آیت الله حاج میرزا خلیل کمره ای بهره برد. او مدتی چند در حوزه علمیه نجف اشرف اقامت کرد و از محضر آیت الله میرزا عبدالهادی شیرازی بهره مند گردید و پس از بازگشت به زادگاه خود، به نشر معارف الهی و به تدریس علوم اسلامی پرداخت. چند سالی در مسجد رنگینه، - به اقامه جماعت و هدایت مردم اشتغال داشت، آن گاه نماز جماعت را در مسجد جامع بروجرد اقامه کرد. وی علاوه بر تدریس علوم دینی (فقه و اصول)، مباحث اخلاقی و کتاب شریف نهج البلاغه و کتب علمی دیگر را نیز تدریس می کرد، و جمع کثیری از جوانان و نوجوانان و سایر مؤمنین از بیانات پُر فیض ایشان بهره می بردند. نامبرده در سال های آخر عمر خود به تدریس خارج پرداخت.

هم چنین دانشکده پرستاری در اسلام آباد بروجرد، درمانگاه خیریه و کتابخانه آستان قدس رضوی واحد بروجرد با بیش از ۲۰ هزار جلد کتاب، از اعمال نیک آن رادمرد است.

وی همه روزه - صبح و بعد از ظهر - به رفع احتیاجات نیازمندان و مشکلات سایر مؤمنین می پرداخت و با بیان حقایق الهی و مشارکت در امور خیریه و عبادی و نوشتن

مطالب علمی و اخلاقی در خدمت اسلام و مسلمین بود و با وجود کهولت سن

و کسالتی که برایشان عارض شده بود، در انجام امور مذکور همواره کوشا بود.

آثار قلمی ایشان عبارت اند از:

۱. اخلاق جاویدان ۲. مرد ناشناخته ۳. اصول فقه (خطی)

۴. رساله توضیح احکام ۵. مغنی المغنی فی الفقه علی المذاهب الخمسه. دو جلد از این کتاب که شامل کتاب طهارت و کتاب صلاه است، در حدود هزار صفحه به چاپ رسید و جلد سوم آن زیر چاپ است. این کتاب در حقیقت حاشیه ای است بر کتاب «المغنی فی الفقه علی المذاهب الأربعة» از آثار قلمی موفق الدین شیخ عبداللّه بن احمد معروف به ابن قدامه .

ایشان در روز سه شنبه اول جمادی الثانی ۱۴۱۹ ق مطابق با ۳۱ شهریور ۱۳۷۷ در ۹۰ سالگی چشم از جهان فرو بست. پیکر پاکش صبح روز چهارشنبه طی مراسم باشکوهی از مسجد جامع شهر تشیع و در کنار تربت پدر دانشمند خود در جوار مسجد رنگینه بروجرد به خاک سپرده شد.

(با استفاده از مقاله آقای : عبدالحسین جواهر کلام)

بروجردی ۱۳۵۴ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج شیخ محمد حسین بروجردی ، یکی از فضلا و نویسندگان حوزه علمیه قم بود . فقید سعید در ۱۳۱۴ ش / ۱۳۵۴ ق ، در مشهد مقدس ، در بیت علم و فضیلت زاده شد . پدرش مرحوم آیت الله حاج شیخ محمدحسن بروجردی - از شاگردان آیت الله میرزا مهدی اصفهانی - و نیایش آیت الله آخوند ملا عبداللّه بروجردی (۱۲۵۶ - ۱۳۲۹ ق) از شاگردان علامه فقیه شیخ محمدباقر نجفی مسجد شاهی و از استادان سطوح آیت الله العظمی بروجردی ، و پدر جدّش ملا عبدالباقی - از شاگردان ملا اسدالله بروجردی - است

ص: ۱۰۶

معظم له ادبیات و سطوح (قوانین و شرح لمعه) را نزد پدرش ، و سطوح عالی را هم در محضر حضرات آیات : شیخ هاشم قزوینی و شیخ مجتبی قزوینی آموخت و پس از آن به دروس آیت الله العظمی میلانی حاضر شد و بهره های فراوان برد . پس از وفات استاد (۱۳۹۵ ق) به نجف اشرف رفت و چند سالی هم از درس های آیت الله العظمی خویی استفاده نمود . سپس به ایران بازگشت و در تهران ساکن شد و به تدریس و تألیف و تبلیغ دین اشتغال ورزید و برای ترویج مکتب اهل بیت علیهم السلام در

حوزه های علمیه : آباءه ، شهرضا و خوانسار به تدریس سطوح پرداخت .

سپس به قم بازگشت و در درس های آیات عظام : وحید خراسانی و میرزا جواد تبریزی شرکت نمود و عمر خویش را به تألیف و منبر و تدریس و تحصیل سپری ساخت .

او اهل تهجد و محاسبه نفس بود و اعمال خویش را در دفتری می نوشت . هر روز نماز جعفر (و گاه چند مرتبه) و زیارت عاشورا و چند جزء قرآن را می خواند و دستی بخشنده داشت . کتابخانه اش را وقف آستان قدس رضوی و املاک خویش را برای زائرسرا در مشهد مقدس وقف نمود . با فلسفه و عرفان نظری شدیداً مخالف بود و بر استفاده از مکتب اهل بیت به عنوان تنها راه نجات و سعادت بشر تأکید داشت . صفا و صداقت و ساده زیستی از زندگی اش نمایان بود .

تألیفات او عبارتند از :

۱ . علی علیه السلام اسوه زندگی ۲ . حماسه بی نظیر در کنار

ص: ۱۰۷

بستر حضرت زهرا علیها السلام ۳. امام حسن علیه السلام ۴. جعفر بن ابی طالب پرچمدار مویه ۵. بازگشت ، شرح رساله الانصاف فیض کاشانی ۶. اسلام و اندیشه های فلسفی (۲ ج) .

و آثار غیرچاپی اش نیز عبارت است از :

۷. امام حسین علیه السلام ۸. بررسی قصه ازدواج های امام حسن علیه السلام ۹. شرح خطبه امام رضا در توحید ۱۰. ردّ بر حافظ و مولوی و ابن عربی .

آن مرحوم در ۷۲ سالگی در ۱۰ رجب ۱۴۲۷ ق برابر با ۱۳ مرداد ۱۳۸۵ ش چشم از جهان فروبست و پیکرش پس از نماز آیت الله وحید خراسانی ، به مشهد مقدس انتقال یافت و پس از نماز مجدد آیت الله سیدجعفر سیدان ، در صحن آزادی حرم امام رضا علیه السلام به خاک سپرده شد .

بروجردی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج شیخ مرتضی نجفی بروجردی یکی از علمای بزرگ نجف اشرف به شمار می رفت. فقید سعید در سال ۱۳۴۸ ق (۱۳۰۷ ش) در نجف اشرف زاده شد.

پدرش آیت الله حاج شیخ علیمحمد بروجردی (۱۳۱۵ - ۱۳۹۵ ق) یکی از مراجع تقلید لرستان و از برترین تلامذه آیات عظام: سیدابوالحسن اصفهانی، میرزای نایینی، آقا ضیاء عراقی، محقق اصفهانی و آقا سیدعلی قاضی به شمار می رفت. کتاب های: توضیح المسائل، مناسک حج، انیس المقلدین، حاشیه عروه، کتاب الخمس از آثار وی است. فقید سعید در شش سالگی به مکتب رفت و خواندن و نوشتن بیاموخت، و پس از آن به تحصیل علوم دینی روی آورد. سطوح فقه و اصول و حکمت را در محضر والد بزرگوارش ، آیت الله حاج سیدسجاد علوی گرگانی

ص: ۱۰۸

و آیت الله شیخ صدرا بادکوبه ای بیاموخت و پس از آن در درس خارج فقه و اصول حضرات آیات: سیدمحسن حکیم، شیخ حسین حلّی و آیت الله العظمی خویی شرکت جست و از خرمن فیض آن بزرگوار، در بیش از چهل سال استفاده بسیار بُرد.

و درس های فقه و اصول استادش را در حدود ۴۰ جلد به رشته تحریر درآورد.

معظم له سالیان فراوان در حوزه علمیه نجف به تدریس سطوح عالی و خارج فقه و اصول، تألیف، امامت جماعت پرداخت و شاگردان بسیاری را تربیت نمود. وی اقامت در نجف و ادامه درس و بحث را در حوزه نجف بر خویش واجب می دانست و از معدود علمای بنام حوزه علمیه به شمار می رفت که ماندن در آن جا و تحمل سختی ها و گرفتاری ها را بر جان خرید و از مشکلات نهرا سید و چراغ علم و فقاہت را هم چنان تابان و فروزان نگاهداشت. با این که تمام وسایل مهاجرتش به ایران آماده بود و بدون شک، تمام مناصب و مقدمات شهرت در حوزه علمیه قم، در انتظارش بود اما به ایران مهاجرت نکرد. او می گفت: من مجوزی برای حرکت نمی بینم، زیرا حفظ و ابقاء این حوزه مقدسه را که به ودیعت به دست چند نفر معدود (واناقلّهم) سپرده شده، در شرایط کنونی فرض و لازم می دانم...».

فقید سعید از بیانی شیوا و قلمی زیبا برخوردار بود و درسش یکی از درس های پرونق حوزه نجف در دهه اخیر بود. پس از وفات آیت الله خویی، از او تقاضای بسیاری بر چاپ رساله اش و نشر فتاوایش می شد، که وی با فروتنی فراوان این تقاضا را نپذیرفت و برای حفظ وحدت،

دیگران را به یکی از مراجع تقلید نجف اشرف ارجاع می داد. از ویژگی هایش صراحت لهجه و شجاعت ذاتی اش بود، به گونه ای که به تقاضای مکرر رژیم بعثی عراق مبنی بر ترک نماز جماعت در حرم مطهر امیرالمؤمنین علی علیه السلام و ارتباط کمتر با جوانان، وقعی نمی نهاد و همین باعث خشم و دشمنی رژیم بعثی با ایشان گشته بود، به گونه ای که چندبار مورد سوء قصد آنان قرار گرفته بود و یک بار در اثر شدت جراحات، در بیمارستان «حی السعد» نجف بستری گردید (و تا آخر عمر از عوارض ناشی از آن رنج می برد)

از دیگر ویژگی هایش وارستگی و بی اعتنایی به زخارف دنیا، عشق فراوان به ساحت مقدس ائمه اطهار علیهم السلام به خصوص امام حسین علیه السلام بود. وی هر روز زیارت عاشورا قرائت می کرد و هر شب جمعه، خود به همراه خانواده های علمای زندانی در

عراق، به کربلا مشرف می شد (و در رفت و برگشت، هزینه سفر را بر عهده می گرفت) و هر از چند گاه، عده ای را به نفقه خویش رهسپار سامراء و زیارت مرقد مقدس عسکریین علیه السلام می نمود (تا حرم مطهر ایشان هم خلوت نباشد). وی به انقلاب اسلامی ایران عشق می ورزید و از زائران ایرانی به گرمی استقبال می نمود و بدیشان می گفت: «سلام مرا به آیت الله خامنه ای برسانید و بگویید که من برای شما در این جا دعا می کنم...»

معظم له در سرپرستی و یاری رساندن به خانواده های زندانیان عراق نقش بسیار داشت و به طور ناشناس و مرتب مایحتاج زندگی ایشان را تأمین می نمود.

برخی از تألیفات معظم له عبارت است از:

۱. مستند العروه الوثقی - تقریرات

ص: ۱۱۰

بخش هایی از کتاب در مباحث: صلاه، زکات، خمس، صوم و اجاره در ۱۶ جلد - تاکنون - به چاپ رسیده و مباحث: طهارت، حج، مکاسب، مضاربه، مزارعه، شرکت، نکاح و... به صورت مخطوط باقی مانده است

۲. تقریرات درس اصول آیت الله خویی ۳. حاشیه بر عروها لوثقی آن فقیه فقید، در ۷۰ سالگی، در تاریخ یکم اردیبهشت ۱۳۷۷ ش (۲۳ ذیحجه الحرام ۱۴۱۸ ق) در راه بازگشت از زیارت امیرالمؤمنین و اقامه نماز جماعت مغرب و عشا مورد هجوم ناجوانمردانه گروهی از دشمنان دین و مذهب (مزدوران رژیم بعثی عراق) قرار گرفت و با اصابت چند گلوله، به درجه رفیع شهادت نائل آمد و روح شریفش به موالیان طاهرینش پیوست. پیکر پاکش پس از یک تشییع باشکوه و نماز آیت الله سیدجعفر مرعشی بر آن، در وادی السلام به خاک سپرده شد. با پخش خبر شهادت ایشان، از سوی مقام معظم رهبری و مراجع معظم تقلید پیام های تسلیت صادر گردید و مجالس بزرگداشت وی، ت مدت ها ادامه یافت.

برهانی ۱۳۵۱ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج سیدمحمد برهانی، از علمای تهران، به شمار می رفت.

وی در سال ۱۳۵۱ ق (۱۳۱۱ ش) در مهر (واقع در جنوب استان فارس) چشم به جهان گشود. پدرش سیداحمد فرزند سیدمحمد موسوی مَهری از اعقاب دانشمند و محدث نامی جهان تشیع سیدهاشم بحرانی (در گذشته به سال ۱۱۰۷ ق) می باشد.

وی مقدمات و ادبیات را نزد دایی خود سیدعبدالحسین حسینی مهری آموخت و در سن ۱۳ سالگی (۱۳۶۴ ق) به نجف اشرف رهسپار شد و پس از تکمیل دروس مقدماتی، کتب سطح را از محضر اساتیدی چون: سیدمحمد باقر محلاتی،

سیدیحیی مدرس یزدی، سیدعباس مهری، شیخ مجتبی لنکرانی و سیدعلی فانی استفاده نمود و برای مدت کوتاهی در دروس خارج حضرات آیات: میرزا حسن یزدی، سید محسن طباطبایی حکیم، شیخ حسین حلی و سیدابوالقاسم خویی شرکت جست.

نامبرده در سال ۱۳۶۹ ق به ایران بازگشت و در حوزه علمیه قم توقف کرد و در دروس حضرات آیات: سیدمحمدتقی خوانساری، سیدحسین طباطبایی بروجردی و سیدمحمد

داماد نیز شرکت کرد و از دانش آنان بهره مند شد. آن گاه از طرف آیت الله بروجردی به آبادان مأموریت یافت و در آن سامان به تبلیغ و ترویج و اقامه جماعت و تنویر افکار اشتغال ورزید.

در سال ۱۳۹۳ ق مطابق با ۱۳۵۴ ش تهران را جهت فعالیت های علمی و مذهبی برگزید و در حوزه علمیه شرق به تدریس و تربیت طلاب و اقامه جماعت در مسجد وحدت و القای دروس تفسیری و اخلاقی اهتمام ورزید.

آثار وی عبارت است از:

۱. تفسیر الرسول صلی الله علیه و آله وسلم، در چند جلد

۲. فضائل العلم عن رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم (۲ ج)

۳. طبقات الرجال ۴. دانش در اسلام (۶ ج)

۵. کانون پاکان، ترجمه ملتقی الاصفیاء فی احوال الامام علی و السبطین و الزهراء علیهم السلام

۶. ترجمه غایه المرام - نوشته: سیدهاشم بحرانی

۷. ترجمه تبصره الولی فیمن رأى الامام المهدی (عج). اثر: همو

۸. حقوق عامه (شرح رساله حقوق امام زین العابدین علیه السلام)

۹. التفسیر عندالشیعه (حاوی بیوگرافی مفسران شیعه و روش تفسیری آنان)، ۲ ج

۱۰. فضائل السور و شأن نزول لها ۱۱. بحث حول النشوء

ص: ۱۱۲

۱۲. زندگینامه علامه بحرینی (سیدهاشم بحرانی)

۱۳. مسانید الرسول صلی الله علیه وآله وسلم (در احکام و اخلاق و علوم مستند به حضرت رسول اکرم صلی الله علیه وآله وسلم).

وی در صبح روز جمعه ذی القعدة ۱۴۲۰ ق مطابق با ۲۲ بهمن ۱۳۷۸ ش در ۶۹ سالگی در تهران درگذشت.

(با استفاده از نوشتار استاد عبدالحسین جواهر کلام)

بَقَال ۱۳۵۵ - ۱۴۲۰ ق

آقای شیخ عبدالحسین محمدعلی بقال از جمله محققین و فضیّای قم به شمار می رفت.

وی در ۱۳۵۵ ق (مطابق با ۱۳۱۵ ش) در شهر نجف اشرف متولد گردید. و پس از گذراندن دوره دبیرستان، ادبیات عرب را از محضر استاد حاج یحیی جواهری استفاده نمود. آن گاه برای ادامه تحصیلات عالی خود وارد دانشکده فقه (کلیه الفقه) نجف اشرف شد و دروس دینی را از محضر اساتیدی چون: آیت الله شیخ محمد تقی ایروانی و علامه سیدمحمد تقی طباطبایی حکیم و علامه شیخ کاظم شمشاد فراگرفت و در سال ۱۳۸۷ ق با درجه عالی موفق به دریافت لیسانس ادبیات عرب و علوم اسلامی گردید.

در سال ۱۴۰۱ ق در اثر فشارهای دولت عراق به قم آمد و مکاسب را از محضر آیت الله شیخ محمد غروی استفاده کرد و به تألیف و گردآوری موسوعه های بزرگی در لغت، جغرافیا و رجال اهتمام ورزید. مجموعه لغت ایشان از سوی انتشارات دانشگاه تهران به چاپ رسید و مجموعه جغرافیا و مکان شناسی در دست چاپ

و مجموعه رجالی اش هم چنان مخطوط مانده است.

آثار وی - اعم از تحقیق و تألیف - عبارت اند از:

۱. الاسلوب الأمثل فی خدمه المذهب ۲. التریه

۳. کیف و نحن صامتون؟ ۴. واقعنا المعاصر ۵. الامامه حتى ولايه الفقيه ۶. الشهيد الصدر، الفيلسوف الفقيه ۷. دور الصادق عليه السلام في امامه الاسلام و المسلمين ۸. الرساله السعديه في اصول الدين و فروعہ (تحقيق) - اثر علامه حلي -

۹. مسأله في بيع من له نصف الدار (تحقيق)

۱۰. ايران الثورة في عيد ميلاد مسيح عليه السلام ۱۱. معالم الدين و ملاذ المجتهدين، اثر ابومنصور حسن فرزند شهيد ثانی (تحقيق)

۱۲. الرعايه في عل الدرايه، اثر شهيد ثانی (تحقيق)

۱۳. شرح البدايه في علم الدرايه، اثر شهيد ثانی (تحقيق و تعليق)

۱۴. الشيخ البهائي عميد الفقهاء و فقيه الادباء ۱۵. مبادئ الاصول الى علم الاصول، اثر علامه حلي (تحقيق)

۱۶. شرائع الاسلام في مسائل الحلال و الحرام، اثر محقق حلي (تحقيق)

۱۷. الفهرسه في بداياتها و تطوراتها ۱۸. مفردات لغويه ۱۹. ايضاح الاشتباه في ضبط تراجم الرجال، اثر علامه حلي

۲۰. المعجم المفهرس في مفردات يفعول ۲۱. المعجم المفهرس في مفردات تفعال

۲۲. المعجم المفهرس في ما في اللغة من صيغ فعله ۲۳. المعجم المفهرس لمجامع الحديث الشريف ۲۴. المعجم الجغرافي (ج. مخطوط)

۲۵. المعجم الرجالي (ج. مخطوط)

۲۶. المعجم المجمع، (۸ ج چاپ شده)

وی، روز پنج شنبه ۲۶ محرم ۱۴۲۰ ق (۲۳ اردیبهشت ۱۳۷۸ ش) در ۶۵ سالگی دیده از جهان فرو بست و در عصر روز دوشنبه اول ماه صفر در قم تشییع و پس از ادای نماز توسط حجهالاسلام حاج شیخ علی

ص: ۱۱۴

افتخاری در باغ بهشت به خاک سپرده شد .

(با استفاده از مقاله استاد عبدالحسین جواهر کلام)

بکایی ۱۳۵۳ - ۱۴۲۸ ق

آقای حاج شیخ محمدحسن بکایی ، از خطبا و قرآن پژوهان معاصر به شمار بود .

فقید سعید در خرداد ۱۳۱۳ ش در خوی به دنیا آمد . پس از دوران کودکی و تحصیلات ابتدایی ، در ۱۳ سالگی (۱۳۲۶) به مدرسه نمازی رفت و ادبیات را از اساتیدی همچون : حاج شیخ جلیل هنرور ، شیخ حبیب فیاضی و شیخ علی مجتهدی و مطول را هم نزد شیخ جابر فاضلی فراگرفت . سپس در ۱۳۲۹ ش به حوزه علمیه قم آمد و سطوح را نزد حضرات آیات : جعفر سبحانی (معالم) ، میرزاباقر مرندی (شرح لمعه) ، مشکینی (رسائل) ، منتظری (مکاسب) و مجاهدی تبریزی (کفایه) آموخت و پس از آن بود که به تبلیغ دین در شهرهای آذربایجان پرداخت . از سال (۱۳۳۲ تا ۱۳۳۸ ش) به درس خارج بزرگان حوزه حاضر شد و بهره‌ای فراوان برد . در سال ۱۳۳۸ ش به تبریز مهاجرت کرد و به تبلیغ و سخنرانی در مجامع و مساجد پرداخت ، و بارها به خاطر سخن گفتن بر علیه ظلم و فساد موجود در تبریز و ارومیه و مراغه به زندان افتاد ، تا آنکه در سال ۱۳۴۹ ش به تهران آمد و برای دوری از تعرضات مأموران

ساواک ، در اداره واحدهای آموزشی گروه فرهنگی قدس - که از مدارس اسلامی و خودگردان تهران بود - مشغول به کار شد و همزمان به منبر

ص: ۱۱۵

و سخنرانی اشتغال داشت و در راه روشنگری افکار عموم و انتقاد از اوضاع کشور، بارها گرفتار و مورد بازجویی و زندان رژیم شاه قرار گرفت. پس از پیروزی انقلاب، مدّتی در کمیته انقلاب اسلامی و پس از آن در دانشگاه امام صادق علیه السلام به کار علمی مشغول شد و دفتر دانشنامه قرآن کریم را تأسیس نمود و به خدمت به ساحت مقدس قرآن کریم پرداخت.

کتابهای او عبارتند از:

۱. کتابنامه بزرگ قرآن کریم (۲۲ ج)

۲. تفسیرنامه (۳ ج)

۳. الدلیل الی الفروق فی اللغه العربیه (۳ ج)

۴. ترتیب « اصلاح المنطق » (ابن سکیت)

۵. ترتیب « العین » (خلیل بن احمد)

۶. دلیل و معجم « فقه اللغه » (ثعالبی)

۷. کتابنامه انقلاب اسلامی ۸. کتابنامه سالار شهیدان ۹. کتابنامه حج ۱۰. کتابنامه وقف ۱۱. کتابنامه زن ۱۲. احکام زندان در اسلام (ترجمه کتاب « احکام السجن » دکتر احمد وائلی)

آن عالم بزرگوار و خدمتگذار، در تاریخ ۱۴ مهر ۱۳۸۶ (۲۴ رمضان ۱۴۲۸ ق) در ۷۳ سالگی بدروود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع و نماز آیت الله مهدوی کنی، در قبرستان بهشت زهرا به خاک خفت.

بنی فضل

آقای حاج شیخ مرتضی بنی فضل، یکی از علمای مشهور حوزه علمیه قم به شمار بود.

فقید سعید در ۱۴ ربیع الاول ۱۳۵۲ ق (۱۳۱۲ ش)، در تبریز زاده

ص: ۱۱۶

شد . پدرش حاج سیفعلی - برادر آیت الله حاج میرزا محمود دوزدوزانی - بود . او پس از فراگیری ادبیات فارسی و قرآن مجید ، به تحصیل علوم دینی روی آورد و تا شرح لمعه را از آیت الله میرزا جواد سلطان القراء فرا گرفت . در ۱۹ سالگی (۱۳۷۱ ق) به قم آمد و باقیمانده سطوح را از حضرات آیات : میرزا باقر مرندی ، شیخ نصرت الله بناروانی میانجی ، میرزا حسن محدث سرابی ، شیخ عبدالحمید شرایانی و رسائل و مکاسب را هم از آقایان : مشکینی ، مجاهدی و کفایه را هم از آیت الله سلطانی طباطبایی فراگرفت . در ۱۳۷۷ ق به درس خارج آیات عظام : آقای بروجردی ، امام خمینی ، گلپایگانی ، محقق داماد و شیخ عباسعلی شاهرودی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و همزمان به تألیف و تدریس پرداخت و بارها کتاب های : معالم ، رسائل و مکاسب و منظومه را تدریس نمود و از ۱۴۰۷ ق به تدریس خارج فقه روی آورد و کتاب های متعدد فقهی نگاشت . او از آغاز نهضت اسلامی مردم ایران ، به گونه فعال در مبارزات روحانیت حضور داشت و از اعضای جامعه مدرسین حوزه علمیه قم به شمار می رفت و نامش ، هماره در ذیل اعلامیه های جامعه مدرسین مشاهده می شد و سخنرانی هایش در آذربایجان در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی ، نقشی مهم بر عهده داشت . او ، پس از پیروزی انقلاب با حکم امام خمینی ، در حل مشکلات استان های آذربایجان شرقی و غربی ، قدم های بلندی برداشت و از سوی مردم این دو استان بارها

به عضویت مجلس خبرگان رهبری، برگزیده شد. ایشان، هر سال در ایام ماه مبارک رمضان و تابستان به تبریز می رفت و در مسجد مقبره به امامت جماعت و سخنرانی می پرداخت و در قم هم امامت جماعت مسجد مهم «دو طفلان مسلم» را برعهده داشت و همواره به تفسیر قرآن و تبلیغ دین در آن مسجد اشتغال داشت و در سال ۱۳۸۳ ش، از سوی شورای مدیریت حوزه علمیه قم، به عنوان استاد نمونه حوزه برگزیده شد و از خدماتش تجلیل به عمل آمد.

از آثار اوست:

۱- شرح مکاسب شیخ انصاری (محرمه، بیع و خیارات)

۲- شرح کتاب القضاء شرایع ۳- شرح منظومه سبزواری (بخش منطق)

۴- مدارک تحریر الوسیله (۵ ج. شرح کتاب های: صلاه، زکات، خمس و صوم).

وی، در روز شنبه ۱۰ شهریور ۱۳۸۶ (۱۸ شعبان ۱۴۲۸ ق)، در ۷۴ سالگی در تبریز بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع با شکوه در تبریز به قم انتقال داده شد و پس از تشییع مجدد در قم و نماز آیت الله بر آن، در حرم مطهر حضرت معصومه به خاک سپرده شد و در سوگ فقدانش پیام های تسلیت متعدد از سوی مقام معظم رهبری و نهادها و شخصیت ها صادر شد.

بهاء الدینی ۱۳۲۷ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج سیدرضا بهاء الدینی در نهم فروردین ۱۲۸۷ ش (عید سعید غدیر خم ۱۳۲۷ ق) در شهر مقدس قم دیده به جهان گشود. پدرش سید صفی الدین، مردی عابد و خدمتگزار

ص: ۱۱۸

آستانه مقدسه حضرت معصومه علیها السلام و حافظ بسیاری از سوره های قرآن مجید و معروف به «کشف الآیات» بود. فقید سعید پس از پشت سر نهادن دوران کودکی، در شش سالگی به مکتبخانه رفت و به فراگیری نصاب، گلستان، خواندن و نوشتن پرداخت و پس از آن به آموختن علوم دینی روی آورد، و با کوشش فراوان و خستگی ناپذیر خود توانست مغنی را نزد میرزا محمد علی ادیب تهرانی، شرح لمعه و فرائد الاصول را در محضر میرزا محمد همدانی، قوانین الاصول را نزد آیت الله آخوند ملا علی همدانی و مکاسب را در مجلس درس آیت الله سیدصدرالدین صدر بیاموزد.

سپس در نوزده سالگی (سال ۱۳۴۶ ق) در درس خارج فقه و اصول آیت الله العظمی حاج شیخ عبد الکریم حائری یزدی حاضر شد و مدت های بسیار از دانش سرشار استادش بهره مند شد. و پس از وفات ایشان به درس آیات عظام: سیدصدر الدین

صدر، سیدمحمد حجت، سیدمحمد تقی خوانساری و حاج آقا حسین بروجردی حاضر شد و مبانی فقهی و اصولی اش را استوار ساخت و در ۲۵ سالگی از آیت الله خوانساری اجازه اجتهاد، دریافت نمود.

معظم له در کنار تحصیل به تدریس مقدمات و سطوح روی آورد و بارها سیوطی، مغنی، حاشیه، مطول، قوانین (پنج دوره)، رسائل، مکاسب و کفایه را تدریس کرد و شاگردان فراوانی را تربیت نمود. سپس خارج فقه و اصول را آغاز کرد و در مدت بیست سال، چند کتاب فقهی و چند دوره اصول را تدریس نمود و مجموع سال های تدریس وی، شصت سال به طول انجامید.

معظم له در جنب تحصیل و تدریس به اقامه جماعت و تألیف نیز پرداخت و

نوشتارهایی پیرامون قرآن مجید، نهج البلاغه و صحیفه سجادیه از او به یادگار ماند و این همه، خمیر مایه درس ها و بحث های اخلاقی طولانی وی در حوزه علمیه قم را تشکیل داد .

از ویژگی های بارز آن اسوه فضیلت و تقوی، بی اعتنایی به دنیا (به گونه ای که خانه کنونی اش همان منزل پنجاه سال پیش او در کوچه پس کوچه های قم بود)، دوری از شهرت (که با اصرار فراوان دولت و ملت و فضلالی حوزه، حاضر به انتشار رساله عملیه نشد و شئون مرجعیت را بر عهده نگرفت)، دستگیری نیازمندان، رعایت مستحبات و پرهیز از مکروهات، برخورد نیکو و حسن خلق و صبر در مصایب و تحمل دشواری ها (به خصوص در مرگ فرزند جوانش و شکیبایی در بیماری و خانه نشینی طولانی اش)، شب زنده داری و اقامه نماز شب و روزه های بسیار او بود.

فراوان قرآن می خواند و پیاده روی، سیره همیشگی اش بود. چند بار در جبهه های نبرد حضور پیدا کرد و به نفس نفیس خویش، در کنار رزمندگان اسلام روزهای فراوانی را سپری ساخت. و از روی علاقه مفرط به آیت الله مدرس، با کهولت سن رنج سفر بر خویش هموار کرد و از قم به زیارت مرقدش - در کاشمر - شتافت . گفتارش

و کردارش همه رنگ خدایی داشت و زندگی اش موعظه بود.

آن فقیه فرزانه پس از ۹۰ سال عمر با برکت، در روز شنبه ۱۳ ربیع الاول ۱۴۱۸ (۲۸ تیر ماه ۱۳۷۶ ش) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در یکشنبه، پس از یک تشییع باشکوه و نماز آیت الله فاضل لنکرانی بر آن ، در مسجد بالا- سر حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه

علیها السلام به خاک سپرده شد و عالمی از زهد و تقوی را با خود به خاک برد.

بهادری ۱۳۶۵ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج شیخ ابراهیم بهادری ، یکی از محققین پرتلاش حوزه علمیه قم بود . معظم له ، در سال ۱۳۶۵ ق (۱۳۲۵ ش) ، در یکی از روستاهای شهرستان « هشتروند » زاده شد و پس از یادگیری علوم جدید ، در ۱۳۸۷ ق (۱۳۴۶ ش) ، به مراغه مهاجرت کرد ، و ادبیات عرب را فراگرفت . سپس در سال ۱۳۹۳ ق به حوزه علمیه قم آمد و سطوح عالیّه را در محضر حضرات آیات : پایانی ، ستوده و اعتمادی و متون فلسفی را از آیات : سیدرضا صدر و انصاری شیرازی فراگرفت و پس از آن به درس خارج آیات عظام : گلپایگانی و شریعتمداری ، و حضرات آیات : مکارم شیرازی ، شبیری زنجانی و جعفر سبحانی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و همزمان به تحقیق متون ، تألیف و تبلیغ دین در شهرهای مختلف و تدریس در دانشگاه آزاد اسلامی (واحد اراک) - دروس رجال ، علم حدیث و نهج البلاغه و علوم قرآن - پرداخت و به عنوان استاد راهنما ، بسیاری از پایان نامه ها را هدایت کرد .

تألیفات و تحقیقات او عبارتند از :

۱ . تأمین اجتماعی در اسلام ۲ . اراضی مفتوح العنوه از دیدگاه امام ۳ . ثروت ارزش است یا ضد ارزش ؟ ۴ . تقریرات دروس اساتید .

و تحقیقات او ، که نشان از پشتکار علمی و همّت فراوانش دارد ، عبارتند از :

۱. تحریر الاحکام - علامه حلی (۵ ج + ۶ فهارس فنی)

۲. الاحتجاج - طبرسی - (۲ ج - با همکاری : محمد هادی به)

۳. غنیه النزوع - ابن زهره - (۲ ج)

۴. عمده - ابن بطریق حلی - (۲ ج ، با همکاری : مالک محمودی)

۵. الرسائل الاعتقادیه - شیخ طوسی -

۶. جواهر الفقه - ابن براج -

۷. معالم الدین - ابن قطان حلی - (۲ ج)

۸. نهایه الوصول - علامه حلی - (۲ ج)

۹. اصباح الشیعه - قطب الدین کیدری ۱۰. اشاره السبق - علاء الدین علی حلبی .

آن محقق پرتلاش ، پس از ۵۰ سال عمر سرشار از توفیق ، در روز ۲۷ شهریور ۱۳۸۴ ش (رجب ۱۴۲۶ ق) در اثر بیماری چشم از جهان فرو بست و پیکر پاکش پس از تشیع و نماز آیت الله مکارم شیرازی ، در قبرستان ابوحسین به خاک آرمید .

بهجتی ۱۳۵۴ - ۱۴۲۸ ق

آقای حاج شیخ محمد حسین بهجتی - متخلص به « شفق » - یکی از ادبای نامی و شاعران بلند مرتبه کشور به شمار بود . فقید سعید در خرداد ۱۳۱۴ ش (۱۳۵۴ ق) در اردکان یزد به دنیا آمد . پس از تحصیلات مکتبی ، در ۱۳۲۶ ش به فراگیری ادبیات عرب نزد مرحوم حاج سیدروح الله خاتمی و پس از آن در یزد ، نزد شیخ احمد علوی و سیدعلی محمد کازرونی ، پرداخت و در این مدت با استاد محمد تقی مصباح یزدی آشنا شد و

ص: ۱۲۲

الفتی دیرینه یافت . در ۱۳۳۱ ش به حوزه علمیه قم آمد و دروس سطوح را نزد حضرات آیات : سیدموسی صدر (شرح لمعه و قوانین) ، سیدموسی شبیری زنجانی ، شیخ مرتضی حائری یزدی ، مشکینی ، سلطانی طباطبایی ، فکور یزدی و شیخ عبدالجواد سدهی فراگرفت . سپس به درس خارج آیات عظام : بروجردی (۲ سال) ، امام خمینی ، محقق داماد و شیخ مرتضی حائری یزدی حاضر شد و بهره های فراوان برد و در کنار آن در درس تفسیر علامه طباطبایی ، درس شرح منظومه آیت الله منتظری و درس اخلاق حاج شیخ عباس تهرانی هم حضور یافت

و مبانی علمی اش را استوار ساخت . او در این سالها به سرودن شعر پرداخت و اشعار نظرش در مجلات مختلف همچون : مکتب اسلام ، معارف جعفری و مکتب تشیع به چاپ می رسید و نامش به عنوان یکی از شعرای حوزه علمیه قم زبانزد همگان بود .

در سال ۱۳۵۱ ش به تهران رفت و با همکاری شهید بهشتی و شهید رجایی به سخنرانی در جلسات و هیأت مذهبی ، و تدریس و اقامه جماعت در دبیرستان کمال و اقامه جماعت و سخنرانی در مسجد محمدیه (اردکانی های مقیم تهران) پرداخت . در مرداد ۱۳۶۱ ش به سمت امام جمعه اردکان برگزیده شد و ریاست حوزه علمیه و انجمن ادبی شهر را هم برعهده گرفت و جنبش ادبی و شور و شوق علمی در شهر پدید آورد .

آن مرحوم ، در شعر و غزل شهره بود و اخلاق خوش ، سیمایی بشاش ، مجلسی نکو و زندگی ساده داشت

ص: ۱۲۳

و در مصدر امام جمعه اردکان ، خدمات شایان به انقلاب اسلامی و مردم مسلمان نمود و در دستگیری از نیازمندان و مستمندان قدمی راسخ داشت .

از آثار اوست :

۱ . سرود سحر : اشعار توحید و مدائح اهل بیت عصمت علیهم السلام

۲ . بهار آزادی : اشعار انقلابی

۳ . بارش نور : غزلیات و قصائد

۴ . باده های ازلی ۵ . سرچشمه خورشید آن مرحوم در شامگاه دوشنبه ۶ شعبان ۱۴۲۸ ق (۲۹ مرداد ۱۳۸۶ ش) در ۷۲ سالگی چشم از جهان فرو بست و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و نماز حجه الاسلام محمدعلی صدوقی بر آن ، در بهشت شهدا به خاک سپرده شد و در سوگ فقدانش پیام تسلیتی از سوی مقام معظم رهبری صادر شد .

بهشتی ۱۳۲۴ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج سیدعلی حسینی بهشتی، یکی از فقهای بزرگ نجف اشرف به شمار می رفت .

معظم له ، در سال ۱۳۲۴ ق در بابل زاده شد و پس از دوران کودکی، مقدمات و ادبیات عرب را در زادگاهش فراگرفت، و در ۱۶ سالگی (۱۳۴۰ ق) به حوزه علمیه قم آمد و سطوح عالیه را نزد آیت الله گلپایگانی فراگرفت و پس از آن به درس خارج آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری حاضر شد و بهره فراوان برد. سپس به نجف اشرف مهاجرت کرد و در درس آیات عظام: میرزای نایینی، آقا ضیاء عراقی، شیخ محمدحسین اصفهانی، شیخ ابوالحسن مشکینی و سیدعبدالهادی شیرازی شرکت کرد و به مقام عالی اجتهاد نائل آمد و هم زمان به تدریس سطوح عالیه و تربیت شاگردان (که از آن جمله آیت الله سیدمرتضی نجومی کرمانشاهی است) و

ص: ۱۲۴

پس از چندی به تدریس خارج فقه و اصول پرداخت و آوازه اش در حوزه نجف، طنین افکن شد. او نزد تمام مراجع تقلید و فضلا و طلاب حوزه نجف، از جایگاهی بلند و مقامی بزرگ برخوردار بود و با وجود شایستگی اش برای مرجعیت، کریمانه و در کمال

بزرگواری از آن صرف نظر کرد و دیگران را در امر تقلید به معاصرانش ارجاع می داد و در کمال تواضع و فروتنی در مجلس استفتای آیت الله العظمی خویی شرکت می کرد و پس از وفات معظم له، به استفتائاتی که از شهرهای مختلف، از او می شد پاسخ می داد، ولی از مرجعیت گریزان بود. وی رجل علم و فضیلت و تقوا و فروتنی و زهد و تواضع بود که اخلاق خوش و سیمای نورانی و جذّابش، همگان را جلب می نمود. از آیت الله سیدعبدالهادی شیرازی، اجازه روایت و اجتهاد داشت و به دیگران هم اجازه روایت حدیث بخشوده بود (مانند: علامه سیدمحمد مهدی موسوی خراسان) از ایشان تقریرات درس فقه و اصول اساتیدش و کتابی در صلاه مسافر (چاپ شده) و مجموعه استفتائات به یادگار مانده است. معظم له در روز یکشنبه ۹ ربیع الاول ۱۴۲۴ ق در یکصد سالگی در گذشت و در خانه خویش مدفون شد.

آیات عظام: سیستانی، خوئی، بهشتی

بهشتی و رسی ۱۳۵۰ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج سیدعلی بهشتی و رسی افغانی فقیهی مجاهد و عالمی تلاشگر و خدمتگزار و یکی از چهره های درخشان روحانیت افغانستان به شمار می رفت. وی در سال ۱۳۱۰ ش (۱۳۵۰ ق) زاده شد. پدرش حجهالاسلام آقا سید نبی و جدش حجهالاسلام آقاسیدطاهر از جمله علمای معروف و محل اعتماد مردم مناطق مرکزی افغانستان بوده اند. فقید

ص: ۱۲۵

سعید پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی، به تحصیل علوم دینی نزد والد ارجمندش و برخی از اساتید دیگر - مانند علامه شیخ موسی کلانی - روی آورد و در اندک مدتی ادبیات، منطق، سطح فقه و اصول را فراگرفت و هم زمان به تدریس حاشیه و مطول و شرح لمعه روی آورد. سپس در سال ۱۳۳۴ ش راهی حوزه علمیه نجف شد و در محضر آیات عظام: سید محسن حکیم، سید محمود شاهرودی و سید ابوالقاسم خویی به فراگیری خارج فقه و اصول و تفسیر اشتغال ورزید و در خلال آن به تدریس رسائل و مکاسب پرداخت و این همه هشت سال به طول انجامید. آن گاه در سال ۱۳۴۱ ش، با اخذ اجازات متعدد اجتهادی به وطن خویش

بازگشت و به تدریس سطوح عالیه، تربیت شاگردان، اقامه جماعت، ترویج شعائر مذهبی و خدمات اجتماعی پرداخت. او در همان زمان به تأسیس مدرسه علمیه تخت درس و مدرسه علمیه باقریه دست یازید و جوانان شیعه از گوشه و کنار در اطراف او گرد آمدند و یک حوزه علمیه منظم پدید آمد و در کنار تربیت طلاب، برای محصلان و دانش آموزان نیز برنامه هایی ترتیب داد و کار رسیدگی به خصومات و دعاوی و پاسخگویی به مسائل شرعی مردم را نیز بر عهده گرفت و بدین سان نام او در صفحات مرکزی و شیعه نشین افغان بر سر زبان ها افتاد .

با تجاوز ارتش سرخ شوروی سابق در دی ماه ۱۳۵۷ ش به افغانستان، او با الهام از انقلاب اسلامی ایران و حضرت امام خمینی، پرچم جهاد و مبارزه بر علیه رژیم کفر را برافراشت و با

تلاش پیگیر خود توانست رهبران قبایل و متنفذین مناطق هزاره جات را متحد ساخته و قیام‌های پراکنده آنان را سامان بخشد و در ۱۷ اردیبهشت ۱۳۵۸ بود که با دعوت عمومی مردم، به سوی پنجاب حرکت نمود و علما و مجاهدین شیعه از اطراف (ورس، پنجاب، دایکندی) گرد او حلقه زدند و شورای انقلابی اتفاق اسلامی افغانستان را پی افکندند و و رسماً در مرداد ۱۳۵۸ این سازمان جهادی شیعی تأسیس گردید و مرحوم آیت الله بهشتی به اتفاق آرا به ریاست آن برگزیده شد و اداره مناطق مرکزی و هزاره جات را برعهده گرفت و در حقیقت دولتی اسلامی و مردمی را به وجود آورد و با یاری دیگر مجاهدان این مناطق را از کنترل دولت مارکسیستی کابل خارج نمود و مدت‌های بسیار پرچم اسلام را در آن جا برافراشت. در سال ۱۳۶۸ ش با تشکیل حزب وحدت اسلامی افغانستان به عضویت شورای رهبری آن برگزیده شد و تا پایان عمر بر این سمت باقی بود. معظم له نسبت به معتقدات مذهبی تعصبی شدید داشت و در مقابل انحراف‌ها و بدعت‌ها سخت می‌ایستاد، از اختلاف و تفرقه بین شیعیان رنج می‌برد و از هر فرصتی برای زدودن اختلافات و پاشیدن بذر وحدت در دل‌ها بهره می‌برد. از دیگر ویژگی‌های او بردباری، تواضع و فروتنی، غیرت و حمیت دینی، مناعت طبع، عفو و گذشت و اخلاق خوش او بود.

برخی از تألیفات وی عبارت است از :

۱. ارجوزه فی اصول الفقه ۲. شرح حاشیه ملا عبدالله ۳. اصول عقاید ۴. شرح حکمت منظومه حاج ملاهادی سبزواری

۵. شرحی ناتمام بر رسائل و قوانین الاصول

ص: ۱۲۷

۶. تقریرات درس فقہ آیت اللہ حکیم ۷. تقریرات درس اصول آیت اللہ خویی ۸. تقریرات درس فقہ آیت اللہ شاهرودی ۹. اخلاق و تربیت خانواده (چاپ شده)

۱۰. تجربه و مبارزه (چاپ شده) ،

فقید سعید در ۶۷ سالگی در تاریخ ۱۵ مهرماه ۱۳۷۵ ش (۲۳ جمادی الاول ۱۴۱۷) بدرود حیات گفت و درگذشت وی اثری عمیق بر دل های مردم افغانستان برجای گذاشت .

بیاضی عاملی ۱۳۲۸ - ۱۴۲۵ ق

آقای شیخ ابراهیم سلیمان بیاضی عاملی، یکی از علمای جبل عامل به شمار بود .

فقید سعید در ۲۳ محرم ۱۳۲۸ ق در شهر بیاض - از شهرهای جبل عامل در جنوب لبنان - به دنیا آمد. پس از دوران کودکی، نزد پدرش شیخ علی، قرآن و ادبیات را فراگرفت و پس از آن، در ۱۳۴۰ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و سطوح را فراگرفت. به دنبال بیماری اش، به زادگاهش بازگشت و در سال ۱۳۵۱ ق، مجدداً به نجف رفت و سطوح عالیہ را نزد حضرات آیات: شیخ محمد ابراهیم کرباسی، سیدحسین حمّامی، شیخ محمدرضا کاشف الغطا و شیخ غلامعلی قمی آموخت و پس از آن دروس خارج فقہ و اصول را نزد آیات عظام: میرزای نائینی، سیدمحسن حکیم - که بیشترین استفاده علمی اش را از محضر پرفیض او آموخت - و سیدحسین حمّامی فراگرفت و از آنان به دریافت اجازه اجتهاد نائل آمد. در سال ۱۳۷۰ ق، از سوی آیت اللہ حکیم برای تصدی منصب قضاوت به کشور کویت مهاجرت کرد و مدت ۱۱ سال در آن جا ماند. در سال ۱۳۸۱ ق، به زادگاهش بازگشت و به تألیف، تدریس، وعظ و ارشاد

و اقامه جماعت پرداخت و

ص: ۱۲۸

موفق شد در آن شهر حوزه علمیه «امام الحجه» و کتابخانه عمومی با ده هزار جلد کتاب بنیاد گذارد. او مؤلف ده ها جلد کتاب در فقه، اصول، کلام، هیأت و منطق بود که اکثر آن ها مخطوط مانده و کتاب های چاپی اش عبارت اند از:

۱. الاوزان و المقادیر ۲. حرمه حلق اللحیه ۳. المسائل الستینیه ۴. جبل عامل ،

او ادیبی قوی دست و شاعری زبردست بود که اشعار بسیار در مواضع مختلف سروده است و نمونه عالی یک عالم و فقیه خدمتگذار مردم و کوشا در حل مشکلات و اصلاح امور ایشان به شمار می رفت.

آن عالم بزرگوار، در ۹۷ سالگی در روز دوشنبه ۸ صفر ۱۴۲۵ ق در زادگاهش بدرود حیات گفت و پیکر پاکش به نجف اشرف انتقال داده شد و در روز چهارشنبه ۱۰ صفر، در نجف اشرف به خاک سپرده شد.

(عباس علی الموسوی ، علماء ثغور الاسلام ، ج ۱ ، ص ۲۲ - ۲۴)

بیگدلی آذری قمی ۱۳۴۲ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج شیخ احمد بیگدلی آذری قمی، یکی از علمای حوزه علمیه قم به شمار می رفت.

فقید سعید در سال ۱۳۴۲ ق (۱۳۰۲ ش) در قم متولد شد. نسب وی به آذر بیگدلی (م ۱۱۹۳ ق) صاحب «آتشکده آذر» که یکی از ادیبان و بزرگان قم بود، می رسد. وی پس از تحصیلات دبیرستان و اخذ دیپلم در سال ۱۳۲۰ ش ، به تحصیل علوم دینی روی آورد و همراه با آیت الله شبیری زنجانی و آیت الله سیدمهدی روحانی، دروس سطح را نزد اساتید وقت فراگرفت و در تابستان ۱۳۲۲ ش به بروجرد رفت و همراه با آیت الله شهید مطهری به درس

ص: ۱۲۹

خارج معالم آیت الله العظمی بروجردی حاضر شد و به حفظ قرآن نیز پرداخت. در پاییز همان سال به نجف اشرف مهاجرت کرد و در درس های حضرات آیات: میرزا هاشم آملی (مکاسب)، سیدیحیی مدرسی یزدی (مکاسب)، حاج میرزا حسن یزدی (رسائل) و میرزا باقر زنجانی (کفایه) حاضر شد و پس از تکمیل سطوح عالیه به درس خارج آیت الله العظمی خویی (خارج اصول، مکاسب و طهارت) رفت و تقریرات آن ها را نگاشت .

در سال ۱۳۲۵ ش به زادگاهش بازگشت و به درس آیت الله بروجردی و آیت الله محقق داماد، تا پایان عمر آن دو بزرگوار حاضر شد و علاوه بر تحصیل و تألیف، به تدریس سطوح عالیه نیز پرداخت و پس از سال ۱۳۵۲ ش به تدریس خارج فقه و اصول پرداخت. وی در شمار یکی از اساتید حوزه علمیه قم بود که با شروع نهضت اسلامی مردم ایران به رهبری امام خمینی، مردانه به میدان آمد و در تشکیل جامعه مدرسین، نقشی اساسی بر عهده داشت و در تمام اعلامیه های آنان، امضای وی مشهود بود. او در این راستا بارها به زندان و تبعید رفت و در سال ۱۳۵۲ ش به مدت سه سال به برازجان تبعید شد. او در تمام راهپیمایی ها و تحصن ها - از جمله تحصن در دانشگاه تهران، و تحصن در منزل آیات عظام و مراجع تقلید - شرکت فعال داشت و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از سوی امام خمینی به دادستانی انقلاب تهران و حاکم شرع قم و عضو شورای بازنگری قانون اساسی منصوب شد و از سوی مردم قم به نمایندگی مجلس شورای اسلامی (دوره دوم) و مجلس خبرگان رهبری

(دوره اول و دوم) انتخاب شد و در طول جنگ تحمیلی عراق بر علیه ایران بارها به جبهه رفت و لباس رزم بر تن کرد و به رزمندگان اسلام روحیه داد.

برخی از تألیفات معظم له عبارت اند از:

۱. الاجتهاد و التقليد (۲ ج)

۲. المكاسب المحرمه (۳ ج)

۳. التحقيق في الاصول (۳ ج)

۴. مالکیت در اسلام ۵. پاسخ به مشکلات اقتصادی اسلام ۶. ولایت فقیه از دیدگاه قرآن ۷. ولایت فقیه از دیدگاه بزرگان (۲ ج)

۸. ولایت فقیه از دیدگاه شیخ انصاری

۹. احکام زمین و متعلقات آن ۱۰. شئون و شرایط رهبری و مرجعیت ۱۱. سیمای زن در نظام اسلامی ۱۲. پرسش و پاسخ به سؤالات مذهبی و اجتماعی ۱۳. خط امام ۱۴. شرح وصیتنامه امام خمینی ۱۵. دیه و شطرنج از دیدگاه احکام فقهی ۱۶. رساله علمیه ۱۷. مسئولیت اخذ و صرف وجوه شرعی ۱۸. سخنرانی ها در حرم حضرت معصومه علیها السلام ۱۹. خطبه های نماز جمعه شهرک خاوه ۲۰. مسائل مستحدثه (ربا و بانکداری و اوراق نقدی)

۲۱. احتکار و گرانفروشی ۲۲. رهبری، پرچمدار مبارزه با کفر و استکبار ۲۳. مجموعه مقالات (در مجله های: مکتب اسلام، حکمت، مکتب تشیع، نور علم و روزنامه رسالت)

۲۴. تقریرات درس فقه و اصول آیت الله خویی ۲۵. تقریرات درس فقه آیت الله محقق داماد ۲۶. پاورقی و حاشیه بر مجلد هبوط «ناسخ التواریخ» معظم له، در ۷۳ سالگی به تاریخ پنجشنبه ۲۲ بهمن ۱۳۷۷ ش (۲۵ شوال ۱۴۲۰ ق) بدرود

ص: ۱۳۱

حیات گفت و صبح روز شنبه پس از تشییع و نماز آیت الله شبیری زنجانى بر پیکرش در صحن حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه عليها السلام به خاک سپرده شد.

پایانی ۱۳۴۶ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج شیخ احمد پایانی اردبیلی یکی از مشهورترین اساتید سطوح عالیه در حوزه علمیه قم بود. فقید سعید در پنجم ماه مبارک رمضان ۱۳۴۶ ق (۱۳۰۶ ش) در خانواده ای پر فضیلت و با تقوا در شهر اردبیل چشم به جهان گشود. در حدود پنج سالگی به مکتبخانه رفت و خواندن قرآن مجید و فنون تجوید و قرائت و متون فارسی چون: گلستان و نصاب الصبیان را فراگرفت و پس از آن در مدارس دولتی تحصیلات ابتدایی را آموخت.

چهارده ساله بود که به اقتضای شوق فطری و تشویق نزدیکان خود به مدرسه علمیه ملا ابراهیم شتافت و به خواندن ادبیات عرب پرداخت. وی مقدمات را با وجود کمی استاد و زحمت زیاد و مطالعات فراوان به پایان رسانید و در اوج قدرت و حکومت حزب ضد دینی توده - که در آن زمان بر آذربایجان حکومت می راند - بود که به لباس مقدس روحانیت ملتبس شد و از خطرهای ناشی از آن نهراسید. در اوایل سال ۱۳۶۶ ق به قصد ادامه تحصیل به حوزه علمیه قم آمد و به تحصیل سطوح فقه و اصول پرداخت و مکاسب را نزد آیت الله مجاهدی و رسائل را در محضر آیت الله سلطانی

طباطبایی و کفایه الاصول را هم در درس آیت الله مرعشی نجفی فراگرفت.

فقید سعید هم زمان با تحصیل، به تدریس کتاب های حاشیه ملا عبدالله و معالم الاصول پرداخت و با مشقت فراوان شب را به روز می آورد و

ص: ۱۳۲

لحظه ای از تحصیل و تدریس باز نماند. وی در سال ۱۳۷۰ ق به درس فقه آیت الله حاج سید محمد حجت کوهکمری (م ۱۳۷۲ ق) حاضر شد و پس از آن در درس خارج فقه آیت الله العظمی بروجردی و سپس در درس های فقه و اصول آیت الله سید محمد محقق داماد و آیت الله شریعتمداری شرکت جست و مبانی علمی خویش را استوار ساخت.

استاد فقید ما از دیر باز به تدریس سطوح فقه و اصول دست یازید و حدود پنجاه سال به تدریس کتاب های مهم فقه و اصول مانند: معالم، قوانین، شرح لمعه، رسائل، مکاسب و کفایه پرداخت و هزاران نفر از فرزانش و فاضلان حوزه علمیه قم را از سرچشمه زلال دانش سرشار خویش سیراب ساخت و جلسات آموزشی ایشان در ده سال اخیر از پر رونق ترین و باشکوه ترین جلسات درس مکاسب و کفایه در حوزه علمیه قم به شمار می رفت و هم اکنون بیش از هزار نوار از افاضات او در بانکهای نوار موجود است.

استاد بزرگوار از بدو شروع مبارزات مرجعیت و روحانیت به رهبری امام راحل علیه رژیم ستمشاهی، به پیکار با نظام منحوس پهلوی پرداخت و همگام با دیگر مدرسین حوزه، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم را پی افکند و نامش در ذیل اعلامیه های جامعه مدرسین همواره دیده می شد (که این اعلامیه ها در جلد سوم اسناد انقلاب اسلامی و جلد نخست کتاب بررسی و تحلیلی از نهضت امام خمینی گرد آمده است) و پس از انقلاب نیز از تأیید و پشتیبانی مواضع حضرت امام دریغ نکرد. از اشتغالات دیگر ایشان شرکت مستمر در جلسه دیرین تفسیر قرآن کریم بود که با حضور جمعی

از بزرگان و دانشمندان تشکیل می شد .

آیت الله پایانی به غیر از تدریس متوالی، در ایام تعطیلی حوزه علمیه قم رخت سفر بر می بست و برای تبلیغ شعائر دین به نقاط دیگر هجرت می کرد و به راهنمایی مردم

و اقامه جماعت می پرداخت و این تا سالیان پایان عمرش ادامه داشت. او دارای اجازه نقل حدیث و امور حسبه از استادش آیت الله حجت بود. از خصوصیات آن مرد بزرگ بهره وری از اوقات خود بود که همه مصروف تألیف، تدریس، مطالعه و مباحثه می شد. پایبندی به مستحبات و دوری از مکروهات، وظیفه شناسی و پرهیز از شهرت از ویژگی هایش بود. با این که بارها از او تقاضای تدریس درس خارج را می کردند اما ایشان می گفت: وظیفه ام تدریس مکاسب است و گفتن درس خارج را دیگران بر عهده گرفته اند. در رفتار و وقار و آرامش و فروتنی خاصی دیده می شد. اخلاق خوش او به همگان - به ویژه طلاب جوان - این اجازه را می داد که هر وقت از شبانه روز، مشکلات علمی خود را با او در میان گذارند و پاسخ بطلبند. زهد و تقوا و بی اعتنایی به مادیات از دیگر صفات او بود.

خانه اش بسیار ساده و محقر و به دور از امکانات رفاهی بود. در رعایت وقت بی اندازه دقت می کرد و درسش همواره سر ساعت آغاز و در ساعتی معین پایان می یافت. از تعطیلی درس و ضایع شدن وقت طلاب متأثر می شد و از همین رو با وجود بیماری اش، به درس ادامه داد و به منع پزشکان - تا زمانی که توانایی داشت - وقعی ننهاد. در روزهای چهارشنبه مقید بود تا حدیثی را بخواند و

ص: ۱۳۴

در شرح آن مدّتی را می گذرانند و خود با کردارش، نخستین کسی بود که بدان عمل می کرد. خطّش بسیار خوش بود (و به همین دلیل آیت الله بروجردی استنساخ کتاب «جامع الرواه» را بدو واگذار کرد) و بر سیمای ملیحش هماره تبسّمی شیرین نقش بسته و با رویی خوش و کلامی دلنشین با دیگران برخورد می کرد. در تدریس احاطه داشت و هیچ مطلبی را ناگفته و حل نشده باقی نمی گذاشت و از دشوار گویی پرهیز می کرد و تا مدتی پس از درس، به رفع اشکالات شاگردانش می پرداخت و از این کار لذت می برد.

تألیفات آن فقیه فرزانه عبارت است از:

۱. تقریرات درس فقه آیت الله العظمی حجت کوهکمری (بحث بیع)

۲. تقریرات درس فقه آیت الله العظمی بروجردی ۳. فهرست جامع الشتات میرزای قمی ۴. شرح مکاسب بنام «ارشاد الطالب الی حقایق المکاسب» از اول مکاسب محرمه تا اواسط خيارات

۵. حاشیه کفایه الاصول ۶. حاشیه مکاسب (که حاشیه بر مکاسب محرمه (۱ ج) و حاشیه بر بیع (۲ ج) به چاپ رسیده است).

۷. رساله فی احکام الاراضی و اقسامها - که در مجموع همه مقالات کنگره شیخ ۷ انصاری به چاپ رسید.

۸. رساله فی بیع الفضولی - که در مجموعه مقالات کنگره محقق اردبیلی به چاپ رسید.

و آن چه از تقریرات درس ایشان به چاپ رسیده است، عبارت اند از:

۹. در کلاس درس مکاسب، شرح قسمتی از مکاسب محرمه (۳ ج)

۱۰. در محضر شیخ انصاری. در این کتاب مکاسب محرمه (۹ ج)، و نیمی از بیع (۸ ج) و اکثر خيارات (۹ ج) شرح گشته و

همه آن ها نیز به چاپ رسیده است.

در تاریخ یک شنبه ۲۶ اسفندماه ۱۳۷۵ (۶ ذیقعه الحرام ۱۴۱۷ ق) بود که تندباد اجل آن استاد گرانمایه را از کف ما ربود و در ۷۰ سالگی قرین قبر شد. پیکر پاکش پس از یک تشییع باشکوه و نماز آیت الله شبیری زنجانی بر آن، در جوار مرقد استادش آیت الله سیدمحمد محقق داماد - در صحن حرم حضرت فاطمه معصومه علیها السلام خوش آرامید و جهانی از علم و تقوا را با خود به خاک برد.

پسندیده ۱۳۱۳ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج سیدمرتضی موسوی پسندیده، برادر بزرگ امام خمینی، در هفدهم شوال ۱۳۱۳ ق در شهرستان خمین در خانواده جهاد و اجتهاد متولد شد. ادبیات و منطق، کلام، فقه، اصول، و هیأت و نجوم را نزد علمای اصفهان از جمله آیت الله حاج آقا رحیم ارباب و آقا شیخ علی یزدی و ملا محمد صادق تویسرکانی تلمذ نمود و سال ها در محضر آیت الله حاج سیدعلی نجف آبادی دروس سطح و خارج فقه و اصول را طی کرد.

آن گاه به خمین مراجعت کرد و نماز جماعت، و درس های اصول، کلام، منطق و نحو را در آن شهر دایر کرد که حضرت امام خمینی در زمره شاگردان آن بزرگوار بود (که سیوطی و مطول رانزد ایشان فراگرفت).

مراودات آیت الله پسندیده با سران مخالف حکومت رضاخان و ایستادگی ایشان در مقابل خوانین و عمال حکومت، در منطقه ای که پدر بزرگوارشان آیت الله شهید حاج سیدمصطفی خمینی نیز در همین راستا به شهادت رسیده بود، موجب پرونده سازی و اعمال فشار علیه ایشان گردید.

در زمان اشغال خاک ایران به وسیله نیروهای متفقین،

آیت الله پسندیده به اتهام مخالفت و جلوگیری از تأمین نان و خوراک نیروهای متفقین که می بایست از مایحتاج مردم محروم منطقه و به بهای فقر و گرفتاری مردم ایران تأمین شود، با حکم وزیر کشور رضاخان، محکوم به تبعید گردید .

پس از قیام خونین پانزدهم خرداد و دستگیری امام خمینی، آیت الله پسندیده به همراه مراجع و علمای ایران به تهران عزیمت کرد و در اعتراض دسته جمعی علما مشارکت فعال داشت و با پافشاری، موفق به دیدار با حضرت امام در بازداشتگاه و کسب خبر از حال امام گردید و علی رغم فشار دستگاه جور، در همین ملاقات بود که با کمال شجاعت جزئیات اخبار قیام پانزده خرداد را به اطلاع امام رسانید. آیت الله پسندیده در ایام حبس و حصر امام، بارها به دادگاه فرمایشی نظامی احضار گردید و تحت محاکمه قرار گرفت.

آن مرحوم، علی رغم خطرات و تضییقات فراوان رژیم در طول سال های تبعید امام خمینی، مسؤولیت تأمین و پرداخت شهریه امام را که در حقیقت تأمین بودجه مبارزه و مبارزین بود برعهده گرفت.

کمک مالی به خانواده زندانیان و تبعید شدگان در آن شرایط اختناق آمیز و پرداخت شهریه امام در حوزه های علمیه سراسر کشور، نقشی مهم در زنده نگه داشتن نام امام و مشتعل ساختن قیام پانزده خرداد داشت .

تأثیر فعالیت های آیت الله پسندیده موجب شده بود که رژیم وابسته شاه، به رغم تلاش های فراوانی که پس از تبعید امام در عادی سازی اوضاع داشت منزل امام در قم و محل استقرار آیت الله پسندیده را تحت مراقبت های شدید قرار دهد و علناً به بازجویی از مراجعین و جلوگیری از رفت و

آمد مردم بپردازد، اما این اقدامات با مقاومت آیت الله پسندیده خنثی و بی اثر شد. سرانجام او را به خمین تبعید کردند و در منزلش تحت محاصره قرار گرفت.

آیت الله پسندیده پس از چندی بی اعتنا به حکم تبعید به قم مراجعت کرد و فعالیت های

خود را ادامه داد که مجدداً و این بار به اتهام دایر کردن مراسم سوگواری در منزل امام - که پایگاه مستحکم مبارزین و مورد توجه مردم قم و زائرین حرم حضرت معصومه علیها السلام بود و نام امام خمینی و قیام پانزده خرداد را احیا می کرد - دستگیر شد. پس از بازداشت، دوباره ایشان را به خمین تبعید کردند.

آیت الله پسندیده بعد از چندی مجدداً با نادیده گرفتن حکم تبعید روانه قم شد که این بار نیز ساواک، معظم له را دستگیر و به سه سال تبعید در شهر کویری انارک یزد محکوم کرد. برای چندمین بار آیت الله پسندیده حکم غیر قانونی تبعید را نادیده گرفت و با شهادت به قم، کانون قیام بازگشت. آیت الله پسندیده دیگر بار دستگیر و به تبعید گاهی دیگر به داران اصفهان انتقال داده شد و این بار با پیام امام خمینی مبنی بر این که تمام کسانی که تبعید شده اند به حکم تبعید اعتنا نکنند و به قم و یا شهر خودشان مراجعت کنند، ایشان نیز بلافاصله روانه قم شد.

آیت الله پسندیده پس از پیروزی انقلاب اسلامی هم چون گذشته افتخار و کالت امام خمینی در امور شرعی مردم را بر هر عنوان و سمتی ترجیح داد و با بزرگواری و بی هیچ ادعا و توقعی روش گذشته را تعقیب کرد.

بزرگ منشی، تقوا و فضل توأم با فروتنی

فوق العاده و استقامت و صلابت در رأی و همراهی با نهضت و فداکاری در راه خدا از جمله خصوصیات برجسته آیت الله پسندیده بود. حضرت امام در تمام ادوار زندگی خویش همواره با معلم و برادر بزرگ خود با تکریم و تجلیل و نهایت احترام و تواضع برخورد می نمود .

شایان ذکر است که خاطرات ایشان چاپ و منتشر شده است .

معظم له با پشت سر نهادن یکصد و سه سال زندگی، در تاریخ سه شنبه ۳۰ جمادی الثانی ۱۴۱۷ (۲۲ آبان ۱۳۷۵) بدرود زندگی گفت. پیکر آن فقید سعید در صبح پنجشنبه با تجلیل پر شکوه علما و فضلاء حوزه علمیه و مردم قم تشییع شد و پس از نماز آیت الله بهجت بر آن، در مسجد بالاسر حرم حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد .

پیشوا ۱۳۵۰-۱۴۲۶ ق

آقای حاج سیداحمد پیشوا، یکی از علمای مشهور شیراز بود . آن مرحوم، در سال ۱۳۵۰ ق در کازرون زاده شد . پدرانش همه از علما و فقهای بنام شهر بودند و نسب به علامه بزرگ آیت الله العظمی سیدمهدی طباطبایی بحرالعلوم می بردند . (حاج سیداحمد، فرزند حاج سید حسن، فرزند علامه حاج سید محمد باقر، فرزند آقا سیدمهدی بحرالعلوم، فرزند علامه سید عبدالحسین - از نوادگان سیدبحرالعلوم) . فقید سعید، ادبیات و سطوح را از پدر و عموی بزرگوارش حاج سیدمحمدرضا شریعتمدار آموخت، سپس در سال ۱۳۷۵ ق (۱۳۳۵ ش) به نجف اشرف مهاجرت کرد و باقیمانده سطوح را از حضرات : میرزا حسن یزدی و شیخ محمدتقی جعفری فراگرفت و پس از آن به درسهای

آیات عظام : میرزا باقر زنجانی ، سیدعبدالهادی شیرازی ، آقای خویی و آقای حکیم حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت . در سال ۱۳۴۵ ش به زادگاهش بازگشت و به خدمات دینی مشغول شد و در سال ۱۳۴۸ ش به شیراز مهاجرت کرد و در مسجد نو مقابل حرم مطهر حضرت شاهچراغ علیه السلام - به اقامه جماعت و ترویج شعائر دینی

و تبلیغ احکام و تدریس علوم دینی پرداخت و همزمان در کازرون و شیراز به بنیاد مراکز و مؤسسات عام المنفعه (مانند : تجدید و نوسازی مسجد جامع کازرون ، تعمیر مسجد نو شیراز ، کتابخانه ولی عصر (کازرون) ، باغ فردوس (کازرون) ، بنیاد مهدی و صندوق قرض الحسنه ، بیت المهدی و مدرسه علمیه امام مهدی (شیراز) و لوله کشی آب (کازرون) دست زد .

آثار چاپ نشده اش عبارتند از :

۱ . خالی بر گونه انسان - برداشتی از سوره مبارکه لقمان ۲ . علی علیه السلام از دیدگاه دگران ۳ . تقریرات درس اساتید .

(شریف رازی . گنجینه دانشمندان ، ج ۹ ، ص ۱۰۱ - ۱۰۲) .

آن عالم بزرگوار ، در ۷۶ سالگی در روز یکشنبه ۲۳ بهمن ماه ۱۳۸۴ بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در روز چهارشنبه ۲۶ بهمن تشییع و پس از نماز آیت الله حاج شیخ ابوالحسن حدائق بر آن ، در « بیت المهدی » - که خود بنیاد نهاده بود - به خاک سپرده شد .

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۹ ، ص ۱۰۰ - ۱۰۲)

ص: ۱۴۰

تبریزی ۱۳۴۰ - ۱۴۱۶ ق

آقای میرزا کاظم تبریزی از علمای مشهور حوزه های علمیه نجف اشرف و قم به شمار می رفت . فقید سعید در سال ۱۳۴۰ ق در تبریز به دنیا آمد و پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی به تحصیل علوم دینی روی آورد. ادبیات و سطوح را در تبریز فراگرفت و در نوزده سالگی (۱۳۵۹ ق) به تهران رفت و فلسفه و کلام را از اساتید وقت آموخت. در ۱۳۶۱ ق به نجف رفت و در محضر اساتید وقت سطوح عالی و خارج فقه و اصول، تفسیر و رجال را فراگرفت. برخی از اساتیدش عبارت اند از: حضرات آیات: میرزا آقا اصطهباناتی، شیخ محمد علی کاظمی خراسانی، شیخ موسی خوانساری و شیخ محمد رضا آل یاسین و آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، شیخ محمد کاظم شیرازی، یدمحسن حکیم، سید محمود شاهرودی و سید ابوالقاسم موسوی خویی (که بیش از بیست سال از درس فقه، اصول، رجال و تفسیر ایشان استفاده کرد و از برترین تلامذه اش محسوب می شد) وی هم زمان با تحصیل به تدریس سطوح عالی و پس از چندی به تدریس خارج فقه و اصول پرداخت تا در

سال ۱۳۹۱ ق (۱۳۵۰ ش) به قم آمد و یکی از پربارترین مجالس درسی را تشکیل داد. تدریس او تا زمان بیماری اش (۱۳۵۷ ش) ادامه داشت. فقیه فقید بر علوم مختلف هم چون: فقه، اصول، حدیث، رجال، تفسیر، تاریخ، ادبیات، ریاضیات، هیأت، هندسه، کلام، فلسفه و منطق تسلط فراوان داشت و با زبان های انگلیسی و فرانسه نیز آشنا بود. از ویژگی هایش مطالعات فراوان، تعصب و غیرت دینی، تواضع، تتبع و پشتکار علمی (برای نمونه، وی برای پیدا کردن یک

حدیث دو مرتبه تمام تهذیب شیخ طوسی را مطالعه کرد)، بهره وری از اوقات، احتیاط بسیار در مصرف وجوهات شرعیه، دوری از ریاست و مرجعیت (با توجه به اصرار بسیار مردم) بود.

برخی از تألیفات فراوان او عبارت است از:

۱. شرح عروه الوثقی (دوره کامل فقه)

۲. القواعد الفقہیہ (در برگیرنده ۹۰۰ قاعده فقهی با تطبیق هر کدام بر فروع)،

۳. الاصول الجدیدہ ۴. دو شرح گسترده کفایه الاصول

۵. تطبیقات الوسائل (شامل فقه الحدیث و بررسی اسناد آن)

۶. کتاب الرجال ۷. السیف المشتهر فی المصدر و اسم المصدر ۸. تقریرات درس فقه آیت الله العظمی خویی (مکاسب و تجارت)

۹. کشکول ۱۰. شرح اسفار ۱۱. شرح هیأت چغینی ۱۲. الفقه المیسر (دوره کامل فقه که آن را از حفظ و بدون مراجعه به کتاب های فقهی نگاشته است)

۱۳ - ۲۵. حاشیه بر هر یک از کتاب های: رسائل، مکاسب، کفایه، حاشیه ملا عبداللہ، قوانین، معالم، مطول، شرح باب حادی عشر، اسفار، قبسات میرداماد، خلاصه الحساب، کشف المراد و وسیله النجاه (آیت الله حجت).

فقید سعید پس از یک بیماری طولانی در روز دوشنبه ۱۸ رجب ۱۴۱۶ ق (۲۰ آذر - ۱۳۷۴ ش) در ۷۷ سالگی چشم از جهان فرو بست و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه در زیر باران، و پس از نماز آیت الله میرزا جواد تبریزی، در قبرستان ابو حنین به خاک سپرده شد.

تبریزی ۱۳۴۵ - ۱۴۲۷ ق

آقای میرزا جواد تبریزی، یکی از اختران تابان آسمان مرجعیت بود. معظم له، به سال ۱۳۴۵ ق / (۱۳۰۵ ش

ص: ۱۴۲

(، در تبریز زاده شد .

تحصیلات علوم جدید را تا سال دوم دبیرستان به پایان رسانید و به شوق فراگیری علوم دینی ، در ۱۸ سالگی (۱۳۲۳ ش) ، به مدرسه طالبیه رفت . و ادبیات و سطوح را نزد حضرات آیات : سیدمرتضی شبستری (منطق و مطول) ، میرزا فتاح شهیدی و شیخ حسین شنب غازی (سطوح متوسطه) فراگرفت ، سپس در سال ۱۳۲۵ ش ، رهسپار حوزه علمیه قم شد و پس از تکمیل سطوح عالیه نزد استادانی مانند آیات : حاج میرزا حسن تیلی (ظنّ رسائل) ، میرزا احمد کافی تبریزی (برائت و اشتغال) ، آیت الله مرعشی نجفی ، آیت الله العظمی گلپایگانی (بخشی از کفایه) و حاج میرزا علی زنوزی ، به درس خارج آیات عظام : آقای بروجردی ، حجت کوهکمری و سیدمحمد محقق داماد حاضر شد و بهره های فراوان برد و علاوه بر تحصیل ، به تدریس سطوح نیز پرداخت و از طرف آیت الله بروجردی به عنوان ممتحن حوزه برگزیده شد . در سال ۱۳۳۴ ش ، به نجف اشرف

مهاجرت کرد و با جدّیت و کوشش فراوان به درس های آیات عظام : سیدعبدالهادی شیرازی ، سیدابوالقاسم خویی و میرزا باقر زنجانلی حاضر شد و بیش از همه ، به آیت الله خویی دل بست و لحظه ای از درس های فقه ، اصول و تفسیر معظم له غافل نشد و مورد توجه فراوان استادش قرار گرفت ؛ چنان که از اصحاب مجلس استفتای ایشان به شمار می رفت و در سفر و حضر ، ملازم معظم له بود . وی علاوه بر

ص: ۱۴۳

تحصیل ، به تدریس سطوح (کفایه و مکاسب) اشتغال داشت و گروه بسیاری از فضلاء نجف به درس او حاضر می شدند و در ایام محرم و ماه رمضان نیز به تبلیغ دین و مذهب در شمال عراق (کرکوک) می پرداخت و بسیاری از مردم را به تشیع رهنمون ساخت .

آیت الله تبریزی در سال ۱۳۵۵ ش به علت فشارهای رژیم بعث بر ایرانیان ، پس از ۲۳ سال اقامت در نجف اشرف ، به قم بازگشت و به تألیف و تدریس و تربیت هزاران نفر از فضلا و علما پرداخت و درس فقه معظم له ، در سالیان اخیر پررونق ترین درس حوزه علمیه قم بود .

ایشان در طول نهضت اسلامی ، در صف اول مبارزه با رژیم شاه بود و نامش در ذیل اعلامیه های علما و اساتید حوزه علمیه قم دیده می شد (از جمله اولین امضا در محکومیت فاجعه تبریز در ۲۹ بهمن ۱۳۵۷ و دومین امضا در محکومیت فاجعه قم در ۱۹ دی ۱۳۵۶ مربوط به ایشان است) . در طول دفاع مقدس ، همراهی ایشان با رزمندگان و شرکت در تشیع پیکرهای پاک شهدا مشهود همگان بود .

فروتنی ، زهد و ساده زیستی ، نظم در زندگی و عشق و دلدادگی به اهل بیت عصمت و طهارت در زندگی اش نمایان بود . بر احیای امر ائمه اطهار علیهم السلام و عزاداری حضرت زهرا علیها السلام و ایام فاطمیه پای می فشرد و در روز شهادت حضرت زهرا علیها السلام با پای برهنه و چشم گریان ، در هیئت عزاداری حاضر می شد و برای عرض تسلیت به حرم مطهر حضرت

فاطمه معصومه علیها السلام می رفت . در مقابل کثری ها و سخنان باطل می ایستاد و بدون ملاحظه احدی ، موضع گیری می نمود و از ارزش ها و مبانی تشیع ، سرسختانه حمایت می کرد .

فقید سعید تمام وقت و زندگی اش را به تدریس و تألیف گذرانید و بدون فوت

وقت و با گذشتن از رفاهیات زندگی ، چه در ایام تحصیل و چه در ایام تعطیل ، درس داد و شاگرد تربیت کرد و نگاشت و به بحث و مذاکره علمی پرداخت . او به غیر از درس های عمومی فقه و اصول ، درس خصوصی هم در خانه برای فضلا داشت که در ایام تابستان ادامه می یافت و بقیه وقت خود را به مطالعه و پاسخ به استفتائات و تحقیق و تألیف در فقه ، اصول ، رجال ، کلام و عقاید می گذراند .

تألیفات معظم له عبارت اند از :

- ۱ . ارشاد الطالب (تعلیقه بر مکاسب - ۴ ج)
- ۲ . صراط النجاه (پاسخ به استفتائات - ۶ ج)
- ۳ . دروس فی مسائل علم الاصول (۵ ج) ۴ . التهذیب فی مسائل الحج و العمره (۳ ج) ۵ . طبقات الرجال ، مخطوط (۳۰ ج)
- ۶ . تنقیح مبانی الاحکام ، شرح العروه الوثقی ، تاکنون چهار جلد از این کتاب درباره بحث های اجتهاد و تقلید و طهارت به چاپ رسیده و ابواب : صلات ، صوم ، خمس و زکات مخطوط است ؛
- ۷ . کتاب القصاص ۸ . اسس القضاء والشهاده ۹ . اسس الحدود و التعزیرات ۱۰ . منهاج الصالحین (۲ ج)

ص: ۱۴۵

۱۱ . حاشیه عروه الوثقی ۱۲ . حاشیه وسیله النجاه (مخطوط) ۱۳ . مناسک الحج ۱۴ . المسائل المنتخبه ۱۵ . استفتائات فی مسائل الحج ۱۶ . توضیح المسائل

۱۷ . استفتائات (۲ ج) ۱۸ . اعتقاداتنا ۱۹ . الانوار الالهیه فی المسائل العقائديه ۲۰ . فدک ۲۱ . نفی السهو عن النبی ۲۲ . النصوص الصحیحہ علی امامہ الائمه الاثنی عشر ۲۳ . ظلمات فاطمه الزهرا علیها السلام ۲۴ . تنزیه الانبیاء ۲۵ . الشعائر الحسینیه ۲۶ . لبس السواد ۲۷ . زیاره عاشوراء فوق الشبهات ۲۸ . ایمان ابی طالب . نیز درمآگاه تخصصی بقیه‌الله الاعظم (عج) ، مؤسسه خیریه امام علی علیه السلام ، برای رسیدگی به حال نیازمندان و مستمندان ، و مکتبه الصدیقه الشہیده برای چاپ و نشر کتابهای مفید عقیدتی از یادگارهای ارزنده اوست .

چراغ زندگی آن فقیه بزرگ در ۸۰ سالگی ، در تاریخ دوشنبه ۲۸ شوال المکرم ۱۴۲۷ ق برابر با ۲۹ آبان ۱۳۸۵ خاموش شد . با اعلام خبر وفاتش ، جامعه تشیع عزادار و سوگوار شد و در ایران سه روز عزای عمومی اعلام و حوزه های علمیه ایران ، عراق ، لبنان ، سوریه و عربستان تعطیل گردید و سیل پیام های تسلیت از سوی مراجع معظم تقلید ، رهبر انقلاب ، نهادهای دینی و انقلابی صادر شد و پیکر پاکش روز چهارشنبه با حضور مراجع عظام تقلید و شرکت میلیونی مردم عزادار از سراسر ایران و سایر ممالک اسلامی تشیع و پس از نماز آیت الله العظمی وحید خراسانی بر آن ، در مسجد بالا سر حرم حضرت فاطمه معصومه علیها

ص: ۱۴۶

السلام به خاک سپرده و عالمی از علم و عمل و جهانی از فضل و فقاہت در خاک نھان شد .

تجلیل

آقای حاج شیخ ابوطالب تجلیل تبریزی یکی از فقہا و علمای مشہور حوزه علمیه قم بود . معظم له در سال ۱۳۴۵ ق (۱۳۰۵ ش) ، در تبریز زاده شد . پدرش مرحوم حاج میرزا علی اکبر تجلیل « از عباد و صلحاء زمان خود ، و به قوت ایمان و کمالات نفسانیه ممتاز بود و در شعبان ۱۳۹۱ ق درگذشت » (شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۱۱۰) . پس از کودکی ، به تشویق پدرش به تحصیل علوم دینی روی آورد و ادبیات و مقداری از سطوح را در آنجا فرا گرفت . سپس در ۱۳۶۴ ق ، به قم مهاجرت و سطوح عالیہ را تکمیل کرد و در ۱۳۶۵ ق ، به درس های آیات عظام : بروجردی و حجت حاضر شد ، و پس از وفات ایشان ، از درس های آیت اللہ مرعشی نجفی بهره فراوان برد ، و علاوه بر آن از دروس فلسفہ حضرات : علامہ طباطبائی ، آقا سید حسن الہی و میرزا مهدی آشتیانی استفادہ نمود و مبانی علمی خویش را استوار ساخت .

وی ہم زمان با تحصیل ، به تدریس سطوح عالیہ پرداخت و از سال ۱۳۹۱ ق ، تدریس خارج فقہ و اصول را آغاز نمود و در خلال تدریس ، به تألیف کتب متعدد

و شرکت در جلسات « لجنہ احقاق الحق » - کہ تحت اشراف مرحوم آیت اللہ نجفی مرعشی ، برای ضبط فضائل و مناقب

ص: ۱۴۷

اهل بیت علیهم السلام از کتب عامه ، در منزل ایشان تشکیل می شد - پرداخت و آنی از اوقات خویش را نیا سود . وی با تشکیل « مجمع علمی پاسخگویی به سؤالات دینی » سالیان بسیار به حل شبهات و مشکلات دینی جوانان پرداخت ، زهد و تقوا و تواضع ، و اخلاق نیک و رفتار کریمانه از زندگی اش نمایان بود و حیات طیبه اش ، الگو و سرمشقی برای طلاب و فضیله های حوزه علمیه قم به شمار می رفت ، که در پنجمین اجلاس اساتید حوزه علمیه قم در سال ۱۳۸۲ ش ، از مقام علمی و علمی اش تجلیل به عمل آمد :

آثار او عبارتند از :

۱ - کتاب البیع (۲ ج) - تقریرات درس آیت الله حجت -

۲ - حجه الشهره ۳ - معجم الثقات و ترتیب الطبقات

۴ - من هو المهدی ؟ - به فارسی ترجمه شده است

۵ - آنچه حجاج باید بدانند ۶ - ارزش ها و ضد ارزش ها در قرآن ۷ - پایه های علمی ارزش ها در قرآن ۸ - راه های خداشناسی در طبیعت ۹ - نماز در دل شب ۱۰ - رد الاشکالات علی الشیعه - به فارسی ترجمه شده است

۱۱ - توضیح المسائل ۱۲ - حاشیه بر عروه الوثقی ۱۳ - شبهات حول الشیعه ۱۴ - اسلام شناسی ۱۵ - پاسخ هایی به اشکالات دینی

ثقف ۱۶ - مبانی اعتقادی اسلام ۱۷ - معجم المحاسن والمساوی (۹ ج تاکنون)

۱۸ - براهین المعارف الالهیه والعقائد الحقه الامامیه

۱۹ - اسلوب تعامل الامام الکاظم فی قبال فقهاء العامه

۲۰ - البراهین الساطعه علی اعتقادات الامامیه ۲۱ -

ص: ۱۴۸

تعلیقہ استدلالیہ علی تحریر الوسیلہ ۲۲ - التعليقات الاستدلالية على العروة الوثقى ۲۳ - حکم سهم الامام عليه السلام فی زمان الغیبه ۲۴ - رساله فی حبّ الله ۲۵ - تکمله احادیث « اثباه الهداه » ۲۶ - شرکت در تألیف « ملحقات احقاق الحق »

و کتاب های چاپ نشده اش هم عبارتند از :

۲۷ - مدارک الحج ۲۸ - صلاه المسافر - تقریر درس آیت الله حجت

۲۹ - تحریر الاصول - تقریر درس اصول آیت الله حجت

۳۰ - دراسات الاصول ، تقریر درس اصول آیت الله بروجردی

۳۱ - تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی - صلاه و وصیت ۳۲ - فوائد تفسیر فی الاصول ۳۳ - حواشی علی المختصر النافع

۳۴ - الاستصحاب والاجتهاد والتقليد ۳۵ - فلسفه حقوق اسلامی و تطبیق آن با حقوق ملل دیگر

آن فقیه بزرگوار در روز یکشنبه ۱۳ مرداد ماه ۱۳۸۷ ش (اول شعبان المعظم ۱۴۲۹ ق) ، در ۸۲ سالگی درگذشت و پیکرش در صبح روز دوشنبه تشییع و پس از نماز آیت الله سید محسن خرازی بر آن ، در صحن حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد .

تقوی اشتہاردی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج شیخ حسین تقوی اشتہاردی، یکی از علما و فضیلاي حوزه علمیه قم به شمار می رفت.

فقید سعید در سال ۱۳۴۴ ق (۱۳۰۴ ش) در اشتہارد به دنیا آمد. پدرش آیت الله حاج شیخ یحیی اشتہاردی (م ۱۳۶۸ ق)، یکی از علمای بزرگ و صاحب نام منطقه و مؤسس حوزه علمیه و استاد بسیاری از عالمان (هم چون آیت الله شیخ علی پناه اشتہاردی) بوده است.

آن مرحوم، پس از فراگیری قرآن و خواندن و نوشتن

ص: ۱۴۹

به تحصیل علوم دینی روی آورد و ادبیات و منطق و شرح لمعه و قوانین را نزد پدر بزرگوارش فراگرفت. سپس در سال ۱۳۶۵ ق (۱۳۲۵ ش) به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و در مدرسه فیضیه ساکن شد، که بر اثر شرایط بد زندگی و رطوبت حجره، به درد پای شدید گرفتار آمد ولی با توسل به ذیل عنایت حضرت امام رضا علیه السلام شفا یافت. سطوح عالیّه را نزد حضرات آیات: شهید صدوقی، مجاهدی، شیخ عبدالجواد اصفهانی، سلطانی طباطبایی، شیخ محمد جواد خندق آبادی، شهید مطهری (شرح منظومه و بخشی از

چ فف اسفار) آموخت و پس از آن به درس آیات عظام: آیت الله بروجردی، حجت کوهکمری، امام خمینی و آقای گلپایگانی حاضر شد و بهره های فراوان برد و هم زمان به تدریس سطوح پرداخت. معظم له، علاوه بر تحصیل و تدریس، در ایام محرم و ماه مبارک رمضان به زادگاهش می رفت و به تبلیغ دین و ارایه خدمات اجتماعی و بهداشتی می پرداخت (که ساختمان ۲ باب حمام بهداشتی و پیشنهاد و کوشش در لوله کشی آب شرب شهر از کارهای او بود). وی سالیان فراوان در مدارس حقّانی و آیت الله گلپایگانی به تدریس شرح لمعه و رسائل و مکاسب اشتغال داشت و گروه بسیاری را پرورش داد. وی از اخلاقی خوش و زبانی نرم و ملاّیم و مجلسی پرفایده و حافظه ای خوب برخوردار و زندگی اش ساده و به دور از مظاهر مادی بود و از شهرت پرهیز می کرد.

برخی از تألیفات آن عالم فقید، عبارت اند از:

۱. تنقیح الاصول؛ تقریرات درس اصول امام خمینی (۴ ج) به چاپ رسیده است ،

۲. تقریرات درس

ص: ۱۵۰

فقه امام خمینی (مکاسب محرمة) (۳ ج)

۳. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی (کتاب صلاه و غیر آن)

۴. اصول المذهب ۵. فروع المذهب (۲ ج)

۶. آداب معاشرت از دیدگاه وحی ۷. کشکول آن عالم بزرگوار، پس از عمری ۷۵ ساله، در ۱۱ رجب الخیر ۱۴۲۱ ق (۱۸ مهر ۱۳۷۹ ش)، زندگی را بدرود گفت و پس از تشیعی شایسته و نماز آیت الله حاج شیخ علی پناه اشتهااردی، در بقعه‌العلمای باغ بهشت قم، سر به تیره تراب نهاد.

توحیدی ۱۳۳۲ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج شیخ رضا توحیدی (بن محمدعلی بن عبدالحسین بن محمدحسین تبریزی) ، بزرگترین عالم تبریز بود ، معظم له ، در سال ۱۳۳۲ ق ، در تبریز زاده شد و پس از دوران نوجوانی ، ادبیات و سطوح را نزد آقایان : فاضل دانباران ، سیداسماعیل سجادی و میرعبدالله کمالی فراگرفت ، در سال ۱۳۶۳ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و پس از تحصیل سطوح ، به درس های آیات عظام : سیدابوالحسن اصفهانی (۲ سال) ، شاهرودی (فقه) ، میلانی (فقه و اصول) ، شیخ حسین حلی (اصول) ، حکیم ، خویی ، سیدحسین حمادی ، سیدابراهیم اصطهباناتی و میرزا احمد اهری حاضر شد و به مدت ۲۵ سال از فیض آنان بهره برد و در این زمان به تألیف و تدریس و اقامه جماعت پرداخت تا آنکه پس از کسب اجازات متعدد روایی و اجتهادی از استادانش ، در سال ۱۳۸۹ ق (۱۳۴۸ ش) به زادگاهش بازگشت و به خدمات دینی و اقامه جماعت (ظهر در مسجد بادکوبه ای و

ص: ۱۵۱

شب در مسجد توحید) و بزرگداشت شعائر مذهبی (برپایی مجالس موالید و وفیات ائمه اطهار علیهم السلام و شرکت در مجالس و دستجات عزاداری ایام

فاطمیه و ترویج و تعظیم یاد امام زمان علیه السلام) پرداخت و بیش از ۳۵ سال مردم شهرش را با تشیع و اسلام راستین آشنا نمود و با قلم و زبان از ساحت دین و مذهب دفاع نمود . او دستی توانا در هنر اسلامی داشت و تابلوهای بسیار نفیس از خط و تذهیب وی به یادگار مانده است . استاد علی اکبر مهدی پور درباره او می نویسد : « ... او فقیهی نامدار ، عالمی خدمتگزار ، عاشقی بی قرار ، محقق عالیقدر و دانشمندی پرهیزگار است که از استوارترین استوانه های علمی و پرفروغ ترین ستاره دانش و فضیلت در آسمان تبریز می باشد . وی ، در دو سنگر محراب و منبر ، چون سربازی جانباز ، در تعلیم و تربیت جوانان ، ارشاد و هدایت نونهالان ، ترویج و تبلیغ معارف پیشوایان ، بالا بردن سطح آگاهی همگان و آشنا ساختن آنان با جان جانان ، سیدو سالار جهانیان ، ولی عصر امام زمان علیه السلام با آن کهولت سن ، شب و روز در تلاش است . او در رعایت آداب اسلامی بسیار کوشا بود ، برای هر کس که وارد محفل ایشان می شد تمام قد برمی خاست و ساعتها در مقابل میهمان زانو می زد و دو زانو می نشست و فرد فرد حاضران را مورد تفقد قرار می داد ، او مرد خدا بود و هر کس به خدمتش می رسید احساس تحول و عشق به امام زمان و ارادت به ائمه اطهار ،

ص: ۱۵۲

و بی رغبتی به جاذبه های دنیوی در خود می کرد . او دارای نگاهی نافذ و تأثیر نفسی شگرف و وجودی ذوب شده در کوره ولای امام زمان است . هر بار که نام آنحضرت بر زبانش جاری می شد اشک بر صفحات صورتش جاری می گردید ... » .

آثار معظم له عبارتند از :

۱ . القرآن والحجّه (فارسی و چاپ شده)

۲ . اللّٰهالی المنصوده فی تفسیر الآیات المأثوره (تفسیر سوره های : حمد و بقره ، رحمن و واقعه ، حدید و مجادله و فجر)

۳ . نفحه القدير فی شرح خطبه الغدير (۲ ج) ۴ . اربعینیات (شرح ۴۰ حدیث اربعین)

۵ . الدراسات الدینیه ۶ . شرح حدیث اهللبجه ۷ . تقریرات درس فقه آیت الله شاهرودی ۸ . تقریرات درس اصول آیت الله شیخ حسین حلی ۹ . تقریرات درس فقه و اصول آیت الله خویی .

(شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۳ ، ص ۳۰۴ - ۳۰۶ ؛ عمران عزیزاده ، نامداران تاریخ ، ج ۲ ، ص ۳۰۷ - ۳۰۸) .

آن مرحوم ، پس از عمری تلاش و کوشش ، در ۹۵ سالگی ، در محرم الحرام ۱۴۲۷ ق در گذشت و پیکر پاکش در روز دوشنبه اول اسفند ۱۳۸۴ ش (۲۱ محرم ۱۴۲۷ ق) پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله العظمی میرزا جواد تبریزی بر آن ، در قبرستان ابو حنین - قم - به خاک آرمید .

وُفَف

جزایری مروج ۱۳۲۸ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج سید محمد جعفر موسوی جزایری « مروج » یکی از مفاخر علمای شیعه در عصر کنونی به شمار می رفت .

ص: ۱۵۳

ی در جمادی الثانی ۱۳۲۸ ق در شوشتر زاده شد. پدرش آیت الله سیدمحمد علی جزایری (م ۱۳۵۶ ق) - از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی و سید محمدکاظم یزدی و از علمای محترم شوشتر و صاحب «رساله فی الامامه» - «نقباء البشر ۴/۱۵۳۸» بود، که نسبش با چهار واسطه (ابن محمود بن احمد بن محمدرضا بن علی اکبر) به علامه سیدعبدالله بن علامه سیدنورالدین بن علامه فقیه محدث سیدنعمت الله موسوی جزایری (م ۱۱۱۲ ق) - شاگرد علامه مجلسی - می رسد.

فقید سعید پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و فراگیری خواندن و نوشتن، به آموختن علوم دینی روی آورد و ادبیات و سطوح را نزد پدر بزرگوارش و ادیب علامه سید علی اصغر جزایری (م ۱۳۴۸ ق) فراگرفت. بیست ساله بود (۱۳۴۸ ق) که به حوزه علمیه نجف مهاجرت کرد و نزد حضرات آیات: آقای شاهرودی، سیدعلی نوری،

شیخ محمد حسین حائری و سید محمدجواد طباطبایی تبریزی سطوح عالیہ را فراگرفت و پس از آن به درس خارج آیات عظام: سیدابوالحسن اصفهانی، آقا ضیاء عراقی، شیخ موسی خوانساری، سیدمحمود شاهرودی (فقه و اصول) و سیدمحسن حکیم (فقه) حاضر شد و مبانی علمی خود را استوار ساخت و هم زمان به تدریس سطوح عالیہ (مکاسب و کفایه) و تألیف رساله های متعدد فقهی و اصولی پرداخت و پس از زمانی چند، تدریس خارج فقه و اصول را آغاز کرد، که عموم فضلا و روحانیون سادات جزایری از شاگردان وی به شمار می روند. در اخراج عمومی ایرانیان از عراق در سال ۱۳۵۰ ش (۱۳۹۰ ق) وی به ایران آمد و در اهواز ساکن شد و به تألیف و

تدریس و ارشاد مؤمنان پرداخت و خانه اش محلّ راهنمایی و گره گشایی از کار مردم بود. وی از آیات عظام: آقاضیاءالدین عراقی، سیدابوالحسن اصفهانی و سید محمود شاهرودی اجازه اجتهاد داشت. معظم له بر مبانی فقه و اصول و فلسفه، احاطه فراوان و بیانی شیوا و خطّی بسیار زیبا داشت و از دقّت فراوان در مطالب علمی برخوردار بود. از مظاهر تشخّص دوری می کرد و با وجود اصرار فراوان، از امامت جماعت و مرجعیت و نشر فتاویش خودداری ورزید. زندگی اش بسیار ساده بود و جوهاتی را که بدو می رسید به فوریت به مستحقّان آن می رسانید. وی در خدمت به طلاب، از هیچ کوششی فروگذار نمی کرد و برای احترام به استادش، تا پایان عمر آیت الله سیدمحمودشاهرودی به درس وی حاضر می شد و برای رعایت حال مادرش، از خواندن نماز خود در مساجد نجف و حرم امیرالمؤمنین علیه السلام خودداری می کرد و نمازش را در خانه اش به جای می آورد (تا مادرش با او نماز بخواند) از اوقات خویش بهره فراوان برد و آثار متعددی را پدید آورد.

برخی از آن ها عبارت است از:

۱. منتهی الدرایه فی شرح الکفایه (۸ ج) - که از بهترین و معروف ترین شروح کفایه در حوزه های علمیه است -

۲. هُدی الطالب فی شرح المکاسب (شرح بیع مکاسب، ۷ ج تاکنون)

۳. مبانی تکمله الوسيله: (حدود و دیات)

۴. المسائل المستحدّثه: (بیمه، بانک، ربا، تلقیح مصنوعی و ذبح حیوانات با ماشین آلات، تشریح، خیابان هایی که به وسیله دولت کشیده می شود)

۵. رساله در نفی الوطن الشرعی ۶. رساله در درایه الحدیث ۷. رساله در علم کلام

ص: ۱۵۵

۸. رساله در قاعده «حرمت اعانت بر اثم» ۹. رساله در قاعده «لاضرر» ۱۰. رساله در «حلق اللحیه» ۱۱. رساله در «مالکیت عبد در فاضل ضریبه» ۱۲. رساله در «قاعده جب» ۱۳. رساله در «قاعده تجاوز و فراغ» ۱۴. رساله در «حکم حاکم در ثبوت هلال» ۱۵. حاشیه بر توضیح المسائل با اشاره اجمالی به ادله احکام

۱۶. شرح اجتهاد و تقلید عروها الوثقی ۱۷. کتاب الطهاره ۱۸. احکام افعال صبی در فقه شیعه ۱۹. تقریرات درس فقه آیت الله حکیم. (طهارت، حج، نکاح، اجاره، مساقات و مضاربه)

۲۰. تقریرات درس فقه آیت الله شاهرودی (صلاه و حج)

۲۱. تقریرات درس اصول آیت الله شاهرودی. (دوره کامل) - ۶ ج -

۲۲. تقریرات درس فقه آیت الله سیدجمال گلپایگانی. (قاعده لاتعداد) - که در ماه مبارک رمضان تدریس شده است -

۲۳. شرح مناسک حج آیت الله میرزای نایینی. (۲ ج)

۲۴. هدایه الانام فی الفروع الفقهیه.

معظم له پس از عمری ۹۰ ساله در روز شنبه ۲۵ ذی قعده الحرام ۱۴۱۹ ق (۲۳ اسفند ۱۳۷۷ ش) روز دحوالارض، بدرود حیات گفت و در یکشنبه با تشیعی پرشکوه و شایسته و نماز آیت الله وحید خراسانی بر پیکر پاکش، در صحن حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

جزائری ۱۳۵۱ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج سیدمحمد جزائری یکی از فضلاء مشهور به شمار می رفت .

فقید سعید در ۱۳۵۱ ق (۱۳۱۱ ش) در نجف اشرف و در بیت علم و فضیلت زاده شد . پدرش مرحوم حجهالاسلام سید نعمت الله (۱۳۲۶ - ۱۳۶۲ ق) بن سید محمد

ص: ۱۵۶

جعفر بن سید عبدالصمد بن سید احمد بن سید محمد بن سید طیب بن سید محمد بن سید نورالدین بن علامه کبیر سید نعمت الله جزایری از شاگردان آیات عظام : شیخ محمد رضا معزی دزفولی ، آقا ضیاء الدین عراقی و سید ابوالحسن اصفهانی و صاحب حاشیه بر رسائل ، مکاسب و کفایه و رساله در اخبار آحاد و مورد توجه فقها و مراجع نجف بود . وی پس از اخذ مقدمات و ادبیات از والد بزرگوارش و علامه شیخ محمد علی مدرس افغانی ، سطوح عالیہ را از حضرات آیات : شیخ مجتبی لنگرانی ، سید محمد جعفر جزایری مروّج ، سید علی علامه فانی اصفهانی و خارج فقه را از آیات عظام : حکیم و خویی فراگرفت و در کنار آن به گردآوری کتاب های نفیس چاپی و خطی پرداخت و صاحب کتابخانه نفیس و ارزنده ای گردید که علامه شیخ آقابزرگ تهرانی ، فراوان از

آن بهره گرفت و در جای جای الذریعه به معرفی آن پرداخت .

وی در اخراج ایرانیان از عراق به ایران آمد و در اهواز ساکن شد و به تألیف و تبلیغ دین و اقامه جماعت - در مسجد زیتون - پرداخت و در پی جنگ تحمیلی عراق علیه ایران در سال ۱۴۰۰ ق به تهران آمد و فعالیت های علمی خویش را ادامه داد .

آثار چاپی اش عبارتند از :

۱ . نابعه فقه و حدیث (شرح احوال علامه سید نعمت الله جزائری)

۲ . شجره مبارکه (اولاد و احفاد و خاندان سید نعمت الله جزایری)

۳ . زندگانی علامه سید عبدالله بن سید نورالدین جزایری .

و آثار مخطوطش هم عبارتند از :

۴ . تقریرات درس شیخ مجتبی لنگرانی ۵

ص: ۱۵۷

. سید (کشکول)

۶. حاشیه بر کشف المراد ۷. زندگی ملا فتح الله وفائی شوشتری .

(معجم رجال الفكر و الادب فی النجف ، ج ۱ ، ص ۳۴۴ - ۳۴۵) .

آن عالم فرزانه در ۷۳ سالگی در اوایل مرداد ماه ۱۳۸۴ ش در اهواز بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع و نماز آیت الله سید محمدعلی موسوی جزایری بر آن ، در بقعه متبرکه علی بن مهزیار اهوازی به خاک سپرده شد .

جعفری تبریزی ۱۳۴۴ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ محمدتقی جعفری یکی از مفاخر عصر کنونی و سرآمد فلاسفه شیعه به شمار می رفت.

فقید سعید در حدود سال ۱۳۰۴ ش (۱۳۴۴ ق) در تبریز، زاده شد. پدرش معروف به صدق و صفا بود و از نظر وارستگی و تقوا در شهر نمونه بود.

معظم له تا ششم ابتدایی را در دبستان گذراند، اما به علت فقر مادی نتوانست تحصیلات خود را ادامه دهد و از این رو بنا به کشش و میل باطنی و خواست پدر به فراگیری علوم دینی روی آورد. او در دوازده سالگی به مدرسه طالبیه رفت و نزد میرزا علی اکبر اهری سیوطی و مطول و نزد سیدحسن شرایانی ادبیات و منطق را آموخت. سپس به تهران آمد و به دلیل عشق و علاقه بسیارش به فلسفه و هستی شناسی، به محضر حکیم فرزانه علامه میرزا مهدی آشتیانی شتافت و نزد وی منظومه و اسفار و در محضر آیت الله حاج شیخ محمدرضا تنکابنی، مکاسب و کفایه را فراگرفت. سپس به قم آمد و بقیه سطح را تکمیل نمود و پس از یک سال، به علت درگذشت پدرش

ص: ۱۵۸

به تبریز بازگشت و چند ماه نیز از درس آیت الله میرزا فتح شهیدی بهره برد و سپس به توصیه اکید ایشان رهسپار

نجف اشرف شد (۱۳۶۱ ق). در آن جا در درس خارج فقه و اصول و فلسفه و کلام و عرفان آیات عظام: شیخ کاظم شیرازی، سید جمال الدین گلپایگانی، سید عبدالهادی شیرازی، سید محمود شاهرودی، آقای حکیم، سید ابوالقاسم خویی، شیخ علی محمد بروجردی، میرزا حسن یزدی، شیخ صدرا بادکوبه ای و شیخ مرتضی طالقانی (که حدود یک سال و نیم از محضر عرفانی وی بهره برد) شرکت جست و بر انبوه اطلاعاتش افزود. او این دوران را با رنج و محرومیت و فقر شدید، اما با عشق و علاقه فراوان به کسب علم و دانش پشت سر گذاشت و از سال ۱۳۶۷ ق شروع به تدریس سطوح (مکاسب و کفایه) کرد و هم زمان به مطالعه کتب فلسفی غرب و تطبیق آن با فلسفه اسلامی و وجوه تمایز آن و تقویت زبان انگلیسی پرداخت.

در سال ۱۳۷۲ ق، پس از یازده سال اقامت در نجف، به ایران بازگشت و پس از چندی اقامت در مشهد، در تهران ساکن شد و به کار تدریس و تألیف و تصنیف و تحقیق اشتغال جست. وی در مدرسه مروی و سپهسالار و اکثر دانشگاه های کشور - تهران، اصفهان، تبریز، شیراز و مشهد - به تدریس و سخنرانی پرداخت و در میان جامعه علمی محبوبیت فراوانی کسب کرد و همین باعث شد که بسیاری از فضلا و دانشمندان از داخل و خارج برای حلّ شبهات خویش بدو مراجعه نمایند؛ کسانی مانند: روزه گارودی و پروفیسور روزنتال آلمانی (که به استاد فقید علاقه بسیار داشت

و سال ها ارتباطش با ایشان برقرار بود). او در اروپا از سرِ عزت ملاقات با ژان پل سارتر را نپذیرفت و مکاتباتی نیز با برتراند راسل داشته است. از دیگر کسان که با او ارتباط حضوری و مکاتبه ای داشتند، عبارت اند از: پروفیسور یانگ آمریکایی، دکتر جووانی ایتالیایی، دکتر پیکت انگلیسی، دکتر کلاوز آلمانی و دکتر بید فورد، چارلز آدامز و علامه الفاسی. (مصاحبه هایش با دانشمندان خارجی، ۹۲ فقره است). استاد فقید در بسیاری از سمینارهای داخلی و خارجی، به عنوان یک متفکر شیعی شرکت جست و سخنرانی ها و مقالات فراوانی - ۱۲۰ مقاله - ارایه داد .

برخی از آن ها عبارت اند از:

۱. هزاره شیخ طوسی - مشهد (قاعده لطف از نظر شیخ طوسی)
۲. هزاره فارابی (شیء فی نفسه و شیء لنفسه)
۳. هشتصدمین سال سعدی - شیراز (تکاپوی حکمت و ادب در آثار سعدی)
۴. کنگره جهانی حافظ - شیراز (دشواری های تحقیق در طرز تفکر حافظ)
۵. کنگره نهج البلاغه - تهران ۶. کنگره جهانی امام رضا - مشهد (حدیث عمران صابی در مناظرات امام رضا)
۷. کنفرانس اندیشه اسلامی - تهران ۸. سمینار حقوق اسلامی - پاکستان (مبانی حقوق در اسلام)
۹. هزاره ابن سینا - دهلی (علم و عرفان از دیدگاه ابن سینا، لذت و الم از دیدگاه فلسفی و عرفانی ابن سینا)
۱۰. سمینار جهانی حقوق بشر - مانیل (حقوق بشر در اسلام)
۱۱. سمینار اسلام و مسیحیت - سوییس (وجوه اشتراک ادیان ابراهیمی)
۱۲. سمینار مولوی شناسی - ترکیه (حرکت وقوه از دیدگاه مولوی)
۱۳. سخنرانی در دانشگاه آتن (انواع

ص: ۱۶۰

و اشکال مکاتب مختلف در فلسفه)، ۱۴. سخنرانی در دانشگاه چسترپیل انگلیس

۱۵. سخنرانی در دانشگاه شفیلد - انگلستان (جایگاه تحقیقات علوم انسانی در گذشته، حال و آینده)

۱۶. کنگره ایران شناسی - تهران

۱۷. بزرگداشت علامه طباطبائی - تبریز و...

استاد بزرگوار از حافظه ای قوی و خطی خوش و زندگی ساده برخوردار بود، در عین داشتن مقام والای علمی بسیار متواضع و فروتن بود. مجلسی نیکو داشت و از جامعه شناسی، هنر، حقوق، روانشناسی، فیزیک، ادبیات غرب علاوه بر علوم اسلامی

(فقه، اصول، کلام، منطق، فلسفه، تاریخ، ادبیات عرب و عجم) اطلاعات فراوان داشت. وی با آثار رمان نویسان بزرگ غربی مانند: شکسپیر، ویکتور هوگو، بالزاک و تولستوی آشنا بود و با دیدی نقّادانه و جامعه شناسی، آثارشان را بررسی می کرد.

وی لحظه ای از کوشش علمی در راه تعالی تفکر اسلامی و نشر معارف الهی درنگ نکرد، و با مطالعه ژرف و نکته یاب آثار فلسفی مغرب زمین و به پشتوانه مطالعات و تفکر بسیار و اطلاع دقیق از علوم اسلامی، توانست نقاط ضعف آن را آشکار سازد و به سادگی راسل را به بن بست بی پاسخی کشاند و ملاقات با سارتر را به دلیل عمیق نبودن تفکراتش رد کرد و شگفتی مستشرقین را برانگیخت. او اشعار بسیاری - به عربی و فارسی - سروده بود که یکی از معروف ترین آن ها استقبال از قصیده عینیه هبوطیه ابن سینا است در ۸۷ بیت که در مقدمه جلد ۳ «حکمت بوعلی سینا» علامه آیت الله حائری مازندرانی به چاپ رسیده است. کنگره بزرگداشت منزلت علمی اش در اردیبهشت ۱۳۷۶ ش در دانشگاه تهران برگزار شد و کتاب «شریعه خرد» به محضر ارجمندش

ص: ۱۶۱

تقدیم شد. نیز کتاب «چراغ فروزان» - حاوی اسناد ساواک و زندگینامه اش - پس از وفاتش از سوی وزارت اطلاعات به چاپ رسید.

وی از آیت الله میلانی و برخی اساتیدش اجازه اجتهاد داشت.

تألیفات چاپ شده وی عبارت اند از:

۱. الامر بین الامرین - تقریر درس آیت الله العظمی خویی -

۲. الرضاع - تقریر درس آیت الله العظمی سیدعبدالهادی شیرازی -

۳. منابع فقه (قاعده لاضرر، طهارت اهل کتاب، ذبایح اهل کتاب، تعمیم مواد زکات)

۴. کیفر سرقت در اسلام ۵. اعلامیه جهانی حقوق بشر از دیدگاه (فقه) اسلامی و غرب و تطبیق آن دو بر یکدیگر ۶. شرح نهج البلاغه (۲۵ ج) - ناتمام - (به همراه: ترجمه نهج البلاغه)

۷. تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی جلال الدین محمد مولوی (۱۵ ج)

۸. تعاون الدین و العلم ۹. آفرینش انسان ۱۰. ارتباط انسان و جهان ۱۱. انسان از دیدگاه قرآن ۱۲. علم از دیدگاه اسلام ۱۳. فلسفه زیبایی و هنر از دیدگاه اسلام ۱۴. حکمت اصول سیاسی اسلام - شرح عهدنامه امیرالمؤمنین علیه السلام به مالک اشتر -

۱۵. انگیزش مدیریت در اسلام (و نقد انگیزش های معاصر)

۱۶. فلسفه دین (۲ ج)

۱۷. فلسفه علم ۱۸. حاکمیت خداوندی ۱۹. بررسی و نقد سکولاریسم (حذف دین از زندگی دنیوی)

۲۰. عرفان اسلامی (ارتباط انسان با خویش، ارتباط انسان با خدا، ارتباط انسان با جهان هستی، ارتباط انسان با هم نوعان خود)

۲۱. علم و دین در حیات معقول ۲۲. مبدأ اعلی یا پشتیبان نهایی بشر -

ص: ۱۶۲

نمونه هایی از شعر فارسی استاد در این کتاب آمده است -

۲۳. قانون علیت ۲۴. فلسفه و هدف زندگی ۲۵. ایده آل زندگی و ایده آل ۲۶. مجموعه مقالات (برهان کمالی (وجوبی) در اثبات خداوند، نقش شخصیت ها در تاریخ، مقدمه ای بر مفهوم فلسفی مالکیت، امید و انتظار)

۲۷. حرکت و تحول ۲۸. وجدان از نظر اخلاقی، روانی، فلسفی و دینی

۲۹. جبر و اختیار از نظر اخلاقی، روانی، فلسفی و دینی ۳۰. طبیعت و ماوری طبیعت (فیزیک و متافیزیک)

۳۱. اخلاق و مذهب ۳۲. علم در خدمت انسان ۳۳. رابطه علم و حقیقت ۳۴. فرهنگ پیرو، فرهنگ پیشرو ۳۵. دیدار و سخنرانی در زادگاه فلسفه (یونان)

۳۶. دانش ها و ارزش ها در مجرای قوانین علمی (نقدی بر چهار موضوع فلسفی از دیدگاه هیوم)

۳۷. توضیح و بررسی مصاحبه برتراند راسل - وایت ۳۸. نقد و بررسی برگزیده افکار راسل ۳۹. بررسی و نقد سرگذشت اندیشه ها - تألیف آلفرد وایتهد -

۴۰. مولوی و جهان بینی ها ۴۱. تحلیل شخصیت خیام ۴۲. حکمت و اخلاق و عرفان در شعر ۴۳. تلاقی حکمت و ادب در شعر سعدی ۴۴. کشف الایات مثنوی ۴۵. مقدمه ای بر جامعه شناسی ۴۶. مقدمه ای بر ایران شناسی ۴۷. آیا جنگ در طبیعت انسان است؟ ۴۸. پاسخ بیانیہ کنفرانس وانک اُور - کانادا ۴۹. عوامل جاذبیت سخنان مولوی (رساله ای در امتیازات هشتگانه مثنوی از دیدگاه حاج ملاهادی سبزواری)

۵۰. جایگاه تحقیقات علوم انسانی در گذشته، حال و آینده

جفف ۵۱. تکاپوی

ص: ۱۶۳

اندیشه ها - مجموعه مصاحبه ها با متفکران شرقی و غربی -

۵۲. طرحی برای انقلاب فرهنگی ۵۳. نیایش حسین علیه السلام در عرفات (شرح دعای عرفه)

۵۴. نگاهی به امام علی علیه السلام (علی و سیاست، علی و عرفان، علی و مسئله مرگ)

۵۵. رساله ای در علم امام علیه السلام (نقدی بر کتاب «شهید جاوید»)

۵۶. بحثی درباره عقل به عنوان اساس خودشناسی در فرمایشات امام صادق علیه السلام ، ۵۷. علی بن ابیطالب علیه السلام و آزادی ۵۸. علی بن ابیطالب و محبت ۵۹. دو جنبه ثابت و متغیر شخصیت علی بن ابیطالب علیه السلام ۶۰. مقدمه ای بر شناخت شخصیت امیرالمؤمنان علی علیه السلام ۶۱. ترجمه و بررسی «النبی» - جبران خلیل جبران ۶۲. ربا از نظر تاریخی و علمی و از دیدگاه فقه اسلامی ۶۳. حرمت سقط جنین ۶۴. توضیحاتی درباره اصطلاحات فقهی و اصولی تنبیه المله میرزای نایینی

۶۵. مسئولیت مدنی ناشی از جرم اطفال بزهکار در فقه اسلامی ۶۶. مجموعه دروس فقهی (خمس و مصارف آن، قتل بنده و کنیز، استعمال طلا و نقره و تزئین با آن دو، حیوانات از نظر حلیت و حرمت گوشت آن ها، منابع فقهی حرمت مجسمه سازی و نقاشی صور، مسئولیت و خسارت انجام ندادن تعهد در قانون مدنی)

۶۷. اصول اسلام شناسی ۶۸. روان در روانشناسی اسلام ۶۹. مذهب و روان شناسی ۷۰. اسلام و تحولات، اسلام و روابط اجتماعی ۷۱. انسان شناسی از دیدگاه قرآن مجید ۷۲. تکامل و کمال

۷۳. اندیشه و خواستن ۷۴. خودتابی

ص: ۱۶۴

و خودسازی ۷۵. مقدماتی بر فلسفه ۷۶. عمل تجرید ذهن ۷۷. عامل اساسی اخلاق ۷۸. انسان و جامعه شناسی ۷۹. تعهد و تخصص ۸۰. انواع شناخت های علمی ۸۱. تحقیق اجمالی در نظریات دانشمندان درباره ویژگی های الگوهای شخصیت سالم و نیازها از دیدگاه مازلو

۸۲. تحول «من» از دیدگاه عرفان جلال الدین مولوی و اقبال لاهوری ۸۳. معرفت نسبی و معرفت مطلق در جهان بینی فارابی ۸۴. مقدمه ای بر علم و عرفان از دیدگاه ابن سینا ۸۵. لذت و الم از دیدگاه فلسفی و ، عرفانی ابن سینا ۸۶. بحثی در قانون تعادل در روش تجزیه ای (آنالیتیک) و ترکیبی (سنتیک) در معرفت

۸۷. تحقیقی در واقعیت (برای خود) و واقعیت (برای ما) یعنی درک کننده

۸۸. عدالت الهی از دیدگاه انسان ها (علم خداوندی در کارهای انسانی، اراده و مشیت خدا در مسئله جبر و اختیار انسان ها)

۸۹. آیا شریعت و طریقت و حقیقت با یکدیگر متفاوتند؟ ۹۰. آیا جهان بازیچه ای بیش نیست؟ ۹۱. من کیستم؟ از کجا آمده ام؟ برای چه آمده ام؟ به کجا می روم؟ در کجا هستم؟ با کیستم؟

۹۲. نقش بدیهیات و قضایای بالضروره در معرفت بشری

۹۳. مشکلات فلسفی و علمی در علوم انسانی و اصول علمی غیرانسانی

۹۴. نماز و نماز گذاران ۹۵. تحقیقی در طرز تفکرات و فعالیت های ذوق ادبی حافظ شیرازی .

این دانشمند سترگ مشرق زمین، در ۲۵ آبان ماه ۱۳۷۷ ش (۲۶ رجب الخیر ۱۴۱۹ق) در ۷۴ سالگی بر اثر بیماری سرطان ریه بدرد حیات گفت و پیکر پاکش با حضور هزاران

ص: ۱۶۵

نفر، پس از نماز آیت الله جوادى آملی بر آن، از دانشگاه تشیيع، و به مشهد مقدس انتقال داده شد و پس از تشیيع مجدد و باشکوه، در «دارالزهد» حرم مطهر حضرت على بن موسى الرضا عليه السلام به خاک سپرده شد.

جعفرى ۱۳۵۴ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شيخ محمد صادق جعفرى يکى از اعظم علمای تهران به شمار می رفت. وی در سال ۱۳۵۴ ق در نجف اشرف زاده شد. پدرش آیت الله حاج شيخ نصرالله اشکورى (۱۳۰۰ - ۱۳۶۴ ق)، يکى از شاگردان آیت الله العظمى ميرزاى ناینى و از مدرسين معروف سطوح در حوزه نجف بود. وی پس از پشت سر نهادن دوران کودکی، در سیزده سالگی به فراگیرى علوم دینی روی آورد و مقدمات و ادبیات و نجوم و زبان انگلیسى را به خوبى نزد اساتیدى همچون مرحوم مدرّس افغانى آموخت.

سپس در محضر حضرات آیات: حاج ميرزا على فلسفى تنکابنى، شيخ عبدالحسين رشتى، ميرزا کاظم تبریزی، حاج سيدعلى فانى اصفهانی، شيخ مجتبى لنکرانى و شيخ صدرالبادکوبه اى زانوى ادب به زمین زد و سطوح عالى را فراگرفت. در سال ۱۳۷۷ ق به درس خارج فقه و اصول آیات عظام: سيدابوالقاسم خويى و سيدمحمد روحانى راه يافت و مبانى فقه و اصول و رجال خویش را استوار ساخت و هم زمان به تدریس رسائل و مکاسب و کفایه پرداخت و بسيارى از فضلا را در دامن

خویش پرورد و مسؤوليت پاسخگويى عربى استفتائات آیت الله خويى را برعهده گرفت. در سال ۱۳۹۱ ق بر اثر فشار رژيم بعثى عراق، به تهران آمد و به تدریس فقه، اصول، تفسير و کلام اسلامى پرداخت و گروه بسيارى از علما و روحانيان و دانشگاهيان

در این درس ها شرکت جُسته و از علوم بسیارش بهره بردند.

وی علاوه بر تدریس، سال های فراوان به تبلیغ دین و تعظیم شعائر الهی از راه وعظ و ارشاد در هیأت دوخته فروشهای تهران، هیأت متوسلین به حضرت علی اصغر، هیأت عزاداران حسینی و هیأت زینبیه پرداخت و گروهی از مردمان متدین را پرورش داد. وی علاوه بر اداره جلسات متعدد، در سال ۱۳۵۰ ش همراه با گروهی از علمای تهران، مؤسسه جهانی خدمات اسلامی را در جهت ترویج مکتب شیعه بنیاد نهاد که خدمات ارزشمندی را در جهت معرفی شیعه در سطح جهان ارایه داده است.

برخی از تألیفات ایشان عبارت اند از:

۱. تفسیر قرآن کریم (۲ ج. تا اواسط سوره بقره) - آماده چاپ -

۲. بحث عقاید شیعه .

۳. بحث امامت (به صورت کپی، تکثیر شده است).

۴. رساله در نماز جمعه ۵. بحث الاجتهاد فی الشیعه (در کنگره شیخ مفید به چاپ رسید).

۶. شرح عروها الوثقی - کتاب الطلاق - ۷. رساله در عدالت ۸. رساله در لباس مشکوک ۹. رساله در قاعده لاتعاد ۱۰. ضوابط بررسی و تدوین تاریخ اسلام ۱۱. معنی شناسی در مکتب آخوند خراسانی. تقریرات درس کفایه ایشان (مباحث الفاظ) - آماده چاپ -

۱۲. بررسی مکاتب و ادیان .

۱۳. تقریرات درس خارج اصول وی - آماده چاپ -

۱۴. المرتقی الی الفقه الارقی. تقریرات درس زکاه آیت الله روحانی - ۳ ج - به چاپ رسیده است.

۱۵. تقریرات درس اصول - دوره دوم - آیت الله خویی.

۱۶ و ۱۷.

ص: ۱۶۷

۱۸ - ۲۲. تقریرات درس فقه آیت الله روحانی (خمس، حج، صوم، مکاسب محرّمه، بیع، خیارات)

۲۳. تقریرات درس اصول آیت الله روحانی معظم له در ۶۵ سالگی، در پنجشنبه ۴ جمادی الاولی ۱۴۱۹ ق (۳ شهریور ۱۳۷۷ ش) بدرود حیات گفت و پس از تشییعی شایسته و نماز آیت الله وحید خراسانی بر پیکر پاکش، در قبرستان شیخان قم به خاک سپرده شد.

جعفری همدانی ۱۳۲۴ - ۱۴۱۶ ق

آقای حاج شیخ غلامحسین جعفری همدانی از علمای بنام تهران به شمار می رفت. فقید سعید در سال ۱۳۲۴ ق در روستای شانگیرین از توابع همدان، در خانواده ای متدین و متعبد دیده به جهان گشود. سیزده ساله بود (۱۳۳۷ ق) که برای یادگیری دانش دینی به همدان رفت و تا سال ۱۳۴۲ ق به تحصیل مقدمات و ادبیات پرداخت. در سال ۱۳۴۲ ق برای تکمیل آموخته های خویش به حوزه علمیه قم کوچید و قوانین و شرح لمعه را در محضر حضرات آیات: میرزا محمد ثابتی همدانی و آخوند ملا علی همدانی و شیخ غلامرضا طبسی فراگرفت. سپس در سال ۱۳۴۵ ق به نجف اشرف هجرت کرد و رسائل و مکاسب و کفایه را نزد آیت الله میرزا ابوالحسن مشکینی - صاحب حاشیه بر کفایه - آموخت و پس از آن در محضر آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، میرزای نایینی آقا ضیاء عراقی، شیخ محمدحسین اصفهانی و میرزا ابوالحسن مشکینی زانوی ادب به زمین زد و از سرچشمه علم آنان توشه ها برگرفت. هم چنین در همان زمان اسفار اربعه را از علامه حکیم آقا سیدحسین بادکوبه ای و علامه بزرگوار آقا

میرزا احمد آشتیانی و شرح منظومه را

از آیت الله شیخ مرتضی طالقانی فراگرفت و این همه ۲۳ سال به درازا کشید. وی در نجف اشرف علاوه بر تحصیل، سال ها به تدریس سطوح عالیه و خارج فقه پرداخت و در سال ۱۳۶۸ ق (۱۳۲۸ ش) بود که به تهران آمد و به امامت جماعت (در مسجد جامع)، تدریس کفایه و مکاسب، وعظ و ارشاد، راهنمایی مردمان و تربیت شاگردان و دستگیری از نیازمندان پرداخت. فقید سعید در پیشبرد نهضت اسلامی شرکت فعال داشت و بارها به دلیل سخنرانی هایش رنج زندان و تبعید را به جان خرید و از مبارزات خویش دمی نیاسود.

ایشان بسیار متواضع، ساده زیست و قانع و مهربان و صمیمی بود. اخلاص نیت و توکل بر خداوند در کارهایش مشهود بود و هر آن چه را که به دستش می رسید، به دیگران می بخشید. ساعتی پیش از فجر از خواب برمی خواست و تا پس از طلوع صبح به خواندن قرآن و ادعیه می پرداخت و این کار را به هنگام عصر تا غروب هم تکرار می کرد. از غالب اساتید خویش هم چون: آقا سید ابوالحسن اصفهانی، میرزای نایینی و آقا ضیاء عراقی اجازه اجتهاد داشت و تقریرات درس آنان را نگاشته بود، که عبارت اند از:

۱. تقریرات درس فقه آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی ۲. تقریرات درس اصول آقا ضیاء الدین عراقی (دو دوره کامل) ۳. تقریرات درس اصول علامه شیخ محمد حسین اصفهانی ۴. تقریرات درس فقه و اصول میرزا ابوالحسن مشکینی وی در ۹۳ سالگی در تاریخ جمعه ۲۶ آبان ۱۳۷۴ ش (۲۳ جمادی الثانی ۱۴۱۶ ق) در تهران بدرود حیات گفت و در روز شنبه پس از تشییع باشکوه، در قبرستان شیخان

قم به خاک سپرده شد.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۴ ، ص ۴۲۴)

جمال الدین ۱۳۴۶ - ۱۴۱۷ ق

آقای دکتر سیدمصطفی جمال الدین در یازدهم جمادی الاولی ۱۳۴۶ ق در روستای «مؤمنین ۳ منین، ۲» از توابع «سوق الشیوخ» زاده شد. پدرش آقا سیدجعفر و جدش علامه سید میرزا عنایت الله از علمای اخباری سرشناس منطقه به شمار می رفتند.

آنان امامت جماعت، اقامه نماز جمعه و تأسیس حوزه علمیه و تدریس و تربیت شاگردان و قضای حوائج مؤمنان را در شهرهای بصره، ناصریه و عماره برعهده گرفته بودند. او در یازده سالگی (۱۳۵۷ ق) رهسپار حوزه علمیه نجف شد و به آموختن مقدمات پرداخت و پس از تکمیل آن به فراگیری کتاب های سطح نزد اساتیدی هم چون: شیخ محمد علی صندوق، شیخ عبدالکریم شمس الدین و شیخ محمد رضا عامری، همت گماشت و رسائل و مکاسب و کفایه و شرح منظومه را نزد آیت الله شیخ محمد امین زین الدین و فنون شعر و ادب را نیز در محضر ایشان و آیت الله شیخ سلمان خاقانی فراگرفت . سپس در حوزه درس آیت الله خویی شرکت جست و سالیان دراز از جلسات فقه و اصول ایشان بهره برد. فقید سعید ذوق ادبی قوی داشت و لذا از اوان تحصیل خویش

به جلسات مهم ادبی نجف راه یافت و به سرودن شعر و ایراد قصاید خویش در آن محافل پرداخت و با همیاری و همفکری آقایان: سیدمحمد حسین فضل الله، سیدمحمد بحر العلوم، شیخ ضیاء الدین خاقانی، شیخ صالح ظالمی و شیخ جمیل حیدر و دیگران، انجمنی ادبی بنیان نهاد و شاعران بسیار گرد او جمع شدند .

آن فقید

ص: ۱۷۰

در سال ۱۳۷۷ ق به تحصیل و تدریس فنون ادب در «کلیه الفقه» پرداخت و در سال ۱۳۸۱ از آن فارغ التحصیل شد و اندکی پس از آن به تحصیل الهیات در دانشگاه بغداد روی آورد و در سال ۱۳۹۱ درجه لیسانس در رشته شریعت اسلامی را از آن جا دریافت کرد و پس از زمانی چند (۱۳۹۸ ق) دکترای لغت عربی را نیز اخذ کرد.

معظم له بیش از بیست سال در دانشکده فقه (نجف)، دانشکده اصول الدین و دانشکده ادبیات (بغداد) تدریس کرد و کتاب هایی چند به رشته تحریر در آورد، که از آن جمله است:

۱. الايقاع فی الشعر العربی، من البيت الى التفعيله ۲. القياس حقیقه و حجیته ۳. البحث النحوی عند الاصولیین ۴. الشعر الحر تاریخه، تطوره ۵. عیناک...واللحن القدیم ۶. دیوان اشعار.

بی شک، آن فقیه سعید برترین شاعر معاصر عرب به شمار می رود. علاوه بر این، دانشمندی خدمتگزار و دلسوز بود. از موقعیت خویش برای بر آوردن نیازهای مادی و معنوی مردم بهره می برد. وی به سبب دوستی و نزدیکی با دولتمردان سوریه، مورد اعتماد پناهندگان عراقی قرار گرفت و در سال های پس از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، خانه اش محل رفت و آمد مردمان قرار گرفت و در رفع نیازهای ایشان از هیچ کوششی فرو گذار نکرد.

وی پس از ۷۱ سال زندگی، در اول آبان ۱۳۷۵ (۸ جمادی الثانی ۱۴۱۷ ق) در اثر بیماری در سوریه بدرود حیات گفت و پس از تشییعی شایسته و نماز آیت الله شیخ محمد مهدی شمس الدین بر پیکرش، در قبرستان زینبیه

به خاک سپرده شد.

پس از وفاتش، کتاب «سیدالنخيل المقفی»، در بزرگداشت او منتشر شد.

(کاظم عبود الفتلاوی، المنتخب من اعلام الفكر والادب، ص ۶۵۷)

جوادى ۱۳۵۷ - ۱۴۲۱ ق

آقای سید ذیشان حیدر جوادى، یکی از علمای شیعه در هندوستان بود. فقید سعید در ۲۲ رجب ۱۳۵۷ ق در روستای «کراری» از توابع «الله آباد» هند زاده شد. پدرش حجهالاسلام سید محمدجواد از مدرسین و ائمه جماعت کراری و شاعری توانا بود.

معظم له، پس از دوران کودکی و نوجوانی به مدرسه ناظمیه لکهنو رفت و پنج سال به فراگیری علوم دینی اشتغال داشت. سپس در سال ۱۳۷۳ ق به نجف اشرف رفت و ادبیات را نزد علامه شیخ محمدعلی مدرس افغانی و سطوح فقه و اصول را نزد حضرات آقایان: راستی کاشانی، شیخ محمدتقی آل راضی و شهید مدنی فراگرفت و پس از آن به درس خارج آیات عظام: آقای حکیم، آقای خویی و شهید سیدمحمدباقر صدر شرکت جست و به استاد اخیرش، اختصاصی تلم پیدا کرد و این توقف، ۱۰ سال به طول انجامید. سال ۱۳۸۳ ق، پس از اخذ اجازات متعدد روایی و امور حسبه از مراجع تقلید نجف و اساتیدش به زادگاهش بازگشت و به خدمات دینی و علمی پرداخت. در سال ۱۳۸۴ ق، به دعوت علمای الله آباد بدان شهر رفت و به مقابله جدی با تفکر مادی گرایی و بدعت وهابیت و تألیف و تدریس و سخنرانی پرداخت و در همان زمان با همکاری حجهالاسلام استاد سیدغلام عسکری به تأسیس سازمان دینی «تنظیم المکاتب» - که اینک یکی از بزرگ ترین و فعال ترین سازمان های دینی در هندوستان است و

ص: ۱۷۲

نزدیک به ۱۰۰۰ مدرسه را تحت سرپرستی دارد - دست زد و پس از وفات ایشان، به سرپرستی آن پرداخت و تا پایان عمرش آن را اداره نمود. در سال ۱۳۹۸ ق، به ابوظبی رفت و در آن جا اقامت گزید و سرپرستی شیعیان اردو زبان - و غیر ایشان - را برعهده گرفت و به اقامه جماعت (در مسجد الرسول الاعظم) و تدریس و سخنرانی (در مرکز حسینی) و هدایت مردم پرداخت و ده ها نفر از اهل تسنن را به تشیع رهنمون ساخت و فعالیت های تبلیغی گسترده ای را آغاز کرد و فعالیت هایش مورد تقدیر تمام مسلمانان (شیعه و سنی) قرار گرفت . در سال ۱۴۰۸ ق، «جامعه امامیه انوار العلوم» را در شهر الله آباد بنیاد نهاد و علاوه بر آن، ده ها مسجد، مدرسه، حسینیه و کتابخانه را در سراسر هندوستان پایه گذاری کرد. در سال ۱۴۱۸ ق، با حکم مقام معظم رهبری به وکالت تامه ایشان در هندوستان منصوب شد و به بمبئی مهاجرت کرد و به تدریس فقه (مستمسک العروه الوثقی)، سخنرانی، حلّ مشکلات دینی مردم، تألیف و تصنیف پرداخت و موفق شد شبکه جهانی اسلامی را در تلویزیون بمبئی (شبکه WIN) تجدید حیات نماید و صدای قرآن و اسلام را به اقصى نقاط هند برساند.

وی صریح اللهجه بود و منکرات را بر نمی تافت و با جوانان بسیار صمیمی بود. مقید به مستحبات و اعمال ویژه ایام و تهجد در دل شب بود و عبادتش با گریه و خضوع همراه بود. هر کجا که می رفت به سخنرانی و اقامه سنن دینی و ترویج شعائر مذهبی و تأسیس مراکز فرهنگی می پرداخت و حدود ۲۵ مرتبه به

سفر حج مشرف شد و خدمات ارزنده ای را به انقلاب اسلامی نمود، که هرگز فراموش نخواهد شد. از او بیش از یکصد و پنجاه تألیف و ترجمه و هزاران نوار صوتی و تصویری و ۱۸۰۰ مقاله تنها در مجله «تنظیم المکاتب» برجای مانده است.

وی به زبان های عربی، فارسی، اردو و انگلیسی مسلط بود و اوقات بیکاری اش را به تألیف و ترجمه می گذراند.

آن مرد بزرگ، در عصر عاشورای ۱۴۲۱ ق (۲۸ فروردین ۱۳۷۹ ش)، در ۶۳ سالگی بدرود حیات گفت و در ۱۲ محرم الحرام، پس از تشییع باشکوه و نماز حجه الاسلام و المسلمین سیدعلی عابد رضوی در الله آباد مدفون شد.

تألیفات و ترجمه های او عبارت اند از:

۱. ترجمه و تفسیر قرآن مجید (انوار القرآن) ۲. نقوش عصمت ۳. اجتهاد و تقلید ۴. اصول و فروع ۵. عقیده و جهاد ۶. ذکر و فکر ۷. کربلاشناسی ۸. رسالت الهیه ۹. خطبات ثانی زهرا علیها السلام ۱۰. زندگی و بندگی ۱۱. مطالعه قرآن ۱۲. اسلام کانظام عبادت ۱۳. اسلام کانظام اخلاق ۱۴. اسلام کانظام اقتصاد ۱۵. اسلام کانظام سیاست ۱۶. اسلام کانظام تعزیرات ۱۷. قیاس

۱۸. قمر بنی هاشم ۱۹. تحفه رضویه ۲۰. خمس ایک ایمانی فریضه ۲۱. خمس ایک حق آل محمد صلی الله علیه و آله وسلم ۲۲. نماز قرآن و سنت کی روشنی میں ۲۳. پرده ۲۴. بضعه الرسول ۲۵. عرفان رسالت ۲۶. مجالس و محافل (۲ ج) ۲۷. اسلام، دین عقیده و عمل ۲۸. آخرین انقلاب

ص: ۱۷۴

۲۹. امامت اور شریعت ۳۰. شہید خامس ۳۱. آسان ترین حج ۳۲. کلام کلیم (مجموعہ شعر) ۳۳. سلام کلیم (مجموعہ شعر) ۳۴. پیام کلیم (مجموعہ شعر) ۳۵. بیاض کلیم (مجموعہ شعر) ۳۶. خاندان اور انسان ۳۷. اللہ کی راہ میں دو سفر، سفر حج، سفر آخرت ۳۸. تبلیغات ایمانی ۳۹. غیبت امام عصر اور ہم ۴۰. ثواب الاعمال (عربی) ۴۱. اعمال عاشورا

۴۲. خلق عظیم ۴۳. علم رجال ۴۴. علم الحديث ۴۵. سؤالنامہ قرآن و عترت ۴۶. تفسیر سورہ حمد (زیر چاپ) ۴۷. تفسیر سورہ بقرہ (۳ ج زیر چاپ) ۴۸. حسین مئی ۴۹. وصال و جواب (۵ ج) ۵۰. ہماری عزاداری ۵۱. اسلامی حکومت ۵۲. ولایت فقیہ ۵۳. انا من حسین علیہ السلام ۵۴. امام علی علیہ السلام (انگلیسی) ۵۵. حضرت فاطمہ علیہا السلام (انگلیسی) ۵۶. امام حسن علیہ السلام (انگلیسی) ۵۷. امام زمان (عج) (انگلیسی) ۵۸. امام حسین علیہ السلام (انگلیسی) ۵۹. امام صادق علیہ السلام (انگلیسی) ۶۰. تقلید ۶۱. اسلام کا مالیاتی نظام ۶۲. آخری انقلاب

ترجمہ کتب شہید محمد باقر الصدر :

۱. فدک فی التاریخ

۲. الإنسان المعاصر ۳. اقتصادنا (الجزء الاول) ۴. اقتصادنا (الجزء الثاني) ۵. المرسل و الرسول و الرساله ۶. الفتاوى الواضحه ۷. منابع القدره ۸. خلاصه الاقتصاد ۹. الخطوط التفصيليه ۱۰. بحث حول الولايه ۱۱. البنك اللاربوى ۱۲. حكومت اسلامى ۱۳.

ص: ۱۷۵

ترجمه و شرح كتب علماء:

۱. شهداء الفضيله (علامه امينى)

۲. النص و الاجتهاد (سيدشرف الدين)

۳. قرآن حكيم و پيامبر آخر (شهيد پاكتراد) ۴. سيرتنا و سنتنا (علامه امينى) ۵. الرساله العمليه (آيت الله خويى) ۶. منتخب الاحكام الشرعيه (آيت الله خويى) ۷. منتخب حليها لمتقين (علامه مجلسى) ۸. مرآه الرشاد، (آيت الله شيخ عبدالله مامقانى) ۹. الدرليه (شهيد ثانى) ۱۰. ابوطالب مؤمن قريش (شيخ عبدالله خنيزى)

۱۱. الإمام الصادق و المذاهب الأربعة (جزء اول) ۱۲. الإمام الصادق و المذاهب الأربعة (جزء ثانى) ۱۳. الامامه فى التشريع الاسلامى ۱۴. كتاب سليم بن قيس الهلالي ۱۵. فلسفه انقلاب حسين عليه السلام (مهدي پيشوايى) ۱۶. الوثائق التاريخيه لثوره الحسين عليه السلام (سيدعبدالكريم قزوينى) ۱۷. معالم المدرستين (سيدمرتضى عسكرى ۳ ج) ۱۸. خاك و خاك شفا ۱۹. ثم اهديت (دكتور محمدتيجاني) ۲۰. آداب بندگى ۲۱. نظريه عداله الصحابه (احمد حسين يعقوب) ۲۲. اهل البيت فى الكتاب والسنة (محمدى رى شهرى) ۲۳. ادعيه امام عصر عليه السلام ۲۴. نزهه الناظر و تنبيه الخاطر (مجموعه ورام) ۲۵. انوار عصمت ۲۶. ترجمه متن و ادعيه مفاتيح الجنان ۲۷. ترجمه و شرح نهج البلاغه ۲۸. ترجمه و شرح صحيفه كامله سجاده ۲۹. ترجمه و شرح اصول كافى (ناتمام) ۳۰. صحيفه زهرا عليها السلام ۳۱. الفقه الميسر ۳۲. رمضان فضائل و اعمال ۳۳. آموزش قرآن ۳۴. احاديث قدسيه

ؤفف

جواهرى ۱۳۲۲ - ۱۴۱۵ ق

آقای

ص: ۱۷۶

شیخ علی جواهری یکی از علمای بزرگ بروجرد به شمار می رفت، که جز اندکی از خواص، وی را نشناختند. وی در ذیحجه الحرام سال ۱۳۲۲ ق در بیت رفیع و باشکوه صاحب جواهر، در نجف اشرف زاده شد. پدرش علامه میراحمد - از شاگردان آخوند خراسانی و سیدمحمد کاظم یزدی - (فرزند علامه شیخ حسین فرزند شیخ محمد - فرزند بزرگ آیت الله العظمی صاحب جواهر) بود که نزد وی و دیگران مقدمات و سطوح را (همراه با برادر بزرگش استاد شیخ یحیی جواهری (م ۱۴۰۰ ق) فراگرفت، سپس در محضر آیت الله شیخ عبدالحسین حلی رسائل و مکاسب و کفایه الاصول را بیاموخت. پس از فراغت از سطوح، در سال ۱۳۴۵ ق برای یادگیری مراحل عالی علوم اسلامی به درس آیات عظام: میرزای نایینی، آقا ضیاءالدین عراقی و سیدابوالحسن اصفهانی شتافت و به مدت ۸ سال (تا سال ۱۳۵۳ ق) از دانش سرشار آنان بهره برد. او در خلال این مدت علاوه بر تدریس و تحصیل، به تبلیغ و ترویج شعائر دینی در شهرهای خوزستان - به ویژه خرمشهر - پرداخت (و این به خاطر ارتباط محکمش با بیت آیت الله سیدعدنان

غریفی - پیشوای دینی خرمشهر - (م ۱۳۴۰ ق) بود) آن فقید در جمادی الثانی ۱۳۵۳ ق (آبان ۱۳۱۳ ش) به قصد زیارت امام هشتم علیه السلام به ایران آمد و مورد تکریم و بزرگداشت بسیار علمای قم، تهران و مشهد قرار گرفت. سپس به علت درخواست و میل بسیار آیت الله العظمی بروجردی در بروجرد ماندگار شد و در مدرسه نوربخش به تدریس کتاب های فقهی و اصولی و استفاده از محضر درسی آیت الله بروجردی

پرداخت و این تا سال ۱۳۶۴ ق - سال هجرت آیت الله العظمی بروجردی به حوزه علمیه قم - به درازا کشید و پس از آن به اداره مدرسه علمیه نوربخش و همکاری و همیاری آیت الله حاج شیخ علی محمد بروجردی اشتغال جست. از ویژگی های ایشان زهد و تقوی و تهجد و مداومت بر ادعیه و نوافل و کثرت مطالعه و نوشتن بود. شعر عربی را بسیار روان می سرود و با خط بسیار زیبایش به استنساخ کتب (همانند: کتاب خلاف شیخ طوسی (۳ ج)، اداء المفروض فی شرح ارجوزه العروض ابوالمجد اصفهانی و رساله فضائل القرآن و خواصه فاضل تمیمی) می پرداخت. از تألیفات او می توان از این ها نام برد:

۱. تقریرات درس آقای بروجردی (صلاه المسافر و مضاربه)

۲. دیوان اشعار ۳. جواهر العلوم فی الفقه المنظوم (نظم عربی عروه الوثقی ۴ ج)

۴. منظومه در اصول دین ۵. رشحات الفیوض فی علم العروض (چاپ شده)

۶. منظومه در نحو (الفیه الجواهری) ۷. صکّ الآمان فی اعمال شهر رمضان ۸. کتاب الادعیه و الاحراز او دارای اجازات متعدد از آیات عظام: میرزای نایینی، سیدابوالحسن اصفهانی، سیدعبدالهادی شیرازی، آیت الله بروجردی، آقای خویی و آقای حکیم بود .

وی در یکشنبه ۱۶ ذی قعده ۱۴۱۵ ق (۲۷ فروردین ۱۳۷۴ ش) در ۹۳ سالگی در بروجرد بدرود حیات گفت و پس از یک تشییع باشکوه در کنار مرقد مرحوم آیت الله شیخ علی محمد بروجردی به خاک سپرده شد.

(با استفاده از گفتار استاد عبدالحسین جواهر کلام)

حاج آخوند ۱۳۴۸ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج شیخ مجتبی حاج آخوند، یکی از علمای بزرگ کرمانشاه به شمار می رفت. فقیه سعید در

ص: ۱۷۸

سال ۱۳۰۸ ش (۱۳۴۸ ق) در کرمانشاه زاده شد. پدرش، آیت الله حاج شیخ حسن حاج آخوند از شاگردان بنام آیات عظام: میرزای نایینی و آقا سیدابوالحسن اصفهانی بود و از آنان اجازه اجتهاد داشت و از علمای طراز اول شهر به شمار می رفت .

آن مرحوم، پس از سقوط رژیم استبدادی رضاخان و احیای حوزه های علمیه، و تشکیل حوزه علمیه در کرمانشاه در سال ۱۳۲۲ ش، به همراه دوست صمیمی اش آیت الله حاج سیدمرتضی نجومی، به تحصیل علوم دینی نزد اساتیدی چون حضرات آیات: شیخ حسن علامی، سیدجواد نجومی، شیخ حسن حاج آخوند و سیدمحمد مبینی پرداخت و از ادبیات و سطوح فراغت جست و این همه ۱۰ سال به طول انجامید .

در سال ۱۳۳۲ ش، به حوزه علمیه قم آمد و در مدرسه حجتیه ساکن شد و به تکمیل سطوح عالیه پرداخت. سپس در سال ۱۳۳۵ ش (۱۳۷۵ ق) به درس فقه آیت الله العظمی بروجردی و درس اصول امام خمینی و درس فلسفه و تفسیر علامه

طباطبایی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و پس از وفات آیت الله بروجردی به درس آیات عظام: شریعتمداری و مرعشی نجفی نیز حاضر شد و بهره های فراوان برد. در حدود سال ۱۳۴۵ ش، به زادگاهش بازگشت و مسجد و مدرسه «حاج شهبازخان» را محل تدریس و اقامه جماعت خویش قرار داد و به تبلیغ دین پرداخت. هم زمان با شروع نهضت اسلامی مردم ایران علیه رژیم پهلوی، او نیز به پیروی از امام خمینی، به مبارزه بی امان علیه رژیم پرداخت و هماهنگ با سایر علمای شهر به رهبری مبارزات مردم کرمانشاه مبادرت ورزید و در این راستا در سال

۱۳۵۲ ش دستگیر و به زندان قصر تهران منتقل شد، اما در آن جا نیز دست از تلاش بر نداشت و به تدریس نهج البلاغه پرداخت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به نمایندگی مجلس خبرگان رهبری (دو دوره) از سوی مردم استان کرمانشاه برگزیده شد و هم از سوی امام، سرپرستی مدارس علمیه استان را بر عهده گرفت و مسجد و مدرسه حاج شهبازخان را به بهترین وجه مرمت و بازسازی نمود. او برای خدمت به اسلام و مسلمین از هیچ کوششی فروگذار نمی کرد و از بام تا شام، در خانه اش به روی مردم باز بود. و وقتش را به تدریس در حوزه و دانشگاه و تربیت طلاب و دانشجویان و راه اندازی مؤسسات قرض الحسنه و پاسخگویی به مراجعان و اقامه جماعت و وعظ و ارشاد می گذرانید.

رفتار و کردارش و وضع زندگی اش در پیش و پس از انقلاب، کوچک ترین تغییری نکرد و تواضع و فروتنی از رفتارش نمایان بود و در مذاکرات علمی، با وجود قابلیت و توانایی فراوان در مباحث فقهی و فلسفی، کمتر اظهار فضل می کرد و هیچ ادعایی نداشت. از آثار وی تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی و تقریرات درس اصول امام خمینی را می توان نام بود. سرانجام، شمع پرفروغ وجودش در شامگاه روز یکشنبه ۱۵ مهرماه ۱۳۸۰ (۱۹ رجب ۱۴۲۲ ق) در ۷۲ سالگی خاموش شد و شهر در سوگی بزرگ فرو رفت و به دنبال آن، در استان کرمانشاه دو روز عزای عمومی

اعلام شد. پیکر پاکش روز دوشنبه با شرکت ده ها هزار نفر تشییع و پس از نماز آیت الله نجومی بر آن، به قم انتقال داده شد

و روز پنجشنبه، پس از تشییع و نماز آیت الله بهجت، در حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

حائری تهرانی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج شیخ مهدی حائری تهرانی یکی از مفاخر علمای تهران به شمار می رفت.

معظم له، در سال ۱۳۴۴ ق (۱۳۰۴ ش) در کربلا- دیده به جهان گشود. پدر بزرگوارش آیت الله حاج شیخ عباس حائری (۱۲۹۸ - ۱۳۶۰ ق) از اعظام شاگردان آیات عظام: میرزا محمدتقی شیرازی، سیداسماعیل صدر، سیدحسن صدر، سیدمحمد فیروزآبادی و آقا ضیاء عراقی و یکی از علمای بزرگ تهران و صاحب کتاب های بسیار همانند: شرح اصول کافی، شرح زیارت عاشورا و جامعه کبیره، اسرار الصلاه، ایمان ابوطالب و کتاب های فقهی و اصولی چندی بوده است. (نقباء البشر، ج ۴، ص ۹۹۰ و گنجینه دانشمندان، ج ۴، ص ۴۲۶ . ۴۲۷).

فقید سعید در دوران کودکی به همراه پدر بزرگوارش به تهران آمد و دوران دبستان و دبیرستان را پشت سر نهاد. در ۱۵ سالگی (۱۳۲۰ ش) پدرش را از دست داد ولی با تمام کوشش در پی به دست آوردن دانش بود. لذا به تحصیل علوم دینی روی آورد و در مدرسه مروی به تکمیل اندوخته هایش پرداخت. او، پیش تر بخشی از

ادبیات عرب را نزد پدرش فرا گرفته بود و در آن زمان، ادبیات را نزد آیت الله شیخ محمدحسین زاهد تکمیل کرد. سطوح فقه را نزد آیت الله میرزا باقر آشتیانی، شرح منظومه و شرح تجرید را نزد آیت الله میرزا مهدی آشتیانی و منطق و کلام را نزد آیت الله سیدصدرالدین جزایری فراگرفت و در کنار تحصیل علوم دینی به دانشکده الهیات دانشگاه تهران رفت و موفق به اخذ درجه

ص: ۱۸۱

لیسانس شد. در سال ۱۳۲۷ ش به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و سطوح عالیه را نزد حضرات آیات: گلپایگانی (مکاسب)، شیخ مرتضی حائری (مکاسب و رسائل)، مرعشی نجفی و سلطانی طباطبایی (کفایه) آموخت. پس از آن (۱۳۳۳ ش) به درس های آیات عظام: آقای بروجردی (فقه و اصول)، امام خمینی (اصول)، علامه طباطبایی (اصول و فلسفه)، آقای اراکی (اصول) حاضر شد و مبانی علمی خویش را استوار ساخت و مورد توجه مخصوص علامه طباطبایی قرار گرفت. در سال ۱۳۳۵ ش به قصد زیارت و ادامه تحصیل راهی نجف اشرف شد و در درس های اساطین نجف آیات عظام: سیدجمال الدین گلپایگانی، سیدعبدالهادی شیرازی و درس اصول آیت الله خوینی حاضر شد و بهره های فراوان برد و با اخذ درجه اجتهاد از آقایان: شیرازی و گلپایگانی و اجازه روایی از شیخ آقا بزرگ تهرانی به قم بازگشت و به خدمات فراوان علمی و دینی پرداخت. وی در قم به ایجاد کتابخانه ها، تألیف و تحقیق، راه اندازی مجلات دینی، نوسازی اماکن قدیمی، فراهم نمودن امکانات آموزشی و رفاهی برای طلاب پرداخت و هم زمان به ادامه تحصیل در دانشکده الهیات پرداخت و موفق به اخذ درجه دکترا شد. برخی از خدمات وی در قم عبارت اند از: تأسیس کتابخانه مهم و کم نظیر مدرسه حجتیه (۱۳۳۰ ش)، شرکت در تأسیس مدرسه علمیه حقانی (۱۳۴۱ ش)، ایجاد طبقه دوم مدرسه علمیه رضویه، مدیریت و شرکت در تأسیس دبیرستان دین و دانش، تأسیس دبستان نمونه دخترانه، کتابخانه سیار حائری تهرانی، بنیاد فرهنگی امام المهدی علیه السلام (۱۳۵۰)، پاساژ امام المهدی، چاپ و نشر کتاب های دینی، تأسیس و راه اندازی آشپزخانه و

اعزام مبلغین روحانی به روستاهای قم و تهران، کتابخانه مدرسه دین و دانش و کاشیکاری نمای مرقد علی بن بابویه و مدرسه رضویه. او در سال ۱۳۵۵ ش، به تهران مهاجرت کرد و به خدمات دینی و علمی خود ادامه داد و اقامه جماعت در مسجد ارک (ظهر) و مسجدالغدیر (مغرب و عشاء) - که هر دو از مهم ترین مساجد تهران به شمارند - و تألیف کتب و شرکت در هیأت امنای بنیادهای خیریه و عام المنفعه، مانند: مؤسسه خیریه حضرت سجاد علیه السلام، مجتمع بهزیستی حضرت علی علیه السلام، مؤسسه احیای مدارس استثنایی، بنیاد فرهنگی امام المهدی (که علاوه بر قم و تهران، در مشهد و شهرهای دیگر هم شعبه دارد)، شورای عالی مشارکت های مردمی سازمان بهزیستی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی واحد شمال تهران و گره گشایی از کار مردم مسلمان و چاپ و نشر کتاب های بسیار هم چون: منهاج البراعه علامه خویی (۲۱ ج)، نهضت روحانیون ایران آقای دوانی (۱۱ ج) و ده ها کتاب دیگر - از سوی مسجدالغدیر و بنیاد فرهنگی امام مهدی - پرداخت. جان کلام آن که: او عنصری خدمتگزار و دلسوز بود و تمام وقت خود را برای مردم صرف می کرد و از جان و سلامتی اش، مایه می گذاشت. مجتهدی بود که از درس و بحث گذشت و از عناوین رایج حوزه های علمیه صرف نظر کرد و برای حل مشکلات مردم، شب و روز می کوشید. بسیار خوش اخلاق و خوش برخورد و متواضع و بخشنده بود و به گروهی از فضلا پیشنهاد تألیف کتاب درباره معصومین علیهم السلام را داد که در این

راستا کتاب های زندگی امام جواد علیه السلام و زندگی امام عسکری علیه السلام نگاشته و چاپ شد. او در تأسیس و نوسازی بسیاری از مساجد پیشقدم بود و تکمیل مسجدالغدیر - خیابان میرداماد - تهران و راه اندازی چند مؤسسه قرض الحسنه و بیمارستان و کتابخانه و مدرسه علمیه مرهون تلاش های وی است.

برخی از تألیفات وی عبارت اند از:

۱. تقریرات درس فلسفه علامه طباطبائی ۲. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی

۳. سیر قرآن و تفسیر (بخشی از آن در مجله «مکتب تشیع» به چاپ رسیده است) ،

۴. سیر عقاید و مذاهب (بخشی از آن در مجله «مکتب تشیع» به چاپ رسیده است) ،

۵. سیر کتابخانه در اسلام ۶. روش تبلیغات اسلامی (بخشی از آن در مجله «مکتب اسلام» به چاپ رسیده است)

۷. اخلاق و کلید خوشبختی (بخشی از آن در مجله «معارف جعفری» به چاپ رسیده است)

۸. اخلاق از نظر قرآن و دستورات اجتماعی اسلام ۹. شخصیت انسان از نظر قرآن و عترت ۱۰. منتخب ادعیه ۱۱. پندهای معصومین علیهم السلام ۱۲. بر کرانه غدیر - خطبه پیامبر و ترجمه شیوای آن در غدیر خم -

۱۳. پرتوی از غدیر - اثبات امامت و ولایت از کتب اهل سنت -

۱۴. درس هایی از زندگی پیامبر نور و رحمت آن عالم خدمتگزار پس از ۷۵ سال زندگی، در روز جمعه ۲۴ شوال المکرم ۱۴۲۱ ق (۳۰ دی ۱۳۷۹ ش) چشم از جهان فرو بست و پیکر پاکش پس از تشییع در تهران، به قم انتقال داده شد و

ص: ۱۸۴

عصر روز شنبه ۲۵ شوال، سالروز شهادت امام صادق علیه السلام پس از تشییع باشکوه و شایسته و نماز آیت الله مکارم شیرازی بر آن، در قبرستان شیخان به خاک آرمید.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۱۲۸ - ۱۳۰)

حائری خرم آبادی ۱۳۶۶ - ۱۴۲۳ ق

آقای شیخ محمد علی حائری خرم آبادی، یکی از فضلا و محققین حوزه علمیه قم به شمار بود.

فقید سعید به سال ۱۳۲۶ ش (۱۳۶۶ ق) در خرم آباد زاده شد و پس از دوران کودکی و نوجوانی، تحت تأثیر شخصیت و نفوذ معنوی آیت الله حاج آقا روح الله کمالوند، به تحصیل علوم دینی علاقه مند شد و در سال ۱۳۴۰ ش به قم مهاجرت کرد و به فراگیری ادبیات و مقدمات اشتغال ورزید. سپس در سال ۱۳۴۳ ش به نجف اشرف مهاجرت نمود و به تحصیل و تألیف پرداخت. نخستین کتابش درباره افشای ماهیت و جنایات صهیونیسم به عربی، بنام «الصهیونیه» بود. او پس از مدتی تحصیل در نجف، به قم بازگشت و به تحقیق، تألیف و تبلیغ دین در گوشه و کنار کشور پرداخت. از سال ۱۳۶۰ ش، به همکاری علمی با کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی پرداخت و چند تحقیق و تألیف را به سامان رسانید. معظم له دارای اخلاقی خوش و سیمایی نکو، و مؤدب به آداب شرعی بود.

برخی از تألیفات وی عبارت اند از:

۱. الصهیونیه ۲. فهرست نسخه های عکسی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی (۲ ج)

۳. تحقیق کتاب «مرآه الکتب» ثقه الاسلام تبریزی (۵ ج)

۴. فرق و مذاهب اسلامی (۸ رساله)

۵. مجموعه مقالات (فارسی)

۶. مجموعه مقالات

ص: ۱۸۵

۷. فقه القرآن فی التراث الشیعی معظم له، پس از تحمل یک بیماری سخت و جانکاه، در روز سه شنبه ۲ مهرماه ۱۳۸۱ ش (۱۶ رجب ۱۴۲۳ ق) در ۵۵ سالگی چشم از جهان فرو بست و پیکر پاکش در روز بعد، در قبرستان نو - قم - به خاک سپرده شد.

حائری یزدی ۱۳۴۱ - ۱۴۲۰ ق

آقای دکتر مهدی حائری یزدی، از بزرگ ترین فیلسوفان اسلامی عصر حاضر به شمار می رفت. معظم له در سال ۱۳۴۱ ق در قم زاده شد. پدرش مرجع بزرگ شیعه آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی (۱۲۷۶ - ۱۳۵۵ ق) - مؤسس حوزه علمیه قم و صاحب «درر الاصول» و «کتاب الصلاة» - بود.

فقید سعید ادبیات را نزد حجهالاسلام آقای حاج شیخ ابوالقاسم نحوی و سطوح اولیه را در محضر برادر بزرگوارش آیت الله حاج شیخ مرتضی حائری، و سطوح عالیّه را نزد آیت الله العظمی گلپایگانی و دیگران آموخت. پس از آن در محضر پرفیض امام خمینی به آموختن متون کلامی و فلسفی، و نزد آیات عظام: حاج سیدمحمد حجت کوهکمری، سیدمحمد تقی خوانساری و آقای بروجردی به فراگیری خارج فقه و اصول پرداخت و مبانی علمی خویش را استوار ساخت. در سال ۱۳۷۰ ق با تصویب آیت الله بروجردی، برای نظارت بر متون درس دینی فرهنگ کشور به تهران رفت و هم زمان به تحصیل فقه در محضر آیت الله حاج سیداحمد خوانساری و فلسفه اسلامی نزد آیت الله میرزا مهدی آشتیانی و تدریس

فلسفه در مدرسه سپهسالار پرداخت. در سال ۱۳۷۹ ق (۱۳۳۹ ش) به نمایندگی آیت الله العظمی بروجردی، رهسپار آمریکا (واشنگتن) شد و رسیدگی به امور شیعیان آن جا را برعهده گرفت

وی در آمریکا به تألیف، تدریس و تحصیل و انجام وظایف مذهبی خویش اشتغال ورزید و موفق شد مدارج تحصیل فلسفه غرب را تا سطوح عالی طی نماید. معظم له دوره لیسانس را در دانشگاه جرج تاون، فوق لیسانس را در دانشگاه هاروارد و دوره دکتری را در دانشگاه میشیگان و تورنتو با درجه ممتاز گذراند و رساله ای با نام «علم حضوری یا اصول معرفت شناسی در فلسفه اسلامی» - در مدت ۹ سال و با نظارت ۶ تن از بزرگ ترین اساتید فلسفه غرب - نوشت که از جامع ترین آثار فلسفی به شمار می آید. وی در سال های اقامت خویش در آمریکا به تدریس فقه، فلسفه، ادبیات فارسی، فلسفه اخلاق در دانشگاه های آمریکا و کانادا پرداخت و در ده ها سمینار و کنگره های علمی و فلسفی شرکت جست و به ایراد سخنرانی پرداخت و استواری و عظمت فلسفه و کلام اسلامی را در محافل غرب به همگان نمایاند و موفق شد زبان انگلیسی را به طور کامل فراگیرد.

او در سال ۱۳۵۸ ش به ایران بازگشت و به تدریس فلسفه و کلام اسلامی پرداخت و گروه بسیاری از اندیشمندان را در مکتب فلسفی خویش پرورش داد و شماری از تألیفات خویش را به سامان رساند .

تألیفات معظم له عبارت اند از:

۱. تقریرات درس اصول آیت الله بروجردی، (۴ ج). جلد نخست آن با نام «الحجه فی الفقه» به چاپ رسیده است.
۲. تقریرات درس فقه آیت الله حجت ۳. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی ۴. کودک اندلسی ۵. علوم قرآن. (بخش نخست آن گفتاری از برادرش آیت الله حاج آقا مرتضی حائری، پیرامون اعجاز قرآن است).

. هرم هستی: تحلیلی از مبادی هستی شناسی تطبیقی.

۷. علم کلی یا فلسفه مابعدالطبیعه. (پیرامون بحث های مهم و کاربردی فلسفی از جمله: اتحاد عاقل و معقول، اصالت وجود، حدوث و قدم).

۸. کاوش های عقل نظری. (تقریر فلسفه اسلامی و الهیات بالمعنی الاخص)

۹. کاوش های عقل عملی. (در فلسفه اخلاق)

۱۰. آگاهی و گواهی. (ترجمه، شرح رساله «تصور و تصدیق» ملاصدرا)

۱۱. متافیزیک. (شامل ۱۲ مقاله و سخنرانی در مقولات فلسفه)

۱۲. علم حضوری. (رساله دکترای ایشان است و پیرامون معرفت حضوری و ارتباط آن با علم الهی به هستی و گیتی بوده، و در برگیرنده مناقشات و بحث های بسیار با فلاسفه ای مانند کانت، راسل و ویتگنشتاین است).

۱۳. آفاق فلسفه و تفکر. (مجموعه مصاحبه و گفت و گوها)

۱۴. حکمت و حکومت. (درباره فلسفه سیاسی و تئوری ولایت فقیه. خلاصه ای از این کتاب نیز در مجله «حکومت اسلامی» به چاپ رسیده و بر آن نقدی از سوی آیت الله جوادی آملی و آیت الله محمد مؤمن قمی نگاشته شده است. در این کتاب دموکراسی غربی و نظرات ژان ژاک روسو و دیگران نیز به نقد کشیده شده است).

۱۵. خاطرات آن فیلسوف بزرگ، پس از یک بیماری در ۷۶ سالگی در ظهر پنجشنبه ۱۷ تیرماه ۱۳۷۸ (۲۴ ربیع الاول ۱۴۲۰ ق) چشم از جهان فروبست و پیکرش در روز شنبه (۱۹ تیر) پس از تشییع در تهران و قم، و نماز آیت الله سیدموسی شبیری زنجان بر آن، در حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

حجت طباطبایی ۱۳۳۷ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج سیدمحمدباقر حجت طباطبایی حائری، یکی از علمای مشهد

ص: ۱۸۸

فقید سعید، در سال ۱۳۳۷ ق، در کربلا به دنیا آمد. پدرش آیت الله سید محمد صادق حجت (م ۱۳۳۷ ق) از نوادگان علامه کبیر آیت الله سید علی طباطبائی صاحب ریاض، و از علمای معروف کربلا بود که پیش از ولادت فرزندش، چشم از جهان فرو بست و آیت الله سید عبدالحسین حجت (م ۱۳۶۳ ق) - از مراجع تقلید کربلا - سرپرستی او را بر عهده گرفت و مادرش نیز، از نوادگان سید بحر العلوم بود. فقید سعید، پس از کودکی، به تحصیل علوم دینی روی آورد و نزد حجج اسلام: شیخ جعفر فومنی، سید جعفر شیرازی، شیخ علی اکبر سیویه و شیخ ابوالقاسم خویی، ادبیات و سطوح را فرا گرفت.

سپس به نجف اشرف رفت و در دوره نخست درس خارج آیت الله العظمی خویی شرکت جست و پس از سالیانی چند به کربلا بازگشت و در درس های آیات عظام: سید محمد هادی میلانی، سید عبدالحسین حجت، شیخ مرتضی آشتیانی

و سید محمد حسن آقا میرقزوینی و نیز آیت الله خویی - که برای مدتی به کربلا آمد و به تدریس پرداخت - شرکت کرد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و هم زمان به تدریس و تألیف و اقامه جماعت - در پایین پای صحن امام حسین علیه السلام - پرداخت (که پس از مدتی آن را ترک کرد). او به بیماری ریه دچار شد و بر اثر توصیه پزشکان، کربلا را ترک نمود و برای زیارت و تغییر آب و هوا، در سال ۱۳۵۴ ق به مشهد مقدس آمد و تا آخر عمرش در آن جا ماندگار شد و به تدریس و تحصیل در محضر آیت الله العظمی میلانی پرداخت. فقید سعید از آیات

عظام: سید ابوالحسن اصفهانی و آقای بروجردی اجازه اجتهاد داشت و حسن خلق، فروتنی، و زهد و سادگی در زندگی اش نمایان بود. کلامش اندک، و خاموشی اش بسیار بود و جز در فضایل اهل بیت علیهم السلام و درس و بحث علمی سخن نمی گفت و در مجالس عزای امام حسین سخت می گریست. او وقت آزادش را به نسخه برداری و کتابت کتاب های فقه و اصول و لغت و ادب می گذرانید و کتابخانه ای مهم - که از اجدادش بدو رسیده بود - فراهم آورده بود.

کتاب ها و تألیفات او عبارت اند از :

۱. انیس الشعراء (گردآوری اشعار شعرای عرب و عجم)

۲. تقریرات درس فقه آیت الله میلانی ۳. تقریرات درس اصول آیت الله میلانی ۴. تقریرات درس تفسیر معظم له . معظم له ، پس از گذشت ۸۵ سال از عمر مبارکش، در روز چهارشنبه ۹ ذی قعدة الحرام ۱۴۲۲ ق (۳ بهمن ۱۳۸۰ ش) بدرود حیات گفت.

حجتی کرمانی ۱۳۱۶ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج شیخ علی حجتی کرمانی، از اساتید دانشگاه تهران و یکی از نویسندگان بنام و مشهور بود. وی در سال ۱۳۱۶ ش (۱۳۵۷ ق) در کرمان به دنیا آمد. پدرش حجه الاسلام حاج شیخ عبدالحسین حجتی کرمانی (م ۱۳۷۷ ق) یکی از چهره های مشهور روحانیت کرمان بود که از زرتشتی گری به اسلام گروید و در نجف اشرف و قم تحصیلات خود را به پایان رسانید و پس از آن به درخواست مردم کرمان و امر آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری به زادگاهش بازگشت و در مسجد تاریخی ملک به اقامه جماعت و تبلیغ دین پرداخت.

فقید سعید پس از اتمام تحصیلات متوسطه و اخذ دیپلم، به فراگیری علوم دینی روی

آورد و ادبیات را در مدرسه معصومیه آموخت و پس از آن به نجف اشرف مهاجرت کرد و حدود دو سال اقامت گزید، سپس به حوزه علمیه م آمد و پس از تکمیل سطوح عالیه نزد حضرات آیات: مکارم شیرازی و سبحانی، به درس خارج فقه و اصول آیات عظام: امام خمینی، شریعتمداری، گلپایگانی، شیخ مرتضی حائری و درس فلسفه و تفسیر استاد علامه طباطبایی حاضر شد و علاوه بر تحصیل، به تألیف و تصنیف پرداخت و سال ها در هیأت

تحریریه مجله «مکتب اسلام» و «مکتب تشیع» حضور داشت و مقالات متعدد به رشته تحریر کشید و هم زمان به ایراد سخنرانی و تبلیغ دین در نقاط مختلف کشور پرداخت، وی در مبارزات مردم مسلمان ایران بر علیه رژیم ستمشاهی، حضور فعال داشت و مدت سه سال به ایلام و کرمانشاه تبعید و چند مرتبه هم به حبس و زندان محکوم شد و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به تدریس در دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران پرداخت و ده ها رساله کارشناسی و کارشناسی ارشد را راهنمایی نمود.

در سال ۱۳۵۱ ش به تهران مهاجرت کرد و یکسره به تبلیغ و تألیف و تدریس پرداخت و گروه بسیاری از جوانان را هدایت نمود. از او کتاب های بسیاری - تألیف و ترجمه - به یادگار مانده است، که برخی از آن ها عبارت اند از :

۱. بعثت ۲. تاریخ و علوم قرآن ۳. سیره معصومان (۶ ج) - ترجمه بخشی از کتاب «اعیان الشیعه» ۴. اسلام و تبعیضات نژادی
۵. اسلام آیین زندگی (ج ۱) ۶. اسلام و فرهنگ

قرن بیستم (ترجمه) ۷. تشیع مولود طبیعی اسلام. (ترجمه) ۸. اقتصاد در مکتب اسلام (ترجمه و پاورقی) ۹. حکومت در اسلام (مقدمه و پاورقی) ۱۰. فاجعه تمدن و رسالت اسلام ۱۱. عصر امتیاز ماشین (به ضمیمه آدم نه آدمک) ۱۲. متد دیالکتیک مارکسیستی ۱۳. عقل و احساس ۱۴. از بردگی روم قدیم تا مارکسیسم ۱۵. چهارده داستان ۱۶. دوازده مقاله

۱۷. درباره جمهوری اسلامی ۱۸. زن و انتخابات ۱۹. بلاهای اجتماعی قرن ما ۲۰. آفریدگار جهان، که این سه کتاب را با همکاری آقایان: عمید زنجانی و زین العابدین قربانی نگاشته است

۲۱. لبنان به روایت امام موسی صدر و دکتر چمران

۲۲. مقدمه و پاورقی بر: خدا را چگونه بشناسیم، نوشته آیت الله مکارم شیرازی،

۲۳. پدیده ای بنام قرآن (ترجمه «الظاهره القرآنیه» مالک بن نبی)

۲۴. پاورقی بر: رهبران بزرگ و مسئولیت های بزرگ تر، نوشته آیت الله مکارم شیرازی ۲۵. حج را چگونه انجام داده ای (ترجمه)

۲۶. نیایش در رمضان (شرح ادعیه روزانه ماه مبارک رمضان)

۲۷. سیر قضاوت در ادوار مختلف تاریخ.

و کتاب های غیر چاپی او عبارت اند از:

۲۸. اسلام آیین زندگی (جلد ۲ تا ۵) ۲۹. قاضی بُست (مجموعه ۱۲ داستان) ۳۰. امام و امامت ۳۱. ترجمه اسرار الصلاه (شهید ثانی)

۳۲. ترجمه تفسیر جزء سی ام قرآن (از شیخ محمد عبده)

۳۳. اصحاب کهف (ترجمه از کتاب توفیق الحکیم)

۳۴. مجموعه سخنرانی ها، مقالات، نامه ها و مصاحبه های امام موسی صدر معظم له، پس از ۶۳ سال زندگی و پس

ص: ۱۹۲

از زیارت عتبات عالیات عراق و سوریه، در روز سه شنبه ۲۰ اردیبهشت ۱۳۷۹ ش (سوم صفرالخير ۱۴۲۱ ق) چشم از جهان فرو بست و پیکرش در دوشنبه ۲۶ اردیبهشت پس از تشییع و نماز آیت الله سید موسی شبیری زنجان، در صحن حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

حز الدین ۱۳۳۳ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج شیخ محمد حسین حرز الدین مسلمی نجفی، یکی از مورخین نجف اشرف به شمار می رفت .

فقید سعید در سال ۱۳۳۳ ق در نجف اشرف به دنیا آمد. پدرش حجه الاسلام شیخ علی حرز الدین (م ۱۳۷۳ ق) و جدش آیت الله علامه شیخ محمد حرز الدین (م ۱۳۶۵ ق) صاحب معارف الرجال و مراقد المعارف، از شاگردان آخوند خراسانی و میرزا حسین خلیلی تهرانی بود . وی در حجر پدر و جدش بالید و پرورش یافت و ادبیات و مقدمات علوم را نزد آن دو فراگرفت و پس از آن سطوح عالی را نزد آقایان : سید جواد کیشوان و شیخ علی سماکه و خارج فقه و اصول را در محضر حضرات آیات : سید ابوالقاسم خویی و سید باقر شخص آموخت و اندوخته هایش را تکمیل کرد . سپس به مطالعات خویش در زمینه های: تاریخ و انساب روی آورد و با تلاش پیگیرش، کتاب های متعددی را فراهم ساخت، که تا کنون به چاپ نرسیده است.

برخی از آثار چاپ شده اش - که نشانگر وسعت اطلاعات و کثرت بحث و تحقیق وی است - عبارت اند از:

۱ . تحقیق مراقد المعارف (۲ ج) - نوشته جدش شیخ محمد حرز الدین.

۲ . تحقیق معارف الرجال (۳ ج) - نوشته همو ،

و کتاب های مخطوط او نیز عبارت است

ص: ۱۹۳

از:

۳. تحقیق کتاب الغیبه - نوشته همو.

۴. بنو مسلم العقیلون: نسبهم و احوالهم.

۵. مشجر الانساب العلویه.

۶. الحوادث و التواریخ (۶ ج).

۷. تاریخ النجف الاشرف خلال اربعه عشر قرنا (۳ مجلد ضخیم) - این کتاب به چاپ رسید -

۸. مجموعه الادعیه و الاحراز.

وی در روز دوشنبه ۱۹ محرم الحرام ۱۴۱۷ ق در نجف اشرف، در ۸۳ سالگی درگذشت و در همان جا مدفون شد.

(کاظم الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفكر والادب ، ص ۴۶۶)

حرم پناهی ۱۳۴۷ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج شیخ محسن حرم پناهی، یکی از علما و فقهای مشهور قم به شمار می رفت.

فقید سعید در سحرگاه روز دوشنبه ۸ شعبان المظفر ۱۳۴۷ ق در قم زاده شد. نیاکان پدری و مادری اش همه از علما و فقهای نامدار قم بودند. پدرش آیت لله حاج شیخ مهدی کوچه حرمی قمی (۱۳۱۹ - ۱۳۷۴) از شاگردان آیات عظام: شیخ ابوالقاسم قمی و حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی، و جدش: آیت الله حاج آقا حسن حرمی قمی (۱۲۸۰ - ۱۳۴۷ ق) فقیهی جامع علوم و دارای ریاست تامه و نفوذ کلمه بود، و جد دومش آیت الله حاج ملا آقا حسین قمی (م ۱۳۲۷ ق)، یکی از اعظم فقهای قم و از شاگردان صاحب جواهر و شیخ انصاری بوده است. جد مادری اش نیز آیت الله حاج سیدصادق قمی (۱۲۵۵ - ۱۳۳۸ ق) فقیه بزرگ و متنفذ قم، صاحب «کتاب الزکاه» و سر سلسله خاندان «حسینی روحانی» بوده است.

معظم له، پس از دوران کودکی به تحصیل علوم دینی روی آورد و پس از اخذ ادبیات و

ص: ۱۹۴

سطوح عالیه به درس های فقه و اصول آیات عظام: بروجردی، حجت کوهکمری،

سیدمحمدتقی خوانساری، محقق داماد، گلپایگانی و اراکی و درس تفسیر و فلسفه علامه طباطبائی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و هم زمان به تألیف و تدریس و تربیت شاگردان پرداخت. آن مرحوم، در مبارزات حق طلبانه مردم ایران علیه رژیم پهلوی، پیشتاز بود و نامش همواره در ذیل اعلامیه های علمای حوزه علمیه قم دیده می شد.

وی از اعضای مؤسس «جامعه مدرسین حوزه علمیه قم» بود و به جز آن، انجمن امر به معروف و صندوق قرض الحسنه تشکیل داده بود. علاوه بر پرورش شاگردان، به اعزام مبلغ به مناطق محروم و دستگیری از نیازمندان و درماندگان و سامان دهی جوانان برای بحث و گفت و گو با ادیان و مذاهب می پرداخت. فقید سعید بسیار متواضع، خوش اخلاق و ساده زیست و بردبار بود و به سادات و طلاب و فضلا بسیار احترام می نهاد. آثارش - که همه مخطوط مانده است - عبارت اند از:

۱. سفینه الهداه فی شرح وسیله النجاه (۲۰ ج) ۲. تصحیح وسائل الشیعه ۳. شرکت در تألیف «جامع احادیث الشیعه» - کتاب مساکن و ملابس -

۴. تفسیر آیات الاحکام ۵. شرح خطبه همام ۶. حاشیه بر کفایه الاصول ۷. قاعده لاضرر ۸. فوائد رجالیه ۹. رساله در تقیه ۱۰. رساله در امامت ۱۱. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی - طهارت و صلاه - ۱۲. تقریرات درس فقه اساتید دیگر

آن عالم بزرگوار پس از یک دوره بیماری، در روز سه شنبه ۱۵ رجب الخیر ۱۴۲۳

ص: ۱۹۵

ق در ۷۶ سالگی چشم از جهان فرو بست و پیکر پاکش صبح پنجشنبه با حضور باشکوه علما و مردم متدین قم تشییع و پس از نماز آیت الله بهجت، در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد و در غم فقدانش پیام تسلیتی از سوی مقام معظم رهبری صادر شد.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۱۳۴ - ۱۳۵)

حسن ۱۳۸۷ - ۱۴۲۶ ق

آقای شیخ فارس الحسن (تبریزیان) یکی از فضیلاتی پر تلاش حوزه علمیه قم بود .

آن مرحوم در ماه شوال ۱۳۸۷ ق در نجف اشرف به دنیا آمد و پس از دوران دبستان و دبیرستان بر اثر ظلم نظام بعثی عراق در ۱۴۰۵ ق همراه با خانواده اش به مشهد مقدس کوچید و ادبیات عرب را نزد استاد سید حسن حجت هاشمی آموخت و پس از مهاجرت به قم ، بقیه ادبیات را نزد علامه شیخ محمد علی مدرس افغانی تکمیل نمود و سطوح عالی را هم در محضر حضرات آیات : سید احمد مددی ، شیخ محمد باقر ایروانی ، و شیخ مصطفی اعتمادی فرا گرفت . آن گاه به درس خارج حضرات آیات : وحید خراسانی و میرزا جواد تبریزی حاضر شد . و بهره های فراوان بر گرفت . اما تمام ذوق و شوقش در احیای تراث و تحقیق مخطوطات بود ، لذا ملازم علامه فقید سید عبدالعزیز طباطبایی شد و از روش او الگو بر گرفت و کتاب های متعدد را تحقیق ، و به عالم مطبوعات عرضه کرد . وی از حضرات آیات مرعشی نجفی ، گلپایگانی اجازه روایت حدیث داشت و در کنگره های علمی امام رضا علیه السلام ، شیخ

مفید

ص: ۱۹۶

، کتاب و کتابخانه در اسلام شرکت داشت و برای شناسایی کتب و نسخه های خطی به کشورهای ترکیه ، سوریه ، لبنان ، هند ، عربستان ، مراکش ، مصر ، اردن ، کویت ، امارات و لندن مسافرت نمود و با علمای بلاد آشنا شد و تجربیات فراوان کسب کرد . در قم مؤسسه قائم آل محمد علیه السلام و مرکز الابحاث العقائديه (زیر نظر دفتر آیت الله العظمی سیستانی) را تأسیس نمود و با مسلمانان سراسر جهان به تبادل علمی و فرهنگی پرداخت و اشراف علمی بر مجموعه های « علی مائده الکتاب والسنه » ، « علی مائده العقیده » ، « من فیض الغدير » و دیگر کتب داشت و ده ها کتاب فکری و عقیدتی را منتشر ساخت و ده ها نفر را به تشیع نزدیک ساخت و از گمراهی نجات داد .

تألیفاتش عبارتند از :

۱ . وسیله المحبین الی زیاره المقربین ۲ . السید هاشم البحرانی ، حیاتہ ، کتبہ ، مکتبہ ۳ . الخصوم وشبهاتهم ضدّ مذهب اهل البيت عليهم السلام ۴ . المجازر والتعصبات الطائفیه فی عهد المفید ۵ . مجموعه مقالات (در مجله میقات الحج و جاہای دیگر) .

و آثار غیر چاپی او از این قرار است :

۱ . الامام الکاظم علیه السلام عند اهل السنه ۲ . المنتقى من مخطوطات مکتبات الهند ۳ . الجامع فی زیاره الامام الرضا ۴ . الجهاد الابتدائی ۵ . الشطرنج .

و کارهای تحقیقی اش هم عبارتند از :

۱ . ارشاد الاذهان ۲ شاد الاذهان، ۲ ، علامه حلی (۲ ج)

۲ . القواعد الجلیه فی

ص: ۱۹۷

۳. نهج البلاغه ، شريف رضى ۴. تقريب المعارف ، ابوالصلاح حلي ۵. الروضه البهيه . شرح لمعه (۴ ج)
۶. الملهوف على قتلى الطفوف ، سيدبن طاوس ۷. سعد السعود ، سيدبن طاوس
۸. تأويل ما نزل من القرآن فى النبى وآله ، ابن الحجام ۹. المقام الأسنى فى شرح الاسماء الحسنی ، شيخ ابراهيم كفعمی ۱۰. محاسبه النفس ، كفعمی
۱۱. المسائل العشر فى الغيبه ، شيخ مفيد ۱۲. زينب الكبرى ، شيخ جعفر نقدي ۱۳. استقصاء النظر فى البحث عن القضاء والقدر ، علامه حلي
۱۴. واجب الاعتقاد على جميع العباد ، علامه حلي (چاپ نشده)
۱۵. مكتبه العلامة الحلي ، سيدعبدالعزیز طباطبائی ۱۶. بصائر الدرجات ، محمد بن حسن الصفار قمی (چاپ نشده)
۱۷. رساله تقيه ، شيخ انصارى ۱۸. المأتم الحسينى ، سيدشرف الدين ۱۹. عيد الغدير فى الاسلام ، علامه امينى .
- سرانجام آن عنصر تلاش و کوشش در اوج فضل و تقوا بر اثر سانحه تصادف در ۳۸ سالگی در روز پنجشنبه ۷ جمادى الثانی ۱۴۲۶ ق بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله وحید خراسانی بر آن ، در قبرستان شیخان قم به خاک آرمید .

حسينی اعرجی ۱۳۶۸ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج سیدمحمد رضا اعرجی حسینی آل فحام، یکی از علما و فضیلاى حوزه علمیه قم به شما می رفت. معظم له، در روز ۲۴ ذی الحجه الحرام ۱۳۶۸ ق - روز مباهله - در کربلا زاده شد و پس از

کودکی، به اقتضای شوق فطری به تحصیل علوم دینی روی آورد و ادبیات و سطوح را نزد حضرات آقایان: سیدحسن کهنوی، شیخ عبدالرضا صافی، سیدمحسن جلالی، شیخ مهدی کابلی و شیخ محمد حسین مازندرانی فراگرفت. در سال ۱۳۹۱ ق، در اثر فشار دولت جابر بعث عراق، از کربلا اخراج شد و پس از تسفیر به ایران، به قم آمد و با جدّیت و تلاش پیگیر به تحصیل و تألیف پرداخت و آثار متعددی در فقه، حدیث، تاریخ و تراجم به سامان رسانید. وی در حوزه علمیه قم به درس آیات عظام: گلپایگانی، شریعتمداری، حائری و پس از وفات ایشان به درس آیات عظام: آملی، میرزا کاظم تبریزی، سیدمحمد روحانی، شیخ جواد تبریزی، وحید خراسانی و سیدابوالقاسم کوکبی حاضر شد و مورد توجه فراوان و علاقه بسیار اساتیدش قرار گرفت و از آیت الله حاج آقا مرتضی حائری، موفق به اخذ اجازه اجتهاد شد و از

حضرات آیات: شیخ آقا بزرگ تهرانی، شیخ محمدرضا طبسی و شیخ فرج الله قطیفی اجازه روایت گرفت. وی در شبانه روز، بیش از ۱۵ ساعت به کار علمی می پرداخت و تا نیمه شب، مشغول تألیف و تصنیف بود. به امام زمان علیه السلام عشق می ورزید و هفته ای یک بار و دوبار به مسجد جمکران مشرف می شد و هر روز نماز استغاثه به آن حضرت را می خواند. خطش بسیار زیبا و اخلاقش نیکو و شایسته بود .

آثار چاپی اش عبارت اند از :

- ۱ . احسن الجزاء فی اقامه العزاء علی سیدالشهدا علیه السلام (۲ ج) ۲ . نجاه الامة فی اقامه العزاء علی الحسین و الائمه علیهم السلام ۳ . ارشاد العباد

الى استحباب لبس السواد (تحقيق و نوشته : شيخ جعفر حائري) ،

٤ . افضل الأعمال الصلاه على النبي و آل عليهم السلام ٥ . النجم الزاهر في بيان نذر الناذر ٦ . خير الدارين في برّ الوالدين ٧ .
تنقيح الادله في حكم الامام و الحاكم بعلمه ٨ . رساله في مفطريه الدخان للصوم ٩ . رساله في تعيين الجلوس في ركعه الوتيره
١٠ . رساله في أجزاء الاغسال عن الوضوء ١١ . رساله في لزوم اولويه الصلاه الظهر من يوم الجمعة ١٢ . المقباس الجلي في
فضل الصلاه على النبي

و كتاب های غير چاپی اش هم عبارت اند از:

١٣ . دلائل الاحكام في شرح شرايع الاسلام (چند جلد) ١٤ . مدارك العروه الوثقى (٣ ج: اجتهاد و تقليد، صوم و نكاح) ١٥ .
انفع العوائد في شرح الفرائد

جفف ١٦ . نتائج العقول في شرح كفايه الاصول (٦ ج) ١٧ . العلم المنيف في شرح التصريف ١٨ . هدايه المبتدئين في شرح
معالم الدين ١٩ . بغيه الطالب في احوال الامام على بن ابيطالب عليه السلام ٢٠ . رساله في التقيه ٢١ . رساله في اثباه انّ الامامه
من اصول الدين ٢٢ . البرهان الفائق في حكم نقل الجنائز ٢٣ . تحفها لاجباب في حكم اهل الكتاب ٢٤ . الخمر في حكم الاسلام
٢٥ . ارشاد العقول في وجوب اكرام ذريّه الرسول ٢٦ . احسن الاثر في تراجم مجتهدى القرن الرابع عشر ٢٧ . بقايا الاطياب في
تتمه الكنى و الالقاب (٢ ج) ٢٨ . الانوار الجليه في تراجم السادات الاعرجيه (٢ ج) ٢٩ . الفيض الرباني في ترجمه علامه
الاصفهانى (سيد حسين)

٣٠ .

ص: ٢٠٠

ایشان پس از عمری خدمت به علم و دانش در ۵۲ سالگی، به علت بیماری قلبی، در روز پنجشنبه ۱۰ رمضان المبارک ۱۴۲۱ ق (۱۷ آذر ۱۳۷۹ ش) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع شایسته و نماز آیت الله سیدموسی شبیری زنجانی، در قبرستان بقیع قم به خاک سپرده شد.

حسینی تهرانی ۱۳۴۵ - ۱۴۱۶ ق

آقای حاج سیدمحمد حسین حسینی تهرانی نویسنده ای نامدار و عالمی سختکوش بود. وی در ۲۴ محرم الحرام ۱۳۴۵ ق در خانواده دانش و تقوا در تهران زاده شد. پدرش آیت الله حاج سید محمد صادق تهرانی (۱۳۰۰ - ۱۳۷۰ ق) از علمای تهران و امام جماعت مسجد قائم لاله زار و نویسنده «تفسیر القرآن» و جدش آیت الله آقای حاج سید ابراهیم حسینی تهرانی (م ۱۳۳۲ ق)، از شاگردان آیت عظام: میرزا محمد حسن شیرازی و سید محمد طباطبایی فشارکی و بنیادگذار مسجد فوق و مروج دین و مذهب بوده است. وی پس از پشت سر نهادن دوران کودکی بنا به اقتضای شوق فطری و روش خانوادگی به تحصیل علوم دینی روی آورد و مقدمات آن را نزد پدر بزرگوار و عمویش فراگرفت و در ۱۳۶۳ ق (۱۳۲۴ ش) به حوزه علمیه قم آمد و به فراگیری سطح اشتغال جست. سپس به درس فقه آیت الله العظمی بروجردی و درس اصول آیت الله سیدمحمد محقق داماد و دروس تفسیر و فلسفه و کلام و اخلاق آیت الله علامه طباطبایی حاضر شد و سالیانی چند از آنان بهره های فراوان برد. در سال ۱۳۷۰ ق برای تکمیل دروس

خویش به حوزه علمیه نجف کوچید و مدتی طولانی از درس های تفسیر و اصول

آیت الله العظمی خویی و فقه آیت الله العظمی شاهرودی و درس فقه و اصول آیت الله حاج شیخ حسین حلی بهره برد.

در سال ۱۳۷۷ ق به تهران بازگشت و در مسجد آباء و اجدادی خویش به امامت جماعت پرداخت و سبب ترویج نماز در آن محیط ناسالم گشت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی به مشهد مقدس مهاجرت کرد و به تألیف، تدریس، تربیت شاگردان، اقامه شعائر دینی و راهنمایی مؤمنان اشتغال جست.

تألیفات آن مرد بزرگ بیش از چهل عنوان و در حدود ۷۵ جلد است و از مطالعه آن ها تبهر فراوان مؤلف در علوم مختلف اسلامی هم چون: کلام، فقه، اصول، تفسیر، حدیث، تاریخ، تراجم، حکمت و فلسفه، سیاست، ادبیات، طب، عرفان و اخلاق نمودار است.

عناوین برخی از نوشته های ایشان عبارت است از:

۱. الله شناسی (تفسیر آیه «انّ عدّه الشهور عند الله اثنا عشر شهراً فی کتاب الله») در اثبات بناء اسلام بر سال و ماه قمری
۲. مقدمه و پاورقی: رساله سیر و سلوک منسوب به علامه بحر العلوم ۳. لبّ الباب در سیر و سلوک اولی الالباب (تقریرات درس های اخلاق آیت الله علامه طباطبایی همراه با اضافات و پاورقی ها)
۴. مهر تابان (یادنامه و زندگینامه علامه طباطبایی و مصاحبات مؤلف با جناب علامه)
۵. روح مجرّد (یادنامه حاج سیدهاشم موسوی حدّاد از شاگردان میرزا علی آقای قاضی)
۶. توحید علمی و عینی (شرح و پاورقی مکاتبات آیت الله حاج شیخ محمّد حسین اصفهانی درباره یتّی از عطار نیشابوری)
۷. رساله حول مسأله رؤیه الهلال (مجموعه مکاتبات و نامه های ایشان با آیت الله

العظمی خویی پیرامون

ص: ۲۰۲

لزوم اشتراک آفاق در رؤیت هلال برای ثبوت ماه های قمری)

۸. وظیفه فرد مسلمان در احیای حکومت اسلام ۹. ولایت فقیه در حکومت اسلام (۴ ج) ۱۰. نور ملکوت قرآن (۴ ج) ۱۱. دوره انوار الملکوت (در برگیرنده: نور ملکوت مسجد، نور ملکوت نماز، نور ملکوت روزه، نور ملکوت دعا)

۱۲. لمعات الحسین علیه السلام (گزیده ای از کلمات و مواعظ امام حسین علیه السلام، که به خط زیبا و نثر شیوای مؤلف به چاپ رسیده است)

۱۳. هدیه غدیریّه - دو نامه سیاه و سپید - (شامل نامه ای از امیر اهل سنت و جماعت بخارا و جوابیه آن از سوی امیر شیعه امامی خراسان درباره ولایت و خلافت بلافصل امیر مؤمنان علی علیه السلام و با مقدمه و تحقیق از سوی ایشان)

۱۴. رساله نکاحیه «کاهش جمعیت، ضربه ای سهمگین بر پیکر مسلمین»

۱۵. نگرشی بر مقاله «بسط و قبض تئوریک شریعت» (که در آن کتاب های «دانش و ارزش» و نظریه تکامل دینی دکتر سروش و کتاب «خلقت در قرآن» دکتر سبحانی به نقد کشیده شده است).

کتاب های چاپ نشده وی نیز عبارت اند از:

۱. تفسیر آیه مودّت «قل لا استلکم علیه اجراً الا الموده فی القربی»

۲. تفسیر سوره عبس ۳. تفسیر سوره یاسین ۴. کتاب الحج ۵. احکام المساجد ۶. رساله فی القرآن ۷. رساله فی حرمه الزوجه مؤبداً علی الزوج

۸. رساله در دعا ۹. رساله در نماز ۱۰. رسائل فقهیه ۱۱. رساله فی الصوم ۱۲. مجموعه الطهرانی ۱۳. کرامات الاولیاء ۱۴

ص: ۲۰۳

. تقریرات درس فقہ آیت اللہ شاهرودی (صلوٰہ و صلاہ الجمعہ)

۱۵. تقریرات درس فقہ آیت اللہ شیخ حسین حلّ ۱۶. تقریرات درس اصول آیت اللہ العظمی خویی ۱۷. الاجتهاد و التقليد (تقریر درس آیت اللہ حلّی).

وی پس از عمری سرشار از توفیق و خدمات دینی در ۷۱ سالگی و در نهم صفر الخیر ۱۴۱۶ ق (۱۷ تیرماه ۱۳۷۴ ش) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و نماز آیت اللہ بهجت، در صحن مطهر حضرت امام رضا علیه السلام به خاک سپرده شد.

حسینی خطیب ۱۳۳۹ - ۱۴۱۴ ق

آقای سید عبد الزهرا حسینی خطیب در سال ۱۳۳۹ (۱۹۲۱ م) در «خضر» از توابع شهر «سماوه» عراق چشم به جهان گشود. پس از طی دوران کودکی، عشق به فراگیری علوم دینی وی را به سوی علامه شیخ طالب آل حیدر منتفکی کشانید و مقدمات علوم را نزد وی فراگرفت. ۱۶ ساله بود (۱۳۵۵ ق) که به حوزه علمیه نجف کوچ کرد و نزد آیت اللہ شیخ محمد حسین کاشف الغطاء و علامه شیخ اسد حیدر و علامه شیخ علی مرهون قطفی و سید سعدون البعاج به تحصیل دانش اسلامی پرداخت و از این رهگذر بود که اختصاص تمام به کاشف الغطاء پیدا کرده و امین اسرار وی گردید.

در سال ۱۳۸۶ ق بود که نخستین تألیف خود را با نام «مصادر نهج البلاغه و اسانیده» در اثبات انتساب نهج البلاغه به امیر المؤمنین علیه السلام و ردّ اتهام متعصبین اهل سنت مبنی بر ساختن و پرداختن نهج البلاغه به وسیله سیدرضی در نجف منتشر ساخت و ثابت کرد که تمام خطبه های این کتاب شریف سال ها پیش از پیدایش سیدرضی و پدرش در کتاب های

شیعه و سنی بوده است و کمترین کلمه ای در این کتاب از تراوشات

فکری شریف رضی نبوده است. این کتاب دائره المعارفی از نهج البلاغه و شامل شرح لغات دشوار، کتابشناسی نهج البلاغه، مدرک یابی خطبه های نهج البلاغه و شرح اعلام کتاب است. آن سال ها در بَکد - نزدیک سامراء - به رهبری مردم و رسیدگی به امور دینی آنان می پرداخت و وکالت آیات عظام حکیم و خویی را برعهده داشت. اخیراً به سوریه مهاجرت نموده و به خدمات دینی پرداخته و پس از مهاجرت علامه سیدعلی غریفی در ۱۴۱۱ ق به دوبی کوچید و هدایت و راهبری شیعیان دوبی کشورهای خلیج را برعهده گرفت و از طریق خطابه و منبر و تألیف و تصنیف به ارشاد آنان پرداخت. از خصوصیاتش فروتنی بسیار، جود و بخشش، رسیدگی به حال ضعیفان، دوری از مکروهات و پابندی به مستحبات دینی را می توان نام برد.

برخی از آثار وی عبارت اند از:

۱. مصادر نهج البلاغه و اسانیده (۴ ج)

۲. شرح شرایع الاسلام (۸ ج) ۳. مأه شاهد و شاهد یا حکم الامام علی فی شعر المتنبی ۴. تحقیق الشافی سیدمرتضی (۴ ج)

۵. تحقیق الغارت ثقفی ۶. تحقیق و تهذیب منار الهدی شیخ علی بحرانی ۷. تحقیق اعلام نهج البلاغه علی بن ناصر حسینی سرخسی. مختصر معجم الادباء یاقوت حموی ۹. مصادر الحكم المنثوره للامام امیر المؤمنین ۱۰. کشکول. وی در ۷۵ سالگی، در شب ۱۱ شعبان المعظم ۱۴۱۴ ق (۳ بهمن ۱۳۷۲ ش) در سوریه چشم از جهان فرو بست و پس

ص: ۲۰۵

از تشیع باشکوه در حرم حضرت زینب علیها السلام به خاک سپرده شد .

(با استفاده از گفتار مرحوم علامه سیدعبدالعزیز طباطبایی)

حسینی مرندی ۱۳۵۰ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج سیدصادق حسینی مرندی یکی از فضیله‌ای حوزه علمیه قم به شمار بود. فقید سعید، در سال ۱۳۵۰ ق (۱۳۱۰ ش) در یکی از روستاهای مرنده زاده شد و پدرش حجه‌الاسلام میر سیدابراهیم مرندی، یکی از علما و ائمه جماعت مرنده بود. معظم له، پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و فراگیری خواندن و نوشتن، ۱۲ ساله بود که به تبریز آمد و در مدرسه طالبیه اقامت گزید و ادبیات و سطوح فقه و اصول را نزد اساتید بزرگواری هم چون حضرات آیات: شیخ علی اکبر اهری، سیدعلی مولانا، میرزا محمود انصاری و سیدمحمد بادکوبه ای فراگرفت. سپس در ماه صفر ۱۳۶۷ ق به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و پس از تکمیل سطوح عالی، به درس های آیت الله العظمی بروجردی و آیت الله مرعشی نجفی حاضر شد و بهره های فراوان برد پس از وفات آیت الله بروجردی، یکسره به درس و بحث آیت الله مرعشی نجفی و جلسات معظم له حاضر شد و جزو خواص اصحاب ایشان به شمار آمد و علاوه بر تحصیل در محضر ایشان، به تألیف و تدریس سطوح و در ایام تعطیل حوزه علمیه قم، به تبلیغ دین در شهرهای مختلف پرداخت .

برخی از تألیفات ایشان، عبارت اند از:

- ۱ . گناهان کبیره در اسلام (از نظر خاصه و عامه)
- ۲ . قوانین کیفری در اسلام (حدود، قصاص و دیات)
- ۳ . مذاهب اسلام (بررسی مذاهب گوناگون اسلامی)
- ۴ . تقریرات درس فقه آیت الله مرعشی نجفی معظم له، در روز شنبه ۳۰ رجب الخیر

ص: ۲۰۶

۱۴۲۰ ق (۷ آبان ۱۳۷۹ ش) در ۷۰ سالگی درگذشت.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۲۵۶ - ۲۵۷)

حق شناس ۱۳۳۸ - ۱۴۲۸ ق

آقای حاج شیخ عبدالکریم حق شناس ، یکی از علمای بزرگ تهران به شمار می رفت .

وی در سال ۱۳۳۸ ق (۱۲۹۸ ش) در تهران به دنیا آمد و پس از دوران کودکی ، به تحصیل علوم دینی روی آورد . ادبیات و مقداری از سطوح را نزد حاج شیخ محمدحسین زاهد آموخت و سطوح عالیه هم را نزد آیت الله حاج شیخ محمدرضا تنکابنی و آیت الله حاج سیدعلی حایری و عرفان و کلام را هم نزد آیت الله حاج شیخ محمدعلی شاه آبادی فراگرفت و در سال ۱۳۵۸ ق به قم آمد و در دروس آیات عظام : حجت ، سیدمحمدتقی خوانساری ، امام خمینی و سپس درسهای آیت الله بروجردی شرکت کرد و مبانی علمی اش را استوار ساخت . در سال ۱۳۷۳ ق (۱۳۳۳ ش) ، پس از وفات مرحوم آقای حاج شیخ محمدحسین زاهد (امام جماعت مسجد امین الدوله) ، به دستور آیت الله بروجردی ، به تهران بازگشت و در مسجد مذکور به خدمات دینی - اقامه جماعت و منبر و تفسیر قرآن - و در مدرسه سپهسالار قدیم هم به تدریس فقه و اصول و معقول پرداخت و نسلی مؤمن و متدین و شاگردان فراوان ، پرورش داد (که از جمله آنان آیت الله حاج سیدمحسن خرازی

و آقای حاج شیخ رضا استادی است) .

شریف رازی درباره او می نویسد :

« نزدیک چهل سال است او را می شناسم . دارای مقام فضل و

ص: ۲۰۷

دانش و تقوا، و به پاکدامنی و بی آلاشی موصوف است. در تربیت و تهذیب اخلاق جوانان محیط خود بسیار ساعی و تربیت یافتگان مکتب او در بازار و حوزه های علمی قم و تهران بسیار است و از روز آشنایی تاکنون، مکروهی از وی ندیده ام...».

(گنجینه دانشمندان، ج ۴، ص ۴۲۹؛ آثار الحجه، ج ۲، ص ۲۵۹ - ۲۶۰)

از آثار وی است:

۱. ارث الزوجه ۲. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی ۳. تقریرات درس اصول آیت الله بروجردی ۴. تقریرات درس فقه آیت الله حجت ۵. تقریرات درس اصول آیت الله خوانساری آن عالم بزرگ، در تاریخ دوشنبه ۸ رجب الخیر ۱۴۲۸ ق (اول مرداد ۱۳۸۶ ش) در ۸۸ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله مهدوی کنی بر آن، در حرم مطهر حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام به خاک سپرده شد. و در سوگش پیام تسلیتی از سوی مقام معظم رهبری صادر شد.

حقّی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ محمد علی حقّی سرابی یکی از فضلا و علما و مدرسین حوزه علمیه قم به شمار می رفت. فقید سعید در هشتم ذی حجه الحرام ۱۳۴۸ ق به جهان گشود.

پدرش آیت الله میرزا عبدالله سرابی (۱۲۹۵ - ۱۳۷۶ ق) عالم مُطاع و محترم سراب بود. وی با رفتار و گفتارش - که از ورع و تقوایش برمی خاست - اثری ژرف بر دل های مردم نهاده و در زمان اشغال آذربایجان و حکومت پیشه وری به خوبی از مرزهای عقیده و ایمان دفاع کرد و سدّی

ص: ۲۰۸

استوار در برابر آنان به شمار می رفت. نیای مادری اش نیز علامه ادیب میرزا جلیل واعظ از علمای مدرس فقه و اصول و از شعرای زبردست و آشنا به زبان های: ترکی، فارسی و عربی بوده است. معظم له پس از فراگیری خواندن و نوشتن و قرآن کریم، به تحصیل علوم دینی روی آورد و مقدمات را نزد پدرش و دیگران فراگرفت. سپس در چهارده سالگی (۱۳۶۲ ق) به مدرسه طالبیه تبریز رفت و به آموختن ادبیات و مطّول و حاشیه و شرح باب حادی عشر نزد اساتیدی چون: میرزا علی اصغر باغمیشه ای پرداخت. در ۱۳۶۴ ق

به حوزه علمیه قم آمد و سطوح عالیّه را نزد حضرات آیات: حاج آقا مرتضی حائری، میرزا محمد مجاهدی، سید محمد باقر سلطانی طباطبایی، شیخ موسی زنجانی، سید حسین قاضی تبریزی و میرزا صادق طاهباز فراگرفت. وی در سال ۱۳۷۰ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و در درس های آیات عظام: سید محمود شاهرودی، سید محسن حکیم، سید ابوالقاسم خویی و میرزا باقر زنجانی شرکت جست و مبانی فقهی و اصولی اش را استوار ساخت و هم زمان از محضر آیت الله شیخ محمد علی سراجی - از بزرگان شاگردان آیت الله میرزا مهدی اصفهانی - عقاید و مبانی اخلاق را فراگرفت و این همه، دو سال به طول انجامید. سپس در پی بیماری پدر و تقاضایش، به سراب باز آمد و به تدریس و منبر پرداخت و این تا سال ۱۳۷۶ ق ادامه یافت. پس از درگذشت پدرش به قم آمد و در دروس فقه و اصول آیات عظام: بروجردی، خمینی و شریعتمداری حاضر شد و بهره های فراوان کسب نمود و هم زمان به درس تفسیر آیت الله شیخ محمد

باقر ملکی میانجی شرکت کرد و با مکتب تفکیک و مبانی علمی تفسیر قرآن آشنا گشت و در کنار آن ها به تدریس سطوح عالیه (رسائل، مکاسب و کفایه) و تفسیر پرداخت.

در سال ۱۳۹۷ ق بود که به تهران مهاجرت کرد و در مسجد امام حسین علیه السلام، که یکی از معروف ترین مساجد پایتخت است - به امامت جماعت و وعظ و ارشاد پرداخت و در جوار آن، حوزه علمیه امام حسین علیه السلام را بنیاد نهاد و خود به تدریس فقه و اصول و پرورش بیش از یکصد طلبه اشتغال جست و در سال های انقلاب اسلامی، خود و مسجدش را یکسره وقف پیشبرد اهداف نهضت اسلامی نمود و بسیاری از حرکت های ضد رژیم را رهبری کرد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به ریاست یکی از شعبه های «دیوان عالی کشور» (برای دو سال) و نمایندگی مجلس شورای اسلامی از سراب (چهار سال) و نمایندگی مجلس خبرگان رهبری از آذربایجان شرقی (برای هشت سال) برگزیده شد و تا پایان عمر بر این سمت بود. از ویژگی هایش احاطه بر تفسیر قرآن و چیرگی بر اخبار و احادیث اهل بیت علیهم السلام و اکرام و احترام بسیار نسبت

به علما و خطبا بود، به دیگران دستور نمی داد و کارهایش را خود انجام می داد و در سلام به دیگران، پیشقدم بود. وی از علمای بسیار مانند آیات عظام: سید محسن حکیم، سید محمود شاهرودی، سید ابوالقاسم خویی و حجت کوهکمری اجازه امور حسیه اجتهاد داشت .

برخی از تألیفاتش عبارت اند از :

۱ . رساله فی الوجود و الماهیه و نقد نظریه وحده الوجود ۲ .

ص: ۲۱۰

رساله فی العداله ۳. رساله فی الرشوه (این هر سه به چاپ رسیده است)

۴. رساله فی الاجتهاد و التقليد (آماده چاپ)

۵. رساله فی تفسیر آیات الصوم (آماده چاپ)

۶. رساله فی اعجاز القرآن (آماده چاپ)

۷. رساله فی مباینه صفات الله تعالی لصفات مخلوقاته ۸. شرح دعای افتتاح ۹. شرح دعای مکارم الاخلاق ۱۰. شرح تجرید الاعتقاد ۱۱. رساله فی احکام البسمله و اسماء الله تعالی ۱۲. رساله فی معنی التفسیر و التأویل ۱۳. رساله فی اهمیه علم الاخلاق ۱۴. حاشیه انتقادی بر اسفار و فصوص الحکم ۱۵. تفسیر برخی از اجزاء و سور قرآن کریم (۴ ج)، مانند: الف. صحنه های خوش منظر در تفسیر سوره کوثر ؛ ب. راه و چاه در تفسیر معوذتین ؛ ج. یگانه پرستی، تفسیر کامل سوره توحید

۱۶. رساله فی لباس المصلی

او در اوایل ۱۳۷۶ ش از تهران به حوزه علمیه قم بازآمد و به تدریس خارج فقه و اصول و تفسیر پرداخت. در روز جمعه ۲۷ رمضان المبارک ۱۴۱۹ ق (۲۵ دی ماه ۱۳۷۷ ش) در ۷۱ سالگی بدرود حیات گفت و پس از تشییع شایسته و نماز آیت الله حاج سید موسی شبیری زنجانی بر پیکرش، در قبرستان شیخان به خاک سپرده شد .

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۱۳۵ - ۱۳۶)

حکمی ۱۳۴۶ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج سیدمرتضی موسوی حکمی دزفولی، یکی از علما و ائمه جماعات تهران (و داماد آیت الله العظمی خویی) بود .

فقید سعید، در ۲۲ محرم الحرام ۱۳۴۵ ق در نجف اشرف زاده شد. پدرش آیت الله سید محمد

ص: ۲۱۱

حسین دزفولی (۱۳۰۰ - ۱۳۶۲ ق) یکی از علما و فضیلاى نجف و از شاگردان آیات عظام: میرزای نایینی و آقا ضیاء عراقی به شمار می رفت .

وی، تحصیل علوم دینی خویش را از کلیه الفقه آغاز کرد و از آن جا در مقطع لیسانس و از دانشگاه بغداد در مقطع فوق لیسانس فارغ التحصیل شد و به شعر و ادب و نگارش مقالات متعدد، در کنار تحصیل خویش در محضر ابوالزوجه گرامی اش: آیت الله خوئی و آیت الله شیخ محمدحسین کاشف الغطاء - که از نوجوانی در محضر او فنون شعر و ادب را فرا گرفته بود - روی آورد و از مرحوم کاشف الغطاء اجازه اجتهاد دریافت کرد و اداره مجله «النشاط الثقافی» را در سال ۱۳۷۷ ق، برعهده گرفت و در آن مقالاتی، در کمال اتقان و استواری قلم نگاشت. وی سالها به نمایندگی آیت الله خوئی به رتق و فتق امور و حل مشکلات حوزه و روحانیت به ویژه در رابطه با مشکلاتی که آنان با دولت بعث داشتند مبادرت می ورزید . تا آنکه به علت فشار حکومت بعث عراق در سال ۱۳۵۱ ش به ایران آمد و در مسجد «رضوان الله» به امامت جماعت و ارشاد مؤمنین و تعظیم شعائر دینی اشتغال ورزید .

علامه بر آن به قضاوت در دادگستری و دیوان عدالت اداری ، سازمان بازرسی کل کشور و دادگاه مبارزه با منکرات و تدریس در دانشکده الهیات پرداخت .

او مشاور عالی «مرکز رسیدگی به امور مساجد» بود و مقالات متعدد در مجله «مسجد» نگاشت . او، قلمی قوی ، نثری استوار و اخلاقی خوش و سیمایی جذاب و گیرا داشت .

آثار

ص: ۲۱۲

وی عبارت اند از:

۱. الادب النجفی المعاصر ۲. الحركه الجوهريه عند صدرالمتألهين ۳. مقدمه بر كتاب هاى آيت الله خويى (البيان ، معجم رجال الحديث ، احكام الرضاع ، موسوعه الإمام الخويى)

۴. مقدمه بر كتاب هاى : فقه الشيعه (سيد مهدي خلیالی) ، القطره (سيد احمد مستنبط) ، قانون تفسير (كمالي دزفولي) ، مقتل الحسين (مصطفى آل اعتماد) ، العقد المنير (سيد موسى مازندرانی) ، دعوت حق (محمدجعفر تبریزی) ، دلائل الصدق (مظفر) ، مع رجال الفكر فى القاهره (سيد مرتضى رضوى) ، معاد (محمدی گیلانی) ، مصباح الهدایه (میر سيد على بهبهانی) .

۵. مجموعه مقالات عربی ۶. مجموعه مقالات فارسی ۷. تقریرات درس اساتید

آثار چاپ نشده :

۱. رساله در فلسفه اسلامی ۲. رساله در عدم تحریف قرآن ۳. رساله در صلح امام حسن ۴. رساله در دعاء ۵. رساله در حکومت اسلامی ۶. الخلافه بين النبى والصحابه ۷. دیوان شعر عربی معظم له، در تاریخ دوشنبه ۱۶ تیرماه ۱۳۸۲ ش (۷ جمادی الاول ۱۴۲۴ ق) در ۷۸ سالگی بدرود حیات گفت و در روز سه شنبه پس از تشییع و نماز آیت الله صافی گلپایگانی در قبرستان شیخان قم به خاک سپرده شد.

(محمد هادی امینی ، معجم رجال الفكر والادب فى النجف ، ج ۱ ، ص ۴۱۹)

حکیم ۱۳۴۱ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج سیدمحمدتقی طباطبایی حکیم، یکی از اندیشمندان نامی حوزه علمیه نجف بود.

ایشان در سال ۱۳۴۱ ق زاده

ص: ۲۱۳

شد. پدرش علامه فقید سید محمد سعید حکیم (م ۱۳۹۵ ق)، از علمای حوزه نجف بود. فقید سعید پس از کودکی، به تحصیل علوم دینی روی آورد و ادبیات و سطوح را نزد حضرات آیات: سید محمد سعید حکیم (والدش)، سید محمد علی حکیم، سید یوسف حکیم و پس از آن خارج فقه و اصول را در محضر آیات عظام: حکیم، خویی و شیخ حسین حلی فراگرفت و مبانی علمی اش را استوار ساخت و هم زمان با تحصیل به تدریس ادبیات و سطوح پرداخت و شاگردان بسیار (مانند حضرات آقایان: شیخ محمد علی تسخیری، شیخ احمد وائلی، شیخ عبدالهادی فضلی، سید عبدالهادی حکیم و سید عدنان بگاء) پرورش داد. در سال ۱۳۶۱ ق همراه با گروهی از علمای حوزه «جمعیت منتدی النشر» و در سال ۱۳۷۲ ق، «کلیه الفقه» را بنیاد نهاد و سالیان فراوان در آن دو مرکز مهم علمی به تدریس و تألیف و سخنرانی در مناسبت های دینی و فرهنگی پرداخت و در سال ۱۳۸۰ ق، به ریاست کلیه الفقه

برگزیده شد و این تا سال ۱۳۸۵ ق ادامه یافت. در سال ۱۳۸۱ ق به درجه استادی دانشگاه بغداد رسید و در آن جا به تدریس فقه، اصول و ادبیات عرب پرداخت و بر ده ها رساله فوق لیسانس و دکترای نظارت کرد و با راهنمایی وی کتاب های بسیار نگاشته شد. در سال ۱۳۸۱ ق به عضویت مجمع علمی عراق و در سال ۱۳۸۴ ق به عضویت مجمع اللغة العربیه در قاهره و در سال ۱۳۹۰ ق به عضویت مجمع اللغة العربیه در دمشق، و در سال ۱۳۹۶ به عضویت مجمع اللغة العربیه در اردن برگزیده شد و در راستای ایفای وظایف

علمی اش سفرهای متعدد به کشورهای: مصر، سوریه، مراکش و الجزایر نمود و نامش در میدان های علمی جهان عرب طنین افکن شد. وی در کنار این فعالیت ها، در تقریب مذاهب اسلامی کوشش فراوان داشت و موسوعه بزرگی بنام «الفقه المقارن» پدید آورد و در حوزه نجف، به تدریس خارج فقه و اصول پرداخت که تقریرات بحث اصولی اش در مبحث «طلب و اراده»، به قلم سیدهاشم هاشمی نگاشته شده و به چاپ رسیده است. از آن جا که وی، یک چهره اصلاحگر و اندیشمند شیعی در جهان عرب به شمار می رفت، چند کتاب درباره او نگاشته شد که عبارتند از:

۱. من ثمرات النجف: السید محمّد تقی الحکیم، نوشته: دکتر محمّد کاظم مکی ۲. التنظیر المنهجی عند السید محمّد تقی الحکیم، نوشته: دکتر عبدالامیر زاهد

آثار وی عبارتند از:

الف) کتاب های چاپی:

۱. مالک الاشر ۲. شاعر العقیده السید الحمیری ۳. الاصول العامه للفقه المقارن - که در جهان اسلام، از معروفیتی به سزا و شهرتی فراوان برخوردار است.

۴. الزواج الموقت و دوره فی حلّ مشکلات الجنس ۵. الوضع: تحدیده، تقسیماته، مصادر العلم به

۶. الاشتراک و الترادف ۷. المعنی الحرفی فی اللغة و النحو و الفلسفه و الاصول ۸. سنه اهل البيت عليهم السلام ۹. فکرة التقريب بين المذاهب ۱۰. مناهج البحث فی التاريخ ۱۱. حبرالامه عبدالله بن عباس (۲ ج) ۱۲. مقالات فراوان در مجلات: البذر، النجف، الهائف، الايمان، البيان، الدليل، الغری، النهج، الفرقان، البلد، الحياه، مجله المجمع العلمی العراق

ب) کتاب های غیر چاپی

ص: ۲۱۵

۱۳. حاشیه بر کفایه ۱۴. حاشیه بر مستمسک العروه الوثقی ۱۵. تاریخ التشریع الاسلامی ۱۶. زرارہ بن اعین ۱۷. القواعد العامہ فی الفقہ المقارن ۱۸. زین الشہاب: دراسہ عن ابی فراس الحمدانی

۱۹. موسوعه «الفقہ المقارن»

آن عالم بزرگوار پس از تحمل رنج ها و اذیت های فراوان - که از سوی رژیم بعثی عراق متحمل شد - و نیز اعدام دسته جمعی خاندان آیت الله حکیم و هم زندانی شدن خود او، در روز پنج شنبه ۱۲ اردیبهشت ۱۳۸۱ (۱۸ صفر ۱۴۲۳ ق) در ۸۲ سالگی چشم از جهان فرو بست و به موالیان و اجداد طاهرینش پیوست.

پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه، و زیارت مرقد مطهر امام حسین علیه السلام در کربلا، و نماز آیت الله سید محمد سعید حکیم در صحن مطهر حرم امیرالمؤمنین - در مقبره خاندان حکیم - به خاک سپرده شد.

(کاظم عبود الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفكر والادب ، ص ۴۲۱)

حکیم ۱۳۵۸ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج سید محمد باقر طباطبایی حکیم، نادره مردی بود که از بیت علم و تقوا و فضیلت و مرجعیت برخاست و در حوزه علمیه نجف، پرورش یافت و الگویی برای رجال دانش و اندیشه و سمبل روحانیت متعهد و مسؤول بود.

فقید سعید، در ۲۵ جمادی الثانی ۱۳۵۸ ق، در نجف اشرف، در بیت مرجع تقلید شیعیان جهان آیة الله العظمی سید محسن حکیم (۱۳۰۶ - ۱۳۹۰ ق) فرزند علامه فقیه سید مهدی (م ۱۳۱۲ ق)، از شاگردان آخوند خراسانی، شیخ محمد حسین کاظمی، شیخ محمد طه نجف و ملا حسینقلی همدانی و نویسنده (مدارک الاحکام فی شرح شرایع الاسلام) به دنیا

ص: ۲۱۶

آمد. پس از دوران کودکی، در ۱۲ سالگی (۱۳۷۰ ق) به تحصیل ادبیات عرب و سطوح عالیه نزد برادر بزرگترش آیهالله سیدیوسف حکیم پرداخت و نبوغ و استعداد فراوانش را نمایان ساخت، به گونه ای که در ۲۶ سالگی از آیهالله شیخ مرتضی آل یاسین به اخذ درجه اجتهاد نائل آمد. او با شرکت مداوم در درس های آیات عظام: سیدمحسن حکیم، سیدابوالقاسم خویی و سیدمحمدباقر صدر، بُنیه علمی اش را

استوار ساخت و مورد توجه بسیار اساتیدش قرار گرفت؛ به گونه ای که از سوی پدر بزرگوارش به سرپرستی بعثه حج ایشان منصوب شد و دوبار هم از سوی معظم له به دو کنفرانس اسلامی مکه (۱۹۶۵ م) و اردن (۱۹۶۷ م) اعزام گردید و هم در سال ۱۳۸۴ ق، با نظارت شهید صدر و همکاری دیگر یاران ایشان، مدرسه العلوم الاسلامیه را بنیاد نهاد و همزمان به عنوان استاد دانشگاه اصول الدین بغداد انتخاب گردید و به تدریس فقه و اصول و علوم قرآن پرداخت. او، طراح تشکیل (مواکب الطلبة) دسته های عزاداری دانشجویان بود که در مقابله با تفکرات ناسیونالیستی و کمونیستی حزب بعث بسیار مؤثر واقع شد. نیز، او برگزارکننده مراسم و شعائر مذهبی با همکاری حضرات: سیدمهدی حکیم، سیدعبدالهادی حکیم، سیدمحمد بحر العلوم و سیدمرتضی عسکری در عراق بود که به طرح مباحث فکری و عقیدتی می پرداخت. در نجف، به تدریس فلسفه و علوم قرآن و نگارش مقالات متعدد در مجلات مختلف دست زد. فعالیت های گسترده او در رهبری فکری طلاب و دانشجویان و مردم عراق، باعث شد تا پس از وفات پدر بزرگوارش دستگیر و زندانی

شود که پس از مدتی، آزاد شد، اما بار دیگر در سال ۱۳۹۷ق، در ایام زیارت اربعین امام حسین دستگیر و به اعدام محکوم شد که در پی اعتراضات فراوان، این حکم به زندان ابد تخفیف یافت، اما در اثر گسترش اعتراضات، آزاد شد. پس از شهادت استادش آیةالله صدر در سال ۱۳۹۹ ق، از عراق خارج شد و به سوریه و سپس ایران آمد و به تشکیل مجلس اعلای انقلاب اسلامی عراق برای مبارزه با رژیم بعث عراق دست یازید. او، سرپرستی و ریاست مرکز پژوهش های تاریخ معاصر عراق، مدرسه علمیه دارالحکمه، مجمع الکوادر الاسلامیه، شورای عالی مجمع التقرب بین المذاهب الاسلامیه را برعهده داشت و نایب شورای عالی مجمع جهانی اهل بیت بود.

از آن مرد بزرگ، آثار فراوانی بر جای مانده است که برخی از آنها عبارتند از:

۱. علوم القرآن (به فارسی ترجمه شده است)

۲. تفسیر سوره الحمد (با مقدمه ای در روش تفسیر)

۳. القصص القرآنی ۴. الهدف من نزول القرآن ۵. الظاهره الطاغوتیه فی القرآن ۶. تفسیر سوره های: صف، جمعه، منافقون، حشر و تغابن ۷. اهل البيت ودورهم فی الدفاع عن الاسلام ۸. دور اهل البيت فی بناء الجماعه الصالحه (به فارسی ترجمه شده است)

۹. ثوره الامام الحسين: النظرية، الموقف، النتائج ۱۰. حياه اهل البيت: الامام الكاظم، الامام الجواد ۱۱. الحكم الاسلامی بین النظرية والتطبيق ۱۲. دور الفرد فی النظرية الاقتصادية الاسلامیه ۱۳. حقوق الانسان من وجهه نظر اسلامیه ۱۴. النظرية الاسلامیه فی العلاقات الاجتماعیه ۱۵. النظرية الاسلامیه فی التحرك الاسلامی ۱۶. دعبل الخزاعی ۱۷. النجف الاشرف: رؤی وآفاق دربارہ حوزه

ص: ۲۱۸

۱۸. لمحہ عن مرجعہ الامام الحکیم ۱۹. الشہید الصدر: المواقف والتوجهات ۲۰. السیرہ العلمیہ للشہید الصدر ۲۱. النظریہ السیاسیہ للشہید الصدر ۲۲. حوار فی المرجعہ الدینیہ ۲۳. المرجعہ الاجتماعیہ: النظریہ والمؤسسات ۲۴. الوحده الاسلامیہ من منظور الثقلین (به فارسی ترجمه شده است)

۲۵. الاخوه الاسلامیہ من منظور الثقلین

۲۶. العلاقه بین القیادہ الاسلامیہ والامہ من خلال رؤیہ نہج البلاغہ ۲۷. المنہاج الثقافی السیاسی الاسلامی (۶ ج) این کتاب های چاپ شده او است، و به جز اینها، انبوهی از مقالات و سخنرانی ها و مصاحبه ها و کتاب های چاپ نشده از او باقی مانده است .

آن عالم درد آشنا و متعهد و مسؤول، پس از سقوط رژیم ددمنش صدام، در میان استقبال چند میلیونی مردم عراق به وطنش بازگشت و رهبری دینی و سیاسی مردم را بر عهده گرفت و به اقامه جمعه در صحن حرم مطهر امیرالمؤمنین پرداخت تا آنکه در روز جمعه، اولین روز ماه شریف رجب ۱۴۲۴ ق (۷ شهریور ۱۳۸۲ ش)، پس از اقامه نماز جمعه، در کنار حرم امیرالمؤمنین با زبان روزه، به دست دشمنان اسلام بر اثر انفجار بمب پیکرش پاره پاره گردید و به همراه بیش از یکصد وسی تن از شیعیانِ مظلوم به شهادت رسید و در ۶۴ سالگی، به عنوان شصت و چهارمین شهید (بیت حکیم) به شمار آمد.

حلبی ۱۳۱۸ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج شیخ محمود حلبی تولایی خراسانی، یکی از رجال نامی علم و فضیلت و از مدافعان غیرتمند دین و شریعت به شمار می رفت.

فقید سعید در سال ۱۳۱۸ ق، در مشهد مقدس در خانواده ای روحانی (که پدرش

ملاغلامرضا از ذاکران امام حسین علیه السلام بود) زاده شد. پس از یادگیری قرآن و خواندن و نوشتن، به تحصیل ادبیات عرب نزد میرزا عبدالجواد ادیب نیشابوری (ادیب اول) و حکمت و فلسفه نزد شیخ اسدالله یزدی و حاج فاضل خراسانی و بیش از همه، آقا بزرگ شهیدی (که چهار سال، نزد وی اشارات و اسفار را تحصیل کرد) پرداخت. سپس سطوح فقه و اصول را در محضر میرزا محمدباقر مدرس رضوی و میرزا جعفر شهرستانی و آقا شیخ محمد نهاوندی و حاج میرزا احمد کفایی، و خارج فقه و اصول را هم نزد آیات عظام: حاج آقا حسین قمی و حاج میرزا محمد آقازاده خراسانی فراگرفت و مبانی علمی اش را استوار ساخت. آن گاه به حلقه درس معارف و تفسیر آیت الله میرزا مهدی غروی اصفهانی پیوست و چهار سال هم از فیض آن بزرگمرد، بهره مند شد.

او از ۱۳ سالگی بر عرشه منبر رفت و به ترویج مکتب اهل بیت علیهم السلام پرداخت و این، تا پایان عمرش ادامه یافت و نامش در زمره خطبای معروف کشور در پنجاه سال اخیر، ثبت شد. آن مرد بزرگ، با تشکیل «انجمن حجتیه مهدویه» به دفاع از حریم قدس امام زمان علیه السلام و مبارزه با فرقه پوشالی و ضاله بهائیت پرداخت و با عزمی جدی و قدمی استوار، مردانه به پیکار با بی دینان و منحرفان اقدام کرد و گروهی بسیار از جوانان را در این مسیر، تربیت نمود و آموزش داد. او بر پاسداری از حریم معارف اهل بیت علیهم السلام پای می فشرد و با احاطه اش بر اخبار و احادیث ائمه اطهار، و توضیح و

تبیین آن، به ترویج مکتب تفکیک و مکتب معارفی خراسان پرداخت. وی، کتابخانه نفیس خویش را (که در برگیرنده کتاب های خطی متعدد بود) به همراه آثار و تألیفات خویش به کتابخانه آستان قدس رضوی اهدا کرد.

برخی از آثارش عبارت اند از:

۱. مجالس نبوت عامه و خاصه ۲. مجالس امامت و ولایت ۳. مجالس حضرت مهدی علیه السلام ۴. مجالس توحید فطری ۵. تقریرات درس فقه آیت الله حاج آقا حسین قمی ۶. تقریرات درس اصول آیت الله آقا زاده خراسانی ۷. تقریرات درس معارف آیت الله میرزا مهدی اصفهانی سرانجام آن مدافع غیرتمند مذهب، در شامگاه ۱۷ رمضان المبارک ۱۴۱۸ ق، در ۱۰۰ سالگی بدرود زندگی گفت و در جلو آستان ورودی مقبره شیخ صدوق در شهر ری مدفون گردید.

حمّامی ۱۳۴۰ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج سید محمد علی موسوی حمّامی در سال ۱۳۴۰ ق در نجف اشرف متولد گردید. پس از فراگرفتن مقدمات نزد آیت الله شیخ محمد تقی فقیه تعاملی، سطوح عالیّه را نزد آیت الله حاج سید محمد تقی بحر العلوم و آیت الله حاج میرزا باقر زنجانی و علامه شیخ علی سمّا که تحصیل نمود و سپس به درس خارج پدر بزرگوارش آیت الله سید حسین حمّامی (۱۲۹۸ - ۱۳۷۹ ق) که از مراجع تقلید نجف بود حضور یافت و قسمی از تقریرات بحث والدش را در فقه و اصول به رشته تحریر درآورد. و هم زمان در درس آیت الله میرزا عبدالهادی شیرازی حضور یافت و از بحث این بزرگوار استفاده فراوان نمود و در کنار تحصیل مشغول رسیدگی به امور دفتر پدرش بود و با متانت و کیاست خاصی امور حوزه را رسیدگی می کرد و پس از فوت آیت الله سید ابوالحسن

ص: ۲۲۱

اصفهانى مقلدین پدرش رو به افزایش بود و مشکلات اداره حوزه افزون، با این حال هیچ گاه از تحصیل و تدریس و تألیف غافل نبود و اوقات خود را بیهوده صرف نمی کرد .

آن مرحوم صبح ها در مسجد مراد فقه و بعد از نماز مغرب و عشاء در بیرونی اصول تدریس می کرد. و در عین حال از تألیف و تصنیف غافل نبود. پس از آن که بعضی ها بر حوزه علمیه نجف فشار آوردند - به ایشان صدمات زیادی وارد گردید و بالغ بر ده سال خانه نشین و منزوی و ارتباط خود را با مردم قطع نموده بود و هنگام تشریف به زیارت از لباس قبا و عمامه استفاده نمی کرد. پس از فوت آیت الله خوئی عده ای از مردم بدو رجوع نمودند و مجدداً به تدریس و امامت مشغول گردید.

تألیفات ایشان عبارت اند از:

۱ . المطالعات فی مختلف المؤلفات: این کتاب شامل قسمی از تاریخ شیعه و قضایای مهم تاریخی است، در ده جلد که چهار جلد آن به چاپ رسیده است.

۲ . هدایه العقول فی شرح کفایه الاصول (۶ ج)

۳ . شرح استدلالی بر عروه الوثقی در چندین جلد

۴ . دیوان شعر عربی: بعضی از اشعار ایشان در شعراء الغری (ج ۱۰، ص ۱۱۱) مذکور است.

۵ . رسائل متفرقه در بعضی از ابواب ۶ . رساله عملیه ایشان در عبادات و معاملات « هدایه المسترشدين » ۷ . تاریخ الخلافه الاسلامیه ۸ . تقریرات درس فقه پدرش آیت الله سیدحسین حمامی معظم له، در روز جمعه ۱۸ جمادی الثانی ۱۴۱۹ (۱۷ مهرماه ۱۳۷۷ ش) در نجف اشرف وفات یافت. و در دفتر خود که مجاور حرم

ص: ۲۲۲

مطهر علوی است به خاک سپرده شد .

(برگرفته از مقاله : آقای محمّد سمّامی حایری)

حیدری ۱۳۴۷ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج سیدمحمد حسنی حیدری، یکی از علما کاظمین به شمار می رفت. فقید سعید در کاظمین، در سال ۱۳۴۷ ق زاده شد. پدرش آیت الله سیدعلینقی حیدری بغدادی (۱۳۲۵ - ۱۴ شوال ۱۴۰۱ ق) از شاگردان: میرزای نایینی، سیدابوالحسن اصفهانی، شیخ عبدالله مامقانی، و سید محمود شاهرودی و عالم بزرگ بغداد و صاحب کتاب های: اصول الاستنباط، الوصی، مذهب اهل البيت، ولید الکعبه، الصوم و الامثال القرآنیه بود و او هم فرزند آیت الله سیداحمد حسنی عطار بغدادی (م ۱۳۶۱ ق) بود.

فقید سعید، در مکتب پدر بزرگوارش پرورش یافت و نزد علمای کاظمین، سطوح عالیّه و ادبیات عرب را به خوبی فراگرفت و به سرودن شعر روی آورد و در بسیاری از همایش های ادبی شرکت جست و قصاید خود را ارایه داد و علاوه بر آن، به تدریس، تألیف، تبلیغ دین و امامت جماعت پرداخت و سال ها در مدرسه پدر بزرگوارش به تدریس سطوح اشتغال داشت.

برخی از کتاب های چاپی اش عبارت اند از:

۱. الصحه فی الاسلام ۲. التوجيه الدینی ۳. ولید الکعبه ۴. الحسین الخالد (شعر) ۵. المثل العليا فی الاسلام (شعر) ۶. حول موسوعه الفقه الاسلامی ۷. مع الدكتور محیی الدین فی «ادب المرتضی» ۸. کیف تکسب الاصدقاء؟

و کتاب های خطی اش هم عبارت است از:

۱. دیوان اشعار ۲. المرشد الی الحج ۳. الردّ علی الملحدين ۴. مستدرک «الدوحه الحیدریه» فی النسب - تألیف: والد بزرگوارش -

۵. کیف فجر الاسلام ینایع الحرّیه آن مرحوم در

ص: ۲۲۳

اوایل ماه ذی قعده الحرام ۱۴۲۱ ق، در ۷۴ سالگی در بغداد چشم از جهان فرو بست و به اجداد طاهرینش پیوست و در حرم کاظمین علیهما السلام به خاک سپرده شد .

(کاظم الفتلاوی ، المنتخب من رجال الفكر والادب ، ص ۵۷۹)

خاتم یزدی ۱۳۴۹ - ۱۴۲۲ ق

آقای سیدعباس خاتم یزدی، یکی از علمای حوزه علمیه قم به شمار می رفت .

فقید سعید در سال ۱۳۴۹ ق (۱۳۰۹ ش)، در خانواده ای روحانی به دنیا آمد. پدرش حاج سیدیحیی احمدآبادی از تحصیل کردگان نجف اشرف بود که برای تبلیغ دین به زادگاهش - احمدآباد - بازگشته بود. معظم له دوران کودکی را نزد پدرش به فراگیری قرآن و دروس ابتدایی پرداخت، اما تندباد اجل، پدرش را در ۹ سالگی از کفش ربود و گرد یتیمی بر سرش نشست، اما حجهالاسلام سیدعلی محمد وزیری، سرپرستی وی را بر عهده گرفت و تحت نظر وی به تحصیل علو دینی روی آورد. نخست، ادبیات و سطوح را نزد حضرات آیات: سیدجلال علوم، سیدعلی محمد کازرونی، سیدعلی اکبر علوی، سیدجلال آیت اللهی تفتی فراگرفت. در سال ۱۳۳۴ ش به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و در محضر حضرات آیات: سیدحسن مدرسی یزدی (رسائل)، فکور یزدی (مکاسب)، شیخ عبدالجواد جبل عاملی اصفهانی (کفایه) و شیخ محمد فکور احمد آبادی (شرح منظومه) سطوح عالیہ را آموخت. سپس به درس خارج آیات عظام: امام خمینی، گلپایگانی، اراکی، محقق داماد و شیخ عباسعلی شاهرودی حار شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. در سال ۱۳۳۹ ش ، به حوزه علمیه نجف رفت و به مدت ۱۸ سال از بحث های آیات عظام: خویی، حکیم، شاهرودی ، امام خمینی،

ص: ۲۲۴

میرزا حسن یزدی و حاج سیدیحیی یزدی بهره فراوان برد و عضو شورای استفتای امام خمینی شد و به نمایندگی و وکالت معظم له، در سال های ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷ ش به حج مشرف شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به عضویت دفتر استفتاء امام درآمد و پاسخگویی به استفتائات بسیار، بر عهده اش نهاده شد. وی عضو جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، نماینده مردم یزد در مجلس خبرگان رهبری، و دبیر شورای سیاست گذاری ائمه جمعه بود و در حوزه قم، به تدریس خارج فقه و اصول اشتغال داشت.

برخی از تألیفات وی عبارت اند از :

۱. تقریرات درس اصول آیت الله خویی (دوره کامل) ۲. تقریرات درس فقه امام خمینی وی، به علت بیماری در ۷۲ سالگی، در روز سه شنبه شهریور ۱۳۸۰ ش (جمادی الثانی ۱۴۲۲ ق) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه در یزد، به قم انتقال داده شد و پس از نماز آیت الله بهجت بر آن، در حرم حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

خادمی شیرازی ۱۳۴۶ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ محمد خادمی یکی از عالمان معروف شیراز به شمار می رفت.

فقید سعید در سال ۱۳۴۶ ق (۱۳۰۶ ش) در روستای «قریهالخير» داراب زاده شد و پس از فراگیری قرآن و خواندن و نوشتن، در پانزده سالگی (۱۳۶۱ ق) به شیراز مهاجرت نمود و ادبیات را فراگرفت. سپس راهی حوزه علمیه قم شد و سطوح عالیه را از محضر حضرات آیات: مرعشی نجفی (مکاسب و کفایه) و طباطبائی سلطانی (رسائل) بیاموخت. در حدود سال ۱۳۷۰ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و مدت سه سال از درس های

ص: ۲۲۵

فقه و اصول آیت الله العظمی خویی بهره مند شد . سپس به قم بازگشت و در درس های آیت الله العظمی بروجردی شرکت جست . آن گاه بنابر دعوت عده ای از مردم شیراز و امر آیت الله بروجردی به شیراز بازگشت و به تألیف، تبلیغ، تدریس، امامت جماعت و شرکت در مجالس درس آیت الله حاج شیخ بهاءالدین محلاتی پرداخت و دمی از تلاش نیاسود. به غیر از تألیفات ارزشمندش، موفق شد مسجد حضرت بقیه الله را در فلکه اطلسی (دروازه قرآن) شیراز بنیاد نهد. وی عالمی وارسته و مربی شایسته و منتظر حقیقی حضرت ولی عصر علیه السلام بود و تمام تألیفاتش ، درباره وجود مقدس آن حضرت است .

آن ها عبارت اند از:

۱ . یاد مهدی علیه السلام . ۲ . رجعت یا دولت کریمه اهل بیت ۳ . نشانه های ظهور حضرت ولی عصر علیه السلام ۴ . خورشیدی که از مکه طلوع می کند ۵ . یوسف ناپیدای فاطمه علیها السلام ۶ . غیبت امام عصر علیه السلام یا پنهانی خورشید عدالت ۷ . مجموعه فرمایشات حضرت بقیه الله ۸ . جوان مسیحی در خدمت حضرت بقیه الله ۹ . فروغ بی نهایت ۱۰ . مکتب مهدی و تکامل جهانی ۱۱ . حجت منتظر و دعا ۱۲ . خورشید هشتم امامت وفاتش در ۷۲ سالگی (۱۰ فروردین ۱۳۷۸ ش) برابر با ۱۲ ذیحجه الحرام ۱۴۱۹ رخ داد و پس از تشییع شایسته و پرشکوه و نماز آیت الله ابوالحسن حدائق بر پیکر پاکش، در بقعه چهل تن دارالرحمه شیراز به خاک سپرده شد.

خالصی ۱۳۲۸ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ عباس خالصی خراسانی از دانشمندان قاینات و فردوس، به شمار می رفت .

وی در سال ۱۳۲۸ ق مطابق با سال ۱۲۸۹ ش

ص: ۲۲۶

در بخش بیهود (از توابع شهرستان قائن) چشم به جهان گشود و در خانواده ای مؤمن و دانا پرورش یافت.

فقید سعید پس از دوران کودکی، به تحصیل علوم دینی روآورد و در اثر هوش و ذکاوت سرشار دوره مقدمات و سایر دروس ادبی را نزد ملا محمد علی محسنی (معاون) در مدت کوتاهی فراگرفت. در ۱۹ سالگی (سال ۱۳۴۷ ق) به حوزه علمیه جعفریه قائن پیوست و از افادات آیت الله سیدحسین امام (متوفای ۱۳۷۶ ق) برخوردار شد. کتاب های معالم و بخشی از شرح لمعه را نزد آیت الله سیدعلی آیتی (متوفای ۱۴۰۴ ق) و علامه ملا اسحاق زهانی قایینی آموخت.

وی در سال ۱۳۵۲ ق به مشهد مقدس رهسپار شد و دروس مختلف را از محضر اساتیدی چون حضرات آیات: سیدحسین فقیه سبزواری (بخشی از شرح لمعه و رسائل و قوانین الاصول)، شیخ آقا بزرگ شاهرودی (بخشی از رسائل و مکاسب)، میرزا مهدی اصفهانی (خارج اصول و دروس معارف الهی به مدت دو سال) و میرزا احمد کفایی (خارج فقه و اصول) بهره مند شد. وی در حادثه معروف گوهرشاد حضور داشت و به طور معجزه آسایی از مرگ حتمی نجات یافت.

ایشان در سال ۱۳۵۶ ق وارد نجف اشرف شد و در آن جا به تهذیب و پرورش روح و اخلاق کوشید، و دروس عالی خارج فقه و اصول را نزد حضرات آیات: شیخ ضیاءالدین عراقی (اصول)، شیخ محمد حسین غروی اصفهانی (اصول)، سیدابوالحسن اصفهانی (فقه)، شیخ موسی خوانساری (اصول)، سیدجمال الدین گلپایگانی (معارف الهی) و سیدمحمود شاهرودی (اصول) حاضر گشت و از دانش سرشار آنان بهره ها برد، و اجازات اجتهادی و روایی از برخی آن ناموران دریافت داشت و

در ضمن به تدریس کتب سطح پرداخت . معظم له در سال ۱۳۶۰ ق پس از چهار سال تحصیل و کسب معارف در اثر کسالت جسمانی جهت معالجه نجف را برای همیشه ترک گفت و حدود یکسال در تهران توقف نمود و به اقامه جماعت و ارشاد اشتغال ورزید. سپس جهت صله ارحام به زادگاهش بیهود مراجعت کرد و در اثر احساس مسؤولیت و انجام تکالیف الهی، به اقامه جماعت و ارشاد و وعظ پرداخت. در کنار وظایف دینی به انجام امور اجتماعی نیز همت گماشت و با همتی بلند و همکاری مؤمنین اقدام به تجدید بنای مسجد جامع بیهود و تجدید بنای حمام عمومی و احداث غسلخانه نمود .

پس از نه سال اقامت در بیهود، اهالی بخش سرایان ایشان را به آن منطقه دعوت نمودند در سال ۱۳۷۰ ق به آن جا رهسپار شد و به خدمات دینی و علمی و اجتماعی خود ادامه داد. تجدید بنای مدرسه علمیه سرایان در سال ۱۴۰۲ ق و نیز تجدید بنای مسجد جامع سرایان در سال ۱۴۰۷ ق و نیز تأسیس و ایجاد حسینیه ها و هیأت های مذهبی از جمله خدمات ایشان است .

وی در میان مردم از محبوبیت و احترام خاصی و جایگاه والایی برخوردار بود . کوچک و بزرگ به او ارادت می ورزیدند. او را ملجا و پناهگاه واقعی خود می دانستند. صراحت، صداقت و پاکی را در او به خوبی می دیدند و نصایح و سخنرانی های شیرینش را با دل و جان پذیرا بودند.

آثار قلمی استاد خالصی به شرح زیر است :

۱ . تقریرات درس اصول آیت الله شاهرودی (بیشتر مباحث اصول)

۲ . تاریخ

ص: ۲۲۸

ایران (از آغاز تاریخ ایران باستان تا پایان دوره ساسانیان)

۳. تاریخ ادبیات ایران (شامل گزیده ای از تاریخ ادبیات و شرح حال بسیاری از شعرای عصر جاهلی)

۴. ادبیات پارسی (شامل دستور ادبیات فارسی و مطالب متفرقه دیگر)

معظم له در سه سال آخر عمر دچار کسالت و ضعف عمومی شد و سکنه های مغزی او را رها ساخت و حالت جسمانی اش به وخامت گرایید و روز دوشنبه ۱۱ ذی الحجه ۱۴۱۹ ق (۹ فروردین ۱۳۷۸ ش) در ۹۱ سالگی در چشم از جهان فروبست و به دیدار حق شتافت. انتشار خبر رحلت ایشان جنوب استان خراسان را به سوگ نشاند.

پیکر پاکش روز سه شنبه از فردوس به سمت سرایان تشییع و پس از ادای نماز توسط فرزندش حجهالاسلام شیخ محمد باقر خالصی در قبرستان عمومی سرایان به خاک سپرده شد.

(با استفاده از نوشتا استاد شیخ عبدالحسین جواهر کلام)

خرسان ۱۳۶۸ - ۱۴۲۰ ق

آقای سیدطالب خراسان، از فضایی پرکار قم بود.

وی در پنجشنبه ۱۳ رجب ۱۳۶۸ ق در شهر علی غربی از توابع استان عماره عراق دیده به جهان گشود.

پدرش سیدعلی حسینی (متوفای ۱۴۰۱ ق) از بزرگان شهر علی غربی بود که از محدث گرانقدر علامه حاج شیخ عباس قمی اجازه روایت و در آن جا به اشتغالات دینی و رسیدگی به مراجعات مردم اهتمام داشت. پدر سیدعلی، آیت الله سیدحسینعلی حسینی دشتکی (۱۲۶۱ - ۱۳۳۷ ق) از دانشمندان معروف شهر کاظمین ود. وی با چند واسطه به علامه محقق سیدصدرالدین محمد فرزند غیاث الدین دشتکی شیرازی (۸۲۸ - ۹۰۳ ق) می رسد.

استاد خراسان پس از پشت سر گذاشتن مراحل اولیه و دوره دبیرستان

ص: ۲۲۹

در علی غربی جهت ورود به دانشگاه به بغداد رفت و در دانشکده حقوق ثبت نام کرد و پس از چندی موفق به اخذ مدرک علمی گردید. در ضمن شب ها در دارالمعلمین تحصیل نمود و از آن جا دانشنامه دریافت کرد. در این مرحله از محضر استاد احمدامین در علوم ریاضی و فنون دیگر بهره مند شد .

وی پس از انجام تحصیلات به امر تربیت و تعلیم در مدارس بغداد اشتغال ورزید و برخی از فعالیت های فرهنگی خود را در همان جا آغاز نمود. ولی پس از مدت کوتاهی گرفتار حساسیت ها و فشارهای سیاسی گردید، و در سال ۱۴۰۰ ق به ایران مهاجرت کرد و در قم سُکنی گزید. و از محضر اساتیدی چون: شیخ مصطفی نورانی اردبیلی و سیدمحمد علی طبسی حائری و دروس خارج فقه و اصول را از محضر آیات: سیدمحمد مفتی الشیعه اردبیلی و شیخ محمد فاضل لنکرانی بهره مند شد.

خرسان، کار نویسندگی و تحقیق متون اسلامی را در این دوره با جدیت تمام و با سرعت لازم پیش گرفت و آثار گرانبهایی از خود به یادگار گذاشت. آن ها عبارت اند از :

۱ . اللؤلؤه البيضاء فی فضائل فاطمه الزهراء علیها السلام ۲ . الشهاب المنیر فی تواتر حدیث الغدیر ۳ . الولایه (یا رحیق الکواثر فی ولایه حیدر علیه السلام) ۴ . ثوره الطّف ۵ . نشأه التشیع ۶ . الاسلام السعودی الممسوخ ۷ . مقتل الحسین علیه السلام، اثر خوارزمی حنفی (تحقیق)

۸ . الفکر الشیوعی و النزعات الصهیونیة .

آثار خطی او عبارت اند از :

۹ . المقله العبراء فی تظلم فاطمه الزهراء علیها السلام ۱۰ .

فريده الزمن في مناقب الامام الحسن عليه السلام ١١ . الجوهر الفريد من مناقب السبط الشهيد ١٢ . تاج الأشعار في رثاء أبي الأحرار عليه السلام ١٣ . تحفها لمجاد في مسند الامام السجاد عليه السلام ١٤ . شرح ديوان الامام زين العابدين عليه السلام ١٥ . الهادي الى امامه على الهادي عليه السلام ١٦ . الياقوته الحمراء في ايمان أبي طالب سيّد البطحاء (رض)

١٧ . التحفه الطالبية في مناظرات علماء الشافعية ١٨ . مغيث الخلق في اختيار الحق ١٩ . فيض الباري في الطعن بأحاديث مسلم و البخاري ٢٠ . الروض الأريض في الجبر و التفويض ٢١ . ريحان المجالس و تحفه المؤانس (يا كشكول طالب)

٢٢ . الأثر الحميد في ذريه زيد الشهيد (٣ ج) ٢٣ . التعريف و الاعلام بما في الاماميه من الأعلام ٢٤ . البراهين الباهره في ذم الدنيا و مدح الآخرة ٢٥ . التذكرة في الفوائد النحويه النادره ٢٦ . بغية النبلاء في من استبصر من العلماء ٢٧ . العقد الباهر في وصيتي لقره العين ولدى ياسر ٢٨ . العقد الثمين في أحوال العلامة أحمد أمين (صاحب التكامل في الاسلام)

٢٩ . النور الشعشعاني في أحوال العلامة السيد عباس الكاشاني ٣٠ . صدق الخبر في خوارج القرن الخامس عشر ٣١ . الاسلام و تأثيره على الأخلاق ٣٢ . وصايا الى الشباب المسلم في الخارج ٣٣ . الصله بين التصوف و التسنن ٣٤ . ديوان السيد طالب الخراسان ٣٥ . تفسير سوره الاسراء ٣٦ . القصه في القرآن الكريم ٣٧ . مشاهداتي في ايران ٣٨ . وجاء دور الحجاج ٣٩ . حكم الاسلام في القوميه ٤٠ . المرأه بين الماديه والاسلام

۴۱. زیف التوحید الوهابی ۴۲. محن العلماء ۴۳. شخصیات عایشتها ۴۴. أخلاقیات المجتمع الاسلامی ۴۵. الرياض المستطابه فی الصحبه والصحابه ۴۶. سفیرالحسین علیه السلام مسلم بن عقیل علیه السلام ۴۷. زید الشهيد رضی الله عنه ۴۸. عقيله بنی هاشم علیها السلام (زینب الكبرى)

۴۹. نشأه المذاهب و الفرق ۵۰. وارث النبی صلی الله علیه وآله وسلم ۵۱. مباحث البسمله ۵۲. أعیان المالکيه ۵۳. نشأه الخوارج ۵۴. سِرّ تشابه القرآن ۵۵. بذل الحبا فی فضل آل العبا علیه السلام ۵۶. قسیم النار فی فضائل الامام علی علیه السلام من طرق العامه ۵۷. لمحات عن سیره أطفی الطغاه (صدام)

۵۸. مسند سلیمان بن مهران الأعمش، در چند جلد

۵۹. نُخب المناقب: مناقب الامام علی علیه السلام، در چند جلد

۶۰. عهد الامام امیرالمؤمنین علیه السلام الی حذیفه بن الیمان، اثر حسن بن ابی الحسن محمد دیلمی، (تحقیق)

۶۱. الاجتهاد و التقليد: تقریرات درس آقای مفتی الشیعه ۶۲. تحفه الکملاء فی تراجم علماء کربلاء خرسان هنگام اقامت خود در ایران جهت انجام وظایف دینی و ارشاد و هدایت مردم سال هایی چند به شهر (پل دختر) از توابع استان لرستان رفت و آمد داشت.

استاد خرسان در شامگاه روز شنبه ۶ صفر ۱۴۲۰ ق مطابق با اول خرداد ۱۳۷۸ در اثر سکتة قلبی زندگی را بدرود گفت. پیکرش عصر روز دوشنبه تشیيع و پس از ادای نماز میت توسط آقای حاج سید محمد جواد علوی بروجردی در قبرستان باغ بهشت قم به خاک سپرده شد.

(با استفاده

ص: ۲۳۲

خرمشاهی ۱۳۲۴ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج سیدجواد حسنی خرمشاهی، از علمای مشهور کرمانشاه به شمار می رفت، که نسبش با بیست و هفت واسطه، به حسن مثلث، فرزند حسن مثنی، فرزند حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام می رسید. فقید سعید در سال ۱۳۲۴ ق (۱۲۸۴ ش) در کرمانشاه در خانواده ای متدین زاده شد. مادرش را در دو سالگی و پدر را در شش سالگی از دست داد و تحت سرپرستی و کفالت آیت الله آقا رحیم آل آقا (روحانی بزرگ شهر) قرار گرفت. تحصیلات خویش را در مکتبخانه آغاز کرد و پس از آن مقدمات علوم و ادبیات و منطق را در نزد آیت الله آل آقا، و پس از آن شرح لمعه و رسائل و مکاسب و سایر سطوح را در نزد حضرات آیات: آقایان حاج سیدمحمد میدی و حاج شیخ حسن علامی فراگرفت و در کنار آن به مطالعه مداوم احادیث و اخبار و تاریخ و تفسیر پرداخت و بر غنای معلومات خویش افزود. وی دارای اجازات متعدد روایی و امور حسبیه از غالب مراجع تقلید، چون امام خمینی، آیت الله حکیم، آیت الله گلپایگانی، و آیت الله مرعشی نجفی بود. ایشان خدمات دینی خود را با تألیف، تبلیغ، امامت جماعت و راهنمایی مردمان آغاز کرد و بیش از پنجاه سال بر اریکه منبر تکیه زد و مردم مسلمان را از بیانات خویش بهره مند نمود. در سال ۱۳۲۴ امامت جماعت مسجد هاشمی را برگزید و سال ها در آن جا و مسجد بازار اقامه جماعت کرد و از سال ۱۳۴۹ امامت مسجد میر عبدالباقی را برعهده گرفت و آن جا را مرکز فعالیت های دینی و سیاسی خود قرار

داد و مبارزات مردم مسلمان علیه رژیم ستمشاهی را از آن جا هدایت نمود و نسلی از جوانان متدین را برای انقلاب اسلامی پرورش داد. در زمان جنگ تحمیلی و هشت سال دفاع مقدس، مسجد ایشان از بزرگ ترین مراکز کمک رسانی به جبهه های نبرد بود و با وجود کهولت سن، خود در جبهه ها حاضر می شد و در کنار رزمندگان اسلام بسر می برد.

تألیفات آن مرد بزرگ عبارت اند از:

۱. یکصد گفتار در تضييع حقوق آل احمد مختار، شرح بر کتاب تشریح و محاکمه در تاریخ آل محمد صلی الله علیه وآله وسلم، نوشته قاضی بهلول بهجت افندی (چاپ شده).

۲. مفاتیح آیات قرآن (آماده چاپ).

۳. کتاب انساب سادات ۴. خاطرات ۵. فرهنگ لغات قرآن ۶. دیوان اشعار وی پس از عمری قریب به نود و سه سال، در تاریخ پنجم مرداد ۱۳۷۵ (۹ ربیع الاول ۱۴۱۷ ق) در کرمانشاه بدرود حیات گفت و پس از نماز بر پیکرش به وسیله آیت الله سیدمرتضی نجومی و تشییع جنازه ای که در کرمانشاه بی سابقه بود، به خاک سپرده شد.

خسروی زنجانی ۱۳۲۶ – ۱۴۱۶ ق

آقای حاج شیخ عزیز الله خسروی در سال ۱۳۲۶ ق در قصبه پری از توابع زنجان به دنیا آمد و پس از فرا گرفتن ادب فارسی و خواندن کتاب های نصاب الصبیان، گلستان، تاریخ معجم، تاریخ و صاف و درّه نادری در سن بیست سالگی به حوزه علمیه زنجان وارد شد و زیر نظر و اشراف آیت الله شیخ فیاض زنجانی به مدت ده سال به فراگیری ادبیات عرب و علوم اسلامی پرداخت.

وی در سال ۱۳۱۹ ش به حوزه علمیه قم وارد شد و دوازده

ص: ۲۳۴

سال با تلاش و پشتکار به تحصیل علوم اسلامی پرداخت. یک دوره فلسفه و حکمت متعالیه را از محضر پرفیض اساتید عظام شیخ مهدی مازندرانی و امام خمینی فراگرفت و خارج فقه و اصول را از محضر آیت الله فیض قمی، آیت الله صدر، آیت الله بروجردی کسب فیض نمود.

در سال ۱۳۳۱ ش به حوزه علمیه نجف اشرف عزیمت کرد و حدوداً دو سال از آن حوزه پربرکت بهره گرفت و از آیت الله العظمی سیدمحسن حکیم موفق به اخذ اجازه روایت گردید. پس از بازگشت به ایران در سال ۱۳۳۴ ش حسب الامر آیت الله العظمی بروجردی به منظور ترویج احکام قرآن و معارف اهل بیت علیهم السلام به منطقه دور افتاده و بسیار محروم تکاب عزیمت نمود و به امر آن مرجع بزرگ که فرموده بود «در آن جا مذاهب مختلف هست، وجود شما لازم است» تا پایان عمر خود به مدت چهل سال تمام به کار تدریس و تربیت طلاب، وعظ و خطابه و ارشاد مردم و ایجاد وحدت پرداخت و به رغم شرایط دشوار آن منطقه نقش بسیار مؤثری در گسترش مکتب اهل بیت علیهم السلام و تعمیق ریشه های اعتقادات شیعی داشت.

در جریان مسایل سیاسی نیز در هیچ دوره ای کوچک ترین تمایل و سازش با دستگاه رژیم ستمشاهی نداشت و در آن منطقه به عنوان روحانی مخالف دستگاه حاکم شناخته می شد. پس از ماجرای پانزده خرداد ۱۳۴۲، توسط دستگاه امنیتی تحت الحفظ به شهرستان میاندوآب برده شد و پس از آن نیز با گام برداشتن در جهت اهداف استاد خود امام خمینی در مجالس عمومی، بارها مورد تهدید و تطمیع قرار گرفته بود، ولی

تا پایان با اعتماد و اتکا بر قدرت لایزال الهی ثابت و استوار ایستاد.

دو صفت ایشان برجسته و زبانزد خاص و عام بود. اول توکل ایشان بر خداوند متعال، به طوری که هر کس در چند دقیقه مصاحبت با ایشان به این صفت عظیم که از گفتار و کردار آن مرد الهی تراوش می کرد، پی می برد؛ دوم محبت زاید الوصف به اهل بیت علیهم السلام .

وی در نود سالگی در شب اول محرم ۱۴۱۶ ق دعوت حق را اجابت کرد و به موالیانش پیوست و پس از تشیع باشکوهی در گلزار شهدای تکاب به خاک سپرده شد .

خُطبی خنیزی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج شیخ عبدالحمید قیسی خنیزی خطبی یکی از علمای بزرگ منطقه احساو قطیف به شمار می رفت.

فقید سعید در ۱۷ رمضان المبارک ۱۳۳۵ ق زاده شد. پدرش علامه بزرگوار آیت الله شیخ علی خنیزی (م ۱۳۶۳ ق)، از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی، شریعت اصفهانی و سیدابوتراب خوانساری و صاحب تألیفات بسیار مانند: دلائل الاحکام، روضه المسائل، الدعوه الاسلامیه، المناظرات و قبسه العجلان بوده است (نقباء البشر ۴ / ۱۳۹۰). وی در دامان پدرش پرورش یافت و مقدمات علو را نزد شیخ محمدعلی حبشی، شیخ احمد سنان و شیخ طاهر بدر فراگرفت و در سال ۱۳۵۳ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و سطوح را نزد حضرات آیات: سیدنصرالله مستنبط، شیخ محمدطاهر خاقانی، شیخ علی حبشی، سید عبدالرزاق موسوی مقرر، و شیخ فرج آل عمران قطیفی آموخت و پس از آن به درس های آیات عظام: سیدمحسن حکیم، سیدابوالقاسم خویی، سیدحسین حمادی، شیخ محمدحسین کاشف الغطاء و شیخ عبدالکریم زنجانی حاضر شد و بهره های فراوان برد .

ر سال ۱۳۶۱ ق، پس از هشت سال اقامت در نجف به زادگاهش بازگشت و به خدمات دینی و اجتماعی خود، از قبیل تدریس، تألیف، اقامه جماعت و وعظ و منبر پرداخت و در پرورش اهل علم و ادب کوشش فراوان نمود و در ۱۳۹۵ ق به سمت قاضی دادگاه اوقاف و موارث جعفری در منطقه احسا و قطیف منصوب شد و تا پایان عمرش، در این منصب، باقی ماند. اشعار و مقالاتش مکرر در مجلات عربی منتشر می شد و برخی از کتاب هایش عبارت اند از :

۱. وحی الثلاثین (شعر - مخطوط)

۲. اللحن الحزین (شعر - مخطوط)

۳. من کل حقل زهره (شعر - مخطوط)

۴. خاطرات الخطی ۵. معرکه النور مع الظلام وی ، در آغاز محرم الحرام ۱۴۲۲ ق در ۸۵ سالگی بدرود حیات گفت و در کنار پدر بزرگوارش در مقبره الحباکه به خاک سپرده شد .

(کاظم الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفكر والادب ، ص ۲۲۲)

خمینی ۱۳۶۴ - ۱۴۱۵ ق

آقای حاج سیداحمد خمینی یکی از بازوان توانای نظام اسلامی به شمار می رفت. وی در ۲۴ اسفند ۱۳۲۴ ش (۱۳۶۴ ق) در شهر قم دیده به جهان گشود. پدر والا- مقامش مرجع و رهبر بزرگ مسلمانان جهان آیت الله العظمی امام خمینی و مادر مکرمه اش فرزند آیت الله حاج میرزا محمد ثقفی تهرانی (۱۳۱۳ - ۱۴۰۶ ق) صاحب تفسیر «روان جاوید» (فرزند علامه سترگ آیت الله حاج میرزا ابوالفضل تهرانی (۱۲۷۳ - ۱۳۱۶ ق) صاحب «دیوان اشعار» و «شفاء الصدور فی شرح زیاره العاشور»، فرزند آیت الله العظمی میرزا ابوالقاسم کلانتری تهرانی (۱۲۳۶ - ۱۲۹۲ ق) صاحب «مطارح الانظار» است.

ص: ۲۳۷

او در دامان پدر و مادری این چنین بالید و پس از پشت سر نهادن تحصیلات دبیرستانی به اقتضای شوق فطری و سیره خانوادگی به تحصیل علوم دینی روی آورد. وی دروس عالی خویش را نزد اساتید بنام حوزه علمیه قم چون حضرات آیات: حاج شیخ مرتضی حائری یزدی، حاج سیدمحمد باقرسلطانی طباطبایی (ابوالزوجه محترم وی و داماد آیت الله العظمی سیدصدرالدین صدر) و حاج سیدموسی شبیری زنجانى فراگرفت. در سال ۱۳۵۶ ش مخفیانه به حوزه علمیه نجف شتافت و با رحلت برادر بزرگوارش آیت الله حاج آقا مصطفی خمینی، در کنار پدر والا مقامش ماندگار شد. با اوج گیری مبارزات مردم مسلمان ایران به رهبری امام خمینی، وی به سان یار و یاور پدر هماره در کنارش بود و لحظه ای از رهبر جدا نشد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به عنوان رییس دفتر امام، بخشی از مسئولیت های خطیر ایشان را بر عهده گرفت و در خلال این مدت از ایفای وظایف محوله به خوبی بر آمد و کوچک ترین نقطه ضعفی از او دیده نشد. پس از ارتحال اندوهبار حضرت امام به عضویت مجلس خبرگان رهبری و نمایندگی مقام معظم رهبری در شورای عالی امنیت ملی کشور برگزیده شد و تولیت «مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی» را بر عهده گرفت و بسیاری از کتاب ها و نوشتارهای امام را به زیبایی منتشر نمود و هم زمان به تحصیل فلسفه اسلامی پرداخت.

آثار وی عبارتند از :

۱. آئینه آفتاب (مجموعه سخنرانی ها و مصاحبه ها)

۲. دلیل آفتاب (خاطرات)

۳. دیدگاه ها و مجموعه آثار (۲ ج)

آن مرحوم، پس از یک بیماری در

ص: ۲۳۸

۴۹ سالگی به تاریخ جمعه ۲۶ اسفند ۱۳۷۳ (۱۵ شوال ۱۴۱۵ ق) بدرود حیات گفت و همه را در اندوهی عمیق فرو برد. به دنبال درگذشت نابهنگام و زودرس آن یادگار امام، یک روز تعطیل عمومی و دو روز عزای عمومی اعلام شد و بر سر هر کوی برزن پرچم های سیاه نصب و آوای قرآن از تمام مأذنه های تکایا و مساجد کشور پخش گردید و پس از نماز میت بر جسم شریف او که توسط مقام معظم رهبری آیت الله خامنه ای - مدّظله العالی - اقامه گردید، پیکر پاکش با حضور میلیونی مردم داغدار و سوگمند، از دانشگاه تهران به سوی مرقد حضرت امام خمینی تشییع و پایین پای پدر بزرگوارش به خاک سپرده شد و مجالس بزرگداشت وی تا مدت ها در ایران و سایر کشورهای اسلامی برگزار گردید.

خوانساری اصفهانی ۱۳۳۴ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج شیخ ابوالفضل نجفی خوانساری اصفهانی، یکی از فقهای مشهور حوزه علمیه قم به شمار بود. فقید سعید در ۹ ذی الحجه ۱۳۳۴ ق (۱۲۹۵ ش) در محله بیدآباد اصفهان زاده شد. پدرش آیت الله حاج شیخ احمد اصفهانی، یکی از علما و خطبای بنام اصفهان، و از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی و شیخ محمدحسن مامقانی و صاحب کتاب «لسان الصدق» و «دیوان اشعار» بوده است، که در ۱۹ جمادی الاولی ۱۳۴۵ ق بدرود حیات گفت و او فرزند آیت الله شیخ محمدحسین خوانساری (م ۱۳۰۱ ق) صاحب کتاب «جواهرالکلام» در تاریخ و اشعار و فضایل اهل بیت علیهم السلام بوده است.

معظم له، پس از درگذشت پدر بزرگوارش، در ۱۱ سالگی به فراگیری علوم دینی روی آورد و تحت سرپرستی جدّ مادری اش شیخ ابوتراب کلاردشتی مازندرانی قرار گرفت و

در حضور آقایان: شیخ هبه‌الله هرنندی و سیداحمد مقدس اصفهانی و شیخ احمد فیاض و شیخ محمدحسن عالم نجف آبادی، مقدمات و ادبیات و سطوح، و نزد آیت الله میرزا علی آقا شیرازی، نهج البلاغه را به خوبی آموخت. در ۱۸ سالگی (۱۳۵۳ ق) رهسپار نجف اشرف شد و سطوح عالی را نزد آیات عظام: میرزا باقر زنجان (کفایه)، سیدابوالقاسم خویی (رسائل و مکاسب و کفایه) و شیخ صدرا بادکوبه ای (شرح منظومه و شوارق) فراگرفت و پس از آن، به درس خارج آیات عظام: شیخ محمدحسین غروی اصفهانی (۳ سال) و آقا ضیاء عراقی، سیدابوالحسن اصفهانی، و پس از وفات آن سه بزرگوار به درس های اساطین علمی نجف مانند آیات عظام: شیخ موسی خوانساری، سیدمحسن حکیم، سیدابوالقاسم خویی و آقا سیدجمال گلپایگانی حاضر شد و بهره های فراوان برگرفت. وی، پس از ۱۶ سال اقامت در نجف و تدریس و تألیف و تحصیل و کسب اجازات روایی و اجتهادی، در سال ۱۳۷۱ ق (۱۳۳۰ ش) به ایران بازگشت و تا حدود دو سال در تهران به درمان بیماری اش - سل ریوی - پرداخت و پس از آن به قم آمد و علاوه بر تدریس سطوح، در درس آیت الله العظمی بروجردی حاضر شد و در زمره یکی از مدرسین موفق حوزه درآمد، که بارها سطوح عالی و خارج فقه و اصول را تدریس نمود. با شروع انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۴۱، از اعضای مؤسس جامعه مدرسین حوزه علمیه قم بود و نامش در ذیل تمام اعلامیه های علمای حوزه دیده می شد (از جمله در اعلامیه تاریخی خلع شاه، اولین امضاء مربوط به وی است) پس از پیروزی انقلاب

اسلامی، از سوی امام خمینی به نمایندگی معظم له در استان مرکزی و امامت جمعه اراک برگزیده شد و در آن شهر منشأ خدمات علمی و اجتماعی متعدد (مانند: ساختمان و تعمیر مدرسه سپهدار، بنیاد مدرسه علمیه مهدویه مصلاهی جمعه بیت المقدس، بیمارستان و تشکیل محفل درسی، احداث مسجد قدس) گردید و هم از سوی مردم استان مرکزی، به نمایندگی مجلس خبرگان رهبری (دو دوره) برگزیده شد. در سال ۱۳۷۱ ش، به دنبال درگذشت فرزند فاضل و روحانی اش حاج شیخ محمدحسن خوانساری، به حوزه علمیه قم بازگشت و به تدریس خارج فقه و اصول و تألیف و تصنیف پرداخت.

تألیفات چاپی ایشان، عبارت اند از :

۱. توضیح المسائل ۲. حاشیه بر عروه الوثقی

کتاب های خطی اش هم عبارت اند از:

۳. حاشیه مکاسب ۴. حاشیه بر کفایه الاصول ۵. دوره اصول ۶. الجوهر النضید فی شرح فروع التقلید ۷. احادیث فضایل و مناقب اهل بیت علیهم السلام ۸. رساله جمع بین حکم ظاهری و واقعی ۹. رساله در قاعده فراغ و تجاوز و اصاله الصحه ۱۰. کتاب طهارت و صلاه آن عالم بزرگوار در روز یکشنبه ۲۶ رجب ۱۴۲۲ ق (۲۲ مهر ۱۳۸۰ ش) در ۸۶ سالگی چشم از جهان فروبست و پیکر پاکش، در روز دوشنبه ۲۷ رجب پس از تشییعی باشکوه و نماز آیت الله بهجت بر آن، در مسجد بالاسر حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۷۴ - ۷۵)

خوئی ۱۳۱۷ - ۱۴۱۳ ق

آیت الله سید ابوالقاسم موسوی خوئی یکی از برترین مراجع تقلید شیعه

ص: ۲۴۱

در قرن چهاردهم هجری و زعیم حوزه علمیه نجف به شمار می رفت.

معظم له در یکی از بهترین شب های سال - نیمه ماه رجب الاصب - ۱۳۱۷ ق در خوی زاده شد. پدرش آیت الله حاج سیدعلی اکبر خویی (۱۲۸۵ - ۱۳۷۱ ق)، یکی از فضلا شاگردان آیات عظام: فاضل شرایبانی و شیخ محمدحسن مامقانی و از عالمان مورد اعتماد آیت الله سیدمحمد کاظم یزدی بود. وی در سال ۱۳۴۶ ق به مشهد مقدس مهاجرت کرد و از علمای مشهد به شمار آمد و در جریان قیام گوهرشاد، دستگیر و زندانی و سپس تبعید گردید و پس از مرگ رضاخان به مشهد بازگشت و به تدریس و اقامه جماعت در جامع گوهرشاد پرداخت. از آثارش تقریرات درس اصول فاضل شرایبانی است.

مرجع فقید، در ۱۳ سالگی (۱۳۳۰ ق) به همراه خانواده اش، به نجف اشرف مهاجرت کرد و پس از فراگیری ادبیات و سطح نزد پدر بزرگوارش، مکاسب را در محضر آیت الله میرزا فرج الله تبریزی و کفایه را نزد حضرات آیات: سیدعلی کازرونی و میرزا محمود شیرازی بیاموخت و در ۲۱ سالگی (۱۳۳۸ ق) به درس خارج روی آورد و از محضر پر فیض آیات عظام: شیخ الشریعه اصفهانی، شیخ مهدی مازندرانی، میرزای نایینی، آقا ضیاء عراقی، غروی اصفهانی، میرزا علی آقا شیرازی، فقه و اصول و از محضر آیات بزرگوار: شیخ محمد جواد بلاغی (تفسیر و کلام)، سیدحسین بادکوبه ای (حکمت و فلسفه)، میرزا علی آقا قاضی و شیخ مرتضی طالقانی و سیدعبدالعفار مازندرانی (اخلاق و سیر سلوک) و سیدابوالقاسم خوانساری (حساب و هندسه و جبر) را فراگرفت و مبانی علمی خویش را استوار ساخت. در این میان وی، بیش

از همه از محقق اصفهانی و میرزای نایینی بهره برد و تا آخر عمرشان از آنان جدا نشد و درس هایشان را برای گروهی دیگر، تقریر می نمود.

معظم له از گروهی از مشایخ اجازه عام روایی دریافت داشته بود که برخی از ایشان عبارت اند از: میرزای نایینی، علامه سید عبدالحسن شرف الدین و شیخ آقا بزرگ تهرانی و هم از تمام اساتید خویش و آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی اجازه اجتهاد کسب نموده بود.

در سال ۱۳۵۲ ق بود که تدریس خارج فقه و اصول را آغاز کرد و پس از وفات اساتیدش: میرزای نایینی و محقق اصفهانی بود که درسش جلوه بیشتری کرد و در این زمان آوازه تدریس و مرجعیت وی، روز به روز بیشتر می شد و طلباب و فضلاء بیشماری از اقصاد نقاط کشورهای اسلامی، برای شرکت در جلسات درس وی راهی نجف می شدند. وی در مدت پنجاه سال تدریس مداوم فقه و اصول، موفق شد بیش از شش دور خارج اصول و یک دوره فقه - بر اساس کتاب «عروه الوثقی» - و بخشی از تفسیر قرآن شریف را بیان نماید و صدها نفر از علما و مراجع تقلید شیعه را پرورش دهد.

او به حق در حقایق و مبانی اصولی - که در طول ادوار مختلف بر آن ها اتفاق شده و خدشه ناپذیر می نمود - انقلاب و دگرگونی پدید آورد و در لابلای دروس ایشان، نظرات جدید، ابتکار در مبانی، خروج از آراء پیشینیان و تعمق و تحقیق و دقت و ژرف نگری و پژوهش موج می زد.

برخی از معروف ترین شاگردان ایشان، عبارت اند از آیات عظام:

سید محمد روحانی، سید ابوالقاسم کوکبی، سید تقی طباطبایی قمی، میرزا جواد

تبریزی، وحید خراسانی، سیدصادق روحانی، علی فلسفی تنکابنی، سیدعلی بهشتی، سیدعلی سیستانی، میرزا علی غروی تبریزی، میرزا کاظم تبریزی، سیدمحمد شاهرودی، محمدتقی بهجت، شیخ مسلم ملکوتی، سیدیوسف حکیم، سیدمحمد باقر صدر، محمداسحاق فیاض، سیدمحمد سعید حکیم.

شاگردان آیت الله خویی، در خلال تحصیل خویش به ضبط افادات استاد، پرداخته و از این رهگذر، شمار بسیاری از تقریرات درس ایشان در دست است.

برخی از تقریرات چاپ شده آن مرجع بزرگ عبارت اند از:

الف - فقه :

۱. التنیق فی شرح العروها للوثقی (۱۱ ج تا کنون). نوشته: شهید میرزا علی غروی تبریزی ۲. مستند العروه الوثقی (۱۶ جلد تا کنون). نوشته: شهید حاج شیخ مرتضی بروجرودی ۳. مبانی العروه الوثقی (۴ ج) نوشته: شهید سیدمحمد تقی خویی ۴. مدارک العروه الوثقی (۵ ج). نوشته: سیدمحمد مهدی خلخالی،

۵. محاضرات فی الفقه الجعفری (۳ ج) نوشته: مرحوم سیدعلی حسینی شاهرودی ۶. معتمد العروه الوثقی (۲ ج تا کنون) نوشته: شهید سیدرضا خلخالی ۷. مصباح الفقاهه - فی المعاملات - (۷ ج). نوشته: شیخ محمدعلی توحیدی تبریزی ۸. تحریر العروه الوثقی نوشته: شیخ قربانعلی محقق کابلی ۹. فقه العتره فی زکاه الفطره نوشته: شهید سیدمحمد تقی حسینی جلالی ۱۰. احکام الرضاع نوشته: شهید شیخ محمد تقی جواهری ۱۱. الدرر الغوالی فی فروع العلم الاجمالی نوشته: شیخ رضا لطفی تبریزی ۱۲. رساله فی حکم اوانی الذهب نوشته: سیدمهدی حجازی شهرضایی ۱۳. بلغه الطالب فی شرح المکاسب (۲ ج). نوشته: سیدعبدالمحسن فضل الله، ۱۴. صلاه المسافر نوشته: سیدعباس مدرسی یزدی ۱۵

ص: ۲۴۴

رساله فی تحقیق الکثر

ب - اصول :

۱. المحاضرات فی اصول الفقه (۵ ج) از: محمد اسحاق فیاض - دوره کامل مباحث الفاظ

۲. مبانی الاستنباط (۴ ج) از: سید ابوالقاسم کوکبی تبریزی - دوره کامل اصول عملیه

۳. هدایه الاصول (۵ ج) از: شیخ حسن صافی اصفهانی - دوره کامل اصول.

۴. مصباح الاصول (۲ ج) از: شهید سید محمد سرور واعظ بهسودی ۵. مصابیح الاصول از: شهید سید علاء الدین بحر العلوم - قطع و ظن، تعادل و ترجیح

۶. دراسات فی الاصول العملیه از: سید علی حسینی شاهرودی ۷. جواهر الاصول از: شیخ فخر الدین زنجانی ۸. الامر بین الامرین از: شیخ محمد تقی جعفری ۹. الرأی السدید فی الاجتهاد و التقليد از: غلامرضا عرفانیان خراسانی.

آثار ایشان عبارتند از :

الف - تفسیر و علوم قرآنی :

۱. نفحات الاعجاز. در اثبات معجزه و جاودانه بودن قرآن.

۲. البیان فی تفسیر القرآن (۲ ج) - تفسیر سوره حمد و مقدمه ای شامل مباحث علوم قرآن. (همه آن به فارسی بنام: بیان، در مسائل کلی قرآن و بخشی از آن بنام: مرزهای اعجاز توسط آیت الله جعفر سبحانی ترجمه شده است).

ب - فقه :

۱. رساله در لباس مشکوک ۲. توضیح المسائل ۳. مناسک حج ۴. المسائل المنتخبه ۵. حاشیه بر عروه الوثقی ۶. حاشیه بر المسائل الفقهیه ۷. تکمله منهاج الصالحین - آیت الله حکیم.

۸. مبانی تکمله منهاج الصالحین ۹. تهذیب و تتمیم منهاج الصالحین

ص: ۲۴۵

۱۰. المسائل و الردود (مجموعه فتاوی).

۱۱. مستحدثات المسائل ۱۲. منتخب الرسائل ۱۳. تلخیص المنتخب ۱۴. تعلیقه المنهج لاحکام الحج ۱۵. منیه السائل (مجموعه فتاوا).

و آن چه به چاپ نرسیده است:

۱۶. حاشیه بر مکاسب ۱۷. حاشیه بر وسیله النجاه ۱۸. ازاله المحاده عن ملک المنافع المتضاده ۱۹. اضائه القلوب بتحقیق المغرب و الغروب ۲۰. اناره العقول فی انتصاف المهر بموت احد الزوجین قبل الدخول ۲۱. فقه القرآن علی المذاهب الخمس ۲۲. قاعده التجاوز ۲۳. فهرست جامع الشتات ۲۴. تقریرات درس فقه میرزای نایینی ۲۵. تقریرات درس فقه محقق اصفهانی (کمپانی)

ج - اصول :

۱. اجود التقريرات (تقریرات درس میرزای نایینی، ۲ ج)

۲. تقریرات درس شیخ محمد حسین غروی اصفهانی ۳. تعارض الاستصحابین

د - رجال :

معجم رجال الحديث (۲۴ ج). این کتاب در برگیرنده شرح احوال ۱۵۶۷۶ تن از رجال حدیث می باشد.

مرجع فقید، همواره در طول زندگی پر برکت خویش سدی استوار در برابر نقشه های کینه توزانه رژیم بعث عراق بر علیه حوزه علمیه نجف بود و تا او بود، حوزه نجف، سر زنده و با طراوت به حیات علمی خود ادامه می داد. او با زعامت خردمندانه خود، هزاران نفر را از گوشه و کنار جهان به نجف جذب کرد و آنان را برای سرپرستی امت اسلامی تربیت نمود و علاوه بر اتقان و احکام دانش فقه و اصول، علم تفسیر و رجال را هم از غربت بدر آورد و در حوزه های علمیه، احیاء کرد.

ایشان، در جریان قیام

ص: ۲۴۶

مردم عراق در نیمه شعبان ۱۴۱۲ ق، با تعیین یک هیأت ۹ نفره، حرکت مردمی را جهت بخشید و با صدور اعلامیه ای، مجاهدین را به رعایت موازین شرع فرا خواند اما با حملات وحشیانه رژیم بعث به نجف و کربلا و سکوت کشورهای غربی و مجامع جهانی بود که شعله های قیام فروکش کرد و رژیم ددمنش و سفاک بعث آیت الله خویی را دستگیر و سپس به کوفه تبعید نمود تا با دلی پر غم از دنیا برفت .

فقید سعید در طول انقلاب اسلامی از سال ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷ ش، در تمام جریانات موضعگیری نمود و اقدامات ضد اسلامی رژیم شاه را به باد انتقاد گرفت، که اگر اعلامیه ها و بیانیه های ایشان را در یکجا گرد آوریم خود کتابی مفصل خواهد شد. اعلامیه درباره هجوم به مدرسه فیضیه، قیام پانزده خرداد، تبعید امام خمینی، اوج مبارزات مردم ایران در آبان ۱۳۵۷، رفراندوم نظام جمهوری اسلامی برخی از آن ها است. ایشان با موجودیت اسراییل و سلطه بهائیت بر شریان های سیاسی و اقتصادی ایران، شدیداً به مخالفت برخاست و اعلامیه های شدید اللحن بسیار صادر فرمود.

از ویژگی های مرجع معظم شیعه، دستگیری از فقیران و مستمندان، نظم دقیق در زندگی، سعه صدر و گشاده رویی، حافظه دقیق، خط خوش، عفو و گذشت، ساده زیستی، تواضع و فروتنی و ابتدا به سلام را می توان نام برد. معظم له هر روز پیش از شروع درس، به زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام و در ایام زیارتی مخصوصه، به زیارت امام حسین علیه السلام در کربلا مشرف می شد و بسیاری از اوقات، شب های چهارشنبه به مسجد سهله می رفت و به عبادت می پرداخت.

معظم له،

ص: ۲۴۷

برای اعلای کلمه توحید در سراسر جهان، مؤسسات فرهنگی و تبلیغی بنیاد نهاد که صدها مسجد، مدرسه، کتابخانه، حسینیه، دارالایتام، بیمارستان و درمانگاه در کشورهای ایران، عراق، لبنان، هند و پاکستان، آمریکا، انگلیس، کانادا، مالزی، تایلند و بنگلادش نمونه هایی از آن هستند.

آن مرجع بزرگ شیعه، پس از ۹۴ سال زندگی درخشان و پر برکت، و با تحمل رنج ها و فشارها و دردها و مصایب فراوان و پس از یک سال دوری از جوار جدّش امیرمؤمنان و تبعید به کوفه، عصر روز شنبه، ۸ صفر الخیر ۱۴۱۳ ق (۱۷ مرداد ۱۳۷۱ ش) بدرود حیات گفت و به اجداد طاهرینش پیوست و پیکر پاکش نیمه های شب، غریبانه و بدون تشییع و پس از نماز آیت الله سیدعلی سیستانی بر آن، در کنار مسجد الخضر در صحن حرم مطهر امیرالمؤمنین علی علیه السلام مدفون شد.

این واقعه، در عراق موجب برقراری حکومت نظامی در شهرها و منع مجالس یادبود گردید. اما در ایران، به مجرد پخش خبر، از سوی دولت سه روز عزای عمومی اعلام و تمام شهرها و خیابان ها سیاهپوش گردید و از سوی مراجع معظم تقلید و مقام معظم رهبری، سران قوای سه گانه، شخصیت ها، نهادها و سازمان ها، پیام های متعدّد صادر و مجالس یادبود فراوان برگزار شد. و در کشورهای مختلف جهان نیز از شخصیت عظیم علمی ایشان، تجلیل به عمل آمد.

(شرح حال مفصل معظم له را در کتاب « یادنامه آیت الله خویی » و مجله نور علم، ش ۴۷، ص ۵۳ - ۱۰۰ و کتاب « اختران فقاقت »، ج ۲، ص ۳۴۹ - ۴۰۰

خویی ۱۳۷۷ - ۱۴۱۵ ق

آقای حاج سید محمد تقی موسوی خویی فرزند مرجع تقلید شیعیان جهان آیت الله العظمی خویی در سال ۱۳۷۷ ق در نجف اشرف دیده به جهان گشود. دوران کودکی و نوجوانی را تحت توجه پدر بزرگوارش سپری کرد و پس از دوره دبیرستان، در سن هفده سالگی به تحصیل علوم دینی روی آورد. دوره سطح را نزد اساتیدی مانند: حجه الاسلام شیخ محمد باقر ایروانی و خارج فقه و اصول را در محضر آیت الله العظمی خویی و آیت الله شهید سید عبدالصاحب حکیم گذراند. وی در رهبری قیام شیعیان عراق در ماه شعبان ۱۴۱۲ ق نقش به سزایی داشت و در اداره امور حوزه نجف و رسیدگی به خانواده های مستمندان، ایتم و زندانیان نجف بسیار کوشید، و به همین سبب، مورد خشم رژیم بعثی عراق قرار گرفت تا سرانجام او را به شهادت رسانیدند. او دبیر کلی مؤسسه الامام الخویی الخیریه را نیز بر عهده داشت و مقامات علمی اش مورد تأیید علمای نجف چون آیت الله سید علی بهشتی بود (و از ایشان اجازه مفصل و جامعی را دریافت داشت بود).

نوشتارهای او عبارت اند :

۱. الشروط (۳ ج) درباره مفهوم شرط و حدود و ضوابط و مسایل مربوط به آن در فقه شیعه

۲. مبانی العروه الوثقی (۴ ج) - تقریرات درس فقه پدر عالی مقامش در مباحث: مضاربه، مزارعه، شرکت، ضمان، حواله، غصب و نکاح (که همه به چاپ رسیده اند).

ایشان به سن ۳۷ سالگی در شب جمعه یازدهم صفر ۱۴۱۵ ق (۳۰ تیر ۱۳۷۳) به هنگام بازگشت از زیارت مرقد مطهر سالار شهیدان، حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام در تصادفی مرموز و

مشکوک به همراه حجهالاسلام حاج سید محمد امین خلخالی - اخو الزوجه ایشان - جان به جان آفرین تسلیم کرد و به اجداد طاهرینش پیوست. پیکر پاکش بدن هر گونه مراسم تشییع و تدفین - به علت ممانعت رژیم بعثی عراق - پس از نماز میت توسط آیت الله حاج سید علی بهشتی در جوار مرقد پاک پدرش در مسجد الخضراء - در کنار صحن مطهر امیرالمؤمنین علیه السلام به خاک سپرده شد .

دانش آشتیانی ۱۳۲۹ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج شیخ ابوالقاسم دانش آشتیانی، یکی از فضلاء مشهور حوزه علمیه قم و امام جمعه آشتیان بود. فقیه سعید در سال ۱۳۲۹ ق، در آشتیان زاده شد. پدرش عالم بزرگوار شیخ محمد تقی و جدش حجهالاسلام آخوند ملا احمد آشتیانی بوده است. وی پس از دوران کودکی و یادگیری خاندن و نوشتن به تحصیل علوم دینی روی آورد و پس از اخذ مقدمات، در سال ۱۳۴۴ ق به حوزه علمیه قم آمد و تحت سرپرستی آیت الله حاج میرزا محمد فیض قمی - که با پدرش سابقه دوستی دیرینه داشت - قرار گرفت و با راهنمایی وی، ادبیات را از آیت الله ادیب تهرانی و منطق را از آقا سید مهدی کشفی و سطوح عالی را از حضرات آیات: آخوند ملا علی همدانی، حجت کوهکمری، حاج سید محمد تقی خوانساری (که مکاسب و عمده سطوح را نزد او آموخت)، حاج میرزا محمد فیض و حاج سید احمد خوانساری (کفایه) فرا گرفت. آن گاه به درس خارج فقه و اصول آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری و پس از درگذشت معظم له به درس آیات عظام: فیض حجت و خوانساری حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. در سال ۱۳۵۸ ق، به درخواست مردم آشتیان به زادگاهش بازگشت و به

خدمات دینی پرداخت، تا آن که آیت الله بروجردی در ۱۳۶۴ ق به قم آمد و به تجدید کیان علمی حوزه علمیه قم پرداخت و آوازه و شهرتش در جهان علم و دانش طنین افکن شد و جویندگان دانش از هر سو، گرد وی آمدند که از جمله آنان آیت الله دانش آشتیانی بود که یکسره به درس فقه و اصول معظم له حاضر شد و مورد توجه آن مرجع بزرگ قرار گرفت و سرپرستی کتابخانه مسجد اعظم بدو محول شد و او هم با کمال دلسوزی، آن را در ردیف یکی از کتابخانه های نامی کشور در آورد و برای آن، نشریه وزینی بنام «نشریه کتابخانه مسجد اعظم» راه اندازی کرد.

نام وی پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، در ذیل تمام اعلامیه های اعتراض آمیز علما و مدرسین حوزه علمیه قم دیده می شد و پس از پیروزی انقلاب، از سوی امام خمینی به سمت امام جمعه آشتیان برگزیده شد و تا پایان عمرش، منشأ خدماتی به مردم آن سامان بود.

از تألیفات وی است:

۱. مجموعه مقالات (در مجلات مختلف)
 ۲. دو سرمایه نفیس (ترجمه کتاب «الثقلان»، شرح حدیث ثقلین)
 ۳. رمز نیکبختی (ترجمه کتاب «سر السعاده» در فضیلت صلوات)
 ۴. سقیفه (ترجمه کتاب «السقیفه» درباره اوضاع پس از رحلت پیامبر اکرم)
 ۵. نشریه کتابخانه مسجد اعظم (۲ ج با همکاری نویسندگان)
 ۶. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی (مخطوط)
- آن عالم خدمتگزار در حدود ۹۲ سالگی، در رز جمعه ۷ ربیع الثانی ۱۴۲۲ ق (۷ تیر ۱۳۸۰ ش) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه در آشتیان و قم، در صحن حرم مطهر حضرت

ص: ۲۵۱

معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۱۴۰ - ۱۴۱)

دشتی ۱۳۷۰ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج شیخ محمد دشتی، یکی از نویسندگان بنام حوزه علمیه قم بود. وی در سال ۱۳۳۰ ش (۱۳۷۰ ق) در روستای «آزادمون» از توابع محمودآباد مازندران به دنیا آمد و پس از یادگیری تحصیلات ابتدایی، به فراگیری علوم دینی روی آورد. نخست در آمل و سپس در سال ۱۳۴۳ ش در حوزه علمیه قم (مدرسه رضویه) سطوح عالیه را فراگرفت و در سال ۱۳۵۰ ش به درس خارج فقه و اصول حضرات آیات: میرزا هاشم آملی، مکارم شیرازی، جوادی آملی و مشکینی اردبیلی حاضر شد و مبانی حکمت و فلسفه را هم از حضرات آیات: جوادی آملی و محمدی گیلانی (اسفار)، حسن زاده آملی (اشارات) و حقّی سرایی (شرح منظومه) و روش نویسندگی را نیز در جلسات درس آیت الله جعفر سبحانی و شهید مفتاح آموخت و پس از آن به تألیف و تدریس و تحقیق روی آورد. او زمانی چند، امام جمعه سمیرم و استاد مدعو دانشگاه ها و مسؤول واحد تحقیقات بنیاد نهج البلاغه بود و در سال ۱۳۶۷ ش، مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین علیه السلام را بنیاد نهاد و با کمک گروهی از محققان، کتاب های ذیل را فراهم آورد:

۱. ترجمه نهج البلاغه ۲. المعجم المفهرس لالفاظ نهج البلاغه (با همکاری: سید کاظم محمدی)

۳. فرهنگ واژه های نهج البلاغه ۴. فرهنگ موضوعات کلی نهج البلاغه ۵. فرهنگ معارف نهج البلاغه (۲ ج)

۶. شناخت نهج البلاغه ۷. اطلاعات مقدماتی نهج البلاغه ۸. اسناد و مدارک

ص: ۲۵۲

نهج البلاغه ۹. کلیدهای شناسایی نهج البلاغه ۱۰. روش های تحقیق در نهج البلاغه ۱۱. طرح های آموزشی نهج البلاغه ۱۲. روات و محدثین نهج البلاغه ۱۳. فهرست شروح نهج البلاغه ۱۴. اصول پنجگانه اعتقادی در نهج البلاغه ۱۵. اخلاق در نهج البلاغه (جزوات آموزشی، ویژه دانش آموزان مقطع راهنمایی و دبیرستان)

۱۶. اخلاق نظامی در نهج البلاغه ۱۷. مسؤولیت تربیت ۱۸. مسأله تربیت ۱۹. عقاید اسلامی ۲۰. فلسفه اجتهاد و تقلید ۲۱. سیری در تفکر مادی ۲۲. مذهب روشنفکری ۲۳. ابزار و وسایل تحقیق ۲۴. جهان بینی توحید ۲۵. کدام اسلام ۲۶. طرح عقاید و احکام ۲۷. روش نوینی در تدریس احکام ۲۸. روش بررسی مکتب ها ۲۹. طرح های نوین آموزشی ۳۰. فرهنگ سخنان معصومین علیهم السلام (۱۵ ج)

۳۱. تحلیل تاریخ سیاسی معصومین علیهم السلام (۱۴ ج)

۳۲. سیره امام علی علیه السلام (۱۵ ج)

۳۳. امام علی علیه السلام الگوی کامل انسانیت آن مرحوم، پس از پیروزی انقلاب اسلامی یکسره به تلاش و کوشش در راه احیای شعائر دینی پرداخت و همواره به تبلیغ دین در شهرهای مختلف کشور و تدریس در نهادهای انقلابی و دانشگاه ها و سخنرانی در صدا و سیما پرداخت و عاقبت در بازگشت از سفر تبلیغی خویش از کاشان، در تاریخ ۵ اردیبهشت ۱۳۸۰ دچار سانحه تصادف گردید و پس از گذشت ده روز در روز شنبه ۱۵ اردیبهشت ۱۳۸۰ (۱۱ صفر ۱۴۲۲ ق) در ۵۰ سالگی بدرود حیات گفت و صبح روز یکشنبه، پیکر پاکش تشییع و

ص: ۲۵۳

پس از نماز آیت الله حسن زاده آملی بر آن، در صحن حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد .

دوانی ۱۳۴۸ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج شیخ علی دوانی یکی از نام آوران عرصه تاریخ تشیع به شمار بود .

فقید سعید ، روز پنجم مهرماه ۱۳۰۸ ش (۲۳ ربیع الثانی ۱۳۴۸ ق) ، در روستای دوان - ۸ کیلومتری کازرون - زاده شد . در ۸ سالگی از زادگاه خود به آبادان نزد خویشان رفت و به تحصیلات ابتدایی پرداخت و در ۱۵ سالگی ، رهسپار حوزه علمیه نجف اشرف شد و در مدرسه « شرابیانی » ساکن شد و سطوح را نزد حضرات آیات : شیخ کاظم تبریزی ، شیخ علی نجفی کاشانی ، شیخ علی فلسفی تنکابنی ، شیخ محمدرضا طبسی نجفی ، شیخ عبدالحسین خراسانی و آیت الله حاج آقا حسن قمی فراگرفت و در سال ۱۳۲۷ ش به واسطه بیماری عازم ایران شد و پس از اقامتی یکساله در تهران و مشهد ، در حوزه علمیه قم به آموختن سطوح عالیه نزد حضرات آیات : صدوقی ، لاکانی ، مشکینی و شیخ عبدالجواد اصفهانی (رسائل) ، فاضل قفقازی (مکاسب) ، سلطانی طباطبایی و مرعشی نجفی (کفایه) ، فکور یزدی ، حاج آقارضا صدر و منتظری (شرح منظومه) ، علامه طباطبایی (اسفار و تفسیر قرآن) پرداخت و پس از آن در سال ۱۳۳۶ ش به درس خارج آیات عظام : آقای بروجردی ، امام خمینی ، شریعتمداری حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت . او همزمان با تحصیل ، به تبلیغ دین در اطراف

ص: ۲۵۴

و اکناف کشور پرداخت و آوازه منبرهایش در همه جا به خصوص آبادان و خرمشهر - طنین افکن شد ، او در ایام ملی شدن صنعت نفت در آن شهر شبانه روز منبر می رفت و در تهییج افکار عمومی سهم به سزایی داشت . در جریان انقلاب اسلامی هم در منبرهای خویش در گوشه و کنار کشور ، داد سخن می داد و علناً از مفاسد دوران پهلوی انتقاد می کرد و چندین بار ممنوع المنبر و ممنوع الخروج شد . وی در سال ۱۳۳۷ ش همراه با جمعی از فضلاء آن روز حوزه ، آیات عظام : مکارم شیرازی ، جعفر سبحانی ، نوری همدانی ، موسوی اردبیلی ، آقاموسی صدر و مجدالدین محلاتی ، مجله درس هایی از مکتب اسلام را تأسیس و از اعضای اصلی هیئت مدیره و هیئت تحریریه آن بود و در آن مقالات « مفاخر اسلام » و « داستان های ماه » را می نوشت و پس از چند سال ، با تأسیس دارالتبلیغ اسلامی ، از اعضای اصلی و مدرّسین آن بود و سالیان بسیار در آنجا تدریس می نمود . مرحوم استاد ، هر جا که می رفت بذریعایان در قلوب مردم می پاشید و با تأسیس مساجد و کتابخانه ها ، و نشر معارف دین با کتاب ها و منبرهایش ، نسلی متدین را تربیت نمود . در قم ، در خانه خود انجمن ضد بهائیت و انجمن تبلیغات دینی برای جوانان تأسیس نمود و با تشکیل کلاس های متعدد - با همکاری مرحوم حاج شیخ غلامحسین عابدی قمی و مرحوم حاج میرزا حسن نوری همدانی - نسلی از جوانان مؤمن و متدین را تربیت نمود .

او با دومین کتابش - شرح حال وحید بهبهانی - مورد تقدیر و تشویق خاص آیت الله العظمی بروجردی قرار گرفت و به دنبال آن، کتاب های ارزنده اش در شرح حال علمای بزرگ شیعه یکی پس از دیگری تألیف و چاپ شد. او سراسر عمر پربارش را به تألیف و تحقیق و تبلیغ دین گذراند و کتاب هایش نیز به عنوان سرمشق تألیف برای فضلاء جوان باقی ماند.

وی در سال ۱۳۵۰ ش به تهران منتقل شد و با تلاش فراوان به ادامه کارهای پربارش پرداخت و علاوه بر تألیف و منبر، به شرکت در کنگره های داخلی و خارجی و ایراد سخنرانی و ارائه مقالات و تدریس در دانشگاه ها اشتغال داشت. مرحوم شریف رازی درباره او می نویسد:

« نویسنده ارجمند و خطیب دانشمند، حجه الاسلام آقای دوانی، از مشاهیر گویندگان و معاریف نویسندگان و اساتید اهل منبر، عالمی کامل و فاضلی عامل، و ادیبی اریب و شاعری حسیب و محققى فرزانه است.»

(گنجینه دانشمندان، ج ۲، ص ۳۶۱)

مرحوم دوانی، طبع شعر عالی، و اشعار فراوان و اخلاقی نكو داشت، خوش سخن و خوش خط و خوش اخلاق بود. از وقتش کمال بهره را می برد، به بسیاری از کشورهای اسلامی و اروپایی، برای منبر و تبلیغ دین سفر کرد و مشاهدات خود را در کتابی نگاشت.

آثار معظم له عبارتند از:

۱. امیرالمؤمنین در شعر فقها، حکما و عرفای نامی ۲. امیرالمؤمنین، خلیفه الله، صدیق اکبر و فاروق اعظم ۳. اصول اعتقادی و فروع

ص: ۲۵۶

عملی اسلام ۴. امام زمان در گفتار دیگران ۵. بانوی بانوان جهان ۶. بحثی درباره همسران پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم (مجله مکتب اسلام)

۷. پیامبر اسلام از نظر دانشمندان شرق و غرب ۸. پیشوایان بزرگ ما (در مجله مکتب اسلام)

۹. تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت ۱۰. نظری اجمالی به جنگ های صدر اسلام ۱۱. سیمای جوانان در قرآن و تاریخ اسلام ۱۲. جهانگردی و جهانگردان نامی ۱۳. داستان های اسلامی (۲ ج) ۱۴. داستان های ما (۳ ج) ۱۵. دانشمندان عامه و مهدی موعود علیه السلام ۱۶. زن در قرآن ۱۷. زندگانی زعیم بزرگ عالم تشیع آیت الله بروجردی ۱۸. سفرای امام زمان علیه السلام ۱۹. سیر اجتهاد در اسلام (یادنامه اولین کنگره نهج البلاغه)

۲۰. سیره ائمه معصومین علیهم السلام ۲۱. شرح حال و آثار و افکار آیت الله بهبهانی ۲۲. شرح زندگانی استاد کل وحید بهبهانی ۲۳. شرح زندگانی جلال الدین دوانی ۲۴. شعاع وحی بر فراز کوه حرا ۲۵. شیعه در اندونزی (در مکتب اسلام)

۲۶. مجموعه مقالات در موضوعات گوناگون ۲۷. محدث نامی حاج شیخ عباس قمی (۲ ج) ۲۸. مفاخر اسلام (۸ ج) ۲۹. موعودی که جهان در انتظار اوست ۳۰. نگاهی کوتاه به زندگانی پرافتخار سیدرضی مؤلف نهج البلاغه ۳۱. هنر نویسندگی ۳۲. خاطرات من از استاد شهید مطهری ۳۳. امام خمینی در آئینه خاطره ها ۳۴.

ص: ۲۵۷

راز نماز در نهج البلاغه ۳۵. نقد عمر - زندگی و خاطرات ۳۶. افتخارات مردان مرد سیستان (در دفاع از امیرالمؤمنین و اعتراض به فاجعه عاشورا).

۳۷. آغاز وحی و بعثت پیامبر در تاریخ و تفسیر طبری ۳۸. علما و مردان نامی بوسنی و هرزگوین ۳۹. فرقه ضاله و سرقت آیات و احادیث ۴۰. محمد بن جریر طبری (بررسی و نقد تاریخ و تفسیر طبری)

۴۱. مشاهیر فقها و مراجع تقلید شیعه ۴۲. نهضت دو ماهه روحانیون ایران ۴۳. نهضت روحانیون ایران (۱۰ ج) ۴۴. هزاره شیخ طوسی (۲ ج) ۴۵. غدیر خم حدیث ولایت ۴۶. حاج شیخ هادی نجم آبادی .

ج . ترجمه ها

۴۷. آثار تمدن اسلامی در اسپانیا و پرتغال ۴۸. اجتهاد در مقابل نص - ترجمه النص والاجتهاد شرف الدین ۴۹. خاندان آیت الله بروجردی - نوشته : آیت الله بروجردی ۵۰. تاریخ فتوحات مسلمانان در اروپا ۵۱. صحنه های تکان دهنده در تاریخ اسلام - نوشته : شکیب ارسلان ۵۲. علی علیه السلام چهره درخشان اسلام - ترجمه مقدمه شرح ابن ابی الحدید ۵۳. فرقه وهابی و پاسخ شبهات آنها - ترجمه البراهین الجلیه - سید محمد حسن قزوینی ۵۴. فروغ هدایت - ترجمه مصباح الهدایه - آیت الله میر سیدعلی بهبهانی ۵۵. مهدی موعود علیه السلام - ترجمه جلد ۱۳ بحار - (با مقدمه و پاورقی های فراوان) ،

۵۶. علما و شرعای بوسنی و هرزگوین .

د - تصحیح و تحقیق و تهذیب

۵۷

ص: ۲۵۸

. تاریخ قم - تألیف محمدحسین ناصر الشریعه ۵۸ . جامع المسائل - آیت الله میر سیدعلی بهبهانی ۵۹ . در پیرامون نهج البلاغه - تألیف : سیدعباس میرزاده اهری ۶۰ . سیر حدیث در اسلام - تألیف : سیداحمد میرخانی ۶۱ . شاهراه هدایت - تألیف آیت الله بهبهانی - ترجمه : سیدمحمدرضا شفیعی ۶۲ . شوق مهدی علیه السلام - اشعار ملامحسن فیض کاشانی ۶۳ . فروغ ایمان ۶۴ . مباحثی در معارف اسلامی ۶۵ . نگاهی به آثار فقهی شیخ طوسی - تألیف : آیت الله سیدرضا صدر ۶۶ . خاندان علامه مجلسی - میرزا حیدر علی مجلسی ۶۷ . مرآت الاحوال جهان نما - تألیف : آقامحمدعلی بهبهانی ۶۸ . تاریخ و سفرنامه حزین - تألیف : علامه محمدعلی حزین گیلانی ۶۹ . خاطرات و مبارزات حجهالاسلام فلسفی .

سرانجام آن مورخ بزرگ شیعه ، در شامگاه روز دوشنبه ۱۸ ذیحجه الحرام ۱۴۲۷ ق - عید سعید غدیر - ۱۸ دی ۱۳۸۵ ش ، در ۷۷ سالگی بدرود حیات گفت و پس از تشییع در تهران ، پیکر پاکش در روز پنجشنبه ۲۰ دی ماه در قم ، با شرکت انبوه علما و فضلا ، تشییع و پس از نماز آیت الله جعفر سبحانی بر آن ، در صحن عتیق حرم حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد و در غم فقدان وی ، پیام های تسلیت متعدد از سوی مام معظم رهبری ، مراجع تقلید و شخصیت های عالی نظام صادر شد .

دینوری ۱۳۲۰ - ۱۴۱۶ ق

آقای میرزا کاظم دینوری تبریزی یکی از مفاخر عالمان تبریز به شمار می رفت و خاندان والایش همه تا هفت نسل از علمای بزرگ

دین بوده اند. پدرش آیت الله علامه حاج میرزا احمد مجتهد و عمویش آیت الله العظمی حاج میرزا صادق آقا تبریزی و آیت الله علامه حاج میرزا محسن تبریزی (فرزند آیت الله میرزا محمد مجتهد فرزند آیت الله مولی محمد علی قراچه داغی تبریزی صاحب شرح تبصره علامه حلّی) بوده اند. فقید سعید در حدود سال ۱۳۲۰ ق در تبریز زاده شد. پس از دوران کودکی و طّی آموزش های ابتدایی، به فراگیری سطوح نزد پدر بزرگوارش و دیگران پرداخته، پس از مدتی رهسپار حوزه علمیه نجف اشرف گردید. در آن جا پس از تکمیل سطح، به درس آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، میرزای نایینی، آقا ضیاء عراقی و شیخ محمد حسین اصفهانی حاضر شده و بهره های فراوان برد. پس از چندی به تبریز بازگشت و تا آخر عمر مبارکش به ترویج دین و بزرگداشت شعائر مذهبی تدریس علوم دینی، افتاء و تربیت شاگردان و راهنمایی مؤمنان و امامت جماعت (در مسجد جمعه) پرداخت. از آثار ایشان به غیر از تقریرات درس فقه و اصول اساتید خویش، رساله «توضیح المسائل» است. آن مرد بزرگ پس از عمری تلاش و کوشش در راه إعلاّی کلمه توحید در تاریخ سه شنبه ۱۴ محرم الحرام ۱۴۱۶ ق (۲۳ خرداد ۱۳۷۴ ش) در ۹۵ سالگی بدرود حیات گفت. در غم فقدان وی پیام تسلیتی از سوی مقام معظم رهبری آیت الله خامنه ای صادر شد.

میرزا کاظم دینوری - قاضی طباطبائی - شیخ عبدالحسین تبریزی - شیخ عبدالحمید شرایانی

ذهنی ۱۳۶۷ - ۱۴۲۳ ق

آقای سید محمد جواد ذهنی تهرانی، یکی از عالمان و مدرّسان حوزه علمیه قم به شمار می رفت.

فقید سعید در ۸ اسفند ۱۳۲۶ ش (ربیع الثانی / ۱۳۶۷ ق) در تهران، زاده شد و پس از به

ص: ۲۶۰

پایان رسانیدن تحصیلات دبیرستان، تحت تأثیر مجالس و مواعظ آیت الله شیخ مهدی معزالدوله، به تحصیل علوم دینی علاقه مند شد و در مدرسه مروی، به فراگیری سطوح پرداخت. سپس در سال ۱۳۵۱ ش، به حوزه علمیه قم آمد و نزد آیات عظام: گلپایگانی، مرعشی نجفی، شریعتمداری و اراکی و نیز حضرات آقایان: شیخ راضی تبریزی و شیخ محمد تقی مجلسی به تحصیل خارج فقه و اصول و استحکام بنیه علمی خویش پرداخت و هم زمان به تألیف و تدریس مشغول بود. معظم له، یکی از اساتید پر کار و پرتألیف حوزه بود که از لحظات عمر کوتاهش، نهایت استفاده را برد و آثار فراوانی از خود به یادگار نهاد. او علاوه بر فعالیت های علمی اش، در مسجد «حبيب الله بيك» به اقامه جماعت و ارشاد مؤمنان و دستگیری مستمندان اشتغال داشت و سرانجام، پس از عمری پر بار، در ۵۴ سالگی در روز پنجشنبه ۲۰ جمادی الثانی ۱۴۲۳ ق (۷ شهریور ۱۳۸۱ ش)، پس از یک بیماری، چشم از جهان فرو بست و در روز جمعه ۸ شهریور، پس از نماز آیت الله حاج آقا تقی طباطبایی قمی بر پیکرش، در بقعه علی بن بابویه قمی به خاک سپرده شد.

آثار چاپی اش عبارت اند از :

۱. ترجمه کامل الزیارات - ابن قولویه -
۲. ترجمه جوامع الجامع - طبرسی -
۳. ترجمه کشف المراد - علامه حلی -
۴. ترجمه باب حادی عشر - علامه حلی -
۵. از مدینه تا مدینه (مقتل امام حسین)
۶. کفایه الرمل - امهات مسائل علم رمل -
۷. مباحث الاصولیه - دوره اصول فارسی -
۸. اللباب

ص: ۲۶۱

- شرح فارسی خلاصه الحساب (شیخ بهایی)

۹. تحفه الاحباب - شرح فارسی تشریح الافلاک (شیخ بهایی)
۱۰. تشریح المقاصد - ترجمه و شرح فارسی فرائد الاصول - (۶ ج)
۱۱. تشریح المطالب - ترجمه و شرح فارسی مکاسب - (۷ ج)
۱۲. تحریر الفصول - ترجمه و شرح فارسی کفایه الاصول - (۷ ج)
۱۳. فصول المنطق - ترجمه و شرح لثالی المنتظمه حاجی سبزواری - (۲ ج)
۱۴. فصول الحکمه - ترجمه و شرح منظومه حاجی سبزواری - (۳ ج)
۱۵. المباحث الفقهيہ - شرح فارسی «شرح لمعه» - (۳۰ ج)
۱۶. منهج الهدایه - شرح مبحث وقت و قبله لمعه
۱۷. بیان المراد - شرح فارسی اصول فقه مظفر - (۳ ج)
۱۸. تفصیل الفصول - شرح فارسی معالم الاصول - (۳ ج)
۱۹. توضیح المبانی - شرح فارسی مختصر المعانی (۶ ج)
۲۰. الکلام الغنی - شرح فارسی باب اول و رابع مغنی - (۳ ج)
۲۱. گنجینه ذهنی - اصطلاحات علوم -
۲۲. الآثار الباقیه - شرح فارسی حاشیه ملا عبدالله -
۲۳. الکلام اللطیف - شرح فارسی تصریف -
۲۴. الافاضه - شرح فارسی هدایه -
۲۵. المباحث النحویه - شرح فارسی صمدیه - (۴ ج)
۲۶. انیس الطالبین - ترجمه آداب المتعلمین
۲۷. اساس الصرف ۲۸. روش تجزیه و ترکیب ۲۹. تصحیح شرح نهج البلاغه ملا فتح الله کاشانی

۳۰. تصحیح رساله حقوق علامه مجلسی

و آثار غیر چاپی اش نیز عبارت اند از :

۳۱. حاشیه بر عروه

ص: ۲۶۲

الوثقی ۳۲. شرح فارسی شرایع الاسلام (۱۰ ج)

۳۳. الفوائد النحویه فی ما یروی عن الائمة الاثنی عشریه ۳۴. رساله در صلاه جمعه - تقریرات درس آیه الله محمدتقی مجلسی -

۳۵. الدرہ الثمینہ - شرح عربی صمدیہ -

ربانی میانجی ۱۳۴۱ - ۱۴۱۶ ق

آقای حاج شیخ حسین ربانی میانجی ، در سال ۱۳۰۱ ش (۱۳۴۱ ق) ، در روستای نقاب ، از توابع گرمرود - میانه - به دنیا آمد . پدرش حجهالاسلام میرزا عبدالرحیم ، و جدّش آخوند ملامحمد نقابی (متوفی : ۸ رجب ۱۳۳۴ ق - مدفون در نقاب) و نیایش آخوند ملایوسف نقابی ، همه از علما و فضلاء منطقه بوده اند .

در کودکی پدر از دست داد و سرپرستی اش را مادر و جدّش برعهده گرفتند و او را به خوبی پرورش دادند و قرآن و خواندن و نوشتن را بدو آموختند و روانه میانه اش نمودند . در آن شهر ، نزد حضرات آیات : میرزا ابومحمد حجتی ، میرزا لطفعلی زنوزی ، شیخ هادی نیری ، میرزا مهدی جدیدی ، سید عبدالستار محمدی و شیخ علی کتانی ادبیات و سطوح را آموخت . سپس در سال ۱۳۲۷ ش روانه قم شد و سطوح عالیّه را نزد حضرات آیات : منتظری (شرح منظومه) ، احمدی میانجی ، مشکینی ، علامه طباطبایی (اسفار) ، ملکی میانجی (تفسیر قرآن و معارف اہلبیت علیہم السلام) آموخت و سپس به درس خارج آیات عظام : بروجردی ، امام خمینی ، محقق داماد و گلپایگانی حاضر شد و بهره های فراوان برد و همزمان به تدریس و تألیف

ص: ۲۶۳

و تبلیغ دین پرداخت .

او یکی از شاگردان ویژه آیت الله شیخ محمدباقر ملکی میانجی بود و بیست سال از محضر آن مفسر و متکلم عالیقدر بهره برد و دروس او را به رشته تحریر درآورد که برخی از آنها منتشر شده است .

آثار معظم له عبارتند از :

- ۱ - رساله در مباحث معاد به عربی
- ۲ - رساله در مباحث توحید به عربی
- ۳ - انوار بیان در مباحث توحید قرآن (چاپ شده)
- ۴ - معاد از دیدگاه قرآن و حدیث و عقل (چاپ شده)
- ۵ - استنساخ و تنظیم دروس معارف قرآن اثر مرحوم میرزا مهدی اصفهانی
- ۶ - تفسیر سوره های قصار قرآن ۷ - تفسیر سوره حمد و اوائل بقره و آل عمران و نساء ۸ - رساله دفاع از علم و عالم به فارسی
- ۹ - رساله در اعجاز قرآن به فارسی
- ۱۰ - رساله در اعجاز قرآن به عربی
- ۱۱ - رساله در حقیقت روح از دیدگان قرآن و حدیث به فارسی
- ۱۲ - رساله در اصول فقه ۱۳ - رساله در خمس و زکاه و انفال ۱۴ - رساله نبوت و امامت ۱۵ - دیوان شعر در مراثی آل محمد به آذری
- ۱۶ - حاشیه بر تحریر الوسيله وی ، در سحرگاه روز ۲۸ صفر الخیر ۱۴۱۶ ق (۷ تیر ۱۳۷۴ ش) در ۷۵ سالگی بدروود حیات گفت و پیکرش پس از تشییع شایسته و نماز آیت الله صافی گلپایگانی ، در مقبره العلماء قبرستان باغ بهشت - قم - در خاک آرمید .

رحمانی مازندرانی ۱۳۴۲ - ۱۴۱۶ ق

آقای حاج شیخ ابوالقاسم رحمانی خلیلی مازندرانی در

بهار سال ۱۳۰۲ (۱۳۴۲ ق) در روستای خلیل محلّه بهشهر زاده شد. پدرش آیت الله شیخ محمد باقر هزار جریبی مازندرانی - از علمای بنام و مشهور بهشهر و نواحی - فرزند علامه آیت الله شیخ محمد حسین هزار جریبی (از شاگردان شیخ اعظم انصاری) فرزند آقا شیخ محمد کاظم بن علامه بزرگوار شیخ محمد علی (م ۱۲۴۵ ق) فرزند علامه سترگ آیت الله شیخ محمد باقر هزار جریبی مازندرانی نجفی (م ۱۲۰۵ ق) استاد سیدبحرالعلوم، شیخ جعفر کاشف الغطا و میرزای قمی بوده است که سابقه سیصد سال روحانیت و ریاست و مرجعیت شیعه را بر عهده داشته اند .

فقید سعید دوازده ساله بود که به عشق فراگیری علوم اهل بیت علیهم السلام به حوزه علمیه آیت الله کوهستانی کوچید و پس از خواندن مقدمات و ادبیات، به مباحثه شرح لمعه با هم مباحثه اش آیت الله محمدی لایینی پرداخت و سپس رسائل و مکاسب را نزد آیت الله کوهستانی فراگرفت. ۲۳ ساله بود (۱۳۲۵ ش) که به نجف اشرف مهاجرت کرد و کفایه الاصول را نزد آیت الله حاج میرزا حسن یزدی و آیت الله شیخ صدرا بادکوبه ای آموخت . پس از آن به درس خارج آیات عظام: سیدمحسن حکیم، سید محمود شاهرودی، سید ابوالقاسم موسوی خویی و میرزا هاشم آملی حاضر شد و مبانی فقه و اصول و تفسیر خویش را مستحکم نمود و این همه دوازده سال به طول انجامید و با کسب اجازات متعدد اجتهاد و روایت در سال ۱۳۳۸ ش به ایران آمد و در زادگاه خویش اقامت گزید. آن گاه به بنیاد حوزه علمیه و مسجد و حسینیه و تدریس علوم اسلامی و تربیت شاگردان فاضل و فرزانه، امامت جماعت،

راهنمایی مردم، تألیف و تصنیف پرداخت و پس از ده سال در ۱۳۴۷ ش به تهران آمد و در مسجد شفا به امامت جماعت و در مدرسه چهلستون و مدرسه شیخ عبد الحسین به تدریس مکاسب و کفایه اشتغال ورزید. سپس در سال ۱۳۶۴ ش به حوزه علمیه قم کوچید و به تدریس خارج فقه و اصول دست یازید. فقید سعید بسیار متواضع و خوش برخورد و ساده زیست و قانع بود و از شهرت گریزان. دارای خطی خوش و خلقی نکو و ذوقی عرفانی بود و اشعار حافظ را از حفظ داشت و آن را بسیار می خواند و روزانه به اذکار و اوراد بسیار به ویژه زیارت عاشورا و استغفار می پرداخت و برای تهذیب نفس و صفای روح چند بار چله نشست و ترک مأكولات حیوانی نمود. وی عاشق تدریس بود و در تهران هر روز چند درس می داد و موضوع درس برای او تفاوتی نمی کرد، از شرح امثله و جامع المقدمات تا کفایه الاصول را به جویندگان دانش تدریس می نمود.

برخی از تألیفات ایشان عبارت اند از:

۱. تفسیر سوره حمد (فارسی)

۲. علم نحو ۳. رساله فی المشتق ۴. شرح اجتهاد و تقلید عروه الوثقی ۵. شرح تبصره المتعلمین علامه حلّی .

ایشان، در تاریخ یکشنبه ۲۷/۱۲/۱۳۷۴ (۲۷ شوال المکرم ۱۴۱۶ ق) در ۷۲ سالگی پس از تهجد و نماز صبح، به هنگام خواندن زیارت عاشورا در فضای باز بدرود حیات گفت و در روز دوشنبه، پس از تشییع، به زادگاه خویش انتقال داده شد و در میان اندوه بسیار مردم و با حضور شخصیت های دینی و سیاسی استان

ص: ۲۶۶

مازندران - به ویژه ائمه جمعه و جماعات - در مدرسه ای که خود بنیاد نهاده بود، به خاک سپرده شد.

رحمانی همدانی ۱۳۵۴ - ۱۴۲۵ ق

آقای حاج شیخ احمد رحمانی همدانی، یکی از خطبای مشهور تهران به شمار می رفت. فقید سعید، در سال ۱۳۱۴ ش (۱۳۵۴ ق) در یکی از روستاهای همدان به دنیا آمد. پس از دوران کودکی، به همدان آمد و در مدرسه آیت الله عالمی دامغانی ساکن شد و ادبیات و سطوح را فراگرفت. سپس سطوح عالی را نزد حضرات آقایان: شیخ اسدالله حجت، سیدمصطفی هاشمی و شیخ علی انصاری بیاموخت و پس از آن به درس خارج فقه و اصول و تفسیر مرحوم آیت الله آخوند ملاعلی همدانی حاضر شد و علاوه بر مراتب علمی، از اخلاق و انفاس ایشان هم فراوان بهره برد. در سال ۱۳۴۴ ش (۱۳۸۵ ق) به تهران مهاجرت کرد و به تبلیغ دین و تألیف پرداخت. حُسن خلق، ادب و فروتنی به همراه ساده زیستی از ویژگی های بارز او بود و در دفاع از مکتب اهل بیت علیهم السلام سری پرشور داشت و موفق شد در جنوب تهران مدرسه علمیه «مکتب الحدیث» را بنیاد گذارد و به تربیت طلاب پردازد.

آثارش عبارت اند از:

۱. الامام علی علیه السلام، مَنْ حَبَّه عنوان صحیفه المؤمن ۲. فاطمه الزهرا علیها السلام، بهجه قلب المصطفی (به فارسی ترجمه شده است)

۳. الامام المجتبی علیه السلام (زیر چاپ)

۴. صد و بیست حدیث (همراه با شرح زندگی ملاعلی همدانی)، وی روز دوشنبه ۱۲ مرداد ۱۳۸۳ ش (۲ جمادی الثانی ۱۴۲۵ ق) در ۷۰ سالگی در گذشت و پیکر پاکش پس از تشییع و نماز

ص: ۲۶۷

آیت الله نوری همدانی بر آن (در تهران) به قم انتقال داده و در بقعه متبرکه ابن بابویه به خاک سپرده شد .

(برگرفته از مقاله آقای غلامرضا گلی زواره)

رضوانی زنجانى ۱۳۴۲ - ۱۴۲۰ ق

آقای شیخ احمد رضوانی زنجانى، یکی از فقهای حوزه علمیه قم به شمار می رفت. فقیّد سعید در سال ۱۳۰۲ ش (۱۳۴۲) زاده شد و مقدمات و ادبیات را در زنجان فراگرفت. سپس در سال ۱۳۵۹ ق به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و سطوح را در محضر عالمانی چون: آیت الله شیخ عبدالکریم خوئینی زنجانى و دیگران بیاموخت و پس از آن به درس خارج آیات عظام: آقای بروجردی و سیدمحمد حجت کوهکمری حاضر شد و این همه ۹ سال به طول انجامید. آن گاه در سال ۱۳۶۹ ق رهسپار نجف اشرف شد و از محضر آیات عظام: سیدمحسن حکیم، سیدمحمود شاهرودی و سیدابوالقاسم خویی و به ویژه از درس های فقه و اصول ابوالزوجه گرامی اش آیت الله میرزا باقر زنجانى بهره های فراوان برد و هم زمان به تدریس سطوح عالیّه پرداخت. در سال ۱۳۹۴ ق بود که در اثر فشار رژیم بعثی عراق از نجف اخراج شد و اقامت در قم را برگزید و به تألیف و تدریس اشتغال ورزید.

برخی از کتاب ها و آثارش - که همگی مخطوط مانده است - عبارت اند از:

۱. تقریرات درس اصول آیت الله میرزا باقر زنجانى (دوره کامل)

۲ - ۱۳. تقریرات درس فقه آیت الله میرزا باقر زنجانى (طهارت (۴ ج)، زکات، خمس، صوم، حج، اجاره، مضاربه، شرکت، مکاسب، نکاح (۳ ج)، لباس مصلی)

۱۴. دوره اصول (۳ ج)

۱۵. رساله در رضاع ۱۶. رساله

ص: ۲۶۸

در متنّجس ۱۷. رساله در عصیر عنبی ۱۸. رساله در حکم فقاہ ۱۹. رسال در طہارت و نجاست اہل کتاب ۲۰. رسالہ در تحقیق وطن شرعی ۲۱. کتاب الصلاہ ۲۲. کتاب الحج ۲۳. کتاب الاجارہ ۲۴. رسالہ در عموم حجیہ الیینہ ۲۵. رسالہ در اعتبار قول عدل واحد ۲۶. رسالہ در قول ذی الید ۲۷. رسالہ در حدیث لاتعاد ۲۸. حاشیہ بر شرح تجرید ۲۹. حاشیہ بر شرح منظومہ (تا بحث جواہر و اعراض)

۳۰. رسالہ در علم جفر معظم لہ، پس از عمری ۷۸ سالہ در روز جمعہ ۹ ربیع الثانی ۱۴۲۰ ق (اوّل مرداد ۱۳۷۸ ش) بدرود حیات گفت و پیکرش در روز شنبہ ۱۰ ربیع الثانی، پس از تشیع و

نماز آیت اللہ صافی گلپایگانی، در قبرستان شیخان قم بہ خاک سپردہ شد .

(محمد شریف رازی ، گنجینہ دانشمندان ، ج ۸ ، ص ۱۶۸ - ۱۷۱)

رضوی ۱۳۴۵ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج سیدسعید اختر رضوی، یکی از مبلغین اسلام و تشیع در قارہ آفریقا و دانشمندی متعهد و درد آشنا و مسؤول بود.

فقید سعید در اول ماہ رجب ۱۳۴۵ ق، در یکی از روستاہای منطقہ «بیہار» در شرقِ ہند زادہ شد. پدرش عالم طبیب حاج سیدابوالحسن رضوی (۱۳۰۹ - ۱۳۹۴ ق) یکی از روحانیان معروف و خوش فکر منطقہ بود کہ چند مدرسہ را در شہر عظیم آباد ادارہ می کرد و بہ وظایف روحانی خویش ہم می پرداخت. سیدسعید اختر، نخست تحصیلات مقدماتی را نزد پدرش آموخت و پس از چندی در سال ۱۳۶۰ ق، بہ مدرسہ جامع العلوم جوادیہ در بنارس رفت و تا

ص: ۲۶۹

سال ۱۳۶۵ ق در آن جا اقامت گزید و سطوح عالی و زبان های اردو، انگلیسی و فارسی را هم آموخت و درجه فخرالافاضل را دریافت کرد. استادانش در این زمان آقایان: پدرش (حاشیه، مختصر، شرایع)، شیخ محمد مصطفی جوهر (باب حادی عشر و مقامات حریری)، سیدظفر حسن رضوی (معالم، شرح لمعه، ریاض، قوانین، رسائل، نهج البلاغه و اصول کافی)، و سید محمد رضی زنگی پوری (شرح تجرید، شرح هدایه الحکمه و عماد الاسلام) بودند، او در این مدت اغلب مدارک رسمی دولتی را از دانشگاه علیگره اخذ کرد و زبان های هفتگانه: عربی، فارسی، انگلیسی، اردو، هندی، گجراتی، سواحیلی را به خوبی فراگرفت. آن گاه به تبلیغ دین و مذهب اهل بیت علیهم السلام در بنارس و حسین کنج پرداخت و در شهر حسین کنج ساکن شد و مسجد جامع آن را بنیاد نهاد و در انجمن ترقی اردو به فعالیت پرداخت و در کوپال بور، متولی اوقاف مسجد و حسینیه شهر بود و زمین های موقوفه را که دولت هند به تصرف خود درآورده بود، با تلاش فراوان از چنگ دولت خارج کرد و به وقف برگرداند.

در سال ۱۳۸۱ ق، به تانزانیا رفت و در مدت ۷ سال به تبلیغ تشیع - که در آن زمان اسمی و رسمی از آن در آن کشور به چشم نمی خورد - پرداخت و با قدمی استوار، به نشر معارف اهل بیت علیهم السلام اقدام کرد و از همه مخالفت ها و مانع تراشی ها نهراسید و یک تنه و مردانه در منابر و مساجد خویش، نام اهل بیت علیهم السلام را زنده گردانیده و با تشکیل جلسات و نامه نگاری های فراوان با علمای شیعه

در سایر مناطق آفریقا، آنان را به تشکیل یک مؤسسه فراگیر و هیأت تبلیغی، تشویق کرد تا آن که در سال ۱۳۸۴ ق، در کنگره خوجه اثناعشریه آفریقا تشکیل این مؤسسه تصویب شد و در سال ۱۳۸۷ ق، در ادارات دولتی تانزانیا، مؤسسه «بلال مسلم میشن» به تصویب رسید و از آن پس این مؤسسه فخیم و ارزشمند در سایر کشورهای آفریقایی مانند: کنیا، نیجریه، غنا، موزامبیک، ماداگاسکار و جزایر تری نی داد به تصویب رسید و شمار فعالیت هایش افزایش یافت و موفق شد بیش از پنجاه هزار نفر را به مذهب تشیع رهنمون سازد و حدود ۲۰۰ کتاب (از جمله تفسیر المیزان و الغدیر) را به زبان های گوناگون منتشر نماید و دهها مسجد، مدرسه، کتابخانه، حوزه علمیه، مهد کودک، خانه های مسکونی و درمانگاه بنا نهاد و مجلات انگلیسی و سواحیلی را چاپ و نشر نماید .

آن مرد بزرگ، عمرش را یکسره به تحقیق و تألیف و تبلیغ گذرانید و در هند و آفریقا، فعالیت های نمایانی نمود و یادگارهای ارزشمند از خود به جای نهاد. وی عضو هیأت امنای «رابطه اهل البیت الاسلامیه» در لندن، «بلال مسلم میشن» در آفریقا و «مجمع جهانی اهل بیت» در ایران بود و از تمام مراجع تقلید گذشته و حال قم و نجف اشرف، اجازه حسیبه داشت و در راه تبلیغ دین به اکثر کشورهای آسیا، اروپا، آمریکا و آفریقا سفر کرد و آرام و قرار نداشت. از او بیش از ۴۰ تألیف به زبان های انگلیسی و سواحیلی بر جای مانده و به زبان های دیگر نیز ترجمه شده است که برخی از آن ها عبارت اند از :

۱. رسائل (البداء، التقیه، مسأله

ص: ۲۷۱

۲. الحجاب ۳. الاسلام ۴. معنی التشیع و بدئه ۵. كشف فتنه الوهابیه ۶. فرق الشيعه ۷. مصونیه القرآن عن التحريف ۸. محمد صلى الله عليه وآله وسلم هو آخر الانبياء ۹. يوم القيامة ۱۰. النظام العائلى فى الاسلام ۱۱. منشور الحقوق (شرح رساله حقوق امام سجاد عليه السلام)

۱۲. حرمه لحم الخنزير ۱۳. مبادئ دروس الاسلام ۱۴. مالا بد منه للمسلم ان يعرف و يعتقد ۱۵. ماهى الحاجه الى الدين ۱۶. ترجمه تفسير الميزان (انگلیسی)

۱۷. اله الاسلام ۱۸. العدل الالهى ۱۹. النبى الاقدس و النبوه ۲۰. الامامه او، پس از ۴۳ سال اقامت در تانزانيا و در ۷۸ سالگی، در روز پنجشنبه ۳۰ خرداد ۱۳۸۱ ش (۸ ربیع الثانی ۱۴۲۳ ق) در دارالسلام درگذشت و پیکر پاکش در روز دهم ربیع الثانی، پس از تشیع باشکوه و نماز فرزندش حجهالاسلام و المسلمین سید محمد رضوی، در قبرستان شیعیان به خاک سپرده شد.

رضوی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج شیخ محمدامین رضوی، یکی از علمای ارومیه به شمار می رفت. فقید سعید در دوم شعبان المعظم ۱۳۴۴ ق در بخش «سُلدوز» - از توابع ارومیه - زاده شد. پدرش شیخ عباسقلی رضوی از دانش آموختگان نجف و جدش حجهالاسلام شیخ رضاقلی از شاگردان آیت الله میرزا احمد تبریزی - محشی شرح لمعه - و آیت الله شیخ محمدحسن مجتهدارموی، و متبحر در ادبیات، هیأت و تقویم و زیج شناسی، و مطلع از فقه و اصول و ریاضیات بوده است .

فقید سعید در پانزده سالگی (۱۳۵۹ ق) به تحصیل ادبیات نزد پدرش

پرداخت و در ۱۳۶۱ ق به حوزه علمیه قم آمد و در درس های سطوح اساتید وقت و پس از آن در درس فقه و اصول آیت الله بروجردی و درس فلسفه (اسفار و شرح منظومه) علامه طباطبائی شرکت کرد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. در ۱۳۷۲ ق به ارومیه باز آمد و به خدمات دینی، مانند وعظ و تبلیغ، تألیف، تفسیر قرآن و تدریس پرداخت و تا سال ۱۳۹۰ ق به طول انجامید. در این سال به تهران مهاجرت کرد و به ادامه تألیفات خویش و تبلیغ دین پرداخت.

وی، عالمی با خُلق و خوی خوش، متواضع و ساده زیست و قانع بود که در کتاب هایش در پی حل مشکلات فکری نسل جوان بود.

برخی از کتاب های وی عبارت اند از:

۱. آغاز و انجام جهان ۲. تجسم عمل یا تبدل نیرو به ماده ۳. ساختمان آینده انسان ۴. پیدایش انسان ۵. حل شبهه آکل و مأکول آن مرحوم، در ۷۷ سالگی در روز دوشنبه ۱۷ اردیبهشت ۱۳۸۰ ش (۱۳ صفر ۱۴۲۲ ق) بدرود حیات گفت و پیکرش را در روز سه شنبه به قم انتقال داده و پس از تشییع شایسته و به خاک سپرده شد.

رفیعی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج شیخ محمدباقر رفیعی کهرودی، امام جمعه شهر ری و یکی از فضلاء حوزه علمیه قم بود.

فقید بزرگوار در ۲۰ شعبان المعظم ۱۳۳۵ ق (۱۲۹۵ ش) در کهرود اراک به دنیا آمد و پدرش حاج علی اکبر کهرودی از بزرگان و خیرین منطقه بود. وی پس از کودکی، در مدرسه حاج محمدابراهیم اراک ادبیات و سطوح عالیه را نزد اساتیدی

ص: ۲۷۳

چون حضرات آیات : شیخ محمد سلطان العلماء (رسائل و مکاسب) ، آقا سید محسن غروی اراکی (کفایه)، آقا سید کاظم گلپایگانی (شرح منظومه) فراگرفت .

سپس در سال ۱۳۵۵ ق به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و اندکی (۹ ماه) در درس آیت الله العظمی حائری و پس از درگذشت استاد، به درس های فقه و اصول آیت الله سید محمد حجت کوهکمری و درس اسفار حضرت امام خمینی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. با ورود آیت الله العظمی بروجردی به قم در سال ۱۳۶۴ (۱۳۲۴ ش) به درس های معظم له حاضر شد و بهره های فراوان برد. سپس به تبلیغ دین و ترویج مذهب پرداخت و در این راستا زمانی چند به دستور آیت الله العظمی گلپایگانی در شهرهای آشتیان، ماهشهر، مسجد سلیمان و شهرری سکونت گزید و زندگی خود را به اقامه جماعت و تفسیر قرآن و بیان احکام شرع و مبارزه با مفسد رژیم پهلوی سپری ساخت و در این راه متحمل اذیت های گوناگون شد تا آن جا که ساواک وی را از مسجد سلیمان اخراج کرد و به قم فرستاد .

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به حکم حضرت امام به سمت امامت جمعه و مدیریت حوزه علمیه شهرری برگزیده شد و تا زمانی که از نعمت سلامتی و توانایی برخوردار بود، به گره گشایی از کار مردم و تدریس و تربیت شاگردان (در مدرسه برهانیه) اقامه جمعه و جماعت (در مسجد جامع حرم حضرت عبدالعظیم علیه السلام) می پرداخت .

از آثار وی : تقریرات درس فقه و اصول آیت الله حجت را می توان نام برد .

وی ، در روز سه شنبه ۱۳ آذر ۱۳۸۰ ش

(۱۸ رمضان ۱۴۲۲ ق) در ۸۵ سالگی چشم از جهان فرو بست و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و نماز حجهالاسلام درّی نجف آبادی بر آن ، در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام به خاک سپرده شد .

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۱۵۸)

روحانی ۱۳۴۳ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج سید مهدی حسینی روحانی، یکی از ثمرات گرانقدر حوزه علمیه قم بود .

معظم له در ۲۳ ذی الحجه ۱۳۴۳ ق (۱۳۰۳ ش) ، در شهر مقدس قم زاده شد . پدرش آیت الله حاج سید ابوالحسن روحانی (۱۳۰۹ - ۶ ذی القعدة ۱۳۸۲ ق) از شاگردان آیات عظام : سید ابوالحسن اصفهانی و حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی ، و او فرزند آیت الله حاج سید صادق قمی (۱۲۵۵ - ۵ ربیع الاول ۱۳۳۸ ق) - مرجع و فقیه متنفذ و رئیس مطاع و حاکم شرع مطلق قم - از شاگردان آیات عظام : شیخ انصاری و میرزای شیرازی و بیش از همه شاگرد میرزا حبیب الله رشتی ، و صاحب « کتاب الزکاه » - بوده است . و از سوی مادر، به آیت الله العظمی میرزای قمی صاحب قوانین نسب می برد . والده ماجده اش ، دختر آیت الله سید فخرالدین قمی (۱۲۸۱ - ۱۳۶۳ ق) - شیخ العلمای قم و نوه میرزای قمی - بوده است .

فقید سعید، پس از دوران کودکی و نوجوانی، در اوج استبداد رضاشاهی - که کیان حوزه های علمیه در خطر بود و کمتر کسی به علوم دینی رغبت می کرد - به فراگیری دانش دینی روی آورد و در محضر پدرش، مقدمات را فرا گرفت. سپس در محضر آیت الله شیخ عبدالرزق قایینی، از سیوطی تا شرح

ص: ۲۷۵

لمعه را به خوبی آموخت و در این میان، از درس های آیت الله سیدمرتضی علوی فریدنی و آیت الله شیخ جعفر صبوری قمی هم بهره های فراوان برد. در ۱۹ سالگی (سال ۱۳۶۲ ق) به نجف اشرف مهاجرت کرد و بخش عمده سطوح عالیه را از حضرات آیات: میرزا حسن یزدی (رسائل)، سیدیحیی مدرسی یزدی (مکاسب) و میرزا باقر زنجانی (کفایه) فراگرفت و در بازگشت به قم (۱۳۷۰ ق)، قسمت های برجای مانده رسائل (برائت و اشتغال) و مکاسب را از حضرت امام خمینی آموخت و مورد علاقه فراوان ایشان قرار گرفت. با ورود آیت الله العظمی بروجردی به قم، در سال ۱۳۶۵ ق (۱۳۲۵ ش) به درس فقه و اصول معظم له حاضر شد و علاوه بر آن، درس های آیات عظام: سیدمحمد حجت کوهکمری، سیدمحمد محقق داماد، سیداحمد خوانساری و علامه سیدمحمدحسین طباطبایی را سالیان فراوان، درک کرد و از فیض آنان بهره بسیار برد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. وی علاوه بر تحصیل، به تدریس سطوح عالیه و خارج فقه و اصول نیز پرداخت و بیش از پنجاه سال، به مباحثه فقه و حدیث و تفسیر با آیات معظم: احمدی میانجی، پایانی اردبیلی، شبیری زنجانی، آذری قمی، و گاه با شهید بهشتی، سیدموسی صدر و موسوی اردبیلی اشتغال داشت.

معظم له، در کنار مطالعات رایج حوزه های علمیه - فقه و اصول - به تحقیق در تفسیر، حدیث، تاریخ، کلام و مذاهب اسلامی پرداخت و یکی از صاحب نظران برجسته علوم اسلامی در حوزه علمیه قم به شمار می رفت. وی با مقارنه و تطبیق کتاب های آسمانی (تورات و انجیل) با قرآن مجید، نقاط اشتراک و افتراق آن ها را

با قرآن روشن ساخت و یادداشت های بسیار در شناخت فرقه های گوناگون اسلامی فراهم آورد. وی و گروهی از دوستانش نخستین کسانی بودند که در حوزه علمیه قم کار گروهی را بنیاد نهادند و جلسات بررسی مارکسیسم و اصول دیالکتیک را تشکیل دادند و بازده اندیشه ها و بحث های خویش را در اختیار دیگران قرار می دادند. آنان نوشتارها و تألیفاتشان را در اختیار یکدیگر قرار می دادند و نظرات اصلاحی هم دیگر را به کار می بردند. آنان با یاری و همفکری یکدیگر، شالوده «جامعه مدرسین حوزه علمیه قم» را پی افکندند که در جریان انجمن های ایالتی و ولایتی و پس از آن و در طول تاریخ مبارزات مردم مسلمان ایران به رهبری امام خمینی، نقش حساس و بنیادین خود را ایفا کرد و در گسترش پیام مرجعیت و روحانیت در گوشه و کنار کشور شرکت مستقیم داشت، که نام آیت الله روحانی، در تمام اعلامیه های ضد رژیم - و از جمله اعلامیه تاریخی خلع شاه از سلطنت - دیده می شود. معظم له، پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در جهت تقویت و حمایت از نظام از هیچ کوششی فروگذار نکرد و سه بار به عنوان نماینده مردم استان های مرکزی و قم، در مجلس خبرگان رهبری برگزیده شد و در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، فرزند برومندش ثقه الاسلام سیدعلی روحانی را تقدیم کاروان شهدای انقلاب اسلامی نمود. او در عین حال، فقیهی دلسوز به حال جامعه و عالمی عامل به دستورات دین بود. از بام تا شام، در خانه اش - که یادگار بیت یکصد ساله فقاها و مرجعیت و ریاست عامه قم بود - به روی همگان باز بود و با صبر و

حاصله تمام، به مشکلات مردم رسیدگی می کرد و بسیاری از خانواده های نیازمند را تحت سرپرستی و عنایت خود قرار داده بود. وی با اخلاق خوش و زبان ملائیمش مرهمی بود بر زخم دل های رنج دیده، او در میان مردم قم - به دلیل سابقه خانوادگی و زهد و تقوا و ویژگی های ممتاز خود - جایگاهی والا داشت و مسجدش - که هر سه وعده صبح و ظهر و شب اقامه جماعت می کرد - محل اجتماع مردم متدین بود. زندگی اش بسیار ساده و نشانه های بی اعتنایی به زخارف دنیوی از آن نمایان بود و به حق می توان گفت: رفتار و کردارش و زندگی اش، یادآور زندگی پیشوایان دین و ائمه طاهرين عليهم السلام بود.

تألیفات معظم له عبارت اند از :

۱. بحوث مع اهل السنه و السلفیه ۲. فرقه السلفیه و تطوراتها فی التاریخ (در کنفرانس علوم انسانی در ژاپن به عربی و انگلیسی به چاپ رسید)

۳. الوتر ثلاث رکعات (همراه با نظرات آیت الله سیدموسی شبیری زنجانی)

۴. احادیث اهل البیت علیهم السلام عن طریق اهل السنه (با همکاری آیت الله احمدی میانجی، چند جلد)

۵. مجموعه مقالات (در مجلات مکتب اسلام، نور علم)

این مقالات در یادنامه اش بنام «عالم ربانی» به چاپ رسیده است.

و کتاب های غیرچاپی اش هم عبارت اند از:

۶. حاشیه بر تفسیر جوامع الجامع ۷. تفسیر سوره حمد ۸. تفسیر سوره فجر ۹. تاریخ فرق و مذاهب اسلامی (۲ ج)

۱۰. تقریرات درس فقه آیت الله محقق داماد آن فقیه پارسا، پس از پشت سر نهادن یک دوره بیماری - و پس از زمان کوتاهی از درگذشت

ص: ۲۷۸

برادرش حجهالاسلام حاج سیدهادی روحانی و یار وفادار و دوست گرانقدرش آیت الله احمدی میانجی - در ۷۷ سالگی، در روز پنجشنبه ۳ آذر ۱۳۷۹ (۲۶ شعبان المعظم ۱۴۲۱ ق) چشم از جهان فرو بست و به اجداد طاهرینش پیوست. با اعلام خبر وفاتش، از سوی مراجع تقلید و مقام معظم رهبری پیام های تسلیت صادر شد و پیکر پاکش در صبح جمعه ۲۷ شعبان، با حضور هزاران نفر تشییع و پس از نماز آیت الله بهجت بر آن، در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام در کنار دوست دیرین خویش آیت الله احمدی میانجی به خاک سپرده شد.

روحانی ۱۳۳۸ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج سید محمد حسینی روحانی، یکی از بزرگان مراجع تقلید معاصر به شمار می رفت .

معظم له در ۲۲ شعبان المعظم ۱۳۳۸ ق (۲۱ اردیبهشت ۱۲۹۹ ش) در قم زاده شد .

پدرش ، آیت الله حاج میرزا محمود روحانی (۱۳۰۷ - ۱۸ شعبان ۱۳۸۱ ق) از علمای مشهور قم و از شاگردان آیات عظام : حائری یزدی، حاج آقا حسین قمی ، میرزای نایینی و سیدابوالحسن اصفهانی و او فرزند آیت الله سیدصادق قمی (۱۲۵۵ - ۱۳۳۸ ق) مرجع و فقیه متنفذ قم و صاحب مسجد و مدرسه معروف «حاج سیدصادق» بوده است .

فقید سعید، پس از رشد و فراگیری قرآن و سواد فارسی به تحصیل علوم دینی روی آورد و در محضر اساتید وقت ادبیات و سطوح را آموخت (از جمله شرح لمعه را نزد آیت الله مرعشی نجفی فراگرفت) و پس از آن، در سال ۱۳۵۵ ق به عراق رفت و در کربلا اقامت گزید و سطوح عالیہ را از اساتید فن هم چون آیت الله سیدمحمدهادی میلانی، بیاموخت.

ص: ۲۷۹

در سال ۱۳۵۷ ق، به نجف اشرف مهاجرت کرد و سالیان فراوان در درس های فقه و اصول آیات عظام: شیخ محمد حسین غروی اصفهانی، شیخ محمد کاظم شیرازی، شیخ محمدعلی کاظمی خراسانی، شیخ محمدرضا آل یاسین، سیدابوالحسن اصفهانی و از همه بیشتر در دروس آیت الله سیدابوالقاسم موسوی خویی حاضر شد و بهره های فراوان برد و در شمار یکی از معروف ترین فضلا و مدرسین نجف، در آمد. وی هم زمان با تحصیل، به تدریس سطوح عالیه و تقریر درس اساتیدش برای گروهی دیگر پرداخت و حلقه درسی اش، یکی از پرجمعیت ترین درس های رسائل و مکاسب و کفایه حوزه نجف به شمار می رفت. معظم له در کمتر از ۴۰ سالگی به تدریس خارج فقه و اصول پرداخت و گروهی بسیار به درس های وی حاضر شدند.

برخی از شاگردانش، در نجف اشرف عباتند از حضرات آیات: شهید سید محمدباقر صدر، شهید سیدعبدالصاحب حکیم، شیخ محمد مهدی شمس الدین، سیدمحمدحسین فضل الله، سیدمحمدجواد فضل الله، سیدمحیی الدین غریفی، سیدابراهی حجازی، شیخ محمدصادق جعفری، شیخ محمدرضا جعفری، سیدمرتضی نجومی کرمانشاهی، شهید حاج شیخ احمد انصاری قمی، حاج شیخ محمود انصاری قمی، سیدعلی مکی، شیخ عباس بیرجندی، سیدجمال الدین موسوی، شیخ یحیی فلسفی دارابی، و سیدمحمد یشربی کاشانی.

آیت الله روحانی، پس از ۴۰ سال اقامت در نجف بر اثر فشار دولت جابر و ستمگر عراق، در سال ۱۳۹۸ ق به زادگاهش بازگشت و به تدریس و تألیف و تربیت شاگردان پرداخت و پس از درگذشت مراجع عظام تقلید، به عنوان یکی از مراجع تقلید مطرح شد و گروهی از شیعیان جهان، تقلید وی

را پذیرفتند و کتاب های فتوایی اش به چاپ رسید .

برخی از تألیفات معظم له عبارت اند از :

۱ . شرح عروه الوثقی : اجتهاد و تقلید ، طهارت ، خلل صلاه و بخشی از صلاه ۲ . شرح مکاسب : محرمه ، بیع ، خیارات ۳ .
قاعده فراغ و تجاوز ۴ . قاعده لاتعداد ۵ . رساله در استصحاب عدم ازلی ۶ . رساله در حدیث من زاد ۷ . رساله در تشریع ۸ .
حاشیه بر اجتهاد و تقلید غروی اصفهانی ۹ . حاشیه بر عروه الوثقی ۱۰ . منهاج الصالحین (۲ ج)

۱۱ . توضیح المسائل ۱۲ . مناسک حج ۱۳ . المسائل المنتخبه ۱۴ . اوضح المسائل (استفتائات حج) این پنج کتاب اخیر ، به
چاپ رسیده و بقیه در دست چاپ است .

و برخی از تقریرات درس ایشان هم ، عبارت است از :

۱ . منتقى الاصول (۷ ج) ، دوره کامل اصول به قلم : شهید سیدعبدالصاحب حکیم - چاپ شده

۲ . المرتقى الى الفقه الارقى ، کتاب های فقهی :

* الزکاه (۳ ج) به قلم : شیخ محمدصادق جعفری (چاپ شده)

* مکاسب محرمه و بیع به قلم : شیخ محمدصادق جعفری * خیارات (۲ ج) به قلم : شهید سید عبدالصاحب حکیم (چاپ
شده)

* کتاب الحج (۲ ج) به قلم : سید عبدالصاحب حکیم (چاپ شده)

* کتاب الخمس (۱ ج) به قلم : سیدعبدالصاحب حکیم ۳ . رساله فی الجبر و الاختیار ، به قلم : شیخ عباس بیرجندی (چاپ
شده)

آن فقیه بزرگ ، در سپیده دم روز جمعه

۱۹ ربیع الاول ۱۴۱۸ ق (۳ مرداد ۱۳۷۶ ش) در ۷۷ سالگی چشم از جهان فرو بست و به اجداد طاهرینش پیوست و پیکر پاکش عصر روز شنبه با حضور هزاران نفر باشکوه فراوان تشییع شد و پس از نماز برادر بزرگوارش آیت الله سیدصادق روحانی بر آن، در حسینه اش به خاک سپرده شد.

روحانی بابلی ۱۳۴۲ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج شیخ هادی روحانی، از علمای مشهور مازندران به شمار می رفت. وی، سال ۱۳۴۲ ق (۱۳۰۲ ش) در روستای کله بست - از توابع بابلسر - در خانواده ای متدین چشم به جهان گشود. در پنج سالگی پدرش را از دست داد و در هفت سالگی، خواندن و نوشتن را بیاموخت و پس از گذراندن دوره ابتدایی، بر اثر فشار زندگی از ادامه تحصیل بازماند و در کار کشاورزی، به کمک مادرش شتافت. در ۱۸ سالگی (۱۳۶۰ ق) هم زمان با سرنگونی رضاخان پهلوی و رونق دوباره حوزه های علمیه، به تحصیل علوم دینی در شهرستان بابل پرداخت. سپس در ۱۳۶۳ ق (۱۳۲۳ ش) به حوزه علمیه قم آمد و مدتی اقامت گزید و در سال ۱۳۲۵ ش به مشهد مقدس رفت و ادبیات و سطوح را نزد حضرات آیات: میرزا محمدتقی ادیب نیشابوری، حاج سیداحمد مدرس یزدی و میرزا جواد آقا تهرانی در مدت چهارسال آموخت. در سال ۱۳۶۹ ق (۱۳۲۹ ش) به حوزه علمیه قم بازگشت و پس از طی سطوح عالیه در محضر آیات: سلطانی طباطبایی و منتظری، به فراگیری خارج فقه و اصول و فلسفه در محضر آیات عظام: بروجردی، امام خمینی، مرعشی نجفی و علامه طباطبایی پرداخت. در سال ۱۳۸۳ ق (۱۳۴۳ ش) به زادگاهش بازگشت

و به تألیف و تدریس سطوح عالیه و اقامه جماعت اشتغال جست و هم زمان به مبارزه علیه رژیم ستمشاهی و هدایت افکار مردم و پشتیبانی از نهضت امام خمینی پرداخت و هماره آتش قیام را شعله ور نگاه داشت تا این که در سال ۱۳۵۷ ش دستگیر و به تهران منتقل شد که با تحصن و اعتراض علما و مردم بابل، به زودی آزاد گردید.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به نمایندگی امام خمینی و امامت جمعه بابل منصوب و برای سه دوره پیایی از سوی مردم استان مازندران به نمایندگی مجلس خبرگان رهبری برگزیده شد، که تا پایان عمر مبارکش بر این سمت بود. وی در سال های سخت جنگ تحمیلی، بارها به جبهه رفت و مدت های بسیار در کنار رزمندگان اسلام به سر برد و بازسازی شهر سوسنگرد را برعهده گرفت (که با کمک مردم متدین استان مازندران، این کار را در کوتاه ترین زمان به انجام رسانید) و به همین منظور خانه خود را فروخت و پولش را به حساب جبهه واریز کرد.

وی در مدت اقامت خویش توفیق یافت مدرسه علمیه خاتم الانبیا (صدراعظم) را از نو بنیاد نهد و بخشی از موقوفات آن را از دست غاصبان بدر آورد و کتابخانه معظم و باشکوهی - در کنار آن - و جامععالزهراء - ویژه بانوان - را تأسیس نمود. او برخوردار از زندگی ساده و بی پیرایه و روحیه زهد و قناعت بود و خانه اش، همان خانه ساده وی در روستای «کله بست» بود؛ بدون آن که حتی قسمتی بر آن بیافزاید. نماز جماعت مغرب و عشا را هم در مسجد همان روستا به جای

می آورد و از انتقال خانه و مسجدش به شهر، پرهیز کرد. در مقابل منکرات و بدعت های دینی، سخت برمی آشفست و از حریم دین حمایت می کرد.

برخی از تألیفات چاپ شده وی - به غیر از تقریرات درس اساتیدش - عبارت اند از :

۱. نگاهی به مسأله ولایت

۲. قطره در تفسیر سوره حمد

و آثار چاپ نشده اش:

۳. معاد در اسلام

۴. خانواده و تربیت فرزند در اسلام.

وی پس از عمری خدمت به اسلام و انقلاب اسلامی، در صبح چهارشنبه ۲۱ مهرماه ۱۳۷۸ ش (۳ رجب الخیر ۱۴۲۰ ق) سالروز وفات حضرت امام هادی علیه السلام در ۷۶ سالگی بدرود حیات گفت و به موالیان طاهرینش پیوست. با اعلام خبر وفاتش در استان مازندران، ۳ روز عزای عمومی اعلام و سراسر شهر بابل سیاه پوش گردید و پیکر پاکش، صبح روز جمعه ۲۳ مهر بر روی دست هزاران نفر از علما و مردم استان تشییع و پس از نماز آیت الله سیدجعفر کریمی در حیاط مدرسه خاتم الانبیا به خاک سپرده شد.

روحانی رانکوهی ۱۳۵۱ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج سیدضیاء الدین روحانی رانکوهی، یکی از علمای بزرگ شهرستان رودسر به شمار بود.

فقید سعید در سال ۱۳۱۱ ش (۱۳۵۱ ق) زاده شد. پرش آیت الله حاج سیدمحمد هادی روحانی، از شاگردان آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری و از علمای رودسر بود و نسب ایشان به سید ابوجعفر الثائر بالله علوی می رسید. او در سال ۱۳۲۵ ش به حوزه علمیه قم آمد و سطوح عالی را از محضر حضرات آیات: سلطانی طباطبایی، شهید صدوقی و جعفر سبحانی بیاموخت و پس از آن به درس های خارج آیات عظام: بروجردی،

ص: ۲۸۴

سیداحمد خوانساری، محقق داماد، گلپایگانی، امام خمینی، شریعتمداری، منتظری، آملی و مرعشی نجفی حاضر شد و بهره فراوانی از فقه و اصول برد. پس از وفات آیت الله بروجردی (۱۳۴۰ ش) به نجف اشرف مهاجرت کرد و در درس های آیات عظام: خویی، شاهرودی و سیدعبدالهادی شیرازی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. در سال ۱۳۴۲ ش به زادگاهش بازگشت و به دنبال اصرار بسیار مردم شهرش، و مصادف شدن با درگذشت پدرش، در آن جا ماندگار شد و به فعالیت های دینی و علمی و تبلیغی فراوان پرداخت. تبلیغ، تألیف، تدریس، مبارزه با فرقه ضاله و چپی ها و توده ای ها از کارهای وی بود.

او از آیات عظام: سیدمحمود شاهرودی و میرزا هاشم آملی اجازه اجتهاد و از آیات عظام: امام خمینی، گلپایگانی، میلانی، حکیم و خویی اجازه تصدی امور حسبه داشت. او در قم از بنیانگذاران مجله «کتب تشیع» و همکاران مجله «مکتب اسلام» بود و مقالات فراوان در آن ها نگاشت. در زادگاهش، در تأسیس و تجدید بنای مساجدی چند و دارالقرآن ولی عصر علیه السلام شرکت داشت .

تألیفات چاپی اش عبارت اند از:

۱. اسلام و مسیحیت (ترجمه، از سیدقطب)
۲. فروید و فرویدیسم (ترجمه، سیدقطب)
۳. فریب خوردگان: مزدوران استعمار در لباس مذهب ۴. معجزه جاویدان - درباره اعجاز علمی قرآن - ۵. مجموعه مقالات در مجلات: مکتب اسلام و مکتب تشیع
- و کتاب های غیرچاپی اش هم عبارت اند از:
۶. ترجمه «علی ولید الکعبه» - از علامه اردوبادی -
۷. چهار بانوی بزرگ ۸. دیوان اشعار و مرثی ۹. تاریخ ائمه اطهار ۱۰. اصول

اعتقادات ۱۱. امامت و ولایت ۱۲. کتاب القضاء ۱۳. تقریرات درس اساتید قم و نجف ۱۴. تفسیر بعضی از سوره های قرآن آن عالم بزرگ، در ۷۰ سالگی در روز چهارشنبه ۲۸ فروردین ۱۳۸۱ ش (۴ صفر الخیر ۱۴۲۳ ق) در زادگاهش درگذشت و پس از تشییع باشکوه و نماز فرزندش بر او، در آستانه مبارکه جدش: امامزاده سیدابوجعفر ایض در قریه میانده چابکسر، مدفون شد.

روحانی کرمانی ۱۳۴۴ - ۱۴۱۳ ق

آقای حاج شیخ محمد روحانی کرمانی در سال ۱۳۴۴ ق / ۱۳۰۴ ش در کرمان دیده به جهان گشود.

در محضر علمای کرمان از جمله آیت الله حاج شیخ علی اصغر صالحی کرمانی مقدمات و سطوح را فراگرفت. سپس برای تکمیل سطح به حوزه علمیه قم شتافت و در درس آیت الله بروجردی و امام خمینی شرکت جست. سپس رهسپار حوزه نجف گردید و در آن جا نیز از محضر آیات عظام سیدعبدالهادی شیرازی و سیدمحسن حکیم توشه ها بر گرفت. سپس برای ارشاد و راهنمایی مردم به سرزمین خود بازگشت و به تدریس علوم اسلامی، امامت جماعت (در مسجد «خواجه خضر») پرورش شاگردان، تصنیف و تألیف، راهبری فکری مردم و حل مشکلات مادی و معنوی آنان دست یازید.

ایشان علاوه بر تدریس خارج فقه و اصول، به تألیف و تصنیف پرداخت و آثاری چون حاشیه عروه الوثقی، کتابی در علم اصول و چند کتاب فقهی از او بر جای ماند.

این عالم فرزانه در روز ۱۳ شعبان المعظم ۱۴۱۳ ق (۱۰ بهمن ماه ۱۳۷۱ ش) پس از یک بیماری بدروود حیات گفت و در جوار مهدیه کرمان به خاک سپرده شد.

روحانی نجفی ۱۳۵۰ - ۱۴۱۵ ق

آقای میرزا

ص: ۲۸۶

علی آقا روحانی در سال ۱۳۵۰ ق / ۱۳۱۰ ش در خانواده ای سختکوش، متدین و پایبند به شعائر دینی در نجف آباد به دنیا آمد. پس از تحصیلات ابتدایی در دوازده سالگی به آموختن علوم دینی روی آورد و پس از یک سال و نیم به حوزه علمیه اصفهان شتافت و در مدرسه جدّه سکونت گزید. سپس در شانزده سالگی رهسپار حوزه نجف اشرف شد و در محضر اساتید فن - از جمله درس کفایه آیت الله حاج سیدمرتضی فیروز آبادی صاحب «عنایه الاصول» - حاضر شد و بهره ها برد. هم چنین به درس خارج فقه و اصول حضرات آیات: حکیم، شاهرودی، سیدعبدالهادی شیرازی و سیدابوالقاسم خویی رفت و توشه ها بر گرفت. این تلاش بیش از سی سال از عمر با برکتش را تشکیل داد. وی در خلال این مدت به تدریس فقه و اصول و تألیف و تصنیف پرداخت و از اساتید خویش اجازه اجتهاد دریافت داشت. در سال ۱۴۰۰ ق (۱۳۵۹ ش) به قم کوچید و یکسره به تکمیل مصنفات خویش پرداخت و در ۶۴ سالگی، در تاریخ شانزده رجب الخیر ۱۴۱۵ ق (۲۹ آذرماه ۱۳۷۳) بدرود حیات گفت .

برخی از تألیفات (چاپ شده) او عبارت اند از:

۱. الفرقان فی تفسیر القرآن (۲ ج آن به چاپ رسیده است)

۲. فرهنگ یا علم و دانش ۳. معارف اسلامی ۴. اصول اسلام ۵. ترجمه اجوبه موسی جار الله سیدشرف الدین ۶. الوصول الی مناقب آل الرسول (۲ ج آن به چاپ رسیده)

۷. خلفاء راشدین (۴ ج)

۸. الامام الحسن و المناوئون

تألیفات چاپ

ص: ۲۸۷

نشده او نیز عبارت اند از:

۹. الفرقان فی تفسیر القرآن (۲۰ ج)

۱۰ - ۱۲. تعلیقه بر شرح لمعه، رسائل و مکاسب (که برخی از آن ها در چاپ کلانتر لحاظ شده است)

۱۳. تنقیح المقال در شرح «وسيله النجاه» - باب طهارت - (۳ج)

۱۴. ترجمه و تفسیر مختصر قرآن مجید ۱۵. اعجاز القرآن ۱۶. کشف الاسرار (تطبیق دانش جدید با آیات قرآنی) ۱۶. عبقریه الامام علی علیه السلام ۱۷. المواهب فی ایمان ابی طالب ۱۸. الامام علی فی صفین ۱۹. العقيله الهاشمیه ۲۰. السقیفه ۲۱. السیره الامویه ۲۲. الارهاب فی اتباع محمد بن عبدالوهاب ۲۳. روش خوشبختی ۲۴. عرفان و فلسفه ۲۵. شذرات الذهب (حاوی ۲۰۰۰ حدیث مسند و صحیح به حروف الفبا)

۲۶. عقاید الشیعه الامامیه ۲۷. قبسات فی علم الاصول ۲۸. یک بحث از موادّ صُلبه (ردّ بر مادی گرایان).

روضاتی ۱۳۴۷ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج سیداحمد روضاتی اصفهانی، یکی از علمای تهران به شمار بود.

فقید سعید در ۷ رجب ۱۳۴۷ ق، در اصفهان زاده شد. وی، فرزند آیت الله حاج سیدمحمدباقر، فرزند آیت الله آقا میرزا جلال الدین، فرزند آیت الله آقا سیدمحمد مسیح، فرزند علامه فقیه رجالی آیت الله حاج سیدمحمدباقر موسوی خوانساری اصفهانی (م ۱۳۱۳ ق) صاحب روضات الجنات بوده است.

آن مرحوم پس از تحصیلات علوم جدید، به فراگیری علوم دینی روی آورد. نخست مقدمات و سطوح را در زادگاهش فراگرفت و در سال ۱۳۶۷ ق، به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و کفایهاصول را نزد حضرات آیات: مرعشی نجفی و شیخ مرتضی حائری آموخت.

ص: ۲۸۸

سپس به درس خارج فقه و اصول آیات عظام: آقای بروجردی، صدر الدین صدر، سیدمحمدتقی خوانساری و حجت کوهکمری حاضر شد و مبانی علماش را استوار ساخت و هم زمان شرح تجرید و شوارق را نزد آیت الله حاج سیداحمد خوانساری آموخت و این همه ۱۰ سال به طول انجامید.

در سال ۱۳۷۷ ق، به زادگاهش بازگشت و به تألیف، تدریس، اقامه جماعت و سایر خدمات دینی پرداخت. او در مدرسه صدر به تدریس سطوح (شرح لمعه و معالم و مکاسب)، اقامه نماز در مساجد اجداد خویش (مسجد بادران و مسجد خیابان) و تحقیقات علمی اشتغال داشت، تا آن که در سال ۱۳۸۷ ق به تهران آمد و در مسجد «الرحمن» - در شمال شهر - به خدمات دینی پرداخت. او دارای اجازات متعدد روایی و حسبیه از اساتیدش و حضرات آیات: سیدمحسن امین، شیخ آقا بزرگ تهرانی، شیخ محمدحسین کاشف الغطاء، سیدهبالدین شهرستانی، میرزا محمدعلی شاه آبادی، محمدصالح علامه مازندرانی بود.

برخی از تألیفات وی عبارت اند از:

۱. گفتگوی شیعه و سنی ۲. شیعه و ترقیات شکفت آور آنان (در روزنامه چهلستون اصفهان (ش ۱۴۲ تا ۱۵۵) به چاپ رسید)
۳. فلسفه روزه یا بهترین تهذیب اخلاق در اسلام ۴. تحقیق «مناهج المعارف» نوشته سیدمیرابوالقاسم خوانساری (و مقدمه مفصل بر آن، در شرح حال خاندان روضاتی)
۵. تحقیق «زواهرالجواهر فی نوادر الزواجر» ۶. تحقیق «میزان الانساب» میرزا محمد هاشم چهارسوقی اصفهانی ۷. تحقیق «النهریه» (مجموعه چهار رساله فقهی) ۸. تحقیق «فوائد منطقی» نوشته ابواسحاق اسفراینی ۹. مقدمه بر کتاب های حاشیه

فاضل جواد بر قوانین، رسائل شیخ انصاری، سفینه البحار محدث قمی ۱۰. ندای شیعه (مجموعه رساله های قیام امام حسین، شخصیت حضرت زهرا علیها السلام، چرا باید مسلمان باشیم؟، چرا باید شیعه باشیم)

۱۱. تحقیق «نفحات الروضات» ۱۲. تحقیق «طبقات الاجازات» سیدحسن صدر ۱۳. تحقیق «مناقب الفضلاء» امیر محمدحسین خاتون آبادی ۱۴. تحقیق «علماء الاسره» سیدمحمدباقر خوانساری ۱۵. تحقیق «وجه تسمیه المفید بالفید» ملا-اسماعیل خاجویی

و آثار چاپ نشده اش عبارت اند از:

۱. السبیل المسلوک فی اللباس المشکوک (تقریر درس آقای بروجردی)

۲. رساله فی العداله ۳. سیر علم الاصول فی مختلف العصور ۴. موقظ الاعلام فی تراجم الاسره و الاقوام (۳ ج)

۵. سیره صاحب الروضات و حیاتة العلمی ۶. الفوائد الثمینة (۲ ج، کشکول)

۷. پاسخ پرسش ها (۳ ج)

۸. المشایخ و الاساتذہ ۹. محاسن الاجازات فی سلسله الروایات ۱۰. مغنم الفضول فی شرح معالم الاصول ۱۱. صوفی بازی (۲ ج)

۱۲. گمراهان باب و بها ۱۳. ترجمه مسکن الفؤاد نوشته شهید ثانی ۱۴. الوجوه الکشره فی ترجمه ابن العشره ۱۵. فرهنگ منظوم یا شرح نصاب ۱۶. ترجمه سوره حمد از تفسیر تبیان ۱۷. ماجرای ریش و سیل (در حرمت ریش تراشی)

۱۸. فلسفه نماز ۱۹. مستدرک روضات الجنات (که مهم ترین نوشتار وی است)

۲۰. التحفه الاحمدیه فی ترجمه زعیم الساده المرعشیه (زندگی آیت الله مرعشی نجفی)

سرانجام، آن عامل خدمتگزار در روز ۱۱ جمادی الاول ۱۴۲۲ ق (۱۰ مرداد ۱۳۸۰ ش)، در ۷۵ سالگی بدرود حیات گفت و

پیکر پاکش به اصفهان انتقال داده شد و پس از تشییع، در قبرستان باغ رضوان به خاک سپرده شد.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۴ ، ص ۴۷۱ - ۴۷۵)

زاهدی ۱۳۳۵ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ زین الدین جعفر زاهدی (جورابچی) یکی از اساتید معقول و منقول دانشگاه مشهد بود.

وی در ۱۰ ربیع الاول ۱۳۳۵ ق در مشهد مقدس دیده به جهان گشود. و پس از رشد، به تحصیل علوم دینی روی آورد و مقدمات و ادبیات را از محضر اساتیدی چون: شیخ محمد تقی شاهرودی، شیخ محمد کاظم دامغانی، شیخ محمد حسن ادیب هروی و شیخ محمد تقی ادیب نیشابوری آموخت. و دوره سطح را نزد آیات: شیخ مجتبی قزوینی و شیخ هاشم قزوینی سپری کرد.

خارج فقه و اصول را از حضرات آیات: حاج میرزا احمد کفایی خراسانی، سید یونس اردبیلی، میرزا مهدی آشتیانی، شیخ محمد رضا کلباسی و سید محمد هادی میلانی، و دروس حکمت و فلسفه را از حکیمانی چون: شیخ سیف الله ایسی، شیخ مجتبی قزوینی و میرزا مهدی آشتیانی استفاده نمود، و خود به تدریس و تربیت طلاب پرداخت. ایشان از سال ۱۳۳۷ ش در دانشکده الهیات دانشگاه مشهد به تدریس معقول و منقول اشتغال ورزید و دانشجویان بسیاری را تربیت کرد.

معظم له از علمای بسیار موفق به دریافت اجازات علمی و روایی شد که می توان به اجازات حضرات آیات: سید حسین فقیه سبزواری، شیخ هاشم قزوینی، آقابزرگ تهرانی، سید علی بهبهانی، سید علی مدد قاینی، سید محسن طباطبایی حکیم، شیخ محمد رضا کلباسی، سید شهاب الدین مرعشی، میرزا حسن احقاقی، احمد عادل خورشید «پیشوای طریقه شاذلیه»، محمود رنکوسی، شیخ ابوالعباس امرانی حسنی مغربی،

ص: ۲۹۱

محمد ادیب حسون «نزیل حلب» اشاره کرد.

وی از سال ۱۳۵۶ ق در مدرسه نواب و خیرات خان مشهد به تدریس ادبیات و فقه و اصول و تفسیر و حکمت پرداخت. بارها شرح منظومه و شرح اشارات و سایر کتب عقلی را درس گفت.

آثار قلمی ایشان عبارتند از :

۱. ایضاح الاشارات، شرح منطق اشارات (۴ج)

۲. خودآموز منظومه، (۳ج)

۳. روش گفتار، در فن معانی و بیان و بدیع ۴. قواعد صرف و نحو، دستور زبان عربی ص ۲ اعد صرف و نحو، دستور زبان عربی، ۲

۵. اصول فن خطابه، در صناعت و وعظ و تبلیغ ۶. تاریخ فن مناظره، در یونان و مصر و ایران ۷. مبانی فن مناظره ۸. تاریخ ادیان، در چین و هند و ایران ۹. مناظرات حضرت رضا علیه السلام با علمای زرتشتی و یهودی و نصرانی ۱۰. روش پیشوایان، در زندگانی چهارده معصوم علیهم السلام ۱۱. حاشیه بر شرح اشارات ۱۲. حاشیه بر مکاسب ۱۳. حاشیه بر اسفار ۱۴. حاشیه بر شرح منظومه ۱۵. حاشیه بر کفایها لاصول ۱۶. حاشیه بر شرح فصوص الحکم ۱۷. حاشیه بر رسائل ۱۸. حاشیه بر شرح اصول کافی (از ملا خلیل قزوینی)

۱۹. جنگ بین الملل در معرفت غنی اول ۲۰. گلشن دانشوران در ترجمه دانشمندان ۲۱. تفسیر زاهدی، در تفسیر سوره های: یس، صافات و مؤمن ۲۲. اخلاق از نظر اسلام معظم له در جمادی الثانی ۱۴۱۹ ق برابر با مهر / ۱۳۷۷ ش در مشهد مقدس پیکرش در صحن امام رضا علیه السلام

ص: ۲۹۲

در مجاورت قبر شیخ بهائی به خاک سپرده شد .

(با استفاده از نوشتار استاد عبدالحسین جواهر کلام)

زین الدین ۱۳۳۲ - ۱۴۱۹ ق

آقای شیخ محمد امین زین الدین یکی از علمای بزرگ و فقهای مشهور نجف به شمار می رفت. فقید سعید در ۱۹ شعبان المعظم ۱۳۳۲ ق (۱۹۱۴ م) در «نهر خوز» از توابع بصره، در بیت علم و تقوا و فضیلت زاده شد. پدر بزرگوارش شیخ عبدالعزیز (م ۱۳۴۷ ق) از علمای بصره و نیای او شیخ زین الدین ثانی از علمای بزرگ بحرین و نخستین کسی بود که از خانواده او، از بحرین به بصره مهاجرت کرد. نیز جدّ اعلایش شیخ زین الدین اول از علمای بحرین در زمان خود بوده است. وی ادبیات و مقدمات علوم دینی را در زادگاه خود نزد پدر و دیگران فراگرفت و پس از وفات پدرش بود که آهنگ نجف کرد و در سال ۱۳۵۱ ق (۱۸ سالگی) به حوزه علمیه نجف درآمد و با تمام تلاش، در پی کسب کمالات و آموختن دانش اهل بیت علیه السلام برآمد. وی سالیان بسیار در محضر آیات عظام : سید ابوالحسن اصفهانی، آقا ضیاءالدین عراقی (۷ سال)، شیخ محمدحسین غروی اصفهانی، سیدحسین بادکوبه ای، سیدمحسن حکیم - قدس الله اسرارهم - زانوی ادب به زمین زد و از آنان فقه، اصول، حکمت و کلام را بیاموخت و به مرتبه رفیع و باشکوه اجتهاد دست یافت. فقید سعید علاوه بر تحصیل، به تدریس بسیاری از متون فقه، اصول، ادب و اخلاق و علوم لغوی و فلسفی پرداخت و بسیاری از فضلا را پرورش داد، که برخی از آن ها عبارت اند از: حضرات آقایان: سیدمحمد مهدی حکیم، شهید شیخ مهدی

سماوی، دکتر سید محمد بحر العلوم، دکتر سید مصطفی جمال الدین، سید رؤف جمال الدین، شیخ ضیاء الدین زین الدین (فرزندش)، نیز بزرگانی هم چون: سید محمد سعید حکیم، شیخ بشیر پاکستانی و دکتر حسین علی محفوظ از او اجازه نقل حدیث گرفته بودند.

فقید سعید افزون بر تحصیل و تدریس، هر ساله برای تبلیغ دین به بحرین و بصره و قطیف و احساء می رفت و از این رهگذر مؤمنان را ارشاد و راهنمایی می کرد، او به ویژه در بحرین - در قریه «کرزکان» - دارای مقلّیدین بسیاری بود که در سفرهای خویش - که حداقل سه ماه به طول می انجامید - به اقامه نماز جماعت روزانه، القاء دروس و محاضرات برای جوانان، فصل خصومات و رفع دعاوی قبیله ای و از همه مهم تر به اقامه نماز جمعه می پرداخت، که در آن مردمان بسیاری از گوشه و کنار بحرین حاضر می شدند. وی در آن روز، از چند ساعت پیش از اذان ظهر به مسجد می آمد و به پاسخگویی و سخنرانی برای جوانان می پرداخت و پس از ظهر به ایراد سخن با اسلوب رفیع ادبی می پرداخت. سخن او - که مشتمل بر مواعظ و نصایح برگرفته از قرآن و حدیث بود - در دل شنوندگان شرری می انگیخت و اشک را از دیدگان ایشان جاری می ساخت. فقید سعید مثال مجسم زهد و تقوا بود، از مظاهر تشخص و خودنمایی دوری می کرد و به رعایت مکارم اخلاق پای می فشرد. با ضعف و پیری اش در جلو پای واردین، تمام قد برمی خاست و در مجلس خود از غیبت افراد جلوگیری می نمود. او به جوانان اهمیت بسیار می داد و برای آنان جلسات هفتگی می گذاشت و به

پرسش‌ها و نامه‌های آنان، پاسخ مکتوب می‌داد و کتابش «الی الطلیعه المؤمنه» نمونه‌ای روشن از محبت و علاقه او به جوانان است، وی با کلامی پدران‌ه و نثری احساسی - که برخاسته از قلبی رؤف و مهربان است - به پند و اندرز جوانان برخاسته و راه درمان دردهای آنان را نمایانده است .

او در حوزه نجف به نظم و نثر و تألیف و اخلاق و تقوی و خوش رفتاری مشهور بود و مورد احترام تمام علمای نجف . در علوم لغوی و ادبی دستی توانا داشت و شعر را خوب می‌سرود و نثرش بسیار زیبا بود. در میان اساتید نجف، تنها او بود که درسی در ادب برای تربیت نویسندگان و شاعران تشکیل داده بود خطّش نیکو بود و در بحث علمی جانب انصاف را رعایت می‌کرد و باتمام خبرویت و مهارت در فقه و اصول، در صدد ظهور و بروز برنیامد. وی در جهت ایجاد تقریب و وحدت بین دو مدرسه اصولی و اخباری بسیار کوشید و از اندیشه «تقریب بین مذاهب اسلامی» سخت حمایت می‌کرد (که نامه‌اش به شیخ احمد حسن باقوری - وزیر اوقاف مصر - مشهور است) .

او با این که از مطرح شدن و مرجعیت و فتوا دوری می‌کرد، اما اهالی بحرین بر تقلید از وی اصرار ورزیدند و از او درخواست رساله علمیه می‌کردند تا بدان جا که وی این تقاضا را - مبنی بر این که از او هیچ ترویج نشود - پذیرفت، و روز به روز بر تعداد مقلّدین معظم له در بحرین و مناطق شرقی جزیره العرب و خوزستان و جنوب عراق افزوده گشت.

برخی از

ص: ۲۹۵

تألیفات آن فقیه فقید عبارت است از:

۱. کلمه التقوی (۱۰ ج) - رساله فتوایی ایشان که دربرگیرنده استقصاء فروع فقهی، تعبد محض به روایات ائمه اطهار، تقارب استنباطات با ذوق عرفی، امتزاج فروع فقهی با مسایل اخلاقی و اشاره اجمالی به دلیل فتوا است

۲. حاشیه بر بر عروه الوثقی ۳. مناسک حج (تعلیقه بر مناسک حج آیت الله حکیم)

۴. تعلیقه بر رساله صلاتیه شیخ یوسف بحرانی ۵. تعلیقه بر نهایه الافکار - مخطوط -

۶. الاخلاق عند الامام الصادق علیه السلام ۷. الاسلام ینابیه، مناهجه، غایته ۸. الی الطلیعه المؤمنه - مجموعه ای از نامه های جوانان به او و پاسخش بدان ها - ،

۹. مع الدکتور احمد امین فی حدیث المهدی و المهدویه ۱۰. العفاف بین السلب و الایجاب ۱۱. من اشعه القرآن ۱۲. امالی الحیاه - دیوان شعر -

۱۳. رسالات السماء ۱۴. تقریرات اصول، از بحث آقا ضیاء عراقی

۱۵. تقریرات فقه از بحث اساتید خود

۱۶. المسائل المستحدثه آن فقیه بزرگ، پس از عمری ۸۵ ساله، در روز چهارشنبه ۹ صفرالخیر ۱۴۱۹ ق (۳ تیرماه ۱۳۷۷ ش) در نجف اشرف بدرود زندگی گفت و پس از تشییعی باشکوه و نماز فرزندش - آقا ضیاءالدین - برپیکر پاکش، در خانه خویش به خاک خفت و عالمی از علم و معرفت را با خود مدفون ساخت.

سامت قزوینی ۱۳۲۱ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج شیخ عبدالرحیم سامت، یکی از عالمان مشهور قزوین و رییس حوزه علمیه آن، به شمار می رفت.

فقید سعید در ۶ ربیع الثانی ۱۳۲۱ ق (۱۲۸۲ ش)، در قزوین، زاده

ص: ۲۹۶

شد. پدرش آقامیرزا حسن قزوینی از نوادگان رفیع الدین محمد واعظ قزوینی (م ۱۰۸۹ ق) - صاحب «ابواب الجنان» - بود. معظم له، پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی، به اقتضای شوق فطری و سیره خانوادگی به فراگیری علوم دینی روی آورد و پس از آموختن مقدمات و ادبیات در قزوین، نزد اساتیدی چون آیات: شیخ یحیی مفیدی (ادبیات و معالم)، سیدموسی زرآبادی، شیخ علی اکبر الهیان و سیدهبه الله ثلاثری و میرزا محمود ریسی، در سال ۱۳۴۷ ق به قم مهاجرت کرد و سطوح عالیّه را نزد حضرات آیات: حاج شیخ حسن نویسی، میرزا ابوالفضل زاهدی قمی، میرزا محمد همدانی و آیت الله سیدمحمدحجت کوهکمری فراگرفت (و این غیر از اقامت چندماهه ایشان در مدرسه نیم آور اصفهان و تلمذ نزد آیات عظام: سیدمحمد نجف آبادی، سیدمهدی درچه ای و حاج آقا رحیم ارباب بود) و پس از آن؛ در ۱۳۵۲ ق به نجف اشرف کوچید و در درس آیات عظام: سیدابوالحسن اصفهانی، آقا ضیاءالدین عراقی، میرزای نایینی، شیخ محمد کاظم شیرازی، شیخ موسی خوانساری، میرزا ابوالحسن مشکینی و شیخ محمدحسین غروی اصفهانی به مدت ۱۰ سال حاضر شد و بهره های فراوان از دانش سرشار آنان بُرد. در سال ۱۳۶۲ ق با اخذ اجازات متعدد روایت و اجتهاد از استادان خویش، به زادگاهش بازگشت و بیش از نیم قرن به تدریس و تبلیغ دین و اقامت جماعت و احیای مساجد و مدارس علوم دینی و رسیدگی به امور دینی مردم پرداخت. زندگی اش ساده و طبعش بلند و بنیه اش قوی و اخلاقش خوش و زبانش نرم بود. و در تمام راهپیمایی های پیش از انقلاب در صف مقدم، همراه

با دیگر علمای شهر شرکت داشت و نامش همواره در ذیل اعلامیه های علیه رژیم دیده می شد. در تیرماه ۱۳۷۸، همایش بزرگداشت ایشان در دانشگاه علوم پزشکی قزوین برگزار شد و کتابی با نام «رهپوی هدایت» در تجلیل از مقام علمی اش منتشر شد .

برخی از تألیفات وی، عبارت اند از:

۱ . تقریرات درس فقه آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی (طهارت، حج، بیع) ۲ . تقریرات درس فقه آیت الله میرزا ابوالحسن مشکینی (صلاه) ۳ . تقریرات درس فقه میرزای نایینی (خیارات) ۴ . تقریرات درس فقه آقا ضیاء عراقی (زکات، قضا و غصب) ۵ . تقریرات درس اصول آقا ضیاء عراقی (دوره کامل) ۶ . تقریرات درس اصول مشکینی (قطع و ظن و برائت) آن عالم خدمتگزار دین، با عمری قریب یکصد سال، در روز دوشنبه ۲۵ بهمن ۱۳۷۸ ش (۸ ذیقعدالحرام ۱۴۲۰ ق) بدرود حیات گفت و با تشیعی باشکوه - که در قزوین بی سابقه بود - پس از نماز آیت الله سیدعباس ابوترابی در صحن امامزاده حسین علیه السلام به خاک سپرده شد.

سبزواری ۱۳۲۸ - ۱۴۱۴ ق

آقای سید عبدالاعلی موسوی سبزواری یکی از مفاخر مراجع تقلید به شمار می رفت .

ایشان در یکی از بهترین روزهای سال ، ۱۸ ذیحجه الحرام ۱۳۲۸ یا ۱۳۲۹ (ذریعه ۱۸/۲۸۱) - روز عید سعید غدیر خم - در سبزوار دیده به جهان گشود. پدرش حجهالاسلام آقا سیدعلیرضا سبزواری، یکی از علمای مشهور به زهد و تقوا و عمویش آیت الله سید عبدالله برهان، صاحب کتاب «اللطمه علی منکری العصمه» (ذریعه ۱۸/۳۲۵) بود. دوران کودکی و نوجوانی را در دامن پاک پدر بزرگوار و عمویش پشت سر نهاد و مقدمات علوم و مقداری از فقه و

چهارده ساله بود (۱۳۴۳ ق) که به عشق فراگیری علوم دینی رهسپار حوزه مشهد مقدس گردید و در محضر بزرگان زانو به زمین زد و بهره ها برد. ادبیات را نزد ادیب اول علامه میرزا عبدالجواد نیشابوری، سطوح عالی فقه و اصول را نزد آیت الله شیخ محمد حسن بُرسی و حکمت و فلسفه را نزد آیت الله آقا بزرگ حکیم و آیت الله سید محمد عصار و تفسیر را نیز در محضر آیت بزرگ حق علامه حاج شیخ حسنعلی نخودکی اصفهانی بیاموخت. پس از مدتی عشق به تحصیل در حوزه علمی نجف اشرف، چنان شرری در جان برانگیخت که درنگ را جایز ندید و به نجف مهاجرت نمود و در محضر پر فیض آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، میرزای نایینی، آقا ضیاءالدین عراقی و شیخ محمدحسین اصفهانی حاضر شد و مبانی فقهی و اصولی خود را تکمیل نمود.

هم زمان از دروس آیت الله علامه شیخ محمد جواد بلاغی، تفسیر و علوم قرآنی و کلام و مناظره و از آیت الله آقا سیدحسین حکیم بادکوبه ای حکمت و فلسفه را فراگرفت.

سی و شش ساله بود (۱۳۶۵ ق) که بر کرسی تدریس خارج فقه و اصول تکیه زد و پس از مدتی به عنوان یکی از برترین مدرّسان حوزه نجف و علمای طراز دوم مطرح گردید. جلسات تدریس ایشان در فقه، اصول، تفسیر، حدیث، رجال و درایه دانشورانی را پرورید که هم اکنون از مدرّسان حوزه های قم و نجف به شمار می روند.

از ویژگی های معظم له آن بود که از وقت خویش تمام استفاده را می نمود و از این رهگذر موفق به نگارش تألیفات فراوان گردید. روزهای درسی حوزه را به

تدریس فقه و اصول، و ایام تعطیلی را به تدریس حکمت و فلسفه، رجال و درایه و فقه الحدیث اختصاص داده بود.

ایشان حافظ قرآن بود و هفته ای یک ختم قرآن می کرد. به نمازهای نافله، دعاها، ذکرها و مستحبات اهمیت بسیار می داد. متواضع، بردبار، قلیل الکلام، دائم الذکر بود. از انقلاب اسلامی ایران و رهبری آن حضرت امام خمینی کمال حمایت و پشتیبانی را نمود و چند بار درس خویش را برای حمایت از نهضت و توجه حوزه علمیه نجف به وقایع ایران تعطیل نمود و به هنگام همه پرسی نظام جمهوری اسلامی پیامی مبنی بر حمایت از آن صادر نمود.

به دنبال حرکت پرشور و قهرمانانه مردم عراق در نیمه شعبان ۱۴۱۲ ق، رهبری قیام انتفاضه را بر عهده گرفت و شور انقلابی مردم را جهت و هدایت بخشید و پس از سرکوبی قیام، مدت ها در محنت فشارهای رژیم بعثی گذرانید.

برخی از تألیفات گرانباهش که به بیش از هفتاد جلد سر می زند عبارت اند از:

۱. مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن (۲۰ ج). این تفسیر شامل بحث های روایی، تاریخی، ادبی، فقهی، اخلاقی، عرفانی و فلسفی و دلالتی می باشد و یازده جلد آن به چاپ رسیده است.

۲. مذهب الاحکام فی بیان الحلال و الحرام (۳۰ ج). این کتاب یک دوره فقه کامل استدلالی و شرح کتاب عروه الوثقی (۱۴ ج) و بقیه آن شرح متنی است که خود نوشته بود.

۳. جامع الاحکام الشرعیه ۴. مناسک حج ۵. توضیح المسائل ۶. حاشیه بر عروه الوثقی ۷. حاشیه بر وسیله النجاه ۸. تهذیب

ص: ۳۰۰

۹. لباب المعارف در علم کلام (۲ ج)

۱۰. افاضه الباری فی نقد ما ألفه الحکیم السبزواری

۱۱. رساله های فقهی درباره ربا، عدالت، ریا در عبادت، اموال حکومت، مناصب حکومت، قضاوت از سوی حکومت، اموال مجهول المالک و غیره.

تقریرات درس ایشان به وسیله آقای سیدجمال الدین استرآبادی بنام المحججه العظمی فی شرح العروه الوثقی به چاپ رسیده و توسط آقای سیدجلال الدین یزدی بنام «الحججه العلیا فی شرح العروه الوثقی» نگاشته شده است.

مرجع فقید شیعه هر کتابی را که می خواند، بر آن تعلیقات و حواشی می نگاشت.

که برخی از آنها عبارت اند از:

۱. تعلیقه بر تفسیر صافی ۲. حاشیه بر بحارالانوار ۳. حاشیه بر جواهر الکلام ۴. حاشیه بر الحدائق الناضره ۵. حاشیه بر مستند الشیعه نراقی ۶. حاشیه بر کتاب الوافی ۷. حاشیه بر وسائل الشیعه ۸. حاشیه بر شرح منظومه ۹. حاشیه بر اسفار معظم له در روز ۲۷ صفر ۱۴۱۴ ق (۲۵ مرداد ۱۳۷۲ ش) در ۸۳ سالگی جهان را بدرود گفت.

پس از رحلت ایشان، در شهر نجف وضعیت فوق العاده برقرار و تمام ارتباطات با جهان خارج قطع و پیکر پاکش، تنها با حضور چند تن، غریبانه در کنار مسجد ایشان - مسجد حویش - به خاک سپرده شد. اما در ایران، با اعلام درگذشت آن عالم بزرگ موجی از غم و اندوه در دل مردم پدید آمد و از سوی مراجع معظم تقلید، رهبر انقلاب، رؤسای قوای سه گانه، علمای اعلام، شخصیت ها و نهادها، سازمان های مذهبی و سیاسی پیام تسلیت صادر و مجالس

متعدد بزرگداشت، برگزار گردید .

(کاظم الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفكر والادب ، ص ۲۰۲ - ۲۰۳)

سبط الشیخ ۱۳۴۹ - ۱۴۱۶ ق

آقای حاج شیخ احمد سبط الشیخ (فرزند آیت الله حاج شیخ منصور فرزند آیت الله آقا شیخ محمد فرزند آیت الله شیخ محمد حسن فرزند آیت الله شیخ منصور انصاری داماد و برادرزاده خاتم الفقهاء و المجتهدين شیخ انصاری) یکی از بزرگان خاندان جلیل شیخ انصاری به شمار می رفت. وی در سال ۱۳۴۹ ق در دزفول به دنیا آمد. پدرش آیت الله شیخ منصور انصاری (۱۳۰۷ - ۱۳۹۲ ق) از علما و مراجع تقلید خوزستان و صاحب رساله عملیه و شیخ روایت آیت الله مرعشی نجفی بد. وی پس از آموختن دروس ابتدایی به تحصیل علوم دینی روی آورد و ادبیات و مقدمات را نزد سلیم افندی - مفتی اهل سنت شهر عماره عراق، در زمانی که پدرش در آن شهر به خدمات دینی اشتغال داشت - و آیت الله شیخ محمد علی معزی دزفولی بیاموخت. سپس در سال ۱۳۶۸ ق به حوزه علمیه قم آمده و به تحصیل سطوح پرداخته و پس از چندی به دزفول بازگشت و در محضر پدر بزرگوارش به تکمیل سطح اشتغال جست. آن گاه در سال ۱۳۸۱ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و در درس های فقه، اصول و تفسیر آیات عظام: سید ابوالقاسم خویی، سید محسن حکیم، سید محمود شاهرودی و سید عبدالهادی شیرازی شرکت جست و پس از سالیانی چند به دزفول بازگشت و به تالیف و اقامه جماعت پرداخت و مسجدی در شمس آباد بنیاد نهاد و مدرسه مشایخ را تجدید و کتابخانه آن جا را بنا نمود . در سال ۱۳۹۲ ق به قم بازگشت و

ص: ۳۰۲

به تدریس و تألیف و تربیت شاگردان و شرکت در درس فقه آیت الله العظمی گلپایگانی پرداخت - به غیر از سالیانی چند که به دلیل درگذشت پدر بزرگوارش به دزفول کوچید - و این تا پایان زندگیش بود. وی از آیات عظام: سیدمحمود شاهرودی و میر سیدعلی بهبهانی اجازه اجتهاد و از حضرات آیات: علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی و علامه شیخ محمد صالح حائری مازندرانی و سیدعلی بهبهانی اجازه روایت داشت .

آثار چاپی او عبارت اند از :

۱ . خلاصه القوانين (دو بار به فارسی ترجمه شده است)

۲ . نمونه در علم صرف ۳ . الوسیط بین الوجیز و البسیط فی الاصول ۴ . تراش ریش ۵ . مبحث الترتب (تقریرات درس اصولش)

۶ . الدرر النجفیه فی مبحث النیه (تقریرات درس فقه وی)

۷ . شرح «سیکة الذهب» علامه حائری مازندرانی - «نظم کفایه الاصول»

۸ . توضیح المسائل

و کتاب های غیر چاپی او نیز عبارت است از:

۱ . شرح تبصره المتعلمین ۲ . شرح تحریر الوسیله (جلد اول آن به چاپ رسیده است)

۳ . اسئله و اجوبه ۴ . شرح اجرومیه در علم نحو ۵ . حاشیه حلّ الغزاز ابن هشام ۶ . هدایه الداعین الی اعراب صحیفه سیدالساجدین علیه السلام .

ایشان در روز جمعه ۱۳ ربیع الاول ۱۴۱۶ ق (۲۰ مرداد ماه ۱۳۷۴ ش)، پس از یک بیماری در ۶۷ سالگی بدرود حیات گفت و در یکی از بقعه های صحن مطهر حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

سبط الشیخ ۱۳۴۴ - ۱۴۲۵ ق

آقای حاج شیخ علی سبط الشیخ انصاری، عالم و فقیه بزرگ دزفول به شمار

ص: ۳۰۳

می رفت. فقیه سعید در سال ۱۳۴۴ ق (۱۳۰۴ ش) در دزفول زاده شد. پدرش آیت الله شیخ منصور سبط الشیخ (۱۳۰۷ - ۱۳۹۳ ق)، فرزند آیت الله شیخ محمد، فرزند آیت الله شیخ محمد حسن انصاری - برادر زاده و داماد خاتم الفقها و المجتهدین شیخ مرتضی انصاری - از علمای بزرگ خوزستان بوده است .

معظم له، در ۱۲ سالگی فراگیری ادبیات و سطوح را آغاز کرد و در محضر پدر بزرگوارش بسیاری از کتاب ها را آموخت. در ۱۸ سالگی راهی نجف شد، اما پس از مدتی به قم مهاجرت کرد و دروس فقه و اصول را در محضر آیات عظام: بروجردی، سید صدرالدین صدر و امام خمینی فراگرفت . او در جریان نهضت اسلامی، به خاطر پیروی و حمایت از امام خمینی و ایراد سخنرانی علیه رژیم، دستگیر شد و مورد ضرب و شتم قرار گرفت. از حضرات آیات: آقا بزرگ تهرانی، شیخ منصور سبط الشیخ، شیخ محمد مهدی بیگدلی دزفولی، شیخ محمد صالح حائری سمنانی اجازه روایت گرفته و به تنی چند نیز اجازه روایت داده است. او در علوم عقلی و نقلی و هم طب سنتی آگاه و صاحب نظر بود و به فارسی و عربی هم شعر می سرود .

آثار معظم له عبارت اند از:

- ۱ . توضیح المسائل ۲ . مناسک حج ۳ . حاشیه عروه الوثقی ۴ . حاشیه استدلالی عروه الوثقی ۵ . حاشیه رسائل و مکاسب و کفایه ۶ . حاشیه بر تصحیح الاعتقاد مفید ۷ . الدلائل و المسائل ۸ . خلاصه الاصول و شرح آن ۹ . آیات الاحکام ۱۰ . اصول و فروع منظوم ۱۱ . تهذیب الفقیه و تهذیب المنطق

ص: ۳۰۴

۱۲. احکام وصیت ۱۳. نجات و شرح نجات ۱۴. الحجه من فقه آل محمد صلی الله علیه وآله وسلم ۱۵. اقتباس از فقه آل محمد صلی الله علیه وآله وسلم ۱۶. ادله المستحدثات ۱۷. الروضه ۱۸. النجاح فی طبّ الارواح ۱۹. خواص الادویه ۲۰. رساله در علم درایه معظم له در ۷۹ سالگی، در روز پنجشنبه ۱۴ خرداد ۱۳۸۳ ش (۱۴ ربیع الثانی ۱۴۲۵ ق) درگذشت و پیکر پاکش در روز شنبه ۱۶ خرداد با شرکت هزاران نفر از مقابل مسجد جامع دزفول تشییع و در مدرسه علمیه ای که سال ها در آن تدریس می نمود به خاک سپرده شد.

ستوده ۱۳۴۰ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج شیخ محمد تقی ستوده اراکی، از اساتید مشهور سطوح عالیه حوزه علمیه قم به شمار می رفت. فقید سعید در سال ۱۳۴۰ ق در اراک زاده شد. پدرش حجهالاسلام آقا شیخ رحمت الله قاضی اراکی (م ۱۳۵۳ ق) صاحب مکارم اخلاق و فضایل انسانی بود. وی پس از فراگیری مقدمات و سطوح در مدرسه حاج محمد ابراهیم (آن جا شرح لمعه و قوانین را نزد مرحوم نصیر الاسلامی و رسائل و مکاسب و کفایه را نزد حضرات آیات: سیدمحمد باقر شهیدی گلپایگانی و شیخ محمد امامی خوانساری آموخت)، در ۲۶ سالگی (۱۳۶۶ ق) به قم مهاجرت کرد و به درس های فقه و اصول آیت الله بروجردی به مدت ۱۴ سال، حاضر شد و مورد توجه ایشان قرار گرفت و در زمره گروه تدوین «جامع احادیث الشیعه» درآمد. آن مرحوم، هم زمان نزد آیت الله حاج سیداحمد خوانساری به فراگیری فلسفه و کلام (شرح تجرید و شوارق) پرداخت و در کنار

تحصیل، به تدریس سطوح عالیه نیز پرداخت و این بیش از ۵۰ سال از عمر شریفش را تشکیل داد. معظم له نیز به درس اصول آیات عظام: محقق داماد و آقای اراکی و درس فقه آیت الله العظمی گلپایگانی (۷ سال) و آیت الله حاج آقا مرتضی حائری حاضر شد و مبانی علمی خویش را استوار ساخت. فقید سعید با همتی والا در بیش از نیم قرن تدریس خویش موفق شد بارها معالیم و قوانین (۳ دوره)، شرح لمعه (۵ دوره)، مکاسب (۷ دوره) و کفایه (۱۳ دوره) و شرح تجرید و شرح باب حادی عشر را در ایام تحصیل و تعطیل تدریس نماید و صدها تن از فضلا و علمای حوزه های علمیه را پرورش دهد. او در درس و بحث خویش بسیار جدی بود و از سرما و گرما نمی هراسید و حتی در روز فوت فرزندش، با اندکی تأخیر - به دلیل دفن او - به درس حاضر شد و از فوت وقت، پوزش خواست. از مظاهر ریاست خود را به کناری کشیده بود و وظیفه خویش را در تربیت و پرورش طلاب می دید و بنابر احساس نیاز، با وجود شایستگی و اصرار اساتید و علمای حوزه برای تدریس خارج فقه، تنها به تدریس سطوح عالیه پرداخت و می گفت:

باید دید نیاز چیست؟ اگر برای خدا باشد، هر چه باشد خوب است. درس خارج گفتن طالبش زیاد است، درس های پایین را کمتر می گویند.

او با یک عمر زهد و سادگی و وارستگی زیست و از متاع دنیا، جز در حد ضروری نیندوخت. در سال ۱۳۷۷ ش از سوی مرکز مدیریت حوزه علمیه قم به عنوان استاد نمونه شناخته

شد و در مراسمی از او تجلیل به عمل آمد. وی علاوه بر سال ها تحصیل و تدریس و تألیف، به امامت جماعت در مسجد رضاییه و مسجد امام حسن مجتبی علیه السلام اشتغال داشت و سراسر روزش را به خدمت به مردم و حوزه علمیه می گذراند. تواضع و فروتنی، وقار و متانت، زهد و سادگی، حسن خلق و دوری از غیبت و جدل و مرأ در زندگی اش مشهود همگان بود و زبانش به شکر حق گویا.

برخی از آثار وی عبارت اند از:

۱. تقریرات درس آیت الله بروجردی (فقه و اصول) ۲. تقریرات درس آیت الله محقق داماد (اصول) ۳. شرکت در تدوین «جامع احادیث الشیعه».

وی پس از پشت سر نهادن یک دوره بیماری، در ۸۰ سالگی، در روز یکشنبه ۲۸ صفر الخیر ۱۴۲۰ ق/ ۲۳ خرداد ۱۳۷۸ چشم از جهان فرو بست و در ۲۹ صفر، پس از تشییع شایسته و نماز آیت الله وحید خراسانی بر پیکرش، در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

سعادت پرور ۱۳۴۵ - ۱۴۲۵ ق

آقای حاج شیخ علی سعادت پرور (پهلوانی تهرانی) یکی از علمای اخلاقی و عرفانی حوزه علمیه قم به شمار بود.

فقید سعید در سال ۱۳۰۵ ش در تهران زاده شد. مقدمات علوم دینی را نزد حضرات آیات: شیخ علی اکبر برهان و شیخ محمدحسین زاهد فراگرفت و در ۱۳۲۳ ش به قم آمد و پس از یادگیری سطوح به درس آیات عظام: بروجردی، امام خمینی و علامه طباطبایی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. او از سال ۱۳۳۱ ش در سلک شاگردان خصوصی علامه

ص: ۳۰۷

طباطبایی درآمد و از درس های عمومی و خصوصی اش بهره گرفت و تحت نظر ایشان ، مراحل عالی اخلاق و عرفان و برنامه های عملی سیر و سلوک را طی کرد و پس از وفات علامه ، تربیت نفوس مستعد را برعهده گرفت . زهد و فروتنی از زندگی اش نمایان بود و سراسر عمرش را به تألیف و تدریس گذراند .

آن مرحوم در سحرگاه پنجشنبه ۵ آذر ۱۳۸۳ ش بدرود حیات گفت و پیکر پاکش روز جمعه با حضور صدها نفر از علاقه مندان و شاگردانش تشییع و پس از نماز آیت الله بهجت در حرم حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد .

آثارش عبارتند از :

۱ . جمال آفتاب - شرح دیوان حافظ (۱۰ ج)

۲ . انوار ملکوت - شرح ادعیه معصومین (۵ ج)

۳ . سرالاسراء - شرح حدیث معراج (۲ ج)

۴ . فروغ شهادت - مقتل سیدالشهداء

۵ . جلوه نور - شرح مقامات معنوی حضرت زهرا ۶ . الشموس المضيئه - پیرامون امام زمان علیه السلام

۷ . پاسداران حریم عشق ۸ . کلمات عرفا (۱۰ ج) ۹ . شرح گلشن راز « راز دل » ۱۰ . تقریرات درس های علامه طباطبایی .

سعادت مصطفوی ۱۳۲۵ - ۱۴۱۵ ق

آقای حاج سیدمحمد سعادت مصطفوی، نجل آیت الله سیدمصطفی قاینی، به سال ۱۳۲۵ ق در شهر قائن به دنیا آمد . برخی از مقدمات دروس حوزوی را در حوزه علمیه آن دیار فراگرفت و آن گاه - در حالی که هنوز به پانزده سال نرسیده بود به همراه یکی از دوستانش پیاده راه مشهد را پیش گرفت و در مدرسه

ص: ۳۰۸

«ابدالیه» سکنی گزید. در مشهد ادبیات را از محضر میرزا عبدالجواد ادیب (ادیب اول) نیشابوری فراگرفت و سطوح و اصول و فقه را از آیت الله حاج شیخ حسن بررسی و آیت الله سرابی، بیاموخت و در علوم عقلی از محضر خاتم الحکما آقا بزرگ حکیم بهره مند شد و در جایگاه شاگردان ویژه وی قرار گرفت.

یک دوره خارج اصول را از آیت الله حاج میرزا محمد آقازاده خراسانی، و یک دوره خارج اصول را در حوزه درسی آیت الله میرزا مهدی اصفهانی به پایان برد، و در همان روزگار خود به تدریس سطوح اشتغال ورزید.

وی در ۲۷ سالگی برای تکمیل علوم خویش راهی حوزه نجف اشرف شد و در حوزه درسی آیات عظام: سیدابوالحسن اصفهانی، میرزا حسین نایینی، آقا ضیاءالدین عراقی حضور یافت و پس از اخذ گواهی اجتهاد از بزرگان یاد شده به قائن برگشت. معظم له آن روزگار را در قائن که هم زمان بود با حاکمیت ستم گسترانه و دین ستیزانه رضاخان - به سختی گذرانید و در اوج خفقان رضاخانی از هیچ تلاشی در هدایت مردم دریغ نورزید. در دوره رضا خان مدرسه علمیه قائن تخریب شده بود و موقوفات آن را خاندان علم و کینه ورزی های فراوان آن ها، سختی ها و دشواری هایی در راه هدایت و تعلیم آن مرد بزرگ الهی به وجود آورد که باعث شد تا وی به سال ۱۳۲۶ ش راهی تهران شود و حوزه ابلاغ حق را در این دیار بگستراند. استاد، مدرسه رضاییه را احیا کرد و در آن مرکز، فقه، اصول و علوم عقلی را سال ها تدریس کرد و برای مردم معارف قرآنی و حقایق

علومى را از قرآن و نهج البلاغه باز گفت و يك دوره فقه استدلالى و معاملات، عقود و ايقات و دو رساله تحقيقى در قاعده لاضرر به رشته تحرير در آورد .

آن بزرگوار پس از بيش از نيم قرن تلاش در راه احياى حق، تدريس و تعليم، در روز يكشنبه ۲۴ مهرماه ۱۳۷۳ زندگى را بدرود گفت.

سعید ۱۳۳۷ - ۱۴۱۶ ق

آقای حاج شیخ حسن سعید تهرانی از مشهورترین عالمان تهران بود. وی در ۲۷ رجب ۱۳۳۷ ق در تهران زاده شد. پدرش مجتهد مشهور، آیت الله حاج میرزا عبدالله چهلستونی تهرانی و نیای والایش آیت الله حاج میرزا مسیح تهرانی استرآبادی (۱۱۹۳ - ۱۲۶۳ ق) بوده است. او در سنین کودکی به همراه پدرش به قم مهاجرت کرد و پس از دوران کودکی و نوجوانی، به تحصیل علوم دینی روی آورد و مقدمات را فراگرفت. سپس به تهران بازگشت و در ۲۵ سالگی به دانشگاه رفت و لیسانس معقول و منقول گرفت. در سال ۱۳۷۰ ق برای تکمیل دروس خود به نجف اشرف رفت و با نهایت جدیت و تلاش در درس آیات عظام: حاج سیدمحسن حکیم، سیدابوالقاسم خویی و شیخ حسین حلّی شرکت جست و تقریرات دروس فقه و اصول آنان را نگاشت. در سال ۱۳۸۵ ق به تهران آمد و ضمن امامت جماعت مسجد جامع چهلستون، تدريس فقه و اصول و تفسير، وعظ و ارشاد، راهنمایی مردم به خصوص جوانان و دانشجویان، تألیف کتاب های دینی، چاپ و نشر کتاب های مذهبی، بنای مدرسه و کتابخانه و مرکز تبلیغات دینی و گنجینه قرآن کریم (مرکز گردآوری نسخه های خطی و چاپی و مترجم و کتاهای تخصصی قرآن مجید) را بر

عهده گرفت و با مسلمانان دیگر کشورها ارتباط برقرار کرد و به حلّ مشکلات آنان و پاسخگویی به سؤالات ایشان و ارسال کتاب های دینی برای آنان پرداخت. فقید سعید در مقابل کثری ها و ناراستی ها سخت می ایستاد و در همین راستا به تشکیل کلاس های مختلف عقاید و کلام برای جوانان پرداخت و از آسایش خویش برای رفع مشکلات فکری آنان گذشت و همواره از اساتید حوزه علمیه قم برای ایراد سخنرانی و اداره کلاس های عقیدتی دعوت می کرد.

آن مرحوم با وجود بیماری طولانی اش، از تلاش و کوشش دست برنداشت و یکسره به تألیف و تصنیف و هدایت و ارشاد پرداخت و با سعه صدر و اخلاق خوش خود جوانان را به اسلام جذب کرد و بسیاری را از گمراهی نجات داد. در بر آوردن حوائج مردم کوشا بود و دستی بخشنده داشت .

برخی از تألیفات چاپ شده اش عبارت اند از:

۱. پیام فاطمه ۲. غدیر یا پیوند ناگسستنی رسالت و امامت ۳. دلیل العروه الوثقی (۲ ج - تقریرات بحث طهارت آیت الله شیخ حسین حلّی)،

۴. موسوعه المکاسب (۴ ج - تقریرات درس آیت الله حلّی)

۵. همه در انتظار اویند ۶. افکار پریشان ۷. الرسول یدعوکم ۸. الفقه فی تشریعه و تبیین و استنباطه ۹. اصول دین ۱۰. خدا و اولو الامر ۱۱. خدا و مهدی ۱۲. حکومت از دیدگاه قرآن و عترت ۱۳. ولایت فقیه ۱۴. حسین از دیدگاه وحی ۱۵. نموداری از حکومت علی علیه السلام ۱۶. نور الابرار (ترجمه کلمات قصار امیرالمؤمنین علی علیه السلام)

ص: ۳۱۱

۷. شیعتنا ۱۸. الرسول و الشیعه ۱۹. الرسول یحدّثنا ۲۰. الی علماء الاسلام ۲۱. نگهبان مکتب توحید (کتابنامه حضرت مهدی علیه السلام)

۲۲. فاطمه زهرا، دژ شکست ناپذیر ۲۳. شناخت شیعه ۲۴. دائره المعارف قرآن (۱۲ ج)

۲۵. دائره معارف القرآن (۳ ج - عربی).

در تاریخ ۲۱ دی ماه ۱۳۷۴ ش (۱۹ شعبان ۱۴۱۶ ق) بود که قلبش در ۸۰ سالگی از طپش باز ایستاد، و پس از تشییع در تهران، به قم انتقال داده شد و عصر جمعه ۲۰ شعبان پس از تشییع باشکوه در قبرستان شیخان به خاک سپرده شد.

سعیدی کاشمری ۱۳۵۲ - ۱۴۱۶ ق

آقای حاج شیخ محمد صادق سعیدی یکی از علمای مشهور حوزه علمیه مشهد مقدس به شمار می رفت. وی در ۲۹ اسفند ماه ۱۳۱۲ ش / ۴ ذی حجه ۱۳۵۲ ق) در روستای فرشه - در شمال شرقی کاشمر - دیده به جهان شوی. پدرش عالم واعظ کامل آقا شیخ غلامحسن سعیدی (م ۱۳۶۵ ق) از وعاظ معروف کاشمر و مورد اعتماد خواص و عوام در حل و فصل امور شرعی بوده است. فقید سعید تا سن ۱۳ سالگی در محضر پدرش به خواندن و نوشتن و قرائت قرآن و دعا و فراگیری نصاب الصبیان و صرف و نحو پرداخت و پس از آن به کاشمر رفته و با جدیت تام همراه با برادر بزرگترش آیت الله شیخ محمد کاظم سعیدی به تحصیل مشغول شد و این همه تا ده سال به طول انجامید.

این دو برادر در کنار تحصیل، به تدریس ادبیات در مدرسه حاج سلطان پرداختند و در درس های سطوح آیت الله

ص: ۳۱۲

حاج شیخ محمد باقر امامی نوری نیز شرکت جستند. آن مرحوم در کنار تحصیل علوم دینی، به آموختن دروس جدید نیز پرداخت و تا حدود دیپلم متوسطه را فراگرفت. سپس در سال ۱۳۳۵ ش به حوزه علمیه نجف اشرف شتافت و در درس های فقه و اصول و تفسیر آیت الله العظمی خویی و پس از چندی علاوه بر درس های آیت الله خویی، در درس فقه حضرات آیات: میرزا باقر زنجانی (خارج مکاسب) و سیدعلی علامه فانی اصفهانی (بحث حج در روزهای تعطیل) و سیدعبدالاعلی سبزواری و در درس فلسفه آیت الله شیخ صدرا بادکوبه ای هم شرکت جست و بر غنای معلومات خویش بیافزود و هم زمان به تدریس رسائل و مکاسب و کفایه در مسجد خویش همت گماشت. ایشان در سال ۱۳۴۳ ش به قصد زیارت مرقد مطهر حضرت امام رضا علیه السلام و صله ارحام به ایران آمد و با اصرار فراوان آیت الله امامی و مردم کاشمر در آن شهر ماندگار شد و به امامت جماعت، تدریس علوم دینی، ارشاد و راهنمایی مردم و خدمات اجتماعی پرداخت. وی در این شهر به تفسیر کامل قرآن کریم و بنیاد نهادن ۲۷ مسجد و حسینیه - با یک نقشه و اسلوب واحد - و درمانگاه جوادالائمه علیه السلام و صندوق قرض الحسنه همت اشتغال ورزید. استاد در سال ۱۳۶۲ ش (۱۴۰۴ ق) به مشهد مقدس هجرت گزید و به تدریس تفسیر قرآن کریم و رسائل و مکاسب و کفایه الاصول پرداخت و با همتی عالی مدرسه علمیه و حسینیه امام حسن مجتبی علیه السلام را بنیاد نهاد و پس از سالیانی چند تدریس خارج فقه (کتاب الصلاه) را

از ویژگی های اخلاقی او تأدبش به آداب دینی و مستحبات و پرهیز از مکروهات و سیمای متبسم و لبان خندان بود. در برخورد اول با شخص به گونه ای برخورد می کرد که گویی سال ها است او را می شناسد و صبر و بردباری و فروتنی اش مشهود همگان بود. به همه کس ابتدابه سلام می نمود و در مقابل همه با ادب و احترام بود. بر فقه و اصول و تفسیر و ادبیات و فلسفه و لغت و اشعار عرب و عجم مسلط بود و مقالاتی در: ارتداد، نسخ و مسئله مرگ از رشحات قلم اوست و این به غیر از تقریرات درس فقه و اصول آیت الله العظمی خویی است. وی در پی یک بیماری صعب العلاج در دستگاه گوارش، در ظهر چهارشنبه ۱۹ ذیحجه الحرام ۱۴۱۶ ق (۱۹ اردیبهشت ۱۳۷۵ ش) در ۶۲ سالگی بدرود حیات گفت و در روز پنجشنبه پس از یک تشییع شایسته در حرم مطهر امام هشتم علیه السلام به خاک سپرده شد.

سلطان القراء ۱۳۱۹ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج میرزا جواد سلطان القراء تبریزی یکی از مفاخر علمای آذربایجان به شمار می رفت. خاندان وی با پیشینه چهار صد ساله، همه از رجال نامی دین و مشهور به فقه و قرائت و تجوید بوده اند و بدین سبب به «سلطان القراء» معروف شده بودند.

فقید سعید در سیزدهم جمادی الثانی ۱۳۱۹ ق در تبریز زاده شد. پدرش آقا شیخ ابوالقاسم، علاوه بر آگاهی کامل از علوم دینی، در فن قرائت و تجوید یدی طولا داشت و جدش علامه آقا میرزا عبدالرحیم - بانی کیان این خاندان - (متوفای نوزدهم رمضان ۱۳۳۶ ق) از اکابر علما و قاریان زمان خویش

و استاد بسیاری از علمای آذربایجان، و صاحب «الدر المنثور فی علم التجوید» بوده است.

وی ادبیات را در مدرسه طالبیه نزد آقا شیخ حسن نحوی و سطوح فقه و اصول و حکمت و شرح اشارات خواجه طوسی را در محضر آیت الله حاج میرزا جعفر صراف زاده - از شاگردان شیخ هادی تهرانی - و متون فلسفی و کلامی را در مجلس درس حاج میرزا محمد سرخابی آموخت و پس از آن مبانی فقهی و اصولی اش را در محضر حضرات آیات: میرزا صادق آقا تبریزی و سیدابوالحسن انگجی استوار ساخت و بخصوص اکثر استفاده اش از میرزا صادق آقا بود. وی به دلیل هوش سرشار و حافظه قوی، گوی سبقت را از همگنان خویش ربود و در سنین جوانی - حدود ۲۵ سالگی - به مقام اجتهاد نائل آمد و اجتهادش مورد تأیید میرزا صادق آقا قرار گرفت.

فقید سعید برای استفاده از درس آیت الله العظمی سیدابوالحسن اصفهانی به نجف اشرف، مهاجرت کرد، اما این ایام به درازا نکشید و به خاطر تعلق خاطر و ارادت بسیاری که به استادش داشت به تبریز بازگشت و تا پایان عمر مصاحب استاد بود.

وی در سفرهای خویش به عتبات عالیات، مکه و مدینه، بیروت و دمشق و استانبول به تحقیق و تتبع و استنساخ کتاب های خطی و چاپی بسیار پرداخت و از این رهگذر با خط بسیار خوش خود (که از محضر کاتب مشهور میرمحمدحسین خطاط باشی خط نسخ و نستعلیق را فرا گرفته بود) مجموعه های فراوانی را نگاشت. آن فقیه فقید دارای حافظه ای قوی و ذوقی سرشار بود و در قالب های غزل و قصیده، اشعار بسیار در مدایح

و مراثنی ائمه اطهار علیهم السلام سروده است. وی تدریس خارج فقه و اصول را سالیان فراوان در مسجد جامع صفرعلی و مسجد معجزلر ادامه داد و ده ها تن از فضلا و علما را از علم و دانش خویش بهره مند ساخت. او نماز جمعه را واجب تعیینی می دانست و بر این اساس ۵۵ سال آن را در مسجد حاج صفر علی اقامه کرد.

ایشان علاوه بر آگاهی کامل از علوم فقه، اصول، ادب فارسی و عربی، حدیث و رجال از دانش تاریخ، جغرافیا، هیأت و نجوم و ریاضی اطلاع فراوان داشت و به نادرستی برخی از محراب های مساجد تبریز و تطابق آن ها با قطب جنوب حکم داد.

او هم چنین دارای مجلسی خوش، خطّی زیبا، فروتنی بسیار (که کس بر او نتوانست سبقت در سلام بگیرد) و زهد در زندگی بود (که تا پایان عمر در خانه ساده اجدادی به سر کرد). پرهیز از تعینات و تشخصات مادی در حیات طیبیه اش نمایان بود و در طول زندگی اش اقدام به تأسیس مدارس اسلامی، و تربیت نسلی متدین از جوانان و نوجوانان کشور کرد.

برخی از آثار مدوّن ایشان عبارت است از :

۱. توضیح المسائل - چاپ ۱۳۳۱

۲. حاشیه بر عروه الوثقی ۳. حاشیه بر الروضه البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیة ۴. کتاب الطهاره ۵. وجوب صلاه الجمعه ۶. دیوان اشعار ۷. آیین خود (در علم کلام و توحید که جلد اول آن به چاپ رسیده است).

۸. تقریرات درس فقه آیت الله میرزا صادق آقابریری این آثار غیر از حواشی ایشان بر کتاب های درسی معمول حوزه های

ص: ۳۱۶

علمیه اس (که مدوّن نشده اند).

معظم له در پایان ماه رجب ۱۴۱۸ ق (دهم آذر ۱۳۷۶ ش) در تبریز چشم از جهان فرو بست و به موالیان طاهرینش پیوست.

سلطانی طباطبایی ۱۳۲۸ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج سیدمحمد باقر سلطانی طباطبایی یکی از چهره های مشهور علم و فضیلت و تقوا و از مفاخر اساتید حوزه علمیه قم به شمار می رفت. معظم له به سال ۱۳۲۸ (که به صحت نزدیک تر است) یا ۱۳۳۲ ق در بروجرد دیده به جهان گشود. پدرش، آیت الله حاج سیدعلی اصغر سلطان العلماء بروجردی (م ۱۳۴۲ ق) - فرزند حجهالاسلام حاج آقا مهدی طباطبایی - از علما و بزرگان بروجرد بوده است.

فقید سعید علاوه بر فضیلت علم و شرافت تقوا، از خاندانی بزرگ - که از مفاخر شیعه بوده اند - برخوردار بود. وی عمّه زاده آیت الله العظمی بروجردی و داماد آیت الله العظمی سیدصدرالدین صدر بود و با آیت الله العظمی حاج آقا حسین قمی و امام خمینی، قرابت سببی داشت .

معظم له، پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی و فراگرفتن مقدمات و سطوح اولیه در شهر بروجرد، به سال ۱۳۴۸ ق به حوزه علمیه قم آمد و دانش معقول و منقول را در مدت هفت سال از محضر پر فیض آیات عظام: حاج سیدصدرالدین صدر، آقا سیدمحمد تقی خوانساری، میرزا محمد فیض قمی، آقا شیخ محمد علی حائری قمی، حاج سیداحمد خوانساری و میرزا محمد علی شاه آبادی فراگرفت. سپس در سال ۱۳۵۵ ق رهسپار حوزه علمیه نجف اشرف گردید و حدود دو سال از محضر آیات عظام: سیدابوالحسن اصفهانی، آقا ضیاء عراقی و شیخ محمدحسین اصفهانی بهره برد و در ۱۳۵۷ ق به بروجرد بازگشت.

ص: ۳۱۷

در ۱۳۵۸ ق به مشهد مقدس مشرف شد و حدود ده ماه از بحث های فقهی، کلامی و تفسیری آیت الله حاج میرزا مهدی اصفهانی استفاده کرد و مبانی علمی خویش را استوار ساخت. سال ۱۳۵۹ ق بود که به قم آمد و به تدریس سطوح عالیه (رسائل، مکاسب و کفایه) پرداخت و مجلس درسش آکنده از فضلا و طلاب گردید و در کنار آن در دروس فقه و اصول و جلسات استفتاء آیت الله العظمی بروجردی شرکت جست و سخت مورد توجه آن فقیه بزرگ قرار گرفت.

معظم له دارای متانت رفتار و سلامت کردار بود و بر حفظ نفس خود از محرمات و مکروهات و انجام مستحبات پای می فشرده. در انجام حوائج طلاب و مؤمنین کوشا بود و از نام و نشان و شهرت گریزان و از هر فرصتی برای خدمت به دیگران بهره می برد. سال های طولانی عمر شریفش را یکسره به تحصیل، تدریس، تألیف، اقامه جماعت (در مسجد ملا جعفر بازار قم) و رهنمایی مؤمنان و حل مشکلات مردم پرداخت. در اولین دوره مجلس خبرگان قانون اساسی و خبرگان رهبری به نمایندگی مردم استان لرستان برگزیده شد و بر مواد قانون اساسی نظارتی دقیق اعمال کرد و همواره از انقلاب اسلامی و رهبری امام راحل پشتیبانی نمود.

برخی از تألیفات آن فقیه بزرگوار عبارت اند از:

۱. رساله فی الاستصحاب ۲. رساله فی المطلق و المقید ۳. رساله فی الخيارات ۴. الفوائد الفاطمیه فی الاصول (که این کتاب را بنام حضرت فاطمه معصومه علیها السلام نام نهاده است).

۵. رساله در شرح منظومه فقهی علامه میرزا محمد تنکابنی ۶. رساله در

ادبیات فارسی ایشان، پس از ۸۵ سال زندگی پر افتخار، در عصر روز شنبه ۳۱ خرداد ۱۳۷۶ (۱۵ صفر الخیر ۱۴۱۸ ق) بدرود حیات گفت. با اعلام خبر وفات او، پیام‌های متعدّد در بزرگداشت مقام علمی و عملی اش از سوی مقام معظم رهبری، مراجع عالیقدر تقلید، شخصیت‌های مختلف کشوری صادر شد و در استان لرستان سه روز عزای عمومی اعلام گردید و پیکر پاکش، پس از یک تشییع باشکوه در قم و نماز آیت الله فاضل لنکرانی بر آن، در جوار مرقد حضرت امام خمینی طاب ثراه به خاک سپرده شد و جهانی از علم و عمل را با خود، قرین خاک ساخت.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۱۷۴ - ۱۷۵)

سلیمانی قزوینی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج شیخ هادی سلیمانی از علمای قزوین به شمار می رفت.

وی در سال ۱۳۴۰ ق مطابق با ۱۳۰۰ ش در روستای (خشکچال) واقع در بخش الموت قزوین دیده به جهان گشود و از نوجوانی به تحصیل علوم دینی همت گماشت، و از محضر اساتیدی چون: شیخ احمد تألهی (مطول)، سید محمد تنکابنی (شرح لمعه) و آیت الله سید ابوالحسن رفیعی (کفایها لاصول و شرح منظومه) استفاده شایان نمود.

استاد سلیمانی در حدود سال ۱۳۷۵ ق به منظور تکمیل درس‌های خود به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و دروس عالی فقه و اصول را از محضر حضرات آیات: بروجردی و شیخ عباسعلی شاهرودی و اسفار را از محضر علامه طباطبایی بهره مند شد. ایشان ضمن کسب دانش مدت یازده سال در آشتیان و روستای تابع آن - ماستر - و چندین سال در رودبار زیتون به انجام فعالیت‌های دینی و

ص: ۳۱۹

استاد پس از گذشت دوازده سال تحصیل در حوزه علمیه قم در حدود سال ۱۳۸۷ ق به شهر قزوین بازگشت و فعالیت وسیع و جدی را پیش گرفت، از جمله: تدریس علوم عقلی و نقلی در مدرسه التفاتیه و تربیت جمع زیادی از طلاب، ایراد سخنرانی های دینی و علمی و تنویر افکار عمومی به حدی که از گویندگان و معاریف آن خطه به شمار آمد، اقامه نماز جماعت و بیان تفسیر قرآن در مسجد مهدیه از دیگر کارهای او بود .

برخی از آثار قلمی او عبارت اند از :

۱ . بحث النیه، تقریرات درس آیت الله بروجردی ۲ . یادداشت های تفسیری (نگارش مطالب متفرقه زیادی در تفسیر آیات کتاب مجید)

۳ . رساله ای در فرق میان اصالت وجود و اصالت ماهیت . وی در پی تحمل چند ماه بیماری در جمعه ۲۰ محرم ۱۴۲۰ ق مطابق با ۱۷ اردیبهشت ۱۳۷۸ ش چشم از جهان فرو بست. پیکرش صبح روز یکشنبه تشییع و پس از ادای نماز میت توسط آیت الله شیخ عبدالرحیم سامت - در قبرستان بهشت حسینی - مجاور آستانه مبارکه شاهزاده حسین علیه السلام - به خاک سپرده شد .

(با استفاده از نوشتار آقای عبدالحسین جواهر کلام)

سویج ۱۳۴۳ - ۱۴۲۳ ق

آقای سیدمهدی سویج بصری، یکی از خطبای معروف و ادیبان و شاعران شیعه ساکن سوریه به شمار می رفت .

فقید سعید در سال ۱۳۴۳ ق در بصره زاده شد و پس از یادگیری ادبیات و مقدمات علوم، به نجف اشرف مهاجرت کرد و پس از تحصیل سطوح عالیه، در درس های آیت الله خویی شرکت کرد و سپس به اقتضای شوق فطری و استعداد

خدادادی پای بر عرصه منبر نهاد و در اکثر شهرهای عراق و سوریه و لبنان و دیگر کشورهای عربی به ترویج مکتب اهل بیت علیهم السلام از طریق وعظ و خطابه پرداخت و کتاب های بسیار به رشته تحریر در آورد.

آن مرحوم، در ۸۰ سالگی بر اثر تصادف در روز چهارشنبه ۲ شعبان المعظم ۱۴۲۳ ق در سوریه بدرود حیات گفت و در مقبره زینبیه به خاک سپرده شد .

آثار چاپی او عبارت اند از :

۱ . من اعلام البصره ۲ . الاحکام و الحقوق النسائیه فی الاسلام ۳ . موقف الاسلام من القومیه ۴ . مفهوم الاشتراکیه فی الاسلام ۵ . جوله فکریه حول طلسم ایلیا ابی ماضی ۶ . ارجوزه الالفین - فی الفقه - (ج ۷) . اولاد الامام علی علیه السلام ۸ . القاسم بن الحسن علیهما السلام ۹ . الصحفیه الحسینیّه علیہ السلام ۱۰ . عقائد الشیخیه ۱۱ . الکلمه المرضیه فی اسباب و حل مشکل الشیخیه ۱۲ ، الفتاوی و التقارير فی جواز التشبیه و العزاء ۱۳ . کفایه الخطیب (ج ۳) ۱۴ . کنز الوعظ و العرفان (ج ۳) ۱۵ . دیوان شعر ۱۶ . الروضه المهدیه (ج ۴) - شعر عامی - ۱۷ . کلیله و دمنه الجدیده ۱۸ . وحی البرده - قصیده -

۱۹ . قصیده المولد النبی الشریف ۲۰ . نائبا الذئب الوزير ۲۱ . الشیعه و الخط السملی و التعاون من الآخیرین ۲۲ . مجمل عن ارضه الشیعه و تزايدهم فی العالم

و آثار غیر چاپی او هم عبارت اند از :

۱ . بین الجدران فی تفسیر القرآن من نفس القرآن (۱۵ ج) ۲

ص: ۳۲۱

القانون الاكبر في عهد مالك الاثر ٣. العصا لمن عصى ٤. كفايه الفقيه (٤ ج) ٥. شرح لاميه الدكتور قيصر معتوق ٦. المنبر الجديد ٧. ام كلثوم و العقيله زينب صرخه للعدل و صاروخ على الجور (كاظم الفتلاوى ، المنتخب من اعلام الفكر والادب ، ص ٦٧١)

شاهرودى طاهرى ١٣٥٠ - ١٤١٤ ق

آقای حاج شیخ محمد باقر طاهری محمودی امام جمعه شاهرود، در سال ١٣٥٠ ق در خانواده علم و تقوا به دنیا آمد. پدرش آیت الله حاج شیخ محمدحسن طاهری (م ١٣٧٤ ق) از تلامذه آیات عظام آخوند خراسانی و سیدمحمد کاظم یزدی و مرجع مراجعات و محاکمات و تدریس بوده است. فقیه سعید پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی و گذراندن تحصیلات ابتدایی وارد حوزه علمیه مشهد شد و با فراگرفتن ادبیات و سطح، برای تکمیل سطوح عالیه به حوزه علمیه قم شتافت. پس از مدتی چند به حوزه علمیه نجف کوچ کرد و در محضر آیات عظام: حکیم، شاهرودی، امام خمینی و خویی و دیگر اساتید آن سامان زانوی ادب به زمین زد و از دانش سرشار آنان بهره ها برگرفت. در سال ١٣٣٧ ش با کسب اجازه اجتهاد از آیت الله شاهرودی به وطن خویش باز گشت و به هدایت و راهنمایی مردم مسلمان پرداخت. با شروع انقلاب اسلامی وی نیز به مبارزه با رژیم ستمشاهی پرداخت و چند بار بازداشت گردید.

پس از پیروزی انقلاب به سمت امامت جمعه شاهرود برگزیده شد و ترویج مبانی دین و تعظیم شعائر مذهبی را وجهه همت خویش ساخت و به تدریس علوم اسلامی و حلّ و فصل مشکلات مردم مسلمان پرداخت.

فقید سعید دارای اجازات متعدد اجتهادی، امور حسیه و روایتی از مراجع عالیقدر تقلید بود. آثار مکتوب وی دلیل روشنی بر علم و فضل او بود که عبارت اند از:

۱. ردّی بر آیین وهابیت (چاپ شده) ۲. صفات مؤمنین (شرح خطبه همام)

۳. تفسیر سوره حمد ۴. ضامن سعادت (یا امر به معروف و نهی از منکر)

۵. تقریرات درس اصول امام خمینی ۶. تقریرات درس اصول آیت الله العظمی خویی (مبحث استصحاب) ۷. تقریرات درس اصول آیت الله العظمی شاهرودی ۸. تقریرات درس اصول آیت الله شیخ حسین حلّی (مباحث الفاظ) ۹. تقریرات درس فقه آیت الله میرزا حسن بجنوردی ۱۰. تقریرات فقه آیت الله میرزا هاشم آملی (بحث مکاسب).

وی در ۶۴ سالگی در تاریخ سوم دی ماه ۱۳۷۲ ش برابر با ۱۰ / رجب / ۱۴۱۴ ق چشم از جهان فرو بست و در شاهرود به خاک سپرده شد.

شهر ۱۳۴۶ - ۱۴۱۴ ق

آقای سیدجاسم شهر موسوی مشعشعی نجفی، یکی از خطبا و مورّخین نجف اشرف بود.

وی در سال ۱۳۴۶ ق در نجف در بیت علم و خطابه زاده شد. پدرش مرحوم سیدحسن شهر نیز یکی از خطبای نامی نجف بود. آن فقید پس از دوران نوجوانی، ادبیات و سطوح را نزد اساتیدی مانند: شیخ علی قسّام، شیخ عبدالمنعم فرطوسی و شیخ حسین شرع الاسلام فراگرفت و اصول خطابه و منبر را هم نزد پدرش آموخت و به تألیف و خطابه روی آورد و در عراق و کشورهای عربی، منبر می رفت و به علت تبحرش در تاریخ و خطابه، نامش در شمار خطبای معروف عرب

ص: ۳۲۳

، طنین افکن بود .

آثار چاپی او عبارتند از :

۱ . خطب السیده زینب الکبری ۲ . تاریخ المشعشعین و تراجم أعلامهم ۳ . مؤسس الدوله المشعشعیه واعقابہ فی عربستان و خارجها ۴ . البلاغہ العلویہ فی اتمام النهضہ الحسینیہ ۵ . ارشاد الخطیب

و آثار مخطوط او نیز عبارت است از :

۶ . الدعوه فی سبیل السعاده والحریه ۷ . ذکرى الحسين عليه السلام . شرح حال امام علیه السلام از ولادت تا شهادت

۸ . المحاضرات الحسینیہ ۹ . العقود الذهبیہ فی المواعظ والاخلاق ۱۰ . الواعظ والاصلاح ۱۱ . تاریخ الدول والاسر العلویہ الحاکمہ فی الاسلام ۱۲ . لثالی الاخبار - در مواعظ و اخلاق

او در ۶۸ سالگی ، در جمادی الاول ۱۴۱۴ ق در نجف اشرف درگذشت .

(محمدهادی امینی ، معجم رجال الفكر والادب فی النجف ، ج ۲ ، ص ۷۱۵ ؛ کاظم الفتلاوی ، المنتخب ، ص ۷۷)

شبستری ۱۳۳۳ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج شیخ نصرالله شبستری از علمای بزرگ آذربایجان بود. وی در نهم ربیع الثانی ۱۳۳۳ ق در محله لیل آباد تبریز به دنیا آمد. در خدمت پدرش - میرزا عبدالله شبستری - که از اخیار و نیکان روزگار خود بود به شبستر رفت و به تشویق میرزا کاظم آقا شبستری، مشغول فراگیری علوم دینی شد. در سال ۱۳۵۳ ق به تبریز رفت و در مدرسه طالبیه مقدمات و قسمتی از سطوح را فراگرفت و پس از مدتی به مشهد مقدس سفر کرد و در آن شهر مقیم شد. بعد از آن به قم آمد و حدود شش ماه از محضر آیت الله سیدمحمد حجت کوهکمری بهره

ص: ۳۲۴

در سال ۱۳۶۰ ق به نجف اشرف سفر کرد و از محضر بزرگان آن حوزه بابرکت خوشه چینی کرد. آنان عبارت اند از آیات عظام: آقاسید ابوالحسن اصفهانی، شیخ محمدحسین اصفهانی، آقا ضیاء عراقی، سیدمحسن حکیم، سید ابوالقاسم خویی، میرزا باقر زنجانی، شیخ صدرا بادکوبه ای .

وی اجازه روایی مفصل از علامه آقا بزرگ تهرانی به تاریخ ۱۳۶۵ ق و نیز ملاعلی خیابانی (صاحب علمای معاصر) داشت. پس از طی مراتب عالمی علمی و اخذ اجازات متعدد اجتهاد از اساتید خود در سال ۱۳۶۸ ق به ایران بازگشت و در وطن خود شهر تبریز رحل اقامت افکند و به تبلیغ و تدریس پرداخت .

نخست در مسجد حکیم ۳ جد حکیم، ۲ واقع در راسته کوچه و سپس در مسجد انگجی اقامه جماعت می کرد.

از امتیازات و توفیقات ایشان توجه تام به معارف قرآن کریم و رشحات کلام وحی بود. سالیان طولانی جلسه تفسیر آن عالم ربانی برقرار بود و جمع زیادی از شیفتگان زلال علوم و دقایق کلام حق در این محفل گرد می آمدند و از بیانات دقیق و ژرف او استفاده می کردند. بیشتر حاضرین این بحث را فضلا، طلاب و طبقه تحصیل کرده تشکیل می داد. معظم له در سال ۱۳۶۵ ش به تهران رفت و تا آخر عمر در تهران بود .

آثار منتشر شده ایشان عبارت اند از:

۱ . اللؤلؤ النضید فی شرح زیاره مولانا ابی عبداللّٰه الشّهد علیہ السلام (شرح زیارت عاشورا)

۲ . هدایه الاقران الی اخبار لقمان ۳ . درّ یتیم یا زندگی لقمان حکیم ۴ . وفادار باشید ۵ . آداب الصلاه علامه مجلسی، به ضمیمه رساله جبر و اختیار

از علامه، مقدمه و تعلیقات: نصرالله شبستری

معظم له در روز چهارشنبه اول بهمن ۸۲ مطابق با ۲۸ ذی قعدة ۱۴۲۴ ق مقارن اذان صبح دار فانی را وداع نمود و روز بعد پیکر پاکش تشییع و پس از نماز آیت الله حاج شیخ رضا توحیدی در گلزار وادی رحمت به خاک سپرده شد.

(محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۳، ص ۳۱۸)

شراره ۱۳۲۶ - ۱۴۱۹ ق

آقای شیخ موسی شراره عاملی، یکی از فقیهان و ادیبان و دانشمندان مشهور لبنان، به شمار می رفت. وی در ۱۵ محرم الحرام ۱۳۲۶ ق، در نجف اشرف زاده شد. پدرش حجهالاسلام شیخ عبدالکریم شراره (۱۲۹۷ - ۱۳۳۲ ق)، از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی، سیدمحمد کاظم یزدی و شیخ الشریعه اصفهانی و جدش آیت الله علامه شیخ موسی شراره (۱۲۶۷ - ۱۳۰۴ ق) از شاگردان: حاج ملاعلی کنی، شیخ محمد حسین کاظمی، شیخ محمد طه نجف، آخوند خراسانی و ملا حسینقلی همدانی و صاحب کتاب هایی در فقه، اصول، کلام و شعر و از پیشوایان بزرگ شیعه در جبل عامل بوده است. او در چهارسالگی (۱۳۳۰ ق) به همراه پدرش به «بنت جبیل» - یکی از مناطق جبل عامل - بازگشت و پس از درگذشت پدر بزرگوارش در ۱۳۳۲ ق تحت تربیت مادرش به تحصیل علوم دینی روی آورد و قرائت قرآن، و تجوید و ادبیات عرب را در همان جا فراگرفت. سپس در سال ۱۳۴۵ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و باتلاش و کوشش بسیار همراه با شریک بحثش علامه بزرگوار شیخ محمد جواد مغنیه در درس منطق برادرش: علامه شیخ محسن شراره (۱۳۱۹ - ۱۳۶۵ ق) و درس مطوّل شیخ محمدعلی قبلان

ص: ۳۲۶

و شیخ محمدعلی صندوق، شرکت جُست و فرائدالاصول و کفایهالاصول را نیز نزد آیت الله سیدحسین حمّامی و شیخ عبدالکریم مغنیه و سطح فقه (شرح لمعه، شرایع و مکاسب) را نزد حضرات آیات: شیخ عبدالرسول جواهری، شیخ محمد حسین کربلایی و سیدمحمد حسین کشمیری فراگرفت. آن گاه به درس خارج فقه و اصول آیات عظام: سیدجمال الدین گلپایگانی، سیدابوالقاسم خویی، سیدحسین حمّامی و شیخ عبدالرسول جواهری حاضر شد و سالیان بسیار از مجلس فیض آنان بهره ور شد و در عالم علم به مقام والایی دست یافت و از اساتیدش موفق به کسب اجازات متعدد اجتهاد گردید. وی به مدت هشت ماه به وکالت از سوی آیت الله العظمی سیدابوالحسن اصفهانی به حمزه شرقی رفت و به تبلیغ دین پرداخت. سپس در سال ۱۳۶۰ ق به تقاضای آیت الله شیخ حبیب آل ابراهیم عاملی به لبنان بازگشت و در منطقه «هرمل» به تعظیم شعائر دینی (اقامه جمعه و جماعت، تدریس، تربیت شاگردان، تألیف کتب و تأسیس مدارس، مساجد و حسینیه ها) پرداخت. وی از کسانی بود که برای ترویج دین رنج سفر را برخویش هموار می کرد و در روستاها و کوهپایه های «هرمل» به ارشاد مردمان می پرداخت. او در این سال ها به اجرای عقود و ایقاعات و فصل خصومات و رفع دعاوی پرداخت و از بام تا شام به کار گره گشایی و حل مشکلات شیعیان اشتغال داشت. بنیاد یازده مسجد، چهار حسینیه و دبیرستان «الامام علی» علیه السلام که به آموزش دروس جدید به جوانان شیعه می پرداخت، از جمله اقدامات اوست. وی به حرکت حزب الله و اعضای آن بسیار احترام می نهاد و جوانان را به شرکت در جهاد ضد صهیونیستی تشویق و ترغیب می نمود.

وی هر روز ورزش می کرد و اوراد و اذکاری داشت که بر انجام روزانه آن ها اصرار داشت. سراسر زندگی اش زهد و قناعت، تواضع و فروتنی و تقوای الهی بود و از سر تواضع، اجازات اجتهادش را به کسی نشان نمی داد.

از جمله تألیفات وی - به غیر از دیوان شعرش - که ویژگی ممتاز «آل شراره» شعر و ادب است - این هاست:

۱. شرح منظومه اصول فقه (سروده جدّش آیت الله شیخ موسی شراره)

۲. شرح منظومه ارث (سروده همو)

۳. رساله در قضا و غیبت ۴. تقریرات درس فقه آیت الله سیدجمال الدین گلپایگانی آن عالم بزرگوار در روز دوشنبه ۲۵ ربیع الاول ۱۴۱۹ ق (۲۹ تیرماه ۱۳۷۷ ش) پس از ۹۳ سال زندگی بابرکت، در اثر بیماری بدروود حیات گفت. با اعلام خبر وفات وی، منطقه «بقاع» و جنوب لبنان در ماتمی سخت فرو رفت و پرچم های سیاه در همه جا برافراشته شد. پیکر پاکش پس از تشییعی باشکوه در «مدرسها امام علی» - در هِرمَل - به خاک سپرده شد و مجالس یادبودش تا مدّت ها ادامه یافت و مقالات و اشعار بسیار در رثای وی سروده شد .

(سیدعباس علی الموسوی ، علماء ثغور الاسلام ، ج ۲ ، ص ۴۷۴ - ۴۷۶)

شراره ۱۳۶۴ - ۱۴۲۶ ق

آقای دکتر عبدالجبار بن حمد شراره در سال ۱۳۶۴ ق در خانواده ای معروف و لبنانی الاصل در شهر حمزه شرقی در استان قادیسیه (دیوانیه) عراق به دنیا آمد .

وی در ۱۳۸۶ ق حائز لیسانس در رشته لغت عربی از دانشگاه بغداد - دانشکده شریعت - و در سال ۱۳۹۲ ق موفق به اخذ

ص: ۳۲۸

فوق لیسانس در رشته علوم شریعت و فقه مقارن گردید و سرانجام در سال ۱۴۱۰ ق دکترای خود را در رشته بررسی های اسلامی و دینی اخذ نمود . بعد از تکمیل تحصیلات عهده دار تدریس علوم اسلامی در تعدادی از دانشکده های عراق گردید . بعد از انتفاضه مردم عراق در سال ۱۳۶۹ ش و سرکوب آن به دست حکومت بعث عراق ، به قم مهاجرت کرد و نزد اساتیدی چون آیت الله سید محمود هاشمی و آیت الله سید کاظم حائری تلمذ نمود و به تدریس در دانشگاه امام صادق علیه السلام در تهران پرداخت . وی عضو کادر مرکزی حزب الدعوه الاسلامیه ، عضو هیأت تحریریه مجله « التوحید » و عضو فعال کنگره وحدت اسلامی و مرکز تحقیقات مجمع تقریب بین المذاهب بود .

سپس به استرالیا مهاجرت کرد و در شهر سیدنی موفق به تأسیس « مرکز اهل البيت الاسلامی » گردید . این مرکز نقش مهمی در رسیدگی به امور فرهنگی مسلمانان استرالیا به ویژه شیعیان و عراقی های مقیم سیدنی ایفا کرده است . ایجاد مدرسه برای کودکان و اقامه نماز جمعه و گفتگوهای فرهنگی و اقامه عزاداری امام حسین علیه السلام از جمله فعالیت های این مرکز می باشد .

آثار او عبارتند از :

۱ . نظریه نفی الضرر فی الفقه الاسلامی ۲ . احکام الغصب فی الفقه الاسلامی ۳ . الحروف المقطعه فی القرآن الکریم ۴ . بحوث فی القرآن الکریم ۵ . دعوی التناقض بین نصوص القرآن الکریم تاریخها و معالجتها ۶ . حواریه الاسلام والمسیحیه (ردّ بر ابراهیم لوقادر کتاب المسیحیه فی الاسلام)

۷ . حواریه المواجهات (مناظراتی است بین ایشان

ص: ۳۲۹

و مفتی اهل سنت در استرالیا (شیخ تاج الدین هلالی) در مسائل اعتقادی و فقهی (

۸. تحقیق « نشأه التشیع والشیعه » ۹. تحقیق « فذک فی التاریخ » (شهید آیت الله سید محمد باقر صدر)

۱۰. تحقیق « بحث حول المهدی » اثر شهید آیت الله سید محمد باقر صدر ۱۱. تحقیق « الفصول المهمه فی تألیف الأئمه » اثر علامه سید عبدالحسین شرف الدین ۱۲. مناهج البحث و اصوله .

سرانجام ، وی در روز شنبه ۲۲ ربیع الاول ۱۴۲۶ ق ، در ۶۲ سالگی در استرالیا در گذشت و پیکرش پس از انتقال به نجف اشرف در قبرستان وادی السلام ، به خاک سپرده شد .

(برگرفته از مقاله آقای : امرالله شجاعی راد)

شرقی ۱۳۴۳ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ محمدعلی شرقی ، یکی از علمای خدمتگزار دین در مراغه به شمار می رفت. فقید سعید در سال ۱۳۰۳ ش در روستای «خوشه مهر» مراغه زاده شد و پس از دوران کودکی، به تبریز رفت و مدتی در مدرسه طالبیه به تحصیل ادبیات عرب اشتغال داشت. سپس به قم آمد و پس از تکمیل سطوح، به درس خارج آیت الله حجت و آیت الله العظمی بروجردی حاضر شد و بهره های فراوان فقهی و اصولی برد. پس از وفات آیت الله بروجردی به ارومیه رفت و به خدمات دینی و علمی - امامت جماعت و تألیف - پرداخت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی به امامت جمعه مراغه انتخاب شد و مدت هفده سال بر این سمت بود و علاوه بر آن به تدریس سطوح و تألیف می پرداخت.

سپس در خرداد ماه ۱۳۷۷ به امامت جمعه مامقان برگزیده شد و

این تا زمان وفاتش ادامه داشت.

از آن فقید کتاب های زیر برجای مانده است :

۱. قاموس نهج البلاغه (۴ ج) ۲. ترجمه زیرنویس نهج البلاغه - همراه با معجم الفاظ و موضوعات -

۳. قیام حق (۷ ج - ۲ جلد آن به چاپ رسیده است) - در تاریخ و زندگی چهارده معصوم -

۴. اصول وافی (۲ جلد تاکنون)

آن عالم بزرگوار در روز شنبه ۷ آذر ماه ۱۳۷۷ در ۷۴ سالگی در تبریز بدرود حیات گفت و پس از تشییعی باشکوه در مراغه در قبرستان «گلشن زهرا» به خاک سپرده شد.

شرف رازی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج شیخ محمد شریف رازی، از مورخین حوزه علمیه قم به شمار می رفت. فقید سعید در ماه رمضان ۱۳۴۰ ق (۱۳۰۱ ش) در شهر ری، در خانه آخوند ملا علیجان کاشانی - که از عباد و وعظ شهر ری بود - به دنیا آمد. در ۱۳ سالگی پدرش را از دست داد و پس از آن به کار و کسب و تحصیل علوم جدید و مقدمات علوم دینی پرداخت. در سال ۱۳۵۷ ق با صلاحدید آیت الله حاج شیخ محمد تقی بافقی - که دوران تبعیدش را در شهر ری می گذرانید - به قم آمد و ادبیات را از حاج میرزا محمدعلی ادیب تهرانی و سطوح عالیه را از محضر آیات عظام: مرعشی نجفی، گلپایگانی و میرزا محمد مجاهدی و حکمت و اخلاق را از امام خمینی فراگرفت. سپس در سال ۱۳۶۲ ق به حوزه علمیه نجف رفت و مدتی از درس آیت الله سیدابوالحسن اصفهانی و حاج شیخ غلامحسین اردبیلی بهره برد. در سال ۱۳۶۳ ق به ایران آمد

ص: ۳۳۱

و در مشهد مقدس از دروس آیت الله میرزا مهدی اصفهانی به مدت ۸ ماه، استفاده کرد و در ۱۳۶۴ ق به قم بازگشت و یکسره به درس فقه و اصول آیات عظام: حجت کوهکمری و آقای بروجردی حاضر شد و بهره های فراوان برد. در سال ۱۳۷۴ ق به شهرری بازگشت و در تأسیس مدرسه علمیه برهانیه با آیت الله حاج شیخ علی اکبر برهان همکاری بسیار نمود و در مدیریت و تدریس آن سهم به سزایی داشت و این همه، پنج سال به طول انجامید. سپس به قم بازگشت و به تألیف و تحقیق و تبلیغ دین در داخل و خارج کشور اشتغال ورزید.

وی از بسیاری بزرگان شیعه اجازات امور حسبه و روایتی دریافت داشت که از جمله اجازات روایی حضرات آیات: میرزا محمد تهرانی، شیخ آقا بزرگ تهرانی، شیخ علی اکبر نهاوندی، میرزا آقا اصطهباناتی، سیدفخرالدین امامت و مرعشی نجفی بود. به اراد و اذکار و اقامه مجلس عزای سیدالشهداء و ضبط تاریخ حوزه های علمیه و بزرگان شیعه اهتمامی خاص داشت و با تألیف و نگارش کتاب های: آثار الحجّه و گنجینه دانشمندان، در احیا و بزرگداشت نام و یاد علمای شیعه قدمی بلند و گامی ارجمند برداشت. وی در لجنه «تعلیقات احقاق الحق» شرکت مداوم داشت و مسجد امام حسین علیه السلام را در حسن آباد تهران بنیاد نهاد.

آثار چاپی اش عبارت اند از:

۱. آثار الحجّه یا دائره المعارف حوزه علمیه قم (۲ ج)
۲. گنجینه دانشمندان (۹ ج). شرح زندگی علمای معاصر شیعه در شهرهای مختلف ایران و عراق
۳. زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام و امامزادگان مجاور

ص: ۳۳۲

۴. اختران فروزان ری و تهران ۵. کرامات صالحین ۶. بستان الرازی، در علم کلام و فقه و اخلاق (شرح الفیه آیت الله سید محمد حسن آل طیب)

۷. چرا شیعه شدم؟، در اثبات حقانیت مذهب شیعه از کتاب های اهل سنت به شیوه مناظره

۸. تحفه قدسی، ترجمه غیبت شیخ طوسی ۹. گوهر وزین، ترجمه «الدّر الثمین» نوشته آیت الله شیخ محمدرضا طبسی ۱۰. مشاهیر دانشمندان اسلام، ترجمه جلد سوم «الکنی و الالقاب» از محدث قمی و مستدرک آن

۱۱. شرح زندگی آیت الله سید ابوالقاسم کاشانی ۱۲. شرح زندگی آیت الله شیخ محمد تقی بافقی بنام «التقوی»

۱۳. شرح زندگی آیت الله شیخ علی اکبر برهان بنام «برهان ما»

۱۴. تعلیقه بر «وسائل الشیعه»، از اول کتاب العتق تا آخر دیات و شرح رجال آن (۵ ج)

۱۵. تعلیقه بر «بحار الانوار»، مجلد اجازات، از جلد ۱۰۱ تا جلد ۱۰۷ (۶ ج)

۱۶. تعلیقه بر «تنزیه القمیین» از شیخ ابوالحسن فتونی عاملی ۱۷. تعلیقه بر «معادن الحکمه فی مکاتیب الائمّه» علم الهدی فیض کاشانی (۲ ج)،

۱۸. مقابر قم (مخطوط)

۱۹. تاریخ ری و تهران (مخطوط)

۲۰. دیده ها و شنیده های من (مخطوط)

معظم له پس از ۸۰ سال زندگی، در هفتم محرم الحرام ۱۴۲۰ ق (۲۵ فروردین ۱۳۷۹ ش) بدرود حیات گفت و پس از تشییع و نماز آیت الله حاج شیخ محمد تقی بهجت، در قبرستان شیخان سر به تیره تراب سپرد و به موالیان طاهرینش پیوست.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۱۴۸ - ۱۵۲)

شری ۱۳۳۰ - ۱۴۱۵ ق

ص: ۳۳۳

قای حاج شیخ محمد جواد شری از داعیان اسلام در آمریکا بود. وی در حدود سال ۱۳۳۰ ق در لبنان - روستایی از توابع بنت جبیل بنام خربه سلم - به دنیا آمد پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی به حوزه علمیه نجف شتافت و در محضر بزرگان و اساتیدی چون آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، شیخ محمد حسین اصفهانی، میرزای نایینی، آقا ضیاء عراقی، شیخ ابوالحسن مشکینی، فقه و اصول و نزد آیت الله شیخ محمد تقی آملی، فلسفه را فراگرفت. سپس به لبنان بازگشت و مورد علاقه علامه بزرگ سیدشرف الدین قرار گرفت. پس از چندی برای نشر و گسترش معارف اسلام و ترویج مذهب اهل بیت علیهم السلام به آمریکا رفت و در شهر «دیترویت» - ایالت شیکاگو - به سرپرستی و هدایت شیعیان و تألیف و تصنیف و خدمات مذهبی و سخنرانی پرداخت و این کار بیش از چهل سال از زندگی او را تشکیل داد. او کسی بود که ندای تشیع را در آمریکا به گوش همگان رسانید و مجالس بزرگداشت و عزاداری حضرت ابا عبدالله الحسین علیه السلام را در آن کشور، رایج ساخت. وی در حمایت از انقلاب اسلامی ایران در آمریکا نقش بسزایی داشت و سخنان وی در جریان تسخیر لانه جاسوسی خطاب به کارتر - رئیس جمهور وقت آمریکا در حمایت از ایران مشهور است (ر.ک: امیر المؤمنین اسوه وحدت ۲۵، ۲۶) وی به اداره ۱۴ ساله برنامه هفتگی اسلامی رادیو آمریکا، گردش های آموزشی اسلامی در مناطق مهاجرنشین آفریقایی در سال های ۱۹۵۸ و ۱۹۵۹ م، ایجاد وحدت و روح همیاری مشترک در میان اعراب، آفریقایی ها

و لبنانی های ساکن در غرب، تأسیس بیمارستان کودکان و ایجاد زمینه در جمال عبدالناصر و شیخ محمود شلتوت پیرامون لغو تعصب مذهبی میان مسلمانان در ۱۹۵۹م و بحث های طلانی با آن دو درباره مذهب تشیع پرداخت.

فقید سعید مردی خوش فکر، خوش محضر و با سعه صدر بود. سخنرانی هایش و تألیفات او به زبان انگلیسی برای مسیحیان جلب توجه می نمود و همین سبب ترویج دین و گرایش بسیاری به اسلام در آن ناحیه شده بود.

از تألیفات او که به زبان های عربی، فارسی و انگلیسی منتشر شده اند، می توان از این ها نام برد:

۱. امیرالمؤمنین علیه السلام اسوه وحدت ۲. شیعه و تهمت های ناروا ۳. بحث هایی پیرامون اسلام ۴. الخلافه فی الدستور الاسلامی (به انگلیسی) ۵. عمل یک مسلمان ۶. تعلیمات اسلامی ۷. امام حسین سیدالشهداء ۸. برادر پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم

و آن ها که به چاپ نرسیده اند، عبارت اند از:

۹. الرياض فی علم اصول الفقه ۱۰. کتاب الطهاره ۱۱. کتاب الصلاه ۱۲. کتاب الصوم ۱۳. کتاب الوصایا (این پنج کتاب پیش از سی سالگی او نگاشته شده است).

وی پس از عمری نزدیک به ۸۵ سال در اواخر آبان ماه ۱۳۷۳ سر به تیره تراب سپرد.

شمس الدین ۱۳۵۳ - ۱۴۲۱ ق

آقای شیخ محمد مهدی شمس الدین، یکی از نادره مردانی بود که علم و فقاہت را با جهاد و استقامت در هم آمیخته بود و کلید حل مشکلات سیاسی لبنان و ملجأ و پناه عموم شیعیان آن کشور به شمار می رفت.

فقید سعید، در نیمه شعبان ۱۳۵۳ ق - سالروز ولادت حضرت بقیه الله الاعظم علیه

السلام - در نجف دیده به جهان گشود و به میمنت این تقارن، نامش را محمد مهدی نهادند. پدرش حجهالاسلام شیخ عبدالکریم شمس الدین، یکی از فضلاء تحصیل کرده نجف است، که اینک در لبنان به خدمات دینی اشتغال دارد (وی به تازگی - در ۱۴۲۸ ق - از دنیا رفت). نسب این خاندان به امام الفقهاء شهید اول شیخ ابوعبدالله جمال الدین محمد بن شمس الدین مکی الجزینی عاملی (۷۳۴ ۷۸۶ ق) از طریق فرزندش شیخ شمس الدین عاملی می رسد، که بدین مناسبت نام خانوادگی ایشان، شمس الدین است.

معظم له، پس از دوران کودکی، مقدمات علوم دینی را نزد پدر بزرگوارش، شیخ محسن غراوی و شیخ عبدالمنعم فرطوسی فراگرفت و پس از آن سطوح عالی را نزد حضرات آیات: سید محمد روحانی، سید یوسف حکیم و سید علی علامه فانی اصفهانی آموخت. سپس به تحصیل خارج فقه و اصول نزد آیات عظام: سید محسن حکیم و سید ابوالقاسم خویی پرداخت و به مقامات والای علم و دانش دست یافت. او علاوه بر تحصیل، به تدریس و تألیف هم پرداخت و با قلم شیوایش، در بسیاری از مجلات علمی و ادبی نجف، مقالاتی نگاشت و در تأسیس جمعیت «منتدی النشر» شرکت داشت و در «کلیه الفقه» نجف نیز استاد بود و شاگردانی را پرورش داد و چند سال هم به نمایندگی از سوی آیت الله العظمی حکیم به شهر «دیوانیه» رفت و به هدایت دینی مردم پرداخت و موفق شد نزاع ها و دعوای قبیلگی و عشایر را با دوراندیشی و تدبیر خویش پایان بخشد و صلح و صفا را در میان آنان برقرار نماید. وی در سال ۱۳۸۹ ق (۳۶ سالگی)

به لبنان آمد و به یاری پیشوای شیعیان لبنان، امام موسی صدر پرداخت و به عنوان نایب رئیس مجلس اعلای شیعیان لبنان برگزیده شد و نامش در محافل سیاسی جهان عرب، طنین افکن شد و از این رهگذر، خدمات فراوان به شیعیان و مردم و قبایل و طوایف مختلف لبنان نمود و در فرونشاندن آتش اختلاف بین اقوام و دستجات مختلف شیعی، سعی فراوان داشت. پس از ناپدید شدن امام موسی صدر در سال ۱۳۵۷ ش (۱۳۹۸ ق) تمام بار مجلس اعلای شیعیان به دوش وی افتاد و در کشمکش های سخت اخیر، مواضع هوشیارانه و عاقلانه ای را برگزید و تحسین همگان را برانگیخت و اخیراً هم به سمت ریاست مجلس اعلا برگزیده شد و با همه این احوال، نقش خود را به عنوان یک عالم دینی از یاد نبرد و هم چنان به تألیف و اقامه جماعت و تبلیغ دین و هدایت مردم اشتغال داشت.

وی در کنار کارهای علمی و سیاسی اش، موفق شد تا بنیادها و مؤسسات خیریه و علمی، مانند مسجد امام صادق علیه السلام، هنرستان فنی بیروت، دانشگاه اسلامی لبنان (با دانشکده های مختلف)، جمعیت خیریه حضرت زینب علیها السلام، مدرسه علمیه و مجتمع خدماتی را بنیاد نهد و بسیاری از جوانان شیعه لبنانی را با علوم و فنون روز آشنا نماید.

برخی از تألیفات چاپ شده اش، عبارت اند از:

۱. ثوره الحسین علیه السلام: ظروفها الاجتماعیه و آثارها الانسانیه (به فارسی ترجمه شده)

۲. انصار الحسین علیه السلام: الرجال و الدلالات (به فارسی ترجمه شده است)

۳. ثوره الحسین علیه السلام فی الوجدان الشعبی ۴. امام الحسین علیه السلام، قصه

ص: ۳۳۷

حیات و ثورته ۵. مع الامام الرضا عليه السلام فی ذکر وفاته ۶. رساله الحقوق للامام زين العابدين عليه السلام ۷. حركه التاريخ عند الامام على عليه السلام ۸. السلم و قضايا الحرب عند الامام على عليه السلام (به فارسی ترجمه شده است)

۹. الامام على عليه السلام و الفلسفه الزمینه ۱۰. دراسات فی نهج البلاغه ۱۱. شرح عهد الاشر ۱۲. نظام الحكم و الاداره فی الاسلام ۱۳. بين الجاهليه و الاسلام ۱۴. التحقق الوجودی فی الاسلام ۱۵. فی الاجتماع السياسی الاسلامی ۱۶. محاضرات فی التاريخ الاسلامی ۱۷. مطارحات فی الفكر المادی و الفكر الديني ۱۸. العلمانيه هل تصلح حلاً لمشاكل لبنان ۱۹. دراسات و مواقف فی الفكر و السياسه و المجتمع ۲۰. الغدير ۲۱. عاشوراء ۲۲. عقائد الشيعة الاماميه ۲۳. الاحتكار فی الشريعه الاسلاميه ۲۴. الاجتهاد و التقليد ۲۵. تفسير آيات الصوم ۲۶. الامامه و السياسه و الولايه عند صدرالمتالهيّن آن مرد بزرگ، پس از مدتی ابتلا به سرطان ریه، در چهارشنبه ۱۵ شوال المکرم ۱۴۲۱ (۲۱ دی ماه ۱۳۷۹ ش) در ۶۸ سالگی در بیروت بدرود حیات گفت. با پخش خبر وفاتش، لبنان در اندوهی بزرگ فرو رفت و پرچم های سیاه در همه جا برافراشته شد. صبح پنج شنبه، پیکر پاکش با حضور ده ها هزار نفر از مسلمانان و سران طوایف و مذاهب گوناگون و مقامات کشوری و لشکری و سفیران کشورهای خارجی در لبنان و با شرکت نمایندگان مقام معظم رهبری و مقامات جمهوری اسلامی ایران (که در غم فقدانش، پیام های

تسلیم متعدد صادر نمودند) و کشورهای اسلامی، از مجلس اعلای شیعیان لبنان به سوی مسجد امام صادق علیه السلام - که خود بنا کرده و سال ها در آن اقامه جماعت کرده بود - تشییع و پس از نماز استاد شیخ عبدالامیر قَبْلان - نایب رئیس مجلس اعلا - در کنار آن مکان مقدس به خاک سپرده شد.

(سیدعباس علی الموسوی ، علماء ثغور الاسلام ، ج ۲ ، ص ۳۷۸ - ۳۸۵)

شمس گیلانی ۱۳۴۷ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج شیخ حسن اعتماد شمس گیلانی، یکی از خطبای مشهور تهران به شمار می رفت.

فقید سعید، در سال ۱۳۴۷ ق (۱۳۰۷ ش)، در رشت، به دنیا آمد. پدرش حجهالاسلام و المسلمین، حاج شیخ علی رشتی ملقب به اعتماد الواعظین (۱۳۱۳ - ۱۳۸۹ ق)، یکی از مشهورترین خطبا و وعاظ گیلان و از شاگردان آیات عظام: حاج شیخ عبدالکریم حائری، میرسیدعلی یثربی کاشانی و میرزا مهدی آشتیانی، و او هم فرزند عالم جلیل و واعظ نامی حاج ملا آقا جان شمس بود.

آن مرحوم، پس از دوران کودکی و فراگیری قرآن و کمی از مقدمات و ادبیات و معالم نزد پدر بزرگوارش و آیت الله شیخ مهدی لاکانی، در شهریور ۱۳۲۰ ش به قم آمد و پس از آموختن معانی بیان و شرح لمعه، در ۱۳۲۱ ش به نجف اشرف مهاجرت کرد و سطوح عالی را نزد حضرات آیات: شیخ عبدالحسین رشتی، سیداحمد اشکوری، شیخ عبدالنبی عراقی به پایان رسانید و سپس به درس خارج آیات عظام: میرزا آقای اصطهباناتی، سیدجمال گلپایگانی، شیخ محمدعلی کاظمینی و سیدابوالقاسم خویی حاضر شد و با جدیت و کوشش فراوان در تکمیل مبانی علمی اش، کوشید تا سرانجام

ص: ۳۳۹

در اواخر سال ۱۳۲۵ ش به قم بازگشت و به تحصیل در محضر آیت الله حاج سید محمد تقی خوانساری و تبلیغ دین در مساجد مختلف پرداخت. در سال ۱۳۲۵ ش به تهران رفت و به عنوان سخنگوی «اتحادیه مسلمین» با حاج سراج انصاری به همکاری و فعالیت سیاسی پرداخت و برای تبلیغات، به شهرهای مختلف ایران سفر کرد. اما پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش، یک باره دست از فعالیت های سیاسی برداشت و یکسره به تألیف و تبلیغ دین پرداخت. در سال ۱۳۴۲ ش، همراه با واعظ تهران دستگیر و چند ماهی در زندان قزل قلعه به سر برد. او، پس از آزادی، به تألیف و تبلیغ در داخل و خارج کشور (انگلیس، فرانسه، آمریکا و کشورهای اسلامی) اشتغال داشت و در این عرصه، دمی نیاسود.

از آن واعظ نامی، تألیفات فراوانی بر جای مانده است، که عبارت اند از:

۱. تاریخ علما و شعرای گیلان ۲. کشکول شمس ۳. ترجمه مکالمات حضرت رضا علیه السلام ۴. شرح و ترجمه ۲۰۱ حدیث اخلاقی و اجتماعی ۵. اوراق سیاه یا گوشه ای از جنایات بنی امیه ۶. ترجمه قصیده تائیه دعبل خزاعی ۷. باغ وحش: دورنمای دنیای امروز ۸. شعله های آتش: سخنان حسین علیه السلام و یارانش

۹. نهج البلاغه: نامه های امیرالمؤمنین علیه السلام به دوستان و دشمنان

۱۰. شرح و ترجمه زیارت عاشورا ۱۱. اندیشه مادی و معنوی (ترجمه «مطارحات فی الفکر المادی و المعنوی»)، نوشته : همو

ح ۱۲. حکومت منهای دین (ترجمه «العلمانیة») نوشته محمد مهدی شمس الدین

۱۳. خیام ریاضیدان، خیام لاابالی نیست

ص: ۳۴۰

۱۴. نامه آدمیت: شرح و تفصیل نامه ۳۱ نهج البلاغه (۲ ج)

۱۵. آفت اجتماع: زندگینامه خودنوشت

آن عالم واعظ دلسوز جامعه، در ۷۵ سالگی، در ۲۷ جمادی الثانی ۱۴۲۴ ق، (۴ شهریور ۱۳۸۲ ش) بدرود حیات گفت، و پس از تشییع در تهران، در قبرستان ابوحنسین قم به خاک سپرده شد.

شوشتری ۱۳۲۰ - ۱۴۱۵ ق

آقای حاج شیخ محمدتقی شیخ (شوشتری) یکی از مفاخر شیعه در عصر کنونی به شما می رفت. خاندان وی تا سه قرن پیش، همه از عالمان دین بوده اند. پدرش آیت الله شیخ محمد کاظم (۱۲۹۷ - ۱۳۷۱ ق) از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی و طباطبایی یزدی صاحب عروه و مرجع تقلید مردم سامان خویش (و او فرزند آیت الله شیخ محمد علی (م ۱۳۲۲ ق) و جدش آیت الله العظمی شیخ جعفر شوشتری (۱۲۲۰ - ۱۳۰۳ ق) صاحب «خصائص الحسینیه» و «منهج الرشاد» و نیای والایش ملا علی شوشتری شاگرد خاص علامه سید نورالدین بن سید نعمت الله شوشتری (فرزند علی بن حسین شوشتری - جد خاندان آیت الله محلاتی شیرازی و خاندان شیخ جعفر شوشتری) بوده است. معظم له در سال ۱۳۲۰ ق (۱۲۸۱ ش) در نجف اشرف دیده به جهان گشود و تا هفت سالگی قرآن و خواندن و نوشتن را فراگرفت و در سال ۱۳۲۷ به شوشتر باز آمد و به یادگیری علوم دینی روی آورد و پس از فراغ از مقدمات، به حوزه درس حضرات آیات: پدرش، سید علی اصغر حکیم، سید مهدی آل طیب و سید محمد تقی شیخ الاسلام روی آورد و به مرتبه والای اجتهاد رسید. در سال ۱۳۵۳ ق (۱۳۱۴ ش) تاب تحمل زشتکاریهای حکومت رضاخان - و به ویژه کشف حجاب - را نیاورد

ص: ۳۴۱

و به عتبات عالیات کوچید و در آن جا به کسب دانش و نوشتن تألیفات خویش دست یازید .

پس از سقوط رضاخان، در ۱۳۶۰ ق (۱۳۲۱ ش) به شوستر بازگشت و به تدریس، تألیف، امامت جماعت، افتاء، راهنمایی مردم و تکمیل و تنظیم و ترتیب نوشته های خود پرداخت. بیشتر کتاب هایش از حسنات عصر به شمار می رود و آیتی از تحقیق، تتبع، ژرف نگری و دقت نظر است. زندگی او نشانه ای از زندگی علمای سیلف و زهد و تقوی و ورع وی یادآور ایمان و تقوای صحابه امامان اطهار بود. از ویژگی های ایشان قناعت بسیار، دل نبستن به زخارف دنیا، عشق به ائمه اطهار علیهم السلام، شوق به مطالعه، استفاده از کم ترین وقت خود (که حتی در هواپیما هم به نوشتن و مطالعه کردن مشغول بود) ، تقیّد به نوافل یومیه و نماز شب، و روزه سه روز هر ماه، علاقه بسیار به ادعیه - خصوصاً دعای ابوحمزه ثمالی - و قرائت قرآن (به گونه ای که در ماه مبارک رمضان هر سه روز یک بار، ختم قرآن می کرد) ، دوری از صرف وجوهات شرعیه در مصارف شخصی و گذراندن زندگی از هدایا و نذورات به مقدار اندک، خلُق خوش و زبان نرم، دست باز و روحیه کریم، نظافت شخصی و انجام کارهای خود، شنا و پیاده روی کردن هر روزه را می توان نام برد. وی در کتاب هایش در صدد تصحیح اشتباهات و ضبط دقیق مطالب علمی بود. تألیفات گرانبهایش - که در فنّ رجال، تاریخ، حدیث، فقه و کلامند - عبارت اند از :

۱ . قاموس الرجال فی تحقیق رواه الشیعه و محدّثیهم

ص: ۳۴۲

(۱۴ ج). نوشتن و به پایان رسیدن این کتاب حدود چهل سال به طول انجامید و جایزه بهترین کتاب را در سال ۱۳۷۱ ش (۱۴۱۲ ق) به خود اختصاص داده است. (این کتاب در صدد رفع خطاها و اغلاط کتاب ارزشمند «تنقیح المقال فی علم الرجال» است)

۲. بهج الصباغه فی شرح نهج البلاغه (۱۴ ج). به گفته خود علامه، نگارش این کتاب حدود پنجاه سال به درازا کشید و شامل شرح موضوعی نهج البلاغه در ۶۰ موضوع بوده و در آن به تصحیح خطاهای شروح ابن ابی الحدید، ابن میثم بحرانی، راوندی و سید حبیب الله خویی دست یازیده است

۳. النجعه فی شرح اللمعه (۱۱ ج). مؤلف این کتاب را در سی سالگی آغاز کرد (۱۳۵۰ ق) و در سال ۱۳۵۴ به پایان رسانیده است

۴. الاربعون حدیثاً (در فضایل ائمه اطهار و معجزات آنان و نکوهش دشمنان ایشان)

۵. آیات بینات فی حقیقه بعض المنامات ۶. قضاء امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام (سه بار به فارسی و منتخبی از آن به انگلیسی ترجمه شده است).

۷. البدایع (کشکولی در مطالب گوناگون نظم و نثر است).

۸. الاوائل ۹. رساله فی تواریخ النبی و الال ۱۰. الدرّ النظیر فی المکتبین بابی بصیر (همراه جلد یازدهم قاموس الرجال).

۱۱. مقدمه توحید مفضل ۱۲. رساله در محاکمه بین شیخ صدوق و شیخ مفید در یک مسأله کلامی. (ظاهراً مسئله «سهو النبی» که در آن جا به یاری یخ صدوق برخاسته است).

۱۳. الاخبار الدخلیه (۴ ج) - که عنوان کتاب سال را در ۱۳۶۲

به خود اختصاص داد .

و کتاب های چاپ نشده آن مرد بزرگ عبارت اند از:

۱۴ . الاربعون حدیثاً (دو کتاب)

۱۵ . نوادر الاخبار و جواهر الآثار ۱۶ . حاشیه بر توضیح المسائل آیت الله العظمی خویی ۱۷ . حواشی و یادداشت هایی در اطراف قرآن مجید ۲۰ . شرح و جیزه شیخ بهایی معظم له کتابخانه کم نظیر خود و محل نگهداری آن ها را نیز وقف آستان قدس رضوی کرده است. آن مرد بزرگ از آیت الله شیخ آقا بزرگ تهرانی اجازه روایت دریافت داشته و به آیت الله العظمی مرعشی نجفی اجازه روایت بخشوده بود. در اسفند ۱۳۷۳ بود که کنگره بزرگداشت مقام علمی ایشان با شرکت اساتید حوزه و دانشگاه در شوشتر برگزار گردید و دو کتاب آفتاب شوشتر و خورشید درخشان شوشتر در تجلیل از خدمات علمی، دینی و اجتماعی آن مرد بزرگ منتشر شد. صبح جمعه ۱۹ ذیحجه الحرام ۱۴۱۵ (۲۹ اردیبهشت ۱۳۷۴) بود که تندباد اجل آن گوهر یگانه را از کف ما ربود و در ۹۵ سالگی بدرود حیات گفت . پیکر پاک وی را پس از تشییع باشکوه و با حضور هیأت اعزامی مقام معظم رهبری و هیأت دولت و مجلس شورای اسلامی و برخی از شخصیت های سیاسی و مذهبی ، در شوشتر، جوار مرقد «سید محمد گلابی» به خاک سپردند .

شیرازی ۱۳۴۷ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج سید محمد حسینی شیرازی یکی از مراجع بزرگ تقلید معاصر به شمار می رفت. فقید سعید در ۱۵ ربیع الاول ۱۳۴۷ ق در نجف اشرف زاده شد. پدرش آیت الله حاج میرزا مهدی شیرازی (م ۱۳۸۰ ق) از علما و مراجع تقلید کربلا و از شاگردان میرزای نایینی و آقا ضیاء

ص: ۳۴۴

عراقی و شاگرد و خواهرزاده آیت الله العظمی میرزا محمدتقی شیرازی پیشوای انقلاب ۱۹۲۰ عراق بود. فقید سعید ۹ ساله بود که همراه پدر بزرگوارش به کربلا- مهاجرت کرد. و پس از فراگیری علوم اسلامی از محضر آیات عظام: سیدمحمدهادی میلانی، پدر بزرگوارش، شیخ محمدرضا اصفهانی، سیدزین العابدین حائری و شیخ یوسف بیارجمندی خراسانی و نیل به درجه اجتهاد، به تدریس و تألیف روی آورد و کتاب های فراوان و شاگردان بسیار از خود به یادگار نهاد.

در ۳۳ سالگی، پس از وفات پدرش در ۱۳۸۰ ق، مسئولیت مرجعیت و ریاست حوزه علمیه کربلا بر عهده وی قرار گرفت و او با شایستگی به بهترین وجه از میراث علمی و فکری پدر و نیاکانش حفاظت کرد و در بسط حوزه و گسترش فعالیت های دینی و علمی آن کوشید تا بدان جا که رژیم بعثی عراق تاب تحمل فعالیت های وی را نیاورد و او را در ۱۳۹۰ قمری به کویت تبعید کرد و در آن جا دامنه کوشش های خود را گسترانید و به تشیع در کشورهای عربی جانی تازه بخشید.

او در راستای حمایت از آرمان های امام خمینی و انقلاب اسلامی ایران کوشش هایی در خور تقدیر به عمل آورد. به هنگام ورود امام به کربلا- استقبال شایانی از ایشان نمود و جای نماز خویش را در صحن حرم امام حسین علیه السلام به معظم له وانهاد و چشم ها را به سوی ایشان متوجه ساخت و با پیروزی انقلاب اسلامی به ایران آمد و با نشر اعلامیه ها و ایراد سخنرانی های فراوان مسئولیت خطیر خویش را ایفا نمود.

معظم له با ورود به ایران یکسره به تدریس، تألیف، ایجاد مؤسسات و بناهای

خیریه، تربیت شاگردان، سخنرانی و نشر اعلامیه ها پرداخت و موفق شد تا ده ها مسجد، حسینیه، مدرسه، درمانگاه، مؤسسات (قرض الحسنه، ازدواج، تکفل ایتام، رسیدگی به بیماران و مستمندان)، کتابخانه، مؤسسات فرهنگی و انتشاراتی در اغلب کشورهای اسلامی، آسیایی و اروپایی بنیاد نهد و در نشر اسلام و فرهنگ اهل بیت علیهم السلام کوششی ستودنی و چشمگیر نمود و با کتاب ها و سخنرانی ها و مبلغان خویش هزاران نفر را به اسلام و تشیع رهنمون ساخت.

او آینه تمام نمای اخلاق اسلامی بود. تواضع و فروتنی از رفتارش مشهود همگان بود. عفو و بخشش، سعه صدر، مدارا با مردم، دستگیری از نیازمندان و مستمندان، زهد و ساده زیستی و پرهیز از تشریفات و تجملات، روح بلند و تحمل مشکلات در راه خدا، صبر و بردباری در برابر ناملازمات، استقامت و پایداری در راه انجام وظایف شرعی، حسن مدیریت در امور مرجعیت، استقامت در برابر ظلم و جور رژیم بعثی، توکل بر خدا و توسل به اهل بیت علیهم السلام از ویژگی های بارز آن مرجع فقید بود.

آن فقیه بزرگ یکی از ارکان علم و فقاہت در زمان معاصر به شمار می رفت، که تألیفاتش به صدها مجلد سر می زند. برخی از آن ها عبارت اند از:

۱. تقریب القرآن الی الأذهان (۱۰ ج) ۲. موسوعه «الفقه» (۱۵۰ ج، شرح کامل عروه و شرایع)

۳. وسائل الشیعه و مستدرکاتها (۳۰ ج) ۴. ایصال الطالب الی اسرار المکاسب (۱۶ ج) ۵. الوصائل الی الرسائل (۱۶ ج) ۶. الوصول فی شرح کفایه الاصول (۵ ج) ۷. توضیح نهج البلاغه (۴ ج) ۸. الاصول (۸)

ص: ۳۴۶

ج) ۹. قصص الحق (داستان های قرآن) ۱۰. شرح منظومه سبزواری ۱۱. القول السدید فی شرح التجرید ۱۲. توضیح المسائل ۱۳. المسائل الاسلامیه ۱۴. الحاشیه علی العروه الوثقی ۱۵. مناسک حج ۱۶. من فقه الزهراء (۵ ج) ۱۷. الدعاء والزیاره ۱۸. الفضیله الاسلامیه (۴ ج) ۱۹. الدین والسعاده (۶ ج) ۲۰. شرح الصحیفه السجادیه . و صدها کتاب کوچک و بزرگ در علوم تاریخ، تراجم، سیاست، اقتصاد، جامعه شناسی ، فلسفه و کلام ، حدیث و ...

مناظرات او با مادی گرایان، مسیحیان و مذاهب مختلف اسلامی سبب هدایت خلقی کثیر در جهان گردید و کتاب معروفش «دنیا بازیچه دست یهود» اثری ارزنده در افشای چهره کریه صهیونیسم در جهان بود .

معظم له پس از ۷۵ سال تلاش و کوشش در اعتلای اسلام و تشیع ، در روز سوم شوال ۱۴۲۲ ق بدرود حیات گفت و پیکر پاکش ، روز بعد ، پس از تشییع باشکوه و نماز برادرش آیت الله حاج سیدصادق شیرازی ، در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام در کنار مزار برادر شهیدش آیت الله سیدحسن شیرازی به خاک سپرده شد .

شیرازی

آقای حاج سید محمدرضا حسینی شیرازی یکی از فضلای عالی قدر حوزه علمیه قم بود .

فقید سعید در شوال المکرم ۱۳۷۹ ق در کربلا در بیت علم و تقوا و فضیلت زاده شد . پدرش مرجع عالی قدر مرحوم آیت الله حاج سید محمد شیرازی (۱۳۴۵ - ۱۴۲۲ ق) و نیای والا گهرش آیت الله میرزا مهدی شیرازی (۱۳۰۴ - ۱۳۸۰ ق)

ص: ۳۴۷

، زعیم و مرجع بزرگ کربلا بود .

معظم له تحصیلات خویش را در مدرسه « حفاظ القرآن الکریم » - که پدرش تأسیس کرده بود و علاوه بر تحصیل علوم جدید از دانش اسلامی و حفظ قرآن کریم هم بهره می بردند - آغاز کرد و در ده سالگی معمم شد و تحصیل علوم دینی را شروع نمود .

در سنین نوجوانی سطوح عالیه را نزد پدر بزرگوار و عمویش آیت الله حاج سید صادق شیرازی به پایان رسانید . در سال ۱۳۹۰ ق - همراه پدر بزرگوارش - به کویت مهاجرت کرد و به تحصیل خارج فقه و اصول نزد پدر و عمویش و تدریس سطوح عالیه و اقامه جماعت پرداخت و در سال ۱۴۰۰ ق ، به دنبال پیروزی انقلاب اسلامی ایران ، همراه خاندان گرامی اش به قم مهاجرت نمود و تحصیل خویش را نزد آیات عظام : تبریزی ، وحید خراسانی و شیرازی پی گرفت و همزمان به تدریس خارج فقه و تألیف و تبلیغ دین پرداخت . در سال ۱۴۱۴ ق به کویت مهاجرت کرد و به خدمات علمی و دینی فراوان ، از جمله اقامه جماعت در مسجد آیت الله شیرازی در منطقه « بنیدالقار » ، تشکیل کلاس های اخلاق و عقاید در روزهای جمعه ، تدریس خارج فقه و اصول و سطوح عالیه پرداخت و پس از هفت سال اقامت در ۱۴۲۱ ق به قم بازگشت و فعالیت های علمی خویش را پیگیری کرد و کلاس ها و تدریس خود را در فقه ، اصول ، رجال ، تفسیر و عقائد گسترش داد و پس از وفات پدر بزرگوارش در شوال ۱۴۲۲ ق

ص: ۳۴۸

با جدّیت و کوشش فراوان تمام وقت خویش را به تألیف و تدریس و سخنرانی گذرانید . او اخلاقی خوش ، سخنی دلنشین و مجلسی دلپذیر داشت . تواضع و فروتنی از رفتارش نمایان بود و هر کس مجذوب رفتار و کردارش می شد . او از پدر و عموی بزرگوارش اجازه اجتهاد داشت و مراتب علم و فضل او مورد تأیید بسیاری از مراجع تقلید شیعه بود .

آثار چاپی او عبارتند از :

۱ - الترتب ، چاپ ۱۴۰۷ ق

۲ - التدبر فی القرآن (۳ ج ، تفسیر سوره حمد و بقره)

۳ - کیف نفهم القرآن ؟ - به نام « از ژرفای قرآن » به فارسی ترجمه شده است

۴ - الرسول الاعظم رائد الحضاره الاسلامیه ۵ - خطب الجمعة ۶ - ومضات (مباحث اعتقادی و اخلاقی)

۷ - سلسله مهدویه (پنج رساله درباره امام زمان علیه السلام)

۸ - التسامح فی ادله السنن - تقریر درس ایشان به قلم شیخ حامد نواب اصفهانی

آثار غیر چاپی اش هم عبارتند از :

۱ - مباحث اصولیه (۴ ج ، اصول عملیه ، از قطع تا برائت »

۲ - مباحث رجالیه ۳ - الزهراء الفیصل والقدوه ۴ - بیت الزهراء نموزجه ۵ - الشعائر الحسینیه ۶ - تاریخ المعصومین ، « سلسله الرسول والعتره » ، ۱۶ ج

۷ - الاجتهاد والتقلید ۸ - تعلیقه بر « مبانی منهاج الصالحین » ، نوشته آیت الله حاج آقا تقی طباطبائی قمی ، از طهارت تا زکات .

۹ - تعلیقه بر « الدلائل فی شرح منتخب الرسائل

ص: ۳۴۹

« ، نوشته ، آیت الله قمی ، بحث اجتهاد و تقلید .

آن مرحوم در اوج شکوفایی علم و فضلش در ۵۰ سالگی ، در روز یکشنبه ۲۵ جمادی الاولی ۱۴۲۹ ق (۵ خرداد ۱۳۸۷ ش) بر اثر سکتہ بدرود زندگی گفت و حوزه علمیه قم را در سوگ خود نشانید . پیکر پاکش در روز دوشنبه پس از تشییع با شکوه و نماز آیت الله حاج سید صادق شیرازی به نجف اشرف انتقال داده شد و پس از تشییع گسترده و شایسته به کربلا منتقل و پس از یک تشییع بی سابقه و میلیونی در صحن حرم مطهر ابا عبد الله الحسین علیه السلام در جوار جدش میرزا مهدی شیرازی و در بقعه جد امی اش میرزا محمد تقی شیرازی مدفون شد و عالمی از علم و عمل را با خود به خاک بُرد و مجالس بزرگداشت مقام علمی اش تا مدت ها در ایران و کشورهای اسلامی و اروپایی برگزار گردید .

شیرازی ۱۳۲۶ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج شیخ ابوالحسن شیرازی، یکی از علما و فقهای مشهد مقدس به شمار بود . معظم له ، به سال ۱۳۲۶ ق در یکی از روستاهای «داراب» زاده شد و پس از یادگیری خواندن و نوشتن، در اوان نوجوانی (۱۶ سالگی) به تحصیل علوم دینی روی آورد و در داراب و اصطهبانات، مقدمات و ادبیات و سطوح را فراگرفت. در ۱۹ سالگی (۱۳۴۵ ق) به شیراز آمد و نزد حضرات آیات: سید عبد الله شیرازی و سید نورالدین شیرازی به فراگیری سطوح عالیه پرداخت، و نزد میرزا محمد علی حکیم شیرازی (شرح تجرید) و شیخ عبدالکریم (شرح منظومه)، علوم حکمی و عقلی را آموخت . در سال ۱۳۴۹ ق، رهسپار مشهد مقدس

شد و در محضر حضرات آیات: میرزا مهدی اصفهانی (خارج فقه و اصول و تفسیر)، آقا بزرگ حکیم (خارج شواهد الربوبیه) و میرزا مهدی شهیدی (اسفار) زانوی ادب به زمین زد و بهره های فراوان برد. سپس در سال ۱۳۵۵ ق، با تحمل مشکلات فراوان به نجف اشرف مهاجرت کرد و سالیان فراوان در درس آیات عظام: شیخ محمدکاظم شیرازی، آقا ضیاء عراقی، شیخ محمدحسین غروی اصفهانی، سیدابوالحسن اصفهانی و سیدعبدالهادی شیرازی حاضر شد و بنیه علمی خویش را استوار ساخت، و هم زمان به تدریس سطوح عالیه و خارج فقه پرداخت. در حدود سال ۱۳۶۷ ق به قم آمد و به تدریس مکاسب و کفایه مشغول شد و پس از چندی (۱۳۷۵ ق)، به مشهد مقدس مهاجرت کرد و به تدریس و تألیف و بنیان نهادن مدارس علمیه پرداخت. معظم له، در جریان انقلاب اسلامی، فعالانه شرکت جست و علاوه بر همکاری و تقویت مبارزین و مخالفین رژیم و همفکری با روحانیت بیدار، به فعالیت های فرهنگی پرداخت و چند مدرسه علمیه برای خواهران و برادران تأسیس کرد و نخستین راهپیمایی بانوان علیه رژیم ستمشاهی (در ۱۷ دی ۱۳۵۶) را سازماندهی کرد. وی در سال های اوج مبارزه، در صف مقدم قرار داشت و اخذ امضای علمای مشهد در اعلامیه های ضد رژیم، بر عهده وی بود. پس از پیروزی انقلاب به امامت جمعه مشهد و نمایندگی مجلس خبرگان قانون اساسی و خبرگان رهبری برگزیده شد. فقید معظم از زندگی ساده و بی پیرایه و روحیه زهد و قناعت برخوردار بود و همین روح بلندش، او را از وابستگی به بیوت دور نگاه داشته بود. استاد علامه محمدتقی جعفری درباره وی

گفت: «تبحر ایشان در فقه، به گونه ای است که قابل مقایسه با بسیاری از هم سلکان خود نیست.» (مجله حوزه، ش ۱۷، آبان ۱۳۶۵، ص ۲۰) تألیفات معظم له عبارت اند از:

۱. توضیح المسائل ۲. کتاب الزکاه ۳. کتابی در معاد. وی، پس از عمری ۹۵ ساله، در روز دوشنبه ۱۷ مرداد ۱۳۷۹ (۶ جمادی الاول ۱۴۲۱ ق) بدرود زندگی گفت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله بهجت بر آن، در دارالزهد حرم مطهر امام رضا علیه السلام به خاک سپرده شد.

شهرستانی ۱۳۳۹ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج سیدعبدالرضا حسینی شهرستانی در سال ۱۳۳۹ ق در کربلا زاده شد.

پدرش حجهالاسلام سید زین العابدین شهرستانی (م ۱۳۵۵ ق)، یکی از ائمه جماعات حرم حسینی علیه السلام و آشنا به فنون بسیار - از جمله فقه و طب - و صاحب کتاب «فقه الطب» بوده است. وی فرزند علامه کبیر آیت الله العظمی میرزا محمد حسین شهرستانی (۱۲۵۵ - ۱۳۱۵ ق) صاحب کتاب های بسیار، مانند: الشوارع فی شرح الشرائع، سبیل الرشاد فی شرح نجاه العباد، غایه المسؤول فی علم الاصول، اللباب فی الاسطرلاب، نان و دوغ، الموائد، عسل مصفی، خوان نعمت و او فرزند آیت الله سیدمحمد علی مرعشی شهرستانی (م ۱۲۹۰ ق) صاحب کتاب های بسیار مانند: کتاب الطهاره، شرح تبصره المتعلمین، حجه المظنه، الاجماعیات و کشکول و او فرزند علامه بزرگوار آیت الله سیدمحمد حسین مرعشی شهرستانی (م ۱۲۴۶ ق) صاحب «معادن التحقیق» - داماد علامه سیدمحمد مهدی شهرستانی (م ۱۲۱۶ ق) یکی از مهدی اربعه و از برترین شاگردان وحید بهبهانی - بوده است.

فقید سعید پس از پشت سر نهادن دوران کودکی، به سال ۱۳۴۶

ق وارد مدرسه جعفریه شد و به یادگیری خواندن و نوشتن و علوم ابتدایی پرداخت و پس از آن در سال ۱۳۵۰ ق به تحصیل علوم دینی روی آورد و مقدمات و سطوح را نزد حضرات آیات: شیخ علی اکبر سیبویه و شیخ جعفر رشتی فراگرفت. سپس به یادگیری رسائل و مکاسب و کفایه و علوم هیأت و ریاضیات نزد حضرات آیات: شیخ یوسف بیارجمندی خراسانی، شیخ محمد رضا جرقویه اصفهانی و سیدمحمد طاهر بحرانی پرداخت و خارج فقه و اصول را نیز در محضر آیات عظام: سیدمحمد هادی میلانی، میرزا مهدی شیرازی، سیدعبدالحسین حجت و شیخ مرتضی آشتینی بیاموخت. معظم له در کنار تحصیل به تدریس سطوح عالیّه پرداخت و پس از سالیان فراوان تدریس سطح، در سال ۱۳۹۲ ق تدریس خارج فقه را آغاز کرد و این تا سال ۱۳۹۷ ق - که به مشهد مقدس هجرت کرد - به طول انجامید.

معظم له علاوه بر تحصیل و تدریس، به اقامه جماعت در صحن مطهر حسینی علیه السلام و پاسخگویی به مسایل دینی پرداخت. وی در برابر نفوذ و تبلیغات فکری و سیاسی و ایجاد شبهات دینی از سوی حزب کمونیست و چپگرایان عراق سخت ایستادگی کرد و به منظور استحکام بنیان های فکری جوانان، اقدام به تأسیس مجله «اجوبه المسائل الدینیّه» کرد و در آن - با همیاری و همکاری حضرات آیات: سیدمحمد باقر صدر، سیدحسن شیرازی، سیدعبدالصاحب حکیم و استاد احمد امین - به صدها پرسش فکری و اعتقادی جامعه پاسخ داد و حوزه خوانندگان خود را به فرا سوی مرزهای عراق گسترانید. دامنه نفوذ این مجله در آن سال های پراختناق و سیاه عراق

باعث شد تا رژیم بعث، پس از آزار و اذیت های فراوان و زندانی ساختن فرزندش جلو انتشار آن را بگیرد و او را هم از عراق بیرون نماید.

آن مرحوم به جز تدریس، تألیف، اقامه جماعت و تبلیغ شعائر دینی، با همیاری و مساعدت گروهی از علمای بزرگ و تجار کربلا دست به بنیاد مؤسسات خیریه و عام المنفعه ای زد که برخی از آن ها عبارت اند از :

۱. مدرسه الامام الصادق. این مدرسه برای آموزش دانش آموزان بر مبنای تعالیم اسلامی در سال ۱۳۷۱ ق تأسیس شد و تا سال ۱۳۹۵ ق ادامه یافت

۲. مدرسه اسلامیة. در این مدرسه به دانش آموزان دروس فقه، حدیث، تفسیر و عقاید آموزش داده می شد

۳. درمانگاه کودکان ۴. الجمعیه الخیریه الاسلامیه ۵. المکتبه الجعفریه. این کتابخانه با پنج هزار کتاب چاپی و خطی در مدرسه هندی گشایش یافت

۶. لجنه الثقافه الدینیة. که پاسخگویی به شبهات و پرسش های دینی را بر عهده داشت و در خلال پانزده سال فعالیت خویش، توانست صدها سؤال را پاسخ دهد.

از تألیفات آن فقید سعید می توان این آثار را نام برد :

۱. مقالید الهدی فی شرح العروه الوثقی (۷ ج) - ۳ جلد آن به چاپ رسیده است -

۲. حیاة الامام الحسین بن علی علیه السلام ۳. الصلاه معراج المؤمن ۴. الامر بالمعروف و النهی عن المنکر ۵. السجود علی التربه الحسینیة ۶. صلاه الجمعه فی عصر الغیبه ۷. النوروز فی الاسلام ۸. نوروز در تاریخ و دین ۹. اجوبه المسائل

ص: ۳۵۴

الدینیہ (۱۴ ج) - ۲ جلد آن بنام «امید جوان» ترجمہ و چاپ شدہ است

۱۰. اجوبہ المسائل فی التفسیر - ۲ جلد

۱۱. اجوبہ المسائل فی العقائد ۱۲. تقویم ہجری (از سال ۱۳۶۳ - ۱۴۶۳ ق)

و تألیفات مخطوط ایشان عبارت است از :

۱. المہدی الموعود و دفع الشبہات عنہ ۲. الطريق القويم الى جنہ النعیم (پیرامون امامت) ۳. دفع الشبہات و حلّ المشکلات ۴. غایہ التقرب فی شرح منظومہ التہذیب ۵. حاشیہ بر مکاسب ۶. حاشیہ بر رسائل ۷. حاشیہ بر معالم ۸. حاشیہ بر قوانین ۹. حاشیہ بر شرح لمعہ ۱۰. الطريق المستقیم فی بیان اصول الدین ۱۱. عقائد المؤمنین فی اصول الدین در سال ۱۳۹۷ ق بود کہ بہ علت فشارهای رژیم بعثی عراق را بہ قصد ایران ترک کرد و در مشهد مقدس اقامت گزید و بہ تدریس سطوح عالیہ و عقائد، امامت جماعت (در مسجد الحمید) و تأسیس مجلہ «الارشاد» - کہ از آن ۷ شماره منتشر گردید - پرداخت. اما در سال ۱۴۰۰ ق بود کہ بہ دنبال سکتہ ای ناقص توان کار و کوشش از او سلب شد و تا پایان عمر خانہ نشین شد.

ایشان پس از عمری ۷۷ سالہ، در ۲۷ ربیع الاول ۱۴۱۸ ق (۱۱ مرداد ۱۳۷۶) چشم از جہان فرو بست و بہ موالیان طاہرینش پیوست و پیکر پاکش در روز سہ شنبہ ۲۸ ربیع الاول، پس از یک تشیع باشکوه و نماز آیت اللہ شیخ حسنعلی مروارید بر آن، در صحن آزادی حرم مطہر امام رضا علیہ السلام بہ

ص: ۳۵۵

صائنی زنجانی ۱۳۵۱ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ محمد اسماعیل صائنی زنجانی، یکی از علمای مشهور زنجان به شمار می رفت. وی در بهار ۱۳۱۱ ش (۱۳۵۱ ق) زاده شد. پدرش آیت الله شیخ اسحاق صائنی، یکی از علما و مدرسین زنجان و جامع معقول و منقول بود.

فقید سعید در هفت سالگی به دبستان توفیق - که به مدیریت استاد رضا روزبه اداره می شد - رفت و پس از اتمام دوره دبستان و پیش از اخذ دیپلم، در محضر پدر بزرگوارش به فراگیری ادبیات عرب و اشارات و گوهر مراد لاهیجی و شرح هدایه میبدی پرداخت و هیأت قدیم و خلاصه الحساب و هندسه اقلیدس و تقویم رقمی را نیز در نزد همو و حکیم و ریاضیدان نامی آقا سید محمد نظام آموخت.

سپس با پیشنهاد پدر، دبیرستان را ترک کرد و به تحصیل علوم دینی روی آورد. وی سطوح (شرح لمعه و رسائل و مکاسب) را در زنجان نزد پدر و جمعی دیگر از اساتید فن فراگرفت و در اواخر سال ۱۳۲۹ ش به حوزه علمیه قم مهاجرت نمود و در مدرسه حجتیه ساکن شد. معظم له چند ماه پس از تشرّف به قم با استاد علامه آیت الله سید محمد حسین طباطبائی آشنا شد و مورد توجه مخصوص ایشان قرار گرفت و از محضر پرفیض او منظومه سبزواری، الهیات شفا، دوره کامل اسفار و در شب های پنجشنبه و جمعه اصول فلسفه رئالیسم را فراگرفت و هم زمان در درس خارج فقه و اصول آیت الله العظمی بروجردی، آیت الله محقق داماد و امام خمینی شرکت کرد و بهره های بسیار برد و هم زمان به تدریس فلسفه و سطوح عالیّه پرداخت. در سال ۱۳۴۳

ش، به اصرار اهالی متدین زنجان، به زادگاهش بازگشت و به ترویج دین و تعظیم شعائر مذهبی پرداخت و تا پایان عمر مبارکش به اقامه جماعت در مسجد رسول الله، تألیف، تدریس و پرورش شاگران و راهنمایی مردم اشتغال داشت. وی در این زمان طولانی موفق شد فقه و اصول و فلسفه و کلام و تفسیر قرآن و شرح نهج البلاغه و توحید صدوق و مباحث اخلاقی را به گروهی بسیار از فضلا و طلاب علوم دینی و نسل جوان آموزش دهد، که هم اکنون اکثر مباحث مطروحه نگاشته شده و در نوارهای کاست، ضبط گردیده است.

برخی از تألیفات وی عبارت اند از:

۱. تقریرات درس فقه آیت الله محقق داماد ۲. تقریرات درس اصول آیت الله محقق داماد وی پس از ۶۶ سال خدمت به ساحت دین و ترویج مذهب، در تاریخ ۱۷ تیرماه ۱۳۷۷ ش (۱۵ ربیع الاول ۱۴۱۹ ق) بدرود حیات گفت و پس از تشییعی باشکوه و نماز مرحوم آیت الله سیداسماعیل موسوی زنجانی بر پیکرش، به خاک سپرده شد.

صادقی اصفهانی ۱۳۴۶ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج سیدمحمد علی حسینی صادقی از علمای طراز اول حوزه علمیه اصفهان بود. معظم له در یازدهم شوال المکرم ۱۳۴۶ ق، در اصفهان دیده به جهان گشود. پس از فراگیری دروس مقدماتی، در هجده سالگی به تحصیل علوم دینی روی آورد و ادبیات و سطوح عالی رانزد اساتید بزرگ، مانند حضرات آیات: حاج آقا حسین خادمی، حاج سیدعبدالحسین طیب و حاج شیخ احمد فیاض آموخت .

در سال ۱۳۷۲ ق به سوی نجف اشرف مهاجرت کرد و به تکمیل مبانی علمی خویش پرداخت. نخست در درس فقه آیت الله شاهرودی و درس اصول آیت الله شیخ حسین

ص: ۳۵۷

حلی شرکت جست و پس از سالی چند، به حلقه درس آیت الله میر سیدعلی علامه فانی اصفهانی پیوست و پیوسته به دنبال استادش روان بود و مدت بیست سال، تحقیقات فقه، اصول، کلام، رجال و تفسیر ایشان را ضبط کرد و به رشته تحریر در آورد.

در شعبان ۱۳۹۰ به علت کسالت به اصفهان مراجعت کرد و در مدرسه صدر به تدریس سطوح عالی (مکاسب و کفایه) و پس از سالیانی چند، به تدریس خارج فقه و اصول پرداخت. برخی دیگر از فعالیت های ایشان، اقامه جماعت در مسجد شفیعی، تربیت شاگردان و ارشاد مؤمنان و تألیف و تصنیف و خدمات اجتماعی بود.

درس وی یکی از مهم ترین درس های حوزه اصفهان بود و کثرت شاگردان ایشان چشمگیر می نمود. از ویژگی های اخلاقی او، فروتنی، مهربانی و برخورد نیک بود. دستی گشاده و رویی خوش و زندگی ساده و بی آرایش داشت. همواره در اندیشه کارگشایی از درماندگان و نیازمندان بود و در همین راستا «آسایشگاه معلولین صادقیه» را بنیان نهاد.

تقریرات ایشان (از درس آیت الله فانی) که بیشتر آن ها به چاپ رسیده است، عبارت اند از:

۱. کتاب الطهاره (۵ ج) ۲. کتاب الصلاه (۷ ج) که پنج جلد آن به چاپ رسیده است

۳. کتاب الاجاره (۱ ج) ۴. آراء الاصول (۶ ج) ۵. المختار من الجبر و الاختیار ۶. کتاب الامر بالمعروف و النهی عن المنکر ۷. ترجمه رساله علم امام

سایر تألیفات ایشان که به چاپ نرسیده است، عبارت اند از:

۸. کتاب الزکاه ۹. کتاب الخمس ۱۰. کتاب الصوم ۱۱. کتاب الحج ۱۲

ص: ۳۵۸

. کتاب الوصایا ۱۳ . کتاب المکاسب (تایید فضولی) ۱۴ . رساله فی القرعه ۱۵ . رساله در جوایز سلطان و احکام بانک ها ۱۶ . رساله در عدم تحریف قرآن ۱۷ . رساله در گناهان صغیره و کبیره ۱۸ . کتابی در امامت ۱۹ . کتابی در معاد ۲۰ . تفسیر سوره جمعه

تألیفات دیگر او که به چاپ رسیده است، عبارت اند از:

۱ . توحید ذاتی و صفاتی ۲ . پرتوی از انوار نهج البلاغه. معظم له پس از تحمل چند سال بیماری در چهاردهم شهریور ۱۳۷۵ (۲۱ ربیع الثانی ۱۴۱۷ ق) در هفتاد سالگی چشم از جهان فرو بست و به موالیان طاهرینش پیوست و در روز جمعه با تشییعی باشکوه و شایسته و پس از نماز آیت الله طاهری اصفهانی در قبرستان تخت فولاد به خاک سپرده شد.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۳ ، ص ۲۰۰)

صافی اصفهانی ۱۳۳۸ - ۱۴۱۶ ق

آقای حاج شیخ محمد حسن صافی اصفهانی در سال ۱۲۹۸ ش (۱۳۳۸ ق) در خانواده ای متدین، در اصفهان زاده شد. پس از پشت سر نهادن تحصیلات جدید، به فرا گرفتن دانش دینی روی آورد و مقدمات را در اصفهان و سطوح را در حوزه علمیه قم بیاموخت. سپس در سال ۱۳۶۲ ق به نجف اشرف کوچید و در محضر اساتید بزرگوار حوزه نجف زانوی ادب به زمین زد و از علوم آنان بهره های فراوان برد. فقیه سعید کفایه الاصول را نزد آیت الله شیخ عبدالحسین رشتی و خارج فقه و اصول را نزد آیات عظام: شیخ محمد علی کاظمینی، شیخ محمد کاظم شیرازی، سیدعبدالهادی شیرازی ، آیت الله حکیم و آیت الله خویی

ص: ۳۵۹

- قدس الله اسرارهم - فراگرفت . او حکمت و فلسفه را از آیت الله شیخ صدرا بادکوبه ای و مبانی اخلاق را از آیت الله العظمی سیدجمال الدین گلپایگانی اخذ کرد و به غیر از تحصیل، به تدریس سطوح عالیه نیز پرداخت و این همه ۲۷ سال به طول انجامید. در سال ۱۳۸۹ ق به اصفهان بازگشت و به تدریس، امامت جماعت، پرورش شاگردان و راهنمایی مردمان اشتغال جست. وی سالیان دراز در مدرسه صدر به تدریس خارج فقه و اصول و مبانی اقتصاد اسلامی و در مسجد جامع به اقامه جماعت (ظهر و شب) پرداخت و چند سالی بود که محفل درسی وی و نماز جماعتش نخستین درس و نماز اصفهان به شمار می رفت و ریاست حوزه علمیه بدو محول شده بود. از ویژگی هایش فروتنی، ساده زیستی و قناعت، انس با قرآن و دعا و شب زنده داری و سخاوت بود .

آثار ماندگار او عبارتند از :

۱ . هدایه الاصول (۴ ج) - تقریرات درس اصول آیت الله العظمی خویی

۲ . تقریرات درس فقه آیت الله العظمی خویی (طهارت ، صلاه و مکاسب محرمه)

۳ . تطبیق بین اقتصاد اسلامی و اقتصاد سوسیالیسم و کاپیتالیسم ۴ . شوق وصال (درس های اخلاق ایشان (۲ ج))

او بر فقه، اصول، کلام، تاریخ، تفسیر، فلسفه، اقتصاد چیرگی تام داشت و پس از عمری تلاش و کوشش در راه ترویج دین، در تاریخ جمعه ۳ جمادی الاولی ۱۴۱۶ (۷ مهر ماه ۱۳۷۴ ش) در ۷۶ سالگی بدرود حیات گفت. با وفات او روز شنبه در اصفهان عزای عمومی اعلام و سراسر اصفهان

ص: ۳۶۰

یکپارچه تعطیل شد. و پیکر پاکش با شرکت هزاران نفر از اقشار مختلف مردم تشییع و پس از نماز میت توسط آیت الله حاج آقا حسن امامی در کنار مرقد علامه مجلسی در مسجد جامع اصفهان به خاک سپرده شد.

صالحی مازندرانی ۱۳۵۲ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج شیخ اسماعیل صالحی مازندرانی یکی از علمای مشهور حوزه علمیه قم به شمار بود.

معظم له، به سال ۱۳۵۲ ق (۱۳۱۲ ش) در روستای «آلاشت» - از توابع قائمشهر - در خانواده ای روحانی و اهل علم و دانش زاده شد. پدرش ملا رحمه الله، یکی از علمای خوشنام منطقه بوده که علاوه بر ارشاد و راهنمایی مردم، به کار کشاورزی هم مشغول بود. فقید سعید در ۵ سالگی، قرآن مجید و خواندن و نوشتن را از پدرش بیاموخت و پس از آن، گلستان و نصاب و جامع المقدمات و برخی کتاب های دیگر را از همو فراگرفت. سپس در حدود سال ۱۳۲۷ ش به بابل رفت و در مدرسه صدر، ادبیات و منطق را به خوبی آموخت و پس از آن، در سال ۱۳۳۰ ش به تهران عزیمت کرد و برخی از کتاب های سطح را فراگرفت. در سال ۱۳۳۲، به قم مهاجرت نمود و حدود هفت ماه در مدرسه فیضیه اقامت داشت و به تکمیل سطوح پرداخت. در آغاز سال ۱۳۳۳ ش، به سوی مشهد مقدس حرکت کرد و سطوح عالی و بخشی از خارج فقه و اصول را نزد حضرات آیات: شیخ مجتبی قزوینی، شیخ هاشم قزوینی، میرزا کام دامغانی و آیت الله میلانی به خوبی آموخت.

او در این زمان، در مدرسه خیرات خان ساکن بود و به عنوان یکی از طلاب جدی

و کوشا و فاضل شناخته شده بود. در سال ۱۳۳۹ ش، به حوزه علمیه قم بازگشت و به درک محضر آیات عظام: آقای بروجردی (که چند ماه از درس وی را درک کرد)، امام خمینی، محقق داماد، گلپایگانی و میرزا هاشم آملی (که بیشترین استفاده را از درس وی برد) و علامه طباطبایی موفق شد و علاوه بر تحصیل، به تدریس سطوح فقه و اصول و کلام و فلسفه و تفسیر هم اشتغال داشت و شاگردان فراوان، پرورش داد. وی، دوره های متعدد شرح تجرید، شرح منظومه، اسفار، نهایه الحکمه، کفایه الاصول، خارج فقه و اصول تدریس نمود و بسیاری از نوارهای درسی اش هم اکنون موجود است.

او در دوران مبارزه روحانیت به رهبری امام خمینی بر علیه رژیم ستمشاهی، از هیچ کوششی فروگذار نکرد و نامش همواره در ذیل اعلامیه های جامعه مدرسین حوزه علمیه قم دیده می شد و در سال ۱۳۵۳ ش و ۱۳۵۴ دستگیر و در زندان های مختلف (قم و تهران) محبوس شد و در سال ۱۳۵۷ ش، سخنرانی های متعدد در شهرهای استان یزد و کرمان علیه رژیم ایراد نمود.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از خدمت به نظام باز نایستاد و دو دوره به نمایندگی مردم استان مازندران در مجلس خبرگان رهبری برگزیده شد و سالیانی چند در دادگاه عالی انقلاب اسلامی نیز به خدمت پرداخت.

برخی از تألیفات چاپ شده آن فقیه فقید عبارت اند از:

۱. مفتاح البصیره فی فقه الشریعه (شرح طهارت عروه الوثقی، ۳ ج)

۲. توضیح المسائل ۳. مناسک حج ۴. استفتائات (۲ ج) ۵. احکام جوانان و بانوان ۶. شرح کفایه الاصول

ص: ۳۶۲

و آثار غیر چاپی اش هم عبارت اند از:

۸ . تقریرات درس فقه آیت الله میرزا هاشم آملی (مباحث: طهارت، بیع و خیارات)

۹ . حاشیه بر اسفار ۱۰ . حاشیه بر شرح منظومه ۱۱ . ولایت فقیه ۱۲ . رساله در «ولایت جدّ و پدر» ۱۳ . رساله در «انفال و منافع عامه» ۱۴ . کتاب البیع ۱۵ . کتاب الخیارات ۱۶ . شرح تحریر الوسیله (ابواب: خمس، قضا، وکالت، کفالت)

آن فقیه بزرگوار، در ۶۸ سالگی، در بامداد روز جمعه ۹ شهریور ۱۳۸۰ (۱۱ جمادی الثانی ۱۴۲۳ ق) در زادگاهش حیات را بدرود گفت و پیکر پاکش، پس از تشییع باشکوه و بی سابقه در ساری، به قم انتقال داده شد و در روز دوشنبه پس از تشییع مجدد و نماز آیت الله جوادی آملی بر آن، در مسجد طباطبائی حرم حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

صبوری قمی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج شیخ جعفر صبوری قمی از علمای طراز اول کاشان بود . معظم له در سال ۱۳۳۵ ق (۱۲۹۵ ش) در قم متولد شد و بعد از ایام کودکی، مشغول فراگیری علوم اسلامی شد. ایشان در قم از محضر اساتید فراوان استفاده کرد که عبارت اند از: حاج شیخ ابوالقاسم نحوی قمی، حاج میرزا محمدعلی ادیب تهرانی و حضرات آیات : حاج شیخ حسن فاضل، حاج میرزا محمود روحانی، آقا میرزا محمد همدانی، حاج سیدحسین کوچه حرمی، حاج میرزا ابوالفضل زاهدی قمی و آیات عظام : حاج آقا حسین بروجردی، سیدصدرالدین صدر و سیدمحمدتقی خوانساری .

در سال ۱۳۶۳ ق که آقای خالصی زاده از عراق به

ایران تبعید شده بود و در کاشان مقیم بود، برای سر و سامان دادن به وضع حوزه این شهر طی نامه ای از آیت الله سیدصدرالدین صدر تقاضا کرد، کسی از فضلا را به کاشان بفرستد. برای این منظور مرحوم صبوری راهی کاشان شد و مشغول درس و بحث و ارشاد گردید.

آیت الله صبوری ابتدا در مسجد باباولی و سپس در مدرسه سلطانی به تدریس سطح و خارج فقه و اصول اهتمام داشت و این مدرسه تاریخی توسط آیت الله صبوری مرمت و بازسازی شد و محل رفت و آمد و استفاده جمع زیادی از طلاب و فضلا قرار گرفت. از دیگر خدمات آن مرد بزرگ، احداث کتابخانه بسیار مجلل و مجهز در مسجد باباولی می باشد. این مرکز علمی و فرهنگی در زیربنای سه هزار متر بنا گردیده است.

آثار ایشان عبارت اند از:

۱. اخلاق جعفری ۲. دروس فی امثال القرآن من القصص و البرهان ۳. الدرر البهیه فی ترجمه الوصیه لعلی علیه السلام الی ابنه الحسن علیه السلام ۴. سلک الدرر فی نظم الاثر ۵. طرائف الجعفریه... ، آن مرد بزرگ و روحانی وارسته تا پایان عمر شریفش در کاشان ماند تا آن که در روز عرفه ۱۴۲۴ ق به دیار باقی شتافت.

پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله حاج شیخ یوسف صانعی در مقبره خانوادگی و در جوار مرقد پاک ملامحسن فیض به خاک سپرده شد.

(با استفاده از مقاله آقای مهدی سلیمانی آشتیانی)

صدر ۱۳۳۹-۱۴۱۵ق

آقای حاج سیدرضا صدر از علمای مشهور قم، از خاندانی برخاست که قرن های متمادی ریاست و مرجعیت علمی شیعه را برعهده داشتند.

ص: ۳۶۴

فقید سعید فرزند آیت الله العظمی سیدصدرالدین صدر، فرزند آیت الله العظمی سیداسماعیل صدر، فرزند آیت الله العظمی سید صدرالدین عاملی اصفهانی (داماد آیت الله العظمی شیخ جعفر کاشف الغطاء) و برادر امام موسی صدر بود. و مادر مکرمه اش، صبیّه آیت الله العظمی حاج آقا حسین طباطبائی قمی بود.

او در ۲۹ رمضان سال ۱۳۳۹ ق (۱۳۰۰ ش) در مهد علم و تقوا و فضیلت، مشهد مقدس، دیده به جهان گشود. دوران کودکی و نوجوانی را در حجر تربیت پدر بزرگوارش پشت سر نهاد. مقدمات و ادبیات را در مشهد مقدس (به همراه استاد شهید مطهری) فراگرفت. در سال ۱۳۵۴ ق در معیت والد معظمش به حوزه علمیه قم آمد و سطوح را نزد اساتیدی چون حضرات آیات: مرعشی نجفی و محقق داماد بیاموخت. سپس خارج فقه و اصول را در محضر پرفیض آیات عظام: صدر و حجت کوهکمری و بروجردی و فلسفه و عرفان را نزد امام خمینی فراگرفت. ایشان پس از وفات آیت الله العظمی بروجردی به تدریس فقه و اصول و فلسفه و عرفان (کتاب های شرح منظومه، اسفار، شفا و فصوص قیصری) پرداخت و ده ها تن از فضلاء حوزه از جمله آیت الله حاج آقا مصطفی خمینی از درس وی بهره مند شدند.

وی در سال ۱۳۴۶ ش برای تبلیغ و ارشاد به تهران رفت و مسجد امام حسین را کانون تبلیغات دینی خویش قرار داد و در آن جا به تدریس، تبلیغ و ارشاد، امامت جماعت، اداره کلاس های معارف دینی، تألیف و پرورش شاگردان پرداخت. کلاس درس اخلاق، تفسیر و فلسفه او نیز محفل گرم دانش پژوهان بود. وی هم چنین به تدریس فقه و اصول

در سال ۱۳۵۶ ش به حوزه علمیه قم بازگشت و به خدمات دینی و ترویج مذهب پرداخت. او بر علوم معقول و منقول مانند: تفسیر، حدیث، فقه، اصول، کلام، تاریخ، ادبیات عرب و عجم، حکمت و فلسفه، اخلاق و عرفان، مسلط بود و با زبان های فرانسه و انگلیسی نیز آشنایی داشت. قدرت ضبط و حافظه اش شگرف و از ویژگی هایش زهد، تعبد، تهجد، تواضع، صراحت لهجه، قلم زیبا و بیان جذاب و شیوا بود.

تألیفات وی عبارت اند از:

۱. الاجتهاد و التقليد ۲. العداله فی الفقه ۳. تفسیر سوره حجرات ۴. تفسیر سوره یوسف (حسن یوسف) ۵. استقامت ۶. حسد ۷. دروغ ۸. فلسفه آزاد ۹. الفلسفه العليا ۱۰. محمد فی القرآن ۱۱. المسيح فی القرآن ۱۲. قرآن شناسی ۱۳. بانوی کربلا ۱۴. راه محمد (۲ ج) ۱۵. راه علی علیه السلام ۱۶. پیشوای شهیدان ۱۷. راه قرآن ۱۸. زن و آزادی ۱۹. زیارتنامه حضرت رضا علیه السلام ۲۰. سخنان سران کمونیزم درباره خدا ۲۱. مرد وفا (زیر درختان سدر) ۲۲. نشانه هایی از او (۲ ج) ۲۳. نگاهی به آثار فقهی شیخ طوسی ۲۴. مقدمه بر «نهج الحق» و «نامه دانشوران» که همگی به دفعات متعدد به چاپ رسیده اند.

۲۵ - یوم الانسانیه

برخی از آثار چاپ نشده وی نیز عبارت اند از:

۱. اربعون و مأتا مسئله فقهیه (به چاپ رسید)

۲. تعلیقہ بر عروہ الوثقی ۳. الفقه علی مذهب اهل البيت - کتاب الصلاه

ص: ۳۶۶

۴. القواعد الثلاث: تجاوز، فراغ، حیلوله ۵. رساله در مقدمه واجب ۶. شبهه العبائیه ۷. حکم نجاسه الباطن ۸. نفائس الاصول (۲ ج) ۹. حاشیه بر اسفار ۱۰. برهان الصدیقین ۱۱. حاشیه بر منظومه (۳ ج) ۱۲. دیوان شعر ۱۳. درست و نادرست ۱۴. خواجه نصیر الدین طوسی ۱۵. خلیفه رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ۱۶. اسلام ما ۱۷. سبّد (کشکول) ۱۸. ترجمه رساله الحقوق امام سجاد ۱۹. الجهاد و الثوره ۲۰. الکلیم فی القرآن. معظم له در سنّ ۷۳ سالگی، به تاریخ ۲۶ جمادی الاول ۱۴۱۵ ق (۱۱ آبان ۱۳۷۳ ش) بدرود حیات گفت و پس از تشییعی باشکوه و نماز آیت الله سید موسی شبیری زنجانی، در صحن حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

صدر ۱۳۲۷-۱۴۱۵ ق

آقای حاج سید محمد صادق صدر موسوی کاظمی یکی از علمای مشهور کاظمین به شمار می آمد.

وی در کاظمین، در جمادی الاول ۱۳۲۷ ق به دنیا آمد. پدرش حجه الاسلام سید محمد حسین صدر (۱۲۸۸-۱۳۲۷ ق) از شاگردان پدرش آیت الله حاج سید محمد هادی صدر و برادرش علامه کبیر آیت الله سید حسن صدر (۱۲۷۲-۱۳۵۴ ق) صاحب تأسیس الشیعه، بود.

آن مرحوم، پس از رشد و یادگیری خواندن و نوشتن، به تحصیل علوم دینی روی آورد و نزد عموی بزرگوارش علامه سید حسن صدر و در شهر «صور» نزد دایی بزرگوارش علامه بزرگ سید عبدالحسین موسوی شرف الدین، ادبیات و سطوح را فراگرفت. در سال ۱۳۴۲ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و به درس های حضرات آیات: شیخ محمد علی جمالی، سید حیدر صدر و سید حسین حَمّامی حاضر شد

ص: ۳۶۷

و مبانی علمی اش را مُتَقَن و محکم ساخت.

وی به فنون شعر و ادب علاقه فراوان داشت و در آن مهارت کسب کرد و اشعار بسیار سرود. او پس از سالی چند، به زادگاهش بازگشت و به تألیف پرداخت و به نمایندگی مجلس اعیان برگزیده شد و پس از چندی، به ریاست «مجلس تمیز شرعی جعفری» بغداد انتخاب شد و در این منصب، خدمات بسیار به شیعیان ارایه داد.

او از عمویش سیدحسن صدر و دایی اش سیدعبدالحسین شرف الدین اجازه روایت داشت.

برخی از تألیفات چاپ شده اش عبارت اند از:

۱. الشیعه - ردّ بر «العروبه فی المیزان» نوشته: عبدالرزاق حصان مصری - که یکی از بهترین کتاب ها در معرفی شیعه و عقاید ایشان است -

۲. الجهاد الصامت ۳. الاجماع فی الشریعه الاسلامیه ۴. حياه امیرالمؤمنین علیه السلام فی عهد النبی ۵. قبس من حياه السید عبدالحسین شرف الدین.

و کتاب های چاپ نشده اش عبارت اند از :

۶. الامام و العهود الثلاثه ۷. خلافه امیرالمؤمنین علیه السلام ۸. وحی العاطفه - دیوان اشعار ۹. الشلمغانی و کتابه التکلیف المعروف بفقہ الرضا ۱۰. فهرست نسخه های خطی کتابخانه شخصی آن مرد بزرگ، در روز سه شنبه ۱۵ شعبان المعظم ۱۴۱۵ ق، در ۸۸ سالگی در بغداد درگذشت و پیکر پاکش را به کربلا انتقال دادند و در مقبره شخصی به خاک سپرده شد .

(کاظم عبود الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفكر والادب ، ص ۵۲۵)

صدر ۱۳۳۳ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج سیدمهدی صدر موسوی کاظمی ، یکی از علمای کاظمین به شمار بود .

فقید سعید

ص: ۳۶۸

در ۱۶ شعبان المعظم ۱۳۳۳ ق، در کاظمین، در بیت علم و فضیلت زاده شد. پدرش مرحوم حجه‌الاسلام حاج سیدعلی صدر (۱۳۰۳ - ۱۳۸۰ ق) فرزند و شاگرد آیت الله العظمی سیدحسن صدر کاظمی (۱۲۷۲ - ۱۳۵۴ ق) صاحب تأسیس الشیعه و نهاده الدرایه، و یکی از ادبا و ائمه جماعات کاظمین بود.

وی، ادبیات و سطوح را نزد استادانی چون: شیخ عبدالرزاق عاملی، شیخ فاضل لنکرانی، سیدجواد صدر و سیدمحمدطاهر حیدری فراگرفت و پس از آن به تدریس و تألیف و امامت جماعت در حرم کاظمین: پرداخت. وی از علامه سیدعبدالحسین شرف الدین و پدر بزرگوارش اجازه روایت داشت.

از آثار چاپ اوست:

۱. اصول العقیده فی التوحید والعدل. ۲. اصول العقیده فی النبوه. ۳. اخلاق اهل البيت عليهم السلام (۲ ج)

و آثار مخطوط او عبارتند از:

۴. اصول العقیده فی الامامه. ۵. اصول العقیده فی المعاد. ۶. فلسفه العبادات الاسلامیه. ۷. سلسله «انوار السماء» (۱۴ ج)

وی در ۲۶ جمادی الثانی ۱۴۱۸ ق در ۸۵ سالگی در کاظمین بدرود حیات گفت و در حرم مطهر به خاک سپرده شد.

(کاظم الفتاوی، المنتخب، ص ۶۶۸)

صدر ۱۳۶۲ - ۱۴۱۹ ق

آقای سیدمحمد صدر یکی از فقها و علمای نجف اشرف به شمار می رفت. فقید سعید در ۱۷ ربیع الاول ۱۳۶۲ ق در نجف زاده شد. خاندان وی، یکی از پرافتخارترین و شریف ترین بیوت علمی شیعه است، که نسب به حضرت امام موسی بن جعفر الکاظم علیه السلام می رساند. در این

ص: ۳۶۹

نسب شریف، خاندان «صدر»، «شرف الدین»، «نورالدین»، «آل ابی سبحه» و «آل ابی الحارث» مشترکند و اغلب آنان از مفاخر مراجع تقلید و مدافعان حریم تشیع به شمار می روند.

پدر بزرگوارش آیت الله سیدمحمد صادق صدر، از علمای مشهور و زاهد نجف و از شاگردان آیات عظام: سیدابوالحسن اصفهانی و میرزای نایینی و امام جماعت حرم امیرالمؤمنین علیه السلام فرزند آیت الله علامه سیدمحمد مهدی صدر از شاگردان آخوند خراسانی و حاج آقا رضا همدانی فرزند آیت الله العظمی سیداسماعیل صدر (۱۲۵۸ - ۱۳۳۸ ق) از مراجع تقلید شیعه و از بزرگ ترین شاگردان میرزای شیرازی، فرزند آیت الله العظمی سیدصدرالدین محمد موسوی اصفهانی (۱۱۹۳ - ۱۲۶۴ ق) شاگرد وحید بهبهانی و سیدبحر العلوم و داماد شیخ جعفر کاشف الغطاء و استاد شیخ انصاری و صاحب روضات، فرزند علامه بزرگوار سیدصالح موسوی (۱۱۲۲ - ۱۱۹۷ ق) نوه شیخ حرّ عاملی - می باشد. (بینید: منتهی الآمال ۲/۲۵۸، ۲۶۰، تکمله امل الأمل / ۱۰۴ - ۱۰۶)

معظم له دوران کودکی را در دامن پاک پدر و جدّ مادری اش، آیت الله شیخ محمدرضا آل یاسین (۱۲۹۷ - ۱۳۷۰ ق) - از مراجع تقلید نجف و خواهرزاده آیت الله سیدحسن صدر - گذرانید و از آن زمان با علم و تقوا خو گرفت.

در یازده سالگی به لباس روحانیت درآمد و به فراگیری علوم دینی پرداخت. ادبیات را نزد پدرش و علامه شیخ حسن طراد عاملی و سیدطالب رفاعی فراگرفت و در سال ۱۳۷۹ ق وارد «کلیه الفقه» گردید و نزد حضرات آیات: شیخ محمدرضا مظفر، سیدمحمد تقی حکیم و شیخ محمد تقی ایروانی شاگردی کرد و هم زمان دروس انگلیسی، تاریخ، روان شناسی و جامعه شناسی را در آن دانشکده فراگرفت و در

سال ۱۳۸۳ ق از آن جا فارغ التحصیل گردید. پس از آن مکاسب و کفایه را نزد حضرات آیات: سید محمد تقی حکیم، شیخ صدر اباد کوبه ای و سید محمد باقر صدر فراگرفت و سپس در درس های فقه و اصول آیات عظام: سید ابوالقاسم خویی و سید محمد باقر صدر و درس فقه آیات عظام: امام خمینی (مکاسب) و آقای حکیم (مضاربه) شرکت جست و مبانی علمی خویش را استوار ساخت، و از حضرات آیات: شیخ آقا بزرگ تهرانی، شیخ مرتضی آل یاسین، سید عبدالاعلی سبزواری و حاج آقا حسین خادمی اجازه نقل روایت اخذ نمود. اجتهاد معظم له در سال ۱۳۹۶ ق - در ۳۷ سالگی - از سوی آیت الله سید محمد باقر صدر مورد تأیید قرار گرفت و از همان زمان به تدریس سطوح عالیه پرداخت و در سال ۱۴۱۰ ق به تدریس خارج فقه و اصول و تفسیر دست یازید و شاگردان بسیاری را تربیت نمود. او هر روز دو درس فقه و اصول، و در روزهای تعطیلی حوزه، درس تفسیر را القا می کرد و در فرصت های غیردرسی، به تألیف و تصنیف و پاسخگویی به استفتائات مؤمنین و امامت جماعت در حرم امیرالمؤمنین علیه السلام می پرداخت، و از یک زندگی ساده و زاهدانه برخوردار بود. تواضع و فروتنی در حیاتش مشهود همگان بود و به مردم عشق می ورزید و هماره ساعاتی پیش و پس از نمازش برای رسیدگی به امور مؤمنین می نشست و با کمال ملاطفت و مهربانی به سخن آنان گوش فرا می داد. وی نخستین کسی بود که در مسجد کوفه نماز جمعه را اقامه کرد و در خطبه هایش، به انتقاد از رژیم بعثی پرداخت و آزادی علمای دینی را طلب

کرد. وی به توصیه دولتیان عراق، مبنی بر دعا و حمایت از صدام وقعی ننهاد و عبای سیاه خویش را به عبای سفید - به نشانه کفن پوشیدن - مبدل ساخت و در ماه شعبان فتوا به وجوب پیاده روی به کربلا - که رژیم بعث آن را ممنوع ساخته بود - صادر کرد و مردم را به نافرمانی و سرپیچی از دستورات رژیم ترغیب ساخت. وی از سوی رژیم بعث، نه بار به زندان افکنده شد (که یک بار آن چهار سال به طول انجامید) و از قیام انتفاضه حمایت کرد. وکلایش را به سراسر عراق فرستاد و آنان را به اقامه جمعه و جماعت واداشت و جانی تازه در کالبد مردم عراق دمید و امید به آینده ای روشن را در دل های آنان، نوید می داد .

برخی از تألیفات چاپی آن فقیه شهید، عبارت اند از :

۱ . موسوعه الامام المهدی علیه السلام الف) تاریخ الغیبه الصغری؛ (این کتاب بنام «نگرشی به تاریخ غیبت صغری» به فارسی درآمده است)

ب) تاریخ الغیبه الکبری؛

ج) تاریخ مابعد الظهور؛

د) اليوم الموعود بین الفكر المادی والدینی؛

(مؤلف بزرگوار، این کتاب را در ۲۹ سالگی نگاشت، و یکی از بهترین کتاب ها درباره امام مهدی علیه السلام است و آیت الله سیدمحمدباقر صدر بر آن مقدمه ای ارزشمند بنام «بحث حول المهدی» نگاشته و به فارسی ترجمه شده است)

۲ . اضواء علی ثورالحسین علیه السلام ۳ . اشعه من عقائد الاسلام ۴ . نظرات اسلامیه فی اعلان حقوق الانسان - نقد و بررسی اعلامیه حقوق بشر از دیدگاه اسلام

۵ . فلسفه الحج و مصالحه فی الاسلام ۶ . ماوراء

ص: ۳۷۲

الفقه (۱۰ ج) - حاوی بحث های نو و ابتکاری در فقه، که در دیگر کتاب ها نیست -

۷۲. فقه الاخلاق (ج ۱) ۸. فقه الفضاء - در برگیرنده تکالیف شرعی مکلفین در کُرات آسمانی

۹. فقه الطّب - متضمّن احکام پزشکی مکلفین

۱۰. الصراط القويم - رساله عملیه

۱۱. منهج الصالحين (۵ جلد) - فقه فتوایی همراه با تفصیل و ذکر مسایل جدید

۱۲. مناسک الحج ۱۳. کتاب الصلاه - فقه فتوایی مختصر

۱۴. بحث حول الکذب ۱۵. بحث حول الرجعه ۱۶. بحث حول البداء ۱۷. القانون الاسلامی وجوده، صعوباته، منهجه

۱۸. منها المنان فی الدفاع عن القرآن (۲ ج)

و آثار خطی آن مرجع فقید عبارت است از: نص

۱۹. اللمعه فی احکام صلاها لجمعه (تقریرات درس آیت الله سید اسماعیل صدر)

۲۰. تقریرات درس اصول آیت الله خویی. (دوره کامل)

۲۱. تقریرات درس اصول آیت الله سید محمد باقر صدر (دوره کامل)

۲۲. تقریرات درس فقه امام خمینی (مکاسب)

۲۳. تقریرات درس فقه آیت الله خویی (طهارت)

۲۴. تقریرات درس فقه آیت الله صدر (طهارت)

۲۵. مقالات متعدد در فقه، تفسیر، ادبیات عرب، مقالات اجتماعی ۲۶. مقالات بسیار در مجلات «الایمان»، «النجف» و «العرفان»

۲۷. جلد پنجم «موسوعه الامام المهدی».

آن فقیه شهید با درسش، تألیفاتش، خدماتش و اقداماتش چهره ای مشهور و مورد توجه شیعیان عراق قرار گرفت و این باعث شد؛ تا خشم رژیم بعثی عراق علیه او برانگیخته شود تا سرانجام در روز جمعه ۱۰ ذی قعدة الحرام ۱۴۱۹ ق (۱۷ اسفند ۱۳۷۷ ش) در ۵۷ سالگی، پس از

بازگشت از نماز مغرب و عشا همراه با دو فرزندش حجج اسلام: سیدمصطفی صدر و سید مؤمل صدر (دامادهای آیت الله شهید سیدمحمد باقر صدر) مورد سوء قصد حرامیان بعثی قرار گرفت و خون پاک هر سه بر «ساحه العشرین» نجف بر زمین ریخت و هر سه به شرف شهادت نائل آمدند.

با انتشار خبر شهادت ایشان، موجی از خشم، مردم مظلوم عراق را فراگرفت و در بسیاری از شهرهای عراق، تظاهرات و قیام های مردمی برپا شد که با خشونت بی سابقه رژیم، سرکوب گردید و بسیاری در این قیام به شهادت رسیدند.

در ایران و سایر کشورهای اسلامی، تا مدت های فراوان مجالس بزرگداشتش برگزار گردید و از مقام علمی و عملی معظم له تقدیر شد.

صدیقین ۱۳۴۲ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج شیخ محمدتقی صدیقین اصفهانی یکی از علمای مشهور حوزه علمیه قم به شمار بود.

فقید سعید در سال ۱۳۴۲ ق در اصفهان زاده شد. در سال ۱۳۶۰ ق مقدمات علوم را در زادگاهش فراگرفت و سال بعد به قم آمد، اما به دلیل بیماری به زادگاهش بازگشت و سطوح را نزد حضرات آیات: خادمی اصفهانی، شیخ محمد حسن عالم نجف آبادی، شیخ هبهالله هرنندی و سیدعلی اصغر برزانی فراگرفت. در ۱۳۶۵ ق برای بار دوم به قم آمد و بخشی از کفایه را در محضر آیت الله مرعشی نجفی و بخش دیگر را نزد آیت الله سیدزین العابدین کاشانی بیاموخت. سپس به درس زعیم اعظم آیت الله العظمی بروجردی حاضر شد و همزمان در دروس حضرات آیات: سیدمحمدتقی خوانساری و سیدمحمد محقق داماد حضور یافت و پس از مرحوم خوانساری، چند ماهی به

درس اصول آیت الله اراکی نیز حاضر شد . پس از وفات آیت الله بروجردی ، حدود دو سال به دروس آیات عظام : امام خمینی ، گلپایگانی و شریعتمداری رفت و همزمان شرح منظومه را هم از علامه طباطبایی بهره گرفت . در ایام تعطیلات حوزه علمیه قم به اصفهان می رفت و در اباحت حضرات آیات : شیخ مهدی نجفی ، حاج آقا رحیم ارباب و سید عبدالله ثقه الاسلام حاضر می شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت . در سال ۱۳۸۲ ق پس از وفات آیت الله حاج آقا روح الله کمالوند خرم آبادی و به خواست امام خمینی برای اداره حوزه کمالیه به خرم آباد رفت و به تدریس خارج فقه و اصول و تألیف پرداخت و پس از چهار سال به قم بازگشت و به تألیف و تدریس اشتغال ورزید . آن مرحوم در دفاع از حقیقت و مکتب اهل بیت علیهم السلام سری پر شور داشت و در مقابل کثری ها و ناراستی ها بر نمی تافت و در همین راستا تألیفاتی به یادگار نهاد . شریف رازی درباره اش می نویسد : « ... از علمای بزرگوار و فضیلتی عالیقدر و مبرزین شاگردان آیت الله العظمی بروجردی و دارای مقام علم و کمال و واجد مراتب اجتهاد و فقاها و مورد وثوق مراجع حاضر و گذشته است ... » (شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۱۹۰) ، متواضع و فروتن و صاحب خلق خوش و زهد و تقوای فراوان بود و هر شب پنجشنبه مجلس موعظه برگزار می کرد و خود به منبر می شد و در پایان به یاد اهل بیت علیهم السلام مرثیه می خواند و می گریست .

آثار چاپی وی

ص: ۳۷۵

عبارتند از :

۱. توضیح المسائل ۲. معیار الفقاهه (شرح استدلالی شرایع الاسلام ، کتاب صلاه و حج (۹ جلد)

۳. حسین علیه السلام و پذیرش دعوت (نقد کتاب شهید جاوید)

۴. الاجماع والاخبار ۵. تفسیر آیه جلاب (در حدّ شرعی حجاب زنان و وجوب ستر وجه و کفّین)

۶. غناء ، موضوعاً و حکماً ۷. شطرنج و منع بازی با آن ۸. دین و زن .

و آثار مخطوط وی هم عبارتند از :

۹. کتاب الطهاره (از دوره معیار الفقاهه)

۱۰. کتاب الجهاد (از دوره معیار الفقاهه)

۱۱. تعلیقه بر جلد اول وسیله النجاه ۱۲. تعلیقه بر جلد دوم منهاج الصالحین .

آن فقیه بزرگوار ، در چهارشنبه بیستم محرم الحرام ۱۴۲۶ ق (۱۲ اسفند ۱۳۸۳ ش) در ۸۳ سالگی بدرود حیات گفت و پس از تشییع و نماز آیت الله صافی گلپایگانی در قبرستان شیخان مدفون شد .

صفایی حائری ۱۳۷۰ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج شیخ علی صفایی حائری، از اساتید و مفسران حوزه علمیه قم به شمار می رفت. فقید سعید در دوم مرداد سال ۱۳۳۰ ش (۱۳۷۰ ق) در قم زاده شد. پدرش آیت الله حاج شیخ عباس صفایی (۱۳۲۲ - ۱۳۹۸ ق)، مؤلف تاریخ مجاهدات پیامبر اکرم، تاریخ امیرالمؤمنین و تاریخ امام حسین علیه السلام و نیای بزرگوارش آیت الله حاج شیخ محمد علی حائری قمی (۱۲۹۹ - ۱۳۵۸ ق) از بزرگان علمای قم و اساتید مشهور حوزه علمیه و از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی، سیدمحمد کاظم یزدی و آیت الله میرزا محمد تقی شیرازی

ص: ۳۷۶

و... بود.

۱۲ ساله بود که به فراگیری علوم دینی روی آورد و ادبیات و سطوح را نزد پدر بزرگوارش و آقای حاج شیخ نصرت الله بناروانی میانجی، و رسائل و مکاسب و کفایه را در محضر آیت الله سید مهدی روحانی و آیت الله فاضل لنکرانی و پدرش آموخت. پس از آن به یادگیری خارج فقه و اصول نزد پدر دانشمندش و تألیف و تبلیغ دین و تدریس سطوح پرداخت و از آن جا که دارای هوشی سرشار و حافظه ای قوی بود، در زمان اندک گوی سبقت از همگنان ربود و موفق شد با سن کم خویش، آثاری ارزشمند و تأثیر گذار و انسان ساز از خود به یادگار گذارد؛ هم چون: مسئولیت و سازندگی، تطهیر با جاری قرآن و انسان در دو فصل. وی توفیق یافت گروهی از طلاب و فضلاء حوزه را با مکتب تربیتی وحی آشنا سازد و در درس های تفسیر خویش، پیام قرآن را به عمق جان های تشنه آنان برساند و ایشان را از سرچشمه زلال قرآن سیراب سازد. وی بر تفکر به عنوان نقطه شروع دین تأکید می ورزید و به کرامت و قدر انسان، اهمیت می داد.

از ویژگی هایش تواضع و فروتنی فراوان، رسیدگی به حال شاگردان خویش و زهد و عدم دلبستگی به دنیا و تهجد و گریه های نیمه شب بود. در خانه اش از بام تا شام به روی واردین و میهمان هایش بازبود و از آنان با کمال خوشرویی و ملاطفت استقبال می نمود. اول هر ماه و دهه آخر ماه مبارک رمضان به زیارت حرم مطهر حضرت رضا علیه السلام مشرف می شد و چند روزی اقامت می نمود. روزش را به تألیف و تحقیق

ص: ۳۷۷

و تدریس می گذرانید و از این رهگذر توانست شاگردان بسیاری را پرورش دهد و آنان را با فنون نویسندگی و تدریس آشنا سازد. او به انقلاب اسلامی عشق می ورزید و نخستین فرزندش (محمد) را برای حمایت از دین و احیای حق، تقدیم انقلاب نمود.

برخی از تألیفات چاپ شده معظم له عبارت اند از:

۱. انسان در دو فصل (پیش و پس از بلوغ)
 ۲. مسئولیت و سازندگی (۲ ج) ۳. روش برداشت از قرآن (۶ ج) (تفسیر و توضیح سوره «ص»)
 ۴. تطهیر با جاری قرآن (۶ ج) تفسیر جزء ۳۰ قرآن ۵. دیداری تازه با قرآن (۲ ج) ۶. بشنو از نی (شرح دعای ابوحمزه ثمالی)
 ۷. روش نقد (۵ ج، نقد مکاتب مارکسیسم، اگزیستانسیالیسم و آزادی)
 ۸. ذهنیت و زاویه دید (نقد ادبیات داستانی)
 ۹. بررسی (نقد مارکسیسم)
 ۱۰. استاد و درس (۲ ج، روش تدریس، ادبیات و هنر و نقد)
 ۱۱. عاشورا ۱۲. غدیر ۱۳. ای قامت بلند امامت (خطاب به حضرت ولی عصر علیه السلام)
 ۱۴. از زلال ولایت (۴۰ حدیث امام حسین علیه السلام)
 ۱۵. فقر ۱۶. انفاق ۱۷. درس هایی از انقلاب (۱۲ دفتر) ۱۸. پاسخ به پیام نهضت آزادی ۱۹. و با او با نگاه فریاد می کردیم (مجموعه شعر) ۲۰. آرامش (مجموعه شعر) ۲۱. تابوت (مجموعه شعر) ۲۲. وداع (مجموعه شعر) ۲۳. پیروز (مجموعه شعر) ۲۴. شعرهای شهادت
- و کتاب های چاپ نشده اش عبارت اند از:
۲۵. تفسیر سوره بقره ۲۶. تفسیر سوره آل عمران (ناتمام) ۲۷.

۲۸. تفسیر سوره مدثر . تفسیر سوره علق و قدر ۲۹. بحث های محرم: اضطرار به حجت، احیای امر اهل بیت علیهم السلام، عظمت مصایب امام حسین، شرح ادعیه حضرت زهرا علیها السلام، معرفت دینی و جامعه دینی و حکومت دینی. (این کتاب به چاپ رسید)

۳۰. پیام به فرزندان: او به هنگام بلوغ فرزندانش نامه هایی به آنان نگاشته که در آن ها بر بینش ها و گرایش ها (بینات، کتاب و میزان)، سلوک و اخلاق، رضا و رضوان، عمل و تمامیت و سلامت و بحران عمل تکیه کرده و توضیح داده است .

آن مرحوم، در سحرگاه روز سه شنبه ۲۲ تیرماه ۱۳۷۸ ش (۲۹ ربیع الاول ۱۴۲۰ ق) در حالی که به عادت همیشگی اش برای زیارت مرقد مطهر امام هشتم علیه السلام عازم مشهد مقدس بود، همراه سه تن از دوستانش بر اثر سانحه تصادف بدروود حیات گفت و به موالیان طاهرینش پیوست. پیکر پاکش در عصر چهارشنبه پس از یک تشییع باشکوه و نماز آیت الله سیدمهدی روحانی بر آن ، نزدیک قبر فرزند شهیدش، در گلزار شهدای قم، به خاک سپرده شد.

صفایی خوانساری ۱۳۲۱ - ۱۴۱۳ ق

آقای حاج سیدمصطفی صفایی خوانساری یکی از علمای بزرگ حوزه علمیه قم به شمار می رفت. وی در ربیع الاول سال ۱۳۲۱ ق دیده به جهان گشود و در دامن پاک پدر بزرگوارش آیت الله حاج سیداحمد حسینی صفایی صاحب کتاب «کشف الاستار عن وجه الکتب و الاسفار»، تربیت گردید. مقدمات و سطوح و بخشی ز فلسفه و حکمت را نزد دایی و پدرش و دیگر اساتید خوانسار فراگرفت . در سال ۱۳۴۰ ق به شوق فراگیری علوم اسلامی به قم آمد و در درس

آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری زانو به زمین زد و چندین دوره فقه و اصول را در محضر آن بزرگمرد فراگرفت. هم زمان در محضر آیت الله رفیعی قزوینی، کتاب اسفار و در محضر آیت الله شاه آبادی، کتاب مصباح الانس و شرح فصوص قیصری را فراگرفت. از اساتید دیگر ایشان می توان از آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی و میرزا حسین نایینی (که در توقف هشت ماهه آنان در قم از حضورشان بهره برد)، میرزا محمد آقازاده (فرزند آخوند خراسانی)، حاج شیخ مرتضی آشتیانی (فرزند میرزای آشتیانی)، حاج شیخ محمد رضا مسجد شاهی، میرزا محمد صادق احمد آبادی اصفهانی رحمهم الله نام برد.

آیت الله خوانساری از آیت الله حائری اجازه اجتهاد، و از حضرات آیات: حائری، اصفهانی، بروجردی، آقا ضیاء عراقی، آشتیانی، ابوالمجد مسجد شاهی، شیخ محمد حسین کاشف الغطاء، سید محمد حجت، سید محمد تقی خوانساری، میرزا محمد فیض قمی، محدث قمی، میرزا محمد عسکری تهرانی، شیخ آقا بزرگ تهرانی، مرعشی نجفی، سید عبدالحسین شرف الدین و میرزا رضی تبریزی و برخی دیگر اجازه روایت دریافت کرد. مصاحبه ایشان با مجله حوزه (شماره ۳۲) درباره ابعاد حضرت امام خمینی نشانگر عمق صداقت و رفاقت ایشان با امام راحل می باشد. از خصوصیات بارز آن فقید، تهجد و عبادت، قناعت، زهد، تواضع، حسن خلق، و سخاوت بود. بیش از پنجاه سال، هر روز صبح در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به اقامه نماز جماعت پرداخت و ده ها تن از علما و فضلاء حوزه علمیه قم از وی اجازه روایت کسب نمودند. از آثار وجودی ایشان بنای مسجدی شکوهمند در خوانسار و مسجدی در قم و کتابخانه ای آکنده از نسخ خطی نفیس و کتابهای

چاپی فراوان (که پس از وفاتش مقام معظم رهبری ، آن را از خانواده اش خریداری و به آستان قدس رضوی اهداء فرمود) را می توان نام برد.

تألیفات وی عبارت اند از:

۱ . حاشیه بر وسیله النجاه ۲ . تقریرات درس فقه و اصول آیت الله حائری ۳ - ۸ . حاشیه بر: درر الاصول، رسائل، مکاسب، کفایه، قوانین و شرح لمعه ۹ . الدیانه الاسلامیه (در اصول عقاید) ۱۰ . الجواهر المودعه ۱۱ . تفسیر آیات مبدأ و معاد و ... آن مرحوم در صبح روز جمعه هجدهم ربیع الثانی ۱۴۱۳ (۲۴ مهرماه ۱۳۷۱) پس از عمری تلاش و کوشش در راه اعتلای فرهنگ اهل بیت و احیاء تراث شیعه، در ۹۲ سالگی چشم از جهان فروبست و پیکر پاکش پس از تشییع بسیار باشکوه و نماز مرحوم آیت الله العظمی گلپایگانی بر آن ، در مسجد بالاسر حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد .

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۱۳۸)

طاهر شمس گلپایگانی ۱۳۴۶ - ۱۴۱۶ ق

آقای حاج شیخ جلال طاهر شمس گلپایگانی یکی از چهره های مشهور حوزه علمیه قم به شمار می رفت. فقید سعید در ۱۳۰۶ ش (۱۳۴۶ ق) در «گوگد» گلپایگان در خانواده ای متدین دیده به جهان گشود. پس از دوران کودکی و تحصیلات ابتدایی، شانزده ساله بود (۱۳۲۲ ش) که به آموختن علوم دینی روی آورد و از محضر آیت الله حاج میرزا هدایت الله وحید گلپایگانی بهره جست و پس از چندی به حوزه علمیه اراک که زیر نظر اساتید بزرگوارى چون آیت الله حاج شیخ محمد سلطان العلماء و آیت الله حاج شیخ محمد امامی خوانساری اداره می شد،

ص: ۳۸۱

کوچید و از محضر آنان بهره ها برد. در ۱۳۲۴ ش برای ادامه تحصیل به حوزه علمیه قم آمد و پس از تکمیل دوره سطح (در چهار سال)، در سال ۱۳۲۸ ش به درس خارج فقه و اصول آیات عظام: سید محمد تقی خوانساری، سید محمد حجت کوهکمری و پس از آن در درس های آیت الله العظمی بروجردی، آیت الله محقق داماد، آیت الله اراکی، حضرت امام خمینی . آیت الله العظمی گلپایگانی، آیت الله حاج سید رضا بهاء الدینی و علامه طباطبایی شرکت جست و مبانی فقهی، اصولی، فلسفی و تفسیری خویش را استوار ساخت و از غالب آنان اجازه اجتهاد دریافت داشت. وی نیز به مدت دو سال به حوزه علمیه نجف کوچید و در درس های آیت الله خویی حاضر شد. از آغاز تحصیل در حوزه قم، به تدریس متون فقه و اصول و اقامه جماعت در مسجد امام حسین - حسین آباد - بازار اشتغال جست و بیش از سی سال سطوح عالیه را بارها آموزش داد. با شروع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۴۲ ش ، او نیز همراه با دیگر مدرسین حوزه به تشکیل جامعه مدرسین حوزه علمیه قم پرداخت و امضایش در بحبوحه انقلاب ذیل پیام ها و اعلامیه های جامعه مدرسین همراه دیده می شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی به عضویت شورای مدیریت حوزه علمیه قم و مجلس خبرگان رهبری (از استان مرکزی) برگزیده شد .

از تألیفات چاپ نشده اوست:

- ۱ . کتاب الخمس ۲ . حاشیه بر مکاسب ۳ . حاشیه بر رسائل ۴ . حاشیه بر کفایه الاصول ۵ . معارف دینی ۶ . متفرقات صراحت لهجه، زهد و تقوی، ساده زیستی، آزاد اندیشی و فروتنی و انس با قرآن

ص: ۳۸۲

و دعا از خصوصیات وی بود و بر فقه و اصول، تفسیر، تاریخ و ادبیات تسلط داشت. فقید سعید از اعضای گروه تألیف «جامع احادیث الشیعه» و عضو هیأت علمی کنگره شیخ انصاری و عضو هیأت امنای مجتمع علوم دینی حضرت ولی عصر علیه السلام به شمار می رفت و مقاله ای با نام «شیخ انصاری محقق و مؤسس» و مقاله ای هم با نام «عدم تحریف قرآن» از او انتشار یافت. درگذشت نابهنگام این عالم عامل، در هشتم شهریور ۱۳۷۴ ش (سوم ربیع الثانی ۱۴۱۶ ق) در ۶۸ سالگی در اثر سانحه تصادف روی داد و پیکر پاکش با شرکت مراجع عالیقدر تقلید، انبوه اساتید، علما و فضیلاي حوزه علمیه قم و آیات عظام و نمایندگان مقام معظم رهبری و اصناف و بازاریان قم، تشییع و در صحن حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام - بقعه آیت الله داماد - به خاک سپرده شد.

طاهری گرگانی ۱۳۴۹ - ۱۴۲۸ ق

آقای حاج سیدحبیب الله طاهری گرگانی، یکی از علمای مشهور گرگان به شمار می رفت.

معظم له، در سال ۱۳۰۹ ش (۱۳۴۹ ق) در گرگان زاده شد. پس از پایان تحصیلات ابتدایی، وارد مدرسه سادات و مدرسه آقامحسن شد و در مدت سه سال، ادبیات را به خوبی آموخت. سپس در سال ۱۳۲۵ ش به حوزه علمیه قم آمد و دوره سطوح را نزد حضرات آیات: مرعشی نجفی، صدوقی، مشکینی، مطهری و سلطانی طباطبایی فراگرفت، آنگاه در سال ۱۳۳۴ ش به نجف اشرف عزیمت کرد و سطوح عالی را نزد آیات: سیدعبدالاعلی سبزواری، شیخ مجتبی لنکرانی و شیخ صدرا بادکوبه ای

(شرح منظومه و اسفار) به پایان رسانید و به دروس فقه و اصول آیات عظام : سید محمود شاهرودی ، میرزا هاشم آملی و میرزا باقر زنجانی حاضر شد و مورد توجه فراوان آنان قرار گرفت ، به گونه ای که از سوی آیت الله شاهرودی به سرپرستی و نظارت بر مدرسه جعفری و عضویت بعثه حج ایشان منصوب شد و در سال ۱۳۸۰ ق از اساتید گرامی اش موفق به دریافت اجازه اجتهاد شد . او پس از ۱۷ سال اقامت در نجف ، و تحصیل و تدریس ، در سال ۱۳۵۰ ش به زادگاهش بازگشت و به تدریس علوم دینی (در مدرسه میرزا تقی خان که به صورت مخروبه درآمد بود و آن مرحوم ، آنجا را از نوبازسازی و احیاء نمود) ، احداث مدرسه علمیه صدیقه طاهره برای خواهران ، اقامه جماعت در مسجد آذربایجانی ها (مسجدالرضا علیه السلام) ، برگزاری کلاسهای تابستانی قرآن و معارف دینی - از سال ۱۳۵۲ ش - در مدرسه علمیه امام صادق علیه السلام ، و ارشاد مردم و تفسیر مکرر قرآن توفیق یافت .

معظم له حافظ کل قرآن بود و بارها از سر شوق و علاقه به ساحت مقدس اهل بیت عصمت و طهارت پیاده از نجف به کربلا (۷۲ مرتبه) و از گرگان به مشهد مقدس مشرف شد و بذل قرآن و تفسیر آن را در حوزه و دانشگاه و مساجد پاشید و همگام با دیگر علمای شهر ، سعی و کوشش فراوان در روشنگری و هدایت مردم شهر مبذول داشت.

معظم له ، در مبارزه با رژیم طاغوتی و پخش اعلامیه ها و رساله های

امام خمینی تلاش بسیار داشت و در پی سخنرانی های افشاگرانه اش ، در خرداد ۱۳۵۷ دستگیر و به شهرهای یاسوج ، انارک و سقز تبعید شد و پس از بازگشت ، رهبری حرکت ها و راهپیمائی های مردم را برعهده گرفت و در واقعه ۵ آذر ۱۳۵۷ گران ، از پیشگامان آن حرکت انقلابی بود . پس از پیروزی انقلاب اسلامی ، در سال ۱۳۵۸ به نمایندگی مردم مازندران در مجلس خبرگان قانون اساسی و سپس نمایندگی مردم استان گلستان در مجلس خبرگان رهبری (دوره های دوم ، سوم و چهارم) برگزیده شد و سرپرستی سایر نهادهای انقلابی (کمیته انقلاب ، سازمان تبلیغات ، بنیاد مسکن و جامعه روحانیت) را برعهده گرفت .

در شهریور ۱۳۶۰ مورد سوء قصد منافقین قرار گرفت و به سختی مجروح گردید و به افتخار جانبازی نائل شد .

آن مرحوم ، در طول جنگ تحمیلی ، بارها در جبهه های نبرد حضور یافت و با سخنرانی های خویش به تقویت و دلگرمی رزمندگان اسلام پرداخت و فرزند برومندش حجهالاسلام سیدمحمدطاهر طاهری (مسؤول عقیدتی سیاسی لشکر ۵ نصر خراسان) را هم تقدیم کاروان شهیدان اسلام نمود .

او داماد آیت الله حاج سیدسجاد علوی گرگانی بود ، و اخلاقی خوش ، محضری نکو ، گفتاری شیرین و زندگی ساده داشت و در طول سالیان دراز تصدی مناصب مختلف ، زندگی اش طلبگی و بدون مظاهر مادی بود .

از آثار اوست :

۱ . تقریرات درس فقه و اصول ۲ . نوارهای تفسیر قرآن

۳ . نوارهای تدریس خارج فقه

او در ۷۷ سالگی ، در صبح روز شنبه عید سعید غدیر خم

ص: ۳۸۵

۱۸ ذی الحجه ۱۴۲۸ ق - ۸ دی ۱۳۸۶ ش - پس از یک دوره بیماری کبد ، چشم از جهان فرو بست و پیکر پاکش صبح روز یکشنبه با حضور هزاران نفر از مردم و علمای استان های گلستان و مازندران تشییع و پس از نماز آیت الله سید محمد رضا میبیدی بر آن ، در صحن امامزاده عبدالله به خاک سپرده شد و در سوگ فقدانش ، پیامهای متعدد از سوی مقام معظم رهبری ، مراجع تقلید ، و سازمانها و نهادها و شخصیت های کشوری صادر شد و مجالس بزرگداشت او تا مدت ها ادامه یافت .

طباطبایی قمی ۱۳۲۹ - ۱۴۲۸ ق

آقای حاج آقا حسن طباطبایی قمی ، یکی از فقهای بزرگ شیعه به شمار می رفت .

فقید سعید در سوم صفر الخیر ۱۳۲۹ ق ، در نجف اشرف ، در بیت فقاہت و مرجعیت زاده شد . پدر بزرگوارش مرجع بزرگ شیعه آیت الله العظمی حاج آقا حسین قمی (۱۲۸۲ - ۱۳۶۶ ق) از شاگردان آیات عظام : آخوند خراسانی ، سید محمد کاظم یزدی ، میرزا حبیب الله رشتی ، ملا علی نهانندی و میرزا محمد تقی شیرازی بود که شرح حال آن فقیه شجاع در این مختصر نمی گنجد (نقباء البشر ۲ / ۶۵۳ ، گنجینه دانشمندان ۱ / ۲۶۴ ، علماء معاصرین / ۱۹۴ ، مفاخر اسلام ۱۱ / ۴۴۳ و کتاب « عنصر فضیلت و تقوا ») . عموهای او نیز همه از بزرگان علمای قم بوده اند (حضرات آیات : مرحوم حاج آقا احمد قمی و مرحوم حاج میرزا ابوالقاسم طباطبایی قمی) .

فقید سعید دوران کودکی را در نجف اشرف گذرانید و در دامان پدر بزرگوار

و مادر مکرمه اش (دختر آیت الله سیدزکریا قزوینی از شاگردان شیخ انصاری و سید حسین کوهکمری و از علمای بزرگ قم ، (م ۱۳۱۳ ق)) بالید ، تا در ۱۳۳۱ ق همراه پدرش به مشهد مقدس آمد و ادبیات و سطوح را از علما و مدرسین مشهد فراگرفت و در ۱۳۴۷ ق رهسپار مکه مکرمه شد و در بازگشت به مدت ۶ ماه در اصفهان اقامت گزید و از دروس اساتید آنجا بهره برد . در سال ۱۳۵۰ ق ، رهسپار نجف شد و چند سال از درس های آیت الله میرزای نائینی بهره مند شد و باز به مشهد مراجعت کرد و از دروس پدر بزرگوارش استفاده نمود . در سال ۱۳۵۴ ق - به دنبال تبعید والد ارجمندش به عراق در اعتراض به کشف حجاب - به کربلا- رفت و سال های متعددی از دروس والد گرامیش و اساتید دیگر استفاده کامل نمود و علاوه بر تحصیل ، به تدریس سطوح عالیّه پرداخت و شاگردان فراوان پرورش داد . در سال ۱۳۶۸ ق ، به مشهد مقدس بازگشت و به اقامه جماعت (در مسجد گوهرشاد) ، تدریس خارج فقه و اصول ، تألیف کتب فقهی ، پرداخت تا پس از وفات آیت الله بروجردی ، رساله عملیه اش به چاپ رسید و به عنوان یکی از مراجع تقلید مطرح شد . با شروع نهضت اسلامی مردم ایران و قیام روحانیت و مرجعیت ، آن فقیه بزرگ نیز از مشهد به پاخاست و با اعلامیه ها و سخنرانی های توفنده و کوبنده اش رژیم شاه را به باد انتقاد گرفت و خانه اش همواره محل شور و گردهم آیی مبارزان و

مجاهدان و مخالفان رژیم بود تا آنکه در ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ ش دستگیر و به تهران انتقال داده شد و پس از چند ماه زندانی بودن، به کرج تبعید شد و تا سال ۱۳۵۷ ش (۱۵ سال) در تبعید بود تا با پیروزی انقلاب اسلامی آزاد شد و به مشهد بازگشت. شریف رازی می نویسد:

« آقای قمی، در عبادت و زهد و ورع از اوتاد عصر خویش و در بسیاری از صفات نسخه اول مرحوم والدش، و دارای تعصب و غیرت دینی و دائم الذکر و مداوم به زیارت عاشورا و جامعه، و غالباً شب زنده دار و مقید به نوافل یومیه و اوراد و اذکار مرتبه می باشد ». (گنجینه دانشمندان، ج ۷، ص ۱۴۲).

برخی از آثار آن مرحوم عبارتند از:

۱. توضیح المسائل ۲. حاشیه عروه الوثقی ۳. مناسک حج ۴. کتاب الحج (۳ ج) ۵. مجموعه اعلامیه ها و پیام ها ۶. تقریرات درس اصول میرزای نائینی. آن فقیه بزرگ، پس از عمری نزدیک به یکصد سال، در روز یکشنبه ۲۰ خرداد ۱۳۸۶ ش (۲۴ جمادی الاول ۱۴۲۸ ق) چشم از جهان فرو بست و پیکر پاکش در روز چهارشنبه پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله العظمی وحید خراسانی بر آن، در دارالزهد حرم مطهر حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام به خاک سپرده شد. و در سوگ وفاتش پیام های متعدد تسلیت از سوی مقام معظم رهبری و مراجع عظام تقلید، صادر شد

ص: ۳۸۸

طباطبایی یزدی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۶ ق

آقای حاج سید عبدالعزیز طباطبایی یزدی یکی از مفاخر دانشمندان شیعه در عصر کنونی به شمار می رفت. وی یکی از خبرگان سرشناس شیعه در کتابشناسی، نسخه شناسی، تاریخ، تراجم، حدیث و رجال بود. فقید سعید در روز یکشنبه ۲۳ جمادی الاول ۱۳۴۸ ق در نجف اشرف دیده به جهان گشود. پدرش حجه الاسلام آقا سیدجواد طباطبایی (م ۱۳۶۳ ق و مدفون در حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام) نوه دختری آیت الله العظمی سیدمحمد کاظم یزدی صاحب عروه الوثقی و از شاگردان ایشان و مادرش فرزند آقا سیداحمد (پسر صاحب عروه الوثقی) بوده است. معظم له در اوان بلوغ پدرش را از دست داد، اما با کوشش بسیار به تحصیل علم برخاست و نزد اساتید بزرگ نجف به فراگیری علوم دینی پرداخت.

ادبیات را نزد آیت الله سیدهاشم حسینی تهرانی (نویسنده علوم العربیه) و قوانین را در محضر آیت الله فانی اصفهانی و شرح منظومه را نزد آیت الله العظمی سید عبدالاعلی سبزواری، و اسفار را در خدمت علامه حکیم شیخ صدرا بادکوبی فراگرفت. نیز هم زمان سطوح عالی را در درس های آیت الله شیخ عبدالحسین رشتی (صاحب شرح کفایه) و علامه شیخ مجتبی لنکرانی و خارج فقه و اصول و تفسیر را نزد آیات عظام: آقای خویی و آقا سیدعبدالهادی شیرازی آموخت. استاد فقید در این سال ها و پس از آن با حضرات آیات: شیخ مجتبی لنکرانی و علامه شیخ محمدعلی غروی اردوبادی و بیش از همه با علامه کبیر شیخ آقابزرگ تهرانی و علامه شیخ عبدالحسین امینی ارتباط نزدیک برقرار کرد و سالیان بسیاری از محضر این دو بزرگمرد بهره برد و این همه ۲۵ سال به طول انجامید. وی در

طول این سال ها با روش تحقیق و زمینه های تحقیق در رجال، تراجم، کتابشناسی، حدیث و تاریخ آشنا شد و بهترین همکاری ها را با علامه تهرانی و علامه امینی به عمل آورد. او در تأسیس کتابخانه امیرالمؤمنین علیه السلام (در نجف اشرف) با علامه امینی همکاری گسترده ای به عمل آورد و برای مخطوطات آن فهرست گسترده ای نگاشت که اینک آماده چاپ است. هم چنین پیش از مهاجرت به قم، مدیریت مدرسه سید در نجف را سال ها بر عهده داشت و منشأ خدماتی بود و هم زمان به یاری علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی در تدوین و تألیف الذریعه شتافت. استاد در سال ۱۳۹۶ ق نجف اشرف را به قصد قم ترک کرد و با فراغ بال و آسودگی خیال به تألیف و تحقیق دست یازید و خانه اش محل آمدورفت مؤلفان و محققان شد. سکونت استاد در قم باعث شد تا مراکز تحقیقی و کتابخانه های کشور به سوی او روی آورند و از تجربیات و اطلاعات گرانبهای او استفاده های بسیار برند. از جمله ماه ها در مشهد مقدس سکونت گزید و برای کتابخانه آستان قدس رضوی فهرست های گوناگون تهیه کرد. در قم نیز به یاری مؤسسه آل البیت علیهم السلام شتافت و در پی نهادن مجله وزین تراثنا و تداوم و غنای آن از هیچ کوششی دریغ نورزید. معظم له برای غنای تحقیقات خود سفرهای بسیار به نقاط مختلف ایران، عراق، سوریه، لبنان، اردن، کویت، ترکیه، عربستان، انگلستان و آمریکا کرد و در طول این سفرها از کتابخانه های مختلف بازدید کرد و یادداشت های بسیار برداشت و نتیجه مطالعات خویش را در «نتایج الاسفار» گرد آورد. هم چنین احادیث و

فضایل اهل بیت علیهم السلام را به نقل از کتاب های مخطوط در کتاب «قید الاوابد و جمع الشوارد» جمع آورد. فقید سعید از حضرات آیات: سید عبد الهادی شیرازی، سید ابوالقاسم خویی و شیخ آقا بزرگ تهرانی اجازه روایت داشت و به گروهی اجازه روایت داد. وی به عنوان کتابشناسی برجسته در خاورمیانه و دیگر کشورهای اسلامی شناخته شده بود و در کنگره هایی مانند: هزاره شیخ طوسی (مشهد)، هزاره شریف رضی (تهران)، امام حسین، غدیر خم (هر دو در لندن)، کنگره شیخ مفید (قم)، کنگره کتاب و کتابخانه در اسلام (مشهد)، شرکت داشت و مقالاتی ارائه داد. فقید سعید متواضع و فروتن، کم توقع، بردبار، قانع و با سخاوت، کم حرف و خوش محضر و خوش اخلاق، بذله گو و مهمان نواز و دارای خطی خوش و حافظه ای شگرف بود. در خانه اش به روی همگان باز بود و گاه کسانی تا چند روز مهمان او بودند. اطلاعات علمی و کتابخانه اش را به رایگان در اختیار همگان می نهاد. (به همین جهت در مقدمه کتاب های بسیاری از ایشان تمجید و تقدیر شده است). در فهم مطالب علمی دقت و حوصله بسیار داشت و گاه برای درک یک مطلب رنج سفر را بر خویش هموار مینمود. اگر مطلبی را نمی دانست از هر کس ولو شاگردان جوانش می پرسید و از این بابت ابایی نداشت. جوانان اهل تحقیق را بسیار تشویق می کرد و مطلقاً در مقام عیب جویی بر نمی آمد. در یادداشت برداری ها و مطالعات خود تنها به کتاب های چاپی بسنده نمی کرد و از کتاب های مخطوط نیز نمی گذشت و لذا در آغاز و انجام کتاب هایش موارد مهم کتاب یادداشت شده بود.

بسیار متدین و متعبد بود و از سر غیرت دینی عمری در جهت بزرگداشت تشیع و غدیر و اهل بیت علیهم السلام کوشید. کتابخانه بزرگ و کم مانند خود را در اختیار دیگران نهاده بود و گاه تا چندین جلد کتاب را به یک تن - برای مدت های طولانی - امانت می داد و خم به ابرو نمی آورد (او خود می فرمود: یک دهم کتابخانه ام نزد دیگران به امانت است). تبحر وی در رجال، تراجم، حدیث، تاریخ، کتابشناسی و نسخه شناسی از آثار متعدد او هویداست.

برخی از کتاب ها و مقالات بلند چاپ شده اش عبارت اند از :

۱. حياه الشيخ يوسف البحراني (اولين نوشتار استاد در ۱۳۷۷ ق)

۲. الغدير في التراث الاسلامي (کتابنامه غدیر خم)

۳. الشيخ المفيد و عطاءه الفكري الخالد ۴. في رحاب نهج البلاغه (کتابنامه نهج البلاغه)

۵. اساتيد و مشايخ شيخ طوسي ۶. ما ينبغي نشره من التراث (معرفی کتاب های ارزنده مخطوط)

۷. اهل البيت عليهم السلام في المكتبة العربية (معرفی و توصیف کتاب های عربی اهل سنت در فضایل اهل بیت)

۸. فهرست کتابخانه علامه طباطبایی دانشگاه شیراز ۹. الشيعة و هجمات الخصوم.

عنوان برخی از تحقیق و تصحیح های چاپ شده او عبارت است از:

۱۰. فهرست شيخ منتجب الدين ۱۱. ترجمه الحسن و الحسين عليهما السلام (از کتاب طبقات ابن سعد)

۱۲. مقتل امير المؤمنين (ابن ابی الدنيا)

۱۳. الاربعون المنتقى من مناقب المرتضى (ابو الخير طالقانی قزوینی)

۱۴. الحسين و السنه (مجموعه سه بخش از آثار اسلامی پیرامون امام حسین علیه السلام از فضایل الصحابه - احمد بن

حنبل، انساب الاشراف بلاذری و معجم الكبير طبرانی، ۱۵. مناقب امير المؤمنين عليه السلام (احمد بن حنبل)

۱۶. طرق حديث من كنت مولاه في مولاه (حافظ ذهبي)

۱۷. ترجمه امير المؤمنين (ابن عساكر)

۱۸. فرائد السمطين في فضائل المرتضى و البتول و السبطين (حموى جوينى)

۱۹. عقد الدرر في اخبار المهدي المنتظر (سليم شافعى دمشقى)

۲۰. فهرست شيخ طوسى

و از ديگر تأليفات چاپ نشده او عبارت است از:

۲۱. على ضفاف الغدير (تكميل، تهذيب، تحقيق و استدراك الغدير)

۲۲. نتائج الاسفار ۲۳. قيد الاوابد ۲۴. مستدرک الذريعه ۲۵. اضاء على الذريعه (تعليقات و ملاحظات بر الذريعه)

۲۶. معجم اعلام الشيعة (اين كتاب، به چاپ رسيد)

۲۷. تعليقات بر «طبقات اعلام الشيعة»

۲۸. مكتبه العلامة الحلي (به چاپ رسيده است)

۲۹. انباء السماء برزويه كربلاء (تكميل، تعليق و استدراك «سيرتنا و سنتنا» علامه امينى)

۳۰ - ۳۱. فهرس المخطوطات العربية في مكتبه امير المؤمنين عليه السلام ۳۲ و ۳۳. فهرس كتب الحديث و فهرس الكتب الفقهيه في مكتبه الامام الرضا عليه السلام ۳۴. الفهرس الوصفى للمنتخب من المخطوطات العربية في مكتبات تركيا (نسخه خطى آن در كتابخانه آيت الله مرعشى در دو جلد است)

۳۵. مخطوطات اللغة العربية في مكتبات ايران ۳۶. فهرس المختارات من مخطوطات تركيا ۳۷. فهرس المنتقى من مخطوطات الحجاز ۳۸. فهرس المنتخب من المخطوطات تبريز ۳۹. فهرس المنتخب من مخطوطات لند ۴۰. المهدي عليه السلام في السنه النبويه (مجموعه احاديث صحاح اهل تسنن پيرامون حضرت مهدي عليه السلام).

آن قلب

ص: ۳۹۳

پرطپش پس از پشت سر نهادن چند بیماری، در تاریخ هفتم رمضان ۱۴۱۶ ق (۸ بهمن ۱۳۷۴ ش) در ۶۸ سالگی بدرود حیات گفت و پس از یک تشییع باشکوه، در صحن مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

(برگرفته از : الغدير في التراث الاسلامي (سيدعبدالعزیز طباطبائی) ، ص)

طبسی حائری ۱۳۶۵ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج سیدمحمد علی حائری طبسی، در سال ۱۳۶۵ (۱۳۲۵ ش) در کربلا زاده شد. پدرش آیت الله حاج سیدمحمد رضا طبسی حائری (م ۱۳۹۴ ق) از شاگردان علامه شیخ محمدعلی حائری سنقری، از علما و ائمه جماعات حرم مقدس حسینی علیه السلام بود. وی، در اوان نوجوانی ادبیات را نزد مرحوم حاج شیخ جعفر رشتی و سطوح فقه و اصول را نزد حضرات آیات: پدر بزرگوارش، شیخ محمدحسین مازندرانی و شیخ محمدحسین سیبویه آموخت و هم زمان به تدریس کتب پیشین پرداخت. وی، در اثر مخالفت با حکومت بعث عراق و فعالیت های سیاسی و اجتماعی به زندان رفت و پس از آزادی، از عراق اخراج شد و در سال ۱۳۹۲ ق به قم آمد و به تأسیس حسینیه کربلایی های مقیم قم و اقامه جماعت و برپایی مجالس بزرگداشت ائمه اطهار علیهم السلام و تدریس و تحصیل پرداخت.

وی در دروس آیات عظام: گلپایگانی، مرعشی نجفی، سید علی علامه فانی اصفهانی، شیخ کاظم تبریزی و شیخ راضی تبریزی شرکت مداوم داشت و تقریرات درس آنان را هم نگاشت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به حکم امام، به اقامه نماز جمعه در شهرستان طبس پرداخت و پس از ۵ سال، به قم آمد و به خدمات علمی

و اجتماعی پیشین خویش مشغول شد .

وی از گروهی از علما مانند آیات عظام: محمدمهدی موسوی کاظمی (صاحب احسن الودیعہ) ، سیدعبدالله شیرازی، سیدعلی طباطبایی تبریزی و مرعشی نجفی اجازه روایت داشت و به جمعی هم اجازه روایت بخشوده بود . کتابخانه پدری اش را ، که مشحون از نسخ خطی و چاپی ممتاز بود ، به خوبی محافظت و نگهداری نمود و با تمام سختیها و دشواری ها ، آنها را از کربلا- به قم انتقال داد و سرانجام ، همه آنها را بنام « مکتبه الامام الرضا » وقف نمود که اینک ، مورد استفاده و مراجعه محققان علوم اسلامی است .

تألیفات وی عبارت اند از :

۱ . کتاب الطهاره ۲ . کتاب الصلاه ۳ . تقریرات درس فقه آیت الله گلپایگانی (بحث قضاء)

۴ . تقریرات درس فقه و اصول آیت الله علامه فانی (۱۰ ج)

۵ . بیان الاخبار فی الاساتید و الاخیار ۶ . تقریرات درس فقه آیت الله مرعشی نجفی معظم له پس از مدتی بیماری، در روز پنجشنبه ۱۵ جمادی الثانی ۱۴۲۴ (۲۳ مرداد ۱۳۸۲) درگذشت و پیکر پاکش صبح روز جمعه پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله سیدصادق روحانی بر آن، در قبرستان شیخان به خاک آرمید . و پس از وفاتش ، کتاب « پنهان تر از پنهانی » در شرح زندگی و خدماتش منتشر شد .

طبسی حائری ۱۳۴۲ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج سیدعلی نقی طبسی حائری، یکی از علمای مشهد مقدس به شمار می رفت. معظم له، در سحرگاه شنبه هفتم رمضان در سال ۱۳۴۲ ق در کربلا زاده شد . پدرش حجهالاسلام حاج سیدکاظم طبسی (م ۱۳۸۰ ق) - برادر آیت الله سید محمدرضا طبسی -

ص: ۳۹۵

یکی از علما و ائمه جماعات کربلا و از شاگردان حضرات آیات: شیخ محمدعلی سیبویه و شیخ علی شاهرودی بود. فقید سعید، پس از کودکی به مکتبخانه خطاط معروف شیخ علی اکبر نایینی رفت و مقدمات را فراگرفت. سپس در مدرسه هندی سطوح اولیه و عالیّه علوم دینی را نزد اساتیدی مانند: آیت الله شیخ یوسف بیارجمندی خراسانی آموخت و پس از آن به تحصیل خارج فقه و اصول نزد آیات عظام: حاج آقا حسین قمی، میرزا هادی خراسانی و سید محمد هادی میلانی پرداخت و هم زمان سطوح را تدریس و شاگردانی چند، تربیت نمود، که از جمله آنان: آیت الله حاج شیخ جواد کربلایی است. وی در آن زمان مورد وثوق غالب علمای کربلا و به ویژه آیت الله قمی بود و از اصحاب خاص آن مرجع بزرگ و وکیل مالی ایشان به شمار می رفت. پس از وفات آیت الله قمی (ربیع الاول ۱۳۶۶ ق) همراه فرزند استادش آیت الله حاج آقا حسن قمی به مشهد آمد (تابستان ۱۳۲۶ ش) و سالیان بسیار به تدریس سطوح در مدرسه سلیمانیّه و اقامه جماعت در یکی از رواق های مسجد جامع گوهرشاد و تبلیغ دین و تشکیل جلسات هفتگی برای توده مردم و تألیف و تصنیف پرداخت و تا زمانی که سلامتی اش اجازه می داد، در خدمت خاص و عام بود و در پیشبرد اهداف شرع مقدس، کوتاهی نمی کرد و در این راستا حسینیّه ای باشکوه، همراه با کتابخانه، نوارخانه و دارالقرآن الکریم و انتشارات فدک را بنیاد نهاد و ده ها کتاب را منتشر ساخت. وی از اکثر علما مانند آیت الله میلانی و آیت الله بروجردی و امام خمینی اجازه داشت و در راه پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی ایران در سال

۱۳۵۷، پیام ها و تلگراف ها متعدد صادر نمود .

آثار وی ، عبارتند از :

۱ . التحصيل فی ايام التعطيل (۲ ج) - چاپ شده -

۲ . کشکول یا دانستنی های سودمند (۳ ج) - چاپ شده -

۳ . مطایبات (لطائف و ظرائف)

۴ . منتخبات اشعار ۵ . تقریرات درس فقه آیت الله قمی ۶ . تقریرات درس فقه آیت الله میرزا هادی خراسانی معظم له، پس از عمری ۷۹ ساله بر اثر بیماری در سحرگاه روز پنجشنبه ۲۲ جمادی الثانی ۱۴۲۱ ق (۳۱ شهریور ۱۳۷۹ ش) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در روز جمعه، پس از نماز آیت الله زاده آقای حاج سیدمحمدعلی میلانی بر آن، در حسینه ای که خود بنیاد نهاده بود، به خاک سپرده شد.

عابدی قمی ۱۳۳۵ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج شیخ غلامحسین عابدی از مشاهیر ائمه جماعات قم به شمار می رفت. وی در سال ۱۳۳۵ ق (۱۲۹۵ ش) در قم دیده به جهان گشود. در اوان کودکی تندباد اجل گرد یتیمی را بر سرش نشانید و او مجبور شد که پی کاری رود، اما شوقش به فراگیری علوم دینی وی را به مدرسه فیضیه کشانید و با جدّیت تمام مشغول آموختن مقدمات و سطوح شد. سپس در محضر آیات عظام: سیدمحمد حجت کوه کمری، سیدصدرالدین صدر، بروجردی، امام خمینی، گلپایگانی و آقا سیداحمد خوانساری حضر شد و مبانی فقهی و اصولی خود را استوار ساخت. فقید سعید در کنار آموختن، به آموزش شرح لمعه و مکاسب پرداخت و افزون بر آن به امامت جماعت مسجد رضوی - یکی از مساجد مهم قم - تألیف، تأسیس کانون های اسلامی برای جوانان، بنیاد انجمن های خیریه برای دستگیری از درماندگان و

ص: ۳۹۷

مستمندان پرداخت. وی علاقه بسیار به سادات داشت و تواضع، سادگی و دوری از دنیا، روی خوش و اخلاق نیکو از ویژگی های دیگر او بود. از غذایی که دیگران به در خانه اش می آوردند نمی خورد و می گفت: شاید چشم محتاجی به آن افتاده باشد. وی نخستین کسی بود که در دوران سیاه طاعوت، پای اعلامیه ائمه جماعات قم را امضا می کرد. با این که از آیات عظام سید ابوالحسن اصفهانی، سید عبدالهادی شیرازی، سید محسن حکیم، سید محمد رضا گلپایگانی و دیگران اجازه امور حسیه را داشت، هیچ گاه از سهم امام استفاده نکرد و هدیه ای از کسی قبول ننمود.

برخی از تألیفات آن مرد بزرگوار عبارت اند از:

۱. وهابیت چیست؟ ۲. معراج پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم ۳- دانستنی های تاریخ (۱۲ ج) ۴. کشکول نمونه وی در روز سه شنبه شانزدهم مرداد ۱۳۷۵ (۲۰ ربیع الاول ۱۴۱۷ ق) در هشتاد سالگی بدرود حیات گفت و در چهارشنبه پس از نماز آیت الله صافی گلپایگانی بر پیکرش و تشییع جنازه شایسته در قبرستان باغ بهشت قم به خاک سپرده شد.

عارفی ۱۳۱۱ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج شیخ جواد عارفی بیرجندی، از علمای مشهور خراسان و بزرگ عالمان بیرجند به شمار بود. فقید سعید در سال ۱۳۱۱ ق، در بیرجند به دنیا آمد. مقدمات و ادبیات را نزد برادرش حجه الاسلام شیخ محمدعلی عارفی خواند، و پس از آن شرح لمعه را در محضر آیت الله شیخ محمدباقر بیرجندی صاحب «کبریت احمر» (م ۱۳۵۲ ق) و رسائل، مکاسب و کفایه را هم نزد آیت الله حاج شیخ هادی هادوی فراگرفت. سپس در سال ۱۳۳۳ ق راهی مشهد مقدس شد و

ص: ۳۹۸

دگرباره کفایه را در محضر آیت الله حاج شیخ محمد آقازاده - فرزند آخوند خراسانی - بیاموخت و در ضمن از فاضل بسطامی صاحب فردوس التواریخ و عمویش حاج شیخ اسماعیل ایمانی بهره برد .

در حدود سال ۱۳۳۶ ق به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و خارج فقه و اصول را از آیات عظام: حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی، شیخ محمدعلی حائری قمی، حاج شیخ مهدی حکمی قمی، حاج شیخ ابوالقاسم قمی و آیت الله سیدمحمد حجت کوهکمری فراگرفت و در تابستان ها نیز به اصفهان می رفت و از محضر آیات عظام: حاج سیدعلی نجف آبادی و شیخ محمدحسین مسجد شاهی بهره فراوان می برد. او یکی از شاگردان کوشا و سختکوش حاج شیخ عبدالکریم بود که حدود ۱۰ سال از بحث های معظم له استفاده شایان برد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. وی در زمان استبداد رضاخانی در اراک به علت سخنرانی علیه بی حجابی و تأکید بر شعائر اسلامی، تحت تعقیب قرار گرفت و در بیرجند مدت ها به زندگی مخفیانه روی آورد تا سرانجام دستگیر و زندانی شد، و پس از آزادی از زندان در زادگاهش اقامت گزید و بیش از نیم قرن به بزرگداشت و ترویج شعائر دینی و تدریس و پرورش شاگردان، و اقامه جماعت (که حتی تا چند روز پیش از وفاتش، و با وجود کهولت سن، نماز جماعت سه وعده اش ترک نشد) و تبلیغ دین پرداخت و با کوشش بسیار، مدرسه علمیه معصومیه را که مخروبه و تحت تصرف غیراهلش بود از تصرف غاصبان و نااهلان درآورد و حوزه علمیه باشکوهی بنیاد نهاد. زندگی اش ساده و بی آلایش بود و از وجوهات مصرف نمی کرد و اندک

هزینه زندگی اش از ملک شخصی اش تأمین می شد. از هر گونه تشریفات و تجملات به دور بود و چیزی از عبادت ها، ریاضت ها، تکلیف ها، تهجد و روزه و قرائت قرآن و ادعیه را فروگذار نمی کرد. آثار به جا مانده اش تقریرات درس فقه و اصول آیت الله حائری یزدی بود.

آن فقیه بزرگ، در نیمه شب عید قربان ۱۴۲۲ ق در ۱۱۱ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه در مدرسه معصومیه بیرجند به خاک سپرده شد و در غم فقدانش، از سوی مقام معظم رهبری پیام تسلیتی صادر شد .

عالمی ۱۳۴۶ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج شیخ محمدعلی عالمی دامغانی، از علمای مشهور سمنان در سال ۱۳۴۶ ق (۱۳۰۶ ش) در روستای «حجاجی» دامغان دیده به جهان گشود و پس از تحصیلات نخستین، در مکتبخانه، وارد مدرسه علمیه دامغان شده و به فراگیری ادبیات و مقدمات پرداخت. سپس راهی همدان شد و در مدرسه علمیه آخوند سطو عالیّه را فراگرفت و سالیانی چند از درس خارج آیت الله آخوند ملاعلی معصومی همدانی بهره برد. در سال ۱۳۳۱ ش رهسپار قم شد و از آیات عظام: بروجردی، امام خمینی، گلپایگانی، محقق داماد و علامه طباطبایی توشه فراوان برگرفت و مبانی علمی خویش را استوار ساخت. معظم له در سال ۱۳۴۲ ش بنا به توصیه آیت الله العظمی گلپایگانی رهسپار سمنان شد و به ترویج دین و تبلیغ احکام الهی پرداخت و آنی از تألیف و تدریس و وظایف اجتماعی خویش نیاورد. وی همگام با قاطبه علما و مراجع تقلید، در مبارزه با رژیم شاه نقش فعال داشت و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، خود سرپرستی بسیاری از نهادهای انقلابی را برعهده گرفت. هم زمان

به اقامه نماز جمعه و تدریس در مراکز عالی حوزه و دانشگاه و نیروهای نظامی و انتظامی پرداخت و سهمی بزرگ در حفظ و حراست از باورهای دینی و انقلابی مردم به خود اختصاص داد و تمام وقتش را در تألیف و تدریس و اقامه جماعت (در مسجد جامع سمنان) گذراند و نمایندگی مردم استان را در مجلس خبرگان رهبری برعهده داشت.

برخی از تألیفات وی، عبارت اند از:

۱. پیغمبر و یاران (۵ ج) ۲. شاگردان مکتب ائمه علیهم السلام (۳ ج) ۳. جامع الفروق ۴. جوانان چه می پرسند؟ ۵. حسین علیه السلام نفس مطمئنه ۶. صحنه هایی از قیامت (ترجمه «مشاهدالقیامه» نوشته سیدقطب) آماده چاپ

۷. رساله در رضاع ۸. رساله در ارث زوجه ۹. شرح عروهاالوثقی ۱۰. تقریرات درس اساتیدش در قم معظم له، در غروب پنجشنبه ۲۸ جمادی الاول ۱۴۲۰ ق (۱۸ شهریور ۱۳۷۸ ش) در ۷۲ سالگی بدرود حیات گفت و با درگذشتش موجی از غم و اندوه بر شهر سایه افکند و پیکر پاکش در صبح روز شنبه، پس از تشییع درخور و شایسته در قبرستان عمومی شهر به خاک سپرده شد.

عبیری ۱۳۸۱ - ۱۴۲۴ ق

آقای عباس عبیری، به حق از جمله کسانی بود که همه عمر و استعداد و توانایی های ذهنی و قلمی خود را صرف دین و فرهنگ کرد. به سال ۱۳۴۱ در شهرستان گرگان دیده به جهان گشود.

تحصیلات خود را تا دیپلم تجربی در زادگاه خود به پایان برد و در سال ۱۳۶۰ وارد حوزه علمیه گرگان شد. در مدرسه علمیه صالحیه که از مدارس کهن آن شهر و منطقه

ص: ۴۰۱

است، در محضر تنی چند از بزرگان علم و ادب و اخلاق، دوره سطح را پشت سر گذاشت. برای تکمیل تحصیلات حوزوی، وارد قم شد و نزدیک به هشت سال نزد آیات : طسوجی و حرم پناهی خارج فقه و اصول را فراگرفت. مدتی را نیز در حوزه های علمیه بندرعباس و گرگان به تدریس گذراند و سپس به قم بازگشت.

تحصیلات دانشگاهی او در دو رشته زبان و فلسفه آغاز و به انجام رسید. از دانشگاه تربیت مدرس قم، کارشناسی ارشد و از دانشکده باقرالعلوم کارشناسی زبان گرفت، تا این که در نهم دی ماه ۱۳۸۲ وفات یافت.

عباس عبیری، آثار بسیاری در رشته های گوناگون علمی و هنری آفرید. افزون بر این همه، ویرایش انبوهی از تألیفات حوزویان، وامدار قلم پاکیزه و نکته سنج او است. نام عبیری را می توان در شناسنامه شمار فراوانی از آثار دینی و علمی یافت و بر تعهد عالمانه او در رونق بخشی به نشر حوزه آفرین گفت. وی، در ویراستن متون مذهبی، از هیچ گونه فداکاری دریغ نکرد و آن چه از وی در آن آثار باقی ماند، تنها نامی در شناسنامه آن ها است که به هیچ روی، تکافوی زحمات و خدمات او را نمی کند. اما او به سان همه مردان و هنرمندانی که هنر خود را سرمایه اجتماع و نیاز فرهنگ می دانند، آن چه در توان جسمی و روحی خود داشت، خالصانه بذل کرد و جز بهینه سازی و خدمت به فرهنگ دینی، مزدی نخواست.

قلم و نشر استاد عباس عبیری، لطف و صفای ویژه ای داشت که نزد کمتر نویسنده ای می توان، چنین مهارت هایی را یافت. اگر بپذیریم که زیبایی

نثر و توانایی نویسنده در آفرینش جملات جاندار و پر از آرایه های درونی و بیرونی، اثری از آثار روح زنده و قلب تپنده نویسنده است، نیز باید پذیرفت که عبیری از لطیف ترین روح های پاکیزه برخوردار بود. همگان می دانیم که از میان صدها مؤلف، تنی چند نویسنده هستند. هر مؤلفی را نمی توان نویسنده دانست؛ زیرا نویسنده، آن نیست که می نویسد. نویسنده، یعنی آن که می آفریند و آفرینش های او همگی زنده و زیبا هستند. عبیری از معدود مؤلفانی بود که آثار آنان، علاوه بر فضیلت های معنایی، کرامت های لفظی و زیباشناختی نیز دارند. بدین رو، ارتحال زود هنگام او را باید ضایعه ای اسفناک برای اهل قلم و هنرمندان کلامی دانست. بر این همه دعوی، تنها نجوای جیحون را شاهد می آوریم که سرشار از جملات زنده و زیبا و هنرمندان است.

تلاش او در احیای نام و یادابرار این امت نیز ستودنی است. او به مدد مطالعات و به یاری قلم توانا، شماری از برگزیدگان حوزه و عالمان دینی را، موضوع آثار خود کرد و خواندنی ترین آثار این چنینی را آفرید.

هم چنین در وادی هنرهای تصویری و عرصه فیلمنامه نویسی، دو فیلمنامه از او باقی مانده است؛ بنام های «معرکه»، «و» و «سیمای پاییزی». این دو فیلمنامه، مراحل ساخت و تدوین نهایی را می گذرانند. آثار قلمی او که همگی آراسته به زیبایی های معنوی و لفظی هستند، بدین قرار است:

۱. نجوای جیحون: زندگینامه ناصر خسرو قبادیانی ۲. زندگینامه وحید بهبهانی ۳. زندگینامه هبه الدین شهرستانی ۴. زندگینامه آیت الله سید محسن حکیم ۵. زندگینامه آیت الله سید محمود شاهرودی ۶. زندگینامه حجه الاسلام سید محمد باقر

شفتی ۷. زندگینامه حاج آقا نورالله اصفهانی ۸. زندگینامه سیدعلی خان کبیر ۹. زندگینامه آیت الله بروجردی ۱۰. زندگینامه سیدنعمت الله جزایری ۱۱. زندگینامه سیدعبدالله شبر ۱۲. آفتاب تقیه، زندگینامه علی بن یقطین ۱۳. گنجینه اسرار، زندگینامه جابر جعفی و ابن علقمی

۱۴. سایه اشراق، زندگینامه میرداماد ۱۵. سوز پرواز، زندگینامه سیدبن طاووس ۱۶. راهنمای مربیان تربیتی

پاره ای از مقالات او نیز بدین شرح است:

۱. نئورئالیسم و رسالت اجتماعی دین ۲. اکسپرسیونیسم و شهود عرفانی ۳. مبانی فقهی در تصویرسازی اما شاید بتوان گفت، مهم ترین تألیف و اثر او در زندگی کوتاهش، اخلاق علمی و فضیلت هایی بود که فقط در نویسندگان مخلص و نامی، جمع آن ها را می توان یافت. در زندگینامه کوتاهی که هم زمان با مجالس ترحیم او در شهرستان گرگان منتشر یافت، دوستان و همدلان آن مرحوم، نوشته اند: «او از نظر تحصیلات حوزوی و دانشگاهی، تخصص و تجربه در زمینه شعر، پژوهش، داستان نویسی، فیلمنامه نویسی، ویراستاری و... از موفق ترین طلاب جوان حوزه بود. اما هیچ گاه از خویش سخن نمی گفت و اهل ریا و تفاخر نبود. جذبه ای روحانی داشت. در نخستین برخورد، همه را مجذوب ادب و وقار خود می کرد. به گفته برخی از نویسندگان و فرزندگان، نثر زیبای عبیری از زیباترین نثرها، و او از بهترین ویراستاران کشور بود. عبیری، بیش از صد کتاب را به قلم ویرایش خود عبیرآمیز کرد و در زمینه هنر نیز مطالعات فراوانی داشت.»

(با استفاده از مقاله آقای رضا بابایی)

عرفانیان خراسانی ۱۳۴۹ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج شیخ غلامرضا عرفانیان خراسانی، یکی از علمای

ص: ۴۰۴

وی، در سال ۱۳۴۹ ق در مشهد مقدس به دنیا آمد و پس از دوران کودکی و نوجوانی، ادبیات و سطوح را در حوزه مشهد مقدس گذراند. سپس در سال ۱۳۷۵ به نجف اشرف مهاجرت کرد و در درس های آیات عظام: آقای خویی و آقای حکیم و شیخ محمدرضا مظفر شرکت کرد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و تقریرات درس آنان را نگاشت.

او در نجف در تحقیق برخی از مجلدات بحارالانوار و کتب اربعه شرکت جست و جزو اعضای گروه تحقیق «معجم رجال الحديث» آیت الله العظمی خویی بود. سپس به قم آمد و یکسره به تحقیق و تألیف و تدریس سطوح پرداخت و مدتی هم در مشهد مقدس اقامت گزید و به تحقیق برخی از کتاب های تراثی اشتغال داشت.

برخی از آثار چاپی او عبارت اند از:

۱. صلاه اللیل فضلها و وقتها ۲. تتمیم اصول الفقه (نوشته : علامه شیخ محمدرضا مظفر)
۳. مشایخ الثقات ۴. الرأی السدید فی الاجتهاد و التقليد (تقریرات بحث آیت الله خویی)
۵. فلسفه غیبت حضرت ولی عصر علیه السلام ۶. تحقیق «فضائل الا شهر الثلاثه» - شیخ صدوق -
۷. تحقیق «قصص الانبیاء» قطب الدین راوندی ۸. تحقیق «کتاب الزهد» حسین بن سعید اهوازی ۹. الثقات فی اسانید کامل الزیارات .

و کتاب های غیر چاپی او هم عبارت اند از:

۱۰. تقریرات درس فقه آیت الله خویی
۱۱. تقریرات درس اصول آیت الله خویی
۱۲. مغنم الحسنی فی شرح العروه الوثقی
۱۳. العین المسکوکة فی حکم الالبسه المشکوکة
۱۴. وثاقت علی بن ابی حمزه بطائی و فرزندش

۱۵ . مشایخ النجاشی

۱۶ . مشایخ برقی و علی بن حسن طاطری

۱۷ . تعلیقه بر قاموس الرجال

۱۸ . تعلیقه بر معجم رجال الحديث

۱۹ . تعلیقه بر جامع الرواه و نقد الرجال

۲۰ . تعلیقه بر شرح لمعه

آن عالم بزرگوار پس از عمری تحقیق و تألیف، در اثر بیماری در روز جمعه ۵ رمضان ۱۴۲۴ ق (۹ آبان ۱۳۸۲ ش) در ۷۵ سالگی در گذشت. و در قبرستان باغ بهشت قم به خاک سپرده شد .

(کاظم الفتلاوی ، المنتخب من رجال الفكر والادب ، ص ۳۵۸)

عسکری ۱۳۳۸ - ۱۴۲۸ ق

آقای حاج سید مرتضی عسکری ، یکی از متکلمین نامی شیعه و از علمای بزرگ جهان تشیع در عصر حاضر بود که آوازه کتابها و آثارش ، مرزهای کشورهای اسلامی را درنوردیده و راهگشای بسیاری از رهپویان طریق حقیقت بود .

فقید سعید در ۸ جمادی الثانی ۱۳۳۲ ق (۱۲۹۳ ش) در سامراء در بیت علم و تقوا و فضیلت زاده شد .

خاندان او همه از علما و دانشمندان ، و بیت او بیت علم و جلالت و شرف و فضیلت از زمان صفویه تا کنون بوده اند . پدرش آیت الله سیدابو محمد ساوجی (م ۱۳۳۳ ق) ، در نهایت بزرگی و ورع و تقوا و از ملازمان فقیه اخلاقی عمه سیدمرتضی کشمیری ، و مؤلف کتاب « صلاهاللیل » و مادرش دختر آیت الله میرزامحمد عسکری تهرانی بوده است (نقباءالبشر ، ج ۱ ، ص ۷۸) و نیای پدری اش آیت الله سیداسماعیل بن سیدمحمد کوچک حسینی ساوجی (م بعد ۱۳۰۶ ق) شیخ الاسلام ساوه و صاحب کتاب

« سفرنامه حج » و نیای مادری اش آیت الله سید میرزا احمد ساوجی (م ۱۳۰۵ ق) - از شاگردان حاج ملا احمد نراقی و میرزا مسیح تهرانی - بوده است . (۱)

معظم له ، در سال ۱۳۰۵ ق به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و دروس سطح را نزد آیت الله مرعشی نجفی و شیخ محمدحسین شریعتمدار ساوجی ، و فلسفه و کلام را از امام خمینی ، و تفسیر را از آیت الله میرزا خلیل کمره ای و دروس دیگر را هم از آیت الله حاج شیخ مهدی حکمی قمی فراگرفت و این درسها را با رفیق صمیمی اش آیت الله حاج سید محمود طالقانی مباحثه می کرد .

او در سال ۱۳۵۴ ق به زادگاهش - سامرا - بازگشت و باقیمانده سطوح را نزد دایی بزرگوارش آیت الله شیخ نجم الدین عسکری تهرانی آموخت ، سپس در بغداد به نشر مقالات متعدد در مجلات معتبر علمی عراق و کشورهای عربی پرداخت و در سال ۱۳۷۳ ق ریاست جمعیت صندوق خیریه اسلامی - که مرحوم علامه سید بهالدین شهرستانی آن را تاسیس نموده بود - را برعهده گرفت و منشا خدمات بزرگی در عرصه فرهنگی در مبارزه با اهداف شوم استعمار گردید که از آن جمله تأسیس « مدارس الامام الجواد » در شهرهای مختلف عراق و درمانگاه « الرعایه الاسلامیه » بود . او در بغداد امام جماعت حسینیّه « الکراده الشرقیه » بود و در سال ۱۳۸۴ ق دانشکده « اصول الدین » را بنیاد نهاد و تحت حمایت مستقیم آیت الله العظمی حکیم به مبارزات و اقدامات اساسی و علمی بسیار روی آورد و نسلی از جوانان متدین و روشن بین را با همکاری دوستانش همچون استاد احمد امین کاظمی

ص: ۴۰۷

و سید محمد باقر صدر تربیت نمود . در سال ۱۳۸۹ ق ، رژیم بعث عراق او را از عراق اخراج کرد و او در لبنان تالیفات و اقدامات خود را پی گرفت و پس از مدتی به ایران مهاجرت کرد و در تهران اقامت گزید و در سال ۱۳۹۸ ق ، مجمع علمی اسلامی را تأسیس کرد و سال ۱۴۱۶ ق (۱۳۷۵ ش) دانشکده اصول الدین را در قم و تهران و دزفول بنیاد نهاد .

مرحوم علامه عسکری ، از جمله علمای بزرگ شیعه بود که همواره نسبت به جریانات و وقایع عالم اسلام حساسیت نشان می داد و درباره نهضت الجزایر ، نهضت فلسطین و بیش از همه نهضت اسلامی مردم ایران بر علیه رژیم طاغوت ، سخنرانی کرد و اعلامیه داد و به روشنگری پرداخت و با علمای اسلامی در راه احیای احکام اسلامی به رایزنی و مکاتبه و مشاوره دست زد . او تمام زندگی اش را وقف احیای دین و ترویج مذهب حق و مکتب اهل بیت علیهم السلام نمود و با افسانه ها و خرافه های تاریخی و مذهبی به مبارزه برخاست و بسیاری از مطالبی که در طول قرون گذشته از سوی مکتب خلفا به عنوان حقایق تاریخی مورد پذیرش قرار گرفته بود ، به وسیله بحث و بررسی منصفانه ایشان ، رد شد و کذب و جعل و تحریف آنها اثبات شد . آثار ایشان تأثیری بی نظیر در میان پیروان مکتب خلفا بر جای نهاد و هزاران نفر در کشورهای مختلف اسلامی بر اثر مطالعه کتابهایش به حقانیت مکتب اهل بیت علیهم السلام آگاه شده اند ، و تاکنون کسی نتوانسته آثار و کتابهای

ایشان را مورد تردید قرار دهد . او منادی وحدت امت اسلامی بود و در این راه با مصلحان ایران و عراق و مصر و پاکستان همکاری داشت و در مجامع عمومی آنان حاضر می شد و به ایراد سخن می پرداخت و آنان را با نقشه های شوم استعمار برای ایجاد اختلاف بین مسلمانان آشنا می ساخت و در این راستا به مبارزه بی امان با وهابیت - به عنوان منادی اختلاف و تکفیر مسلمانان - برخاست و تمام معتقدات بی پایه و سست آنها را به نقد کشید .

آثار آن مرد بزرگ عبارتند از :

۱ . القرآن الکریم فی عصر الرسول وما بعده ۲ . القرآن الکریم فی مدرسه الخلفاء ۳ . القرآن الکریم فی روایات مدرسه اهل البیت علیهم السلام .

۴ . معالم المدرستین (۴ ج) . (بنام : ویژگی ها و دیدگاههای دو مکتب در اسلام ترجمه شده است) .

۵ . احادیث ام المؤمنین عائشه (۲ ج) (بنام : نقش عایشه در تاریخ اسلام ترجمه شده است) .

۶ . عبدالله بن سبا و اساطیر اخری (۳ ج) . (بنام : عبدالله بن سبا و افسانه های دیگر ترجمه شده است) .

۷ . خمسون ومأه صحابی مختلق (۳ ج) . (بنام : یکصد و پنجاه صحابی ساختگی ترجمه شده است) .

۸ . علی مائده الکتاب والسنه (۱۵ ج) . (بنام : برگستره کتاب و سنت ترجمه شده است) .

۹ . قیام الائمہ با حیاء الدین (۱۴ ج) . (بنام : نقش ائمه در

ص: ۴۰۹

۱۰ . تراجم الصحابه (۳ ج)

۱۱ . عقائد الاسلام من القرآن الکریم (۳ ج)

۱۲ . التعليمات الاسلاميه (۵ ج)

سرانجام آن اندیشمند بزرگ جهان تشیع ، در ۹۵ سالگی ، در روز یکشنبه ۲۵ شهریور ۱۳۸۶ بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در روز سه شنبه در تهران و در چهارشنبه در قم تشییع و پس از نماز آیت الله شبیری زنجانی بر آن در حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد . و در غم فقدانش ، پیامهای تسلیت متعدد از سوی مقام رهبری و مراجع معظم تقلید و نهادها و سازمانهای حوزوی و دانشگاهی کشور صادر شد .

عسکری گیلانی ۱۳۴۸ - ۱۴۲۶ ق

آقای شیخ زین العابدین عسکری گیلانی فرزند شیخ جعفر در سال ۱۳۰۸ ش در روستای نوحدان از توابع لشت نشاء به دنیا آمد . پس از تحصیلات مقدماتی در زادگاهش به مدرسه مهدویّه رشت رفت و در سال ۱۳۲۷ ش به مدرسه جلالیه آستانه اشرفیه عزیمت کرد و از محضر اساتیدی چون شیخ حسین وحید آستانه ای و سید ابوالقاسم عدنانی بلخی فیض برد . سپس در سال ۱۳۳۳ ش به حوزه علمیه قم آمد و در درس های آیت الله بروجردی ، علامه طباطبائی ، امام خمینی رحمه الله ، آیت الله گلپایگانی شرکت کرد . وی در همان سال های ورود به قم به تدریس پرداخت و قریب به چهل سال کتابهای فلسفه و عرفان را تدریس کرد . از جمله آثار ایشان علاوه بر چند کتاب مخطوط در حوزه فلسفه و عرفان ، کتاب انسان مجموعه ای از جهان است .

ایشان در روز پانزدهم ربیع الاول ۱۴۲۶ ق

ص: ۴۱۰

برابر چهارم اردیبهشت ۱۳۸۴ ش به سبب سگته قلبی از دنیا رفت . پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه در قم و لاهیجان در روستای سیاهگوراب لاهیجان به خاک سپرده شد .

(برگرفته از مقاله آقای : علی اکبر صفری)

علامه اصفهانی ۱۳۳۰ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج سیدضیاءالدین علامه اصفهانی، از علمای اصفهان به شمار می رفت.

وی در سال ۱۳۳۰ ق در اصفهان دیده به جهان گشود. پدرش واعظ نامدار سیدمحمد حسن فانی (۱۲۸۱ - ۱۳۳۸ ق) بود ، که از جمله آثار قلمی اش می توان به:

۱ . اکسیر الأخبار ، ۲ . فلاح الایمان فی المواعظ ، ۳ . هدایهالسالکین ، ۴ . حبیب العاشقین ، ۵ . عقیه الحق فی شرح الباب الحادی عشر، اشاره کرد .

و برادرش آیت الله علامه میرسیدعلی فانی (۱۳۳۳ - ۱۴۰۹ ق) از مشاهیر علمای حوزه علمیه قم بود .

وی پس از تحصیل مقدمات و ادبیات به کار اشتغال ورزید. پس از چندی بر اثر عشق وافر به تحصیل، کار را رها کرد و به تحصیل پرداخت. و دروس سطح را از محضر اساتیدی چون: شیخ محمود مفید و شیخ محمدرضا کلباسی بیاموخت و علاوه بر تحصیل علوم دینی، به کارهای اجتماعی و سیاسی دست زد که می توان به: انتشار هفته نامه دینی «ندای دین» در شهر اصفهان در سال ۱۳۳۰ ش و مبارزه با بهائیان و کلیمیان و پیوستن به جرگه فداییان اسلام و حمایت از آنان در اصفهان و نیز استقبال و یاری آیت الله سیدنورالدین شیرازی هنگام ورودش به اصفهان، و سخنرانی های مهیج و آتشین علیه دستگاه حاکم و انتقاد از اوضاع آن زمان، اشاره کرد .

وی بر اثر

ص: ۴۱۱

همین مبارزات و مجاهدات، مورد پیگرد و تعقیب دستگاه شاهی قرار گرفت و در حدود ۱۳۶۸ ق مجبور به مهاجرت به عتبات عالیات گردید و در نجف اشرف اقامت گزید، و دروس خارج را از محضر حضرات آیات: میرزا عبدالهادی شیرازی، سیدمحسن طباطبایی حکیم، سیدمحمود شاهرودی و سیدابوالقاسم خویی استفاده نمود.

ذوق نگارش و تحقیق ایشان در این دوره شکوفا شد و بر اثر ملازمت آیت الله شیخ آقابزرگ تهرانی موفق به نوشتن و تحقیق آثار ارزشمندی گردید. معظم له بیش از ده سال در آن سامان توقف کرد و پس از نایل به مدارج عالی و کسب اجازاتی از اساتید خود، ابتدا به قم و سپس به اصفهان بازگشت و نزد آیت الله میر سیدعلی بهبهانی به تحصیل فقه و اصول پرداخت. منبر و وعظ ایشان یکی از مدارس سیار و مراکز تربیتی به شمار می رفت و منزلش برای حلّ مشاکل و عقده های اجتماعی پناهگاهی بود.

خدمات و کمک های مادی و معنوی به مستمندان و نیازمندان از باقیات الصالحات ایشان است، که همواره باقی خواهد ماند.

ایشان از اساتید و بزرگان بسیاری موفق به دریافت اجازه علمی و روایتی گردید که می توان به اجازات حضرات آیات: شیخ محمود مفید اصفهانی، شیخ محمد رضا کلباسی اصفهانی، سیدجمال الدین گلپایگانی، میرزا عبدالهادی شیرازی، سیدمحسن طباطبایی حکیم، شیخ آقا بزرگ تهرانی، سیدعلی بهبهانی رامهرمزی، سیدابوالقاسم خویی و سیدشهاب الدین مرعشی، اشاره نمود.

آثار و تألیفات او عبارت اند از:

۱. ضیاء التفاسیر در تفسیر سوره هایی از جزء سی ام قرآن کریم به زبان فارسی

۲. ضیاء الدرایه فی علم الدرایه ۳. ضیاء القاری فی تجوید کلام الباری ۴. ضیاء الایمان؛

ص: ۴۱۲

۵. در کجای قرآن نوشته است؟ ۶. کتاب الحسین علیه السلام ۷. تحقیق کتاب الوافی؛ ملا محسن فیض کاشانی (۱۶ ج)

۸. تحقیق مجمع الرجال؛ مولا عنایه الله قهپایی (۶ ج)

معظم له در روز یکشنبه ۱۴ شوال ۱۴۱۹ ق مطابق با ۱۱ بهمن ۱۳۷۷ ش در ۸۹ سالگی بر اثر شدت بیماری و سکتة مغزی در اصفهان چشم از جهان فرو بست. پیکر ایشان روز دوشنبه پس از تشییع و ادای نماز میت توسط آیت الله سیدحسن امامی، در جوار مرقد علامه مجلسی در مسجد جامع اصفهان به خاک سپرده شد.

(برگرفته از نوشتار: استاد عبدالحسین جواهر کلام)

علم الهدی سبزواری ۱۳۳۵ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج سیدابراهیم علم الهدی یکی از مفاخر علمای مشهد به شمار می رفت. فقید سعید در سال ۱۳۳۵ ق (۱۲۹۶ ش) در سبزواری دیده به جهان گشود. پس از دوران کودکی روانه مکتب شد و قرآن و خواندن و نوشتن را بیاموخت و چون ذوق و استعداد سرشاری داشت، به توصیه پدرش به مدرسه «فخریه» رفت و ادبیات و علوم بلاغت و سطوح فقه و اصول را فراگرفت و هم زمان کلام و فلسفه را از شاگردان حاج ملاهادی سبزواری آموخت. در سال ۱۳۵۳ ق رهسپار عتبات عالیات شد و پس از استوار سازی معلومات خویش در نجف اشرف، به سال ۱۳۵۵ ق وارد کربلا شد و یکسره به درس فقه آیت الله حاج آقا حسین قمی و دروس آیت الله حاج سیدمحمدهادی میلانی (فقه، اصول و کلام و تفسیر) حاضر شد. به دنبال مهاجرت آیت الله میلانی به نجف اشرف در سال ۱۳۶۶ ق وی نیز به

نجف رفت و علاوه بر درس استادش، به درس اصول آیت الله العظمی خویی نیز حاضر شد و مدت ۶ سال بهره های فراوان برد. در سال ۱۳۷۳ ق، آیت الله میلانی اقامت در مشهد مقدس را برگزید و استاد علم الهدی نیز به تبعیت از ایشان به مشهد آمد و تا آخر عمر در آن تربت پاک ساکن شد.

معظم له به حق، وارث گنجینه علوم آیت الله میلانی بود و سه دوره اصول و تمام بحث های فقهی ایشان را درک و ضبط نمود و این همه ۳۵ سال از عمر مبارکش را فراگرفت. او مرجع احتیاطات و نماینده تام الاختیار و پاسخگوی استفتائات و مسؤول وجوهات و مقرّر درس فقه و اصول آیت الله میلانی بود و تنها کسی بود که از آن مرجع بزرگ موفق به دریافت اجازه اجتهاد - با تعابیری بلند و مضامینی ارجمند - گردیده بود (و هم از وی اجازه روایت داشت) و استادش، سه روز پیش از وفات (آخر رجب ۱۳۹۵ ق) مَهر و کلید صندوق شخصی خود را به ایشان سپرد. فقید سعید، به جز سالیان اقامت در کربلا و نجف به مدت ۴۵ سال در مشهد مقدس سطوح عالیه و خار فقه و اصول را درس گفت و شاگردان بسیار از علوم خویش بهره مند ساخت. وی بر مدرسه علمیه امام صادق علیه السلام نظارت تام داشت و از این راه، بهترین خدمات را به تشیع و انقلاب اسلامی نمود و طلاب این مدرسه، هماره در جبهه دفاع از نظام در صحنه های جنگ تحمیلی و خدمت در ارگان ها و نهادها، شرکت داشتند. معظم له، عالمی وارسته بود که فروتنی از زندگی اش مشهود همگان

بود و از ظهور و بروز پرهیز می کرد. هیچ گاه در مقام اسم و رسم نبود و مانند یک فرد معمولی زندگی می کرد. با این که از معروف ترین علمای مشهد و صاحب یکی از درس های باارزش حوزه علمیه بود، هیچ گاه درصدد افتاء برنیامد و در مسایل شرعی به دیگران حواله می داد. علاقه اش به ائمه اطهار علیهم السلام به گونه ای بود که بی اختیار در مصایب آنان اشک می ریخت و حال عجیبی به وی دست می داد.

برخی از تألیفات وی عبارت است از:

۱. آیات العقاید (چاپ شده)

۲. تقریرات درس اصول آیت الله میلانی (۳ دوره کامل)

۳. تقریرات درس فقه آیت الله میلانی (صلاه، زکات، خمس، مکاسب، اجاره)

۴. تقریرات درس تفسیر آیت الله میلانی ۵. دوره اصول ۶. حاشیه بر نهاییه الدرایه آیت الله شیخ محمد حسین اصفهانی (که ضمن درس اصول، بدان توجه بسیار داشت و با چیرگی فراوان نظرات محقق اصفهانی را مطرح و از آن دفاع می کرد)

آن عالم بزرگ، پس از پشت سر نهادن یک دوره بیماری، به سن ۸۵ سالگی در پیش از ظهر جمعه ۲۲ شعبان المعظم ۱۴۲۰ ق بدرود حیات گفت و در روز شنبه پس از تشییع باشکوه، در «دارالزهد» حرم مطهر امام رضا علیه السلام به خاک خفت و به اجداد طاهرینش پیوست.

(محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۷، ص ۱۴۷)

علوی بخشایشی ۱۳۵۰ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج سیدمهدی علوی بخشایشی در سال ۱۳۱۰ ش (۱۳۵۰ ق) در بخشایش (از روستاهای حومه تبریز) به دنیا آمد و پس از فراگیری قرآن و خواندن و نوشتن، در ۱۳ سالگی به تبریز آمد و در

ص: ۴۱۵

مدرسه طالبیه به آموختن علوم دینی روی آورد.

وی پس از یادگیری ادبیات، سطوح را از محضر آیت الله حاج میرزا فتح شهیدی و آیت الله حاج سیدمرتضی خسرو شاهی و دیگران فراگرفت و پس از ده سال اقامت، در ۱۳۳۳ ش آهنگ حوزه علمیه قم را نمود و پس از تکمیل سطوح، در محضر آیات عظام: بروجردی، امام خمینی، شریعتمداری، گلپایگانی، حاج شیخ عباسعلی شاهرودی و میرزا هاشم آملی زانوی ادب به زمین زد و سالیان بسیار از درس آنان بهره ور شد. فقیه سعید هم زمان با تحصیل، به تدریس سطوح پرداخت و چند دوره شرح لمعه، رسائل و مکاسب و کفایه و اخیراً خارج فقه (مباحث حج) را به گروهی از طالبان علم آموزش داد و علاوه بر تدریس، به تألیف کتاب های متعدد و تبلیغ دین (در ایام تعطیلی حوزه علمیه قم) پرداخت و از این رهگذر، موجب بهره های فرهنگی و معنوی و اخلاقی مردم می شد.

معظم له از محضری خوش، و اخلاقی شایسته و زندگی ساده و توأم با قناعت برخوردار بود و از دقایق زندگی اش بهره می برد. بسیار پرکار و پرمطالعه بود و بر دقت در نقل و استناد به منابع معتبر و اصیل اصرار می ورزید. به آن چه می گفت عمل می کرد و همواره خدا را حاضر و ناظر خویش می دانست. در بیان حق، ابایی نداشت و پاس کسی را نمی داشت. در عبادت خدا و راز و نیاز با او خالص بود و نام خدا را بر زبانش می داشت.

برخی از تألیفات چاپ شده اش عبارت اند از:

۱. گفتار علوی (۵ ج) - در موضوعات گوناگون -

۲. داستان های علوی (۴ ج)

ص: ۴۱۶

۳. پنج گفتار - در رازداری و زیان های افشای سر -

۴. حقوق والدین بر فرزندان از دیدگاه اسلام ۵. آیین دوستی از دیدگاه قرآن و حدیث ۶. سیمای اخلاق اسلامی (۲ ج) -
در وفاداری و میانه روی -

و تألیفات مخطوطش، این هاست:

۱. حاشیه بر عروها لوثقی ۲. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی (صلاه جمعه و جماعت و نماز مسافر) ،

۳. تقریرات اصول آیت الله میرزا هاشم آملی ۴. فهرست العناوین و الموضوعات وی در این کتاب، عناوین اخلاقی، فقهی، تاریخی، را در جای جای کتاب های معتبر شیعه و سنی (اعم از منابع تفسیری، حدیثی، تاریخی) مشخص کرده و علاوه بر عناوین اصلی، عناوین فرعی را هم درج نموده و برای هر کدام از آنها، منابع متعدد معرفی نموده است. این کتاب به ده جلد می رسد.

معظم له پس از ۶۷ سال زندگی پربرکت و سرشار از خدمات دینی، در روز یکشنبه ۷ تیر ۱۳۷۷ ش (سوم ربیع الاول ۱۴۱۹ ق) بدرود حیات گفت و در روز دوشنبه پس از تشییع و نماز آیت الله شبیری زنجانی بر پیکرش، در قبرستان ابو حنین در خاک خفت.

علوی بروردی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج سید محمد حسین علوی طباطبایی بروجردی ، یکی از مشاهیر علمای تهران به شمار می رفت . فقید سعید در سال ۱۳۰۴ ش (۱۳۴۴ ق) در بروجرد ، در بیت فضیلت زاده شد . پدرش حجه الاسلام حاج سید ابوالقاسم علوی و نیایش آیت الله حاج سید محمد حسین علوی از شاگردان میرزای شیرازی ، و از علمای بزرگ بروجرد ، و مادرش هم صبیبه مرحوم آیت الله حاج سید علی اصغر سلطان العلماء بروجردی . (پدر آیت الله سید محمد باقر سلطانی

ص: ۴۱۷

طباطبایی) بود. معظم له در چنین خانواده عمیق و عریق بالید و پس از دوران کودکی و اخذ تحصیلات علوم جدید و گرفتن دیپلم علمی، در سال ۱۳۲۳ ش، رهسپار حوزه علمیه قم شد و سطوح را نزد اساتیدی چون آیات معظم: سلطانی طباطبایی (مکاسب) و فکور یزدی (شرح منظومه) فراگرفت و پس از آن به درسهای خارج آیات عظام: آقای بروجردی (فقه)، امام خمینی (اصول)، علامه طباطبایی (تفسیر و فلسفه)، گلپایگانی و داماد حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و در ۱۳۲۸ ش به شرف مصاهرت آیت الله العظمی بروجردی نائل آمد. پس از درگذشت آیت الله بروجردی، به تهران رفت (۱۳۴۰ ش) و پس از وفات مرحوم آیت الله حاج سیدمحمدباقر بحرالعلوم تهرانی - امام جماعت مسجد فخریه - به درخواست علمای تهران به امامت جماعت آن مسجد برگزیده شد و در نخستین روز اقامه جماعت تمام علمای تهران مانند آیات عظام: شیخ محمد رضا تنکابنی، شیخ محمد تقی آملی، سید احمد خوانساری، میر سید محمد بهبهانی و شیخ بهاء الدین نوری بدو اقتداء نمودند و بدین سان، وی در ردیف یکی از مشاهیر فضلاء تهران به شمار آمد. او در این مسجد با جدّیت تمام به تبلیغ دین و بیان احکام و عقاید و تفسیر قرآن پرداخت و بسیاری از جوانان را با روش و منش اسلامی پرورش داد. او به تربیت نسل جوان سعی بسیار داشت و انجمن اسلامی جوانان را تأسیس کرد و برای آنان در منزل خویش

کلاسهای متعدد برگزار نمود. وی از حافظه ای قوی، خطی زیبا و بیانی شیوا برخوردار بود و بر تاریخ و ادبیات و اشعار فارسی و عربی و زبان انگلیسی تسلط فراوان داشت و بدان تکلم می کرد. او در حرکت روحانیت در غائله انجمنهای ایالتی و ولایتی (۱۳۴۱ ش) با مرجعیت و روحانیت همگام شد و در مجالس علما شرکت فعال داشت و سخنگوی آنان در برخورد با مقامات دولتی (مانند پاکروان) بود و بسیاری از اعلامیه های علمای تهران را می نوشت.

از تألیفات اوست:

۱. خاطرات زندگی آیت الله العظمی بروجردی (چاپ شده)

۲. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی ۳. تقریرات درس اصول امام خمینی ۴. رساله در عدالت ۵. تفسیر قرآن (سوره حمد و مقداری از سوره بقره).

وی در تهران حسینیه علوی، و در بروجرد حسینیه و کتابخانه و درمانگاه علوی را با کمک مؤمنین بنیاد نهاد و خدمات بسیار علمی و اجتماعی به مردم تهران نمود.

سرانجام آن عالم خدوم و بزرگوار، در ۸۲ سالگی، در ۶ خرداد ۱۳۸۵ ش (اول جمادی الاولی ۱۴۲۷ ق) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در قم، پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله العظمی وحید خراسانی، در مقبره خانوادگی در صحن حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

عندلیب همدانی ۱۳۲۶ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج شیخ حسین عندلیب زاده، یکی از علما و خطبای همدان بود.

فقید سعید در ۱۳۲۶ ق (۱۲۸۷ ش) در اصفهان زاده شد. پدرش

ص: ۴۱۹

آقا شیخ محمدتقی عندلیب (فرزند مرحوم شیخ محمد) ، از خطبا و واعظان شهر بود که به همدان مهاجرت کرد و فرزندش را در آن شهر به تحصیل علوم دینی گمارد . وی ادبیات عرب و مطول را نزد آقا شیخ موسی فقیهی ، رجال و درایه را نزد آیت الله شیخ علی دامغانی و خارج فقه را هم در محضر آیات : شیخ ابراهیم آیت الله زاده ، شیخ محمد فیاض ، میرزا محمد حجت و آخوند ملا علی همدانی آموخت و بهره های فراوان برد . او در این زمان دوره دبیرستان را نیز به پایان برد و برای ادامه تحصیلات رهسپار تهران شد و در دانشکده معقول و منقول - رشته وعظ و خطابه - به اخذ درجه لیسانس نائل آمد . سپس به همدان باز آمد و به تحصیل مستمر در محضر آیت الله آخوند ، اقامه جماعت در مسجد حاجی و وعظ و منبر و تألیف روی آورد . او در دوران رژیم پهلوی به دلیل انتقادهای مکرر از رژیم ستمشاهی ، به پاوه تبعید شد و پس از پیروزی انقلاب اسلامی ، حدود ۱۰ سال امام جمعه موقت همدان بود و از این رهگذر ، مردم را به طریق مستقیم شریعت و دیانت ، هدایت می نمود .

آثارش عبارتند از :

۱ - ثار الله (چاپ شده)

۲ - امامزادگان همدان ۳ - دائرة المعارف غرب ایران ۴ - تاریخ همدان و دانشمندان (۵ ج) ۵ - تقریرات درس فقه آخوند همدانی ۶ - اربعین (شرح ۴۰ حدیث از هر یک از امامان با اشاره به زندگی آن

ص: ۴۲۰

آن عالم بزرگوار در ۹۴ سالگی ، در روز پنجشنبه ۱۲ جمادی الثانی ۱۴۲۰ ق (اول مهر ۱۳۷۸ ش) چشم از جهان فرو بست و با اعلام خبر وفاتش ، در شهر عزای عمومی اعلام شد . پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و نماز مرحوم آیت الله موسوی همدانی بر آن ، در امامزاده حسین علیه السلام به خاک سپرده شد .

(برگرفته از نوشتار آقای عبدالحسین جواهر کلام در مجله آینه پژوهش ، ش ۵۹ ، ص ۱۰۸)

غروی تبریزی ۱۳۲۸ - ۱۴۱۵ ق

آقای حاج شیخ عبدالحسین غروی تبریزی از خاندانی بزرگ و روحانی برخاست. وی در سال ۱۳۲۸ ق ، در شهر نجف دیده به جهان گشود. پدرش آیت الله شیخ مرتضی چهره قانی انزلی از شاگردان آیات عظام : آخوند خراسانی، سیدمحمد کاظم یزدی و شریعت اصفهانی و مورد توجه آنان بوده است. فقید سعید پس از پشت سر نهادن دوران کودکی، تحصیلات ابتدایی خود را در مدرسه علوی نجف گذرانید و پس از آن به شوق فراگیری دانش دینی، به تحصیل علوم حوزوی پرداخت. مکاسب را در محضر آیت الله شیخ ابوالحسن مشکینی و نخستین جلد کفایه را نزد آیت الله آقا محمدباقر زنجانى آموخت. سپس به تبریز آمد و مدتی در بحث ارث آیت الله سیدابوالحسن انگجی شرکت جست. آن گاه به حوزه علمیه قم آمد و جلد دوم کفایه را در محضر آیت الله میرزا محمد همدانی فراگرفت و پس از اتمام سطوح عالیّه در درس خارج آیات عظام: حاج شیخ عبدالکریم حائری و سیدمحمد حجت شرکت جست و سال ها از خرمن فیض آنان بهره برد. در سال ۱۳۶۲ ق به تبریز بازگشت و به بزرگداشت شعائر

دینی و خدمات مذهبی از قبیل: امامت جماعت، وعظ و ارشاد، تدریس و تألیف پرداخت. زمانی که کسروی با دین و مذهب به نبرد برخاست، معظم له از جمله کسانی بود که به ردّ گفته های سخیف او پرداخت که بعدها بنام «اسلام و شیعه» به چاپ رسید. ایشان در مبارزات مردم مسلمان تبریز به همراهی علمای دیگر (هم چون حضرات آیات: قاضی طباطبایی، سید محمدعلی انگجی، میرزا عبدالله مجتهدی) شرکت فعال داشت و نام وی همواره در ذیل اعلامیه های عالمان تبریز مشاهده می شد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی به عضویت مجلس خبرگان از سوی مردم آذربایجان شرقی برگزیده شد و تا پایان عمر بر این سمت بود.

معظم له در تاریخ ۲۰ آذر ۱۳۷۳ (۷ رجب ۱۴۱۵ ق) جان به جان آفرین تسلیم نمود و پس از تشییع در تبریز و قم، در قبرستان وادی السلام قم به خاک سپرده شد.

(محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۳، ص ۳۱۹)

غروی تبریزی ۱۳۴۹ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج میرزا علی غروی تبریزی یکی از مفاخر فقهای نجف اشرف به شمار می رفت. آن بزرگوار در سال ۱۳۴۹ ق (۱۳۰۹ ش) در تبریز در خانواده ای مشهور و تجارت پیشه زاده شد. در شش سالگی به فراگیری علم همت گماشت و پس از یادگیری خواندن و نوشتن و تحصیل مقدمات، به آموختن علوم دینی روی آورد. حاشیه، معالم و مقداری از شرح لمعه را در محضر حجهالاسلام آقا شیخ علی اصغر باغمیشه ای فراگرفت و پس از چندی به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و مکاسب را نزد آیت الله مجاهدی و رسائل را در محضر آیت الله سیدحسین قاضی و کفایه را در درس

ص: ۴۲۲

آیت الله العظمی حاج سیداحمد خوانساری فراگرفت. ۱۶ ساله بود که در درس خارج فقه و اصول آیت الله بروجردی، آیت الله سیدمحمد حجت کوهکمری، آیت الله خوانساری و آیت الله شیخ عباسعلی شاهرودی شرکت جست و پس از آشنایی با مبانی فقهی اساتید خویش، در سال ۱۳۷۰ ق به نجف اشرف کوچید و با جدیت تمام در درس های فقه و اصول آیات عظام: حاج سیدابوالقاسم خویی، میرزا محمد باقر زنجان و آقا شیخ حسین حلی حاضر شد و علاوه بر فقه و اصول، از بحث های تفسیری آیت الله خویی نیز بهره برد و مورد توجه بسیار اساتید خویش - به ویژه آیت الله خویی - قرار گرفت و از آنان به دریافت اجازات متعدد روایی و اجتهادی مفتخر گردید.

معظم له در خلال تحصیل، به تدریس سطوح عالیه پرداخت و پس از چندی به تدریس خارج فقه و اصول در مسجد شیخ انصاری و مدرسه دارالحکمه روی آورد و این، بیش از چهل سال از دوران زندگی پربارش را تشکیل داد که حاصل آن تربیت شاگردان بسیار و تألیفات گوناگون فقهی و اصولی است. فقیه سعید، پس از درگذشت آیت الله العظمی خویی به عنوان یکی از مراجع تقلید طراز اول نجف اشرف مطرح گشت و حلقه درس او گروه بسیاری از فضلاء حوزه را به سوی خویش جلب نمود و درسش یکی از بزرگ ترین و سودمندترین بحث های فقهی نجف به شمار می رفت، که همه روزه صبح و عصر در مسجد جواهری تشکیل می شد و صدها نفر در آن شرکت می نمودند. آیت الله فقیه در نظم و ترتیب زبانزد همگان بود، و اوقاتش مصروف تدریس، تألیف، مطالعه، عبادت، اقامه نماز جماعت در حرم

مطهر امیرالمؤمنین علیه السلام و پاسخ به استفتائات می گردید. رعایت ورع و تقوا و التزام به آداب و مستحبات و رعایت مکروهات و زهد و ساده زیستی و دقت در مصرف وجوهات شرعیه در زندگانی اش مشهود همگان بود. همه روزه زیارت عاشورا را پس از اقامه نماز صبح قرائت می کرد و همه هفته، شب های جمعه به زیارت مرقد مقدس ابی عبدالله الحسین علیه السلام می شتافت و سرانجام در همین راه، به شرف شهادت نائل آمد. تألیفات آن مرجع بزرگوار عبارت است از:

۱. التنقیح فی شرح العروه الوثقی (۱۶ ج تاکنون). این کتاب تقریرات بحث فقه آیت الله العظمی خویی است که در حوزه های علمیه مورد توجه فراوان قرار گرفته و استادشان بر آن تقریظ گرانبهایی نگاشته و از قلم شیوای او تمجید نموده است.

از این کتاب بحث های: اجتهاد و تقلید، طهارت (۹ ج) و صلاه نگاشته شده است و بقیه آن ادامه دارد.

۲. توضیح المسائل ۳. الفتاوی المستنبطه ۴. مناسک الحج ۵. حاشیه عروه الوثقی ۶. تقریرات درس اصول آیت الله شیخ حسین حلّی ۷. تقریرات درس اصول آیت الله میرزا باقر زنجانی ۸. تقریرات درس فقه آیت الله خویی به جز آن چه به چاپ رسیده است (بحث صلاه)

۹. شرح استدلالی بر مکاب (۲ جلد آن به چاپ رسیده است)

۱۰. حاشیه بر کفایه ۱۱. کتاب المکاسب ۱۲. کتاب البیع ۱۳. کتاب الخیارات ۱۴. دوره کامل علم اصول ۱۵. فروع علم اجمالی ۱۶. صلاه المسافر ۱۷. القواعد الفقهیه: قاعده ید، قاعده طهارت، قاعده تجاوز و رضاع

۱۸. تسنید الفتاوی

ص: ۴۲۴

المستنبطه. در این کتاب به ادله و مستندات فتاوی خویش پرداخته و چند جلد از آن برآمده است

۱۹. موجز الفتاوی المستنبطه آن فقیه بزرگ در شب جمعه ۲۴ صفرالخير ۱۴۱۹ ق (۲۹ خرداد ۱۳۷۷ ش)، در ۷۰ سالگی در راه بازگشت از زیارت کربلا مورد بغض و کینه دشمنان اسلام (مزدوران رژیم بعثی عراق) قرار گرفت و به همراه خادم و داماد و راننده اش به شهادت رسید. و پیکر پاکش را مخفیانه و بدون تشییع، در وادی السلام به خاک سپردند. با انتشار خبر شهادت آن مرجع عالیقدر موجی از غم و اندوه در میان شیعیان جهان سایه افکند و پیام های تسلیت متعدد از سوی مقام معظم رهبری، مراجع تقلید، علمای اعلام، نهادها و سازمان های گوناگون صادر شد و مجالس بزرگداشت مقام علمی و عملی اش تا مدت ها در ایران و سایر نقاط ادامه یافت.

غروی علیاری ۱۳۱۹ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج میرزا علی غروی علیاری تبریزی یکی از ستاره های درخشان آسمان فقاقت به شمار می رفت.

فقید سعید در صبحگاه روز جمعه ۱۲ ماه مبارک رمضان ۱۳۱۹ ق زاده شد و چهار ساله بود که پدرش را از دست داد و تحت تربیت و سرپرستی نیای بزرگوارش قرار گرفت.

پدرش، نابغه فقه و اصول آیت الله میرزا محسن (م ۱۳۲۳ ق) از شاگردان آخوند خراسانی و صاحب رساله های متعدد اصولی و فقهی، فرزند آیت الله علامه شیخ محمد حسن علیاری (۱۲۶۶ - ۱۳۵۸ ق) از شاگردان آیات عظام: فاضل شرایانی و شیخ محمد حسن مامقانی، ملا محمد کاظم خراسانی و سید محمد کاظم یزدی و نویسنده کتاب های فراوان در: تفسیر، فقه، اصول، کلام، حدیث، تاریخ، مواعظ (از جمله: بدایع الاسلام فی شرح

ص: ۴۲۵

شرايع الاسلام، نظم البرهان في تفسير القرآن، صراط النجاه و مشکوه الانوار في اصول الدين)، فرزند علامه فقيه رجالي آيت الله العظمى حاج ملا- علي علياري (۱۲۳۶ - ۱۳۲۷ ق) از شاگردان آيات عظام: شيخ انصاري، ميرزاي شيرازي، سيدحسين كوهكمري، شيخ راضي نجفي و شيخ مهدي كاشف الغطاء و صاحب تأليفات بسيار در فقه، اصول، رجال، هيات، فلسفه، درايه، كلام، طب، علوم غريبه، شعر و ادبيات (از جمله: بهجه الآمال في شرح زبده المقال (۷ ج)، دلائل الاحكام في شرح شرايع الاسلام، مناهج الاحكام في اصول الفقه، ايضاح الغوامض في تقسيم الفرائض و شرح باب حادي عشر، چغميني، انوار الملكوت، معالم الاصول، مطول، مطالع، اشارات، زبده الاصول، مبادي الوصول) بوده است. (ر. ك : رساله «غايه الآمال في ترجمه صاحب بهجه الآمال» نوشته آيت الله مرعشي نجفي).

معظم له پس از پشت سر نهادن دوران كودكي و فراگيري خواندن و نوشتن، به اقتضاي شوق فطري و پيروي سيره خانوادگي به تحصيل علوم ديني روي آورد و نزد جدّ بزرگوارش آيت الله شيخ محمد حسن به فراگيري مقدمات و ادبيات و سطوح فقه و اصول و عقايد و كلام پرداخت. فقيده سعيد پس از تكميل سطوح عاليه، در ۲۲ سالگي (۱۳۴۱ ق) عازم حوزه علميه نجف اشرف شد و در مدرسه بخارايي سكونت ورزيد و ساليان بسيار در محضر آيات عظام: سيدابوالحسن اصفهاني، آقا ضياءالدين عراقي، ميرزاي نائيني، شيخ اسدالله زنجاني، آقا سيدابراهيم اصطهباناتي، سيدمحمد حجت، سيدابو تراب خوانساري، حاج ميرزا علي ايرواني، شيخ ابوالحسن مشكيني، ميرزا احمد آشتياني و آقا سيدعلي قاضي، زانوي ادب به زمين زد و مباني علمي خويش را در فنون، اخلاق، فقه،

اصول، کلام، رجال، عرفان، حکمت و فلسفه استوار ساخت و این همه تا سال ۱۳۵۰ ق به طول انجامید. وی در جوانی به دریافت اجازات متعدد روایی و اجتهادی از اساتید معظمش نائل آمد و استقامت رأی و خوش فکری و مبانی اجتهادی اش مورد تحسین آیات عظام: میرزای نایینی، آقا ضیاء عراقی (که سخت به شاگرد فرهیخته اش علاقه مند بود و جدیت او را می ستود) و سید ابوالحسن اصفهانی قرار گرفت. معظم له در سال ۱۳۵۰ ق به درخواست جدّ عالی قدرش آیت الله شیخ محمد حسن علیاری به تبریز بازگشت و به تحقیق، تدریس، تألیف، اقامه جماعت و پرورش شاگردان اشتغال ورزید و این همه ۶۵ سال سیره مستمر او بود.

فقید سعید از فضایل اخلاقی بسیار برخوردار بود: تقوا و تواضع و فروتنی و زهد و سادگی زندگی اش مشهود همگان بود (به گونه ای که اقامت ۶۷ ساله در تبریز را برگزید و از همه مناصب و عناوینی که در حوزه های علمیه بزرگ در انتظارش بود، چشم پوشید).

خوش برخورد و خوش سخن و خوش سیما بود و در همه حال در اندیشه دستگیری درماندگان و نیازمندان. به کوچک و بزرگ احترام می گذاشت و از تمام وقت خود در جهت مطالعه و نوشتن بهره می برد (و حتی در بستر بیماری و روزهای واپسین زندگی اش هم به تحشیه «غایه القصوی» - ترجمه عروه الوثقی - اشتغال داشت). حافظه اش شگفت آور بود و بر تمام مسایل و دقایق فقه آگاهی داشت. از دنیا پرهیز می کرد و در خانه ای کوچک و به دور از وسایل مادی به سر می برد و به حداقل زندگی اکتفا می کرد.

وی به گروه بسیاری اجازه روایت

داد، که از آنجمله است: آیت الله العظمی مرعشی نجفی .

از آن مرد بزرگ و فقیه سترگ نوشتارهای فراوانی به جای مانده است که عبارت اند از:

الف . فقه :

۱ - ۱۴ . تقریرات درس فقه آیت الله العظمی آقا ضیاء الدین عراقی در: منجزات مریض (چاپ شده)، رهن، وصیت، وقف رضاع، نکاح، صلح، خیارات، اجاره، قضاء، شروط، مسقطات خیار، غصب، زکات

۱۵ - ۱۷ . تقریرات درس فقه آیت الله العظمی میرزای نایینی در: صلات، بیع، خیارات

۱۸ - ۱۹ . تقریرات درس فقه آیت الله العظمی سیدابوالحسن اصفهانی در: طهارت و صلات

۲۰ - ۲۱ . تقریرات درس آیت الله سیدمحمد حجت کوهکمری در: صلات و بیع ،

۲۲ . تقریرات درس فقه آیت الله میرزا علی ایروانی

۲۳ - ۲۴ . تقریرات درس فقه آیت الله شیخ اسدالله زنجانی در: خلل صلاه و منجزات مریض

۲۵ . توضیح المسائل ۲۶ . شرح عروه الوثقی (از طهارت تا وصیت) در ۱۵ ج

۲۷ . شرح استدلالی ملحقات عروه الوثقی ۲۸ - ۳۸ . رساله های فقهی در: صلح، عدم شرطیت رجوع در مسافر، محاذاه الرجل و المرأة فی الصلاه، جواز نقل المیت بعد الدفن، ربا، نماز جمعه، منجسیه المتنجس، لباس مشکوک، حرمان زوجه از عقار، الفروع السنیة، فروع تقلید

۳۹ . شرح وسیله النجاه (۳ ج)

۴۰ . کتاب الطهاره ۴۱ . کتاب الصوم ۴۲ . کتاب الحج ۴۳ . مناسک حج (۲ کتاب) ۴۴ . شرح تبصره المتعلمین ۴۵ . شرح مبسوط مکاسب ۴۶ . علل الشرایع و الاحکام ۴۷ . شرح فرائد الاصول ۴۸ . شرح کفایه الاصول ۴۹ . رساله در ترتب ۵۰ . رساله در وضع ۵۱

ص: ۴۲۸

رساله در ملازمه حکم عقل و شرع ۵۲. قاعده من ملک (وقواعد دیگر)

ب. اصول :

۵۳ - ۶۰. تقریرات درس اصول آیات عظام: میرزای نایینی (مباحث الفاظ)، آقا ضیاء الدین عراقی (دوره کامل و قاعده لا ضرر)، سیدابوالحسن اصفهانی، سیدمحمد حجت کوهکمری (مباحث عقلیه و تعادل و تراجیح)، شیخ اسدالله زنجانی و میرزا علی ایروانی (اجتماع امر و نهی)

ج. کلام :

۶۱. اصول عقاید ۶۲. رساله فی الرجعه

د. علوم قرآن و تفسیر :

۶۳. تفسیر قرآن (۱۲ ج) ۶۴. مفردات قرآن

ه. دعا :

۶۵ - ۷۰. شرح دعاهاى: صباح، کمیل، سمات، افتتاح، ابو حمزه ثمالی و زیارت جامعه کبیره

و. حدیث :

۷۱. حل مشکلات الاخبار ۷۲. شرح اربعین حدیث ۷۳. شرح احادیث امیرالمؤمنین در نهج البلاغه

ز. اخلاق :

۷۵. منهج الرشاد ۷۶. المواعظ

ح. تاریخ :

۷۷. المهجه فی احوال الحجه علیه السلام ۷۸. الکواکب الحسینیه ط. رجال :

۷۹. تقریرات درس آیت الله سیدابوتراب خوانساری ۸۰. حاشیه بر رجال وحید بهبهانی آن فقیه بزرگ در تاریخ دوشنبه ۱۳۷۶/۲/۱ ش (۱۳ ذیحجه الحرام ۱۴۱۷ ق) در ۹۸ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع در تبریز، به قم انتقال داده شد و پس از تشییع مجدد و نماز آیت الله بهجت بر آن، در صحن مطهر حرم حضرت فاطمه معصومه علیها السلام (بقعه آیت الله داماد) به خاک سپرده شد و عالم علم و تقوا در سوگش، عزادار شد.

(سید محمود مرعشی ، المسلسلات

غضنفری خوانساری ۱۳۳۶ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج سیدمهدی غضنفری خوانساری یکی از علمای خوانسار به شمار می رفت. وی فرزند آیت الله حاج سید محمدتقی غضنفری خوانساری ۱ دمحمدتقی غضنفری خوانساری، ۲ بود و در سال ۱۳۳۶ ق (۱۲۹۷ ش) در خوانسار به دنیا آمد.

معظم له تحصیلات ابتدایی را در خوانسار نزد اساتید آن زمان فراگرفت و در ذی حجه ۱۳۵۲ ق به حوزه علمیه قم آمد و سطوح عالی را نزد اساتیدی چون حضرات : امام خمینی، مرعشی نجفی، میرزا آقائربی دامغانی و شیخ محمدعلی ادیب تهرانی و پس از آن به درس خارج آیات عظام: سیدمحمد تقی خوانساری، حاج آقا حسین بروجردی، سیدصدرالدین صدر، حجت کوه کمری، شیخ محمدعلی اراکی، سیداحمد خوانساری و سیدمحمد رضا گلپایگانی ۱ دمحمد رضا گلپایگانی، ۲ حاضر شد .

آن مرحوم از دوازده تن از مراجع عظام دارای اجازات امور حسبی بود . از آن جمله: میرزای نایینی، سیدابوالحسن اصفهانی، سیدمحمدتقی خوانساری ، بروجردی، سیداحمد خوانساری، گلپایگانی، حکیم ، خویی و امام خمینی .

وی از سال ۱۳۳۵ ش تا ۱۳۵۰ عهده دار امامت جماعت مسجد جامع خمین بود و در طول این مدت (۱۵ سال) آثار خیر بسیاری در خمین و اطراف آن از خود به یادگار نهاد . در سال ۱۳۵۰ هم زمان با وفات آیت الله سیدمحمدتقی غضنفری خوانساری - پدر بزرگوارش - به خوانسار عزیمت نموده، علاوه بر اقامه جماعت در حل و فصل دعاوی مردم تلاشی صادقانه داشت .

ایشان از سال ۱۳۵۰ تا سال ۱۳۷۸ در خوانسار عهده دار اقامه نماز جمعه بود و در این اواخر بر اثر بیماری و کهنسنت سن مدت کوتاهی از

اقامه نماز جمعه باز ایستاد. از سال ۱۳۵۰ تا پایان عمر پربرکت خویش با تلاش بسیار مدرسه علمیه باقرالعلوم - معروف به مدرسه دو راه - را پس از انجام تعمیرات اساسی، رونقی دوباره بخشید و تا پایان عمر خویش مدیریت این مهد علم و دانش را عهده دار بود. در طول مبارزات مردم خوانسار نقشی بسیار حساس ایفا نمود و هدایت اکثر راهپیمایی ها و تشکیلات سیاسی بعد از پیروزی انقلاب را با نهایت دقت و توجه بر عهده داشت. در عین حال در طول این مدت هرگز سلامت گفتار و کردار را فدای عمل انقلابی ننمود. سفرهای متعدد ایشان به جبهه های نبرد، با وجود کهولت سن هرگز از خاطره ها نخواهد رفت.

آثار علمی وی عبارت اند از:

۱. جواهر الکلام (۳ ج) ۲. توضیح الکفایه ۳. خلاصه المغنی ۴. مسایل عصر جدید ۵. ترجمه منظومه بی الف و بی همزه میرابوالقاسم جعفر موسوی خوانساری ۶. خودآموز لمعه (۲ ج) ۷. شرح صحیفه الحسینیه، و آثار خیریه اش تجدید بنا و ساختمان چندین مسجد، مدرسه، حمام، پل و غسالخانه و تأمین مقابر بزرگان بوده است.

معظم له در ۸۵ سالگی در روز جمعه در شب شهادت حضرت فاطمه زهرا علیها السلام ۱۳ جمادی الثانی ۱۴۲۴ ق (۱۰ مرداد ۱۳۸۲) درگذشت. پیکر پاکش در روز شنبه ۱۱ مرداد ماه پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله حاج سیدمحمدعلی ابن الرضا در مقبره خانوادگی به خاک سپرده شد.

(برگرفته از مقاله: آقای حمیدرضا میرمحمدی)

غفاری ۱۳۴۵ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج میرزا حسن غفاری تبریزی، یکی از فضلا و دانشمندان حوزه علمیه قم به شمار

ص: ۴۳۱

فقید سعید، در سال ۱۳۴۵ ق (۱۳۰۵ ش) در تبریز به دنیا آمد و پس از تحصیلات جدید به فراگیری علوم دینی روی آورد و ادبیات را از آقا شیخ علی اکبر نحوی و سطوح عالیه را از آیات عظام: میرزا محمود دوزدوزانی، میرزا رضی زنوزی، میرزا فتح شهیدی و میرزا مهدی انگجی فراگرفت و با علوم و فنون مختلف آشنا شد. سپس در سال ۱۳۶۵ ق، به حوزه علمیه قم مهاجرت نمود و در درس خارج فقه و اصول آیات عظام: بروجردی، مرعشی نجفی و سیدمحمد محقق داماد حاضر شد و پس از وفات آیت الله العظمی بروجردی به آیت الله مرعشی نجفی پیوست و علاوه بر شرکت در بحث فقه معظم له، در جلسه لجنة «احقاق الحق» و هیأت استفتای آن مرجع فقید نیز شرکت مداوم داشت و به غیر از آن، به تدریس سطوح عالی نیز می پرداخت. در سال ۱۴۰۰ ق به تهران مهاجرت کرد و امامت جماعت مسجد «الزهرا» علیها السلام در «آریاشهر» و تدریس متون اسلامی در «جامعه‌الامام الصادق علیه السلام» را بر عهده گرفت و از رهگذر تدریس و تألیف و اقامه جماعت، خدماتی را به عالم دین، تقدیم نمود.

برخی از تألیفات وی، عبارت اند از:

۱. شرکت در تدوین «ملحقات احقاق الحق»

۲. حدیث از نظر شیعه (چاپ شده)

۳. کاوش های علمی: بررسی رجال و اسانید و روایات اهل سنت در صحاح سته،

۴. تعیین مبانی المختلفه بین العلمین: شیخ انصاری و آخوند خراسانی ۵. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی ۶. تحقیق مقتل الحسین علیه السلام خوارزمی آن عالم خدمتگزار در ۷۵ سالگی به تاریخ

۲۰ جمادی الاولی ۱۴۲۱ ق (۳۰ مرداد ۱۳۷۹ ش) بدرود حیات گفت و در بهشت زهرا به خاک سپرده شد.

فاضل بهسودی ۱۳۵۹ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج سید ابوالحسن فاضل بهسودی، یکی از علمای معروف و چهره های مشهور جهادی افغانستان به شمار می رفت. وی در سال ۱۳۱۹ ش (۱۳۵۹ ق)، در کُجّاب بهسود - از توابع استان میدان - در یک خانواده روحانی زاده شد و تحصیلات ابتدایی و مقدمات علوم دینی را در همان جا فراگرفت و پس از بازگشت آیت الله شهید سید محمد سرور واعظ و تأسیس حوزه علمیه محمدیه در کابل، بدان شهر شتافت و باقیمانده سطوح را نزد آن مرد بزرگ فراگرفت و در ردیف یکی از شاگردان ممتاز وی درآمد. فقید سعید در سال ۱۳۴۹ ش رهسپار نجف اشرف گردید و در درس آیات عظام: سید ابوالقاسم خویی و سید محمد باقر صدر شرکت جست و مبانی فقهی و بّنیه علمی اش را استوار ساخت و هم زمان به تدریس رسائل و مکاسب پرداخت و شاگردانی را تربیت کرد. او در نجف با الهام از رهنمودهای حضرت امام و آیت الله صدر، به تلاش برای اصلاح امور امت اسلامی پرداخت و با بسیاری از جریان های مبارز اسلامی در کشورهای مسلمان ارتباط عمیق برقرار نمود و پس از کودتای مارکسیستی و اشغال نظامی افغانستان، به تلاش در جهت حمایت حوزه علمیه و مراجع نجف از جهاد اسلامی افغانستان پرداخت (که در نتیجه آن، آیت الله العظمی خویی و آیت الله صدر فتوای وجوب جهاد و حمایت مسلمانان از مجاهدین را صادر کردند و این پیام به زبان های دیگر ترجمه گردید و در سطح گسترده ای در ممالک اسلامی منتشر شد).

وی در نجف همواره مورد تعقیب

و تحت پیگرد استخبارات عراق قرار داشت . از این رو در سال ۱۳۶۲ ش، به قصد حج خانه خدا از عراق خارج شد و پس از اعمال حج، در سوریه اقامت گزید و در تأسیس حوزه علمیه امام خمینی، نقش به سزایی ایفا کرد. وی پس از ده ماه به ایران آمد و پیوسته برای انسجام و وحدت گروه های مبارز شیعی افغانستان اهتمام ورزید و در سال ۱۳۶۴ ش برای خاموش کردن آتش اختلاف و جنگ داخلی، مردانه قد علم کرد و در کشورش به فعالیت های بسیار پرداخت و تا دورترین نقاط و پرخطرترین سنگرها با پای پیاده رفت و دسته های متخاصم را به تفاهم و برادری فراخواند که نتیجه آن صلح مناطق مرکزی و شمال (۱۳۶۵ ش) و صلح جاغوری (۱۳۷۳ ش)، تأسیس شورای روحانیت مشترک احزاب برای اداره کل هزاره جات، نصب قضات برای حل مشکلات مردم، دستور آزادی اسیران و زندانیان و قطع جنگ های داخلی بود. وی در راستای وحدت و همبستگی اسلامی، از مؤسسان حزب وحدت اسلامی افغانستان و رییس شورای عالی نظارت و از اعضای شورای عالی قیادی دولت موقت افغانستان، بود و همواره از عزت و عظمت شیعه حمایت کرد و در تلاش برای حضور مقتدرانه شیعیان در صحنه سیاسی افغانستان، به کوشش در جهت اشتراک شیعیان در شورای مشورتی لاهورپندی، جاناندازی اندیشه رسمیت مذهب جعفری در قانون اساسی آینده در شورای عالی قیادت، ایجاد هماهنگی در میان سران احزاب جهادی شیعه و سنی، نمایندگی شیعیان در مذاکرات ایران، پاکستان و عربستان، اقامه نخستین نماز جمعه در کابل، تلاش های صلحجویانه در نبردهای پایتخت، و بسیج شیعیان برای دفاع از

مکتب جعفری پرداخت و در این راستا مصّرانه بر احقاق حقوق شیعیان در شورای عالی قیادی دولت موقت، پافشاری کرد.

وی در کنار این مجاهدات و کوشش های پیگیر سیاسی، لحظه ای از فکر محرومان و یتیمان جامعه نیا سود و برای رسیدگی و سرپرستی خانواده های بی سرپرست و نیازمند، دارالایتام و مؤسسه خیریه خاتم الانبیا را در داخل افغانستان و برخی از شهرهای ایران بنیاد نهاد که به خدمات چشمگیری توفیق یافت و در صدد راه اندازی حوزه علمیه خاتم الانبیا در کابل و شهرک امیرالمؤمنین در دامنه های کوه قورق بود. او برای تحصیل و درس آموزی جوانان افغانی گام های بلندی برداشت و به راه اندازی و اداره مدارس علمیه توحید - در قم - و خاتم الانبیا در مشهد مقدس دست یازید که گروهی بسیار از جوانان و طلاب متدین افغانی پرورش یافته مدارس و مکتب وی اند. او خود روزانه به تدریس سطوح عالی (مکاسب و کفایه) و خارج فقه می پرداخت و گروهی از فضلا را پرورانید.

برخی از آثار آن عالم بزرگوار عبارت اند از:

۱. حوار حول المهدی الفاطمی ۲. آراء الذّریین (حول الذره و الحرکه)

۳. الشبهات حول المعتقدات (پرسش ها و پاسخ ها)

۴. منتهی المطالب فی شرح مکاسب (که همه به چاپ رسیده است)

۵. شرح کفایه الاصول ۶ و ۷. تقریرات درس فقه و اصول آیت الله العظمی خویی ۸ و ۹. تقریرات درس فقه و اصول آیت الله سیدمحمد باقر صدر ۱۰. خاطرات دوران جهاد معظم له در سحرگاه چهارشنبه ۲۲ مهرماه ۱۳۷۷ ش (۲۳ جمادی الثانی ۱۴۱۹ ق) در ۵۹ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در عصر

ص: ۴۳۵

جمعه ۲۴ مهرماه پس از تشییعی باشکوه و نماز آیت الله وحید خراسانی بر آن، در قبرستان شیخان به خاک سپرده شد.

فاضل لنکرانی ۱۳۵۰ - ۱۴۲۸ ق

آقای حاج شیخ محمد فاضل لنکرانی قدس سره خورشید آسمان فقاقت و بزرگ مدافع حریم تشیع بود .

فقید سعید در ذی قعده الحرام سال ۱۳۵۰ (۱۳۱۰ ش) ، در بیت علم و فضیلت زاده شد . پدرش آیت الله حاج شیخ عبدالله فاضل (۱۳۱۴ - ۱۳۹۲ ق) ، از علمای اعلام حوزه علمیه و از شاگردان آیات عظام : حاج آقا حسین قمی ، میرزا محمد آقازاده خراسانی ، شیخ مرتضی آشتیانی (در مشهد) و به ویژه حاج شیخ عبدالکریم حائری و مقرر درس ایشان بنام « نتایج الافکار » و از خواص اصحاب آیت الله العظمی بروجردی (آثار الحجه ۲ / ۵۹ ، گنجینه دانشمندان ۲ / ۲۱۳ ، الذریعه ۲۴ / ۴۴) ، و مادر مکرمه اش دختر آیت الله حاج سیدعباس فقیه رضوی قمی بوده است . او از رهگذر پیوند و قرابت با این بیت شریف ، با آیت الله العظمی مرعشی نجفی و آیت الله کرمی اهوازی خویشاوندی داشت و خود به داشتن چنین پدر و مادری افتخار می کرد .

معظم له دوران کودکی را در دامن چنین پدر و مادری گذرانید و بالید و پس از تحصیلات ابتدایی ، به تحصیل علوم دینی روی آورد (۱۳۶۳ ق / ۱۳۲۳ ش) . او ، ادبیات و سطوح را با دقت و سرعت نزد استادانی مانند حضرات آیات : منتظری (شرح لمعه و مطول) ، نوراللهی نجف آبادی (شرح لمعه) ، فاضل لنکرانی (

ص: ۴۳۶

پدرش) ، سلطانی طباطبایی ، شیخ عبدالجواد جبل عاملی و حاج آقا مرتضی حائری (رسائل ، مکاسب و کفایه) فراگرفت و این همه شش سال به درازا کشید . در ۱۹ سالگی (۱۳۲۹ ش) به درس های آیت الله العظمی بروجردی و امام خمینی راه یافت و به زودی مورد توجه بسیار آیت الله بروجردی قرار گرفت و پس از مطالعه تقریرات درسی او ، بدو جایزه بزرگی عطا فرمود و دستور به چاپ آنها داد ، که بنام « نهاییهالتقریر » - در ۲ جلد و در ۲۵ سالگی اش - چاپ و منتشر شد . این امر ، نام او را در حوزه علمیه قم طنین افکن ساخت . او در این زمان علاوه بر تحصیل فقه و اصول در محضر این دو فقیه بزرگ ، به فراگیری فنون تفسیر و فلسفه از درس های مرحوم علامه طباطبایی پرداخت و در این دو رشته هم ، صاحب نظر شد . وی ، علاوه بر تحصیل ، به تدریس و تألیف پرداخت و نامش به عنوان یکی از مدرسین معروف حوزه علمیه ، زبانزد بود . او ، پس از سال ها تدریس سطوح عالی - مکاسب و کفایه - و پرورش صدها عالم و فاضل فرزانه ، به تدریس خارج فقه و اصول روی آورد و همواره درس های سطح و خارج او در زمره پرشکوه ترین دروس حوزه علمیه قم بود و تقریرات درس اصول ایشان - به زبان های عربی و فارسی - به چاپ رسیده است . بدون شک ، معظم له یکی از چهره های درخشان حوزه علمیه قم بود که از همان آغاز جوانی خوش

درخشید و نور پاشید و امید آینده روحانیت و مرجعیت بود. شریف رازی در سال ۱۳۵۰ ش (۴۰ سالگی آیت الله فاضل) درباره او نوشته است : ... از فضلاء معروف و مدرسین موصوف به فضل و کمال حوزه علمیه است که علم خود را قرین عمل و تقوا و ورع نموده است ... او امروز یکی از مدرسین جوان عالی مقام حوزه علمیه است که در مسجد اعظم به منبر تدریس رفته و صدها نفر در حوزه درسش شرکت می کنند ... » (گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۲۱۴) با شروع نهضت اسلامی مردم ایران به رهبری امام خمینی ، آن فقیه بزرگ نیز مردانه به میدان آمد و از مواضع حکیمانه استادش دفاع نمود و رنج حبس و تبعید را به جان خرید و چند سال در بندر لنگه و یزد به حال تبعید به سر برد . او جزو اعضای مؤسس - و سالها دبیر - جامعه مدرسین حوزه علمیه قم بود و امضایش همواره در پیام ها و اعلامیه های جامعه مدرسین بر علیه رژیم پهلوی دیده می شد . برای احیاء نام امام ، آثار فقهی اش را به عنوان شرح بر « تحریر الوسیله » نگاشت . او مقرر درس های امام ، شارح آثار فقهی امام ، مدافع و مروج مکتب انقلابی امام و از آغاز جوانی ، هم مباحثه فرزند امام - آیت الله حاج سیدمصطفی خمینی - بود . و لذا امام به او فرموده بود : « من ، تو را به منزله مصطفی می دانم . رفتاری که با مصطفی داشتم ، با تو دارم . من

تو را از کوچکی ، بزرگ کرده ام . او پس از پیروزی انقلاب اسلامی ، سالیان بسیار دبیر جامعه مدرسین حوزه علمیه قم ، دبیر شورای مدیریت حوزه علمیه قم و نماینده مردم استان مرکزی در مجلس خبرگان رهبری بود . پس از وفات مراجع معظم آیات عظام : امام خمینی ، خویی ، گلپایگانی و اراکی بود که نام مبارکش به عنوان نخستین مرجع تقلید از سوی جامعه روحانیت تهران و جامعه مدرسین قم اعلام گردید و آوازه مرجعیت او در سراسر جهان تشیع ، طنین افکن شد و پس از آن بود که خدمات بسیار به شیعیان و حوزه های علمیه ، بر دستان مبارکش جاری شد . او با تأسیس « مرکز فقهی ائمه اطهار » (در قم و کابل و دمشق) . نهادی قوی و مرکزی منسجم را برای تربیت فقیهان شیعی ، و احیای آثار فقهی شیعه ، و با تألیف دوره فقه « تفصیل الشریعه » ، خدمتی بزرگ به فقه مذهب جعفری علیه السلام نمود .

آن مرجع بزرگ در دفاع از حریم اسلام و مکتب تشیع سر از پای نمی شناخت و در تمام دوران زندگی اش تا صدور اعلامیه های فراوان از مبانی عقیدتی تشیع حمایت نمود (که نمونه آن صدور اعلامیه های هر ساله در ایام فاطمیه مبنی بر بزرگداشت شهادت حضرت زهرا و اعلامیه در ثبوت حکم ارتداد سلمان رشدی می باشد) .

او دارای خطی خوش ، اخلاقی نکو ، زندگی ساده و بی پیرایه بود و عشق به مکتب اهل بیت علیهم السلام از سراسر وجودش و زندگی اش نمایان بود (به گونه ای که پس از

انتشار کتاب « شهید جاوید » او از نخستین کسانی بود که بر این کتاب ، ردیه نگاشت و از ساحت قدس امام حسین علیه السلام دفاع نمود . سالها امام جماعت حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه بود و نماز جماعتش یکی از باشکوه ترین نمازهای جهان اسلام بود .

الف - تألیفات دوران جوانی (تا ۴۰ سالگی) او عبارتند از :

۱ . نهاییه التقرير (۲ ج . تقریرات درس فقه (صلاه) آیت الله بروجردی)

۲ . معتمد الاصول (۲ ج . تقریرات درس اصول امام خمینی)

۳ . حاشیه بر عروه الوثقی - ناتمام

۴ . تقریرات درس فقه امام خمینی (کتاب طهارت)

۵ . تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی (خمس و طهارت)

۶ . تقریرات درس اصول آیت الله بروجردی ۷ . کتاب الاجاره ۸ . شرح عروه الوثقی - اجتهاد و تقلید

۹ . حاشیه بر طهارت مصباح الفقیه ۱۰ . رساله در لباس مشکوک ۱۱ . رساله در اخذ اجرت بر واجبات ۱۲ . رساله در عصمت انبیاء ۱۳ . مدخل التفسیر (درباره : اعجاز قرآن ، تواتر قرائات ، عدم تحریف قرآن)

۱۴ . پاسداران وحی در قرآن کریم - ردّ و نقد کتاب « شهید جاوید »

۱۵ . اهل بیت یا چهره های درخشان در آیه تطهیر .

(این دو کتاب را با همکاری مرحوم آیت الله حاج آقا شهاب اشراقی نگاشت) .

ب - تألیفات پس از ۴۰ سالگی او عبارتند از :

۱ . تفصیل الشریعه فی شرح تحریر الوسیله (۳۰ ج

ص: ۴۴۰

(۲ . القواعد الفقهیه ۳ . آئین کشورداری از دیدگاه امام علی علیه السلام - شرح عهدنامه امیرالمومنین به مالک اشتر - به قلم : حسین کریمی زنجانی

۴ . تقیه مداراتی ۵ . تفسیر سوره حمد ۶ . احکام الحج - حاشیه بر تحریر الوسيله

۷ . رساله در خلل حج و عمره ۸ . مناسک حج ۹ . توضیح المسائل ۱۰ . جامع المسائل (۲ ج) ۱۱ . استفتائات الحج ۱۲ . ایضاح الکفایه (۶ ج - شرح کفایه الاصول) - به قلم : سیدمحمد حسینی قمی

۱۳ . تبیان الاصول (۴ ج . تقریرات درس خارج اصول معظم له) به قلم : عبدالله اسلامی حائری

۱۴ . سیری کامل در خارج اصول (۱۶ ج) ۱۵ . المسائل المستحدثه ۱۶ . کتاب الصوم ۱۷ . کتاب القضاء ۱۸ . مجمع الفهارس - فهرست بحارالانوار - ، الغدير والميزان ۱۹ . شرح وصیت نامه امیرالمؤمنین علیه السلام به امام حسن علیه السلام ۲۰ . الاحکام الواضحه ۲۱ . مجموعه اعلامیه ها ، پیام ها و سخنرانی ها ۲۲ . اصول فقه شیعه (۶ ج . فارسی) به قلم : محمود ملکی و سعید ملکی اصفهانی

۲۳ . اکمال حاشیه بر عروه الوثقی ۲۴ . ثلاث رسائل (عدّه المرأه ، طلوع الفجر فی اللیالی المقمره ، قاعده نفی الحرج) .

سرانجام آن فقیه بزرگ ، پس از یک دوره بیماری ، در ۷۵ سالگی ، در روز شنبه اول جمادی الثانی ۱۴۲۸ ق (۲۶ خرداد ۱۳۸۶ ش) چشم از جهان فروبست و عالم تشیع را سوگوار

ص: ۴۴۱

و عزادار ساخت . با اعلام خبر وفاتش ، موجی از غم و اندوه بر دل های شیعیان جهان سایه افکند و در جمهوری اسلامی ایران ، سه روز عزای عمومی اعلام شد و سیل پیام های تسلیت از سوی مراجع معظم تقلید ، مقام رهبری ، نهادها ، سازمان ها ، شخصیت ها صادر شد .

پیکر پاکش صبح روز دوشنبه ۳ جمادی الثانی - سالروز شهادت حضرت فاطمه زهرا - با حضور خیل مشتاقان و سیل عزاداران از ایران و سایر کشورهای اسلامی تشییع ، و پس از نماز آیت الله العظمی وحید خراسانی بر آن در مسجد بالا- سر حرم حضرت فاطمه معصومه ، به خاک آرمید و جهانی از علم و عمل و اخلاص را با خود به خاک برد .

فاضل هرندی ۱۳۵۳ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج شیخ محیی الدّین فاضل هرندی ، یکی از اساتید حوزه علمیه قم به شمار می رفت .

فقید سعید در سال ۱۳۱۳ ش (۱۳۵۳ ق) در « هرنند » - از توابع اصفهان - زاده شد . پدرش آیت الله حاج شیخ یحیی فاضل (م ۱۳۶۹ ش ، مدفون در تخت فولاد اصفهان) از خواص شاگردان آیت الله العظمی شیخ محمد درضا نجفی اصفهانی و آقا سید محمد نجف آبادی و میر محمد صادق خاتون آبادی بود . از آثارش حاشیه بر وقایع الاذهان است . (سید مصلح الدین مهدوی : تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان ۲ / ۳۵۴) .

آن مرحوم ، در سال ۱۳۲۲ ش به اصفهان رفت و مقدمات را فراگرفت . در سال ۱۳۳۰ ش به قم مهاجرت کرد و سطوح عالیه را نزد اساتید زمان آموخت و از سال ۱۳۳۷ ش به

درس خارج آیات عظام : آقای بروجردی و امام خمینی حاضر شد و پس از وفات آیت الله بروجردی و تبعید امام خمینی ، به درس فقه و اصول آیت الله سیدمحمد محقق داماد و پس از وفات ایشان ، به درس فقه آیت الله گلپایگانی و اصول آیت الله اراکی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت . او همزمان ، به تدریس و تبلیغ دین در شهرهای مختلف پرداخت و با شروع انقلاب اسلامی ، به صف مبارزان راه آزادی پیوست و رنج زندان و شکنجه را بر جان خرید . پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سمت های مختلف ، همچون : قضاوت ، نمایندگی مجلس شورای اسلامی (سه دوره) ، نمایندگی مجلس خبرگان رهبری (دوره اول و دوم) ، عضویت در هیأت مدیره حزب جمهوری اسلامی ، دفتر تبلیغات اسلامی ، بعثه مقام معظم رهبری به ایفای خدمت پرداخت و سالها در حوزه علمیه قم به تدریس سطوح عالیه اشتغال داشت .

تألیفاتش عبارتند از :

۱ . ترجمه و شرح مکاسب (۱۷ ج) ۲ . حریم در فقه شیعه ۳ . انفال . آن عالم بزرگوار ، پس از ۷۲ سالگی و تحمل یک بیماری ، در روز چهارشنبه ۲۷ اردیبهشت ۱۳۸۵ ش بدرود حیات گفت و پیکرش پس از تشییع و نماز آیت الله وحیدخراسانی بر آن ، در صحن مطهر حرم حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد .

فاطمی ابهری ۱۳۴۶ - ۱۴۲۵ ق

آقای سیدمحمد فاطمی ابهری در تاریخ ۱۳۴۶ ق (۱۳۰۶ ش) در ابهر از توابع زنجان به دنیا آمد . پدر وی حجهالاسلام سیدحسین فاطمی ابهری

ص: ۴۴۳

از فضلا و مدرسین حوزه علمیه ابهر بود . بعد از تحصیلات ابتدایی و راهنمایی در سال ۱۳۲۱ ش وارد حوزه علمیه ابهر شد و مقدمات را نزد والد ارجمند خود و شیخ حبیب الله مهدوی فراگرفت . سال بعد رهسپار حوزه علمیه قم شد و از محضر این اساتید کسب فیض کرد : شیخ احمد رضوانی زنجانی ، شیخ صادق فراهی خویی ، شیخ اسحاق آستارایی ، میرزا محمد مجاهدی تبریزی در کفایه و علامه طباطبایی در فلسفه و تفسیر . وی در سال ۱۳۲۷ در درس خارج آیت الله بروجردی و خارج اصول شیخ عبدالنبی اراکی و خارج فقه امام خمینی و دروس خارج حضرات آیات : مرعشی نجفی و گلپایگانی شرکت کرد . وی سال ها جزء هیأت استفتای آیت الله مرعشی نجفی بود و از حضرات آیات : شیخ عبدالنبی اراکی ، شیخ عبدالکریم زنجانی ، سیدشهاب الدین مرعشی نجفی و سیدکاظم شریعتمداری اجازه اجتهاد اخذ نمود .

برخی از آثار او عبارتند از :

۱ . رساله توضیح المسائل ۲ . حاشیه علی عروه الوثقی ، معاملات ۳ . مختصر الاحکام ۴ . مناسک حج ۵ . منتخب الاحکام ۶ . قاعده لاضرر (مخطوط) ۷ . تقریرات درس فقه امام خمینی (مکاسب)

۸ . رساله الغراییه (در حرمت غراب)

۹ . استفتائات قضائی .

وی در نوزدهم آذرماه ۱۳۸۳ ش در ایام شهادت امام جعفر صادق علیه السلام (۲۵ شوال ۱۴۲۵ ق) درگذشت و پیکرش پس از تشییع و نماز آیت الله شبیری زنجانی در صحن مطهر حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد .

(برگرفته از

ص: ۴۴۴

فالی ۱۳۳۲ - ۱۴۲۸ ق

آقای حاج سیداحمد فالی ، یکی از علمای حوزه علمیه قم به شمار بود .

فقید سعید در ۲۰ جمادی الثانی ۱۳۳۲ ق (۴ اردیبهشت ۱۲۹۳ ش) در قریه فال - از توابع لامرد شیراز زاده شد . هشت ساله بود که مادرش را از دست داد و در پی یافتن کار ، به فیروزآباد و آبادان رفت و تا ۲۰ سالگی مشغول کار بود . در سال ۱۳۵۳ ق ، برای تحصیل علوم دینی به نجف اشرف مهاجرت کرد و در مدرسه قزوینی ساکن شد و ادبیات (سیوطی و مغنی) را نزد شیخ محمدعلی مدرس افغانی و شرح لمعه راهم در محضر آیت الله حاج سیدسجاد علوی گرگانی فراگرفت . در سال ۱۳۶۱ ق ، در اثر بیماری از نجف به کربلا رفت و باقیمانده شرح لمعه را از آیت الله شیخ یوسف بیارجمندی خراسانی آموخت و در درسهای سطوح حضرات آیات : حاج آقا مهدی قمی (رسائل) ، میرزا مهدی شیرازی (مکاسب) و حاج آقا حسن طباطبایی قمی (کفایه) شرکت جست و پس از تکمیل آن به دروس خارج آیات عظام : حاج آقا حسین قمی ، سیدمحمدهادی میلانی ، میرزا هادی خراسانی ، شیخ محمدرضا اصفهانی و میرزا مهدی شیرازی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت . وی ، همزمان با تحصیل ، به تدریس سطوح - به ویژه رسائل و مکاسب و تألیف و تبلیغ دین پرداخت و شاگردان و کتابهای فراوان به یادگار نهاد . او در کربلا با همراهی گروهی از علما و فضلا ، مجله »

اجوبه المسائل الدینیه » را تأسیس نمود و سالها این مجله را - که یکی از بهترین نشریات در مبارزه با جو فکری مسموم و افکار الحادی و کمونیستی حزب بعث عراق بود ، اداره کرد . او در کربلا به عنوان یکی از چهره های فعال فرهنگی ، سیاسی و اجتماعی ، مشهور شد و در وفود اهالی شهر به ملاقات رجال حکومت به بغداد می رفت و همیشه سمت نمایندگی مردم را برعهده داشت ، و با شروع نهضت اسلامی مردم ایران ، در کربلا- به ترویج افکار و اندیشه های امام خمینی و بزرگداشت انقلاب اسلامی پرداخت که این سبب شد در آمدن به ایران ، خود و فرزندش مرحوم حجه الاسلام حاج سیدعلی فالی گرفتار ساواک شد و مدتی ممنوع الخروج بود . در احداث مساجد و حسینیه ها و مؤسسات عام المنفعه ، خود و فرزندانش سعی بسیار داشتند و حسینیه کربلائیه در قم ، از یادگارهای اوست . از گتن سخن حق ، واهمه نداشت و از کسی نمی هراسید و ملاحظه کسی را نمی کرد و به همین دلیل چندبار در عراق و عاقبت از آنجا ، اخراج و به ایران فرستاده شد . او در عراق ، به دلیل خدمات اجتماعی فراوان و مبارزه بی امان با بعثی ها و کمونیست ها و دفاع از عقاید شیعه به رنج و حبس دچار شد و در ردّ بر جبهان کویتی بود که کتاب قاطع البرهان را نگاشت و در اثر آن ، مؤلف را دستگیر و در بغداد ، زندانی نمودند او از آیت الله العظمی میرزای نائینی اجازه روایت داشت .

برخی از تالیفاتش عبارتند از :

۱. قاطع البرهان فی الردّ علی الجبهان ۲. براهین الشیعه الجلیه فی دحض اباطیل الندوی و ابن تیمیه ۳. الاسلام والکتلتان الاشتراکیه والرأسمالیه ۴. البهائیه حزب لامبدأ ۵. تذکره الشباب (۲ج) ۶. خلفاء الرسول الاثنی عشر (۲ج) ۷. خلفاء الحبيب المصطفی (ص) (۱۲ج) ۸. بین الانسان و سائر الموجودات ۹. بعض الاختلاف بین السنه و الشیعه (مخطوط)

۱۰. دانستیهای لازم از فقه اسلام راستین (۲ج) ۱۱. برای جوانان (۴ج) ۱۲. اولوا الامر ۱۳. سخنی با مجتهدان ۱۴. دیوان اشعار ۱۵. آئین محمدی ۱۶. فدک ۱۷. کینیا دالگورکی ۱۸. خاطرات : از کودکی تا دوران پیری (مخطوط)

۱۹. پاسخ به دوست (مخطوط) .

سرانجام آن عالم بزرگوار در ۹۵ سالگی ، در ۲۱ فروردین ۱۳۸۶ ش (۲۱ ربیع الاول ۱۴۲۸ ق) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع و نماز آیت الله العظمی سیدصادق شیرازی بر آن ، به کربلا انتقال داده شد و در مدرسه علمیه خویش - در خیابان شهدا - به خاک سپرده شد .

فتلاوی ۱۳۵۷ - ۱۴۱۸ ق

آقای شیخ طه فتلاوی ، یکی از فضلائی نجف اشرف بود .

وی در سال ۱۳۵۷ ق در نجف زاده شد و پس از فراگیری سطوح نزد حضرات : سیدعبدالکریم کشمیری ، سیدمسلم حلی ، سیدمحمدحسین حکیم و سیدسعید حکیم ، به درس علامه شیخ محمدطاهر آل راضی و آیت الله خوئی رفت و ملازم معظم له شد و در مدت ۲۰ سال از

ص: ۴۴۷

دروس فقه و اصول ایشان بهره مند گردید . سپس به عنوان نماینده ایشان به بغداد رفت و در شهرک « بیاع » ، در حسینیه امام حسین به امامت جماعت و ارشاد و تبلیغ دین پرداخت تا آن که در شعبان المعظم ۱۴۱۸ ق بدرود زندگی گفت و در نجف اشرف مدفون شد .

آثار مخطوط او عبارتند از :

۱ . آیات الامامه ۲ . اصول العقائد ۳ . شرح باب حادی عشر ۴ . تقریرات درس فقه آیت الله خویی ۵ . تقریرات درس اصول شیخ محمد طاهر آل راضی .

(کاظم الفتاوی ، المنتخب ، ص ۱۸۸)

فضایلی ۱۳۴۱ - ۱۴۱۸ ق

آقای حبیب الله فضایلی یکی از اساتید مسلم هنر خط اسلامی به شمار می رفت. فقید سعید در سال ۱۳۰۱ ش (۱۳۴۱ ق) در شهرستان سمیرم - از توابع اصفهان - زاده شد و در نوجوانی برای ادامه تحصیلات به اصفهان آمد و به فراگیری علوم دینی همت گماشت و تا سطوح عالی را نزد اساتید وقت آموخت. سپس به تحصیل ادبیات فارسی در دانشکده ادبیات و علوم انسانی روی آورد و پس از اخذ لیسانس، به آموختن انواع خطوط اسلامی پرداخت تا زمانی که در این فن، در شمار یکی از اساتید معروف در آمد.

فقید سعید به سبب خط ممتازش مورد توجه بسیاری از محافل هنری قرار گرفت و کتابت کتبه های بسیار بر ضریح و درهای حرم مطهر اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام در اعتاب مقدسه ایران، عراق و سوریه بدو واگذار شد و در طول عمر با برکتش موفق شد صدها یادگار از این هنر اصیل اسلامی از خود به جای گذارد. کتابت

ص: ۴۴۸

قرآن مجید، اطلس خط، بوستان خط و تعلیم خط از آثار ماندگار آن استاد فرزانه در هنر خوشنویسی به شمار می رود.

آثار دیگر وی عبارت اند از:

۱. مرد آفرین روزگار (شرح زندگانی حضرت زینب کبری علیها السلام)

۲. تفسیر آیه نور ۳. اصحاب الرّسّ ایشان از اعضای هیأت تشخیص و شورای عالی انجمن خوشنویسان ایران بود و گروه بسیاری از هنرجویان را در مکتب تربیتی خویش، پرورش داد. در سال ۱۳۷۴ از سوی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به عنوان یکی از خادمان قرآن کریم معرفی و در نمایشگاه بزرگ قرآن (رمضان المبارک ۱۴۱۶ ق) از وی تجلیل به عمل آمد.

معظم له پس از یک بیماری، در تاریخ ۱۳ آبان ۱۳۷۶ (۲ رجب ۱۴۱۸ ق) در ۷۵ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش با تشییع گروه بسیار از مردم متدین اصفهان، به خاک سپرده شد.

فقیه امامی ۱۳۵۲ - ۱۴۱۴ ق

آقای حاج سیداحمد فقیه امامی یکی از مشهورترین علمای اصفهان به شمار می رفت.

معظم له در سال ۱۳۱۲ ش در اصفهان دیده به جهان گشود. پدرش آیت الله حاج آقا عطاء الله امامی نیز از علمای مشهور اصفهان بود. او پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی به فراگیری علوم اسلامی در نزد پدر بزرگوارش و حضرات آیات: معلم حبیب آبادی، فیاض و فقیه قودجانی پرداخت و پس از تکمیل ادبیات و سطح، جهت استفاده از محضر اساتید حوزه علمیه قم بدان جا آمد و کفایه را از آیت الله مجاهدی و آیت الله سلطانی طباطبایی فراگرفت. سپس خارج فقه و اصول را نزد آیت الله العظمی بروجردی و امام خمینی و فلسفه را هم نزد علامه طباطبایی

ص: ۴۴۹

تحصیل نمود. از خدمات وی کتابخانه عظیم الزهرا با بیش از شصت هزار جلد کتاب و توسعه و نوسازی مسجد سقا در اصفهان را می توان نام برد.

از تألیفات چاپ شده اش «چرا جمهوری اسلامی؟» و «روش رهبران انقلابی ما» و از کتاب های چاپ نشده اش می توان از این ها نام برد:

۱. تقریرات درس فقه آیت الله العظمی بروجردی ۲. تقریرت درس اصول امام خمینی ۳. تقریرات درس فقه (مکاسب) امام خمینی ۴. اجتهاد و تقلید ۵. جغرافیای کشورهای اسلامی ۶. شرح دعای عرفه ۷. جنگ در نظام کامل اسلام ۸. قواعد درایه و رجال ۹. مبارزه و راه آن در قرآن ۱۰. آیات معجزه آسای قرآن/ ۱۱. انسان در قرآن ۱۲. ولایت و امامت از دیدگاه قرآن ۱۳. اخلاق در قرآن ۱۴. تمثیلات و تشبیهات قرآن ۱۵. قرآن و تعهدات انسان ۱۶. تفسیر جزء ۳۰ قرآن ۱۷. تفسیر قرآن (از سوره بقره تا انفال) ۱۸. اسرار حج ۱۹. سنت تغییر ۲۰. راه مستقیم ۲۱. بشر و رسالت او ۲۲. قدرت و نیرو ۲۳. جاسوسی در اسلام ۲۴. انقلاب در پرتو وحی ۲۵. جهاد ۲۶. روحانیت و تبلیغ در اسلام ۲۷. انحرافات و مبارزه مکتب تشیع با آن ۲۸. وظایف مردم در زمان غیبت ۲۹. شیطان در خانه ما ۳۰. چگونه باید زیست ۳۱. راهنمایی های حضرت علی علیه السلام (۷ ج) ۳۲. قیامت (۳ ج) ۳۳. اسلام تنها راه مبارزه با استعمار ۳۴. جامعه اسلامی ۳۵. خدمات اهل بیت پیامبر علیهم السلام ۳۶

ص: ۴۵۰

فرهنگ واژه های علمی ۳۷. فرازهای عالی صحیفه سجاده ۳۸. اقتصاد ۳۹. شناخت خط انقلابی حضرت مهدی ۴۰. شرح نامه علی علیه السلام به مالک اشتر آن عالم بزرگ و خدمتگزار در پنجشنبه ۴ آذر ۱۳۷۲ (۱۱ جمادی الثانی ۱۴۱۴ ق) در ۶۰ سالگی بدروود حیات گفت و پس از تشییع باشکوه در امامزاده ابوالعباس خوراسگان به خاک خفت.

فقیه عاملی ۱۳۲۹ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ محمدتقی فقیه عاملی، یکی از مراجع تقلید و فقهای بزرگ لبنان به شمار می رفت .

فقید سعید در ۲۶ ذی الحجه سال ۱۳۲۹ ق، در روستای «حاریص» - از توابع صور در جنوب لبنان - زاده شد. پدرش آیت الله شیخ یوسف فقیه حاریصی (م ۱۳۷۷ ق)، از شاگردان آیات عظام: سید محمد کاظم یدی و میرزای نایینی، و قاضی القضاة لبنان و مؤسس محاکم شرعی جعفری در آن کشور بود.

معظم له در شانزده سالگی (۱۳۴۵ ق) به نجف اشرف رفت و به تحصیل علوم دینی پرداخت، و پس از یادگیری مقدمات، به فراگیری سطوح نزد حضرات آیات: سیدمحمد بغدادی، سیدحیدر صدر و شیخ عبدالرسول جواهری و پس از آن به تحصیل خارج فقه و اصول در محضر آیات عظام: شیخ محمد حسین اصفهانی، سیدابوالحسن اصفهانی، شیخ محمد علی کاظمی خراسانی، سیدحسین حمّامی، شیخ محمد حسین کاشف الغطاء و سیدمحسن حکیم پرداخت و در شمار یکی از اضلاع نام آور و مدرّسان سطوح و از بارزترین شاگردان آیت الله حکیم و خواصّش جای گرفت. آن فقید از اوان تحصیل علاوه بر تألیف به تدریس ادبیات، سطوح عالیه و خارج پرداخت و شاگردان بسیاری را پروراند، که برخی از ایشان عبارت اند از: حضرات آقایان: شیخ محمدتقی

جواهری، سیدمحمد علی حمّامی، سیدمحمد صادق حکیم، سیدمهدی حکیم، سیدعلی مکی عاملی، شیخ محمد مهدی شمس الدین، شیخ علی کورانی، شیخ حسن عسلی، شیخ مفید فقیه .

فقید سعید در حدود سال ۱۳۸۰ ق، پس از اخذ اجازات متعدد اجتهاد و روایی از اساتیدش به لبنان بازگشت و در صور و زادگاهش (تابستان ها) مسکن گزید و به تألیف و تدریس، و اقامه جماعت و پاسخگویی به مسایل شرعی مؤمنان پرداخت و پس از درگذشت مراجع عظام تقلید بود که دامنه مرجعیت او گسترده شد و جوامع فتوایی اش به چاپ رسید .

تألیفات چاپی وی عبارت اند از :

۱. قواعد الفقیه (در قواعد فقهیه) ۲. مبانی الفقیه (دوره اصول فقه) ۳. مناهج الفقیه (۳ ج رساله عملیه) ۴. مکاسب الفقیه (مخطوط) ۵. مبانی العروه الوثقی (کتاب الخمس) ۶. عمده المتفقّه (رساله عملیه مختصر) ۷. مبانی المناسک (مناسک حج)
۸. من مناهج الفقیه و مبانیه ۹. جامعه النجف الاشرف فی عصرها الحاضر ۱۰. جبل عامل فی التاریخ (۲ ج) ۱۱. مبادی الاسلام فی مذهب اهل البیت (۲ ج) ۱۲. الربا فی مذهب اهل بیت علیهم السلام ۱۳. حجر و طین (۳ ج) ۱۴. مبانی شرایع الاسلام ۱۵. الحلقات فی الادب و التاریخ و الاخلاق (۳ ج) ۱۶. السفینه الغواصه - شرح الفیه ابن مالک - ۱۷. وسیله الوصول الی کفایه الاصول ۱۸. امالی ابن الفقیه (کشکول) ۱۹. الشموع (دیوان شعر) ۲۰. الاثر الخالد فی اشعار سیدی الوالد وی پس از عمری ۹۰ ساله، در تاریخ یکشنبه ۸ شوال

ص: ۴۵۲

المکرم ۱۴۱۹ ق در شهر «صور» چشم از جهان فروبست و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه، به نجف اشرف انتقال داده شد و در وادی السلام به خاک سپرده شد.

(کاظم الفتلاوی ، المنتخب من رجال الفكر والادب ، ص ۴۲۴)

فقیهی بروجردی ۱۳۴۲ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج شیخ عبدالله مجد فقیهی بروجردی، یکی از علمای حوزه علمیه قم به شمار می رفت.

معظم له در ماه صفر ۱۳۴۲ ق (اردیبهشت ۱۳۰۲ ش) در بروجرد به دنیا آمد. و پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی، به تحصیل علوم دینی روی آورد و ادبیات و سطوح را در بروجرد نزد آیت الله شیخ علی جواهری فراگرفت. سپس به قم آمد و سطوح عالیّه را بیشتر نزد آیت الله العظمی گلپایگانی تکمیل کرد و پس از آن به درس فقه و اصول آیات عظام: آقای بروجردی، سید محمد تقی خوانساری و شیخ عبدالنبی عراقی و دروس حکمت و کلام میرزا مهدی مازندرانی حاضر شد و هم زمان به تدریس رسائل و مکاسب و شرح تجرید و شرح منظومه پرداخت و شاگردانی را پرورش داد. در سال ۱۳۲۵ ش، به نجف اشرف مهاجرت کرد و مدت ۵ سال به درس های آیات عظام: سید عبدالهادی شیرازی، سید جمال الدین گلپایگانی، میرزا حسن بجنوردی، شیخ علی محمد بروجردی، سیدیحیی مدرسی یزدی، میرزا باقر طزنجان و میرزا هاشم آملی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و تقریرات درس آن ها را نگاشت و پس از کسب اجازات متعدد روایی و اجتهادی از ایشان، به قم مراجعت کرد و به تألیف و تصنیف و تحصیل فلسفه اسلامی (نزد علامه طباطبائی) و تدریس و ارایه خدمات اجتماعی و دینی

ص: ۴۵۳

مانند: تأسیس درمانگاه قرآن و عترت در عید غدیر ۱۳۸۷ ق (که هم اینک یکی از درمانگاه های مجهز و معروف قم است). داروخانه، کتابخانه قرآن و عترت، چاپ کتاب های مختلف و اهدای آن ها به مراکز دینی، مسجد صاحب الزمان (در سربند شمیران)، حسینیه و کتابخانه صاحب الزمان (در همان محل)، مکتب الزهرا و دارالایتام در اراک، چند فقره حمام و غسلخانه و مسجد و حسینیه در شهر و روستاهای قم پرداخت. (مانند: مسجد حضرت ابوالفضل علیه السلام، مسجد چهارده معصوم علیهم السلام).

او بسیار فروتن و ساده زیست بود و تا آخرین لحظات زندگی اش، به ذکر خدا و دعا و توسل به امام زمان علیه السلام به سر می برد.

برخی از آثار علمی معظم له - که هیچ کدام به چاپ نرسیده است - عبارت اند از:

۱. رساله در حرمت ریش تراشی ۲. رساله در حد کر و اوزان آن ۳. رساله در علوم غریبه ۴. رساله در حقیقت عشق و محبت
۵. رساله در ولایت و علم ائمه علیهم السلام ۶. رساله در لغزها و معماها ۷. رساله در تراجم علما و راویان ۸. حاشیه بر کفایه الاصول ۹. گوشه ای از علوم و فنون ۱۰. شناسایی مرد و زن از نظر روانی و فیزیولوژی ۱۱. کشف مذاهب العالم (۲ ج) ۱۲. الفقه علی المذاهب الخمسه (کتاب طهارت) ۱۳. تفسیر استعاذه ۱۴. تفسیر سوره حمد و بقره ۱۵. شرح اسماء الحسنی ۱۶. زهره العلوم فی اصول الدین و الفقه ۱۷. قواعد الرجال ۱۸. علم السند و الحدیث ۱۹. الفوائد المختاره

ص: ۴۵۴

(در اصول فقه) ۲۰. اجوبه المسائل الدینیه معظم له در روز پنجشنبه ۳۰ شوال المکرم ۱۴۲۱ ق (۶ بهمن ۱۳۷۹ ش)، در ۷۷ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع و نماز آیت الله سید ابوالقاسم کوکبی به خاک سپرده شد.

(محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۲، ص ۲۲۰)

فلسفی ۱۳۲۶ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ محمد تقی فلسفی از مشهورترین مبلغان دین و مدافعان مذهب بود.

فقید سعید در دهم ربیع الاول ۱۳۲۶ ق (۱۲۸۶ ش)، در تهران زاده شد.

پدرش فقیه زاهد آیت الله حاج شیخ محمدرضا تنکابنی (۱۲۸۲ - ۱۳۸۵ ق)، فرزند آقا ملا محمد تنکابی - یکی از روحانیون تنکابن - از مشاهیر و مشایخ علمای تهران و از شاگردان آیات عظام: میرزا حبیب الله رشتی، حاج آقا رضا همدانی، حاج میرزا حسین حاج میرزا خلیل، شیخ عبدالله مازندرانی و محقق خراسانی بود. معظم له، در تهران متولی و مدرّس مدرسه فیلسوف و امام جماعت مسجد فیلسوف الدوله و صاحب محضر شرع بود و منزلش محلّ رفع خصومات و رفع دعاوی و کتابت اسناد و مدارک.

از شاگردان وی آیت الله آخوند ملا علی معصومی همدانی و آیت الله میرزا هاشم آملی بوده اند.

و عمویش - که ابوالزوجه او هم بود - آیت الله شیخ محمد حسین تنکابنی (۱۲۸۰ - ۱۳۶۷ ق)، از شاگردان مراجع فوق و وکیل تامّ الاختیار آیت الله العظمی سید ابوالحسن اصفهانی در تهران بود.

معظم له، پس از پشت سر نهادن دوران کودکی، همراه برادرش - حجه الاسلام حاج میرزا ابوالقاسم (۱۳۲۴ - ۱۴۱۳ ق)، به دبستان توفیق رفت و حساب و خواندن و نوشتن را بیاموخت و پس از

آن به فراگیری علوم دینی روی آورد .

نخست ادبیات عرب را نزد آقا شیخ محمد رشتی، و پس از آن در مدرسه حاج ابوالفتح، مطّول را نزد میرزا یونس قزوینی فراگرفت. سپس شرح لمعه و قوانین را در محضر پدر بزرگوارش و فلسفه را نزد حضرات: میرزا مهدی آشتیانی، میرزا طاهر تنکابنی، شیخ ابراهیم امامزاده زیدی و سیدمحمد کاظم عصار آموخت و بهره ای فراوان از علوم اسلامی دریافت .

آن گاه به خواسته مادرش، روی به منبر آورد و در پانزده سالگی (۱۳۴۰ ق) نخستین جلسه منبرش را در مسجد فیلسوف و در حضور پدرش و گروه بسیاری از مردم، بر پا کرد و تشویق همگان را برانگیخت. از آن پس، رفته رفته منبرهای متعدد رفت و نامش در مجالس مذهبی، زبانزد شد .

وی از آغاز بر پر محتوا بودن منبرهایش تکیه داشت و با تأمل بسیار در روایات و ایجاد ابتکار در نوع منبرهایش، مسیر منبرش را از صورت عادی خود به جهات دیگر سوق داد و این، موجب استقبال فراوان از گفتارش گردید .

در نوزده سالگی (۱۳۴۵ ق / ۱۳۰۵ ش) او را به مجلس شورای ملی، برای منبر عاشورا دعوت کردند و در ۱۳۱۶ ش ، در اعتراض به کشتار مسجد گوهرشاد (که در سال ۱۳۱۴ رخ داده بود) ممنوع المنبر و خلع لباس شد و به مدّت ۳ سال از رفتن منبر، محروم گردید. در ۱۳۱۹ ش ، با کوشش آیت الله سیدابوالقاسم کاشانی، منبرش رسماً آزاد شد و پس از آن با تتبع در اخبار و احادیث - خصوصاً کتاب مستدرک الوسائل محدث نوری - و مطالعه پیگیر

کتاب های جامعه شناسی، روانشناسی، تعلیم و تربیت و اخلاق و به کارگیری تجربیات و ابتکارات خویش تحوّل عمیق در شیوه منبر پدید آورد و از آن زمان به بعد، به یکی از مشهورترین خطیبان پایتخت مبدّل شد و در مجالس نامی و بسیار مهم، اداره منبر را بدو سپردند و اخبار سخنرانی هایش از طریق روزنامه های کثیرالانتشار پخش می شد و این خود سبب شهرت و محبوبیت وی در سطح کشور شد.

با ورود آیت الله العظمی بروجردی به قم (۱۳۲۴ ش) و مرجعیت فراگیر ایشان، وی به عنوان نماینده ویژه آن مرجع بزرگ - جهت مذاکره و ابلاغ پیام های معظم له به شاه، نخست وزیران و دولتمردان - برگزیده شد و همواره وظایف محوّل را به خوبی و با هوشیاری و کیاست تمام، انجام می داد .

پس از رحلت آیت الله بروجردی، مراجع بزرگ ایران و عراق نیز همان توجه و اعتماد ایشان را نسبت به فلسفی حفظ کردند و صدای فلسفی در مرکز، نمایانگر نظرات سیاسی مراجع معظم تقلید بود. او از سال ۱۳۴۲ ش، و همگام با مبارزات روحانیت شیعه به رهبری حضرت امام خمینی، به انتقاد از عملکرد ننگین رژیم شاه و دستگاه پرداخت و از هیچ چیز و هیچ کس نهرا سید و رنج زندان رابه جان خرید. در ماجرای تصویب نامه انجمن های ایالتی و ولایتی و رفراندوم لوایح ششگانه، سخنرانی های حاوی کرد و مردم رابه مخالفت و تعطیلی بازار فرا خواند . پس از فاجعه فیضیه (۲۵ شوال ۱۳۸۳ ق / ۲ فروردین ۱۳۴۲ ش) انتقادهایش اوج گرفت و به ویژه در شب عاشورای ۱۳۴۲ ش، در مسجد شیخ عبدالحسین - بازار تهران - با

حضور حدود یکصد هزار نفر، دولت عَلم را استیضاح نمود و در پی آن در ۱۵ خرداد دستگیر و ۴۵ روز زندانی شد و پس از آن، حدود یکسال ممنوع المنبر گردید. با آزادی منبرش، باز در مقاطع مختلف - در یزد و شیراز و اصفهان - منبرش را ممنوع می ساختند تا سرانجام در سال ۱۳۵۰ ش که در مجلس بسیار مهمی - در مراسم بزرگداشت آیت الله میرزا عبدالله چهلستونی در مسجد جامع تهران - به یاوه گویی های دو نفر از سناتورها علیه امام خمینی پاسخ داد و آشکارا نام امام را بر فراز منبر تکرار نمود و از مقام شامخ او تجلیل کرد، منبرش برای همیشه ممنوع گردید. اما کماکان منزلش مجمع روحانیون و خطبای مخالف رژیم بود و از نظر مراجع و علما و روحانیت بیش از پیش معزز و محترم بود و عملکرد و سیاست جامعه مبلغین و خطبای کشور را او تعیین می کرد .

به غیر از مبارزات پیگیرش با رژیم خود کامه شاه، باید از مبارزاتش با بهائیت و کمونیسم و حزب توده یاد کرد .

وی از سال ۱۳۲۵ ش ، به گوشزد نمودن خطرات مرام کمونیسم و خیانت حزب توده به کشور پرداخت و در مجامع عمومی به افشاگری بر علیه آنان دست یازید. در رمضان ۱۳۲۷ ش (۱۳۶۷ ق) بود که دولت به تأثیر سخنان او در تضعیف حزب توده پی برد و سخنانش را به طور مستقیم از رادیو تهران پخش کرد. که این کار در تاریخ ایران بی سابقه بود - و این تا سال ۱۳۳۴ ش به طول انجامید .

فلسفی، با علم به این که

ص: ۴۵۸

بهائیت ساخته و پرداخته دست استعمار و مورد حمایت دستگاه حاکمه و اربابانش قرار دارد، با موافقت آیت الله بروجردی، با رشادت تمام در طول ماه رمضان ۱۳۳۴ ش - که سخنانش در مسجد سلطانی، مستقیماً از رادیو پخش می شد - به افشاگری پرداخت و گمراهی آنان را آشکار ساخت و این باعث شد که «حظیره القدس» بهائیان از دست آنان خارج شد و به تصرف نیروهای انتظامی در آمد (که هم اینک حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی است). هر چند که این سخنان باعث شد پخش سخنرانی هایش برای همیشه از رادیو قطع گردید و پایگاه منبر مسجد سلطانی را هم از او باز ستانند و شاه هم از بیم سخنان گزنده و توفنده اش، از ملاقات با وی سر باز زد و دیگر او را ندید.

از ویژگی های اخلاقی آن مرد بزرگ حافظه شگرف، قدرت بیان، هوش و ذکاوت سیاسی و اجتماعی، بدیهه گوئی و بذله گوئی، رسیدگی به نیازمندان و گره گشایی از کار در ماندگان - به گونه ای که وی باعث آزادی بسیاری از زندانیان در زمان شاه می شد و از خانواده های آنان تفقد و دلجویی می کرد - صراحت لهجه، عدم واهمه از مقامات، بهره وری از وقت، نظم در زندگی و پایبندی به مستحبات دینی می توان نام برد.

روح والای آن مروج سترگ دینی، در ظهر جمعه ۲۷ آذر ماه ۱۳۷۷ ش (۲۸ شعبان المعظم ۱۴۱۹ ق) در ۹۴ سالگی از قفس تن آزاد شد و به موالیان طاهرینش پیوست.

با اعلام خبر وفاتش، پیام های تسلیت از سوی مقام معظم رهبری، مراجع عالیقدر تقلید، رؤسای قوای سه گانه، نهادها و سازمان ها صادر شد و مجالس

بزرگداشت فراوان در تجلیل از مقامش برگزار شد.

پیکر پاکش در روز یکشنبه (اول ماه رمضان) با حضور هزاران نفر تشییع شد و پس از نماز برادرش آیت الله حاج میرزا علی فلسفی بر آن، در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام به خاک سپرده شد.

آثار:

کتاب های آن فقید علم و تقوا، همه سرشار از روح غیرت و حمیت و دفاع از مبانی مکتب و در موضوعات: تفسیر، کلام، حدیث، تاریخ، جامعه شناسی، روانشناسی می باشد. آثار بی همانند وی، برخوردار از روح ابتکار و حسن سلیقه و قلم شیوا و ترتیب زیبا می باشد. به راستی کتاب های «کودک»، «جوان»، و «بزرگسال» وی، پس از گذشت سالیان بسیار هنوز از طراوت و شادابی و تازگی مطلب برخوردار است.

کتاب هایش عبارت اند از:

۱. آیه الکرسی پیام آسمانی توحید ۲. معاد از نظر روح و جسم (۳ ج) ۳. شرح و تفسیر دعای مکارم الاخلاق (۳ ج) ۴. اخلاق از نظر همزیستی و ارزش های انسانی (۲ ج) ۵. کودک از نظر وراثت و تربیت (۲ ج)، این کتاب به عربی با نام «الطفل بین الوراثة والتربیه» ترجمه شده است

۶. جوان از نظر عقل و احساسات (۲ ج) ۷. بزرگسال و جوان از نظر افکار و تمایلات (۲ ج) ۸. سخن و سخنوری از نظر بیان و فن خطابه ۹. خاطرات و مبارزات فلسفی ۱۰. سخنرانی های فلسفی در مسجد سلطانی ۱۱. حکومت جهانی امام عصر علیه السلام ۱۲. در مکتب اهل بیت ۱۳. مذهب از دیدگاه علم ۱۴. مقایسه ای چند از اسلام و جهان متمدن امروز ۱۵

ص: ۴۶۰

۱. اولین استیضاح مّلی در سال ۴۲ سخرانی شب عاشورای مسجد شیخ عبدالحسین

آثار غیر چاپی:

۱. شرح و تفسیر چند روایت (شرح چهار روایت) ۲. تفسیر قرآن (این کتاب بنام «تفسیر بیان» به چاپ رسید)

تلخیص آثار:

۱. حدیث اخلاق (مجموعه احادیث کتاب اخلاق) گردآوری: محمد وجدانی

۲. حدیث تربیت: جوان (مجموعه احادیث کتاب جوان)

۳. حدیث تربیت: بزرگسال (مجموعه احادیث کتاب بزرگسال و جوان)

۴. حدیث تربیت: کودک (مجموعه احادیث کتاب کودک)

۵. الحدیث (۵ ج)، دسته بندی موضوعی روایات کتاب های فلسفی، به اهتمام مرتضی فرید تنکابنی

فلسفی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج میرزا علی فلسفی، چراغ فروزان فقاها در حوزه علمیه مشهد مقدس به شمار می رفت. آن عالم بزرگ در سال ۱۳۴۰ ق (۱۳۰۰ ش) در تهران، در بیت علم و فضیلت و فقاها به دنیا آمد. پدر عالیقدرش فقیه معظم آیت الله آقای حاج شیخ محمدرضا تنکابنی (۱۲۸۲ - ۱۳۸۵ ق) از علمای بزرگ تهران و از تلامذه آیات عظام: میرزا حبیب الله رشتی، آخوند خراسانی، ملاعلی نهاوندی و سید کاظم یزدی بود، که حدود ۴۰ سال تولیت و تدریس مدرسه و مسجد فیلسوف الدوله را برعهده داشت و منشأ خدمات فراوان بود. (محمد شریف رازی. گنجینه دانشمندان، ج ۴، ص ۴۰۶ - ۴۰۹).

فقید سعید، ادبیات و سطوح را در تهران نزد والد ماجدش و دیگران بیاموخت و در سال ۱۳۲۴ ش رهسپار حوزه علمیه نجف اشرف شد و در آن آستان

ص: ۴۶۱

مقدس ، از دروس آیات عظام : سیدعبدالهادی شیرازی ، شیخ محمدعلی کاظمینی ، و آقای خویی بهره های فراوان برد و این همه ۱۶ سال به طول انجامید . وی در کنار تحصیل ، به تدریس سطوح عالیه روی آورد و سالیان دراز ، رسائل و کفایه تدریس نمود و شاگردان فراوان تربیت نمود (که از جمله آنان حضرات آقایان : سیدمرتضی نجومی کرمانشاهی و میرزا محسن محدث زاده قمی است) . معظم له در سال ۱۳۴۰ ش ، پس از اخذ اجازه اجتهاد از آیت الله خویی به زادگاهش بازگشت و به تدریس خارج فقه و اصول و اقامه جماعت در مسجد لرزاده پرداخت و تمام طبقات را از دانش خویش بهره مند ساخت . سپس در سال ۱۳۵۰ ش به دعوت آیت الله العظمی میلانی به مشهد مقدس مشرف شد و بساط تدریس و تبلیغ دین را در آن سامان گسترده و تا پایان عمر شریفش هزاران نفر از شاگردان مکتب امام صادق علیه السلام را تربیت نمود و با اقامه جماعت در مسجد شهدا و سخنرانی های خویش (در ماه مبارک رمضان و شبهای جمعه) جانهای تشنه را از زلال علوم اهلبیت سیراب ساخت . وی ، فقیهی زاهد و متقی ، خوش محضر و خوش سخن و متواضع بود و در حرم مطهر امام هشتم ، زیارت جامعه کبیره را در کمال ادب و فروتنی ایستاده و از حفظ می خواند . او جان کلامش احادیث اهلبیت بود و خود بدان عمل می کرد . وی از پیشگامان حرکت و مبارزه با رژیم شاه بود و نامش همواره ، ذیل اعلامیه های علمای مشهد دیده می شد

و پس از پیروزی انقلاب اسلامی ، برای تدوین قانون اساسی از استان خراسان رهسپار مجلس خبرگان شد .

از آثار اوست :

۱ . تقریرات درس فقه آیت الله خویی (عبادات و مکاسب)

۲ . تقریرات درس اصول آیت الله خویی ۳ . نوشتارهای متعدد فقهی و اصولی . سرانجام آن عالم بزرگوار ، در ۸۴ سالگی ، در روز چهارشنبه تاسوعای حسینی (۹ محرم الحرام ۱۴۲۷ برابر با ۱۹ بهمن ۱۳۸۴ ش) بدرود زندگی گفت و پیکر پاکش در یازدهم محرم با حضور هزاران نفر تشییع و پس از نماز آیت الله العظمی وحید خراسانی بر آن ، در دارالسرور حرم مطهر امام رضا به خاک سپرده شد .

فهری زنجانی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج سیداحمد فهری زنجانی قدس سره یکی از مؤلفان خدوم و پرتلاش تشیع بود . فقید سعید در سال ۱۳۴۰ ق ، در زنجان ، در بیت علم و فضیلت زاده شد . پدرش مرحوم حجهالاسلام حاج سید سجاد فهری (م ۱۳۹۵ ق) یکی از فحول وعاظ و خطبای شهر بود ، که ادبیات و مقدمات علوم را به فرزندش بیاموخت . سپس در سال ۱۳۵۶ ق به قم مهاجرت کرد و به درس سطح (شرح لمعه و مکاسب) آیت الله مرعشی نجفی حاضر شد ، و در سال ۱۳۶۰ ق (۱۳۲۰ ش) به نجف اشرف مشرف شد و باقیمانده سطوح را نزد آیت الله میرزا باقر زنجانی فراگرفت و پس از آن به درس خارج آیت الله خویی و آیت الله آقا سیدجمال گلپایگانی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و این همه ۱۰ سال به طول انجامید .

ص: ۴۶۳

در سال ۱۳۳۰ ش به ایران بازگشت و در کرمانشاه ساکن شد و در مسجد جمعه به اقامه جماعت و تبلیغ دین و تألیف پرداخت و با فرق منحرف و گمراه به مبارزه برخاست . سپس در سال ۱۳۴۵ ش به تهران آمد و به تألیف و ترجمه آثار فراوان پرداخت . او پس از پیروزی انقلاب اسلامی ، به سمت نمایندگی امام خمینی و مقام معظم رهبری در سوریه منصوب شد و در مدت ۲۵ سال در آن سامان به خدمات فراوان ، موفق شد . او در آن کشور علاوه بر اقامه جماعت در حرم حضرت زینب علیها السلام ، به بازسازی حرم حضرت رقیه و احداث مرقد عمار یاسر ، اویس قرنی ، حجر بن عدی و شهدای صفین ، و تأسیس و تولیت حوزه علمیه امام خمینی و تدریس و پرورش طلاب علوم دینی پرداخت و کتابهای بسیار نیز تألیف نمود .

برخی از آثار او عبارتند از :

۱ . ترجمه خصال صدوق ۲ . ترجمه غیبت نعمانی ۳ . ترجمه لهوف سید بن طاووس (بنام « آهی سوزان بر مزار شهیدان »)

۴ . ترجمه عبدالله بن سبا علامه عسکری (بنام « عبدالله بن سبا و افسانه های ساختگی »)

۵ . ترجمه شرح دعای سحر امام خمینی (بنام « پرواز در ملکوت »)

۶ . ترجمه رساله طلب و اراده امام خمینی ۷ . ترجمه رساله « مصباح الهدایه » امام خمینی

۸ . تعریب کتاب « معراج السالکین » امام خمینی (بنام « الآداب المعنویه للصلاه »)

۹ . ترجمه و شرح

ص: ۴۶۴

صحیفه سجادیه ۱۰. ترجمه «الاسس المنطقیه للاستقراء» شهید سید محمد باقر صدر (بنام «مبانی منطقی استقراء»)

۱۱. دروس فی تفسیر القرآن ۱۲. شمع سحر - در آداب نماز شب - ۱۳. مراقده اهل بیت در شام ۱۴. الریاء والعجب ۱۵. بحث علمی و تحقیقی حول اولی الامر ۱۶. معراج روحانی ۱۷. سالار شهیدان - نقد کتاب «شهید جاوید» و علل قیام امام حسین علیه السلام -

سرانجام آن عالم بزرگوار، در ۸۵ سالگی، در ۱۱ تیرماه ۱۳۸۵ ش (۶ جمادی الثانی ۱۴۲۷ ق) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع در مشهد مقدس، در دارالزهد حرم مطهر حضرت امام علی بن موسی الرضا علیه السلام به خاک خفت.

قائمی ۱۳۱۶ - ۱۴۱۴ ق

آقای حاج شیخ عبدالرسول قائمی اصفهانی در سوم رمضان ۱۳۱۶ ق (۱۲۷۷ ش) در دیزچه (از توابع اصفهان) دیده به جهان گشود. پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی، به عشق تحصیل علوم دینی به حوزه علمیه اصفهان شتافت و پس از تکمیل ادبیات و سطح به حوزه درس خارج حضرات آیات: میر سیدعلی نجف آبادی و میر سیدمحمد نجف آبادی حاضر شد و مبانی فقهی و اصولی خود را استوار ساخت. پس از سالیانی چند برای بهره وری از محضر آیت الله العظمی سیدابوالحسن اصفهانی، به حوزه علمیه نجف رفت و مدت ها از دانش سیداستفاده کرد. پس از مدتی (سال ۱۳۲۱ ش) به حکم ایشان برای مقابله با تبلیغات ضد دینی کمونیست ها، بهایی ها و پیروان کسروی، به آبادان شتافت و به نشر و گسترش مبانی دین پرداخت و

ص: ۴۶۵

در این راه تا پایان زندگی خویش از هیچ کوششی فرو گذار ننمود. از جمله اقدامات ایشان عبارت اند از: تأسیس حوزه آبادان، کانون فرهنگی دینی دختران، پرورشگاه یتام، بنای چند مسجد، از جمله مسجد نو و مسجد مهدی موعود در آبادان و مسجد ولی عصر علیه السلام در جزیره خارک .

فقید سعید پیش از پیروزی انقلاب اسلامی نقه اتکای مبارزان و مجاهدان بود. بسیاری از کسانی که تحت تعقیب رژیم ستمشاهی بودند به وسیله ایشان از کشور خارج می شدند. وی از ناحیه مراجع بزرگ شیعه، هم چون آیات عظام اصفهانی، بروجردی، حکیم، خویی، امام خمینی و گلپایگانی نمایندگی تام الاختیار را بر عهده داشت .

پس از شروع جنگ تحمیلی در سال ۱۳۶۰ ش به اصفهان کوچ کرده و در مسجد باب الرحمه به اقامه جماعت و تفسیر قرآن کریم و اداره امور روحانیون پرداخت. از آثار ایشان کتابی در فقه و رساله ای در حدیث غدیر را می توان نام برد. ایشان در تاریخ ۲۱ شعبان المعظم ۱۴۱۴ ق (۱۴ بهمن ۱۳۷۲ ش) در ۹۷ سالگی چشم از جهان فرو بست. و در صحن مطهر حرم حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد .

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۳ ، ص ۱۷)

قاضی زاهدی ۱۳۴۶ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج شیخ علی قاضی زاهدی از مفاخر علمای گلپایگان به شمار می رفت . فقید سعید در سال ۱۳۴۶ ق (۱۳۰۶ ش) زاده شد. خاندانش پیشینه چند صد ساله روحانیت و مرجعیت را بر عهده داشتند و (اینک مسجد و پل و مقبره معروف قاضی زاهد یادگار آنان در گلپایگان است). پدرش آیت الله آقا رضا قاضی

ص: ۴۶۶

زاهدی (م ۱۳۸۴ ق) و نیای بزرگوارش آیت الله حاج میرزا ابوالقاسم (۱۳۴۷ ق) - داماد آیت الله العظمی آخوند ملا زین العابدین گلپایگانی (۱۲۱۸ - ۱۲۸۹ ق)، همه از علمای بزرگ و خدمتگزاران شرع مقدس بوده اند. آن مرحوم پس از دوران کودکی و نوجوانی و اتمام آموزش متوسطه، به علوم دینی روی آورد و مقدمات و بخشی از ادبیات و سطوح را نزد پدر بزرگوارش و دیگر علمای گلپایگان فراگرفت. سپس به حوزه علمیه قم آمد و باقیمانده سطوح را نزد آیات عظام: گلپایگانی، مرعشی نجفی و سیداحمد خوانساری آموخت و پس از آن به درس خارج آیات ثلاث حوزه علمیه قم آیات عظام: سیدمحمد تقی خوانساری، سیدمحمد حجت کوهکمری و سیدصدرالدین صدر و به جز آنان، در درس آیت الله حاج شیخ عباسعلی شاهرودی هم حاضر شد و بهره های فراوان برد. سپس در درس آیت الله العظمی بروجردی شرکت جست و از محضر آن بزرگمرد فخر آفرین، بحث های متعدد فقهی و اصولی را استفاده کرد. سال ۱۳۷۸ بود که به اصرار گروهی از مردم شهرش، به گلپایگان بازگشت و تا پایان عمرش به تألیف، تدریس، اقامه جماعت و راهنمایی مؤمنان پرداخت. یکی از ویژگی های آن مرحوم، تبلیغ دین از راه وعظ و منبر و تفسیر قرآن پس از نمازهای جماعت خویش بود که از این رهگذر موفق شد سه بار تمام قرآن را تفسیر نماید. فقید سعید دارای مجلسی خوش، حافظه ای قوی، احاطه ای تام بر قرآن و روایات و تاریخ و ادبیات عرب و عجم بود به دیگران احترام می نهاد و تواضع و ساده زیستی از زندگی اش نمودار و در استخاره و ادعیه و اذکار مورد مراجعه

گروهی بسیار بود.

تألیفات وی عبارت اند از:

۱. زبده التفاسیر (ج ۱) ۲. تفسیر سوره لقمان و سجده ۳. قصص قرآن مجید ۴. زندگانی چهارده معصوم علیهم السلام (۲ ج) ۵. چهل حدیث ۶. راهنمای متوسلین و مستشفعین ۷. ریاض یا مجموعه دلفریب ۸. شرح لغات بدیعی ۹. دیوان اشعار فارسی بنام «بدر و هلال»، که همه این ها به چاپ رسیده است.

کتاب هایی که به چاپ نرسیده است عبارت اند از :

۱۰. تقریرات درس فقه و اصول آیت الله العظمی بروجردی ۱۱. جلد دوم زبده التفاسیر ۱۲. تلخیص الکلام فی تفسیر سوره الانعام ۱۳. تفسیر سوره المائده ۱۴. تفسیر سوره الاعراف ۱۵. الهدایه الی تواریخ الهداه الساده (زندگی چهارده معصوم علیهم السلام به نظم عربی)، ۱۶. ارجوزه یا جنگ زاهد ۱۷. هزار مسأله در علوم ریاضی ۱۸. صیغ العقود ۱۹. رساله در علوم غریبه ۲۰ و ۲۱. جلد دوم و سوم «بدر و هلال»

معظم له پس از پشت سر نهادن یک دوره بیماری، در روز پنج شنبه ۱۶ رجب ۱۴۱۷ ق (۱۹ آذر ۱۳۷۵ ش) در ۷۰ سالگی بدرود حیات گفت. با اعلام خبر وفاتش، در گلپایگان سه روز عزای عمومی اعلام شد و شهر در ماتمی سخت فرو رفت و صدای قرآن از مأذنه های تکایا و مساجد پخش گردید.

و صبح روز جمعه پیکر شریفش بر روی دست هزاران نفر از مردم سوگوار تشییع و به قم انتقال داده شد و پس از تشییع مجدد و نماز میت به امامت

ص: ۴۶۸

آیت الله صافی گلپایگانی در قبرستان شیخان به خاک آرمید .

قیسی عاملی ۱۳۳۳ - ۱۴۱۴ ق

آقای حاج شیخ محمد حسن قیسی عاملی ، یکی از علمای معروف لبنان بود .

وی در سال ۱۳۳۳ ق در قریه انصار از توابع نبطیه دیده به جهان گشود. ادبیات و مقدمات علوم را در زادگاهش فراگرفت. و در سال ۱۳۶۶ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و در درس های آیات عظام: حکیم و خویی شرکت کرد و به درجه والای علم و دانش نائل آمد. سپس به نمایندگی مراجع تقلید به شهر «کفل» عراق، رفت و به ارشاد و هدایت دینی مردم پرداخت.

در سال ۱۳۸۷ ق به لبنان بازگشت و در بیروت ساکن شد و تنها به تألیف و تصنیف کتاب های بسیار پرداخت.

برخی از کتاب های چاپ شده اش عبارت اند از:

۱ . الحلقات الذهبیه (۵۰ ج) ۲ . ماذا فی التاریخ (۵۰ ج) ۳ . نظره فی شرح نهج البلاغه (۳ ج) ۴ . تفسیر القرآن الکریم (۴ ج) ۵ . الاحادیث الصافیة فی العترة الطاهرة (۳ ج) ۶ . هداية الطالب الى اسمی الرغائب (۲ ج) ۷ . اشعه الاشرار (۳ ج) ۸ . کیف نکتسب العلوم العصریه ؟ ۹ . کیف تعرفنا خالق الکون ؟ ۱۰ . من هم هؤلاء العظماء ؟ ۱۱ . مقتطفات من جامع السعادات، ملامهدی نراقی

۱۲ . مقتطفات من مروج الذهب ، ابوالحسن علی بن حسین مسعودی

۱۳ . مقتطفات من کشکول البهائی، بهاء الدین محمد عاملی

۱۴ . کتاب الغدیر ۱۵ . این کمال المرئه ؟ ۱۶ . کیف اهتدیت وایقنت بعد الحیره و الضلال ؟ ۱۷ . کیف نکسب الحکم و العبر ؟ ۱۸ . جهاد الامام الحسن علیه السلام

ص: ۴۶۹

۱۹. مَنْ هم المتقدمون و مَنْ هم الرجعيون ؟ وی پس از عمری تلاش و کوشش در نشر علوم دین و خدمت به مسلمین، در ۸۰ سالگی در سال ۱۴۱۴ ق در بیروت درگذشت .

(کاظم الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفكر والادب ، ص ۴۵۲)

قرنی گلپایگانی ۱۳۳۳ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج شیخ علی قرنی گلپایگانی در سال ۱۳۳۳ ق در «گوگد» - یک فرسخی گلپایگان - دیده به جهان گشود. پدرش عالم جلیل و فاضل نبیل آقا شیخ محمد ابراهیم قرنی - منسوب به تابعی بزرگوار اویس قرنی (شهید جنگ صفین) - بوده است .

فقید سعید پس از فراگرفتن خواندن و نوشتن و بهره وری از دروس مکتبخانه، به تحصیل علوم دینی روی آورد و در محضر پدر بزرگوارش فنون ادب و ادبیات عرب را فراگرفت، سپس در ۲۴ سالگی (۱۳۵۷ ق) به حوزه علمیه قم آمد و باقیمانده سطوح را از محضر آیات عظام: گلپایگانی ص ۱ پایگانی، ۲ و مرعشی نجفی آموخت. در سال ۱۳۶۳ ق به نجف اشرف رفت و کفایه را هم از محضر آیت الله میرزا باقر زنجانی فراگرفت و آن را با آیت الله حاج سیدمهدی روحانی قمی مباحثه کرد و به مدت سه سال نیز از بحث های فقه و اصول آیت الله خویی و آیت الله شیخ محمد علی کاظمینی بهره برد و در سال ۱۳۶۶ ق به قم بازگشت و سالیان فراوان از محضر آیت الله العظمی بروجردی و آیت الله سید محمد تقی خوانساری توشه برگرفت و پس از چند سال اقامت، به دستور آیت الله بروجردی برای ترویج دین به «علیشاه عوض» از توابع شهریار مهاجرت کرد و در مسجد حاج حسن به

ص: ۴۷۰

اقامه جماعت (صبح و ظهر و شب) و بزرگداشت شعائر مذهبی پرداخت و در خلال آن به تألیف و تصنیف و راهنمایی مردم اشتغال داشت. وی در مدت چهل سال اقامتش در آن جا، با وعظ و ارشاد خویش توانست نسلی از مردم متدین را پرورش دهد و برخی از کتاب هایش را به رشته تحریر درآورد. او بر انجام مستحبات - به ویژه انجام نوافل شبانه - و پرهیز از مکروهات پای می فشرد و از اوقاتش به کمال استفاده می کرد و از زندگی ساده و توأم با قناعت برخوردار بود و در حدیث و تفسیر و تاریخ دستی توانا داشت.

برخی از تألیفات معظم له - که اغلب آن ها به چاپ رسیده است - عبارت است از:

۱. منهاج السرور یا یکصد و ده حکایت (۴ ج) در مواعظ و حکایات و اشعار اخلاقی

۲. منهاج الدموع (در مقتل امام حسین علیه السلام)

۳. منهاج الولایه (۲ ج) در تاریخ زندگی چهارده معصوم علیهم السلام

۴. منهاج البیان علی نهج الاخبار و القرآن ۵. منهاج الجنان (در ادعیه) ۶. زبدهالمنهاج (اسرار معراج پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله وسلم)

۷. سوقات سفر «تحفه الرائد» (۲ ج)

۸. منتهی المقال فی اکتساب الفضائل والکمال (در اخلاق و مواعظ)

۹. پیوند دو گل (درباره آداب ازدواج)

۱۰. درالمنظوم یا آینه عمر (داستان زندگانی اش به نظم)

۱۱. دیوان اشعار (به چاپ نرسیده است)

ایشان پس از عمری ۸۵ ساله، در ۲۵ ذیحجهالحرام ۱۴۱۸ ق (سوم اردیبهشت ۱۳۷۷ ش) بدرود حیات گفت و پس از تشییعی باشکوه و نماز

آیت الله حاج سید مهدی روحانی بر پیکرش، در امامزاده اسماعیل شهریار به خاک سپرده شد .

(محمد شریف رای ، گنجینه دانشمندان ، ج ۴ ، ص ۶۷۵)

قزوینی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۵ ق

آقای سید محمد کاظم حائری قزوینی فرزند حاج سید محمد ابراهیم (از علمای کربلا)، فرزند آیت الله سید هاشم موسوی قزوینی (از شاگردان صاحب جواهر و صاحب ضوابط) یکی از خطبا و نویسندگان مشهور شیعه بود.

فقید سعید در ۱۲ شوال ۱۳۴۸ ق در کربلا دیده به جهان گشود. در ۱۰ سالگی مادر و در ۱۲ سالگی پدر را از دست داد. اما با همه سختی ها و دشواری ها با همت عالی به تحصیل علوم دینی روی آورد و پس از فراگیری مقدمات، سطوح را نزد حضرات آیات: سید هادی خراسانی و شیخ یوسف خراسانی فراگرفت و پس از آن در درس خارج آیات عظام: میرزا مهدی شیرازی، محمد هادی میلانی، سید محمد حسن آقامیر و شیخ یوسف خراسانی شرکت کرد و هم زمان به تدریس و آموزش فن خطابه در مدرسه ابن فهد پرداخت.

پس از اتمام تحصیلات به تألیف و منبر روی آورد و از این رهگذر بسیاری را به طریق مستقیم هدایت نمود. نیز با تأسیس مؤسسه «رابطه النشر الاسلامی» در سال ۱۳۸۰ ق، به ارتباط با جهان اسلام و شخصیت های اسلامی و ارسال کتاب های شیعی به کشورهای آفریقایی و آسیایی پرداخت و با سفر به نقاط مختلف، مانند: مراکش، مصر، استرالیا، تایلند، هندوستان، پاکستان و سوریه بذریع اسلام و تشیع را در قلوب مردمان بسیاری پاشید، و گروهی انبوه را به سوی مذهب اهل بیت علیهم السلام کشانید.

وی، موفق شد سنت خبیثه و اموی جشن روز عاشورا در مراکش

ص: ۴۷۲

را براندازد و پنج کتابخانه شیعی در آن دیار تأسیس نماید. هم چنین در استرالیا (شهر سیدنی) مسجد فاطمه الزهرا علیها السلام و قبرستان و غسلخانه ویژه شیعیان را بنا نهاد. در سال ۱۳۹۴ به کویت هجرت کرد و در آن جا به اقامه جماعت و منبر و تألیف و تفسیر قرآن پرداخت و در سال ۱۴۰۰ قمری به قم آمد و کارهای خویش را ادامه داد.

منبرش از شیرینی خاصی برخوردار بود و مشحون از آیات و روایات بود. بسیار مسلط بر تفسیر، تاریخ و حدیث و فانی در ولای اهل بیت علیهم السلام بود.

تألیفات وی عبارت اند از:

۱ - ۸. موسوعه «من المهد الى اللحد»: الامام علی علیه السلام، الامام الحسین علیه السلام، الامام الجواد علیه السلام، الامام الهادی علیه السلام، الامام العسکری علیه السلام، فاطمه الزهرا علیها السلام، زینب الکبری علیها السلام و الامام المهدی (عج) من المهد الى الظهور (این کتابها، به فارسی ترجمه شده است).

۹. سیره الرسول الاعظم صلی الله علیه وآله وسلم ۱۰. مقتل الحسین علیه السلام ۱۱. موسوعه الامام الصادق علیه السلام (۴۰ جلد. ۲۰ جلد تاکنون)

۱۲. شرح نهج البلاغه (۳ ج) ۱۳. شرح شرایع الاسلام: الفقه الواضح ۱۴. الاسلام و التعالیم التربویه (این کتاب به فارسی ترجمه شده است)

۱۵. الاسلام الصحیح يتجلی فی مذهب اهل البيت علیهم السلام معظم له پس از پشت سر نهادن دو سال بیماری سرطان حنجره، در روز پنجشنبه ۱۳ جمادی الثانی ۱۴۱۵ ق (۲۶ آبان ۱۳۷۳ ش) در ۶۷ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش

ص: ۴۷۳

عصر روز جمعه پس از تشییع و نماز فرزندش حجهالاسلام حاج سیدمحمد ابراهیم در سرداب حسینه کربلایی ها در گذر خان به خاک سپرده شد .

کاشی ۱۳۴۴ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج شیخ عبدالوهاب کاشی، یکی از خطبای معروف عراق و لبنان به شمار می آمد.

فقید سعید در سال ۱۳۴۴ ق ، در بصره چشم به جهان گشود. پدرش حجهالاسلام شیخ عبدالحسین نیز یکی از خطبای والا مقام شهر بود، که به همراه خانواده اش به نجف اشرف مهاجرت کرد. آن مرحوم، در نجف وارد «منتدی النشر» شد و از آن فارغ الحاصل گردید و پس از آن به درس های فقه و اصول حضرات آیات: سیدمرتضی خلخالی، شیخ جعفر آل راضی، سیدمحمود حکیم (فقه) و سیدمرتضی فیروزآبادی (اصول) حاضر شد و بهره های فراوان برد. سپس به وعظ و خطابه روی آورد و شهرتی به سزا کسب کرد و در کشورهای عربی معروفیتی تمام یافت. در سال ۱۳۹۱ ق از عراق اخراج شد و به ایران آمد و پس از مدتی، به لبنان رفت و تا پایان عمرش در بیروت سکونت داشت.

وی از خطبایی بود که جز حقیقت نمی گفت و به جز خیر مردم و صلاح و ارشاد آنان، به چیز دیگری نمی اندیشید.

کتاب های چاپ شده اش عبارت اند از:

۱ . مأساه الحسین بین السائل والمجیب ۲ . محاضرات فی المجالس الحسینیة ۳ . مصرع الحسین علیه السلام ۴ . فی رحاب محمد صلی الله علیه وآله وسلم و اهل بیده علیهم السلام ۵ . دیوان شعر (مخطوط)

وی در ۷۳ سالگی، در بیروت، در ماه ذی الحجه ۱۴۱۷ ق درگذشت و در قبرستان شیعیان غبیری همان جا به خاک سپرده شد.

ص: ۴۷۴

کاظمی قزوینی ۱۳۳۵ - ۱۴۱۴ ق

آقای حاج سیدامیرمحمد کاظمی قزوینی یکی از علمای مشهور و مدافعان حریم تشیع در عراق و کویت به شمار می رفت، به سال ۱۳۳۵ ق در کویت دیده به جهان گشود. پدر وی آیت الله آقا سید محمد مهدی نیز از علمای کویت و اولین استاد وی بود. فقید سعید هشت ساله بود (۱۳۴۳ ق) که همراه پدر به بصره کوچید و به تحصیل علوم ادبی و متون فقهی دست یازید. او هجده ساله بود (۱۳۵۳ ق) که به شوق فراگیری دانش اهل بیت علیهم السلام به شهر نجف روی آورد و پس از تکمیل سطح به فراگیری خارج فقه و اصول پرداخت و در محضر بزرگان و اساطین حوزه نجف هم چون آیت الله العظمی سیدابوالحسن اصفهانی و حضرات آیات: سیدحسین حمّامی و شیخ محمد رضا آل یاسین زانوی ادب به زمین زد و بهره ها برگرفت. پس از گذشت زمانی چند - آن گاه که سی ساله شده بود به دریافت اجازات متعدد از آیات عظام: شیخ محمد حسین اصفهانی، سیدمحسن حکیم، سیدابوالقاسم خویی، سیدعبدالهادی شیرازی، شیخ محم حسن مظفر، شیخ محمدحسین کاشف الغطاء، شیخ مرتضی آل یاسین ، سیدمحمدجواد طباطبایی تبریزی و سیدمحمود شاهرودی نائل آمد. پس از وفات پدرش به بصره آمد و به تبلیغ مذهب اهل بیت علیهم السلام از طریق تدریس، منبر، تألیف، امامت جماعت، مناظره با منحرفان پرداخت و در این راه سر از پای نشناخت و از هیچ کس نهراستید، و این همه انگیزه بدخواهی مخالفان و دشمنان و فشارهای بسیار رژیم بعث گردید تا بدان جا که قصد

کشتن او و آتش زدن خانه اش را در سر پروراندند، و او به ناچار در ذی قعده ۱۳۹۱ ق بصره رابه سوی کویت ترک نمود و در آن جا به راهنمایی مردم و بزرگداشت کلمه حق و از میان بردن باطل کوشید.

تألیفات وی بیشتر در زمینه های دانش فقه، اصول، کلام، تاریخ بوده همه نشانگر دانش وی و کوشش ارزنده اش در حمایت از دین و دفاع از مذهب و پاسخگویی به مخالفان و حلّ مشکلات فکری مردم است.

برخی از آن ها عبارت اند از :

- ۱ . الحجج الباهره فی الامامه ۲ . ذخائر القیامه فی النبوه و الامامه ۳ . اصول الشیعه و فروعها ۴ . الایمان الصحیح ۵ . اصول المعارف ۶ . الامام المنتظر ۷ . التقليد الصحیح ۸ . البهائیه فی المیزان ۹ . تناقض العهدين ۱۰ . المبدأ و المعاد ۱۱ . موجز الاحکام ۱۲ . البرهان القوی ۱۳ . الغفران مع التوبه ۱۴ . الاقتصاد الاسلامی ۱۵ . الاسلام و واقع المسلم المعاصر ۱۶ . الاسلام و شبهات الاستعمار ۱۷ . الشیعه فی عقائدهم و احکامهم ۱۸ . الاسلام و الآلوسی ۱۹ . مع الدكتور علی احمد السالوس فی کتابه فقه الامامیه ۲۰ . مناظرات عقائديه بين الشیعه و اهل السنه ۲۱ . اهل البيت فی الكتاب و السنه ۲۲ . الی ابراهیم الجبهان و ردّ عاديته الی لضابها ۲۳ . المتعه بين الاباحه و الحرمة ۲۴ ، حقوق العامل و الفلاح فی الاسلام ۲۵ . ردّ علی کتاب «الصراع بين الاسلام و الوثنيه» ۲۶ . ردّ علی کتاب «ردّ السقیفه» ۲۷ . ردّ علی کتاب «ازاله الریبه عن حکم صلاه الجمعة» ۲۹ . الشیعه و فتاوی

ص: ۴۷۶

الخالصی ۳۰. مشروعیه الشهادہ الثالثہ (ہمہ این ہا بہ چاپ رسیدہ اند) .

و اما آن ہا کہ بہ چاپ نرسیدہ اند:

۱. الدرہ النضرہ فی شرح التبصرہ (کتاب الطہارہ) ۲. الذکری لمدارک عروہ الوثقی ۳. شرح شرایع الاسلام ۴. نتیجہ الاصول
۵. خلاصہ الاصول ۶. حلّ المسائل بالدلائل ۷. مع ابراہیم الجبہان ۸. علی خلیفہ رسول اللہ بلا فصل ۹. الناقد الخبیر (ردّ بر
مادیین) ۱۰. الہدایہ لطالب الہدایہ در سنّ ۷۹ سالگی بہ تاریخ ۲۳ ذی القعدہ ۱۴۱۴ ق (۱۵ اردیہشت ۱۳۷۳ ش) رخت از
جہان برہست و بہ موالیان طاہرینش پیوست و در حرم مطہر حضرت معصومہ علیہا السلام بہ خاک سپردہ شد.

(برگرفته از افادات مرحوم علامہ سید عبدالعزیز طباطبائی)

کاظمینی بروجردی ۱۳۴۳ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج سید محمد علی کاظمینی بروجردی یکی از علمای تہران بہ شمار بود .

فقید سعد در سال ۱۳۴۳ ق (۱۳۰۳ ش) در بروجرد زادہ شد. پدرش آیت اللہ حاج سید محمد طاہر کاظمینی (۱۳۰۸ - ۱۳۹۸
ق) یکی از علمای شہر و از شاگردان آیات عظام: سید ابوالحسن اصفہانی و حاج آقا حسین طباطبائی بروجردی - بہ مدت ۲۰
سال در بروجرد - و صاحب کتاب ہای: صلاہ المسافر و تذکرہ المتکلمین، و از نوادگان فقیہ بزرگ شیعہ علامہ سید محسن
اعرجی کاظمینی بود.

معظم لہ تحصیلات خود را در زادگاہش نزد پدر بزرگوارش آغاز کرد و پس از فراگیری مقدمات و سطوح، در سال ۱۳۶۵
ق بہ نجف اشرف مہاجرت کرد؛ اما بہ دلیل بیماری سختی کہ در بدو ورود، دامنگیرش شد ناچار بہ بازگشت بہ شہرش و
ادامہ تحصیل در آن جا شد. با مہاجرت آیت اللہ العظمی

ص: ۴۷۷

بروجردی به قم، در سال ۱۳۶۴ ق (۱۳۲۴ ش)، او هم به قم آمد و به مدت ۱۴ سال نزد آیات عظام: بروجردی، حجت کوهکمری، خوانساری، صدر الدین صدر و شیخ عبدالنبی عراقی به کسب علم و دانش و اخذ کمالات پرداخت تا به درجه اجتهاد نائل آمد و هم زمان به تدریس سطوح و تألیف کتاب های متعدد پرداخت. سپس در سال ۱۳۳۶ ش به امر آیت الله بروجردی به تهران عزیمت کرد و در میدان خراسان، به اداره مسجد نور (با پشتوانه مالی آقای فروتن) همت گماشت و پس از تکمیل، آن جا را پایگاه فعالیت های علمی و دینی خویش قرار داد و نزدیک به نیم قرن، به تدریس و تألیف و تبلیغ دین پرداخت و حل مشکلات فکری و عقیدتی مردم را وجهه همت خود ساخت. او از غالب فقها و مراجع قم و نجف اشرف، اجازات متعدد داشت و مورد وثوق آنان بود و در راه احیا و بزرگداشت نام و یاد اهل بیت علیهم السلام و حفظ حریم تشیع، از هیچ کوششی فرو گذار نمی کرد. معظم له در سحرگاه یکشنبه ۲۷ مرداد ۱۳۸۱ (۹ جمادی الاول ۱۴۲۳ق) در ۸۰ سالگی چشم از جهان فرو بست و در مسجد نور به خاک سپرده شد.

آثار وی عبارت اند از:

۱. نهایه الکلام فی حق رسول الاسلام ۲. نهایه المقام لابناء الامام ۳. اخبارنا فی بطلان الصوفیه ۴. جامع الاحادیث المنتخبه ۵. ناصح الطالبین ۶. لسان المسلمین ۷. مراحل الآخره ۸. منتخب اللثالی (پرسش ها و پاسخ ها) ۹. خلاصه المطالب ۱۰. تنبیه الناس ۱۱. قاعده لاضرر

ص: ۴۷۸

۱۲. تفسیر سوره حمد ۱۳. تفسیر سوره واقعه ۱۴. جواهر الولایه (در امام شناسی) ۱۵. صوت الولایه ۱۶. معاجز الولایه (معجزات ۱۴ معصوم) ۱۷. مجموعه دانش ۱۸. بازگشت روح ۱۹. گنجینه معارف ۲۰. فیوضات ربانی ۲۱. شیعه و دیگران ۲۲. شیعه شناسی ۲۳. اعجاز شناسی ۲۴. رساله در اعتقادات ۲۵. رساله در رجال ۲۶. آسایش آوران: مقدس ترین داوران ۲۷. پیروزمندان مظلوم جهان (زندگی ۱۴ معصوم علیهم السلام) ۲۸. مشعل داران جهان (ادامه کتاب فوق) ۲۹. عدلگستر جهان (زندگی امام زمان علیه السلام) ۳۰. اسلام و دیگران (محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۴، ص ۵۳۰)

کافی ۱۳۴۷ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج شیخ حسن کافی خراسانی، یکی از خطبای مشهور تهران به شمار بود.

فقید سعید در سال ۱۳۴۷ ق (۱۳۰۷ ش) زاده شد و پس از رشد، ادبیات و سطوح عالی را در مشهد مقدس از اساتید بنام حوزه هم چون حضرات آیات: شیخ هاشم قزوینی، شیخ مجتبی قزوینی و ادیب نیشابوری دوم بیاموخت و پس از چندی رهسپار حوزه هزار ساله نجف اشرف گشت و دروس عالی فقه و اصول را از اساتید آن دیار فراگرفت. سپس به مشهد بازگشت و به تبلیغ دین پرداخت و در جریان ملی شدن صنعت نفت و مبارزات ضد استعماری مردم ایران، به نمایندگی آیت الله کاشانی به افشای حقایق و روشنگری مردم اشتغال داشت. او در سال های ۱۳۴۰ ش به بعد، در مشهد بر سخنرانی های خود افزود و چون به دلیل فشار ساواک، امکان ادامه حضور در مشهد را نداشت به تهران مهاجرت کرد

ص: ۴۷۹

و به کار تألیف و تبلیغ و امامت جماعت مسجد حضرت علی علیه السلام - در خیابان آذربایجان - پرداخت . او در تهران، به حمایت همه جانبه از حرکت امام خمینی و مبارزه علیه رژیم ستمشاهی پرداخت و با سخنرانی های مؤثر خویش، نقش ارزشمندی در به ثمر رسیدن انقلاب اسلامی داشت و در این راستا، چند بار دستگیر شد و به زندان رفت و شکنجه های ساواک را تحمل کرد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به حمایت همه جانبه از نظام پرداخت و توسط منافقین ترور و مجروح شد. او از سال ۱۳۷۰ ش به بعد، به اقامه جماعت در مسجد قائم - خیابان سعدی - تهران و تألیف کتب متعدد پرداخت که برخی از آن ها عبارت اند از:

- ۱ . تعالیم امام حسن مجتبی علیه السلام ۲ . تعالیم امام هفتم در زبان دعا و حدیث ۳ . امام رضا علیه السلام اسوه صراط مستقیم
- ۴ . مجموعه کافی در شناخت جسم و روح انسان ۵ . تعالیم پیامبر اکرم حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم (آماده چاپ)

آن عالم خدمتگزار در روز یکشنبه ۳۰ بهمن ۱۳۷۹ ش (۲۴ ذیقعه ۱۴۲۱ ق) در ۷۲ سالگی بر اثر بیماری درگذشت.

کجوری ۱۳۳۱ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ عبدالنبی کجوری مازندرانی، یکی از فقیهان مشهور مشهد مقدس به شمار می رفت. معظم له در سال ۱۳۳۱ ق (۱۲۹۲ ش) در منطقه کُجور - اطراف نور مازندران - زاده شد. پدران وی همه از عالمان منطقه بودند. پدرش شیخ نورالله و نیایش حاج ملامحمد کاظم و ملاحسین اعلائی کجوری از اجداد وی بودند. او در ۱۲ سالگی به آمل رفت و به تحصیل ادبیات

اشتغال جست و در ۱۳۴۹ ق به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و در مدرسه رضویه به تکمیل آموخته هایش پرداخت و نزد شیخ موسی گیلانی ادبیات و نزد آیت الله شیخ عباس تهرانی، اخلاق و سطوح را فراگرفت و پس از آن در تهران (مدرسه سپهسالار) در محضر علامه بزرگوار میرزا مهدی آشتیانی، شرح منظومه و کفایه را آموخت. در سال ۱۳۵۱ ق، به نجف اشرف رفت و سطوح عالیّه را نزد حضرات آیات: میرزا باقر زنجانی، شیخ مرتضی طالقانی (قوانین و شرح منظومه) شیخ عبدالرسول جواهری (شرح لمعه) و سید ابوالقاسم خویی (کفایه) آموخت و پس از آن خارج فقه و اصول را در محضر آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، آقاضیاء عراقی و شیخ محمدحسین غروی اصفهانی فراگرفت و مبانی علمی اش را استوار ساخت. در سال ۱۳۶۰ ق، به ایران بازگشت و شهر مقدس مشهد را برای سکونت برگزید و به درس های آیت الله میرزا مهدی اصفهانی (م ۱۳۶۵ ق) حاضر شد و بهره های فراوان برگرفت و هم زمان، به تدریس سطوح عالیّه و متون کلامی و معارف پرداخت و در سال ۱۳۹۵ ق، مدرسه علمیه کجوری را بنا نهاد و یکسره، به تدریس پرداخت و شاگردان بسیاری را پرورش داد.

وی فقیهی متقی و زاهد بود که با موشکافی ها و دقت های ویژه ای، حکمت و فلسفه را نقادی می کرد و در شمار منتقدین جدی فلسفه یونانی و حکمت صدرایی حوزه مشهد بود و به حکمت مشاء بیشتر اعتماد می کرد و التقاط اندیشه های یونانی با افکار اسلامی را، موجب بحران فکری و هویتی توده های مسلمان می دانست. او معتقد بود سرچشمه بسیاری از مباحث فلسفه های اشراق، مشاء و حکمت

متعالیه، یکی است و می گفت: این سرچشمه هم خشک است و آبی از این منبع نمی جوشد.

او علاوه بر فلسفه صدرایی، به نقد فلسفه غرب هم می پرداخت و در این زمینه کتاب هایی نگاشت، که عبارت اند از:

۱. قواعد فلسفه ۲. قواعد نفس ۳. علم النفس فقید سعید در ۸۵ سالگی، در روز ۲۵ رجب الخیر ۱۴۱۹ ق - سالروز شهادت حضرت موسی بن جعفر علیه السلام - (۲۴ آبان ۱۳۷۷ ش) بدرود حیات گفت و پس از تشییع باشکوه در روز بعد، در صحن آزادی حرم مطهر امام رضا علیه السلام به خاک سپرده شد.

کرمی حویزی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج شیخ محمد کرمی حویزی، یکی از مراجع تقلید خوزستان و از مفاخر روحانیت شیعه و از علمای بزرگ اهواز به شمار می رفت.

فقید سعید، در سال ۱۳۴۰ ق (۱۳۰۰ ش)، در نجف اشرف زاده شد.

پدرش آیت الله شیخ محمد طه حویزی (۱۳۱۷ - ۱۳۸۸ ق) - از علمای بزرگ خوزستان و از شاگردان محقق اصفهانی و نویسنده کتاب های فراوان در فقه و اصول و شعر و ادب - فرزند آیت الله شیخ نصرالله حویزی (۱۲۹۱ - ۱۳۴۶ ق) - از شاگردان آخوند خراسانی، شیخ محمد طه نجف و میرزا حسین خلیلی تهرانی - فرزند علامه جلیل شیخ حسین خفاجی حویزی (م ۱۳۰۶ ق) - از شاگردان فقیه بزرگ شیخ محمد حسین کاظمی - (ماضی النجف و حاضرها، ج ۲، ص ۱۸۸ - ۱۹۱)، و مادرش صبیحه آیت الله شیخ ابوالقاسم مامقانی - فرزند آیت الله العظمی شیخ محمد حسن مامقانی - بوده است.

معظم له، پس از دوران کودکی در دامن پاک پدر و مادرش بالیده شد و با قرآن و ادبیات عرب

و عجم آشنا شد و سپس به تحصیل علوم دینی روی آورد. نخست ادبیات و مقدمات علوم و سطوح را نزد پدرش، شیخ حسین زایردهام، و سیدمحمد بغدادی آموخت و در سال ۱۳۶۰ ق به قم مهاجرت کرد و در محضر درسی آیات عظام: سیدمحمدتقی خوانساری (اصول)، سیدمحمدحجت (فقه و اصول)، سیدصدرالدین صدر (فقه)، آیت الله العظمی بروجردی و امام خمینی (فلسفه) شرکت کرد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و هم زمان به تدریس سطوح عالی و تألیف و نظم اشعار شیوای عربی پرداخت و نامش در اوساط علمی طنین افکن شد. در سال ۱۳۸۵ ق، در اثر بیماری پدرش، به اهواز مراجعت کرد و به تبلیغ و ترویج دین و فعالیت های علمی و دینی و اجتماعی پرداخت. او بیش از ۳۰ سال، به تألیف و تدریس و اقامه جماعت و پاسخگویی به مؤمنان و مستندان پرداخت و پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، از سوی مردم خوزستان، برای نگارش قانون اساسی به عضویت مجلس خبرگان برگزیده شد.

تألیفات آن فقیه بزرگ، در رشته های گوناگون: فقه، اصول، تفسیر، تاریخ، کلام، ادبیات، منطق، شعر و اخلاق، عبارت اند از:

۱. التفسیر لکتاب الله المنیر (۸ ج) ۲. القول الجامع فی تحریر فروع الشرایع (۷ ج) ۳. اتحاف الطالب فی حل عقدہ المکاسب (۵ ج) ۴. الهدایه الی توضیح الکفایه (۵ ج) ۵. شرح الدروس الشرعیه، شهید اول (۸ ج) ۶. الوشاح علی الشرح المختصر لتلخیص المفتاح (۳ ج) در علوم معانی و بیان و بدیع، شرح تلخیص المفتاح قزوینی ۷. نتایج الفکر فی شرح الباب الحادی عشر (۴ ج) ۸. الحیاه

الروحیه (۴ ج) تاریخ وقایع صدر اسلام و دوران امیرالمؤمنین علیه السلام

۹. بحوث و آراء (۶ ج) ۱۰. التقرب الی حواشی التهذیب (در علم منطق، شرح تهذیب المنطق تفتازانی)

۱۱. الاعمال الاربعه (در علم حساب و ریاضیات)

۱۲. تخمیس قصیده کوثریه سیدرضا هندی ۱۳. عواطف ثائره (ملحمه شعریه)

۱۴. نهج البلاغه معارفه و فنونه (۳ ج) شرح نهج البلاغه ۱۵. قصص الانبیاء (مخطوط)

۱۶. دیوان اشعار (مخطوط)

۱۷. دیوان الحقائق و مطلع الفجر الصادق (در اخلاق و اجتماعی).

آن فقیه بزرگ، در روز چهارشنبه ۹ بهمن ماه ۱۳۸۱ ش (۲۵ ذی قعده ۱۴۲۳ ق)، در ۸۲ سالگی در اهواز چشم از جهان فرو بست و خبر فوتش، موجی از غم و اندوه در استان خوزستان پدید آورد و پیکر پاکش، روز پنجشنبه با حضور ده ها هزار نفر از مردم استان تشییع و پس از نماز آیت الله سید محمدعلی جزایری بر آن، در حرم مطهر جناب علی بن مهزیار اهوازی به خاک سپرده و در غم فقدانش، پیامی از سوی مقام معظم رهبری صادر شد.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۳ ، ص ۱۵۲ - ۱۵۳ . همو ، آثارالحجه ، ج ۲ ، ص ۱۰۹ ؛ کاظم الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفكر والادب ، ص ۵۹۷ ؛ محمد هادی امینی ، معجم رجال الفكر فی النجف ، ج ۳ ، ص ۱۰۷۵)

کشفی ۱۳۵۱ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج سید محمد رضا کشفی در سال ۱۳۵۱ ق (۱۳۱۱ ش) در تهران و در خانواده ای روحانی دیده به جهان گشود. پدرش آیت الله حاج سید مهدی فرزند آیت الله سیدریحان الله

ص: ۴۸۴

کشفی، فرزند آیت الله علامه سیدجعفر کشفی بوده است.

وی تحصیلات مقدماتی را در تهران و در مدرسه مروی پشت سر نهاد و پس از آن در سال ۱۳۲۷ ش به قم مهاجرت نمود و تحصیلاتش را پیش برد و پس از آن در درس خارج آیت الله شیخ عبدالنبی عراقی شرکت کرد.

وی در سال ۱۳۳۱ به نجف اشرف سفر کرد و از محضر آیات عظام: خویی، سید نصرالله مستنبط، میرزا هاشم آملی، سیدیحیی یزدی و میرزا باقر زنجانی استفاده نمود.

معظم له بعد از اتمام تحصیلات خود در فقه و اصول و رسیدن به مرتبه اجتهاد، به تهران بازگشت و در درس فلسفه آیت الله حاج سیدابوالحسن رفیعی قزوینی و علامه شعرانی و آیت الله میرزا احمد آشتیانی و در درس عرفان حکیم شیرازی و استاد الهی قمشه ای حاضر شد و در فلسفه از آیت الله رفیعی قزوینی اجازه دریافت کرد.

ایشان دارای اجازات متعددی از آیات عظام: سیدیحیی یزدی، سیدابوالحسن رفیعی قزوینی، امام خمینی، خویی و سیداحمد خوانساری بود.

آثار قلمی ایشان حدود بیست جلد کتاب در فلسفه متعالیه و دیگر علوم اسلامی است که برخی از آن ها عبارت اند از:

۱. کنکاش عقل نظری ۲. چرا آئینه ها نشان نمی دهند؟ (۴ ج) ۳. کتاب ناب در نقد آراء فلسفی و عرفانی گذشتگان از نظر عقلی و تأسیس یک مکتب جدید (۲ ج)

معظم له در سن ۶۸ سالگی، در روز دوشنبه ۲۶ اردیبهشت ۱۳۷۹ (دهم صفر ۱۴۲۱ق) زندگی را وداع گفت و پس از تشییع در تهران و قم و نماز آیت الله جوادی آملی، در قبرستان باغ بهشت سر به تیره تراب نهاد.

(برگرفته از

ص: ۴۸۵

کشمیری ۱۳۳۵ - ۱۴۱۹ ق

آقای سیدعبدالکریم کشمیری، یکی از علمای معروف حوزه علمیه نجف به شمار می رفت. وی در حدود سال ۱۳۳۵ ق در نجف اشرف به دنیا آمد. پدرش آیت الله سیدمحمد علی رضوی کشمیری حائری (م ۱۳۶۹ ق) داماد آیت الله العظمی سیدمحمد کاظم طباطبایی یزدی صاحب «عروها لوثقی» و فرزند علامه فقیه آیت الله سیدمحمد حسن کشمیری (م ۱۳۲۸ ق) - از شاگردان فاضل اردکانی و مولا محمدتقی هراتی - و امام جماعت حرم حضرت سیدالشهدا علیه السلام بوده است. (نقباء البشر ۱/۴۰۹).

فقید سعید پس از فراگیری مقدمات و ادبیات نزد پدر بزرگوارش، به یادگیری سطوح عالیه نزد حضرات آیات: بهجت (رسائل)، شیخ راضی تبریزی (مکاسب)، شیخ محمد حسین تهرانی قاجار (کفایه)، شیخ مجتبی لنکرانی (تتمه رسائل) شیخ صدرا بادکوبه ای (شرح منظومه) و شیخ عبدالحسین رشتی (اسفار) پرداخت و پس از آن به درس خارج فقه و اصول آیات عظام: سیدابوالقاسم خویی، سیدعبدالاعلی سبزواری، میرزا حسن بجنوردی، و شیخ علی محمد بروجردی حاضر شد و مبانی علمی خویش را استوار ساخت. وی پس از آن به تدریس سطوح عالیه و فلسفه روی آورد و بارها کفایهالاصول و شرح منظومه را به فضلاء نجف آموخت؛ تا بدان جا که متن کفایه و منظومه سبزواری را حفظ شده بود و نامش به عنوان یکی از اساتید مسلم سطح در نجف، مشهور بود. وی علاوه بر تدریس و تألیف، به امامت جماعت در مسجد جمال (و پس از وفات آیت الله مظفر) در مسجد مسابک - و در پنجشنبه و جمعه هر هفته در صحن حضرت سیدالشهدا علیه السلام - پرداخت و افزون بر علوم اسلامی، در استخاره

نیز دستی توانا داشت و مورد مراجعه مکرر مردم از داخل و خارج نجف می بود. نیز از اساتید فن، صنایع ظریفه (هنرهای دستی، نقاشی و خطاطی) و علوم غریبه (جفر و اعداد و حروف) را به خوبی آموخته بود، که هم اکنون نمونه هایی از خط و نقاشی وی در آرامگاه سید (در نجف) و در قم موجود است.

معظم له، مراتب عالی سیر و سلوک و عرفان و اخلاق را از محضر آیت الله شیخ مرتضی طالقانی و آیت الله شیخ عباس قوچانی و آقا سیدهاشم حسنی حداد فراگرفت و بسیاری از ختومات و اذکار را از آن مرد بزرگ (طالقانی) و شیخ علی اکبر اراکی و سیدافضل حسین هندی آموخت و در این طریق، صاحب نفَس و هماره در حال مراقبت نفس می بود. فقید سعید در سال ۱۴۰۰ ق (۱۳۵۹ ش) به قم آمد و یکسره به اذکار و ختومات خویش پرداخت و در عین حال بسیاری از استخاره های مردم به وسیله وی انجام می گرفت.

برخی از تألیفات ایشان، عبارت است از:

۱. شرح کفایه الاصول ۲. رساله در مبحث قطع ۳. رساله در طلب و اراده ۴. تقریرات درس اصول آیت الله خویی ۵. تقریرات مطالب اخلاقی آیت الله شیخ مرتضی طالقانی معظم له پس از پشت سر نهادن دوران بیماری و عمری ۷۴ ساله، در روز چهارشنبه ۲۰ ذیحجه الحرام ۱۴۱۹ ق (۱۸ فروردین ۱۳۷۸ ش) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در روز پنجشنبه با حضور باشکوه علما و فضلا تشییع، و پس از نماز آیت الله بهجت بر آن، در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

کلاتر ۱۳۳۵ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج سید محمد

ص: ۴۸۷

موسوی کلانتر یکی از مشاهیر علمای نجف اشرف، و از پیشگامان نظم و اصلاح حوزه به شمار می رفت. معظم له در حدود سال ۱۳۳۵ ق در سامرا زاده شد. پدرش حجهالاسلام سید سلطان کلانتر، یکی از معاریف سادات «آل گوشه» شوستر و از فضایی نجف بود.

فقید سعید پس از یادگیری خواندن و نوشتن، به تحصیل علوم دینی روی آورد و ادبیات را در زادگاهش فراگرفت. سپس در ۱۶ سالگی (۱۳۵۱ ق) به نجف رفت و سطوح فقه و اصول و فلسفه را نزد حضرات آیات: شیخ عبداللطیف سمّامی تنکابنی (قوانین)، میرزا حسن بجنوردی (شرح لمعه)، شیخ صدرا بادکوبه ای (مکاسب)، شیخ حسین حلی، سیدیحیی مدرسی یزدی و میرزا آقا اصطهباناتی آموخت و پس از آن به درس آیات عظام: سیدابوالحسن اصفهانی، شیخ کاظم شیرازی، سیدحسن بجنوردی و اولین دوره درس اصول آیت الله خویی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و این تا سال ۱۳۸۲ ق به طول انجامید.

وی، پس از آن تمام همت خویش را مصروف بنیاد ساختمان عظیم و باشکوه «جامعه النجف الدینیه» (مسجد، مدرسه، کتابخانه) در زمینی با مساحت ۵۰۰۰ مترمربع (و ۱۳۰۰۰ متر زیربنا) - در چهار طبقه - از مال خالص آقای حاج محمدتقی اتفاق (۱۳۲۵ - ۱۴۲۰ ق) نمود و به دنبال آن بود که حرکت اصلاحی در حوزه نجف نضج گرفت و آهنگ تألیف و تدریس و نظم و تجدید و بنیان مدارس جدید در آن حوزه مقدسه سیر شتابان به خود گرفت. او از جامعه النجف، ماهنامه «دراسات اسلامیّه» را منتشر ساخت و به تحقیق و اصلاح کتب درسی - مطابق با روح زمان - پرداخت و

علاوه بر آن به تعویض برخی از درهای حرم امیرالمؤمنین علیه السلام (۵ در طلا) و حرم سیدالشهداء علیه السلام (۳ در طلا) و نقش اشعار ناب ابن ابی الحدید بر دور ضریح امیرالمؤمنین علیه السلام به جای اشعار سست بُهره ها، اقدام نمود.

وی دارای همّیتی عالی، سعه صدر، آینده نگری، اخلاقی خوش و خطی زیبا بود و از علوم مختلف اسلامی - فقه، اصول، تاریخ، تراجم، حدیث، ادب، لغت، نجوم و کلام - آگاهی و چیرگی داشت.

او، پس از بنیاد جامعه، تمام وقتش را بدان اختصاص داد و از بام تا شام به تألیف و تدریس و تربیت طلبان اشتغال داشت و نهج البلاغه و تاریخ اسلام و سطوح را خود تدریس می کرد و دروس فوق برنامه (جامعه شناسی، فلسفه، اقتصاد، زبان و ریاضیات) را هم در متن آن گنجانید.

وی از آیت الله سیدابوالحسن اصفهانی اجازه اجتهاد، و از آیات عظام: میرزای نایینی، آقا ضیاء عراقی و محقق اصفهانی اجازه روایت داشت.

برخی از تألیفات گرانسنگ او عبارت اند از:

۱. تحقیق و شرح «مکاسب» و ملحقات آن (۲۵ ج)، ۱۹ جلد تاکنون چاپ شده است
۲. تحقیق و شرح «شرح لمعه» (۱۱ ج)، جلد اول آن را اخیراً بازبینی کرد و در دو جلد به چاپ رسید
۳. تحقیق و شرح «کفایها لاصول» (۶ ج) یک جلد آن به چاپ رسیده است
۴. تحریر جدید «کفایه» (تحریر جلد دوم کفایه بنام «دراسات فی اصول الفقه» در ۲ جلد به چاپ رسیده است
۵. تحقیق کتاب «جامع السعادات» ملا مهدی نراقی، (۳ ج)
۶. تحقیق کتاب «تذکره الفقهاء» علامه حلی، بخش قضا و شهادات

۱. البداء عند الشيعة الاماميه ۸. شرح دعاء الصباح ۹. حياه الشيخ الانصاري ۱۰. وقفيه جامعه النجف الدينيه ۱۱. زكات در دين مقدس اسلام

و کتاب های غیر چاپی اش عبارت است از:

۱۲. اعلام المكاسب ۱۳. تحقيق و تطبيق كتاب «الوسيط» سهنوري (در احوال شخصيه و اثبات آن كه اكثر مطالب آن برگرفته از شرح لمعه و مكاسب بدون اشاره به اين دو است)

آن عالم درد آشنا و دلسوز و مصلح، (در حالی که فرزندش حجهالاسلام سيدعماد الدين، اسير دست بعثيان بود و از سرنوشت او خبری نداشت) صبح گاه روز پنجشنبه آخر شعبان المعظم ۱۴۲۰ ق (۱۸ آذر ۱۳۷۸) در ۸۵ سالگی در جامعه النجف، بدرود زندگی گفت و پیکر پاکش پس از طواف در کربلا از حرم مطهر امیرالمؤمنین علیه السلام به سوی جامعه تشیع و پس از نماز آیت الله سیدعلی بعاج بر آن، در مدخل جامعه به خاک سپرده شد.

کلباسی ۱۳۲۳ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج شیخ محمد حسین کلباسی اصفهانی در هفتم شعبان المعظم ۱۳۲۳ زاده شد.

پدرش حجهالاسلام حاج شیخ محمد رضا فرزند حاج شیخ محمد علی فرزند آیت الله حاج شیخ محمد جعفر (۱۲۱۹ - ۱۲۹۲ ق) صاحب «كتاب الحدود» و «كتاب الديات»، فرزند آیت الله العظمی شیخ محمد ابراهیم کلباسی (۱۱۸۰ - ۱۲۶۱ ق) صاحب «اشارات الاصول» و «شوارع الهدایه» الی شرح الکفایه (و خاندان جلیل وی مانند: حاج میرزا ابوالهدی و حاج میرزا ابوالمعالی) همه از علمای بزرگ اصفهان و مروّجین شرع مقدس بوده اند.

معظم له پس از پشت سر نهادن دوران کودکی به آموختن علوم دینی روی آورد و مقدمات فقه و اصول و کلام را بیاموخت. سپس

ص: ۴۹۰

در هفده سالگی (۱۳۴۰ ق) به نجف اشرف مهاجرت کرد و سطوح فقه و اصول را نزد حضرات آیات: سید میرزا آقا اصطهباناتی و شیخ عبدالحسین رشتی، سیدابوتراب خوانساری (رجال)، شیخ محمدجواد بلاغی (کلام)، سیدحسین بادکوبه ای و شیخ مرتضی طالقانی (حکمت و فلسفه) فراگرفت و پس از آن به درس خارج آیات عظام: سیدابوالحسن اصفهانی، آقا ضیاءالدین عراقی، میرزا علی آقا شیرازی و شیخ محمد کاظم شیرازی حاضر شد و بهره های فراوان برد.

فقید سعید پس از سالیان فراوان اقامت در نجف، به اصفهان بازگشت و نزد حضرات آیات: سیدمحمد نجف آبادی و سیدمحمد صادق خاتون آبادی به فراگیری فقه اشتغال جست و پس از مدتی به نجف بازگشت و در محضر حضرات آیات: سیدعبدالهادی شیرازی، شیخ حسین حلی، سیدجمال الدین گلپایگانی و شیخ عبدالرسول جواهری به تکمیل آموخته هایش در فقه و اصول و تألیف کتاب هایی چند پرداخت و سپس در سال ۱۳۷۷ ق به حوزه علمیه قم آمد و تدریس فقه و اصول را آغاز نمود و این تا زمان تندرستی وی ادامه داشت. آن عالم فرزانه دارای کتابخانه ای نفیس و حاوی نسخه های فراوان مخطوط و محضری خوش و اخلاقی نیک بود. هم چنین مقید به آداب و اوراد و ادعیه و دائم الذکر و حافظ بسیاری از اجزاء قرآن و دعا بود.

برخی از تألیفات آن عالم ربانی عبارت اند از:

۱. فضائل اهل البيت عليهم السلام ۲. شرح باب حادی عشر ۳. غرائب و قصار الکلم ۴. تقریرات درس اصول آیت الله آقا ضیاء الدین عراقی (دوره کامل)

۵. تقریرات اصول آیت الله العظمی سیدابوالحسن اصفهانی (دوره

کامل) - این کتاب به چاپ رسید

۶ و ۷. تقریرات دس فقه آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی (کتاب الطهاره و کتاب الصلاه)

فقید سعید در روز دوشنبه نهم رجب ۱۴۱۸ ق (۱۹ آبان ۱۳۷۶ ش) در ۹۵ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش با تشییعی باشکوه و پس از نماز آیت الله بهجت بر آن، در صحن حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

کمالی دزفولی ۱۳۳۲ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج سیدعلی کمالی دزفولی یکی از قرآن پژوهان سترگ معاصر بود. فقید سعید در سال ۱۲۹۲ ش در دزفول در بیت علم و فضیلت زاده شد. پدرش حجه الاسلام سید رضی الدین محمد رضا (۱۳۱۱ - ۱۳۳۷ ق) از آیت الله سید محمد فیروز آبادی اجازه داشت و از آثارش ارجوزه حدیث کسا و دو ارجوزه در صرف و نحو عربی و کشکول است و او هم فرزند عارف مشهور سید حسین ظهیر الاسلام دزفولی (۱۲۷۴ - ۱۳۳۷ ق) است (ر. ک: خاندان سادات گوشه، ص ۲۷۷ - ۲۸۰).

مرحوم استاد کمالی تحصیلات دوره دبستان و متوسطه را در دزفول و اهواز گذرانید و پس از آن به تهران آمد و از دانشکده معقول و منقول، موفق به اخذ لیسانس شد. با درگذشت عموییش سید صدرالدین ظهیر الاسلام، کارهای خانواده ای بزرگ برعهده او نهاده شد، اما از کوشش های دینی و اجتماعی دست برنداشت و با ایراد سخنرانی های فراوان در اهواز و دزفول به بیداری مردم پرداخت. او در مهرماه ۱۳۲۹ ش به تهران آمد و به تألیف و تدریس پرداخت و در ماه مبارک رمضان به اهواز می رفت

ص: ۴۹۲

و در مسجد جامع به ایراد سخن می پرداخت . از سال ۱۳۴۸ ش به بعد با تشویق و ترغیب مرحوم استاد محمّد کاظم معزی دزفولی یکسره به فعالیت های قرآنی پرداخت و آثار سودمندی از خویش به یادگار نهاد . قریحه شعری صاف و روانی داشت و اشعار فراوان سرود ، اما بدان دل بستگی نشان نداد و آثار علمی دیگر نگاشت . او در ۲۹ اسفند ماه ۱۳۸۳ ش در ۹۱ سالگی در زادگاهش درگذشت و در همان جا مدفون شد .

کتاب هایش عبارتند از :

۱ . قانون تفسیر (۳ ج) ۲ . تاریخ تفسیر ۳ . قرآن ، ثقل اکبر ۴ . قرآن و جامعه شناسی ۵ . قرآن و مبارزات ۶ . قرآن و دستورات ۷ . قرآن و مقام زن ۸ . شناخت قرآن ۹ . خاتم النبیین ۱۰ . جاء الحق (ردّ کتاب ۲۳ سال)

۱۱ . عترت ، ثقل کبیر ۱۲ . همزیستی و معاشرت در اسلام (تلخیص و ترجمه ۴ جلد بحارالانوار)

۱۳ . عرفان و سلوک اسلامی ۱۴ . خردافزا (حوادث تاریخی) ۱۵ . جنایات دو ساله دکتر بقایی در دزفول (وقایع حزب زحمتکشان)

۱۶ . ارمغان ربیع (شعر)

۱۷ . عزیز و نگار (داستان منظوم)

۱۸ . هر که می خواهد بخواند (نقد کتاب ملایان شوستر بخواند) .

و تألیفات غیر چاپی اش هم عبارتند از :

۱۹ . تفسیر قرآن برای همه (۶ ج) ۲۰ . سیمای دزفول ۲۱ . لغات دزفولی ۲۲ . امثال دزفولی ۲۳ . منتخب تاریخ تمدن ویل دورانت ۲۴

ص: ۴۹۳

. واژه های معرّب ۲۵ . چهره مولوی در آئینه مثنوی ۲۶ . حافظ در آئینه سخنش . (ر . ک : خاندان سادات گوشه ، ص ۲۸۰ - ۲۸۲) .

کمره ای ۱۳۲۰ - ۱۴۱۶ ق

آقای حاج شیخ محمدباقر کمره ای خمینی از علمای مشهور و نویسندگان بنام به شمار می رفت. وی پس از سال ۱۳۲۰ ق در کمره (اطراف خمین) دیده به جهان گشود و پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و طیّ تحصیلات مکتبخانه، نزد پدر بزرگوارش - حجهالاسلام حاج شیخ محمد که از علمای تحصیل کرده حوزه علمیه اصفهان بود - مقدمات علوم را تا سطوح بیاموخت، سپس برای ادامه تحصیل به اراک رفت و پس از چند ماه در سال ۱۳۴۱ ق به قم مهاجرت کرد و به تکمیل تحصیلات و فراگیری سطوح عالیه اشتغال ورزید . آن گاه به درس آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری حاضر شده و از مباحث فقهی و اصولی آن مرد بزرگ بهره ها برد و هم زمان با آن از درس های آیات عظام: سیدابوالحسن اصفهانی و میرزای نایینی (که به خاطر اعتراض به سیاست های دولت وابسته به انگلیس ملک فیصل در عراق همراه با آیات عظام: شیخ محمد حسین اصفهانی، سیدعبدالحسین حجت، سیدعلی شهرستانی و شیخ مهدی خالصی به ایران - قم - تبعید شده بودند) فراوان بهره برد. نیز در سال ۱۳۴۶ ق که علمای اصفهان به عنوان مخالفت با حکومت رضاخان به قم مهاجرت کرده بودند به درس آیت الله العظمی حاج شیخ محمد رضا مسجد شاهی اصفهانی حاضر شد و از درس های عمومی و خصوصی وی بهره برد و موردتوجه خاص استاد قرار گرفت . وی

ص: ۴۹۴

این درس ها را با فرزند استاد، آیت الله حاج آقا مجدالدین مباحثه می کرد. در سال ۱۳۴۷ ق به اصفهان رفت و به مدت دو سال مهمان استاد بود و از درس ها و معاشرت های او بهره شایان برد. در سال ۱۳۴۹ ق به نجف رفت و در آن جا از محضر آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، میرزای نایینی و آقا ضیاء عراقی بهره های فراوانی برد و مبانی فقه و اصول خویش را استوار ساخت. آیت الله فقید در سال ۱۳۵۸ ق (۱۳۱۸ ش) پس از مراجعت به ایران و اندکی اقامت در وطن خویش، به شهر ری کوچید و تا پایان عمر در آن جا اقامت گزید. فقید سعید تا پایان زندگی به تدریس خارج فقه و اصول، تألیف، ترجمه، راهنمایی مردم، اقامه جماعت اشتغال داشت و زهد فراوان و قناعت بسیار از زندگی اش مشهود بود. بر روزه گرفتن سه ماه رجب و شعبان و رمضان و نوافل یومیه، تهجد و شب زنده داری، رعایت مستحبات و پرهیز از مکروهات، بی اعتنایی به زخارف دنیا پای می فشرد و دوبار پیاده به حج خانه خدا مشرف شد. از ذوقی عالی و طبعی سرشار برخوردار بود و شعر عربی و فارسی را روان می سرود. از آثار فراوانش تبخّر و مهارت او در فقه، اصول، تفسیر، کلام و عقاید، تاریخ، تراجم، ادبیات عرب و عجم، لغت، حدیث، ملل و مذاهب اسلامی، معانی و بیان، و غیره مشهود است. از جمله کتاب هایش که متجاوز از پنجاه عنوان است، عبارت اند از :

۱ . تقریرات فقه و اصول اساتید خود در قم و نجف اشرف (خطی)

۲ . اصول الفوائد الغریبه برگرفته از درس اصول

ص: ۴۹۵

میرزای نائینی (۲ ج : مباحث الفاظ و اصول عملیه)

۳. حاشیه بر مکاسب (خطی)

۴. رساله در مکاسب محرمه (خطی)

۵. فصل الخصومه فی الورد و الحکومه (خطی)

۶. فروع دین و نصوص احکام یا فقه فارسی (۴ ج) ۷. راهنمای حج ۸. خداشناسی (ج ۱)

۹. الدین فی طور الاجتماع (۵ ج، سه جلد آن به چاپ رسیده)

۱۰. ستون دین ۱۱. روحانیت در اسلام (۲ ج) ۱۲. مرامنامه اتحاد روحانیون و علمای اسلام ۱۳. السیف المشتهر فی تحقیق اسم المصدا (این کتاب که بسیار مورد تشویق شیخ محمد رضا اصفهانی قرار گرفت، خطی است)

۱۴. هدیه عید نوروز یا عروس مدینه ۱۵. خودآموز علم بلاغت ۱۶. خودآموز صرف زبان عربی ۱۷. انتخابات اساسی حکومت ملی یا اصلاح مجلس شورای ملی

۱۸. کانون حکمت قرآن (تفسیر سوره لقمان)

۱۹. کانون عفت قرآن (تفسیر سوره یوسف)

۲۰. ترجمه و شرح اصول کافی (۴ ج)

۲۱. ترجمه و شرح روضه کافی ۲۲. ترجمه امالی شیخ صدوق ۲۳. ترجمه خصال صدوق ۲۴. ترجمه کمال الدین و تمام النعمه ۲۵. گنجینه معارف شیعه امامیه ، ترجمه کنز الفوائد کراچی ۲۶. رموز الشهاده ، ترجمه نفس المهموم محدث قمی ۲۷. مشاهیر دانشمندان اسلام ، ترجمه جلد دوم الکنی و الالقاب ۲۸. مفاتیح الجنان ، ترجمه (شیوا و متین)

۲۹. آسمان و جهان (۱۰ ج) ، ترجمه بحار الانوار، کتاب السماء و العالم ۳۰. ترجمه «تحف العقول» ۳۱. ترجمه «الغارات» ابراهیم ثقفی

ص: ۴۹۶

۳۲. حمزه سالار شهیدان در جنگ احد ۳۳. همت بلند، پرتوی از زندگانی سیدالشهدا ترجمه «سمو المعنی فی سمو الذات»

۳۴. نیز در مقدمه کتاب هایی که ترجمه کرده است، شرح احوال مؤلف و معرفی کتاب را به تفصیل نگاشته که خود کتابی جداگانه را تشکیل می دهد

۳۵. دیوان اشعار (خطی)

۳۶. حکومت شاهی مایه تباهی (تأیید جمهوری اسلامی)

۳۷. پاسداری از حکومت جمهوری اسلامی ۳۸. مروارید حکمت (نظم کلمات قصار علی علیه السلام در نهج البلاغه)

۳۹. تکمله «منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه» (۲ ج)

این مرد بزرگ از تمام اساتید خویش اجازه اجتهاد و روایت داشته و اجازه اجتهادش از آیت الله حائری بسیار قابل توجه است. آن عالم فرزانه پس از عمری سرشار از خدمات دینی، اجتماعی و علمی در ۹۵ سالگی در تاریخ ۵ محرم الحرام ۱۴۱۶ ق (۱۴ خرداد ۱۳۷۴ ش) بدرود حیات گفت و در صحن حرم مطهر حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام به خاک سپرده شد.

(سیدمصلح الدین مهدوی ، تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان ، ج ۲ ، ص ۲۹۲ - ۲۹۶)

کوکبی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج سیدابوالقاسم کوکبی یکی از مراجع تقلید و علمای بزرگ حوزه علمیه قم به شمار می رفت .

فقید سعید در سال ۱۳۰۴ ش (۱۳۴۴ ق) در تبریز در بیت علم و فضیلت زاده شد . پدرش مرحوم حجهالاسلام حاج سیدعلی اصغر باغمیشه ای یکی از شاگردان آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری و از علمای محل خویش بود . معظم له در کودکی در مکتب خانه میرزا فرج الله تبریزی به فراگیری قرآن و نهج البلاغه و ادبیات

ص: ۴۹۷

عرب و عجم پرداخت ، سپس در نوجوانی در مدرسه طالبیه به فراگیری سطوح و تکمیل ادبیات و معانی و بیان پرداخت و پس از آن در حدود سال ۱۳۲۰ ش به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و تحت اشراف آیت الله حجت کوهکمری به تحصیل سطوح عالیه مشغول شد .

شرح لمعه را از قاضای میرزا مهدی صادقی تبریزی ، رسائل را از میرزا محمد مجاهدی و مکاسب و کفایه را از آیت الله حاج سید محمد محقق داماد فراگرفت و پس از آن در درس خارج فقه و اصول آیات عظام : آقای بروجردی و آقای حجت و درس حکمت و فلسفه آیت الله علامه طباطبائی حاضر شد و مبانی علمی خویش را استوار ساخت و همزمان به تدریس شرح لمعه و رسائل اشتغال داشت . سپس در حدود سال ۱۳۷۲ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و به دروس آیات عظام : حکیم ، خویی ، شاهرودی ، سید عبدالهادی شیرازی و میرزا باقر زنجانی حاضر شد و درس های هر یک و مشی و روش آنان را آزمود و سپس منحصراً به فراگرفتن فقه و اصول از آیت الله العظمی خویی و درس فقه از آیت الله العظمی حکیم پرداخت و تا پایان مدت اقامت خویش در نجف لحظه ای از آن درس ها را از کف نگذاشت . او همزمان با تحصیل به تألیف و تدریس پرداخت و شاگردان بسیار پرورش داد . او در آن زمان با نگارش و چاپ کتاب مبانی الاستنباط - تقریرات درس آیت الله خویی - شهرتی به سزا کسب کرد و مورد تجلیل استادش قرار گرفت و نامش به عنوان یکی از فضلا و مدرّسین مشهور

در حوزه علمیه طنین افکن شد . در سال ۱۳۹۲ ق بر اثر فشارهای رژیم بعث عراق به شهر مقدس قم مهاجرت کرد و به تألیف و تدریس و ترویج شعائر دینی اشتغال ورزید و پس از وفات آیت الله خویی بود که رساله عملیه اش به چاپ رسید و گروهی از مؤمنان آذربایجان در تقلید به ایشان رجوع کردند .

آثار علمی چاپ شده معظم له عبارتند از :

۱ . توضیح المسائل ۲ . مناسک حج ۳ . حاشیه بر عروه الوثقی ۴ . مبانی الاستنباط (۲ ج ، تقریرات درس اصول آیت الله خویی ، بحث قطع و ظن ، استصحاب ، تعادل و ترجیح و اجتهاد و تقلید) .

و آثار غیرچاپی اش هم عبارتند از :

۱ . حاشیه بر مکاسب ۲ . کتاب الطهاره ۳ . کتاب الحج ۴ . تقریرات درس اصول آیت الله خویی (دوره کامل)

۵ . تقریرات درس فقه آیت الله خویی (طهارت ، صلاه ، بیع و خیارات ، مکاسب محرمه ، رضاع)

۶ . قواعد فقهیه .

آن فقیه بزرگ پس از عمری تلاش در راه اعلای کلمه دین در ۸۰ سالگی در روز سه شنبه ۲۹ آذر ۱۳۸۴ ش ، پس از یک بیماری بدروود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تعطیلی دروس مراجع تقلید در روز چهارشنبه ۳۰ آذر (۱۸ ذی القعدة ۱۴۲۶ ق) با تشییع با شکوه و تجلیل فراوان و نماز آیت الله میرزا جواد تبریزی بر آن در قبرستان ابو حنین به خاک آرمید .

کلیپ‌های ۱۳۱۶ - ۱۴۱۴ ق

آیت الله حاج سید محمد رضا موسوی کلیپ‌های یکی از برترین عالمان دین و از بزرگ ترین مراجع تقلید جهان تشیع

ص: ۴۹۹

وی در هشتم ذیقعده الحرام ۱۳۱۶ ق در بخش «گوگد» گلپایگان، پا به عرصه وجود نهاد. به مناسبت تقارن ولادتش با سالروز ولادت امام هشتم حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام نامش را محمّد رضا و کنیه اش را ابوالحسن و لقبش را هبه الله نهادند. پدرش آقا سید محمد باقر امام عالمی معروف به زهد و تقوا و پایبند به آداب و مستحبات دینی و کوشا در امر به معروف و نهی از منکر بوده است. در سه سالگی مادر و در نه سالگی پدر را از دست داد. دوران کودکی را با مشکلات و سختی های فراوان و فقدان پدر سپری کرد و تحصیلات ابتدایی را در مکتبخانه گذراند. نوجوانی بیش نبود که شوق تحصیل علوم اسلامی او را به سوی آیت الله ملا محمد تقی گوگدی (م ۱۳۵۳ ق) کشانید و در نزد ایشان ادبیات عرب را فراگرفت. سپس نزد آیت الله سید محمد حسن خوانساری (م ۱۳۳۷ ق)، برادر مهتر آیت الله العظمی سیداحمد خوانساری زانوی ادب به زمین زد و ادبیات و قسمتی از سطوح را از ایشان استفاده کرد. نوزده ساله بود که به سوی اراک شتافت و در مدرسه آقا سیدضیاءالدین به تکمیل دوره سطوح پرداخت. در ۱۳۳۷ ق به مجلس درس آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری حاضر شد و تا سال ۱۳۴۰ ق در اراک از آن مرد بزرگ بهره ها برد. بیست و چهار ساله بود که به دنبال مهاجرت استادش آیت الله حائری، به قم کوچید و در مدرسه فیضیه ساکن شد. استاد با مشاهده استعداد و فهم شاگرد سختکوش بدو بسیار علاقمند شد و او را در شمار اصحاب

خاص و هیأت استفتاء قرار داد و تصحیح کتاب الصلاه خود را به او و آیت الله العظمی اراکی واگذار نمود. معظم له نیز تا پایان عمر استاد (۱۳۵۵ ق) ملازم درس ایشان بود.

آیت الله فقید در سال ۱۳۴۱ ق در قم به مدّت هشت ماه از محضر آیات عظام : میرزای نایینی و آقا سید ابوالحسن اصفهانی استفاده برد. از دیگر اساتید آیت الله فقید می توان از آیات عظم : حاج شیخ محمدرضا مسجدشاهی اصفهانی، حاج شیخ ابوالقاسم کبیر، آقای بروجردی، آقا ضیاء عراقی و شیخ محمد حسین غروی اصفهانی نام برد. ایشان از آیت الله العظمی حائری اجازه اجتهاد (در ۲۴ سالگی) و از حاج شیخ عباس محدّث قمی و آقا شیخ محمدرضا اصفهانی اجازه روایت داشته است .

مرجع فقید از آغاز ورود به حوزه علمیه قم در سال ۱۳۴۰ ق به تدریس رسائل، مکاسب و کفایه اشتغال ورزید و پس از وفات استادش آیت الله حائری تدریس خارج فقه و اصول را شروع نمود که تا گاهی چند پیش از وفاتشان ادامه داشت. ایشان در طول بیش از هفتاد سال تعلیم دانش اهل بیت، صدها تن از ستارگان درخشان آسمان علم را به جامعه اسلامی تحویل داده است.

تقریرات درس آیت الله فقید را عده بسیاری به رشته تحریر درآورده اند .

آن هایی که به چاپ رسیده است عبارت اند از:

۱ . کتاب الحج (۳ ج) ۲ . الهدایه الی من له الولایه، درباره ولایت فقیه

۳ . نخبه الاشارات فی احکام الخیارات، هر سه از : آقای احمد صابری همدانی ۴ . کتاب القضاء (۲ ج) ۵ . کتاب الشهادات ۶ . بلغه الطالب فی التعليق علی بیع المكاسب، هر سه

ص: ۵۰۱

نوشته: آقای حاج سیدعلی حسینی میلانی ۷. الدر المنضود فی احکام الحدود ۸. نتایج الافکار فی نجاسه الکفار، هر دو از: آقای علی کریمی جهرمی ۹. کتاب الطهاره (۲ ج) ۱۰. کتاب القضاء، هر دو از آقای هادی مقدس نجفی.

مرجع فقید در کنار اشتغالات گوناگون از تألیف و تصنیف نیز فروگذاری نکرده است.

آثار قلمی آن مرجع فقید عبارت اند از:

۱. حاشیه بر عروه الوثقی ۲. حاشیه بر وسیله النجاه ۳. رساله صلاه الجمعه ۴. رساله فی المحرمات بالنسب ۵. مسائل الحج ۶. افاضه العوائد، تعلیق بر دررالاصول حائری ۷. رساله در عدم تحریف قرآن ۸. کتاب الطهاره ۹. کتاب الحج ۱۰. کتاب الحدود ۱۱. صلاه الجمعه ۱۲. حواشی بر ملحقات عروه الوثقی و این ها به جز پیام ها، اعلامیه ها و بیانیه های مختلفی است که از سال ۱۳۴۲ تا سال ۱۳۷۲ به مناسبت های گوناگون صادر فرموده اند که اگر گردآوری شود، سه جلد کتاب قطور را تشکیل خواهد داد.

آیت الله العظمی گلپایگانی در طول سی و دو سال مرجعیت یکی از اقطاب فتوا و ارکان فقاہت بودند و روزانه استفتائات گوناگونی از سراسر جهان به محضر ایشان ارسال می شد و ایشان در تمام ابواب فقه فتوا داده اند و از همین رهگذر اکنون مجموعه فتاوی بسیاری از ایشان در دست است که عبارت اند از:

۱. منتخب الاحکام (با ترجمه انگلیسی)

۲. مختصر الاحکام (با ترجمه عربی و اردو)

۳. توضیح المسائل (به زبان های اردو، چینی، ترکی آذری و لاتین ترجمه شده است)

. مجمع المسائل

ص: ۵۰۲

۵. مناسک حج (به زبان های عربی، اردو، روسی و انگلیسی ترجمه شده است)

۶. احکامی از حج ۷. سؤال و جواب درباره مسایل حج ۸. آداب و احکام حج ۹. دلیل الحاج ۱۰. احکام عمره ۱۱. هدایه العباد (۲ ج) - درج حواشی بر وسیله النجاه در متن همراه با مسائل دیگر -

۱۲. رساله امر به معروف و نهی از منکر و مسایل اجتماعی اسلام ۱۳. مسایل نماز خوف و مطارده و احکام جبهه مرجع بزرگ شیعه علاوه بر تدریس و تربیت عالمان دین، تألیف، فتوا، رهبری و روشنگری جامعه شیعه به بنیان نهادن ده ها مؤسسه فرهنگی و دینی در گوشه و کنار جهان و آبادانی صدها مسجد و مدرسه در سراسر کشور دست یازید که برخی از آن ها عبارت اند از:

۱. دارالقرآن الکریم. اولین مؤسسه قرآنی کشور است که در سال ۱۳۵۲ پا گرفت و به کار چاپ و نشر قرآن مجید، ترجمه دقیق قرآن، بررسی اغلاط ترجمه های موجود و تصحیح آن ها، تشکیل موزه قرآن، گردآوری نسخه های خطی و چاپ قرآن، تشکیل کتابخانه تخصصی قرآن، چاپ و توزیع کتاب های قرآن، نشر مجله «رساله القرآن» و «پیام قرآن» و تشکیل «کنفرانس علوم و مفاهیم قرآن» و چاپ مجموعه مقالات و سخنرانی های آن پرداخته است (فعلاً، این مؤسسه تعطیل است).

۲. بیمارستان. که با داشتن بخش های قلب، جراحی، زایمان، اورژانس، داخلی، اطفال، اعصاب و رادیولوژی یکی از بزرگ ترین بیمارستان های کشور به شمار می رود و تا کنون منشأ خدمات بسیار به روحانیون و مردم و

رزمندگان اسلام در طول جنگ تحمیلی بوده است.

۳. کتابخانه، که با داشتن حدود یکصد هزار جلد کتاب چاپی و دوازده هزار جلد کتاب خطی یکی از غنی ترین کتابخانه های کشور به شمار می رود

۴. مجمع جهانی اسلامی در لندن ۵. مرکز معجم المسائل الفقهیه ۶. مسجد عظیم و باشکوهی در قم

۷. بعثه حج (که در ایام حج راهنمای دلسوز تمامی حجاج شیعی و مبلغ دلسوز تشیع به شمار می رود)

۸. مدرسه معظم و شکوهمند (که اینک در کنار مسجد اعظم و مدرسه فیضیه، سه قطب عمده تدریس در حوزه علمیه قم به حساب می آید)

۹. دارالایتام

۱۰. مؤسسه خیریه حضرت ولی عصر علیه السلام .

آیت الله العظمی گلپایگانی از بدو حرکت شجاعانه روحانیت به رهبری امام راحل، به مبارزات پیگیر و بی امان خویش با دیو استبداد پرداخت و اولین اعلامیه اعتراض به لایحه ننگین «انجمن های ایالتی و ولایتی» در مهرماه ۱۳۴۱ ش از سوی ایشان صادر شد و بدنبال آن بود که پیام ها و بیانیه های معظم له تا سقوط رژیم پهلوی هر روز ادامه یافت. از اقدامات ایشان در مقابل رژیم شاه عبارت اند از: سرباززدن از ملاقات با شاه مقبور و نخست وزیران و فرستادگان دربار؛ تحریم برنامه اوقاف و اعلامیه علیه معاملات و همکاری با سازمان اوقاف؛ قطع شهریه کسانی که با اوقاف همکاری می نمودند و تحریم امامت جماعت و گوش دادن به سخنرانی آنان؛ حرام شمردن خرید و فروش و مصرف و توزیع گوشت های وارداتی از خارج و قبول نکردن وجوهات فروشندگان آن ها (هرچند می شد تحت عنوان مال مخلوط به حرام، خمس آن را پذیرفت)؛

ص: ۵۰۴

اعتراض شدید و پیام کوبنده علیه تغییر تاریخ هجری به تاریخ منحوس شاهنشاهی؛ مخالفت صریح با حزب رستاخیز و تحریم شرکت مسلمانان در آن؛ مخالفت صریح با طرح امتحان دولت از طلاب و انکار صلاحیت آنان برای این امر که باعث عقب نشینی دولت وقت و مصون ماندن حوزه از این طرح ننگین شد؛ اعتراض شدید علیه گسترش بی بند و باری و فساد و فحشا و رواج منکرات و فرستادن نامه ای سرکشاده به شاه و تذکر عواقب وخیم آن؛ اعتراض و مخالفت بسیار شدید علیه سینما در شهر قم و تعطیل نمودن درس و نماز جماعت خویش به مدت یک هفته؛ مخالفت و اعتراض علیه تاجگذاری شاه و انتخاب ولیعهد و اخراج فرستادگان رژیم از بیت خویش و سرباز زدن از دیدار و پذیرفتن اعوان ظلمه و خوار نمودن آنان؛ پیام در جهت تجلیل از مقام شهید سعیدی و اعلام مجلس ختم برای ایشان در مسجد امام؛ تجلیل از مقام شهید حاج آقا مصطفی خمینی و تشکیل دو مجلس ختم در مسجد اعظم و شکستن سدّ رعب و ممنوعیت برپایی مجالس بزرگداشت و مطرح شدن ام حضرت امام در آن مراسم؛ استفسار از حال تبعید شدگان و سرکشی به خانواده های آنان و رسیدگی به احوال آنان؛ حمایت از مقام امام خمینی، بویژه در برابر اهانت روزنامه اطلاعات به مقام امام راحل و تاکید بر مقاومت روحانیت و پیگیری اعتراض ها و راهپیمایی ها و صدور اعلامیه های روشنگر و کوبنده در لحظات حساس و دلجویی و تأیید علمای مبارز شهرستان ها.

این اقدامات معظم له باعث شد تا مزدوران رژیم برای لطمه زدن به ساحت ایشان از هیچ کاری

فروگذاری نکردند و دوبار (دوم فروردین ۱۳۴۲ در مدرسه فیضیه و ۱۹ اردیبهشت ۱۳۵۷ ش) به سوی معظم له حمله کرده و قصد ضرب و جرح آن مرجع بزرگوار را داشتند که لطف خدا و جانفشانی های اطرافیان باعث حفظ ایشان شد.

پس از پیروزی انقلاب نیز همواره در جهت تأیید کامل مواضع حضرت امام و تقویت موقعیت ایشان به عنوان رهبر نظام و فراخواندن مردم به پیروی کامل از حضرت امام، توصیه به افراد صالح برای شرکت در مناصب نظام، طرح مباحث مورد نیاز حکومت اسلامی در درس خارج فقه (قضا، حدود و شهادات)، شرکت در تمام مراسم انتخابات و صدور پیام های گوناگون مبنی بر شرکت مردم در انتخابات، تقویت دولت اسلامی و حرام شمردن مخالفت با دستورات و مقررات دولت و نهی از فروش اجناس قاچاق، حمایت مادی و معنوی از رزمندگان اسلام در طول جنگ تحمیلی و ارسال هیأت های مختلف به جبهه های نبرد و اجازه مصرف ثلث در مصرف جبهه ها و بر عهده گرفتن ساختمان مراکز درمانی و بهداشتی استان های زلزله زده در جریان زلزله خرداد ۱۳۶۹ و ده ها اقدام دیگر فعال بودند.

آیت الله فقید با امام راحل از دیر زمان ارتباطی صمیمی و بسیار نزدیک داشته اند که سابقه آن به هفتاد سال پیش و محفل درس استادشان آیت الله العظمی حائری می رسید. این یک دلی و یک رنگی و صمیمیت پس از وفات آیت الله بروجردی به اوج خود رسید که برای جلوگیری از توطئه های مختلف رژیم برای محو ارزش های اسلامی همکاری تنگاتنگی را با هم آغاز نمودند که تا پایان عمر حضرت امام ادامه داشت.

مرجع بزرگ شیعه جامع فضایل اخلاقی و کمالات نفسانی بود.

ویژگی های بارز ایشان عبارت اند از: زهد و بی اعتنایی به زخارف دنیا، تواضع، بهره وری از فرصت ها، تجلیل از مقام فقها و مراجع معاصر، صبر در مصیبت فقدان فرزند برومندش، تشویق عالمان و نویسندگان، اهتمام بسیار به حفظ و قرائت قرآن (به طوری که در هر شبانه روز با تمام گرفتاری ها دو نوبت قرآن تلاوت می فرمود)، عشق به ساحت مقدس ائمه اطهار (به گونه ای که سال ها - حتی پس از مرجعیت - به منبر تشریف برده و اخبار آل محمد صلی الله علیه و آله وسلم را به گوش مردمان می رسانید و روزهای عاشورا روضه می خواند و در عزای امامان بشدت می گریست و به زیارت مرقد آنان مکرر مشرف می شد، تقیّد بسیار به مستحبات و ترک مکروهات (به طوری که باید آن جناب را زنده کننده مراسم اعتکاف در سراسر ایران بر شمرد و رواج عزاداری فاطمیه دوم را باید از او دانست)، احترام بسیار به استاد (که همیشه پیش از درس فاتحه ای برای استادش قرائت می فرمود و به استاد زاده خویش آیت الله حاج آقا مرتضی حائری بسیار احترام می نهاد).

آن عبد صالح خدا پس از عمری سرشار از توفیق و پربار از خدمات دینی و علمی و پس از طی بیماری کوتاه مدت در ۹۶ سالگی در شامگاه روز پنجشنبه ۱۸ آذر ۱۳۷۲ (۲۴ جمادی الثانی ۱۴۱۴ ق) ندای حق را لبیک گفت و فقدانش قلب تمام مسلمین جهان را در هم فشرد. مردم در سوگ آن مرجع بزرگ به سوگواری پرداختند و از سوی دولت هفت روز عزای عمومی و یک روز تعطیل عمومی اعلام گردید. مجالس بزرگداشت مقام علمی ایشان در گوشه و کنار جهان و

کشور اسلامیمان تا مدت ها ادامه یافت.

پیکر پاک آن مرجع بزرگ روز جمعه ابتدا در تهران با حضور صدها هزار نفر و با شرکت رهبر معظم انقلاب تشییع شد و پس از پنج ساعت راهپیمایی به قم انتقال یافت و سپس در روز شنبه ۲۰ آذر با حضور خیل عظیم و پرشکوه مردم قم تشییع و نماز به امامت آیت الله حاج شیخ لطف الله صافی گلپایگانی - داماد معظم له - برایشان خوانده شد و در مسجد بالاسر مرقد مطهر حضرت معصومه علیها السلام در جوار تربت استادش به خاک سپرده شد.

(شرح حال مفصل ایشان را در کتاب « فروغ فقاہت » و کتاب « اختران فقاہت » ، ج ۲ ، ص ۴۲۷ - ۴۹۳ نگاشته ام) .

لاکانی ۱۳۳۱ - ۱۴۲۱ ق

آقای شیخ محمد لاکانی رشتی، یکی از علمای بزرگ خطّه گیلان و عالم و فقیه نامی رشت به شمار می رفت. معظم له در ۲۸ صفرالخير ۱۳۳۱ ق در نجف اشرف به دنیا آمد. پدرش، آیت الله حاج شیخ مهدی لاکانی (۱۲۹۴ - ۱۳۷۰ ق) از علمای نامی شهر و از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی، سید محمد کاظم یزدی و شیخ الشریعه اصفهانی به شمار می رفت.

معظم له، در ۱۰ سالگی یعنی سال ۱۳۰۰ ش (۱۳۴۰ ق) به همراه پدر بزرگوارش به رشت آمد و به تحصیلات جدید (تا سیکل) پرداخت و پس از فراغت از آن، به فراگیری علوم دینی روی آورد و ادبیات و سطوح را نزد حضرات آیات: شیخ حسن رشاد، شیخ ابوطالب شفتی و شیخ احمد طاهری و پدر بزرگوارش آموخت. در سال ۱۳۵۰ ق (۱۳۱۰ ش) به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و

ص: ۵۰۸

از درس های فقه و اصول و فلسفه و کلام آیات عظام سید محمد تقی خوانساری، سید محمد حجت کوهکمری، سید صدرالدین صدر و حاج شیخ مهدی مازندرانی بهره فراوان برد. در سال ۱۳۶۳ (۱۳۲۲ ش) به قصد زیارت عتبات مقدسه عراق، وارد نجف اشرف شد و به مدت شش ماه از درس های آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی و آقا ضیاء عراقی بهره برد و پس از موفقیت در امتحان، به اخذ درجه اجتهاد از آن دو فقیه بزرگ نائل آمد. سپس به قم بازگشت و به تألیف و تدریس (رسائل و مکاسب و کفایه و شرح منظومه و شرح تجرید) پرداخت و هم زمان در درس های فقه و اصول آیت الله العظمی بروجردی هم شرکت کرد و این ۵ سال به طول انجامید. در سال ۱۳۲۹ ش، پس از زیارت بیت الله الحرام و مدینه منوره، به علت بیماری پدر بزرگوارش به رشت بازگشت و به تألیف و تدریس و اقامه جماعت و تبلیغ دین و گشایش امور مردم پرداخت و مدیریت مدرسه علمیه مستوفی و اقامه نماز در مسجد خواهر امام را برعهده گرفت و خدمات بسیار به ساحت علم و دین، ارایه داد. وی با آن مقام شایسته علمی و دینی اش، به رشت مهاجرت کرد و به خدمت به مردم پرداخت و از تمام مناصبی که شایستگی احراز آن را داشت و اگر در حوزه های علمیه بزرگ می ماند، قطعاً بدان دست می یافت، چشم پوشی کرد. او در نیم قرن اقامتش در رشت، شاگردان بسیار پرورانید و موفق شد تا بیمارستان ۲۰۰ تختخوابی دکتر حشمت - از سران و مجاهدان معروف نهضت جنگل - را برای رفاه حال مردم، بنیاد نهد.

ی از آیات عظام: بروجردی، حجت کوهکمری، اصفهانی و آقا ضیاء عراقی اجازه اجتهاد داشت و از مجلسی مفید و اخلاقی خوش و روی گشاده و بیانی نافذ برخوردار بود.

برخی از تألیفات متعدد آن فقیه بزرگ، عبارتند از:

۱. شرح فرائد الاصول (مباحث قطع و ظن و استصحاب و تعادل و ترجیح)

۲. شرح کفایه الاصول (مباحث الفاظ و برائت)

۳. شرح مکاسب (مباحث محرمه و معاطه و خيارات)

۴. رساله در قطع و ظن ۵. رساله در برائت و اشتغال ۶. رساله در استصحاب ۷. رساله در تعادل و ترجیح ۸. رساله در شکوک ۹. قاعده لاضرر ۱۰. رساله رضاع ۱۱. قاعده من ملک ص ۲ عده من ملک، ۲

۱۲. رساله در جمع بین اصالة الوجود و اصالة الماهیه ۱۳. رساله در بحث نفس ۱۴. رساله در اعتقادات ۱۵. رساله در علم اخلاق ۱۶. رساله در علم درایه ۱۷. رساله در علم منطق ۱۸. رساله در علم فلسفه ۱۹. رساله در علم اصول ۲۰. رساله در علم فقه ۲۱. رساله در کز و حلّ اختلافات اقوال و جمع بین روایات ۲۲. قواعد فقهی و اصولی ۲۳. رساله در اقتباسات آخوند خراسانی در کفایه ۲۴. حاشیه بر شرح لمعه ۲۵. حاشیه انتقادی بر مکاسب ۲۶. حاشیه انتقادی بر رسائل معظم له در تاریخ ۸ شوال ۱۴۲۱ ق (۱۴ دی ۱۳۷۹ ش) در ۹۰ سالگی در رشت بدرود زندگی گفت و به دنبال آن، در استان گیلان عزای عمومی اعلام و پرچم های سیاه در گوشه

ص: ۵۱۰

و کنار شهر بر افراشته شد و پیکر پاکش با تشییع بی سابقه و احترام بسیار، پس از نماز آیت الله صادق احسانبخش، در جوار مسجد کاسه فروشان به خاک سپرده شد.

(شریف رازی ، آثار الحجه ، ج ۲ ، ص ۳۰۲ - ۳۰۳)

لطفی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج آقا رضا لطفی ، یکی از فضیلابی تهران و معتمد و وکیل مطلق مراجع تقلید به شمار بود .

فقید سعید در ۱۳۳۵ ق ، در تبریز به دنیا آمد ، پس از اخذ مقدمات و سطوح در زادگاهش ، در ۱۳۵۵ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و در دروسهای آیات عظام : آقاضیاءالدین عراقی ، شیخ علی محمد بروجرودی و آیت الله خویی سالیان فراوان شرکت کرد و بیش از همه به آیت الله خویی دل بست و از بحثهای فقه و اصول معظم له استفاده فراوان برد و تقریرات درس ایشان را به چاپ رسانید . در سال ۱۳۶۷ ق به تهران آمد و به تجارت و بحث و مطالعه پرداخت و نیم قرن در بازار تهران وکیل مطلق آیت الله العظمی خویی بود . آن مرحوم ، پس از عمری سرشار از توفیق ، در ۹۰ سالگی ، در روز پنجشنبه ۲۴ محرم الحرام ۱۴۲۷ ق بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در روز جمعه ۲۵ محرم (سالروز شهادت امام سجاد علیه السلام) در قم تشییع و پس از نماز آیت الله وحید خراسانی بر آن ، در قبرستان ابو حسین به خاک آرمید .

کتابهای چاپی اش عبارتند از :

۱ . فصل الخطاب فی طهاره اهل الكتاب ۲ . الدرر الغوالی فی فروع العلم الاجمالی (تقریرات درس آیت الله خویی)

ص: ۵۱۱

و کتابهای غیرچاپی اش هم عبارت است از :

تقریرات درس فقه و اصول آیت الله خویی (محمدهادی امینی ، معجم رجال الفكر والادب فی النجف ، ج ۳ ، ص ۱۱۲۶) .

مامقانی

آقای حاج شیخ محی الدین مامقانی ، یکی از علمای مشهور حوزه علمیه قم بود .

فقید سعید در ماه صفر ۱۳۴۰ ق ، در نجف اشرف ، در بیت علم و فضیلت زاده شد . پدر بزرگوارش رجالی معروف شیعه آیت الله حاج شیخ عبدالله مامقانی (۱۲۹۰ - ۱۳۵۱ ق) صاحب تنقیح المقال و مقباس الهدایه ، وجدش مرجع بزرگ تشیع آیت الله شیخ محمد حسن مامقانی (۱۲۳۸ - ۱۳۲۳ ق) صاحب « غایه الآمال » و « بشری الوصول » و او هم فرزند آیت الله شیخ عبدالله مامقانی (م ۱۲۴۶ ق) - از شاگردان صاحب ریاض و نویسنده « شرح لمعه » - بوده است .

معظم له ، در ۱۱ سالگی پدر از دست داد و تحت تربیت مادر مکرمه اش قرار گرفت و ادبیات و سطوح عالیه را از اساتید بزرگ وقت مانند : شیخ عبدالحسین رشتی فراگرفت . سپس به تحصیل خارج فقه و اصول نزد آیات عظام : سید عبدالهادی شیرازی ، میرزا باقر زنجانی و سید محسن حکیم پرداخت و به آیت الله حکیم اختصاص تام پیدا کرد و بسیاری از امور دفتر معظم له بد و محوّل شد و همزمان به تدریس سطوح عالیه پرداخت .

در سال ۱۳۹۱ ق (۱۳۵۱ ش) بر اثر فشار رژیم بعثی عراق ، همراه با ایرانیان مقیم عراق از آن کشور اخراج شد

ص: ۵۱۲

و در تهران سکونت ورزید و به تدریس و امامت جماعت در مسجد ارک پرداخت . سپس راهی قم شد و در حوزه علمیه قم به تحقیق و تألیف پرداخت .

معظم له ، اسوه اخلاق حسنه و نمونه زهد و تقوا و فروتنی بود و با روی خوش و اخلاق نکو با دیگران برخورد می نمود .

آثارش عبارتند از :

۱ - شرح و تحقیق « تنقیح المقال فی علم الرجال » . (۳۰ جلد تاکنون)

۲ - تحقیق و حاشیه « مرآه الکمال » (۳ ج)

۳ - تحقیق و حاشیه بر « مرآه الرشاد » . (هر سه کتاب از تالیفات پدر بزرگوارش می باشد)

۴ - حاشیه بر رسائل و مکاسب ۵ - حاشیه بر شرح تجرید آن مرحوم از آیات عظام : سید ابوالحسن اصفهانی ، سید شرف الدین ، شیخ آقا بزرگ تهرانی و شیخ محمّد حسین کاشف الغطاء اجازه روایت حدیث داشت و بر ریحانه الادب مدرس تبریزی هم تقریظ نگاشته بود (که در جلد ششم آن به چاپ رسیده است) .

وی ، در آستانه ۹۰ سالگی ، در صبح ۶ جمادی الثانی ۱۴۲۹ ق (۲۱ خرداد ۱۳۸۷ ش) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع با شکوه و نماز آیت الله وحید خراسانی بر آن ، به عراق انتقال داده شد و پس از تشییع در کربلا و نجف اشرف ، در حرم مطهر کمیل بن زیاد نخعی - در کوفه - به خاک سپرده شد و مجالس بزرگداشت مقام علمی و عملی اش در ایران و عراق تا مدّت ها ادامه

ص: ۵۱۳

محسنی ملایری ۱۳۲۲ - ۱۴۱۶ ق

آقای حاج شیخ محمد باقر محسنی ملایری یکی از چهره های بنام حوزه علمیه قم به شمار می رفت. وی در سال ۱۳۲۲ ق / ۱۲۸۳ ش در نجف اشرف، زاده شد. پدرش آیت الله میرزا ابوالقاسم ملایری از شاگردان آخوند خراسانی بود. فقید سعید در سنین کودکی به همراه پدر به ملایر آمد و مقدمات و سطوح را در خدمت پدرش و میرزا هدایت الله آقا نجفی آموخت. سپس به حوزه مشهد مقدس کوچید و در محضر آیات عظام: حاج آقا حسین قمی، حاج میرزا محمد آقازاده، میرزا مهدی اصفهانی و حضرات آیات: آقا شیخ حسن فاضل برسی و آقا بزرگ حکیم شهیدی مبانی فقه، اصول، کلام، تفسیر، حدیث، حکمت و فلسفه را استوار ساخت و در خلال تحصیل به تدریس سطح نیز اشتغال جست. پس از زمانی چند به حوزه علمیه قم آمد و در مجلس درس آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری و آیت الله حاج شیخ ابوالقاسم کبیر حاضر شد و پس از ورود آیت الله العظمی بروجردی نیز در مجالس ایشان شرکت جست و پس از سالیانی چند، برای ترویج دین و بزرگداشت شعائر مذهبی (بنای مسجد، مدرسه، کتابخانه، تدریس، اقامه جماعت، پاسخگویی مشکلات دینی مردم، احیای موقوفات و تألیفات) به ملایر بازگشت و پس از پیروزی انقلاب اسلامی بود که اقامت در حوزه علمیه قم را برگزید .

فقید سعید عالمی عابد و شب زنده دار، آگاه بر علوم مختلف به ویژه: حدیث، تفسیر، تاریخ، فلسفه، ادبیات و اهل توسلات و زیارات طولانی و اوراد و اذکار بود. روزی چند جزو قرآن مجید و ادعیه مختلف را قرائت می نمود (و این بیش

از پنج ساعت از روز او را تشکیل می داد) و اشعار فارسی بسیار - خصوصاً از مثنوی معنوی - از بر داشت و علم او به تعبیر خواب و استخارات زبانزد عام و خاص در داخل و خارج کشور بود. وی از آیت الله العظمی سید ابوالحسن اصفهانی اجازه اجتهاد داشت و در طول زندگی - حتی در زمان عسرت و تنگدستی - از وجوهات شرعی استفاده نکرد.

از تألیفات وی کتاب «تطبیق الادیان» - در سه مجلد - و آثار ماندگار او در ملایر عبارت اند از:

۱. بنیاد مدرسه باقریه (همراه با مدرس و کتابخانه)

۲. بنای مسجد سجاد در کنار مدرسه باقریه

۳. تعمیرات مدرسه و مسجد شیخ الملوکی ۴. ساختمان مسجد صفی ۵. احیاء موقوفات (که در زمان رضاخان به تصاحب دولت در آمده بود) و ایجاد مؤسسات و مساجد در روستاهای ملایر از محل موقوفات .

ایشان در تاریخ یکشنبه ۲۳ مهر ماه ۱۳۷۴ ش (۱۹ جمادی الاولی ۱۴۱۶ ق) در ۹۴ سالگی بدرود حیات گفت و در روز دوشنبه پس از تشییع باشکوه در مسجد بالا سر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد .

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۷ ، ص ۲۱۴ - ۲۱۵)

مجتهدی ۱۳۴۳ - ۱۴۲۹ ق

آقای حاج شیخ احمد مجتهدی ، یکی از علمای مشهور تهران بود .

فقید سعید در ۲ رجب الخیر ۱۳۴۳ ق (۹ مهر ماه ۱۳۰۳ ش) در تهران زاده شد . خاندانش معروف به فضل و دیانت ، و نیاکانش از عالمان و مجتهدان شهر کاشان بودند . معظم له ، در

ص: ۵۱۵

۱۳۶۳ ق ، به حوزه علمیه قم آمد و سطوح را نزد اساتیدی مانند حضرات آیات : سیدمرتضی علوی ، سیدصادق شریعتمداری ، شید صدوقی و سلطانی طباطبایی به پایان رسانید و پس از آن به دروس فقه و اصول آیات عظام : بروجردی ، گلپایگانی ، مرعشی نجفی و امام خمینی حاضر شد و بهره های فراوان برد . سپس در سال ۱۳۷۰ ق به تهران بازگشت و در مسجد سیدعزیزالله به تدریس و تحصیل در محضر آیت الله خوانساری پرداخت و شبها در مسجد امین الدوله - پس از نماز مرحوم حاج شیخ محمد حسین زاهد - به تفسیر قرآن و بیان احکام اشتغال داشت . در سال ۱۳۷۵ ق ، بر حسب دعوت عده ای از متدینین بازار ، حوزه درسی خود را از مسجد حاج سید عزیزالله به مسجد جامع ملاجعفر منتقل کرد و آنجا را محل اقامه جماعت و تدریس و وعظ و تبلیغ خویش قرار داد و رفته رفته حوزه اش ، یکی از کانون های پررونق تحصیل علوم اسلامی در تهران گردید و صدها نفر از جوانان شیفته علوم اهلبیت علیهم السلام گرد وجودش جمع شدند و در مدت نیم قرن ، بسیاری از علما و فضالای تهران را تربیت نمود .

مرحوم شریف رازی درباره او می نویسد :

« آقای مجتهدی ، از دانشمندان و مربیان با حقیقت و معنویت معاصر است و از سی سال قبل که ایشان را شناخته ام با تقوا و ورع یافته ، و مکروهی از وی ندیده ام . او از افرادی است که علم خود را مقرون به عمل و قدس خویش را توأم با اخلاص قرار داده است » .^(۱)

وی

ص: ۵۱۶

، به دلیل مشاغل دینی و اجتماعی اش ، کمتر به تألیف پرداخت و تمام سعی و تلاش خویش را در تربیت جوانان و تدریس و تبلیغ و اقامه شعائر دین مصروف داشت ، سخنان و مجالس اخلاقی اش در تهران زبانزد بود و نقش مدرسه اش در طول انقلاب اسلامی و دوران جنگ تحمیلی و خدمات شایان آن مکان مقدس ، فراموش ناشدنی است .

آثارش عبارتند از :

۱ . رساله در محرم و نامحرم ۲ . رساله در احکام غیبت ۳ . رساله در گناهان کبیره سرانجام ، در روز یکشنبه ۴ محرم الحرام ۱۴۲۹ ق (۲۳ دی ۱۳۸۶ ش) ، پس از عمری ۸۳ ساله ، بدرود زندگی گفت و پیکر پاکش صبح روز دوشنبه با حضور هزاران نفر از اقشار مختلف مردم و روحانیت تهران ، تشییع ، و پس از نماز آیت الله مهدوی کنی بر آن ، در مدرسه علمیه اش به خاک سپرده شد و در سوگ فقدانش ، از سوی مقام معظم رهبری و مراجع عالیقدر تقلید و نهادها و سازمانها ، پیام ها تسلیت متعدد صادر شد .

محقق ۱۳۲۶ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج شیخ حیدرعلی محقق یکی از علمای نامی اصفهان به شمار می رفت. فقید سعید در سال ۱۳۲۶ ق در اصفهان به دنیا آمد و پس از یادگیری خواندن و نوشتن به تحصیل علوم دینی روی آورد. در آغاز، مقدمات و ادبیات را نزد آقایان: شیخ محمدباقر قمشه ای و شیخ محمدعلی عالم فراگرفت و پس از آن سطوح عالیه را در محضر حضرات آیات: شیخ محمد حکیم خراسانی و شیخ محمدحسن عالم نجف آبادی (قوانین)، شیخ علی یزدی (شرح لمعه)، سیدمرتضی خراسانی (رسائل)،

ص: ۵۱۷

سید مهدی درچه ای (مکاسب) و آقا سید محمد نجف آبادی (کفایه) آموخت و سپس به درس خارج آیات عظام: ابوالمجد شیخ محمدرضا اصفهانی، سید علی نجف آبادی حاضر شد و بهره های فراوان برد. سپس به حوزه علمیه قم مشرف شد و سالیانی چند از درس آیات عظام: سید صدرالدین صدر، حجت کوهکمری و سید محمد تقی خوانساری و آیت الله بروجردی استفاده کرد و پس از آن به نجف اشرف مهاجرت نمود و مدت های بسیار از درس آیات عظام: میرزا ابراهیم اصطهباناتی، شیخ محمد کاظم شیرازی، سید جمال الدین گلپایگانی و سید محمود شاهرودی بهره برد و بنیه علمی خویش را استوار ساخت و این همه، چهارده سال به طول انجامید.

سپس به زادگاهش بازگشت و به تدریس، وعظ و ارشاد و اقامه جماعت پرداخت. استاد سید مصلح الدین مهدوی می نویسد: «... از ائمه جماعت و وعاظ محترم اصفهان، که با مواعظ شافیه خود عموم مردم را هدایت و در نشر احکام و مسایل حلال و حرام مؤمنین را راهنمایی می نمایند...» (۱)

وی در مدرسه نیم آور، در حجره ای ساده و بی پیرایه، که به گلیم های رنگ و رو رفته مفروش و به کتابخانه ای آذین بسته شده بود، سالیان فراوان به تدریس سطوح عالیه اشتغال داشت و جمعی کثیر را پرورش داد و سیمایی جذاب و آهنگی گیرا و اخلاقی خوش داشت و زهد و سادگی از زندگی اش نمایان بود:

برخی از تألیفات او عبارت اند از:

۱. تقریرات درس فقه آیت الله شیخ محمدرضا اصفهانی ۲. تقریرات درس اصول آیت الله سید محمد نجف آبادی (دوره کامل)

سرانجام، پس از عمری ۹۵ ساله، در مرداد ماه ۱۳۷۹ ش (جمادی الاول ۱۴۲۱ ق) بدرود حیات گفت و پس از نماز آیت الله حاج آقا حسن امامی بر پیکر پاکش، در جوار مرقد

ص: ۵۱۸

محقق بهسودی ۱۳۵۷ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج سیدمحمد ظاهر محقق بهسودی یکی از چهره های علمی و جهادی مشهور افغانستان به شمار می رفت. آن فقید در سال ۱۳۱۷ ش (۱۳۵۷ ق) دیده به جهان گشود. پدر و نیای او، آیت الله سید محمدحسین اوجی، هر دو از علمای بنام منطقه بودند. او در کودکی پدر و در پنج سالگی جد بزرگوارش را از دست داد. و در تحت کفالت مادرش قرار گرفت. وی دروس مقدماتی و ادبیات و منطق را نزد آقا سیدمحمد باقر و آقا سیدمحمد سرور اوجی و سطوح عالیّه را نزد آیت الله سیدشاه عبدالعظیم و آیت الله شیخ عزیزالله غزنوی فراگرفت. سپس در سال ۱۳۳۹ ش رهسپار حوزه علمیه نجف شد چند سالی در درس آیت الله العظمی حکیم شرکت جست و سرانجام به توصیه ایشان به افغانستان بازگشت و در بهسود به تدریس علوم دینی، ترویج شعائر مذهبی، راهنمایی مردم و گره گشایی و حلّ و فصل امور مردم و اقامه جماعت در حسینیه اوجی اشتغال ورزید و نامش فراگیر شد. فقید سعید در سال ۱۳۴۵، مدرسه علمیه مهدویه اوجی را بنیاد نهاد و در آن به تدریس علوم دینی پرداخت. او در زمستان ها در بهسود و در تابستان ها در کابل (در مسجد جامع و حسینیه عرفان) به تدریس دست یازید و ده ها نفر را پرورش داد. در سال ۱۳۵۰ ش برای دومین بار به نجف اشرف مهاجرت کرد و در درس های آیات عظام: امام خمینی و خویی، حاضر شد و پس از مدتی چند به درخواست اکید مردم و سفارش امام خمینی به وطن مراجعت کرد و به تدریس درمدرسه مهدویه پرداخت، و از آن جا

که وکالت تام الاختیار امام را بر عهده داشت، به ترویج مبانی فکری ایشان در میان مردم اقدام کرد.

پس از کودتای مارکسیستی در کابل (دی ماه ۱۳۵۷) به ایران آمد و حزب جهادی «سازمان نیروی اسلامی» را برای سازماندهی مهاجرین و جهاد مسلحانه آنان علیه ارتش اشغالگر روس و رژیم خلقی بنیان نهاد و به بسط اندیشه انقلاب اسلامی پرداخت. در سال ۱۳۶۰ ش به سنگرهای جهاد و مبارزه شافت و علاوه بر جهاد، رهبری فکری مردم و مجاهدین را برعهده گرفت و در برابر چهره های ضد دین سخت ایستادگی کرد.

فقید سعید در سال ۱۳۶۲ ش به قم آمد و به تدریس و تألیف و شرکت در دروس آیات عظام پرداخت. او با شرکت و عضویت در شورای ائتلاف اسلامی و بعدها با عضویت در شورای عالی نظارت حزب وحدت اسلامی افغانستان و مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام و شورای نظارت بر مدارس دینی افغانستان نقشی اساسی را در جهت رفع اختلاف ها و ایجاد وحدت و هماهنگی در صفوف مجاهدین ایفا کرد. فقید سعید با حضور خویش در میان مردم افغانستان در بامیان و بهسود، چراغی فروزان فرا راه مردم بود و گره گشای مشکلات آنان.

سادگی زندگی، اخلاق خوش، تقوا و تعهد و بهره وری از اوقات عمر و تلاش در جهت رفع دوگانگی و اختلاف، دین باوری و دفاع از حق از ویژگی های او بود و خانه اش مرکز شیعیان مظلوم به شمار می رفت.

برخی از تألیفات چاپ شده او عبارت اند از:

۱. افغانستان در مسیر تکامل انقلاب اسلامی ۲. رمز پیروزی انقلاب اسلامی در جهان

ص: ۵۲۰

۳. چهره شوم و واقعی کمونیزم ۴. تقریرات درس فقه و اصول اساتیدش در قم و نجف از نوشتارهای دیگر اوست که هنوز به چاپ نرسیده است.

آن عالم بزرگوار در تاریخ ۲۵ شعبان المعظم ۱۴۱۷ ق (۱۳ دی ۱۳۷۵ ش) در ۵۸ سالگی در شهر «پلخمری» چشم از جهان فرو بست و فقدانش عموم شیعیان افغانستان را در سوگی بزرگ فرو برد.

محقق تهرانی ۱۳۳۲ - ۱۴۱۵ ق

آقای حاج شیخ محمد رضا محقق تهرانی از علمای تهران به شمار می رفت. وی در سال ۱۳۳۲ ق در تهران به دنیا آمد و پس از پشت سر نهادن دوران کودکی، به حوزه علمیه قم آمد و مقدمات و سطح را نزد اساتید فن فراگرفت. سپس به مشهد مقدس رفت و سطوح عالیّه رانزد حضرات آیات: شیخ هاشم قزوینی، شیخ کاظم دامغانی و شیخ حسن فاضل بُرسی تکمیل کرد. پس از آن به درس خارج آیات عظام: میرزا محمد آقازاده (فرزند آخوند خراسانی) و حاج آقا حسین طباطبائی قمی و درس معارف قرآن آیت الله میرزا مهدی اصفهانی حاضر شد و مبانی علمی خویش را استوار ساخت. پس از غایله مسجد گوهرشاد و تعطیلی حوزه علمیه مشهد در سال ۱۳۱۴ به تهران آمد و در درس های اخلاق و عرفان آیت الله حاج شیخ محمدعلی شاه آبادی شرکت جست. پس از چندی به قم آمد و در درس های آیات ثلاث، حضرات آقایان: صدر، خوانساری و حجت کوهکمری حاضر شد و بر اندوخته های علمی خویش بیافزود. با ورود آیت الله العظمی بروجردی به قم (سال ۱۳۶۴ ق) به مدّت نه سال در درس فقه و اصول ایشان شرکت کرد. پس از آن به مشهد آمد و سالیانی

چند به تدریس فقه و اصول پرداخت. و سپس به تهران مهاجرت کرد. از آثار ایشان به غیر از رساله «توضیح المسائل»، کتاب «حقائق الفقه فی شرح شرایع الاسلام» شامل یک دوره کامل فقه استدلالی در بیش از ۷۰ جلد است که پنجاه جلد آن به چاپ رسیده است. وی در ۸۳ سالگی، در تاریخ دوم شوال المکرم ۱۴۱۵ ق (۱۲ اسفندماه ۱۳۷۳) بدرود حیات گفت.

محلّاتی ۱۳۴۵ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج شیخ مجدالدین محلّاتی، یکی از علمای مشهور شیراز و از چهره های درخشان روحانیت در استان فارس به شمار می رفت. معظم له در سال ۱۳۴۵ ق (۱۳۰۵ ش) در نجف اشرف زاده شد.

پدرش آیت الله العظمی حاج شیخ بهاءالدین محلّاتی شیرازی (۱۳۱۴ - ۱۴۰۱ ق) از مراجع تقلید و از پیشوایان دینی مردم استان فارس و از شاگردان آیات عظام: شیخ محمد کاظم شیرازی، میرزای نایینی و آقا ضیاء عراقی بود. او فرزند آیت الله شیخ محمد جعفر محلّاتی (۱۲۸۴ - ۱۳۵۸ ق) - از شاگردان آیات عظام: میرزای شیرازی، آخوند خراسانی و سیدمحمد کاظم یزدی و پیشوای مجاهدان و دلیران تنگستان در نبرد با قوای اشغالگر انگلیس - و او فرزند آیت الله شیخ محمد حسین محلّاتی (۱۲۴۷ - ۱۳۰۰ ق) از شاگردان متقدم میرزای شیرازی و او فرزند آیت الله آخوند ملامحمد علی محلّاتی (۱۲۲۸ - ۱۲۸۴ ق) از شاگردان آیات عظام: سید شفیع جاپلقی، سیدمحمدباقر شفتی، حاجی محمدابراهیم کلباسی و شیخ محمدتقی صاحب حاشیه - بوده است.

فقید سعید، در کودکی همراه پدر بزرگوارش به شیراز آمد و پس از فراگیری ادبیات و سطوح اولیه نزد والدش و هم زمان، تحصیل علوم جدید

ص: ۵۲۲

و اخذ لیسانس در رشته حقوق، در سال ۱۳۶۵ ق به حوزه علمیه قم آمد و سطوح عالیه را نزد حضرات آیات: شیخ مرتضی حائری، سید محمدباقر سلطانی طباطبایی، شیخ محمدعلی حائری کرمانی (مکاسب)، سیدزین العابدین کاشانی و میرزا محمد مجاهدی (کفایتین) و فلسفه و تفسیر را هم از محضر علامه طباطبایی فراگرفت و اختصاصی تام بدو پیدا کرد. سپس در درس خارج آیات عظام: آقای بروجردی، امام خمینی، محقق داماد، و اراکی شرکت نمود و مبانی علمی اش را استوار ساخت و در شمار فضلاء مشهور حوزه درآمد.

او در سال ۱۳۳۷ ش، به همراه عده ای از فضلاء حوزه، مجله دینی «مکتب اسلام» را بنیان نهاد و مقالاتی در حقوق اسلامی و تطبیق آن با حقوق ملل، نگاشت. در سال ۱۳۸۰ ق، به شیراز بازگشت و به تدریس فقه و اصول و تفسیر و فلسفه (در مدرسه خان) و اقامه جماعت (در مسجد ولی عصر) و تعلیم و تربیت جوانان و نقد مکاتب مادی و ترویج شعائر دینی پرداخت و با یاری پدر والامقامش، مؤسسات خیریه و بناهای عام المنفعه گوناگون هم چون: مسجد ولی عصر، مدرسه علمیه و کتابخانه حضرت ولی عصر علیه السلام، بیمارستان ولی عصر و کوی امام علی (برای ایتم و مستمندان) و جمعیت خیریه اسلامی را بنیاد نهاد و خدمات بسیار به مردم و روحانیت ارایه داد. معظم له در انقلاب اسلامی ایران نقش چشمگیر و قابل ملاحظه ای داشت و در پانزده خرداد ۱۳۴۲ در دفاع از مرجعیت امام خمینی به همراه پدرش دستگیر و به تهران انتقال و چند ماه زندانی شد و پس از آزادی، در کنار پدرش رهبری مبارزات مردم و علمای استان فارس را

برعهده داشت و در این راستا، در سال ۱۳۵۱ ش به شهرهای ایرانشهر، زاهدان و یزد به مدت ۱۴ ماه در تبعید به سر برد. (ر. ک: نهضت روحانیون ایران، ج ۶، ص ۶۸. ۷۰)

فقید معظم، بارها به کشورهای اروپایی و آمریکا مسافرت کرد و با بیان شیوا و منطق زیبایش مردم را با مبانی اسلام آشنا ساخت و آثار خیری را از خود به یادگار نهاد. وی اخلاقی خوش، سیمایی جذاب و گفتاری شیرین، دستی گشاده و قلبی مهربان داشت و تمام روزش را در خدمت مردم بود.

برخی از تألیفات وی، عبارت است از:

۱. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی ۲. تفسیر برخی از سوره های قرآن ۳. مجموعه مقالات (در مجله مکتب اسلام) ۴. کتابی در اصول عقاید ۵. ترجمه کتاب «ثم اهدیت» نوشته دکتر محمد تیجانی ۶. ترجمه کتاب «لاکون مع الصادقین» نوشته تیجانی

آن مرد بزرگ، پس از ۷۵ سال زندگی سراسر خیر و برکت و پس از ۵۰ سال خدمت به دین، در روز شنبه هشتم ربیع الاول ۱۴۲۱ ق (۲۲ خرداد ۱۳۷۸ ش) - سالروز شهادت امام عسکری علیه السلام - بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در روز چهارشنبه، پس از تشییعی باشکوه فراوان و نماز آیت الله مکارم شیرازی بر آن، در مدرسه ولی عصر علیه السلام که یادگارهای ارزنده اش می باشد - به خاک سپرده شد و مراسم بزرگداشت او تا روزهای متوالی در شهرهای مختلف استان ادامه یافت و در غم فقدان وی پیام های تسلیت متعدد از سوی مقام معظم رهبری، مراجع تقلید و سازمان ها و ارگان های مختلف صادر گردید.

)

ص: ۵۲۴

محمّدی اشتهااردی ۱۳۶۳ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج شیخ محمد محمّدی اشتهااردی ، یکی از نویسندگان پرتلاش حوزه علمیه قم بود .

فقید سعید ، در اول بهمن ۱۳۲۳ ش در اشتهاارد - ۶۰ کیلومتری کرج - زاده شد . پس از تحصیلات ابتدایی ، به تحصیل علوم دینی روی آورد و ادبیات عرب را در زادگاهش فراگرفت ، در سال ۱۳۳۸ ش به قم مهاجرت کرد و دروس سطح را در محضر حضرات آیات : شب زنده دار ، صلواتی ، اشتهااردی ، مشکینی و مکارم شیرازی آموخت و پس از آن در درس خارج آیات عظام : گلپایگانی ، آملی و مکارم شیرازی شرکت کرد و همزمان حکمت و فلسفه را از حضرات آیات : جعفر سبحانی و آقامهدی حائری ، و تفسیر قرآن را از آیت الله خزعلی و آیت الله مکارم شیرازی و روش تحقیق و تألیف را هم از استاد گرانقدرش آیت الله العظمی مکارم شیرازی آموخت و در محضر ایشان به تحریر مقالات و ارائه اثر پرداخت تا سرانجام با همکاری تنی چند از فضلا ، زیر نظر معظم له شالوده تألیف تفسیر نمونه و تفسیر « پیام قرآن » ریخته شد و آن فقید ، یکی از اعضای گروه تألیف بود .

وی ، همزمان در ده ها مجله و نشریه عضویت داشت و ارائه مقاله می نمود و برخی از کتاب هایش به زبان های دیگر ترجمه شده است .

برخی از آثارش عبارتند از :

۱ . قصه های قرآن ۲ . ترجمه صحیفه سجادیه ۳ - ۸ . داستان های نهج البلاغه ، اصول کافی ، مثنوی ، جوامع

ص: ۵۲۵

۹ - ۱۱. زندگی حضرت زینب ، حضرت معصومه ، حضرت خدیجه ، حضرت عباس ۱۲. پندهای جاویدان (۲ ج) ۱۳. داستان دوستان (۵ ج) ۱۴. نگاهی به زندگی امامان (۱۲ ج) ۱۵. سیمای اصحاب پیامبر (۱۰ ج) ۱۶. امام حسین آفتاب ولایت ۱۷. سوگنامه آل محمد ۱۸. سیره چهارده معصوم ۱۹. حضرت مهدی فروغ تابان ولایت ۲۰. بازنویسی ناسخ التواریخ امام حسین ۲۱. پاسخ به ۱۱۰ پرسش ۲۲. بابی گری و بهایی گری ۲۳. معراج پیامبر ۲۴. پیامبران اولوالعزم ۲۵. قضاوت های حضرت علی ۲۶. کرامات امام حسین ۲۷. چرا شیعه شدم ؟ ۲۸. لقمان و حکمت های او در قرآن ۲۹. قصه های روح پرور ۳۰. پوشش زن در اسلام ۳۱. ازدواج و شیوه همسر داری ۳۲. رابطه ایران با اسلام و تشیع ۳۳. سرگذشت های عبرت انگیز ۳۴. ۱۰۱ مناظره جالب و خواندنی ۳۵. اهمیت اذان و اقامه ۳۶. عالم برزخ در چند قدمی ما ۳۷. ده گردنه قیامت ۳۸. گفتار دلنشین ۱۴ معصوم ۳۹. ولایت فقیه عمود خیمه انقلاب ۴۰. حاج شیخ عبدالکریم حائری ۴۱. پاسخ به سؤالات مذهبی شما ۴۲. اسراف ، بلای خانمان سوز ۴۳. رنج ها و فریادهای حضرت فاطمه - ترجمه بیت الاحزان ۴۴. نگاهی بر زندگی چهارده معصوم - ترجمه الانوار البهیة ۴۵. سیمای پرفروغ حضرت محمد - ترجمه کحل البصر ۴۶. زندگی علمای شیعه - تلخیص

فوائد الرضویه ۴۷. غمنامه کربلا- ترجمه لهوف ۴۸. مسائل اعتقادی از دیدگاه تشیع - ترجمه عقاید الامامیه ۴۹. حضت ابوطالب پدر بزرگوار علی علیه السلام - ترجمه منیه الراغب ۵۰. امام مهدی جلوه جمال الهی - ترجمه - و ده ها کتاب کوچک و بزرگ دیگر که تعداد آنها به ۱۰۰ جلد بالغ می شود .

آن مرد پر تلاش و غیرتمند ، پس از پشت سر نهادن دوران بیماری جانکاه ، در ۶۲ سالگی ، در روز سه شنبه ۲۸ آذر ۱۳۸۵ ش (۲۷ ذی قعدہ ۱۴۲۷ ق) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشیع و نماز آیت الله مکارم شیرازی در قبرستان شیخان به خاک سپرده شد .

محمدی عراقی ۱۳۳۳ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج شیخ مجتبی محمدی عراقی، یکی از محققین نامی حوزه علمیه قم به شمار می رفت.

معظم له در سال ۱۳۳۳ ق، در کهرود اراک زاده شد. پدرش آیت الله حاج آقامحمد عراقی (م ۲۸ صفر ۱۳۵۸ ق) و او فرزند علامه آیت الله آخوند ملا محمد باقر عراقی (م ۲۵ ربیع الثانی ۱۳۱۵ ق) - معروف به آخوند کبیر - و مادرش از نوادگان آخوند ملا محمود میثمی عراقی صاحب لوامع و قوامع و دارالسلام بوده است.

فقید سعید، پس از تحصیلات ابتدایی به فراگیری علوم دینی روی آورد و بخشی از مقدمات و سطح را نزد پدرش - که به امر علمای نجف برای هدایت دینی مردم به شهر کنگاور کرمانشاه مهاجرت کرده بود - فراگرفت و در ۱۳۴۹ ق به زادگاهش بازگشت و ادامه سطوح را در محضر حضرات آیات: شیخ محمد سلطان العلماء - صاحب حاشیه بر کفایه - و آقا

ص: ۵۲۷

سیدمحسن هفته ای فراگرفت. در سال ۱۳۵۳ ق به حوزه علمیه قم آمد و در مجلس درس آیت الله حائری شرکت جست و پس از وفات ایشان (۱۳۵۵ ق) به درس آیات عظام: سیدمحمدتقی خوانساری و حجت کوهکمری حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت.

در ۱۳۵۸ ق به دلیل وفات پدرش به کنگاور مهاجرت کرد و به اقامه شعائر دینی و هدایت مردم مسلمان پرداخت و مسجدی بزرگ و آبرومند بنیاد نهاد. سپس در سال ۱۳۷۰ ق به قم بازگشت و مورد توجه آیت الله بروجردی قرار گرفت و علاوه بر شرکت در درس های فقه و اصول معظم له و جلسات استفتای ایشان، به تولیت مدرسه خان و مدیریت کتابخانه مدرسه فیضیه منصوب شد خدمات فراوانی را به حوزه علمیه قم ارایه نمود، که تجدید بنای مدرسه خان به بهترین شکل و احیای کتابخانه فیضیه و بازسازی آن و مرمت و حفاظت کتاب های خطی کتابخانه از آفت های طبیعی و تهیه فهرست کتابخانه و رسیدگی به امور نظام وظیفه روحانیون از آن جمله است. در سال ۱۳۷۷ ق، برای حمل ضریح مطهر حضرت رقیه علیها السلام به سوریه و ترویج تشیع در آن کشور، سفری بدان جا نمود که گزارش دیدارها و سخنرانی هایش در روزنامه های سوریه به چاپ رسید. او پس از وفات آیت الله بروجردی، یکسره به تألیف و تحقیق روی آورد و آثار بسیاری به سامان رسانید که برخی از آن ها عبارت اند از :

۱. همراه با خورشید (خاطراتش از آیت الله بروجردی)

۲. علمای گمنام (شرح احوال اجداد و علمای کهرود اراک)

۳. فهرست کتب کتابخانه مدرسه مبارکه فیضیه (۲ ج) ۴.

ص: ۵۲۸

شرح زندگانی آیت الله حاج سید محمد تقی خوانساری - که در ویژه نامه مجله حکمت در قم به چاپ رسیده است

۵. علیّ العال (مجموعه احادیث در فضایل امیرالمؤمنین علیه السلام)

۶. دومین بشر یا علی بن الحسین الاکبر علیه السلام (و شرح حال رجال بنی ثقیف)، مخطوط

۷. ليله القدر (و اثبات آن که شب قدر، شب ۲۳ ماه رمضان است، مخطوط)

۸. وقایع الایام (مخطوط)

۹. تقریرات درس فقه و اصول اساتیدش نیز وی یکی از پیشگامان تحقیق و چاپ کتاب های پیشینیان بود، که با همت بلندش کتاب هایی به چاپ رسید که عبارت اند از:

۱۰. عوالی اللئالی ابن ابی جمهور احسائی (۴ ج)

۱۱. تفسیر کنزالدقائق محمد بن مشهدی قمی (۱۴ ج)

۱۲. مجمع الفائده و البرهان محقق اردبیلی (۱۴ ج)

۱۳. المذهب البارع ابن فهد حلّی وی از بیشتر اساتیدش و مراجع قم و نجف اجازه روایت، اجتهاد و امور حسبیه داشت و در جریان جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، فرزند برومندش مهندس محمد تقی محمدی را به کاروان شهیدان انقلاب اسلامی تقدیم نمود. فروتنی و ساده زیستی از رفتارش، و تقوا و متانت از سیمایش نمایان بود.

آن محقق خدمتگزار در حدود ۸۹ سالگی در روز جمعه ۲۴ فروردین ۱۳۷۹ (۱۸ محرم الحرام ۱۴۲۲ ق) بدرود زندگی گفت و پیکر پاکش، عصر روز شنبه ۲۵ فروردین، پس از تشییع شایسته و نماز آیت الله حاج شیخ محمد تقی بهجت، در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد و در غم فقدانش، پیام تسلیتی از سوی مقام معظم رهبری صادر گردید.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان

محمدی لایینی ۱۳۴۱ - ۱۴۱۴ ق

آقای حاج شیخ حسین محمدی لایینی یکی از علمای مازندران به شمار می رفت. وی به سال ۱۳۰۱ ش (۱۳۴۱ ق) در روستای ملامحمد هزار جریب از توابع بهشهر در خانواده ای با تقوا دیده به جهان گشود. هشت ساله بود که پدرش را - که در حوزه نجف تحصیل می کرد - از دست داد و تحت سرپرستی مادرش دروس ابتدایی را فراگرفت. سپس به حوزه علمیه آیت الله کوهستانی رفت و در آن جا به یادگیری علوم اسلامی پرداخته، رسائل و مکاسب را نزد آن مرد بزرگ بیاموخت.

پس از آن برای تکمیل دانش خویش به حوزه علمیه نجف شتافت و در مدت دوازده سال از درس کفایه آیت الله حاج میرزا حسن یزدی و خارج فقه آیت الله العظمی حاج سید محمود شاهرودی و اصول آیت الله میرزا هاشم آملی (دو دوره) بهره ها گرفت و با اخذ اجازات متعدد اجتهاد از مراجع نجف به زادگاه خویش بازگشت و به دعوت آیت الله کوهستانی مدت ها به تدریس در حوزه علمیه ایشان پرداخت و شاگردان بسیاری را پرورش داد.

وی در مبارزات حق طلبانه مردم در انقلاب اسلامی، نقش چشمگیری را ایفا نمود و پس از پیروزی انقلاب، دوبار از سوی مردم به نمایندگی استان مازندران در مجلس خبرگان انتخاب گردید و تا پایان عمر بر این سمت بود. از خصوصیات ایشان تواضع و فروتنی، تهجد و شب زنده داری، عشق به ساحت مقدس اهل بیت و گریه های بسیار در مصایب آنان علیهم السلام بود.

ایشان پس از بیماری، در هفتاد سالگی در عصر جمعه ۱۶ مهرماه ۱۳۷۲ (۲۱ ربیع الثانی ۱۴۱۴) بدرود حیات گفت

و پس از تشییع باشکوه در نکا و قم، در صحن مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

محمّدی هیدجی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج شیخ عبدالرحمن هیدجی در سال ۱۳۴۴ ق (۱۳۰۴ ش) در هیدج - ۷۵ کیلومتری زنجان - در خانواده علم و تقوا به دنیا آمد.

پدرش حاج میرزا عبدالعظیم و نیایش حاج ملافتح الله و عموی پدرش آیت الله حاج میرزا عبدالرحیم فقاہتی (صاحب کتاب القضاء) همگی از علمای منطقه بوده و نسب آنان - مطابق شهادت شیخ بهایی - به صحابی جلیل القدر امیرالمؤمنین علیه السلام مالک اشتر نخعی می رسد. معظم له، مقدمات و ادبیات را در زادگاهش نزد ملا محمدحسین فخمی فراگرفت و پس از آن در سال ۱۳۶۱ ق به حوزه علمیه قم آمد و سطوح را نزد آیات: سیدشمس الدین کاظمی هیدجی و شیخ موسی عباسی زنجانی و دیگران فراگرفت و پس از آن به درس خارج آیات عظام: آقای بروجردی و حجت کوهکمری حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. در سال ۱۳۷۷ ق، بنا به درخواست اهالی محل و دستور آیت الله بروجردی به زادگاهش بازگشت و اداره مدرسه علمیه را بر عهده گرفت و به تدریس علوم دینی و تأسیس کتابخانه، مدرسه و اقامه جماعت (در مسجد حاج محمد و مسجد صاحب الزمان) پرداخت. در سال ۱۴۰۰ ق به قم آمد و به تدریس سطوح و تألیف کتب پرداخت. آن مرحوم از غالب آیات عظام قم و نجف اجازه روایت و امور حسبه داشت و در فقه و حدیث و تاریخ و شعر و ادب دارای دستی توانا بود.

تألیفات چاپ شده اش عبارت اند از:

۱. الحجه علی فصل الخطاب فی ابطال

ص: ۵۳۱

۲. النسب و فروع الفقيهه ۳. دره التاج فی حقیقه المعراج (فارسی) ۴. اندیشه های روشن (حکایات تاریخی) ۵. ارزنده ترین میراث (وصیتنامه)

و کتاب های غیر چاپی اش نیز عبارت اند از:

۶. حسن الثواب فی تفسیر فاتحه الكتاب ۷. هادی السفینه الی البحار (۳ ج) (تطبیق سفینه بر بحار قدیم و جدید)

۸. غوص البحار و لآلیها (منتخب بحار الانوار)

۹. تجرید البحار عن سوی الاحادیث و الاخبار ۱۰. مشایخ الاجازات ۱۱. اساس کامیابی (نامه سرگشاده امام صادق علیه السلام به جماعت شیعه)

۱۲. عوامل صلاح و فساد ۱۳. مکتب درختان ۱۴. تازه خرماي طبق (دیوان شعر فارسی و ترکی) ۱۵. زنده های خاموش و روان های بیدار ۱۶. وقایع الایام ۱۷. شرح حال حکیم هیدجی ۱۸. انتقادات اخلاقی ۱۹. عهد پارسی (شرح وصیتنامه امام علی علیه السلام به فرزندش، نامه ۳۱ نهج البلاغه)

۲۰. حل المسائل فی ترکیب العوامل ۲۱. چهل حدیث مسند در اخبار آخرالزمان ۲۲. چهل حدیث مرسل در اخبار ملاحم آن دانشمند عالی مقام، در شامگاه عید غدیر ۱۴۲۱ ق (۲۴ اسفند ۱۳۷۹ ش) در ۷۵ سالگی زندگی را بدرود گفت و پس از تشیع و نماز آیت الله حاج سیدصادق روحانی بر پیکرش، در قبرستان ابو حنین به خاک سپرده شد.

محمودی ۱۳۴۱ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج شیخ محمّد باقر محمودی یکی از بزرگان و نام آوران عرصه تاریخ و حدیث و سیره اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام بود.

فقید سعید، در ذی القعدة ۱۳۴۱ ق / خرداد ۱۳۰۲ ش، در علامرودشت - از توابع لامرد شیراز - زاده

شد. پس از دوران کودکی، جامع المقدمات را در زادگاهش آموخت و بر اثر شوق فطری کتابهای فارسی علامه مجلسی و دوره ناسخ التواریخ را مطالعه نمود. سپس در ۱۳۶۴ ق رهسپار نجف اشرف شد و ادبیات و سطوح را نزد اساتیدی چون آیات: مدرس افغانی، شهید مدنی، شیخ مجتبی لنکرانی، شیخ محمد فاضل قائینی، شیخ احمد اهری، سید محمد باقر محلاتی و سید علی علامه فانی فراگرفت و پس از آن در درسهای فقه و اصول آیات عظام: حکیم، شاهرودی، میرزا باقر زنجانی، شیخ حسین حلی، سید حسین حمامی، میرزا حسن یزدی و سید عبدالهادی شیرازی شرکت کرد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. در سال ۱۳۷۱ ق به کربلا- مهاجرت کرد و به تحقیق و تألیف و پژوهش و تحصیل و تدریس روی آورد و به درس آیات عظام: شیخ یوسف خراسانی صاحب «مدارک العروه» و میرزا مهدی شیرازی هم حاضر شد و بهره های فراوان برد. او در این زمان از تمام وقتش استفاده می کرد و به درس گروهی بسیار حاضر شد و از خرمن فیض آنان، کامیاب شد. در کربلا به نگارش نهج السعاده - مستدرک نهج البلاغه -، روی آورد و از این رهگذر مکرر به کتابخانه های نجف سر می زد و با علمای بزرگ نجف به ویژه شیخ آقا بزرگ تهرانی، و علامه امینی ارتباط مستحکمی یافت و از تجربیات آنان فراوان استفاده برد. زهد و اخلاص، تحمل شدائد و پایداری در راه هدف، صله رحم و عزت نفس، بهره وری از

اوقات و حرص بر احیا و نشر آثار و مناقب اهل بیت به ویژه امیرالمومنین علی علیه السلام از زندگی اش نمایان بود. برای چاپ آثار خویش در بیروت « مؤسسه المحمودی للمطبوعات » را تأسیس کرد و آثار فراوانی را در کمال نفاست و زیبایی عرضه کرد. و در قم « مجمع احیای فرهنگ اسلامی » بنیاد نهاد و گروهی از محققان را پرورش داد و بسیاری از کتب پیشینیان توسط وی و شاگردانش تحقیق و به چاپ رسید. در اسفند ۱۳۸۴ ش، همایش نکوداشت او در حوزه علمیه قم برگزار شد و کتاب خواندنی « عشق و ایثار » در تجلیل از خدمات وی به چاپ رسید. او تمام توانائیش را در راه گردآوری سخنان امیرمؤمنان و احیای فضائل آن حضرت در کتب پیشینیان به کار برد و در این راه، آثار فراوان - در زمینه تألیف و تحقیق - از خود به یادگار نهاد.

تألیفات او عبارتند از :

۱. نهج السَّعاده فی مستدرک نهج البلاغه (۱۴ ج) - کتاب برگزیده سال (۱۳۷۷ ش) -

۲. عبرات المصطفین فی مقتل الحسین (۲ ج) ۳. زفرات الثقلین فی ماتم الحسین (۲ ج) ۴. اشعه السهیل فی شرح وصیه امیرالمؤمنین الی کمیل ۵. کشف الرمس عن حدیث ردّ الشمس ۶. منیه الطالب فی مستدرک دیوان سیدالاباطح ابی طالب ۷. سیر الی الله (زندگینامه خود نوشت)

۸. الفیض الربانی فی تهذیب الطبرانی ۹. مناهج المعصومین فی ارشاد العالمین ۱۰. الآداب المنثوره والحکم المنظومه ۱۱. احسن السلوک

ص: ۵۳۴

فى تهذيب تاريخ الامم والملوك ١٢ . انباء الاسلاف فى ترتيب وتهذيب انسا الاشراف .

و تحقيقات معظم له نیز عبارتند از :

١ . المناقب فى تهذيب اسنى المطالب (ابن جزرى شافعى)

٢ . انساب الاشراف - ترجمه اميرالمؤمنين (بلاذرى)

٣ . انساب الاشراف - ترجمه الحسن والحسين عليهما السلام

٤ . بحارالانوار - تاريخ اميرالمؤمنين (ج ٣٢ و ٣٣ و ٣٤)

٥ . تاريخ مدينه دمشق - ترجمه اميرالمؤمنين (٣ ج) ، ترجمه الامام الحسن ، ترجمه الامام الحسين

٦ . ترجمه الامام زين العابدين والامام الباقر من تاريخ ابن عساكر

٧ . تفسير آيه الموده ، احمد بن محمد خفاجى

٨ . جواهر المطالب فى مناقب الامام على بن ابي طالب ، محمد بن احمد الباعونى (٢ ج)

٩ . خصائص اميرالمؤمنين على بن ابي طالب ، عبدالرحمن نسائى

١٠ . خصائص الوحي المبين ، ابن بطريق حلى

١١ . ديوان شيخ الاباطح ، ابوهفان مهزى

١٢ . الرد على المتعصب العنيد ، ابن جوزى

١٣ . الرياض النضرة ، مناقب اميرالمؤمنين ، محب الدين طبرى

١٤ . الروض النضيه ، احاديث ابوطالب ، ابن طولون دمشقى

١٥ . زين الفتى فى شرح سوره هل اتى ، احمد بن محمد عاصمى

١٦ . شواهد التنزيل ، آيات نازله دربارہ اهل بيت ، حاكم حسانى (٣ ج)

١٧ . فرائد السمطين فى فضائل المرتضى والتول والسبطين ، ابوالمؤيد حموى خراسانى (٢ ج)

١٨ . فضائل شهر رجب ، حاكم حسانى

١٩ . كتاب الاربعين عن الاربعين في فضائل امير المؤمنين ، عبدالرحمن خزاعي

ص: ٥٣٥

۲۰. محاسن الازهار فی مناقب امام الابرار ، احمد بن محلی

۲۱. المعیار والموازنه فی مناقب امیرالمؤمنین ، ابوجعفر اسکافی

۲۲. مقتل الامام امیرالمؤمنین ، ابن ابی الدنیا

۲۳. مناقب الامام علی بن ابی طالب ، محمد بن سلیمان کوفی

۲۴. النور المشتعل فی منازل من القرآن فی علی علیه السلام ، ابونعیم اصفهانی

۲۵. نزهه الابصار ومحاسن الآثار ، مامطیری طبری

۲۶. البراهین فی مناقب امیرالمؤمنین ، ابوجعفر محمد بن سلیمان

۲۷. اشراقات اللاهوت فی شرح انوار الملکوت فی شرح یاقوت، سید عمیدالدین حلّی.

۲۸. السهم الثاقب فی ردّ مالفقه الناصب ، سیدمحمدباقر حجت طباطبایی

۲۹. معارج نهج البلاغه ، علی بن زید بیهقی

۳۰. جواهر العقدین ، علی بن عبدالله سمهودی .

سرانجام آن عالم پرتلاش ، پس از عمری کوشش در راه نشر مناقب و فضائل امیرالمومنین در ۸۵ سالگی ، در روز یکشنبه ۱۷ ربیع الاول ۱۴۲۷ ق (۲۷ فروردین ۱۳۸۵ ش) در وقت نماز ظهر بدرود حیات گفت و پیکر پاکش ، روز دوشنبه پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله صافی گلپایگانی بر آن ، در صحن حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد .

محمودی دشتی ۱۳۲۵ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج شیخ محمد محمودی دشتی یکی از علمای حوزه علمیه قم بود که در سال ۱۳۲۵ ق در روستان کردوان از توابع شهر خورموج در منطقه دشتی استان بوشهر در خانواده ای با سوابق علمی و دینی ریشه دار به دنیا آمد.

پدر ایشان ملا حسن دشتی واعظ و منبری معروف آن منطقه بود . معظم له دروس مقدماتی حوزوی را در

محل خود در نزد شیخ محمد بحرینی گذراند و در سال ۱۳۵۸ ق به همراه برادر خود آیت الله حاج شیخ عباس ممودی دشتی برای ادامه تحصیل راهی نجف اشرف گردید و دروس سطح را نزد حضرات آیات: شیخ احمد اهری و میرزا باقر زنجانی فرا گرفت.

دروس خارج فقه و اصول را از استوانه های حوزه نجف آموخت . که عبارت اند از حضرات آیات: شیخ محمد حسین اصفهانی، آقا ضیاء عراقی، سید جمال الدین گلپایگانی، سید ابوالحسن اصفهانی، شیخ محمدعلی کاظمینی، سید عبدالهادی شیرازی، سید ابوالقاسم خویی و سید محمود شاهرودی که در این بین بیشترین تلمذ ایشان نزد آیت الله سید عبدالهادی شیرازی بوده است او از آیت الله میرزا ابراهیم اصطهباناتی دارای اجازه اجتهاد بود، چنان که دارای اجازه روایی از اساتید خود و از آیت الله شیخ آقا بزرگ تهرانی نیز بود.

از ایشان آثاری به جا مانده است که عبارت اند از:

۱. رساله فی الاحرام ۲. تعلیقات علی العروه الوثقی ۳. حاشیه المکاسب ۴. حاشیه الکفایه ۵. کشکول ۶. تعلیقه های پراکنده بر کتب مختلف ، حضور مستمر ایشان در منطقه دشتی و تنگستان ساحلی و رتق و فتق امور شرعی مردم آن سامان و اصلاح ذات البین و رفع اختلافات مردم از عمده ترین فعالیت های دینی تبلیغی ایشان بوده است.

وی در سال ۱۳۵۱ ش به همراه دیگر ایرانیان مقیم عراق به وسیله رژیم صدام از عراق اخراج شد و در شهر مقدس قم ساکن گردید.

معظم له در روز چهارشنبه ۷ آبان ۱۳۸۲ ش (۳ رمضان ۱۴۲۴ ق) در ۹۷ سالگی درگذشت و پس از تشییع و نماز آیت الله وحید خراسانی، در قبرستان شیخان به خاک سپرده

(برگرفته از مقاله آقای امرالله شجاعی)

محمودی گلپایگانی ۱۳۴۵ - ۱۴۱۴ ق

آقای حاج سیدابوطالب محمودی گلپایگانی - نماینده ولی فقیه در استان مرکزی و امام جمعه اراک - در سال ۱۳۰۴ ش (حدود ۱۳۴۵ ق) در «گوگد» گلپایگان، در خانواده ای با تقوا و دانش دوست دیده به جهان گشود. فقید سعید پس از پشت سر نهادن تحصیلات ابتدایی، نزد حجهالاسلام آقا شیخ محمد هادی شریعت زاده مقدمات و سطوح را بیاموخت.

پس از آن به حوزه علمیه قم آمد و نزد امام خمینی رسائل و مکاسب و نزد آیت الله شیخ عبدالحسین فقیهی گیلانی کفایه را فراگرفت، سپس به درس خارج آیت الله العظمی بروجردی و آیت الله العظمی گلپایگانی حاضر شد و مبانی فقه و اصول خویش را استوار ساخت.

پس از پایان تحصیلات، برای ترویج مکتب اهل بیت علیهم السلام، از سوی آیت الله گلپایگانی به آباده سفر کرد و در آن خطه، علاوه بر بنای چندین مسجد و رهبری فکری مردم، به مبارزه با رژیم ستمشاهی و فرقه ضاله بهائیت پرداخت و ترفندهای شوم آنان را نقش بر آب ساخت. این ها باعث شد تا ساواک بارها او را به شیراز خواست و تحت بازجویی و سخت گیری قرار داد، تا سرانجام بهاییان با یاری مقامات بهایی دربار و ساواک، او را از آباده اخراج نمودند و به تهران آمد و امامت جماعت مسجد زعیم را برعهده گرفت و به وعظ و ارشاد مردمان متدین پرداخت.

با پیروزی انقلاب اسلامی، طی سه دوره انتخابات مجلس شورای اسلامی (از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۷۰) به نمایندگی مردم گلپایگان و خوانسار برگزیده شد و به خوبی از عهده برآمد و در خلال آن

به طور موقت و دائم امامت جمعه گلپایگان را نیز بر عهده داشت. اوایل سال ۱۳۷۱ بود که از سوی رهبر انقلاب اسلامی به سمت امامت جمعه اراک منصوب گردید و به هدایت دینی و انقلابی مردم آن دیار پرداخت و بر این سمت تا پایان زندگانی بود.

او دارای زبانی گویا و بیانی شیوا بود و منابرش آگاهی بخش و سرشار از نکته های بدیع تاریخی، تفسیری و روایی، همواره در راه اعلای کلمه حق و ترویج دین آسایش نداشت و با لیاقت و صلاحیت خویش، در پی تبلیغ مبانی مذهب بود.

از ویژگی های وی ادب، تواضع، حسن خلق و زیبایی سخن، خلوص، صفا و صمیمیت بود. وی در صبح فرخنده روز هفدهم ربیع الاول ۱۴۱۴ ق (۱۵ شهریور ۱۳۷۲) به سن ۶۸ سالگی در اثر سانحه تصادف اتومبیل جان به جان آفرین تسلیم نمود. پیکر پاکش پس از تشییع در اراک و قم، در مسجد بالاسر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

مدرس گیلانی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۰ ق

آقای شیخ مرتضی مدرس گیلانی، از نویسندگان و پژوهشگران نامی و پُرکار، بود.

وی در عصر روز سه شنبه ۷ ربیع الاول ۱۳۳۵ ق در نجف اشرف دیده به جهان گشود. پدرش آیت الله شیخ شعبان دیوشلی گیلانی (۱۲۷۵ - ۱۳۴۸ ق) از فقها و مراجع مشهور نجف اشرف بود. که علوم اسلامی را از محضر آیات عظام: میرزا حبیب الله رشتی، فاضل ایروانی و شیخ عبدالله مازندرانی استفاده نمود.

آن مرحوم معالم و شرح لمعه را نزد شیخ محمدفاضل قایینی، کفایها لاصول را نزد شیخ صدرا بادکوبه ای تلمذ کرد و دروس خارج را از محضر حضرات آیات: شیخ محمد حسین کاشف

الغطاء (فقه)، شیخ موسی دعیل (فقه)، سید ابوالحسن اصفهانی، شیخ محمد کاظم شیرازی، شیخ علی مرندي، میرزا حسن بجنوردی و سید احمد مستنبط تبریزی (فقه و اصول به مدت ۱۲ سال) استفاده نمود.

استاد مدرّس در سال ۱۳۶۵ ق به ایران سفر کرد و مدتی چند در تهران و قم توقف داشت و از محضر اساتیدی چون: شیخ محمّد علی شاه آبادی (بخشی از اسفار) و شیخ حبیب الله ذوالفنون عراقی (در هیأت و نجوم) و در قم از محضر میرزا علی ناسوتی یزدی (کتاب الهدایه الاثیریّه) بهره بُرد.

نامبرده از اساتید بنام حوزه علمیه نجف اشرف بود که علاوه بر تدریس متون کتب درسی، در تدریس علوم ادبی و عروض و قافیه و هیأت و نجوم و حکمت نظری مهارت کامل داشت و گروه زیادی از اساتید و فضلاء معاصر محضرش را در آن دیار درک کرده و به کسب دانش پرداختند.

وی در سال ۱۳۷۵ ق نجف را ترک گفت در تهران سکونت اختیار نمود، و به تألیف و پژوهش و نشر آثار قلمی خود و نیز تدریس در مدرسه مروی پرداخت.

از کارهای برجسته ایشان استخراج و نشر تقویم نجومی بود که سال ها تقویم ایشان در شهرهای ایران پخش می شد.

آثار قلمی:

۱. دلائل الأحکام فی الفقه الجعفری ۲. تحریر الرسائل ۳. تحریر المکاسب ۴. شرح المدخل فی النجوم ۵. الاسطرلاب عند الشرّیین ۶. قبله الآفاق فی الهیئه ۷. الحواشی علی مصادرات اقلیدس (فی الهندسه) ۸. اصول الهیئه ۹. ترجمه کتاب الجبر، اثر خوارزمی ۱۰. شرح جبر الخلاصه ۱۱. ترجمه اللمعه ۱۲. مفهوم المشتق ۱۳. رساله فی

ص: ۵۴۰

عدم مسؤولیه الصغیر ۱۴ . أجوبه المنشود فی الفقه ۱۵ . رساله فی اثبات وجوب المقدمه ۱۶ . قاعده لاضرر و لاضرار (ترجمه)
۱۷ . أجوبه الطباطبائی (ترجمه) ۱۸ . منطق و فلسفه ۱۹ . مدخل الزیج فی الهیئه ۲۰ . تاریخ نجف اشرف (۲ ج) ۲۱ . وقایع و
مقالات، فارسی ۲۲ . فلسفه الملاصدرا الشیرازی ۲۳ . دستور زبان فارسی، چاپ شده ۲۴ . لغات کلیله و گلستان ۲۵ . لغات
متشابه و مشتقه ۲۶ . النحو و الصرف ۲۷ . شرح لامیهالعجم بانام (السیل المفصم) ۲۸ . شرح عینیه ابن سینا ۲۹ . شرح لامیه
العرب ۳۰ . فلسفه قدیم، ترجمه هدایه الحکمه ۳۱ . شرح میمیه الفرزدق ۳۲ . شرح رباعی افضل الدین کاشانی. ۳۳ . الشرعیات
۳۴ . اخلاق الکیلانی ۳۵ . معجم الحکماء (فی تراجم الحکماء و الفلاسفه) ۳۶ . حکمه الأسرار (منظومه ای است در اخلاق و
عرفان) ۳۷ . ترجمه الفهرست، اثر ابن الندیم، ناقص است ۳۸ . عروض و قافیه و بدیع ۳۹ . حواشی مختصره علی کتاب الأسفار
۴۰ . خودآموز فارسی ۴۱ . مبادئ الهندسه ۴۲ . فرهنگ کیلانی ۴۳ . منهج البلاغه فی المعانی والبیان و البدیع ۴۴ . ترجمه
الفقه الأكبر، اثر ابوحنیفه شافعی ۴۵ . لغتنامه هفت اورنگ

۴۶ . أنباء البلاد (أو الرحله الايرانیه)، سفرنامه اش در سال ۱۳۶۵ ق به ایران ۴۷ . تعلیمات مدنی ۴۸ . تقویم خمسين عاماً ۴۹ .
دیوان الکیلانی (اشعار عربی) ۵۰ . کلید قرآن ۶۰ . لغات دبستان ۶۱ . ترجمه مبادئ الفلسفه ۶۲ . مختصری در علم قافیه ۶۳ .
دیوان کیلانی (اشعار فارسی)

٦٤ . لغات القرآن ٦٥ . المختصر فى الفقه الشافعى ٦٦ . شرح كتاب الجبر، خواجه نصير طوسى ٦٧ . شرح كتاب الهندسه،
 خواجه نصير طوسى ٦٨ . معجم الشعرا (٢ ج) ٦٩ . معجم شعرا، به فارسى ٧٠ . حدّ الغرب على المذهب الجعفرى ٧١ . الحكومه
 و الورود فى اصول الفقه ٧٢ . القضاء و القدر (فى كلام) ٧٣ . صرف آسان ٧٤ . الأشاعره والمعتزله فى الاسلام ٧٥ . پاسخ هاى
 مدرّس گيلانى ٧٦ . شعرشناسى ٧٧ . خودآموز صرف ٧٨ . تجويد القرآن ٧٩ . شأن نزول القرآن ٨٠ . معارف القرآن ٨١
 . الحساب و الهندسه ٨٢ . ده مقاله در طب يونانى ٨٣ . رساله فى الحق و الملك ٨٤ . ترجمه قرآن كريم، به زبان فارسى ٨٥ .
 شرح واجب الاعتقاد (در كلام) ٨٦ . ترجمه شرح باب حادى عشر، اثر علامه حلى ٨٧ . اصول فقه ٨٨ . معانى و بيان ٨٩ . شرح
 آيات الهادى ٩٠ . منطق و ارسطو ٩١ . فلسفه مابعدالطبيعه يا فلسفه قديم، ترجمه هدايهالحكمه ٩٢ . تاريخ محكومان زمان
 مشروطيت ٩٣ . توضيح المسائل فى شرح بعض المسائل من قواعد الأحكام ٩٤ . غزالى با شما سخن مى گويد (منتخب كيمياء
 سعادت) ٩٥ . تاريخ نگارستان، اثر احمدغفرارى كاشانى (قرن ١٠)، تصحيح و پاورقى ٩٦ . ترجمه الخصال، شيخ صدوق (٢ ج)
 ٩٧ . اختلاف المذاهب فى الفقه (در فقه مذاهب پنجگانه) ٩٨ . التلخيص فى الفقه ٩٩ . ثلاث مقالات فى الهندسه ١٠٠ . مطالع
 الأنوار فى المنطق، اثر قاضى محمود ارموى، تصحيح ١٠١ . هدايه الحكمه، اثر ابهرى، تصحيح ١٠٢ . الاشارات، اثر ابن

سینا، تصحیح ۱۰۳. آلات المرصد، اثر دمشقی، تصحیح ۱۰۴. المعهالدمشقیه، اثر شهید اول، تصحیح ۱۰۵. الشمسیه فی المنطق، اثر کاتبی قزوینی، تصحیح ۱۰۶. مثنوی هفت اورنگ، جامی ۱۰۷. دیوان ناصر صفا کرمانی، تصحیح ۱۰۸. هزلیات فوقی (فوق الدین محمد یزدی) ۱۰۹. پندنامه غزالی، تصحیح، چاپ شده ۱۱۰. تسلیه الاخوان، اثر جوینی، تصحیح ۱۱۱. حجه القطع، اثر شیخ شعبان گیلانی، تصحیح ۱۱۲. کتاب القضاء، اثر شیخ شعبان گیلانی، تصحیح ۱۱۳. دیوان السعدی العربی، جمع و تصحیح ۱۱۴. کلیات السعدی الشیرازی، تصحیح ۱۱۵. أحكام الخلل فی الصلاه، اثر شیخ شعبان گیلانی، تصحیح ۱۱۶. المقالات العلمیه، اثر شیخ شعبان گیلانی، تصحیح ۱۱۷. اخلاق غزالی یا کلید معرفت ۱۱۸. پیش گویی و طالع گیری ۱۱۹. سه مقاله در مساحت ۱۲۰. ضعفای صحاح (در رجال) ۱۲۱. تقویم سیارات (۳۰ ج) ۱۲۲. دایرهالمعارف، (۴ ج) ۱۲۳. سخنرانی های خلفا ۱۲۴. دلائل الفقه، فقه استدلالی ۱۲۵. شرح زبده الاصول (اثر شیخ بهایی) ۱۲۶. دلائل الکلام (فی علم الکلام) ۱۲۷. دلائل الاعتقاد (فی العقائد) ۱۲۸. شرح الفیه ابن مالک (فی النحو) ۱۲۹. شرح بدایه النهایه فی الفقه ۱۳۰. تاریخ اخباری و اصولی ۱۳۱. علوم یونان ۱۳۲. حکمه المشاء ۱۳۳. شرح تشریح الأفلاک ۱۳۴. جذر أعداد ۱۳۵. پنج مقاله در طب یونانی ۱۳۶. آهنگ مدرس (اشعار) ۱۳۷. خودآموز عربی ۱۳۸. فلسفه یونانی (۷ ج) شامل: منطق، اخلاق، ریاضی، طبیعی، معرفه النفس و فلسفه الهی

۱۳۹. سه مقاله در اسطربلاب ۱۴۰.

شرح فارسی منظومه سبزواری ۱۴۱. القضاء و الشهادات (علی المذهب الجعفری و الشافعی)

۱۴۲. بزم عشاق ۱۴۳. فقه جعفری ۱۴۴. ترجمه مقامات حریری ۱۴۵. زندگی نامه اثیرالدین ابهری ۱۴۶. شرح و ترجمه خلاصه الحساب، اثر شیخ بهایی ۱۴۷. هفت مقاله یا زندگینامه همدانی ۱۴۸. خودآموز فارسی اصول ۱۴۹. ترجمه آلات مرصد، اثر دمشقی ۱۵۰. چهار مقاله در علوم دینی ۱۵۱. ده مقاله در دستور فارسی ۱۵۲. مسایل نجومی ۱۵۳. اصول عقاید امامیه ۱۵۴. هفتاد و پنج گفتار نجومی ۱۵۵. ترجمه ۹۰ غزل از حافظ (به عربی) استاد مدرّس گیلانی سال های آخر عمر خود را در انزوا و عزلت گذرانید و از بیماری کلیه و ضعف بینایی رنج می برد با این همه از تألیف و نگارش بازماند و هرگز لذت مطالعه و پژوهش در او کاسته نشد.

مرگش در ۸۵ سالگی روز یکشنبه ۲۵ ربیع الثانی ۱۴۲۰ ق مطابق با ۱۷ مرداد ۱۳۷۸ ش اتفاق افتاد.

(برگرفته از مقاله آقای عبدالحسین جواهر کلام)

مدّرّس هاشمی ۱۳۲۹ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج سیدحسن مدّرّس هاشمی از علمای محترم اصفهان به شمار می رفت. وی در ۲۵ رمضان المبارک سال ۱۳۲۹ ق (۱۲۹۰ ش) زاده شد. پدرش آیت الله میر سیدمحمد مدّرّس (از شاگردان آیات عظام: سیدمحمد باقر درچه ای، میرزا محمد هاشم چهارسوقی، حاج میرزا بدیع درب امامی و میرزا ابوالمعالی کلباسی) و نیای او آیت الله میر سید علی (م ۱۳۱۹ ق) (از شاگردان شیخ انصاری) و جدّ اعلایش آیت الله العظمی میر سیدحسن مدّرّس کبیر (۱۲۱۰ - ۱۲۷۳ ق) از شاگردان شریف العلماء مازندرانی، صاحب جواهر، شیخ محمد تقی صاحب

ص: ۵۴۴

«هدایه المسترشدين» و صاحب فصول - نویسنده «جوامع الاصول» و شرح مختصر النافع بوده است و نسبش با ۳۴ واسطه به امام سجاد علیه السلام می رسيد.

فقيد سعيد ادبيات را نزد آيت الله آخوند زفره ای، و قوانين و اسفار را نزد آيت الله شيخ محمود مفيد و شرح لمعه را در محضر آيت الله ميرزا احمد اصفهانی و حاج شيخ علي يزدي فراگرفت. رسائل و مكاسب و كفایه را نیز در خدمت آيت الله حاج سيد مرتضى خراسانی و آيت الله سيد محمد نجف آبادی، و خارج فقه و اصول را هم در مجلس درس آيات عظام: شيخ محمد رضا اصفهانی، سيد مهدی دُرچه ای و سيد محمد نجف آبادی فراگرفت و هم زمان با آن ها علوم معقول (شوارق، شرح منظومه، اسفار، شرح اشارات و الهیات شفا و هیأت و نجوم) را در درس های حضرات آيات: سيد علي نجف آبادی، حکيم شيخ محمد خراسانی، حاج سيد محمد باقر امامی و حاج آقا رحيم ارباب به خوبی آموخت و در فنّ معقول و منقول، گوی سبقت از همگان ربود.

در سال ۱۳۵۳ ق هم به قم آمد و در درس آيت الله حاج شيخ عبدالکريم حائری و آيت الله حجت شرکت نمود و مبانی علمی اش را استوار ساخت.

وی از همان اوان طلبگی به تدریس اهمیت می داد، هر درسی را که می خواند، کتاب پیشین آن را تدریس می کرد و از این رهگذر سالیان فراوان به تدریس رسائل، مکاسب، كفایه، اسفار، تفسیر قرآن پرداخت و در منبرهای بسیارش به اصول کافی (و شروح آن از ملا- صدرا و علامه مجلسی) عنایت ویژه داشت، از این روی بر فقه و اصول، تفسیر و حدیث، کلام و فلسفه، تاریخ و ادبیات تسلط فراوان

داشت. او آن چنان گرم و صمیمی بود که گویی از دیرباز با مراجعین خود آشناست. اخلاقی خوش، و مجلسی جذاب و صمیمی داشت و همواره جویندگان دانش به محضرش می شتافتند و از انبوه محفوظاتش بهره می بردند، وی با تمام بیماری که سالیان فراوان - از اوان جوانی - گریبانش را گرفته بود، از کوشش بازنیستاد و تدریس کرد و شاگرد پرورش داد و بر عرشه منبر، مردمان را هدایت کرد. به هنگام گفتار، با فصاحت سخن می گفت و آیات، روایات، اشعار الفیه، نصاب و منظومه و قواعد فقهی و اصولی را با زبردستی از حفظ داشت. او ژرف بین و نکته سنج و فروتن و برخوردار از اخلاص بود و نوشتارهایی در فقه و اصول و تفسیر و فلسفه از خویش به یادگار نهاد. (همانند: حاشیه بر بخشی از: اسفار، اشارات، منظومه و شرح بخشی از: آیات الاحکام فاضل مقداد، مفاتیح الغیب ملاصدرا، شرح اسماء الحسنی سبزواری، شرح منازل السائرین کاشانی و شرح رساله سیر و سلوک بیدآبادی (چاپ شده). آن مرحوم در تاریخ هفتم تیرماه ۱۳۷۷ (سوم ربیع الاول ۱۴۱۹ ق) در ۸۸ سالگی بدرود حیات گفت و پس از تشییع باشکوه، در جوار مرقد علامه مجلسی - اعلی الله مقامه - در مسجد جامع اصفهان سر به تیره تراب سپرد .

مدرس یزدی ۱۳۲۶ - ۱۴۱۳ ق

آقای حاج شیخ مهدی مدرس یزدی در سال ۱۲۸۷ ش، در یزد در یک خانواده روحانی زاده شد. تحصیلات مقدماتی را در یزد سپری کرد و در سیزده سالگی (۱۳۰۰ ش) وارد حوزه علمیه قم شد. پس از تکمیل تحصیلات حوزوی راهی نجف اشرف گردید و چندین سال در عتبات عالیات به تعلیم و تربیت پرداخت.

ص: ۵۴۶

سپس مجدداً به قم مراجعت فرمود و در این شهر به تدریس خارج فقه و اصول و اقامه نماز جماعت مشغول شد. پس از چند سالی بنا به اصرار جمعی از مؤمنین تهران به آن جا عزیمت کرد و در محله امامزاده یحیی رحل اقامت گزید. اقامتشان در این محله متجاوز از نیم قرن طول کشید که در این مدمت علاوه بر اقامه جماعت در تعدادی از مساجد محل به تدریس خارج فقه و اصول در مدارس علمیه: سپهسالار، (مروی قدیم)، حاج ابوالحسن و ... پرداخت. آن مرحوم از مراجع عظام، مانند آقا سید ابوالحسن اصفهانی، آقا ضیاءالدین عراقی، حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی، آقا حسین طباطبایی بروجردی، آقا سید محمد تقی خوانساری گواهی اجتهاد و روایت و امور حسیه داشت.

از ایشان رسائل و تقریرات زیادی به جای مانده است، که به استثنای دیوان شعر شامل مباحث ارزشمند علمی پیرامون فقه و اصول می باشد. حواشی بر کتب شریف عروه الوثقی، رسائل و مکاسب نیز از دستاوردهای زندگانی معظم له می باشد.

وی پس از ۸۳ سال زندگی، در ۱۸ شهریور ۱۳۷۱ ش بدرود حیات گفت.

مدرسی یزدی ۱۳۵۸ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج سید محمدعلی مدرسی طباطبایی یزدی، یکی از علما و فقهای حوزه علمیه قم به شمار می رفت.

فقید سعید در شب جمعه اول جمادی الاول ۱۳۵۸ ق (۱۳۱۸ ش) در نجف اشرف زاده شد. پدرش آیت الله حاج سید یحیی یزدی (۱۳۲۲ - ۱۳۸۳ ق) از شاگردان آیات عظام: حائری یزدی، میرزای نایینی، آقا ضیاء عراقی و سید ابوالحسن اصفهانی و نویسنده کتاب هایی هم چون: آیات الاحکام، قاعده لاضرر، منجزات مریض و توضیح المسائل بود و از اساتید معروف حوزه علمیه نجف به شمار می رفت.

ص: ۵۴۷

ن مرحوم، در دامان پدر بزرگوارش بالید و پس از کودکی، به مکتبخانه رفت و در مدت چهار سال قرآن و گلستان و نصاب و دیگر کتاب ها را فراگرفت. در یازده سالگی به تحصیل علوم دینی پرداخت و در خدمت والد معظم خویش و دامادشان آقای حاج سیدمحمدباقر مدرسی ادبیات را آموخت. سپس سطوح متوسط و عالی را در محضر حضرات آقایان: شیخ علی اصغر اراکی، سیدمرتضی خلخالی، شیخ غلامرضا باقری نجف آبادی (خيارات مکاسب) و پدر عالی قدرش (کفایه الاصول) فراگرفت و پس از آن به درس خارج آیات عظام: سیدمحمود شاهرودی (اصول) و سیدیحیی مدرسی یزدی (فقه و اصول) و پس از درگذشت پدرش در ۱۶ صفر ۱۳۸۳ ق، به درس حضرات آیات: میرزا حسن بجنوردی (اصول)، میرزا باقر زنجانی و سیدمحسن حکیم (فقه) حاضر شد و بهره های فراوان برد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و هم زمان به تدریس سطوح عالی و خارج فقه پرداخت. در سال ۱۴۰۱ ق (۱۳۶۱ ش) از نجف اشرف، به حوزه علمیه قم آمد و به تدریس خارج فقه و اصول پرداخت. فقید سعید، خلقی خوش و دستی گشاده داشت و تواضع و فروتنی در رفتارش نمایان بود. وی در دوران جنگ تحمیلی، بارها به جبهه های حق و یاری رزمندگان اسلام شتافت.

آثار چاپ شده معظم له عبارت اند از:

۱. توضیح المسائل ۲. مناسک حج (مفصل و مختصر) ۳. حاشیه بر عروه الوثقی ۴. المضاربه فی الاسلام ۵. الشرکه فی الاسلام

و آثار مخطوط او هم عبارت است از:

۶. الزکاه فی الاسلام ۷. المساقات فی الاسلام ۸. المزارعه فی الاسلام

ص: ۵۴۸

۹. الضمان فی الاسلام ۱۰. الاجاره فی الاسلام آن عالم بزرگوار در اثر سکتہ مغزی، در ۶۲ سالگی، در روز سه شنبه ۲۰ شعبان المعظم ۱۴۲۲ ق (۱۵ آبان ۱۳۸۰ ش) بدروود حیات گفت و پیکر پاکش روز پنجشنبه پس از تشییع و نماز برادرش آیت الله سیدعباس مدرسی بر آن، در مسجد طباطبایی حرم حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

مدرسی یزدی ۱۳۵۰ - ۱۴۲۵ ق

آقای سید علی مدرسی از علمای بزرگ شهرستان کرج به شمار می رفت . فقیه سعید در آبان ۱۳۱۰ ش (۱۳۵۰ ق) در روستای سریزد از توابع مهریز زاده شد . پس از تحصیلات ابتدایی ، علوم ادبی را نزد پدرش - حاج میرزا محسن میرزایی - و دایی اش شیخ عبدالحسین محمد طاهری فراگرفت و در ۱۳۲۸ ش به یزد آمد و در مدرسه مصلی به تحصیل سطوح عالیه نزد حضرات آیات : صدوقی ، سیدمحمد مدرسی و سیدعلیرضا مدرسی پرداخت . در سال ۱۳۳۶ ش به قم آمد و از محضر آیات عظام : بروجردی ، امام خمینی ، گلپایگانی ، محقق داماد و شیخ مرتضی حائری فراوان بهره برد و تقریرات درس آنان را به خوبی نگاشت :

سپس در سال ۱۳۶۰ ش به دنبال درگذشت پدر همسرش - مرحوم حاج سیدحسن مدرسی - به کرج مهاجرت کرد و مناصب او را - امامت جماعت و سرپرستی حوزه علمیه کرج - به خوبی سرپرستی نمود .

او در این مدت به اقامه جماعت در مسجد جامع کرج ، تأسیس صندوق قرض الحسنه الغدیر ، مؤسسه ایتام و امور خیریه ، حوزه علمیه امام صادق علیه السلام ، تدریس علوم

دینی و ارشاد و تبلیغ دین پرداخت و مردانی صالح و متدین را تربیت نمود .

از آثار اوست :

۱ . کتاب الصلاه . ۲ . کتاب الصوم . ۳ . تقریرات درس فقه آیت الله گلپایگانی . ۴ . تقریرات درس اصول آیت الله داماد . او در شب نیمه ماه رجب ۱۴۲۵ ق (۱۰ شهریور ۱۳۸۳ ش) در ۷۳ سالگی چشم از جهان فرو بست و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه در کرج و تشییع مجدد در قم و نماز آیت الله وحید خراسانی بر آن در قبرستان شیخان به خاک آرمید .

مدنی کاشانی ۱۳۲۱-۱۴۱۲ ق

آقای حاج رضا مدنی کاشانی یکی از بزرگان علمای کاشان و از مراجع تقلید آن سامان به شمار می رفت.

فقیه فقیه، در شب چهارشنبه ۲۳ محرم الحرام ۱۳۲۱ ق ، در کاشان دیده به جهان گشود. پدرش، آیت الله ملا عبدالرسول مدنی (م ۸ صفر ۱۳۶۶ ق) داماد و برترین شاگرد آیت الله ملا حبیب الله شریف کاشانی (۱۲۶۲ - ۱۳۴۰ ق) - صاحب «منتقد المنافع فی شرح المختصر النافع» - و آیت الله سید محمد کاظم یزدی و میرزا فخرالدین نراقی و صاحب کتاب های: فوائد المتکلمین (۵ ج)، مجمع النصایح، آب حیات در شرح دعای سمات، شرح دعای صباح، شرح صحیفه سجادیه (۵ ج)، رساله انصافیه در مشروطیت، اخلاق مدنی و کتاب های دیگر بوده است و اغلب محاکمات و فصل خصومات و رفع دعاوی در محضر وی پایان می پذیرفت و غالب اوقاتش به اقامه جماعت، تدریس و تألیف، وعظ و ارشاد و فصل دعاوی مصروف می شد.

معظم له، پس از پشت سر نهادن دوران کودکی، به تحصیل علوم دینی روی آورد و در محضر پدرش و حضرات

ص: ۵۵۰

آیات: سید محمد علوی کاشانی، ملا حبیب الله شریف، حاج شیخ محمود نجفی، ادبیات و سطوح را فراگرفت و با تأسیس حوزه عملیه قم، در سال ۱۳۴۰ ق، به قم مهاجرت کرد و با جدّیت بسیار به درس های فقه و اصول آیات عظام: حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی و شیخ محمد رضا مسجد شاهی اصفهانی حاضر شد و بهره های فراوان برد و پس از اخذ اجازه اجتهاد از اساتیدش و تصدیق علمای نجف مانند آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی و آقا ضیاء عراقی، به زادگاهش بازگشت و به تدریس و تألیف و تربیت شاگردان و هدایت مردم همت گماشت. پس از وفات آیت الله بروجردی بود که رساله عملیه معظم له به چاپ رسید و مردم کاشان، به تقلید از ایشان روی آوردند و او توفیق یافت که بناهای خیریه و عام المنفعه مانند: چند مسجد، مدرسه علمیه، کتابخانه و در روستاهای اطراف علاوه بر مساجد و حسینیه ها، چند حمام و غسلخانه بنیاد گذارد و سالیان دراز در مسجد و مدرسه آقا بزرگ، به اقامه جماعت و تدریس خارج فقه و تربیت دانشوران پرداخت.

ایشان از آغاز انقلاب اسلامی ایران، با همدلی و همراهی با مراجع عظام تقلید به مقابله با دسیسه های ضدّ اسلامی رژیم شاه پرداخت و از سوی دیگر به اشاعه فرهنگ اسلامی در میان جوانان و مردم همت گمارد (که برنامه های غیر درسی مدرسه علمیه و کتابخانه معظم له - مانند: اجرای سرودها و نمایشنامه ها، برپایی مجالس سرور و ماتم در مناسبت های مختلف مذهبی، تشکیل کلاس های عقیدتی و هنری برای جوانان و بانوان و جلسات هفتگی قرآنی و مسابقات مختلف - در همین راستا بود).

زهد و ساده

ص: ۵۵۱

زیستی از زندگی اش و اخلاق خوش و فروتنی از رفتارش نمایان بود. تمام وقت خویش را به مطالعه و تألیف و تدریس و پاسخ به مراجعات مردمی و دستگیری از مستمندان و اقامه جماعت و احیای امر اهل بیت علیهم السلام مصرف می داشت و لذا موفق شد کتاب های بسیار به رشته تحریر در آورد.

آن ها عبارت اند از:

۱. فرائض المقلّدين - رساله عملیه ایشان -
۲. مناسک حج ۳. حاشیه بر عروه الوثقی ۴. حاشیه بر غایه القصوی (ترجمه عروه)
۵. حاشیه بر مکاسب - خیارات، این نخستین تألیف وی در سال ۱۳۴۶ ق است
۶. براهین الحج للفقهاء و الحجج (۴ ج) - معظم له قائل به عدم وجوب فوری حج ۷۰ در سال استطاعت است -
۷. کتاب القصاص للفقهاء و الخواص - ایشان قائل به وجوب جهاد ابتدایی در عصر غیبت با وجود شرایط است
۸. کتاب الدیات - آخرین تألیف معظم له
۹. کتاب الحدود ۱۰. کفایه رؤیه الهلال فی البلاد البعیده ۱۱. کشف الاستار عن حکم المغرب و الاستتار - که وقت نماز مغرب، همان غروب آفتاب و استتار شمس است -
۱۲. رساله فی حکم التیمم لضیق الوقت (و این که با وجود آب، تیمم مکفی نیست)
۱۳. رساله فی آنیه الذهب و الفضه ۱۴. رساله فی الربا ۱۵. من ولی السفهاء؟ ۱۶. رساله در ولایت فقیه ۱۷. رساله حجابیه
۱۸. آل محمد صلی الله علیه وآله وسلم کیست؟ ۱۹. اصول مذهب تشیع ۲۰. کشف الحقائق فی الردّ علی الزندیق و المنافق (فارسی،

ص: ۵۵۲

۲۱. کتاب الخلاقه ۲۲. اشعار متعدّد فارسی و عربی. معظم له، در روز جمعه ۲۴ ذی حجه الحرام ۱۴۱۲ ق (۵ تیرماه ۱۳۷۱ ش) به هنگام ظهر در ۹۲ سالگی بدرود حیات گفت. با اعلام خبر وفاتش در کاشان، سه روز عزای عمومی اعلام و تمام کوچه ها و خیابان ها سیاهپوش گردید و اعلامیه ها و بیانیه های تسلیت از سوی مقام معظم رهبری، مراجع عظام تقلید، علمای بلاد و سازمان ها و نهادها به بیت شریفش ارسال شد. پیکر پاکش روز یکشنبه با حضور انبوه مردم کاشان و شهرهای اطراف تشییع و پس از نماز فرزندش حجهالاسلام حاج شیخ محمد تقی مدنی بر آن، در کنار والدش در بقعه پنجه شاه مدفون شد و عالمی از علم و فضیلت به خاک رفت. درباره معظم له، کتاب «فروغ فقاہت» منتشر شده است.

مدیر شانه چی ۱۳۴۶ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج شیخ کاظم مدیر شانه چی، یکی از عالمان بنام عرصه حدیث و روایت به شمار می رفت.

فقید سعید در حدود سال ۱۳۰۶ ش (۱۳۴۶ ق) در مشهد مقدس زاده شد و پس از فراگیری دوره دبستان و دبیرستان، به تحصیل علوم دینی روی آورد. نخست در محضر ادیب نیشابوری و حاج میرزا احمد مدرس یزدی (ابوالزوجه محترمشان)، شرح لمعه و قوانین الاصول را فراگرفت. سپس باتقاضا از آیت الله شیخ هاشم قزوینی، ایشان در مشهد ماندگار شد و برای نخستین بار تدریس رسائل و مکاسب و کفایه را در حوزه مشهد آغاز کرد که استاد به هر سه درس معظم له حاضر شد و سطوح عالیّه را تکمیل نمود. آن گاه سالیان فراوان، در درس خارج فقه و اصول

حضرات آیات: شیخ هاشم قزوینی، شیخ مجتبی قزوینی، حاج سیدیونس اردبیلی، حاج میرزا احمد کفایی خراسانی و آیت الله میلانی شرکت جست و مبانی علمی اش را استوار ساخت. هم چنین علوم معقول را نزد حضرات آیات: حاج شیخ مجتبی قزوینی (شرح اشارات خواجه، شرح هدایه و اسفار) شیخ سیف الله ایسی و الهی قمشه ای - که تابستان ها به مشهد می آمد - فراگرفت و از تحصیل فراغت جست.

او هم زمان با تحصیل به تدریس سطوح به ویژه شرح لمعه و مکاسب، و تقریر درس آیت الله میلانی برای دیگران، و شرکت در جلسات استفتای آیت الله میلانی - در شب های ماه رمضان پرداخت و جزو فضلاء معروف و شناخته شده حوزه به شمار آمد. در سال ۱۳۳۷ ش - که دانشکده الهیات مشهد افتتاح شد - معظم له به امر و فتوای صریح استادش حاج شیخ هاشم قزوینی عهده دار تدریس در دانشکده گردید و این تا واپسین سال های عمرش ادامه داشت. ایشان، دروس علم حدیث، تاریخ اسلام، تاریخ ادیان، آیات الاحکام و ادوار فقه را تدریس نمود و مقالات فراوان در این زمینه ها نگاشت. یکی دیگر از رشته های کاری معظم له، کتابشناسی، نسخه شناسی و نگارش فهرست مخطوطات کتابخانه های مشهد بود که چند فهرست از او منتشر گردید. بدون شک وی یکی از معدود عالمان و فرزانهانی بود که علوم عقلی و نقلی را در وجود خویش گرد آورده بود و علاوه بر آن، به حلیه وقار و اخلاق خوش و تواضع، تقوا و سیمای صالحان آراسته بود و همین ها باعث گردید تا در سال ۱۳۸۰ به عنوان یکی از نام آوران عرصه علم و فرهنگ و یکی از «چهره های ماندگار» برگزیده

شود.

معظم له، به غیر از تدریس در دانشکده الهیات، در دانشگاه علوم اسلامی رضوی و بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، سمت تدریس و ریاست گروه حدیث را بر عهده داشت و در حوزه و دانشگاه های کشور از نامی عالی و مقامی والا برخوردار بود. وی در راستای شناسایی کتب خطی و نسخه شناسی، سفرهای متعدد به کشورهای روسیه، آذربایجان، ازبکستان، تاجیکستان، مصر، ترکیه، سوریه، اردن، حجاز، لبنان، مراکش، واتیکان، اسپانیا پاکستان نمود و از نسخه های نفیسی عکسبرداری و فیش برداری نمود و خود نیز کتابخانه ای نفیس با حدود ۷۰۰ جلد کتاب خطی ارزشمند و گرانسنگ تهیه نمود که سرانجام آن ها را به کتابخانه دانشگاه مشهد اهدا کرد. وی از حضرات آیات: شیخ آقابزرگ تهرانی، شیخ هاشم قزوینی، شیخ مهدی الهی قمشه ای و ابوالعباس عمرانی - استاد دارالحدیث حسنی رباط مغرب - اجازه روایت حدیث و از آیت الله حاج میرزا حسین فقیه سبزواری هم اجازه اجتهاد داشت.

برخی از آثار وی عبارت اند از:

الف) چاپ شده ها :

۱. تاریخ حدیث ۲. درایه الحدیث ۳. علم الحدیث ۴. ترجمه و شرح تبصره المتعلمین ۵. روش استنباط ۶. کتب قدیمی چاپی ۷. آیات الاحکام (۲ ج) ۸. تاریخ فقه مذاهب اسلامی ۹. مزارات خراسان ۱۰. تاریخچه ادوار منطق ۱۱. پژوهشی در فقه و حدیث (مجموعه مقالات و مصاحبه ها) ۱۲. فهرست کتاب های خطی مدرسه نواب ۱۳. فهرست کتاب های خطی چهار کتابخانه مشهد (با همکاری استاد عبدالله نورانی)

۱۴. فهرست کتاب های خطی کتابخانه مسجد گوهرشاد (با همکاری استاد نورانی)

ب) چاپ نشده ها :

۱۵. مختصر

ص: ۵۵۵

وفیات الاعیان ابن خلکان ۱۶ . رساله در استصحاب ۱۷ . رساله در مبانی فقه ۱۸ . حاشیه بر کفایه ۱۹ . حاشیه بر مکاسب ۲۰ . تاریخ اسلام ۲۱ . تاریخ ادیان ۲۲ . کتب اربعه شیعه نیز کتاب های بسیاری را با مقدمه، تحقیق و اشراف خویش به چاپ رسانید که برخی از آن ها عبارت اند از:

۱ . چهل حدیث نبوی - جامی - با مقدمه ای در اربعین نویسی مثبور و منظوم در اسلام

۲ . چهل حدیث امیرالمؤمنین، با مقدمه ای در تدوین و نظم احادیث علی علیه السلام

۳ . چهل حدیث امام رضا علیه السلام، همراه با شرح حال و گزارش سیاسی و فرهنگی دوران حضرت

۴ . المجموع من حکم امیرالمؤمنین علیه السلام (۲ ج) ۵ . سنن النبی صلی الله علیه وآله وسلم - ۹ ج - (احادیث مسند فقهی نبوی)

۶ . صحیفه سجادیه ۷ . هدایه الامه - شیخ حرّ عاملی ۸ . تاریخ فرق اسلامی دکتر مشکور ۹ . الانوار البهیة - محدث قمی ۱۰ . المسائل الجارودیه - شیخ مفید ۱۱ . المؤلف من المختلف ۱۲ . شرح جمل العلم و العمل - ابن براج طرابلسی آن عالم بزرگوار، در ۷۵ سالگی، روز سه شنبه ۲۴ اردیبهشت ۱۳۸۱ ش (اول ربیع الاول ۱۴۲۳ ق) بدرود حیات گفت و با تشیعی شایسته، در حرم مطهر حضرت امام رضا علیه السلام به خاک سپرده شد .

مرتضوی لنگرودی ۱۳۵۰ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج سیدمحمد حسن مرتضوی لنگرودی ، یکی از فقها و علمای مشهور حوزه علمیه قم به شمار می رفت .

فقید سعید در ۲۳ صفر ۱۳۵۰ ق (۱۳۱۰ ش) ، در نجف

ص: ۵۵۶

اشرف ، در بیت علم و فضیلت زاده شد و پدرش او را به « عبدالامیر » ملقب ساخت . پدرش مرحوم آیت الله آقای حاج سیدمرتضی حسینی لنگرودی (۱۳۰۶ - ۱۳۸۱ ق) یکی از بزرگان حوزه نجف و از فقها و علمای مشهور حوزه علمیه قم ، و از اکابر شاگردان آیات عظام : نائینی ، عراقی ، سیدابوالحسن اصفهانی و شیخ جواد بلاغی بوده است (گنجینه دانشمندان ، ج ۲ ، ص ۲۴۸ - ۲۵۰ ؛ آثار الحجه ، ج ۲ ، ص ۷۴) . معظم له ، در سال ۱۳۶۱ ق همراه با پدر بزرگوارش از نجف به تهران آمد و در مدرسه حاج ابوالفتح - که به دست پدرش احیاء و آباد شده بود - به فراگیری ادبیات و سطوح پرداخت ، و سطوح عالیه را هم نزد پدرش و علمای تهران مانند حضرات آیات : سیدنورالدین شهرستانی و شیخ اسماعیل جابلقی و شرح منظومه را از حکیم الهی قمشه ای و شرح اشارات و شرح چغمینی را هم از آیت الله میرزا ابوالحسن شعرانی فراگرفت ، سپس در ۱۳۷۳ ق همراه با پدر ، از تهران به قم عزیمت کرد و با جدّیت و تلاش فراوان به درسهای فقه و اصول آیات عظام : آقای بروجردی ، پدر بزرگوارش و امام خمینی ، و درس اسفار و تمهید القواعد و شفا و تفسیر علامه طباطبائی شرکت جست و بهره های فراوان برد و پس از وفات والد معظمش به درسهای فقه و اصول آیات عظام : گلپایگانی ، محقق داماد ، میرزا هاشم آملی و اراکی حاضر شد و مبانی علمی اش

را استوار ساخت . معظم له در کنار تحصیل ، به تألیف و تدریس و اقامه جماعت (در مسجد سلماسی ، از سال ۱۳۸۹ ق) پرداخت و آثاری همچون مدرسه علمیه لنگرودی از خود به یادگار نهاد . آن عالم بزرگوار از علمای بسیار اجازه اجتهاد و روایت داشت و از سال ۱۳۹۵ ق به تدریس خارج فقه و اصول پرداخت و شاگردانی را پرورش داد .

آثار چاپی اش عبارتند از :

۱ . جواهر الاصول (۴ ج تاکنون ، تقریرات درس اصول (مباحث الفاظ) امام خمینی)

۲ . الدرّ النضید فی شرح الاجتهاد و التقليد (۲ ج) ۳ . لبّ اللباب فی طهاره اهل الكتاب ۴ . طلوع الفجر فی الیالی المقمره ۵ . توضیح المسائل (۲ ج)

و کتابهای غیر چاپی اش هم عبارتند از :

۶ . مناسک حج ۷ . کتاب الطهاره ۸ . کتاب الصلاه ۹ . حاشیه بر رسائل و مکاسب و کفایه ۱۰ . تقریرات درس آیت الله بروجردی (بحثهای ، صلاه ، طهارت ، خمس و قضا)

۱۱ . کتاب الاستصحاب ۱۲ . تقریرات درس اصول امام خمینی (تعادل و تراجیح ، اجتهاد و تقلید ، قواعد فقهیه (لاضرر ، قرعه ، ید ، اصاله الصحه ، فراغ و تجاوز ، لاتعاد و قاعده احراز)

۱۳ . تقریرات درس فقه آیت الله داماد (صلاه) ۱۴ . تقریرات درس فقه آیت الله گلپایگانی (طهارت) ۱۵ . تقریرات درس فقه آیت الله آملی (معاملات) ۱۶ . تعلیقه بر عروه الوثقی ۱۷ . الفوائد الرجالیه

ص: ۵۵۸

۱۸. مصباح الناسکین (در ادعیه و اعمال سال) ۱۹ . نوادر الاثر فی ما يتعلق بالامام الثانی عشر ۲۰ . علائم البلوغ ۲۱ . الحجه العليا فی ولاية الفقها ۲۲ . وفيات الاعلام ۲۳ . اللئالی المنثوره (کشکول عربی) ۲۴ . اوراق یونان ۲۵ . گیلان و دانش ۲۶ . الاربعینات ۲۷ . نوادر انباء الاعلام . سرانجام آن فقیه بزرگوار پس از ۷۵ سال زندگی ، در تاریخ جمعه ۵ ذی حجه الحرام ۱۴۲۶ ق (دی ۱۳۸۴ ق) بر اثر سکته درگذشت و پیکر پاکش در روز یکشنبه ۷ ذی حجه - سالروز شهادت امام باقر علیه السلام - با تشییع باشکوه و نماز آیت الله بهجت ، در حرم مطهر حضرت معصومه به خاک سپرده شد .

مرتضوی لنگرودی ۱۳۵۲ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج سید محمد مهدی مرتضوی لنگرودی ، یکی از مؤلفین و علمای حوزه علمیه قم به شمار بود .

فقید سعید در دهم ذی الحجه ۱۳۵۲ ق ، در نجف اشرف ، در بیت علم و تقوا به دنیا آمد . و ملقب به « عبدالصاحب » شد . پدر بزرگوارش آیت الله حاج سید مرتضی لنگرودی بود ، که در سال ۱۳۶۱ ق از نجف اشرف به همراه خانواده اش به تهران آمد و اداره و تدریس مدرسه حاج ابوالفتح را برعهده گرفت و فرزندانش - از جمله آن فقید - را به فراگیری علوم دینی تشویق نمود و آن مرحوم نیز در تهران سطوح عالیه را فراگرفت . سپس در ۱۳۷۳ ق به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و در درسهای آیات عظام : بروجردی ، امام خمینی ، گلپایگانی ، شریعتمداری ، میرزا هاشم آملی و

درس حکمت و تفسیر علامه طباطبایی شرکت جست و مبانی علمی اش را استوار ساخت . وی ، همزمان به تألیف و تدریس و اقامه جماعت (در مسجد جوادیه) و تبلیغ دین پرداخت و سفرهای متعدد تبلیغی به کشور هند و پاکستان نمود و در آنجا مجالس بسیار در شهرهای مختلف (مانند : دهلی ، بنارس ، حیدرآباد ، بمبئی ، اکبر آبادخ و لکهنو) برپا ساخت و از حقانیت اسلام و تشیع دفاع کرد . دارای طبعی روان و قلمی

شیوا و بیانی زیبا بود و آثار متعدد از خود به یادگار نهاد ، که عبارتند از :

۱ . بازار دانش ۲ . داستان پشیمان شدگان ۳ . امشی به حشرات بهایی ۴ . پاسخ به کتاب شهید جاوید ۵ . گفتگوی عالم و صوفی ۶ . اعجاز اسلام ۷ . ارمغان هند و پاک ۸ . گوهرهای گران در علم معانی و بیان ۹ . توحید مرتضوی ۱۰ . مناجات مرتضوی ۱۱ . دیوان مرتضوی ۱۲ . صدوده معمای اسلامی ۱۳ . رساله در حجاب ۱۴ . دستورات ارزنده ۱۵ . پاسخ ما به گفته ها ۱۶ . احسن الصراط ۱۷ . شرح عبدالصاحب علی المکاسب (۳ ج) .

و کتابهای غیرچاپی اش هم عبارتند از :

۱ . قواعد العلم (صرف و نحو و منطق)

۲ . لغات الوسائل ۳ . ارمغان رمضان ۴ . معالجات روحی ۵ . سلاسل مرتضوی ۶ . واعظان تکوینی ۷ . ردّ یهود و نصارا ۸ . قدمهایی به آن سرا ۹ . صندوق حسنات ۱۰ . محشر شعرا ۱۱

ص: ۵۶۰

. تقریرات درس اساتید . سرانجام آن عالم بزرگوار در ۷۳ سالگی ، در ۱۶ شعبان المعظم ۱۴۲۶ ق بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در ۱۹ شعبان ، تشییع و پس از نماز برادر بزرگوارش آیت الله سید محمدحسین لنگرودی ، به وادی السلام نجف منتقل شد و در آن خاک پاک ، آرمید .

مرتضوی میانجی ۱۳۳۲ - ۱۴۱۲ ق

آقای حاج سید ابراهیم حسینی مرتضوی میانجی، یکی از ائمه جماعات تهران به شمار می رفت.

فقید سعید در سال ۱۳۳۲ ق در روستای «ترک» - از توابع میانه - زاده شد. پس از رشد، مقدمات و ادبیات را در میانه نزد والدش حجه الاسلام سید رسول مرتضوی و حجه الاسلام سید واسع کاظمی فراگرفت. سپس به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و سطوح رابه خوبی آموخت. در سال ۱۳۵۵ ق به نجف اشرف رفت و در درس فقه و اصول آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، سید محسن حکیم و سید ابوالقاسم خویی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. پس از ۱۴ سال تحصیل در نجف، در ۱۳۶۹ ق به ایران آمد و در تهران سکونت ورزید و به تألیف، تحقیق، وعظ و خطابه و اقامه جماعت اشتغال ورزید و آثاری را به سامان رسانید. همت او باعث شد تا کتاب های حدیثی بسیار به صورت زیبا تحقیق شده و به چاپ رسد.

برخی از آثار وی عبارت اند از:

۱ . العیون العبری فی مقتل سید الشهداء علیه السلام ۲ . سخنان برگزیده از برگزیدگان جهان (احادیث ائمه اطهار)

۳ . اطائب الکلام من مهابط الوحی و الإلهام ۴ . راهنمای امت (اصول عقاید)

۵ . ترجمه رساله الحقوق امام سجاد علیه السلام ۶ . المستطرفات (کشکول) ۷ . پاورقی

ص: ۵۶۱

بر «بحار الانوار» ۸. پاورقی بر «وسائل الشیعه» ۹. پاورقی بر «منهاج البراعه» - شرح نهج البلاغه خویی

۱۰. پاورقی بر «احقاق الحق» - قاضی نور الله شوشتری ۱۱. پاورقی بر «حقائق» فیض کاشانی ۱۲. پاورقی بر «ناسخ التواریخ» سپهر کاشانی ۱۳. پاورقی بر «منتهی الآمال» محدث قمی آن فاضل خدمتگزار در ۸۰ سالگی در ۱۴۱۲ ق بدرود زندگی گفت و در قبرستان بهشت زهرا مدفون شد.

مرعشی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۵ ق

آقای حاج سید اسماعیل مرعشی، یکی از علمای تهران به شمار می رفت. فقید سعید در ۱۶ ربیع الثانی ۱۳۴۰ ق، در سامرا زاده شد. پدرش آیت الله حاج سید احمد مرعشی - از علما و مدرسین سامرا - بوده است. وی در ۷ سالگی قرآن و توید را آموخت. سپس در کاظمین، دروس ابتدایی و متوسطه را فراگرفت. آن گاه به سامرا بازگشت و ادبیات و سطوح را از حضرات آیات: میرزا حبیب الله اشتهااردی، سید محمد رضا شوشتری، شیخ موسی سودانی، شیخ حسن علی شیرازی و سید نصر الله گلستانه اصفهانی بیاموخت و کلام و حکمت را هم از آیت الله میرزا محمود شیرازی فراگرفت. سپس به نجف اشرف رفت و به درس آیات عظام: حکیم، خویی و کاشف الغطا حاضر شد و پس از سالیانی چند، به اهواز آمد و ده سال در درس آیت الله میر سید علی بهبهانی شرکت کرد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و هم زمان به اقامه نماز جمعه جماعت (در مسجد آیت الله مرعشی) و تدریس علوم دینی پرداخت، و در سال ۱۳۸۱ ق، مدرسه علمیه مرعشی را بنیاد نهاد و سرپرستی گروهی از طلاب را برعهده گرفت، که در ایام تبلیغ،

ص: ۵۶۲

آنان را به روستاها و نقاط دیگر اعزام می داشت. او از آیات عظام: بروجردی، میلانی، کاشف الغطا و میرزا محمود شیرازی اجازه روایت امور حسیه و اجتهاد داشت .

معظم له، پس از وقوع جنگ تحمیلی در سال ۱۳۵۹ ش به تهران آمد و به تدریس و تألیف پرداخت.

آثار چاپی وی عبارت اند از:

۱. اجماعیات فقه الشیعه و احوط الاقوال من احکام الشریعه (۴ ج) ۲. عنوان الطاعه فی اقامه الجمعة و الجماعه ۳. از مبدأ تا معاد (۳ ج) ۴. توضیح المسائل: خلاصه اجماعیات فقه شیعه

۵. درس هایی از سوره حمد

و آثار غیر چاپی اش عبارت اند از:

۶. اربعین حدیث ۷. حاشیه بر شرح لمعه ۸. ترجمه استدراک فصل الخطاب ۹. اجوبه المسائل التستریه ۱۰. الاصول الوجیزه ۱۱. مسند اسماعیل بن احمد معظم له، در روز جمعه ۳۰ مرداد ۱۳۸۳ ش (۳ رجب ۱۴۲۵ ق) سالروز شهادت امام هادی علیه السلام چشم از جهان فرو بست و در شهر قم به خاک سپرده شد .

مرغشی ۱۳۳۷ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج سید مهدی مرغشی قدس سره یکی از مراجع و علمای مشهور حوزه علمیه قم به شمار می رفت و نسب شریفش با ۲۷ واسطه به ابومحمّد الحسن المحدث ، فرزند حسین الاصغر ، فرزند امام زین العابدین علیه السلام می رسید .

فقید سعید در سحرگاه جمعه نیمه شعبان ۱۳۳۷ ق (۱۲۹۷ ش) همراه و توأم با برادرش آیت الله حاج سید کاظم مرغشی در نجف اشرف و در بیت علم و فضیلت زاده شد . پدرش آیت الله حاج سید محمد رضا مرغشی رفسنجانی (۱۲۹۸ - ۱۳۴۲ ق) یکی از فضلا و

ص: ۵۶۳

مدّرسین حوزه نجف و از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی، سید محمد کاظم یزدی و شیخ الشریعه اصفهانی بود (شیخ آقابزرگ تهرانی، نقباء البشر، ج ۲، ص ۷۴۲) و نیایش علامه حاج سید محمد باقر مرعشی هم یکی از شاگردان شیخ انصاری به شمار می رفت. که پس از نیل به درجه اجتهاد به رفسنجان بازگشت و اکنون مزارش در روستای علی آباد مورد زیارت مردم است.

معظم له در شش سالگی (۱۳۴۳ ق) و پس از وفات پدر بزرگوارش، همراه با مادر مکرمه اش (دختر عالم جلیل سید اسد الله طیب شیرازی - برادر میرزای بزرگ شیرازی) به علی آباد رفسنجان آمد و به تحصیل علوم جدید پرداخت تا آن که در ۱۳۵۳ ق به همراه برادرش به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و مقدمات و ادبیات را نزد آیت الله شیخ جعفر صبوری قمی و مطول و شرح لمعه را نزد آیت الله بهاء الدینی و آیت الله مرعشی نجفی فراگرفت. سپس سطوح عالی را نزد آیات عظام: گلپایگانی (کفایه)، محقق داماد (مکاسب)، و شیخ محمد علی حائری کرمانی (رسائل و مکاسب)، حاج شیخ مهدی امامی مازندرانی (حکمت و فلسفه)، حاج سید محمد باقر قزوینی (تفسیر قرآن) به خوبی فراگرفت و آماده حضور در دروس خارج فقه و اصول شد. وی این دروس را از سال ۱۳۶۴ ق به همراه برادر گرامی اش از محضر آیات عظام: آقای بروجردی، سید محمد تقی خوانساری، سید صدرالدین صدر، سید محمد حجت کوهکمری، میر سید علی یتربی کاشانی - که استفاده فراوانی از

درس و بحث این عالم بزرگوار چه در قم و چه در کاشان نمود - فراگرفت . معظم له همراه با برادر بزرگوارش در سال ۱۳۷۰ ق رهسپار حوزه علمیه نجف اشرف شد و هر دو به مصاهرت آیت الله العظمی سیدعبدالهادی شیرازی نائل آمدند و به مدت ده سال به درس ایشان (و چند صباحی به درس فقه آیت الله شیخ حسین حلی) حاضر شد و همزمان به تدریس سطوح عالیّه و شرح منظومه پرداخت . و پس از چند سال تدریس خارج فقه و اصول را آغاز کرد و شاگردانی را پرورش داد . در سال ۱۴۰۰ ق (۱۳۵۹ ش) به قم آمد و به تألیف و تدریس علوم اهل بیت علیهم السلام اشتغال ورزید . او در این مدت دو دوره کامل اصول و دو دوره مکاسب (محرمه ، بیع و خیارات) و قواعد فقهیه را تدریس نمود . از آیت الله حاج سیدمحمدتقی خوانساری اجازه اجتهاد و از آیات عظام میرزا عبدالهادی شیرازی ، شیخ آقابزرگ تهرانی و رعشی نجفی هم اجازه روایت حدیث داشت . در نجف اشرف هر روز به زیارت امیرالمومنین علیه السلام و در قم هر روز به زیارت حرم حضرت معصومه مشرف می شد و مقید به حضور در نماز جماعت اکابر و مشایخ از جمله آیت الله خویی در مسجد خضراء نجف و نماز امام خمینی در مسجد شیخ انصاری و نماز آیت الله اراکی در قم بود ، هر روز زیارت عاشورا می خواند و چندین جزء قرآن را قرائت می کرد .

آثار علمی اش عبارتند از :

۱ . توضیح المسائل ۲ . مناسک حج ۳ . منهاج المتقین

ص: ۵۶۵

۴. حاشیه عروه الوثقی ۵. شرح کفایه الاصول ۶. تقریرت درس آیت الله حجت (بیع) ۷. تقریرات درس آیت الله بروجردی. (با استفاده از کتاب اعلام الامامیه نوشته: سید محمد مجتهدی نجفی).

سرانجام آن فقیه بزرگ پس از عمری تلاش در راه اعتلای دین در ۸۹ سالگی در روز جمعه ۱۸ شعبان المعظم ۱۴۲۶ ق بدرود حیات گفت و پیکر پاکش روز یکشنبه (۲۰ شعبان) با حضور هزاران نفر از علما و فضلاء حوزه علمیه تشییع و پس از نماز آیت الله صافی گلپایگانی در مسجد طباطبائی حرم مطهر حضرت معصومه به خاک سپرده شد.

مرعشی ۱۳۳۷ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج سید کاظم اخوان مرعشی، یکی از علمای مشهور مشهد مقدس به شمار می رفت.

معظم له در نیمه شعبان المعظم ۱۳۳۷ ق - توأم با برادرش آیت الله حاج سید مهدی مرعشی - در نجف اشرف زاده شد.

پدرش آیت الله حاج سید محمد رضا مرعشی رفسنجان (۱۲۸۶ - ۱۳۴۲ ق) از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی، سید محمد کاظم یزدی و شریعت اصفهانی و از علما و اساتید حوزه نجف و مادرش صبییه محترمه حکیم و طبیب مشهور سید اسد الله شیرازی (برادر میرزای شیرازی) بود.

وی پنج ساله بود که پدرش را از دست داد و پس از آن در سال ۱۳۴۷ ق، به رفسنجان آمد و دروس مقدماتی را آموخت و سپس در سال ۱۳۵۳ ق به قم آمد و ادبیات و سطوح را نزد اساتیدی چون: آیت الله مرعشی نجفی و ادیب تهرانی فرا گرفت و پس از آن به درس های آیات عظام: حجت کوهکمری، سید محمد تقی خوانساری، امام خمینی و بیش از همه به درس های آیت الله

العظمی بروجردی و چندی هم در کاشان به درس آیت الله میر سیدعلی یشربی کاشانی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و مورد توجه اساتیدش قرار گرفت .

در سال ۱۳۷۰ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و به تدریس سطوح عالی و تحصیل در محضر فقهی آیت الله سیدعبد الهادی شیرازی (ابوالزوجه محترمشان) اشتغال داشت و در آن جا، در شمار یکی از اساتید مشهور در آمد. در سال ۱۳۹۲ ق، به قم آمد و به تدریس فقه و اصول پرداخت و در سال ۱۳۹۴ ق، به عزم مجاورت مرقد حضرت ثامن الائمه علیه السلام به مشهد مقدس مهاجرت کرد و به تألیف و تدریس و افتاء و اقامه جماعت پرداخت.

معظم له، در اوجگیری نهضت اسلامی مردم مشهد بر علیه رژیم پهلوی نقش اساسی داشت و خانه اش کانون رایزنی ها و تصمیم گیری ها بود و در شکستن محاصره بیمارستان امام رضا علیه السلام، مردانه اقدام نمود و پس از پیروزی انقلاب هم چند بار به جبهه های نبرد حق علیه باطل شتافت و در تقویت روحیه رزمندگان اسلام تلاش فراوان نمود.

برخی از آثارش عبارت اند از:

۱. توضیح المسائل ۲. مناسک حج ۳. حاشیه بر عروه الوثقی ۴. حاشیه بر وسیله النجاه ۵. شرح عروه الوثقی ۶. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی آن فقیه بزرگوار، در ۸۵ سالگی در روز دوشنبه ۲۷ ربیع الثانی ۱۴۲۳ ق بدرود حیات گفت و پیکر پاکش با حضور هزاران نفر از علما و مردم مشهد تشییع و پس از نماز برادرش آیت الله سیدمهدی مرعشی در دارالزهد حرم مطهر امام رضا علیه السلام به خاک سپرده شد

ص: ۵۶۷

مرعشی نجفی ۱۳۲۵ - ۱۴۱۶ ق

آقای سید ابوالمجد ضیاء الدین مرتضی حسینی مرعشی نجفی (برادر آیت الله العظمی سیدشهاب الدین مرعشی نجفی) یکی از علمای بنام و فقهای عظام تبریز به شمار می رفت. فقید سعید در سَوّم جمادی الاولی ۱۳۲۵ ق در نجف اشرف دیده به جهان گشود. پدرش آیت الله علامه سید شمس الدین محمود (۱۲۷۹ - ۱۳۳۸ ق) از شاگردان: آخوند خراسانی، شریعت اصفهانی، سیدمحمد کاظم یزدی و حاج آقا رضا همدانی و جدّش آیت الله علامه سیدالحکما شرف الدین علی بن سیدنجم الدین محمد مرعشی (۱۲۰۲ - ۱۳۱۶ ق) از شاگردان صاحب جواهر، صاحب فصول، صاحب ضوابط و شیخ انصاری و نیای او سیدنجم الدین محمد (م ۱۲۶۴ ق) از شاگردان صاحب قوانین و شیخ جعفر کاشف الغطا بوده است. خاندان او یکی از پرافتخارترین و مشهورترین بیوتات علمی شیعه در جهان بوده اند که مقام علم و عمل و تقوا و سیاست و امارت و ریاست و مرجعیت شیعه را در طول چهارده قرن بر عهده داشته اند و نسب ایشان به ابو عبدالله حسین الاصر (م ۱۵۷ ق) فرزند حضرت امام زین العابدین علیه السلام می رسد. وی در نه سالگی مادر و در چهارده سالگی، پدرش را از دست داد و دایی او آیت الله حاج سیدحسن خویی، وی و خواهرانش را از نجف به تبریز برد. و در آن جا به تحصیل علوم دینی پرداخت و سطوح عالیّه را فراگرفت. ۲۱ ساله بود (۱۳۴۶ ق) که به قم آمد و مدّت چهار سال از محضر پر فیض آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری و آیت الله سیدمحمد تقی خوانساری و علامه شیخ اسد الله قمی بهره برد و خود نیز به تدریس شرح

لمعه و مطول پرداخت. سپس عشق تحصیل و زیارت نجف اشرف شری در جانش برانگیخت که درنگ را جایز نشمرد و به سوی نجف حرکت کرد (۱۳۵۰ ق) و بلافاصله در درس های آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، میرزای نایینی، میرزا ابوالحسن مشکینی، میرزا عی ایروانی شرکت کرد و هم زمان با آن رجال و درایه و فلسفه را از اساتید وقت مانند: آیت الله سید حسین بادکوبه ای آموخت. و به تدریس رسائل و مکاسب نیز پرداخت. وی در این مدت با آیات عظام: سید ابوالقاسم خویی و سید محمد هادی میلانی و شیخ احمد اهری مأنوس بود و مباحثات علمی داشت و از اساتید خویش اجازات اجتهادی و از حضرات آیات: حاج شیخ عباس قمی و شیخ مرتضی طالقانی و شیخ شمس الدین بادکوبه ای اجازه روایت گرفت. فقید سعید در ۱۳۶۰ ق برای زیارت امام هشتم علی بن موسی الرضا علیه السلام و صله ارحام به ایران مسافرت کرد و با اصرار خویشاوندانش در تبریز ماندگار شد و به تدریس خارج فقه، تألیف و تصنیف، امامت جماع و راهنمایی مردمان اشتغال ورزید. فقید سعید از خطی زیبا، زندگی ساده و به دور از شهرت برخوردار بود.

تألیفات و تقریرات ایشان عبارت است از:

۱. تقریرات درس فقه آیت الله نایینی (خيارات)

۲. تقریرات درس اصول میرزای نایینی (یک دوره کامل)

۳. رجال الحديث ۴. القواعد الفقهیه ۵. حاشیه عروه الوثقی ۶. حاشیه مکاسب ۷. حاشیه کفایه الاصول ۸. روضه الاحباب (کشکول) ۹. روضه العارفین (کتابی در تهذیب نفس)

۱۰. شمس الضحی فی مناقب النبی و الائمة الهدی (این کتاب به چاپ رسیده است)

۱۱.

ص: ۵۶۹

حاشیه بر حاشیه میرزا علی ایروانی بر کفایه الاصول. فقید سعید در ۹۱ سالگی در تاریخ دوشنبه ۲۰ فروردین ۱۳۷۵ ش (۱۹ ذیقعه الحرام ۱۴۱۶ ق) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع در تبریز، به قم انتقال داده شد و در صحن حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام مدفون شد.

مرقاتی ۱۳۴۸ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج سیدجعفر مرقاتی خویی یکی از علمای مشهور تهران به شمار می رفت . فقید سعید در سال ۱۳۴۸ ق (۱۳۰۸ ش) در شهر خوی در بیت علم و فضیلت به دنیا آمد .

پدرش آیت الله حاج سیدهاشم موسوی خویی (م ۱۳۵۸ ق) از شاگردان شیخ الشریعه اصفهانی و نویسنده مفتاح الکلام فی شرح شرایع الاسلام و اربعین حدیث بود (معارف الرجال ، ج ۳ ، ص ۲۶۵) . آن مرحوم پس از دوران کودکی و آموختن قرآن در ۱۳۶۰ ق (۱۳۲۱ ش) به مدرسه علمیه نمازی وارد شد و تحصیل علوم دینی را آغاز کرد و تا شرح لمعه را فراگرفت . در ۱۳۲۴ ش به حوزه علمیه قم آمد و سطوح عالیّه را نزد حضرات آیات : مجاهدی تبریزی ، کمالوند خرم آبادی ، مرعشی نجفی ، سلطانی طباطبایی و علامه طباطبایی بیاموخت و پس از آن به دروس آیات عظام : بروجردی ، حجت کوهکمری ، امام خمینی و محقق داماد حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و بیشترین بهره ها را از آیت الله حاج سیدمحمد حجت کوهکمری برد ، پس از وفات ایشان (۱۳۷۲ ق) راهی نجف اشرف شد و در درس های آیات عظام : حکیم ،

ص: ۵۷۰

خویی و سیدعبدالهادی شیرازی حاضر شد و به درجه اجتهاد نائل آمد . سپس به امر آیت الله خویی به زادگاهش بازگشت و به تبلیغ دین ، تألیف و تدریس و اقامه جماعت پرداخت و در سال ۱۳۶۰ ش به تهران آمد و کار خویش را ادامه داد .

از آثار اوست :

۱ . شرح الاسماء الحسنی (۱۵ ج) ۲ . خصائص النبی و اوهام حولها ۳ . ابحاث حول الاحادیث و سندها الی امیرالمؤمنین فی حیح البخاری ۴ . شرح حال سیدهاشم مرقاتی خویی و علمای معاصر ایشان در خوی و تبریز

۵ . شرح حال علمای خوی ۶ . کتاب البیع - تقریر درس آیت الله حجت

۷ . تقریرات درس اصول آیت الله خویی ۸ . تقریرات درس اصول آیت الله داماد (اصول عملیه)

۹ . الامر بین الامرین - تقریر درس اصول امام خمینی

۱۰ . دیوان شعر .

او در اوایل سال ۱۳۸۴ ش ، در ۷۵ سالگی در گذشت و در قبرستان ابو حسین - قم - مدفون شد .

مروارید

آقای حاج شیخ حسنعلی مروارید، یکی از علمای بزرگ مشهد مقدس به شمار بود.

فقید سعید در هشتم شوال سال ۱۳۲۹ق، در مشهد مقدس در بیت علم و فضیلت زاده شد. پدرش حجهالاسلام والمسلمین شیخ محمدرضا مروارید (۱۲۹۹ - ۱۳۳۸ق) و مادرش دختر آیت الله شیخ حسنعلی تهرانی (م ۱۳۲۵ق) از بزرگان شاگردان میرزای شیرازی و نیای بزرگش خواجه شهاب الدین عبدالله مروارید کرمانی (۸۶۵ - ۹۵۵ق) از اساتید ادب و هنر عصر تیموری بوده است.

فقید سعید در ۹ سالگی پدر را از دست داد، و تحت تربیت

ص: ۵۷۱

و سرپرستی آیت الله شیخ حسنعلی نخودکی اصفهانی قرار گرفت و در ۱۳ سالگی، به تحصیل علوم دینی روی آورد و سطوح را نزد حضرات آیات: نخودکی اصفهانی و شیخ هاشم قزوینی فراگرفت و پس از آن سالیان فراوان به دروس فقه و اصول و معارف استاد عظیم الشأن آیت الله میرزا مهدی اصفهانی (۱۳۰۳ - ۱۳۶۵ ق) حاضر شد و از انفاس قدسی آن مرد بزرگ، بهره های بسیار برد و این دروس را با آیت الله میرزا جواد آقا تهرانی مباحثه می نمود. او پس از وفات استادش، یکسره به تألیف و تدریس و ترویج دین و اقامه جماعت در مسجد ملاهاشم و مسجد ملاحیدر (هر سه وعده) پرداخت و حدود ۴۰ سال، دروس فقه و اصول و معارف اهل بیت (ع) را تدریس نمود و شاگردان فراوان، پرورش داد. او در مبارزات مردم مشهد علیه رژیم ستم شاهی نقش مؤثر داشت و نامش ذیل اعلامیه های علمای مشهد، همواره دیده می شد و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، عضو گروه هفت نفره اداره استان خراسان بود. قدس و ورع و تقوا، فروتنی و ساده زیستی از زندگی اش مشهود بود. دائم الذکر و دائم المراقبه بود و تهجد و نماز شبش حتی برای یک شب، ترک نشد. همواره پس از اقامه جماعت صبح، به زیارت حضرت رضا (ع) مشرف می شد و مراتب ادب خویش را به نمایش می گذاشت اغلب ادعیه و آیات قرآن را از بر بود و حال مناجات خوشش با خداوند متعال، در پیش و پس از نمازهایش، همه را از عطر دل انگیز تسبیح و مناجات، سرخوش می کرد. سیمای ملکوتی اش یادآور سلف صالح و محفلش،

مصدق کامل (من یدکرّم الله) بود.

برخی از آثار وی عبارتند از :

۱. تقریرات درس فقه آیت الله میرزا مهدی اصفهانی ۲. تقریرات درس اصول آیت الله میرزا مهدی اصفهانی ۳. تنبیهات حول المبدأ والمعاد (به فارسی ترجمه شده است)

آن فقیه بزرگ در ۹۵ سالگی، در ۱۹ شعبان المعظم ۱۴۲۵ ق (۱۴ مهرماه ۱۳۸۳ ش) بدرود حیات گفت و شهر مشهد در سوگی بزرگ فرو رفت. پیکر پاک وی ، روز بعد با حضور دهها هزار نفر از عالمان و مردمان خراسان تشییع و پس از نماز آیت الله فلسفی بر آن ، در دار السرور حرم مطهر حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام به خاک سپرده شد و در غم فقدانش پیامهای تسلیت متعدد از سوی مراجع معظم تقلید و مقام رهبری صادر شد .

مروّج اردبیلی ۱۳۴۹ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج شیخ بیوک خلیل زاده مروج، یکی از علمای اردبیل و نماینده ولی فقیه در استان و امام جمعه آن شهر بود.

فقید سعید در ۱۶ صفرالخير ۱۳۴۹ ق (۲۷ شهریور ۱۳۰۹ ش)، در اردبیل، در خانواده ای مؤمن و متدین زاده شد. پدرش حاج محمدرضا از کسبه بازار و علاقه مند به اهل علم بود که فرزندش را به تحصیل علوم دینی تشویق کرد. وی پس از تحصیلات ابتدایی، به مدرسه ملاابراهیم رفت و مقدمات را نزد آقا شیخ غفور عاملی اصل، منطق را نزد ملایعقوب مدرس و شرح لمعه و شرح تجرید و شمسیه را در محضر ملامحسن و میرزا مهدی عالم فراگرفت. در ۱۷ سالگی (۱۳۲۶ ش)، به توصیه استادش به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و سطوح عالیه (رسائل و مکاسب) را نزد حضرات آیات: سلطانی طباطبایی

ص: ۵۷۳

و مجاهدی تبریزی (رسائل)، میرزا احمد کافی تبریزی و شیخ عبدالجواد جبل عاملی اصفهانی (مکاسب)، شیخ محمد لاکانی و علامه طباطبایی (شرح منظومه) را آموخت. در سال ۱۳۳۰ ش به مشهد مقدس رفت و کفایه الاصول را از حضرات آیات: سیدیونس اردبیلی، شیخ هاشم قزوینی و شیخ غلامحسین تبریزی آموخت و پس از آن به درس خارج فقه و اصول آیت الله العظمی سیدیونس اردبیلی حاضر شد و مورد توجه ایشان قرار گرفت، تا آن جا که از او برای ماندن همیشگی در مشهد دعوت کرد؛ اما ایشان در سال ۱۳۳۳ ش به حوزه علمیه قم بازگشت و به شرکت در درس های آیات عظام: بروجردی، محقق داماد و اندکی هم درس امام خمینی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار کرد. سپس معظم له به زادگاهش بازگشت و به خدمات علمی و دینی از قبیل اقامه جماعت (در مسجد میرزا علی اکبر و نواب صفوی)، وعظ و ارشاد، تدریس، رسیدگی به امور مردم و رفع دعاوی، تأسیس کلاس های آموزشی و عقیدتی، راه اندازی کتابخانه مهدیه، صندوق قرض الحسنه امام سجاد علیه السلام، درمانگاه حسینه و صندوق پستی ۵۸ برای پاسخگویی به سؤالات مردم پرداخت و در این راه توفیق فراوانی به دست آورد. آن مرحوم، به همراه علمای شهر به ویژه آیت الله مسایلی و آیت الله سیدعبدالکریم موسوی اردبیلی، به فعالیت های فراوان علیه رژیم پهلوی پرداخت و در این راه از هیچ کوششی فروگذار نکرد. او و دوستان گرامی اش، محور فعالیت های انقلابی بودند و با پخش اعلامیه های امام و سخنرانی های آتشین، عرصه را بر رژیم استبدادی تنگ کرده بودند و به همین دلیل، ایشان در سال های دهه

۱۳۵۰ ش، ممنوع المنبر شده بود. به رغم همه مشکلات، دست از اقدامات آگاهی بخش خویش بر نمی داشت. در آستانه پیروزی انقلاب، نقش ایشان در نظارت و حفاظت و امنیت شهر و صیانت جوانان از فروافتادن در گرداب گروهک های منحرف، چشمگیر بود. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از سوی امام خمینی به عنوان امام جمعه اردبیل برگزیده شد و با جدّیت تمام در پاسداری از دستاوردهای انقلاب کوشید و از سوی مردم اردبیل، به نمایندگی مجلس خبرگان رهبری در چند دوره نیز انتخاب شد. او موفق شد چند مدرسه علوم دینی، کتابخانه و مجتمع فرهنگی - مذهبی مصلی بنیاد نهد و گروه بسیاری از طلاب علوم دینی را پرورش داد. در جریان جنگ تحمیلی، بارها و بارها به جبهه های نبرد شتافت و با کمک ها و سخنانی های خود شور فراوانی را در رزمندگان اسلام ایجاد کرد. فقید سعید در سال ۱۳۷۵، به تشکیل کنگره محقق اردبیلی اقدام کرد و تمام تألیفات آن فقیه محقق را با پیگیری خود، منتشر ساخت.

آن عالم خدمتگزار در ۷۱ سالگی، در سحر روز دوشنبه ۲۷ فروردین ۱۳۸۰ (۲۱ محرم الحرام ۱۴۲۲ ق) چشم از جهان فرو بست و به موالیان طاهرینش پیوست. با اعلام خبر وفاتش، در استان اردبیل عزای عمومی اعلام و پیام های تسلیت متعدد از سوی مراجع تقلید و مقام معظم رهبری صادر شد و پیکر پاکش با حضور صدها هزار نفر از مردم متدین استان و روحانیت معظم و نمایندگان مراجع تقلید، با تشیعی شایسته و باشکوه - که در شهر بی نظیر و کم سابقه بود - و پس از نماز آیت الله مشکینی بر آن، در گلزار شهدای شهر به خاک

مسجد جامعی ۱۳۳۹ - ۱۴۲۵ ق

آقای حاج شیخ محمدحسین مسجدجامعی، یکی از علمای قم، و از حافظان قرآن کریم به شمار می رفت.

فقید سعید در سال ۱۲۹۹ش (۱۳۳۹ق) در تهران به دنیا آمد. پدرش آیت الله میرزا محمود مسجدجامعی، فرزند آیت الله حاج شیخ محمدحسین، فرزند آیت الله حاج میرزا ابوالحسن و او فرزند آیت الله العظمی میرزا مسیح تهرانی (م ۱۲۶۳ق) بوده است.

معظم له در دوران نوجوانی به همراه پدر بزرگوارش به نجف اشرف رفت و در آنجا معمم شد و در بازگشت به تهران، به فراگیری علوم دینی روی آورد و در درس استادانی چون: سیدکاظم عصار و میرزا محمود شهابی حاضر شد. سپس به حوزه علمیه قم آمد و به مدت دو سال، از دروس سطح اساتید بهره مند شد. در ۲۵سالگی به تهران بازگشت و به اقامه جماعت در شبستان چهل ستون مسجد جامع تهران پرداخت، که پس از چندی به علت فوت یکی از فرزندان، به نجف اشرف مهاجرت کرد و چند سال در درس آیات عظام: حکیم و خویی شرکت نمود. در سال ۱۳۷۸ق به حوزه علمیه قم باز آمد و در درس های آیت الله العظمی بروجردی و آیت الله اراکی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. او در آن هنگام به حفظ کلام الله مجید، اشعار الفیه و منظومه سبزواری و متون دیگر پرداخت و به خوبی از عهده برآمد، فقید سعید یکی از ارکان درس آیت الله اراکی بود که این درس را برای برخی دیگر، تقریر می نمود. در سال ۱۳۶۳ش، دچار بیماری شد و از تدریس باز ماند، اما این بیماری که ۲۰سال به طول انجامید باعث

رکود فعالیت های علمی اش نشد و همواره اساتید و مدرسین و طلاب به محضرش می آمدند و از بیانات جذاب و شیرین او بهره مند می شدند و در اوقات دیگر به مطالعه و تألیف می پرداخت.

از آثار اوست :

۱. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی ۲. تقریرات درس فقه آیت الله اراکی (نکاح، طلاق، بیع و خیارات)

۳. تقریرات درس اصول آیت الله اراکی (۳ دوره کامل)

۴. دفاتر گردآوری احادیث ۵. دفاتر گردآوری اشعار ۶. تفسیر برخی از سوره های قرآن او پس از کسالتی دراز و طولانی، در سن ۸۴ سالگی، در روز شنبه ۷ شهریور ۱۳۸۳ ش (۱۱ رجب ۱۴۲۵ ق) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش، عصر یکشنبه پس از تشییع و نماز آیت الله صافی گلپایگانی، در قبرستان شیخان در خاک آرمید و هفته بعد هم برادر بزرگوارش حجهالاسلام والمسلمین حاج میرزا مسیح مسجد جامعی از ائمه جماعات تهران در ۶۴ سالگی بر اثر تصادف، به رحمت ایزدی پیوست و در جوار برادرش مدفون شد.

مصطفوی ۱۳۳۴ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج میرزا حسن مصطفوی ، یکی از مفسران و قرآن پژوهان معاصر به شمار می رفت . معظم له در چهارم شعبان ۱۳۳۴ ق در تبریز در بیت فضیلت زاده شد . پدرش مرحوم آقا شیخ محمدرحیم اهری تبریزی هم یکی از فضلالی شهر بود . فقید سعید پس از تحصیلات مقدماتی به تحصیل علوم دینی روی آورد و نخست ادبیات عرب را فراگرفت، سپس در سال ۱۳۵۳ ق (۱۳۱۳ ش) به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و سطوح عالی را از اساتید وقت فراگرفت و پس از تکمیل سطوح به درس فقه و اصول آیت الله حجت

ص: ۵۷۷

حاضر شد و بهره های فراوان برد . در سال ۱۳۶۰ ق / ۱۳۲۰ ش به نجف اشرف رفت و به درس آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی و آیت الله شیخ محمد حسین اصفهانی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و همزمان در جلسات اخلاقی عارف بزرگ آیت الله قاضی شرکت جست . در سال ۱۳۲۲ ش به قم باز آمد و به تحقیق و تحصیل پرداخت ، در سال بعد به تهران رفت و به تحقیق و تألیف و تأسیس « مرکز نشر کتاب » پرداخت و ده ها جلد کتاب - به خصوص در آثار قرآنی - را منتشر ساخت و همزمان از دانشکده معقول و منقول لیسانس الهیات را اخذ کرد . او دارای خطی بسیار زیبا بود و در استخاره ، ید طولائی داشت . مرحوم رازی درباره او می نویسد : « ... چهل سال است او را می شناسم ما رأیت منه مکروهاً و ما رأیت منه الا - جمیلاً - . فاضل کامل و عالم عامل و دارای قدس و ورع و بسیار مؤدب و متواضع است ... » (شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۴ ، ص ۵۶۸) . در آبان ۱۳۸۱ ش - دهمین دوره نمایشگاه بزرگ قرآن کریم - از وی به عنوان خادم قرآن کریم تجلیل و تکریم شد و از مقام علمی اش تقدیر به عمل آمد .

سرانجام آن عالم بزرگوار در ۸۶ سالگی در روز یکشنبه پنجم تیر ماه ۱۳۸۴ ش (۲۰ جمادی الثانی ۱۴۲۶ ق) بدرود حیات گفت و در غم فقدانش پیام تسلیتی از سوی مقام معظم رهبری صادر شد .

آثار چاپی اش عبارتند از

ص: ۵۷۸

۱. تفسیر روشن (۱۶ ج) ۲. التحقيق في كلمات القرآن العظيم (۱۴ ج) ۳. رساله معرفه الله ۴. رساله لقاء الله ۵. راهنمای گمشدگان ۶. الحقایق فی تاریخ الاسلام والفتن والاحداث ۷. الامام المجتبی ، حیات و تاریخ ۸. شرح مصباح الشریعه ۹. مقدمه و تصحیح و فهرست رجال کشی ۱۰. محاکمه و بررسی در عقاید و تاریخ باب و بهاء ۱۱. اشعه نور ، ترجمه و شرح تفسیر آیه نور (نوشته شیخ هادی تهرانی)

۱۲. تفسیر سوره حشر (۲ ج) ۱۳. تصحیح مفردات قرآن (نوشته : راغب اصفهانی)

۱۴. تصحیح متشابهاة القرآن ومختلفه (نوشته : ابن شهر آشوب)

۱۵. تصحیح و تحقیق جامع الاخبار (نوشته : سبزواری)

۱۶. ترجمه و پاورقی احتجاج طبرسی ۱۷. قصه های شیرین ۱۸. خودآموز قرآن مجید ۱۹ - تعلیمات دینی ۲۰. پیرامون خاتمیت و بشارات مسیح ۲۱. سرگذشت یک دوشیزه شرقی ۲۲. احادیث صعب امام کاظم علیه السلام ۲۳. احادیث صعب امام رضا علیه السلام ۲۴. شرح خطبه توحیدیه امام رضا علیه السلام ۲۵. حکایات و سخنان بهلول ۲۶. مناظره مأمون با علمای عصر ۲۷. توضیح و تکمیل صرف میر و عوامل .

مصلحی ۱۳۵۳ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج شیخ ابوالحسن مصلحی عراقی ، یکی از علمای خدوم حوزه علمیه قم به شمار بود . فقید سعید روز شنبه اول ماه مبارک رمضان ۱۳۵۳ ق (شهریور ۱۳۱۴ ش) در شهر قم در بیت

علم و فضیلت زاده شد . پدرش مرجع عالیقدر شیعه آیت الله العظمی حاج شیخ محمدعلی اراکی (۱۳۱۲ - ۱۴۱۵ ق) بود که بی نیاز از توصیف است .

وی پس از تکمیل دوران دبستان و دبیرستان ، وارد دانشکده حقوق دانشگاه تهران شد که بر اثر اصرار مرحوم پدرش آن را ناتمام گذاشت و به تحصیل علوم دینی پرداخت . دروس سطح را نزد حضرات آیات : صلواتی ، مشکینی ، ستوده ، شاه آبادی فراگرفت و دروس حکمت و فلسفه را هم از حضرات آیات : علامه طباطبائی (اسفار و تفسیر قرآن) و منتظری (شرح منظومه) اخذ کرد و پس از آن در درس های فقه و اصول آیات عظام : امام خمینی ، محقق داماد و پدر بزرگوارش (که حدود سی سال در دروس ایشان شرکت جست) و مدتی هم در نجف اشرف از درس های آیات عظام : خویی و شیخ حسین حلّی بهره برد و مبانی علمی خویش را استوار ساخت و همزمان از درس های اخلاق حضرات آیات : حاج شیخ عباس تهرانى و حاج آقا حسین فاطمی قمی بهره برد . سپس به تدریس سطوح عالی روی آورد و سال های فراوان مکاسب و کفایه و نیز تفسیر قرآن را برای گروهی از فضلا تدریس کرد و در کنار آن با حضرات آیات : خرازی و استادی به مباحثه فقه و تألیف کتاب هایی چند اشتغال داشت .

با آغاز مرجعیت پدر بزرگوارش (۱۴۰۹ ق) تمام کارهای معظم له بر دوش وی قرار گرفت و پاسخ به استفتائات و تهیه و تنظیم توضیح المسائل و مناسک حج و

ص: ۵۸۰

رسیدگی به امور حوزه علمیه قم از جمله کارهای او بود .

فقید سعید عالمی بود عامل و خوش خلق و متواضع ، که بیت رفیع مرجعیت را با کرامت و نزاهت اداره نمود و تمام زندگی خویش را مصروف خدمت به پدر بزرگوارش کرد و پس از وفات ایشان ، آثار فقهی و اصولی معظم له را احیا نمود و تدریس جدی سطوح عالیه را آغاز کرد .

از آن فقید سعید آثاری برجای مانده که عبارتند از :

۱ . الحکومه الاسلامیه (با همکاری آیت الله خرازی و دیگران)

۲ . التوازن الاسلامی (با همکاری آیت الله خرازی و دیگران)

۳ . تقریرات درس فقه آیت الله اراکی ۴ . تقریرات درس اصول آیت الله اراکی .

آن مرحوم در یک سال اخیر زندگی اش به بیماری سختی مبتلا شد و سرانجام در ۷۰ سالگی در روز سه شنبه ۱۷ خرداد ۱۳۸۴ ش (۲۹ ربیع الثانی ۱۴۲۶ ق) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در روز پنج شنبه ۱۹ خرداد با شرکت انبوه علما و فضلاء حوزه علمیه قم تشییع و پس از نماز آیت الله بهجت بر آن ، در مسجد بالاسر حرم حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد .

مظفر ۱۳۲۰ - ۱۴۱۳ ق

آقای شیخ عباس مظفر ، یکی از علما و استادان مشهور حوزه علمیه نجف به شمار می رفت .

فقید سعید در سال ۱۳۲۰ ق در نجف به دنیا آمد . از کودکی آثار هوش و ذکاوت در او نمایان بود و پس از فراگیری سطوح عالیه ، نزد استادانی مانند آیات عظام : میرزای نائینی ، شیخ محمدعلی کاظمی خراسانی ، شیخ محمدرضا آل

ص: ۵۸۱

یاسین ، سید محمد بغدادی و شیخ موسی خوانساری به فراگیری فقه و اصول پرداخت تا آنجا که به درجه اجتهاد نائل آمد و به تدریس سطوح عالیه پرداخت و از مجلس درس او ، شاگردان بسیار برخاستند ، که برخی از آنان عبارتند از :

شیخ نورالدین جزایری ، شیخ عبدالحسین مظفر ، شیخ مهدی خضری ، شیخ محمدتقی ایروانی ، شیخ سالم سمیسم ، شیخ عبدالهادی جواهری ، سیدعلی غریفی ، علی خاقانی و دکتر مهدی مخزومی

برخی از آثار مخطوط او عبارتند از :

۱ . حاشیه بر کفایه الاصول ۲ . کتاب الطهاره ۳ . کتاب الصلاه وی در روز شنبه اول صفر الخیر ۱۴۱۳ ق در ۹۳ سالگی در نجف اشرف در گذشت و در وادی السلام مدفون شد .

(کاظم الفتلاوی ، المنتخب ، ص ۱۹۳)

مظفری ۱۳۴۴ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج شیخ محمد مظفری قزوینی، یکی از چهره های مشهور علم و فقاہت در قزوین بود.

فقید سعید در سال ۱۳۴۴ ق (۱۳۰۴ ش) در قزوین زاده شد و پس از دوران کودکی و نوجوانی، در ۲۰ سالگی به تحصیل علوم دینی روی آورد و سطوح متوسطه را نزد آقا شیخ مهدی قاضی، و سطوح عالیه را نزد آیت الله سید ابوالحسن رفیعی قزوینی فراگرفت. سپس در سال ۱۳۳۰ ش به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و در درس های آیت الله العظمی بروجردی و آیت الله مرعشی نجفی حاضر شد و بهره های فراوان برد. در سال ۱۳۳۲ ش، به نجف اشرف کوچید و سالیان فراوان در مجلس درس آیات عظام: خویی (۲۰ سال از درس های فقه و اصول و رجال و تفسیر معظم له بهره برد)، حکیم، شاهرودی و امام خمینی شرکت جست

ص: ۵۸۲

و در زمره یکی از فضلاء محصلین نجف درآمد و در تألیف «معجم رجال الحدیث» آیت الله خویی، از آغاز تا انجام آن، یار و یاور استادش بود. وی در سال ۱۳۵۲ ش، پس از کسب اجازات متعدد از اساتیدش و علمای دیگر، به زادگاهش بازگشت و به تألیف، تدریس، اقامه جماعت و بیان مسایل و ترویج شرع مبین اشتغال ورزید. معظم له یکی از علمای بزرگ قزوین بود که تدریس منظم فقه و اصول و تألیف کتاب های فراوان را وجهه همت خویش ساخته بود و از این رهگذر، شاگردان و کتاب های پرفایده علمی از خود به یادگار نهاد.

کتاب های چاپی ایشان عبارت اند از:

۱. ایضاح الحجه فی شرح العروه - کتاب طهارت - (۸ ج)

۲. پرسش ها و پاسخ ها (۲ ج) ۳. طیبات - کشکول - (۲ ج) ۴. خاتمیت آخرین پیامبر ۵. اسلام و فلسفه احکام ۶. رساله در خلقت بهشت و جهنم ۷. اسلام و قانون بردگی ۸. شهادت ثالثه در اذان و اقامه ۹. اصطلاحات منطقی ۱۰. دانستنی هایی از قرآن ۱۱. اثبات صانع ۱۲. قربانی در منی ۱۳. حرمت بازی با شطرنج ۱۴. البلغه فی بلوغ المرأه ۱۵. الشیعه و السنه ۱۶. الفوائد الرجالیه ۱۷. القطره فی فضائل علی علیه السلام ۱۸. خلاصه البیان فی احوال شاه زنان

و کتاب های غیرچاپی معظم له نیز عبارت اند از:

۱۹. تقریرات درس اصول آیت الله خویی (۴ ج) ۲۰. تقریرات درس فقه آیت الله خویی (۱۲ ج) - طهارت و صلاه -

۲۱. طبقات رجال (۱۶ ج)

ص: ۵۸۳

۲۲. علوم مختلف آن فقیه بزرگ در روز دوشنبه ۳ محرم الحرام ۱۴۲۳ ق (۲۷ اسفند ۱۳۸۰ ش) در ۷۶ سالگی چشم از جهان فرو بست و پیکر پاکش، پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله شیخ هادی باریک بین بر آن، در حیاط حرم مطهر حضرت شاهزاده حسین علیه السلام به خاک سپرده شد.

مقدس نجفی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج شیخ محمد هادی حسین زاده مقدس، یکی از عالمان حوزه علمیه قم بود.

فقید سعید، در ربیع الثانی ۱۳۴۴ ق در نجف اشرف زاده شد. پدرش حجه الاسلام و المسلمین حاج شیخ علی رشتی نجفی بود. وی پس از دوران کودکی و نوجوانی، به تحصیل علوم دینی روی آورد و سطوح را در نجف فراگرفت. سپس به قم آمد و سالیانی در درس آیت الله العظمی بروجردی شرکت کرد و پس از وفات معظم له، یکسره به درس آیت الله گلپایگانی رفت و تقریرات درس ایشان را - منظم و مرتب - نگاشت و به جز آن، کتاب های متعدد از خود به یادگار نهاد که عبارت اند از:

۱. منیه الاحباب ۲. مرقاه الکمال (۲ ج) ۳. احسن الحکایات ۴. کتاب الطهاره (تقریر درس آیت الله گلپایگانی) ۵. خودسازی انسان (۵ ج)، ترجمه مرقاه الکمال ۶. بهترین داستان ها، ترجمه احسن الحکایات

کتاب های غیر چاپی اش عبارت اند از:

۷. تقریر درس فقه آیه الله بروجردی ۸ تا ۱۲. تقریرات درس فقه آیت الله گلپایگانی (حج، بیع، قضا، شهادات و حدود). او در روز شنبه ۱۵ شهریور ۱۳۸۲ ش (۹ رجب ۱۴۲۴ ق) در ۸۰ سالگی در شهر قم بدرود حیات گفت.

(محمد شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۹ ،

ملبویی ۱۳۴۸ - ۱۴۱۵ ق

آقای حاج شیخ محمد باقر ملبویی در تیرماه سال ۱۳۰۸ ش (۱۳۴۸ ق) در شهر عالم پرور اراک زاده شد. پدرش مردی عابد و زاهد و معلم قرآن و حدیث بود، که در دوران کودکی او را از دست داد. پس از پشت سر نهادن دوران نوجوانی، در مدرسه «آقا ضیاء الدین» اراک، به تحصیل علوم دینی اشتغال ورزید و پس از سه سال در سال ۱۳۲۶ ش به حوزه علمیه قم آمد. دروس سطح را نزد حضرات آیات: سلطانی طباطبایی و مجاهدی و خارج فقه و اصول را در محضر آیات عظام: بروجردی، گلپایگانی و امام خمینی و دیگران فراگرفت و هم زمان به تبلیغ دین و تألیف و تصنیف پرداخت. فقید سعید متخلّق به اخلاق الهی و در عمل به مستحبات و پرهیز از مکروهات و جدّیت در امر به معروف و نهی از منکر کوشا بود.

از جمله تألیفات ایشان است:

۱. الوقایع و الحوادث (۸ ج) ۲. حقیقت جاویدان - شرح خطبه حضرت زهرا علیها السلام - (۲ ج) ۳. شرح دعای کمیل ۴. تقریرات درس های فقه آیت الله العظمی بروجردی (صلاه، قضا، فروع علم اجمالی)

۵. زندگی آیت الله العظمی بروجردی. فقید سعید پس از چند سال بیماری، در ۶۵ سالگی به تاریخ هفتم ربیع الاول ۱۴۱۵ ق (۲۵ مرداد ۱۳۷۳) چشم از جهان فرو بست.

(محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۲، ص ۲۷۰ - ۲۷۱)

ملکی میانجی ۱۳۲۴ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ محمد باقر ملکی میانجی یکی از مفسران مشهور حوزه علمیه قم به شمار می رفت. معظم له در سال

۱۳۲۴ ق (۱۲۸۵ ش) در روستای «ترک» از توابع شهرستان میانه به دنیا آمد و پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و فراگیری خواندن و نوشتن دروس مکتبی، به تحصیل علوم دینی روی آورد و در محضر آیت الله سیدواسع کاظمی ترکی (م ۱۳۵۳ ق) - از فضلاء شاگردان آخوند خراسانی - به تحصیل فنون ادب و ادبیات عرب، منطق، فقه و اصول (ریاض و قوانین) پرداخت و در ۲۵ سالگی (اواخر ۱۳۴۹ ق) به مشهد مقدس هجرت گزید و سطوح عالی فقه و اصول (رسائل، مکاسب و کفایه) را نزد آیت الله شیخ هاشم قزوینی و فلسفه و کلام را نیز در محضر آیت الله شیخ مجتبی قزوینی و هیأت را هم در جلسات درس آیت الله شیخ حسنعلی نخودکی اصفهانی فراگرفت و پس از آن سالیان بسیار در درس خارج فقه و اصول حضرات آیات: حاج میرزا محمد آقازاده - فرزند آخوند خراسانی و زعیم حوزه علمیه مشهد - و آیت الله میرزا مهدی غروی اصفهانی شرکت کرد و علاوه بر آن ها، درس معارف قرآنی را نیز از استاد اخیرش فراگرفت و در شمار یکی از تلامذه برجسته آن جناب به شمار آمد.

فقید سعید در سال ۱۳۶۲ ق پس از اخذ اجازه اجتهاد و روایت از استادش غروی اصفهانی (که مورد تایید آیت الله حجت کوهکمری هم قرار گرفت) به زادگاهش بازگشت و به ارشاد و راهنمایی مردم پرداخت و هم زمان به مبارزه بر علیه کمونیست ها و ایادی پیشه وری برخاست و پس از ختم آن غایله شوم، رهبری مذهبی منطقه را برعهده گرفت و به جلوگیری از منکرات و ترویج فضایل اخلاقی و رسیدگی به نیازمندان و محرومان

همت گمارد. این اقدامات برای گروهی از خوانین و مالکین منطقه گران آمد و به مبارزه عملی و اذیت و آزار وی پرداختند و فضای رعب و وحشت بر علیه او و هوادارانش ایجاد کردند، تا بدان جا که وی پس از شانزده سال اقامت در زادگاهش، در ۱۳۷۸ ق به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و مورد تکریم آیت الله العظمی بروجردی قرار گرفت و در آن حوزه مقدسه به تدریس فقه و تفسیر و کلام و اصول و معارف اهل بیت علیهم السلام پرداخت و این، بیش از چهل سال از عمر پربارش را تشکیل داد.

وی در ایام تبلیغی و تابستان ها به وطنش می رفت و با تمام توان به ترویج شعائر دینی، فصل دعاوی و رفع خصومات، رسیدگی به مستمندان و عمران بناهای خیریه (بنیاد کتابخانه عمومی، تعمیر مسجد «ترک»، احیاء قنوات و چشمه ها، کمک به احداث مساجد و شرکت در تأسیس دانشسرای دولتی) می پرداخت. معظم له دارای خطی خوش و محضری نیکو و حافظه ای قوی بود، بسیاری از قرآن مجید و نهج البلاغه و صحیفه سجادیه و اشعار بسیار را در حفظ داشت و در تفسیر قرآن، فراوان از صحیفه بهره می برد. به ادای نوافل و تهجد شبانه و قرائت مستمر قرآن و ادعیه و رعایت آداب شرع مقید بود و مراسم عزاداری امام حسین علیه السلام را باشکوه خاصی برگزار می کرد. از تظاهر و خودنمایی سخت به دور بود و عزت نفس توأم با زهد و تقوی در زندگی اش مشهود بود. علم را دوست می داشت و آن را حتی در کهولت سن و بیماری - دنبال می کرد. وی از بازماندگان و مروّجان

مکتب معارفی خراسان بود و مبانی استادش آیت الله میرزا مهدی اصفهانی را با بیان و بنان خود ترویج می کرد، اما در مسلک تفسیری خویش، بر اجتهاد و استنباط خود تکیه می کرد و فکرش برگرفته از انوار مقدس قرآن و حدیث و عقل بود.

معظم له به جز تدریس و تربیت شاگردانی چند، به تألیف کتاب هایی دست زد، که برخی از آن ها عبارت اند از:

۱. بدایع الکلام فی تفسیر آیات الاحکام - موضوع طهارت و صلاه -

۲. تفسیر فاتحهالکتاب ۳. مناہج البیان فی تفسیر القرآن (۶ ج ، تفسیر اجزاء چهارگانه نخست و دو جزء ۲۹ و ۳۰)

۴. توحید الامامیه ۵. رساله «روح در قرآن» و «شفاعت» - همراه با تفسیر جزء سی ام قرآن و بدایع الکلام به چاپ رسیده است - ، (نیز کتاب «نگاهی به علوم قرآنی» از آثار آیت الله ملکی میانجی توسط علینقی خدایاری نگاشته شده و به چاپ رسیده است).

و آثار مخطوط ایشان عبارت است از:

۶. الرشاد فی المعاد ۷. رساله در «حبط و تکفیر» ۸. رساله در «خمس» ۹. رساله در «نکاح و طلاق» ۱۱. رساله در «احکام میت» ۱۲. تقریرات درس اصول آیت الله میرزا مهدی اصفهانی ۱۳. رساله هایی در معارف اهل بیت علیهم السلام و تفسیر قرآن ۱۴. احکام الصلاه ایشان پس از عمری تلاش و کوشش در اعتلای کلمه حق، در شب جمعه ۱۰ صفر ۱۴۱۹ ق (۱۵ خرداد ۱۳۷۷ ش) در ۹۵ سالگی بدروود حیات گفت و پیکر پاکش در روز شنبه پس از تشییع گسترده و نماز آیت الله وحید خراسانی بر آن، در

ص: ۵۸۸

قبرستان شیخان به خاک آرمید و مجالس یادبودش در شهرهای متعدد برگزار شد.

ممجد لنگرودی ۱۳۳۳ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج شیخ علیرضا ممجد یکی از علمای نامی شهرستان لنگرود - ۶۰ کیلومتری رشت - بود، که در سال ۱۳۳۳ ق (۱۲۹۳ ش) در لنگرود زاده شد. پدرش، آیت الله حاج شیخ عبدالله لنگرودی از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی و شیخ شعبان گیلانی بود.

معظم له، در سال ۱۳۰۵ ش به حوزه علمیه قم آمد و مطول و معالم و قوانین را نزد آیت الله شیخ محمد علی اراکی بیاموخت. سپس در سال ۱۳۱۹ ش به مشهد مقدس مهاجرت کرد و مکاسب را نزد آیت الله شیخ مجتبی قزوینی و شیخ هاشم قزوینی و کفایه را هم نزد آیت الله شیخ علی اکبر نوغانی فراگرفت و خود به تدریس سطوح پایین تر پرداخت. در سال ۱۳۲۵ ش، مجدداً به قم بازگشت و پس از تحصیل جلد دوم کفایه نزد آیت الله شیخ عبدالحسین فقیهی گیلانی، به درس خارج آیات عظام: بروجردی، سیدمرتضی لنگرودی، امام خمینی، گلپایگانی و شیخ عبدالحسین فقیهی شرکت کرد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. آن گاه، در سال ۱۳۴۵ ش به زادگاهش بازگشت و به تدریس، تألیف، اقامه جماعت و ارشاد و راهنمایی مؤمنان و تفسیر قرآن اشتغال ورزید و این، ۳۰ سال از زندگی اش را تشکیل داد. وی، فقیهی ساده زیست، خوش اخلاق و خوش برخورد و مردمی بود و در عزای اهل بیت علیهم السلام می گریست.

از آثار وی می توان از این ها نام برد:

۱. حاشیه بر رسائل ۲. حاشیه بر مکاسب ۳. شرح کفایه الاصول ۴. شرح قوانین الاصول

ص: ۵۸۹

۵. حاشیه بر شرح لمعه ۶. تقریرات درس اساتید او پس از یک بیماری، در تاریخ ۱۳ آبان ماه سال ۱۳۷۶ ش در ۸۳ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش، پس از تشییع، به قم انتقال داده شد و پس از نماز آیت الله بهجت بر آن، در قبرستان نو، در جوار پدر بزرگوارش به خاک سپرده شد.

موحد ابطحی ۱۳۴۹ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج سید محمد علی موحد ابطحی یکی از مفاخر عالم علم و از فقهای قم و اصفهان به شمار می رفت.

فقید سعید در ۲۸ صفرالخير ۱۳۴۹ ق، در اصفهان زاده شد. پدرش طبیب زبردست آیت الله حاج سید مرتضی موسوی موحد ابطحی (۱۳۲۰ - ۱۴۱۳ ق) و مادرش عالمه فاضله عابده صبیح آیت الله حاج سید محمد تقی احمد آبادی اصفهانی صاحب کتاب «مکیال المکارم فی فوائد الدعاء للقائم» بود. معظم له، در ۸ سالگی به تحصیل علوم دینی روی آورد و همراه برادرش آیت الله سید محمد باقر موحد ابطحی تا شرح لمعه را نزد پدر بزرگوارش بیاموخت. سپس رسائل و مکاسب را نزد حاج آقا رحیم ارباب و کفایه و بخشی از مکاسب را نیز در درس شیخ محمود مفید و قانون ابن سینا را نزد میرزا علی آقا شیرازی فراگرفت. در سال ۱۳۶۴ ق، به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و در درس های خارج آیات عظام: آقای بروجردی، حجت کوهکمری، محقق داماد، سید احمد خوانساری و گلپایگانی و درس تفسیر و حکمت علامه طباطبایی و شیخ مهدی مازندرانی شرکت جست و بهره فراوانی از علوم عقلی و نقلی کسب کرد. در ماه ربیع الاول ۱۳۷۳ ق به نجف اشرف کوچید و در درس های آیات عظام: حکیم، شاهرودی، خویی، سید عبدالهادی شیرازی

و سیدجمال الدین گلیایگانی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و هم زمان با تحصیل - چه در قم و چه در نجف - به تدریس و تألیف اشتغال داشت. او از وقت خویش نهایت استفاده را می کرد و در همه وقت یا می خواند و یا می نوشت. او، چه در حضر و چه در سفر، در حال بیماری و سلامتی می نوشت و لذا تألیفات فراوان از او به یادگار مانده است. جلسات منظم تدریس فقه و اصول و تفسیر در قم و نجف و اصفهان داشت و شاگردان بسیار تربیت کرد. وی از غالب اساتیدش اجازات اجتهادی و روایی داشت و به آیت الله سیدشهاب الدین مرعشی نجفی اجازه روایت بخشوده بود (که این اجازه مدبّح است، یعنی او هم از آیت الله مرعشی اجازه روایت داشت). در سال ۱۳۹۴ ق - پس از ۲۰ سال تحصیل و تدریس در نجف اشرف - با بهره فراوان از علم و دانش اهل بیت علیهم السلام به قم بازگشت و بساط تحقیق و تألیف و تدریس را در حوزه مبارکه علمیه قم گسترانید و در ایام تعطیل حوزه، به زادگاهش می رفت و در آن جا به تدریس می پرداخت. از او بیش از ۱۰۰ عنوان کتاب در علوم: تفسیر، فقه، اصول، رجال، حدیث، تاریخ، کلام، فلسفه، ادعیه، اجتماع و سایر مسایل اسلامی بر جای مانده است، که عبارت اند از:

الف) آثار چاپی

۱. توضیح المسائل ۲. مناسک حج ۳. تاریخ آل زراره ۴. تهذیب المقال فی شرح الرجال - شرح رجال نجاشی - (۵ جلد تاکنون)

۵. رساله در رؤیت هلال (تقریر درس فقه

ص: ۵۹۱

ب) كتاب های غیر چاپی

تفسیر و علوم قرآن

۱. تفسیر القرآن الکریم (ناتمام)

۲. تفسیر القرآن و المفسرون ۳. تاویل الآيات (ناتمام)

۴. احکام الآيات ۵. ادب القرآن و بدائعه ۶. اصول التفسیر ۷. انزال القرآن و تنزیله ۸. الاوزان و الهیئات و الحروف فی القرآن ۹. تنزیه القرآن من التحریف ۱۰. جمع القرآن و جمیاعه ۱۱. خصائص الرسول فی القرآن ۱۲. الدعاء فی القرآن ۱۳. الرجعه فی القرآن ۱۴. نجوم العرفان فی علوم القرآن ۱۵. معجم علوم القرآن (ناتمام) ۱۶. الوحده الرابطه بین آیات القرآن ۱۷. النقض علی زاعمی قصور الشیعه فی علوم القرآن ۱۸. التکمله و التبیین لفهرست النذیم فی علوم القرآن ۱۹. القرآن و القرائات و القراء ۲۰. القرآن و العتره الطاهره ۲۱. القرآن و خلق الملائکه ۲۲. القرآن و خلق الجنّ و ابلیس ۲۳. القرآن و خلق الانسان ۲۴. القرآن و الخلافه و النبوه و الامامه (۳ ج) ۲۵. القرآن و التمثیل و التقصیص ۲۶. الشیعه و قرائاتهم .

حدیث و دعاء

۲۷. الاحادیث المحرفه و الموضوعه ۲۸. اسس الحدیث و قواعده ۲۹. الجامع الصحیح لخبار الشیعه فی احکام الشریعه ۳۰. السفینه الناجیه فی شرح الصحیفه السجادیه ۳۱. شرح دعای ابی حمزه ثمالی ۳۲. شرح دعای افتتاح ۳۳. شرح دعای سحر ۳۴. شرح دعای کمیل ۳۵. شرح دعای ندبه ۳۶. شرح زیارت جامعہ کبیره ۳۷. شرح زیارت عاشورا ۳۸. شرح زیارت امام رضا علیه السلام

ص: ۵۹۲

٣٩. شرح كافي - ثقه الاسلام كليني - ٤٠. شرح تهذيب - شيخ طوسي - ٤١. شرح وافي - فيض كاشاني - ٤٢. شرح وسائل الشيعه - شيخ حرّ عاملي - ٤٣. المسانيد الاربعه عشر ٤٤. مصباح المتعبدین و انيس المتعبدین ٤٥. اليوم و الليله - ادعيه - ٤٦. معرفه الحديث و درايته ٤٧. وقائع الشهور و آدابها ٤٨. جمال الاسبوع في وقائع ايام الاسبوع ٤٩. حقيقه الدعاء و شروط اجابته ٥٠. الزيارات و الآداب

فقه :

٥١. احياء الموات ٥٢. التقليد و تقليد الميت ٥٣. التقيه ٥٤. حاشيه دروس شهيد اول ٥٥. حاشيه عروه الوثقى ٥٦. حاشيه مصباح الفقيه ٥٧. حاشيه مقنعه شيخ مفيد ٥٨. حاشيه مكاسب شيخ انصارى ٥٩. المكاسب المحرمه ٦٠. حرمه الغناء و الموسيقى ٦١. الرضاع ٦٢. شرح العروه الوثقى ٦٣. شرح هدايه الناسكين ٦٤. صلاه الجمعه ٦٥. الصلاه المعاده ٦٦. طهاره عرق الجنب من الحرام ٦٧. فروع العلم الاجمالى ٦٨. كتاب القضاء (شرح دروس) ٦٩. كتاب اللقطه (شرح وسيله) ٧٠. مشروعيه عبادات الصبى ٧١. مناسك مكه و المدينه و مناسك الحج ٧٢. منجزات المريض ٧٣. النياه ٧٤. القواعد الفقهيّه ٧٥. الذباحه

اصول :

٧٦. هدايه العقول (شرح كفايه) ٧٧. قاعده لاضرر و قاعده لاتعاد و قاعده «الحرام لا يحلل الحرام» ٧٨. حاشيه معالم الاصول ٧٩. حاشيه فرائد الاصول ٨٠. حاشيه كفايه الاصول ٨١. اصول الفقه (٤ ج) ٨٢

ص: ٥٩٣

رجال :

۸۳. اخبار الرواه (۱۰ ج) ۸۴. اصحاب الاجماع و مشائخهم ۸۵. شرح فهرست شيخ طوسى ۸۶. شرح رجال نجاشى (۵ جلد مخطوط) ۸۷. شرح رجال كشى ۸۸. الصحابه المنكرون على ابي بكر ۸۹. الطبقات الكبرى ۹۰. القواعد الرجاليه ۹۱. مشايخ ابن ابي عمير ۹۲. مصادر ترجمه رواه الشيعة ۹۳. الممدوحون و المذمومون من الصحابه ۹۴. من روى عن الثقات ۹۵. نخبه الاثر فى رجال كتاب المعبر .

كلام و عقايد و اسلام

۹۶. البرزخ و المعاد ۹۷. التوحيد ۹۸. الشفاعة ۹۹. المعراج (۲ ج) ۱۰۰. النبوه الخاصه ۱۰۱. النبوه العامه ۱۰۲. الاسلام و الرقيه ۱۰۳. الاسلام و المرأه ۱۰۴. الاسلام و الوالدين والولد ۱۰۵. الاقتصاد فى الاسلام ۱۰۶. الامر بالمعروف و النهى عن المنكر ۱۰۷. الجهاد فى الاسلام ۱۰۸. الحكومه فى الاسلام ۱۰۹. القانون فى الاسلام ۱۱۰. القضاء فى الاسلام ۱۱۱. المالكه فى الاسلام ۱۱۲. الاخلاق فى الاسلام .

تاريخ و فلسفه

۱۱۳. حياه الرسول صلى الله عليه وآله وسلم ۱۱۴. سنن الرسول و سيرته صلى الله عليه وآله وسلم ۱۱۵. نقد فلسفه ژرژ پوستر آن فقيه بزرگ و پرکار، پس از ۷۳ سال زندگى، شمع وجودش به خاموشى گراييد و در شب ۱۳ رجب الخير ۱۴۲۳ ق (۱۳۸۱ ش) چشم از جهان فروبست و پيكر پاكش در شب نيمه رجب در حسنيه خويش به خاك سپرده شد.

(سيد محمود مرعشى ،

ص: ۵۹۴

موحد ابطحی ۱۳۲۰ - ۱۴۱۳ ق

آقای حاج سیدمرتضی موسوی موحد ابطحی، یکی از مفاخر علمای اصفهان به شمار می رفت. معظم له در سال ۱۳۲۰ ق در اصفهان زاده شد نوجوانی بیش نبود که در محضر اساتید و علمای بزرگ چون حضرات: جلال الدین همایی (مطول)، شیخ علی یزدی (مغنی)، میرزا احمد شهیدی (شرح لمعه و مکاسب)، ابوالزوجه اش سیدمحمد تقی موسوی احمد آبادی (قوانین)، آقا سیدمهدی درچه ای (مکاسب)، شیخ محمد حسن نجف آبادی (رسائل)، و سیدمحمد نجف آبادی (کفایه) زانوی ادب به زمین زد و دروس سطح را فراگرفت. سپس به درس خارج حضرات آیات: سیدمحمد و سیدعلی نجف آبادی، و شیخ محمد رضا مسجد شاهی اصفهانی رفت و مبانی علمی اش را استوار ساخت. وی اکثر استفاده اش از آیت الله سیدعلی نجف آبادی بود و از او در مدت ۱۱ سال، فقه و اصول و تفسیر و رجال را به خوبی آموخت و هم زمان از محضر آقا شیخ محمود مفید و شیخ محمد حکیم خراسانی (اسفار و شرح لمعه)، شیخ محمد باقر قزوینی (علم هیأت) میرزا علی آقا شیرازی و میرزا ابوالقاسم طبیب (علم طب) را فراگرفت و در علم طب و تشریح خبرویت کسب کرد و گاه بیماران را - مانند رعشه دست علامه طباطبایی - مداوا می کرد و از او معالجات دقیق بیماری های دشوار، بسیار دیده شد. آن مرحوم، پس از تحصیلات، رو به تدریس آورد و در مدرسه صدر به تدریس متمادی دوره سطح عالی و طب علمی پرداخت و گروهی بسیار را پرورش داد. وی پُر مطالعه و علاقمند به قرائت قرآن و کتب تفسیری بود

و همواره در طول مسیر خود به مسجد و مدرسه، قرآن می خواند و کتاب ها را مطالعه می کرد. از حضرات آیات: محدث قمی، شیخ محمد رضا اصفهانی، سید محمد تقی احمد آبادی، شیخ محمد حسین فشارکی و مرعشی نجفی (که این اجازه مدبج است) اجازه روایت و از آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی و بروجردی اجازه حسیه را دارا بود. از آثار ایشان، علاوه بر فرزندان عالم و دانشمندی - که اکثر آن ها صاحب تألیفات متعدد هستند - می توان از دیوان اشعار و رساله های گوناگون در حدیث، تاریخ، کلام، ادعیه و احراز، طب و زیارات را نام برد. وی در ۹۳ سالگی در ۹ جمادی الثانی ۱۴۱۳ ق (۱۳ آذر ماه ۱۳۷۱ ش) دار فانی را وداع گفت و به اجداد طاهرینش پیوست. پیکر پاکش، پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله حاج شیخ حسن صافی اصفهانی، در داخل حرم امامزاده جعفر به خاک سپرده شد.

موسوی اصفهانی ۱۳۵۲ - ۱۴۲۸ ق

آقای حاج سید حسن موسوی اصفهانی یکی از فضایی حوزه علمیه قم بود. فقید سعید در ۱۳۵۲ ق (۱۳۱۲ ش)، در آدریان - از توابع اصفهان - در بیت علم و فضیلت زاده شد. پدرش مرحوم حجه الاسلام حاج سید اسماعیل، از خطباء و محدثین اصفهان بود، که مقدمات و ادبیات عرب را به فرزندش آموخت. معظم له، در ۱۳۶۶ ق به فراگیری سطوح نزد مرحوم آیت الله حاج سید مصطفی مهدوی و آیت الله حاج شیخ جمال الدین خوانساری پرداخت و در ۱۳۶۹ ق به قم آمد و به تکمیل سطوح عالیه پرداخت.

سپس در سال ۱۳۷۲ ق به کربلا مهاجرت کرد و باقیمانده سطوح عالیه را نزد

حضرات آیات : حاج سید محمد شیرازی ، شیخ محمد حسین مازندرانی ، شیخ محمد شاهرودی و سید اسد الله بنی هاشمی اصفهانی به پایان برد و در سال ۱۳۷۵ ق رهسپار نجف اشرف شد و مبانی علمی خویش را نزد آیات معظم : شیخ کاظم تبریزی ، سید مرتضی خلخالی ، سید احمد اشکوری ، میرزا علی فلسفی ، شیخ صدرا بادکوبه ای ، سید علی سیستانی ، سید هاشم حسینی تهرانی و میرزا مسلم ملکوتی استوار ساخت و پس از آن به درس های خارج امام خمینی و آیت الله العظمی خویی حاضر شد و بهره های فراوان برد . در سال ۱۳۹۱ ق ، به دنبال اخراج ایرانیان از عراق ، به ایران آمد و در زادگاهش ساکن شد و مدرسه علمیه باقر العلوم را تأسیس کرد و در آنجا به تدریس پرداخت ، سپس به قم آمد و به تألیف و تحقیق اشتغال ورزید . (شریف رازی ، گنجینه دانشمندان ، ج ۹ ، ص ۳۵۵ - ۳۵۶) .

از آثار اوست :

۱ . ثقه الرواه (۳ ج) که آیت الله خویی و علامه شیخ آقابزرگ تهرانی بر آن تقریظ نگاشته اند

۲ . الامامه والولایه ۳ . تقریرات درس فقه و اصول آیت الله خویی .

معظم له ، در ۷ محرم الحرام ۱۴۲۸ ق (۷ بهمن ۱۳۸۵ ش) ، در ۷۳ سالگی درگذشت و پیکر پاکش پس از تشییع و نماز آیت الله حاج سید محمد باقر موحد ابطحی بر آن ، به زادگاهش انتقال داده شد و صبح تاسوعا در مدرسه باقر العلوم - که خود بنیاد نهاده بود - به خاک سپرده شد .

موسوی تبریزی ۱۳۵۴ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج سید ابوالفضل موسوی تبریزی، یکی از علما و مدرسین

ص: ۵۹۷

حوزه علمیه قم به شمار بود.

فقید سعید در سال ۱۳۱۴ ش (۱۳۵۴ ق) در تبریز به دنیا آمد و پس از تحصیلات دبستان، در ۱۳۲۷ ش به مدرسه حسن پاشا رفت و دروس طلبگی را آغاز کرد و ادبیات و مقدمات را در آن جا فراگرفت. در سال ۱۳۳۱ ش به حوزه علمیه قم آمد و سطوح عالیه را نزد حضرات آیات: منتظری (کفایه)، مشکینی (رسائل و مکاسب و اخلاق) فراگرفت و پس از آن به درس خارج اصول امام خمینی و خارج فقه آیت الله شریعتمداری حاضر شد و تقریرات بحث آن دو را انگاشت. سپس تدریس شرح لمعه و مکاسب را آغاز کرد و شاگردان بسیار پرورش داد. وی، در پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، از اعضای مؤسس جامعه مدرسین حوزه علمیه قم بود و نامش ذیل اعلامیه های ضد رژیم، هماره دیده می شد و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از سوی مردم آذربایجان شرقی به عضویت مجلس خبرگان قانون اساسی و مجلس خبرگان رهبری (سه دوره)، ریست دیوان عالی کشور و مشاور عالی رییس قوه قضائیه برگزیده شد.

آثار وی عبارت اند از:

۱. رساله فی ولایه الفقیه ۲. تقریرات درس اصول امام خمینی ۳. تقریرات درس فقه آیت الله شریعتمداری (بحث صلاه) معظم له در روز دوشنبه ۲۵ فروردین ۱۳۸۲ ش (۱۱ صفر ۱۴۲۴ ق)، در ۶۸ سالگی بدرود حیات گفت و پیکرپاکش پس از تشییع و نماز آیت الله میرزا جواد تبریزی بر آن، در حرم حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

موسوی زنجانی ۱۳۴۳ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج سیدابراهیم احمدی موسوی زنجانی از علمای نجف اشرف به شمار بود. وی در سال ۱۳۴۳

ص: ۵۹۸

ق (۱۳۰۳ ش) در روستای صابین قلعه ابهر به دنیا آمد و پس از دوران کودکی و نوجوانی به تحصیل علوم دینی روی آورد. در ۱۸ سالگی (۱۳۶۰ ق) به قم مهاجرت کرد و ادبیات و معالم و شرح لمعه را نزد آیات: شیخ فرج الله واعظی هیدجی و حاج شیخ موسی زنجانی فراگرفت و پس از آن در ماه صفر ۱۳۶۵ ق به نجف اشرف کوچید و سطوح عالی و فلسفه و کلام را نزد حضرات آیات: شیخ مجتبی لنکرانی (رسائل و کفایه)، سید محمد باقر محلاتی (جلد دوم کفایه)، سید عبدالاعلی سبزواری (شرح منظومه و اسفار) در مدت ده سال بیاموخت. پس از اتمام سطوح، به درس خارج آیات عظام: میرزا باقر زنجانی، سید عبدالهادی شیرازی، آقای حکیم، سید حسین حمامی تبریزی، شیخ حسین حلی، سید عبدالاعلی سبزواری و به ویژه آیت الله العظمی خویی (به مدت ۱۶ سال) حاضر شد و بهره های فراوان در علوم فقه و اصول و رجال و تفسیر از ایشان برد. وی، هم زمان با تحصیل، به تدریس سطوح عالی (رسائل و مکاسب و کفایه) و شرح لمعه و شرح تجرید همت گماشت و مورد عنایت مخصوص آیت الله شیخ عبدالکریم زنجانی واقع شد و پس از وفات معظم له، سال های بسیار در رواق حرم امیرالمؤمنین علیه السلام اقامه جماعت نمود.

معظم له، دارای اجازات متعدد روایی، اجتهادی و حسبیه از آیات عظام: شیخ آقابزرگ تهرانی، شیخ محمد حسین کاشف الغطاء، شیخ عبدالکریم زنجانی، سید محمد بغدادی، سید محمود شاهرودی، شیخ کاظم شیرازی، میرزا آقا اصطهباناتی، شیخ عبدالحسین رشتی و اساتیدش بود و سفرهای متعدد برای تبلیغ دین به کویت و اردن و سوریه و لبنان و عراق و ترکیه

نمود و در سال ۱۳۳۴ توانست در روستای صابین قلعه ابهر درمانگاه خیریه بنیاد نهد.

وی سراسر عمر شریفش را به تحصیل، تدریس، تألیف و تبلیغ دین گذراند و موفق شد تا شاگردان و کتاب های بسیار از خویش به یادگار گذارد.

برخی از آن ها عبارت اند از:

الف . کتاب های چاپی :

۱ . تاریخ زنجان (علما و دانشمندان) ۲ . تذکره جامع الانساب (تاریخ امامزادگان) ۳ . عقائد الامامیه الاثنی عشریه ۴ . اثباه الحجه و علائم الظهور ۵ . کشکول ۶ . تعلیقه بر شرح تجرید ۷ . وسیله الدارین فی انصار الحسین علیه السلام ۸ . بدایه الفلسفه الاسلامیه ۹ . فقه الشیعه الامامیه ۱۰ . فضائل اهل البیت علیهم السلام . ب . کتاب های غیرچاپی :

۱۱ . تقریرات درس اصول آیت الله خویی (دوره کامل) ۱۲ . تقریرات درس فقه آیت الله خویی (طهارت، مکاسب محرمه، اجتهاد تقلید) ۱۳ . تقریرات درس فقه میرزا باقر زنجان (عدالت) ۱۴ . جغرافیای شهرهای ایران ۱۵ . اساطین الشیعه (با ۳۰۰ عکس) ۱۶ . فوائد الرضویه ۱۷ . آثار المعاصی ۱۸ . شرح منظومه سبزواری ۱۹ . ذکر (در مواعظ و اخلاق) ۲۰ . خلاصه المعارف الالهیه ۲۱ . رد بر کمونیسم ۲۲ . شرح حال آیت الله سیدابوالحسن اصفهانی و شاگردان او ۲۳ . شرح حال آیت الله خویی و شاگردانش ۲۴ . شرح حال آیت الله شیخ عبدالکریم زنجان و شاگردان وی ۲۵ . مناسک حج (همراه با تاریخ مکه و مدینه) ۲۶ . رساله عملیه ۲۷ . حاشیه بر مکاسب ۲۸ . حاشیه بر فرائد الاصول ۲۹ . حاشیه بر کفایها لاصول آن عالم بزرگوار، در ۷۵ سالگی، در یکشنبه

ص: ۶۰۰

۲۳ آبان ۱۳۷۸ (پنجم شعبان المعظم، ۱۴۲۰ ق) زندگی را بدرود گفت و پس از تشییع و نماز آیت الله سیدحسن موسوی شالی، در روستای «ورسه» - از دهات تاکستان - در جوار پدرش به خاک سپرده شد.

موسوی زنجانی ۱۳۴۷ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج سیداسماعیل موسوی زنجانی، یکی از علمای بزرگ زنجان و امام جمعه و نماینده ولی فقیه در آن شهر بود.

فقید سعید، در حدود سال ۱۳۰۷ ش (۱۳۴۷ ق)، در روستای «پری» از توابع زنجان به دنیا آمد. پس از کودکی و تحصیلات مکتبی در سال ۱۳۵۷ ق به زنجان آمد و ادبیات را آموخت. سپس در ۱۳۵۹ ق به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و سطوح عالیه را از محضر حضرات آیات: شیخ موسوی زنجانی و سیدجمال الدین مجد (شرح لمعه)، شیخ عبدالحسین لنکرانی (قوانین)، حاج آقا مرتضی حائری و میرزا محمد مجاهدی (کفایه الاصول)، حاج سیدمحمد محقق داماد (رسائل و کفایه) بیاموخت و پس از آن به درس های آیت الله العظمی بروجردی و آیت الله سیدمحمد حجت شرکت کرد و پس از چندی به نجف اشرف کوچید و از درس های آیات عظام: حاج میرزا حسن بجنوردی و حاج میرزا هاشم آملی بهره مند شد. سپس به قم بیامد و یکسره در درس های آیت الله سیدمحمد داماد شرکت نمود و علاوه بر تحصیل، به تدریس سطوح عالیه (شرح لمعه و مکاسب) و بحث های تفسیر - با دوستان و هم بحث های خویش، که سابقه ای پنجاه ساله دارد - پرداخت. اودر جریان انقلاب اسلامی، به مبارزه با رژیم پهلوی در تشکیلات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم پرداخت و نامش، در پای اعلامیه های ضد رژیم، همواره دیده می شد

و در همین راستا، فرزندش سیدمهدی به شهادت رسید و فرزند دیگرش سیدمحمود به زندان افکنده شد، تا انقلاب اسلامی به پیروزی رسید و او قضاوت در دادگاه انقلاب و مدنی خاص را پذیرفت و با شروع جنگ تحمیلی، فرزند دیگرش سیدصادق موسوی در حمله بیت المقدس به شهادت رسید و در تیر ۱۳۶۱ ش، به حکم امام خمینی به امامت جمعه زنجان برگزیده شد و در آن سامان به خدماتی چون: احداث مدرسه علمیه (خواهران و برادران)، مؤسسه قرض الحسنه جوادالائمه، تأسیس ستاد جهیزیه (با همکاری جمعی از متدینین)، احداث دارالقرآن و سرپرستی و تدریس حوزه علمیه زنجان موفق شد. وی، از سوی مردم به عضویت مجلس خبرگان قانون اساسی و خبرگان رهبری (سه دوره) برگزیده شد و تا پایان عمرش به خدمات دینی و اجتماعی اشتغال داشت. تألیفات وی، تقریرات درس فقه و اصول آیت الله داماد بوده است.

سرانجام، او در تاریخ شنبه ۱ دی ماه ۱۳۸۱ ش (۱۴۲۳ ق) در ۷۴ سالگی درگذشت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه در زنجان، به قم انتقال داده شد و پس از نماز آیت الله سیدموسی شبیری زنجانی بر آن، در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

موسوی شالی ۱۳۳۳ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج سیدحسن موسوی شالی، یکی از علمای بزرگ منطقه قزوین و امام جمعه تاکستان بود. وی در سال ۱۳۳۳ ق / ۱۲۹۵ ش، در شال به دنیا آمد. پدرش میرزا محمد یکی از واعظان و منبری های منطقه بود که فرزندش را به تحصیل علوم دینی واداشت. نخست مقدمات را نزد مرحوم شیخ محمد باقر عاملی فراگرفت و در سال ۱۳۵۳ ق،

همراه پدرش به حوزه علمیه نجف رفت و از مقدمات تا پایان سطوح را نزد اساتید بنام مانند حضرات آیات : میرزا باقر زنجانی و سید محمود مرعشی شوشتری فراگرفت و پس از آن به درس خارج آیات عظام : سید ابوالحسن اصفهانی ، سید عبدالهادی شیرازی ، سید محمود شاهرودی و سید ابوالقاسم خویی حاضر شد و سال ها از فیض آنان بهره برد . او بیش از همه در درس های فقه و اصول آیت الله خویی حضور یافت و مورد توجه مخصوص ایشان بود و درس معظم له را برای گروهی تقریر می نمود و سطوح عالی را هم تدریس می کرد .

وی پس از گذشت ۲۳ سال از اقامت در نجف و با اخذ اجازات متعدد از استادانش ، در سال ۱۳۷۶ ق برای صله رحم به زادگاهش بازگشت و با مشاهده مشکلات و نیازهای مردم منطقه و احساس تکلیف ، در شال ماندگار شد و به خدمات علمی و دینی و اجتماعی بسیار مانند : احداث ده ها مسجد ، مدرسه ، درمانگاه ، حمام ، جاده و غسالخانه ، تبلیغ و تدریس ، مبارزه با مظاهر فساد ، رفع خصومات و فصل دعاوی و حل اختلافات و نزاع های گروهی و ایجاد صلح و وحدت بین مردم موفق شد .

او سپس در قزوین ماندگار شد و به احیای مدارس و موقوفات و تربیت و تدریس طلاب پرداخت و در جریان انقلاب اسلامی ایران فعالانه شرکت داشت و با سخنرانی های خود در شهرهای مختلف و به راه انداختن راهپیمایی ها و اجتماعات گوناگون ، به مبارزه با رژیم پهلوی برخاست . در سال ۱۳۵۸ ش ، از سوی امام خمینی به امامت جمعه

تاکستان و از سوی مردم استان قزوین به نمایندگی سومین دوره مجلس خبرگان برگزیده شد .

از آثار اوست :

۱ . تقریرات درس فقه آیت الله خویی ۲ . تقریرات درس اصول آیت الله خویی ۳ - نوشتارهای بسیار در تفسیر قرآن ۴ . نوشتارهای گوناگون در مسائل کلامی . سرانجام آن عالم عالی مقام ، در ۹۱ سالگی ، در سحرگاه شنبه ۱۹ رجب ۱۴۲۷ ق برابر با ۳ مرداد ۱۳۸۵ ش بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه با حضور ده ها هزار نفر ، و نماز آیت الله نوری همدانی بر آن ، در زادگاهش در قبرستان عمومی « شال » به خاک آرمید .

موسوی شبستری ۱۳۳۴ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج سیدعبدالله موسوی شبستری از دانشمندان و فقیهان قم به شمار می رفت.

وی در سال ۱۳۳۴ ق در شهرستان شبستر - هشت فرسخی تبریز - در خانواده ای دانا و مؤمن دیده به جهان گشود. پدرش ثقهالاسلام سیداسدالله فرزند میربابا شبستری از روحانیان معروف خطه شبستر به شمار می رفت.

وی پس از طی تحصیلات دوره ابتدایی در سال ۱۳۵۰ ق به تحصیل علوم دینی روی آورد و مقدمات و علوم ادبی را نزد پدر خود و علامه میرزا رسول هریسی، و کتاب های مطول، شرح شمسیه و شرح منظومه را نزد آیت الله سیدمرتضی شبستری فراگرفت.

در سال ۱۳۵۶ ق به حوزه علمیه تبریز پیوست و در مدرسه طالبیه مشغول تحصیل دروس سطح گردید. وی شرح لمعه را نزد علامه شیخ ابراهیم بادکوبه ای و علامه سیدعلی مولانا تبریزی خواند و کتاب قوانین الاصول و متون کتب درسی دیگر را نزد حضرات آیات: میرزا محمود دوزدوزانی، سیدمرتضی خسروشاهی، شیخ حسین شنب غازانی و

ص: ۶۰۴

آیت الله شبستری در اواخر سال ۱۳۶۰ ق به حوزه علمیه قم رهسپار شد و باقی مانده شرح لمعه را نزد آیت الله سیدشهاب الدین مرعشی به پایان رساند و دروس خارج فقه و اصول را در محضر فقهایی چون: سیدمحمد حجت کوهکمری، سیدمحمدتقی خوانساری، میرزا محمد فیض قمی، سیدصدرالدین صدر، شیخ محمد کبیر قمی، شیخ عباسعلی شاهرودی و شیخ عبدالنبی اراکی و دروس کلام و حکمت را از محضر علامه طباطبائی به نحو احسن استفاده نمود.

در سال ۱۳۶۶ ق جهت معالجه به تهران رفت و در پی درخواست عده ای از مؤمنین در مسجد حاج میرزا احمد واقع در خیابان مولوی به وظایف دینی اشتغال ورزید. وی در تهران از تحصیل بازنماند و در دروس حضرات آیات: شیخ علی مدرس تهرانی (خارج کفایه)، شیخ محمدتقی آملی، سیداحمد خوانساری و سیدابوالحسن رفیعی قزوینی (علاوه بر فقه و اصول، در دروس حکمت نیز) استفاده کرد.

نامبرده علاوه بر اشتغال به وعظ و ارشاد در مرکز، در شهرهای قزوین و شبستر و حومه آن ها به انجام فعالیت های مذهبی می پرداخت، و در تهران همراه با آیت الله سیدمرتضی وحیدی شبستری و افراد خیر اقدام به تجدید بنای (مسجد سپهسالار) واقع در خیابان چراغ برق نمود.

وی در سال ۱۳۹۴ ق و پس از گذشت ۲۸ سال خدمت و ارشاد در تهران به مشهد مقدس رهسپار شد. ایشان پس از ورود اقدام به تدریس فقه و اصول و گفتن تفسیر قرآن مجید نمود. مدتی هم در حرم مطهر (دارالسلام) به اقامه جماعت و هدایت اشتغال داشت.

معظم له در اوایل سال ۱۴۱۶ ق به حوزه علمیه قم آمد

و به گفتن تفسیر و اقامه مراسم مذهبی اشتغال داشت و غالباً بر اثر کسالت و شدت بیماری در منزل بستری بود.

آثار ایشان عبارت اند از:

۱. مصباح الهدایه یا مفتاح السعاده، جلد اول این اثر پیرامون نبوت و جلد دوم آن پیرامون امامت می باشد

۲. زبده الأحکام (رساله عملیه)

۳. کتاب الأربعین (شرح چهل حدیث عرفانی و اخلاقی)

۴. الألفاظ الالهیه فی الخطابات القرآنیه ۵. درایه الحدیث ۶. صیغ العقود ۷. نماز شب ۸. النکاح و الطلاق ۹. سوانح حیات (شرح حال خود و بخشی از خاطرات)

وی صبح روز چهارشنبه ۱۷ صفر ۱۴۲۰ ق (۱۲ خرداد ۱۳۷۸ ش) درگذشت و پیکرش عصر پنجشنبه تشییع و پس از نماز آیت الله سیدمحمد وحیدی در ابتدای قبرستان ابوحنسین به خاک سپرده شد.

(با استفاده از نوشتار آقای عبدالحسین جواهر کلام)

موسوی همدانی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج سیدمحمدباقر موسوی همدانی، یکی از عالمان و فقیهان حوزه علمیه قم به شمار بود. فقید سعید در چهارم محرم الحرام ۱۳۴۴ ق (۱۳۰۴ ش)، در همدان زاده شد. پدرش آیت الله سیدهادی بیجاری گروسی (۱۲۹۲ - ۱۳۷۲ ق) یکی از علما و مدرسین سطوح حوزه علمیه همدان و صاحب کتاب اخلاقی «لسان الغیب» بوده است، که در صفای باطن و روشنی ضمیر و معرفت و فضایل اخلاقی زبانزد همگان بود. معظم له، تحصیلات ابتدایی را در شهر بیجار آموخت. سپس، در سال ۱۳۲۰ ش پس از زیارت امام علی بن موسی الرضا علیه السلام و استعانت از آن امام همام به قصد تحصیل علوم دینی رهسپار حوزه علمیه قم شد و در مدرسه دارالشفاء

ص: ۶۰۶

سکونت گزید و در کمال فقر و فاقه و با زحمت و مشقّت فراوان به آموختن ادبیات و منطق اشتغال جست. او، برای معالجه برادرش - که در اثر رطوبت حجره و غذای ناکافی به بیماری سردرد شدید مبتلا شده بود - به تهران رفت و در مدرسه مروی، نزد حضرات آیات: شیخ عبدالرزاق قاینی و شیخ محمدتقی آملی کتاب ریاض و کفایه الاصول را فراگرفت. در سال ۱۳۲۵ ش - که آیت الله العظمی بروجردی به قم آمد و با ورودش، حوزه علمیه قم جان دوباره به خود گرفت - همراه با استادش آیت الله قاینی، به قم آمد و نزد حضرات آیات: استاد شهید مطهری (مطوّل) و حاج آقا روح الله کمالوند خرم آبادی (مکاسب) را فراگرفت و پس از آن در درس فقه و اصول آیت الله بروجردی و درس اصول امام خمینی و درس تفسیر علامه طباطبایی شرکت کرد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و در همان زمان مورد توجه بسیار علامه طباطبایی قرار گرفت.

معظم له فقیهی مهذب و خودساخته، متواضع، خوش اخلاق، خوش برخورد، سلیم النفس و ساده زیست و مصداق یک روحانی با کمال بود و آثار تربیت علامه طباطبایی در رفتار و کردارش نمایان بود. وی سالیان بسیار در انجمن خیریه حمایت از ایتم و مؤسسه خیریه الزهراء علیها السلام (قم) منشأ خدمات فراوان به یتیمان و مستمندان بود.

برخی از تألیفات آن مرد بزرگ عبارت اند از:

۱. ترجمه تفسیر المیزان (۴۰ ج) معظم له این ترجمه را به درخواست و تشویق علامه طباطبایی انجام داد و بیش تر مطالب آن را با مؤلف در میان نهاده و ترجمه دقیق و امین آن

را ارایه داد و همه آن (۴۰ ج) مکرر به چاپ رسیده است

۲. ترجمه تحریرالوسیله (۳ ج) ۳. ترجمه قصص قرآن و داستان انبیاء (با همکاری استاد علی اکبر غفاری)،

۴. درس هایی از اصول عقاید ۵. تفسیر سوره حمد ۶. محرم از دیدگاه عارفان ۷. پاسخ به پرسش ها (۲ ج) ۸. علی علیه السلام در کتب اهل سنت ۹. جواب به شبهات وهابی ها در مورد عزاداری امام حسین علیه السلام ۱۰. الدر الباهر من فقه الجواهر (۱۰ ج) وی، در تاریخ چهارشنبه عید فطر ۱۴۲۱ ق (۷ دی ماه ۱۳۷۹ ش) در ۷۵ سالگی چشم از جهان فرو بست و به موالیان و اجداد طاهرینش پیوست. پیکر پاکش صبح روز پنجشنبه پس از تشییع و نماز آیت الله نوری همدانی بر آن، در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد و در غم فقدانش پیام تسلیتی از سوی مقام معظم رهبری صادر شد.

موسوی هندی ۱۳۵۲ - ۱۴۱۹ ق

آقای سیدفاضل موسوی یکی از محققان علم نسب و طب اسلامی بود.

پدرش ثقه الاسلام سیدنجف شاه، نماینده تام الاختیار آیت الله سیدابوالحسن اصفهانی در شبه قاره هند و یکی از افراد نیکوکار و سرشناس آن خطه بود. نسب وی به علامه سیدمحمد شمس الدین عراقی معروف به «مکسرالأصنام» می رسد که دارای مزار متبرکی در کشمیر است.

فقید سعید در شهر شمالا واقع در هندوستان به سال ۱۳۵۲ ق در خانواده ای مؤمن و دانا دیده به جهان گشود و پس از طی دوران کودکی نحو و صرف را نزد شیخ محمدرضا توحیدی دشتی آموخت و آن گاه وارد مدارس دولتی شد. در

ص: ۶۰۸

پی تقسیم هند و پاکستان در سال ۱۳۶۶ ق، همراه با سایر افراد خانواده اش به پاکستان منتقل شد و دوره دبیرستان را به انجام رسانید و در پی درگذشت پدر خود در سال ۱۳۶۹ ق جهت انجام مراسم خاکسپاری در عتبات عالیات، در نجف اشرف اقامت گزید .

او در سال ۱۴۰۰ ق در پی فشارهای دولت عراق، به کراچی پاکستان مهاجرت کرد و مدتی چند در آن سامان اقدام به تأسیس درمانگاه کوثر و داروخانه حضرت زهرا علیها السلام نمود. آن گاه به حوزه علیمه قم رهسپار شد و دروس دینی را از نو آغاز کرد. ادبیات و قسمتی از شرح لمعه را نزد سیدعلی مؤمن اصفهانی و شیخ غلامرضا عرفانیان خراسانی آموخت و دوره سطح را نزد استاد مصطفی نورانی اردبیلی به انجام رسانید و مدتی هم در دروس خارج حضرات آیات: میرزا جواد تبریزی و وحید خراسانی شرکت جست. ایشان در سال ۱۴۱۲ ق به کراچی بازگشت، و به خدمات دینی مانند: اقامه نماز جمعه و امامت جماعت مسجد خوجه شیعه اثنا عشریه، و نیز ریاست دانشکده امامیه کراچی و سایر وظایف دینی پرداخت.

استاد موسوی از سن جوانی به انساب علویین علاقه خاصی داشت، به همین خاطر در سال های آخر عمر خود و پس از گردآوری کتاب های زیادی در این فن، اقدام به پیاده کردن مطالب به صورت مشجرات نمود که موفقیت و شهرت خوبی از این راه به دست آورد، و توانست بسیاری از مشجرات خطی و کم یاب را در مجموعه بزرگ خود « الشجره الطیبه » به چاپ برساند، و از مفقود یا تلف شدن آن ها جلوگیری کند .

۱. الشجره الطیبه، در چند جلد. شامل مشجرات سادات حسنی و حسینی و موسوی و رضوی و نیز اطلاعات متفرقه

۲. الطب الاسلامی المقارن، در معرفی گیاهان دارویی به زبان علمی و تطبیق آن با آیات و روایات اسلامی

۳. تاریخ کشمیر و اسرته الموسویه ۴. فضائل اهل البیت علیهم السلام من طرق العامه ۵. رمضان مبارک ۶. خطبه های نماز جمعه کراچی. او در دو سه سال اخیر زندگانی خود از بیماری سختی رنج می برد، ولی با همان حال بیماری از کارهای و تحقیقی خود دست نکشید و همواره در خدمت مردم بود. در روز دوشنبه چهارم ربیع الاول ۱۴۱۹ ق (هشتم تیر ۱۳۷۷ ش) در شهر کراچی در سن ۶۷ سالگی بدرود زندگی گفت و پیکرش پس از تشییع در قبرستان (علی باغ) آن شهر به خاک سپرده شد.

(برگرفته از مقاله: آقای عبدالحسین جواهر کلام)

مولانا ۱۳۴۳ - ۱۴۲۵ ق

آقای حاج سید ابوالحسن مولانا یکی از علمای مشهور تبریز بود. معظم له، در روز چهارشنبه ۲۷ جمادی الاول ۱۳۴۳ ق (سوم دی ۱۳۰۳ ش)، در نجف اشرف زاده شد. پدرش آیت الله حاج سیدعلی مولانا (۱۳۲۰ - ۱۳۹۲ ق) از اعظم علمای تبریز و از شاگردان آیات عظام: آقا ضیاء عراقی، شیخ محمد حسین اصفهانی، شیخ احمد و شیخ محمدحسین کاشف الغطا و نویسنده ده ها کتاب، مانند: مرآه الحج، در منظوم، نصایح المعصومین، تعدیل المیزان و آثار المعاصی، و او فرزند آیت الله العظمی سید محمد مولانا (۱۲۹۴ - ۱۳۶۳ ق) - از شاگردان آیات عظام: فاضل شریانی، شریعت اصفهانی، شیخ هادی طهرانی و آقا رضا تبریزی - و

مؤلف ده ها کتاب علمی مانند: مفتاح المطالب (شرح مکاسب)، مصباح الوسائل (شرح رسائل)، تفسیر الوجیز و مصباح السالکین و او فرزند عالم ربانی آقا سید عبدالکریم بوده است .

فقید سعید در کودکی (۱۳۴۶ ق) همراه پدر بزرگوارش به تبریز مهاجرت کرد و پس از دوران کودکی، مقدمات و ادبیات را از والدش و میرزا علی اکبر نحوی اهری فراگرفت (۱۳۶۰ ق) و پس از آن در سال ۱۳۶۲ ق، به حوزه علمیه قم آمد و دروس سطح را نزد حضرات آیات: شیخ موسی زنجانی (شرح لمعه و رسائل)، سید محمدباقر سلطانی (مکاسب)، سیداحمد خوانساری، گلپایگانی و مرعشی نجفی (جلدین کفایه الاصول) را بیاموخت و هم زمان اسفار و شرح منظومه را هم از علامه طباطبایی فراگرفت، و پس از آن به درس های خارج فقه و اصول آیات عظام: بروجردی، حجت کوهکمری، امام خمینی و محقق داماد حاضر شد و بهره های فراوان برد. او از حضرات آیات: خویی، مرعشی نجفی، محمدصالح حائری سمنانی و شیخ آقا بزرگ تهرانی اجازه روایت حدیث گرفته بود. معظم له، در سال ۱۳۷۶ ق، به موطن پدری اش بازگشت و به خدمت علمی و دینی همانند: تألیف، تدریس، امامت جماعت در مسجد استاد و شاگرد و افتاء پرداخت و حدود نیم قرن به جهاد علمی و خدمت به مردم اشتغال داشت.

از آن فقیه والا مقام آثاری بر جای مانده، که برخی از آن ها عبارت اند از:

۱. توضیح المسائل ۲. حاشیه بر منهاج الصالحین ۳. حاشیه رسائل ۴. حاشیه مکاسب: درر المطالب ۵. داستان های راستین (۲ ج) ۶. مهدی نجات دهنده بشر ۷. راهنمای دین در اصول

دین ۸. پیامبر اسلام و کثرت همسران ۹. الحلیه فی حرمة خلق اللّٰحیه ۱۰. النجم الزاهر فی صلاه المسافر: تقریر بحث آیت اللّٰه حجت

۱۱. چهل حدیث ۱۲. انیس الابرار در وظایف اخیار ۱۳. درس هایی از اخلاق اسلامی ۱۴. درّ تابناک در کلمات ۱۴ معصوم ۱۵. مسأله ولایت فقیه ۱۶. پاسخ به سؤالات ۱۷. تحقیق و تعلیق بر احسن الدلالات علامه حائری سمنانی معظم له در ۸۰ سلگی، در روز پنجشنبه ۷ خرداد ۱۳۸۳ ش (۷ ربیع الثانی ۱۴۲۵ ق) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش روز جمعه با حضور هزاران نفر، تشییع و پس از نماز برادرش مرحوم حجه الاسلام و المسلمین حاج سیدابوالقاسم مولانا بر آن، در وادی رحمت به خاک سپرده شد.

مولوی قندهاری ۱۳۱۹ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ محمد حسن مولوی در هفدهم ربیع الاول سال ۱۳۱۹ (۱۲۷۶ ش) در خانواده ای مذهبی در قندهار دیده به جهان گشود. پدرش میرزا محمد اکبر و پدر بزرگش آقایوسفعلی اصالتاً اهل شیراز بودند و سال ها بعد به افغانستان مهاجرت کردند.

آغاز جوانی وی به فراگیری مقدمات علوم دینی سپری شد و از همان اوان به وعظ و ارشاد و هدایت مردم اشتغال ورزید و همواره در خدمت دین مبین بود. در آن دیار نمایندگی آیت اللّٰه سیدابوالحسن اصفهانی داشت. وی در سال ۱۳۴۹ ق به شهر علم و دانش نجف اشرف مهاجرت کرد و به تکمیل و تهذیب نفس و پرورش روح و دستگیری و ارشاد طالبین پرداخت. ایشان هم چنین به تألیف و تصنیف و سرودن اشعار علاقه داشت و توانست آثار ارزشمندی نیز از خود به یادگار بگذارد. اقامت او در جوار

مولای متقیان امیرمؤمنان علیه السلام چند سالی طول کشید و در این مدت توانست از محضر آیات عظام: میرزا محمد حسین نایینی، آقا ضیاء عراقی، سیدعلی قاضی، شیخ محمدحسین کاشف الغطا و سیدابوالحسن اصفهانی بهره های علمی جوید. وی پس از مدتی تحصیل از سوی مراجع عظام به عنوان وکیل تام الاختیار روانه کشورهای هند، پاکستان و افغانستان شد و طی چهل سال اقامت در این کشورها، خدمات شایان توجهی ارایه کرد.

مولوی پس از چهل سال، مجدداً راهی عتبات شد و این بار از محضر آیات: حاج سیدابراهیم اصطهباناتی، سیدحسین حمامی، سیدعبدالهادی شیرازی، سیدمحمود شاهرودی و سیدعبدالله شیرازی کسب فیض کرد.

در سال ۱۳۹۱ ق بر اثر فشارهای دولت عراق، به ایران مهاجرت کرد و در جوار امام هشتم علیه السلام در ارض مقدس خراسان اقامت گزید و به وظایف دینی و علمی خود ادامه داد.

وی مجلس درس اخلاق و معارف الهی را هر روز در منزل خود واقع در جوار گنبد خشتی برگزار می نمود و مردم از انقباس و برکات ایشان بهره مند می گردیدند.

وی به ادبیات و اشعار عرب علاقه وافر داشت. اشعار بسیاری از بزرگان ادب را به خاطر سپرده بود و از آن ها به عنوان شاهد نصیحت و پند می خواند. خود او نیز در مناسبات مختلف اشعاری به زبان فارسی می سرود و «حَسَن» تخلص می کرد.

آثار قلمی وی عبارت اند از:

۱. بیست و ششم رجب (قصیده ای است در اثبات ایمان ابوطالب علیه السلام)

۲. جوان مرد پرنده، در شرح حال حضرت جعفر طیار علیه السلام

۳. فهرست مراقد مقدسه شام و حلب و شرق

ص: ۶۱۳

اردن ۴. شکایات منظوم ۵. غبار نجف (درباره حقیقت معاد جسمانی به صورت مفصل و استدلالی)

۶. کوه یاقوت (درباره تاریخ و عظمت کعبه شریفه نوشته شده و در پایان رساله نیز منظومه ای در مناسک و اعمال حج سروده است)

۷. گلزار قندهار (درباره مزارات متبرکه موجود در قندهار و مناطق مجاور آن در دو جلد به چاپ رسیده است)

۸. طاووس أهل الجنة فی الآيات النازله بالامام الحجه (عج) ۹. روضات الفردوس فی مزارات العراق ۱۰. آب سناباد در مدایح أهل بیت علیهم السلام ۱۱. شانزده مقاله در حل مسأله مشکل ۱۲. رساله السبع المثانی، در تفسیر سوره حمد ۱۳. نظم زیاره الجامعه ۱۴. ایمان ابوطالب (رض) ۱۵. تربت کربلاء وی پس از یک قرن زندگی در ربیع الثانی ۱۴۱۹ ق مطابق با مرداد ۱۳۷۷ ش در مشهد مقدس چشم از جهان فرو بست. پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و اقامه نماز توسط آیت الله بهجت در صحن مطهر حضرت امام رضا علیه السلام به خاک سپرده شد.

(برگرفته از مقاله: آقای عبدالحسین جواهر کلام)

مهدوی دامغانی ۱۳۵۲ - ۱۴۲۴ ق

آقای حاج شیخ محمدرضا مهدوی دامغانی، یکی از علمای مشهور مشهد مقدس به شمار بود.

فقید سعید در آخر ماه صفر ۱۳۵۲ ق (۷ تیرماه ۱۳۱۲ ش)، در مشهد مقدس زاده شد. پدرش آیت الله حاج شیخ محمد کاظم دامغانی (۱۳۱۶ - ۱۴۰۲)، از اعظام شاگردان آیات عظام: میرزا مهدی اصفهانی، میرزا محمد آقازاده خراسانی و حاج آقا حسین طباطبایی قمی و از بزرگان علمای مشهد مقدس بوده است.

آن مرحوم، پس از رشد و دوران

ص: ۶۱۴

نوجوانی، ادبیات عرب را از ادیب نیشابوری ثانی آموخته و در سال ۱۳۷۰ ق به فراگیری سطوح (معالم و قوانین و شرح لمعه) در محضر آیات: شیخ عبدالنبی کجوری و حاج میرزا احمد مدرس یزدی پرداخت و در سال ۱۳۷۳ ق، سطوح عالیّه را از پدر بزرگوارش و حاج شیخ هاشم قزوینی فراگرفت و هم زمان به تدریس ادبیات و دروس سطح پرداخت. با ورود آیت الله العظمی میلانی به مشهد مقدس در سال ۱۳۷۳ ق، یکسره به بحث فقه و اصول آن فقیه بزرگ حاضر شد و تا پایان عمرش (رجب ۱۳۹۵ ق)، به مدت ۲۲ سال از معظم له بهره برد و زندگی خود را یکسره وقف تدریس و تحصیل نمود. او از سال ۱۳۹۰ ق به تدریس خارج فقه و اصول پرداخت و گروه فراوانی از فضلاء حوزه مشهد را تربیت کرد و هم زمان به اقامه جماعت در «مسجد الحجه» و بیان تفسیر قرآن - تا آخرین روزهای عمر شریفش - اشتغال داشت. وی از آیت الله العظمی سید محمود شاهرودی، اجازه اجتهاد داشت و پس از وفات آیت الله خویی، گروهی از مؤمنین از او درخواست رساله عملیه نمودند که او با مناعت طبع، از آن صرف نظر کرد و آنان را به علمای دیگر ارجاع می داد. فقید سعید، نزدیک به ۴۰ سال، در شب های شنبه به تفسیر قرآن کریم اشتغال داشت، که دوره اول آن ۳۴ سال به طول انجامید و در ابتدای دوره دوم تفسیر بود که بر فراز منبر جان به جان آفرین تسلیم کرد. او در ۱۰ سال آخر عمر مبارکش، ماه های رجب و شعبان را روزه می گرفت و به ماه

مبارک رمضان متصل می کرد و حالات دعا و گریه او زبانزد همگان بود. مکرر به زیارت حج بیت الله الحرام به نیابت از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم، مشرف شد و جلسات متعدد در اسرار و مناسک حج، سخنرانی نمود که همه آن ها در قالب سی دی و کاست منتشر شده است.

برخی از تألیفات او عبارت اند از:

۱. تفسیر سوره انسان ۲. تفسیر سوره احزاب ۳. تفسیر سوره اعلی ۴. تقریرات درس اصول آیت الله میلانی ۵. صدها نوار سخنرانی در تفسیر قرآن ۶. نوارهای درس خارج فقه (مباحث: حج، وصیت، نکاح).

آن عالم بزرگوار در ۷۰ سالگی، در شب شهادت رییس مذهب، امام جعفر صادق علیه السلام، در شب ۲۵ شوال ۱۴۲۴ ق (۲۸ آذر ۱۳۸۲ ش) بر فراز منبر و در حال گفتن تفسیر قرآن، بدرود حیات گفت و بنابر وصیت خویش، در کتابخانه شخصی خویش مدفون شد.

مهدوی لاهیجی ۱۳۱۳ - ۱۴۱۳ ق

آقای حاج شیخ مهدی مهدوی لاهیجی، در شب نیمه ماه شعبان المعظم ۱۳۱۳ ق در نجف اشرف زاده شد. پدرش حجهالاسلام آقا شیخ حسین لاهیجی، از دانش آموختگان نجف بود که در ۱۳۱۵ ق همراه خانواده اش به لاهیجان بازگشت و فرزندان خود - آیت الله حاج شیخ محمد و آیت الله حاج شیخ مهدی مهدوی - را به تحصیل علوم دینی گمارد. فقید سعید، ادبیات و مقدمات علوم را نزد شیخ بهاءالدین لاهیجی و شیخ عبدالرحیم درگاهی و شیخ عبدالحسین کوشالی فراگرفت. در ۱۳۳۷ ق به حوزه علمیه نجف رفت و علوم بلاغت و اخلاق و عرفان از آیت الله شیخ مرتضی طالقانی و شمس کرمانشاهی و سطوح فقه و

ص: ۶۱۶

اصول را از شیخ حبیب الله اردبیلی و شیخ علی اکبر خوانساری، و سطوح عالیہ را از حضرات آیات: شیخ ابوالحسن مشکینی، میرزا آقا اصطهباناتی و شیخ محمد حسین تهرانی، و علم کلام و فلسفه را از حضرات آیات: میرزا احمد آشتیانی، شیخ محمد جواد بلاغی و شیخ محمد حسین کاشف الغطاء فراگرفت. آن گاه به درس های خارج فقه و اصول آیات عظام: میرزای نایینی، آقا ضیاء عراقی، سید ابوالحسن اصفهانی، شیخ شعبان گیلانی و میرزا آقا اصطهباناتی شرکت کرد و مبانی علمی اش استوار ساخت .

در ۱۳۵۶ ق به زادگاهش بازگشت و به خدمات دینی و اجتماعی مانند: اقامه جماعت، وعظ و ارشاد، احیای مدرسه دینی جامع لاهیجان، ساختمان ده ها مسجد و مدرسه و جاده و پل و انجمن ها و هیئات مذهبی، تربیت ده ها شاگرد و تأسیس حوزه علمیه همت گمارد. صبر و بردباری، زهد و تقوا و ساده زیستی، حافظه شگفت و دقیق، پیاده روی و کار در مزرعه خودش و علاقه بسیار به ساحت مقدس امام زمان علیه السلام از ویژگی هایش بود و با تأسیس انجمن مذهبی صاحب الزمانی علاقه خود به امام زمان را نشان داد. معظم له به هنگام دستگیری و زندانی شدن حضرت امام در سال ۱۳۴۲ ش در اعتراض به رژیم و حمایت از مرجعیت امام به همراهی آیت الله ضیابری و آیت الله بحرالعلوم (از علمای رشت) به تهران مهاجرت کرد و با شروع حرکت توفنده مردم در جهت محو رژیم ستمشاهی از هر گونه پشتیبانی و همیاری ملت دریغ نورزید و با کھولت سن در تظاهرات شرکت می کرد.

او از تمام اساتیدش و آیات عظام: بروجردی، حکیم، شاهرودی، سیدجمال گلپایگانی و سیدعبدالهادی شیرازی

اجازه اجتهاد داشت .

برخی از کتاب هایش عبارت اند از:

۱ . حقیقه البیع و المعامله ۲ . قاعده التجاوز و الفراغ ۳ . قاعده تجاوز ، (این سه کتاب، به چاپ رسیده است)

۴ . حاشیه عروه ۵ . حاشیه مکاسب ۶ . حاشیه رسائل ۷ . رساله های گوناگون در: صرف، نحو، منطق، فقه، اصول و ریاضیات

۸ . تقریرات درس اساتید آن مرحوم در روز جمعه ۳۰ مرداد ۱۳۷۱ ش (۲۱ صفر ۱۴۱۳ ق) در یکصد سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و بی نظیر و نماز آیت الله امینیان بر آن، در حسینیه مدرسه جامع لاهیجان به خاک سپرده شد.

میرجهانی ۱۳۱۹ - ۱۴۱۳ ق

آقای حاج سیدمحمد حسن میرجهانی طباطبایی اصفهانی در ذی القعدة ۱۳۱۹ ق در روستای محمدآباد اصفهان دیده به جهان گشود. پنج ساله بود که به مکتب رفت و تا هفت سالگی، قرآن، خواندن و نوشتن و برخی از کتاب های فارسی را فراگرفت و پس از آن به آموختن ادبیات عرب پرداخت و سپس برای ادامه تحصیل به اصفهان آمد و در مدرسه صدر نزد معلم حبیب آبادی (صاحب مکارم الآثار) و اساتید دیگر چون: آیت الله سیدابوالقاسم دهکردی و آیت الله حاج شیخ محمد علی فتحی دزفولی، به تکمیل معلومات خود پرداخت و با اتمام سطوح عالی به محضر آیات عظام: شیخ محمدرضا مسجد شاهی (صاحب نقد فلسفه داروین) و آخوند ملا محمد حسین فشارکی شتافت و مبانی فقهی و اصولی خود را در درس آن دو بزرگ استوار ساخت.

ایشان در سال ۱۳۴۶ ق به نجف رفت و به استفاده از محضر پر فیض آیات عظام: آقا ضیاء

ص: ۶۱۸

عراقی، سید ابوالحسن اصفهانی و شیخ عبداللہ مامقانی پرداخت در سلک خواص اصحاب آیت اللہ اصفهانی درآمد. پس از سالی چند، برای ترویج دین به اصفهان و پس از فوت پدر بزرگوارش (علامہ میر سیدعلی محمد آبادی اصفهانی) به مشهد مقدس رفت و چندی پس از آن به تهران آمده و به رهبری فکری تشنگان علم و دانش، اقامہ جماعت، تألیف و تصنیف و وعظ و ارشاد اشتغال ورزید.

آن مرحوم پس از ۹۴ سال زندگی و ارایہ ده ها خدمت دینی و مذہبی، در روز چهارشنبه ۲۵ آذر ۱۳۷۱ (۲۱ جمادی الثانی ۱۴۱۳) بدرود حیات گفت و در مسجد جامع اصفهان، در جوار مقبرہ علامہ مجلسی، بہ خاک خفت.

از ویژگی های آن فرزانه مرد، عشق ب آستان اہل بیت علیہم السلام، زہد و قناعت، تقوا و تہجد، مداومت بر اذکار و اوراد، ہمت بلند و فنای در حضرت بقیہاللہ علیہ السلام را می توان نام برد. برخی از آثارش - کہ شاهد اطلاعات وسیع و معلومات گسترده اش در علوم گوناگون است - عبارت اند از:

۱. مصباح البلاغہ - مستدرک نہج البلاغہ - (۲ ج)

۲. کنوز الحکم و فنون الکلم - خطبہ ها و سخنان امام مجتبی علیہ السلام

۳. روایح النسمات - شرح دعای سمات -

۴. نوائب الدہور - در علایم ظہور - (۴ ج)

۵. ولایت کلیتہ (۲ ج) ۶. لوامع النور فی علائم الظہور (عربی) ۷. دیوان اشعار (گنجینہ سرور)

۹. گنج رایگان (در علوم غریبہ)

۱۰. سعادت ابدی ۱۱. الدر المکنون (در تاریخ ائمہ اطہار، بہ عربی)

۱۲. احکام رضاع ۱۳. رسالہ در نجوم

ص: ۶۱۹

و فلکیات ۱۴ . شهاب ثاقب ۱۵ . الجنه العاصمه (زندگانی حضرت فاطمه علیها السلام)

۱۶ . مقامات اکبریه (زندگانی حضرت علی اکبر علیه السلام)

۱۷ . مقلاد الجنان (ادعیه و زیارات)

۱۸ . ذخیرہ المعاد (ادعیه و آداب ساعات)

۱۹ . انساب سادات ۲۰ . تفسیر بعضی از سوره های قرآن ۲۱ . البکاء علی الحسین علیه السلام ۲۲ . سبیکه الذهب فی اثبات النسب

میرخای ۱۳۳۰ - ۱۴۱۴ ق

آقای حاج سیداحمد میرخانی، یکی از مفاخر علمای تهران به شمار می رفت. وی در حدود سال ۱۳۳۰ ق (۱۲۹۰ ش) در خانواده علم و تقوا در تهران زاده شد. پدرش حجهالاسلام حاج سید مصطفی میرخانی از عالمان مشروطه خواه و نماینده صنف سمسار تهران در نخستین دوره مجلس شورای ملی بود. پس از کودکی و یادگیری خواندن و نوشتن، به تحصیل علوم دینی روی آورد، در ۱۳۰۸ ش برای دیدار پدر به نجف رفت، و آن گاه مقدمات را در کربلا نزد شیخ محمود کلباسی فراگرفت. در ۱۳۰۹ ش به زادگاه خود بازگشت و چند سال ماندگار شد و به کار پرداخت. در ۱۳۱۵ ش به حوزه علمیه مشهد رفت و ادبیات را نزد ادیب نیشابوری، و شرح لمعه و معالم و قوانین را نزد آیت الله آقا سیداحمد مدرّس یزدی، و مکاسب و رسائل را در تهران در محضر حضرات آیات: شیخ محمد تقی آملی و میرزا مهدی آشتیانی فراگرفت. سپس به قم آمد و به درس آیات عظام: بروجردی، سیدصدرالدین صدر و سیدمحمد حجت رفت و مبانی علمی اش را استوار ساخت. در ۱۳۳۳ ش به تهران بازگشت و به خدمات بسیار، از جمله: اقامه جماعت (در مسجد ولی عصر علیه

ص: ۶۲۰

السلام)، تکمیل ساختمان مسجد و بنیاد کتابخانه ولی عصر علیه السلام، مکتب بانوان، بنیاد خیریه ولی عصر، مؤسسه صدوق (برای پرورش ایتم و کودکان بی سرپرست در شهر ری)، احداث مساجد و حمام ها و غسالخانه در روستاهای اطراف تهران، کرج، شهریار، اعزام مبلغ به اطراف تهران، تألیف و نشر کتاب های دینی، اقامه مجالس مذهبی در عصرهای جمعه، تشکیل مجالس دعای ندبه در صحن حضرت عبدالعظیم علیه السلام توفیق یافت .

برخی از آثار چاپ شده اش عبارت اند از:

۱. شرح زیارت عاشورا - که بسیار مفصل و آکنده از فواید گوناگون علمی است -

۲. سیر حدیث در اسلام ۳. آیات الاحکام (۵ ج) - با مقدمه و اهتمام: استاد آقای علی دوانی ۴. تاریخ اجتهاد و تقلید ۵. تفسیر سوره مرسلات و هل اتی .

و آثار مخطوط و آماده چاپ وی عبارت اند از:

۶. شرح اصول کافی (۲ ج) ۷. تفسیر سوره حمد (۲ ج) ۸. تفسیر سوره نساء (۲ ج) ۹. تفسیر سوره یوسف (۲ ج) ۱۰. تفسیر سوره های: اعراف، یاسین، واقعه، مدثر، مزمل، قیامت ۱۱. نماز شب ۱۲. کشکول ۱۳. ترجمه لثالی الاخبار (۲ ج) ۱۴. ترجمه جلد ۹ بحار الانوار ۱۵. مجموعه منبرها ۱۶. مباحثی در دفاع از ولایت ۱۷. رساله های چاپ نشده ۱۸. مقدمه قرآن آن عالم ربانی پس از ۸۲ سل زندگی سراسر تلاش و کوشش، در مهرماه ۱۳۷۲ (۵ جمادی الاولی ۱۴۱۴ ق) چشم از جهان فرو بست و به اجداد طاهرینش پیوست.

میلانی ۱۳۳۶ - ۱۴۲۵ ق

آقای حاج سیدنور الدین حسینی میلانی، یکی از علمای

ص: ۶۲۱

مشهور شهر ری و امام جماعت حرم حضرت عبدالعظیم علیه السلام بود. فقید سعید در ۱۴ شوال ۱۳۳۶ ق (۱۲۹۶ ش) در نجف اشرف زاده شد.

پدرش مرجع بزرگ شیعه آیت الله العظمی سید محمدهادی میلانی (۱۳۱۳ - ۱۳۹۵ ق)، مشهورتر از آن است که در این مختصر بگنجد. معظم له، در ۱۳۵۵ ق، همراه والد بزرگوارش به کربلا-رفت، و پس از فراگیری ادبیات و سطوح از اساتید زمان، سطوح عالیہ را نزد حضرات آیات: سیدزین العابدین کاشانی (رسائل)، حاج آقا حسن قمی و شیخ محمدعلی اردبیلی (مکاسب)، آیت الله میلانی و آیت الله شیخ علی محمد بروجردی (کفایه) فراگرفت و هم زمان حکمت و فلسفه را از آقا میرزا غلامحسین تبریزی و شیخ علی محمد بروجردی آموخت. سپس به درس خارج فقه پدر بزرگوارش و خارج اصول آیت الله خویی - که آن زمان در کربلا- به سر می برد - حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. پس از مهاجرت والد گرامیش به مشهد مقدس (۱۳۷۴ ق)، او جانشین پدر در اقامه جماعت در حرم مطهر امام حسین علیه السلام گردید و منزلش مرکز مراجعات و محل بحث و تجمع علما و فضلا و قاطبه مردم ش و او از این موقعیت برای پیشبرد اهداف اسلامی و اجتماعی مردم نهایت استفاده را کرد و بارها در جهت حمایت از حقوق مردم فلسطین و کشمیر سخنرانی (به زبان های مختلف) کرد و اعلامیه صادر نمود. او بارها در جهت احقاق حقوق شیعیان، در کشورهای مختلف به راه افتاد و با مقامات آن ها دیدار کرد و باعث آزادی بسیاری از زندانیان شیعه در پاکستان و عراق شد. سخنرانی ها و اعلامیه های

گوناگون وی، خود کتاب مفصلی را تشکیل می دهد که به زودی به چاپ خواهد رسید. وی در کربلا، به غیر از اقامه جماعت و سخنرانی، به تربیت نسل جوان همت گماشت و «مکتبه الامام الحسین علیه السلام» را در جهت نشر و گسترش فرهنگ اسلامی بنیاد گذاشت و در آن جا به تعلیم دانش آموزان و دانشجویان پرداخت. تا آن که رژیم بعثی عراق تاب فعالیت های او را نیاورد و در سال ۱۳۹۳ ق، او را به ایران اخراج کرد، و او شهر ری و حرم عبدالعظیم حسنی علیه السلام را کانون فعالیت های خویش قرار داد و در آن شهر، به اقامه جماعت، تدریس و تألیف و رسیدگی به مشکلات مردم مؤمن پرداخت.

تألیفات او عبارت اند از:

۱. شرح زیارت جامعه کبیره (ناتمام)

۲. لحظه ای با امام عصر علیه السلام (کتابی است مفصل و در ۲۵ باب تنظیم شده و در باب تشرفات بی نظیر است)

۳. مجموعه اشعار ۴. مجموعه اعلامیه ها و سخنانی ها ۵. تقریرات درس اساتید او، در فروردین ۱۳۸۳ ش (صفر ۱۴۲۵ ق) در ۸۶ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله وحید خراسانی، در قبرستان شیخان قم آرام گرفت.

(محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۳، ص ۶۴۷ - ۶۴۹)

نایینی ۱۳۴۰ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج شیخ محمدحسن نایینی، یکی از خطبای مشهور عرب به شمار می رفت. فقید سعید در سال ۱۳۴۰ ق (۱۳۰۰ ش) در کربلا زاده شد. پدرش معلم قرآن و دارای مکتبخانه بود که فرزندش را پس از نوجوانی به تحصیل علوم دینی تشویق نمود و او هم

ص: ۶۲۳

در حوزه علمیه کربلا- به فراگیری علوم حوزوی نزد حضرات آقایان: شیخ علی معرفت، شیخ محمد طهرانی، سیدمصطفی شیرازی و سیدعبدالله خویی و دیگران پرداخت و خارج فقه و اصول را هم نزد آیت الله شیخ محمدرضا جرقویه اصفهانی تلمذ کرد. سپس رشته وعظ و خطابه را برگزید و سالیان فراوان در ایران و عراق و کویت و کشورهای عربی به ارشاد مؤمنان و دفاع از مکتب اهل بیت علیهم السلام پرداخت و در کنار آن به تألیف کتب متعدد و بنیاد مدارس حسنیه (در کربلا) و حسینیه (در قم) و کمک به ساختمان مساجد و مدارس و کتابخانه ها پرداخت. از دیگر فعالیت های اجتماعی اش کمک به نیازمندان و یاری جوانان در امر ازدواج (از طریق کانون های خیریه) و احیای مجالس اهل بیت علیهم السلام در منزل خود و خویشان و دوستانش بود. وی در حمایت از انقلاب اسلامی و نظام جمهوری اسلامی از هیچ کوششی در کویت فروگذار نکرد و بارها در این راستا سخنرانی کرد، در سفارت ایران حضور دائم و مستمر داشت و از راهنمایی مسئولان و مراجعه کنندگان دریغ نداشت و در جریان جنگ تحمیلی کمک های نقدی و غیرنقدی فراوان گردآورد و همراه خویش به جبهه های نبرد انتقال داد تا سرانجام منجر به دستگیری وی و تبعیدش به ایران گردید.

آثار وی عبارت اند از:

۱. العتره فی القرآن و السنّه ۲. علی علیه السلام و فضائله من الصحاح الستّه ۳. علی علیه السلام و فضائله من کتاب العقد الفرید ۴. فاطمه الزهراء امّ الائمة و سیده النساء ۵. هل تعرف الامام الحسن؟ ۶. مولد السبط الامام الحسن ۷

ص: ۶۲۴

۱۰. الامام الحسين ملتقى المكرمات ۸. حسين عليه السلام شهيد حق و عدالت ۹. الكلمات الدرر للمعصومين الاربعه عشر ۱۰. الاسلام و حقوق الوالدين ۱۱. السؤال في الاسلام ۱۲. زناشویی از دیدگاه اسلام ۱۳. تعاليم الاسلام في الزواج ۱۴. الارشاد لمن طلب الرشاد ۱۵. مختصر حقائق الصوم ۱۶. اقض حوائج الناس ۱۷. الصلاه عمود الدين ۱۸. المتعه من متطلباب العصر ۱۹. اغتنم الفرصه ۲۰. يوم عيد الفطر، يوم توزيع الجوائز ۲۱. اقرأ وصايا لقمان ۲۲. الدعاء سلاح المؤمن ۲۳. هديه الزائرين ۲۴. ادعيه الحج ۲۵. روائع مختاره من الحج ۲۶. برگزیده ای از ویژگی های حج ۲۷. علی ضفاف القلوب ۲۸. المأثور في زیاره اهل القبور ۲۹. سنابل الحکمه (کشکول) ۳۰. قصص الحلم و الغضب ۳۱. الانسان في ظلّ الاخلاق ۳۲. اعراف كيف تعيش؟ ۳۳. حکم و مواظ ۳۴. شمه ای از جرائم حزب بعث عراق ۳۵. الفرائض اليوميه ۳۶. اعمال شهر رمضان سرانجام آن روحانی خدمتگذار در ۸۱ سالگی، در سی ام صفر ۱۴۲۳ ق (۱۳۸۱ ش) در پایان مجلس عزای اهل بیت علیهم السلام (که در خانه اش برگزار بود) بدرود حیات گفت و پس از تشییع و نماز آیت الله محمدهادی معرفت در قبرستان بقیع (قم) به خاک سپرده شد.

نجفی اصفهانی ۱۳۵۶ - ۱۴۲۲ ق

آقای حاج شیخ مهدی مجدالاسلام نجفی اصفهانی، یکی از عالمان اصفهان به شمار بود. فقید سعید در ۲۲ اردیبهشت ۱۳۱۵ ش (۱۳۵۶ ق) در اصفهان زاده شد.

پدرش آیت الله حاج شیخ مجدالدین (م ۱۴۰۳ ق) صاحب «الواقیت الحسان فی

ص: ۶۲۵

تفسیر سوره الرحمن»، فرزند علامه بزرگ آیت الله شیخ ابوالمجد محمدرضا اصفهانی (م ۱۳۶۲ ق) صاحب «وقایه الازدهان»، فرزند آیت الله شیخ محمدحسین نجفی (م ۱۳۰۸ ق) صاحب «مجدالبیان فی تفسیر القرآن»، فرزند آیت الله شیخ محمدباقر نجفی (م ۱۳۰۱ ق) صاحب «لبّ الفقه» و «لبّ الاصول» و او فرزند آیت الله شیخ محمدتقی رازی اصفهانی (م ۱۲۴۸ ق) صاحب «هدایه المسترشدين» بود.

معظم له دوران کودکی را در دامن پاک پدر و مادر باکمالش گذرانید و پس از آن به تحصیل علوم دینی روی آورد. شرایع و شرح لمعه و مطوّل رانزد شیخ امان الله قودجانی و شرح منظومه را از ملا-فرج الله درّی آموخت. در سال ۱۳۳۴ ش برای تحصیل علوم دانشگاهی به تهران مهاجرت کرد و در کنار آن، رسائل و مکاسب را در مدرسه سپهسالار از مرحوم محسنی دماوندی فراگرفت و هم زمان از دانشکده معقول و منقول، موفق به اخذ درجه لیسانس و استفاده از مجلس درس اساتید بزرگوار: الهی قمشه ای، مشکاه بیرجندی، راشد، محدث ارموی، میرزا خلیل کمره ای، مهدی حائری یزدی، سیدمحمدباقر سبزواری و دیگران گردید. در سال ۱۳۳۸ ش به زادگاهش بازگشت و به تدریس در دبیرستان ها و مراکز تربیت معلم و هم زمان شرکت در درس های فقه و اصول حضرات آیات: میرسیدعلی بهبهانی و پدرش شیخ مجدالدین نجفی اصفهانی پرداخت و بهره های بسیار برد. پس از درگذشت پدر بزرگوارش در مهرماه ۱۳۶۲ ش، به جای ایشان در دو مسجد مهم اصفهان - مسجد نو بازار و مسجد جامع عباسی - به اقامه جماعت و بیان احکام الهی و تفسیر قرآن پرداخت و علاوه بر آن به تجدید ساختمان مسجد نو -

که از یادگارهای ارزنده جدش آیت الله شیخ محمدباقر اصفهانی است - و بنیاد کتابخانه ای آبرومند در کنار آن همت گماشت. از اقدامات ارزنده اش، تجدید چاپ و تحقیق کتاب های نیاکانش بود که بدان اشاره خواهد شد.

برخی از تألیفات معظم له عبارت اند از:

۱. ادبیات عرب در صدر اسلام ۲. درس هایی از جهان بینی اسلامی ۳. دستور زبان فارسی ۴. حقوق اسلامی ۵. حاشیه بر تلخیص المفتاح خطیب قزوینی (در علوم بلاغت)

۶. فیض الباری الی قره عینی الهادی (اجازه روایتی مفصلی است که به فرزندش عطا نموده است)

۷. مجموعه مقالات ۸. مقدمه بر رساله امجدیه، وقایه الاذهان، دیوان ابی المجد هر سه از تألیفات جدش آیت الله شیخ ابوالمجد اصفهانی، الیواقیت الحسان از تألیفات پدرش شیخ مجدالدین نجفی اصفهانی، هدایه المسترشدین از تألیفات جدّ اعلایش شیخ محمدتقی رازی اصفهانی، الف حدیث فی المؤمن از تألیفات فرزندش شیخ هادی نجفی، تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان از تألیفات استاد سیدمصلح الدین مهدوی آن مرحوم در ظهر روز پنجشنبه ۲۳ ماه صفر ۱۴۲۲ ق (۲۷ اردیبهشت ۱۳۸۰ ش) در ۶۵ سالگی، به هنگام رفتن به مسجد بدرود زندگی گفت و پیکر پاکش صبح روز جمعه پس از تشییع شایسته و نماز آیت الله حاج شیخ محمدتقی مجلسی بر آن، در کتابخانه مسجد نو بازار به خاک سپرده شد.

نجفی کمره ای ۱۳۴۲ - ۱۴۱۹ ق

آقای حاج شیخ محمد جواد نجفی کمره ای در سال ۱۳۴۲ در روستای «فرنق» از توابع خمین متولد شد. وی در هجده سالگی تحصیل علوم دینی را آغاز کرد و در سال ۱۳۶۲ ق جهت ادامه تحصیل به حوزه علمیه اراک رفت و

ص: ۶۲۷

در مدرسه حاج محمد ابراهیم با سرپرستی آیت الله سید کاظم گلپایگانی نزد اساتید ادبیات و مقدمات علوم دینی را آموخت.

اَتَحْصِیْلَات عالی خود را در زمینه فقه، اصول، تفسیر و معقول در تهران به پایان رسانید و در ضمن به وعظ و ارشاد و هدایت و تألیف پرداخت. ایشان از حضرات آیات: سید محسن طباطبائی حکیم، سید محمود شاهرودی، سید ابوالقاسم خویی و سید محمد هادی میلانی سمت نمایندگی و نیابت امور شرعیه داشت.

آثار قلمی استاد عبارت است از:

۱. لطائف الصلوه ۲. مصباح الشیعه ۳. بهداشت اسلام از نظر علوم امروزی ۴. فلسفه احکام اسلام از نظر علم امروز ۵. خواص خوراکی ها و گیاهان از نظر اسلام و علوم جدید ۶. ترجمه کتاب ملاحم و فتن (از ابن طاووس)

۷. ترجمه دیوان حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام ۸. ترجمه اثبات الوصیه (از مسعودی)

۹. ترجمه کتاب المهدی علیه السلام (از آیت الله صدر)

۱۰. زندگانی حضرت زینب کبری علیها السلام ۱۱. زندگانی محمد بن حنفیه ۱۲. زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام ۱۳. زندگانی سفیر جلیل حضرت مسلم بن عقیل علیه السلام ۱۴. زندگانی سید میر محمد بن موسی بن جعفر علیه السلام ۱۵. سرگذشت حضرت قمر بنی هاشم علیه السلام ۱۶. مصلح جهان حضرت مهدی صاحب الزمان علیه السلام ۱۷. اختران جالب درباره شرح حال امامزادگان و علمای آل ابی طالب (تلخیص و تنظیمی است از نگاشته حاج شیخ ذبیح الله محلاتی)

۱۸. ترجمه جلد دهم بحار الانوار به فارسی (در احوالات حضرت زهرا علیها السلام)

۱۹. ستارگان درخشان، (۱۴ ج) شرح حال چهارده معصوم علیهم السلام

ص: ۶۲۸

۲۰. تفسیر آسان (۱۶ ج) ۲۱. مشاهیر دانشمندان اسلام (ترجمه جلد اول «الکنی واللقاب»).

وی پس از ۷۷ سال عمر بابرکت، روز سه شنبه سوم شهریور، ۱۳۷۷ ش، مطابق با دوم جمادی الاول، ۱۴۱۹ ق درگذشت.

(محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۴، ص ۵۸۱)

نصراللهی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج شیخ محمد نصراللهی خراسانی، یکی از بزرگان خطبا و مدرّسین مشهد مقدس به شمار می رفت.

فقید سعید در سال ۱۳۰۴ ش (۱۳۴۴ ق) در مشهد مقدس به دنیا آمد و پس از خواندن دروس جدید، به تحصیل علوم دینی روی آورد و در اوان نوجوانی اش، در مدرسه علمیه نواب به همراه هم درس و هم بحث خویش - آیت الله ابوالقاسم خزعلی - به فراگیری ادبیات عرب نزد مرحوم عابدزاده پرداخت. سپس به قم آمد و سطوح عالیّه را نزد آیت الله محقق داماد و امام خمینی فراگرفت و پس از آن به درس خارج فقه و اصول آیات عظام: آقای بروجردی (۱۲ سال)، آیت الله حجت، حاج سید محمد تقی خوانساری و در آخر به درس فقه و اصول امام خمینی و فلسفه و تفسیر علامه طباطبایی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. آن گاه به مشهد بازگشت و به تدریس علوم عقلی و نقلی و تبلیغ دین پرداخت و در این راستا علاوه بر زادگاهش، هر ساله در ماه مبارک رمضان به شهرهای دیگر و کویت مهاجرت می کرد و مبانی دین را به همگان می آموخت. معظم له، بسیار فروتن و بخشنده بود و دستی گشاده، بیانی شیرین، طبعی روان و ذوق سرشار داشت و تا حدّ امکان به

فکر گره گشایی از کار مردم و به ویژه طلباب بود.

آثار قلمی اش عبارت است از:

۱. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی ۲. تقریرات درس اصول امام خمینی ۳. ترجمه «اثباهالهده» شیخ حرّ عاملی، ۷ جلد (همراه با اصل و با همکاری آیت الله احمد جنتی)

۴. مجموعه شعر فقید سعید، پس از عمری ۷۵ ساله، در تاریخ چهارشنبه ۵ مرداد ۱۳۷۹ ش (۲۴ ربیع الثانی ۱۴۲۱ ق) در مشهد مقدس چشم از جهان فرو بست و پس از تشییع، در صحن حرم خواجه ربیع در خاک آرمید.

(محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۲، ص ۴۱۸)

نصیری متکازینی ۱۳۲۹ - ۱۴۱۴ ق

آقای حاج سیدتقی حسینی نصیری در سال ۱۲۸۹ ش در روستای متکازین از توابع بهشهر پا به عرصه وجود نهاد. در خانواه ای اهل علم نشو و نما کرد و پس از تحصیل دوره مقدماتی نزد والد بزرگوارش، باتفاق آیت الله محمدی لایینی رهسپار حوزه علمیه کوهستان شد و زیر نظر آیت الله حاج شیخ محمد کوهستانی به رشد علمی و اخلاقی نائل آمد.

وی سطوح عالیّه را در حوزه علمیه مشهد فراگرفت و سپس برای تکمیل دروس فقه و اصول عازم نجف اشرف شد و در حلقه درسی آیات عظام: میرزا حسن یزدی، سید محمود شاهرودی و میرزا هاشم آملی شرکت کرد و در تحصیل علم و عمل کوشید، آن گاه پس از هشت سال اقامت و تحصیل مداوم، مراتب علمی وی مورد تأیید و تصدیق آیات عظام و مراجع زمان قرار گرفت و با اخذ درجه اجتهاد به میهن مراجعت کرد. وی بنا به درخواست آیت الله کوهستانی سالیانی در حوزه علمیه کوهستان به کار

ص: ۶۳۰

تدریس و تربیت طلاب علوم دینی اشتغال ورزید. سپس بنا به دعوت عده ای از علما و اهالی متدین نوکنده برای رتق و فتق امور دینی و معنوی مردم در آن بخش اقامت گزید و با تشکیل حوزه علمیه، شاگردان زیادی را تربیت کرد. او مدت چهل سال دروس ادبیات و سطوح عالیه را تدریس کرد. در دوران قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، حوزه علمیه نوکنده چون چراغی تابان در خطه مازندران می درخشید و امروز که ده ها تن از فضلا، اساتید، نویسندگان و ائمه جمعه و جماعات منشأ آثار فراوانی هستند، همه از ثمرات شیرین آن حوزه پر برکت به شمار می آیند و محصول تلاش و مجاهدت های بی دریغ آن سیدبزرگوار است.

آیت الله نصیری در تواضع، اخلاص، متانت، گشاده رویی، تصلب در دین، احترام به مردم، کارسازی و گره گشایی و رسیدگی به درد محرومان، ساده زیستی، قناعت و تعهد در ادای وظایف، زبازد خاص و عام بود. وی همواره با رأفتی پدرانه در حل مشکلات مردم پیشقدم بود و با حضور در مناطق محروم و روستاهای دور افتاده بخش هزار جریب به حل و فصل مشکلات روز مره مردم و امور عمرانی روستاییان می پرداخت. خانه محقرش به روی همه مردم باز بود و انصافاً کار یک دادگستری را بدون هیچ تکلفی انجام می داد. آیت الله نصیری عمیقاً تحت تأثیر امام خمینی بود؛ به ایشان عشق می ورزید و فرامین آن بزرگوار را به مثابه ادای واجبات شرعی تلقی می کرد. همواره خدمت به انقلاب را واجبی عینی فرض می کرد و به همین دلیل به رغم کهولت سن، دعوت شورای عالی قضایی را اجابت کرد و سال ها با خدمت

در منصب قضا، به طور منظم و با حوصله ای خاص پرونده ها را به دقت می رسید و بی پیرایه به کار دعاوی رسیدگی می کرد

ایشان در صبح گاه هشتم ذی القعدة ۱۴۱۴ ق در ۸۴ سالگی، دعوت حق را لبیک گفت.

نورانی ۱۳۴۵ - ۱۴۲۴ ق

آقای شیخ مصطفی نورانی اردبیلی، یکی از علمای حوزه علمیه قم بود.

فقید سعید در سال ۱۳۴۵ ق در خانه حجهالاسلام میرزا شکرالله نورانی زاده شد و در کودکی، پدر از دست داد و سرپرستی اش را برادر دانشمندش میرزا عیسی نورانی برعهده گرفت و بدو مقدمات را آموخت. سپس ادبیات عرب را از میرزا عبدالحسین واعظ فراگرفت، و در ۱۳۶۱ ق به اردبیل آمد و از علمای شهر (حاج میرزا ابراهیم کلانتر و آیت الله شیخ غلامحسین مجتهد غروی اردبیلی) سطوح عالیه را آموخت.

در ۱۳۶۷ ق، به قم مهاجرت کرد و در درس های آیات عظام: آقای بروجردی، آقای حجت و شیخ عباسعلی شاهرودی شرکت جست و در سال ۱۳۷۴ ق به نجف اشرف مهاجرت کرد و از درس های مراجع بزرگوار آیات عظام: شاهرودی، حکیم، خویی و سیدعبدالهادی شیرازی بهره های فراوان برد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و در سال ۱۳۸۶ ق به قم باز آمد و به تدریس و تألیف پرداخت. امضای وی، در طول انقلاب اسلامی، همواره در ذیل اعلامیه های علما و مدرسین حوزه دیده می شد و در سومین انتخابات خبرگان رهبری، به نمایندگی مردم استان اردبیل در مجلس خبرگان برگزیده شد.

برخی از تألیفات او عبارت اند از:

۱. قواعد الصرف ۲. قواعد النحو ۳. قواعد منطق ۴. قواعد البلاغه ۵. قواعد الفقه (۲ ج) ۶. قواعد الاصول

ص: ۶۳۲

(ج ۳) ۷. محرمات و کیفر آن ها (ج ۵) ۸. طبقات الفقها (ج ۲) ۹. چهره های فراموش شده (ج ۵) ۱۰. طبقات الرجال (ج ۲) ۱۱. الفقه الجامع (ج ۱۲) ۱۲. ایضاح المطالب فی شرح المکاسب (ج ۴) ۱۳. بررسی عقاید و ادیان ۱۴. بهداشت اسلامی ۱۵. جهان بینی توحیدی ۱۶. اصول اولیه فلسفه ۱۷. اصول نخستین علوم ۱۸. سیاست در اسلام ۱۹. طبیعیات در اسلام ۲۰. قوانین اسلام ۲۱. پرتویی از قوانین اسلام ۲۲. مقدمه ای بر قوانین اسلام ۲۳. طب اسلامی ۲۴. اخلاق پزشکی ۲۵. زیست شناسی ۲۶. روان شناسی ۲۷. جامعه شناسی ۲۸. جهان شناسی ۲۹. مقدمه بر اقتصاد ۳۰. قواعد علم الحدیث ۳۱. قواعد الدرایه ۳۲. العقد و الحل (یا صیغ العقود) ۳۳. وهابیت ۳۴. خداگرایی ۳۵. انقلاب علمی ۳۶. تربیت اخلاقی اسلامی ۳۷. خمس و زکات ۳۸. راهنمای حج و اسرار آن ۳۹. اصول دین ۴۰. فروع دین (به روسی ترجمه شده است)

۴۱. قصه های آموزنده (به انگلیسی ترجمه شده است)

۴۲. مقام علی علیه السلام (به عربی و اردو ترجمه شده است)

۴۳. مکتب اهل بیت علیهم السلام (به اردو و انگلیسی ترجمه شده است)

۴۴. سیره اهل بیت علیهم السلام ۴۵. منابع الفقه ۴۶. ولایه الفقیه ۴۷. القواعد العلیه (شرح اعتقادات مفید)

۴۸. ادبیات ۴۹. ریاضیات ۵۰. فلکیات ۵۱. قوانین زراعت ۵۲. علم الانساب ۵۳. شیمی تطبیقی ۵۴. حقوق بشر ۵۵.

ص: ۶۳۳

علم جزّ الاثقال ۵۶. تفسیر موضوعی (۳ ج) ۵۷. معارف اسلامی ۵۸. صرف فارسی ۵۹. طبیعیات در اسلام ۶۰. ندای شرق ۶۱. المقایسات ۶۲. چهل حدیث ۶۳. پاسخ و پرسش ۶۴. تفسیر قرآن ۶۵. تقریرات دروس اساتید ۶۶. شرح رسائل ابن سینا ۶۷. آیات الاحکام آن عالم بزرگ و پرتلاش، در روز جمعه پنجم رمضان ۱۴۲۴ ق (۹ آذرماه ۱۳۸۲ ش) در ۷۷ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع باشکوه و نماز آیت الله مشکینی اردبیلی بر آن، در قبرستان شیخان به خاک آرمید.

نوری ۱۳۵۱ - ۱۴۲۹ ق

آقای حاج شیخ یحیی نوری، یکی از علمای مشهور تهران و از اندیشمندان جهان تشیع بود.

معظم له در سال ۱۳۱۱ ش (۱۳۵۱ ق) در بلده نور، در خاندان علم و فضیلت زاده شد. پدرش حاج شیخ اسماعیل و عموی پدرش آیت الله حاج میرزا یحیی نوری و جدّ مادری اش حجهالاسلام شیخ محسن سلطان احمدی نوری بوده است. آن فقید سعید، از کودکی، خواندن رآن را فراگرفت و تحت نظارت نیای مادری اش حاج شیخ محسن نوری مقدمات، ادبیات و منطق را آموخت. سپس در سال ۱۳۲۳ ش به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و سطوح عالیه را نزد اساتید بنام آموخت و پس از آن در دروس خارج آیات عظام: بروجردی و حجت کوهکمری شرکت نمود. پس از وفات آیت الله حجت در سال ۱۳۷۲ ق، رهسپار نجف اشرف شد و چند سال در دروس آیات عظام: خویی و سیدعبدالهادی شیرازی حاضر شد و مبانی علمی اش

ص: ۶۳۴

را استوار نمود . سپس به تهران آمد و در درسهای آیت الله شیخ محمدتقی آملی و آیت الله سیدابوالحسن رفیعی قزوینی شرکت نمود و به غیر از آن به تألیف و تدریس و تحقیق و ارشاد مؤمنان پرداخت .

وی در تهران ، مؤسسه علمی سیدالشهدا را بنیان نهاد و سالیان فراوان به ارائه خدمات بزرگ دینی ، به ویژه راهنمایی غیرمسلمانان و هدایت آنان به اسلام نمود و موفق شد هزاران نفر را با گفتار مستدل و منطقی و شیرین خویش مسلمان نماید ، که یادگار نوشته های ایشان در دفاتر مخصوص موجود است .

او در اوان تحصیل در حوزه علمیه قم ، به دانشکده الهیات دانشگاه تهران رفت و دوره لیسانس و دکتری آن را با رتبه ممتاز گذراند و سالیان چند به تدریس تفسیر ، مناهج تفسیری ، آیات الاحکام ، فقه الحدیث ، تاریخ ادیان ، و تمدن اسلامی پرداخت .

او در طول اقامت خویش در تهران ، با مجامع فرهنگی کشورهای غربی ارتباط برقرار نمود و به تبادل فرهنگی و ارسال کتابهای اسلامی به زبانهای گوناگون به آن دیار پرداخت . در طول انقلاب اسلامی ، حضور فعال داشت و پس از سخنرانی پرشور او بود که واقعه عظیم جمعه سیاه - ۱۷ شهریور ۱۳۵۷ میدان ژاله (شهدا) اتفاق افتاد .

برخی از آثار آن مرحوم عبارتند از :

۱ . اسلام و عقاید و آراء بشری (یا : جاهلیت و اسلام)

۲ . حکومت اسلامی و تحلیلی از نهضت حاضر ۳ . ریشه های انقلاب اسلامی ایران و شرحی از ۱۷ شهریور ۴ . حقوق زن

ص: ۶۳۵

در اسلام و جهان ۵. تحقیق در تشیع ، امامت و مهدویت ۶. اسلام ، دین برتر ۷. مارکسیسم و کمونیسم از دیدگاه علم و اسلام ۸. آئین یهودیت و مسیحیت ۹. پژوهش در مکتب شیخیه ۱۰. امتیازات و ویژگی های اسلام ۱۱. ضرورت مذهب و بیان عوامل الحاد ۱۲. سیستم حکومت اسلامی ۱۳. خاتمیت پیامبر اسلام و ابطال تحلیلی بابی گری و قادیانی گری ۱۴. نقش علمای اسلامی در تطور علوم جهانی ۱۵. تحقیقی کوتاه درباره شیعه ۱۶. خداشناسی و افکار روز ۱۷. ستارگان فروزان (تذکره علمای اسلام)

۱۸. تفسیر قرآن (۲۲ جلد ، تفسیر ۳۲ سوره قرآن)

۱۹. فلسفه ثوره الحسین

۲۰. توضیح المسائل

۲۱. مناسک حج و عمره

۲۲. وصول به کرامت انسانی

۲۳. نه ۷۲ تن بلکه ۲۲۸ تن از شهدای کربلا

۲۴. فلسفه دعا و ضوابط و شرایط آن

۲۵. معرفه الله ، معرفت نفس

۲۶. شناخت تحلیلی اسلام

۲۷. مطارحات مع قاده الفكر الاسلاميه

۲۸. تحقیق در آئین یهود ، مسیحیت و زردشتی

۲۹. کلیاتی از حکومت و صابئین اسلامی

۳۰. خدا و دلائل ایمان و اقرار

۳۱. خاطرات (شرح زندگی علمی و اجتماعی)

۳۲. هزار پاسخ

سرانجام آن عالم بزرگ و مدافع غیرتمند دین ، در ۷۵ سالگی در روز یکشنبه ۳۰ دی ماه ۱۳۸۶ ش (ظهر عاشورای ۱۴۲۹ ق) بدورد حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع در تهران ، به زادگاهش انتقال یافت

و در کنار اجداد و نیاکانش به خاک سپرده شد .

نوری موسوی ۱۳۴۸ - ۱۴۲۵ ق

آقای حاج سیدمحمد نوری موسوی یکی از علمای مشهور تهران بود . فقید سعید در سال ۱۳۴۸ ق (۹ شهریور ۱۳۰۸ ش) در نجف اشرف در بیت علم و فضیلت زاده شد . پدرش آیت الله حاج سیدعلی نوری (۱۳۰۰ - ۱۳۶۸ ق) یکی از علمای بزرگ نجف و از شاگردان آیات عظام : آخوند خراسانی ، شریعت اصفهانی و آقارضا تبریزی و او هم فرزند آیت الله سیدمحمد نوری (م ۱۳۲۵ ق) از علمای بزرگ شهر نور مازندران و از شاگردان آیات عظام : میرزا حبیب الله رشتی و حاج میرزا حسین خلیلی بوده است (معجم رجال الفكر و الادب فی النجف ، ج ۳ ، ص ۱۳۰۳ - ۱۳۰۵) .

وی پس از کودکی و نوجوانی ، دروس سطح را نزد حضرات آیات : پدر بزرگوارش ، میرزا حسن یزدی و شیخ مجتبی لنکرانی آموخت و سپس خارج فقه و اصول را در محضر آیات عظام : خویی و میرزا باقر زنجانی به خوبی فراگرفت و در زمره شاگردان خاص آیت الله میرزا باقر زنجانی درآمد و این دروس را با آیت الله سیدمرتضی نجومی کرمانشاهی و آیت الله راستی کاشانی مباحثه می نمود . در سال ۱۳۹۰ ق در پی اخراج ایرانیان از عراق و فشارهای حکومت بعثی از نجف رانده شد و در تهران سکونت ورزید و به فعالیت های علمی و دینی پرداخت . تألیف و تدریس و تربیت شاگردان از فعالیت های وی بود ، که در کنار کارهای هنری اش (خطاطی و سرودن شعر) انجام می شد . خُلُق

ص: ۶۳۷

کریمانه داشت و از سرِ غیرت دینی به پاسداشتِ باورها و اعتقادات اسلامی برخاست و کتاب های متعدد اعتقادی به رشته تحریر درآورد. با آن که در چند سال آخر زندگی اش از نعمت بینایی محروم شد، اما دست از کوشش برنداشت و ماده های علمی ذهن خود را بر روی کاغذ منتقل ساخت.

از تألیفات چاپ شده اوست:

۱. الشیوعیه تناقض الدین - ردّ بر مارکسیسم -

۲. مع نظریه التطور - ردّ تئوری داروین -

۳. الجبر والتفویض ۴. اندیشه هایی استوار در شناخت باورهای اعتقادی (۴ ج).

سرانجام آن عالم بزرگوار، پس از یک بیماری سخت، در ۷۵ سالگی، در صبح بیستم شهریور ۱۳۸۳ ش (۲۴ رجب ۱۴۲۵ ق) چشم از جهان فروبست و در روز ۲۵ رجب - سالروز شهادت جدّ مظلومش حضرت موسی بن جعفر علیه السلام - در قم تشییع و در قبرستان باغ بهشت به خاک آرمید.

نوغانی ۱۳۴۵ - ۱۴۱۳ ق

آقای حاج میرزا مهدی نوغانی سال ۱۳۴۵ ق در مشهد مقدس به دنیا آمد. پدرش آیت الله حاج میرزا علی اکبر نوغانی (۱۳۰۰ - ۱۳۷۰ ق) مؤلف «سه مقاله» و «دو مقاله» یکی از برترین عالمان خراسان به شمار می رفت.

فقید سعید پس از پشت سر نهادن دوران کودکی، به فراگیری علوم دینی روی آورد. ادبیات را در محضر ادیب نیشابوری به اتمام رسانید و سپس به مجلس درس پدرش و آیت الله العظمی میلانی حاضر شد و از خرمن دانش آن بزرگان بهره ها برد. پس از اتمام تحصیلات به تدریس روی آورد و سال های بسیار به تعلیم فقه، اصول

ص: ۶۳۸

و تفسیر پرداخت و از این رهگذر شاگردان بسیاری را پرورش داد. آن مرحوم علاوه بر تدریس، به اقامه جماعت، ارشاد و راهنمایی مردم، تبلیغ مبانی مذهب، و سرپرستی مؤسسات خیریه نیز پرداخت.

«مؤسسه خیریه حضرت ولی عصر علیه السلام» نهادی است که با پایداری آن بزرگمرد کار رسیدگی به امور مستمندان، ایتام و بیماران را بر عهده گرفته و چراغ زندگی را در خانه بسیاری از محرومان روشن نموده بود. وی با شروع حرکت مردم مسلمان و آغاز انقلاب اسلامی در مشهد، پیشاپیش مردم با دستگاه استبداد به مبارزه برخاست و همراه نامش در ذیل اعلامیه های روحانیت مبارز مشهد دیده می شد.

روز جمعه ۱۵ آبان ۱۳۷۱ (۱۰ جمادی الاول ۱۴۱۳) در ۶۸ سالگی، ندای قدسیان را به گوش جان شنود و رخ در نقاب کشید.

(محمد شریف رازی، گنجینه دانشمندان، ج ۷، ص ۱۸۸)

وائلی ۱۳۴۲ - ۱۴۲۴ ق

آقای دکتر شیخ احمد وائلی، یکی از شاعران و خطیبان مشهور جهان عرب به شمار بود. فقید سعید در ۱۷ ربیع الاول ۱۳۴۲ ق در نجف اشرف، در خانه شیخ حسن لثی وائلی - از خطبای نجف - به دنیا آمد و پس از فراگیری ادبیات، برای آموختن سطوح به «منتدی النشر» رفت و نزد اساتیدی چون حضرات آیات: سیدمحمدتقی حکیم، شیخ محمدرضا مظفر، شیخ محمدتقی ایروانی، شیخ هادی قرشی، شیخ علی سماکه، شیخ علی ثامر و شیخ حسین زایردهام سطوح عالی را آموخت و در حکمت و فلسفه بر شیخ علی کاشف الغطاء و در فنّ منبر خطابه هم بر سیدباقر سلیمون تلمذ کرد. سپس به «کلیه الفقه» رفت و پس از فراغت

ص: ۶۳۹

از تحصیل ، به بغداد رفت و در سال ۱۳۸۹ ق از دانشگاه بغداد، فوق لیسانس دریافت کرد و پس از آن، به قاهره رفت و از دانشگاه قاهره در سال ۱۳۹۲ ق، به اخذ دکترا نائل آمد. سپس به عراق بازگشت و تبلیغ دینی خود را از طریق وعظ و خطابه آغاز کرد. او در این زمان یکی از خطبای مشهور عراق و نامش در میادین شعر و ادب و مواقف نظم و انشاء و خطابه در جهان عرب، طنین افکن بود و علاوه بر آن، مجالس متعدد در مباحث عقاید و تاریخ و حدیث و فقه و تفسیر داشت و اشعارش در مجلات عربی به چاپ می رسید.

از تألیفات اوست:

۱ . نحو تفسیر علمی للقرآن ۲ . من فقه الجنس فی قنواته المذهبيه ۳ . دیوان شعر (۲ ج) ۴ . احکام السجون فی الشریعه و القانون - به فارسی ترجمه شده است -

۵ . استغلال الاجیر و موقف الاسلام منه ۶ . هویه التشیع ۷ . الاولیات فی حیاة الامام علی علیه السلام ۸ . حمایه الحیوان فی الشریعه الاسلامیه ۹ . الخلفیه الحضاریه لموقع النجف قبل الاسلام ۱۰ . منتج الغیث فی الصحابه من بنی لیث وی ، پس از عمری خدمت به دین، در ۸۲ سالگی در روز چهارشنبه ۱۷ جمادی الاول ۱۴۲۴ ق بدرود حیات گفت. و پیکر پاکش در مرقده کمیل بن زیاد نخعی در کوفه به خاک سپرده شد .

(کاظم الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفکر والادب ، ص ۲۶)

وجدانی فخر ۱۳۵۱ - ۱۴۱۷ ق

آقای حاج شیخ قدرت الله وجدانی فخر از چهره های مشهور به علم و

ص: ۶۴۰

فضل و تقوا در حوزه علمیه قم به شمار می رفت. فقید سعید به سال ۱۳۵۱ ق (۱۳۱۱ ش) در یکی از روستاهای شهر سراب زاده شد و پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی، در چهارده سالگی (۱۳۲۵ ش) به عشق تحصیل علوم دینی روی به سراب نهاد و ادبیات عرب را فراگرفت و پس از اندکی به تبریز کوچید و ادامه تحصیل داد. سپس در سال ۱۳۲۷ ش به حوزه علمیه قم آمد و با شور و علاقه بسیار به فراگیری سطوح عالیه در نزد حضرات آیات: مرعشی نجفی، مجاهدی تبریزی و آقایان: سلطانی و مشکینی و شهید صدوقی پرداخت و اسفار و شرح منظومه را هم از محضر پرفیض علامه طباطبایی فراگرفت. آن گاه به تحصیل خارج فقه و اصول همت برگماشت و در نزد آیات عظام: آقا شیخ عبد النبی عراقی (ابوالزوجه محترم خویش)، حجت کوهکمری، بروجردی، امام خمینی، محقق داماد و آقای اراکی به شاگردی پرداخت. معظم له در کنار آموختن، به آموزش معلومات خود به دیگران بر آمد و در این راستا سالیان دراز بر مسند تدریس تکیه زد و هزاران نفر از فرهیختگان و فضلالی حوزه را از آبشخور زلال دانش خویش سیراب کرد. وی در نزدیک به چهل سال تدریس، کتاب های شرح منظومه (۵ بار)، شرح لمعه (۲۳ بار)، رسائل و مکاسب (۱۰ دوره)، کفایه الاصول (۵ دوره)، شرح تجرید و خارج فقه را درس داد و جلسات آموزشی ایشان یکی از با سابقه ترین و پر رونق ترین جلسات درسی حوزه علمیه قم به شمار می رفت و صدها نوار درسی او هم اکنون در سراسر کشور

موجود است. او روزهای تعطیل حوزه به تبلیغ دین در داخل و خارج کشور (ترکیه، آلمان، هلند و بلژیک) می پرداخت و از این رهگذر موفق به ارایه خدمات فکری و فرهنگی و اجتماعی بسیار شد. او دارای اجازات متعدد اجتهادی، روایی و امور حسیه از اکثر مراجع تقلید، هم چون آقا شیخ عبد النبی عراقی، امام خمینی، گلپایگانی، حکیم، خویی، مرعشی نجفی، اراکی و سید ابوالقاسم کاشانی و صاحب تألیفات گوناگون است؛ مانند:

۱. کار و کوشش در اسلام ۲. آداب معاشرت در اسلام ۳. اجتهاد در اسلام ۴. الايضاح فی صیغ الطلاق و النکاح - که همگی به چاپ رسیده اند

۵. توضیح المسائل ۶. الجواهر الفخريه (۱۶ ج)، در شرح و توضیح شرح لمعه (چاپ شده)

۷. رساله در قاعده لا ضرر ۸. انوار منطقيه ۹. وظائف المکلفین ۱۰. تقریرات درس فقه و اصول از ویژگی های ایشان پابندی به مستحبات، خصوصاً نماز شب که حتی برای یک شب آن را ترک نکردند، و دوری از مکروهات، خلوص، زهد و ورع، تواضع و فروتنی، و علاقه فراوان به ساحت مقدس ائمه اطهار بود. در هر مناسبت ویژه و خصوصاً عصرهای چهارشنبه در درس خویش به ذکر مصیبت امام حسین علیه السلام می پرداخت و با صدای بلند گریه می کرد و هر سال در منزلش مجلس بر پا می ساخت. شب های جمعه در بالاسر حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام حال خوشی داشت و سیلاب اشک از دیدگانش روان بود. بر سیمای ملیحش هماره تبسمی شیرین نقش بسته بود و با رویی خوش و کلامی دلنشین با دیگران

ص: ۶۴۲

برخورد می کرد. به شاگردان خود بسیار بها می داد و اشکالات و پرسش های آنان را با دقت گوش فرا می داد و پاسخ می گفت. درس را به روانی و سادگی بیان می کرد و از دشوار گویی پرهیز. به انقلاب اسلامی و رهبری آن عشق می ورزید و از آغاز مبارزات مردم مسلمان و روحانیت به رهبری حضرت امام، نقشی فعال بر عهده گرفت و نامش همواره در ذیل اعلامیه های مدرسین حوزه علمیه قم دیده می شد. پس از پیروزی انقلاب هم، در مقام تأیید نظام و رهبری کوشا بود و چند بار درس را تعطیل کرد و به جبهه های نبرد شتافت و در کنار رزمندگان کفر ستیز گذراند و در راهپیمایی ها همیشه شرکت داشت.

قلب حق باور او در سحرگاه روز شنبه اول ربیع الثانی ۱۴۱۷ ق (۲۷ مرداد ۱۳۷۵ ش) در ۶۴ سالگی، از تپیدن باز ایستاد و حوزه علمیه قم را در سوگ خود نشانید. در عصر یکشنبه پس از تشییع شایسته و نماز آیت الله مشکینی بر او، در حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد و جهانی از علم و فضل و تقوا را با خود به خاک برد.

وحید گلپایگانی ۱۳۴۵ - ۱۴۲۶ ق

آقای حاج میرزا محمد وحید گلپایگانی یکی از مفاخر علمای گلپایگان بود .

ایشان در سال ۱۳۰۵ ش (۱۳۴۵ ق) در بیت علم و فضیلت در « گوگرد » - از توابع گلپایگان - به دنیا آمد . پدرش آیت الله حاج میرزا هدایت الله وحید گلپایگانی (م ۱۳۵۲ ش) یکی از علمای بزرگ و بنام منطقه و از شاگردان میرزا آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری بود .

فقید سعید در

ص: ۶۴۳

دوازده سالگی به تحصیل علوم دینی روی آورد . نخست ادبیات و مقدمات و قسمتی از فقه و اصول را نزد پدرش در زادگاهش فراگرفت . سپس در سال ۱۳۲۰ ش به قم آمد و شرح لمعه را نزد آیت الله مرعشی نجفی و رسائل و مکاسب را نزد آیت الله حاج آقا مرتضی حائری فراگرفت ، آنگاه در دروس آیات عظام : سیدصدرالدین صدر ، حجت کوهکمری ، حاج آقا حسین طباطبایی بروجردی شرکت کرد و مبانی علمی اش را استوار ساخت .

وی در سال ۱۳۲۶ ش عازم تهران شد و اوقات خود را در آن جا به مطالعه و تحقیق خصوصاً در زمینه تاریخ و ادبیات سپری نمود ،

برخی از تألیفات ایشان عبارتند از :

۱ . « تاریخ فخری » ترجمه الفخری ابن طقطقی ۲ . « بازرگان حدیث » ترجمه کتاب شیخ المضیره ابوهریره تألیف شیخ محمود ابوریه ۳ . معاویه سردسته تبهکاران ۴ . فرمان مبارک امیرالمؤمنین علی علیه السلام به مالک اشتر نخعی ۵ . ترجمه کتاب ادب الکبیر و ادب الصغیر عبدالله بن مقفع ۶ . گوشه از تاریخ و آشفتهگی های آن .

سرانجام ایشان در ۷۸ سالگی بر اثر بیماری ، در ۲۴ بهمن ماه ۱۳۸۳ ش مطابق با دوم محرم الحرام ۱۴۲۶ ق زندگی را بدرود گفت و پیکر پاکش به گلپایگان منتقل شد و در آن جا دفن گردید .

(برگرفته از مقاله آقای : سعید نخعی)

وحیدی ۱۳۳۵ - ۱۴۲۱ ق

آقای حاج سید محمد وحیدی شبستری، یکی از علمای مشهور و مراجع حوزه علمیه قم به شمار می رفت. معظم له در ماه رجب ۱۳۳۵ ق (۱۲۹۵ ش) زاده شد. پدرش آیت الله

ص: ۶۴۴

حاج سید رضی الدین (فرزند حاج سید محمد فرزند آیت الله علامه حاج سید اسماعیل شبستری) از علمای شبستر بوده و جدش آیت الله حاج سید اسماعیل، از شاگردان آیات عظام: صاحب جواهر و شیخ حسن کاشف الغطاء و دارای اجازه از آن دو بوده و قبرش هم اینک در شبستر، مزار خاص و عام است.

معظم له، پس از فراگیری خواندن و نوشتن در ۱۲ سالگی به یادگیری ادبیات پرداخت و در ۱۵ سالگی، به تبریز رفت و در مدرسه طالبیه ساکن شد. در سال ۱۳۵۳ ق، به قم آمد و به فراگیری سطوح عالیّه نزد آیات عظام: شیخ محمد علی حائری قمی، سید محمد تقی خوانساری و میر سید علی یربئی کاشانی پرداخت و هم زمان فلسفه، کلام و عرفان را از حضرات آیات: شیخ مهدی مازندرانی، میرزا آقا دامغانی و میرزا محمد علی شاه آبادی فراگرفت. پس از فراغت از سطوح، یکسره به درس خارج فقه و اصول آیت الله حاج سید محمد حجت کوهکمری حاضر شد و به مدت ۸ سال بهره های فراوان برد. در سال ۱۳۶۳ ق، بنابر دعوت مکرر مردم زادگاهش و دستور آیت الله حجت، به شبستر بازگشت و قریب ده سال در آن سامان به خدمات بزرگ علمی و دینی پرداخت و پس از بازگشت به حوزه علمیه قم نیز، مردم شهرش را از یاد نبرد و نزدیک چهل سال، در ایام تعطیل حوزه به آذربایجان مسافرت می نمود و در شهرهای شبستر و میاندوآب و مناطق اطراف، به تأسیس مدارس و مساجد و حسینیه های بسیار اقدام می فرمود. معظم له، در سال ۱۳۷۲ ق به حوزه علمیه قم بازگشت و به تدریس خارج فقه و اصول و نیز شرکت در درس آیت الله العظمی

بروجردی پرداخت. پس از وفات آیت الله بروجردی (۱۳ شوال ۱۳۸۰ ق) رساله عملیه اش به چاپ رسید و بخشی از شهریه حوزه را برعهده گرفت و مدرسه وحیدیه (همراه با کتابخانه ای بزرگ) را بنیاد نهاد. معظم له از استادش آیت الله حجت و آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی اجازه اجتهاد داشت و در نشر مذهب اهل بیت علیهم السلام در استان های آذربایجان غربی و کردستان کوشش بسیار می نمود و همواره مبلغین بسیار به آن سامان می فرستاد و بنابر دستورشان، مساجد و حسینیه های فراوان در شهرها و روستاهای آن دو استان بنیاد نهاده شد. با آغاز نهضت اسلامی، فقیه فقید نیز همگام با دیگر مراجع تقلید به سخنرانی و صدور اعلامیه ها و پیام های متعدد پرداخت، که مجموعه آن ها در کتابی گرد آمده است. به زیارت جامعه کبیره و عاشورا علاقه فراوان و تقید به قرائت داشت و بر زیارت جامعه شرحی نگاشت.

برخی از تألیفات معظم له، عبارت اند از:

۱. توضیح المسائل ۲. مناسک حج ۳. حاشیه عروه الوثقی ۴. حاشیه منهاج الصالحین ۵. مجمع المسائل (استفتائات) ۶. اللثالی المنتظمه فی المسائل المستحدثه ۷. الهدایه الی مسائل الاجاره ۸. الوجیزه النافعه فی احکام القضا و الشهاده ۹. تحفه الولاه فی احکام القصاص والدیات ۱۰. النقد و التفریعات فی الحدود و التعزیرات ۱۱. الفلاح فی مسائل النکاح ۱۲. مستمسکات الاحکام (در استثنائات احکام در ابواب مختلف فقه)

۱۳. الولایه الساطعه فی شرح زیاره الجامعه ۱۴. کشف الستره عن وجه الغیبه ۱۵. احقاق عقائد الشیعه ۱۶. شرح زیارت جامعه کبیره ۱۷. ردود عقائده ۱۸. الموجز (در

۱۹. حاکمیت پیرامون خاتمیت و رفع شبهات ۲۰. پیام انقلاب (مجموعه اعلامیه ها، سخنرانی ها و مصاحبه ها پیرامون انقلاب اسلامی از سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۶۰)

و کتاب های مخطوط ایشان، عبارت است از:

۱. تفسیر قرآن کریم (تا جزء پنجم)

۲. ترجمه و شرح خصال صدوق ۳. پنجاه مجلس ۴. اجوبه المسائل الارومیه ۵. شرح وسیله النجاه (اجتهاد و تقلید، و طهارت) نیز از آثار ماندگارش در قم بنای مدرسه علمیه وحیدیه و حسینیّه قائم علیه السلام است.

آن فقیه بزرگوار پس از ۸۵ سال زندگی، در روز چهارشنبه ۱۰ ربیع الثانی ۱۴۲۱ (۲۲ تیرماه ۱۳۷۹ ش) بدرود حیات گفت و پیکرپاکش با حضور هزاران نفر، صبح پنجشنبه تشییع و پس از نماز آیت الله سید موسی شبیری زنجانی بر آن، در مسجد بالاسر حرم حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

و شنوی قمی ۱۳۲۵ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج شیخ قوام الدین محمد و شنوی قمی، یکی از اکابر محدّثین حوزه علمیه قم به شمار می رفت.

فقید سعید در سال ۱۳۲۵ ق در روستای «و شنوه» - هفت فرسخی قم - دیده به جهان گشود. و پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی و فراگیری مقدمات و ادبیات فارسی، در سال ۱۳۴۵ ق رهسپار حوزه علمیه قم شد و به تحصیل علوم دینی پرداخت. سپس در سال ۱۳۴۷ ق به نجف اشرف رفت و به تکمیل ادبیات و فراگیری مطوّل نزد آیت الله شیخ مرتضی طالقانی و شرح لمعه نزد آیت الله حاج سید ابوالقاسم روحانی قمی اشتغال جست و در سال ۱۳۴۸ ق به قم بازگشت و سطوح فقه و اصول (رسائل)،

مکاسب و کفایه) را نزد آیت الله العظمی مرعشی نجفی فراگرفت و در سال ۱۳۵۳ ق به درس آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری یدی و هم زمان با آن در درس خارج اصول آیت الله حاج شیخ محمد علی حائری قمی حاضر شد و پس از وفات آیت الله حائری در درس های حضرات آیات: سیدمحمد حجت کوهکمری و سیدمحمد تقی خوانساری شرکت کرد و مبانی علمی خویش را استوار ساخت.

با ورود آیت الله العظمی بروجردی به قم در سال ۱۳۶۴ ق (۱۳۲۴ ش)، یکسره به درس فقه و اصول آن فقیه بزرگ حاضر شد و مورد توجه ایشان قرار گرفت و پاسخگویی به برخی از سؤالات را بر عهده وی نهاد و این همه بیش از ۱۵ سال به طول انجامید. پس از درگذشت آیت الله العظمی بروجردی، به حلقه درس آیت الله العظمی مرعشی نجفی پیوست و بیش از سی سال از خرمن فیض وی توشه ها برگرفت و هر صبح و شام در گروه تدوین «ملحقات احقاق الحق» - زیر نظر استاد - شرکت جست و د مواقع بیماری و مسافرت ایشان نیز، به جایش اقامه جماعت می نمود.

فقید سعید در کنار سالیان فراوان تحصیل، به تألیف کتاب های بسیار روی آورد و در علوم مختلف چون: حدیث، تاریخ، تراجم و رجال اهل سنت و فقه مهارت بسیار کسب نمود. اکثر آیات قرآن و نهج البلاغه و احادیث اهل بیت علیهم السلام عصمت و طهارت را از حفظ داشت و منابع و تألیفاتش همه، در جهت نشر فضایل آنان و آکنده از حدیث بود. بیش از سی سال به اقامه جماعت در یکی از مساجد بزرگ قم و بیش از شصت

سال به وعظ و ارشاد و اقامه مجالس حسینی پرداخت و در طول زندگی اش هیچ گاه از وجوهات شرعیه استفاده نکرد. زهد و ساده زیستی از زندگی اش نمایان بود و تقوا در گفتار و کردارش آشکار و کار خویش را به دوش دیگران نمی نهاد. از فقرا و مستمندان دستگیری می کرد و به طور مرتب - و ماهانه - بسیاری از آنان راتحت تکفّل خود گرفته بود. به زیارت حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام و مسجد جمکران مقید بود و این سیره حسنه خود را حتی در ایام بیماری اش رها نکرد. رعایت مستحبات و پرهیز از مکروهات را بر خویش واجب می دانست و در امر به معروف و نهی از منکر کوشش بسیار داشت. او علاوه بر حضور مستمر شصت ساله اش در زادگاه خود (در محرم و صفر و ماه رمضان) موفق به ایجاد چندین مسجد، حسینیه، درمانگاه و لوله کشی آب بهداشتی و حمام در آن جا گردید .

برخی از تألیفات آن عالم بزرگوار - که به چاپ رسیده اند - عبارت اند از:

۱ . حیاة النبى و سیرته (۳ ج) ، این کتاب از مصادر معتبره اهل سنت استخراج گردیده و به امر آیت الله العظمی بروجردی تألیف شده است

۲ . حدیث الثقلین (این کتاب بارها به عربی، فارسی و اردو به چاپ رسیده و تمام طرق و اسانید این حدیث شریف را استخراج کرده و نقش بارزی را در روشن نمودن افکار علمای عامه داشته است) ، این رساله با تقریظ دارالتقریب بین المذاهب الاسلامیه، چندین نوبت در مصر به چاپ رسید و در کشورهای اسلامی در تیراژی وسیع، منتشر گردید

۳ . اهل

ص: ۶۴۹

البیت و آیه المباهله - به فارسی در آمده است

۴. النور الساطع فی احوال مولانا الامام الصادق علیه السلام - بنام نور درخشان به فارسی ترجمه شده است

۵. الحدیث المتواتر فی غزوه خیبر ۶. اصحاب رسول الثقلین فی حرب الصفین ۷. فضائل امیر المؤمنین علی علیه السلام من کتاب المسند (احمد بن حنبل)

۸. الحجاب فی الاسلام - به فارسی ترجمه شده است

نیز با نظارت و راهنمایی ایشان کتاب هایی نوشته شده، که عبارت اند از:

۹. تحلیلی از زندگی امام جواد علیه السلام ۱۰. تحلیلی از زندگی امام علی النقی علیه السلام ۱۱. تحلیلی از زندگی امام حسن عسکری علیه السلام ۱۲. وظیفه مردم در عصر غیبت امام زمان علیه السلام ۱۳. شناخت هلاک کنندگان و نجات دهنده ها از قرآن

و کتاب های دیگرش - که هنوز به چاپ نرسیده است - عبارت اند از:

۱۴. رساله فی لباس المصلی ۱۵. رساله پیرامون حجاب ۱۶. کلمات امیر المؤمنین علی علیه السلام - هزار کلمه همراه با ترجمه فارسی

۱۷. مصباح المسند لمسند احمد بن حنبل ۱۸. مصباح الغابه لکتاب اسد الغابه (عز الدین ابوالحسن علی بن محمد جزری)،

۱۹. مصباح الاستیعاب و الاصابه ۲۰. نخبه المقال فی تهذیب کتاب الاموال (ابی عبید)

۲۱. تلخیص ریاض النضره (محب الدین طبری)

۲۲. تلخیص کنوز الحقایق ۲۳. تهذیب کتاب الخراج (ابو یوسف قاضی)

۲۴. الفضائل المستخرجه من المعجم الصغیر (حافظ طبرانی)

۲۵. مکارم الاخلاق - به املاء ایشان و نگارش عباس اخلاقی - در

مکارم الاق ائمه اطهار عليهم السلام

۲۶. الاربعين حديثاً من الائمة الاطهار عليهم السلام ۲۷. مقتل الحسين عليه السلام - نا تمام

۲۸. تفسير القرآن الكريم - نا تمام

۲۹. رساله فی زکریا بن آدم الاشعری ۳۰. رساله فی حدیث : طلب العلم فريضة علی کل مسلم ۳۱. ازاحه الشبهه (در جواب اعتراض کسانی که می گویند: زینت کردن مشاهد مشرفه مصداق اسراف است)

۳۲. رساله فی اثبات استحباب القنوت فی الصلاه عند العامه ۳۳. یازده فهرست برای کتاب های مخطوط ۳۴. حاشیه بر احقاق الحق ۳۵. الاحادیث النبویه صلی الله علیه وآله وسلم صلی الله علیه وآله وسلم علیها السلام . کتب النبی صلی الله علیه وآله وسلم الی الملوک معظم له در تاریخ اوّل صفر الخیر ۱۴۱۸ ق (۱۷ خرداد ۱۳۷۶) در ۹۲ سالگی بدرود حیات گفت و پس از تشییع شایسته و نماز آیت الله خزّازی بر پیکر پاکش، در صحن عتیق حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

هاجری ۱۳۴۴ - ۱۴۲۵ ق

آقای حاج شیخ محمد هاجری احسائی ، یکی از فقهای منطقه قطیف و احساء (عربستان) به شمار بود .

فقید سعید در سوم شوال المکرم ۱۳۴۴ ق در هفوف - از شهرهای منطقه احساء - زاده شد . مقدمات علوم را نزد شیخ احمد البوعلی احسائی و شیخ علی اسکویی فراگرفت و در ۱۳۶۵ ق به کربلا مهاجرت کرد و به تحصیل سطوح نزد آیات : شیخ علی آل عیثان ، شیخ محمدعلی تبریزی و شیخ محمد خطیب پرداخت و پس از آن ، دروس فقه و اصول را در محضر آیات

ص: ۶۵۱

عظام : سیدمحمد هادی میلانی ، و سیدمهدی شیرازی و شیخ یوسف خراسانی و فن حکمت و فلسفه را نزد شیخ علی اسکویی آموخت و همزمان به تدریس سطوح عالیه پرداخت و بسیاری از فضلاء حوزه علمیه کربلا - مانند حضرات آیات : سیدصادق شیرازی ، سیدحسن شیرازی ، سیدمحمدتقی مدرسی ، سیدهادی مدرسی و سیدمصطفی آل اعتماد - را پرورش داد . در سال ۱۳۸۹ ق به زادگاهش بازگشت و به تألیف ، تدریس ، اقامه جماعت و وعظ و ارشاد پرداخت و در سال ۱۴۱۵ ق قضاوت شرعی محاکم جعفری را - پس از وفات شیخ محمدباقر آل ابی خمسین - برعهده گرفت .

برخی از آثار او عبارت است از :

- ۱ . کتاب الیبع ۲ . رساله فی حقوق الوالدین ۳ . رساله فی عدم التقدم علی قبر المعصوم فی الصلاه ۴ . تعلیقه عروه الوثقی ۵ . تقریرات دروس اساتیدش . او در ۸۰ سالگی در اواخر ماه رجب ۱۴۲۵ ق در زادگاهش درگذشت .
- (کاظم الفتلاوی ، المنتخب من اعلام الفکر والادب ، ص ۵۱۷) .

هاشمی اصفهانی ۱۳۲۱ - ۱۴۲۰ ق

آقای حاج سیداسماعیل هاشمی، یکی از علمای مشهور اصفهان به شمار بود. وی در سال ۱۳۲۱ ق در طالخونچه - از توابع مبارکه اصفهان - دیده به جهان گشود. پدرش علامه سیدمحمد حسن فرزند سید ابراهیم موسوی (متوفای ۱۳۴۶ ق) از فضلا و ائمه جماعت معروف طالخونچه بود که تحصیلات خود را در اصفهان و نزد اساتیدی چون حضرات آیات: میرزا ابوالمعالی کلباسی، میرزا جهانگیر خان قشقایی، آخوند ملا محمد کاشی و سیدمحمدباقر درچه ای ص ۱ دمحمدباقر درچه ای، ۲ به پایان برده بود.

آن مرحوم پس

ص: ۶۵۲

از رشد و نمو، مقدمات را نزد پدر بزرگوارش و برادر ارشد خود حجه‌الاسلام سیدعلی اکبر هاشمی (۱۳۱۸ - ۱۳۸۸ ق) به پایان برد. سپس در حدود ۱۳۳۹ ق به اصفهان رهسپار شد و در مدرسه ناصریه و بعداً در مدرسه ثقه‌الاسلام سکونت اختیار نمود، و دروس ادبی را نزد علامه شیخ محمد جواد فریدنی فراگرفت. شرح لمعه را نزد علامه میرزا احمد مدرس خراسانی و دروس ریاضی و هیأت را از علامه شیخ مجدالدین نجفی (مسجدشاهی) و شرح نهج البلاغه را از آیت الله شیخ محمدرضا کلباسی و دروس اخلاقی را از علامه سیدزین العابدین طباطبایی ابرقویی و آقا محمد جواد بیدآبادی و برخی از دروس را از محضر آیات: شیخ محمدرضا نجفی مسجدشاهی و شیخ مهدی نجفی مسجدشاهی بهره مند شد.

در حدود سال ۱۳۴۲ ق به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و دروس سطح را از اساتیدی چون حضرات آیات: شیخ ابوالقاسم قمی (کبیر)، شیخ محمد علی حائری قمی، شیخ حسن نویسی و سیدمحمدرضا گلپایگانی بیاموخت. آن گاه در دروس عالی خارج حاضر گردید و از فقهای بزرگی چون آیات عظام: حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی (به مدت ۳ سال)، سیدمحمد حجت کوهکمری (مدت کوتاهی)، سیدمحمد تقی خوانساری، سیدصدرالدین صدر و شیخ حسن نویسی ص ۱ خ حسن نویسی، ۲ (خارج مکاسب) و دروس عقلی را از علامه حکیم شیخ مهدی مازندرانی و میرزا آقا ترابی دامغانی و دروس تفسیر را از آیت الله سیدمحمد باقر قزوینی بهره مند گردید.

وی در سال ۱۳۶۰ ق به زادگاهش بازگشت و به بیان احکام و ایراد سخنرانی و اقامه جماعت اشتغال ورزید. سپس مدتی چند در روستای قمیوان

- چند کیلومتری طالخونچه - و چندی نیز در شهرضا به وظایف دینی و اجتماعی اهتمام کامل داشت. وی در آن خطه، مساجدی که در شرف خرابی بود، تعمیر و اقدام به تشکیل جلسات مذهبی و نیز تأسیس کتابخانه عمومی نمود. او در این مدت به مطالعه و اندوختن معلومات و نگارش آثار قلمی به طور جدی روی آورد.

معظم له در سال ۱۳۸۴ ق به شهر اصفهان منتقل شد و در مسجد حضرت سجاد علیه السلام به اقامه جماعت و ارشاد و سایر وظایف دینی همت گمارد.

او به جز این ها، به تدریس و تألیف و نیز شرکت در جلسه استفتای آیت الله سیدعلی بهبهانی پرداخت.

برخی از تألیفات وی عبارت اند از :

۱. الأربعون حدیثاً، بنام الملتقطات فی فضل الصلوات، عربی

۲. رهبر زوار یا ذریعه الزائر در زیارات معصومین علیهم السلام و تاریخچه کربلا ۳. شهداالشهداء در شرح و ترجمه لوح حضرت زهرا علیها السلام (یا لوح جابر)

۴. لؤلؤ درخشان، در صفت بهترین زنان یا الدرہ البیضاء فی مناقب سیده النساء علیها السلام ۵. هدیه الاخوان (درباره صفت برادران و دوستان)

۶. ضیاءالبشر در ردّ شیخیه ۷. رساله ای در ردّ صوفیه ۸. دیوان اشعار، به زبان های عربی و فارسی.

وی دو دوره عضو مجلس خبرگان بود و هنگام شرکت در یکی از جلسات این مجلس در مشهد مقدس به تاریخ پنجشنبه ۲۸ جمادی الاول ۱۴۲۰ ق (۱۸ شهریور ۱۳۷۸ ش) دار فانی را وداع گفت و پیکرش به اصفهان انتقال داده شد و در صبح روز یکشنبه تشییع و پس

ص: ۶۵۴

از نماز آیت الله مظاهری در جوار مرقد علامه مجلسی به خاک سپرده شد .

هبه اللهی مراغی ۱۳۲۵ - ۱۴۱۸ ق

آقای میرزا حسین هبه اللهی مراغی حکیمی الهی و دانشوری پر مایه بود. معظم له در سال ۱۳۲۵ ق در میان خانواده ای اصیل دیده به دنیا گشود. جد اعلایش میرزا عبدالرحیم مراغی (زنده در ۱۲۵۹ ق) شیخ الاسلام مراغه و از اعظم و اکابر فقها بوده است. جدش مولی هبه الله از فضلا و علمای شهر و عموی پدرش حکیم مولی حسن بن عبدالرحیم مراغی (وفات ۱۳۰۰ ق) از حکمای متأله و عرفای صاحب اندیشه در سده سیزدهم هجری است. والدش آیت الله آقا میرزا محمد مجتهد مراغی (وفات ۱۳۵۸ ق) از علماء متنفذ و نام آور آن سامان بود و از دانش دینی بهره وافری داشت.

آیت الله هبه اللهی پس از سپری ساختن طفولیت در محضر والد معظمش به تحصیل مقدمات علوم دینی پرداخت. مهم ترین استادش در مراغه، که بیشتر سطوح متوسط و عالی و نیز برخی کتب دیگر را در محضر وی اخذ کرده، آیت الله میرزا حسین آقا مجتهد مراغی (وفات ۱۳۵۴ ق) بود. که در علم و عمل، تقوی و ورع و تخلق به اخلاق حسنه شهره بود.

آقای هبه اللهی علامه بر متون سطح متوسطه و عالی، برخی کتاب های ریاضیات و نجوم را از وی فراگرفت و چون علاقه شدیدی نسبت به تحصیل معارف در خود احساس می نمود، تمام متون سطح را با دقت بسیار به پایان برد و در سال ۱۳۵۰ برای تکمیل تحصیلات عالیه فقه و اصول عازم حوزه علمیه قم گشت و در دروس خارج فقه و اصول آیات عظام: شیخ عبدالکریم حائری یزدی و سید محمد حجت کوه کمری

حاضر شد و با جدیت و پشتکار بسیار و همت عالی به مرتبه والای اجتهاد دست یافت، در آن ایام نیز به تشویق آیت الله شهید سید محمد علی قاضی طباطبایی در بحث فلسفه و حکمت امام خمینی نیز حاضر شد و مباحث مهمی از حکمت الهی را از آن حکیم ربانی فراگرفت، در این مدت با بزرگانی چون شهیدان صدوقی یزدی، سیداسدالله مدنی و قاضی طباطبایی مباحثه کرد.

در سال ۱۳۵۸ ق به جهت ارتحال والد معظمش به زادگاهش مراغه بازگشت و با این که قصد بازگشت به حوزه قم را داشت، ولی به خاطر مشکلاتی در همان جا ماندگار شد و بیش از چهل سال از عمر پر برکت خویش را به امر تبلیغ و ارشاد مردم، احیای شعائر الهی، تدریس و تربیت طلاب علوم اسلامی و تألیف همت گمارد. وی مدرسه قدیمی امامزاده محمد را برای تدریس انتخاب و پس از تعمیر و بازسازی مسجد و مدرسه و بقعه امامزاده تا حدود سال ۱۳۵۸ ش که بر اثر پیری و بیماری خانه نشین گردید، به اداره امور مدرسه و تدریس پرداخت.

فقید سعید در تدریس و اداره امور علمی مدرسه جدیت و نشاط خاصی داشت و در این مدت مدرسه را به بک مرکز فعال و دایر درسی بدل ساخته بود، چنانکه خود در طول روز شش درس در مقاطع مقدمات، متوسطه و عالی ایراد کرد. تعداد طلاب در آن ایام (روزگار تاریک حکومت خاندان پهلوی) به شصت تن و گاهی بیشتر بالغ می گردید. وی علاوه بر علوم رسمی در شعر و ادب نیز ذوق و قریحه خاصی داشت و اشعار دلنشینی از

وی بر جای مانده که در آن ها «هبتی» تخلص کرده است. هبه الهی به دقت نظر، حافظه سرشار، همت والا، عفت نفس و مناعت طبع شهره بود.

یادداشت های نامنظم بسیاری در طول عمر شریفش نگاشت که بالغ بر سی دفتر می شود که برخی از آن ها به قرار زیرند:

۱. تفسیر سوره الحمد (تفسیر فلسفی و حکمی سوره حمد به زبان عربی)

۲. کتاب الاستصحاب (تقریرات فقه آیت الله حجت)

۳. امثال و حکم ترکی ۴. تلخیص مثنوی معنوی ۵. حاشیه بر معالم و برخی کتب درسی ۶. دفترچه اشعار وی پس از شانزده سال خانه نشینی، در چهاردهم رجب ۱۴۱۸ (۲۴ آبان ۱۳۷۶) روی در نقاب خاک کشید.

(برگرفته از مقاله : آقای محمود طیار مراغی)

هنرور خویی ۱۳۴۵ - ۱۴۱۸ ق

آقای حاج شیخ جلیل هنرور خویی یکی از مفاخر علمای خوی به شمار می رفت .

فقید سعید در سال ۱۳۰۵ ش در خوی به دنیا آمد و پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و نوجوانی، در سال ۱۳۲۳ ش به مدرسه علمیه نمازی خوی رفت و به فراگیری علوم دینی اشتغال ورزید. وی در مدت چهارده سال، ادبیات و سطوح عالی فقه و اصول را فراگرفت. مقدمات را از شیخ علی مجتهدی و حاج میرعلی محدث و شیخ جابر فاضلی خویی و سطوح فقه و اصول و کلام و هیأت را از آقایان: شیخ عبدالحسین اعلمی، سیدابراهیم علوی و شیخ صادق فراهی آموخت و در سال ۱۳۳۷ ش، مدیریت مدرسه مزبور را بر عهده گرفت و این وظیفه تا سال ۱۳۵۸ ش به طول انجامید. وی در این مدت - و

تا پایان عمر مبارکش - به تدریس علوم دینی (رسائل و مکاسب، معالم و قوانین و شرح لمعه) پرداخت و ده ها نفر از فضلا و طلاب را تربیت نمود و هم زمان در سه مسجد، اقامه نماز جماعت در سه وقت می نمود و خانه اش ملجأ و مأوای مستمندان و محل رفع دعاوی و اصلاح بین الناس بود. وی از بام تا شام را یکسره به تدریس معارف اهل بیت، گره گشایی از کار مردمان، پاسخگویی به مشکلات دینی مردم و اداره مساجد و مدارس می گذارند و اوقات بیکاری اش - حتی تا پاسی از شب - را مصروف مطالعه کتاب های مختلف می نمود و از این رهگذر بر تفسیر و تاریخ و حدیث و ادبیات عرب و عجم تسلطی فراوان داشت و همه مطالب را به حافظه خود سپرده بود. خطش بسیار زیبا و مجلسش شیرین بود و از برخی علمای قم و نجف اجازات متعدد داشت. وی به تجدید بنای مساجدی چند (از جمله مسجد سید یعقوب) و مقبره آخوند نوایی موفق شد و در صدد احداث بیمارستان خیریه ۵۰۰ تختخوابی آیت الله خوئی بر آمد که تا کنون به موفقیت چشمگیری نائل شده است. از آثارش کتاب «توضیح الاسماء» در بیان وجه تسمیه پیامبران و امامان و علمای شیعه و سنی، و شرح حال آخوند ملا زین العابدین نوایی بوده است.

وفاتش در ۷۱ سالگی، در ۷ شوال المکرم ۱۴۱۸ ق (بهمن ۱۳۷۶ ش) روی داد و پیکرش پس از تشییع بسیار باشکوه در مقبره آخوند نوایی مدفون گردید.

یثربی کاشانی ۱۳۴۴ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج سید مهدی یثربی کاشانی، امام جمعه کاشان و نماینده ولی فقیه در آن شهر و نماینده خبرگان

ص: ۶۵۸

فقید سعید در ذی حجه الحرام ۱۳۴۴ ق / ۱۳۰۴ ش در بیت علم و فضیلت زاده شد . پدر بزرگوارش آیت الله سید محمد رضا پشت مشهدی کاشانی (م ۱۳۴۷ ق) مرجع بزرگ کاشان و از شاگردان آیات عظام : میرزای شیرازی ، میرزا محمد تقی شیرازی و سید محمد فشارکی ، وجد عالی مقامش آیت الله حاج سید اسماعیل کاشانی - بن سید عبدالرزاق بن عبد الحی حسینی پشت مشهدی - از شاگردان شیخ انصاری و نویسنده تقریرات درس فقه و اصول او بود . (نقباء البشر ، ص ۱۶۰) معظم له در حدود ۴ سالگی پدر را از دست داد و تحت تربیت و سرپرستی برادر بزرگش آیت الله میر سید علی یتربی کاشانی (م ۱۳۷۹ ق) قرار گرفت و پس از کودکی و در ایام نوجوانی سطوح متوسط را نزد آیت الله شیخ محمد نجفی ، و بخشی از سطوح عالی را هم نزد برادر بزرگوارش آموخت . سپس در سال ۱۳۶۸ ق به قم رفت و به تکمیل سطوح عالی نزد حضرات آیات : مرعشی نجفی و سلطانی طباطبایی پرداخت و پس از آن به دروس خارج آیات عظام : آقای بروجردی ، امام خمینی ، محقق داماد ، گلپایگانی و اراکی رفت و به علاوه ، به درس تفسیر و فلسفه علامه طباطبائی نیز حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و تقریرات دروس آنان را نگاشت . در سال ۱۳۷۹ ق ، پس از درگذشت برادر عالیقدر خویش ، به امر آیت الله بروجردی به زادگاهش بازگشت و مردانه دامن همت به کمر زد و به خدمات فراوان دینی و اجتماعی

فقید سعید در طول حدود ۵۰ سال فعالیت خویش به تدریس علوم دینی (سطوح عالی و خارج فقه) ، اقامه جماعت ، منبر و تبلیغ ، اعزام مبلغ به اطراف و اکناف ، ساخت خانه های بسیار برای خانواده های نیازمند ، درمان بیماران ، ازدواج و اشتغال جوانان ، رسیدگی به مسائل و مشکلات مردم ، رفع دعاوی و فصل خصومات پرداخت .

وی با تأسیس حوزه علمیه کاشان ، چراغ دانش را در این شهر برافروخت و بسیاری از جوانان - دختر و پسر - را با معارف اصیل تشیع آشنا ساخت . خدمات آن مرد بزرگ به اینها منحصر نمی شود ؛ تأسیس حوزه علمیه ولی عصر (در قمصر) ، زائر سرا و هتل رضوی (در مشهد مقدس) ، خوابگاه دانشجویی (در تهران) ، مدرسه علمیه مکتب کوثر (در کاشان) ، درمانگاه ، گورستان ، صندوق قرض الحسنه و ده ها مسجد و حسینیه و مدرسه و حمام در شهر و روستاهای اطراف از خدمات آن مرد بزرگوار است .

او در دوران انقلاب اسلامی به مبارزه پیگیر و مستمر با رژیم شاه پرداخت و در تمام اعتراض ها و راهپیمایی ها در صف مقدم قرار داشت و انبوه اعلامیه ها و پیام های او در طول ۴۰ سال ، نشانگر این مدعاست . در طول جنگ تحمیلی ، بارها به جبهه های جنگ رفت و به تقویت مادی و معنوی رزمندگان اسلام پرداخت و با سخنانی های شورآفرین خویش ، خاطره نیکویی به یادگار نهاد . او در مرداد سال ۱۳۵۸ ش به دستور امام خمینی به امامت

جمعه کاشان و در ۱۳۶۲ ش، به نمایندگی معظم له در منطقه منصوب شد و سه دوره متوالی هم از سوی مردم استان اصفهان، به نمایندگی مجلس خبرگان برگزیده شد.

از آثار اوست:

۱. تقریرات درس فقه آیت الله بروجردی ۲. تقریرات درس اصول امام خمینی ۳. مجموعه اعلامیه ها و پیام های او در طول انقلاب اسلامی ۴. مجموعه نوارهای سخنرانی ها، خطبه های جمعه و درس های فقه ایشان.

معظم له، به دنبال بیماری ریوی - ناشی از مصدومیت شیمیائی در ایام دفاع مقدس - در شامگاه ششم رمضان المبارک ۱۴۲۷ ق / ۸ مهر ۱۳۸۵ ش، در ۸۲ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در عصر دوشنبه هشتم رمضان، با شرکت هزاران نفر از مردم و علمای قم و کاشان تشییع و پس از نماز فرزندش آقای حاج سید میر محمد یثربی، در کنار گلزار شهدای شهر به خاک سپرده شد و پیام های تسلیت متعدد مقام معظم رهبری و مراجع عالیقدر تقلید صادر، و مجالس یادبود فراوان در تجلیل از مقام علمی و عملی وی برگزار گردید.

یزدانی ۱۳۷۹ - ۱۴۲۳ ق

آقای حاج شیخ عباس یزدانی، یکی از فضلای نامی حوزه علمیه قم بود. معظم له، در شهریور ماه ۱۳۳۸ ش در تهران به دنیا آمد و پس از اخذ دیپلم ریاضی در سال ۱۳۵۶ ش، به تحصیل علوم دینی در مدرسه آیت الله مجتهدی روی آورد. پس از یادگیری مقدمات و ادبیات عرب، در سال ۱۳۶۱ ش به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و به فراگیری سطوح عالیه پرداخت. سپس به تحصیل خارج فقه و اصول در محضر آیات عظام:

ص: ۶۶۱

وحید خراسانی، میرزا جواد تبریزی و سید موسی شیرازی زنجانی اشتغال ورزید و در کنار آن، به تألیف و تحقیق و تبلیغ دین نیز مشغول بود. وی، علاوه بر دروس حوزوی، به تحصیل علوم دانشگاهی همت گماشت و موفق به دریافت مدرک کارشناسی ارشد دین شناسی از مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (بهمن ۱۳۷۶) گردید و پس از آن، تحصیلات خود را در مقطع دکتری، رشته کلام (گرایش فلسفه دین) در مرکز تربیت مدرس دانشگاه قم ادامه داد.

فقید سعید، بر زبان انگلیسی تسلط داشت و از همین رو، به تبلیغ دین در کشور انگلستان و ترجمه کتب انگلیسی پرداخت و چند بار به عنوان مترجم، به حج بیت الله الحرام تشریف یافت. او در استفاده از امکانات کامپیوتر و اینترنت، متخصص بود و در نمایه سازی کتاب «بحارالانوار»، تهیه نرم افزار قرآنی «هدی» و نرم افزار «حکمت» (نهج البلاغه)، نقش فراوانی داشت و خود از بنیان گذاران مؤسسه تحقیقاتی امام رضا علیه السلام (۱۳۷۰ ش) بود. او، تمام وقتش را یکسره به تحصیل و تحقیق و تألیف می گذراند. انس فراوان با قرآن کریم داشت و در رفتارش، فروتنی و اخلاص و تقوای الهی نمایان بود.

آثارش عبارت اند از:

۱. آزادی: تحلیلی از آزادی و اخلاق جنسی ۲. الگوی زندگی: گزارشی از سیره عملی رسول اکرم صلی الله علیه و آله وسلم
۳. احکام: موافق با فتاوی عموم فقهای شیعه

۴. گفتمان حکومت دینی ۵. تجربه دینی ۶. ترجمه کتاب «تجربه دینی» نوشته وین پرادفوت از انگلیسی (همراه با تعلیقات فراوان)

۷. مجموعه مقالات (در کیهان اندیشه، بینات، صحیفه مبین و فقه)

۸.

ص: ۶۶۲

تحول در حوزه ۹. نمایه سازی متون اسلامی ۱۰. صله رحم (چاپ نشده)

۱۱. عقل فقهی (چاپ نشده)

۱۲. حقوق زن (چاپ نشده)

۱۳. گفتمان آزادی (چاپ نشده)

آن فاضل فرزانه، با مرگی نابهنگام و زودرس، در روز چهارشنبه ۲۷ شهریور ۱۳۸۱ ش (۱۰ رجب ۱۴۲۳ ق)، در ۴۳ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشییع، در قبرستان باغ بهشت - قم - به خاک سپرده شد.

یوسفی غروی ۱۳۴۳ - ۱۴۲۷ ق

آقای حاج شیخ محمود یوسفی غروی، یکی از علمای حوزه علمیه قم بود. فقید سعید در سال ۱۳۰۳ ش (۱۳۴۳ ق) در نجف آباد به دنیا آمد و پس از تحصیلات نخستین، ادبیات عرب را در زادگاهش نزد آقا شیخ احمد حججی و شیخ احمد حکیم نجف آبادی آموخت. سپس به اصفهان رفت و حاشیه و شرح شمسیه را نزد آیت الله شهید شمس آبادی فراگرفت. سپس به حوزه علمیه قم آمد و اندکی از سطوح را نزد امام خمینی فراگرفت و پس از آن در ۱۳۲۳ ش به نجف اشرف مهاجرت کرد و سطوح عالی را نزد اساتیدی چون آیت الله شیخ مجتبی لنگرانی آموخت. سپس به درس خارج آیات عظام: شاهرودی، حکیم، سید عبدالهادی شیرازی و آقای خویی (یک سال) حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. پس از ورود امام خمینی به نجف، به درس ایشان نیز حاضر شد و مورد توجه فراوان ایشان قرار گرفت و از سوی معظم له، همراه با مرحوم آیت الله شیخ غلامرضا عرفانیان مأمور تطبیق تعلیقه امام بر عروه با سایر فتاوا ایشان شد.

ص: ۶۶۳

او درسها را با مرحوم آیت الله حاج آقامصطفی خمینی پیش مباحثه و مذاکره می نمود و در جلسه سستفتای امام و آیت الله شاهرودی نیز شرکت داشت . وی درسهای آیت الله شاهرودی را برای گروهی تقریر می نمود و به عده ای شرح لمعه را تدریس می نمود . وی با نظام بعث ، مخالفت آشکار و فراوان داشت و خانواده و فرزندان را با افکار انقلابی شهید صدر پرورش داد و دو فرزندش شیخ محمدسجاد و شیخ محمد مهدی هم در این راه به شهادت رسیدند . او در نجف ، به جز تحصیل و تدریس ، به کار تألیف و تحقیق نیز اشتغال داشت ، تا اینکه در سال ۱۳۶۹ ش ، از ظلم رژیم بعثی به قم آمد و دوران نقاهت و بیماری خود را در این شهر به سر برد .

برخی از آثار او عبارتند از :

۱ . آیات الانوار فی فضائل النبی وآله الاطهار (مستدرک تأویل الآیات شرف الدین استرآبادی) - چاپ شده

۲ . تأویل الآیات الظاهره فی فضائل انبی و عترته الطاهره (تحقیق . ۲ ج) چاپ بیروت

۳ . بحار الانوار (جلد ۲۹ - ۳۰ - ۳۱) (ملاحم و فتن) ، تحقیق . چاپ بیروت)

۴ . صحیفه الابرار (در منابع اخبار بحار) .

آن عالم بزرگوار ، در ۸۲ سالگی ، در روز پنجشنبه ۲۵ خرداد ۱۳۸۵ (۱۸ جمادی الاولی ۱۴۲۷ ق) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش روز جمعه پس از تشییع و نماز آیت الله سید کاظم حائری در بقعه العلمای قبرستان باغ بهشت به خاک خفت .

واصف ۱۳۴۵ - ۱۴۱۶ ق

آقای شیخ

ص: ۶۶۴

محمد واصف گیلانی، یکی از فضلا و نویسندگان پر کار حوزه علمیه قم بود.

فقید سعید در ۱۳۰۵ ش (۱۳۴۵ ق) در یکی از روستاهای آستانه اشرفیه به دنیا آمد و پس از اخذ دیپلم متوسطه، به تحصیل علوم دینی روی آورد. او در قم، سطوح عالیّه را نزد اساتیدی چون آیات: شیخ جعفر سبحانی و شیخ علی رضا ممجد لنگرودی فراگرفت و پس از آن به درس خارج آیات عظام: بروجردی، امام خمینی، گلپایگانی، مرعشی نجفی، آملی، لنگرودی و بهجت حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و از برخی از آنان به دریافت اجازه نائل آمد.

او در کنار تحصیل، به تألیف و تبلیغ دین روی آورد و در مناطق گوناگون - از جمله در شهرهای فرانکفورت و اشتوتگارت در سالهای ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۲ که به عنوان نماینده آیت الله گلپایگانی به سر می برد - منشأ آثار مفید و متعدد شد و در برخی مناطق موفق به تأسیس درمانگاه و مسجد گردید. در سال ۱۳۳۷ ش دارالنشر اسلام، را تأسیس کرد و بسیاری از کتابهای اسلامی را به چاپ رسانید. او در راستای دفاع از مرزهای عقیدتی دین و مذهب، کتب بسیار به سامان رسانید و در افشای ماهیت پلید حزب توده، کتاب «احراق لانه های فساد» و در نقد و ردّ کتاب شهید جاوید، «فی هاشم علم الامام» را نگاشت. اخلاص در تبلیغ، تواضع و فروتنی، عشق به خاندان عصمت و طهارت، کوشش در راه

ص: ۶۶۵

انجام وظیفه و تعظیم شعائر دینی از ویژگی های او بود .

او در روز چهارشنبه ۲ آبان ۱۳۷۵ ش ، در ۷۰ سالگی چشم از جهان فروبست و در روز پنج شنبه ، پس از تشییع و نماز آیت الله بهجت ، در قبرستان ابو حنین به خاک خفت .

برخی از آثارش عبارتند از :

۱ - درایه الحدیث ۲ - زبده الاصول ۳ - شواهد الولایه ۴ - رساله الحب ۵ - اسرار الشهاده ۶ - دروس العقائد ۷ - انقلاب مقدس حسین علیه السلام ۸ - فاطمه زهرا از نظر روایات اهل سنت ۹ - فاطمه زهرا از نظر قرآن ۱۰ - از دل تا کربلا- و از کربلا- تا دل ۱۱ - سیمای اخلاق اسلامی ۱۲ - احکام حقوق و اراضی ۱۳ - دیوان اشعار (فارسی و عربی) ۱۴ - راهنمای میراث ۱۵ - بضعه النبی و دختران پیغمبر ۱۶ - بشر و آزادی ۱۷ - عفت در خانواده ۱۸ - احراق لاینه های فساد ۱۹ - فی هامش علم الامام ۲۰ - شجره طوبی ۲۱ - شیعه در انتظار عدالت جهانی ۲۲ - تاریخ کشفیات و اختراعات ۲۳ - شمع الجمع در لغت ائمه اطهار ۲۴ - ترس و احکام تقیه ۲۵ - حقایق گفتنی ۲۶ - رموز علم انساب ۲۷ - الفلک المستبدع ۲۸ - زکات در اسلام ۲۹ - اسرار دخترکشی عرب در جاهلیت ۳۰ - خورشید ولایت ۵ گ ک ئ

فهرست ها

فهرست نام ها

آ - ۱

آخوند خراسانی، ۲۶، ۵۲، ۵۷، ۸۰، ۱۷۰، ۲۳۸، ۲۶۸، ۲۸۷، ۳۱۸، ۳۴۴، ۳۴۸، ۴۵۷، ۴۶۳، ۴۸۳، ۵۲۱، ۵۲۹، ۵۴۲، ۵۵۶، ۵۸۵، ۵۹۱، ۶۰۱، ۶۳۸، ۶۶۷، ۶۹۸، ۷۰۵، ۷۱۴، ۷۱۶، ۷۷۷، ۷۸۰،

ص: ۶۶۶

آخوند زفره ای، ۷۴۷

آذر بیگدلی، ۲۱۰

آشتیانی، ۵۳۴

آقا بزرگ تهرانی، ۳۵، ۳۹، ۸۵، ۱۰۶، ۱۶۲، ۲۴۲، ۲۷۴، ۲۹۶، ۳۵۲، ۴۱۲، ۴۱۶، ۴۲۹، ۴۳۱، ۴۶۱، ۴۷۱، ۴۸۶، ۵۲۲، ۵۳۴، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۷۲، ۷۰۴، ۷۳۲، ۷۳۶، ۷۶۲، ۷۷۷، ۷۷۸، ۸۲۵، ۸۲۹، ۸۴۵

آقا بزرگ حکیم، ۳۲۲، ۴۳۹، ۴۹۵، ۷۰۵

آقا بزرگ شاهرودی، ۳۳۲

آقا جان شمس، ۴۸۰

آقا حسین قمی، ۲۸۹

آقا رضا همدانی، ۶۳۲

آل ابی الحارث، ۵۲۱

آل ابی سبحه، ۵۲۱

آلفرد وایتهد، ۲۴۹

ابراهیم آیت الله زاده، ۵۸۳

ابراهیم احمدی موسوی زنجانی، ۸۲۸

ابراهیم امامزاده زیدی، ۶۳۳

ابراهیم بادکوبه ای، ۸۳۵

ابراهیم بحر العلوم، ۱۷۴

ابراهیم بهادری، ۱۹۹

ابراهيم ثقفی، ۶۸۶

ابراهيم حجازی، ۳۹۸

ابراهيم حسینی تهرانی، ۲۹۸

ابراهيم حسینی مرتضوی میانجی، ۷۷۳

ابراهيم سليمان بياضی عاملی، ۲۰۸

ابراهيم علم الهدی، ۵۷۴

ابراهيم علوی، ۹۰۹

ابراهيم کفعمی، ۲۹۴

ابراهيم کلانتر، ۸۷۵

ابراهيم لوقا، ۴۶۷

ابراهيم مرندی، ۳۰۴

ابن ابی الحديد، ۴۸۵، ۶۷۶

ابن ابی الدنيا، ۵۴۸

ابن ابی جمهور احسائی، ۷۲۵

ابن الحجام، ۲۹۴

ابن بزّاج طرابلسی، ۲۰۰، ۷۶۴

ابن بطریق حلی، ۲۰۰

ابن ترکّه، ۲۵

ابن زهره، ۲۰۰

ابن سیده، ۴۷

ابن شهر آشوب، ۷۹۶

ابن طاووس، ۸۷۰

ابن طقطقی، ۸۹۲

ابن عساکر، ۵۴۸

ابن فارض، ۱۳۵

ابن فهد حلّی، ۷۲۵

ابن قدامه، ۱۸۰

ابن قطان حلّی، ۲۰۰

ابن میثم بحرانی، ۱۱۰، ۴۸۵

ابواسحاق اسفرائینی، ۴۱۲

ابوالاسود دؤلی، ۴۷

ابوالحسن اصفهانی، ۳۵، ۳۹، ۴۰، ۴۹، ۵۴، ۷۸، ۸۰، ۸۴، ۸۵، ۹۶، ۱۷۴، ۱۸۴، ۲۲۳، ۲۳۵، ۲۳۹، ۲۴۲، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۸۳، ۲۹۷، ۳۲۴، ۳۲۶، ۳۳۳، ۳۴۹، ۳۵۲، ۳۷۱، ۳۹۳، ۳۹۷، ۳۹۸، ۴۱۸، ۴۲۳، ۴۲۵، ۴۳۹، ۴۴۷، ۴۵۰

ص: ۶۶۷

٤٦١، ٤٦٤، ٤٧٠، ٤٧٣، ٤٩٦، ٥٢١، ٥٣٣، ٥٣٤، ٥٥٥، ٥٩٢، ٥٩٧، ٦٢٦، ٦٣٣، ٦٤٣، ٦٤٤، ٦٥٦، ٦٦٠، ٦٦٥، ٦٧٥، ٦٧٦، ٦٧٩،
٦٨٣، ٦٨٤، ٦٩١، ٦٩٩، ٧٠٤، ٧٠٦، ٧٣٥، ٧٣٩، ٧٥٠، ٧٥٢، ٧٥٨، ٧٦٧، ٧٧٣، ٧٨٣، ٧٩٤، ٨٢٣، ٨٣٣، ٨٤١، ٨٤٧، ٨٥٣، ٨٥٥،
٨٩٤،

ابوالحسن انگجی، ٤٤٧، ٥٨٥

ابوالحسن ایازی، ١٦٨

ابوالحسن حدائق، ٢٢٢، ٣٣١

ابوالحسن رضوی، ٣٨٥

ابوالحسن رفیعی قزوینی، ٢٤، ٤٥٢، ٥٣٣، ٦٧٠، ٦٧١، ٨٠١، ٨٣٦، ٨٧٩

ابوالحسن روحانی، ٣٩٣

ابوالحسن شعرانی، ٦٧٠، ٧٦٨

ابوالحسن شیرازی، ٤٩٥

ابوالحسن فاضل بھسودی، ٦٠٢

ابوالحسن فتونی عاملی، ٤٧٢

ابوالحسن مجتهد اراکی، ٥٧

ابوالحسن مشکینی، ٢٠٣، ٢٥٦، ٤٢٣، ٤٧٣، ٥٨٥، ٥٩٢، ٧٨٣، ٨٥٢

ابوالحسن مصلحی عراقی، ٧٩٧

ابوالحسن مولانا، ٨٤٤

ابو الخیر طالقانی قزوینی، ٥٤٨

ابوالصلاح حلبی، ٢٩٤

ابوالعباس امرانی حسنی مغربی، ٤١٦

ابوالعباس عمرانی، ٧٦٢

ابوالفتح بستی، ۱۳۵

ابوالفتح کراچکی، ۶۸۵

ابوالفضل تهرانی، ۳۴۶

ابوالفضل زاهدی قمی، ۴۲۲، ۵۱۱

ابوالفضل صلواتی، ۷۱۹، ۷۹۷

ابوالفضل موسوی تبریزی، ۴۹، ۸۲۶

ابوالفضل نجفی خوانساری اصفهانی، ۳۴۸

ابوالفیض احمد غماري مغربی، ۱۱۱

ابوالقاسم خزعلی، ۸۷۱

ابوالقاسم خوانساری، ۳۵۲

ابوالقاسم خویی، ۲۷، ۳۱، ۳۵، ۴۰، ۴۴، ۵۳، ۶۴، ۶۷، ۸۵، ۹۴، ۱۰۴، ۱۱۵، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۸، ۱۷۰، ۱۷۲، ۱۷۵،
۱۷۶، ۱۸۱، ۱۸۴، ۱۸۷، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۱۰، ۲۲۱، ۲۲۳، ۲۲۷، ۲۳۵، ۲۴۲، ۲۴۵، ۲۵۳، ۲۵۸، ۲۶۱، ۲۶۹، ۲۷۴، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۷،
۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۳، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۲، ۳۱۵، ۳۱۸، ۳۲۵، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۴۴، ۳۴۹، ۳۵۱، ۳۵۸، ۳۷۹، ۳۸۳، ۳۹۸، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۸،
۴۲۹، ۴۴۱، ۴۴۵، ۴۵۴، ۴۵۷، ۴۶۱، ۴۶۴، ۴۷۷، ۴۸۰، ۵۰۶، ۵۲۲، ۵۳۷، ۵۴۶، ۵۴۶، ۵۶۴، ۵۷۲، ۵۷۴، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۹۷

ص: ۶۶۸

٧٧٨، ٧٧٥، ٧٧٣، ٧٣٥، ٧١٢، ٧٠١، ٦٨٨، ٦٧٥، ٦٧٢، ٦٧١، ٦٧٠، ٦٦٥، ٦٥٦، ٦٥٠، ٦٤٨، ٦٤٤، ٦٤٠، ٦٣٩، ٦٣٨، ٦١٩، ٦٠٢
٧٨٣، ٧٨٦، ٧٩٢، ٧٩٧، ٨٠١، ٨١٥، ٨٢٥، ٨٢٨، ٨٣٣، ٨٣٣، ٨٤٥، ٨٥١، ٨٦١، ٨٦٩، ٨٧٥، ٨٧٩، ٨٨٢، ٨٨٩، ٩١٠، ٩١٦

ابوالقاسم خویی (شیخ)، ٢٨٢

ابوالقاسم دانش آشتیانی، ٣٦٠، ٣٦١

ابوالقاسم دهکردی، ٨٥٥

ابوالقاسم رحمانی، ٣٧٨

ابوالقاسم روحانی قمی، ٨٩٧

ابوالقاسم طباطبایی قمی، ٥٤٢

ابوالقاسم طیب، ٨٢٢

ابوالقاسم عدنانی بلخی، ٥٧٠

ابوالقاسم علوی، ٥٨٠

ابوالقاسم کبیر قمی، ١١٢، ١٤٩، ١٦٠، ٢٨٩، ٥٥٦، ٦٩١، ٧٠٥، ٩٠٤

ابوالقاسم کاشانی، ٤٧٢، ٦٣٣، ٦٦٣، ٨٨٩

ابوالقاسم کلانتری تهرانی، ٣٤٦

ابوالقاسم کوکبی تبریزی، ٢٩٥، ٣٥٤، ٣٥٣، ٦٣١، ٦٨٧

ابوالقاسم مامقانی، ٦٦٧

ابوالقاسم ملایری، ٧٠٥

ابوالقاسم مولانا، ٨٤٦

ابوالقاسم نجف آبادی، ١٧٢

ابوالقاسم نحوی، ٥٧، ٢٧٩

ابوالمجد اصفهانی، ۷۸، ۵۳۴، ۷۰۹، ۸۶۶، ۸۶۸

ابوالمعالی کلباسی، ۶۷۸، ۷۴۷، ۹۰۳

ابوالهدی، ۶۷۸

ابوبکر احمد جوهری، ۱۱۰

ابوتراب خوانساری، ۳۴۴، ۵۹۲، ۶۷۸

ابوتراب قزوینی، ۵۴

ابوتراب کلاردشتی مازندرانی، ۳۴۸

ابوجعفر ایض، ۴۰۶

ابوجعفر الثائر بالله علوی، ۴۰۴

ابوذر، ۱۳۵

ابوطالب، ۸۴۸

ابوطالب تجلیل تبریزی، ۲۳۰

ابوطالب شفتی، ۶۹۸

ابوطالب شیرازی، ۱۰۰

ابوطالب محمودی گلپایگانی، ۷۳۷

ابوطالب مدرس، ۵۹

ابوعبدالرحمن نسائی، ۱۱۱

ابومحمد حجتی، ۶۹، ۳۷۶

ابومحمد ساوجی، ۵۶۶

ابو یوسف قاضی، ۹۰۰

ابوعبيدالله مرزبانی، ۱۱۰

احمد آذری قمی، ۲۱۰

احمد آشتیانی، ۲۵۷، ۳۶۰، ۵۹۲، ۶۷۰، ۸۵۲

احمد آلبوعلی احسایی، ۹۰۱

احمد آل سلمان، ۳۱

احمد آل عصفور، ۳۱

احمد آملی، ۴۸

احمد اشکوری، ۱۷۵، ۴۸۰، ۸۲۴

احمد اصفهانی، ۳۴۸، ۷۴۷

احمد امین، ۳۳۵، ۴۹۸، ۵۶۷

احمد انصاری قمی،

ص: ۶۶۹

۱۴۹، ۱۶۰، ۳۹۸

احمد اهری، ۷۳۱، ۷۳۵، ۷۸۳، ۲۳۵

احمد بن حنبل، ۵۴۸، ۸۹۹

احمد پایانی، ۹۸، ۲۱۳، ۳۹۴

احمد پیشوا، ۲۲۱

احمد تألهی، ۴۵۲

احمد تبریزی، ۳۸۹

احمد جنتی، ۸۷۲

احمد حججی، ۹۱۶

احمد حسن باقوری، ۴۲۰

احمد حسنی عطار، ۳۲۶

احمد حسینی صفایی، ۵۳۳

احمد حکیم نجف آبادی، ۹۱۶

احمد خمینی، ۳۴۶

احمد خوانساری، ۳۹، ۷۴، ۷۵، ۸۷، ۱۶۲، ۲۷۹، ۳۶۰، ۳۹۴، ۴۰۴، ۴۱۱، ۴۳۴، ۴۵۰، ۵۲۶، ۵۵۴، ۵۸۱، ۵۸۷، ۵۹۷، ۶۴۵، ۶۶۰،

۶۷۱، ۶۹۰، ۷۰۷، ۷۱۴، ۸۱۴، ۸۳۶، ۸۴۵

احمد دو اسبی، ۵۲

احمد رحمانی همدانی، ۳۸۱

احمد رضوانی زنجانی، ۳۸۳، ۶۱۴

احمد روضاتی اصفهانی، ۴۱۱

احمد زنجانی، ۵۷، ۸۷

احمد زیارتی، ۸۲

احمد ساوجی، ۵۶۶

احمد سبط الشیخ، ۴۲۸

احمد سنان، ۳۴۴

احمد شهیدی، ۸۲۲

احمد صابری همدانی، ۶۹۲

احمد طاهری، ۶۹۸

احمد عادل خورشید، ۴۱۶

احمد علوی، ۲۰۱

احمد علی احمدی شاهرودی، ۶۶

احمد فالی، ۶۱۶

احمد فراهانی، ۷۳

احمد فقیه امامی، ۶۲۳

احمد فهری زنجانی، ۶۴۰

احمد فیاض، ۳۴۸، ۵۰۳، ۶۲۳

احمد قمی، ۵۴۲

احمد کافی الملکی، ۷۰

احمد کافی تبریزی، ۲۲۶، ۷۸۹

احمد کربلایی، ۲۴، ۲۶

احمد كسروی، ۷۵۹

احمد كفایی خراسانی، ۳۲۲، ۳۳۳، ۴۱۵، ۷۶۱

احمد مجتهدی، ۷۰۷، ۷۰۸

احمد مددی، ۲۹۲

احمد مدرس یزدی، ۶۶، ۴۰۱، ۷۶۱، ۸۵۰، ۸۵۸، ۹۰۳

احمد مرعشی، ۷۷۵

احمد مستنبط تبریزی، ۷۳۹

احمد مقدس اصفهانی، ۳۴۸

احمد میرخانی، ۳۷۰، ۸۵۸

احمد نراقی، ۵۶۶

احمد وائلی، ۱۷۱، ۱۹۳، ۳۱۵، ۸۸۶

اسحاق آستارایی، ۵۲، ۷۰، ۶۱۴

اسحاق زُهانی قاینی، ۳۳۲

اسحاق صائنی، ۵۰۱

اسدالله بروجردی، ۱۷۸، ۱۸۱

اسد الله بنی صدر، ۷۱

اسدالله بنی هاشمی اصفهانی، ۸۲۴

اسدالله تبریزی، ۱۰۸

اسدالله حجت، ۳۸۱

ص: ۶۷۰

سدالله زنجانی، ۵۹۲

اسدالله طیب شیرازی، ۷۷۸، ۷۸۰

اسدالله قمی، ۷۸۳

اسدالله مدنی، ۹۰۷

اسدالله مدنی، ۱۰۳، ۲۶۱، ۷۳۱

اسدالله نوراللهی نجف آبادی، ۶۰۶

اسدالله یزدی، ۳۲۲

اسد حیدر، ۳۰۲

اسماعیل ایمانی، ۵۵۶

اسماعیل جابلقی، ۷۶۷

اسماعیل خاجویی، ۴۱۳

اسماعیل سجادی، ۲۳۵

اسماعیل شبستری، ۸۹۳

اسماعیل شنب غازانی، ۹۰

اسماعیل صالحی مازندرانی، ۴۹، ۵۰۸

اسماعیل صدر، ۴۳، ۲۷۳، ۵۱۳، ۵۲۱

اسماعیل کاشانی، ۹۱۱

اسماعیل مرعشی، ۷۷۵

اسماعیل موسوی زنجانی، ۵۰۲، ۸۳۱

اسماعیل هاشمی، ۹۰۳

اشرف پهلوی، ۱۲۰

اشعری قمی، ۱۶۰

اصغر فقاہتی، ۵۲

افضل حسین ہندی، ۶۷۳

ابوالحسن شمس آبادی، ۹۱۶

امام حسن عسکری، ۱۱۲

امام حسن مجتبیٰ، ۳۴۰

امام حسین، ۳۰۰

امام زمان، ۱۰۹

امام زین العابدین، ۹۳، ۷۷۷

امام موسیٰ بن جعفر الکاظم، ۵۲۱

امان اللہ قودجانی، ۸۶۶

امیرالمؤمنین علی علیہ السلام، ۱۰۸، ۳۰۰، ۷۲۴، ۷۳۲

امیر محمد حسین خاتون آبادی، ۴۱۳

امیر محمد کاظمی قزوینی، ۶۵۶

امین الشرع، ۱۰۸

ب

باقر آشتیانی، ۲۷۴

باقر جزایری، ۳۸

باقر زنجانی، ۳۵، ۶۴، ۱۶۸، ۱۷۵، ۲۱۰، ۲۲۱، ۲۲۷، ۳۰۹، ۳۲۴، ۳۴۹، ۳۸۳، ۳۹۴، ۴۴۵، ۴۶۱، ۵۳۹، ۶۲۹، ۶۴۰، ۶۵۰، ۶۶۵

۶۷۰، ۶۸۸، ۷۰۳، ۷۳۱، ۷۳۵، ۷۵۳، ۸۲۸، ۸۳۳، ۸۸۲

باقر سلیمون، ۸۸۶

باقر شخص، ۲۸۷

باقر شریف قرشی، ۳۱

باقر مرندی، ۱۹۲، ۱۹۴

بالزاک، ۲۴۷

بحرالعلوم، ۲۸۲، ۳۷۸، ۵۲۲

بدیع درب امامی، ۷۴۷

برتراند راسل، ۲۴۵

بشیر پاکستانی، ۴۱۹

بلاذری، ۵۴۸

بهاءالدین لاهیجی، ۸۵۲

بهاءالدین محلاتی، ۱۰۰، ۳۳۰

بهاءالدین محلاتی شیرازی، ۷۱۶

بهاءالدین نوری، ۵۸۱

بهمنیار، ۵۰

بیوک خلیل زاده مروج، ۷۸۹

پ

پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله، ۲۷

ت

تاج الدين هلالی، ۴۶۷

تقی حسینی نصیری، ۸۷۳

تقی طباطبایی قمی، ۳۵۳، ۳۷۴، ۴۹۴

توفیق الحکیم، ۲۸۶

تولستوی، ۲۴۷

جابر جُعفی، ۵۶۲

ص: ۶۷۱

ابر فاضلی خویی، ۱۹۲، ۹۰۹

جابر کاظمی، ۴۶

جاسم شبّر موسوی، ۴۵۹

جبران خلیل جبران، ۲۵۰

جعفر آل راضی، ۶۵۴

جعفر اشراقی تبریزی، ۹۰

جعفر پیشه وری، ۸۰۹

جعفر حائری، ۲۹۶

جعفر رشتی، ۴۹۸، ۵۵۰

جعفر سبحانی، ۸۹، ۹۸، ۱۰۰، ۱۶۲، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۸۴، ۳۵۴، ۳۶۲، ۳۶۶، ۳۷۰، ۴۰۴، ۷۱۹، ۹۱۸

جعفر سلطان القراء، ۴۴۶

جعفر سیدان، ۱۸۳

جعفر شهرستانی، ۳۲۲

جعفر شیشی، ۷۳

جعفر شیرازی، ۲۸۲

جعفر صبوری قمی، ۳۹۴، ۵۱۱، ۷۷۸

جعفر صرّاف زاده، ۴۴۶

جعفر طیار، ۸۴۸

جعفر فومنی، ۲۸۲

جعفر کاشف الغطا، ۱۷۴، ۳۷۸، ۵۱۳، ۵۲۲، ۷۸۲

جعفر کریمی، ۴۹، ۴۰۳

جعفر کشفی، ۶۷۰

جعفر مرعشی، ۱۸۶

جعفر مرقاتی خویی، ۷۸۵

جعفر موسوی مروج، ۴۰

جعفر نقدی، ۲۹۴

جلال آیت اللهی تفتی، ۳۲۸

جلال الدین آشتیانی، ۲۳

جلال الدین طاهری اصفهانی، ۵۰۵

جلال الدین محدث ارموی، ۸۶۷

جلال الدین همایی، ۸۲۲

جلال الدین یزدی، ۴۲۶

جلال طاهر شمس گلپایگانی، ۵۳۶

جلال علومی، ۳۲۸

جلیل واعظ، ۳۰۸

جلیل هنرور خویی، ۱۹۲، ۹۰۹

جمال الدین استرآبادی، ۴۲۶

جمال الدین اسدآبادی، ۱۰۰

جمال الدین خوانساری، ۸۲۴

جمال الدین گلپایگانی، ۲۴۵، ۲۷۴، ۳۳۳، ۳۴۹، ۴۶۴، ۴۸۰، ۵۰۶، ۵۷۲، ۶۲۹، ۶۴۰، ۶۷۹، ۷۱۰، ۷۳۵، ۸۱۵، ۸۵۳

جمال الدين مجد، ٨٣١

جمال الدين موسى، ٣٩٨

جمال عبدالناصر، ٤٧٤

جمال مزلقاني، ٥٢

جميل حيدر، ٢٥٩

جواد آقا تهراني، ٧٨٧، ٤٠١

جواد آقا ملكي تبريزي، ٧٤، ٢٦

جواد بلاغي، ٧٦٧، ٣٥

جواد تبريزي، ٩١٤، ٨٤٢، ٨٢٧، ٦٨٩، ٣٥٣، ٢٩٥، ٢٩٢، ٢٣٧، ٢٢٦، ٢٢٥، ١٨٢

جواد حسني خرمشاهي، ٣٤٠

جواد حسيني آل علي، ٤٠

جواد خطيبي، ٩٨

جواد سلطان القراء، ٤٤٦، ١٩٤

جواد صدر، ٥١٩

جواد طباطبائي، ٥٤٥، ٢٣٩، ٩٤

جواد كربلايي، ٥٥٢

جواد كيشوان، ٢٨٧

جواد نجومى، ٢٧٠

ص: ٦٧٢

هانگیر خان قشقایی، ۹۰۳

چ

چارلز آدامز، ۲۴۵

ح

حافظ طبرانی، ۹۰۰

حبيب آل ابراهيم عاملی، ۳۶، ۴۶۴

حبيب الله اردبیلی، ۸۵۲

حبيب الله اشتهاړدی، ۷۷۵

حبيب الله خویی، ۴۸۵

حبيب الله ذوالفنون عراقی، ۷۴۰

حبيب الله رشتی، ۲۶، ۳۹۳، ۵۴۲، ۶۳۲، ۶۳۸، ۷۳۹، ۸۸۲

حبيب الله شريف کاشانی، ۷۵۷

حبيب الله طاهري گرگانی، ۵۳۹

حبيب الله فضایلی، ۶۲۱

حبيب الله مهدوی، ۶۱۴

حبيب فیاضی، ۱۹۲

حسام الدين امام، ۱۰۴

حسن احقاقی، ۴۱۶

حسن الهی، ۲۳۰

حسن امامی، ۵۰۷، ۵۷۳، ۷۱۰

حسن امین الشریعہ، ۱۰۶

حسن بجنوردی، ۲۳، ۳۶، ۱۷۵، ۶۲۹، ۶۷۲، ۶۷۵، ۷۳۹، ۷۵۳، ۸۳۱

حسن بحر العلوم، ۵۹، ۱۷۴

حسن برسی، ۴۳۹

حسن بن ابی الحسن، ۳۳۸

حسن تیلی، ۲۲۶

حسن جواهری، ۱۷۰

حسن چهارسوقی اصفهانی، ۳۶

حسن حاج آخوند، ۲۷۰

حسن حجت هاشمی، ۲۹۲

حسن حرمی قمی، ۲۸۹

حسن حسن زاده آملی، ۳۶۲، ۳۶۴

حسن خویی، ۷۸۳

حسن دشتی، ۷۳۵

حسن رشاد، ۶۹۸

حسن سعید تهرانی، ۴۴۱

حسن سیادت، ۱۰۶

حسن شبّر، ۴۵۹

حسن شرایانی، ۲۴۴

حسن شمس گیلانی، ۴۸۰

حسن شیرازی، ۴۹۰، ۴۹۸، ۹۰۱

حسن صافی اصفهانی، ۳۵۴، ۸۲۳

حسن صدر، ۴۳، ۲۷۳، ۴۱۳، ۵۱۷، ۵۱۹، ۵۲۲

حسن طباطبایی قمی، ۵۴۲، ۶۱۶

حسن طراد عاملی، ۵۲۲

حسن عسلی، ۶۲۷

حسن علامی، ۲۷۰، ۳۴۰

حسنعلی تهرانی، ۷۸۷

حسنعلی شیرازی، ۷۷۵

حسنعلی مروارید، ۲۸، ۵۰۰، ۷۸۷

حسنعلی نخودکی اصفهانی، ۴۲۵، ۷۸۷، ۸۰۸

حسن غفاری تبریزی، ۶۰۰

حسن فاضل، ۸۰، ۵۱۱

حسن فاضل بُرسی، ۷۰۵، ۷۱۴

حسن قمی، ۳۶۵، ۵۵۲، ۵۵۳، ۸۶۱

حسن کاشف الغطاء، ۸۹۳

حسن کافی خراسانی، ۶۶۳

حسن کرمانشاهی، ۲۳

حسن کهنوی، ۲۹۵

حسن مثَلث، ۳۴۰

حسن مثنیٰ، ۳۴۰

حسن محدث سراپی، ۱۹۴

حسن مدرّس، ۱۹۷

حسن مدرّس کبیر، ۷۴۷

ص: ۶۷۳

سن مدرّس هاشمی، ۷۴۷

حسن مدرسی، ۷۵۵

حسن مدرسی یزدی، ۳۲۸

حسن مصطفوی، ۷۹۴

حسن موسوی اصفهانی، ۸۲۴

حسن موسوی شالی، ۸۳۰، ۸۳۳

حسن نحوی، ۴۴۶

حسن نوری همدانی، ۳۶۶

حسن نویسی یزدی، ۱۵۰، ۱۶۰، ۱۷۵، ۱۸۷، ۲۱۰، ۲۲۱، ۲۴۵، ۳۲۹، ۳۷۹، ۳۹۴، ۴۲۲، ۷۲۶، ۷۳۱، ۸۷۳، ۸۸۲، ۹۰۴

حسن لیشی وائلی، ۸۸۶

حسین آقا ابو، ۱۷۸

حسین آقا مجتهد مراغی، ۹۰۶

حسین آل خلیفه احسائی مبرز، ۳۰

حسین آل علی، ۴۰

حسین اعتمادی، ۹۵

حسین اعلاّی کجوری، ۶۶۵

حسین امام، ۳۳۲

حسین امامی کاشانی، ۱۰۴

حسین بادکوبه ای، ۲۷، ۲۵۶، ۳۵۲، ۴۱۸، ۶۷۸، ۷۸۳

حسین بحر العلوم، ۱۷۱، ۱۷۴

حسین بروجردی، ۵۲، ۵۴، ۵۷، ۶۰، ۶۶، ۷۰، ۸۸، ۹۳، ۹۶، ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۶۸، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۱، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۹۴، ۱۹۷، ۲۰۱،
۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۲۶، ۲۳۰، ۲۳۴، ۲۶۹، ۲۷۴، ۲۷۰، ۲۷۹، ۲۸۳، ۲۸۹، ۲۹۸، ۳۰۴، ۳۰۶، ۳۰۹، ۳۳۰، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۹،
۳۶۱، ۳۶۶، ۳۶۹، ۳۷۶، ۳۸۳، ۳۸۹، ۳۹۱، ۳۹۴، ۴۰۲، ۴۰۴، ۴۰۷، ۴۱۱، ۴۳۱، ۴۳۴، ۴۳۷، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۲، ۴۶۸، ۴۷۰، ۵۰۲،
۵۰۹، ۵۱۱، ۵۱۴، ۵۲۶، ۵۳۴، ۵۳۶، ۵۴۳، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۸، ۵۷۰، ۵۷۷، ۵۸۰، ۵۸۷، ۵۹۷، ۶۰۰، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۱۲، ۶۱۴، ۶۲۳،
۶۲۹، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۴۴، ۶۴۶، ۶۵۰، ۶۶۰، ۶۶۸، ۶۸۷، ۶۹۱، ۶۹۶، ۶۹۹، ۷۰۵، ۷۰۷، ۷۰۹، ۷۱۴، ۷۱۷، ۷۲۴، ۷۲۸، ۷۳۷، ۷۵۰،
۷۵۵، ۷۵۸، ۷۶۸، ۷۷۰، ۷۷۶، ۷۷۸، ۷۸۰، ۷۸۵، ۷۹۰، ۷۹۲، ۸۰۱، ۸۰۴، ۸۰۶، ۸۰۹، ۸۱۲، ۸۱۴، ۸۲۳، ۸۳۱، ۸۳۹، ۸۴۵،
۸۵۳، ۸۵۸، ۸۷۱، ۸۷۵، ۸۷۹، ۸۸۸، ۸۹۱، ۸۹۴، ۸۹۸،

ص: ۶۷۴

۸۹۹، ۹۱۲، ۹۱۸

حسین بن سعید اهوازی، ۵۶۵

حسین پیشنمازی، ۱۰۶

حسین تقوی اشتهااردی، ۲۳۳

حسین حکیم بادکوبه ای، ۴۲۵

حسین حلّی، ۹۴، ۱۸۴، ۱۸۷، ۲۳۵، ۲۹۹، ۳۱۵، ۴۴۱، ۵۰۳، ۵۸۷، ۶۷۵، ۶۷۹، ۷۳۱، ۷۷۸، ۷۹۷، ۸۲۸

حسین حمامی، ۲۰۸، ۲۳۵، ۳۲۴، ۳۴۴، ۴۶۴، ۵۱۷، ۶۲۶، ۶۵۶، ۷۳۱، ۸۲۸، ۸۴۸

حسین خادمی، ۵۰۳، ۵۲۲، ۵۲۶

حسین خفاجی حویزی، ۶۶۷

حسین خلیلی، ۲۶، ۲۸۷، ۶۳۲، ۶۶۷، ۸۸۲

حسین راستی کاشانی، ۸۸۲

حسین راستی کاشانی، ۲۶۱

حسین راشد، ۸۶۷

حسین ربانی میانجی، ۳۷۶

حسین زایردهام، ۶۶۸، ۸۸۶

حسین شب زنده دار، ۷۱۹

حسین شرع الاسلام، ۴۵۹

حسین شنب غازانی، ۲۲۶، ۸۳۶

حسین صدر، ۱۷۱

حسین طباطبایی بحرالعلوم، ۱۷۴

حسین ظهیرالاسلام دزفولی، ۶۸۰

حسینعلی حسینی دشتکی، ۳۳۵

حسینعلی محفوظ، ۴۱۹

حسینعلی منتظری، ۵۹، ۱۹۲، ۲۰۱، ۳۶۵، ۳۷۶، ۴۰۱، ۴۰۴، ۶۰۶، ۷۹۷، ۸۲۶

حسین عندلیب زاده، ۵۸۳

حسین فاطمی ابهری، ۶۱۴

حسین فاطمی قمی، ۷۹۸

حسین فرج آل عمران، ۳۱

حسین فقیه سبزواری، ۳۳۲، ۴۱۶، ۷۶۳

حسین قاضی تبریزی، ۵۲، ۷۰، ۳۰۹، ۵۸۷

حسینقلی همدانی، ۲۶، ۳۱۸، ۴۶۳

حسین قمی، ۳۹۷، ۵۴۲، ۶۰۵

حسین قمی، ۱۱۴، ۳۲۲، ۴۴۹، ۵۱۳، ۵۵۲، ۵۷۴، ۶۱۶، ۷۰۵، ۷۱۴، ۸۵۰

حسین کوچه حرمی، ۵۱۱

حسین کوهکمری، ۵۴۲، ۵۹۱

حسین لاهیجی، ۸۵۲

حسین محمدی لایینی، ۳۷۸، ۷۲۶، ۸۷۳

حسین مظاهری، ۹۰۵

حسین نایینی، ۴۳۹، ۵۳۳

حسین نوری همدانی، ۳۸۲

حسین وحید آستانه ای، ۵۷۰

حسین وحید خراسانی، ۵۱، ۱۶۲، ۱۸۲، ۱۸۳، ۲۲۹، ۲۴۱، ۲۵۵، ۲۹۴، ۲۹۲، ۲۹۵، ۳۵۳، ۴۳۶، ۴۹۳، ۵۴۴، ۵۸۲، ۶۰۴، ۶۱۰،
۶۱۳، ۶۳۹، ۷۰۱، ۷۰۴، ۷۳۶، ۷۵۶، ۸۱۱، ۸۴۲، ۸۶۲، ۹۱۴

حسین هبه اللهی مراغی، ۹۰۶

حسینی ساوجی، ۵۶۶

حضرت خدیجه، ۷۲۰

ص: ۶۷۵

ضرت عباس، ۷۲۰

حضرت معصومه علیها السلام، ۱۰۹، ۴۵۱، ۷۲۰

حفص بن شاهین بغدادی، ۱۱۱

حفناوی، ۱۳۶

حکیم بهایی لاهیجی، ۲۵

حکیم شیرازی، ۶۷۰

حموی جونی، ۵۴۸

حیدر ایازی، ۱۶۸

حیدر صدر، ۴۳، ۵۱۷، ۶۲۶

حیدر علی شیروانی، ۱۱۱

حیدر علی مجلسی، ۳۷۰

حیدر علی محقق، ۷۰۹

خ

خاندان آیت الله محلاتی شیرازی، ۴۸۳

خاندان پهلوی، ۹۰۷

خاندان حسینی روحانی، ۲۸۹

خاندان شیخ جعفر شوشتری، ۴۸۳

خاندان صدر، ۵۲۱

خاندان علم، ۴۴۰

خلیل قزوینی، ۴۱۷

خلیل کمره ای، ۱۷۹

خلیل کمره ای، ۵۶۷، ۸۶۷

خوارزمی، ۶۰۱

د

داود الهامی، ۹۸

ذ

دیلمی، ۳۳۸

ذبیح الله محلاتی، ۸۷۰

ذهبی، ۵۴۸

ذیشان حیدر جوادی، ۲۶۱

ر

راضی آل یاسین، ۴۴

راضی تبریزی، ۳۷۳، ۵۵۰، ۶۷۲

راضی نجفی، ۵۹۱

راغب اصفهانی، ۷۹۶

رحمت الله قاضی اراکی، ۴۳۴

رحیم آل آقا، ۳۴۰

رحیم ارباب، ۲۱۸، ۴۲۳، ۵۲۷، ۷۴۸، ۸۱۴

رسول مرتضوی، ۷۷۳

رسول هریسی، ۸۳۵

رضا استادی، ۳۰۷، ۷۹۸

رضا بهاء الدینی، ۱۹۶، ۵۳۶، ۷۷۸

رضا تبریزی، ۸۴۴، ۸۸۲

رضا توحیدی، ۲۳۵، ۴۶۲

رضاخان، ۱۱۵، ۲۱۹، ۳۵۱، ۴۰۱، ۴۴۰، ۴۸۴، ۷۰۶

رضا خلخالی، ۳۵۳

رضا روزبه، ۵۰۱

رضا صدر، ۵۹، ۹۱، ۱۹۹، ۳۷۰، ۵۱۳

رضا قاضی زاهدی، ۶۴۵

رضا قلی، ۳۸۹

رضا لطفی تبریزی، ۳۵۳، ۷۰۱

رضا مدنی کاشانی، ۱۰۴، ۷۵۷

رضا موسوی اردستانی، ۱۱۷

رضا همدانی، ۵۲۱

رضی تبریزی، ۷۰، ۹۰، ۵۳۴

رضی زنوزی، ۶۰۰

رفیع الدین محمد واعظ قزوینی، ۴۲۲

روح الله خاتمی، ۹۷، ۲۰۱

روح الله خمینی، ۲۴، ۲۷، ۵۵، ۶۰، ۶۶، ۷۰، ۷۱، ۸۷، ۹۰، ۹۶، ۹۷، ۱۱۶، ۱۵۱، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۸، ۱۷۹، ۱۹۴، ۱۹۵، ۲۰۱، ۲۰۶، ۲۱۱، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۳۴، ۲۷۰، ۲۷۴، ۲۷۹، ۲۸۴، ۳۰۶، ۳۰۹، ۳۲۹، ۳۴۰، ۳۴۲، ۳۴۶، ۳۴۹، ۳۵۶

۵۳۴، ۵۲۶، ۵۲۲، ۵۱۴، ۵۰۹، ۵۰۲، ۴۷۰، ۴۵۷، ۴۴۹، ۴۳۷، ۴۳۱، ۴۲۵، ۴۰۷، ۴۰۵، ۴۰۴، ۴۰۲، ۳۹۴، ۳۹۱، ۳۷۶، ۳۶۶، ۳۶۱،
۵۳۶، ۵۴۰، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۸، ۵۶۷، ۵۷۰، ۵۷۷، ۵۸۰، ۵۹۷، ۶۰۳، ۶۰۶، ۶۱۲، ۶۱۴، ۶۱۷، ۶۲۳، ۶۳۴، ۶۴۱، ۶۴۴، ۶۶۸، ۶۷۱،
۶۹۶، ۷۰۷، ۷۱۲، ۷۱۷، ۷۳۷، ۷۵۵، ۷۶۸، ۷۷۰، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۵، ۷۹۰، ۷۹۷، ۸۰۱، ۸۰۶، ۸۱۲، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۳۲، ۸۳۹،
۸۴۵، ۸۷۱، ۸۷۴، ۸۸۸، ۸۸۹، ۹۰۷، ۹۱۲، ۹۱۶، ۹۱۸

روح الله کمالوند خرم آبادی، ۵۲، ۱۷۹، ۲۷۷، ۵۲۷، ۷۸۵، ۸۳۹

روزنتال، ۲۴۵

روژه گارودی، ۲۴۵

رؤف جمال الدین، ۴۱۹

ریحان الله کشفی، ۶۷۰

ز

زکریا بن آدم اشعری، ۱۲۱

زکریا قزوینی، ۵۴۲

زین الدین ثانی، ۴۱۸

زین الدین جعفر زاهدی، ۴۱۵

زین العابدین، ۲۹۷

زین العابدین حائری، ۴۸۷

زین العابدین شهرستانی، ۴۹۷

زین العابدین طباطبایی ابرقویی، ۹۰۴

زین العابدین عسکری گیلانی، ۵۷۰

زین العابدین قربانی، ۲۸۶

زین العابدین کاشانی، ۵۲۶، ۷۱۷، ۸۶۱

زين العابدين گليايگاني، ۶۴۵

ژ

ژان پل سارتر، ۲۴۵

ژان ژاک روسو، ۲۸۱

س

سالم سميسم، ۷۹۹

سپهر کاشاني، ۷۷۴

سجاد علوي گرگاني، ۱۸۴، ۵۴۱، ۶۱۶

سجاد فھري، ۶۴۰

سراج انصاري، ۴۸۱

سرهنگ مولوي، ۱۱۸

سعد بن عبدالله، ۱۱۲، ۱۳۴، ۱۴۹، ۱۶۰

سعدون البعاج، ۳۰۲

سعيد اختر رضوي، ۳۸۵

سعيدالدين فرغاني، ۲۵

سعيد حکيم، ۶۱۹

سلطان کلانتر، ۶۷۵

سلمان خاقاني، ۲۵۸

سليم افندي، ۴۲۸

سليم شافعي دمشقي، ۵۴۸

سهنوری، ۶۷۷

سید بن طاووس، ۲۹۴، ۵۶۲، ۶۴۱

سید تاج، ۴۸

سید رضی، ۳۰۲

سید مرتضی، ۴۶

سیف الله ایسی، ۴۱۵، ۷۶۱

سیفعلی، ۱۹۴

ش

شاه عبدالعظیم، ۷۱۱

شرف الدین استرآبادی، ۹۱۷

شریعت اصفهانی، ۲۳، ۱۷۰، ۱۷۴، ۳۴۴، ۳۵۲، ۴۶۳، ۵۸۵، ۶۹۸، ۷۷۷، ۷۸۰، ۷۸۵، ۸۴۴، ۸۸۲

شریف

ص: ۶۷۷

العلماء مازندرانی، ۱۷۴، ۷۴۷

شریف رضی، ۱۱۰، ۲۹۴

شعبان دیوشلی گیلانی، ۷۳۹، ۸۵۳

شفیع جاپلقی، ۷۱۶

شکرالله نورانی زاده، ۸۷۵

شکسپیر، ۲۴۷

شکیب ارسلان، ۳۶۹

شمس الدین بادکوبه ای، ۷۸۳

شمس الدین عاملی، ۴۷۶

شمس الدین کاظمی هیدجی، ۷۲۸

شمس کرمانشاهی، ۸۵۲

شهاب الدین اشراقی، ۶۰۸

شهاب الدین تبریزی، ۲۳

شهاب الدین عبدالله مروارید، ۷۸۷

شهاب الدین مرعشی نجفی، ۵۹، ۶۳، ۷۱، ۸۵، ۸۷، ۹۳، ۹۶، ۱۲۱، ۱۳۶، ۱۶۲، ۱۷۸، ۲۱۴، ۲۲۶، ۲۳۰، ۲۷۱، ۲۷۴، ۲۹۲، ۳۰۴، ۳۳۰، ۳۴۰، ۳۶۵، ۳۷۳، ۳۹۷، ۴۰۲، ۴۰۴، ۴۱۱، ۴۱۴، ۴۱۶، ۴۲۸، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۸۶، ۵۱۳، ۵۲۶، ۵۳۴، ۵۳۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۶۷، ۵۷۲، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۷، ۶۰۰، ۶۰۵، ۶۱۴، ۶۴۰، ۶۴۵، ۶۵۰، ۷۰۷، ۷۷۸، ۷۸۰، ۷۸۲، ۷۸۵، ۸۰۱، ۸۱۵، ۸۲۳، ۸۳۶، ۸۴۵، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۱، ۸۹۷، ۹۱۱، ۹۱۸،

شهرستانی، ۶۸۳

شهید اول، ۱۱۰، ۴۷۶

شهید ثانی، ۶۵، ۱۹۰، ۲۸۶

شیخ انصاری، ۵۴، ۱۱۲، ۱۶۰، ۱۷۰، ۲۸۹، ۲۹۴، ۳۹۳، ۴۲۸، ۴۳۱، ۵۲۲، ۵۴۲، ۵۹۱، ۶۰۱، ۷۴۷، ۷۷۷، ۷۸۲، ۹۱۱

شیخ بهایی، ۷۲۸

شیخ حرّ عاملی، ۵۲۲، ۷۶۴، ۸۷۲

شیخ صدوق، ۵۶۵

شیخ طوسی، ۱۱۰، ۲۰۰

شیخ مفید، ۴۶، ۲۹۴، ۷۶۴

ص

صاحب بن عباد، ۴۶

صاحب جواهر، ۴۳، ۱۷۰، ۱۷۴، ۲۶۸، ۲۸۹، ۶۵۲، ۷۴۷، ۷۸۲، ۸۹۳

صاحب روضات، ۵۲۲

صاحب ضوابط، ۶۵۲، ۷۸۲

صاحب فصول، ۷۴۷، ۷۸۲

صاحب قوانین، ۷۸۲

صادق آقا تبریزی، ۳۷۱، ۴۴۷

صادق آل خلیفه، ۳۰

صادق احسانبخش، ۵۹، ۷۰۰

صادق حسینی مرندی، ۳۰۴

صادق روحانی، ۳۵۳، ۴۰۰، ۵۵۱، ۷۳۰

صادق شریعتمداری، ۸۷، ۷۰۷

صادق شیرازی، ۴۹۰، ۴۹۲، ۴۹۴، ۶۱۸، ۹۰۱

صادق طاهباز، ۳۰۹

صادق فراهی خویی، ۶۱۴، ۹۰۹

صادق قمی، ۲۸۹، ۳۹۳، ۳۹۷

صادق

ص: ۶۷۸

موسوی، ۸۳۲

صالح ظالمی، ۲۵۹

صالح موسوی، ۵۲۲

صدرا بادکوبه ای، ۱۷۲، ۱۸۴، ۲۴۵، ۲۵۳، ۳۴۹، ۳۷۹، ۴۴۵، ۴۶۱، ۵۰۶، ۵۲۲، ۵۳۹، ۵۴۵، ۶۷۲، ۶۷۵، ۷۳۹، ۸۲۴

صدرالاشراف محلاتی، ۱۱۹

صدرالدین جزایری، ۲۷، ۲۷۴

صدرالدین شیرازی، ۲۵

صدرالدین صدر، ۳۵، ۶۶، ۹۰، ۱۹۶، ۳۴۶، ۴۱۱، ۴۳۱، ۴۴۹، ۵۱۱، ۵۵۴، ۵۹۷، ۶۴۵، ۶۶۰، ۶۶۸، ۶۹۸، ۷۰۹، ۷۷۸، ۸۳۶، ۸۵۸، ۸۹۱، ۹۰۴

صدرالدین ظهیر الاسلام، ۶۸۰

صدرالدین عاملی اصفهانی، ۵۱۳

صدرالدین قونوی، ۲۵

صدرالدین محمد موسوی اصفهانی، ۳۳۵، ۵۲۱

صفی الدین، ۱۹۶

ض

ضامن بن شدم، ۳۶

ضیابری، ۶۰، ۸۵۳

ضیاءالدین استرآبادی، ۸۰

ضیاءالدین خاقانی، ۲۵۹

ضیاءالدین روحانی، ۴۰۴

ضیاءالدین زین الدین، ۴۱۹

ضیاءالدین عراقی، ۳۵، ۳۹، ۴۰، ۴۹، ۵۴، ۷۸، ۸۴، ۱۷۴، ۱۸۴، ۲۰۳، ۲۳۹، ۲۴۲، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۶۸، ۲۷۳، ۳۱۲، ۳۳۳، ۳۴۹،
۳۵۲، ۳۷۱، ۴۱۸، ۴۲۳، ۴۲۵، ۴۴۰، ۴۵۰، ۴۶۱، ۴۷۳، ۴۸۷، ۴۹۵، ۵۳۴، ۵۹۲، ۶۶۶، ۶۷۶، ۶۷۹، ۶۸۴، ۶۹۱، ۶۹۹، ۷۰۱، ۷۱۶،
۷۳۵، ۷۵۰، ۷۵۲، ۷۵۸، ۸۴۴، ۸۴۷، ۸۵۲، ۸۵۵

ضیاءالدین نجفی، ۴۹

ط

طالب آل حیدر منتفکی، ۳۰۲

طالب خرسان، ۳۳۵

طالب رفاعی، ۵۲۲

طاهر آل سلمان، ۳۱

طاهر بدر، ۳۴۴

طاهر تنکابنی، ۴۸، ۶۳۳

طبرانی، ۵۴۸

طه فتلاوی، ۶۱۹

طیب خان رضایی، ۱۱۵

ظ

ظفر حسن رضوی، ۳۸۵

ع

عابدزاده، ۸۷۱

عباس ابوترابی، ۵۴، ۴۲۳

عباس اخلاقی، ۹۰۰

عباس ادریس آبادی، ۷۳

عباس اعتمادی، ۹۳

عباس کاشانی، ۳۳۷

عباس بیرجندی، ۳۹۸

عباس تهرانی، ۲۰۱، ۶۶۵، ۷۹۸

عباس حائری، ۲۷۳

عباس خاتم یزدی، ۳۲۸

عباس خالصی خراسانی، ۳۳۲

عباس دارابی، ۲۴

عباس رمیثی، ۳۵، ۴۴

عباس صفایی، ۵۲۹

عباس عبیری، ۵۶۰

عباسعلی شاهرودی، ۱۹۴، ۳۲۹، ۴۵۲، ۵۷۷، ۵۸۷، ۶۴۶، ۸۳۶، ۸۷۵

عباسعلی

ص: ۶۷۹

عمید زنجانی، ۲۸۶

عباس فقیه رضوی قمی، ۶۰۵

عباسقلی رضوی، ۳۸۹

عباس قمی، ۳۳۵، ۵۳۴، ۶۸۵، ۶۹۱، ۷۶۴، ۷۷۴، ۷۸۳، ۸۲۳

عباس قوچانی، ۶۷۳

عباس محمودی دشتی، ۷۳۵

عباس مدرسی، ۳۵۴، ۷۵۴

عباس مظفر، ۱۷۰، ۷۹۹

عباس مهری، ۱۸۷

عباس میرزاده اهری، ۳۷۰

عباس یزدانی، ۹۱۴

عبدالاعلی سبزواری، ۳۶، ۱۰۶، ۴۲۴، ۴۴۵، ۵۲۲، ۵۳۹، ۵۴۵، ۶۷۲، ۸۲۸

عبدالامیر زاهد، ۳۱۶

عبدالامیر قَبْلان، ۴۷۹

عبدالجبار بن حمد شراره، ۴۶۶

عبدالجواد ادیب نیشابوری، ۳۲۲، ۴۲۴، ۴۳۹

عبدالجواد اصفهانی، ۲۳، ۲۰۱، ۲۳۳، ۳۲۸، ۳۶۵، ۶۰۶، ۷۸۹

عبدالحسین آل یاسین، ۴۳

عبدالحسین اعلمی، ۹۰۹

عبدالحسین امینی، ۱۰۸، ۲۶۶، ۲۹۴، ۵۴۶، ۵۴۹، ۷۳۲

عبدالحسين جواهر كلام، ۵۳،

عبدالحسين حجت، ۲۸۲، ۴۹۸، ۶۸۳،

عبدالحسين حجتى کرمانى، ۲۸۴،

عبدالحسين حسینی مهری، ۱۸۷،

عبدالحسين حلّی، ۲۶۸،

عبدالحسين خراسانى، ۳۶۵،

عبدالحسين رشتی، ۶۴، ۱۷۲، ۱۷۵، ۲۵۳، ۴۸۰، ۵۰۶، ۵۴۵، ۶۷۲، ۶۷۸، ۸۲۹،

عبدالحسين شرف الدين، ۳۵، ۲۶۶، ۲۹۴، ۳۵۲، ۴۶۷، ۴۷۳، ۵۱۷، ۵۱۹، ۵۲۱، ۵۳۴، ۷۰۴،

عبدالحسين طيب، ۵۰۳،

عبدالحسين غروی تبریزی، ۵۸۵،

عبدالحسين فقیهی گیلانی، ۵۹، ۷۳۷، ۸۱۲،

عبدالحسين کوشالى، ۸۵۲،

عبدالحسين لنکرانى، ۸۳۱،

عبدالحسين محمد طاهری، ۷۵۵،

عبدالحسين محمد علی بقال، ۱۸۹،

عبدالحسين مظفر، ۷۹۹،

عبدالحسين واعظ، ۸۷۵،

عبدالحمید شرایبانی، ۱۹۴،

عبدالحمید قیسی خنیزی خطّی، ۳۴۴،

عبد الحیّ حسینی پشت مشهدی، ۹۱۱،

عبدالرحمن جامی، ۲۵

عبدالرحمن هیدجی، ۷۲۸

عبدالرحیم درگامی، ۸۵۲

عبدالرحیم سامت، ۴۲۲، ۴۵۳

عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، ۱۰۱

عبدالرحیم فقاہتی، ۷۲۸

عبدالرحیم مراغی، ۹۰۶

عبدالرزاق حصان مصری، ۵۱۸

عبدالرزاق عاملی، ۵۱۹

عبدالرزاق قاضینی، ۶۳، ۸۷، ۳۹۴، ۸۳۸

عبدالرزاق موسوی مقرر، ۳۴۴

عبدالرسول جواهری، ۴۶۴، ۶۲۶، ۶۶۵، ۶۷۹

عبدالرسول حسینی طالقانی نجفی، ۳۵

عبدالرسول قائمی اصفہانی، ۶۴۳

عبدالرسول مدنی کاشانی، ۱۰۴، ۷۵۷

عبدالرضا حسینی

ص: ۶۸۰

شهرستانی، ۴۹۷

عبدالرضا صافی، ۲۹۵

عبد الزهرا حسینی خطیب، ۳۰۲

عبدالستار اسلامی، ۸۴

عبدالستار محمدی، ۳۷۶

عبدالصاحب حکیم، ۳۵۸، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۹۸

عبدالعزیز طباطبائی، ۱۱۴، ۲۹۲، ۲۹۴، ۵۴۵

عبدالعظیم حسنی، ۵۴۵

عبدالغفار مازندرانی، ۲۷، ۳۵۲

عبدالکریم حائری، ۲۷، ۳۹، ۴۰، ۴۸، ۷۳، ۷۴، ۸۰، ۸۲، ۹۶، ۱۷۹، ۱۹۶، ۲۰۳، ۲۷۹، ۲۸۴، ۲۸۹، ۲۹۵، ۳۶۰، ۳۹۱، ۳۹۳، ۳۹۷، ۴۰۴، ۴۸۰، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۵۶، ۵۸۵، ۶۰۵، ۶۸۳، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۹۱، ۶۹۶، ۷۰۵، ۷۲۳، ۷۴۸، ۷۵۰، ۷۵۲، ۷۵۸، ۷۸۳، ۸۹۱، ۸۹۷، ۹۰۴، ۹۰۷

عبدالکریم حق شناس، ۳۰۶

عبدالکریم خوئینی زنجان، ۵۲، ۳۴۴، ۳۸۳، ۶۱۴، ۸۲۹

عبدالکریم سروش، ۳۰۰

عبدالکریم شراره، ۴۶۳

عبدالکریم شمس الدین، ۲۵۸، ۴۷۶

عبدالکریم کشمیری، ۶۱۹، ۶۷۲

عبدالکریم مغنیه، ۴۶۴

عبدالکریم موسوی اردبیلی، ۹۲، ۳۶۶، ۳۹۴، ۷۹۰

عبداللطیف سماوی تنکابنی، ۶۷۵

عبدالله الياسي، ١٠٢

عبدالله باهر، ٩٣

عبدالله بروجردي، ١٧٨، ١٨١

عبدالله برهان، ٤٢٤

عبدالله بن مقفع، ٨٩٢

عبدالله ثقهالاسلام، ٥٢٧

عبدالله جوادى آملی، ٤٩، ٢٥٢، ٢٨١، ٣٦٢، ٥١٠

عبدالله چهلستونی، ٤٣٤، ٤٤١

عبدالله خویی، ٨٦٣

عبدالله زنوزی، ٢٤، ٢٥

عبدالله سراپی، ٣٠٨

عبدالله شبستری، ٤٦١

عبدالله شیرازی، ٣٥، ٤٩٥، ٥٥١، ٨٤٨

عبدالله فاضل، ٦٠٥

عبدالله کمالی، ٢٣٥

عبدالله مازندرانی، ١٧٤، ٦٣٢، ٧٣٩

عبدالله مامقانی، ٣٢٦، ٣٤٨، ٧٠٣، ٨٥٥

عبدالله مجتهدی، ٩١

عبدالله مجتهدی، ٩١، ٥٨٦

عبدالله مجد فقیهی بروجردی، ٦٢٩

عبدالله موسى اشتهاړدى، ١٣٤

عبدالله موسى شېستري، ٨٣٥

عبدالله نوراني، ٧٦٣

عبدالمحسن فضل الله،، ٣٥٣

عبدالمنعم فرطوسي، ٤٥٩، ٤٧٦

عبدالنبی اړاكي، ٩٣، ٦١٤، ٨٣٦

عبدالنبی عراقی، ٤٨٠، ٦٢٩، ٦٦٠، ٨٨٨، ٨٨٩

عبدالنبی كجوري مازندرانى، ٦٦٥، ٨٥٠

عبد الوهاب كاشى، ٦٥٤

عبدالهادى جواهرى، ٧٩٩

عبدالهادى حكيم، ١٧١، ٣١٥، ٣١٩

عبدالهادى

ص: ٦٨١

شیرازی، ۲۳، ۶۴، ۶۷، ۹۴، ۹۶، ۱۵۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۷۲، ۱۷۹، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۲۱، ۲۲۷، ۲۴۵، ۲۶۹، ۲۷۴، ۳۲۴، ۴۰۴، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۲۹، ۴۹۶، ۵۰۶، ۵۴۶، ۵۵۵، ۵۷۲، ۶۲۹، ۶۳۸، ۶۵۶، ۶۷۹، ۶۸۸، ۷۰۳، ۷۳۱، ۷۳۵، ۷۷۸، ۷۸۱، ۷۸۶، ۸۱۵، ۸۲۸، ۸۳۳، ۸۴۸، ۸۵۳، ۸۷۵، ۸۷۹، ۹۱۶

عبدالهادی فضلی، ۳۱۵

عدنان بکاء، ۱۷۱، ۳۱۵

عدنان غریفی، ۲۶۹

عزالدين حسینی زنجانی، ۲۴، ۹۱

عزیزالله خسروی، ۳۴۲

عزیزالله غزنوی، ۷۱۱

عطار نیشابوری، ۲۹۹

عطاء الله امامی، ۶۲۳

علامه حلّی، ۱۹۰، ۲۰۰، ۲۹۳، ۳۷۱، ۳۸۰، ۶۷۷

علاءالدین بحر العلوم، ۳۵۴

علاءالدین علی حلبی، ۲۰۰

علم الهدی فیض کاشانی، ۷۱، ۴۷۲

علی آقا روحانی، ۴۰۸

علی آقا شیرازی، ۳۴۹، ۳۵۲، ۶۷۹، ۸۱۴، ۸۲۲

علی آل عیثان، ۹۰۱

علی آیتی، ۳۳۲

علی احمدی میانجی، ۳۷۶، ۳۹۴، ۳۹۶

علی احمدی میانجی، ۶۹

علی اسکویی، ۹۰۱

علی اصغر اراکی، ۷۵۲

علی اصغر باغمیشه ای، ۳۰۸، ۵۸۷، ۶۸۷

علی اصغر برزانی، ۵۲۶

علی اصغر جزایری، ۲۳۸

علی اصغر حکیم، ۴۸۳

علی اصغر سلطان العلماء بروجردی، ۴۴۹، ۵۸۰

علی اصغر صالحی کرمانی، ۱۷۸، ۴۰۷

علی اکبر ابوترابی، ۵۶

علی اکبر اراکی، ۶۷۳

علی اکبر الهیان، ۴۲۲

علی اکبر اهری، ۲۴۴، ۳۰۴

علی اکبر برقععی قمی، ۱۳۴

علی اکبر برهان، ۴۳۷، ۴۷۱

علی اکبر تجلیل، ۲۳۰

علی اکبر خوانساری، ۸۵۲

علی اکبر خویی، ۳۵۱

علی اکبر سیبویه، ۲۸۲، ۴۹۸

علی اکبر علوی، ۳۲۸

علی اکبر مهدی پور، ۹۹، ۲۳۶

علی اکبر نایینی، ۵۵۲

علی اکبر نحوی، ۶۰۰، ۸۴۴

علی اکبر نوغانی، ۸۱۲، ۸۸۴

علی اکبر نهاوندی، ۸۵، ۴۷۱

علی اکبر هاشمی، ۹۰۳

علی ایروانی، ۵۹۲، ۷۸۳

علی بحرانی، ۳۰۳

علی بعاج، ۶۷۷

علی بن حسین شوشتری، ۴۸۳

علی بن عیسی رمانی، ۴۶

علی بن محمد جزری، ۹۰۰

علی بن ناصر حسینی

ص: ۶۸۲

سرخسی، ۳۰۳

علی بن یقطین، ۵۶۲

علی بهبهانی، ۳۶۹، ۳۷۰، ۴۱۶، ۴۲۹، ۵۷۲، ۷۷۵، ۸۶۷، ۹۰۴

علی بهشتی، ۲۰۳، ۳۷، ۳۵۳، ۳۵۸، ۳۵۹

علی بهشتی و رسی افغانی، ۲۰۵

علی پناه اشتهاودی، ۸۷، ۲۳۳، ۲۳۴، ۷۱۹

علی ثامر، ۱۷۵، ۸۸۶

علیجان کاشانی، ۴۷۰

علی جواهری، ۲۶۸

علی حایری، ۳۰۶

علی حبشی، ۳۴۴

علی حجتی کرمانی، ۲۸۴

علی حرزالدین، ۲۸۷

علی حسینی، ۳۳۵

علی حسینی شاهرودی، ۳۵۳، ۳۵۴

علی خاقانی، ۷۹۹

علی خامنه ای، ۲۸، ۵۱، ۵۶، ۶۲، ۷۲، ۸۹، ۱۸۶، ۲۰۲، ۲۶۲، ۲۹۱، ۳۰۷، ۳۴۷، ۳۷۲، ۳۹۶، ۴۷۹، ۵۴۱، ۵۵۷، ۵۹۰، ۶۱۳، ۶۳۶،

۶۴۱، ۶۶۹، ۷۱۸، ۷۲۵، ۷۶۰، ۷۸۸، ۷۹۱، ۷۹۵، ۸۴۰

علی خنیزی، ۳۴۴

علی دامغانی، ۵۸۳

علی دوانی، ۳۶۷، ۳۶۵، ۸۵۹

علی رشتی، ۴۸۰

علی رشتی نجفی، ۸۰۴

علیرضا اردکانی، ۷۸

علیرضا سبزواری، ۴۲۴

علیرضا مدرسی، ۷۵۵

علیرضا ممجد، ۸۱۲، ۹۱۸

علی روحانی، ۳۹۵

علی زاهد، ۱۱۲

علی زنوزی، ۲۲۶

علی سبط الشیخ انصاری، ۴۳۱

علی سعادت پرور، ۴۳۷

علی سمّا که، ۲۸۷، ۳۲۴، ۸۸۶

علی سیستانی، ۳۵۳، ۳۵۷، ۸۲۴

علی شاهرودی، ۵۵۲

علی شریعتی، ۱۳۵

علی شوشتری، ۴۸۳

علی صدر، ۵۱۹

علی صفایی حائری، ۵۲۹

علی طباطبایی تبریزی، ۵۵۱

علی طباطبایی صاحب ریاض، ۲۸۲

علی عابد رضوی، ۲۶۳

علی عرب، ۲۶

علی علامه فانی اصفهانی، ۱۸۷، ۲۴۲، ۲۵۳، ۴۴۵، ۴۷۷، ۵۰۳، ۵۴۵ و ۵۵۰ و ۷۳۱، ۵۷۱

علی علم الهدی، ۵۹

علی علیاری، ۵۹۱

علی غروی تبریزی، ۳۵۳، ۵۸۷، ۵۹۱

علی غریفی، ۳۰۳، ۷۹۹

علی فالی، ۶۱۷

علی فرحی قمی، ۴۹

علی فلسفی، ۱۷۵، ۲۵۳، ۳۵۳، ۳۶۵، ۶۳۶، ۷۸۸، ۸۲۴

علی قاضی، ۲۷، ۲۹۹، ۱۸۴، ۳۵۲، ۵۹۲، ۷۹۴، ۸۴۷

علی قاضی زاهدی، ۶۴۵

علی قرنی گلپایگانی،

ص: ۶۸۳

علی قسّام، ۴۵۹

علی قطیفی، ۳۱

علی کازرونی، ۳۵۱

علی کاشف الغطاء، ۸۸۶

علی کتانی، ۳۷۶

علی کریمی جهرمی، ۶۹۲

علی کمالی دزفولی، ۶۸۰

علی کنی، ۴۶۳

علی کورانی، ۶۲۷

علی مجتهدی، ۱۹۲، ۹۰۹

علی محدث، ۹۰۹

علی محقق داماد، ۴۹

علی محمدآبادی اصفهانی، ۸۵۶

علی محمد بروجردی، ۱۸۴، ۲۴۵، ۲۶۹، ۶۲۹، ۶۷۲، ۷۰۱، ۸۶۱

علی محمد کازرونی، ۲۰۱، ۳۲۸

علی محمد وزیری، ۳۲۸

علی مدد قاینی، ۳۵، ۴۱۶

علی مدرسی، ۷۵۵

علی مرنندی، ۷۳۹

علی مرهون قطیفی، ۳۰۲

علی مشکینی، ۱۹۲، ۱۹۴، ۲۰۱، ۳۶۵، ۳۶۲، ۳۷۶، ۵۳۹، ۷۱۹، ۷۹۱، ۷۹۷، ۸۲۶، ۸۷۸، ۸۸۸، ۸۹۰

علی معرفت، ۸۶۳

علی معصومی همدانی، ۵۵۸، ۶۳۲

علی مکی، ۳۹۸، ۶۲۷

علی مولانا، ۳۰۴، ۸۳۵، ۸۴۴

علی میلانی، ۶۹۲

علی مؤمن اصفهانی، ۸۴۲

علی ناسوتی یزدی، ۷۴۰

علی نجف آبادی، ۷۸، ۲۱۸، ۵۵۷، ۶۴۳، ۷۰۹، ۷۴۸، ۸۲۲

علی نجفی کاشانی، ۳۶۵

علینقی امین سبزواری، ۱۰۶

علینقی حیدری، ۳۲۶

علینقی خدایاری، ۸۱۰

علینقی طبسی حائری، ۵۵۲

علی نوری، ۲۴، ۲۳۸، ۸۸۲

علی نهاوندی، ۵۴۲، ۶۳۸

علی همدانی، ۱۹۶، ۲۵۶، ۳۶۰، ۳۸۱، ۵۸۳

علی یثربی کاشانی، ۴۸۰، ۷۷۸، ۷۸۱، ۸۹۳، ۹۱۱

علی یزدی، ۲۱۸، ۷۰۹، ۷۴۷، ۸۲۲

عماد رشتی، ۲۶، ۲۷

عمران علیزاده، ۲۳۷

عمرو بن عاص، ۱۳۵

عیسی نورانی، ۸۷۵

غ

غفور عاملی، ۷۸۹

غلامحسین سعیدی، ۴۴۴

غلامحسین اردبیلی، ۴۷۰

غلامحسین تبریزی، ۷۹۰، ۸۶۱

غلامحسین جعفری همدانی، ۲۵۶

غلامحسین عابدی، ۳۶۶، ۵۵۴

غلامحسین مجتهد غروی اردبیلی، ۸۷۵

غلامرضا باقری اصفهانی، ۱۷۲، ۷۵۲

غلامرضا طبسی، ۲۵۶

غلامرضا عرفانیان خراسانی، ۳۵۴، ۸۴۲، ۹۱۶

غلام عسکری، ۲۶۲

غلامعلی قمی، ۲۰۸

غیاث الدین دشتکی شیرازی، ۳۳۵

ف

فارس الحسون، ۲۹۲

فاضل

ص: ٦٨٤

اردکانی، ۶۷۲

فاضل ایروانی، ۷۳۹

فاضل بسطامی، ۵۵۶

فاضل خراسانی، ۳۲۲، ۲۵

فاضل دانباران، ۲۳۵

فاضل شرایبانی، ۳۵۱، ۵۹۱، ۸۴۴

فاضل قفقازی، ۳۶۵، ۵۱۹

فاضل موسوی، ۸۴۱

فاضل هاشمی، ۱۰۶

فتاح شهیدی، ۲۲۶، ۲۴۴، ۵۷۷، ۶۰۰، ۶۳۸

فتح الله کاشانی، ۶۵

فخرالدین امامت، ۴۷۱

فخرالدین زنجانی، ۳۵۴

فخرالدین قمی، ۳۹۳

فخرالدین نراقی، ۷۵۷

فرج آل عمران قطیفی، ۲۹۶، ۳۴۴

فرج الله تبریزی، ۳۵۱، ۶۸۷

فرج الله درّی، ۸۶۶

فرج الله واعظی هیدجی، ۸۲۸

فرزدق، ۱۳۵

فقيه قودجانی، ۶۲۳

فیاض زنجانی، ۵۳، ۳۴۲

فیض کاشانی، ۱۸۲، ۷۷۴

فیض گنابادی، ۹۴

ق

قاسم نحوی قمی، ۵۱۱

قاضی بهلول بهجت افندی، ۳۴۱

قاضی نور الله شوشتری، ۷۷۴

قدرت الله وجدانی فخر، ۸۸۸

قربانعلی درّی نجف آبادی، ۳۹۲

قربانعلی محقق کابلی، ۳۵۳

قطب، ۴۰۵، ۵۵۹

قطب الدین راوندی، ۵۶۵

قطب الدین کیدری، ۲۰۰

قوام الدین محمد وشنوی قمی، ۸۹۷

قیصر معتوق، ۴۵۶

ک

کارتز، ۴۷۴

کاشف الغطاء، ۷۷۵، ۷۷۶

کاظم آقا شبستری، ۴۶۱

کاظم اخوان مرعشی، ۷۸۰

کاظم الفتلاوی، ۳۴، ۳۷، ۱۷۱

کاظم تبریزی، ۲۲۳، ۲۵۳، ۲۹۵، ۳۵۳، ۳۶۵، ۵۵۰، ۸۲۴

کاظم حائری، ۴۶۶، ۹۱۷

کاظم دامغانی، ۵۰۹، ۷۱۴

کاظم دینوری تبریزی، ۳۷۱

کاظم شریعتمداری، ۹۸، ۱۰۲، ۱۹۹، ۲۱۴، ۲۷۱، ۲۸۴، ۲۹۵، ۳۰۹، ۳۶۶، ۳۷۳، ۴۰۴، ۵۲۶، ۵۷۷، ۶۱۴، ۷۷۰، ۸۲۶

کاظم شمشاد، ۱۸۹

کاظم شیرازی، ۱۷۲، ۲۴۵، ۶۷۵، ۸۲۹

کاظم صادقی، ۵۹

کاظم طبسی، ۵۵۲

کاظم عصار، ۷۹۲

کاظم گلپایگانی، ۳۹۱، ۸۶۹

کاظم محقق دامغانی، ۶۶

کاظم محمدی، ۳۶۳

کاظم مدیر شانه چی، ۷۶۱

کاظم مرعشی، ۷۷۷

کاظم یزدی، ۶۳۸

ل

لطف الله صافی گلپایگانی، ۷۹، ۸۶، ۱۰۱، ۱۱۴، ۳۷۷، ۳۸۴، ۵۲۸، ۵۵۵، ۶۴۷، ۶۹۷، ۷۳۴، ۷۷۹، ۷۹۳

لطفعلی زنوزی، ۶۹، ۳۷۶

م

مالک اشتر نخعی،

ص: ۶۸۵

۸۹۲، ۷۲۸، ۱۳۵

مالک بن نبی، ۲۸۶

مالک محمودی، ۲۰۰

مجتبی حاج آخوند، ۲۷۰

مجتبی قزوینی، ۶۶، ۱۸۱، ۴۱۵، ۵۰۸، ۶۶۳، ۷۶۱، ۸۰۸، ۸۱۲

مجتبی لنکرانی، ۳۵، ۸۴، ۱۵۰، ۱۷۵، ۱۸۷، ۲۴۲، ۲۵۳، ۵۳۹، ۵۴۶، ۶۷۲، ۷۳۱، ۸۲۸، ۸۸۲، ۹۱۶

مجتبی محمدی عراقی، ۷۲۳

مجدالدین محلّاتی، ۳۶۶، ۷۱۶

مجدالدین نجفی اصفهانی، ۸۶۷، ۸۶۸، ۹۰۳

محب الدین طبری، ۹۰۰

محدث نوری، ۶۳۳

محسن آل سلمان، ۳۱

محسن اعرجی کاظمینی، ۶۶۰

محسن الهی لاهیجی، ۱۷۲

محسن امین، ۴۱۲

محسن تبریزی، ۳۷۱

محسن جلالی، ۲۹۵

محسن حرم پناهی، ۲۸۹، ۵۶۰

محسن حسینی کاظمی، ۲۶

محسن حکیم، ۲۳، ۳۱، ۵۳، ۶۴، ۶۷، ۸۰، ۸۵، ۹۶، ۹۷، ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۸، ۱۷۲، ۱۷۵، ۱۸۴، ۱۸۷، ۲۰۵

٢٠٨، ٢٢١، ٢٢٣، ٢٣٥، ٢٣٩، ٢٤٢، ٢٤٥، ٢٤١، ٢٤٩، ٣٠٣، ٣٠٩، ٣١٠، ٣١٥، ٣١٧، ٣١٨، ٣٢٩، ٣٤٠، ٣٤٢، ٣٤٤، ٣٤٩، ٣٥٥،
٣٧٩، ٣٨٣، ٤٠٥، ٤٠٧، ٤٠٨، ٤١٦، ٤١٨، ٤٢٩، ٤٤١، ٤٥٧، ٤٦١، ٤٧٧، ٥٠٦، ٥٢٢، ٥٥٥، ٥٦٤، ٥٦٧، ٥٧٢، ٥٩٧، ٦٢٦، ٦٤٤،
٦٤٨، ٦٥٦، ٦٨٨، ٧٠٣، ٧١١، ٧٣١، ٧٥٣، ٧٧٣، ٧٧٥، ٧٨٦، ٧٩٢، ٨٠١، ٨١٥، ٨٢٨، ٨٥٣، ٨٦٩، ٨٧٥، ٨٨٩، ٩١٦

محسن خرازی، ٢٣٢، ٣٠٦، ٧٩٨، ٩٠٠

محسن خزعلی، ٧١٩

محسن سلطان احمدی نوری، ٨٧٩

محسن شراره، ٤٦٤

محسن غراوی، ٤٧٦

محسن غروی اراکی، ٣٩١

محسن فیض کاشانی، ٢٤، ٣٧٠، ٥٧٣

محسن محدث زاده قمی، ٦٣٩

محسن میرزایی، ٧٥٥

محسن نوری، ٨٧٩

محسن هفته ای، ٧٢٣

محقق اردبیلی، ٧٢٥

محقق اصفهانی، ١٨٤، ٦٦٧، ٦٧٦

محقق حلی، ١٩٠

محلاتی شیرازی، ١٠٠

محمد آقازاده، ٣٢٢، ٤٣٩، ٥٣٣، ٥٥٦، ٦٠٥، ٧٠٥، ٧١٤

ص: ٦٨٦

محمّد آل خلیفه، ۳۰

محمّد آل طه، ۱۱۷

محمّد آیت اللهی زنجانی، ۵۲

محمّد ابراهیم اعرافی، ۹۶

محمّد ابراهیم قرنی، ۶۵۰

محمّد ابراهیم کلباسی، ۲۰۸، ۶۷۸، ۷۱۶

محمّد ادیب حسون، ۴۱۶

محمّد اردبیلی، ۱۵۰، ۱۶۱

محمّد استرآبادی، ۸۰

محمّد اسحاق فیاض، ۳۷، ۳۵۳، ۳۵۴

محمّد اسماعیل صائنی زنجانی، ۵۰۱

محمّد امامی خوانساری، ۴۳۴، ۵۳۶

محمّد امامی کاشانی، ۱۰۵

محمّد امین خلخالی، ۳۵۹

محمّد امین رضوی، ۳۸۹

محمّد امین زین الدین، ۱۷۵، ۲۵۸، ۴۱۸

محمّد بادکوبه ای، ۳۰۴

محمّد باقر آل ابی خمسین، ۹۰۲

محمّد باقر اصفهانی، ۱۷۸

محمّد باقر امام، ۶۹۰

محمّد باقر امامی، ۷۴۸

محمّد باقر امامی نوری، ۴۴۴

محمّد باقر ایروانی، ۲۹۲، ۳۵۸

محمّد باقر بحر العلوم تهرانی، ۵۸۱

محمّد باقر بیرجندی، ۵۵۶

محمّد باقر حجت طباطبایی حائری، ۲۸۲

محمّد باقر خالصی، ۳۳۴

محمّد باقر خوانساری، ۴۱۳

محمّد باقر درچه ای، ۷۴۷، ۹۰۳

محمّد باقر رفیعی کرهرودی، ۳۹۱

محمّد باقر زنجانی، ۵۸۵، ۵۸۷

محمّد باقر سبزواری، ۸۶۷

محمّد باقر سلطانی طباطبایی، ۹۸، ۱۹۴، ۲۰۱، ۲۱۴، ۲۳۳، ۲۷۴، ۳۰۹، ۳۴۶، ۳۶۵، ۴۰۱، ۴۰۴، ۴۴۹، ۵۳۹، ۵۸۰، ۵۸۰، ۶۰۶،

۶۲۳، ۷۰۷، ۷۱۷، ۷۸۵، ۷۸۹، ۸۰۶، ۸۴۵، ۸۸۸، ۹۱۲

محمّد باقر شخص، ۳۱

محمّد باقر شفتی، ۷۱۶

محمّد باقر شهیدی گلپایگانی، ۴۳۴

محمّد باقر صدر، ۴۳، ۱۵۰، ۲۶۱، ۲۶۵، ۳۱۸، ۳۵۳، ۳۹۸، ۴۶۷، ۴۹۸، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۵، ۵۶۷، ۶۰۲، ۶۴۱، ۹۱۷

محمّد باقر طاهری محمودی، ۴۵۷، ۷۳۱

محمّد باقر طباطبایی حکیم، ۳۱۸

محمّد باقر عاملی، ۸۳۳

محمّد باقر عراقی، ۷۲۳

محمّد باقر قزوینی، ۵۴، ۶۳، ۷۷۸، ۸۲۲، ۹۰۴

محمّد باقر قمشه ای، ۷۰۹

محمّد باقر کمره ای خمینی، ۶۸۳

محمّد باقر مجلسی، ۲۳۸، ۷۳۱

محمّد باقر

ص: ۶۸۷

محسنی ملایری، ۷۰۵

محمد باقر محلاتی، ۱۸۷، ۷۳۱، ۸۲۸

محمد باقر مدرّس رضوی، ۳۲۲

محمد باقر مدرّسی، ۷۵۲

محمد باقر مرعشی، ۷۷۷

محمد باقر ملبوبی، ۸۰۶

محمد باقر ملکی میانجی، ۹۸، ۳۰۹، ۳۷۶، ۳۷۷، ۸۰۸

محمد باقر موحد ابطحی، ۸۱۴، ۸۲۵

محمد باقر موسوی خوانساری، ۴۱۱

محمد باقر موسوی همدانی، ۵۸۴، ۸۳۸

محمد باقر نجفی مسجد شاهی، ۱۸۱، ۸۶۶

محمد باقر هزار جریبی، ۳۷۸

محمد بحر العلوم، ۲۵۹، ۳۱۹، ۴۱۹

محمد بحرینی، ۷۳۵

محمد بروجردی، ۱۷۸

محمد برهانی، ۱۸۷

محمد بغدادی، ۶۲۶، ۶۶۸، ۷۹۹، ۸۲۹

محمد بن حسن الصفار قمی، ۲۹۴

محمد بن رستم خان حارثی بدخشانی، ۱۱۱

محمد بن مشهدی قمی، ۷۲۵

محمد بن يوسف کنجی شافعی، ۱۱۱

محمد بهاری، ۲۶

محمد بهبانی، ۱۲۱، ۵۸۱

محمد بهشتی، ۳۴، ۲۰۲، ۳۹۴

محمد تقی آل راضی، ۲۶۱

محمد تقی آملی، ۴۷۳، ۵۸۱، ۸۳۶، ۸۳۸، ۸۵۸، ۸۷۹

محمد تقی اتفاق، ۶۷۶

محمد تقی احمد آبادی اصفهانی، ۸۱۴

محمد تقی ادیب نیشابوری، ۶۶، ۴۰۱، ۴۱۵، ۶۶۳، ۷۶۱، ۸۵۰، ۸۵۸، ۸۸۴

محمد تقی ایروانی، ۱۷۰، ۱۷۵، ۱۸۹، ۵۲۲، ۷۹۹، ۸۸۶

محمد تقی بافقی، ۴۷۰

محمد تقی بحر العلوم، ۱۷۰، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۳۲۴

محمد تقی بهجت، ۲۲۰، ۲۷۲، ۲۹۱، ۳۰۱، ۳۲۹، ۳۵۰، ۳۵۳، ۳۹۶، ۴۳۸، ۴۷۲، ۴۹۶، ۵۹۶، ۶۷۲، ۶۷۴، ۶۷۹، ۷۲۵، ۷۶۹، ۷۹۸

۸۱۳، ۸۴۹، ۹۱۸

محمد تقی جعفری، ۲۲۱، ۲۴۴، ۳۵۴، ۴۹۶

محمد تقی جواهری، ۱۵۱، ۳۵۳

محمد تقی حسینی جلالی، ۳۵۳

محمد تقی حکیم، ۵۲۲، ۸۸۶

محمد تقی خوانساری، ۲۳، ۶۶، ۷۴، ۸۰، ۸۲، ۹۰، ۱۷۹، ۱۸۷، ۱۹۷، ۲۷۹، ۲۹۰، ۳۰۶، ۳۶۰، ۴۱۱، ۴۵۰، ۴۸۱، ۵۱۱، ۵۲۶

۵۳۴، ۵۳۶

۵۹۷، ۵۹۷، ۶۲۹، ۶۴۵، ۶۵۰، ۶۶۸، ۶۹۸، ۷۰۹، ۷۲۳، ۷۵۰، ۷۷۸، ۷۸۰، ۷۸۳، ۸۳۶، ۸۷۱، ۸۹۳، ۸۹۷، ۹۰۴

محمد تقی خویی، ۳۵۳، ۳۵۸

محمد تقی رازی اصفهانی، ۸۶۶، ۸۶۸

محمد تقی ستوده، ۷۹۷

محمد تقی ستوده اراکی، ۴۳۴

محمد تقی شاهرودی، ۴۱۵

محمد تقی شیخ، ۴۸۳

محمد تقی شیخ الاسلام، ۴۸۳

محمد تقی شیرازی، ۲۷۳، ۴۸۷، ۴۹۴، ۵۲۹، ۵۴۲

محمد تقی صاحب «هدایه المسترشدين»، ۷۴۷

محمد تقی صدیقین اصفهانی، ۵۲۶

محمد تقی طباطبایی حکیم، ۱۸۹، ۳۱۵

محمد تقی عندلیب، ۵۸۳

محمد تقی غضنفری خوانساری، ۵۹۷، ۵۹۸

محمد تقی فقیه عاملی، ۳۵، ۳۲۴، ۶۲۶

محمد تقی فلسفی، ۶۳۲، ۶۳۴

محمد تقی گوگدی، ۶۹۰

محمد تقی مجلسی، ۴۹، ۳۷۳، ۳۷۵، ۸۶۸

محمد تقی محمدی، ۷۲۵

محمد تقی مدرسی، ۹۰۱

محمد تقی مدنی، ۷۶۰

محمد تقی مصباح یزدی، ۲۰۱

محمد تقی ملاکتاب، ۱۷۴

محمد تقی موسوی احمد آبادی، ۸۲۲

محمد تقی نخجوانی، ۲۷

محمد تنکابنی، ۳۳، ۴۸، ۴۵۲، ۶۳۲

محمد توتونچی، ۸۳۶

محمد تهرانی، ۳۵، ۴۷۱

محمد تیجانی، ۷۱۸

محمد ثابتی همدانی، ۲۵۶

محمد ثقفی تهرانی، ۳۴۶

محمد جعفر محلاتی، ۷۱۶

محمد جعفر موسوی جزایری مروّج، ۲۳۸، ۲۴۲

محمد جواد ایروانی، ۱۷۰

محمد جواد بلاغی، ۳۵۲، ۶۷۸، ۴۲۵، ۸۵۲

محمد جواد بیدآبادی، ۹۰۴

محمد جواد خندق آبادی، ۲۳۳

محمد جواد ذهنی تهرانی، ۳۷۳

محمد جواد شری، ۴۷۳

محمد جواد طباطبایی تبریزی، ۶۵۷

محمّد جواد عارفی بیرجندی، ۵۵۶

محمّد جواد علوی بروجردی، ۳۳۹

محمّد جواد فریدنی، ۹۰۳

محمّد جواد فضل الله، ۳۹۸

محمّد جواد مغنیه، ۹۹، ۴۶۳

محمّد جواد نجفی کمره ای، ۸۶۹

محمّد حجت کوهکمری، ۳۹، ۴۸، ۵۲، ۵۴، ۶۶، ۹۰، ۱۰۲، ۱۹۷، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۲۶،

ص: ۶۸۹

۵۸۵، ۵۸۳، ۵۵۶، ۵۵۴، ۵۳۶، ۵۳۴، ۵۱۴، ۴۷۰، ۴۶۸، ۴۶۱، ۴۲۲، ۴۱۱، ۳۹۴، ۳۹۱، ۳۸۳، ۳۶۰، ۳۱۰، ۳۰۶، ۲۸۹، ۲۳۴، ۲۳۰،
۵۸۷، ۵۹۲، ۵۹۷، ۶۴۵، ۶۶۰، ۶۶۸، ۶۸۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۹، ۷۱۴، ۷۲۴، ۷۲۸، ۷۴۸، ۷۷۸، ۷۸۰، ۷۸۵، ۷۸۵، ۷۹۴، ۸۰۹، ۸۱۴،
۸۳۱، ۸۳۶، ۸۴۵، ۸۵۸، ۸۷۱، ۸۷۵، ۸۷۹، ۸۸۸، ۸۹۱، ۸۹۴، ۸۹۷، ۹۰۴، ۹۰۷

محمّد حرزالدين، ۲۸۷

محمّد حسن آقامير، ۲۸۳، ۶۵۲

محمّد حسن آل طالقاني، ۳۵

محمّد حسن آل طيب جزايري، ۳۸، ۴۷۱

محمّد حسن آل ياسين كاظمي، ۴۳

محمّد حسن احمدي، ۶۶

محمّد حسن اديب هروي، ۴۱۵

محمّد حسن انصاري، ۴۳۱

محمّد حسن بُرسي، ۴۲۴

محمّد حسن بروجردي، ۱۸۱

محمّد حسن بكايي، ۱۹۲

محمّد حسن خوانساري، ۳۴۹، ۶۹۰

محمّد حسن صافي اصفهاني، ۵۰۶

محمّد حسن طاهري، ۴۵۷

محمّد حسن عالم نجف آبادي، ۳۴۸، ۵۲۶، ۷۰۹، ۸۲۲

محمّد حسن علياري، ۵۹۱، ۵۹۲

محمّد حسن فاني، ۵۷۱

محمّد حسن قبيسي عاملي، ۶۴۸

محمّد حسن قزوینی، ۳۶۹

محمّد حسن کشمیری، ۶۷۲

محمّد حسن مامقانی، ۳۵۱، ۵۹۱، ۶۶۷، ۷۰۳

محمّد حسن مجتهدارموی، ۳۸۹

محمّد حسن مرتضوی لنگرودی، ۴۹، ۷۶۷

محمّد حسن مظفر، ۳۵، ۶۵۶

محمّد حسن مولوی، ۸۴۷

محمّد حسن میرجهانی طباطبایی اصفهانی، ۸۵۵

محمّد حسن نایینی، ۸۶۳

محمّد حسنی حیدری، ۳۲۶

محمّد حسین اوجی، ۷۱۱

محمّد حسین بروجردی، ۱۸۱

محمّد حسین بهجتی، ۲۰۱

محمّد حسین تنکابنی، ۶۳۲

محمّد حسین تهرانی، ۶۷۲، ۸۵۲

محمّد حسین جزایری، ۳۸

محمّد حسین حائری، ۲۳۹

محمّد حسین حرزالدین مسلمی نجفی، ۲۸۷

محمّد حسین حسینی تهرانی، ۲۹۸

محمّد حسین حکیم، ۶۱۹

محمّد حسين خالصي زاده، ۵۱۱

محمّد حسين خطاط باشي، ۴۴۷

ص: ۶۹۰

محمد حسين خوانساری، ۳۴۸

محمد حسين دزفولی، ۳۱۲

محمد حسين زاهد، ۱۱۲، ۱۴۹، ۱۶۰، ۲۷۴، ۳۰۶، ۴۳۷، ۷۰۷

محمد حسين سيويه، ۵۵۰

محمد حسين شريعتمدار ساوجی، ۵۶۷

محمد حسين شهرستاني، ۴۹۷

محمد حسين صدر، ۵۱۷

محمد حسين طباطبائي، ۲۴، ۲۷، ۵۲، ۵۵، ۵۹، ۶۹، ۷۰، ۷۲، ۸۷، ۱۰۲، ۱۶۸، ۲۰۱، ۲۳۰، ۲۷۱، ۲۷۴، ۲۸۴، ۲۹۰، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۷۶، ۳۸۹، ۳۹۴، ۴۰۲، ۴۳۷، ۴۵۲، ۵۰۲، ۵۰۹، ۵۲۶، ۵۳۶، ۵۵۸، ۵۸۰، ۶۲۳، ۶۳۰، ۶۸۸، ۷۱۷، ۷۷۰، ۷۸۵، ۷۸۹، ۷۹۷، ۸۱۴، ۸۲۳، ۸۳۶، ۸۳۹، ۸۷۱، ۸۸۸، ۹۱۲

محمد حسين علوی طباطبائي بروجردی، ۵۸۰

محمد حسين غروی اصفهانی، ۲۴، ۲۷، ۲۰۳، ۲۵۶، ۲۹۹، ۳۳۳، ۳۴۹، ۳۵۲، ۳۷۱، ۳۹۸، ۴۱۸، ۴۲۳، ۴۲۵، ۴۵۰، ۴۶۱، ۴۷۳، ۴۹۵، ۵۷۶، ۶۲۶، ۶۵۶، ۶۶۶، ۶۸۳، ۷۳۵، ۷۹۴، ۸۴۴

محمد حسين فخيمي، ۷۲۸

محمد حسين فشارکی، ۷۸، ۸۲۳، ۸۵۵

محمد حسين فضل الله، ۲۵۹، ۳۹۸

محمد حسين کاشف الغطاء، ۹۰، ۳۰۲، ۳۴۴، ۴۱۲، ۵۳۴، ۶۲۶، ۶۵۶، ۷۰۴، ۷۳۹، ۸۲۹، ۸۴۴، ۸۴۷، ۸۵۲

محمد حسين کاظمی، ۳۱۸، ۴۶۳، ۶۶۷

محمد حسين کربلايي، ۴۶۴

محمد حسين کشمیری، ۴۶۴

محمد حسين کلباسی اصفهانی، ۶۷۸

محمّد حسين لنگرودی، ۷۷۲

محمّد حسين مازندرانی، ۲۹۵، ۵۵۰، ۸۲۴

محمّد حسين محلاتی، ۷۱۶

محمّد حسين مرعشی شهرستانی، ۴۹۷

محمّد حسين مسجدجامعی، ۴۹، ۷۹۲

محمّد حسين مسجد شاهي، ۵۵۷

محمّد حسين ناصر الشريعه، ۳۷۰

محمّد حسين نجفی، ۸۶۶

محمّد حسين هزار جریبی، ۳۷۸

محمّد حسینی همدانی، ۲۶

محمّد حقّی سرایی، ۳۶۲

محمّد حکیم خراسانی، ۷۸، ۷۰۹، ۸۲۲

محمّد خادمی، ۳۳۰

محمّد خراسانی، ۷۴۸

محمّد خطیب، ۹۰۱

محمّد داماد، ۵۸۰

محمّد داماد، ۱۱۳، ۱۸۸،

ص: ۶۹۱

محمّد دشتی، ۳۶۲

محمّد رجایی اصفهانی، ۱۷۳

محمّد رحیم اهری تبریزی، ۷۹۴

محمّد رشتی، ۶۳۳

محمّد رضا آل یاسین، ۳۵، ۴۳، ۲۲۳، ۳۹۸، ۵۲۲، ۶۵۶، ۷۹۹

محمّد رضا اصفهانی، ۴۸۷، ۶۱۷، ۶۸۵، ۶۹۱، ۷۴۸

محمّد رضا اعرجی، ۲۹۵

محمّد رضا بحر العلوم، ۱۷۴

محمّد رضا پشت مشهدی کاشانی، ۹۱۱

محمّد رضا تنکابنی، ۴۸، ۲۴۴، ۳۰۶، ۵۸۱، ۶۳۲، ۶۳۸

محمّد رضا توحیدی، ۸۴۱

محمّد رضا جرقویه اصفهانی، ۴۹۸، ۸۶۳

محمّد رضا جعفری، ۱۵۰، ۳۹۸

محمّد رضا حسینی شیرازی، ۴۹۲

محمّد رضا خراسان، ۱۷۱

محمّد رضا سعیدی، ۶۹۵

محمّد رضا شالچی، ۱۱۰

محمّد رضا شریعتمدار، ۲۲۱

محمّد رضا شریف تنکابنی، ۳۳

محمّد رضا شفیعی، ۳۷۰

محمّد رضا شوشتری، ۷۷۵

محمّد رضا طبسی، ۱۱۳، ۲۹۶، ۳۶۵، ۴۷۲

محمّد رضا طبسی حائری، ۵۵۰، ۵۵۲

محمّد رضا عامری، ۴۴، ۲۵۸

محمّد رضا کاشف الغطا، ۲۰۸

محمّد رضا کشفی، ۶۷۰

محمّد رضا کلباسی، ۹۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۵۷۱، ۵۷۲، ۹۰۴

محمّد رضا گلیایگانی، ۵۱، ۵۷، ۶۳، ۷۰، ۷۱، ۷۴، ۸۷، ۸۸، ۹۰، ۹۳، ۱۰۲، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۶۲، ۱۷۸، ۱۹۴، ۱۹۹، ۲۰۳، ۲۲۶، ۲۳۴، ۲۷۴، ۲۷۹، ۲۸۴، ۲۹۰، ۲۹۲، ۲۹۵، ۳۲۹، ۳۴۰، ۳۷۳، ۳۷۶، ۳۹۲، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۳۵، ۴۷۰، ۵۰۹، ۵۲۶، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۵۰، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۸، ۵۷۰، ۵۷۷، ۵۸۰، ۵۹۷، ۶۱۲، ۶۱۴، ۶۲۹، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۵۰، ۶۹۰، ۶۹۳، ۶۹۴، ۷۰۷، ۷۱۹، ۷۳۷، ۷۵۵، ۷۶۸، ۷۷۰، ۷۷۸، ۸۰۴، ۸۰۶، ۸۱۲، ۸۱۴، ۸۴۵، ۸۸۹، ۹۰۴، ۹۱۲، ۹۱۸

محمّد رضا محقق تهرانی، ۷۱۴

محمّد رضا مرعشی رفسنجانی، ۷۷۷، ۷۸۰

محمّد رضا مروارید، ۷۸۷

محمّد رضا مسجد شاهی، ۷۸، ۵۳۴، ۵۳۴، ۶۱۲، ۶۸۴، ۶۹۱، ۷۰۹، ۷۵۸، ۸۲۲

ص: ۶۹۲

۸۵۵، ۸۶۶، ۸۶۸

محمّد رضا مظفر، ۱۷۵، ۵۲۲، ۵۶۵، ۵۶۴، ۶۷۳، ۸۸۶، ۹۰۴

محمّد رضا معزّی دزفولی، ۳۸، ۲۴۲

محمّد رضا مهدوی دامغانی، ۸۵۰

محمّد رضا مهدوی کنی، ۱۹۳، ۳۰۷، ۷۰۸

محمّد رضا میبدی، ۵۴۱

محمّد رضوی، ۳۸۸

محمّد رضی زنکی پوری، ۳۸۵

محمّد روحانی، ۱۱۵، ۱۵۰، ۱۶۱، ۱۷۵، ۲۵۳، ۲۹۵، ۳۵۳، ۴۷۷

محمّد روحانی کرمانی، ۴۰۷

محمّد سرخابی، ۴۴۶

محمّد سرور، ۶۰۲

محمّد سرور اوجی، ۷۱۱

محمّد سرور واعظ بهسودی، ۳۵۴، ۶۰۲

محمّد سعادت مصطفوی، ۴۳۹

محمّد سعید حکیم، ۳۱۵، ۳۱۷، ۳۵۳، ۴۱۹

محمّد سلطان العلماء، ۷۳، ۳۹۱، ۵۳۶، ۷۲۳

محمّد شاهرودی (سید)، ۴۲، ۱۱۱، ۳۵۳

محمّد شاهرودی (شیخ)، ۸۲۴

محمّد شریعت، ۱۷۵

محمّد شریف رازی، ۳۹، ۷۹، ۸۶، ۲۳۷، ۳۰۷، ۳۶۷، ۴۷۰، ۵۲۷، ۶۰۶، ۷۰۸

محمّد شمس الدین عراقی، ۸۴۱

محمّد شیرازی، ۴۸۷، ۴۹۲، ۸۲۴

محمّد صادق احمد آبادی اصفهانی، ۵۳۴

محمّد صادق بحر العلوم، ۱۷۵، ۱۷۶

محمّد صادق تویسرکانی، ۲۱۸

محمّد صادق تهرانی، ۲۹۸

محمّد صادق جعفری، ۱۵۰، ۲۵۳، ۳۹۸، ۳۹۹

محمّد صادق حجت، ۲۸۲

محمّد صادق حکیم، ۶۲۷

محمّد صادق خاتون آبادی، ۷۸، ۶۱۲، ۶۷۹

محمّد صادق سعیدی، ۴۴۴

محمّد صادق صدر، ۵۱۷، ۵۲۱

محمّد صالح حائری سمنانی، ۴۱۲، ۴۲۹، ۴۳۱، ۸۴۵، ۸۴۶

محمّد صدر، ۵۲۱

محمّد صدوقی، ۲۳، ۵۷، ۵۹، ۹۳، ۹۷، ۲۳۳، ۳۶۵، ۴۰۴، ۵۳۹، ۷۰۷، ۷۵۵، ۸۸۸، ۹۰۷

محمّد ضیاء آبادی، ۳۴

محمّد طاهر آل راضی، ۴۴، ۱۷۵، ۶۱۹

محمّد طاهر بحرانی، ۴۹۸

محمّد طاهر حیدری، ۵۱۹

محمّد طاهر خاقانی، ۳۴۴

محمّد طاهر طاہری، ۵۴۰

محمّد طاہر قمی، ۱۰۰

محمّد طاہر کاظمینی، ۶۶۰

محمّد طباطبائی فشارکی، ۲۹۸

محمّد طہ حویزی،

ص: ۶۹۳

محمد طهرانی، ۸۶۳

محمد طه نجف، ۳۱۸، ۴۶۳، ۶۶۷

محمد ظاهر محقق بهسودی، ۷۱۱

محمد عبده، ۲۸۶

محمد عراقی، ۷۲۳

محمد عسکری تهرانی، ۵۳۴، ۵۶۶

محمد عصّار، ۴۲۴

محمد علوی کاشانی، ۷۵۷

محمد علی، ۳۷۸

محمد علی ابن الرضا، ۵۹۹

محمد علی اجتهادی اراکی، ۵۷

محمد علی احمدیان، ۶۳

محمد علی ادیب تهرانی، ۶۳، ۹۰، ۱۳۴، ۱۷۸، ۱۹۶، ۳۶۰، ۴۷۰، ۵۱۱، ۵۹۷، ۷۸۰

محمد علی اراکی، ۵۱، ۷۴، ۸۸، ۱۷۹، ۲۹۰، ۳۲۹، ۳۷۳، ۴۳۴، ۵۲۶، ۵۳۶، ۵۹۷، ۶۱۲، ۶۹۱، ۷۱۷، ۷۶۸، ۷۷۹، ۷۹۲، ۷۹۷، ۸۱۲

، ۸۸۸، ۸۸۹، ۹۱۲

محمد علی اردبیلی، ۸۶۱

محمد علی اردوبادی، ۴۰۵

محمد علی اسماعیل پور قمشه ای، ۴۹

محمد علی انصاری، ۱۱۵، ۱۳۴، ۱۴۹، ۱۶۰

محمد علی انگجی، ۵۸۶

محمد علی بهبهانی، ۳۷۰

محمد علی تبریزی، ۹۰۱

محمد علی تسخیری، ۳۱۵

محمد علی توحیدی تبریزی، ۳۵۳

محمد علی جزایری، ۲۳۸، ۶۶۹

محمد علی جمالی، ۵۱۷

محمد علی حائری خرم آبادی، ۲۷۷

محمد علی حائری سنقری، ۵۵۰

محمد علی حائری طبسی، ۳۳۶، ۵۵۰

محمد علی حائری قمی، ۴۸، ۴۵۰، ۵۲۹، ۵۵۶، ۸۹۳، ۸۹۷، ۹۰۴

محمد علی حائری کرمانی، ۸۷، ۷۱۷، ۷۷۸

محمد علی حبشی، ۳۴۴

محمد علی حزین گیلانی، ۳۷۰

محمد علی حسینی صادقی، ۵۰۳

محمد علی حقی سرابی، ۳۰۸

محمد علی حکیم، ۳۱۵

محمد علی حمّامی، ۶۲۷

محمد علی رجایی، ۲۰۲

محمد علی رضوی کشمیری حائری، ۶۷۲

محمّد علی سرابی، ۳۵، ۳۰۹

محمّد علی سیویه، ۵۵۲

محمّد علی شاه آبادی، ۴۸، ۱۷۹، ۳۰۶، ۴۱۲، ۴۵۰، ۵۳۳، ۷۱۴، ۷۳۹، ۷۹۷، ۸۹۳

محمّد علی شرقی، ۴۶۸

محمّد علی صدوقی، ۲۰۲

محمّد علی صندوق، ۲۵۸، ۴۶۴

محمّد علی

ص: ۶۹۴

عارفی، ۵۵۶

محمد علی عالم، ۷۰۹

محمد علی عالمی دامغانی، ۵۵۸

محمد علی غروی اردوبادی، ۳۵، ۵۴۶

محمد علی فتحی دزفولی، ۸۵۵

محمد علی قاضی طباطبایی، ۷۰، ۵۸۶، ۹۰۷

محمد علی قبلان، ۴۶۴

محمد علی کاظمی خراسانی، ۱۷۲، ۲۲۳، ۳۹۸، ۴۸۰، ۵۰۶، ۶۲۶، ۶۳۸، ۶۵۰، ۷۳۵، ۷۹۹

محمد علی کاظمینی بروجردی، ۶۶۰

محمد علی محسنی، ۳۳۲

محمد علی محلاتی، ۷۱۶

محمد علی مدرس افغانی، ۲۴۲، ۲۶۱، ۲۹۲، ۶۱۶، ۷۳۱

محمد علی مدرس تبریزی، ۷۰۴

محمد علی مدرسی طباطبایی یزدی، ۷۵۲

محمد علی مرعشی شهرستانی، ۴۹۷

محمد علی معزی دزفولی، ۴۲۸

محمد علی موحد ابطحی، ۸۱۴

محمد علی موسوی جزایری، ۲۴۳

محمد علی موسوی حمّامی، ۳۲۴

محمد علی میلانی، ۵۵۳

محمّد غروی، ۱۸۹

محمّد غروی بهبهانی، ۸۴

محمّد فاضل ایروانی، ۱۷۰

محمّد فاضل قائینی، ۳۵، ۷۳۱، ۷۳۹

محمّد فاضل لنکرانی، ۱۹۸، ۳۳۶، ۴۵۱، ۵۲۹، ۶۰۵، ۶۰۶

محمّد فاطمی ابهری، ۶۱۴

محمّد فشارکی، ۹۱۱

محمّد فکور یزدی، ۵۹، ۲۰۱، ۳۲۸، ۳۶۵، ۵۸۰

محمّد فیاض، ۵۸۳

محمّد فیروز آبادی، ۲۷۳، ۶۸۰

محمّد فیض قمی، ۱۳۴، ۳۴۲، ۳۶۰، ۴۵۰، ۵۳۴، ۸۳۶

محمّد کاشی، ۹۰۳

محمّد کاظم ابن الشیخ، ۳۸

محمّد کاظم حائری قزوینی، ۶۵۲

محمّد کاظم خراسانی، ۵۹۱

محمّد کاظم دامغانی، ۴۱۵، ۸۵۰

محمّد کاظم سعیدی، ۴۴۴

محمّد کاظم شیرازی، ۲۷، ۳۹، ۱۷۲، ۲۲۳، ۲۴۵، ۳۹۸، ۴۲۳، ۴۹۵، ۵۰۶، ۶۷۵، ۶۷۹، ۷۰۹، ۷۱۶، ۷۳۹، ۸۲۹

محمّد کاظم عصار، ۲۵، ۶۳۳

محمّد کاظم معزی دزفولی، ۶۸۱

محمد کاظم مکی، ۳۱۶

محمد کاظم یزدی، ۲۳، ۵۲، ۵۷، ۸۰، ۸۴، ۱۷۰، ۱۷۴، ۲۳۸، ۲۶۸، ۳۵۱، ۴۵۷، ۴۶۳، ۴۸۳، ۵۲۹، ۵۴۲، ۵۴۵، ۵۸۵، ۵۹۱، ۶۲۶،
۶۷۲، ۶۹۸، ۷۱۶، ۷۵۷، ۷۷۷، ۷۸۰

محمد کبیر

ص: ۶۹۵

قمی، ۱۳۶، ۸۳۶

محمد کرمی حویزی، ۶۰۵، ۶۶۷

محمد کوهستانی، ۳۷۸، ۷۲۶، ۸۷۳

محمد لاکانی، ۵۹، ۹۳، ۳۶۵، ۶۹۸، ۷۸۹

محمد مجاهدی، ۵۲، ۵۷، ۵۹، ۹۳، ۱۹۲، ۱۹۴، ۲۱۳، ۲۳۳، ۳۰۹، ۴۷۰، ۵۸۷، ۶۱۴، ۶۲۳، ۶۸۷، ۷۱۷، ۷۸۵، ۷۸۹، ۸۰۶، ۸۳۱،

۸۸۸

محمد مجتهد، ۷۸، ۹۰۶

محمد مجتهدی نجفی، ۷۷۹

محمد محقق داماد، ۵۵، ۵۷، ۷۰، ۹۳، ۱۹۴، ۲۰۱، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۲۶، ۲۹۰، ۲۹۸، ۳۲۹، ۳۷۶، ۳۹۴، ۴۰۴، ۴۳۴، ۵۰۲، ۵۰۹، ۵۱۳،

۵۲۶، ۵۳۶، ۵۵۸، ۶۰۰، ۶۱۲، ۶۸۷، ۷۱۷، ۷۵۵، ۷۶۸، ۷۷۸، ۷۸۵، ۷۹۰، ۷۹۷، ۸۱۴، ۸۳۱، ۸۴۵، ۸۷۱، ۸۸۸، ۹۱۲

محمد محمدی اشتهااردی، ۷۱۹

محمد محمدی گیلانی، ۴۹، ۶۲، ۳۶۲

محمد محمودی دشتی، ۷۳۵

محمد مدرّس، ۷۸، ۶۴۳، ۷۴۷، ۷۵۵

محمد مشکاه بیرجندی، ۸۶۷

محمد مصطفی جوهر، ۳۸۵

محمد مظفری قزوینی، ۸۰۱

محمد مفتاح، ۳۶۲

محمد مفتی الشیعه اردبیلی، ۳۳۶

محمد موسوی کلانتر، ۶۷۵

محمد مولانا، ۸۴۴

محمّد مهدی بحر العلوم، ۱۷۴

محمّد مهدی بیگلری دزفولی، ۴۳۱

محمّد مهدی حکیم، ۴۱۹

محمّد مهدی خلخالی، ۳۵۳

محمّد مهدی شمس الدین، ۲۶۰، ۳۹۸، ۴۷۶، ۶۲۷

محمّد مهدی شهرستانی، ۴۹۷

محمّد مهدی صدر، ۵۲۱

محمّد مهدی مرتضوی لنگرودی، ۷۷۰

محمّد مهدی موسوی خراسان، ۲۰۴

محمّد مهدی موسوی کاظمی، ۵۵۱

محمّد میبدی، ۲۷۰، ۳۴۰

محمّد مؤمن قمی، ۲۸۱

محمّد نجف آبادی، ۷۸، ۴۲۲، ۶۱۲، ۶۷۹، ۷۰۹، ۷۴۸، ۸۲۲

محمّد نجفی، ۹۱۱

محمّد نصراللهی خراسانی، ۸۷۱

محمّد نظام، ۵۰۱

محمّد نقابی، ۳۷۶

محمّد نوری موسوی، ۸۸۲

محمّد نهاوندی، ۳۲۲

محمّد واصف گیلانی، ۹۱۸

محمّد وحید گلیایگانی، ۸۹۱

محمّد وحیدی، ۸۳۷

محمّد وحیدی شبستری، ۸۹۳

محمّد هاجری احسائی، ۹۰۱

محمّد هادی امینی، ۴۴، ۱۷۰

محمّد هادی

ص: ۶۹۶

به، ۲۰۰

محمد هادی حسین زاده مقدس، ۸۰۴

محمد هادی روحانی، ۴۰۴

محمد هادی معرفت، ۸۶۵

محمد هادی میلانی، ۲۶، ۲۷، ۳۹، ۷۱، ۱۸۱، ۲۳۵، ۲۴۷، ۲۸۲، ۳۹۷، ۴۰۵، ۴۱۵، ۴۸۷، ۴۹۸، ۵۰۹، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۷۴، ۵۷۴،

۶۱۶، ۶۳۹، ۶۵۲، ۷۶۱، ۷۷۶، ۷۸۳، ۸۵۰، ۸۶۱، ۸۶۱، ۸۶۹، ۸۸۴، ۹۰۱

محمد هاشم چهارسوقی، ۴۱۲، ۷۴۷

محمد همدانی، ۱۷۹، ۱۹۶، ۴۲۲، ۵۱۱، ۵۸۵

محمد یثربی کاشانی، ۳۹۸، ۹۱۳

محمد یزدی، ۴۹

محمود ابوریه، ۸۹۲

محمود استعلامی، ۸۲

محمود انصاری، ۳۰۴

محمود انصاری قمی، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۶۰، ۳۹۸

محمود حکیم، ۶۵۴

محمود حلبی، ۳۲۲

محمود دوزدوزانی، ۱۹۴، ۶۰۰، ۸۳۵

محمود رنکوسی، ۴۱۶

محمود روحانی، ۳۹۷، ۵۱۱

محمود ریسی، ۵۴، ۴۲۲

محمود شاهرودی، ۳۱، ۳۵، ۴۰، ۴۱، ۹۴، ۱۰۶، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۶۲، ۱۶۸، ۱۷۲، ۲۰۵، ۲۲۳، ۲۳۵، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۵، ۲۹۹، ۳۰۹،
۳۱۰، ۳۲۶، ۳۲۹، ۳۳۳، ۳۷۹، ۳۸۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۸، ۴۲۹، ۴۵۷، ۵۰۳، ۵۳۹، ۵۷۲، ۶۵۷، ۶۸۸، ۷۱۰، ۷۲۶، ۷۳۱، ۷۳۵، ۷۵۳،
۸۰۱، ۸۱۵، ۸۲۹، ۸۳۳، ۸۴۸، ۸۵۱، ۸۵۳، ۸۶۹، ۸۷۳، ۸۷۵، ۹۱۶، ۹۱۷

محمود شلتوت، ۴۷۴

محمود شهابی، ۷۹۲

محمود شیرازی، ۳۵۲، ۷۷۵، ۷۷۶

محمود طالقانی، ۹۱، ۵۶۷

محمود کلباسی، ۸۵۸

محمود مرعشی شوشتری، ۸۳۳

محمود مسجد جامعی، ۷۹۲

محمود مفید، ۵۷۱، ۵۷۲، ۷۴۷، ۸۱۴، ۸۲۲

محمود میثمی عراقی، ۷۲۳

محمود نجفی، ۹۳، ۷۵۸

محمود هاشمی، ۴۶۶

محمود یوسفی غروی، ۹۱۶

محمی الدین مامقانی، ۷۰۳

محمیی الدین غریفی، ۳۹۸

محمیی الدّین فاضل هرنندی، ۶۱۲

مختار امینیان، ۸۵۴

مدرس تهرانی، ۸۳۶

مرتضی آشتیانی، ۲۸۲، ۴۹۸، ۵۳۳، ۶۰۵

مرتضی آل یاسین، ۳۱۸، ۵۲۲، ۶۵۶

مرتضی اردکانی، ۷۸

ص: ۶۹۷

مرتضی انزابی، ۵۸۵

مرتضی انصاری، ۱۴۹

مرتضی بروجردی، ۳۵۳

مرتضی بنی فضل، ۱۹۴

مرتضی پسندیده، ۲۱۹، ۲۲۰

مرتضی حائری، ۸۷، ۱۷۹، ۲۰۱، ۲۷۴، ۲۷۹، ۲۸۴، ۲۹۵، ۳۰۹، ۳۴۶، ۴۱۱، ۴۳۵، ۶۰۶، ۶۹۷، ۷۱۷، ۷۵۵، ۸۳۱، ۸۹۱

مرتضی حسینی لنگرودی، ۷۶۷

مرتضی حسینی مرعشی نجفی، ۷۸۲

مرتضی خراسانی، ۷۰۹، ۷۴۸

مرتضی خسرو شاهی، ۵۷۷، ۸۳۵

مرتضی خلخالی، ۶۵۴، ۷۵۲، ۸۲۴

مرتضی شبستری، ۹۸، ۲۲۶، ۸۳۵

مرتضی طالقانی، ۱۴۹، ۱۶۰، ۲۴۵، ۲۵۷، ۳۵۲، ۶۶۵، ۶۷۳، ۶۷۸، ۷۸۳، ۸۵۲، ۸۹۷

مرتضی عسکری، ۳۱۹، ۵۶۶، ۵۶۷، ۶۴۱

مرتضی علوی فریدنی، ۶۳، ۱۷۲، ۳۹۴، ۷۰۷

مرتضی فرید تنکابنی، ۶۳۷

مرتضی فیروز آبادی، ۴۰۸، ۶۵۴

مرتضی کشمیری، ۵۶۶

مرتضی لنگرودی، ۶۰، ۷۷۰، ۸۱۲

مرتضی مدرّس گیلانی، ۷۳۹

مرتضی مطهری، ۹۸، ۲۱۰، ۲۳۳، ۵۱۳، ۵۳۹، ۸۳۹

مرتضی موحد ابطحی، ۸۱۴، ۸۲۲

مرتضی موسوی پسندیده، ۲۱۸

مرتضی موسوی حکمی دزفولی، ۳۱۲

مرتضی نجفی بروجردی، ۱۸۴

مرتضی نجومی، ۲۰۳، ۲۷۰، ۲۷۲، ۳۴۱، ۳۹۸، ۶۳۹، ۸۸۲

مرتضی وحیدی شبستری، ۸۳۶

مردوخ کردستانی، ۱۳۶

مسلم حلی، ۶۱۹

مسلم ملکوتی، ۳۵۳، ۸۲۴

مسیح تهرانی، ۵۶۷، ۷۹۲

مسیح تهرانی استرآبادی، ۴۴۱

مشکور نجفی، ۷۶۴

مصطفی آل اعتماد، ۹۰۱

مصطفی اعتمادی، ۲۹۲

مصطفی تفرشی، ۶۴

مصطفی جمال الدین، ۲۵۸، ۴۱۹

مصطفی خمینی، ۲۱۸، ۳۴۷، ۵۱۴، ۶۹۵، ۹۱۶

مصطفی شیرازی، ۸۶۳

مصطفی صدر، ۵۲۵

مصطفی صفایی خوانساری، ۵۳۳

مصطفی قاینی، ۴۳۹

مصطفی مهدوی، ۸۲۴

مصطفی میرخانی، ۸۵۸

مصطفی نورانی اردبیلی، ۳۳۶، ۸۴۲، ۸۷۵

مصطفی هاشمی، ۳۸۱

مصلح الدین مهدوی، ۶۱۲، ۷۱۰، ۸۶۸

معلم حبیب آبادی، ۶۲۳، ۸۵۵

مفتی الشیعه، ۳۳۸

مفید فقیه، ۶۲۷

ملک فیصل، ۶۸۳

منصور انصاری، ۴۲۸، ۴۳۱

موسوی مُهری، ۱۸۷

موسی خوانساری، ۲۲۳، ۲۳۹، ۳۳۳

ص: ۶۹۸

۷۹۹، ۴۲۳، ۳۴۹

موسی دعیل، ۷۳۹

موسی زرآبادی، ۴۲۲

موسی زنجانی، ۳۰۹، ۸۲۸، ۸۳۱، ۸۴۵

موسی سودانی، ۷۷۵

موسی شبیری زنجانی، ۷۲، ۹۹، ۱۹۹، ۲۰۱، ۲۱۰، ۲۱۲، ۲۱۶، ۲۸۱، ۲۸۶، ۲۹۷، ۳۱۱، ۳۴۶، ۳۹۴، ۳۹۶، ۵۱۶، ۵۶۹، ۵۷۹، ۶۱۵،

۸۳۲، ۸۹۶، ۹۱۴

موسی شراره، ۴۶۳، ۴۶۳، ۴۶۵

موسی صدر، ۲۰۱، ۲۸۶، ۳۶۶، ۳۹۴، ۴۷۷، ۵۱۳

موسی عباسی زنجانی، ۵۲، ۷۰، ۷۲۸

موسی فقیهی، ۵۸۳

موسی کلانی، ۲۰۵

موسی گیلانی، ۶۶۵

مولا عنایه الله قهپایی، ۵۷۳

مولا محمد تقی هراتی، ۶۷۲

مولی محمد علی قراچه داغی تبریزی، ۳۷۱

مهدی آشتیانی، ۳۹، ۲۳۰، ۲۴۴، ۲۷۴، ۲۷۹، ۴۱۵، ۴۸۰، ۶۳۳، ۶۶۵، ۸۵۸

مهدی آل طیب، ۴۸۳

مهدی اصفهانی، ۱۸۱، ۳۰۹، ۳۳۳، ۴۳۹، ۴۵۰، ۴۷۰، ۴۹۵، ۶۶۶، ۷۰۵، ۷۱۴، ۷۸۷، ۸۱۰، ۸۵۰

مهدی الهی قمشه ای، ۶۷۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۷، ۸۶۷

مهدی امامی مازندرانی، ۷۷۸

مهدی انگجی، ۶۰۰

مهدی بحر العلوم، ۲۲۱

مهدی جدیدی، ۶۹، ۳۷۶

مهدی حائری، ۷۱۹

مهدی حائری تهرانی، ۲۷۳

مهدی حائری یزدی، ۲۷۹، ۸۶۷

مهدی حجازی شهرضایی، ۳۵۳

مهدی حکمی قمی، ۱۱۲، ۱۴۹، ۱۶۰، ۵۵۶، ۵۶۷

مهدی حکیم، ۳۱۹، ۶۲۷

مهدی خالصی، ۶۸۳

مهدی خضری، ۷۹۹

مهدی درچه ای، ۴۲۲، ۷۰۹، ۷۴۸، ۸۲۲

مهدی روحانی، ۲۱۰، ۳۹۳، ۵۲۹، ۵۳۲، ۶۵۰، ۶۵۱

مهدی سماوی، ۴۱۹

مهدی سوبج بصری، ۴۵۴

مهدی شهیدی، ۴۹۵

مهدی شیرازی، ۴۸۷، ۴۹۲، ۴۹۴، ۴۹۸، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۵۲، ۷۳۲، ۹۰۱

مهدی صادقی تبریزی، ۶۸۷

مهدی صدر موسوی کاظمی، ۵۱۹

مهدی طباطبایی، ۴۴۹

مهدی طباطبایی بحرالعلوم، ۲۲۱

مهدی عالم، ۷۸۹

مهدی علوی بخشایشی، ۵۷۷

مهدی غروی اصفهانی، ۳۲۲، ۸۰۸

مهدی غضنفری خوانساری، ۵۹۷

مهدی فقاہتی، ۱۰۶

مهدی قاضی، ۸۰۱

مهدی قمی، ۶۱۶

ص: ۶۹۹

مهدی کابلی، ۲۹۵

مهدی کاشانی، ۹۳

مهدی کاشف الغطاء، ۵۹۲

مهدی کشفی، ۳۶۰

مهدی کوچه حرمی قمی، ۲۸۹

مهدی لاکانی، ۴۸۰، ۶۹۸

مهدی مازندرانی، ۲۳، ۵۹، ۳۴۲، ۳۵۲، ۶۲۹، ۶۹۸، ۸۱۴، ۸۹۳، ۹۰۴

مهدی مجدالاسلام نجفی اصفهانی، ۸۶۶

مهدی مخزومی، ۷۹۹

مهدی مدرس یزدی، ۷۵۰

مهدی مرعشی، ۷۷۷، ۷۸۰، ۷۸۱

مهدی معزالدوله، ۳۷۳

مهدی مهدوی لاهیجی، ۸۵۲

مهدی نجفی مسجدشاهی، ۵۲۷، ۹۰۴

مهدی نراقی، ۶۷۷

مهدی نوغانی، ۸۸۴

مهدی یثربی کاشانی، ۹۱۱

مهر علی خویی، ۱۳۵

میرابوالقاسم خوانساری، ۴۱۲

میر بابا شبستری، ۸۳۵

میر داماد، ۵۶۲

میرزا آقا اصطهباناتی، ۲۲۳، ۲۳۵، ۴۷۱، ۴۸۰، ۵۹۲، ۶۷۵، ۶۷۸، ۷۰۹، ۷۳۶، ۸۲۹، ۸۴۸، ۸۵۲، ۸۵۳

میرزا آقا ترابی دامغانی، ۵۹۷، ۸۳۹، ۹۰۴

میرزای شیرازی، ۴۳، ۳۹۳، ۵۲۱، ۵۸۰، ۵۹۱، ۷۱۶، ۷۷۸، ۷۸۰، ۹۱۱

میرزای قمی، ۳۷۸، ۳۹۳

میرزای نائینی، ۲۷، ۳۵، ۴۰، ۴۹، ۵۴، ۸۴، ۱۷۴، ۱۸۴، ۲۰۳، ۲۰۸، ۲۵۳، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۳۱۲، ۳۲۶، ۳۵۲، ۳۷۱، ۳۹۷، ۴۲۳، ۴۲۵، ۴۷۳، ۴۸۷، ۵۲۱، ۵۴۳، ۵۹۲، ۵۹۷، ۶۱۷، ۶۲۶، ۶۷۶، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۹۱، ۷۱۶، ۷۵۲، ۷۶۷، ۷۸۳، ۷۹۹، ۸۴۷، ۸۵۲

مؤمل صدر، ۵۲۵

مؤیدالدین جندی، ۲۵

ن

ناصر آل سلمان، ۳۱

ناصر حسین موسوی هندی، ۱۱۰

ناصر خسرو قبادیانی، ۵۶۲

ناصر مکارم شیرازی، ۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۷۶، ۲۸۴، ۲۸۶، ۳۶۲، ۳۶۶، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۲

نجم الدین عسکری تهرانی، ۵۶۷

نجم الدین محمد مرعشی، ۷۸۲

نصرالله اشکوری، ۲۵۳

نصرالله حویزی، ۶۶۷

نصرالله شبستری، ۹۱، ۹۲، ۴۶۱

نصرالله گلستانه اصفهانی، ۷۷۵

نصر اللہ مستنبط، ۳۴۴، ۶۷۰

نصرت اللہ بناروانی میانجی، ۱۹۴، ۵۲۹

نصیر الاسلامی، ۴۳۴

نظام العلماء، ۱۰۶

نظر علی گیلانی، ۲۴

نعمت اللہ جزایری،

ص: ۷۰۰

۲۳۸، ۲۴۲، ۳۸

نعیما گیلانی، ۲۵

نورالدین بن سید نعمت الله شوشتری، ۴۸۳، ۵۲۱

نورالدین جزایری، ۷۹۹

نورالدین حسینی میلانی، ۸۶۱

نورالدین شهرستانی، ۷۶۷

نورالدین شیرازی، ۴۹۵، ۵۷۲

نورالدین عراقی، ۷۳

نوری همدانی، ۳۶۶، ۸۳۴، ۸۴۰

و

واسع کاظمی، ۷۷۳، ۸۰۸

وحید بهبهانی، ۴۹۷، ۵۲۲

ویکتور هوگو، ۲۴۷

ه

هادی باریک بین، ۸۰۳

هادی بیجاری گروسی، ۸۳۸

هادی تهرانی، ۴۴۶، ۷۹۵

هادی خراسانی، ۵۵۲، ۶۱۶، ۶۵۲

هادی روحانی، ۳۹۶، ۴۰۱

هادی سبزواری، ۲۴، ۵۷۴

هادی سلیمانی، ۴۵۲

هادی شریعت زاده، ۷۳۷

هادی صدر، ۴۳، ۵۱۷

هادی طهرانی، ۸۴۴

هادی قرشی، ۳۱، ۸۸۶

هادی مدرسی، ۹۰۱

هادی نجفی، ۸۶۸

هادی نیری، ۳۷۶

هادی هادوی، ۵۵۶

هاشم آملی، ۴۸، ۱۶۸، ۱۷۲، ۲۱۰، ۲۹۵، ۳۶۲، ۳۷۹، ۴۰۴، ۴۰۵، ۵۰۹، ۵۳۹، ۵۷۷، ۶۲۹، ۶۳۲، ۶۷۰، ۷۱۹، ۷۲۶، ۷۶۸، ۷۷۰، ۸۳۱، ۸۷۳، ۹۱۸

هاشم بحرانی، ۱۸۷

هاشم حسینی تهرانی، ۵۴۵، ۸۲۴

هاشم قزوینی، ۶۶، ۱۸۱، ۴۱۵، ۴۱۶، ۵۰۸، ۶۶۳، ۷۱۴، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۸۷، ۷۹۰، ۸۰۸، ۸۱۲

هاشم موسوی آل سلمان، ۳۰

هاشم موسوی حدّاد، ۲۹۹، ۶۷۳

هاشم موسوی خویی، ۷۸۵

هاشم موسوی قزوینی، ۶۵۲

هاشم هاشمی، ۳۱۶

هبهالدین شهرستانی، ۴۱۲، ۵۶۷

هبه الله ثلاثری، ۴۲۲

هبهالله هرنندی، ۳۴۸، ۵۲۶

هدایت الله آقا نجفی، ۷۰۵

هدایت الله وحید گلپایگانی، ۵۳۶، ۸۹۱

ی

یحیی احمدآبادی، ۳۲۸

یحیی انصاری شیرازی، ۱۹۹

یحیی تقوی اشتهااردی، ۸۷، ۲۳۳

یحیی جواهری، ۱۸۹

یحیی جواهری، ۲۶۸

یحیی فاضل، ۶۱۲

یحیی فلسفی دارابی، ۳۹۸

یحیی مدرس، ۵۲

یحیی مدرسی یزدی، ۱۵۰، ۱۶۰، ۱۷۲، ۱۸۷، ۲۱۰، ۳۲۹، ۳۹۴، ۶۲۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۵، ۷۵۲

یحیی مفیدی، ۵۴، ۴۲۲

یحیی نوری، ۸۷۹

یدالله سحابی، ۳۰۰

یدالله نظر پاک، ۴۸

یعقوب مدرس، ۷۸۹

یوسف بیارجمندی

خراسانی، ۴۸۷، ۴۹۸، ۵۵۲، ۶۱۶

یوسف حکیم، ۳۱۵، ۳۱۸، ۳۵۳، ۴۷۷

یوسف خراسانی، ۶۵۲، ۷۳۲، ۹۰۱

یوسف صانعی، ۵۱۲

یوسف فقیه حاریصی، ۶۲۶

یوسف نقابی، ۳۷۶

یونس اردبیلی، ۴۱۵، ۷۶۱، ۷۹۰

یونس قزوینی، ۶۳۳

فهرست کتاب ها

آ-۱

آئین کشورداری از دیدگاه امام علی علیه السلام، ۶۰۹

آئین محمدی، ۶۱۸

آئین یهودیت و مسیحیت، ۸۸۰

آب حیات در شرح دعای سمات، ۷۵۷

آب سناباد در مدایح أهل بیت علیهم السلام، ۸۴۹

آتشکده آذر، ۲۱۰

آثار الحجّه، ۴۷۱، ۶۰۵

آثار الصادقین، ۶۱

آثار المعاصی، ۸۳۰، ۸۴۴

آثار تمدن اسلامی در اسپانیا و پرتغال، ۳۶۹

آخری انقلاب، ۲۶۵

آخرین امید، ۹۹

آخرین انقلاب، ۲۶۴

آداب الحرمین، ۴۱

آداب الصلاه، ۴۶۲

آداب بندگی، ۲۶۷

آداب معاشرت از دیدگاه وحی، ۲۳۴

آداب معاشرت در اسلام، ۸۸۹

آداب و احکام حج، ۶۹۳

آرامش، ۵۳۱

آراء الاصول، ۵۰۴

آراء الذرین، ۶۰۴

آزادی: تحلیلی از آزادی و اخلاق جنسی، ۹۱۵

آسان ترین حج، ۲۶۴

آسایش آوران: مقدس ترین داوران، ۶۶۲

آسمان و جهان، ۶۸۶

آغاز و انجام جهان، ۳۹۰

آغاز وحی و بعثت پیامبر در تاریخ و تفسیر طبری، ۳۶۹

آفاق فلسفه و تفکر، ۲۸۱

آفتاب تقیه، ۵۶۲

آفتاب شوستر، ۴۸۶

آفت اجتماع، ۴۸۲

آفریدگار جهان، ۲۸۶

آفرینش انسان، ۲۴۸

آگاهی و گواهی، ۲۸۱

آلات المرصد، ۷۴۴

آل محمد عليهم السلام کیست؟، ۷۵۹

آموزش قرآن، ۲۶۷

آنچه حجاج باید بدانند، ۲۳۱

آهنگ مدرس، ۷۴۵

آهی سوزان بر مزار شهیدان، ۶۴۱

آیات الاحکام، ۴۳۲، ۷۴۸، ۷۵۲، ۷۶۳، ۸۵۹، ۸۷۸

آیات الامامه، ۶۱۹

آیات الانوار فی فضائل النبی وآله الاطهار، ۹۱۷

آیات العقاید، ۵۷۵

آیات بینات فی حقیقه بعض المنامات، ۴۸۵

آیات معجزه آسای قرآن، ۶۲۴

آیا جنگ

ص: ۷۰۲

در طبیعت انسان است؟، ۲۴۹

آیا جهان بازیچه ای بیش نیست؟، ۲۵۱

آیا شریعت و طریقت و حقیقت با یکدیگر متفاوتند؟، ۲۵۱

آینه عمر، ۶۵۱

آیه الکرسی پیام آسمانی توحید، ۶۳۶

آیین جهان داری، ۱۳۵

آیین خود، ۴۴۸

آیین دوستی از دیدگاه قرآن و حدیث، ۵۷۸

آینه آفتاب، ۳۴۷

آینه دل، ۱۳۵

ابحاث حول الاحادیث و سندها الى امیرالمؤمنین فی صحیح البخاری، ۷۸۶

ابزار و وسایل تحقیق، ۳۶۳

ابواب الجنان، ۴۲۲

ابوطالب مؤمن قریش، ۲۶۶

اتحاف الطالب فی حلّ عقده المكاسب، ۶۶۸

الاثر الباقیه، ۳۷۵

اثبات صانع، ۸۰۲

اثباه الحجه و علائم الظهور، ۸۲۹

الاثر الحمید فی ذریه زید الشہید، ۳۳۷

الاثر الخالد فی اشعار سید ی الوالد، ۶۲۸

اثر الطوائع في القضاء على التراث العلمي و الادبي في العراق، ٣٦

الاجاره في الاسلام، ٧٥٣

اجتهاد در اسلام، ٨٨٩

اجتهاد در مقابل نص، ٣٦٩

الاجتهاد و التقليد، ٧٩، ٢١١، ٣٠١، ٣٣٨، ٤٧٩، ٤٩٤، ٥١٤

اجتهاد و تقليد، ٢٦٣، ٣٩٨، ٦٢٤

الاجماع في الشريعة الاسلاميه، ٥١٨

الاجماع والاخبار، ٥٢٧

الاجماعات، ٤٩٧

اجماعات فقه الشيعة و احوط الاقوال من احكام الشريعة، ٧٧٦

أجوبه الطبائى، ٧٤١

اجوبه المسائل الاروميه، ٨٩٥

اجوبه المسائل التستريه، ٧٧٦

اجوبه المسائل الدينيه، ٤٤٩، ٦١٧، ٦٣١

اجوبه المسائل فى التفسير، ٤٩٩

اجوبه المسائل فى العقائد، ٤٩٩

أجوبه المنشود فى الفقه، ٧٤١

اجود التقريرات، ٣٥٦

الاحاديث الصافيه فى العتره الطاهره، ٦٤٩

احاديث العتره عن طرق اهل السنه، ٧٢

الاحاديث المحرفه و الموضوعه، ٨١٧

الاحاديث النبويه ٦، ٩٠٠

احاديث امّ المؤمنين عائشه، ٥٦٩

احاديث اهل البيت عليهم السلام عن طريق اهل السنه، ٣٩٦

احاديث صعب امام رضا عليه السلام، ٧٩٦

احاديث صعب امام كاظم عليه السلام، ٧٩٦

احاديث فضائل

ص: ٧٠٣

و مناقب اهل بيت عليهم السلام، ٣٥٠

احاديث قدسيه، ٢٦٧

الاحتجاج، ٢٠٠

الاحتكار في الشريعة الاسلاميه، ٤٧٨

احتكار و گرانفروشی، ٢١٢

احراق لانه های فساد، ٩٢٠

احسن الاثر في تراجم مجتهدى القرن الرابع عشر، ٢٩٧

احسن الجزاء في اقامه العزاء على سيد الشهداء عليه السلام، ٢٩٦

احسن الحكايات، ٨٠٤، ٨٠٥

احسن السلوك في تهذيب تاريخ الامم والملوك، ٧٣٣

احسن الصراط، ٧٧١

احسن الوديعه، ٥٥١

احقاق عقائد الشيعة، ٨٩٥

احكام، ٩١٥

احكام افعال صبى در فقه شيعه، ٢٤٠

احكام الآيات، ٨١٦

احكام الحج، ٦٠٩

أحكام الخلل في الصلاة، ٧٤٤

احكام الرضاع، ٣٥٣

احكام السجن، ١٩٣

احكام السجون فى الشريعة و القانون، ٨٨٧

احكام الصلاه، ٨١١

احكام الغصب فى الفقه الاسلامى، ٤٦٧

احكام المساجد، ٣٠٠

الاحكام الواضحه، ٦٠٩

احكام جوانان و بانوان، ٥٠٩

احكام حقوق و اراضى، ٩١٩

احكام رضاع، ٨٥٦

احكام زمين و متعلقات آن، ٢١٢

احكام زندان در اسلام، ١٩٣

احكام عمره، ٦٩٣

الاحكام و الحقوق النسائيه فى الاسلام، ٤٥٥

احكام وصيت، ٤٣٢

احكامى از حج، ٦٩٣

احياء الموات، ٨١٨

الاخبار الدخليه، ٤٨٥

اخبار الرواه، ٨١٩

اخبار السيد الحميرى، ١١٠

اخبار شعراء الشيعة، ١١٠

اخبارنا فى بطلان الصوفيه، ٦٦١

اختران ادب، ۱۳۵

اختران جالب درباره شرح حال امامزادگان و علمای آل ابی طالب، ۸۷۰

اختران فروزان ری و تهران، ۴۷۱

اختران فقاہت، ۵۱، ۳۵۷، ۶۹۷

اختلاف المذاهب فی الفقه، ۷۴۴

اختیار مصباح السالکین، ۱۱۰

اخلاق از نظر اسلام، ۴۱۷

اخلاق از نظر قرآن و دستورات اجتماعی اسلام، ۲۷۶

اخلاق از نظر همزیستی و ارزش های انسانی، ۶۳۶

اخلاق الگیلانی، ۷۴۱

اخلاق اهل البیت، ۵۲۰

اخلاق پزشکی، ۸۷۷

اخلاق جاویدان، ۱۸۰

اخلاق جعفری، ۵۱۲

اخلاق در قرآن، ۶۲۴

ص: ۷۰۴

خلاق در نهج البلاغه، ۳۶۳

الاخلاق عند الامام الصادق عليه السلام ، ۴۲۱

اخلاق غزالی یا کلید معرفت، ۷۴۴

الاخلاق فی الاسلام ..، ۸۲۱

اخلاق مدنی، ۷۵۷

اخلاق نظامی در نهج البلاغه، ۳۶۳

اخلاق و تربیت خانواده، ۲۰۷

اخلاق و کلید خوشبختی، ۲۷۶

اخلاق و مذهب، ۲۴۹

أخلاقیات المجتمع الاسلامی، ۳۳۸

الاخوه الاسلامیه من منظور الثقلین، ۳۲۰

الاداب المعنویه للصلاه، ۶۴۱

الاداب المنشوره والحکم المنظومه، ۷۳۳

اداء المفروض فی شرح ارجوزه العروض، ۲۶۹

ادب الطف، ۱۷۶

ادب القرآن و بدائعہ، ۸۱۶

الادب النجفی المعاصر، ۳۱۳

ادبیات، ۸۷۸

ادبیات پارسی، ۳۳۴

ادبیات عرب در صدر اسلام، ۸۶۷

ادعیه امام عصر علیه السلام ، ۲۶۷

ادعیه قرآنی، ۱۰۷

ادعیه الحج، ۸۶۵

ادله المستحدثات، ۴۳۲

اراضی مفتوح العنوه از دیدگاه امام، ۲۰۰

الاربعون المنتقى من مناقب المرتضى، ۵۴۸

الاربعون حديثاً، ۶۴، ۴۸۵، ۹۰۴

اربعون و مأتا مسئله فقهیه، ۵۱۵

اربعين، ۵۸۴

الاربعينات، ۷۶۹

اربعين حديث، ۸۵، ۷۷۶، ۷۸۵

الاربعين حديثاً من الاثمه الاطهار عليهم السلام، ۹۰۰

اربعينيات، ۲۳۶

ارتباط انسان و جهان، ۲۴۸

ارتداد، ۴۴۵

ارث الزوجه، ۳۰۷

الارث فى جداول، ۴۱

ارجوزه حديث كسا، ۶۸۰

ارجوزه در صرف و نحو عربی، ۶۸۰

ارجوزه الالفين، ۴۵۵

ارجوزه فى اصول الفقه، ٢٠٧

ارزش ها و ضد ارزش ها در قرآن، ٢٣١

ارزنده ترين ميراث، ٧٢٩

ارشاد الاذهان، ٢٩٣

ارشاد الخطيب، ٤٦٠

ارشاد الطالب، ٢٢٨

ارشاد الطالب الى حقايق المكاسب، ٢١٦

ارشاد العباد الى استحباب لبس السواد، ٢٩٦

ارشاد العقول فى وجوب اكرام ذريّه الرسول، ٢٩٧

الارشاد لمن طلب الرشاد، ٨٦٤

ارمغان ربيع، ٦٨١

ارمغان رمضان، ٧٧١

ارمغان هند و پاك، ٧٧١

الارهاب فى اتباع محمّد بن عبدالوهاب، ٤١٠

ازاحه الشبهه، ٩٠٠

ص: ٧٠٥

زاله المحاده عن ملك المنافع المتضاده، ۳۵۵

از بردگی روم قدیم تا مارکسیسم، ۲۸۵

از دل تا کربلا و از کربلا تا دل، ۹۱۹

ازدواج و شیوه همسر داری، ۷۲۱

از زلال ولایت، ۵۳۱

از مبدأ تا معاد، ۷۷۶

از مدینه تا مدینه، ۳۷۴

اسئله و اجوبه، ۴۲۹

اسئله القرآن المجید و اجوبتها، ۱۳۶

اساتید و مشایخ شیخ طوسی، ۵۴۸

اساس الصرف، ۳۷۵

اساس کامیابی، ۷۲۹

اساطین الشیعه، ۸۳۰

استاد و درس، ۵۳۱

الاستصحاب والاجتهاد والتقلید، ۲۳۲

استغلال الاجیر و موقف الاسلام منه، ۸۸۷

استفتائات، ۷۶، ۲۲۹، ۵۰۹

استفتائات الحج، ۶۰۹

استفتائات فی مسائل الحج، ۲۲۸

استفتائات قضائی، ۶۱۵

استقامت، ۵۱۴

استقصاء النظر فى البحث عن القضاء والقدر، ۲۹۴

اسرار الشهاده، ۹۱۹

اسرار الصلاه، ۲۷۳

اسرار العقائد، ۱۰۰

اسرار الفقاهه، ۴۳

اسرار حج، ۶۲۴

اسرار دخترکشی عرب در جاهليت، ۹۲۰

اسراف، بلای خانمان سوز، ۷۲۱

اسس الحدود و التعزيرات، ۲۲۸

اسس الحديث و قواعده، ۸۱۷

اسس القضاء والشهادة، ۲۲۸

الاسطرلاب عند الشرقيين، ۷۴۰

الاسلام، ۳۸۷

اسلام آيين زندگى، ۲۸۵، ۲۸۶

الاسلام السعودى الممسوخ، ۳۳۶

الاسلام الصحيح يتجلى فى مذهب اهل البيت عليهم السلام، ۶۵۳

الاسلام بين الرجعيه والتقدميه، ۴۵

اسلام تنها راه مبارزه با استعمار، ۶۲۵

اسلام، دين برتر، ۸۸۰

اسلام دين جهاني و جاوداني، ۹۹

اسلام، دين عقیده و عمل، ۲۶۴

اسلام شناسی، ۲۳۱

اسلام کا مالیاتی نظام، ۲۶۵

اسلام کا نظام اخلاق، ۲۶۳

اسلام کا نظام اقتصاد، ۲۶۳

اسلام کا نظام تعزیرات، ۲۶۳

اسلام کا نظام سیاست، ۲۶۳

اسلام کا نظام عبادت، ۲۶۳

اسلام ما، ۵۱۶

الاسلام و الآلوسی، ۶۵۸

الاسلام و التعالیم التربویه، ۶۵۳

الاسلام والرق، ۴۵

الاسلام و الرقیه، ۸۲۰

الاسلام والسیاسه، ۴۵

الاسلام والکتلتان الاشتراکیه

ص: ۷۰۶

والرأسماليه، ٦١٧

الاسلام و المرأة، ٨٢٠

الاسلام و الوالدين والولد، ٨٢٠

اسلام و اندیشه های فلسفی، ١٨٢

اسلام و ایران، ٩٩

الاسلام و تأثيره على الأخلاق، ٣٣٧

اسلام و تبعيضات نژادی، ٢٨٥

اسلام و تحولات، اسلام و روابط اجتماعی، ٢٥٠

اسلام و تحول زمان، ٩٩

اسلام و تشیع، ٢٦٦

الاسلام و حقوق الوالدين، ٨٦٤

اسلام و حقوق طبیعی انسان، ١٠٠

اسلام و دیگران، ٦٦٢

الاسلام و شبهات الاستعمار، ٦٥٨

اسلام و شفاعت، ١٠٠

اسلام و شیعه، ٥٨٦

اسلام و عقاید و آراء بشری، ٨٨٠

اسلام و فرهنگ قرن بیستم، ٢٨٥

اسلام و فلسفه احکام، ٨٠٢

اسلام و قانون بردگی، ٨٠٢

اسلام و مسيحيت، ٤٠٥

الاسلام ونظام الطبقات، ٤٤

الاسلام و واقع المسلم المعاصر، ٦٥٨

اسلامى حكومت، ٢٦٥

الاسلام ينادى به، مناهجه، غايته، ٤٢١

الاسلوب الأمثل فى خدمه المذهب، ١٩٠

اسناد انقلاب اسلامى، ٢١٤

اسناد و مدارك نهج البلاغه، ٣٦٣

الاسير فى الاسلام، ٧٢

اشارات، ٥٩٢

الاشارات، ٧٤٤

اشارات الاصول، ٦٧٨

اشاره السبق، ٢٠٠

الاشاعره والمعتزله فى الاسلام، ٧٤٣

الاشتراك و الترادف، ٣١٧

اشراقات اللاهوت فى شرح انوار الملكوت فى شرح ياقوت، ٧٣٤

اشعار متعدّد فارسى و عربى، ٧٥٩

اشعه نور، ٧٩٥

اشعه الاشراق، ٦٤٩

اشعه السهيل فى شرح وصيه امير المؤمنين الى كميل، ٧٣٢

اشعه من عقائد الاسلام، ٥٢٤

اصباح الشيعة، ٢٠٠

اصحاب الاجماع و مشائخهم، ٨١٩

اصحاب الرّسّ، ٦٢٢

اصحاب امير المؤمنين عليه السلام ، ١٠٩

اصحاب رسول الثقلين فى حرب الصفين، ٨٩٩

اصحاب كهف، ٢٨٦

اصطلاحات منطقى، ٨٠٢

الاصول، ٤٨٩

اصول اسلام، ٤٠٩

اصول اسلام شناسى، ٢٥٠

اصول اعتقادات، ٤٠٥

اصول اعتقادى و فروع عملى اسلام، ٣٦٧

اصول الاستنباط، ٣٢٦

اصول الاماميه، ١٠٥

اصول التفسير، ٨١٦

الاصول الجديده،

ص: ٧٠٧

اصول الشيعه و فروعها، ۶۵۷

الاصول العامه للفقہ المقارن، ۳۱۶

اصول العقائد، ۶۱۹

اصول العقیده فی الامامه، ۵۲۰

اصول العقیده فی التوحيد والعدل، ۵۱۹

اصول العقیده فی المعاد، ۵۲۰

اصول العقیده فی النبوه، ۵۲۰

اصول الفقه، ۸۱۹

اصول الفوائد الغرويه، ۶۸۴

اصول المذهب، ۲۳۴

اصول المعارف، ۶۵۷

الاصول الوجيزه، ۷۷۶

اصول الهيئه، ۷۴۰

اصول اوليه فلسفه، ۸۷۶

اصول پنجگانه اعتقادی در نهج البلاغه، ۳۶۳

اصول دين، ۴۴۲، ۸۷۷

اصول عقايد، ۲۰۷، ۵۹۵

اصول عقايد اماميه، ۷۴۶

اصول فقه، ۱۸۰، ۳۷۷، ۷۴۳

اصول فقه شیعه، ۶۰۹

اصول فن خطابه، در صناعت و وعظ و تبلیغ، ۴۱۶

اصول کافی، ۷۲۰، ۷۴۸

اصول مذهب تشیع، ۷۵۹

اصول نخستین علوم، ۸۷۶

اصول وافی، ۴۶۹

اصول و فروع، ۲۶۳

اصول و فروع منظوم، ۴۳۲

اضائه القلوب بتحقیق المغرب و الغروب، ۳۵۵

اضواء علی الذریعه، ۵۴۹

اضواء علی ثورها الحسین علیه السلام، ۵۲۴

اطائب الکلام من مهابط الوحی و الإلهام، ۷۷۴

اطلاعات مقدماتی نهج البلاغه، ۳۶۳

اطلاعات و تحقیقات در اسلام، ۷۲

اطلس خط، ۶۲۱

اظهار نظر درباره نوشته ابن عربی مناقب چهارده معصوم، ۱۰۷

اعتقاداتنا، ۲۲۹

اعجاز اسلام، ۷۷۱

اعجاز القرآن، ۴۰۹

اعجاز شناسی، ۶۶۲

اعجاز قرآن، ۲۸۰، ۳۷۷

اعراف کیف تعیش؟، ۸۶۵

اعلام الامامیه، ۷۷۹

اعلام المکاسب، ۶۷۷

اعلام نهج البلاغه، ۱۰۹، ۳۰۳

اعلام هجر، ۳۲

اعلامیه جهانی حقوق بشر از دیدگاه (فقه) اسلامی و غرب و تطبیق آن دو بر یکدیگر، ۲۴۷

الاعمال الاربعه، ۶۶۹

اعمال شهر رمضان، ۸۶۵

اعمال عاشورا، ۲۶۴

اعیان الشیعه فی الهند، ۳۶

أعیان المالکیه، ۳۳۸

اغتنم الفرصه، ۸۶۵

الافاضه، ۳۷۵

افاضه الباری، ۴۲۶

افاضه العوائد، تعلیق بر دررالاصول حائری، ۶۹۲

افتخارات مردان مرد سیستان، ۳۶۹

افحام

ص: ۷۰۸

الاعداء و الخصوم، ۱۱۰

افضل الأعمال الصلاه على النبی و الآل علیهم السلام، ۲۹۶

افغانستان در مسیر تکامل انقلاب اسلامی، ۷۱۲

افکار پریشان، ۴۴۲

اقتباس از فقه آل محمد ۶، ۴۳۲

اقتصاد، ۶۲۵

الاقتصاد الاسلامی، ۶۵۸

اقتصاد در مکتب اسلام، ۲۸۵

الاقتصاد فی الاسلام، ۸۲۰

اقتصادنا، ۲۶۶

اقرأ وصایا لقمان، ۸۶۵

اقتض حوائج الناس، ۸۶۴

الاقناع، ۴۶

اکسپرسیونیسم و شهود عرفانی، ۵۶۲

اکسیر الأخبار، ۵۷۱

الالطاف الالهيه فی الخطابات القرآنيه، ۸۳۷

الله بين الفطره والدليل، ۴۴

الله شناسی، ۲۹۹

الله کی راه مین دو سفر، سفر حج، سفر آخرت، ۲۶۴

الفیه ابن مالک، ۳۹، ۱۶۹

الى ابراهيم الجبهان و ردّ عاديته الى لضابها، ٦٥٨

الى ابى، ١٠٩

الى الطليعه المؤمنه، ٤٢١

الى علماء الاسلام، ٤٤٣

امالى ابن الفقيه، ٦٢٨

امالى الحياه، ٤٢١

الامام الحسن و المناوئون، ٤٠٩

امام الحسين عليه السلام، قصه حياته و ثورته، ٤٧٨

الامام الحسين ملتقى المكرمات، ٨٦٤

الامام الصادق و المذاهب الأربعة، ٢٦٧

الامام الكاظم عليه السلام عند اهل السنه، ٢٩٣

الامام الكاظم فى قبال فقهاء، ٢٣٢

الامام المجتبى عليه السلام، ٣٨٢

الامام المجتبى ، حياته وتاريخه، ٧٩٥

الامام المنتظر، ٦٥٧

الامام المهدي و ظهوره، ٤١

امامان اهل بيت عليهم السلام در گفتار اهل سنت، ٩٩

امامت اور شريعت، ٢٦٤

امامت و ولايت، ٤٠٥

امام حسن عليه السلام، ١٨٢، ٢٦٥

امام حسین علیه السلام، ۱۸۲، ۲۶۵

امام حسین آفتاب ولایت، ۷۲۰

امام حسین سید الشهداء، ۴۷۴

امام خمینی در آئینه خاطره ها، ۳۶۸

امام رضا علیه السلام اسوه صراط مستقیم، ۶۶۴

امامزادگان همدان، ۵۸۴

امام زمان در گفتار دیگران، ۳۶۷

امام زمان (عج)، ۲۶۵

امام صادق علیه السلام، ۲۶۵

امام علی

ص: ۷۰۹

عليه السلام، ٢٦٥

امام على عليه السلام الكوى كامل انسانيت، ٣٦٤

الامام على فى صفيين، ٤٠٩

الامام على عليه السلام ، مَن حَبَّه عنوان صحيفه المؤمن، ٣٨٢

الامام على عليه السلام و الفلسفه الزمينه، ٤٧٨

امام مهدي جلوه جمال الهى، ٧٢١

الامام و العهود الثلاثه، ٥١٨

امام و امامت، ٢٨٦

الامامه، ٤٤، ٣٨٨

الامامه حتى ولايه الفقيه، ١٩٠

الامامه فى التشريع الاسلامى، ٢٦٧

الامامه و السياسه و الولايه عند صدرالمتالهيّن، ٤٧٩

الامامه والولايه، ٨٢٥

امتيازات و ويژگى هاى اسلام، ٨٨٠

الامثال القرآنيه، ٣٢٦

امثال دزفولى، ٦٨٢

امثال و حكم تركى، ٩٠٨

الامر بالمعروف و النهى عن المنكر، ٤٩٩، ٨٢٠

الامر بين الامرين، ٢٤٧، ٣٥٤، ٧٨٦

امشى به حشرات بهايى، ٧٧١

ام كلثوم و العقيله زينب صرخه للعدل و صاروخ على الجور، ٤٥٦

اموال حكومت، ٤٢٦

اموال مجهول المالك، ٤٢٦

امير المؤمنين عليه السلام اسوه وحدت، ٤٧٤

امير المؤمنين ، خليفه الله ، صديق اكبر و فاروق اعظم، ٣٦٧

امير المؤمنين در شعر فقها ، حكما و عرفاى نامى، ٣٦٧

اناره العقول فى انتصاف المهر بموت احد الزوجين قبل الدخول، ٣٥٥

انا من حسين عليه السلام، ٢٦٥

انباء الاسلاف فى ترتيب و تهذيب انساب الاشراف، ٧٣٣

أنباء البلاد، ٧٤٢

انباء السماء برزيه كربلاء، ٥٤٩

انتخابات اساسى حكومت ملى، ٦٨٥

انتقادات اخلاقى، ٧٣٠

انتقادات تاريخى، ١٣٦

الانتقاد على مقالات الاصول، ٨١٩

انجيل، ٣٩٤

انحرافات و مبارزه مكتب تشيع با آن، ٦٢٥

انديشه مادى و معنوى، ٤٨١

انديشه و خواستن، ٢٥١

انديشه هاى روشن، ٧٢٩

اندیشه هایی استوار در شناخت باورهای اعتقادی، ۸۸۳

انزال القرآن و تنزیله، ۸۱۶

انساب الاشراف، ۷۳۳

انساب سادات، ۸۵۷

انسان از دیدگاه قرآن، ۲۴۸

الانسان المعاصر، ۲۶۶

الانسان بین الخلق والتطور،

ص: ۷۱۰

انسان در دو فصل، ۵۳۰

انسان در قرآن، ۶۲۴

انسان شناسی از دیدگاه قرآن مجید، ۲۵۰

الانسان فی ظلّ الاخلاق، ۸۶۵

الانسان فی مراحل السّت، ۴۱

انسان مجموعه ای از جهان، ۵۷۰

الانسان والدین، ۹۵

انسان و جامعه شناسی، ۲۵۱

انصار الحسین علیه السلام، ۴۷۸

انفاس الشباب، ۳۴

انفاق، ۵۳۱

انفال، ۶۱۳

انفع العوائد فی شرح الفرائد، ۲۹۶

انقلاب در پرتو وحی، ۶۲۴

انقلاب علمی، ۸۷۷

انقلاب مقدس حسین علیه السلام، ۹۱۹

انگیزش مدیریت در اسلام، ۲۴۸

انگیزه حق، ۶۷

الانوار الالهیه فی المسائل العقائديه، ۲۲۹

الانوار البهيه، ۷۲۱، ۷۶۴

الانوار الجليه فى تراجم السادات الاعرجيه، ۲۹۷

انوار السماء، ۵۲۰

انوار الملكوت، ۳۰۰، ۵۹۲

انوار الهدايه، ۱۷۳

انوار بيان در مباحث توحيد قرآن، ۳۷۷

انوار درخشان در تفسير قرآن، ۲۷

انوار عصمت، ۲۶۷

انوار القرآن، ۲۶۳

انوار ملكوت، ۴۳۸

انوار منطقيه، ۸۸۹

انواع شناخت هاى علمى، ۲۵۱

انيس الابرار در وظائف اخيار، ۸۴۶

انيس الشعراء، ۲۸۳

انيس الطالبين، ۳۷۵

انيس المقلدين، ۱۸۴

الاوائل، ۴۸۵

او خواهد آمد، ۹۹

اوراق سياه يا گوشه اى از جنايات بنى اميه، ۴۸۱

اوراق نقديه، ۳۴

اوراق يونان، ٧٦٩

الاوزان و المقادير، ٢٠٩

الاوزان و الهيئات و الحروف فى القرآن، ٨١٦

اوضح المسائل، ٣٩٩

اولاد الامام على عليه السلام، ٤٥٥

اولوا الامر، ٦١٨

الاوليات فى حياه الامام على عليه السلام، ٨٨٧

اولين استيضاح ملى در سال ٤٢، ٦٣٧

اهل البيت فى الكتاب و السنه، ٢٦٧، ٦٥٨

اهل البيت عليهم السلام فى المكتبه العربيه، ٥٤٨

اهل البيت و آيه المباهله، ٨٩٩

اهل البيت ودورهم فى الدفاع عن الاسلام، ٣٢٠

اهل بيت يا چهره هاى درخشان در آيه تطهير، ٦٠٨

اهميت اذان و اقامه، ٧٢١

الايجاز فى

ص: ٧١١

الفرائض و المواريث، ١١٠

ايدة آل زندگى و زندگى ايدة آل، ٢٤٨

ايران الثورة فى عيد ميلاد مسيح عليه السلام، ١٩٠

اىصال الطالب الى اسرار المكاسب، ٤٨٩

اىضاح الاشارات، شرح منطق اشارات، ٤١٦

اىضاح الاشتباه، ١٩٠

اىضاح الحجة فى شرح العروة، ٨٠٢

اىضاح الغوامض فى تقسيم الفرائض، ٥٩٢

اىضاح الفوائد، ٨٨ ، ٨٩

اىضاح الكفاية، ٦٠٩

اىضاح المطالب فى شرح الفرائد، ١٠٣

اىضاح المطالب فى شرح المكاسب، ٨٧٦

الاىضاح فى صيغ الطلاق و النكاح، ٨٨٩

ايقاظ الانام عن خرافات العوام، ٨٥

الايقاع فى الشعر العربى، ٢٥٩

اى قامت بلند امامت، ٥٣١

الايمان، ٣١٧، ٥٢٥

ايمان ابوطالب، ٢٧٣، ٨٤٩

ايمان ابى طالب، ٤٦، ٢٢٩

الايمان الصحيح، ٦٥٧

ب

بابی گری و بهایی گری، ۷۲۰

باده های ازلی، ۲۰۲

بارش نور، ۲۰۲

بازار دانش، ۷۷۱

بازرگان حدیث، ۸۹۲

بازگشت، ۱۸۲

بازگشت خورشید، ۱۳۶

بازگشت روح، ۶۶۲

بازنویسی ناسخ التواریخ امام حسین، ۷۲۰

باغ وحش: دورنمای دنیای امروز، ۴۸۱

بانوی بانوان جهان، ۳۶۷

بانوی کربلا، ۵۱۵

بحار الانوار، ۶۸۶، ۷۳۳، ۹۱۵، ۹۱۷

بحث الاجتهاد فی الشیعه، ۲۵۴

البحث النحوی عند الاصولیین، ۲۵۹

بحث النیه، ۴۵۳

بحث امامت، ۲۵۴

بحث حول البداء، ۵۲۴

بحث حول الرجعه، ۵۲۴

بحث حول الكذب، ۵۲۴

بحث حول النشوء والارتقاء، ۱۸۸

بحث حول الولايه، ۲۶۶

بحث عقايد شيعه، ۲۵۴

بحث علمى و تحقيقى حول اولى الامر، ۶۴۱

بحث هاى محرم، ۵۳۲

بحث هاى پيرامون اسلام، ۴۷۴

بحثى درباره عقل، ۲۵۰

بحثى درباره همسران پيامبر صلى الله عليه وآله وسلم، ۳۶۷

بحثى در قانون تعادل در روش تجزيه اى و تركيبى، ۲۵۱

بحوث فى الفقه و الاصول، ۳۶

بحوث فى القرآن الكريم، ۴۶۷

بحوث مع اهل السنه و السلفيه،

ص: ۷۱۲

بحوث و آراء، ٦٦٨

بخشی از صلاه، ٣٩٨

البدايع، ٤٨٥

بدايع الاسلام فى شرح شرايع الاسلام، ٥٩١

بدايع الافكار، ٥٠

بدايع الكلام، ٨١٠

بدايع الكلام فى تفسير آيات الاحكام، ٨١٠

بدايه الفلسفه الاسلاميه، ٨٢٩

البدااء عند الشيعة الاماميه، ٦٧٧

بدر و هلال، ٦٤٦، ٦٤٧

البذره، ٣١٧

بذل الحبا فى فضل آل العبا عليه السلام، ٣٣٨

برادر پیامبر ٦، ٤٧٤

البراهين الباهره فى ذم الدنيا و مدح الآخره، ٣٣٧

البراهين الجليه، ٣٦٩

براهين الحج للفقهاء و الحجج، ٧٥٩

البراهين الساطعه على اعتقادات الاماميه، ٢٣٢

براهين الشيعة الجليه فى دحض اباطيل الندوى و ابن تيميه، ٦١٧

براهين المعارف الالهيه، ٢٣٢

البراهین فی مناقب امیرالمؤمنین، ۷۳۴

برای جوانان، ۶۱۸

برداشتی از سوره مبارکه لقمان، ۲۲۲

بررسی، ۵۳۱

بررسی عقاید و ادیان، ۸۷۶

بررسی قصه ازدواج های امام حسن علیه السلام، ۱۸۲

بررسی مکاتب و ادیان، ۲۵۵

بررسی و تحلیلی از نهضت امام خمینی، ۲۱۴

بررسی و نقد سرگذشت اندیشه ها، ۲۴۹

بررسی و نقد سکولاریسم، ۲۴۸

البرزخ و المعاد، ۸۲۰

بر کرانه غدیر، ۲۷۶

برگزیده ای از ویژگی های حج، ۸۶۵

بر گستره کتاب و سنت، ۵۶۹

برهان الصدیقین، ۵۱۶

البرهان الفائز فی حکم نقل الجنائز، ۲۹۷

البرهان القوی، ۶۵۷

برهان ما، ۴۷۲

بزرگسال، ۶۳۶

بزرگسال و جوان از نظر افکار و تمایلات، ۶۳۷

بزم عشاق، ۷۴۶

بستان الرازی، ۴۷۱

بشر و آزادی، ۹۱۹

بشر و رسالت او، ۶۲۴

بشنو از نی، ۵۳۰

بصائر الدرجات، ۲۹۴

بضعه الرسول، ۲۶۴

بضعه النبی و دختران پیغمبر، ۹۱۹

بطل فح، ۱۱۰

بعثت، ۲۸۵

بعض الاختلاف بین السنه و الشیعه، ۶۱۸

بغیه الطالب فی احوال الامام علی بن ابیطالب علیه السلام، ۲۹۷

بغیه النبلاء فی

ص: ۷۱۳

من استبصر من العلماء، ۳۳۷

بقايا الاطياب في تتمه الكنى و الالقاب، ۲۹۷

البكاء على الحسين عليه السلام ، ۸۵۷

البلاغ، ۴۴

البلاغه العلويه في اتمام النهضه الحسينيه، ۴۶۰

بلاهای اجتماعی قرن ما، ۲۸۶

البلد، ۳۱۷

بلغه الطالب في التعليق على بيع المكاسب، ۶۹۲

بلغه الطالب في شرح المكاسب، ۳۵۳

البلغه في بلوغ المرأة، ۸۰۲

البنك اللاربوى، ۲۶۶

بنو مسلم العقيليون، ۲۸۸

بوستان خط، ۶۲۱

البهائيه حزب لامبدأ، ۶۱۸

البهائيه في الميزان، ۶۵۷

بهار آزادی، ۲۰۲

بهترین داستان ها، ۸۰۵

بهج الصباغه في شرح نهج البلاغه، ۴۸۴

بهجه الآمال في شرح زبدة المقال، ۵۹۲

بهداشت اسلام از نظر علوم امروزی، ۸۷۰

بهداشت اسلامی، ۸۷۶

به سوی خدا بروید، ۶۷

بیاض کلیم، ۲۶۴

البیان، ۳۱۷

بیان الاخبار فی الاساتید و الاخیار، ۵۵۱

بیان المراد، ۳۷۴

بیان المطالب فی شرح المکاسب، ۱۰۲

بیان ، در مسائل کلی قرآن، ۳۵۴

البیان فی تفسیر القرآن، ۳۵۴

بیت الاحزان، ۷۲۱

بیت الزهراء نموزجه، ۴۹۴

بیداری در میان خفته ها، ۱۰۰

بیست و ششم رجب، ۸۴۸

بیع، ۳۹۹

بینات، ۹۱۵

بین الانسان و سائر الموجودات، ۶۱۸

بین الجاهلیه و الاسلام، ۴۷۸

بین الجدران فی تفسیر القرآن من نفس القرآن، ۴۵۵

بین یدی المختصر النافع، ۴۵

پاسخ به بداندیشان، ۱۳۶

پاسخ به ۱۱۰ پرسش، ۷۲۰

پاسخ به پرسش ها، ۸۳۹

پاسخ به پیام نهضت آزادی، ۵۳۱

پاسخ به دوست، ۶۱۸

پاسخ به سؤالات، ۸۴۶

پاسخ به سؤالات مذهبی شما، ۷۲۱

پاسخ به کتاب شهید جاوید، ۷۷۱

پاسخ به مشکلات اقتصادی اسلام، ۲۱۱

پاسخ بیانیه کنفرانس وانک^۱ آور، ۲۴۹

پاسخ پرسش ها، ۴۱۳

پاسخ ما به گفته ها، ۷۷۱

پاسخ و پرسش، ۸۷۸

پاسخ های مدرس گیلانی، ۷۴۳

پاسخ هایی

ص: ۷۱۴

به اشکالات دینی، ۲۳۱

پاسداران حریم عشق، ۴۳۸

پاسداران وحی در قرآن کریم، ۶۰۸

پاسداری از حکومت جمهوری اسلامی، ۶۸۶

پاورقی بر «احقاق الحق»، ۷۷۴

پاورقی بر «بحار الانوار»، ۷۷۴

پاورقی بر «حقائق»، ۷۷۴

پاورقی بر: رهبران بزرگ و مسؤولیت های بزرگ تر، ۲۸۶

پاورقی بر کتاب «مسالك الافهام»، ۶۵

پاورقی بر «منتهی الآمال»، ۷۷۴

پاورقی بر «منهاج البراعه»، ۷۷۴

پاورقی بر «ناسخ التواریخ»، ۷۷۴

پاورقی بر «وسائل الشیعه»، ۷۷۴

پاورقی و حاشیه بر مجلد هبوط «ناسخ التواریخ»، ۲۱۲

پایه های علمی ارزش ها در قرآن، ۲۳۱

پدیده ای بنام قرآن، ۲۸۶

پرتو حقیقت، ۱۰۷

پرتوی از انوار نهج البلاغه، ۵۰۵

پرتوی از زندگانی سید الشهداء، ۶۸۶

پرتوی از غدیر، ۲۷۶

پرتویی از قوانین اسلام، ۸۷۶

پرده، ۲۶۴

پرسش و پاسخ به سؤالات مذهبی و اجتماعی، ۲۱۲

پرسش ها و پاسخ ها، ۸۰۲

پرواز در ملکوت، ۶۴۱

پژوهش در مکتب شیخیه، ۸۸۰

پژوهشی در فقه و حدیث، ۷۶۳

پنجاه مجلس، ۸۹۵

پنج گفتار، ۵۷۸

پنج مقاله در طب یونانی، ۷۴۵

پندنامه غزالی، ۷۴۴

پندهای جاویدان، ۷۲۰

پندهای معصومین علیهم السلام، ۲۷۶

پنهان تر از پنهانی، ۵۵۱

پوشش زن در اسلام، ۷۲۱

پیام انقلاب، ۸۹۵

پیامبر، ۱۳۶

پیامبر اسلام از نظر دانشمندان شرق و غرب، ۳۶۷

پیامبر اسلام و کثرت همسران، ۸۴۵

پیامبران اولوالعزم، ۷۲۰

پیام به فرزندان، ۵۳۲

پیام فاطمه، ۴۴۲

پیام قرآن، ۶۹۴

پیام کلیم، ۲۶۴

پیدایش انسان، ۳۹۰

پیدایش تصوف، ۱۰۰

پیدایش تصوف در میان شیعیان، ۱۰۰

پیرامون خاتمیت و بشارات مسیح، ۷۹۶

پیروز، ۵۳۱

پیروزمندان مظلوم جهان، ۶۶۲

پیش‌گویی و طالع‌گیری، ۷۴۵

پیشوایان بزرگ ما، ۳۶۷

پیشوای شهیدان، ۵۱۵

پیغمبر و یاران، ۵۵۹

پیوند دو گل، ۶۵۱

ت

تابوت، ۵۳۱

تاج الأشعار

ص: ۷۱۵

فى رثاء أبى الأحرار عليه السلام، ٣٣٦

تارىخ آل زرارہ، ٨١٥

تارىخ ائمہ اطہار، ٤٠٥

تارىخ اجتہاد و تقلید، ٨٥٩

تارىخ اخبارى و اصولى، ٧٤٥

تارىخ ادبیات ایران، ٣٣٤

تارىخ ادیان، ٧٦٤

تارىخ ادیان، در چین و ہند و ایران، ٤١٦

تارىخ اسلام، ٥٣، ٧٦٤

تارىخ اسلام از آغاز تا ہجرت، ٣٦٧

تارىخ التشريع الاسلامى، ٣١٧

تارىخ الحكم البويهى فى العراق، ٤٦

تارىخ الخلافہ الاسلامیہ، ٣٢٥

تارىخ الدول والاسر العلویہ الحاکمہ فى الاسلام، ٤٦٠

تارىخ الصحفہ فى الکاظمیہ، ٤٥

تارىخ الغیہ الصغرى، ٥٢٣

تارىخ الغیہ الكبرى، ٥٢٣

تارىخ المشعشعین و تراجم أعلامہم، ٤٥٩

تارىخ المشهد الکاظمى فى العصر العباسى، ٤٥

تارىخ المعصومین، ٤٩٤

تاریخ النجف الاشرف خلال اربعة عشر قرنا، ۲۸۸

تاریخ انقلاب اسلامی ایران، ۱۰۱

تاریخ ایران، ۳۳۴

تاریخ تشیع در زمان آل بویه، ۱۰۰

تاریخ تفسیر، ۶۸۱

تاریخچه ادوار منطق، ۷۶۳

تاریخ حدیث، ۷۶۳

تاریخ خلفا، ۱۳۶

تاریخ ری و تهران، ۴۷۲

تاریخ زنجان، ۸۲۹

تاریخ علما و شعرای گیلان، ۴۸۱

تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان، ۶۱۲، ۸۶۸

تاریخ فتوحات مسلمانان در اروپا، ۳۶۹

تاریخ فخری، ۸۹۲

تاریخ فرق اسلامی، ۷۶۴

تاریخ فرق و مذاهب اسلامی، ۳۹۶

تاریخ فقه مذاهب اسلامی، ۷۶۳

تاریخ فن مناظره، در یونان و مصر و ایران، ۴۱۶

تاریخ قم، ۳۷۰

تاریخ کشفیات و اختراعات، ۹۲۰

تاریخ کشمیر و اسرته الموسویه، ۸۴۲

تاریخ ما بعد الظهور، ۵۲۳

تاریخ محکومان زمان مشروطیت، ۷۴۳

تاریخ مدینه دمشق، ۷۳۳

تاریخ معجم، ۳۴۲

تاریخ نجف اشرف، ۷۴۱

تاریخ نگارستان، ۷۴۴

تاریخ و تفسیر طبری، ۳۶۹

تاریخ و سفرنامه حزین، ۳۷۰

تاریخ و صّاف، ۳۴۲

تاریخ و علوم قرآن، ۲۸۵

تاریخ همدان و دانشمندان، ۵۸۴

ص: ۷۱۶

ازہ خرمای طبق، ۷۲۹

تاویل الآیات، ۸۱۶

تأسیس الشیعہ، ۴۳، ۵۱۹

تأمین اجتماعی در اسلام، ۲۰۰

تأویل الآیات الظاہرہ فی فضائل النبی و عترتہ الطاہرہ، ۹۱۷

تأویل ما نزل من القرآن فی النبی وآلہ، ۲۹۴

التبرک بآثار النبی و الصحابہ، ۷۲

تبلیغات ایمانی، ۲۶۴

تبیان الاصول، ۶۰۹

تتمیم اصول الفقہ، ۵۶۵

تجربہ دینی، ۹۱۵

تجربہ و مبارزہ، ۲۰۷

تجريد البحار عن سوى الاحاديث و الاخبار، ۷۲۹

تجسم عمل یا تبدل نیرو به ماده، ۳۹۰

تجوید القرآن، ۷۴۳

تحریر الاحکام، ۲۰۰

تحریر الاصول، ۴۹، ۲۳۲

تحریر الرسائل، ۷۴۰

تحریر العروہ الوثقی، ۳۹، ۳۵۳

تحریر الفصول، ۳۷۴

تحریر المکاسب، ۷۴۰

تحریر الوسیله، ۶۰۷

تحریر جدید «کفایه»، ۶۷۷

تحریر شناسی عاشورا در پرتو امام شناسی، ۹۹

التحصیل فی ایام التعطیل، ۵۵۳

تحفه قدسی، ۴۷۲

تحفه رضویه، ۲۶۴

تحفه الاحباب، ۳۷۴

تحفها لاجباب فی حکم اهل الکتاب، ۲۹۷

التحفه الاحمدیه فی ترجمه زعیم الساده المرعشیه، ۴۱۴

تحفه الاخیار، ۱۰۰

تحفها لامجاد فی مسند الامام السجاد علیه السلام، ۳۳۶

تحفه الرائد، ۶۵۱

التحفه الطالبیه فی مناظرات علماء الشافعیه، ۳۳۷

تحفه الکملاء فی تراجم علماء کربلاء، ۳۳۹

تحفه الولاء فی احکام القصاص والدیات، ۸۹۵

التحقق الوجودی فی الاسلام، ۴۷۸

تحقیق اجمالی در نظریات دانشمندان، ۲۵۱

تحقیق الشافی سید مرتضی، ۳۰۳

تحقیق الغارت، ۳۰۳

تحقيق « الفصول المهمه فى تأليف الأمه »، ٤٦٧

تحقيق «النهرية»، ٤١٢

تحقيق « بحث حول المهدى »، ٤٦٧

تحقيق در تشيع ، امامت و مهدويت، ٨٨٠

تحقيق «زواهرالجواهر فى نوادر الزواجر»، ٤١٢

تحقيق «طبقات الاجازات»، ٤١٣

تحقيق «علماء الاسره»، ٤١٣

تحقيق « فذك فى التاريخ »، ٤٦٧

تحقيق «فضائل الاشهر الثلاثه»، ٥٦٥

تحقيق «فوايد منطقى»، ٤١٢

تحقيق «قصص الانبياء»، ٥٦٥

تحقيق

ص: ٧١٧

« کتاب الزهد»، ۵۶۵

تحقیق کتاب الوافی، ۵۷۳

تحقیق مجمع الرجال، ۵۷۳

تحقیق مقتل الحسین علیه السلام، ۶۰۱

تحقیق «مناقب الفضلاء»، ۴۱۳

تحقیق «مناهج المعارف»، ۴۱۲

تحقیق «نشأه التشیع والشیعه»، ۴۶۷

تحقیق «نفحات الروضات»، ۴۱۳

تحقیق و تعلیق بر احسن الدلالات، ۸۴۶

تحقیق و تعلیق بر حدائق الناضره، ۱۷۱

تحقیق «وجه تسمیه المفید بالفید»، ۴۱۳

تحقیق و حاشیه بر «مرآه الرشاد»، ۷۰۴

تحقیق و حاشیه «مرآه الکمال»، ۷۰۴

تحقیق و شرح «شرح لمعه»، ۶۷۶

تحقیق و شرح «کفایها الاصول»، ۶۷۶

تحقیق و شرح «مکاسب»، ۶۷۶

التحقیق فی الاصول، ۲۱۱

التحقیق فی کلمات القرآن العظیم، ۷۹۵

تحقیق درباره صابثان، ۱۰۰

تحقیق در طرز تفکرات و فعالیت های ذوق ادبی حافظ شیرازی، ۲۵۲

تحقیقی در واقعیت (برای خود) و واقعیت (برای ما)، ۲۵۱

تحقیقی کوتاه درباره شیعه، ۸۸۱

تحلیل تاریخ سیاسی معصومین علیهم السلام، ۳۶۴

تحلیل شخصیت خیام، ۲۴۹

تحلیلی از زندگی امام جواد علیه السلام، ۸۹۹

تحلیلی از زندگی امام حسن عسکری علیه السلام، ۸۹۹

تحلیلی از زندگی امام علی النقی علیه السلام، ۸۹۹

تحول در حوزه، ۹۱۵

تحول «من» از دیدگاه عرفان جلال الدین مولوی و اقبال لاهوری، ۲۵۱

التخطيط القرآنی للحیاه، ۴۵

تخمیس قصیده کوثریه، ۶۶۹

التدبر فی القرآن، ۴۹۳

التدخین و السرطان، ۱۰۹

تذکره جامع الانساب، ۸۲۹

تذکره شعرای غدیر، ۱۱۰

تذکره الشباب، ۶۱۸

تذکره الفقهاء، ۶۷۷

التذکره فی الفوائد النحویه النادره، ۳۳۷

تراجم الصحابه، ۵۶۹

تراش ریش، ۴۲۹

تربت كربلاء، ٨٤٩

تربيت اخلاقي اسلامي، ٨٧٧

الترييه، ١٩٠

الترتب، ٤٩٣

ترتيب « اصلح المنطق »، ١٩٣

ترتيب « العين »، ١٩٣

ترجمه «اثباها الهداه»، ٨٧٢

ترجمه استدراك فصل الخطاب، ٧٧٦

ترجمه اسرار

ص: ٧١٨

ترجمه «الاسس المنطقيه للاستقراء»، ٦٤١

ترجمه الخصال، شيخ صدوق، ٧٤٤

ترجمه «الغارات»، ٦٨٦

ترجمه باب حادى عشر، ٣٧٤

ترجمه تبصره الولى، ١٨٨

ترجمه تفسير الميزان، ٣٨٧، ٨٣٩

ترجمه تفسير جزء سى ام قرآن، ٢٨٦

ترجمه جلد ٩ بحار الانوار، ٨٥٩

ترجمه جوامع الجامع، ٣٧٤

ترجمه خصال صدوق، ٦٤١

ترجمه رساله طلب و اراده، ٦٤١

ترجمه رساله «مصباح الهدايه»، ٦٤١

ترجمه رساله الحقوق امام سجاد، ٥١٦

ترجمه رساله الحقوق امام سجاد عليه السلام، ٧٧٤

ترجمه سوره حمد از تفسير تبيان، ٤١٣

ترجمه شرح دعای سحر امام خمينى، ٦٤١

ترجمه صحيفه سجاديه، ٧٢٠

ترجمه طرائف، ١٠١

ترجمه عبدالله بن سبا، ٦٤١

ترجمه عروه الوثقى، ۱۰۵، ۵۹۳

ترجمه «على وليد الكعبه»، ۴۰۵

ترجمه غايه المرام، ۱۸۸

ترجمه غيبت شيخ طوسى، ۴۷۲

ترجمه غيبت نعمانى، ۶۴۱

ترجمه كامل الزيارات، ۳۷۴

ترجمه كتاب «تجربه دينى»، ۹۱۵

ترجمه كشف المراد، ۳۷۴

ترجمه لثالى الاخبار، ۸۵۹

ترجمه لهوف، ۶۴۱

ترجمه متن و ادعيه مفاتيح الجنان، ۲۶۷

ترجمه مرقاه الكمال، ۸۰۴

ترجمه مسكن الفؤاد، ۴۱۳

ترجمه مكالمات حضرت رضا عليه السلام، ۴۸۱

ترجمه منتخب الاثر، ۸۵

ترجمه نهج البلاغه، ۲۴۷، ۳۶۳، ۴۶۹

ترجمه و بررسى «النبي»، ۲۵۰

ترجمه و پاورقى احتجاج طبرسى، ۷۹۶

ترجمه و تفسير قرآن مجيد (انوار القرآن)، ۲۶۳

ترجمه و تفسير مختصر قرآن مجيد، ۴۰۹

ترجمه و شرح اصول کافی، ۲۶۷، ۶۸۵

ترجمه و شرح تبصره المتعلمين، ۷۶۳

ترجمه و شرح خصال صدوق، ۸۹۵

ترجمه و شرح روضه کافی، ۶۸۵

ترجمه و شرح صحیفه سجادیه، ۶۴۱

ترجمه و شرح صحیفه کامله سجادیه، ۲۶۷

ترجمه و شرح غررالحکم و دررالکلم، ۱۳۵

ترجمه و شرح مکاسب، ۶۱۳

ص: ۷۱۹

ترجمه و شرح نهج البلاغه، ۱۳۵، ۲۶۷

ترجمه آلات مرصد، ۷۴۶

ترجمه اثبات الوصیه، ۸۷۰

ترجمه اجوبه موسى جار الله، ۴۰۹

ترجمه الفقه الأكبر، ۷۴۲

ترجمه الفهرست، ۷۴۲

ترجمه اللمعه، ۷۴۰

ترجمه امالی شیخ صدوق، ۶۸۵

ترجمه امیرالمؤمنین، ۵۴۸

ترجمه تحریرالوسیله، ۸۳۹

ترجمه «تحف العقول»، ۶۸۶

ترجمه جلد دهم بحارالانوار به فارسی، ۸۷۰

ترجمه خصال صدوق، ۶۸۵

ترجمه دیوان حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام، ۸۷۰

ترجمه رساله علم امام، ۵۰۴

ترجمه روحانیت در عصر انقلاب، ۶۸

ترجمه شرح باب حادی عشر، ۷۴۳

ترجمه عروه، ۷۵۹

ترجمه ۹۰ غزل از حافظ، ۷۴۶

ترجمه قرآن کریم، ۷۴۳

ترجمه قصص قرآن و داستان انبياء، ۸۳۹

ترجمه قصيده تائيه دعبل خزاعى، ۴۸۱

ترجمه كتاب ادب الكبير و ادب الصغير، ۸۹۲

ترجمه كتاب الجبر، ۷۴۰

ترجمه كتاب المهدى عليه السلام، ۸۷۰

ترجمه كتاب ملاحم و فتن، ۸۷۰

ترجمه كمال الدين و تمام النعمه، ۶۸۵

ترجمه مبادئ الفلسفه، ۷۴۲

ترجمه مقامات حريرى، ۷۴۶

ترجمه منظومه بى الف و بى همزه، ۵۹۸

ترجمه الحسن و الحسين عليهما السلام، ۵۴۸

ترجمه الامام زين العابدين والامام الباقر، ۷۳۳

ترس و احكام تقيه، ۹۲۰

التسامح فى ادله السنن، ۴۹۳

تسلية الاخوان، ۷۴۴

تسنيده الفتاوى المستنبطه، ۵۸۹

تسهيل الكفايه، ۹۵

تشریح المطالب، ۳۷۴

تشریح المقاصد، ۳۷۴

تشيع مولود طبعى اسلام، ۲۸۵

تصحیح شرح نهج البلاغه، ۳۷۵

تصحیح متشابهات القرآن ومختلفه، ۷۹۶

تصحیح مفردات قرآن، ۷۹۶

تصحیح و تحقیق جامع الاخبار، ۷۹۶

تصحیح وسائل الشیعه، ۲۹۰

تصوف از دیدگاه ائمه اطهار علیهم السلام، ۱۰۰

تطبیقات الوسائل، ۲۲۴

تطبیق الادیان، ۷۰۶

تطبیق بین اقتصاد اسلامی و اقتصاد سوسیالیسم و کاپیتالیسم، ۵۰۷

تطهیر با جاری قرآن، ۵۳۰

تعارض الاستصحابیین، ۳۵۶

تعالیم

ص: ۷۲۰

الاسلام فى الزواج، ٨٦٤

تعاليم امام حسن مجتبى عليه السلام، ٦٦٤

تعاليم امام هفتم در زبان دعا و حديث، ٦٦٤

تعاليم پيامبر اکرم حضرت محمد صلى الله عليه وآله وسلم، ٦٦٤

تعاون الدين و العلم، ٢٤٨

تعديل الميزان، ٨٤٤

تعريب كتاب « معراج السالكين »، ٦٤١

التعريف و الاعلام بما فى الاماميه من الاعلام، ٣٣٧

التعليقات الاستدلالية على العروه الوثقى، ٢٣٢

تعليقات على العروه الوثقى، ٧٣٦

تعليقه بر « الدلائل فى شرح منتخب الرسائل »، ٤٩٤

تعليقه بر « بحار الانوار »، ٤٧٢

تعليقه بر تفسير صافى، ٤٢٦

تعليقه بر « تنزيه القميين »، ٤٧٢

تعليقه بر جلد اول وسيله النجاه، ٥٢٨

تعليقه بر جلد دوم منهاج الصالحين، ٥٢٨

تعليقه بر رساله صلاتيه شيخ يوسف بحراني، ٤٢٠

تعليقه بر شرح تجريد، ٨٢٩

تعليقه بر شرح لمعه، ٤٠٩

تعليقه بر عروه الوثقى، ٥١٥، ٧٦٩، ٩٠٢

تعليقه بر « مباني منهاج الصالحين »، ٤٩٤

تعليقه بر «معادن الحكمه في مكاتيب الائمة»، ٤٧٢

تعليقه بر نهايه الافكار، ٤٢٠

تعليقه بر «وسائل الشيعه»، ٤٧٢

تعليقه و حاشيه بر : اصول المعارف، ٢٤

تعليقه و حاشيه بر : الشواهد الربوبيه، ٢٥

تعليقه و حاشيه بر : انوار جليه، ٢٤

تعليقه و حاشيه بر : تحفه المراد، ٢٤

تعليقه و حاشيه بر : رسائل فلسفي، ٢٤

تعليقه و حاشيه بر : رسائل فلسفي و كلامي، ٢٥

تعليقه و حاشيه بر : رسائل محقق قيصري، ٢٥

تعليقه و حاشيه بر : شرح فصوص الحكم، ٢٥

تعليقه و حاشيه بر : لمعات الهيئه، ٢٥

تعليقه و حاشيه بر : مبدأ و معاد، ٢٥

تعليقه و حاشيه بر : مصباح الهدايه، ٢٤

تعليقه و حاشيه بر : مكاتبات عرفاني،

ص: ٧٢١

تعليقه و حاشيه بر : هدايه الطالبين، ۲۴

تعليقه استدلاليه على تحرير الوسيله، ۲۳۲

تعليقه المنهج لاحكام الحج، ۳۵۵

تعليمات اخلاقى در حكومت انبياء و ائمه عليهم السلام، ۸۹

تعليمات اسلامى، ۴۷۴

التعليمات الاسلاميه، ۵۶۹

تعليمات دينى، ۷۹۶

تعليمات مدنى، ۷۴۲

تعليم خط، ۶۲۱

تعميم مواد زكات، ۲۴۷

تعهد و تخصص، ۲۵۱

تعيين مباني المختلفه بين العلمين، ۶۰۱

تفسير آسان، ۸۷۰

تفسير آيات الاحكام، ۲۹۰

تفسير آيات الصوم، ۴۷۹

تفسير آيات مبدأ و معاد، ۵۳۴

تفسير آيه جلباب، ۵۲۷

تفسير آيه مودت، ۳۰۰

تفسير آيه نور، ۶۲۲

تفسیر آیه الموده، ۷۳۳

تفسیر استعاذه، ۶۳۱

تفسیر الرسول صلی الله علیه وآله وسلم، ۱۸۸

تفسیر القرآن، ۲۹۸

تفسیر القرآن الکریم، ۶۴۹، ۸۱۶، ۹۰۰

تفسیر القرآن و المفسرون، ۸۱۶

تفسیر المیزان، ۳۸۶

تفسیر الوجیز، ۸۴۴

تفسیر برخی از سوره های قرآن، ۱۶۹، ۴۰۶، ۷۱۸، ۷۹۳، ۸۵۷

تفسیر جزء ۳۰ قرآن، ۵۳۰، ۶۲۴

تفسیر روشن، ۷۹۵

تفسیر زاهدی، در تفسیر سوره های: یس، صافات و مؤمن، ۴۱۷

تفسیر سوره آل عمران، ۵۳۱

تفسیر سوره اسراء، ۶۱

تفسیر سوره بقره، ۵۳۱

تفسیر سوره جمعه، ۵۰۵

تفسیر سوره حجرات، ۵۱۴

تفسیر سوره حشر، ۷۹۵

تفسیر سوره حمد، ۲۴، ۲۶۵، ۳۱۹، ۳۷۷، ۳۷۹، ۳۹۶، ۴۵۸، ۶۰۹، ۸۳۹، ۸۵۹، ۹۰۸

تفسیر سوره حمد و بقره، ۶۳۱

تفسير سورة شعراء، ٦١

تفسير سورة عبس، ٣٠٠

تفسير سورة علق و قدر، ٥٣١

تفسير سورة عنكبوت، ٦١

تفسير سورة فرقان، ٦١

تفسير سورة قصص، ٦١

تفسير سورة قیامت، ٦١

تفسير سورة كهف، ٦١

تفسير سورة لقمان و سجده، ٦٤٦

تفسير سورة مدثر، ٥٣١

تفسير سورة مرسلات، ٦٢

تفسير سورة مرسلات و هل اتی، ٨٥٩

ص: ٧٢٢

تفسیر سوره مریم، ۶۱

تفسیر سوره نحل، ۶۱

تفسیر سوره نساء، ۸۵۹

تفسیر سوره نمل، ۶۱

تفسیر سوره واقعه، ۶۶۲

تفسیر سوره العصر، ۱۲۱

تفسیر سوره های: اعراف، یاسین، واقعه، مدثر، مزمل، قیامت، ۸۵۹

تفسیر سوره های: صف، جمعه، منافقون، حشر و تغابن، ۳۲۰

تفسیر سوره یاسین، ۳۰۰

تفسیر سوره یس، ۶۱

تفسیر سوره یوسف، ۵۱۴، ۸۵۹

تفسیر سوره احزاب، ۸۵۱

تفسیر سوره اعلی، ۸۵۱

تفسیر سوره انسان، ۸۵۱

تفسیر سوره بقره، ۲۶۵

تفسیر سوره فجر، ۳۹۶

تفسیر سوره الاسراء، ۳۳۷

تفسیر سوره الاعراف، ۶۴۷

تفسیر سوره المائده، ۶۴۷

التفسیر عندالشیعه، ۱۸۸

تفسیر فاتحها لکتاب، ۸۱۰

تفسیر قرآن، ۲۵۴، ۵۸۱، ۵۹۵، ۶۲۴، ۶۳۷، ۸۷۸، ۸۸۱، ۸۹۵

تفسیر قرآن برای همه، ۶۸۲

تفسیر کنز الدقائق، ۷۲۵

التفسیر لکتاب الله المنیر، ۶۶۸

تفسیر موضوعی، ۶۷، ۸۷۸

تفسیر نامه، ۱۹۳

تفسیر نمونه، ۹۹، ۱۰۱، ۷۱۹

تفسیر و توضیح سوره «ص»، ۵۳۰

تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی، ۲۴۷

تفصیل الشریعه فی شرح تحریر الوسیله، ۶۰۸

تفصیل الفصول، ۳۷۴

تقریب القرآن الی الأذهان، ۴۸۸

تقریب المعارف، ۲۹۴

التقریب الی حواشی التهذیب، ۶۶۸

تقریرات اصول، ۴۲۱

تقریرات اصول آیت الله میرزا هاشم آملی، ۴۵۸، ۵۱۰، ۵۷۸، ۷۶۹

تقریرات بحث آیت الله سلطان العلماء، ۷۵

تقریرات درس آیت الله آخوند همدانی، ۵۸۴

تقریرات درس آیت الله آقازاده خراسانی، ۳۲۳

تقریرات درس آیت اللہ آقا ضیاء عراقی، ۵۰، ۲۵۷، ۴۲۳، ۵۹۳، ۶۷۹

تقریرات درس آیت اللہ ابوالحسن مشکینی، ۲۵۷، ۴۲۳

تقریرات درس آیت اللہ اراکی، ۷۹۳، ۷۹۸

تقریرات درس آیت اللہ بروجردی، ۵۵، ۶۷، ۲۱۶، ۲۳۲، ۲۳۴، ۲۶۹، ۲۷۱، ۲۷۵، ۲۸۰، ۲۹۰، ۳۰۷، ۳۶۱، ۴۳۵، ۵۷۸، ۵۸۱، ۶۰۱،

۶۰۸، ۶۲۴، ۶۴۶، ۷۱۸، ۷۶۸، ۷۷۹، ۷۸۱، ۷۹۳، ۸۰۵، ۸۰۷، ۸۷۲، ۸۹۵

ص: ۷۲۳

تقریرات درس آیت الله حائری، ۵۰، ۷۶، ۸۱، ۵۳۴، ۵۵۷

تقریرات درس آیت الله حاج آقا حسین قمی، ۳۲۳، ۵۵۳

تقریرات درس آیت الله حجت کوهکمری، ۹۲، ۲۱۵، ۲۸۰، ۳۰۷، ۳۹۲، ۵۵۰، ۵۹۳، ۷۷۹

تقریرات درس آیت الله حکیم، ۳۱، ۱۵۲، ۱۶۲، ۲۰۷، ۲۴۰

تقریرات درس آیت الله حلی، ۲۳۷، ۳۰۱، ۴۵۸، ۵۸۹

تقریرات درس آیت الله خویی، ۳۱، ۴۱، ۹۴، ۱۵۲، ۱۶۲، ۱۷۱، ۱۷۳، ۱۸۶، ۲۰۷، ۲۱۲، ۲۲۴، ۲۳۷، ۲۴۷، ۲۵۵، ۳۰۱، ۳۲۹،

۴۴۵، ۴۵۸، ۴۵۷، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۸۹، ۶۰۴، ۶۲۰، ۶۳۹، ۶۷۳، ۶۸۹، ۷۰۲، ۷۸۶، ۸۰۳، ۸۲۵، ۸۳۰، ۸۳۴

تقریرات درس آیت الله روحانی، ۲۵۵

تقریرات درس آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی، ۵۰، ۲۵۷، ۴۲۳، ۵۹۳، ۶۷۹

تقریرات درس آیت الله سید ابوتراب خوانساری، ۵۹۶

تقریرات درس آیت الله سید جمال الدین گلپایگانی، ۲۴۰، ۴۶۵

تقریرات درس آیت الله سید حسین حمامی، ۳۲۵

تقریرات درس آیت الله سید عبدالهادی شیرازی، ۶۴، ۲۴۷

تقریرات درس آیت الله سید محمد باقر صدر، ۵۲۴، ۵۲۵، ۶۰۴

تقریرات درس آیت الله سید محمد جواد طباطبایی تبریزی، ۹۴

تقریرات درس آیت الله سید محمد نجف آبادی، ۷۹، ۷۱۰

تقریرات درس آیت الله شاهرودی، ۳۱، ۴۱، ۲۰۷، ۲۳۷، ۲۴۰، ۳۰۱، ۳۳۴، ۴۵۸

تقریرات درس آیت الله شریعتمداری، ۸۲۷

تقریرات درس آیت الله شیخ اسدالله زنجانی، ۵۹۴

تقریرات درس آیت اللہ شیخ مجتبیٰ لنکرانی، ۲۴۳

تقریرات درس آیت اللہ شیخ محمد حسین اصفہانی، ۲۸، ۲۵۷، ۳۵۵، ۳۵۶

تقریرات درس آیت اللہ شیخ محمد رضا اصفہانی، ۷۱۰

تقریرات درس آیت اللہ شیخ محمد طاهر آل راضی، ۶۲۰

تقریرات درس آیت اللہ شیخ مرتضیٰ طالقانی، ۶۷۳

تقریرات درس آیت اللہ علامہ طباطبائی، ۲۷۵، ۴۳۸

تقریرات درس آیت اللہ فاضل شرایانی، ۳۵۱

تقریرات درس آیت اللہ فانی اصفہانی، ۵۵۱

تقریرات درس آیت اللہ گلپایگانی، ۵۸

ص: ۷۲۴

۸۹، ۵۵۱، ۷۵۶، ۷۶۹، ۸۰۵

تقریرات درس آیت الله محقق داماد، ۲۱۲، ۳۹۶، ۴۳۵، ۵۰۲، ۷۵۶، ۷۶۹، ۷۸۶، ۸۳۲

تقریرات درس آیت الله محمد تقی خوانساری، ۷۶، ۳۰۷

تقریرات درس آیت الله مرعشی نجفی، ۳۰۵، ۵۵۱

تقریرات درس آیت الله میرزا باقر زنجانی، ۳۸۳، ۳۸۴، ۵۸۹، ۸۳۰

تقریرات درس آیت الله میرزا حسن بجنوردی، ۴۵۸

تقریرات درس آیت الله میرزا صادق آقا تبریزی، ۴۴۸

تقریرات درس آیت الله میرزا مهدی اصفهانی، ۷۸۸، ۳۲۳، ۸۱۰

تقریرات درس آیت الله میرزا هادی خراسانی، ۵۵۳

تقریرات درس آیت الله میلانی، ۲۸۳، ۵۷۵، ۸۵۱

تقریرات درس امام خمینی، ۲۳۴، ۲۷۱، ۳۲۹، ۴۵۸، ۵۲۵، ۵۸۱، ۶۰۸، ۶۱۵، ۶۲۴، ۷۶۹، ۸۲۷، ۸۷۲، ۹۱۳

تقریرات درس میرزای نائینی، ۲۸، ۳۵۵، ۳۵۶، ۴۲۳، ۵۴۴، ۵۹۳، ۷۸۳

تقریر الاصول، ۴۹

تقلید، ۲۶۵

تقلید الاعلم، ۶۷

التقلید الصحيح، ۶۵۷

التقلید و تقلید المیت، ۸۱۸

التقوی، ۴۷۲

تقویم خمسين عاماً، ۷۴۲

تقویم سیارات، ۷۴۵

تقويم هجرى، ٤٩٩

تقيه مداراتى، ٦٠٩

التقيه، ٨١٨

تكاپوى انديشه ها، ٢٥٠

التكامل فى الاسلام، ٣٣٧

تكامل و كمال، ٢٥٠

تكملة احاديث « اثباه الهداه »، ٢٣٢

تكملة «منهاج البراعه فى شرح نهج البلاغه»، ٦٨٦

تكملة منهاج الصالحين، ٣٥٥

تكملة امل الأمل، ٥٢٢

التكملة و التبيين لفهرست النديم فى علوم القرآن، ٨١٦

تلاقى حكمت و ادب در شعر سعدى، ٢٤٩

تلخيص الشافى، ١٧٦

تلخيص الكلام فى تفسير سوره الانعام، ٦٤٧

تلخيص المفتاح قزوينى، ٦٦٨

تلخيص المنتخب، ٣٥٥

تلخيص رياض النضره، ٩٠٠

التلخيص فى الفقه، ٧٤٤

تلخيص كنوز الحقايق، ٩٠٠

تلخيص مشنوى معنوى، ٩٠٨

تمثيلات و تشبيهات قرآن، ٦٢٤

تناقض العهدين، ٦٥٧

تنبيهات حول المبدأ والمعاد، ٧٨٨

تنبيه الناس، ٦٦١

التنبيه على حدوث التصحيف، ٤٦

تنزيه القرآن من التحريف، ٨١٦

ص: ٧٢٥

نزیه الانبیاء، ۲۲۹

التنظیر المنهجی عند السيد محمد تقی الحکیم، ۳۱۶

تنقیح الادله فی حکم الامام و الحاكم بعلمه، ۲۹۶

تنقیح الاصول، ۲۳۴

تنقیح المقال در شرح «وسيله النجاه»، ۴۰۹

التنقیح فی شرح العروه الوثقی، ۳۵۳، ۵۸۸

تنقیح مبانی الاحکام، ۲۲۸

التواریخ المنظومه، ۳۶

التوازن الاسلامی، ۷۹۸

التوجیه الدینی، ۳۲۷

التوحید، ۸۲۰

توحید الامامیه، ۸۱۰

توحید ذاتی و صفاتی، ۵۰۵

توحید علمی و عینی، ۲۹۹

التوحید کافی، ۲۷

توحید مرتضوی، ۷۷۱

تورات، ۳۹۴

توضیحاتی درباره اصطلاحات فقهی و اصولی تنبیه المله، ۲۵۰

توضیح احکام، ۱۸۰

توضیح الاسماء، ۹۱۰

توضيح الكفايه، ٥٩٨

توضيح المباني، ٣٧٤

توضيح المسائل، ٥٠، ٧٦، ٨١، ٨٩، ١٨٤، ٢٢٨، ٢٣١، ٣٥٠، ٣٥٤، ٣٧٢، ٣٩٩، ٤٢٦، ٤٢٩، ٤٣٢، ٤٤٨، ٤٨٩، ٤٩٦، ٥٠٩، ٥٢٧، ٥٤٣، ٥٨٩، ٥٩٤، ٦٠٩، ٦١٥، ٦٨٨، ٦٩٣، ٧١٥، ٧٥٢، ٧٥٣، ٧٦٨، ٧٧٦، ٧٧٩، ٧٩٨، ٨١٥، ٨٤٥، ٨٨٩، ٨٩٤

توضيح المسائل في شرح بعض المسائل من قواعد الأحكام، ٧٤٣

توضيح نهج البلاغه، ٤٨٩

توضيح و بررسی مصاحبه برتراند راسل - وايت، ٢٤٩

توضيح و تکميل صرف مير و عوامل، ٧٩٦

تهذيب الاصول، ٤٢٦

تهذيب الفقيه و تهذيب المنطق، ٤٣٢

تهذيب المقال في شرح الرجال، ٨١٥

تهذيب المنطق، ٦٦٨

التهذيب في مسائل الحج و العمره، ٢٢٨

تهذيب كتاب الخراج، ٩٠٠

تهذيب و تتميم منهاج الصالحين، ٣٥٥

التيار الاسلامي في الادب العراقي المعاصر، ٣٤

ث

ثار الله، ٥٨٤

ثروت ارزش است يا ضد ارزش ؟، ٢٠٠

الثقات في اسانيد كامل الزيارات، ٥٦٥

ثقاہ الرواہ، ۸۲۵

الثقلان، ۳۶۱

ثلاث رسائل، ۶۰۹

ثلاث مقالات فی الهندسہ، ۷۴۴

ثم اہتدیت، ۲۶۷، ۷۱۸

ثواب الاعمال، ۲۶۴

ثورہ الامام الحسین: النظریہ، الموقف، النتائج، ۳۲۰

ص: ۷۲۶

وره الحسين عليه السلام: ظروفها الاجتماعي و آثارها الانسانيه، ٤٧٨

ثوره الحسين عليه السلام في الوجدان الشعبي، ٤٧٨

ثوره الطّف، ٣٣٦

جاسوسي در اسلام، ٦٢٤

جامع احاديث الشيعة، ٨٩، ٢٩٠، ٤٣٥

جامع الاحاديث المنتخبه، ٦٦١

جامع الاحكام الشرعيه، ٤٢٦

جامع الروايات، ٥٣

جامع السعادات، ٦٧٧

الجامع الصحيح ل اخبار الشيعة في احكام الشريعة، ٨١٧

جامع الفروق، ٥٥٩

جامع المسائل، ٣٧٠

جامع المسائل، ٦٠٩

الجامع في زياده الامام الرضا، ٢٩٣

جامعه شناسي، ٨٧٧

جامعه كبيره، ٢٧٣

جامعه اسلامي، ٦٢٥

جامعه النجف الاشرف في عصرها الحاضر، ٦٢٧

جاهليت و اسلام، ٨٨٠

جایگاه تحقیقات علوم انسانی در گذشته، حال و آینده، ۲۴۹

جاء الحق، ۶۸۱

جبر و اختیار از نظر اخلاقی، روانی، فلسفی و دینی، ۲۴۹

الجبر والتفویض، ۸۸۳

جبل عامل، ۲۰۹

جبل عامل فی التاریخ، ۶۲۷

جذر أعداد، ۷۴۵

جعفر الطیار، ۱۷۷

جعفر بن ابی طالب پرچمدار موته، ۱۸۲

جغرافیای شهرهای ایران، ۸۳۰

جغرافیای کشورهای اسلامی، ۶۲۴

جلوه حق، ۱۰۷

جلوه نور، ۴۳۸

جمال آفتاب، ۴۳۸

جمال الاسبوع فی وقائع ایام الاسبوع، ۸۱۸

جمع القرآن و جماعه، ۸۱۶

جنايات دو ساله دكتر بقايی در دزفول، ۶۸۱

جنگ بین الملل در معرفت غنی اول، ۴۱۷

جنگ خیبر، ۶۷

جنگ در نظام کامل اسلام، ۶۲۴

جنگ زاهد، ۶۴۷

الجنه العاصمه، ۸۵۶

جواب به شبهات وهابی ها در مورد عزاداری امام حسین علیه السلام، ۸۳۹

جوامع الاصول، ۷۴۷

جوامع الجامع، ۷۵

جوان، ۶۳۶

جوان از نظر عقل و احساسات، ۶۳۶

جوانان چه می پرسند؟، ۵۵۹

جوان مرد پرنده، ۸۴۸

جوان مسیحی در خدمت حضرت بقیهالله، ۳۳۱

جواهر الاصول، ۳۵۴، ۷۶۸

جواهر العقدین، ۷۳۴

جواهر العلوم فی الفقه المنظوم، ۲۶۹

الجواهر الفخریه، ۸۸۹

جواهر الفقه، ۲۰۰

ص: ۷۲۷

واهر الكلام، ٣٤٨، ٥٩٨

جواهر المطالب في مناقب الامام على بن ابي طالب، ٧٣٣

الجواهر المودعه، ٥٣٤

جواهر الولايه، ٦٦٢

جوله فكريه حول طلاس ايليا ابي ماضي، ٤٥٥

جوله في آلمانيا، ٣٦

الجوهر الفريد من مناقب السبط الشهيد، ٣٣٦

الجوهر النضيد في شرح فروع التقليد، ٣٥٠

جهاد، ٦٢٥

الجهاد الابتدائي، ٢٩٣

جهاد الامام الحسن عليه السلام، ٦٤٩

الجهاد الصامت، ٥١٨

الجهاد في الاسلام، ١٧٦، ٨٢٠

جهاد نفس، ٥٥

الجهاد و الثوره، ٥١٦

جهان بيني توحيد، ٣٦٤، ٨٧٦

جهان شناسي، ٨٧٧

جهانگردی و جهانگردان نامی، ٣٦٨

چرا آيينه ها نشان نمي دهند؟، ٦٧١

چرا جمهوری اسلامی؟، ۶۲۳

چرا شیعه شدم؟، ۴۷۱، ۷۲۱

چراغ فروزان، ۲۴۷

چغمینی، ۵۹۲

چگونه باید زیست، ۶۲۵

چهار بانوی بزرگ، ۴۰۵

چهارده داستان، ۲۸۵

چهار فرقه انحرافی، ۱۰۱

چهار مقاله در علوم دینی، ۷۴۶

چهره جهاد در اسلام، ۱۰۰

چهره زردشت در تاریخ، ۱۰۰

چهره شوم و واقعی کمونیزم، ۷۱۳

چهره مولوی در آینه مثنوی، ۶۸۲

چهره های فراموش شده، ۸۷۶

چهل حدیث، ۹۷، ۶۴۶، ۸۴۵، ۸۷۸

چهل حدیث امام رضا علیه السلام، ۷۶۴

چهل حدیث امیرالمؤمنین، ۷۶۴

چهل حدیث مرسل در اخبار ملاحم، ۷۳۰

چهل حدیث مسند در اخبار آخرالزمان، ۷۳۰

چهل حدیث نبوی، ۷۶۴

حاج شيخ عبدالكريم حائري، ٧٢١

حاج شيخ هادي نجم آبادي، ٣٦٩

حاشيه استدلالی عروه الوثقی، ٤٣٢

حاشيه انتقادی بر اسفار و فصوص الحکم، ٣١٠

حاشيه انتقادی بر رسائل، ٧٠٠

حاشيه انتقادی بر مکاسب، ٧٠٠

حاشيه بر اجتهاد و تقلید، ٣٩٩

حاشيه بر احقاق الحق، ٩٠٠

حاشيه بر اسفار، ٤١٧، ٤٢٧، ٥١٠، ٥١٦

حاشيه بر التحصيل، ٥٠

حاشيه بر الحدائق الناضره، ٤٢٧

حاشيه بر الروضه البهيه في شرح اللمعه الدمشقيه، ٤٤٨

حاشيه بر

ص: ٧٢٨

المسائل الفقهيه، ٣٥٥

حاشيه بر بحارالانوار، ٤٢٧

حاشيه بر تحرير الوسيله، ٣٧٧

حاشيه بر تصحيح الاعتقاد مفيد، ٤٣٢

حاشيه بر تفسير جوامع الجامع، ٣٩٦

حاشيه بر تلخيص المفتاح، ٨٦٧

حاشيه بر توضيح المسائل، ٢٤٠، ٤٨٥

حاشيه بر جواهر الكلام، ٤٢٧

حاشيه بر چغميني، ٥٠

حاشيه بر حاشيه ميرزا علي ابرواني بر كفايه الاصول، ٧٨٤

حاشيه بر درر الاصول، ٧٦، ٥٣٤

حاشيه بر رجال وحيد بهبهاني، ٥٩٦

حاشيه بر رسائل، ٢٤٢، ٤١٧، ٥٠٠، ٥٣٤، ٥٣٧، ٧٠٤، ٧٣٢، ٧٦٨، ٨١٩، ٨١٣، ٨٤٥، ٨٥٣

حاشيه بر زبده التفاسير، ٦٥

حاشيه بر شرح اصول كافي، ٤١٧

حاشيه بر شرح تجريد، ٣٨٤، ٧٠٤

حاشيه بر شرح فصوص الحكم، ٤١٧

حاشيه بر شرح لمعه، ٥٠٠، ٥٣٤، ٧٠٠، ٧٧٦، ٨١٣

حاشيه بر شرح منظومه، ٣٨٤، ٤١٧، ٤٢٧، ٥١٠

حاشيه بر غايه القصوى، ٧٥٩

حاشیه بر قوانین، ۵۰۰

حاشیه بر کتاب الوافی، ۴۲۷

حاشیه بر کتاب مجمع البحرین، ۶۴

حاشیه بر کشف المراد، ۲۴۳

حاشیه بر کفایه، ۲۱۶، ۲۹۰، ۳۱۷، ۳۵۰، ۴۱۷، ۵۳۷، ۵۸۹، ۶۳۰، ۷۳۶، ۷۶۴، ۷۸۴، ۷۹۹، ۸۱۹، ۸۳۰

حاشیه بر مستمسک العروه الوثقی، ۳۱۷

حاشیه بر مستند الشیعه، ۴۲۷

حاشیه بر معالم، ۵۰۰، ۸۱۹، ۹۰۸

حاشیه بر مکاسب، ۵۰، ۷۶، ۷۹، ۸۱، ۸۹، ۱۰۵، ۱۰۸، ۱۸۴، ۱۸۶، ۲۱۶، ۲۲۸، ۲۳۱، ۳۵۰، ۳۵۵، ۳۷۵، ۳۹۹، ۴۰۷، ۴۱۶، ۴۲۰، ۴۲۶، ۴۳۲، ۴۴۸، ۴۸۹، ۵۰۰، ۵۳۷، ۵۴۴، ۵۷۸، ۵۸۹، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۵، ۶۸۴، ۶۸۸، ۶۹۲، ۷۰۴، ۷۳۶، ۷۵۳، ۷۵۹، ۷۶۴، ۷۶۸، ۷۷۹، ۷۸۱، ۷۸۴، ۷۸۴، ۸۱۳، ۸۱۸، ۸۳۰، ۸۴۵، ۸۵۳، ۸۹۴

حاشیه بر منظومه، ۵۱۶

حاشیه بر منهاج الصالحین، ۸۴۵

ص: ۷۲۹

حاشیه بر نهایهالدرايه، ۵۷۶

حاشیه بر وسائل الشيعه، ۴۲۷

حاشیه بر وسيله النجاه، ۸۹، ۲۲۸، ۳۵۵، ۴۲۶، ۵۳۴، ۶۹۲، ۷۸۱

حاشیه بر وقایه الاذهان، ۶۱۲

حاشیه دروس، ۸۱۸

حاشیه مصباح الفقيه، ۸۱۸

حاشیه مقنعه، ۸۱۸

حاشیه حلّ الالغاز ابن هشام، ۴۳۰

حاشیه بر شرح اشارات، ۴۱۶

حافظ در آینه سخنش، ۶۸۲

حاکمیت پیرامون خاتمیت و رفع شبهات، ۸۹۵

حاکمیت خداوندی، ۲۴۸

حاله المرأة الاجتماعیه فی عهد الفاطمیین، ۱۰۹

حبرالامه عبدالله بن عباس، ۳۱۷

حبيب العاشقين، ۵۷۱

الحجاب، ۳۸۷

الحجاب فی الاسلام، ۸۹۹

حجت منتظر و دعا، ۳۳۱

الحجج الباهره فی الامامه، ۶۵۷

حج را چگونه انجام داده ای، ۲۸۶

حجر و طین، ۶۲۸

الحجه العليا فی شرح العروه الوثقی، ۴۲۶

الحجه العليا فی ولايه الفقها، ۷۶۹

الحجه على فصل الخطاب، ۷۲۹

الحجه فی الفقه، ۲۸۰

الحجه من فقه آل محمد ۶، ۴۳۲

حجیه الشهره، ۲۳۱

حجیه القطع، ۷۴۴

حجیه المظنه، ۴۹۷

حجیه ظواهر الکتاب، ۱۷۳

حدّ الغروب على المذهب الجعفری، ۷۴۳

الحديث، ۶۳۷

حديث اخلاق، ۶۳۷

حديث از نظر شیعه، ۶۰۱

حديث الثقلين، ۸۹۹

الحديث المتواتر فی غزوه خیبر، ۸۹۹

حديث تربیت: بزرگسال، ۶۳۷

حديث تربیت : جوان، ۶۳۷

حديث تربیت: کودکان، ۶۳۷

حرکت و تحول، ۲۴۸

حرکه التاريخ عند الامام على عليه السلام، ۴۷۸

الحرکه الجوهریه عند صدر المتألهين، ۳۱۳

حرمت بازی با شطرنج، ۸۰۲

حرمت سقط جنين، ۲۵۰

حرمة الغناء و الموسيقى، ۸۱۸

حرمة خلق اللحية، ۲۰۹

حرمة لحم الخنزير، ۳۸۷

الحروف المقطعه فى القرآن الكريم، ۴۶۷

حریم در فقه شیعه، ۶۱۳

الحساب و الهندسه، ۷۴۳

حسد، ۵۱۴

حسن الثواب فى تفسير فاتحه الكتاب، ۷۲۹

حسن يوسف، ۵۱۴

الحسين عليه السلام،

ص: ۷۳۰

حسین از دیدگاه وحی، ۴۴۳

الحسین الخالد، ۳۲۷

حسین علیه السلام شهید حق و عدالت، ۸۶۴

حسین منّی، ۲۶۵

حسین علیه السلام نفس مطمئنّه، ۵۵۹

الحسین و السنّه، ۵۴۸

حسین علیه السلام و پذیرش دعوت، ۵۲۷

حضرت ابوطالب پدر بزرگوار علی ۷، ۷۲۱

حضرت فاطمه علیها السلام، ۲۶۵

حضرت مهدی فروغ تابان ولایت، ۷۲۰

حقائق الفقه، ۷۱۵

الحقایق فی تاریخ الاسلام والفتن والاحداث، ۷۹۵

حقایق گفتنی، ۹۲۰

حقوق اسلامی، ۸۶۷

حقوق الانسان من وجهه نظر اسلامیه، ۳۲۰

حقوق العامل و الفلاح فی الاسلام، ۶۵۸

حقوق بشر، ۸۷۸

حقوق زن، ۹۱۵

حقوق زن در اسلام و جهان، ۸۸۰

حقوق عامه، ۱۸۸

حقوق والدین بر فرزندان از دیدگاه اسلام، ۵۷۸

حقیقت جاویدان، ۸۰۷

حقیقت در سیمای حق، ۵۵

حقیقت روح از دیدگان قرآن و حدیث، ۳۷۷

حقیقت مرام در اجتماع، ۹۵

حقیقه البیع و المعامله، ۸۵۳

حقیقه الدعاء و شروط اجابته، ۸۱۸

حکایات و سخنان بهلول، ۷۹۶

حکم الاسلام فی القومیه، ۳۳۸

الحکم الاسلامی بین النظریه والتطبیق، ۳۲۰

حکمت، ۲۱۲

حکمت اصول سیاسی اسلام، ۲۴۸

حکمت بوعلی سینا، ۲۴۷

حکمت و اخلاق و عرفان، ۲۴۹

حکمت و حکومت، ۲۸۱

حکم سهم الامام علیه السلام فی زمان الغیبه، ۲۳۲

حکم نجاسه الباطن، ۵۱۶

حکم و مواعظ، ۸۶۵

حکمه الأسرار، ۷۴۱

حکمه المشاء، ۷۴۵

حکومت از دیدگاه قرآن و عترت، ۴۴۳

حکومت اسلامی، ۲۶۶، ۲۸۱

حکومت اسلامی و تحلیلی از نهضت حاضر، ۸۸۰

حکومت جهانی امام عصر علیه السلام، ۶۳۷

حکومت در اسلام، ۲۸۵

حکومت شاهی مایه تباهی، ۶۸۶

حکومت منهای دین، ۴۸۲

الحکومه الاسلامیه، ۷۹۸

الحکومه فی الاسلام، ۸۲۰

الحکومه و الورود فی اصول الفقه، ۷۴۳

حلّ

ص: ۷۳۱

المسائل بالدلائل، ٦٥٩

حل المسائل فى تركيب العوامل، ٧٣٠

حل شبهه آكل و مأكول، ٣٩٠

الحلقات الذهبية، ٦٤٨

الحلقات فى الادب و التاريخ و الاخلاق، ٦٢٨

حل مشكلات الاخبار، ٥٩٥

الحليه فى حرمه حلق اللحيه، ٨٤٥

حماسه بى نظير در كنار بستر حضرت زهرا عليها السلام، ١٨٢

حمايه الحيوان فى الشريعه الاسلاميه، ٨٨٧

حمزه سالار شهيدان در جنگ احد، ٦٨٦

الحمزه بن عبدالمطلب، ٤٥

الحوادث و التواريخ، ٢٨٨

حوار حول المهدي الفاطمي، ٦٠٤

حوار فى المرجعيه الدينيه، ٣٢٠

حواريه الاسلام والمسيحيه، ٤٦٧

حواريه المواجهات، ٤٦٧

حواشى بر ملحقات عروه الوثقى، ٦٩٢

حواشى على المختصر النافع، ٢٣٢

الحواشى على مصادرات اقليدس (فى الهندسه)، ٧٤٠

حواشى مختصره على كتاب الأسفار، ٧٤٢

حول موسوعه الفقه الاسلامى، ۳۲۷

حيات محمد، ۱۳۶

الحياه، ۳۱۷

حياه الامام الحسين بن على عليه السلام، ۴۹۹

حياه الرسول ۶، ۸۲۱

الحياه الروحيه، ۶۶۸

حياه الشيخ الانصارى، ۶۷۷

حياه الشيخ يوسف البحرانى، ۵۴۷

حياه النبى و سيرته، ۸۹۸

حياه امير المؤمنين عليه السلام فى عهد النبى، ۵۱۸

حياه اهل البيت عليهم السلام، ۳۲۰

حياه عقيل بن ابى طالب، ۷۲

خ

خاتم النبیین، ۶۸۱

خاتمیت آخرین پیامبر، ۸۰۲

خاتمیت پیامبر اسلام و ابطال تحلیلی بابی گری و قادیانی گری، ۸۸۱

خاطرات، ۲۲۰، ۲۸۱، ۳۴۱

خاطرات : از کودکی تا دوران پیری، ۶۱۸

خاطرات الخطی، ۳۴۵

خاطرات دوران جهاد، ۶۰۴

خاطرات زندگی آیت اللہ العظمی بروجردی، ۵۸۱

خاطرات من، ۶۲

خاطرات من از استاد شهید مطهری، ۳۶۸

خاطرات و مبارزات حجه الاسلام فلسفی، ۳۷۰، ۶۳۷

خاک و خاک شفا، ۲۶۷

خالی بر گونه انسان، ۲۲۲

خاندان آیت اللہ بروجردی، ۳۶۹

خاندان اور انسان، ۲۶۴

خاندان سادات گوشه، ۶۸۲

خاندان علامه مجلسی، ۳۷۰

خانواده و تربیت فرزند

ص: ۷۳۲

در اسلام، ۴۰۳

خدا را چگونه بشناسیم، ۲۸۶

خداشناسی، ۶۸۵

خداشناسی و افکار روز، ۸۸۱

خداگرایی، ۸۷۷

خدا و اولو الامر، ۴۴۲

خدا و مهدی، ۴۴۲

خدمات اهل بیت پیامبر علیهم السلام، ۶۲۵

خرد افزا، ۶۸۱

خزائن المراثی، ۱۳۶

خصائص الائمة علیهم السلام، ۱۱۰

خصائص الرسول فی القرآن، ۸۱۶

خصائص النبی و اوهام حولها، ۷۸۶

خصائص الوحی المبین، ۷۳۳

خصائص امیرالمؤمنین علیه السلام، ۱۱۰، ۱۱۱، ۷۳۳

الخصوم وشبهاتهم ضدّ مذهب اهل البيت علیهم السلام، ۲۹۳

خط امام، ۲۱۲

خطبات ثانی زهرا علیها السلام، ۲۶۳

خطب الجمعة، ۴۹۳

خطب السیده زینب الکبری، ۴۵۹

خطبه های نماز جمعه شهرک خاوه، ۲۱۲

خطبه های نماز جمعه کراچی، ۸۴۲

الخطوط التفصیلیه، ۲۶۶

خلاصه الاصول، ۶۵۸

خلاصه الاصول و شرح آن، ۴۳۲

خلاصه الاقتصاد، ۲۶۶

خلاصه البيان فی احوال شاه زنان، ۸۰۲

خلاصه التواریخ، ۱۰۷

خلاصه الحساب، ۲۲۵

خلاصه القوانين، ۴۲۹

خلاصه المطالب، ۶۶۱

خلاصه المعارف الالهیه، ۸۳۰

خلاصه المغنی، ۵۹۸

خلاف، ۲۶۹

خلافه امیرالمؤمنین علیه السلام، ۵۱۸

الخلافه بین النبی و الصحابه، ۳۱۴

الخلافه فی الدستور الاسلامی، ۴۷۴

خلفاء الحبيب المصطفى (ص)، ۶۱۸

خلفاء الرسول الاثنی عشر، ۶۱۸

خلفاء راشدين، ۴۰۹

الخلفیه الحضاریه لموقع النجف قبل الاسلام، ۸۸۷

خلق عظیم، ۲۶۵

خلل صلاه، ۳۹۸

خليفة رسول الله، ۵۱۶، ۶

الخمير في حكم الاسلام، ۲۹۷

خمس ايک ايماني فريضه، ۲۶۴

خمس ايک حق آل محمد، ۶، ۲۶۴

خمس در اسلام، ۷۲

خمس و زکات، ۳۷۷، ۸۷۷

خمسون ومأه صحابی مختلف، ۵۶۹

خواجه نصيرالدين طوسي، ۵۱۶

خوارج و علل پيدایش آن، ۶۱

خواص الادويه، ۴۳۲

خواص خوراکی ها و گیاهان از نظر اسلام و علوم جديد، ۸۷۰

خوان نعمت، ۴۹۷

خودآموز صرف، ۷۴۳

خودآموز

ص: ۷۳۳

صرف زبان عربی، ۶۸۵

خودآموز عربی، ۷۴۵

خودآموز علم بلاغت، ۶۸۵

خودآموز فارسی، ۷۴۲

خودآموز فارسی اصول، ۷۴۶

خودآموز قرآن مجید، ۷۹۶

خودآموز لمعه، ۵۹۸

خودآموز منظومه، ۴۱۶

خودتأبی و خودسازی، ۲۵۱

خودسازی انسان، ۸۰۴

خورشید درخشان شوستر، ۴۸۶

خورشید روشن، ۱۳۵

خورشید ولایت، ۹۲۰

خورشید هشتم امامت، ۳۳۱

خورشیدی که از مکه طلوع می کند، ۳۳۱

خیارات، ۳۹۹

خیام ریاضیدان، خیام لاابالی نیست، ۴۸۲

خیرالدین فی برّ الوالدین، ۲۹۶

د

دائرة المعارف غرب ایران، ۵۸۴

دائرة المعارف قرآن، ۴۴۳

دائرة معارف القرآن، ۴۴۳

دارالسلام، ۷۲۳

داستان پشیمان شدگان، ۷۷۱

داستان دوستان، ۷۲۰

داستان کاروان کربلا، ۱۷۳

داستان های اسلامی ۳۶۸

داستان های راستین، ۸۴۵

داستان های علوی، ۵۷۸

داستان های ما، ۳۶۸

داستان های نهج البلاغه، ۷۲۰

دانستنی های تاریخ، ۵۵۵

دانستیهای لازم از فقه اسلام راستین، ۶۱۸

دانستنی هایی از قرآن، ۸۰۲

دانش در اسلام، ۱۸۸

دانشمندان عامه و مهدی موعود علیه السلام، ۳۶۸

دانش ها و ارزش ها در مجرای قوانین علمی، ۲۴۹

داور داوری یا کسر کسروی، ۷۹

داوری های متضاد درباره محیی الدین عربی، ۱۰۱

دایرہالمعارف، ۷۴۵

دراسات اسلاميه، ٦٧٦

دراسات الاصول، ١٠٥، ٢٣٢

الدراسات الدينيه، ٢٣٧

دراسات في اصول الفقه، ٦٧٧

دراسات في الاصول العمليه، ٣٥٤

دراسات في نهج البلاغه، ٤٧٨

دراسات قرآنيه، ٣٤

دراسات و مواقف في الفكر و السياسه و المجتمع، ٤٧٨

الدّر الباهر من فقه الجواهر، ٨٤٠

الدّر الثمين، ٤٧٢

الدّر الثمين في المنتخب من البيان والتبيين، ٨٥

الدّر المكنون، ٨٥٦

الدّر المنشور في علم التجويد، ٤٤٦

الدّر المنضود في احكام الحدود، ٦٩٢

دّر المنظوم، ٦٥١

الدّر النضيد في شرح الاجتهاد و التقليد، ٧٦٨

الدّر النظير في المكنين بابي بصير، ٤٨٥

درايه الحديث، ٢٤٠، ٢٦٦، ٧٦٣، ٨٣٧، ٩١٩

درباره جمهورى

ص: ٧٣٤

اسلامی، ۲۸۶

در پیرامون نهج البلاغه، ۳۷۰

درّ تابناک، ۸۴۶

در جست و جوی عرفان اسلامی، ۱۰۰

درج گهر، ۱۳۵

درخشان پرتوی از اصول کافی، ۲۷

دررالاصول، ۲۷۹

الدرر الباهره من الاصداف الطاهره، ۱۱۰

الدرر البهیه فی ترجمه الوصیه لعلی علیه السلام الی ابنه الحسن علیه السلام، ۵۱۲

الدرر الغوالی فی فروع العلم الاجمالی، ۳۵۳، ۷۰۲

الدرر النجفیّه فی مبحث النیه، ۴۲۹

درست و نادرست، ۵۱۶

درس هایی از اخلاق اسلامی، ۸۴۶

درس هایی از اصول عقاید، ۸۳۹

درس هایی از انقلاب، ۵۳۱

درس هایی از جهان بینی اسلامی، ۸۶۷

درس هایی از زندگی پیامبر نور و رحمت، ۲۷۶

درس هایی از سوره حمد، ۷۷۶

درس هایی از مکتب ولایت، ۱۱۰

در کجای قرآن نوشته است؟، ۵۷۳

در کلاس درس مکاسب، ۲۱۶

در محضر شیخ انصاری، ۲۱۶

در مکتب اسلام، ۳۶۸

در مکتب اهل بیت، ۶۳۷

درّ منظوم، ۸۴۴

دروس اخلاقیه، ۳۴

دروس العقائد، ۹۱۹

دروس فی امثال القرآن من القصص و البرهان، ۵۱۲

دروس فی تفسیر القرآن، ۶۴۱

دروس فی مسائل علم الاصول، ۲۲۸

دروغ، ۵۱۴

درّه نادری، ۳۴۲

الدره البيضاء فی مناقب سیده النساء علیها السلام، ۹۰۵

دره التاج فی حقیقه المعراج، ۷۲۹

الدره النجفیه، ۱۱۱

الدّره النضره فی شرح التبصره، ۶۵۸

دریای نور، ۱۳۵

درّ یتیم یا زندگی لقمان حکیم، ۴۶۲

دستورات ارزنده، ۷۷۱

دستور زبان فارسی، ۷۴۱، ۸۶۷

الدعاء سلاح المؤمن، ٨٦٥

الدعاء فى القرآن، ٨١٦

الدعاء والزياره، ٤٨٩

دعبل الخزاعى، ٣٢٠

الدعوه الاسلاميه، ٣٤٤

الدعوه فى سبيل السعاده والحرية، ٤٦٠

دعوى التناقض بين نصوص القرآن الكريم تاريخها و معالجتها، ٤٦٧

دفاتر گردآورى احاديث، ٧٩٣

دفاتر گردآورى اشعار، ٧٩٣، ٩٠٨

دفاع از اسلام و روحانيت، ١٣٥

دفاع از

ص: ٧٣٥

حسين عليه السلام شهيد، ١٣٥

دفاع از علم و عالم، ٣٧٧

دفع الشبهات و حلّ المشكلات، ٥٠٠

دلائل الاحكام، ٣٤٤

دلائل الأحكام في الفقه الجعفري، ٧٤٠

دلائل الاحكام في شرح شرايع الاسلام، ٢٩٦، ٥٩٢

دلائل الاعتقاد، ٧٤٥

دلائل الفقه، ٧٤٥

دلائل الكلام، ٧٤٥

الدلائل و المسائل، ٤٣٢

الدليل، ٣١٧

دليل آفتاب، ٣٤٧

دليل الحاج، ٦٩٣

دليل العروه الوثقى، ٤٤٢

الدليل الى الفروق في اللغة العربيه، ١٩٣

دليل و معجم « فقه اللغة »، ١٩٣

دنيای نهج البلاغه، ١٠١

دوازده مقاله، ٢٨٥

دو جنبه ثابت و متغير شخصيت على بن ابيطالب عليه السلام، ٢٥٠

دور الصادق عليه السلام في امامه الاسلام و المسلمين، ١٩٠

دور الفرد فى النظرية الاقتصادية الاسلاميه، ٣٢٠

دور اهل البيت فى بناء الجماعه الصالحه، ٣٢٠

دوره اصول، ٣٥٠، ٣٨٤، ٥٧٦، ٥٨٩

دو سرمايه نفيس، ٣٦١

دو محور عقايد وهايان، ١٠٠

دو مقاله، ٨٨٤

دومين بشر، ٧٢٤

ده گردنه قيامت، ٧٢١

ده مقاله در دستور فارسى، ٧٤٦

ده مقاله در طب يونانى، ٧٤٣

الديانه الاسلاميه، ٥٣٤

ديدار و سخنرانى در زادگاه فلسفه، ٢٤٩

ديدارى تازه با قرآن، ٥٣٠

ديدگاه ها و مجموعه آثار، ٣٤٧

ديده ها و شنیده هاى من، ٤٧٢

الدين الاسلامى ، اصوله ، نظمه، ٤٦

الدين فى طور الاجتماع، ٦٨٥

الدين والسعاده، ٤٨٩

دين و زن، ٥٢٧

ديوان ابى المجد، ٨٦٧

ديوان اشعار، ٣٧، ٤٦، ٤٧، ٩٢، ٩٤، ١٠٧، ١٣٥، ١٦٩، ٢٥٩، ٢٦٩، ٣١٤، ٣٢٥، ٣٢٧، ٣٤١، ٣٤٦، ٣٤٨، ٣٧٧، ٤٠٥، ٤٤٨، ٤٥٥،
٥١٦، ٦٥٥، ٦١٨، ٦٥١، ٦٦٩، ٦٨٦، ٧٥١، ٧٨٦، ٨٢٣، ٨٥٦، ٨٨٧، ٩٠٥، ٩١٩

ديوان الحقائق و مطلع الفجر الصادق، ٦٦٩

ديوان السعدى العربى، ٧٤٤

ديوان السيد باقر الطالقانى،

ص: ٧٣٦

دیوان السید طالب الخرسان، ۳۳۷

دیوان السید موسی الطالقانی، ۳۶

دیوان السید مهدی الطالقانی، ۳۷

دیوان الشیخ هاشم الکعبی، ۳۶

دیوان شیخ الابطاح، ۷۳۳

دیوان طلایع بن رزیک، ۱۱۰

دیوان گیلانی، ۷۴۲

دیوان مرتضوی، ۷۷۱

دیوان ناصر صفا کرمانی، ۷۴۴

دیه و شطرنج از دیدگاه احکام فقهی، ۲۱۲

ذ

الذباحه، ۸۱۹

ذبايح اهل کتاب، ۲۴۷

ذخائر القیامه فی النبوه و الامامه، ۶۵۷

ذخیره الابرار، ۱۰۷

ذخیرہالمعاد، ۸۵۷

الذریعه، ۲۴۳، ۴۲۴، ۶۰۵

ذریعه الزائر در زیارات معصومین علیهم السلام و تاریخچه کربلا، ۹۰۵

ذکر و فکر، ۲۶۳

ذکرى الحسين، ۴۶۰

ذکرى الشيخ آقا بزرگ الطهرانى، ۳۶

الذکرى لمدارک عروه الوثقى، ۶۵۸

ذهنیت و زاویه دید، ۵۳۱

رابطه ایران با اسلام و تشیع، ۷۲۱

رابطه علم و حقیقت، ۲۴۹

راز شیعه بودن ایرانیان، ۱۰۰

راز طول عمر امام زمان علیه السلام، ۹۹

راز نماز در نهج البلاغه، ۳۶۸

راه علی علیه السلام، ۵۱۵

راه قرآن، ۵۱۵

راه محمد، ۵۱۵

راه مستقیم، ۶۲۴

راهنمای امت، ۷۷۴

راهنمای حج، ۶۸۵

راهنمای حج و اسرار آن، ۸۷۷

راهنمای دین در اصول دین، ۸۴۵

راهنمای گمشدگان، ۷۹۵

راهنمای متوسلین و مستشفعین، ۶۴۶

راهنمای مربیان تربیتی، ۵۶۲

راهنمای میراث، ۹۱۹

راهنمایی های حضرت علی علیه السلام، ۶۲۵

راه و چاه در تفسیر معوذتین، ۳۱۰

راه های خداشناسی در طبیعت، ۲۳۱

الرأى السدید فی الاجتهاد و التقلید، ۳۵۴، ۵۶۵

ربا، ۴۲۶

ربا از نظر تاریخی و علمی و از دیدگاه فقه اسلامی، ۲۵۰

الربا فی مذهب اهل بیت علیهم السلام، ۶۲۷

رجال الحديث، ۷۸۳

رجال السید بحر العلوم، ۱۷۵

رجعت یا دولت کریمه اهل بیت، ۳۳۱

الرجعه فی القرآن، ۸۱۶

ردّ الاشکالات علی الشیعه، ۲۳۱

ص: ۷۳۷

د بر حافظ و مولوی و ابن عربی، ۱۸۲

رد بر کمونیسم، ۸۳۰

الرّد علی المتعصب العنید، ۷۳۳

الرّد علی الملحدین، ۳۲۷

رّد علی کتاب «ازاله الریبه عن حکم صلاه الجمعه»، ۶۵۸

رّد علی کتاب «الصراع بین الاسلام و الوثنیه»، ۶۵۸

رّد علی کتاب «رّد السقیفه»، ۶۵۸

رّد کتاب ۲۳ سال، ۶۸۱

ردود عقائده، ۸۹۵

ردی بر آیین وهابیت، ۴۵۸

رّد یهود و نصارا، ۷۷۲

الرسائل الاعتقادیه، ۲۰۰

رسائل فقهیه، ۳۰۱

رسائل متفرقه در بعضی از ابواب، ۳۲۵

رسالات السماء، ۴۲۱

رسالت الهیه، ۲۶۳

رسالتان فی ارث و نفقه الزوجه، ۷۶

رساله انصافیه در مشروطیت، ۷۵۷

رساله ای در حدیث غدیر، ۶۴۴

رساله ای در ردّ صوفیه، ۹۰۵

رساله ای در علم امام علیه السلام ، ۲۵۰

رساله ای در فرق میان اصالت وجود و اصالت ماهیت، ۴۵۳

رساله پیرامون حجاب، ۸۹۹

رساله تقیه، ۲۹۴

رساله جمع بین حکم ظاهری و واقعی، ۳۵۰

رساله حجاییه، ۷۵۹

رساله در احکام صلح، ۵۸

رساله در احکام غیبت، ۷۰۸

رساله در «احکام میت»، ۸۱۰

رساله در اخذ اجرت بر واجبات، ۶۰۸

رساله در ادبیات فارسی، ۴۵۱

رساله در ارث زوجه، ۵۵۹

رساله در استصحاب، ۶۹۹، ۷۶۳

رساله در استصحاب عدم ازلی، ۳۹۹

رساله در اعتبار قول عدل واحد، ۳۸۴

رساله در اعتقادات، ۶۶۲، ۷۰۰

رساله در اقتباسات آخوند خراسانی در کفایه، ۷۰۰

رساله در امامت، ۲۹۰

رساله در «انفال و منافع عامه»، ۵۱۰

رساله در بحث نفس، ۷۰۰

رساله در براءت و اشتغال، ۶۹۹

رساله در تجرد و بقاء روح، ۸۱

رساله در تحقق وطن شرعی، ۳۸۴

رساله در تراجم علما و راویان، ۶۳۰

رساله در ترتب، ۵۹۴

رساله در تشریع،

ص: ۷۳۸

رساله در تعادل و تراجیح، ۶۹۹

رساله در تقیه، ۲۹۰

رساله در جمع بین اصاله الوجود و اصاله الماهیه، ۷۰۰

رساله در جوایز سلطان و احکام بانک ها، ۵۰۵

رساله در « حبط و تکفیر»، ۸۱۰

رساله در حجاب، ۷۷۱

رساله در حد کر و اوزان آن، ۶۳۰

رساله در حدیث «لاتعاد»، ۳۹، ۳۸۴

رساله در حدیث من زاد، ۳۹۹

رساله در حرمت ریش تراشی، ۶۳۰

رساله در حقیقت عشق و محبت، ۶۳۰

رساله در «حکم حاکم در ثبوت هلال»، ۲۴۰

رساله در حکم فقاع، ۳۸۴

رساله در حکومت اسلامی، ۳۱۴

رساله در «خلق اللحیه»، ۲۴۰

رساله در خلقت بهشت و جهنم، ۸۰۲

رساله در خلل حج و عمره، ۶۰۹

رساله در خمس، ۸۱، ۸۱۰

رساله در درایه الحدیث، ۲۴۰

رساله در دعا، ۳۰۱، ۳۱۴

رساله در رجال، ۶۶۲

رساله در رضاع، ۳۸۴، ۵۵۹

رساله در رؤیت هلال، ۸۱۵

رساله در زکات، ۸۱

رساله در شرح حال ایت الله سید محمد تقی خوانساری، ۷۶

رساله در شرح منظومه فقهی علامه میرزا محمد تنکابنی، ۴۵۱

رساله در شکوک، ۷۰۰

رساله در شناخت اعلم، ۱۰۵

رساله در صلاه اللیل، ۸۱

رساله در صلح امام حسن، ۳۱۴

رساله در طلب و اراده، ۶۷۳

رساله در طهارت و نجاست اهل کتاب، ۳۸۴

رساله در عدالت، ۲۵۴، ۵۸۱

رساله در عدم تحریف قرآن، ۳۱۴، ۵۰۵، ۶۹۲

رساله در عصمت انبیاء، ۶۰۸

رساله در عصیر عنبی، ۳۸۴

رساله در علم اخلاق، ۷۰۰

رساله در علم اصول، ۷۰۰

رساله در علم جفر، ۳۸۴

رساله در علم درایه، ۷۰۰

رساله در علم فقه، ۷۰۰

رساله در علم فلسفه، ۷۰۰

رساله در علم

ص: ۷۳۹

کلام، ۲۴۰

رساله در علم منطق، ۷۰۰

رساله در علوم غریبه، ۶۳۰، ۶۴۷

رساله در عموم حجیه البینه، ۳۸۴

رساله در فلسفه اسلامی، ۳۱۴

رساله در «قاعده جبّ»، ۲۴۰

رساله در قاعده «حرمت اعانت بر اثم»، ۲۴۰

رساله در قاعده فراغ و تجاوز و اصاله الصحه، ۳۵۰

رساله در قضا و غیبت، ۴۶۵

رساله در قطع و ظن، ۶۹۹

رساله در قول ذی الید، ۳۸۴

رساله در کز و حلّ اختلافات اقوال و جمع بین روایات، ۷۰۰

رساله در گناهان کبیره، ۵۰۵، ۷۰۸

رساله در لباس مشکوک، ۲۵۴، ۳۵۴، ۶۰۸

رساله در لغزها و معماها، ۶۳۰

رساله در «مالکیت عبد در فاضل ضریبه»، ۲۴۰

رساله در مبانی فقه، ۷۶۳

رساله در مبحث قطع، ۶۷۳

رساله در متنّجس، ۳۸۴

رساله در محرم و نامحرم، ۷۰۸

رساله در مسئله بداء، ۶۷

رساله در مقدمه واجب، ۵۱۶

رساله در مکاسب محرمه، ۶۸۴

رساله در ملازمه حکم عقل و شرع، ۵۹۴

رساله در «مواریث»، ۸۱۰

رساله در نجوم و فلکیات، ۸۵۶

رساله در نفی الوطن الشرعی، ۲۴۰

رساله در «نکاح و طلاق»، ۸۱۰

رساله در نماز، ۳۰۱

رساله در نماز جمعه، ۲۵۴

رساله در نیت، ۵۰

رساله در وضع، ۵۹۴

رساله در «ولایت جدّ و پدر»، ۵۱۰

رساله در ولایت فقیه، ۷۵۹

رساله در ولایت و علم ائمه علیهم السلام، ۶۳۰

رساله رضاع، ۷۰۰

رساله سیر و سلوک، ۲۹۹

رساله علمیه، ۲۱۲، ۲۶۶، ۴۲۸، ۸۳۰

رساله معرفه‌اللّه، ۷۹۵

رساله های فقهی، ۵۹۴

رساله های گوناگون، ۸۵۳

رساله هایی در معارف اهل بیت علیهم السلام و تفسیر قرآن، ۸۱۱

رساله امر به معروف و نهی از منکر و مسایل اجتماعی اسلام، ۶۹۳

رساله جبر و

ص: ۷۴۰

اختيار، ٤٦٢

رساله صلاه الجمعة، ٦٩٢

الرساله الاعتماديه فى الاصول الاعتقاديه، ٩٥

رساله الحب، ٩١٩

رساله الحقوق للامام زين العابدين عليه السلام، ٤٧٨

رساله السبع المثاني، در تفسير سوره حمد، ٨٤٩

الرساله السعديه، ١٩٠

رساله الغرايبه، ٦١٥

رساله القرآن، ٦٩٤

رساله حول مسأله رؤيه الهلال، ٢٩٩

رساله در صلاه جمعه، ٣٧٥

رساله در علم درايه، ٤٣٢

رساله فى آنيه الذهب و الفضه، ٧٥٩

رساله فى اثبات استحباب القنوت فى الصلاه عند العامه، ٩٠٠

رساله فى اثبات وجوب المقدمه، ٧٤١

رساله فى اثبات ان الامامه من اصول الدين، ٢٩٧

رساله فى اجزاء الاغسال عن الوضوء، ٢٩٦

رساله فى احكام الاراضى و اقسامها، ٢١٦

رساله فى احكام البسمله و اسماء الله تعالى، ٣١٠

رساله فى ارث الزوجه، ١٧٣

رساله فى اعجاز القرآن، ٣١٠

رساله فى الاجتهاد والتقليد، ٧٦، ٣١٠

رساله فى الاحرام، ٧٣٦

رساله فى الاستصحاب، ٦٤، ٤٥٠

رساله فى الاعتقادات، ١٧٣

رساله فى الامامه، ٢٣٨

رساله فى التقيه، ٢٩٧

رساله فى الجبر و الاختيار، ٤٠٠

رساله فى الجماعه، ٧٩

رساله فى الحق و الملك، ٧٤٣

رساله فى الخمس، ٦٤

رساله فى الخيارات، ٤٥٠

رساله فى الديات، ٦٤

رساله فى الربا، ٧٥٩

رساله فى الرجعه، ٥٩٥

رساله فى الرشوه، ٣١٠

رساله فى الصوم، ٣٠١

رساله فى العداله، ١٧٣، ٣١٠، ٤١٣

رساله فى القرآن، ٣٠٠

رساله فى القرعه، ٥٠٥

رساله فى القضاء، ٦٤

رساله فى الكز، ٧٩

رساله فى المحرمات بالنسب، ٦٩٢

رساله فى المشتق، ٣٧٩

رساله فى المطلق و المقيد، ٤٥٠

رساله فى المكاسب المحرمه، ٦٤

رساله فى الوجود و الماهيه و نقد نظريه وحده الوجود، ٣١٠

رساله فى الولايه، ٧٦

رساله فى اهميه علم الاخلاق، ٣١٠

رساله

ص: ٧٤١

فى بيع الفضولى، ٢١٦

رساله فى تعيين الجلوس فى ركعه الوتيره، ٢٩٦

رساله فى تفسير آيات الصوم، ٣١٠

رساله فى تواريخ النبى و الآل، ٤٨٥

رساله فى حبّ الله، ٢٣٢

رساله فى حديث : طلب العلم فريضه على كل مسلم، ٩٠٠

رساله فى حرمه الزوجه مؤبداً على الزوج، ٣٠٠

رساله فى حقوق الوالدين، ٩٠٢

رساله فى حكم التيمم لضيق الوقت، ٧٥٩

رساله فى حكم اوانى الذهب، ٣٥٣

رساله فى زكريا بن آدم الاشعرى، ٩٠٠

رساله فى عدم التقدم على قبر المعصوم فى الصلاه، ٩٠٢

رساله فى عدم مسؤوليه الصغير، ٧٤١

رساله فى لباس المصلّى، ٣١٠، ٨٩٩

رساله فى لزوم اولويه الصلاه الظهر من يوم الجمعة، ٢٩٦

رساله فى مباينه صفات الله تعالى لصفات مخلوقاته، ٣١٠

رساله فى معنى التفسير و التأويل، ٣١٠

رساله فى مفطريه الدخان للصوم، ٢٩٦

رساله فى ولايه الفقيه، ٨٢٧

رساله لقاء الله، ٧٩٥

الرسول الاعظم رائد الحضاره الاسلاميه، ٤٩٣

الرسول و الشيعة، ٤٤٣

الرسول يحدّثنا، ٤٤٣

الرسول يدعوكم، ٤٤٢

الرشاد في المعاد، ٨١٠

رشحات الفيوض في علم العروض، ٢٦٩

الرضاع، ٢٤٧، ٨١٨

الرعايه في علم الدرايه، ١٩٠

رمز پيروزی انقلاب اسلامی در جهان، ٧١٣

رمز نيکبختی، ٣٦١

رمضان فضایل و اعمال، ٢٦٧

رمضان مبارک، ٨٤٢

رموز الشهاده، ٦٨٥

رموز علم انساب، ٩٢٠

رنج ها و فريادهاى حضرت فاطمه، ٧٢١

روائع مختاره من الحج، ٨٦٥

روايت و محدثين نهج البلاغه، ٣٦٣

روان جاويد، ٣٤٦

روان در روانشناسی اسلام، ٢٥٠

روان شناسی، ١٦٩، ٨٧٧

روایح النسمات، ۸۵۶

روایه الطف، ۱۱۰

روحانیت در اسلام، ۶۸۵

روحانیت و تبلیغ در اسلام، ۶۲۵

روح در قرآن، ۸۱۰

روح میجرّد، ۲۹۹

روزنامه چهلستون، ۴۱۲

روزنامه اطلاعات، ۶۹۵

روزنامه رسالت، ۲۱۲

روش

ص: ۷۴۲

استنباط، ۷۶۳

روش برداشت از قرآن، ۵۳۰

روش بررسی مکتب ها، ۳۶۴

روش پیشوایان، در زندگانی چهارده معصوم علیهم السلام، ۴۱۶

روش تبلیغات اسلامی، ۲۷۶

روش تجزیه و ترکیب، ۳۷۵

روش خوشبختی، ۴۱۰

روش خوشبختی در اسلام، ۱۰۳

روش رهبران انقلابی ما، ۶۲۳

روش گفتار، در فن معانی و بیان و بدیع، ۴۱۶

روش نقد، ۵۳۱

روش نوینی در تدریس احکام، ۳۶۴

روش های تحقیق در نهج البلاغه، ۳۶۳

روضات الجنات، ۴۱۱

روضات الفردوس فی مزارات العراق، ۸۴۹

الروض الأریض فی الجبر و التفویض، ۳۳۷

الروض النضیه، ۷۳۳

الروضه، ۴۳۲

روضه الاحباب، ۷۸۴

الروضه البهیة، ۲۹۴

روضه العارفين، ۷۸۴

روضه‌المتقين، ۸۸، ۸۹

روضه المسائل، ۳۴۴

الروضه المهدیه، ۴۵۵

رهبر زوار، ۹۰۵

رهبری، پرچمدار مبارزه با کفر و استکبار، ۲۱۲

رهپوی هدایت، ۴۲۳

رهنمای حق، ۱۰۰

ره یافتگان، ۱۰۱

ریا در عبادت، ۴۲۶

الریاض المرضیه، ۳۹

الریاض المستطابه فی الصبحه والصحابه، ۳۳۸

الریاض النضره، ۷۳۳

الریاض فی علم اصول الفقه، ۴۷۴

ریاض و جمیله، ۱۷۶

ریاضیات، ۸۷۸

ریاض یا مجموعه دلفریب، ۶۴۶

الریاء والعجب، ۶۴۱

ریحان المجالس و تحفه المؤانس، ۳۳۷

ریشه های انقلاب اسلامی ایران و شرحی از ۱۷ شهریور، ۸۸۰

زبدہ الأحكام، ۸۳۷

زبدہ الاصول، ۵۹۲، ۹۱۹

زبدہ التفاسیر، ۶۴۶

زبدہ المقال فی خمس النبی والآل، ۵۵

زبدہ المنہاج، ۶۵۱

زراره بن اعین، ۳۱۷

زفرات الثقلین فی ماتم الحسین، ۷۳۲

زکات در اسلام، ۹۲۰

زکات در دین مقدس اسلام، ۶۷۷

الزکاه، ۳۹۹

الزکاه فی الاسلام، ۷۵۳

زناشویی از دیدگاه اسلام، ۸۶۴

زن در قرآن، ۳۶۸

زندگانی چهارده معصوم علیهم السلام، ۶۴۶

زندگانی حضرت زینب کبری علیها السلام، ۸۷۰

زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام،

ص: ۷۴۳

زندگانی زعیم بزرگ عالم تشیع آیت الله بروجردی، ۳۶۸

زندگانی سفیر جلیل حضرت مسلم بن عقیل علیه السلام، ۸۷۰

زندگانی سید میرمحمد بن موسی بن جعفر علیه السلام، ۸۷۰

زندگانی علامه سید عبدالله بن سید نورالدین جزایری، ۲۴۳

زندگانی محمد بن حنفیه، ۸۷۰

زندگی آیت الله العظمی بروجردی، ۸۰۷

زندگی امام جواد علیه السلام، ۲۷۵

زندگی امام عسکری علیه السلام، ۲۷۵

زندگی حضرت زینب، ۷۲۰

زندگی علمای شیعه، ۷۲۱

زندگی ملافتح الله وفائی شوشتری، ۲۴۳

زندگینامه آیت الله بروجردی، ۵۶۲

زندگینامه آیت الله سید محسن حکیم، ۵۶۲

زندگینامه آیت الله سید محمود شاهرودی، ۵۶۲

زندگی نامه اثیرالدین ابهری، ۷۴۶

زندگینامه حاج آقا نورالله اصفهانی، ۵۶۲

زندگینامه حجه الاسلام سید محمد باقر شفتی، ۵۶۲

زندگینامه سید عبدالله شبّر، ۵۶۲

زندگینامه سید علی خان کبیر، ۵۶۲

زندگینامه سید نعمت الله جزایری، ۵۶۲

زندگینامه علامه بحرینی، ۱۸۸

زندگینامه وحید بهبهانی، ۵۶۲

زندگینامه هبهالدین شهرستانی، ۵۶۲

زندگی و بندگی، ۲۶۳

زنده های خاموش و روان های بیدار، ۷۲۹

زن و آزادی، ۵۱۵

زن و انتخابات، ۲۸۶

الزواج الموقت و دوره فی حلّ مشکلات الجنس، ۳۱۶

زورق الخيال، ۱۷۶

الزورق و الرياح، ۳۴

الزهراء الفيصل والقده، ۴۹۴

زهرة العقول، ۳۶

زهرة العلوم فی اصول الدين و الفقه، ۶۳۱

الزيارات و الآداب، ۸۱۸

زیارتنامه حضرت رضا علیه السلام، ۵۱۵

زیاره عاشوراء فوق الشبهات، ۲۲۹

زید الشهيد ۲، ۳۳۸

زیست شناسی، ۸۷۷

زیف التوحید الوهابی، ۳۳۸

زين الشباب، ٣١٧

زين الفتى فى شرح سوره هل اتى، ٧٣٣

زينب الكبرى، ٢٩٤

س

سؤال و جواب درباره مسايل حج، ٦٩٣

ساختمان آينده انسان، ٣٩٠

سالار شهيدان، ٦٤٢

سايه اشراق، ٥٦٢

سبد، ٢٤٣، ٥١٦

سيكه الذهب فى اثبات النسب، ٨٥٧

سبيل الرشاد فى

ص: ٧٤٤

شرح نجاه العباد، ۴۹۷

السبيل المسلوك في اللباس المشكوك، ۴۱۳

ستارگان درخشان، ۸۷۰

ستارگان فروزان، ۸۸۱

ستون دین، ۶۸۵

السجود على الارض، ۷۲

السجود على التربه الحسينيه، ۴۹۹

سحر الاديب في شرح شواهد مغنی البيت، ۳۷

سخنان برگزیده از برگزیدگان جهان، ۷۷۴

سخنان سران کمونیزم درباره خدا، ۵۱۵

سخنرانی ها در حرم حضرت معصومه علیها السلام، ۲۱۲

سخنرانی های خلفا، ۷۴۵

سخنرانی های فلسفی در مسجد سلطانی، ۶۳۷

سخن و سخنوری از نظر بیان و فن خطابه، ۶۳۷

سخنی با مجتهدان، ۶۱۸

سُرُالاسراء، ۴۳۸

سُرُ السعاده، ۳۶۱

سِرّ تشابه القرآن، ۳۳۸

سرچشمه خورشید، ۲۰۲

سرگذشت حضرت قمر بنی هاشم علیه السلام، ۸۷۰

سرگذشت های عبرت انگیز، ۷۲۱

سرگذشت یک دوشیزه شرقی، ۷۹۶

سرود سحر، ۲۰۲

سعادت ابدی، ۸۵۶

سعه المتأنق فی توضیح حاشیه المنطق، ۳۷

سعد السعود، ۲۹۴

سعد بن الربیع، ۴۶

سفرای امام زمان علیه السلام، ۳۶۸

سفرنامه حج، ۵۶۶

سفره درویش، ۵۳

سفیرالحسین علیه السلام مسلم بن عقیل علیه السلام، ۳۳۸

السفینه الغواصه، ۶۲۸

السفینه الناجیه فی شرح الصحیفه السجادیه، ۸۱۷

سفینه الهداه فی شرح وسیله النجاه، ۲۹۰

السقیفه، ۳۶۱، ۴۰۹

السقیفه و الفدک، ۱۱۰

سلاسل مرتضوی، ۷۷۲

سلام کلیم، ۲۶۴

سلسله مهدویه، ۴۹۳

سلک الدرر فی نظم الاثر، ۵۱۲

سلمان، نخستین مسلمان ایرانی، ۱۰۰

السلم و قضايا الحرب عند الامام على عليه السلام، ۴۷۸

السماء و العالم، ۶۸۶

سمّو المعنى فى سمّو الذات، ۶۸۶

سنابل الحکمه، ۸۶۵

سنت تغيير، ۶۲۴

سنن الرسول و سيرته ۶، ۸۲۱

سنن النبى ۶، ۷۶۴

سنه اهل البيت عليهم السلام، ۳۱۷

سوانح حيات، ۸۳۷

سوز پرواز، ۵۶۲

سوگنامه آل محمّد ، ۷۲۰

السهم الثاقب فى ردّ مالفقه الناصب، ۷۳۴

سه مقاله، ۸۸۴

سه مقاله در

ص: ۷۴۵

اسطرلاب، ۷۴۵

سه مقاله در مساحت، ۷۴۵

سیاست در اسلام، ۸۷۶

السید هاشم البحرانی ، حیاتہ ، کتبہ ، مکتبہ، ۲۹۳

سیر اجتهاد در اسلام، ۳۶۸

سیر العلم، ۳۷

سیر إلى الله، ۷۳۳

سیرتنا و سنتنا، ۲۶۶، ۵۴۹

سیر حدیث در اسلام، ۳۷۰، ۸۵۹

سیر عقاید و مذاهب، ۲۷۶

سیر علم الاصول فی مختلف العصور، ۴۱۳

سیر قرآن و تفسیر، ۲۷۶

سیر قضاوت در ادوار مختلف تاریخ، ۲۸۶

سیر کتابخانه در اسلام، ۲۷۶

سیره ائمه معصومین علیهم السلام، ۳۶۸

سیره امام علی علیه السلام، ۳۶۴

سیره اهل بیت علیهم السلام، ۸۷۷

سیره معصومان، ۲۸۵

سیره چهارده معصوم علیهم السلام، ۸۳، ۷۲۰

السیره الامویه، ۴۰۹

سیره الرسول الاعظم صلى الله عليه وآله وسلم، ۶۵۳

السیره العلمیه للشهید الصدر، ۳۲۰

سیره صاحب الروضات و حیاتہ العلمی، ۴۱۳

سیری در تاریخ تشیع، ۱۰۰

سیری در تفکر مادی، ۳۶۳

سیری در عقاید، ۶۷

سیری کامل در خارج اصول، ۶۰۹

سیستم حکومت اسلامی، ۸۸۱

السیف المشتہر فی المصدر و اسم المصدر، ۲۲۴

السیف المشتہر فی تحقیق اسم المصدر، ۶۸۵

سی گفتار در ماه رمضان، ۶۱

سیمای اخلاق اسلامی، ۵۷۸، ۹۱۹

سیمای اصحاب پیامبر، ۷۲۰

سیمای انقلاب اسلامی در کاشان، ۹۵

سیمای پرفروغ حضرت محمد، ۷۲۱

سیمای جوانان در قرآن و تاریخ اسلام، ۳۶۷

سیمای دزفول، ۶۸۲

سیمای زن در نظام اسلامی، ۲۱۲

السؤال فی الاسلام، ۸۶۴

سؤالنامه قرآن و عترت، ۲۶۵

ش

شئون و شرایط رهبری و مرجعیت، ۲۱۲

شاعر العقیده السید الحمیری، ۳۱۶

الشافی، ۴۶

شاگردان شیخ انصاری در گیلان، ۶۱

شاگردان مکتب ائمه علیهم السلام، ۵۵۹

شانزده مقاله در حل مسأله مشکل، ۸۴۹

شاهراه

ص: ۷۴۶

هدایت، ۳۷۰

شأن نزول القرآن، ۷۴۳

الشباب والدين، ۴۶

شب مردان خدا، ۳۴

شبهات حول الشيعة، ۲۳۱

الشبهات حول المعتقدات، ۶۰۴

شبهه العبائيه، ۵۱۶

شجره طوبى، ۹۲۰

شجره مباركه، ۲۴۳

الشجره الاقحوانيه فى نسب الساده الطالقانيه، ۳۷

الشجره الطيبه، ۸۴۲

شخصيات عايشتها، ۳۳۸

شخصيت انسان از نظر قرآن و عترت، ۲۷۶

شخصيه المسلم، ۴۱

شذرات الذهب، ۴۱۰

شذرات من حياتهم، ۳۴

شرائع الاسلام، ۱۹۰، ۵۲۷

شرح ابن ابى الحديد، ۳۶۹

شرح اجتهاد وتقليد عروها لوثقى، ۲۴۰، ۳۷۹

شرح اجروميه در علم نحو، ۴۳۰

شرح احاديث اخلاقي، ٢٨

شرح احاديث امير المؤمنين در نهج البلاغه، ٥٩٥

شرح ادعيه معصومين، ٤٣٨

شرح اربعين حديث، ٥٩٥

شرح استدلالی بر عروه الوثقی، ٣٢٥

شرح استدلالی بر مکاسب، ٥٨٩

شرح استدلالی ملحقات عروه الوثقی، ٥٩٤

شرح اسفار، ٥٩، ٢٢٤

شرح اسماء الحسنی، ٦٣١

شرح اسماء الحسنی سبزواری، ٧٤٨

شرح اصول کافی، ٢٧٣، ٨٥٩

شرح الاسماء الحسنی، ٧٨٦

شرح البدايه فی علم الدرايه، ١٩٠

شرح الدروس الشرعيه، ٦٦٨

شرح الصحيفه السجديه، ٤٨٩

شرح العروه الوثقی، ٢٢٨، ٨١٨

شرح الفيه ابن مالک، ٧٤٥

شرح المدخل فی النجوم، ٧٤٠

شرح آیات الهادی، ٧٤٣

شرح باب حادی عشر، ٥٩٢، ٦٢٠، ٦٧٩

شرح بدايه النهايه فى الفقه، ٧٤٥

شرح تبصره المتعلمين، ١٧٦، ٣٧١، ٣٨٠، ٤٢٩، ٤٩٧، ٥٩٤

شرح تجريد الاعتقاد، ٥٩، ٣١٠

شرح تحرير الوسيله، ٤٢٩، ٥١٠

شرح تشریح الأفلاك، ٧٤٥

شرح تهذيب، ٨١٧

شرح جبر الخلاصه، ٧٤٠

شرح جمل العلم و العمل، ٧٦٤

شرح حاشيه ملاعبدالله، ٢٠٧

شرح حال آخوند ملا زين العابدين نوايى، ٩١٠

شرح حال آيت الله خويى و شاگردانش، ٨٣٠

شرح حال آيت الله سيد ابوالحسن اصفهانى و شاگردان او، ٨٣٠

شرح حال آيت الله شيخ عبدالكريم زنجانى و

ص: ٧٤٧

شاگردان وی، ۸۳۰

شرح حال حکیم هیدجی، ۷۲۹

شرح حال خاندان روضاتی، ۴۱۲

شرح حال سید هاشم مرقاتی خویی، ۷۸۶

شرح حال علمای خوی، ۷۸۶

شرح حال و آثار و افکار آیت الله بهبهانی، ۳۶۸

شرح حال و آرای فلسفی ملاصدرا، ۲۴

شرح حال وحید بهبهانی، ۳۶۶

شرح حدیث اهللیجه، ۲۳۷

شرح حدیث معراج، ۴۳۸

شرح حکمت منظومه، ۲۰۷

شرح خطبه امام رضا علیه السلام در توحید، ۱۸۲، ۷۹۶

شرح خطبه همام، ۲۹۰

شرح خلاصه الفصول، ۷۹

شرح دعای ابی حمزه ثمالی، ۸۱۷

شرح دعای افتتاح، ۳۱۰، ۸۱۷

شرح دعای سحر، ۸۱۷

شرح دعای صباح، ۷۵۷

شرح دعای عرفه، ۶۲۴

شرح دعای کمیل، ۸۰۷، ۸۱۷

شرح دعای مکارم الاخلاق، ۳۱۰

شرح دعای ندبه، ۸۱۷

شرح دعاء الصباح، ۶۷۷

شرح دیوان الامام زین العابدین علیه السلام، ۳۳۶

شرح دیوان حافظ، ۴۳۸

شرح دیوان سید ابراهیم بحر العلوم، ۱۷۶

شرح دیوان سید بحر العلوم، ۱۷۶

شرح دیوان سید حسین بحر العلوم، ۱۷۶

شرح رباعی افضل الدین کاشانی، ۷۴۱

شرح رجال کشی، ۸۲۰

شرح رجال نجاشی، ۸۱۵، ۸۱۹

شرح رسائل ابن سینا، ۸۷۸

شرح رساله سیر و سلوک بیدآبادی، ۷۴۹

شرح زادالمسافر ملاصدرا، ۲۴

شرح زبده الاصول، ۷۴۵

شرح زندگانی آیت الله حاج سید محمد تقی خوانساری، ۷۲۴

شرح زندگانی استاد کل وحید بهبهانی، ۳۶۸

شرح زندگانی جلال الدین دوانی، ۳۶۸

شرح زندگی آیت الله سید ابوالقاسم کاشانی، ۴۷۲

شرح زندگی آیت الله کوهستانی، ۱۶۹

شرح زندگی علی اکبر علیه السلام، ۱۳۶

شرح زیارت امام رضا علیه السلام، ۸۱۷

شرح زیارت جامعه کبیره، ۸۱۷، ۸۶۲، ۸۹۵

شرح زیارت عاشورا، ۲۷۳، ۸۱۷، ۸۵۹

شرح «سبیکه الذهب»، ۴۲۹

شرح شرایع الاسلام، ۳۰۳، ۶۵۳، ۶۵۸

شرح صحیفه

ص: ۷۴۸

شرح صحیفه الحسینیہ، ۵۹۸

شرح عبدالصاحب علی المکاسب، ۷۷۱

شرح عروہ الوثقی، ۱۷۳، ۲۲۴، ۲۵۴، ۳۹۸، ۵۵۹، ۵۹۴، ۶۰۸، ۷۸۱

شرح عهدنامه امیرالمؤمنین علیه السلام به مالک اشتر، ۲۴۸، ۴۷۸

شرح عینیہ ابن سینا، ۷۴۱

شرح فارسی تشریح الافلاک، ۳۷۴

شرح فارسی خلاصہ الحساب، ۳۷۴

شرح فارسی شرایع الاسلام، ۳۷۵

شرح فارسی منظومہ سبزواری، ۷۴۵

شرح فرائد الاصول، ۵۹۴، ۶۹۹

شرح فصوص الحکم، ۲۴

شرح فہرست شیخ طوسی، ۸۱۹

شرح قصیدہ صاحب بن عباد، ۴۶

شرح قوانین الاصول، ۸۱۳

شرح کافی، ۸۱۷

شرح کتاب الجبر، ۷۴۲

شرح کتاب القضاء شرایع، ۱۹۵

شرح کتاب الہندسہ، ۷۴۲

شرح کتاب «نقد الرجال»، ۶۴

شرح کفایه الاصول، ۲۲۴، ۵۱۰، ۵۹۴، ۶۰۴، ۶۷۳، ۶۹۹، ۷۷۹، ۸۱۳

شرح گلشن راز، ۴۳۸

شرح لامیه، ۴۵۶

شرح لامیه العجم، ۷۴۱

شرح لامیه العرب، ۷۴۱

شرح لغات بدیعی، ۶۴۶

شرح لمعه، ۵۹

شرح مبسوط مکاسب، ۵۹۴

شرح مختصر النافع، ۷۴۷

شرح مشکل ابیات متنبی، ۴۷

شرح مصباح الشریعه، ۷۹۵

شرح مفصل عروه الوثقی، ۷۶

شرح مقدمه قیصری بر فصوص، ۲۴

شرح مکاسب، ۱۹۵، ۳۹۹، ۶۹۹

شرح منازل السائرین کاشانی، ۷۴۹

شرح مناسک حج، ۲۴۰

شرح منظومه، ۵۹

شرح منظومه ارث، ۴۶۵

شرح منظومه اصول فقه، ۴۶۵

شرح منظومه سبزواری، ۱۹۵، ۴۸۹، ۸۳۰

شرح منظومه فقهی بحر العلوم، ۱۷۶

شرح میمیه الفرزدق، ۷۴۱

شرح نامه علی علیه السلام به مالک اشتر، ۶۲۵

شرح نهج البلاغه، ۲۴۷، ۶۵۳، ۶۶۹

شرح واجب الاعتقاد، ۷۴۳

شرح وافی، ۸۱۷

شرح و تحقیق « تنقیح المقال فی علم الرجال »، ۷۰۴

شرح و ترجمه ۲۰۱ حدیث اخلاقی و اجتماعی، ۴۸۱

شرح و ترجمه زیارت عاشورا، ۴۸۱

شرح و ترجمه خلاصه الحساب، ۷۴۶

ص: ۷۴۹

روح و تفسیر چند روایت، ۶۳۷

شرح و تفسیر دعای مکارم الاخلاق، ۶۳۶

شرح و جیزه شیخ بهایی، ۴۸۵

شرح وسائل الشیعه، ۸۱۷

شرح وسیله النجاه، ۵۹۴، ۸۹۵

شرح وصیت نامه امیرالمؤمنین علیه السلام به امام حسن علیه السلام، ۶۰۹

شرح وصیتنامه امام خمینی، ۲۱۲

شرح هدایه الناسکین، ۸۱۸

شرح هیأت چغمینی، ۲۲۴

شرحی ناتمام بر رسائل و قوانین الاصول، ۲۰۷

الشرعیات، ۷۴۱

الشرکه فی الاسلام، ۷۵۳

الشروط، ۳۵۹

شریعه خرد، ۲۴۷

الشریف الرضی، ۱۰۹

الشطرنج، ۲۹۳

شطرنج و منع بازی با آن، ۵۲۷

الشعائر الحسینیة، ۲۲۹، ۴۹۴

شعاع وحی بر فراز کوه حرا، ۳۶۸

الشعر الحر تاریخه، تطوره، ۲۵۹

شعراء رثوا امهاتهم، ۳۷

شعراء کاظمیون، ۴۵

شعرشناسی، ۷۴۳

شعرهای شهادت، ۵۳۱

شعله های آتش، ۴۸۱

شفاعت، ۸۱۰

الشفاعه، ۸۲۰

شفاء الصدور فی شرح زیاره العاشور، ۳۴۶

شکوفه های معطر، ۱۳۶

شکّیات منظوم، ۸۴۸

الשלماغانی و کتابه التکلیف المعروف بفقّه الرضا، ۵۱۸

شمس الضحی فی مناقب النبی و الائمة الهدی، ۷۸۴

الشمسیه فی المنطق، ۷۴۴

شمع الجمع در لغت ائمه اطهار، ۹۲۰

شمع سحر، ۶۴۱

الشموس المضيئه، ۴۳۸

الشموع، ۶۲۸

شمه ای از جرائم حزب بعث عراق، ۸۶۵

شناخت خط انقلابی حضرت مهدی، ۶۲۵

شناخت شیعه، ۴۴۳

شناخت قرآن، ۶۸۱

شناخت نهج البلاغه، ۳۶۳

شناخت هلاک کنندگان و نجات دهنده ها از قرآن، ۸۹۹

شناسایی مرد و زن از نظر روانی و فیزیولوژی، ۶۳۰

شوارع الهدایه، ۶۷۸

الشوارع فی شرح الشرائع، ۴۹۷

شواهد التنزیل، ۷۳۴

شواهد الولایه، ۹۱۹

شوق مهدی علیه السلام، ۳۷۰

شوق وصال، ۵۰۷

الشهاب المنیر فی تواتر حدیث الغدیر، ۳۳۶

شهاب ثاقب، ۸۵۶

شهادت ثالثه در اذان و اقامه، ۸۰۲

شهادت‌الشهداء در شرح و ترجمه لوح حضرت زهرا علیها السلام،

ص: ۷۵۰

شهداء الفضيله، ۱۰۸، ۲۶۶

الشهيد الصدر، الفيلسوف الفقيه، ۱۹۰

الشهيد الصدر: المواقف والتوجهات، ۳۲۰

شهيد جاويد، ۱۳۵، ۲۵۰، ۵۲۷، ۶۰۸، ۶۴۲

شهيد خامس، ۲۶۴

شيخ الامويين، ۱۳۶

الشيخ البهائي عميد الفقهاء و فقيه الادباء، ۱۹۰

شيخ المضيره، ۸۹۲

الشيخ المفيد و عطاؤه الفكري الخالد، ۵۴۸

شيخ انصاري محقق و مؤسس، ۵۳۷

الشيخيه، نشأتها و تطورها، ۳۶

شیطان در خانه ما، ۶۲۵

شیعتنا، ۴۴۳

شیعه در اسلام، ۷۲

شیعه در انتظار عدالت جهانی، ۹۲۰

شیعه در اندونزی، ۳۶۸

شیعه شناسی، ۶۶۲

شیعه و ترقیات شگفت آور آنان، ۴۱۲

شیعه و تهمت های ناروا، ۴۷۴

شیعه و دیگران، ۶۶۲

الشیعه، ۳۴، ۵۱۸

الشیعه فی عقائدهم و احکامهم، ۶۵۸

الشیعه و الخط السلمی و التعاون من الآخرين، ۴۵۵

الشیعه و السنه، ۸۰۲

الشیعه و فتاوی الخالصی، ۶۵۸

الشیعه و قرائاتهم، ۸۱۷

الشیعه و هجمات الخصوم، ۵۴۸

شیعی تطبیقی، ۸۷۸

شیوا و متین، ۶۸۶

الشیوعیه تناقض الدین، ۸۸۳

الشیوعیه ثوره و تآمر، ۱۰۹

الشیوعیه عدوه الانسانیه، ۱۰۹

ص

الصاحب بن عباد، ۴۶

الصحابه الکرام، ۶۴

الصحابه المنکرون علی ابی بکر، ۸۲۰

الصحفیه الحسینیہ علیہ السلام، ۴۵۵

صحنه های تکان دهنده در تاریخ اسلام، ۳۶۹

صحنه های خوش منظر در تفسیر سوره کوثر، ۳۱۰

صحنه های از قیامت، ۵۵۹

الصححه فی الاسلام، ۳۲۷

صحیفه سجادیه، ۷۶۴

صحیفه مبین، ۹۱۵

صحیفه زهرا علیها السلام، ۲۶۷

صحیفه الابرار، ۹۱۷

صحیفه المتهمجد، ۴۱

صدق الخبر فی خوارج القرن الخامس عشر، ۳۳۷

صد و بیست حدیث، ۳۸۲

صدوده معمای اسلامی، ۷۷۱

صد و یک مناظره جالب و خواندنی، ۷۲۱

الصراط القویم، ۵۲۴

صراط النجاه، ۲۲۸، ۵۹۱

صرف آسان، ۷۴۳

صرف فارسی، ۸۷۸

صفات مؤمنین، ۴۵۸

صکّ الآمان فی اعمال

ص: ۷۵۱

شهر رمضان، ٢٦٩

صلاه الجمعه، ٦٩٢، ٨١٨

صلاه الجمعه فى عصر الغيبه، ٤٩٩

صلاها لليل، ٥٦٦

صلاه الليل فضلها ووقتها، ٥٦٤

صلاه المسافر، ٢٣٢، ٣٥٤، ٥٨٩

الصلاه المعاده، ٨١٨

الصلاه عمود الدين، ٨٦٤

صلاه مسافر، ٢٠٤

الصلاه معراج المؤمن، ٤٩٩

صلاه و حج، ٥٥

صله رحم، ٩١٥

الصله بين التصوف و التسنن، ٣٣٧

صندوق حسنات، ٧٧٢

صوت الولايه، ٦٦٢

الصوت و الأصداء، ٣٤

صوفى بازى، ٤١٣

الصوم، ٣٢٦

الصهيونيه، ٢٧٨

صيغ العقود، ٦٤٧، ٨٣٧

ضامن سعادته، ٤٥٨

ضرورت مذهب و بيان عوامل الحاد، ٨٨٠

ضعفای صحاح، ٧٤٥

الضمان في الاسلام، ٧٥٣

ضوابط بررسي و تدوين تاريخ اسلام، ٢٥٤

ضياء الايمان، ٥٧٣

ضياء البشر در ردّ شيخيّه، ٩٠٥

ضياء التفاسير، ٥٧٢

ضياء الدرايه في علم الدرايه، ٥٧٣

ضياء القاري في تجويد كلام الباري، ٥٧٣

طاووس أهل الجنة في الآيات النازله بالامام الحجه (عج)، ٨٤٩

طب اسلامي، ٨٧٧

الطب الاسلامي المقارن، ٨٤٢

طبقات اعلام الشيعة، ٥٤٩

طبقات الرجال، ١٨٨، ٢٢٨، ٨٠٣، ٨٧٦

طبقات الفقهاء، ٨٧٦

الطبقات الكبرى، ٨٢٠

طبقات مفسرين شيعة، ٦٤

طبیعت و ماورای طبیعت، ۲۴۹

طبیعیات در اسلام، ۸۷۶، ۸۷۸

طرائف الجعفریه...، ۵۱۲

طرح عقاید و احکام، ۳۶۴

طرح های آموزشی نهج البلاغه، ۳۶۳

طرح های نوین آموزشی، ۳۶۴

طرحی برای انقلاب فرهنگی، ۲۵۰

طرق حدیث من کنت مولاه فی مولاه، ۵۴۸

الطریق القویم الی جنه النعیم، ۵۰۰

الطریق المستقیم فی بیان اصول الدین، ۵۰۰

الطفل بین الوراثة والتربیه، ۶۳۶

طلب و اراده، ۳۱۶

طلوع الفجر فی الیالی المقمره، ۷۶۸

طهارت، ۳۹۸

طهارت اهل کتاب، ۲۴۷

طهاره عرق الجنب من الحرام، ۸۱۹

طبیات، ۸۰۲

ظ

الظاهره الطاغوتیه فی القرآن، ۳۲۰

الظاهره القرآنیه، ۲۸۶

ظلمات فاطمه الزهرا عليها السلام، ٢٢٩

ع

ص: ٧٥٢

اشورا، ۴۷۸، ۵۳۱

عالم برزخ در چند قدمی ما، ۷۲۱

عالم ربانی، ۳۹۶

عامل اساسی اخلاق، ۲۵۱

عایشه بعد از پیامبر، ۱۳۶

عبدالله بن رواحه، ۴۶

عبدالله بن سبا و اساطیر اخی، ۵۶۹

عبدالله بن سبا و افسانه های دیگر، ۵۶۹

عبدالله بن سبا و افسانه های ساختگی، ۶۴۱

عبرات المصطفین فی مقتل الحسین، ۷۳۲

عبقریه الامام علی علیه السلام، ۴۰۹

عترت ، ثقل کبیر، ۶۸۱

عترت در قرآن، ۱۱۰

العتره فی القرآن و السنّه، ۸۶۴

عدالت، ۴۲۶

عدالت الهی از دیدگاه انسان ها، ۲۵۱

العداله فی الفقه، ۵۱۴

العدل الالهی، ۴۴، ۳۸۷

عدلگستر جهان، ۶۶۲

عدم تحریف قرآن، ۵۳۷

العرفان، ٥٢٥

عرفان اسلامى، ٢٤٨

عرفان اسلامى و عرفان التقاطى، ١٠١

عرفان رسالت، ٢٦٤

عرفان و تصوف، ١٠٠

عرفان و سلوك اسلامى، ٦٨١

عرفان و فلسفه، ٤١٠

العروبه فى الميزان، ٥١٨

عروس مدينه، ٦٨٥

عروض و قافيه و بديع، ٧٤٢

عروه الحج، ٨١

عروه الوثقى، ٣٥٢، ٤٢٦

عزيز و نگار، ٦٨٢

عسل مصفى، ٤٩٧

عشق و ايثار، ٧٣٢

العصا لمن عصى، ٤٥٦

عصر امتياز ماشين، ٢٨٥

العفاف بين السلب و الايجاب، ٤٢١

عفت در خانواده، ٩٢٠

عقائد الاسلام من القرآن الكريم، ٥٦٩

العقائد الاماميه، ٨١

عقائد الاماميه الاثنى عشرية، ٨٢٩

عقائد الشيخيه، ٤٥٥

عقائد الشيعة الاماميه، ٤١٠، ٤٧٨، ٧٢١

عقائد المؤمنين فى اصول الدين، ٥٠٠

عقايد اسلامى، ٣٦٣

العقد الباهر فى وصيتى لقره العين ولدى ياسر، ٣٣٧

العقد الثمين فى أحوال العلامة أحمد أمين، ٣٣٧

عقد الدرر فى اخبار المهدي المنتظر، ٥٤٨

العقد و الحل، ٨٧٧

عقل فقهى، ٩١٥

عقل و احساس، ٢٨٥

العقود الذهبية فى المواعظ والاخلاق، ٤٦٠

عقود و ايقاعات، ٤٤٠

عقيدته و جهاد، ٢٦٣

عقيدته

ص: ٧٥٣

الحق في شرح الباب الحادي عشر، ٥٧١

العقيله الهاشميه، ٤٠٩

عقيله بنى هاشم عليها السلام، ٣٣٨

علائم البلوغ، ٧٦٩

العلاقة بين القيادة الاسلاميه والامه من خلال رؤيه نهج البلاغه، ٣٢١

علل الشرايع و الاحكام، ٥٩٤

علل ظهور و سقوط كمونيسم، ٦٢

علم از ديدگاه اسلام، ٢٤٨

علم الاجتماع، ٩١

علم الانساب، ٨٧٨

علم الحديث، ٢٦٥، ٧٦٣

علم السند و الحديث، ٦٣١

العلم المنيف في شرح التصريف، ٢٩٧

علم النفس، ٦٦٦

العلمانيه هل تصلح حلاً لمشاكل لبنان، ٤٧٨

علماء و مردان نامى بوسنى و هرزگوين، ٣٦٩

علمای گمنام، ٧٢٤

علماء معاصرين، ٥٤٢

علم جرّ الاثقال، ٨٧٨

علم حضوري، ٢٨١

علم در خدمت انسان، ۲۴۹

علم رجال، ۲۶۵

علم کلی یا فلسفه مابعدالطبیعه، ۲۸۱

علم نحو، ۳۷۹

علم و دین در حیات معقول، ۲۴۸

علوم القرآن، ۳۱۹

علوم قرآن، ۲۸۰

علوم مختلف، ۸۰۳

علوم یونان، ۷۴۵

علی علیه السلام از دیدگاه دگران، ۲۲۲

علی علیه السلام اسوه زندگی، ۱۸۲

علیّ العال، ۷۲۴

علی بن ابیطالب علیه السلام و آزادی، ۲۵۰

علی بن ابیطالب و محبت، ۲۵۰

علی بن الحسین الاکبر علیه السلام، ۷۲۴

علی علیه السلام چهره درخشان اسلام، ۳۶۹

علی خلیفه رسول الله بلا فصل، ۶۵۹

علی علیه السلام در کتب اهل سنت، ۸۳۹

علی ضفاف الغدیر، ۵۴۸

علی ضفاف القلوب، ۸۶۵

على مائده العقيدة، ٢٩٣

على مائده الكتاب والسنة، ٢٩٣، ٥٦٩

على عليه السلام و فضائله من الصحاح الستة، ٨٦٤

على عليه السلام و فضائله من كتاب العقد الفريد، ٨٦٤

على هامش كتاب العروة الوثقى، ٤٥

عمده، ٢٠٠

عمده المتفقه، ٦٢٧

عمل تجريد ذهن، ٢٥١

عمل يك مسلمان، ٤٧٤

عنايه الاصول، ٤٠٨

عنصر فضيلت و تقوا،

ص: ٧٥٤

عنوان الطاعه فى اقامه الجمععه و الجماعه، ٧٧٦

عواطف ثائره، ٦٦٩

عوالى اللئالى، ٧٢٥

عوامل جاذبيت سخنان مولوى، ٢٤٩

عوامل صلاح و فساد، ٧٢٩

عهد الامام اميرالمؤمنين عليه السلام الى حذيفه بن اليمان، ٣٣٨

عهد پارسى، ٧٣٠

عيد الغدير فى الاسلام، ٢٩٤

عيد الغدير فى عهد الفاطميين، ١٠٩

عيناك...و اللحن القديم، ٢٥٩

العيون العبرى فى مقتل سيد الشهداء عليه السلام، ٧٧٣

غ

غايه الآمال فى ترجمه صاحب بهجه الآمال، ٥٩٢

غايه الامانى فى احوال آل الطالقانى، ٣٧

غايه التقريب فى شرح منظومه التهذيب، ٥٠٠

غايه القصوى، ٥٩٣

غايه المسئول فى علم الاصول، ٤٩٧

غبار نجف، ٨٤٨

الغدير، ١٠٨، ٣٨٦، ٤٧٨، ٥٤٨

غدير، ۵۳۱

غدير خم حديث ولايت، ۳۶۹

الغدير في التراث الاسلامي، ۵۴۷

الغدير والميزان، ۶۰۹

غدير يا پيوند ناگسستني رسالت و امامت، ۴۴۲

غرائب و قصار الكلم، ۶۷۹

الغري، ۳۱۷

غزالي با شما سخن مي گويد، ۷۴۴

الغفران مع التوبه، ۶۵۸

غمنامه كربلا، ۷۲۱

غناء ، موضوعاً و حكماً، ۵۲۷

غنيه الطالب، ۷۹

غنيه التزوع، ۲۰۰

غوص البحار و آليها، ۷۲۹

غيبت امام عصر اورهم، ۲۶۴

غيبت امام عصر عليه السلام يا پنهانی خورشيد عدالت، ۳۳۱

الغيبه، ۲۸۸

ف

فاجعه تمدن و رسالت اسلام، ۲۸۵

فاطمه زهرا از نظر روايات اهل سنت، ۹۱۹

فاطمه زهرا از نظر قرآن، ۹۱۹

فاطمه زهرا، دژ شکست ناپذیر، ۴۴۳

فاطمه الزهرا علیها السلام، بهجه قلب المصطفی، ۳۸۲

فاطمه الزهراء امّ الائمه و سید ه النساء، ۸۶۴

فاطمه بنت اسد، ۱۰۹

فاطمه بنت الامام الحسین علیه السلام، ۱۱۰

فاطمه بنت الامام موسی کاظم علیه السلام، ۱۱۰

الفتاوی المستنبطه، ۵۸۹

الفتاوی الواضحه، ۲۶۶

الفتاوی و التقارير فی جواز التشبيه و العزاء، ۴۵۵

فتح الملک

ص: ۷۵۵

العلی، ۱۱۰

فتنه يهود، ۶۱

الف حديث في المؤمن، ۸۶۸

الفخری، ۸۹۲

فدک، ۲۲۹، ۶۱۸

فدک فی التاريخ، ۲۶۵

فرائد السمطين فی فضائل المرتضى و البتول و السبطین، ۵۴۸، ۷۳۴

فرائض المقلّدين، ۷۵۸

الفرائض اليوميہ، ۸۶۵

فرازهای عالی صحيفه سجاديہ، ۶۲۵

فرزانگان گیلان، ۶۲

فرق الشيعة، ۳۸۷

الفرقان، ۳۱۷

الفرقان فی تفسير القرآن، ۴۰۹

فرق و مذاهب اسلامي، ۲۷۸

فرقه ضاله و سرقت آيات و احاديث، ۳۶۹

فرقه وهابي و پاسخ شبهات آنها، ۳۶۹

فرقه السلفيه و تطوراتها فی التاريخ، ۳۹۶

فرمان مبارك اميرالمؤمنين على عليه السلام به مالک اشتر، ۸۹۲

فروع العلم الاجمالي، ۸۱۹

فروع المذهب، ۲۳۴

فروع دین، ۸۷۷

فروع دین و نصوص احکام یا فقه فارسی، ۶۸۵

فروع علم اجمالی، ۵۸۹

فروع ایمان، ۳۷۰

فروع بی نهایت، ۳۳۱

فروع شهادت، ۴۳۸

فروع فقاہت، ۶۹۷

فروع ہدایت، ۳۶۹

فروید و فرویدیسم، ۴۰۵

فرہنگ پیرو، فرہنگ پیشرو، ۲۴۹

فرہنگ سخنان معصومین علیہم السلام، ۳۶۴

فرہنگ گیلانی، ۷۴۲

فرہنگ لغات قرآن، ۳۴۱

فرہنگ معارف نہج البلاغہ، ۳۶۳

فرہنگ منظوم یا شرح نصاب، ۴۱۳

فرہنگ موضوعات کلی نہج البلاغہ، ۳۶۳

فرہنگ واژه های علمی، ۶۲۵

فرہنگ واژه های نہج البلاغہ، ۳۶۳

فرہنگ یا علم و دانش، ۴۰۹

فريب خوردگان: مزدوران استعمار در لباس مذهب، ۴۰۵

فريده الزمن في مناقب الامام الحسن عليه السلام، ۳۳۶

فصل الخصومه في الورود و الحكومه، ۶۸۵

فصل الخطاب في طهاره اهل الكتاب، ۷۰۲

فصول الحكمه، ۳۷۴

فصول المنطق، ۳۷۴

فضائل السور و شأن نزول لها، ۱۸۸

فضائل العلم عن رسول الله ﷺ، ۱۸۸

فضائل القرآن و خواصه، ۲۶۹

الفضائل المستخرجه من المعجم الصغير، ۹۰۰

فضائل امير المؤمنين على عليه السلام، ۸۹۹

فضائل اهل البيت عليهم

ص: ۷۵۶

السلام، ٦٧٩، ٨٢٩، ٨٤٢

فضائل شهر رجب، ٧٣٤

فضائل فاطمه الزهرا عليها السلام، ١١١

الفضيله الاسلاميه، ٤٨٩

فقر، ٥٣١

الفقه، ٤٨٩

فقه، ٩١٥

فقه الاخلاق، ٥٢٤

فقه الاماميه، ١٠٥

الفقه الجامع، ٨٧٦

فقه الشيعة الاماميه، ٨٢٩

فقه الطب، ٤٩٧، ٥٢٤

فقه العتره في زكاه الفطره، ٣٥٣

فقه الفضاء، ٥٢٤

فقه القرآن على المذاهب الخمس، ٣٥٥

فقه القرآن في التراث الشيعي، ٢٧٨

الفقه المقارن، ٣١٦، ٣١٧

الفقه الميسر، ٢٢٤، ٢٦٧

الفقه الواضح، ٦٥٣

فقه جعفرى، ٧٤٦

الفقه على المذاهب الخمسه، ۶۳۰

الفقه على مذهب اهل البيت، ۵۱۵

الفقه فى تشريعه و تبينه و استنباطه، ۴۴۲

الفكر الشيوعى و النزعات الصهيونيه .، ۳۳۶

فكره التقريب بين المذاهب، ۳۱۷

فلاح الايمان فى المواعظ، ۵۷۱

الفلاح فى مسائل النكاح، ۸۹۵

فلسفه اجتهاد و تقليد، ۳۶۳

فلسفه انقلاب حسين عليه السلام، ۲۶۷

فلسفه حقوق اسلامى، ۲۳۲

فلسفه دين، ۲۴۸

فلسفه روزه يا بهترين تهذيب اخلاق در اسلام، ۴۱۲

فلسفه زيبايى و هنر از ديدگاه اسلام، ۲۴۸

فلسفه علم، ۲۴۸

فلسفه غيبت حضرت ولى عصر عليه السلام، ۵۶۵

فلسفه نماز، ۴۱۴

فلسفه و هدف زندگى، ۲۴۸

فلسفه آزاد، ۵۱۵

فلسفه احكام اسلام از نظر علم امروز، ۸۷۰

فلسفه قديم، ۷۴۱

فلسفه ما بعد الطبیعه، ٧٤٣

فلسفه یونانی، ٧٤٥

فلسفه الحج و مصالحه فی الاسلام، ٥٢٤

فلسفه العبادات الاسلامیه، ٥٢٠

الفلسفه العلیا، ٥١٥

فلسفه الملاصدرا الشیرازی، ٧٤١

الفلك المستبدع، ٩٢٠

فلکیات، ٨٧٨

الفوائد الثمینه، ٤١٣

الفوائد الرجالیه، ١٧٦، ٧٦٩، ٨٠٢

فوائد الرضویه، ٧٢١، ٨٣٠

الفوائد الفاطمیه فی الاصول، ٤٥١

فوائد المتکلمین، ٧٥٧

الفوائد المختاره، ٦٣١

الفوائد النحویه فی ما یروی عن الائمة الاثنی عشریه، ٣٧٥

فوائد تفسیر فی الاصول، ٢٣٢

فوائد رجالیه،

ص: ٧٥٧

فهرس المختارات من مخطوطات تركيا، ۵۴۹

فهرس المخطوطات العربيه فى مكتبه اميرالمؤمنين عليه السلام، ۵۴۹

فهرس المنتخب من المخطوطات تبريز، ۵۴۹

فهرس المنتخب من مخطوطات لندن، ۵۴۹

فهرس المنتقى من مخطوطات الحجاز، ۵۴۹

الفهرس الوصفى للمنتخب من المخطوطات العربيه فى مكتبات تركيا، ۵۴۹

فهرست اصول سته عشر، ۶۵

فهرست عناوين و الموضوعات، ۵۷۸

فهرست امالى شيخ، ۶۵

فهرست بحار الانوار، ۶۰۹

فهرست جامع الشتات، ۲۱۶، ۳۵۵

فهرست حاشيه مكاسب كمپانى، ۶۵

فهرست شروح نهج البلاغه، ۳۶۳

فهرست شيخ طوسى، ۵۴۸

فهرست شيخ منتجب الدين، ۵۴۸

فهرست كتابخانه علامه طباطبايى دانشگاه شيراز، ۵۴۸

فهرست كتاب هاى خطى چهار كتابخانه مشهد، ۷۶۳

فهرست كتاب هاى خطى كتابخانه مسجد گوهرشاد، ۷۶۳

فهرست كتاب هاى خطى مدرسه نواب، ۷۶۳

فهرست کتب کتابخانه مدرسه مبارکه فیضیه، ۷۲۴

فهرست مراقده مقدسه شام و حلب و شرق اردن، ۸۴۸

فهرست نسخه های خطی کتابخانه شخصی، ۵۱۸

فهرست نسخه های عکسی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۲۷۸

فهرس کتب الحديث، ۵۴۹

فهرس الكتب الفقهيه في مكتبه الامام الرضا عليه السلام، ۵۴۹

الفهرسه في بداياتها و تطوراتها، ۱۹۰

في الاجتماع السياسى الاسلامى، ۴۷۸

في حمى الاسلام، ۳۴

في رحاب الاسلام، ۴۵

في رحاب القرآن، ۴۴

في رحاب محمد ۶ و اهل بيته عليهم السلام، ۶۵۵

في رحاب نهج البلاغه، ۵۴۸

فيض البارى الى قره عيني الهادي، ۸۶۷

فيض البارى في الطعن بأحاديث مسلم و البخارى، ۳۳۷

الفيض الرباني في ترجمه العلامها لاصفهانى، ۲۹۷

الفيض الرباني في تهذيب الطبراني، ۷۳۳

فيوضات رباني، ۶۶۲

في هامش علم الامام، ۹۲۰

القاسم بن الحسن عليهما السلام ، ٤٥٥

قاضي بُست، ٢٨٦

قاطع البرهان في الردّ على الجبهان، ٦١٧

قاعده فراغ و تجاوز، ٢٤٠، ٣٥٥، ٣٩٩، ٨٥٣

ص: ٧٥٨

اعده لاتعداد، ٢٤٠، ٢٥٤، ٣٩٩

قاعده لاضرر، ٤٤، ١٠٥، ٢٤٠، ٢٤٧، ٢٩٠، ٤٤٠، ٤١٥، ٤٤١، ٧٠٠، ٧٤١، ٧٥٢، ٨٨٩

قاعده لاضرر و قاعده لاتعداد و قاعده «الحرام لا يحلل الحرام»، ٨١٩

قاعده من ملك، ٥٩٤، ٧٠٠

قاموس الرجال في تحقيق رواه الشيعة و محدثيهم، ٤٨٤

قاموس نهج البلاغه، ٤٦٨

القانون الاسلامي وجوده، ٥٢٤

القانون الاكبر في عهد مالك الاشر، ٤٥٦

قانون تفسير، ٦٨١

قانون عليت، ٢٤٨

القانون في الاسلام، ٨٢١

القباب الزاخر، ٤٦

قبر گمشده، ٩٩

قيسات في علم الاصول، ٤١٠

قبس من حياه السيد عبدالحسين شرف الدين، ٥١٨

قبسه العجلان، ٣٤٤

قبله الآفاق في الهيئه، ٧٤٠

قدرت و نيرو، ٦٢٤

قدمهايي به آن سرا، ٧٧٢

القرآن الكريم في روايات مدرسه اهل البيت، ٥٦٨

القرآن الكريم فى عصر الرسول وما بعده، ٥٦٨

القرآن الكريم فى مدرسه الخلفاء، ٥٦٨

قرآن ، ثقل اكبر، ٦٨١

قرآن حكيم و پیامبر آخر، ٢٦٦

قرآن شناسی، ٥١٥

قرآن مجید، ٦٢١

القرآن و التمثيل و التقصيص، ٨١٧

القرآن والحجّه، ٢٣٦

القرآن و الخلافه و النبوه و الامامه، ٨١٧

القرآن و العتره الطاهره، ٨١٦

القرآن و العقل، ٧٣

القرآن و القرائات و القراء، ٨١٦

قرآن و تعهدات انسان، ٦٢٤

قرآن و جامعه شناسی، ٦٨١

القرآن و خلق الانسان، ٨١٧

القرآن و خلق الجانّ و ابليس، ٨١٧

القرآن و خلق الملائكه، ٨١٦

قرآن و دستورات، ٦٨١

قرآن و مبارزات، ٦٨١

قرآن و مقام زن، ٦٨١

قربانی در منی، ۸۰۲

قسیم النار فی فضائل الامام علی علیه السلام من طرق العامه، ۳۳۸

قصص الانبیاء، ۶۶۹

قصص الحق، ۴۸۹

قصص الحلم و الغضب، ۸۶۵

القصص القرآنی، ۳۲۰

قصص قرآن مجید، ۶۴۶

قصه های آموزنده، ۸۷۷

قصه های روح پرور، ۷۲۱

قصه های شیرین، ۷۹۶

ص: ۷۵۹

صه های قرآن، ۷۲۰

القصه فی القرآن الکریم، ۳۳۷

قصیده المولد النبی الشریف، ۴۵۵

قضاوت از سوی حکومت، ۴۲۶

قضاوت های حضرت علی، ۷۲۰

قضاء الاحکام فی شرح قضاء شرایع الاسلام، ۵۸

قضاء امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام، ۴۸۵

القضاء فی الاسلام، ۸۲۱

القضاء و الشهادات، ۷۴۶

القضاء و القدر، ۷۴۳

قطره در تفسیر سوره حمد، ۴۰۲

القطره فی فضائل علی علیه السلام، ۸۰۲

قمر بنی هاشم، ۲۶۴

قواعد الاصول، ۸۷۶

قواعد البلاغه، ۸۷۶

القواعد الثلاث: تجاوز، فراغ، حیلولة، ۵۱۶

القواعد الجلیه فی شرح الرساله الشمسیه، ۲۹۴

قواعد الدرايه، ۸۷۷

قواعد الرجال، ۶۳۱

القواعد الرجاليه، ۸۲۰

قواعد الصرف، ٨٧٦

القواعد العامه فى الفقه المقارن، ٣١٧

قواعد العلم، ٧٧١

القواعد العليه، ٨٧٨

القواعد الفقيهيه، ٢٢٤، ٥٨٩، ٦٠٨، ٦٢٧، ٦٨٩، ٧٨٤، ٨١٩، ٨٧٦

قواعد النحو، ٨٧٦

قواعد درايه و رجال، ٦٢٤

قواعد صرف و نحو، دستور زبان عربى، ٤١٦

قواعد علم الحديث، ٨٧٧

قواعد فقهى و اصولى، ٧٠٠

قواعد فلسفه، ٦٦٦

قواعد منطق، ٨٧٦

قواعد نفس، ٦٦٦

قوامع، ٧٢٣

قوانين، ٥٩

قوانين اسلام، ٨٧٦

قوانين زراعت، ٨٧٨

قوانين كيفرى در اسلام، ٣٠٥

القول الجامع فى تحرير فروع الشرايع، ٦٦٨

القول السديد فى شرح التجريد، ٤٨٩

قول فصل، ۷۹

قیاس، ۲۶۳

القیاس حقیقه و حجیته، ۲۵۹

قیام الائمہ با حیاء الدین، ۵۶۹

قیامت، ۶۲۵

قیامت از نظر قرآن و حدیث، ۶۱

قیام حق، ۴۶۹

قید الاوابد و جمع الشوارد، ۵۴۶، ۵۴۹

ی

کار و کوشش در اسلام، ۸۸۹

کانون پاکان، ۱۸۸

کانون حکمت قرآن، ۶۸۵

کانون عفت قرآن، ۶۸۵

کاوش های عقل عملی، ۲۸۱

کاوش های عقل نظری، ۲۸۱

کاوش های علمی، ۶۰۱

کاهش جمعیت، ضربه ای سهمگین بر پیکر مسلمین، ۳۰۰

کتاب

ص: ۷۶۰

الاجاره، ٣٨٤، ٥٠٤، ٦٠٨

كتاب الادعيه و الاحراز، ٢٦٩

كتاب الأربعين، ٨٣٧

كتاب الاربعين عن الاربعين فى فضائل امير المؤمنين، ٧٣٤

كتاب الارث، ٤١

كتاب الاستصحاب، ٧٦٩، ٩٠٨

كتاب الامر بالمعروف و النهى عن المنكر، ٥٠٤

كتاب البيع، ٧٦، ٢٣١، ٥١٠، ٥٨٩، ٧٨٦، ٩٠٢

كتاب البيع و الخيارات، ٥٠

كتاب الجهاد، ٥٢٨

كتاب الحج، ٣٠٠، ٣٨٤، ٣٩٩، ٥٠٤، ٥٤٤، ٥٩٤، ٦٨٩، ٦٩١، ٦٩٢

كتاب الحدود، ٦٩٢، ٧٥٩

كتاب الحسين عليه السلام، ٥٧٣

كتاب الخلاقه، ٧٥٩

كتاب الخمس، ١٨٤، ٣٩٩، ٥٠٤، ٥٣٧

كتاب الخيارات، ٧٦، ٥١٠، ٥٨٩

كتاب الديات، ٧٥٩

كتاب الرجال، ٢٢٤

كتاب الرضاع، ١٧١

كتاب الرهن و الاجاره، ٥٠

كتاب الزكاة، ٣٩٣، ٤٩٦، ٥٠٤

كتاب الشهادات، ٦٩٢

كتاب الصلاة، ٥٠، ٥٧، ٢٧٩، ٣٨٤، ٤٧٥، ٥٠٤، ٥٢٤، ٥٥١، ٦٩١، ٧٥٦، ٧٦٨، ٨٠٠

كتاب الصوم، ٥٠، ٤٧٥، ٥٠٤، ٥٩٤، ٦٠٩، ٧٥٦

كتاب الطهارة، ٥٠، ٢٤٠، ٤٤٨، ٤٧٥، ٤٩٧، ٥٠٤، ٥٢٨، ٥٥١، ٥٩٤، ٦٨٩، ٦٩٢، ٧٦٨، ٨٠٠، ٨٠٤

كتاب الغدير، ٦٤٩

كتاب القصاص، ٢٢٨

كتاب القصاص للفقهاء و الخواص، ٧٥٩

كتاب القضاء، ٥٧، ٤٠٥، ٦٠٩، ٦٩٢، ٧٢٨، ٧٤٤، ٨١٩

كتاب اللقطه (شرح وسيله)، ٨١٩

كتاب المكاسب، ٥٠٥، ٥٨٩

كتاب النكاح و الطلاق، ٧٦

كتاب الوصايا، ٤٧٥، ٥٠٤

كتاب انساب سادات، ٣٤١

كتاب سليم بن قيس الهلالي، ٢٦٧

كتاب طهارت و صلاه، ٣٥٠

كتاب ناب، ٦٧١

كتابنامه انقلاب اسلامي، ١٩٣

كتابنامه بزرگ قرآن كريم، ١٩٣

كتابنامه حج، ١٩٣

کتابنامه زن، ۱۹۳

کتابنامه سالار شهیدان، ۱۹۳

کتابنامه وقف، ۱۹۳

کتاب هفت ساله چرا صدا در آورد ؟، ۸۹

کتابی در اصول عقاید، ۷۱۸

کتابی در امامت، ۵۰۵

کتابی در علم اصول، ۴۰۷

کتابی در فقه، ۶۴۴

کتابی در معاد، ۴۹۶، ۵۰۵

ص: ۷۶۱

تب اربعه شيعه، ٧٦٤

كتب النبي صلى الله عليه وآله وسلم الى الملوك، ٩٠٠

كتب قديمى چاپى، ٧٦٣

كحل البصر، ٧٢١

كدام اسلام، ٣٦٤

كرامات الاولياء، ٣٠١

كرامات امام حسين، ٧٢٠

كرامات صالحين، ٤٧١

كربلاشناسى، ٢٦٣

كشاف مذاهب العالم، ٦٣٠

كشف الايات مشوى، ٢٤٩

كشف الاستار عن حكم المغرب و الاستار، ٧٥٩

كشف الاستار عن وجه الكتب و الاسفار، ٥٣٣

كشف الاسرار، ٤٠٩

كشف الحقائق، ٤٩

كشف الحقائق فى الردّ على الزنديق و المنافق، ٧٥٩

كشف الرمس عن حديث ردّ الشمس، ٧٣٢

كشف الرموز، ٨٨

كشف الستره عن وجه الغيبه، ٨٩٥

كشف المراد، ٢٢٥

كشف فتنه الوهايه، ٣٨٧

الكشكول، ٣٧

كشكول، ٥٨، ٦٤، ٩٢، ٢٢٤، ٢٣٤، ٣٠٣، ٤٩٧، ٦٨٠، ٧٣٦، ٨٢٩، ٨٥٩

كشكول استعلامي، ٨٣

كشكول بديع، ٨٥

كشكول شمس، ٤٨١

كشكول نمونه، ٥٥٥

كشكول يا دانستى هاى سودمند، ٥٥٣

كفايه، ٥٩، ٧٣

كفايه الخطيب، ٤٥٥

كفايه الرمل، ٣٧٤

كفايه الطالب فى مناقب على بن ابي طالب عليه السلام، ١١١

كفايه الفقيه، ٤٥٦

كفايه رؤيه الهلال فى البلاد البعيده، ٧٥٩

كلام اسلامي، ٩٩، ١٠١

الكلام الغنى، ٣٧٥

الكلام اللطيف، ٣٧٥

كلام كليم، ٢٦٤

كل شىء، ١٧٦

الكلمات الدرر للمعصومين الاربعه عشر، ٨٦٤

كلمات امير المؤمنين على عليه السلام، ٨٩٩

كلمات عرفا، ٤٣٨

كلمه التقوى، ٤٢٠

الكلمه المرضيه فى اسباب و حل مشكل الشيخه، ٤٥٥

كليات السعدى الشيرازى، ٧٤٤

كليد قرآن، ٧٤٢

كليدهاى شناسايى نهج البلاغه، ٣٦٣

كليله و دمنه الجديده، ٤٥٥

الكليم فى القرآن، ٥١٦

كنز الفوائد، ٦٨٥

كنز الوعظ و العرفان، ٤٥٥

كنكاش عقل نظرى، ٦٧١

كنوز الحكم و فنون الكلم، ٨٥٦

الكنى و الالقاب، ١١١، ٤٧٢، ٦٨٥، ٨٧٠

الكواكب الحسينيه، ٥٩٥

كودك، ٦٣٦

ص: ٧٦٢

ودك از نظر وراثت و تربيت، ۶۳۶

كودك اندلسی، ۲۸۰

كوه ياقوت، ۸۴۸

كيف اهتديت وايقت بعد الحيره و الضلال ؟، ۶۴۹

كيف تعرفنا خالق الكون ؟، ۶۴۹

كيف تكسب الاصدقاء ؟، ۳۲۷

كيف سرقت در اسلام، ۲۴۷

كيف فجر الاسلام ينابيع الحرّيه، ۳۲۷

كيف نفهم القرآن ؟، ۴۹۳

كيف نكتسب العلوم العصريه ؟، ۶۴۹

كيف نكسب الحكم و العبر ؟، ۶۴۹

كيف و نحن صامتون ؟، ۱۹۰

كينياز دالگوركی، ۶۱۸

كيهان اندیشه، ۹۱۵

گفتار دلنشين ۱۴ معصوم، ۷۲۱

گفتار علوی، ۵۷۸

گفتگوی شیعه و سنی، ۴۱۲

گفتگوی عالم و صوفی، ۷۷۱

گفتمان آزادی، ۹۱۵

گفتمان حکومت دینی، ۹۱۵

گلزار قندهار، ۸۴۸

گلستان، ۳۴۲

گلشن دانشوران در ترجمه دانشمندان، ۴۱۷

گمراهان باب و بها، ۴۱۳

گناهان کبیره در اسلام، ۳۰۵

گنج رایگان، ۸۵۶

گنجینه دانشمندان، ۳۹، ۷۹، ۸۶، ۲۲۲، ۲۳۰، ۲۳۷، ۲۷۳، ۴۷۱، ۵۴۲، ۶۰۵، ۶۰۶

گنجینه ذهنی، ۳۷۵

گنجینه سرور، ۸۵۶

گنجینه معارف، ۶۶۲

گنجینه معارف شیعه امامیه، ۶۸۵

گنجینه اسرار، ۵۶۲

گنجینه گوهر، ۸۳

گورباچف در سنگلاخ، ۶۲

گوشه از تاریخ و آشفته‌گی‌های آن، ۸۹۲

گوشه‌ای از علوم و فنون، ۶۳۰

گوهر وزین، ۴۷۲

گوهرهای گران در علم معانی و بیان، ۷۷۱

الگوی زندگی، ۹۱۵

لثالی الاخبار، ۴۶۰

الثالی المنشوره، ۷۶۹

الثالی المنصوده فی تفسیر الآیات المأثوره، ۲۳۶

لاکون مع الصادقین، ۷۱۸

اللباب، ۳۷۴

لباب المعارف در علم کلام، ۴۲۶

اللباب فی الاسطرلاب، ۴۹۷

لبّ الاصول، ۸۶۶

لبّ البیان فی معرفه الانسان و ودائع المّان، ۹۵

لبّ الفقه، ۸۶۶

لبّ اللباب در سیر و سلوک اولی الالباب، ۲۹۹

لبّ اللباب فی طهاره اهل الکتاب، ۷۶۸

لبس السواد، ۲۲۹

الثالی المنتظمه فی المسائل

ص: ۷۶۳

المستحدثه، ٨٩٥

لحظه ای با امام عصر علیه السلام، ٨٦٢

اللحن الحزین، ٣٤٥

لذت و الم از دیدگاه فلسفی و ، عرفانی ابن سینا، ٢٥١

لسان الصدق، ٣٤٨

لسان الغیب، ٨٣٨

لسان المسلمین، ٦٦١

لطائف الصلوه، ٨٦٩

اللطمه علی منکری العصمه، ٤٢٤

لغات القرآن، ٧٤٢

لغات القرآن المأخوذه من تفسیر مجمع البیان، ٨٩

لغات الوسائل، ٧٧١

لغات دبستان، ٧٤٢

لغات دزفولی، ٦٨٢

لغات کلیده و گلستان، ٧٤١

لغات متشابه و مشتقه، ٧٤١

لقمان مربی نمونه، ١٠٠

لقمان و حکمت های او در قرآن، ٧٢١

لمحات عن سیره أطفی الطغاه، ٣٣٨

لمحه عن مرجعیه الامام الحکیم، ٣٢٠

لَمَعَاتُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، ٣٠٠

اللمعة الدمشقية، ٧٤٤

اللمعة في احكام صلاها لجمعه، ٥٢٤

لوامع، ٧٢٣

لوامع النور في علائم الظهور، ٨٥٦

لوحه الحياه، ٩٥

لهوف، ٧٢١

ليله القدر، ٧٢٤

للؤلؤ النضيد في شرح زياده مولانا ابى عبد الله الشهيد عليه السلام، ٤٦٢

لؤلؤ درخشان، ٩٠٥

للؤلؤه البيضاء في فضائل فاطمه الزهراء عليها السلام، ٣٣٦

م

ماجرای ریش و سیل، ٤١٣

الماده بين الازليه والحدوث، ٤٥

ماذا في التاريخ، ٦٤٨

ماركسيسم و كمونيسم از دیدگاه علم و اسلام، ٨٨٠

ماضى النجف و حاضرها، ٦٦٧

مالا بد منه للمسلم ان يعرف و يعتقد، ٣٨٧

مالك الاشتر، ٣١٦

مالك بن نويرة ، حياته وشعره، ٤٦

مالکیت خصوصی زمین یا اصول مالکیت، ۷۲

مالکیت در اسلام، ۲۱۱

المالکيه فی الاسلام، ۸۲۱

ماوراء الفقه، ۵۲۴

ماهی الحاجه الى الدين، ۳۸۷

ماهی الصلاه، ۳۴

ما ینبغی نشره من التراث، ۵۴۸

المأتم الحسینی، ۲۹۴

المأثور فی زیاره اهل القبور، ۸۶۵

مأساه الحسین بین السائل والمجیب، ۶۵۵

مأه شاهد و شاهد یا حکم الامام علی فی شعر المتنبی، ۳۰۳

مباحث الاصولیه، ۳۷۴، ۴۹۴

ص: ۷۶۴

باحث البسمله، ۳۳۸

المباحث الفقهيه، ۳۷۴

المباحث النحويه، ۳۷۵

مباحث توحيد، ۵۵، ۳۷۷

مباحث رجالیه، ۴۹۴

مباحث معاد، ۳۷۷

مباحثی در دفاع از ولایت، ۸۶۰

مباحثی در معارف اسلامی، ۳۷۰

مبادئ الاسلام فی مذهب اهل البيت، ۶۲۷

مبادئ الاصول الى علم الاصول، ۱۹۰

المبادئ الدينيه للناشئين، ۴۵

مبادئ الوصول، ۵۹۲

مبادئ الهندسه، ۷۴۲

مبادئ دروس الاسلام، ۳۸۷

مبارزه و راه آن در قرآن، ۶۲۴

مبانی اعتقادی اسلام، ۲۳۲

مبانی الاستنباط، ۳۵۴، ۶۸۸

مبانی العروه الوثقی، ۳۵۳، ۳۵۹، ۶۲۷

مبانی الفقیه، ۶۲۷

مبانی المناسک، ۶۲۷

مبانی تکمله منهاج الصالحین، ۳۵۵

مبانی تکمله الوسيله، ۲۴۰

مبانی حکومت اسلامی، ۱۰۰

مبانی شرایع الاسلام، ۶۲۸

مبانی فقهی در تصویرسازی، ۵۶۲

مبانی فن مناظره، ۴۱۶

مبانی منطقی استقراء، ۶۴۱

مبحث الترتیب، ۴۲۹

مبدأ اعلیٰ یا پشتیبان نهایی بشر، ۲۴۸

المبدأ و المعاد، ۶۵۷

متافیزیک، ۲۸۱

متد دیالکتیک مارکسیستی، ۲۸۵

المتعہ بین الاباحه و الحرمة، ۶۵۸

المتعہ من متطلباب العصر، ۸۶۵

متفرقات الامامیه، ۱۰۵

متفرقات، ۵۳۷

المثنائی الشعریه، ۳۴

المثل العليا فی الاسلام، ۳۲۷

مثنوی معنوی، ۷۰۶، ۷۲۰

مثنوی هفت اورنگ، ۷۴۴

المجازر والتعصبات الطائفية في عهد المفيد، ٢٩٣

مجالس امامت و ولايت، ٣٢٣

مجالس توحيد فطري، ٣٢٣

مجالس حضرت مهدي عليه السلام، ٣٢٣

مجالس نبوت عامه و خاصه، ٣٢٣

مجالس و محافل، ٢٦٤

مجد البيان في تفسير القرآن، ٨٦٦

مجله «الارشاد»، ٥٠٠

مجله المجمع العلمي العراق، ٣١٧

مجله «تنظيم المكاتب»، ٢٦٢

مجله «مسجد»، ٣١٣

مجله «معارف جعفرى»، ٢٧٦

مجله «مكتب اسلام»، ٢٧٦، ٣٦٧

مجله «مكتب تشيع»، ٢٧٦

مجله حكمت، ٧٢٤

مجله حوزة، ٢٧

مجله نور علم، ٧٢

مجمع الافكار و مطرح الانظار، ٤٩

مجمع الفائده والبرهان، ٨٨، ٨٩، ٧٢٥

ص: ٧٦٥

جمع الفهارس، ۶۰۹

مجمع المسائل، ۶۹۳، ۸۹۵

مجمع النصائح، ۷۵۷

مجلد عن ارسده الشيعة و ترايدهم في العالم، ۴۵۵

المجموع، ۳۷

المجموع من حكم امير المؤمنين عليه السلام، ۷۶۴

مجموعه اشعار، ۸۶۲

مجموعه اعلاميه ها ، پیام ها و سخنرانی ها، ۵۴۴، ۶۰۹، ۸۶۲، ۹۱۳

مجموعه دانش، ۶۶۲

مجموعه دروس فقهی، ۲۵۰

مجموعه سخنرانی ها، مقالات، نامه ها و مصاحبه های امام موسی صدر، ۲۸۶

مجموعه فرمایشات حضرت بقیه الله علیه السلام، ۳۳۱

مجموعه مقالات، ۹۵، ۱۰۱، ۲۱۲، ۲۴۸، ۲۷۸، ۲۹۳، ۳۱۳، ۳۶۱، ۳۶۸، ۳۹۶، ۴۰۵، ۷۱۸، ۸۶۷، ۹۱۵

مجموعه منبرها، ۸۶۰

مجموعه شعر، ۸۷۲

مجموعه کافی در شناخت جسم و روح انسان، ۶۶۴

مجموعه الادعیه و الاحراز، ۲۸۸

مجموعه الطهرانی، ۳۰۱

محاسبه النفس، ۲۹۴

محاسن الاجازات فی سلسله الروایات، ۴۱۳

محاسن الازهار فى مناقب امام الابرار، ٧٣٤

المحاضرات الحسينيه، ٤٦٠

المحاضرات فى اصول الفقه، ٣٥٤

محاضرات فى التاريخ الاسلامى، ٤٧٨

المحاضرات فى التاريخ و الحديث، ٤١

محاضرات فى الفقه الجعفرى، ٣٥٣

محاضرات فى المجالس الحسينيه، ٦٥٥

محاكمه بين شيخ صدوق و شيخ مفيد، ٤٨٥

محاكمه و بررسى در عقايد و تاريخ باب و بهاء، ٧٩٥

المحججه العظمى فى شرح العروه الوثقى، ٤٢٦

محدث نامى حاج شيخ عباس قمى، ٣٦٨

محرمات و كيفر آن ها، ٨٧٦

محرم از ديدگاه عارفان، ٨٣٩

محرمه، ٣٩٩

محشر شعرا، ٧٧٢

المحصول فى الاصول، ٢٦

محمّد بن جرير طبرى، ٣٦٩

محمّد بن محمّد بن النعمان ، الشيخ المفيد، ٤٥

محمّد پيامبر و سياستمدار، ١٣٦

محمّد صلى الله عليه وآله وسلم پيغمبر شناخته شده، ١٣٥

محمّد پیغمبری که از نو باید شناخت، ۱۳۵

محمّد فی القرآن، ۵۱۵

محمّد صلی الله علیه وآله وسلم هو آخر الانبياء، ۳۸۷

محّن العلماء،

ص: ۷۶۶

المحيط فى اللغة، ٤٦

المختار من ابحاث المعالم، ٥٣

المختار من الجبر و الاختيار، ٥٠٤

مختصر الاحكام، ٦١٥، ٦٩٣

مختصر حقائق الصوم، ٨٦٤

المختصر فى الفقه الشافعى، ٧٤٢

مختصر معجم الادباء، ٣٠٣

مختصر وفيات الاعيان ابن خلكان، ٧٦٣

مختصرى در علم قافيه، ٧٤٢

مخطوطات اللغة العربيه فى مكتبات ايران، ٥٤٩

مخطوطات مكتبه السيد الحكيم، ١١٠

مخطوطات مكتبه السيد محمد البغدادى، ١١٠

مدائن الظلال، ٣٤

مدارك الاحكام فى شرح شرايع الاسلام، ٣١٨

مدارك الحج، ٢٣٢

مدارك العروه الوثقى، ٨٨، ٢٩٦، ٣٥٣، ٧٣٢

مدارك تحرير الوسيله، ١٩٥

مدخل التفسير، ٦٠٨

مدخل الزيج فى الهيئه، ٧٤١

مذاهب اسلام، ۳۰۵

مذکرات، ۳۷

مذهب از دیدگاه علم، ۶۳۷

مذهب اهل البيت، ۳۲۶

مذهب روشنفکری، ۳۶۳

مذهب و روان شناسی، ۲۵۰

مرآت الاحوال جهان نما، ۳۷۰

مرآه الحج، ۸۴۴

مرآه الرشاد، ۲۶۶

مرآه الكتب، ۲۷۸

مراحل الآخره، ۶۶۱

المراقبات فی اعمال الجمعه، ۴۱

مراقد المعارف، ۲۸۷، ۲۸۸

مراقد اهلبیت در شام، ۶۴۱

مرامنامه اتحاد روحانیون و علمای اسلام، ۶۸۵

المرأه بین المادیه والاسلام، ۳۳۸

المرتقى الى الفقه الارقى، ۲۵۵، ۳۹۹

المرجعيه الاجتماعيه: النظرية والمؤسسات، ۳۲۰

مرد آفرین روزگار، ۶۲۲

مرد ناشناخته، ۱۸۰

مرد وفا، ۵۱۵

مردی بزرگ از خطه فارس، ۱۰۰

مرزهای اعجاز، ۳۵۴

المرسل و الرسول و الرساله، ۲۶۶

المرشد الى الحج، ۳۲۷

مرقاہ الکمال، ۸۰۴

مروارید حکمت، ۶۸۶

مزارات خراسان، ۷۶۳

المزارعه فی الاسلام، ۷۵۳

مسئله مرگ، ۴۴۵

مسئله فی خبر ماریه قبطیه، ۴۶

مسائل اعتقادی از دیدگاه تشیع، ۷۲۱

المسائل الاسلامیه، ۴۸۹

المسائل الجارودیه، ۷۶۴

مسائل الحج، ۶۹۲

المسائل الستینیه، ۲۰۹

المسائل العشر فی الغیبه، ۲۹۴

المسائل القدسیه، ۲۵

المسائل المستحدثه، ۲۴۰، ۴۲۱، ۶۰۹

المسائل المنتخبه، ۲۲۸، ۳۵۵

المسائل الواضحه، ٧٦

مسائل مستحدثه، ٢١٢

المسائل و الردود، ٣٥٥

المساقات فى الاسلام، ٧٥٣

المسانيد الاربعه عشر، ٨١٧

مسانيد الرسول ٦، ١٨٨

مسائل عصر جديد، ٥٩٨

مسائل نجومى، ٧٤٦

مسائل نماز خوف و مطارده و احكام جبهه، ٦٩٣

مسأله ولايت فقيه، ٨٤٦

مسأله تربيت، ٣٦٣

مسأله فى بيع من له نصف الدار، ١٩٠

مستحدثات المسائل، ٣٥٥

مستدرک «آثار الصادقين»، ٦٢

مستدرک «الدوحه الحيدريه»، ٣٢٧

مستدرک الذريعه، ٥٤٩

مستدرک الوسائل، ٦٣٣

مستدرک تأويل الآيات، ٩١٧

مستدرک روضات الجنات، ٤١٤

مستدرک نهج البلاغه، ۷۳۲، ۸۵۶

المستطرفات، ۷۷۴

المستغفرون بالاسحار، ۳۴

مستمسكات الاحكام، ۸۹۵

مستمسك العروه الوثقى، ۲۶۲

مستند العروه الوثقى، ۱۸۶، ۳۵۳

المسند، ۸۹۹

مسند اسماعيل بن احمد، ۷۷۶

مسند سليمان بن مهران الأعمش، ۳۳۸

مسيحا مژده مهدي موعود، ۲۸

المسيح في القرآن، ۵۱۵

مسؤولیت مدنی ناشی از جرم اطفال بزهکار در فقه اسلامی، ۲۵۰

مسؤولیت و سازندگی، ۵۳۰

مسؤولیت اخذ و صرف وجوه شرعی، ۲۱۲

مسؤولیت تربیت، ۳۶۳

مشاهداتی فی ایران، ۳۳۷

مشاهد القیامه، ۵۵۹

مشاهیر دانشمندان اسلام، ۴۷۲، ۶۸۵، ۸۷۰

مشاهیر فقها و مراجع تقلید شیعه، ۳۶۹

مشایخ ابن ابی عمیر، ۸۲۰

مشايخ الاجازات، ٧٢٩

مشايخ الثقافات، ٥٦٥

المشايخ و الاساتذه، ٤١٣

مشجر الانساب العلويه، ٢٨٨

مشروعيه الشهاده الثالثه، ٦٥٨

مشروعيه عبادات الصبي، ٨١٩

مشعل داران جهان، ٦٦٢

مشكلات فلسفى و علمى در علوم انسانى، ٢٥١

مشكوه الانوار فى اصول الدين، ٥٩١

المشهد الكاظمى من بدء الاحتلال المغولى الى نهايه الاحتلال العثمانى، ٤٥

مصاييح الاصول، ٣٥٤

مصادر الحكم المثوره للامام امير المؤمنين، ٣٠٣

مصادر الدراسه عن الشيخ الطوسى، ١٠٩

مصادر ترجمه الشريف الرضى، ١٠٩

مصادر ترجمه رواه الشيعة، ٨٢٠

مصادر نهج البلاغه و اسانيده، ٣٠٣

مصباح الاستيعاب

ص: ٧٦٨

و الاصابه، ٩٠٠

مصباح الاصول، ٣٥٤

مصباح البلاغه، ٨٥٦

مصباح السالكين، ٨٤٤

مصباح الشيعة، ٨٦٩

مصباح الغابه لكتاب اسد الغابه، ٩٠٠

مصباح الفقاهه، ٣٥٣

مصباح المتجهدين و انيس المتعبدين، ٨١٨

مصباح المسند لمسند احمد بن حنبل، ٩٠٠

مصباح الناسكين، ٧٦٩

مصباح الوسائل، ٨٤٤

مصباح الهدايه، ٣٦٩

مصرع الحسين عليه السلام، ٦٥٥

مصلح جهان حضرت مهدي صاحب الزمان عليه السلام، ٨٧٠

مصونه القرآن عن التحريف، ٣٨٧

المضاربه في الاسلام، ٧٥٣

مطارحات في الفكر المادى و الفكر الدينى، ٤٧٨

مطارح الانظار، ٣٤٦

مطالع، ٥٩٢

المطالعات في مختلف المؤلفات، ٣٢٥

مطالع الأنوار في المنطق، ٧٤٤

مطالعه قرآن، ٢٦٣

مطایبات، ٥٥٣

مطول، ٥٩٢

مع ابراهيم الجبهان، ٦٥٩

معاجز الولايه، ٦٦٢

معاد از دیدگاه قرآن و حدیث و عقل، ٣٧٧

معاد از نظر روح و جسم، ٦٣٦

معاد جسمانی و روحانی، ٢٨

معاد در اسلام، ٤٠٣

معادن التحقيق، ٤٩٧

معادن الحكمه في مكاتيب الائمة، ٧١

معارج نهج البلاغه، ٧٣٤

المعارف، ٣٦

معارف اسلامي، ٤٠٩، ٨٧٨

معارف الرجال، ٢٨٧، ٢٨٨، ٧٨٥

معارف القرآن، ٧٤٣

معارف جعفری، ٢٠٢

معارف ديني، ٥٣٧

مع الامام الرضا عليه السلام في ذكرى وفاته، ٤٧٨

معالجات روحى، ٧٧٢

مع الدكتور احمد امين فى حديث المهدى و المهدويه، ٤٢١

مع الدكتور على احمد السالوس فى كتابه فقه الاماميه، ٦٥٨

مع الدكتور محيى الدين فى «ادب المرتضى»، ٣٢٧

معالم الاصول، ٥٩٢

معالم الحكومه الاسلاميه، ١٠٠

معالم الدين و ملاذ المجتهدين، ١٩٠، ٢٠٠

المعالم الماثوره فى الطهاره، ٤٩

معالم المدرستين، ٢٦٧، ٥٦٨

معانى الحروف، ٤٦

معانى و بيان، ٧٤٣

معاويه سردسته تبهكاران، ٨٩٢

معتمد الاصول، ٦٠٨

معتمد العروه الوثقى، ٣٥٣

معجزة جاويدان - دربارہ اعجاز علمى قرآن -، ٤٠٥

معجم اعلام الشيعه،

ص: ٧٦٩

معجم الثقات، ٢٣١

المعجم الجغرافى، ١٩١

معجم الحكماء، ٧٤١

المعجم الرجالى، ١٩١

معجم الشعراء، ٧٤٢

المعجم المجمعى، ١٩١

معجم المحاسن والمساوى، ٢٣٢

معجم المطبوعات النجفيه، ١١٠

المعجم المفهرس فى ما فى اللغة من صيغ فعلله، ١٩١

المعجم المفهرس فى مفردات تفعال، ١٩٠

المعجم المفهرس فى مفردات يفعول، ١٩٠

المعجم المفهرس لالفاظ نهج البلاغه، ٣٦٣

المعجم المفهرس لمجامع الحديث الشريف، ١٩١

معجم النبات والزراعه، ٤٥

معجم رجال الحديث، ٣٥٦، ٥٦٤، ٨٠١

معجم رجال الفكر و الادب فى النجف، ١٠٩، ١٧٠، ٧٠٢

معجم شعراء به فارسى، ٧٤٢

معجم علوم القرآن، ٨١٦

المعراج، ٨٢٠

معراج پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم، ۵۵۵، ۷۲۰

معراج روحانی، ۶۴۲

معرفت نسبی و معرفت مطلق در جهان بینی فارابی، ۲۵۱

معرفه الحديث و درایتہ، ۸۱۸

معركه النور مع الظلام، ۳۴۵

معلم الامه الشيخ المفيد، ۱۰۹

المعمرون، ۶۴

المعمي والاحاجي والالغاز، ۴۵

مع نظريه التطور، ۸۸۳

معنوی حضرت زهرا، ۴۳۸

معنى التشيع و بدئه، ۳۸۷

المعنى الحرفى فى اللغة و النحو و الفلسفه و الاصول، ۳۱۷

معنى شناسی در مکتب آخوند خراسانی، ۲۵۴

معیار الفقاهه، ۵۲۷

المعیار والموازنه فى مناقب امیرالمؤمنین، ۷۳۴

مغانم الفضول فى شرح معالم الاصول، ۴۱۳

مغنی المغنی فی الفقه علی المذاهب الخمسه، ۱۸۰

المغنی فی الفقه علی المذاهب الأربعة، ۱۸۰

مغيث الخلق فى اختيار الحق، ۳۳۷

مفاتيح آیات قرآن، ۳۴۱

مفاتيح الجنان، ٦٨٦

مفاتيح الغيب ملاصدرا، ٧٤٨

مفاخر اسلام، ٣٦٨، ٥٤٢

مفاهيم اسلاميه عامه، ٤٥

مفتاح الاصول، ٥١٠

مفتاح البصيره فى فقه الشريعه، ٥٠٩

مفتاح الكلام فى شرح شرايع الاسلام، ٧٨٥

مفتاح المطالب، ٨٤٤

مفردات قرآن، ٥٩٥

مفردات لغويه، ١٩٠

مفهوم الاشتراكيه فى الاسلام، ٤٥٥

مفهوم المشتق، ٧٤٠

مقابر قم،

ص: ٧٧٠

مقالات، ۷۲

المقالات العلمیه، ۷۴۴

مقالات در پیرامون باب و بهاء، ۶۷

مقالات متعدد در فقه، تفسیر، ادبیات عرب، مقالات اجتماعی، ۵۲۵

المقالات والفرق، ۱۶۰

مقالید الهدی فی شرح العروه الوثقی، ۴۹۹

مقامات اکبریه، ۸۵۷

المقام الأسنی فی شرح الاسماء الحسنی، ۲۹۴

مقام علی علیه السلام، ۸۷۷

المقایسات، ۸۷۸

مقایسه ای چند از اسلام و جهان متمدن امروز، ۶۳۷

المقباس الجلی فی فضل الصلاه علی النبی، ۲۹۶

مقتطفات من جامع السعادات، ۶۴۹

مقتطفات من کشکول البهائی، ۶۴۹

مقتطفات من مروج الذهب، ۶۴۹

مقتل الامام امیرالمؤمنین، ۷۳۴

مقتل الحسین علیه السلام، ۱۷۶، ۳۳۶، ۶۵۳

مقتل امیرالمؤمنین، ۵۴۸

مقدماتی بر فلسفه، ۲۵۱

مقدمه ای بر ایران شناسی، ۲۴۹

مقدمه ای بر جامعه شناسی، ۲۴۹

مقدمه ای بر شناخت شخصیت امیرالمؤمنان علی علیه السلام، ۲۵۰

مقدمه ای بر علم و عرفان از دیدگاه ابن سینا، ۲۵۱

مقدمه ای بر قوانین اسلام، ۸۷۷

مقدمه بر اقتصاد، ۸۷۷

مقدمه بر رساله امجدیه، ۸۶۷

مقدمه بر کتاب های آیت الله خویی، ۳۱۳

مقدمه بر کتاب های حاشیه فاضل جواد بر قوانین، رسائل، سفینه البحار، ۴۱۲

مقدمه بر نامه دانشوران، ۵۱۵

مقدمه بر «نهج الحق»، ۵۱۵

مقدمه توحید مفضل، ۴۸۵

مقدمه قرآن، ۸۶۰

مقدمه و تصحیح و فهرست رجال کشی، ۷۹۵

مقدمه و تعلیقه بر : اصل الاصول، ۲۵

مقدمه و تعلیقه بر : تمهید القواعد، ۲۵

مقدمه و تعلیقه بر : رساله المشاعر، ۲۵

مقدمه و تعلیقه بر : رساله النصوص، ۲۵

مقدمه و تعلیقه بر : رساله نوریه، ۲۵

مقدمه و تعلیقه بر : شرح دعاء المعرفة، ۲۵

مقدمه و تعلیقه بر : مجموعه رسائل، ۲۵

مقدمه و تعلیقه بر : مشارق الدراری شرح تائیه ابن فارض، ۲۵

مقدمه و

ص: ۷۷۱

تعليقه بر : نقد النصوص، ٢٥

مقلاد الجنان، ٨٥٧

المقله العبراء فى تظلم فاطمه الزهراء عليها السلام، ٣٣٦

مكاتب الاثمه عليهم السلام، ٧٢

مكاتب الامام الرضا عليه السلام، ٧١

مكاتب الرسول، ٧١

مكارم الاخلاق، ٩٠٠

مكاسب، ٥٩، ٢١٦

مكاسب الفقيه، ٦٢٧

المكاسب المحرمه، ٧٦، ٢١١، ٣٩٩، ٨١٨

مكتب اسلام، ٧٢، ٩٩، ١٠١، ٢٠٢، ٢١٢، ٢٨٥، ٣٦٦، ٣٦٧، ٣٩٦، ٤٠٥، ٧١٧

مكتب اهل بيت عليهم السلام، ٨٧٧

مكتب تشيع، ٧٢، ٢٠٢، ٢١٢، ٢٨٥، ٤٠٥

مكتب درختان، ٧٢٩

مكتب مهدى و تكامل جهانى، ٣٣١

مكتبه علامه الحلى، ٢٩٤، ٥٤٩

مكه، ١٠٩

مكيال المكارم فى فوائد الدعاء للقائم، ٨١٤

على همدانى، ١١٢

ملايان شوستر بخوانند، ٦٨٢

الملتقطات في فضل الصلوات، ٩٠٤

ملتقى الاصفياء، ١٨٨

ملحقات احقاق الحق، ٦٠١

الملهوف على قتلى الطفوف، ٢٩٤

الممدوحون و المذمومون من الصحابه، ٨٢٠

منايع الفقه، ٨٧٧

منايع القدره، ٢٦٦

منايع فقه، ٢٤٧

مناجات مرتضوى، ٧٧١

منار الهدى، ٣٠٣

مناسك حج، ٥٠، ٧٦، ١٨٤، ٢٢٨، ٣٥٥، ٣٩٩، ٤٢٠، ٤٢٦، ٤٣٢، ٤٨٩، ٥٠٩، ٥٢٤، ٥٤٤، ٥٨٩، ٥٩٤، ٦٠٩، ٦١٥، ٦٨٨، ٧٥٣،
٧٥٩، ٧٦٨، ٧٧٩، ٧٨١، ٧٩٨، ٨١٥، ٨٣٠، ٨٩٤

مناسك مكه و المدينه و مناسك الحج، ٨١٩

من اشعه القرآن، ٤٢١

مناصب حكومت، ٤٢٦

المناظرات، ٣٤٤

مناظرات حضرت رضا عليه السلام با علمای زرتشتی و يهودی و نصرانی، ٤١٦

مناظرات عقائديه بين الشيعة و اهل السنه، ٦٥٨

مناظره مأمون با علمای عصر، ٧٩٦

من اعلام البصره، ٤٥٤

مناعه المجتمع العربي، ١٠٩

المناقب، ١١١

مناقب الامام على بن ابي طالب، ٧٣٤

مناقب امير المؤمنين عليه السلام، ٥٤٨

المناقب فى تهذيب اسنى المطالب، ٧٣٣

مناهج الاحكام فى اصول الفقه، ٥٩٢

مناهج البحث فى التاريخ، ٣١٧

مناهج البحث

ص: ٧٧٢

و اصوله، ٤٦٧

مناهج البيان فى تفسير القرآن، ٨١٠

مناهج الفقيه، ٦٢٧

مناهج المعصومين فى ارشاد العالمين، ٧٣٣

المنبر الجديد، ٤٥٦

منتجع الغيث فى الصحابه من بنى ليث، ٨٨٧

منتخبات اشعار، ٥٥٣

منتخباتى از آثار حكماى الهى ايران، ٢٤

منتخب ادعيه، ٢٧٦

منتخب الاحكام، ٦١٥، ٦٩٣

منتخب الاحكام الشرعيه، ٢٦٦

منتخب الرسائل، ٣٥٥

منتخب اللئالى، ٦٦١

منتخب تاريخ تمدن ويل دورانت، ٦٨٢

منتخب حليها المتقين، ٢٦٦

المنتخب من اعلام الفكر والادب، ٣٤، ٣٧، ١٧١

منتقى الاصول، ٣٩٩

المنتقى من مخطوطات مكتبات الهند، ٢٩٣

منتهى الافكار، ٤٩

منتهى الآمال، ٥٢٢

منتہی الدرايہ فی شرح الکفایہ، ۲۳۹

منتہی المطالب فی شرح المكاسب، ۶۰۴

منتہی المقال فی اکتساب الفضائل والکمال، ۶۵۱

من ثمرات النجف : السيد محمد تقی الحکیم، ۳۱۶

منجزات المريض، ۷۵۲، ۸۱۹

من روى عن الثقات، ۸۲۰

منشور الحقوق، ۳۸۷

من ضحایا الشذوذ، ۳۷

منطق و ارسطو، ۷۴۳

منطق و فلسفه، ۷۴۱

منظومه در اصول دین، ۲۶۹

منظومه در حکمت، ۳۹

منظومه در نحو، ۲۶۹

من فقه الجنس فی قنواته المذهبيه، ۸۸۷

من فقه الزهراء، ۴۸۹

من فیض الغدير، ۲۹۳

من کل حقل زهره، ۳۴۵

من کیستم؟ از کجا آمده ام؟ برای چه آمده ام؟، ۲۵۱

من معالم الاسلام و آدابہ، ۴۱

من مناهج الفقيه و مبانيه، ۶۲۷

من وليّ السفهاء؟، ٧٥٩

منهاج البراعه، ٢٧٥

منهاج البيان على نهج الاخبار و القرآن، ٦٥١

المنهاج الثقافى السياسى الاسلامى، ٣٢١

منهاج الجنان، ٦٥١

منهاج الدموع، ٦٥١

منهاج الرشاد، ٥٩٥

منهاج السرور، ٦٥١

منهاج الصالحين، ٢٢٨، ٣٩٩

منهاج المتقين، ٧٧٩

منهاج الولايات، ٦٥١

منهج البلاغه فى المعانى والبيان و البديع، ٧٤٢

منهج الشيخ الطوسى فى التفسير، ٤٦

منهج الصالحين، ٥٢٤

منهج الهدايه،

ص: ٧٧٣

مَن هم المتقدمون و من هم الرجعيون ؟، ٦٤٩

من هم هؤلاء العظماء؟، ٦٤٩

من هو المهدي ؟، ٢٣١

منها المنان في الدفاع عن القرآن، ٥٢٤

منه الاحباب، ٨٠٤

منه الراغب، ٧٢١

منه السائل، ٣٥٥

منه الطالب في مستدرك ديوان سيد الاباطح ابي طالب، ٧٣٢

الموائد، ٤٩٧

المواعظ، ٥٩٥

المواعظ العديده، ٧٢

مواقف الشيعة، ٧٢

مواهب الرحمن في تفسير القرآن، ٤٢٦

المواهب في ايمان ابي طالب، ٤٠٩

الموجز، ٨٩٥

موجز الاحكام، ٦٥٧

موجز الفتاوى المستنبطه، ٥٨٩

موسوعه «من المهدي الى اللحد»، ٦٥٣

موسوعه الامام الصادق عليه السلام، ٦٥٣

موسوعه الامام المهدي عليه السلام، ٥٢٣، ٥٢٥

موسوعه المكاسب، ٤٤٢

موضع تشيع در برابر تصوف، ١٠٠

موعودى كه جهان در انتظار اوست، ٣٦٨

موقف الاعلام فى تراجم الاسره و الاقوام، ٤١٣

موقف الاسلام من القوميه، ٤٥٥

مولد السبط الامام الحسن، ٨٦٤

مولوى و جهان بينى ها، ٢٤٩

المهجه فى احوال الحججه عليه السلام، ٥٩٥

المهدى المنتظر عليه السلام بين التصور والتصديق، ٤٥

المهدى الموعود و دفع الشبهات عنه، ٥٠٠

مهدى (عج) خاتم اولياء و اوصياء، ٩٩

المهدى (عج) وصفاته، ٨٥

المهدى عليه السلام فى السنه النبويه، ٥٤٩

مهدى موعود عليه السلام، ٣٦٩

مهدى نجات دهنده بشر، ٨٤٥

مذهب الاحكام فى بيان الحلال و الحرام، ٤٢٦

المذهب البارع، ٧٢٥

مهر تابان، ٢٩٩

مهمات الاصول، ٥٧

مِيقَاتُ الْحَجِّ، ٢٩٣

المؤتلف من المختلف، ٧٦٤

مؤسس الدوله المشعشعيه واعقابه فى عربستان و خارجها، ٤٥٩

ن

نئورئاليسم و رسالت اجتماعى دين، ٥٦٢

نائبنا الذئب الوزير، ٤٥٥

نابعه فقه و حديث، ٢٤٣

ناسخ التواريخ، ٧٣١

ناصرح الطالبين، ٦٦١

الناقد الخير، ٦٥٩

نامداران تاريخ، ٢٣٧

نامه آدميت، ٤٨٢

نان و دوغ، ٤٩٧

نبوت و امامت، ٣٧٧

النبوه، ٤٤

ص: ٧٧٤

لنبوه الخاصه، ٨٢٠

النبوه العامه، ٨٢٠

النبي الاقدس و النبوه، ٣٨٨

نتائج الاسفار، ٥٤٦، ٥٤٩

نتائج الافكار فى نجاسه الكفار، ٦٠٥، ٦٩٢

نتائج العقول فى شرح كفايه الاصول، ٢٩٧

نتائج الفكر فى شرح الباب الحادى عشر، ٦٦٨

نتيجه الاصول، ٦٥٨

نجات و شرح نجات، ٤٣٢

النجاح فى طبّ الارواح، ٤٣٢

نجاه الامّه فى اقامه العزاء على الحسين و الائمه عليهم السلام، ٢٩٦

النجعه فى شرح اللمعه، ٤٨٥

النجف، ٣١٧، ٣٢٠، ٥٢٥

النجم الزاهر فى بيان نذر النادر، ٢٩٦

النجم الزاهر فى صلاه المسافر، ٨٤٥

نجواى جيحون، ٥٦٢

نجوم العرفان فى علوم القرآن، ٨١٦

نحو تفسير علمى للقرآن، ٨٨٧

النحو و الصرف، ٧٤١

نُخب المناقب، ٣٣٨

نخبه الاثر فی رجال كتاب المعتبر .، ۸۲۰

نخبه الاشارات فی احكام الخيارات، ۶۹۲

نخبه المقال فی تهذيب كتاب الاموال، ۹۰۰

ندای دین، ۵۷۲

ندای شرق، ۸۷۸

ندای شیعه، ۴۱۲

نرم افزار «حکمت»، ۹۱۵

نرم افزار قرآنی «هدی»، ۹۱۵

نزل الابرار بما صحَّ من مناقب اهل بیت الاطهار علیهم السلام، ۱۱۱

نزهه الابصار ومحاسن الآثار، ۷۳۴

نزهه الناظر و تنبيه خاطر، ۲۶۷

النسب و فروعہ الفقیهہ، ۷۲۹

نسخ، ۴۴۵

النشاط الثقافی، ۳۱۲

نشانه های ظهور حضرت ولی عصر علیه السلام، ۳۳۱

نشانه هایی از او، ۵۱۵

نشأ التشیع، ۳۳۶

نشأ الخوارج، ۳۳۸

نشأ المذاهب و الفرق، ۳۳۸

نشریه کتابخانه مسجد اعظم، ۳۶۱

نصاب الصبيان، ٣٤٢

نصايح المعصومين، ٨٤٤

النص و الاجتهاد، ٢٦٦

نصوص الردّه في تاريخ الطبري، ٤٦

النصوص الصحيحه على امامه الائمه الاثني عشر، ٢٢٩

نظام الحكم و الاداره في الاسلام، ٤٧٨

النظام العائلي في الاسلام، ٣٨٧

نظرات اسلاميه في اعلان حقوق الانسان، ٥٢٤

نظره في شرح نهج البلاغه، ٦٤٩

نظري اجمالي به جنگ های صدر

ص: ٧٧٥

اسلام، ۳۶۷

نظريه عداله الصحابه، ۲۶۷

النظريه الاسلاميه فى التحرك الاسلامى، ۳۲۰

النظريه الاسلاميه فى العلاقات الاجتماعيه، ۳۲۰

النظريه السياسيه للشهيد الصدر، ۳۲۰

نظريه نفى الضرر فى الفقه الاسلامى، ۴۶۷

نظم البرهان فى تفسير القرآن، ۵۹۱

نظم درر السمطين، ۱۱۱

نظم زياره الجامعه، ۸۴۹

نفائس الاصول، ۵۱۶

نفحات الاعجاز، ۳۵۴

نفحه القدير فى شرح خطبه الغدير، ۲۳۶

نفس المهموم، ۶۸۵

نفى السهو عن النبى، ۲۲۹

نقباء البشر، ۴۳، ۱۰۸، ۲۷۳، ۳۴۴، ۵۴۲، ۹۱۱

نقد عمر، ۳۶۸

نقد فلسفه ژرژ پوستر، ۸۲۱

النقد و التفريعات فى الحدود و التعزيرات، ۸۹۵

نقد و بررسى برگزيده افكار راسل، ۲۴۹

نقش ائمه در احياء دين، ۵۶۹

نقش بدیهیات و قضایای بالضروره، ۲۵۱

نقش دین در خانواده، ۶۱

نقش عایشه در تاریخ اسلام، ۵۶۹

نقش علمای اسلامی در تطور علوم جهانی، ۸۸۱

النقض علی زاعمی قصور الشیعه فی علوم القرآن، ۸۱۶

نقوش عصمت، ۲۶۳

النکاح و الطلاق، ۸۳۷

نگاهی بر زندگی چهارده معصوم، ۷۲۱

نگاهی به آثار فقهی شیخ طوسی، ۳۷۰، ۵۱۵

نگاهی به امام علی علیه السلام، ۲۵۰

نگاهی به زندگی امامان، ۷۲۰

نگاهی به علوم قرآنی، ۸۱۰

نگاهی به مسأله ولایت، ۴۰۲

نگاهی کوتاه به زندگانی پرافتخار سید رضی مؤلف نهج البلاغه، ۳۶۸

نگرشی بر مقاله «بسط و قبض تئوریک شریعت»، ۳۰۰

نگهبان مکتب توحید، ۴۴۳

نماز چیست، ۳۴

نماز در دل شب، ۲۳۱

نماز شب، ۸۳۷، ۸۵۹

نماز قرآن و سنت کی روشنی مین، ۲۶۴

نماز و نمازگذاران، ۲۵۲

نمایه سازی متون اسلامی، ۹۱۵

نموداری از حکومت علی علیه السلام، ۴۴۳

نمونه در علم صرف، ۴۲۹

نوائب الدهور، ۸۵۶

نوادر الاثر فی ما يتعلق بالامام الثانی عشر،

ص: ۷۷۶

نوادر الاخبار و جواهر الآثار، ۴۸۵

نوادر انباء الاعلام، ۷۶۹

نور الابرار، ۴۴۳

النور الساطع فی احوال مولانا الامام الصادق علیه السلام، ۸۹۹

النور الشعشعانی، ۳۳۷

النور المشتعل فی منازل من القرآن فی علی علیه السلام، ۷۳۴

نور دانش، ۹۵

نور درخشان، ۸۹۹

نور علم، ۲۱۲

نور ملکوت دعا، ۳۰۰

نور ملکوت روزه، ۳۰۰

نور ملکوت قرآن، ۳۰۰

نور ملکوت مسجد، ۳۰۰

نور ملکوت نماز، ۳۰۰

نوروز در تاریخ و دین، ۴۹۹

النوروز فی الاسلام، ۴۹۹

نوشتارهای بسیار در تفسیر قرآن، ۸۳۴

نوشتارهای گوناگون در مسائل کلامی، ۸۳۴

نوشتارهای متعدد فقهی و اصولی، ۶۳۹

نوشتارهایی پیرامون قرآن مجید، ۱۹۷

نهایه التقرير، ۶۰۶، ۶۰۸

نهایه الدرايه، ۵۱۹

نهایه الکلام فی حق رسول الاسلام، ۶۶۱

نهایه المأمول فی شرح کفایه الاصول، ۵۸

نهایه المقام لابناء الامام، ۶۶۱

نهایه الوصول، ۲۰۰

النهج، ۳۱۷

نهج البلاغه، ۱۷۹، ۲۷۱، ۲۹۴، ۴۸۱

نهج البلاغه معارفه و فنونه، ۶۶۹

نهج البلاغه منظوم، ۱۳۵

نهج البلاغه و اثره على الادب العربی، ۱۰۹

نهج البلاغه لمن، ۴۵

نهج السعاده، ۷۳۲

نهضت دو ماهه روحانیون ایران، ۳۶۹

نهضت روحانیون ایران، ۲۷۵، ۳۶۹، ۷۱۷

النیابه، ۸۱۹

نیایش حسین علیه السلام در عرفات، ۲۵۰

نیایش در رمضان، ۲۸۶

واجب الاعتقاد على جميع العباد، ۲۹۴

وارث النبی صلی الله علیه وآله وسلم، ۳۳۸

واژه های معرّب، ۶۸۲

واعظان تکوینی، ۷۷۲

الواعظ والاصلاح، ۴۶۰

واقعنا المعاصر، ۱۹۰

و با او با نگاه فریاد می کردیم، ۵۳۱

الوتر ثلاث رکعات، ۳۹۶

الوثائق التاريخيه لثوره الحسين عليه السلام، ۲۶۷

وجاء دور الحجاج، ۳۳۷

وجدان از نظر اخلاقی، روانی، فلسفی و دینی، ۲۴۸

وجوب صلاه الجمعه، ۴۴۸

الوجوه الكثره فی ترجمه ابن العشره، ۴۱۳

وجيزه

ص: ۷۷۷

الاحكام، ١٧٦

الوجيزه النافعه فى احكام القضا و الشهاده، ٨٩٥

الوحده الاسلاميه من منظور الثقليين، ٣٢٠

الوحده الرابطه بين آيات القرآن، ٨١٦

وحى البرده، ٤٥٥

وحى الثلاثين، ٣٤٥

وحى العاطفه - ديوان اشعار، ٥١٨

وداع، ٥٣١

وسائل الشيعة الى احكام الشيعة، ٢٦

وسائل الشيعة و مستدركاتهما، ٤٨٩

الوسيط، ٦٧٧

الوسيط بين الوجيز و البسيط فى الاصول، ٤٢٩

وسيله الدارين فى انصار الحسين عليه السلام، ٨٢٩

وسيله المحبين الى زياره المقربين، ٢٩٣

وسيله النجاه، ٢٢٥، ٦٩٣

وسيله الوصول الى كفايه الاصول، ٦٢٨

الوشاح على الشرح المختصر لتلخيص المفتاح، ٦٦٨

الوصائل الى الرسائل، ٤٨٩

وصايا الى الشباب المسلم فى الخارج، ٣٣٧

الوصف عند النحويين و الاصوليين، ٣٤

الوصول الى مناقب آل الرسول، ٤٠٩

الوصول في شرح كفايه الاصول، ٤٨٩

الوصى، ٣٢٦

الوضع: تحديده، تقسيماته، مصادر العلم به، ٣١٦

وظائف المكلفين، ٨٨٩

وظايف مردم در زمان غيبت، ٦٢٥

وظيفه فرد مسلمان در احياى حكومت اسلام، ٣٠٠

وظيفه مردم در عصر غيبت امام زمان عليه السلام، ٨٩٩

وفادار باشيد، ٤٦٢

وفيات الاعلام، ٧٦٩

وقائع الشهور و آدابها، ٨١٨

وقايع الايام، ٧٢٤، ٧٢٩

الوقايع و الحوادث، ٨٠٦

وقايع و مقالات، فارسى، ٧٤١

وقايع الاذهان، ٨٦٦، ٨٦٧

وقفه جامعه النجف الدينيه، ٦٧٧

ولايت فقيه، ٢٦٥، ٤٤٣، ٥١٠

ولايت فقيه از ديدگاه بزرگان، ٢١١

ولايت فقيه از ديدگاه شيخ انصارى، ٢١١

ولايت فقيه از ديدگاه قرآن، ٢١١

ولایت فقیه در حکومت اسلام، ۳۰۰

ولایت فقیه عمود خیمه انقلاب، ۷۲۱

ولایت کلّیه، ۸۵۶

ولایت وامامت از دیدگاه قرآن، ۶۲۴

الولایه، ۳۳۶

الولایه‌الساطعه فی شرح زیاره الجامعه، ۸۹۵

ولایه الفقیه، ۸۷۷

ولید الکعبه، ۳۲۶، ۳۲۷

ومضات، ۴۹۳

وهایت، ۸۷۷

وهایت چیست؟، ۵۵۵

ص: ۷۷۸

هابیت و آل سعود، ۱۰۱

ویترین، ۹۵

ویژگی ها و دیدگاههای دو مکتب در اسلام، ۵۶۸

الهائف، ۳۱۷

هادی السفینه الى البحار، ۷۲۹

الهادی الى امامه على الهادی علیه السلام، ۳۳۷

اله الاسلام، ۳۸۷

هدایه الاصول، ۳۵۴

هدایه الاصول، ۵۰۷

هدایه الاقران الى اخبار لقمان، ۴۶۲

هدایه الامه، ۷۶۴

هدایه الانام فی الفروع الفقهيہ، ۲۴۱

هدایه الحکمه، ۷۴۴

هدایه الداعین الى اعراب صحیفه سيد الساجدين علیه السلام، ۴۳۰

هدایه السالکین، ۵۷۱

هدایه الطالب الى اسمی الرغائب، ۶۴۹

هدایه العباد، ۶۹۳

هدایه العقول، ۸۱۹

هدایه العقول فی شرح کفایه الاصول، ۳۲۵

هدایه المبتدئين فی شرح معالم الدین، ۲۹۷

هدایه المسترشدين، ۸۶۶، ۸۶۸

الهدایه الى تواریخ الهداه الساده، ۶۴۷

الهدایه الى توضیح الکفایه، ۶۶۸

الهدایه الى مسائل الاجاره، ۸۹۵

الهدایه الى من له الولایه، ۶۹۱

الهدایه لطالب الهدایه، ۶۵۹

الهدف من نزول القرآن، ۳۲۰

هُدَى الطالب فی شرح المكاسب، ۲۴۰

هدیه عید نوروز، ۶۸۵

هدیه غدیریّه، ۳۰۰

هدیه الاخوان، ۹۰۵

هدیه الانوار، ۱۶۹

هدیه الزائرین، ۸۶۵

هر که می خواهد بخواند، ۶۸۲

هرم هستی، ۲۸۱

هزار مسأله در علوم ریاضی، ۶۴۷

هزاره شیخ طوسی، ۳۶۹

هزلیات فوقی، ۷۴۴

هستی از نظر عرفان و فلسفه، ۲۴

هشت در بهشت، ۸۳

هفتاد و پنج گفتار نجومی، ۷۴۶

هفت در دوزخ، ۸۳

هفت مقاله، ۷۴۶

هكذا نلتقی، ۳۶

هل تعرف الامام الحسن؟، ۸۶۴

هماری عزاداری، ۲۶۵

همت بلند، ۶۸۶

همراه با خورشید، ۷۲۴

همزیستی و معاشرت در اسلام، ۶۸۱

همه در انتظار اویند، ۴۴۲

هنر نویسندگی، ۳۶۸

هوامش علی کتاب نقد الفكر الديني، ۴۵

هویه التشيع، ۸۸۷

ی

یادداشت های تفسیری، ۴۵۳

یادداشت هایی در اطراف قرآن مجید، ۴۸۵

یاد مهدی علیه السلام، ۳۳۱

یادنامه

ص: ۷۷۹

آیت الله خویی، ۳۵۷

یادنامه اولین کنگره نهج البلاغه، ۳۶۸

یاران پایدار امام حسین علیه السلام، ۱۱۰

یازده فهرست برای کتاب های مخطوط، ۹۰۰

الياقوته الحمراء في ايمان أبي طالب سيد البطحاء، ۳۳۷

یک بحث از موادّ صُلبه، ۴۱۰

یک دوره اصول، ۵۶

یک دوره فقه، ۵۵

یکصد گفتار، ۳۴۱

یکصد و پنجاه صحابی ساختگی، ۵۶۹

یکصد و ده حکایت، ۶۵۱

یگانه پرستی، ۳۱۰

اليواقيت الحسان، ۸۶۸

اليواقيت الحسان في تفسير سورة الرحمن، ۸۶۶

يوسف نايدای فاطمه عليها السلام، ۳۳۱

يوم الانسانيه، ۵۱۵

يوم القيامة، ۳۸۷

اليوم الموعود بين الفكر المادّي والديني، ۵۲۳

يوم عيد الفطر، يوم توزيع الجوائز، ۸۶۵

اليوم و الليله - ادعيه -، ۸۱۸

آبادان، ۸۴، ۱۸۸، ۳۶۵، ۳۶۶، ۶۱۶، ۶۴۳

آباده، ۶۷، ۱۸۲، ۷۳۷، ۷۳۸

آدریان، ۸۲۴

آذربایجان، ۱۹۲، ۱۹۵، ۲۱۳، ۴۴۶، ۴۶۱، ۶۸۸، ۷۶۲، ۸۹۴

آذربایجان شرقی، ۷۱، ۷۲، ۹۱، ۵۸۶

آذربایجان غربی، ۸۹۴

آذرشهر، ۹۸

آرام، ۳۸۷

آرامگاه سید در نجف، ۶۷۳

آریاشهر، ۶۰۰

آزادمون، ۳۶۲

آسایشگاه معلولین صادقیه، ۵۰۴

آستان قدس رضوی، ۴۸۶

آستانه اشرفیه، ۹۱۸

آستانه مبارکه شاهزاده حسین علیه السلام، ۴۵۳

آسیا، ۳۸۷

آشتیان، ۲۳، ۱۱۳، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۹۲، ۴۵۲

آفریقا، ۳۸۶، ۳۸۷

آلاشت، ۵۰۸

آلمان، ۸۸۹

آمریکا، ۲۸۰، ۳۵۷، ۳۸۷، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۸۱، ۵۴۶

ابهر، ۶۱۴

احساء، ۴۱۹

احساء و قطیف، ۳۰، ۳۴۴

احمدآباد، ۳۲۸

اراک، ۵۷، ۷۳، ۱۹۹، ۴۳۴، ۵۳۶، ۶۹۱، ۷۳۷، ۷۳۸، ۸۰۶

اردبیل، ۲۱۳، ۷۸۹، ۷۹۰، ۸۷۵

اردکان، ۷۸، ۷۹، ۲۰۱، ۲۰۲

اردن، ۲۹۳، ۳۱۶، ۳۱۹، ۵۴۶، ۷۶۲، ۸۲۹

اروپا، ۲۴۵، ۳۸۷

ارومیه، ۱۹۲، ۳۸۹، ۴۶۸

ازبکستان، ۷۶۲

اسپانیا، ۷۶۲

استانبول، ۴۴۷

استان فارس، ۱۸۷، ۷۱۷

استان لرستان، ۴۵۰، ۴۵۱

استان مازندران، ۷۲۷

استان مرکزی،

استان میدان، ۶۰۲

استرالیا، ۴۶۷، ۶۵۳

اسرائیل، ۳۵۶

اسلام آباد بروجرد، ۱۷۹

اشتوتگارت، ۹۱۸

اشتهارد، ۸۷، ۲۳۳، ۷۱۹

اصطهبانات، ۴۹۵

اصفهان، ۶۳، ۷۸، ۲۱۸، ۲۴۵، ۳۴۸، ۴۰۸، ۴۱۱، ۴۱۴، ۵۰۳، ۵۰۶، ۵۲۶، ۵۴۳، ۵۵۶، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۸۳، ۶۱۲، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۳۴، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۷۹، ۷۸۳، ۷۰۹، ۷۴۷، ۸۱۴، ۸۲۲، ۸۲۴، ۸۵۶، ۸۶۶، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۶

افغانستان، ۲۰۶، ۲۰۷، ۶۰۲، ۶۰۳، ۷۱۱، ۷۱۲، ۸۴۷، ۸۴۸

الجزایر، ۳۱۶، ۵۶۸

الکراده الشرقیه، ۵۶۷

الله آباد، ۲۶۱، ۲۶۳

آلموت قزوین، ۴۵۲

امارات، ۲۹۳

امامزاده ابوالعباس خوراسگان، ۶۲۵

امامزاده اسماعیل شهریار، ۶۵۱

امامزاده محمد، ۹۰۷

امامزاده یحیی، ۷۵۰

انارك، ٢٢٠، ٥٤٠

انگليس، ٣٥٧، ٤٨١، ٥٤٦، ٧١٦

اهواز، ٢٣٩، ٢٤٣، ٦٦٧، ٦٦٩، ٦٨٠

ايران، ٦٤، ١٣٥، ١٥١، ١٨١، ٢٢٩، ٢٤٣، ٢٤٥، ٢٦٩، ٢٨٠، ٢٩٥، ٣١٩، ٣٣٦، ٣٥٧، ٣٦٥، ٣٨٧، ٣٩٥، ٤٢٧، ٤٤٥، ٤٦٢، ٤٧٠، ٤٨٨، ٥٠٠، ٥١١، ٥٢٥، ٥٤٦، ٥٦٧، ٥٦٨، ٦٠٣، ٦٠٦، ٦١٠، ٦١٧، ٦٢١، ٦٢٢، ٦٣٤، ٦٤٠، ٦٦٣، ٦٨٣، ٧٠٤، ٧٧٣، ٧٨٣، ٨٢٥، ٨٤٨، ٨٦٣

ايرانشهر، ٧١٧

ايلام، ٢٨٥

ب

بابل، ٢٠٣، ٤٠١، ٤٠٢، ٤٠٣، ٥٠٨

بابلسر، ٤٠١

بازار تهران، ٦٣٤، ٧٠١

باغ بهشت قم، ١١١، ١٩١، ٢٣٤، ٩١٧

باغ فردوس (كازرون)، ٢٢٢

باميان، ٧١٢

بحرين، ٤١٨، ٤٢٠

برازجان، ٢١١

بروجرد، ١٧٨، ٢٦٨، ٢٦٩، ٤٤٩، ٤٥٠، ٥٨٠، ٥٨١، ٦٢٩، ٦٦٠

بصره، ٢٥٨، ٤١٨، ٤٥٤، ٦٥٤، ٦٥٦

بغداد، ٤٤، ٣٢٦، ٣٢٧، ٣٣٥، ٥١٨، ٥٦٧، ٦١٩

بقاع، ٤٦٥

بقعه چهل تن دارالرحمه شیراز، ۳۳۱

بقعه علی بن بابویه قمی، ۳۷۴، ۳۸۲

بقعه علی بن مهزیار اهوازی، ۲۴۳

بقعه آیت الله داماد، ۵۹۶

بقعه پنجه شاه، ۷۶۰

بلد، ۳۰۳

ص: ۷۸۱

لثريك، ٨٨٩

بمبئی، ٢٦٢، ٧٧٠

بنارس، ٣٨٥، ٣٨٦، ٧٧٠

بنت جیل، ٤٦٣، ٤٧٣

بندر انزلی، ١١٥

بندرعباس، ٥٦٠

بنگلادش، ٣٥٧

بنیدالقار، ٤٩٣

بوشهر، ٧٣٥

بهبهان، ٨٤

بھسود، ٧١٢

بھشت زھرا، ٦٠١

بھشت شھدا، ٢٠٢

بھشهر، ١٦٨، ٧٢٦، ٨٧٣

بیاض، ٢٠٨

بیاع، ٦١٩

بیت اللہ الحرام، ٦٨، ٦٩٩، ٨٥١

بیت المقدس، ٨٣٢

بیت المھدی، ٢٢٢

بیجار، ٨٣٨

بیدآباد اصفهان، ۳۴۸

بیرجند، ۵۵۶

بیروت، ۴۴۷، ۴۴۸، ۶۴۹، ۶۵۵

بیمارستان امام رضا علیه السلام، ۷۸۱

بیمارستان ۲۰۰ تختخوابی دکتر حشمت، ۶۹۹

بیمارستان ثامن الائمه علیه السلام، ۱۶۱

بیمارستان «حی السعد»، ۱۸۵

بیمارستان خیریه، ۹۱۰

بیمارستان کودکان، ۴۷۴

بیمارستان ولی عصر، ۷۱۷

بیهار، ۳۸۵

بیهود، ۳۳۲، ۳۳۳

پ

پاساژ امام المهدی، ۲۷۴

پاکستان، ۲۴۶، ۳۵۷، ۵۶۸، ۶۰۳، ۶۵۳، ۷۶۲، ۷۷۰، ۸۴۱، ۸۴۸، ۸۶۲

پاوه، ۵۸۳

پُردَمِه، ۴۸

پری، ۳۴۲، ۸۳۱

پلخمري، ۷۱۳

پُل دختر، ۳۳۹

پنجاب، ۲۰۶

ت

تاجیکستان، ۷۶۲

تاکستان، ۸۳۰، ۸۳۳، ۸۳۴

تانزانیا، ۳۸۶، ۳۸۸

تایلند، ۳۵۷، ۶۵۳

تبریز، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۸، ۱۰۲، ۱۹۲، ۱۹۵، ۲۲۳، ۲۲۶، ۲۳۰، ۲۳۵، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۳۷۱، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۸، ۴۶۹،

۵۷۷، ۵۸۵، ۵۸۷، ۵۹۲، ۵۹۶، ۶۰۰، ۶۸۷، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۹۴، ۸۳۵، ۸۴۴، ۸۸۸

تخت فولاد اصفهان، ۶۱۲

ترک، ۷۷۳

ترکیه، ۲۴۶، ۲۹۳، ۵۴۶، ۷۶۲، ۸۲۹، ۸۸۹

تکاب، ۳۴۳

تنگستان، ۷۱۶

تورنتو، ۲۸۰

تولم شهر، ۵۹

تهران، ۳۹، ۴۱، ۴۸، ۵۵، ۵۶، ۷۷، ۷۹، ۸۰، ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۱۵، ۱۳۶، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۸۱، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۹۲، ۲۰۲، ۲۱۱، ۲۲۳،

۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۵۴، ۲۵۷، ۲۶۹، ۲۷۳، ۲۷۵، ۲۷۹، ۲۸۵، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۶، ۳۰۹، ۳۱۲، ۳۳۳، ۳۴۹، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۷۹،

۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۹، ۴۱۱، ۴۳۷

ص: ۷۸۲

۶۴۰، ۶۳۸، ۶۳۲، ۶۰۷، ۶۰۰، ۵۸۳، ۵۸۱، ۵۸۰، ۵۶۹، ۵۶۷، ۵۴۳، ۵۱۴، ۵۰۹، ۵۰۸، ۴۸۲، ۴۸۱، ۴۸۰، ۴۶۶، ۴۶۲، ۴۴۳، ۴۴۱،
۶۶۰، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۸۰، ۶۹۷، ۷۰۴، ۷۰۸، ۷۱۴، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۵۰، ۷۶۷، ۷۷۰، ۷۷۳، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۸۵، ۷۸۶،
۷۷۸، ۷۹۲، ۷۹۷، ۸۳۳، ۸۳۶، ۸۳۸، ۸۵۳، ۸۵۶، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۶، ۸۷۹، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۹۱، ۹۱۲، ۹۱۴

تیمچه بزرگ بازار، ۱۱۳

ج

جاغوری، ۶۰۳

جامع الشيخ الطوسي، ۱۷۵

جامع گوهرشاد، ۳۵۱

جامع‌الامام الصادق علیه السلام، ۶۰۰

جامع‌الزهراء، ۴۰۲

جامعه النجف، ۱۷۲، ۶۷۶، ۶۷۷

جبل عامل، ۲۰۸، ۴۶۳

جزایر تری نی داد، ۳۸۶

جزیره خارک، ۶۴۳

جزیره العرب، ۴۲۰

جعفریه، ۳۳۲

جنوب عراق، ۴۲۰

جنوب لبنان، ۴۶۵، ۶۲۶

ج

چهارمحال و بختیاری، ۶۷

ح

حاجی آباد، ۱۷۲

حاریص، ۶۲۶

حجاجی، ۵۵۸

حجاز، ۷۶۲

حرم امامزاده جعفر، ۸۲۳

حرم امیرالمؤمنین علیه السلام، ۱۵۰، ۱۸۵، ۳۱۷، ۳۵۷، ۳۵۹، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۸۸، ۶۷۶، ۶۷۷، ۸۲۹

حرم حضرت زینب علیها السلام، ۳۰۳، ۶۴۱

حرم حضرت شاهچراغ علیه السلام، ۲۲۱

حرم حضرت شاهزاده حسین علیه السلام، ۴۲۳، ۸۰۳

حرم حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام، ۸۱، ۳۰۷، ۳۹۲، ۶۳۶، ۶۸۶، ۸۵۹، ۸۶۱، ۸۶۲

حرم حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام، ۲۴، ۱۸۳، ۲۵۲، ۳۰۱، ۴۴۵، ۵۰۰، ۵۳۰، ۵۷۶، ۶۴۲، ۶۶۶، ۷۶۴، ۸۳۶، ۸۴۹

حرم حضرت فاطمه معصومه علیها السلام، ۴۲، ۷۲، ۷۴، ۸۹، ۹۲، ۱۰۵، ۱۱۶، ۱۲۱، ۱۹۵، ۱۹۶، ۲۱۲، ۲۱۶، ۲۲۷، ۲۲۹، ۲۳۲،

۲۴۱، ۲۷۲، ۲۸۱، ۲۸۶، ۲۹۱، ۳۲۹، ۳۶۱، ۳۶۴، ۳۷۰، ۳۹۶، ۴۳۶، ۴۳۸، ۴۹۰، ۵۱۰، ۵۱۶، ۵۶۹، ۵۹۶، ۶۰۸، ۶۱۳، ۶۴۴، ۶۵۹،

۶۷۴، ۷۲۵

ص: ۷۸۳

۷۶۹، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۹۸، ۸۲۷، ۸۳۲، ۸۴۰، ۸۹۰، ۸۹۸، ۹۰۰

حرم عسکریین علیه السلام، ۱۸۶

حرم علی بن مهزیار اهوازی، ۶۶۹

حرم کاظمین علیهما السلام، ۴۴، ۴۷، ۳۲۷

حرم کمیل بن زیاد نخعی، ۷۰۴

حرم مطهر امام حسین علیه السلام، ۲۸۳، ۳۱۷، ۳۵۹، ۴۲۳، ۴۸۸، ۴۹۷، ۴۹۸، ۵۵۰، ۵۸۸، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۶، ۸۶۲

حرم مطهر حضرت رقیه علیها السلام، ۱۶۱، ۶۴۱

حسن آباد تهران، ۴۷۱

حسین کنج، ۳۸۶

حسینیه آل یاسین، ۴۴

حسینیه امام حسن مجتبی علیه السلام، ۴۴۵

حسینیه اوجی، ۷۱۱

حسینیه علوی، ۵۸۱

حسینیه کربلائیها، ۶۱۷

حسینیه کربلایی های مقیم قم، ۵۵۰

حسینیه مدرسه جامع لاهیجان، ۸۵۴

حسینیه و کتابخانه صاحب الزمان، ۶۳۰

حسینیه اعظم مهدی شهر، ۸۳

حظیره القدس، ۶۳۵

حمزه شرقی، ۴۶۶

حوزه علمیه امام خمینی، ۶۴۱

حوزه علمیه امام صادق علیه السلام، ۷۵۶

حوزه علمیه قم، ۲۳، ۸۰، ۸۷، ۱۰۲، ۱۸۱، ۱۹۴، ۱۹۹، ۲۰۱، ۲۳۰، ۲۹۲، ۳۶۵، ۴۳۷، ۴۹۲، ۵۲۶، ۵۳۹، ۵۸۰، ۶۰۶، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۶، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۷، ۷۱۹، ۷۶۷، ۷۷۰، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۸۵، ۷۹۴، ۷۹۷، ۷۹۸، ۸۲۴، ۸۷۹، ۹۱۶

حوزه علمیه کاشان، ۹۱۲

حوزه علمیه کمالیه، ۸۸

حوزه علمیه «امام الحجه»، ۲۰۹

حوزه علمیه کوهستان، ۸۷۳

حوزه علمیه محمدیه، ۶۰۲

حوزه علمیه ولی عصر (در قمصر)، ۹۱۲

حوزه علمیه آیت الله کوهستانی، ۳۷۸، ۷۲۶

حوزه علمیه امام حسین علیه السلام، ۳۰۹

حیدرآباد، ۷۷۰

خ

خراسان، ۸۱۰، ۸۴۸

خریبه سلم، ۴۷۳

خرم آباد، ۸۸، ۲۷۷، ۵۲۷

خرمشهر، ۲۶۸، ۳۶۶

خشکچال، ۴۵۲

خضر، ۳۰۲

خلیل محلّہ بہشہر، ۳۷۸

خمین، ۲۱۸، ۲۱۹، ۶۸۳، ۸۶۹

خوانسار، ۱۸۲، ۵۳۳، ۵۹۷، ۷۳۸

خورموج، ۷۳۵

خوزستان، ۳۸، ۳۹،

ص: ۷۸۴

۴۲۰، ۴۳۱، ۶۶۷

خوی، ۱۹۲، ۳۵۱، ۷۸۵، ۹۰۹

خیابان مولوی، ۸۳۶

خیابان ناصر خسرو، ۱۶۱

خیرات خان مشهد، ۴۱۶

داراب، ۳۳۰، ۴۹۵

دارالایتام در اراک، ۶۳۰

دارالتبلیغ اسلامی، ۹۸

دارالزهد، ۲۸، ۲۵۲، ۵۷۶

دارالزهد حرم مطهر امام رضا علیه السلام، ۴۹۶، ۵۴۴، ۷۸۱

دارالسرور حرم مطهر امام رضا، ۶۳۹

دارالسلام، ۳۸۸

دارالعلم اسلامی کاشان، ۹۴

دار الفنون، ۲۶

دارالقرآن الکریم، ۵۵۳

دارالقرآن ولی عصر علیه السلام، ۴۰۵

داران اصفهان، ۲۲۰

داروخانه حضرت زهرا علیها السلام، ۸۴۲

دامغان، ۵۵۸

دانشکده « اصول الدین »، ۵۶۷

دانشکده الهیات دانشگاه تهران، ۲۷۴، ۸۸۰

دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران، ۲۸۵

دانشکده الهیات و معارف اسلامی واحد شمال تهران، ۲۷۵

دانشکده شریعت، ۴۶۶

دانشکده معقول و منقول، ۵۸۳، ۷۹۵، ۸۶۷

دانشکده ادبیات (بغداد)، ۲۵۹

دانشکده اصول الدین، ۲۵۹

دانشکده الهیات دانشگاه مشهد، ۴۱۵، ۷۶۲

دانشکده امامیه، ۸۴۲

دانشکده باقرالعلوم، ۵۶۰

دانشکده فقه (نجف)، ۲۵۹

دانشگاه آتن، ۲۴۶

دانشگاه آزاد اسلامی، ۶۷، ۱۹۹

دانشگاه اسلامی لبنان، ۴۷۷

دانشگاه اصول الدین، ۳۱۹

دانشگاه الازهر، ۱۰۸

دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۹۳، ۴۶۶

دانشگاه بغداد، ۲۵۹، ۳۱۶، ۴۶۶، ۸۸۶

دانشگاه تربیت مدرس قم، ۵۶۰

دانشگاه تهران، ۵۶، ۶۰، ۱۸۹، ۲۱۱، ۲۴۷، ۲۸۴، ۳۴۷

دانشگاه جرج تاون، ۲۸۰

دانشگاه چسترپیل، ۲۴۶

دانشگاه شفیلد، ۲۴۶

دانشگاه علوم پزشکی قزوین، ۴۲۳

دانشگاه علیگره، ۳۸۶

دانشگاه قاهره، ۸۸۶

دانشگاه مشهد، ۷۶۲

دانشگاه میشیگان، ۲۸۰

دانشگاه هاروارد، ۲۸۰

دایکندی، ۲۰۶

دبستان توفیق، ۶۳۳

دبستان جمال، ۱۷۸

دبیرستان «الامام علی» علیه السلام، ۴۶۴

دبیرستان دین و دانش، ۶۰، ۲۷۴

دبیرستان کمال، ۲۰۲

درمانگاه «الرعايه الاسلاميه»، ۵۶۷

درمانگاه تخصصی بقیه‌الله الاعظم (عج)، ۲۲۹

درمانگاه جواد الائمه علیه السلام،

درمانگاه علوی، ۵۸۱

درمانگاه قرآن و عترت، ۶۳۰

درمانگاه کوثر، ۸۴۲

دروازه قرآن، ۳۳۰

دزفول، ۳۸، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۱، ۵۶۷، ۶۸۰

دشتی، ۷۳۵

دمشق، ۱۶۱، ۳۱۶، ۴۴۷، ۶۰۷

دوبی، ۳۰۳

دهلی، ۲۴۶، ۷۷۰

دیترویت، ۴۷۳

دیزیچه، ۶۴۳

دیوانیه، ۴۷۷

رستمکلا، ۱۶۸

رشت، ۵۹، ۶۰، ۶۲، ۱۱۵، ۴۸۰، ۶۹۸، ۶۹۹، ۸۱۲، ۸۵۳

رفسنجان، ۷۷۷، ۷۸۰

رودبار زیتون، ۴۵۲

رودسر، ۴۰۴

روس، ۷۱۲

روستای «پورسخلو»، ۶۹

روستای ترک، ۸۰۸

روستای دوان، ۳۶۵

روستای سیاهگوراب لاهیجان، ۵۷۰

روستای علی آباد، ۷۷۷

روستای ملامحمد هزار جریب، ۷۲۶

روسیه، ۷۶۲

ز

زاهدان، ۷۱۷

زنجان، ۵۲، ۵۳، ۳۴۲، ۳۸۳، ۵۰۱، ۵۰۲، ۶۱۴، ۶۴۰، ۷۲۸، ۸۳۱، ۸۳۲

زندان اوین، ۶۰

زندان قزل قلعه، ۴۸۱

زندان قصر تهران، ۲۷۱

زینیه، ۴۵۴

ژ

ژاپن، ۳۹۶

س

«ساحه العشرین» نجف، ۵۲۵

ساری، ۵۱۰

سامراء، ۱۸۶، ۵۶۶، ۷۷۵

ساوه، ۱۱۳، ۵۶۶

سبزوار، ۱۰۶، ۴۲۴، ۵۷۴

سراب، ۳۰۸، ۳۰۹، ۸۸۸

سرایان، ۳۳۳

سربند شمیران، ۶۳۰

سرداب حسینه کربلایی ها در گذرخان، ۶۵۳

سقز، ۵۴۰

سُلدوز، ۳۸۹

سماوه، ۳۰۲

سمنان، ۸۲، ۵۵۸

سمیرم، ۳۶۲، ۶۲۱

سوریه، ۱۱۱، ۲۲۹، ۲۵۹، ۲۸۶، ۲۹۳، ۳۰۳، ۳۱۶، ۳۱۹، ۴۵۴، ۵۴۶، ۶۰۳، ۶۲۱، ۶۴۱، ۶۵۳، ۷۲۴، ۷۶۲، ۸۲۹

سوسنگرد، ۴۰۲

سوق الشیوخ، ۲۵۸

سویس، ۲۴۶

سیدنی، ۴۶۷

ش

شال، ۸۳۳

شانگرین، ۲۵۶

شاهرود، ۴۰، ۶۶، ۴۵۷، ۴۵۸

شېستان چهل ستون، ۷۹۲

شېستر، ۴۶۱، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۹۳، ۸۹۴

شمال، ۸۴۱

شوشتر، ۳۸، ۳۹، ۲۳۸، ۴۸۳، ۴۸۶، ۶۷۵

شهر ری، ۳۲۳، ۳۹۱، ۳۹۲، ۴۷۰، ۶۸۴، ۸۶۱، ۸۶۲

شهر سیدنی، ۶۵۳

شهرضا، ۱۸۲، ۹۰۴

شهرک امیرالمؤمنین، ۶۰۴

شهریار، ۶۵۱، ۸۵۹

شهیدیه میبد، ۹۶

شیراز، ۲۲۱، ۲۴۵، ۲۴۶، ۳۳۰، ۴۹۵، ۶۳۴، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۳۷، ۸۴۷

ص: ۷۸۶

ص

صاين قلعه ابهر، ۸۲۹

صحن امامزاده عبدالله، ۵۴۱

صحن حرم امام حسين عليه السلام، ۴۸۸

صحن حرم خواجه ربیع، ۸۷۲

صندوق خيريه اسلامي، ۵۶۷

صندوق قرض الحسنه الغدير، ۷۵۶

صور، ۵۱۷، ۶۲۶، ۶۲۸

ط

طالخنچه، ۹۰۳، ۹۰۴

طبس، ۵۵۱

عتبات عاليات، ۶۳، ۱۶۲، ۲۸۶، ۴۴۷، ۴۸۴، ۵۷۴، ۶۹۸، ۷۵۰، ۸۴۱

ع

عراق، ۴۱، ۴۳، ۱۰۸، ۱۱۱، ۱۳۵، ۱۵۱، ۱۷۳، ۱۷۵، ۱۷۷، ۱۸۹، ۲۲۷، ۲۲۹، ۲۴۳، ۳۱۹، ۳۵۷، ۳۹۵، ۳۹۷، ۳۹۸، ۴۲۵، ۴۵۴، ۴۶۶، ۴۸۷، ۵۱۱، ۵۲۳، ۵۲۵، ۵۴۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۸۹، ۶۰۳، ۶۱۷، ۶۲۱، ۶۳۴، ۶۴۸، ۶۵۴، ۶۵۶، ۶۸۳، ۶۸۸، ۷۰۴، ۷۳۶، ۸۲۵، ۸۲۹، ۸۴۱، ۸۴۸، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۸۳

عربستان، ۲۲۹، ۲۹۳، ۵۴۶، ۶۰۳

علامرودشت، ۷۳۱

علی غربي، ۳۳۵

عمارہ، ۲۵۸، ۳۳۵، ۴۲۸

غ

غنا، ۳۸۶

ف

فارچی آباد، ۸۷

فارس، ۷۱۶

فال، ۶۱۶

فرانسه، ۴۸۱

فرانکفورت، ۹۱۸

فردوس، ۳۳۲

فرشه، ۴۴۴

فریق، ۸۶۹

فلسطین، ۵۶۸، ۸۶۲

فلکه اطلسی، ۳۳۰

فیروز آباد، ۶۱۶

فیروز کوه، ۶۷

فیضیه، ۶۳۴

ق

قائم شهر، ۵۰۸

قائن، ۴۳۹، ۴۴۰

قادیسیه (دیوانیه)، ۴۶۶

قاره آفریقا، ۳۸۵

قاهره، ۳۱۶

قاینات، ۳۳۲

قبرستان ابو حنین - قم - ، ۱۰۱ ، ۲۰۰ ، ۲۲۵ ، ۲۳۷ ، ۴۸۲ ، ۵۷۹ ، ۶۸۹ ، ۷۰۱ ، ۷۳۰ ، ۷۸۶ ، ۸۳۷ ، ۹۱۹

قبرستان باغ بهشت - قم - ، ۸۶ ، ۳۳۹ ، ۳۷۷ ، ۵۵۵ ، ۶۷۱ ، ۸۸۳ ، ۹۱۵

قبرستان باغ رضوان، ۴۱۴

قبرستان بقیع - قم - ، ۲۹۷ ، ۸۶۵

قبرستان بهشت حسینی، ۴۵۳

قبرستان بهشت زهرا، ۱۹۳ ، ۷۷۴

قبرستان تخت فولاد، ۵۰۵

قبرستان زینبیه، ۲۶۰

قبرستان شیخان - قم - ، ۶۵ ، ۱۲۱ ، ۱۳۶ ، ۱۶۲ ، ۲۵۷ ، ۲۷۶ ، ۲۹۴ ، ۳۱۱ ، ۳۱۴ ، ۳۸۴ ، ۴۴۳ ، ۴۷۲ ، ۵۲۸ ، ۶۰۴ ، ۶۴۷ ، ۷۳۶ ، ۷۵۶

، ۷۹۳ ، ۸۱۱

ص: ۷۸۷

قبرستان (علی باغ)، ۸۴۳

قبرستان عمومی دار السلام، ۹۴

قبرستان عمومی سرایان، ۳۳۴

قبرستان عمومی « شال »، ۸۳۴

قبرستان «گلشن زهرا»، ۴۶۹

قبرستان نو، ۸۱۳

قبرستان نو - قم - ، ۲۷۸

قبرستان وادی السلام، ۳۷

قبرستان وادی السلام، ۱۷۳، ۴۶۷، ۵۸۶

قريه الخير، ٣٣٠

قزوین، ۲۴، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۵۲، ۸۰۱، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۶

قطف، ۴۱۹، ۹۰۱

٩٢ ،٩١ ،٩٠ ،٨٥ ،٨٢ ،٧٩ ،٧٧ ،٧٤ ،٧٢ ،٧١ ،٧٠ ،٦٩ ،٦٧ ،٦٦ ،٦٤ ،٦٣ ،٥٩ ،٥٧ ،٥٤ ،٥٢ ،٥٠ ،٤٩ ،٤٨ ،٣٩ ،٣٤ ،٣٣ ،٢٣ ،قم
،١٩٢ ،١٩١ ،١٨٩ ،١٨٧ ،١٨٥ ،١٨٢ ،١٧٨ ،١٧٢ ،١٦٨ ،١٦٢ ،١٤٩ ،١٣٦ ،١٣٤ ،١١٧ ،١٠٩ ،١٠٥ ،١٠٤ ،٩٩ ،٩٨ ،٩٦ ،٩٤ ،٩٣
،٢٨٩ ،٢٨٤ ،٢٧٩ ،٢٧٧ ،٢٧٤ ،٢٧٢ ،٢٧٠ ،٢٦٩ ،٢٥٦ ،٢٤٤ ،٢٣٣ ،٢٢٧ ،٢٢٣ ،٢٢٠ ،٢١٣ ،٢١١ ،٢١٠ ،٢٠٣ ،١٩٧ ،١٩٦ ،١٩٥
،٣٧٣ ،٣٦٢ ،٣٦١ ،٣٦٠ ،٣٤٩ ،٣٤٨ ،٣٤٦ ،٣٤٢ ،٣٣٦ ،٣٣٠ ،٣٢٩ ،٣٢٨ ،٣١١ ،٣٠٩ ،٣٠٨ ،٣٠٦ ،٣٠٤ ،٢٩٨ ،٢٩٥ ،٢٩٢ ،٢٩٠
،٢٥٠ ،٢٤٩ ،٢٤٣ ،٢٤٢ ،٢٢٨ ،٢١١ ،٢٠٨ ،٢٠٧ ،٢٠٤ ،٢٠١ ،٣٩٧ ،٣٩٥ ،٣٩٤ ،٣٩٣ ،٣٩١ ،٣٨٩ ،٣٨٧ ،٣٨٣ ،٣٨٢ ،٣٧٩ ،٣٧٦
،٥٣٤ ،٥٣٣ ،٥٢٩ ،٥١٤ ،٥١٣ ،٥١٣ ،٥١١ ،٥١٠ ،٥٠٩ ،٥٠٨ ،٥٠٦ ،٥٠١ ،٤٩٣ ،٤٨٠ ،٤٧١ ،٤٧٠ ،٤٧٠ ،٤٦٦ ،٤٦١ ،٤٥٧ ،٤٥٢
،٦١٢ ،٦٠٤ ،٦٠٠ ،٥٩٧ ،٥٩٦ ،٥٨٧ ،٥٨٥ ،٥٨٢ ،٥٧٧ ،٥٧٢ ،٥٧٠ ،٥٦٧ ،٥٦٤ ،٥٦٠ ،٥٥٨ ،٥٥٦ ،٥٥٤ ،٥٥٦ ،٥٥٢ ،٥٣٨ ،٥٣٦
،٦٩٨ ،٦٩٤ ،٦٩١ ،٦٨٨ ،٦٨٧ ،٦٨٣ ،٦٧٩ ،٦٧٣ ،٦٧١ ،٦٧٠ ،٦٦٨ ،٦٦٥ ،٦٦٠ ،٦٥٠ ،٦٤٧ ،٦٤٥ ،٦٤٠ ،٦٢٩ ،٦٢٣ ،٦١٧ ،٦١٤

،٧٣٦ ،٧٣٥ ،٧٣٢ ،٧٢٨ ،٧٢٧ ،٧٢٤ ،٧٢٣ ،٧١٧ ،٧١٤ ،٧٠٩ ،٧٠٦ ،٧٠٥ ،٧٠١

۷۳۷، ۷۳۹، ۷۵۰، ۷۵۲، ۷۷۳، ۷۷۸، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۲، ۸۰۱، ۸۰۴، ۸۰۶، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۲، ۸۱۴،
۸۱۵، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۸، ۸۳۱، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۵، ۸۶۵، ۸۷۱، ۸۷۵، ۸۸۳، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۳،
۸۹۴، ۸۹۷، ۹۰۴، ۹۰۷، ۹۱۱، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۷، ۹۱۸

قمیوان، ۹۰۴

قندهار، ۸۴۷، ۸۴۸

ک

کابل، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۷، ۷۱۲

کاخ گلستان، ۱۲۰

کازرون، ۲۲۱، ۳۶۵

کاشان، ۶۷، ۹۳، ۹۴، ۱۰۴، ۱۰۵، ۳۶۴، ۵۱۱، ۷۰۷، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۶۰، ۷۷۸، ۷۸۱، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳

کاشمر، ۱۹۷، ۴۴۴، ۴۴۵

کاظمین، ۳۲۶، ۳۳۵، ۵۱۷، ۵۱۹، ۵۲۰، ۷۷۵

کانادا، ۳۵۷

کتابخانه آستان قدس رضوی، ۳۲۳، ۵۴۶

کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۲۷۷

کتابخانه حضرت ولی عصر علیه السلام، ۷۱۷

کتابخانه سیار حائری تهرانی، ۲۷۴

کتابخانه مسجد اعظم، ۳۶۱

کتابخانه مهدیه، ۷۹۰

کتابخانه ولی عصر علیه السلام، ۸۵۹

کتابخانه ولی عصر (کازرون)، ۲۲۲

کتابخانه آستان قدس رضوی، ۱۷۹

کتابخانه آیت الله مرعشی، ۵۴۹

کتابخانه امیرالمؤمنین علیه السلام در نجف اشرف، ۵۴۶

کتابخانه قرآن و عترت، ۶۳۰

کتابخانه مدرسه فیضیه، ۷۲۴

کُتّاب بُهسود، ۶۰۲

کراچی، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳

کراری، ۲۶۱

کربلا، ۴۱، ۹۴، ۱۱۴، ۱۸۶، ۲۷۳، ۲۸۲، ۲۹۵، ۳۱۷، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۹۷، ۴۸۷، ۴۹۲، ۴۹۴، ۴۹۷، ۵۱۸، ۵۴۰، ۵۴۳، ۵۵۰، ۵۵۲،
۵۷۴، ۵۷۵، ۵۸۹، ۶۱۶، ۶۱۸، ۶۵۲، ۶۷۷، ۷۰۴، ۷۳۱، ۸۲۴، ۸۵۸، ۸۶۱، ۸۶۳، ۹۰۱

کرج، ۵۴۳، ۷۱۹، ۷۵۵، ۷۵۶، ۸۵۹

کردستان، ۸۹۴

کرزکان، ۴۱۹

کرسی، ۹۴

کرکوک،

ص: ۷۸۹

کرمان، ۲۸۴

کرمانشاه، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۸۵، ۳۴۰، ۳۴۱، ۶۴۰

کَهرود اراک، ۳۹۱، ۷۲۳

کشمیر، ۸۶۲

کفل، ۶۴۸

کله بست، ۴۰۱، ۴۰۲

کلیه الفقه، ۳۳، ۱۸۹، ۳۱۲، ۳۱۵، ۴۷۷، ۵۲۲، ۸۸۶

کمره، ۶۸۳

کمیته انقلاب اسلامی، ۱۹۳

کنفرانس اسلامی مکه، ۳۱۹

کنگاور کرمانشاه، ۷۲۳

کنیا، ۳۸۶

کوپال بور، ۳۸۶

کوفه، ۱۵۱، ۷۰۴، ۸۸۷

کویت، ۴۱، ۲۰۸، ۲۹۳، ۴۸۸، ۴۹۲، ۵۴۶، ۶۵۶، ۸۲۹، ۸۶۳، ۸۷۱

گرکان، ۱۱۳

گرگان، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۶۰

گرمرو، ۳۷۶

گروه فرهنگی قدس، ۱۹۳

گروه هفت نفره اداره استان خراسان، ۷۸۸

گلپایگان، ۶۴۵، ۶۴۷، ۶۵۰، ۷۳۷، ۷۳۸، ۸۹۱، ۸۹۲

گلزار شهدای تکاب، ۳۴۳

گلزار شهدای قم، ۵۳۲

گلزار وادی رحمت، ۴۶۲

گلستان، ۵۴۱

گنبد خشتی، ۸۴۸

گوگد، ۵۳۶، ۶۵۰، ۶۹۰، ۷۳۷

گیلان، ۵۹، ۶۰، ۶۲، ۴۸۰، ۶۹۸، ۷۰۰

ل

لامرد شیراز، ۶۱۶، ۷۳۱

لانه جاسوسی، ۴۷۴

لاهورپندی، ۶۰۳

لاهیجان، ۵۷۰، ۸۵۲

لبنان، ۱۱۱، ۱۳۵، ۲۰۸، ۲۲۹، ۲۹۳، ۳۵۷، ۴۵۴، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۷۳، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۹، ۵۴۶، ۵۶۷، ۶۲۷، ۶۴۸، ۶۵۴، ۷۶۲، ۸۲۹

لرستان، ۱۸۴، ۳۳۹

لشت نشاء، ۵۷۰

لکهنو، ۷۷۱

لندن، ۲۹۳، ۳۸۷

لنگرود، ۸۱۲

لیفش‌اگرد، ۵۹

م

ماداگارسکار، ۳۸۶

مازندران، ۵۰، ۱۶۸، ۱۶۹، ۳۶۲، ۳۸۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۵۴۰، ۵۴۱، ۷۲۶

ماستر، ۴۵۲

مالزی، ۳۵۷

مامقان، ۴۶۸

مانیل، ۲۴۶

ماهشهر، ۳۹۲

مبارکه اصفهان، ۹۰۳

مُبَرَز، ۳۰

متکازین، ۸۷۳

محلات، ۱۱۹، ۱۲۰

محلّه لیل آباد تبریز، ۴۶۱

محمّد آباد اصفهان، ۸۵۵

محمودآباد، ۳۶۲

مدارس الامام الجواد، ۵۶۷

مدرسه آقامحسن، ۵۳۹

مدرسه آیت الله مجتهدی، ۹۱۴

مدرسه «ابدائیہ»، ۴۳۹

مدرسه التفاتیہ، ۵۵

مدرسه باقریہ، ۷۰۶

مدرسه بخارایی، ۵۹۲

مدرسه برہانیہ، ۳۹۲

مدرسه بزرگ آخوند، ۴۹

مدرسه ثقہالاسلام، ۹۰۳

مدرسه جدّہ، ۴۰۸

مدرسه جعفری، ۵۳۹

مدرسه

ص: ۷۹۰

جعفریه، ۴۹۸

مدرسه چهلستون، ۳۷۹

مدرسه حاج ابوالفتح، ۷۶۷، ۷۷۰

مدرسه حاج سلطان، ۴۴۴

مدرسه «حاج شهبازخان»، ۲۷۱

مدرسه حاج محمد ابراهیم، ۳۹۱، ۴۳۴

مدرسه حجتیه، ۱۱۸، ۲۷۰، ۲۷۴، ۵۰۱

مدرسه حسن پاشا، ۸۲۶

مدرسه «حفاظ القرآن الکریم»، ۴۹۲

مدرسه خان، ۷۱۷

مدرسه خیرات خان، ۵۰۹

مدرسه دارالحکمه، ۵۸۸

مدرسه رضویه، ۳۶۲، ۶۶۵

مدرسه سادات، ۵۳۹

مدرسه سپهدار، ۳۴۹

مدرسه سپهسالار، ۴۸، ۲۸۰، ۳۰۶، ۶۶۵، ۸۶۷

مدرسه سلطانی، ۵۱۱

مدرسه سلیمانیه، ۵۵۳

مدرسه سید در نجف، ۵۴۶

مدرسه «شرایانی»، ۳۶۵

مدرسه شیخ عبد الحسین، ۳۷۹

مدرسه صدر، ۱۵۰، ۴۱۲، ۵۰۸

مدرسه طالبیه، ۹۸، ۲۲۶، ۲۴۴، ۳۰۴، ۳۰۸، ۴۴۶، ۴۶۸، ۵۷۷، ۸۹۳

مدرسه علمیه آخوند، ۵۵۸

مدرسه علمیه امام خمینی، ۶۱

مدرسه علمیه امام صادق علیه السلام، ۵۴۰، ۵۷۵

مدرسه علمیه امام مهدی (شیراز)، ۲۲۲

مدرسه علمیه امامیه، ۱۰۴

مدرسه علمیه باقرالعلوم، ۸۲۵

مدرسه علمیه باقریه، ۲۰۶

مدرسه علمیه برهانیه، ۴۷۱

مدرسه علمیه تخت درس، ۲۰۶

مدرسه علمیه جعفریه، ۱۶۸، ۱۶۹

مدرسه علمیه حقانی، ۲۷۴

مدرسه علمیه خاتم الانبیا، ۴۰۲

مدرسه علمیه دارالحکمه، ۳۱۹

مدرسه علمیه رضویه، ۱۳۴، ۲۷۴

مدرسه علمیه صدیقه طاهره، ۵۴۰

مدرسه علمیه محمدیه، ۸۱

مدرسه علمیه مکتب کوثر، ۹۱۲

مدرسه علمیه آیت الله خویی، ۴۱

مدرسه علمیه مرعشی، ۷۷۵

مدرسه علمیه نمازی، ۹۰۹

مدرسه علمیه ولی عصر علیه السلام، ۵۰

مدرسه علوی نجف، ۵۸۵

مدرسه «فخریه»، ۵۷۴

مدرسه «فصیحیه»، ۱۰۶

مدرسه فیضیه، ۸۸، ۸۹، ۱۱۳، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۵۱، ۲۳۳، ۲۷۴، ۵۵۴، ۶۹۱، ۶۹۴، ۶۹۶

مدرسه قزوینی، ۶۱۶

مدرسه مروی، ۲۴۵، ۳۷۳، ۸۳۸

مدرسه معصومیه، ۲۸۴، ۵۵۷

مدرسه «متدی النشر»، ۴۴

مدرسه مهدویّه رشت،

ص: ۷۹۱

مدرسه میرزا تقی خان، ۵۴۰

مدرسه ناظمیہ لکھنؤ، ۲۶۱

مدرسه نمازی، ۱۹۲

مدرسه نوربخش، ۲۶۹

مدرسه نیم آور اصفهان، ۴۲۲

مدرسه وحیدیہ، ۸۹۴

مدرسه ولی عصر علیہ السلام، ۷۱۸

مدرسه آقا سید ضیاء الدین، ۶۹۱، ۸۰۶

مدرسه آیت اللہ بروجردی، ۹۴

مدرسه آیت اللہ عالمی دامغانی، ۳۸۱

مدرسه آیت اللہ یثربی، ۹۳

مدرسه ابن فہد، ۶۵۲

مدرسه التفاتیہ، ۴۵۳

مدرسه جامع العلوم جوادیہ، ۳۸۵

مدرسه جلالیہ، ۵۷۰

مدرسه حاج ابوالفتح، ۶۳۳

مدرسه حاج محمد ابراہیم، ۵۷

مدرسه خاتم الانبیاء، ۴۰۳

مدرسه خان، ۵۱، ۷۴، ۷۲۴

مدرسه دارالشفاء، ۸۳۸

مدرسه دینی جامع لاهیجان، ۸۵۳

مدرسه رضاییه، ۴۴۰

مدرسه سپهدار اراک، ۵۷

مدرسه صدر، ۵۰۳، ۵۰۷، ۸۲۳

مدرسه طالیه، ۹۰، ۴۶۱، ۶۸۷

مدرسه علمیه سرایان، ۳۳۳

مدرسه علمیه قائن، ۴۴۰

مدرسه علمیه مستوفی، ۶۹۹

مدرسه علمیه مهدویه، ۳۴۹

مدرسه علمیه صالحیه، ۵۶۰

مدرسه علمیه «مکتب الحديث»، ۳۸۱

مدرسه علمیه ملا ابراهیم، ۲۱۳

مدرسه علمیه مهدویه اوجی، ۷۱۱

مدرسه علمیه نوربخش، ۲۶۹

مدرسه فیلسوف، ۶۳۲

مدرسه مروی، ۲۷۳، ۶۷۰

مدرسه مشایخ، ۴۲۹

مدرسه ملا عبداللّه، ۷۹

مدرسه ناصریه، ۹۰۳

مدرسه نواب، ۴۱۶

مدرسها امام علی، ۴۶۵

مدرسه العلوم الاسلامیه، ۳۱۹

مدینه منوره، ۶۹۹

مراغه، ۱۹۹، ۴۶۸، ۴۶۹، ۹۰۶

مراکش، ۲۹۳، ۳۱۶، ۶۵۳، ۷۶۲

مرقد شیخ فیاض زنجانی، ۵۳

مرقد امام خمینی، ۳۴۷، ۴۵۱

مرقد ملا محسن، ۵۱۲

مرقد سید محمد گلابی، ۴۸۶

مرقد شیخ بهایی، ۲۸

مرقد صاحب بن عباد، ۷۱۰

مرقد علامه مجلسی، ۵۰۷، ۵۷۳، ۹۰۵

مرقد علی بن بابویه، ۲۷۵

مرقد عمار یاسر، ۶۴۱

مرقد کمیل بن زیاد نخعی، ۸۸۷

مرقد شیخ علی محمد بروجردی، ۲۶۹

مرکز حسینی، ۲۶۲

مرند، ۳۰۴

مزار حضرت زهرا علیها السلام، ۹۹

مزار کميل بن زياد نخعی، ۱۵۰

مسجد آذربایجانی ها، ۵۴۰

مسجد

ص: ۷۹۲

مسجد آیت الله شیرازی، ۴۹۳

مسجد آیت الله مرعشی، ۷۷۵

مسجد ارك، ۱۱۹، ۱۲۰، ۲۷۵

مسجد اعظم، ۶۰۶، ۶۹۴، ۶۹۵

مسجد اعظم كرسى، ۹۴

مسجد الامام المهدي، ۴۰

مسجد الحجه، ۸۵۱

مسجد الحميد، ۵۰۰

مسجد الخضراء، ۱۵۰، ۳۵۷، ۳۵۹

مسجد الرحمن، ۴۱۲

مسجد الرسول الاعظم، ۲۶۲

مسجد الرضا عليه السلام، ۵۴۰

مسجد الزهرا عليها السلام، ۶۰۰

مسجد الغدير، ۲۷۵

مسجد امام حسن عسكرى، ۷۴، ۷۵، ۱۱۹، ۶۹۵

مسجد امام حسن مجتبى عليه السلام، ۴۳۵

مسجد امام حسين عليه السلام، ۵۵، ۳۰۹، ۴۷۱، ۵۱۴

مسجد امام خمينى، ۷۵

مسجد امام صادق عليه السلام، ۴۷۷، ۴۷۹

مسجد امين الدوله، ۳۰۶، ۷۰۷

مسجد انگجی، ۴۶۲

مسجد باب الرحمه، ۶۴۴

مسجد باباولی، ۵۱۱

مسجد بادران، ۴۱۲

مسجد بادکوبه ای، ۲۳۵

مسجد بالاسر حرم حضرت فاطمه معصومه علیها السلام، ۵۱، ۱۹۸، ۲۲۰، ۳۵۰، ۵۳۵، ۶۱۰، ۶۹۷، ۷۰۶، ۷۳۸، ۸۹۶

مسجد تاریخی ملک، ۲۸۴

مسجد «ترک»، ۸۰۹

مسجد توحید، ۲۳۵

مسجد جامع، ۵۵، ۱۱۹، ۵۰۷، ۶۸۱، ۷۵۵

مسجد جامع اصفهان، ۵۰۷، ۵۷۳، ۸۵۶

مسجد جامع بروجرد، ۱۷۹

مسجد جامع بیهود، ۳۳۳

مسجد جامع تهران، ۶۳۴، ۷۹۲

مسجد جامع چهلستون، ۴۴۱

مسجد جامع حرم حضرت عبدالعظیم علیه السلام، ۳۹۲

مسجد جامع خمین، ۵۹۷

مسجد جامع دزفول، ۴۳۳

مسجد جامع سرايان، ۳۳۳

مسجد جامع سمنان، ۵۵۹

مسجد جامع صفر علی، ۴۴۷

مسجد جامع عباسی، ۸۶۷

مسجد جامع کازرون، ۲۲۲

مسجد جامع گوهرشاد، ۵۵۳

مسجد جامع ملاجعفر، ۷۰۷

مسجد جامع و حسینیہ عرفان، ۷۱۲

مسجد جمال، ۶۷۳

مسجد جمعه، ۸۰، ۳۷۲، ۶۴۰

مسجد جمکران، ۲۹۶، ۸۹۸

مسجد جوادیه، ۷۷۰

مسجد جواهری، ۵۸۸

مسجد چهارده معصوم علیهم السلام، ۶۳۰

مسجد حاج حسن، ۶۵۱

مسجد حاج محمد،

ص: ۷۹۳

مسجد حاج میرزا احمد، ۸۳۶

مسجد حاجی، ۵۸۳

مسجد «حبیب اللہ بیک»، ۳۷۳

مسجد حضرت ابوالفضل علیہ السلام، ۶۳۰

مسجد حضرت بقیہ اللہ، ۳۳۰

مسجد حضرت سجاد علیہ السلام، ۹۰۴

مسجد حضرت علی علیہ السلام، ۶۶۳

مسجد حکیم، ۴۶۲

مسجد حُوش، ۴۲۷، ۴۴۵

مسجد خاتم الانبیاء، ۱۰۶

مسجد خضرء نجف، ۱۱۵، ۷۷۸

مسجد «خواجه خضر»، ۴۰۷

مسجد خوجه شیعه اثنا عشریہ، ۸۴۲

مسجد خیابان، ۴۱۲

مسجد رسول اللہ، ۵۰۲

مسجد رضاییہ، ۴۳۵

مسجد «رضوان اللہ»، ۳۱۳

مسجد رضوی، ۵۵۴

مسجد رنگینہ، ۱۷۹، ۱۸۰

مسجد زعيم، ۷۳۸

مسجد زيتون، ۲۴۳

مسجد سپهسالار، ۸۳۶

مسجد سجاد، ۷۰۶

مسجد سقا، ۶۲۳

مسجد سلطاني، ۶۳۵

مسجد سلماسي، ۷۶۸

مسجد سليمان، ۳۹۲

مسجد سهله، ۹۴، ۳۵۷

مسجد سيد عزيز الله، ۷۰۷

مسجد سيد يعقوب، ۹۱۰

مسجد شفا، ۳۷۹

مسجد شفيعي، ۵۰۴

مسجد شهدا، ۶۳۹

مسجد شيخ الملوكي، ۷۰۶

مسجد شيخ انصاري، ۱۱۵، ۵۸۸، ۷۷۹

مسجد شيخ طوسي، ۱۷۶، ۱۷۷

مسجد شيخ عبدالحسين، ۶۳۴، ۶۳۷

مسجد شيشه، ۷۹

مسجد صاحب الزمان، ۸۵، ۶۳۰، ۷۲۹

مسجد صفی، ۷۰۶

مسجد طباطبائی، ۵۱۰، ۷۵۴، ۷۷۹

مسجد فاطمه الزهرا علیها السلام، ۶۵۳

مسجد فخریه، ۵۸۱

مسجد فیلسوف الدوله، ۶۳۲، ۶۳۸

مسجد قائم لاله زار، ۲۹۸، ۶۶۴

مسجد قدس، ۳۴۹

مسجد کاسه فروشان، ۶۱، ۷۰۰

مسجد کوفه، ۹۴، ۵۲۳

مسجد کولانج، ۲۷

مسجد گوهرشاد، ۵۴۳، ۶۳۳

مسجد لرزاده، ۶۳۹

مسجد محمدیه، ۲۰۲

مسجد مراد، ۳۲۴

مسجد مسابک، ۶۷۳

مسجد مصلی امام خمینی، ۶۲

مسجد معجز لر، ۴۴۷

مسجد مقبره، ۱۹۵

مسجد مقدس جمکران، ۱۰۹

مسجد ملا جعفر، ۴۵۰

مسجد ملا حیدر، ۷۸۸

مسجد ملا هاشم، ۷۸۸

مسجد مهدی موعود، ۶۴۳

مسجد مهدیه، ۴۵۳

مسجد میرزا احمد، ۵۳

مسجد میرزا علی اکبر، ۷۹۰

مسجد

ص: ۷۹۴

میر عبدالباقی، ۳۴۱

مسجد میر عماد، ۱۰۴

مسجد نو، ۶۴۳

مسجد نو بازار، ۸۶۷، ۸۶۸

مسجد نور، ۶۶۱

مسجد نو شیراز، ۲۲۲

مسجد وحدت، ۱۸۸

مسجد ولی عصر علیه السلام، ۶۴۳، ۷۱۷، ۸۵۹

مسجد هاشمی، ۳۴۱

مشهد، ۲۴، ۲۸، ۵۵، ۵۶، ۶۶، ۹۳، ۹۶، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۷۲، ۱۸۲، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۶۹، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۹۲، ۲۹۹، ۳۲۲، ۳۳۲، ۳۵۱، ۳۶۵،
۴۰۱، ۴۱۵، ۴۲۴، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۵۰، ۴۵۷، ۴۶۱، ۴۷۰، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۸، ۵۰۰، ۵۰۸، ۵۱۳، ۵۳۲، ۵۴۰، ۵۴۳، ۵۴۶، ۵۵۲، ۵۵۳،
۵۵۶، ۵۶۴، ۵۷۴، ۵۷۵، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۲، ۶۶۳، ۶۶۵، ۶۶۶، ۷۰۵، ۷۱۴، ۷۶۱، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۸۰۸،
۸۱۲، ۸۳۶، ۸۴۹، ۸۵۶، ۸۵۸، ۸۶۱، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۸۴، ۹۰۵، ۹۱۲

مصر، ۱۱۱، ۲۹۳، ۳۱۶، ۵۶۸، ۶۵۳، ۷۶۲

مصلی بزرگ امام خمینی، ۶۱

مقابر اشعریین، ۱۲۱، ۱۶۲

مقبره آخوند نوایی، ۹۱۰

مقبره خاندان حکیم، ۳۱۷

مقبره زکریا بن آدم اشعری، ۱۳۶

مقبره شیخ صدوق، ۳۲۳

مقبره آخوند نوایی، ۹۱۰

مقبره علامه مجلسی، ۸۵۶

مقبره الحباكه، ۳۴۵

مقبره العلماء، ۳۷۷

مكه مكرمہ، ۴۴۷، ۵۴۳

ملاير، ۷۰۵، ۷۰۶

منتدى النشر، ۸۸۶

موزامبيك، ۳۸۶

مهدى شهر، ۸۲

مهديه، ۹۴

مهديه کرمان، ۴۰۷

مُهر، ۱۸۷

مهریز، ۷۵۵

میامی، ۶۶

مياندوآب، ۸۹۴

ميانده چابکسر، ۴۰۶

ميانه، ۶۹، ۷۰، ۳۷۶، ۷۷۳

ميبدا، ۹۷

ميدان ژاله (شهدا)، ۸۸۰

ميدان شوش، ۱۱۵

ناصریه، ۲۵۸

نبطیه، ۶۴۸

نجف آباد، ۶۳، ۱۷۲، ۴۰۸، ۹۱۶

نجف اشرف، ۲۳، ۲۶، ۲۷، ۳۰، ۳۳، ۳۳، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۴۰، ۴۱، ۴۳، ۴۹، ۵۳، ۶۳، ۶۶، ۷۸، ۸۰، ۸۵، ۹۰، ۹۴، ۱۰۴، ۱۰۸، ۱۱۵،

ص: ۷۹۵

،۲۰۸ ،۲۰۵ ،۲۰۳ ،۱۸۹ ،۱۸۷ ،۱۸۵ ،۱۸۴ ،۱۸۱ ،۱۷۹ ،۱۷۷ ،۱۷۶ ،۱۷۴ ،۱۷۳ ،۱۷۲ ،۱۷۰ ،۱۶۸ ،۱۶۱ ،۱۶۰ ،۱۵۱ ،۱۵۰ ،۱۴۹
،۲۹۹ ،۲۹۲ ،۲۸۸ ،۲۸۷ ،۲۸۴ ،۲۸۲ ،۲۷۷ ،۲۷۴ ،۲۶۸ ،۲۶۱ ،۲۵۸ ،۲۵۳ ،۲۴۵ ،۲۴۲ ،۲۳۸ ،۲۳۵ ،۲۲۷ ،۲۲۶ ،۲۲۳ ،۲۲۱ ،۲۰۹
،۳۸۳ ،۳۷۱ ،۳۶۵ ،۳۵۸ ،۳۵۶ ،۳۵۱ ،۳۴۹ ،۳۴۷ ،۳۴۴ ،۳۴۲ ،۳۳۳ ،۳۳۰ ،۳۲۹ ،۳۲۸ ،۳۲۴ ،۳۱۸ ،۳۱۶ ،۳۱۵ ،۳۱۲ ،۳۰۹ ،۳۰۲
،۴۶۰ ،۴۵۹ ،۴۵۷ ،۴۵۰ ،۴۴۴ ،۴۴۱ ،۴۳۹ ،۴۳۱ ،۴۲۸ ،۴۲۷ ،۴۲۵ ،۴۲۳ ،۴۲۱ ،۴۲۰ ،۴۱۸ ،۴۰۸ ،۳۹۸ ،۳۹۷ ،۳۹۴ ،۳۸۹ ،۳۸۷
،۵۴۳ ،۵۴۲ ،۵۴۰ ،۵۳۹ ،۵۳۷ ،۵۲۱ ،۵۲۱ ،۵۱۷ ،۵۰۶ ،۵۰۳ ،۴۹۵ ،۴۹۴ ،۴۸۷ ،۴۸۳ ،۴۸۰ ،۴۷۷ ،۴۷۶ ،۴۷۰ ،۴۶۷ ،۴۶۳ ،۴۶۱
،۶۶۷ ،۶۶۵ ،۶۶۳ ،۶۶۰ ،۶۵۶ ،۶۵۴ ،۶۴۸ ،۶۴۰ ،۶۲۹ ،۶۲۸ ،۶۲۶ ،۶۱۶ ،۶۰۲ ،۵۹۲ ،۵۸۸ ،۵۸۷ ،۵۸۵ ،۵۷۵ ،۵۷۴ ،۵۷۲ ،۵۶۴
،۷۷۰ ،۷۶۷ ،۷۵۸ ،۷۵۲ ،۷۳۹ ،۷۳۵ ،۷۳۱ ،۷۲۶ ،۷۲۳ ،۷۱۲ ،۷۰۹ ،۷۰۵ ،۷۰۴ ،۷۰۳ ،۶۹۸ ،۶۸۸ ،۶۸۴ ،۶۷۹ ،۶۷۸ ،۶۷۵ ،۶۷۰
،۸۴۴ ،۸۴۱ ،۸۳۱ ،۸۲۸ ،۸۲۴ ،۸۱۵ ،۸۰۴ ،۸۰۱ ،۸۰۰ ،۷۹۹ ،۷۹۷ ،۷۹۴ ،۷۹۲ ،۷۸۲ ،۷۸۱ ،۷۸۰ ،۷۷۸ ،۷۷۷ ،۷۷۵ ،۷۷۳
۹۱۶ ،۸۹۷ ،۸۸۶ ،۸۸۲ ،۸۷۹ ،۸۷۳ ،۸۶۱ ،۸۵۸ ،۸۵۵ ،۸۵۲ ،۸۴۷

نقاب، ۳۷۶

نکا، ۷۲۷

نوبر، ۹۰

نوحدان، ۵۷۰

نور، ۸۷۹

نور مازندران، ۶۶۵، ۸۸۲

نوکنده، ۸۷۳، ۸۷۴

نهر خوز، ۴۱۸

نیجریه، ۳۸۶

نیماورد، ۱۱۹

و

واتیکان، ۷۶۲

وادی السلام، ۱۷۱، ۱۸۶، ۵۸۹، ۶۲۸، ۷۷۲، ۸۰۰

وادی رحمت، ۸۴۶

واشنگتن، ۲۸۰

ورس، ۲۰۶

ورسه، ۸۳۰

وشنوه، ۸۹۷

•

هتل رضوی، ۹۱۲

هرمل، ۴۶۴، ۴۶۵

هرند، ۶۱۲

هزار جریب، ۸۷۴

هزاره

ص: ۷۹۶

جات، ۲۰۶، ۶۰۳

هشترود، ۱۰۲، ۱۹۹

هفوف، ۹۰۱

هلند، ۸۸۹

همدان، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۵۶، ۳۸۱، ۵۵۸، ۵۸۳، ۸۳۸

هند، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۹۳، ۳۵۷، ۳۸۵، ۳۸۶، ۶۵۳، ۷۷۰، ۸۴۱، ۸۴۸

هندیجان، ۸۴

هنرستان فنی بیروت، ۴۷۷

ی

یاسوج، ۵۴۰

یزد، ۹۶، ۹۷، ۱۱۳، ۲۰۱، ۳۲۹، ۶۳۴، ۷۱۷، ۷۵۰، ۷۵۵

فهرست گروه ها، سازمان ها ، مؤسسات

ا

ائمه جماعات قم، ۵۵۵

اتحادیه مسلمین، ۴۸۱

اجلاس اساتید حوزه علمیه قم، ۲۳۱

اگزستانسیالیسم، ۵۳۱

الجمعیه الخیریه الاسلامیه، ۴۹۹

المکتبه الجعفریه، ۴۹۹

انجمن ادبی «عبقر»، ۳۳

انجمن امر به معروف، ۲۹۰

انجمن تبلیغات دینی، ۳۶۶

انجمن ترقی اردو، ۳۸۶

انجمن حجّیه مهدویه، ۳۲۳

انجمن دینی و فرهنگی دین و دانش، ۷۰

انجمن ضد بهائیت، ۳۶۶

انجمن مذهبی صاحب الزمانی، ۸۵۳

انجمن های ایالتی و ولایتی، ۱۱۶، ۳۹۵، ۵۸۱، ۶۳۴، ۶۹۵

ب

بزرگداشت علامه طباطبایی، ۲۴۶

بنی ثقیف، ۷۲۴

بنیاد خیریه ولی عصر، ۸۵۹

بنیاد فرهنگی امام المهدی علیه السلام، ۲۷۴، ۲۷۵

بنیاد مسکن، ۵۴۰

ت

تنظیم المکاتب، ۲۶۲

توده، ۲۱۳

ج

جامعه امامیه انوار العلوم، ۲۶۲

جامعه روحانیت، ۵۴۰

جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۷۰، ۱۹۵، ۲۱۱، ۲۱۴، ۲۹۰، ۳۲۹، ۳۴۹، ۳۹۵، ۵۰۹، ۵۳۷، ۶۰۷، ۸۲۶، ۸۳۲

جشنواره «الشعر التاسع»، ۳۳

جلسات بررسی مارکسیسم و اصول دیالکتیک، ۳۹۴

جمعیت خیریه اسلامی، ۷۱۷

جمعیت منتدی النشر، ۳۱۵، ۴۷۷

جمعیت مؤلفین و نویسندگان عراق، ۳۳

جمعیه التحریر الثقافی، ۳۳

ح

حزب الدعوه الاسلامیه، ۴۶۶

حزب الله، ۴۶۴

حزب بعث، ۶۱۷

حزب توده، ۱۱۵، ۲۱۳، ۶۳۵، ۹۱۹

حزب جمهوری اسلامی، ۶۱۳

حزب خلق مسلمان، ۷۱

حزب رستاخیز، ۶۹۵

حزب زحمتکشان، ۶۸۱

حزب کمونیست، ۴۹۸

حزب وحدت اسلامی افغانستان، ۲۰۶، ۶۰۳، ۷۱۲

حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، ۶۳۵

د

دادگاه عالی انقلاب اسلامی، ۵۰۹

دارالتبلیغ اسلامی، ۳۶۶

ص: ۷۹۷

ارالتقريب بين المذاهب الاسلاميه، ۸۹۹

دارالقرآن الکریم، ۶۹۴

دارالنشر اسلام، ۹۱۸

درمانگاه کودکان، ۴۹۹

دفتر تبليغات اسلامي، ۶۱۳

ديوان عالي کشور، ۳۰۹، ۸۲۶

ر

رابطه اهل البيت الاسلاميه، ۳۸۷

س

سازمان تبليغات، ۵۴۰

سازمان نیروی اسلامي، ۷۱۲

ساواک، ۶۰

سمینار اسلام و مسیحیت، ۲۴۶

سمینار جهانی حقوق بشر، ۲۴۶

سمینار حقوق اسلامي، ۲۴۶

سمینار مولوی شناسی، ۲۴۶

ش

شبکه جهانی اسلامي، ۲۶۲

شورای ائتلاف اسلامي، ۷۱۲

شورای انقلابی اتفاق اسلامي افغانستان، ۲۰۶

شورای بازنگری قانون اساسی، ۲۱۱

شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، ۳۲۹

شورای عالی امنیت ملی کشور، ۳۴۷

شورای عالی قضایی، ۸۷۴

شورای عالی مشارکت های مردمی سازمان بهزیستی، ۲۷۵

شورای مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۹۵، ۵۳۷، ۶۰۷

ص

صندوق قرض الحسنه مهدیه، ۷۰

ف

فداییان اسلام، ۵۷۲

فرقه ضالّه بهائیت، ۷۳۷

ک

کمیته انقلاب، ۵۴۰

کنفرانس اندیشه اسلامی، ۲۴۶

کنفرانس علوم و مفاهیم قرآن، ۶۹۴

کنگره ایران شناسی، ۲۴۶

کنگره جهانی امام رضا، ۲۴۶

کنگره جهانی حافظ، ۲۴۶

کنگره شیخ مفید، ۵۴۷

کنگره کتاب و کتابخانه در اسلام، ۵۴۷

کنگره نهج البلاغه، ۲۴۶

کنگره وحدت اسلامی، ۴۶۶

کنگره خوجه اثنا عشریه، ۳۸۶

کنگره شیخ انصاری، ۲۱۶، ۵۳۷

کنگره محقق اردبیلی، ۲۱۶، ۷۹۱

ی

گروه تدوین «جامع احادیث الشیعه»، ۸۸، ۴۳۴، ۵۳۷

گروه تدوین «ملحقات احقاق الحق»، ۸۹۸

گروه فرهنگي ابوریحان، ۶۰

گنجینه قرآن کریم، ۴۴۲

ل

لجنه «تعلیقات احقاق الحق»، ۲۳۱، ۴۷۱، ۶۰۰

لجنه الثقافه الدینیّه، ۴۹۹

م

مارکسیسم، ۵۳۱

مجتمع بهزیستی حضرت علی علیه السلام، ۲۷۵

مجتمع علوم دینی حضرت ولی عصر علیه السلام، ۵۳۷

مجلس اعلاى انقلاب اسلامی عراق، ۳۱۹

مجلس اعلاى شیعیان لبنان، ۴۷۷

مجلس تمییز شرعی جعفری، ۵۱۸

مجلس خبرگان رهبری، ۶۰، ۷۱، ۱۹۵، ۲۱۱، ۲۷۱، ۳۰۹، ۳۲۹، ۳۴۷، ۳۴۹، ۳۹۵،

ص: ۷۹۸

۴۰۲، ۴۵۰، ۴۹۶، ۵۰۹، ۵۳۷، ۵۴۰، ۵۵۹، ۵۸۶، ۶۰۷، ۶۱۳، ۶۳۹، ۶۶۸، ۷۲۷، ۷۹۰، ۸۲۶، ۸۳۲، ۸۳۴، ۸۷۶، ۹۰۵، ۹۱۲

مجلس خبرگان قانون اساسی، ۹۱، ۴۵۰، ۴۹۶، ۵۴۰، ۸۲۶، ۸۳۲

مجلس شورای اسلامی، ۵۵، ۵۶، ۲۱۱، ۳۰۹، ۶۱۳، ۷۳۸

مجلس شورای ملی، ۸۵۸

مجمع احیای فرهنگ اسلامی، ۷۳۲

مجمع اللغة العربیه، ۳۱۶

مجمع تقریب بین المذاهب، ۴۶۶

مجمع جهانی اسلامی در لندن، ۶۹۴

مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام، ۳۸۷، ۷۱۲

مجمع علمی اردنی، ۴۴

مجمع علمی پاسخگویی به سؤالات دینی، ۲۳۱

مجمع علمی عراقی، ۴۴، ۳۱۶

مدرسه اسلامیة، ۴۹۹

مدرسه الامام الصادق، ۴۹۹

مرکز الابحاث العقائديه، ۲۹۳

مرکز اهل البيت الاسلامی، ۴۶۷

مرکز پژوهشهای تاریخ معاصر عراق، ۳۱۹

مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۳۱۳

مرکز فقهی ائمه اطهار، ۶۰۷

مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۰۲، ۴۳۵

مرکز معجم المسائل الفقهیه، ۶۹۴

مرکز نشر کتاب، ۷۹۴

مکتبه الامام الحسین علیه السلام، ۸۶۲

مکتبه الصدیقه الشهیده، ۲۲۹

مکتبه العلمین، ۱۷۵

منتدی النشر، ۱۷۵

مؤسسه احیای مدارس استثنایی، ۲۷۵

مؤسسه امام صادق علیه السلام، ۹۹

مؤسسه تحقیقاتی امام رضا علیه السلام، ۹۱۵

مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۳۴۷

مؤسسه جهانی خدمات اسلامی، ۲۵۴

مؤسسه خیریه امام علی علیه السلام، ۲۲۹

مؤسسه دفاع از حریم تشیع، ۹۹

مؤسسه علمی سیدالشهدا، ۸۸۰

مؤسسه قائم آل محمد علیهم السلام، ۲۹۳

مؤسسه «بلال مسلم میشن»، ۳۸۶

مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین علیه السلام، ۳۶۲

مؤسسه خیریه حضرت سجاد علیه السلام، ۲۷۵

مؤسسه خیریه حضرت ولی عصر علیه السلام، ۶۹۴، ۸۸۴

مؤسسه «رابطه النشر الاسلامی»، ۶۵۲

مؤسسه صندوق، ۸۵۹

مؤسسه الامام الخوئی الخیریه، ۳۵۸

مؤسسه

ص: ۷۹۹

و

واحد تحقيقات بنياد نهج البلاغه، ٣٦٢

هـ

هزاره ابن سينا، ٢٤٦

هزاره شريف رضى، ٥٤٧

هزاره شيخ طوسى، ٢٤٦، ٥٤٧

هزاره فارابى، ٢٤٦

هشتصدمين سال سعدى، ٢٤٦

هيات زينبيه، ٢٥٤

هيات عزاداران حسيني، ٢٥٤

هيات علميه قزوین، ٥٥

ص: ٨٠٠

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه

اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

